ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม ๒

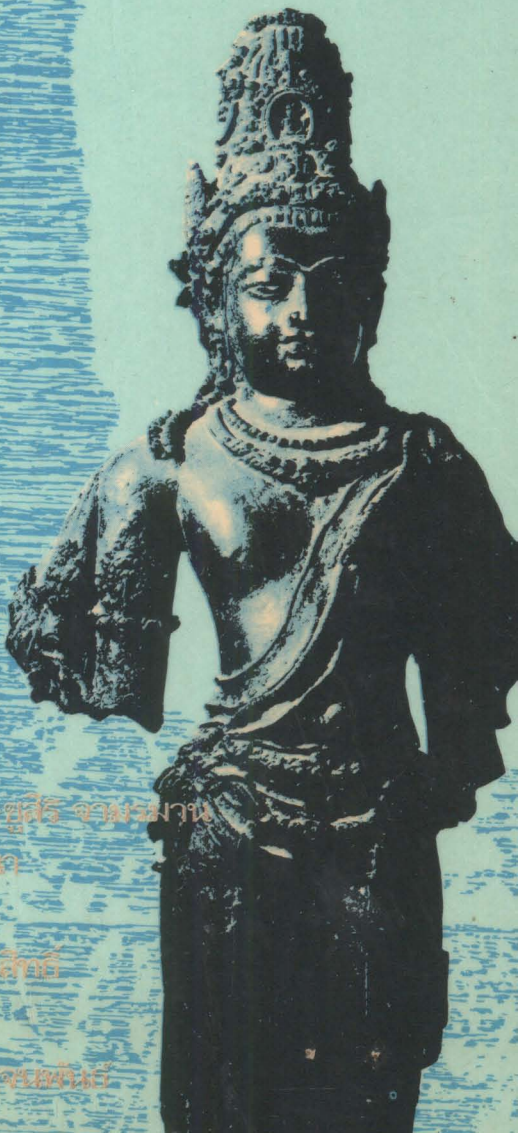

แต่ง

ดี. จี. อี. ฮอลล์

แปล

คุณวรุณยุพา สถิรวงศ์ ณ อยุธยา · ชูสิริ จามรมาน

เพ็ชรี สุมิตร · ม.ล.ศรีสุดา อิศรเสนา

วิลาส์วงศ์ จุฬะบุตร · เพ็ญศรี ตา

แดงสุข นุ่งนนท์ · ศรีสุข วิวิตาประสิทธิ์

บรรณาธิการ

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ · อานันท์ กาญจนพันธุ์

ราคา ๑๔๐.๐๐ บาท

ปก : กู้ ยงทรัพย์อนันต์

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เล่ม 2

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เล่ม ๒

คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา วิลาสวงศ์ พงศะบุตร

ชูสิริ จามรมาน เพ็ญศรี ดุ๊ก

เพ็ชรี สุมิตร แถมสุข นุ่มนนท์

ม.ล. รสสุคนธ์ อิศรเสนา ศรีสุข ทวิชาประสิทธิ์

แปลจาก

A History of South-East Asia

โดย

D. G. E. Hall

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ อานันท์ กาญจนพันธ์

บรรณาธิการ

กาญจนี ละอองศรี ยุพา ชุมจันทร์

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

มูลนิธิโครงการตำรา

สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

กรุงเทพมหานคร ๒๕๒๒

รายนามคณะกรรมการบริหาร
มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

นายเสน่ห์ จามริก	ประธานกรรมการ
นางเพ็ชรี สุมิตร	รองประธาน
นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
นายธวัชชัย ยงกิตติกุล	กรรมการ
นางสาวสดชื่น ชัยประสาธน์	กรรมการ
นายสุเทพ สุนทรเภสัช	กรรมการ
นายนรนิติ เศรษฐบุตร	กรรมการ
นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
นายวิทยา สุจริตธนารักษ์	กรรมการ
นางอารี สันหฉวี	กรรมการ
นางอมรา พงศาพิชญ์	กรรมการ
นางสาวศุภลักษณ์ เลิศแก้วศรี	กรรมการ
นายเฉลิม ทองศรีพงษ์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
นายบดินทร์ อัศวาณิชย์	กรรมการและที่ปรึกษากฎหมาย
นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
นายรังสรรค์ ธนะพรพันธุ์	กรรมการและผู้จัดการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
เลขที่ ๔๑๓/๓๘ ถนนอรุณอมรินทร์ บางกอกน้อย กรุงเทพ ฯ ๑๐๗๐๐

คำแถลงของมูลนิธิโครงการตำรา ฯ

โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ก่อตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ด้วยความร่วมแรงร่วมใจกันเองเป็นส่วนบุคคลในหมู่ผู้มีความรักในภารกิจบริการศึกษาจากสถาบันต่างๆ เมื่อเริ่มดำเนินงาน โครงการตำราฯมีฐานะเป็นหน่วยงานหนึ่งของสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทยก่อนที่จะมีฐานะเป็นมูลนิธิเมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ทั้งนี้โดยได้รับความร่วมมือด้านทุนทรัพย์จากมูลนิธิร็อคกี้เฟลเลอร์ เพื่อใช้จ่ายในการดำเนินงานขั้นต้น เป้าหมายเบื้องแรกของมูลนิธิโครงการตำราฯ ก็คือ ส่งเสริมให้มีหนังสือตำราภาษาไทยที่มีคุณภาพดี โดยเฉพาะในทางวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ทั้งนี้เพราะต่างก็เห็นพ้องต้องกันในระยะนั้นว่า คุณภาพของหนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาแขนงวิชาดังกล่าวยังไม่สูงพอ ถ้าส่งเสริมให้มีหนังสือเช่นนี้เพิ่มขึ้น ย่อมมีส่วนช่วยยกระดับมาตรฐานการศึกษาในขั้นมหาวิทยาลัยไปโดยปริยาย อีกทั้งยังอาจช่วยการสร้างสรรค์ปัญญา ความคิดริเริ่ม และความเข้าใจอันถูกต้องในเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมืองโดยส่วนรวม

พร้อมกันนี้มูลนิธิโครงการตำราฯ ก็มีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะทำหน้าที่เป็นแหล่งชุมนุมงานเขียนของนักวิชาการต่างๆ ทั้งในและนอกสถาบัน เพื่อให้ผลงานวิชาการที่มีคุณภาพได้เป็นที่รู้จักและเผยแพร่ออกไปโดยทั่วถึงทั้งในหมู่ผู้สอน ผู้เรียน และผู้สนใจงานวิชาการ การดำเนินงานของมูลนิธิโครงการตำราฯ มุ่งขยายความเข้าใจและความร่วมมือของบรรดานักวิชาการออกไปในวงกว้างยิ่งๆขึ้นด้วย ไม่ว่าจะเป็นด้านการกำหนดนโยบาย สร้างตำรา การเขียน การแปล และการใช้ตำรานั้นๆ ซึ่งจะเป็นเครื่องส่งเสริมและกระชับความสัมพันธ์อันพึงปรารถนา ตลอดจนความเข้าใจอันดีต่อกันในวงวิชาชีพที่เกี่ยวข้อง

นโยบายพื้นฐานของมูลนิธิโครงการตำราฯ คือ ส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล–เรียบเรียง งานถอดความ งานรวบรวม งานแต่ง และงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เราได้เน้นส่งเสริมงานแปลเป็นหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน โดยความร่วมมืออย่างดียิ่งของนักวิชา

การหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม–กลั่นกรอง–ตรวจสอบ–และจัดพิมพ์หนังสือตำรา ภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนารมณ์ และนโยบายได้ครบทุกประเภทและมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่าง ๆ ถึง ๘ สาขา ดังต่อไปนี้ คือ ๑) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ ๒) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ๓) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ ๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์ ๕) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ๖) สาขาวิชาปรัชญา ๗) สาขาวิชาจิตวิทยา ๘) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มขึ้นด้วย เช่น สาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น "ชุด" ต่อ ซึ่งมีเนื้อหาคาบเกี่ยวระหว่างหลายสาขาวิชา เช่น "ชุดชีวิตและงาน" ของบุคคลที่น่าสนใจ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนารมณ์อันแน่วแน่ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง แม้ว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามิใช่กิจการแสวงหาผลกำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือตำราในราคาย่อมเยาพอสมควร

คณะกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ยินดีน้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และปรารถนาอย่างยิ่งที่จะให้ทุกท่านได้เข้ามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการตำราฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่าง ๆ ช่วยแต่งแปล เรียบเรียง หรือรวบรวมตำราสาขาวิชาต่าง ๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารงานร่วมกับเรา

ประธานกรรมการ

มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

คำนำของบรรณาธิการ

ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ในประเทศไทย เท่าที่ผ่านมานั้นเรามักจะเน้นความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์ของประเทศใหญ่ ๆ เช่น ประเทศในยุโรปและอเมริกา ส่วนการศึกษาที่เกี่ยวกับเอเชียก็จะเน้นแต่เพียงของไทย และประเทศสำคัญ เช่น อินเดีย จีน ญี่ปุ่น อยู่บ้างพอประมาณ แต่ประวัติศาสตร์ของประเทศข้างเคียงที่สำคัญกลับถูกละเลยไปอย่างน่าเสียดาย ซึ่งก็หมายความว่าประวัติศาสตร์ของพม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม ตลอดจนมาเลเซีย อินโดนีเซีย และฟิลิปปินส์ ซึ่งผู้คนพลเมือง วัฒนธรรม และระบบการปกครองมีส่วนละม้ายคล้ายคลึงกับไทยเป็นอย่างยิ่ง ถูกปล่อยปละละเลยมาเป็นเวลานาน

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นดินแดนที่รวมประเทศต่าง ๆ ที่อยู่ใกล้เคียงกับประเทศไทยที่สุด เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นศัพท์ค่อนข้างใหม่ ซึ่งเริ่มใช้กันอย่างเป็นทางการก็เมื่อประมาณสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปัจจุบันหมายถึงประเทศต่าง ๆ นับตั้งแต่ พม่า ลาว กัมพูชา เวียดนาม มาเลเซีย สิงคโปร์ อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ตลอดจนประเทศไทยของเรา

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นถือว่าเป็นดินแดนที่มีลักษณะภูมิศาสตร์ของตนเองโดยเฉพาะ ในอดีตดินแดนนี้เป็นกึ่งกลางระหว่างโลกอารยธรรมที่เจริญแล้วจาก 2 ประเทศมาบรรจบพบกัน นั่นคือ ระหว่างอารยธรรมอินเดีย กับอารยธรรมจีน ครั้นล่วงมาในสมัยของลัทธิอาณานิคมตะวันตก เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลและวัฒนธรรมนั้น ดินแดนนี้กลายเป็นทางผ่านของประเทศในยุโรป และอเมริกา ที่ต้องการเข้าพิชิตและแสวงหาผลประโยชน์ทางการค้าจาก อินเดีย จีน และ ญี่ปุ่น และผลสุดท้ายก็ทำให้หลายประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องตกเป็นเมืองขึ้นของลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกไม่โดยทางตรงก็ทางอ้อม

ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ความสำคัญทางภูมิศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะเห็นได้อย่างชัดเจน ในเมื่อคู่กรณีสงครามคือญี่ปุ่นฝ่ายหนึ่ง และสัมพันธมิตร อันมีอังกฤษและสหรัฐอเมริกาอีกฝ่ายหนึ่ง ทำสงครามช่วงชิงดินแดนแถบนี้

ในสมัยปัจจุบัน ความสำคัญของดินแดนแถบบ้านเรากลายเป็นสมรภูมิของสงครามสมัยใหม่ ที่มาในรูปของอิทธิพลทางเศรษฐกิจ สังคม และ วัฒนธรรม เป็นปัญหาที่สลับซับซ้อนที่มหาอำนาจ เช่น สหรัฐอเมริกา สหภาพโซเวียต ญี่ปุ่น และจีน ต่างก็พยายามเผยแพร่และรักษาซึ่งอิทธิพลของตนไว้

ดังนั้น จึงเป็นที่น่ายินดีที่บรรดานักวิชาการหลายท่านได้ร่วมมือกันจัดแปลหนังสือ A History of South-East Asia ของท่านศาสตราจารย์ D.G.E. Hall ขึ้นมา ทั้งนี้เพื่อใช้ประกอบการศึกษาในมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยทั่วไป ตลอดจนใช้เป็นคู่มือของผู้ที่ใฝ่ใจจะศึกษาเรื่องราวประเทศต่าง ๆ ในดินแดนแถบบ้านเรา

A History of South-East Asia ของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์นั้น เป็นหนังสือที่สำคัญที่สุดเล่มหนึ่งในโลกของวิชาการ และเป็นที่แน่นอนว่าเกือบจะไม่มีนักประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้คนใดที่ไม่เคยได้ยินหรือได้ใช้ศึกษาหนังสือเล่มนี้นาม D.G.E. Hall มีความสำคัญในโลกที่ใช้ภาษาอังกฤษเท่า ๆ กับนามของ ยอร์ช เซเดส์ ในโลกภาษาฝรั่งเศส ท่านศาสตราจารย์ทั้งสองมีสานุศิษย์อยู่เกือบจะแทบทุกมุมโลกทีเดียว

หนังสือของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์เล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์มาแล้วเกือบ 10 ครั้ง โดยเริ่มต้นเมื่อปี พ.ศ. 2498 ซึ่งเป็นฉบับพิมพ์ครั้งแรก และก็ได้รับการพิมพ์ซ้ำแล้วซ้ำอีก ทั้งนี้เพราะหนังสือเล่มนี้ได้กลายเป็นหนังสืออ้างอิงที่สำคัญ และเพราะดินแดนแถบนี้ได้มีความสำคัญในด้านการเมืองระหว่างประเทศขึ้นมาอย่างยิ่งยวด ในปี พ.ศ. 2508 ท่านศาสตราจารย์ฮอลล์ได้แก้ไขปรับปรุงหนังสือเล่มนี้ใหม่ และในปี พ.ศ. 2511 ก็ได้แก้ไขปรับปรุงเป็นครั้งที่ 3 จนหนังสือเล่มนี้มีความหนามาก ศาสตราจารย์ฮอลล์กล่าวว่าที่ต้องปรับปรุงอยู่เรื่อยๆ ก็เป็นเพราะมีการวิจัยค้นคว้าอย่างมากมายโดยนักวิชาการ ทำให้หนังสือที่พิมพ์ครั้งแรกและครั้งที่สองล้าสมัยไป เมื่อมีผู้สนใจมากขึ้นหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ก็จำต้องตอบสนองความสนใจอันนี้ และทำงานทางประวัติศาสตร์ให้ใกล้เคียงกับข้อเท็จจริงใหม่ๆ ที่ปรากฏขึ้นมาให้ดีที่สุดเท่าที่จะดีได้ นี่เป็นคุณสมบัติอันเป็นเลิศยิ่งของนักประวัติศาสตร์และของศาสตราจารย์ที่อุทิศชีวิตของตนให้กับงานด้านวิชาการอย่างแท้จริง เช่น ศาสตราจารย์ฮอลล์

ศาสตราจารย์ฮอลล์เป็นชาวอังกฤษโดยกำเนิด* ท่านเกิดเมื่อวันที่ 17 พฤศ-

*ชีวประวัติและผลงานของศาสตราจารย์ฮอลล์นี้เก็บความมาจาก **C.D. Cowan and D. W. Wolters, ed.** ***Southeast Asian History and Historiography*** **(Ithaca and London: Cornell University Press, 1976),** หน้า 11—23.

จิกายน พ.ศ. 2434 ท่านเป็นบุตรของกสิกรอังกฤษ ซึ่งมิได้มีจุดมุ่งหมายที่จะมาเป็นนักประวัติศาสตร์แต่อย่างใด ท่านเป็นคนที่มีร่างกายสมบูรณ์และมีเสียงนุ่มนวลไพเราะมากคล้ายเสียงเบส และท่านเกือบจะต้องกลายเป็นนักดนตรีอาชีพไปแล้ว เพราะท่านเคยได้รับทุนให้เรียนวิชาดนตรีที่ Trinity College ในลอนดอน และครั้งหนึ่งท่านก็เคยร้องเพลงเลี้ยงชีพร่วมกับกลุ่มนักดนตรีอังกฤษ

แต่อย่างไรก็ตามในปี พ.ศ, 2456 เมื่ออายุได้ 22 ปี ท่านได้เข้าศึกษาในคณะประวัติศาสตร์ ที่ King's College ของมหาวิทยาลัยลอนดอน และท่านได้ทุ่มเทความสนใจให้แก่การศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์สมัยใหม่ ครั้นจบปริญญาตรีใน ปี พ.ศ. 2459 แล้ว ท่านก็เรียนปริญญาโทต่อ และจากจุดนี้เองที่ทำให้ท่านเริ่มสนใจประวัติศาสตร์ของเอเชียอันจะนำไปสู่การเขียน A History of South-East Asia ผลงานอันมีชื่อเสียงและทรงคุณค่าของท่านในเวลาต่อมา

จุดเริ่มต้นของความสนใจในประวัติศาสตร์เอเชียของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์นั้น เริ่มจากการที่ท่านเขียนวิทยานิพนธ์ปริญญาโทในหัวข้อ "การแข่งขันด้านโพ้นทะเลระหว่างอังกฤษกับฮอลันดา" ซึ่งทำให้ท่านต้องค้นคว้าเรื่องราวของ East India Company ของทั้งสองประเทศที่ได้มาทำการค้าขายทางเรือในเอเชีย และมีการแข่งขันแย่งชิงผลประโยชน์และกำไรทางการค้า

หลังจากจบการศึกษาขั้นปริญญาโทแล้ว ศาตราจารย์ฮอลล์ก็เริ่มประกอบอาชีพอย่างจริงจังด้วยการสอนวิชาประวัติศาสตร์ตามมหาวิทยาลัยบางแห่งในอังกฤษ ในขณะเดียวกันก็ร้องเพลงเป็นรายได้พิเศษเป็นบางครั้งด้วย ระยะนี้เป็นระยะของสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งท่านก็เข้าฝึกเป็นทหารอยู่ด้วย แต่ท่านได้ตัดสินใจเลือกที่จะทำหน้าที่นักวิชาการมากกว่าการเป็นทหาร หรือพูดตามสำนวนของอังกฤษว่า "เลือกใช้ปากกามากกว่าจะใช้ดาบ" นั่นเอง

โอกาสอันยิ่งใหญ่ของท่านศาตราจารย์ฮอลล์มาถึงในปี พ.ศ. 2463 ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ซึ่งเป็นปีที่มีการตั้งมหาวิทยาลัยย่างกุ้งขึ้นในพม่า สมัยนั้นพม่ายังเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษอยู่ การศึกษายังอยู่ในสภาพของการจัดตั้งเพิ่งจะเริ่มเดินตั้งไข่ หานักวิชาการที่มีความรู้ประวัติศาสตร์พม่าไม่ได้แม้แต่คนเดียว ท่านศาสตราจารย์ฮอลล์พร้อมด้วยภริยาต้องเริ่มต้นทุกสิ่งทุกอย่างในมหาวิทยาลัยย่างกุ้ง

เริ่มตั้งแต่การค้นคว้าประวัติศาสตร์พม่า วิ่งเต้นหาเงินสร้างตึกมหาวิทยาลัย รวบรวมเอกสารหนังสือประกอบการเรียนการสอน เขียนหนังสือแนะนำวิชาประวัติศาสตร์เอง และผลที่สุดคือการตั้งคณะประวัติศาสตร์ขึ้นมา

ท่านศาสตราจารย์ฮอลล์ทำงานสอนอยู่ในพม่า ถึง 13 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2464—2477 สานุศิษย์ที่เป็นชาวพม่าของท่านหลายคนได้กลายเป็นผู้นำของพม่าต่อมา ท่านได้ผ่านและเห็นขบวนการชาตินิยมพม่าที่ก่อตัวขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ขบวนการนักศึกษาซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการชาตินิยมได้ช่วยให้พม่าได้รับเอกราชภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

ในปี พ.ศ. 2477 ศาสตราจารย์ฮอลล์ลาออกจากตำแหน่งของมหาวิทยาลัยย่างกุ้ง และกลับไปทำงานสอนที่อังกฤษ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2492 ท่านก็ได้รับตำแหน่งประจำสำคัญเป็นอาจารย์ประจำของ School of Oriental and African Studies (SOAS) ของมหาวิทยาลัยลอนดอน ณ ที่นี้เองที่ท่านใช้เวลาบรรยายรวบรวมเอกสารเพื่อเขียนงานประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ระหว่างปี พ.ศ. 2495—2496 ท่านได้เดินทางท่องเที่ยว บรรยาย พบปะและปรึกษากับนักวิชาการของพม่า ไทย มลายู และ อินโดนีเซีย (ครั้งหนึ่งท่านได้มาบรรยายที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) และในปี พ.ศ. 2498 A History of South-East Asia หนังสือเล่มสำคัญของท่านจึงได้รับการตีพิมพ์ขึ้นมาเป็นครั้งแรก และได้กลายเป็นผลงานชิ้นคลาสสิคที่ผู้สนใจประวัติศาสตร์ของดินแดนแถบนี้จะต้องอ่าน

ท่านศาสตราจารย์ฮอลล์สอนอยู่ที่ SOAS เป็นเวลานานถึง 10 ปี ระหว่าง พ.ศ. 2492—2502 ซึ่งท่านมีตำแหน่งประจำอยู่จนกระทั่งครบเกษียณอายุราชการ เมื่อท่านครบเกษียณแล้วก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นศาสตราจารย์เกียรติคุณ (Professor Emeritus) ซึ่งก็หมายความว่าท่านยังคงดำเนินการสอนอยู่เป็นครั้งคราวมิได้ปลดเกษียณไปเฉย ๆ ในช่วงชีวิตการทำงานนั้นท่านได้เขียนหนังสือและบทความมากมาย จนสุดที่จะนำมากล่าวไว้ในที่นี้ได้ อาจจะไม่เกินความจริงนักที่จะกล่าวว่าผลงานของท่านได้บุกเบิกให้สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นสาขาวิชาที่เด่นเป็นตัวของตัวเอง และเป็นสาขาวิชาที่มีการประสาทปริญญาของตนเองได้โดยอิสระ

ภายหลังเกษียณอายุราชการแล้ว ท่านศาสตราจารย์ฮอลล์ก็ยังคงมีบทบาทในวงวิชาการในฐานะอาจารย์ชั้นนำอยู่ ท่านได้รับเชิญไปสอนที่มหาวิทยาลัยคอร์แนลล์ มลรัฐนิวยอร์ก และได้ช่วยพัฒนาให้การศึกษาด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของ

คอร์แนลล์มีชื่อเสียงและผลงานทางวิชาการที่ถือได้ว่าเป็นอันดับหนึ่งของอเมริกา คอร์แนลล์ได้กลายเป็นบ้านที่สองของท่านสลับกันบีเว้นบีกับมหาวิทยาลัยลอนดอน ชาวต่างชาติที่ไปเรียนที่คอร์แนลล์หรือลอนดอนจะต้องเคยเห็นท่านศาสตราจารย์ผู้สูงอายุผู้นี้ ท่าทางแข็งแรง รูปร่างผอมมีสง่า น้ำเสียงกังวานมีอำนาจ แต่เมตตา บางครั้งท่านจะเดินฝ่าลมหนาว ฝ่าหิมะไปทำงานสอน ราวกับว่าสังขารที่ร่วงโรยมาแล้วกว่า 80 ปีนั้น มิได้กระทบกระเทือนหรือบ่อนทำลายจิตใจอันแข็งแกร่งของท่านที่จะทำงานทางด้านวิชาการและผลิตลูกศิษย์ลูกหาแต่อย่างใดเลย

ในวัยที่ล่วงไปกว่า 80 ปี ในขณะที่ตาท่านเสียไปข้างหนึ่งแล้ว และตาอีกข้างก็อ่านหนังสือไม่สะดวก ท่านก็ยังผลิตผลงานออกมาอีกเรื่อย ๆ ดังจะเห็นได้จากการแก้ไข A History of South-East Asia เป็นครั้งที่ 3 ในปี พ.ศ. 2511 ที่ท่านได้เพิ่มเติมข้อมูลใหม่ ๆ ที่นักวิชาการค้นพบ ท่านยินดีที่จะดัดแปลงแก้ไขวิชาการให้ถูกต้อง เปลี่ยนแปลงตามกาลเวลา และสมเหตุสมผล ไม่ดื้อดึงหรือยึดอยู่กับความเป็น "หัวเก่า" แม้แต่เรื่องสงครามเวียดนามท่านก็กล้าที่จะยืนยันด้วยหลักเหตุผลวิชาการว่าสิ่งใดถูกต้องและเหมาะสมกับสถานการณ์เช่นนั้น นี่เป็นคุณสมบัติที่หาได้ยากยิ่งประดุจจะงมเข็มในมหาสมุทร เป็นคุณสมบัติที่จะหาได้ยากจากศาสตราจารย์ที่ผ่านชีวิตมาแล้วเกือบหนึ่งศตวรรษ และเป็นศาสตราจารย์ที่ประสบความสำเร็จในชีวิตการงานจนได้รับการยกย่องจากทั่วโลกอย่างยิ่งยวด ไม่เป็นที่น่าแปลกใจเลยที่จะมีคนขนานนามท่านว่า "A Chief Historian of South-East Asia"

ด้วยข้อเท็จจริงดังกล่าวข้างต้น **โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย** จึงมีความปีติอย่างล้นพ้นที่ได้รับอนุญาตให้แปลหนังสือเล่มนี้ เราได้แบ่งงานแปลออกแจกจ่ายและได้รับความช่วยเหลือจากอาจารย์มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ของไทยหลายท่าน ดังรายนามต่อไปนี้

1. อาจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ฯ	แปล	บทที่	1 — 5
2. อาจารย์ชูสิริ จามรมาน	,,	,,	6 — 9
3. อาจารย์คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ฯ	,,	,,	10 — 12
4. อาจารย์เพ็ชรี สุมิตร	,,	,,	13 — 19
5. อาจารย์ ม.ล. รสสุคนธ์ อิศรเสนา ฯ	,,	,,	20 — 26
6. อาจารย์วิลาสวงศ์ พงศะบุตร	,,	,,	27 — 32
7. อาจารย์เพ็ญศรี ดุ๊ก	,,	,,	33 — 39

8. อาจารย์แถมสุข นุ่มนนท์ แปล บทที่ 40 — 44
9. อาจารย์ศรีสุข ทวิชาประสิทธิ์ „ „ 45 — 50

และเนื่องจากหนังสือของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์มีความยาวมาก เป็นภาษาอังกฤษหนาถึง 1,019 หน้า ดังนั้น ในการจัดพิมพ์เป็นภาษาไทยจึงต้องแบ่งออกเป็น 2 เล่ม โดยถือว่าเล่มละ 2 ภาค หนังสือของท่านศาสตราจารย์ฮอลล์มีทั้งหมด 4 ภาครวม 50 บทด้วยกัน

บรรณาธิการทั้งสองต้องขอขอบคุณบุคคลต่าง ๆ ที่เป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการช่วยแปลและจัดพิมพ์หนังสือเล่มนี้ อาจารย์กาญจนี ละอองศรี และ อาจารย์ยุพา ชมจันทร์ แห่งคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ทำหน้าที่ผู้ช่วยบรรณาธิการอย่างดียิ่ง อาจารย์กุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา แห่งคณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และ อาจารย์เพ็ชรี สุมิตร แห่งคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้ช่วยวิ่งเต้นผลักดันให้หนังสือเล่มนี้ได้รับการตีพิมพ์ออกมา ส่วนอาจารย์วิมล พงศ์พิพัฒน์ ได้ช่วยอ่านต้นฉบับแปล และติชม เสนอคำแก้ไขอย่างละเอียดถี่ถ้วน ทั้งหมดนี้ขอได้รับความขอบคุณจากบรรณาธิการเป็นอย่างมากมา ณ ที่นี้ด้วย

ท้ายที่สุดหวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่ออาจารย์ นักศึกษา และประชาชนทั่วไปที่สนใจประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และหนังสือเล่มนี้คงทำให้วงวิชาการของไทยเข้มแข็งขึ้นเป็นอย่างมากต่อไป

ชาญวิทย์ เกษตรศิริ
อานันท์ กาญจนพันธ์

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
1 กุมภาพันธ์ 2520

ศาสตราจารย์ ฮอลล์ ถึงแก่กรรม
เมื่อ พ.ศ. 2522 เมื่ออายุได้ 88 ปี

สารบัญ

บัญชีภาพประกอบ
บัญชีแผนที่
คำนำ
บทที่ หน้า

28 การเริ่มต้นของอังกฤษในมลายู คือพื้นฐานที่นำไปสู่สิงคโปร์ 597

29 สเตรตส์ เซตเติลเมนต์และบอร์เนียว ค.ศ. 1786—ค.ศ. 1867 613
ก. ตั้งแต่อังกฤษได้ปีนังจนถึงสนธิสัญญาอังกฤษ–ฮอลันดา ค.ศ. 1824 613
ข. สเตรตส์ เซตเติลเมนต์ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1824—ค.ศ. 1867 624
ค. บอร์เนียวจนถึง ค.ศ. 1839 634
ง. โจรสลัดและงานของราชา เจมส์ บรุ๊ก 643

30 การฟื้นฟูระบบการปกครองของฮอลันดาในอินโดนีเซีย และระบบการเพาะปลูก ค.ศ. 1816—ค.ศ. 1848 656

31 การเคลื่อนไหวของอังกฤษก้าวต่อไปในมลายูและบอร์เนียว 670

32 การเคลื่อนไหวก้าวต่อไปของฮอลันดาในอินโดนีเซีย 695

33 รัชสมัยของพระเจ้าปดุงและสงครามอังกฤษ—พม่า ค.ศ. 1782—ค.ศ. 1826 709

34 พม่าตั้งแต่สมัยสนธิสัญญายันดาโบ จนถึงสมัยการก่อตั้งมณฑลพม่าของอังกฤษ ค.ศ. 1826—ค.ศ. 1862 729

35 ปลายราชวงศ์อลองพญา ณ มัณฑะเล ค.ศ. 1862—ค.ศ. 1885 751

36 เวียดนามและการขยายดินแดนของฝรั่งเศสในอินโดจีนระยะ

บทที่		หน้า
	เริ่มแรก ค.ศ. 1820 — ค.ศ. 1870	782
37	การขยายตัวระยะที่สองของฝรั่งเศสในอินโดจีน ค.ศ. 1870 — ค.ศ. 1900	797
38	ไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ค.ศ. 1851—ค.ศ. 1910	808
39	อังกฤษ ฝรั่งเศสและปัญหาเกี่ยวกับไทย	825
	ก. หลวงพระบาง	825
	ข. ปัญหาแม่น้ำโขง	834
	ค. เหตุการณ์ที่ปากน้ำและสมัยต่อจากนั้น	843
40	ฟิลิปปินส์ สมัยต้นจนสิ้นสุดการปกครองของสเปน	854
41	ชีวิตใหม่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้	877
42	พม่าของอังกฤษ ค.ศ. 1886—ค.ศ. 1942	882
43	แนวทางใหม่ของฮอลันดาและลัทธิชาตินิยมในอินโดนีเซีย ค.ศ. 1900—ค.ศ. 1942	902
44	การปกครองของฝรั่งเศสและลัทธิชาตินิยมในอินโดจีน	911
45	สหรัฐอเมริกาและลัทธิชาตินิยมของฟิลิปปินส์	921
46	โฉมหน้าทางเศรษฐกิจในการยึดครองของชาวยุโรป	939
47	ประเทศไทยในระยะการเปลี่ยนแปลง ค.ศ. 1910 — ค.ศ. 1942	969
48	ผลกระทบกระเทือนจากญี่ปุ่น	985
49	หลังสงคราม ค.ศ. 1949—ค.ศ. 1950	1006
	ก. มลายู	
	ข. พม่า	
	ง. อินโดนีเซีย	
	จ. ไทย	

บทที่ หน้า

ค. อินโดจีนของฝรั่งเศส ฉ. ฟิลิปปินส์

50 การได้เอกราช 1051

ก. ปัญหาทั่วไป จ. สหภาพพม่า

ข. เวียดนาม กัมพูชาและลาว ฉ. ไทย

ค. มลายูและสิงคโปร์ ช. ฟิลิปปินส์

ง. อินโดนีเซีย

ภาคผนวก 1114

บรรณานุกรม 1159

ดรรชนี 1204

บัญชีภาพประกอบ

	หน้า
การรับรองผู้แทนอังกฤษ ณ พระราชวังอมรปุระ	714
พระอารามทองที่มัณฑะเลของพระราชินี	755
พระเจดีย์ชเวดากองที่ย่างกุ้ง	762
พระราชวังทอง ณ มัณฑะเล	769
ระเบียงพระราชวังแห่งมัณฑะเล	778
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	810
วัดเบญจมบพิตร	821
นายพลอองซาน	1020
อนุสาวรีย์อิสรภาพที่ย่างกุ้ง	1022
บัณฑิตเนห์รู และอูนุ	1025
พระจักรพรรดิเบาได๋ ณ พระราชวังที่เมืองเว้	1027
โฮจิมินห์	1029
ประธานาธิบดี ซูการ์โน	1031

บัญชีแผนที่

แผนที่ปัญหาพรมแดนไทย–ฝรั่งเศส ค.ศ. 1893	835

บทที่ 28

การเริ่มต้นของอังกฤษในมลายู คือพื้นฐานที่นำไปสู่สิงคโปร์

การที่บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษได้เกาะปีนัง ใน ค.ศ. 1786 จุดมุ่งหมายที่สำคัญก็เพื่อผลประโยชน์ของยุทธศาสตร์ทางเรือ แม้ว่าการค้าจะมีส่วนพัวพันด้วย แต่ก็มีส่วนเกี่ยวข้องเพียงเล็กน้อยในการค้ากับแหลมมลายู บริษัทมิได้ตั้งใจแต่อย่างใดที่จะขยายอำนาจทางการเมืองในแหลมมลายู พระราชบัญญัติปกครองอินเดียของพิตต์ ค.ศ. 1784 ได้วางรากฐานหลักการไม่เข้าแทรกแซงไว้อย่างมั่นคง และลอร์ด คอร์นวอลลิส ผู้ดำรงตำแหน่งสืบต่อจาก วอร์เรน เฮสติงส์ ก็ตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะปฏิบัติตามนโยบายนี้อย่างสุดความสามารถ ยิ่งไปกว่านั้น นับตั้งแต่บริษัทได้ปิดสถานีการค้าที่ปัตตาเวียเมื่อ ค.ศ. 1623 บริษัทก็หมดความสนใจในมลายู เมื่อเรือ "โกล็ป" ตั้งโรงสินค้าที่ปัตตานี ใน ค.ศ. 1612[1] ได้คาดหวังว่าโรงสินค้าแห่งนี้จะทำผลกำไรให้อย่างมาก ปัตตานีนับเป็นศูนย์การค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในภาคตะวันออกเช่นเดียวกับเมืองสุราท ฝั่งโคโรมานเดลและเมืองบันทัม และเป็นศูนย์การค้าของบริษัทในการค้าขายกับประเทศไทย กัมพูชา โคจินจีน บอร์เนียวและญี่ปุ่น เมื่อการแข่งขันกับฮอลันดา ทำให้บริษัทต้องล้มเลิกกิจการ บริษัทก็มิได้พยายามตั้งสถานีการค้าในแหลมมลายูอีก นอกจากตั้งสาขาเล็ก ๆ ชั่วคราวที่ไทรบุรีใน ค.ศ. 1669 เพื่อซื้อดีบุก

นับตั้งแต่ ค.ศ. 1687 ความจำเป็นทางด้านยุทธศาสตร์ที่อังกฤษจำต้องมีสถานีทางเรือทางฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอลได้ทวียิ่งขึ้น ก่อนหน้านั้นฝั่งตะวันตกของอินเดียเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของอำนาจอังกฤษ และบอมเบย์ก็เป็นสถานีทางเรือที่สำคัญเพียงแห่งเดียว ใน ค.ศ. 1687 อาจกล่าวได้ว่าเป็นการเริ่มโฉมหน้าใหม่ของยุทธศาสตร์ทางเรือของบริษัทอีสต์อินเดีย เนื่องจากการปรากฏตัวอย่าง

---

[1] เหนือขึ้นไป, หน้า 300–359. เรื่องราวอย่างละเอียดเกี่ยวกับการค้าของชาวยุโรปที่ปัตตานี คือ เรื่องของ H. Terpstra, **De Factorij der Oostindische Companie te Patani,** (Verbandelingen van het Koningklijk Instituut, 's-Gravenhage, 1938).

กะทันหันของกองทัพเรือที่ทรงอานุภาพของฝรั่งเศสในมหาสมุทรอินเดียที่มุ่งมาสู่ประเทศไทย และการที่ฝรั่งเศสได้ควบคุมเมืองมะริดเป็นสถานีซ่อมแซมเรือ[1] ในโอกาสต่อมาบริษัทที่เมืองมัทราสเริ่มตระหนักทันทีว่า สถานีซ่อมแซมเรือที่มะริดของฝรั่งเศสเป็นภัยต่อโรงสินค้าของอังกฤษบนฝั่งโคโรมานเดล ถึงแม้ว่าในตอนแรกอังกฤษจะสนใจเพียงเล็กน้อยในความสัมพันธ์อันน่าตื่นเต้นของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 กับประเทศไทยซึ่งได้ถึงจุดจบอันรวดเร็วอย่างผิดคาด แต่บทเรียนนี้ได้เพิ่มความสำคัญมากขึ้น เมื่อการต่อสู้ระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสที่จะมีอำนาจเหนืออินเดียขึ้นอยู่อย่างมากกับการควบคุมอำนาจทางทะเลในบริเวณอ่าวเบงกอล

ในการแข่งขันกันนี้ ฝั่งตะวันออกของอินเดียโดยเฉพาะอย่างยิ่งฝั่งโคโรมานเดลได้กลายเป็นศูนย์ถ่วงอำนาจ ไม่เพียงแต่ว่าชายฝั่งโคโรมานเดลจะไม่มีเส้นทางเดินเรือที่ดีเท่านั้น แต่การเปลี่ยนทิศทางของลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ มาเป็นลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือในเดือนตุลาคม ยังทำให้การเดินเรือมีอันตรายมากยิ่งขึ้น เพราะลมมรสุมที่พัดแรงระหว่างเดือนตุลาคมและพฤศจิกายน ด้วยเหตุนี้ผู้เชี่ยวชาญการเดินเรือจึงกล่าวว่า กองเรือจะต้องเข้าจอดพักในอู่จอดเรือที่ปลอดภัยตั้งแต่ต้นเดือนตุลาคม หรือไม่ช้าไปกว่าวันที่ 12 ของเดือนนั้นระหว่างฤดูลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเริ่มก่อตัวตอนต้นเดือนพฤษภาคม ฝั่งโคโรมานเดลค่อนข้างปลอดภัย แต่มักจะมีคลื่นใหญ่ขัดขวางการติดต่อกับชายฝั่ง ซึ่งทำให้ไม่สะดวกอย่างยิ่งต่อการจอดเรือเพื่อซ่อมแซม เพราะไม่มีอู่เรือในบริเวณนั้น การซ่อมแซมจะต้องทำในที่โล่ง ดังนั้น เรือที่เสียหายอย่างหนักซึ่งไม่อาจจะทอดสมอซ่อมได้จำเป็นต้องแล่นต่อไปถึงเมืองบอมเบย์

ในศตวรรษที่ 18 ระยะระหว่างฤดูลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งมักจะมีการต่อสู้ทางเรือในอ่าวเบงกอล ความต้องการอู่ซ่อมเรือทางชายฝั่งตะวันออกได้กลายเป็นปัญหารีบด่วนที่จำเป็นอย่างยิ่ง เพราะหลังจากระยะหยุดพักเพราะลมพายุหนักในเดือนตุลาคมและพฤศจิกายนแล้ว ฝ่ายที่สามารถตั้งมั่นอยู่ในอ่าวเบงกอลได้เร็วที่สุด —และฝั่งโคโรมานเดลนั้นปลอดภัยตั้งแต่เดือนมกราคมเป็นต้นไป —ย่อมเป็นฝ่ายได้เปรียบมากมายในการเข้าโจมตีที่มั่นและการค้าทางทะเลของฝ่ายตรงกันข้าม นับตั้งแต่ ค.ศ. 1740 เป็นต้นมา เรื่องนี้ได้กลายเป็นปัญหาที่สำคัญสำหรับฝ่ายอังกฤษ เนื่องจากท่าเรือที่วิเศษยิ่งซึ่งลาบูร์ดอนเนส์ ตั้งขึ้นที่เกาะมอริเชียส ทำให้

[1] เหนือขึ้นไป, หน้า 448–449.

ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายได้เปรียบอย่างมาก ซึ่งดูเปลซ์ได้ฉวยประโยชน์นี้ระหว่างสงครามสืบราชสมบัติออสเตรีย[1] กองทัพเรือของอังกฤษไม่สามารถเคลื่อนจากฝั่งโคโรมานเดลไปซ่อมแซมที่เมืองบอมเบย์และกลับมาที่สถานีได้ก่อนต้นเดือนเมษายน ด้วยเหตุนี้อังกฤษจึงสูญเสียเวลาอันมีค่าไป 3 เดือน ในขณะที่กองเรือของข้าศึกซึ่งมีอู่ซ่อมเรือที่สะดวกสามารถควบคุมอ่าวเบงกอล

ในระยะที่บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ มีเรื่องวิวาทกับไทยเพราะการกระทำของพวกพ่อค้าอิสระที่เมืองมะริดในปี ค.ศ. 1680 เป็นต้นมานั้น สภาของบริษัทที่เมืองมัทราสได้หันไปพิจารณาเกาะเนเกรส ซึ่งอยู่ในทางใต้ของปากแม่น้ำพะสิม เพื่อตั้งสถานีซ่อมแซมและเป็นฐานทัพดำเนินการต่อสู้ข้าศึกทางฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอล แต่ความพยายามที่จะเข้ายึดครองเกาะล้มเหลวลง จึงตัดสินใจเข้ายึดเมืองมะริด หลังเหตุการณ์ "ฆาตกรรมหมู่ที่เมืองมะริด" ค.ศ. 1687 บริษัทได้หันไปใช้สิเรียมเมืองท่าของมอญแทน และในเดือนกันยายน ค.ศ. 1689 บริษัทได้ส่งเรือรบ ชื่อ "ไดมอนด์" ไปซ่อมแซมที่นั่น จึงนับเป็นการเริ่มต้นของการที่อังกฤษจะใช้เมืองท่านั้นเป็นอู่ซ่อมเรือต่อไปอีกนาน[2]

ด้วยการส่งเสริมของดูเปลซ์ ฝรั่งเศสได้เปิดอู่ซ่อมเรือที่สิเรียมด้วย และระหว่าง ค.ศ. 1730—1740 ทั้งสองชาติได้ต่อเรือขึ้นที่นั่น ต่อมาเกิดกบฏมอญ ดูเปลซ์ จึงถือโอกาสเข้าแทรกแซงเมื่อได้มีการลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพ เอกซ์ ลา ชาเปล ในยุโรปแล้ว อย่างไรก็ตามการตั้งหลักแหล่งของอังกฤษที่เกาะเนเกรส และการที่ฝรั่งเศสพยายามช่วยอาณาจักรมอญให้พ้นจากความหายนะก็ไร้ผล อลองพญาผู้พิชิตมอญ ได้ทำลายการตั้งหลักแหล่งทั้งที่เมืองสิเรียมและเนเกรส บริษัทอีสต์อินเดียจึงต้องลดการสูญเสียในพม่าลง และมุ่งที่จะเอาชนะฝรั่งเศสในอินเดีย เพราะเหตุการณ์เหล่านี้เกิดขึ้นในระหว่างสงครามเจ็ดปี

ประสบการณ์ของอังกฤษในสงครามครั้งนั้น ทำให้อังกฤษเห็นความจำเป็นของการมีอู่ซ่อมเรือในที่ที่สะดวกกว่าบอมเบย์ ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1758 หลังการสู้รบบนฝั่งโคโรมานเดลกับกองทัพเรือของนายพลดาเช่ นายพลเรือโพคอกของอังกฤษต้องถอนกองเรือไปซ่อมแซมที่บอมเบย์และไม่ได้กลับมาจนปลายเดือน

---

[1] Dodwell, **Dupleix and Clive**, และดู **Cambridge History of India**, V, หน้า 119—23. ประกอบด้วย

[2] บทที่ 20

เมษายน ค.ศ. 1759 ในระยะนี้เอง กองทัพเรือของฝรั่งเศสได้ปรากฏตัวในอ่าว และลัลลี ซึ่งเข้าโจมตีมัทราสทางบก สามารถเข้าล้อมเมืองได้นานถึง 66 วัน เป็นโชคดีของอังกฤษที่เรือ 6 ลำ ของบริษัทกลับจากยุโรปมาถึงในวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ลัลลีจึงต้องถอนตัวกลับไปทันที ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อสงครามยุติลง ใน ค.ศ. 1763 จึงไม่น่าแปลกใจที่คณะผู้อำนวยการของบริษัท ได้ออกคำสั่งให้แสวงหาท่าเรือที่เหมาะสมทางฝั่งตะวันออกของอ่าวเบงกอล

ในสถานการณ์เช่นนี้ อาจมีผู้สงสัยในตอนแรกว่า เหตุใดจึงไม่มีข้อเสนอแนะให้กลับไปยังพม่าอีก คงจะจำได้ว่าอลองพญาสิ้นพระชนม์ ใน ค.ศ. 1760 และมังลอกซึ่งสืบราชสมบัติต่อมา ได้พยายามชักชวนให้เจ้าหน้าที่บริษัทที่เมืองกัลกัตตาเปิดการค้าขายกับพม่าอีก ความจริงฝรั่งเศสได้กลับไปค้าขายกับพม่าอีกหลังจากได้หยุดไปชั่วระยะหนึ่ง เชลยที่ถูกจับไปจากเรือฝรั่งเศส เมื่อครั้งพม่าตีเมืองสิเรียม ได้รับราชการทำประโยชน์ในราชสำนักเมืองอังวะ และหลายคนได้รับราชการตำแหน่งสูงที่สำคัญ ๆ ปีแอร์ มิลารด์ ซึ่งเป็นหัวหน้าทหารรักษาพระองค์ได้ช่วยสร้างสัมพันธไมตรีกับฝรั่งเศสที่เมืองปอนดิเชอรี ใน ค.ศ. 1768 ทูตฝรั่งเศสชื่อ เลอแฟฟร์ ได้รับพระบรมราชานุญาตจากพระเจ้ามังระ ให้เปิดอู่เรือที่เมืองย่างกุ้ง แม้ว่าจะไม่มีผู้ใดทราบเหตุการณ์นี้มากนัก แต่อู่ต่อเรือที่ย่างกุ้งก็ได้ผลิตเรือไม้สักที่ดีเยี่ยมหลายลำ เช่น เรือของฝรั่งเศสลำหนึ่งที่ต่อที่นั่น ชื่อ "ลอริสตัน" หนัก 1,500 ตัน ก็ประสบความสำเร็จในการรบในน่านน้ำมหาสมุทรอินเดียระหว่างสงครามอิสรภาพอเมริกัน

อย่างไรก็ตาม ในระยะนี้อังกฤษได้หันไปสนใจที่อื่น ได้มีปัญหาใหม่ ๆ เกิดขึ้นจากการดำเนินการค้าในมหาสมุทรอินเดียตอนกลางคริสต์ศตวรรษที่ 18 ที่มีบทบาทสำคัญต่อมา กล่าวคือ การค้าระหว่างอินเดียและจีนได้ขยายตัวอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว และในขณะเดียวกันอิทธิพลทางการค้าของฮอลันดาในมลายู และอินโดนีเซียเริ่มตกต่ำลง การเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวงในด้านการค้านี้ เป็นผลงานของกัปตันเรือและพ่อค้าเอกชนซึ่งเข้าควบคุมการค้า และมีบทบาทสำคัญส่งเสริมความสัมพันธ์ทางการค้ากับจีน ในขณะที่บริษัทอีสต์อินเดียมุ่งที่จะเอาชนะฝรั่งเศสและวางรากฐานการขยายดินแดนในอินเดีย

การขยายตัวทางการค้าระหว่างอินเดียและภาคตะวันออกไกลสืบเนื่องมาจากความยากลำบากที่บริษัทอีสต์อินเดียของยุโรปต้องหาเงินทุนมาซื้อสินค้าจีนโดยไม่

ต้องส่งเงินจากยุโรป พวกพ่อค้าเหล่านี้ได้แก้ปัญหาด้วยการส่งฝ้ายดิบจากบอมเบย์ไปจำหน่ายยังประเทศจีน และนำสินค้าโดยเฉพาะสินค้าผ้าเป็นพับ ๆ จากฝั่งโคโรมานเดล และฝิ่นจากเบงกอลไปจำหน่ายที่มลายูและอินโดนีเซีย บริษัทแลกเปลี่ยนเป็นเงินดอลลาร์ หรือเครื่องใช้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่ต้องการที่เมืองกวางตุ้งและหมาเก๊า และในที่สุดก็ลักลอบเอาฝิ่นไปจำหน่ายในเมืองจีน[1] ในระยะนี้ความจำเป็นที่เห็นชัดในครึ่งหลังของศตวรรษที่ 19 ก็คือ หาท่าเรือที่จะเป็นประโยชน์ ทั้งเป็นสถานีซ่อมแซมเรือ และเป็นศูนย์กลางการค้าติดต่อกับหมู่เกาะมลายู โดยในขณะเดียวกันก็ตั้งอยู่บนเส้นทางเรือสำคัญที่จะไปสู่ประเทศจีนด้วย

เมื่อฮอลันดาบังคับบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษให้ถอนตัวไปจากเมืองบันทัมใน ค.ศ. 1682 อังกฤษได้ไปตั้งถิ่นฐานที่เบ็นคูเล็นบนฝั่งตะวันตกของเกาะสุมาตรา เป็นที่น่าเสียดายที่เบ็นคูเล็นอยู่ห่างไกลเกินไปจากเส้นทางการค้าที่สำคัญ และในยามจำเป็น เรืออังกฤษก็ต้องไปจอดพักที่บัตตาเวีย ข้อกล่าวหาของฮอลันดาที่นั่นค่อนข้างรุนแรงและเป็นสาเหตุของการร้องทุกข์อย่างขมขื่น ปรากฏว่าอังกฤษไม่อาจพึ่งพาฮอลันดาได้ ด้วยเหตุนี้การขยายตัวทางการค้ากับจีนอาจถูกกระทบกระเทือน เนื่องจากฮอลันดาควบคุมช่องแคบมะละกาและซุนดาอยู่

ได้มีการพิจารณาโครงการต่าง ๆ ที่จะแก้ไขความยุ่งยากนี้เป็นลำดับมา โครงการหนึ่งซึ่งดึงดูดความสนใจของบริษัทอีสต์อินเดียทั้งของอังกฤษและฝรั่งเศสในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 คือ การเข้าครอบครองเกาะปูลู กองดอร์ ซึ่งอยู่ทางตะวันตกของปากแม่น้ำโขง อย่างไรก็ดี เมื่ออังกฤษเข้าดำเนินการใน ค.ศ. 1702 ก็ปรากฏว่า โครงการนี้ล้มเหลว[2]

อีกโครงการหนึ่ง ซึ่งเจ้าหน้าที่ที่เมืองมัทราสสนับสนุนระหว่างสงครามเจ็ดปี คือ แสวงหาที่ตั้งไม่ว่าจะในหมู่เกาะซูลู หรือ หมู่เกาะที่อยู่ทางเหนือบอร์เนียว ความคิดนี้เกิดจากการค้นพบเส้นทางเดินเรือของนายพลเรือจัตวา วิลสัน ใน ค.ศ. 1757–1758 ซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักกันว่า "เส้นทางตะวันออก" หรือ "เส้นทางสายนอก" ไปยังประเทศจีน ระหว่างการเดินทางไปเมืองจีนโดยเรือ "พิตต์" วิลสันมาถึงเมืองบัตตาเวียใน ค.ศ. 1757 ซึ่งช้าเกินไปที่จะไปเมืองจีนโดยเส้นทางที่ใช้กัน คือ

---

[1] Holden Furber. The "Country" Trade of India., (John Company at Work, 1948), บทที่ 5.

[2] เหนือขึ้นไป บทที่ 23, ก

ผ่านทะเลจีนใต้ ดังนั้น เขาจึงต้องแล่นเรือไปทางตะวันออกโดยอาศัยลมตะวันตกเฉียงเหนือผ่านไปยังหมู่เกาะโมลุกกะ และต้องไปยังชายฝั่งนิวกินีเพื่ออาศัยลมตะวันออกเฉียงเหนือในมหาสมุทรแปซิฟิก ตามเส้นทางนี้วิลสันได้แล่นเรือไปทางตะวันออกของหมู่เกาะฟิลิปปินและผ่านระหว่างเกาะลูซอนและเกาะฟอร์โมซา ในที่สุดเรือมาถึงเมืองกวางตุ้งโดยใช้เวลาเดินเรือน้อยกว่าเส้นทางที่ใช้กันตามปรกติ รายงานของวิลสันเกี่ยวกับหมู่เกาะที่ได้พบเห็น หรือได้รับคำบอกเล่า ชักนำให้คณะกรรมาธิการลับที่เมืองมัทราส ส่ง อเล็กซานเดอร์ ดัลริมเปิล เดินทางโดยเรือ "คุดดาลอร์" ไปเปิดสัมพันธไมตรีกับสุลต่านบูกิสแห่งซูลู และหาที่ตั้งแห่งหนึ่งแห่งใดในอาณาจักรนั้น นอกจากนี้ เขาจะต้องประมวลข้อเท็จจริงเกี่ยวกับท่าจอดเรือที่พ่อค้าใช้ในเกาะนิโคบาร์ด้วย

ดัลริมเปิล เดินทางจากมัทราสใน ค.ศ. 1759 ต่อมา ในวันที่ 28 มกราคม ค.ศ. 1761 เขาได้ทำสัญญาทางไมตรีและการค้ากับสุลต่านแห่งซูลู บริษัทได้รับอนุญาตให้ซื้อที่ดินตั้งสถานีการค้าโดยมีเงื่อนไขว่า บริษัทจะเข้าช่วยเหลือสุลต่านเมื่อถูกโจมตี ต่อมาในเดือนพฤศจิกายนเขาได้แยกทำข้อตกลงกับดาโต๊ะ เบ็น-ดาฮารา พ่อค้าที่สำคัญในเกาะซูลู ตามข้อตกลงนี้ เขาจะต้องนำสินค้าจากอินเดียมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าของซูลูเพื่อนำไปจำหน่ายในจีน วิลสันคาดว่า ตามโครงการแรกนี้จะได้กำไรถึงร้อยละ 400 เป็นที่สงสัยกันว่า แผนการนี้จะเป็นผลตามที่คาดหวังไว้หรือไม่ อย่างไรก็ดีในการเดินทางครั้งที่สองใน ค.ศ. 1762 ดัลริมเปิลได้ตัดสินใจว่าสถานที่ที่เหมาะสมที่สุดที่จะเป็นศูนย์กลางการค้าของบริษัทในกลุ่มเกาะมลายู คือเกาะบลัมบันกันในทะเลซูลู ซึ่งอยู่ห่างจากทางเหนือสุดของบอร์เนียวเพียง 13 ไมล์

ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1762 เขาได้ทำสัญญากับสุลต่านซูลูเพื่อเข้าครอบครองเกาะ หลังจากนั้นไม่นานนักก็ได้ชักธงอังกฤษขึ้น ในที่เดียวกันนั้นเองกองเรือของคอร์นิช และเดรเปอร์ จากมัทราสได้เข้ายึดมะนิลาจากสเปน ระหว่างที่มะนิลาถูกยึด ดัลริมเปิลอยู่ที่นั่นและได้ทราบว่า อลีมัด ดิน สุลต่านที่ถูกต้องตามกฎหมายของซูลูถูกจับเป็นเชลยอยู่ที่มะนิลา ส่วนสุลต่าน บันดิลา ที่เขาทำความตกลงด้วยกลายเป็นผู้ชิงราชสมบัติ สุลต่านองค์ที่ถูกต้องตามกฎหมายยินดีที่อังกฤษได้ปลดปล่อยตนเป็นอิสระ จึงยืนยันในความตกลงที่อังกฤษได้ทำไว้กับบันดิลา ดัลริมเปิลผู้มีบทบาทสำคัญให้สุลต่านได้กลับมาครองบัลลังก์ตามเดิม

สามารถทำสนธิสัญญาฉบับใหม่ซึ่งให้สิทธิในดินแดนมากยิ่งขึ้นอีก แต่ก่อนที่เขาจะเข้าครอบครองดินแดนเหล่านี้ มะนิลาได้กลับเป็นของสเปนอีกตามสนธิสัญญาปารีส ค.ศ. 1763 ซึ่งยุติสงครามเจ็ดปี ใน ค.ศ. 1764 ดัลริมเปิลได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยข้าหลวงชั่วคราวเพื่อดูแลการส่งมอบดินแดน หลังการปฏิบัติงานนี้แล้วเขาได้ไปเยี่ยมกวางตุ้งก่อนเดินทางทางกลับมัทราส

ดัลริมเปิลประสบความผิดหวังเป็นอย่างมากที่มัทราสรับข้อเสนอของเขาอย่างชาเย็น ดังนั้น เขาจึงเดินทางกลับประเทศอังกฤษใน ค.ศ. 1765 ด้วยความหวังว่าจะชักจูงให้คณะผู้อำนวยการบริษัทอีสต์อินเดีย ยอมให้สัตยาบันแก่สนธิสัญญาของเขา และตั้งหลักแหล่งที่เกาะบลัมบันกัน อย่างไรก็ตาม คณะผู้อำนวยการบริษัทต้องการสถานที่ที่ไม่อยู่ห่างไกลเท่านี้ และสนใจเมืองอัจเจในเกาะสุมาตราเป็นพิเศษ บริษัทได้ส่งคณะสำรวจไปที่อัจเจ ใน ค.ศ. 1762 และ 1764 ปรากฏว่าสุลต่านแห่งอัจเจยังคงไม่ยอมรับแผนการของยุโรปที่จะตั้งป้อมในดินแดนของตน บริษัทได้พยายามหาที่ตั้งที่เหมาะสมในบริเวณช่องแคบซุนดาและทางตอนใต้ของช่องแคบ แต่ก็ไม่ประสบผลสำเร็จ

เมื่อความพยายามเหล่านี้ไม่เป็นผล บริษัทจึงกลับมาสนใจในข้อเสนอของดัลริมเปิล นอกจากนี้ ใน ค.ศ. 1767 เขาได้พิมพ์หนังสือเล็กๆ เล่มหนึ่ง ชื่อ "เรื่องราวการค้นพบในมหาสมุทรแปซิฟิกตอนใต้ ก่อนปี ค.ศ. 1764" เพื่อสนับสนุนข้อเสนอของเขา หลังจากนั้นได้สมัครเป็นผู้ควบคุมการสำรวจทางเรือของกองทัพเรือ ใน ค.ศ. 1768 เพื่อสังเกตทางเดินของดาวพระศุกร์ แต่ถูกคัดค้านโดยลอร์ด ฮ็อค ซึ่งสนับสนุนกัปตันเจมส์ คุก ดังนั้นเมื่อคณะผู้อำนวยการบริษัทตกลงใจที่จะตั้งหลักแหล่งที่เกาะบลัมบันกัน จึงเสนอให้ดัลริมเปิลเป็นผู้ดำเนินงาน

ตามคำบอกเล่าของ เซอร์ จอห์น ลัฟตัน[1] ดัลริมเปิลซึ่งเหมาะสมในงานนี้ยิ่งกว่าผู้ใด ได้ทำลายโอกาสการไปสำรวจครั้งนี้ เพราะไปทะเลาะวิวาทอย่างรุนแรงกับคณะผู้อำนวยการบริษัทเกี่ยวกับอำนาจของเขา และต่อมายังได้พิมพ์เอกสารแสดงข้อขัดแย้งด้วย[2] ลอร์ด ฮ็อค ได้ปฏิเสธคำเรียกร้องของเขาที่จะให้มีคณะกรรมาธิการกองทัพเรือ ดัลริมเปิลยืนยันว่าเขาควรจะได้รับอำนาจอย่างเต็มที่

---

[1] DNB, s.v. Alexander Dalrymple.

[2] เรื่องราวการโต้ตอบระหว่างคณะผู้อำนวยการบริหารของบริษัทอีสต์อินเดีย และอเล็กซานเดอร์ ดัลริมเปิล 1769.

ในการดำเนินงานครั้งนี้ การโต้แย้งสิ้นสุดลงในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1771 ดัลริมเปิล พ้นจากตำแหน่ง เพราะไม่อนุโลมตามและขัดคำสั่งของสภาแห่งคณะผู้อำนวยการของบริษัท[1]

อย่างไรก็ตาม แผนการที่จะตั้งหลักแหล่งที่นั่นยังคงดำเนินต่อมา ในเดือนธันวาคม 1773 เรือ "บริตันเนีย" ในการบังคับบัญชาของกัปตัน จอห์น เฮอร์เบิร์ต ได้เดินทางมาถึงเกาะบลัมบันกัน เฮอร์เบิร์ตดำเนินงานที่ได้รับมอบหมายมาผิดพลาดจนเป็นเรื่องอื้อฉาวแต่ก็มิได้เป็นสาเหตุของการล้มเลิกการตั้งหลักแหล่งที่นั่น ในอีกปีกว่าต่อมาปรากฏว่า เกาะนี้เป็นศูนย์กลางของโจรสลัดในบริเวณนั้น ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1775 โจรสลัดซูลูก็เข้ากวาดล้างการตั้งถิ่นฐานของอังกฤษอย่างสิ้นเชิง เฮอร์เบิร์ต และที่ผู้รอดชีวิตไม่กี่คนหลบหนีไปที่บรูไนและได้พยายามเกลี้ยกล่อมสุลต่านแห่งบรูไนยกเกาะลาบวนให้บริษัทอีสต์อินเดีย ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1775 เขาได้เข้าครอบครองเกาะนั้น แต่ในเดือนพฤศจิกายนปีเดียวกันนั่นเองก็ต้องถอนตัวออกตามคำสั่งของคณะผู้อำนวยการบริษัท

โครงการบลัมบันกันได้ถูกฟื้นฟูขึ้นภายหลังในสถานการณ์ที่ต่างกันไป และแม้ว่าจะเป็นผลสำเร็จ ก็ไม่อาจแก้ปัญหาการป้องกันผลประโยชน์ทางเรือของอังกฤษในมหาสมุทรอินเดียได้ เกาะบลัมบันกันอาจจะช่วยการค้ากับจีน และอาจเป็นศูนย์กลางการค้ากับแหลมมลายู อย่างไรก็ตาม ก็ยังมีผู้อื่นที่หวังจะได้สถานที่ที่จะสนองความต้องการทั้งสามประการ ใน ค.ศ. 1769 ฟรานซิสไลท์ เป็นตัวแทนเสนอความคิดนี้ และแนะว่า เกาะบินตังทางใต้ของสิงคโปร์เป็นสถานที่ที่ดีที่สุดในการตั้งหลักแหล่ง

ไลท์เป็นกัปตันเรือสินค้าของบริษัท จูร์เดน ชัลลิวัน และ เดอ ซูซา ที่เมืองมัทราส ซึ่งค้าขายกับเมืองท่าต่าง ๆ แถบช่องแคบมะละกา เช่นเดียวกับพวกพ่อค้าอิสระในสมัยนั้น ไลท์เป็นทหารเรือนอกประจำการ เขามีความรู้เรื่องรัฐต่าง ๆ ในมลายูเป็นอย่างดี และในที่สุดไลท์ก็สามารถหว่านล้อมให้บริษัทอีสต์อินเดียหันมาใส่ใจในข้อเสนอของเขาได้สำเร็จ ใน ค.ศ. 1771 คณะผู้อำนวยการได้ออกคำสั่งไปยังมัทราส ให้สำรวจการค้าของเอกชนที่เมืองอัจเจ ไทรบุรีและบริเวณอื่น ๆ

---

[1] เรื่องบลัมบันกันโดยละเอียดเขียนโดย Johannes Willi of Gais. ใน "The Early Relations of England with Borneo to 1805" (Langensalza, H. Beyer und Söhne, 1922) วิทยานิพนธ์เสนอเพื่อรับปริญญาดุษฎีบัณฑิตต่อมหาวิทยาลัยเบิร์น

ใกล้เคียง และหาทางที่จะดำเนินการติดต่อกับสุลต่านแห่งอัจเจต่อไป

บริษัทที่มัทราสย่อมจะไม่แน่ใจในการดำเนินงานกับอัจเจเป็นธรรมดา แต่ใน ค.ศ. 1771 ไลท์ซึ่งอยู่ที่ไทรบุรี ทราบว่า สุลต่านแห่งไทรบุรีต้องการความช่วยเหลือจากยุโรปอย่างมาก เพื่อต่อต้านการรุกรานของรัฐเพื่อนบ้าน คือ สลังงอ ที่ได้รุกรานดินแดนของตน สุลต่านได้เขียนจดหมายถึงข้าหลวงที่มัทราสตามคำแนะนำของไลท์ แต่ได้รับคำตอบที่ไม่ยอมผูกมัดตนเองของบริษัท ดังนั้นไลท์จึงเขียนจดหมายถึงบริษัทให้แจ้งไปยังป้อม เซนต์ ยอร์ช ว่าสุลต่านยินดีที่จะยกเมืองท่าของไทรบุรีให้แก่บริษัทเป็นการตอบแทน ต่อมาเมื่อเห็นว่า เจ้าหน้าที่ป้อม เซนต์ ยอร์ช ไม่ได้ให้ความสนใจ และเกรงว่าฮอลันดาจะได้ระแคะระคายข้อเสนอนี้ไลท์จึงเขียนจดหมายลงวันที่ 17 มกราคม ค.ศ. 1772 ไปถึง วอร์เร็น เฮสติงส์ โดยตรง ขอให้รับข้อเสนอของสุลต่านแห่งไทรบุรีโดยด่วน

ในที่สุด สืบเนื่องจากข้อเรียกร้องเหล่านี้ มัทราสได้ส่งตัวแทนที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นทางการไปยังเมืองอัจเจและไทรบุรี คณะผู้แทนทั้งสองแห่งไม่ประสบผลสำเร็จ สุลต่านแห่งอัจเจปฏิเสธที่จะพิจารณาข้อเสนอของ ชาร์ลส์ เดเวอซ์ ส่วนสุลต่านแห่งไทรบุรีเต็มใจที่จะให้ความร่วมมือด้วย เพื่อแลกกับคำรับรองของบริษัทว่าจะให้ความช่วยเหลือในกรณีที่ไทรบุรีถูกสลังงอรุกราน ไลท์ได้ทำความตกลงตามเงื่อนไขดังกล่าวนี้ ทั้ง ๆ ที่ตระหนักดีว่าบริษัทจะไม่ยอมรับความผูกพันใด ๆ ทางการทหาร ในขณะเดียวกันไลท์มั่นใจว่า เพียงคำมั่นสัญญาของบริษัทว่าจะช่วยเหลือก็เพียงพอที่จะยับยั้งผู้รุกรานได้ เขาจึงดำเนินการอย่างชำนิชำนาญชักชวน เอ็ดเวิร์ด มองตัน ตัวแทนของบริษัทที่มัทราสให้ลงนาม ปรากฏว่าสภาแห่งเมืองมัทราสปฏิเสธอย่างไม่มีเยื่อใยที่จะยืนยันตามข้อตกลงซึ่งอ้างข่าวลือที่ไม่มีมูลความจริงว่า สุลต่านแห่งสลังงอได้ขอความช่วยเหลือจากฮอลันดา โดยคาดว่าจะมีกรณียุ่งยากเกิดขึ้น ถึงแม้ว่ามองตันจะได้ไปหยั่งเสียงผู้ปกครองรัฐตรังกานูและริโอก็ไม่ได้ผล ในเมื่อ "เด็กชายผู้ติดอ่าง" ตามที่สุลต่านแห่งไทรบุรีผู้ผิดหวังขนานนามไลท์ ไม่สามารถทำให้บริษัทยอมรับเงื่อนไขดังกล่าวได้ ปราศจากเงื่อนไขนั้นแล้วก็ไม่มีผู้ครองรัฐมลายูคนใดจะยอมให้ความสะดวกตามที่บริษัทต้องการ

เป็นเวลาประมาณ 12 ปี ที่โครงการของไลท์ไม่มีการคืบหน้าแต่อย่างใด หลังจากคณะทูตของเดเวอซ์ และ มองตัน ทำการไม่สำเร็จไม่นานนัก ความพยายามที่จะตั้งหลักแหล่งที่บลัมบันกันในเวลาอันไม่เหมาะจึงได้เริ่มขึ้น ต่อจาก

นั้นได้เกิดสงครามอิสรภาพอเมริกันและตามด้วยการต่อสู้ระหว่างอังกฤษและฮอลันดาครั้งที่ 4 ใน ค.ศ. 1780–ค.ศ. 1784 วอร์เร็น เฮสติงส์ก็พะวงกับปัญหาอื่น ๆ มากกว่าที่จะสนใจกับโครงการนี้ แม้ว่าไลท์จะได้พบเขาเป็นส่วนตัวที่เมืองกัลกัตตา ใน ค.ศ. 1780 และครั้งนี้ได้ขอร้องให้เข้าครอบครองเกาะภูเก็ต ซึ่งเป็นสถานที่ที่เขาได้ไปตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ครั้งเป็นพ่อค้าอิสระ แต่อังกฤษก็ไม่สามารถช่วยเหลือทั้งด้านการทหารหรือการเงินได้

สงครามครั้งใหม่กับฝรั่งเศส ให้บทเรียนแก่เฮสติงส์ถึงอันตรายของการที่ฝึงโคโรมานเดลเปิดโอกาสให้กองทัพเรือฝรั่งเศสในบังคับบัญชาของนายพลเรือเดอ ซุฟเฟรน ผู้กล้าหาญดำเนินการได้อย่างสะดวก ระยะระหว่างเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนกันยายน 1782 นายพลเรือฝรั่งเศสได้ทำการรบครั้งที่สำคัญถึง 4 ครั้งกับเซอร์ เอ็ดเวิร์ด ฮิวส์ แล้วแม่ทัพเรือฝรั่งเศสได้นำกองเรือไปซ่อมที่เมืองอัจเจ ฮิวส์คอยอยู่นอกชายฝึงโคโรมานเดลในกรณีที่คู่ต่อสู้อาจเข้าโจมตีอีกครั้งหนึ่ง เขาอยู่นานเกินไป ตอนกลางเดือนตุลาคม กองเรือของเขาเสียหายอย่างหนักเนื่องจากโดนพายุพัดอย่างแรง จนต้องนำเรือไปซ่อมแซมที่บอมเบย์ ก่อนที่ฮิวส์จะสามารถคุมเรือกลับมาได้ในปีต่อไป เดอ ซุฟเฟรน ก็ขับไล่เรือสินค้าของอังกฤษจากอ่าวเบงกอล และเกือบจะประสบผลสำเร็จในการล้อมบีดอ่าวเมืองกัลกัตตา

เหตุการณ์ที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่งได้เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1783 เรือฝรั่งเศสชื่อ "แอโรแกนท์" และเรืออังกฤษ ชื่อ "วิคตอเรียส" ได้ต่อสู้กัน หลังการรบเรือฝรั่งเศสเข้าซ่อมที่อู่เรือเมืองมะริด ในขณะที่อังกฤษต้องแล่นเรือกลับไปถึงเมืองบอมเบย์ ด้วยเหตุนี้มะริดจึงกลับมามีบทบาทสำคัญอีก พระเจ้าอลองพญายึดเมืองมะริดจากไทยได้ตั้งแต่ ค.ศ. 1759 แต่ความสำคัญของมะริดก็ลดลงไปเพราะมะริดมิได้เป็นประตูผ่านจากอินเดียไปสู่ไทยอีก ฝรั่งเศสต้องทิ้งอู่เรือที่ย่างกุ้งเพราะที่ตั้งของฝรั่งเศสถูกยึดไประหว่างสงคราม เกาะมอริเชียสกลายเป็นที่ที่สามารถติดต่อกับมะริดอย่างใกล้ชิด และเป็นสาเหตุที่ทำให้อังกฤษต้องประสบความลำบากยิ่งขึ้นในการต่อสู้กับคณะปฏิวัติฝรั่งเศส ซึ่งเริ่มขึ้น ใน ค.ศ. 1793

ทันทีที่ได้มีการลงนามในสนธิสัญญาสันติภาพแวร์ซายส์ ใน ค.ศ. 1783 เฮสติงส์ ได้เริ่มดำเนินการอย่างจริงจัง ใน ค.ศ. 1784 เขาได้ส่งผู้แทนชื่อ ดินล็อค ไปยังเมืองอัจเจ ในขณะเดียวกันก็ส่งฟอร์เรสท์ไปยังริโอ ได้พิจารณาถึงที่อื่นด้วย เช่น หมู่เกาะอันดามัน หมู่เกาะนิโคบาร์ ทรินโคมาลีในเกาะลังกา และฮุกลี

ใน ค.ศ. 1785 คณะผู้อำนวยการได้แต่งตั้งคณะกรรมาธิการมาสำรวจท่าเรือใหม่ที่ฮุกลี หลังจากพิจารณาอยู่ 3 ปี คณะกรรมาธิการได้รายงานว่า ที่ฮุกลีนั้นไม่เหมาะสมที่จะเป็นฐานทัพเรือ และไม่มีที่ใดที่เหมาะเช่นกันในบริเวณฝั่งอินเดียของอ่าวเบงกอล

ในขณะเดียวกัน คณะทูตทั้งสองที่ส่งไปทางอีกฝั่งของอ่าวเบงกอลในปี ค.ศ. 1784 ก็ล้มเหลว สุลต่านแห่งอัจเจ เมื่อถูกทาบทามถึงที่ตั้งซึ่งฝรั่งเคยใช้มาก่อนก็ยังไม่เคยเป็นมิตรเช่นเดิม สุลต่านแห่งริโออยู่ใต้อิทธิพลของฮอลันดา ฝ่ายฮอลันดาเองก็ตระหนักถึงความอ่อนแอกำลังทางเรือของตนในสงครามกับอังกฤษครั้งที่ 4 จึงดำเนินการฟื้นฟูอำนาจทางทะเลในหมู่เกาะอินโดนีเซีย ฟอร์เรสท์ จึงได้ประจันหน้ากับกองทัพเรือของ วัน บราม ที่ ริโอ

ในระยะนี้เองที่ไลท์ได้ยื่นข้อเสนอเรื่องปีนัง เซอร์ จอห์น แมคเฟอร์สัน ผู้รักษาการตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ของอินเดียสนใจเกาะภูเก็ต แต่ไลท์ชักจูงให้เขาเห็นว่า ปีนังเหมาะสมกว่า เพราะใกล้ช่องแคบมะละกามากกว่า และใช้เวลาเดินเรือเพียง 1 สัปดาห์เท่านั้นจากฝั่งโคโรมานเดล แมคเฟอร์สันได้เสนอโครงการนี้ไปยังคณะผู้อำนวยการและแนะให้แต่งตั้งไลท์เป็นผู้ดูแลจัดการตั้งหลักแหล่งที่เสนอมา คณะผู้อำนวยการตกลง แต่ได้แสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า การเข้าครอบครองเกาะปีนัง มิได้เป็นการแก้ไขปัญหาทางเรือ สำหรับอังกฤษ การได้ปีนังเป็นการเคลื่อนไหวเพื่อทำลายการผูกขาดของฮอลันดา เป็นทางช่วยเหลือผู้ครองรัฐมลายูในการต่อต้าน "ความพยายามของฮอลันดา ที่จะทำให้มลายูตกเป็นทาส" และเพื่อความปลอดภัยยิ่งขึ้นในการเดินเรือไปเมืองจีน แม้แต่อีกสิบปีต่อมา กองทัพเรือก็ยังมีความเห็นว่า เกาะอันดามันเหมาะที่จะเป็นฐานทัพมากกว่า อย่างไรก็ตาม ใน ค.ศ. 1786 อังกฤษก็เข้าครอบครองเกาะปีนังตามข้อตกลงกับสุลต่านแห่งไทรบุรี[1]

ระหว่างสงครามกับคณะปฏิวัติฝรั่งเศส ความคิดเห็นของฝ่ายทหารเรืออังกฤษได้หันไปสนใจปีนังมากขึ้น การที่ฝรั่งเศสรุกรานฮอลันดา และต่อมาได้มีการแถลง "สาสน์แห่งเมืองคิว" ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1795 เปิดทางให้อังกฤษเข้าครอบครองป้อมและสถานีการค้าของฮอลันดาหลายแห่ง รวมทั้งมะละกา เกาะแอมบอยนา หมู่เกาะบันดา และสถานีบนชายฝั่งตะวันตกของเกาะสุมาตรา ปีนังและเบ็นคูเล็น ถูกใช้เป็นฐานทัพในการปฏิบัติการทางเรือเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมาย

---

[1] ใต้ลงไป, บทที่ 29, ก.

ดังกล่าว และในปี ค.ศ. 1797 เมื่อตกลงส่งกองทัพเรือในการนำของ อาเธอร์ เวลสลีย์ ไปทำลายเรือสินค้าสเปนที่มะนิลาในหมู่เกาะฟิลิปปีน ก็ใช้ปีนังเป็นที่ชุมนุมกำลัง ตัวของเวลสลีย์เองได้ส่งรายงานแสดงความพอใจเป็นอย่างมากเกี่ยวกับที่ตั้งของปีนังไปยังรัฐบาลที่อินเดีย ได้มีความพยายามทุกวิถีทางที่จะเปลี่ยนศูนย์การค้าที่มะละกาซึ่งอังกฤษยึดไว้ได้ไปยังเกาะปีนัง และในปี ค.ศ. 1800 เพื่อส่งเสริมความสำคัญของปีนัง บริษัทได้ซื้อดินแดนฝั่งตรงข้ามบนผืนแผ่นดินใหญ่จากสุลต่านแห่งไทรบุรี ซึ่งต่อมาเรียกว่า โปรวินซ์ เวลสลีย์ ระยะที่ปีนังรุ่งเรืองที่สุดตามความหวังที่ตั้งไว้ได้บรรลุผลในปี ค.ศ. 1805 เมื่อปีนังได้เลื่อนขึ้นเป็นเขตการปกครองแห่งที่ 4 ของรัฐบาลที่อินเดีย

ต่อมาความจริงก็ได้ประจักษ์ชัดขึ้น แรฟเพิลมาถึงปีนังในตำแหน่งผู้ช่วยเลขานุการในเดือนกันยายน ค.ศ. 1805 ไม่นานนักเขาก็ตระหนักว่า ปีนังอยู่ไกลเกินไปจากฝั่งตะวันตกของหมู่เกาะและที่จะเป็นศูนย์กลางการค้าสำหรับหมู่เกาะส่วนบริเวณน่านน้ำของช่องแคบ ซึ่งเป็นแหล่งชุมนุมโจรสลัดก็เป็นอุปสรรคอันใหญ่หลวงของการเดินทางของชาวพื้นเมือง ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาถึงอาณาจักรของฮอลันดา ปีนังก็อยู่ "นอกประตู" มะละกาตั้งอยู่บนส่วนที่แคบที่สุดของช่องแคบ ใน ค.ศ. 1808 เมื่อแรฟเพิลไปเยือนเมืองนี้ เขาตกใจมากที่มีผู้พยายามทำลายเมืองมะละกาซึ่งเป็นแหล่งรวมสินค้า เพื่อส่งเสริมปีนังแทน นอกจากนี้ ใน ค.ศ. 1786 คณะผู้อำนวยการได้แสดงความเห็นว่า ปีนังไม่เหมาะที่จะเป็นฐานทัพเรือ ซึ่งตรงกับที่เคยสงสัยไม่แน่ใจมาก่อน และไม่สามารถสร้างอู่ต่อเรือที่ปีนังได้ ไม้ในบริเวณท้องถิ่นนั้นก็ไม่เหมาะสำหรับสร้างเรือ ใน ค.ศ. 1810 แรฟเพิลในฐานะผู้แทนทั่วไปของลอร์ด มินโต ได้ใช้มะละกาเป็นแหล่งรวมกำลังเข้ายึดครองชวา และในปีต่อมาก็ได้ใช้เป็นที่ชุมนุมขบวนเรือในการปฏิบัติการอีก ในปี ค.ศ. 1812 แผนการที่จะทำให้ปีนังเป็นฐานทัพเรือก็ล้มเลิกไปในที่สุด

ในตอนนั้น แรฟเพิลในฐานะรองข้าหลวงแห่งชวาและเมืองอื่น ๆ ที่ขึ้นด้วย กำลังวางโครงการให้อังกฤษเข้าครองอำนาจตลอดกลุ่มเกาะมลายูแทนที่ฮอลันดาอย่างถาวร แต่เหตุการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างสิ้นเชิง ต่อมาภายหลังความฝันของเขาต้องสลายลง เนื่องจากรัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอนตัดสินใจที่จะคืนหมู่เกาะอินดิสของฮอลันดาให้แก่อาณาจักรใหม่ของฮอลันดา แรฟเพิลย้ายไปที่เบ็นคูเล็น และ

เกิดความคิดสร้างโครงการใหม่ที่จะได้สถานีซึ่ง "อยู่ภายในประตู" ของจักรวรรดิฮอลันดา

ได้มีผู้เสนอแผนการหลายโครงการด้วยกัน ถ้าเราจะย้อนหลังไป 2–3 ปี จะเห็นได้ว่าสนธิสัญญาอาเมียงส์ ค.ศ. 1802 ได้เปิดทางให้ฮอลันดาได้อำนาจและสิทธิพิเศษต่าง ๆ ที่ฮอลันดาเคยมีอยู่ก่อน ค.ศ. 1795 แต่การที่อังกฤษเข้าครอบครองหมู่เกาะโมลุกกะได้พิสูจน์ให้เห็นว่ามีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการค้ากับจีน ดังนั้นเมื่อจำเป็นต้องมอบดินแดนคืนให้แก่ฮอลันดา ในปี ค.ศ. 1803 ลอร์ด เวลสลีย์ ข้าหลวงใหญ่แห่งอินเดีย จึงตัดสินใจเข้าครอบครองเกาะบลัมบันกันใหม่ เพราะมีท่าเรือเหมาะแก่การจอดพักเรือและหาเสบียงอาหารในน่านน้ำตะวันออก เขาคิดว่าบลัมบันกันอาจจะเป็นประโยชน์ในการควบคุมฮอลันดาในหมู่เกาะโมลุกกะ และสเปนในหมู่เกาะฟิลิปปีน

ดังนั้น เมื่อฟาร์การ์ผู้ปกครองรัฐในอารักขาที่เมืองแอมบอยนา ได้รับคำสั่งให้คืนเกาะนั้นแก่ฮอลันดา ก็ได้รับมอบหมายให้ส่งขบวนเรือไปตั้งหลักแหล่งใหม่ที่เกาะบลัมบันกัน การดำเนินงานเป็นผลสำเร็จในปลายเดือนกันยายน ค.ศ. 1803 ต่อมาในวันที่ 7 ธันวาคม เขาได้เดินทางต่อไปยังปีนังเพื่อดำรงตำแหน่งรองผู้ว่าราชการหมู่เกาะ และมอบหมายให้คณะกรรมาธิการดูแลการตั้งหลักแหล่งที่นั่นต่อไป ในปีรุ่งขึ้น บลัมบันกันก็อยู่ในความควบคุมดูแลของปีนัง ฟาร์การ์ได้วางโครงร่างปรับปรุงการดำเนินการค้าของอังกฤษทั่วหมู่เกาะมลายูโดยตลอด ซึ่งรวมถึงการสร้างป้อมที่บลัมบันกัน และการทำสนธิสัญญาเชื่อมโยงกับผู้ครองแคว้นทั้งหมดในหมู่เกาะ

อย่างไรก็ตามในปี ค.ศ. 1805 การตั้งถิ่นฐานก็ถูกยกเลิกไป สภาแห่งคณะผู้อำนวยการไม่อนุมัติแผนการของเวลสลีย์ในการเข้าครอบครองเกาะทันทีที่ได้ทราบข่าว สงครามครั้งใหม่ระหว่างฝรั่งเศสกับสาธารณรัฐบีตาเวีย หมายถึงการที่อังกฤษจะต้องเข้าครอบครองบรรดาเกาะและที่ตั้งของฮอลันดา จึงไม่มีกองทัพและกองเรือพอที่จะแบ่งไปดำเนินการนี้ได้ ฟาร์การ์ประท้วงการที่อังกฤษจะล้มเลิกการตั้งถิ่นฐานที่เกาะนั้น และได้แสดงความเห็นอย่างขมขื่นที่บริษัทเฉยเมยต่อปัญหาโจรสลัด ความสนใจของคณะผู้อำนวยการบริหารมุ่งอยู่ที่อินเดีย ปัญหาใด ๆ ก็ตามจะได้รับการพิจารณาก็ต่อเมื่อมีผลถึงสถานการณ์ของอังกฤษในอินเดียด้วย

บุคคลเช่นแรฟเฟิล และฟาร์การ์ ซึ่งมองปัญหาของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แตกต่างไปจากอินเดีย จึงดำเนินงานด้วยความลำบากอย่างยิ่ง

ดังนั้น เมื่อมีการตัดสินใจที่จะฟื้นฟูอาณาจักรฮอลันดา ทั้งแรฟเฟิลและฟาร์การ์ จึงพยายามแสวงหาที่ตั้งแห่งหนึ่งแห่งใดที่จะ "อยู่ในประตู" ในปี ค.ศ. 1818 ขณะที่ดำรงตำแหน่งผู้ปกครองรัฐในอารักขาที่มะละกา ฟาร์การ์หันไปสนใจฝั่งตะวันตกของบอร์เนียว ฮอลันดาเมื่อได้ข่าวนี้ก็รีบไปตั้งหลักแหล่งล่วงหน้าก่อนที่เมืองปอนติอานัด ซึ่งเป็นสถานที่ที่อังกฤษอาจขอตั้งถิ่นฐานได้ ฟาร์การ์ได้ไปแวะที่ริโอ และแนะนำให้ผู้รักษาการแทนชาวบูกิสขอความช่วยเหลือจากอังกฤษทันที ถ้าถูกฮอลันดาโจมตี

ในปีเดียวกันนั้นเอง แรฟเฟิลเดินทางไปเมืองกัลกัตตาและได้รับความเห็นชอบจากมาควิส เฮสติงส์ ข้าหลวงใหญ่ ในโครงการก่อตั้ง "สถานีที่อยู่ไกลไปจากมะละกา" เพื่อควบคุมทางเข้าตอนใต้ผ่านช่องแคบ ริโอเป็นที่ที่ทั้งสองคนคิดไว้ แต่ในกรณีที่ฮอลันดาอาจจะตักไปล่วงหน้าก่อน เช่น ใน ค.ศ. 1784 เมื่อฟอร์เรสต์ ตัวแทนของ วอร์เร็น เฮสติงส์ ถูกส่งไปดำเนินการแบบเดียวกันนี้ แรฟเฟิลก็ได้รับมอบหมายให้เปิดการเจรจากับหัวหน้าของยะโฮร์ แรฟเฟิลจะต้องใช้ความพยายามอีกครั้งหนึ่งชักชวนให้อัจเจอนุญาตให้บริษัทตั้งหลักแหล่งที่นั่น

เมื่อมาถึงปีนัง แรฟเฟิลได้ทราบว่า ฮอลันดาได้ดำเนินการเจรจากับริโอแล้ว แบนเนอร์แมนคัดค้านแผนการนี้อย่างรุนแรง แรฟเฟิลจึงตัดสินใจว่าไม่ควรจะปล่อยเวลาให้สูญไปในการดำเนินงานตามแผนการที่จะตั้งสถานีตอนใต้ของช่องแคบ การเจรจากับอัจเจควรจะพักไว้ก่อน ต่อจากนั้น เขาได้แล่นเรือไปทางใต้ พบกับฟาร์การ์ซึ่งหลังจากมอบคืนมะละกาให้แก่ฮอลันดาแล้ว ก็ได้รับคำสั่งจากกัลกัตตาให้เลื่อนกำหนดการเดินทางไปพักผ่อน และร่วมทางไปดำเนินการเจรจากับแรฟเฟิลด้วย

ฟาร์การ์เสนอแนะให้พยายามเจรจากับหมู่เกาะคาริมอน ซึ่งอยู่ปลายสุดของช่องแคบ แต่หมู่เกาะนี้ก็ไม่เหมาะสม เช่นเดียวกับเมืองเซียกบนชายฝั่งสุมาตรา เขาจึงแล่นเรือต่อไปยังยะโฮร์ ระหว่างทาง สเว็ตเต็นแนม[1] กล่าวว่า "จะโดยบังเอิญหรือวางแผนไว้ก่อนก็ตาม" แรฟเฟิลและฟาร์การ์ได้ขึ้นบกที่เกาะสิงค-

---

1 **British Malaya**, หน้า 66.

โปร์ในวันที่ 28 มกราคม 1819 แรฟเฟิลได้ตัดสินใจในทันทีว่า สิงคโปร์ คือสถานที่ที่เหมาะสมด้วยประการทั้งปวง หัวหน้าชาวมลายูที่นั่นคือ ดาโต๊ะ ตะมะหงง แห่งยะโฮร์ เต็มใจให้อังกฤษตั้งถิ่นฐานบนเกาะนั้น อีกสองวันต่อมา ทั้งสองฝ่ายได้ลงนามในการตกลงขั้นแรก อย่างไรก็ตาม เป็นที่แน่ชัดว่า การตกลงนี้จะมีอำนาจบังคับทางกฎหมาย ก็ต่อเมื่อได้รับการยืนยันจากสุลต่านแห่งยะโฮร์ ปัญหาจึงอยู่ที่ว่า ผู้ใด คือสุลต่านแห่งยะโฮร์

ในตอนปลายศตวรรษที่ 18 อาณาจักรยะโฮร์ได้แยกเป็น 3 ส่วน[1] สุลต่านเป็นหุ่นของรายา มุดา เผ่าบูกิสซึ่งเป็นข้าหลวงที่ริโอ และมีอำนาจปกครองบริเวณกลุ่มเกาะริโอ–ลิงกา อาณาจักรบนผืนแผ่นดินของสุลต่านอยู่ใต้อำนาจข้าราชการผู้ใหญ่ 2 คน คือ ตะมะหงง แห่งยะโฮร์ และเบ็นดาฮารา แห่งปาหัง ใน ค.ศ. 1803 สุลต่านมะหะหมัดที่ 2 ได้แต่งตั้ง รายา อาลี เป็นรายา มุดา หรืออุปราชและมอบหมายให้ดูแลโอรสที่ยังทรงพระเยาว์ คือ เตงกู อับดูร์รามัน โอรสองค์โต คือ ฮุสเซ็นซึ่งจะได้สืบราชสมบัติต่อไปอยู่ในความดูแลของ เอ็งกู มุดา ฮุสเซ็นได้สมรสกับน้องของตะมะหงง และกับลูกสาวของเบ็นดาฮารา ตามคำกล่าวของวินสเต็ด จากการสมรสกับเชื้อสายของผู้นำมลายูที่มีอำนาจมากที่สุดทั้งสองคนในอาณาจักรนั้น สุลต่านมะหะหมัดได้วางแผนการให้ฮุสเซ็นได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่สามารถจะรักษาดุลแห่งอำนาจต้านทานพวกบูกิสได้[2]

ระหว่างที่ฮุสเซ็นอยู่ที่ปาหังในงานฉลองพิธีสมรสกับลูกสาวของเบ็นดาฮารา สุลต่านมะหะหมัดก็ถึงแก่กรรมในปี ค.ศ. 1812 รายา จาฟาร์ ซึ่งดำรงตำแหน่งอุปราชต่อจากรายา อาลี ได้เกลี้ยกล่อมให้ เตงกู อับดูร์รามัน รับตำแหน่งสุลต่าน เมื่อฮุสเซ็นเดินทางกลับมา จึงไม่สามารถที่จะได้บัลลังก์กลับคืน ฮอลันดาไม่สนใจในฮุสเซ็นและทำสนธิสัญญากับอับดูร์รามัน เพื่อได้สิทธิควบคุมริโอในปี ค.ศ. 1818 แรฟเฟิลสอบถามได้ความว่าข้อความในสนธิสัญญานี้ หมายถึงริโอเท่านั้น ดังนั้นฮอลันดาจึงไม่มีสิทธิในสิงคโปร์ แรฟเฟิลรับรองฮุสเซ็นว่าเป็นกษัตริย์ที่ถูกต้องและได้เชิญฮุสเซ็นไปอยู่ที่สิงคโปร์ ในฐานะสุลต่านแห่งยะโฮร์

ฮุสเซ็นเต็มใจที่จะออกจากริโอซึ่งเขาดำเนินชีวิตอยู่อย่างยากจนและในวันที่ 6

---

[1] เหนือขึ้นไป, บทที่ 18.

[2] **History of Malaya,** หน้า 168.

กุมภาพันธ์ 1819 ได้ประกาศตนเป็นสุลต่านที่สิงคโปร์ และในวันเดียวกัน ฮุสเซ็น และตะมะหงง ได้ลงนามในสนธิสัญญา ยืนยันในข้อตกลงที่อังกฤษได้ทำกับตะมะหงงเมื่อวันที่ 30 มกราคม เพื่อเป็นการตอบแทนการที่บริษัทอีสต์อินเดียได้สิทธิสร้างสถานีการค้าในดินแดนของยะโฮร์ ฮุสเซ็นได้รับเงินประจำปี ปีละ 5,000 เหรียญ และตะมะหงงได้ปีละ 3,000 เหรียญ

ด้วยการดำเนินงานเช่นนี้ของแร็ฟเฟิล อังกฤษจึงได้เข้าครอบครองสิงคโปร์ แรฟเฟิลได้มอบให้ฟาร์การ์เป็นข้าหลวงคนแรก เขาได้เขียนจดหมายไปถึงบ้านว่า "มอลต้ามีความสำคัญต่อตะวันตกเช่นใด สิงคโปร์ก็อาจจะมีความสำคัญต่อตะวันออกเช่นนั้น"

บทที่ 29
สเตรตส์ เซตเติลเมนต์ และบอร์เนียว ค.ศ. 1786—ค.ศ. 1867

ก. ตั้งแต่อังกฤษได้ปีนังจนถึงสนธิสัญญาอังกฤษ–ฮอลันดา ค.ศ. 1824

เมื่อฟรานซิส ไลท์ เข้าครอบครองเกาะปีนังในวันที่ 11 สิงหาคม ค.ศ. 1786 และให้ชื่อใหม่ว่า เกาะปรินซ์ ออฟ เวลส์ เขาและเซอร์ จอห์น แมคเฟอร์สัน ผู้รักษาการในตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ที่อินเดียเชื่อมั่นว่า สุลต่านผู้เยาว์แห่งไทรบุรีได้ยอมมอบเกาะปีนังให้ด้วยความเต็มใจ เพื่อที่จะได้รับความช่วยเหลือในการรักษาอิสรภาพของพระองค์ไว้[1] หลักฐานปรากฏชัดแจ้งในจดหมายที่สุลต่านเขียนไว้เมื่อปีก่อนถึงรัฐบาลที่อินเดีย มีใจความว่า สุลต่านเต็มใจยินยอมให้อังกฤษตั้งถิ่นฐานบนเกาะปีนังได้ ในการรับข้อเสนอนั้นรัฐบาลที่อินเดียใช้ถ้อยคำที่ชวนให้สุลต่านมั่นใจว่า จะปฏิบัติตามข้อผูกพันนั้น ตัวของไลท์เองก็หวังและค่อนข้างจะเชื่อด้วยว่า สุลต่านจะได้รับความช่วยเหลือจากบริษัทในกรณีเช่นถูกประเทศไทยโจมตี หลังจากที่ได้เข้าตั้งถิ่นฐานแล้ว ไลท์ได้ทำให้สุลต่านมั่นใจว่า ตราบใดที่อังกฤษอยู่ที่นั่นอังกฤษจะช่วยเหลือสุลต่านเมื่อเกิดภัยอันตราย

อย่างไรก็ตาม ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1787 รัฐบาลอินเดียตกลงใจไม่ยอมทำสนธิสัญญาป้องกันร่วมกับไทรบุรี แม้ว่าตลอดชีวิตไลท์จะได้พยายามขอร้องให้บริษัทคำนึงถึงเกียรติยศที่จะต้องปฏิบัติตามคำขอร้องของสุลต่าน รวมทั้งสุลต่านเองก็โกรธมากถึงกับพยายามขับไล่อังกฤษออกจากปีนังในปี ค.ศ. 1791 แต่ไม่เป็นผล บริษัทยังคงดำเนินนโยบายเช่นเดิม จนกระทั่งเกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้นในปี ค.ศ. 1821 เมื่อกองทัพไทยยกเข้ารุกรานไทรบุรี ขับไล่สุลต่านออกไปและสร้างความ

---

[1] รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องนี้ดูจาก Sir Frank Swettenham, **British Malaya**, หน้า 36–54, L.A. Mills, **British Malaya, (1824–1867)**, หน้า 33–42, และ Sir Richard Winstedt **A History of Malaya**, หน้า 174–83.

ประหวั่นพรั่นพรึงให้แก่ราษฎร บริษัทปฏิเสธไม่ยอมให้ความช่วยเหลือสุลต่าน เพราะนับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1787 เป็นต้นมา บริษัทยังคงยืนยันที่จะไม่ผูกพันตนเองในข้อตกลงช่วยป้องกันสุลต่านเมื่อเกิดภัยอันตราย สุลต่านจึงได้แย้งว่า บริษัทได้เสียคำพูดที่ให้กับตน

ที่น่าสังเกตคือ ข้อโต้แย้งของสุลต่านได้รับการสนับสนุนจากข้าราชการชาวอังกฤษหลายคน เช่น จอห์น แอนเดอร์สัน โรเบิร์ต ฟุลเลอตัน และแรฟเฟิล รวมทั้งชาวยุโรปอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ข้าราชการซึ่งอยู่ในมลายูด้วย ถ้าจะพิจารณาทางแง่กฎหมายสุลต่านย่อมจะเป็นฝ่ายผิด แต่ในขณะเดียวกัน ก็ไม่มีปัญหาที่ว่า ในการเข้าครอบครองปีนังนั้น บริษัทมีความรับผิดชอบทางด้านศีลธรรมต่อไทรบุรี ซึ่งบริษัทได้ปฏิเสธอย่างน่าละอายที่จะยอมรับจากคำกล่าวของสเว็ตเต็นแนมว่า "เป็นการเสียชื่ออังกฤษ และทำให้อิทธิพลของอังกฤษในมลายูหย่อนลงเป็นเวลาหลายปี" สำหรับผู้ที่เป็นนักปฏิบัติอย่างไลท์ ท่าทีของบริษัทจึงเป็นสิ่งที่เขาไม่อาจจะเข้าใจได้ เขาได้เขียนจดหมายถึงข้าหลวงใหญ่ว่า "ทหารซีปอยเพียง 2 กองร้อย พร้อมด้วยปืนใหญ่สนามขนาดจุ 6 ปอนด์ 4 กระบอก และอาวุธยุทธภัณฑ์ขนาดเล็กเพียงไม่มากนักก็สามารถป้องกันประเทศนี้จากการรุกรานของไทยได้อย่างแน่นอน" ไลท์เชื่อว่าทั้งไทยและพม่าจะไม่กล้าโจมตีไทรบุรีเป็นอันขาด ถ้าหากประเทศทั้งสองคิดว่า อังกฤษจะสนับสนุนสุลต่าน ประวัติความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสุลต่านแห่งรัฐมลายูในศตวรรษที่ 19 ได้แสดงให้เห็นว่า ความมั่นใจของไลท์มีเหตุผลสมจริง

ข้อตกลงเริ่มแรกที่ให้อังกฤษเข้าครอบครองปีนังมิได้ทำในรูปสนธิสัญญา ในปี ค.ศ. 1791 หลังจากไลท์สนับสนุนความพยายามของสุลต่านที่จะเอาเกาะปีนังคืน สุลต่านได้ยอมลงนามในสนธิสัญญาฉบับหนึ่ง ยกปีนังให้แก่บริษัทโดยได้รับเงินค่าตอบแทนปีละ 6,000 เหรียญ แต่สนธิสัญญานี้มิได้บ่งถึงข้อความที่บริษัทอีสต์อินเดียจะต้องป้องกันไทรบุรี ในปี ค.ศ. 1800 สุลต่านยอมทำสนธิสัญญาฉบับที่สอง ยกดินแดนบนแผ่นดินใหญ่บนฝั่งตรงข้ามกับเกาะปีนังให้บริษัท และบริษัทเพิ่มเงินชดเชยให้แก่สุลต่านเป็น 10,000 เหรียญต่อปี อย่างไรก็ตามสนธิสัญญานี้ก็มิได้บ่งถึงการให้ความช่วยเหลือป้องกันไทรบุรีแต่อย่างใด บริษัทเพียงแต่ยอมสัญญาว่าจะไม่ให้ที่พักพิงแก่พวกกบฏหรือผู้ทรยศที่หนีจากไทรบุรี และจะป้องกันชายฝั่งทะเลจาก "ข้าศึก โจร หรือโจรสลัด" ที่อาจเข้าโจมตีทางทะเล อย่างไรก็ตาม

การที่ไม่ได้บ่งข้อความนั้นไว้ในสนธิสัญญา ก็มิได้หมายความว่าสุลต่านจะล้มเลิกการเรียกร้องให้บริษัทช่วยป้องกันตน เพราะได้กำหนดฐานะของตนไว้ในจดหมายฉบับแรกที่สุลต่านเขียนในปี ค.ศ. 1785 บ่งถึงเงื่อนไขต่าง ๆ ที่สุลต่านจะยินยอมอนุญาตให้บริษัทครอบครองเกาะปีนัง

มีปัญหาที่ถกเถียงกันอย่างมากว่า ในปี ค.ศ. 1786 ไทรบุรีเป็นรัฐอิสระและมีอำนาจที่จะยกดินแดนให้บริษัทอีสต์อินเดียได้หรือไม่ การที่ไทยอ้างสิทธิที่มีมาแต่ครั้งโบราณว่า มีอำนาจเหนือดินแดนในแหลมมลายูและรัฐทั้งหมด เป็นข้ออ้างที่ไม่มีผลแต่อย่างใด เพราะจีนก็อาจจะอ้างสิทธิเช่นเดียวกันนี้ได้ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งประเทศไทยด้วย ที่จริงในปี ค.ศ. 1786 พม่าก็อาจจะอ้างสิทธินี้กับเมืองไทยได้ เพราะพม่ารบชนะไทยในปี ค.ศ. 1767 และพยายามที่จะยืนยันสิทธินี้ด้วยการใช้กำลังอาวุธ ไทรบุรีเคยส่ง "บุหงามาส" คือต้นไม้เงินต้นไม้ทองมายังราชธานีของไทยทุก ๆ 3 ปี ไทรบุรีอาจถูกเกณฑ์กำลังคนและต้องส่งเงินให้แก่ไทย ตามความคิดทางกฎหมายระหว่างประเทศของยุโรปไม่ให้การรับรองข้อผูกพันดังกล่าวนี้ ทั้งที่เป็นการปฏิบัติกันทั่วแหลมอินโดจีนในการที่รัฐซึ่งอ่อนแอกว่าจะต้องหาเพื่อนบ้านที่มีอำนาจเหนือกว่าไว้เป็นเครื่องประกันการแทรกแซง มีตัวอย่างบ่อยครั้งทีเดียว เช่น กัมพูชาซึ่งมีความสัมพันธ์ทั้งกับไทยและญวน มีเจ้าเหนือหัวมากกว่าหนึ่งในเวลาเดียวกัน ดังนั้นจึงยากที่จะกำหนดให้แน่ชัดลงไปได้ว่า การส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมีความหมายอย่างไร ไทยเองก็ไม่ยอมรับว่าการที่ไทยส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองไปยังกรุงปีกกิงทุก 3 ปีนั้น แสดงว่าไทยมิได้เป็นเอกราช ใน ค.ศ. 1786 แม้ว่าไทยได้ขับไล่พม่าออกไปเป็นเวลานานแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่อยู่ในฐานะที่จะดำเนินนโยบายเกี่ยวกับมลายูได้ ดังนั้นไทรบุรีจึงเป็นรัฐอิสระด้วยประการทั้งปวง อย่างไรก็ตาม ไทยก็ฟื้นตัวได้อย่างรวดเร็ว และในเวลาไม่นานนักก็ได้พยายามแสดงอำนาจอ้างสิทธิของตนในรัฐมลายูอีก

นับตั้งแต่ ฟรานซิส ไลท์ ดำรงตำแหน่งผู้ตรวจการคนแรกของปีนังจนถึงปี ค.ศ. 1794 เมื่อเขาถึงแก่กรรมลง การตั้งหลักแหล่งที่ปีนังเจริญรุ่งเรืองมาก มีผู้อพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานไม่ขาดระยะ และระบบการค้าเสรีซึ่งปฏิบัติสืบต่อมาจนถึงปี ค.ศ. 1802 ได้ทำให้ปีนังเป็นศูนย์จำหน่ายสินค้าที่สำคัญ เป็นที่ที่พ่อค้านำสินค้าจากอินเดียและอังกฤษมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าของช่องแคบ เช่น ข้าว ดีบุก เครื่องเทศ หวาย ทองคำเปลว งาช้าง ไม้มะเกลือ และพริกไทย ในปี ค.ศ. 1789 สินค้าขาเข้า

และขาออกมีมูลค่าถึง 853,592 เหรียญสเปน และอีก 5 ปีต่อมาได้เพิ่มขึ้นเกือบจะเป็น 2 เท่าของตัวเลขนี้ ไลท์กระตือรือร้นที่จะนำเครื่องเทศมาปลูกที่ปีนัง แต่ความพยายามที่จะปลูกกานพลู จันทน์เทศ และอบเชยไม่เป็นผล ชาวจีนคนหนึ่งได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนทางด้านการเงินจากไลท์ ให้ทดลองนำพริกไทยจากเมืองอัจเจมาปลูก การทดลองนี้ได้ผลเป็นอย่างดี จุดอ่อนที่สำคัญของปีนังอยู่ตรงที่ว่าปีนังไม่สามารถผลิตอาหารให้เพียงพอกับจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นได้ การที่ต้องพึ่งผลิตผลจากไทรบุรีนี้เอง เป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งของการเข้าครอบครองดินแดนบนฝั่งแผ่นดินใหญ่ในปี ค.ศ. 1800 ด้วยความหวังว่าข้าวที่ปลูกที่โปรวินซ์เวลสลีย์ซึ่งเป็นชื่อใหม่ของดินแดนนี้ จะเพียงพอโดยไม่ต้องพึ่งสินค้าจากต่างประเทศ

ไลท์ไม่เคยมีประสบการณ์ในด้านบริหารมาก่อน เขาแบ่งแยกที่ดินอย่างไม่มีเงื่อนไข ตัวของเขาเองก็มีที่ดินมากมาย โดยไม่ได้กันไว้สำหรับสาธารณประโยชน์และไม่เก็บภาษีที่ดิน เนื่องจากอัตราการขายสูงขึ้น จึงมีที่ดินมากมายสำหรับจำหน่ายแก่ประชาชน ปรากฏว่าบริษัทของเจมส์สก็อต เพื่อนของไลท์เป็นผู้ซื้อที่ดินไว้ และสก็อตเองก็ผูกขาดการค้าทั้งขาเข้าและขาออกเกือบทั้งหมด รวมทั้งกิจการธนาคารด้วย ในปี ค.ศ. 1807 ปีนังเพิ่งจะตั้งศาลและมีประมวลกฎหมายใช้ ในปี ค.ศ. 1788 และ 1794 รัฐบาลอินเดียได้ออกกฎทั่วไป 2–3 ข้อ วางมาตรการการพิจารณาคดีอาญาและการลงโทษ ไลท์ต้องรักษาระเบียบโดยการตัดสินจำคุกและลงโทษโดยทั่ว ๆ ไป แต่ก็ไม่อาจจัดการคดีฆาตกรรมหรือความผิดอื่น ๆ ที่ชาวอังกฤษก่อขึ้น แต่ละชาติที่อยู่บนเกาะต่างก็มีระบบกฎหมายของตนเอง คดีแพ่งที่ไม่สำคัญมีหัวหน้าของแต่ละชุมชน เช่น จีน มลายู หรือทมิฬเป็นผู้ตัดสิน คดีที่สำคัญผู้ช่วยชาวยุโรปของผู้ดูแลเกาะเป็นผู้พิจารณา ไม่ปรากฏว่ามีเจ้าหน้าที่ที่เป็นนักกฎหมายแท้จริงแม้แต่คนเดียว จนกระทั่ง จอห์น ดิคเกนส์ ทนายความชาวกลักัตตาเดินทางมาถึงปีนังในปี ค.ศ. 1800 เขากล่าวว่ามีกฎหมายที่ใช้บังคับอย่างเดียวคือ กฎธรรมชาติ ต่อมาได้มีผู้วิจารณ์กฎเกณฑ์นี้ไว้อย่างเหมาะสมว่าเป็นการใช้สามัญสำนึก ในปี ค.ศ. 1807 หลังระยะแห่งความยุ่งเหยิงกว่า 20 ปี คณะผู้อำนวยการได้รับอนุมัติจากรัฐสภาอังกฤษให้จัดตั้งศาลประจำเมืองที่ปีนัง พร้อมกันนั้นได้ประกาศใช้กฎหมายแพ่งและอาญาของอังกฤษ โดยมีเงื่อนไขว่าการพิจารณาคดีในศาลนั้น จะต้องคำนึงถึงศาสนาและการประกอบพิธีของชาวพื้นเมืองตราบเท่าที่สอดคล้องกับหลักกฎหมายอังกฤษ

ระหว่าง ค.ศ. 1786 ถึง 1805 ปีนังยังเป็นรัฐที่ขึ้นต่อเบงกอล ในระยะแรกบริษัทยังไม่สามารถตัดสินใจได้ว่าเกาะนี้เหมาะที่จะเป็นฐานทัพเรือหรือไม่ การยึดมะละกาได้ในปี ค.ศ. 1795 ช่วยเพิ่มความคาดหมายที่จะเปลี่ยนการค้าของบริษัทไปอยู่ที่ปีนัง ในปี ค.ศ. 1797 การใช้ปีนังเป็นที่ชุมนุมกำลังเพื่อดำเนินการรบที่มะนิลา และการที่อาเธอร์ เวลสลีย์ เพิ่มความสนับสนุนปีนัง ทำให้ความมั่นใจในอนาคตของปีนังจะเปลี่ยนไปในทางที่ดีขึ้นอย่างมาก ในที่สุดบริษัทก็ได้สถานที่ตั้งฐานทัพเรือที่ได้แสวงหามาเป็นเวลานาน เพราะการได้โปรวินซ์เวลสลีย์ ในปี ค.ศ. 1800 ทำให้บริษัทได้ควบคุมสองฝั่งของอ่าว และช่วยให้ปีนังไม่ต้องพึ่งพาอาหารจากภายนอก

ในปี ค.ศ. 1805 ขณะที่อนาคตของเกาะมีทีท่าว่าจะเจริญอย่างที่คาดหวังไว้ แม้ว่ายังไม่มีสิ่งก่อสร้างที่เป็นสาธารณะใด ๆ เว้นแต่สิ่งก่อสร้างชั่วคราว ยังไม่มีโรงเรียนและระบบกฎหมายที่ถูกต้อง ตลอดจนการตั้งถิ่นฐานที่นั่นก็ยังไม่ให้ผลประโยชน์คุ้มกับทุนที่ลงไป ปีนังก็ได้เลื่อนเป็นเขตการปกครองแห่งที่ 4 ของอินเดีย มีข้าราชการประจำมากกว่า 50 คน และหลายคนเป็นข้าราชการที่สามารถจากอินเดีย แต่ไม่นานนักความหวังอันเลิศลอยเกี่ยวกับปีนังก็ต้องสลายลง ถึงแม้ว่าปีนังจะมีอ่าวจอดเรือที่ดี แต่ก็ไม่สู้จะเหมาะสำหรับเป็นฐานทัพเรือ ไม่อาจสร้างอู่เรือที่นั่นได้ ในขณะที่พม่าเป็นแหล่งไม้ที่ดีที่ใกล้ที่สุด ด้วยเหตุนี้การค้าจึงไม่เจริญสมดังความคาดหมาย ปีนังไม่อยู่ในที่สะดวกที่จะค้าขายกับหมู่เกาะ เพราะอยู่ห่างไกลจากฝั่งตะวันตกเกินกว่าที่เรือชาวพื้นเมืองจะเสี่ยงอันตรายเผชิญกับพวกโจรสลัดจำนวนมากที่อยู่ในน่านน้ำช่องแคบ ในเมื่อสามารถหาอ่าวจอดเรือดี ๆ ที่ใกล้กว่านั้นได้ เมื่อข้อเสียปรากฏชัดเช่นนี้ บรรดาเจ้าหน้าที่จึงคำนึงถึงค่าใช้จ่ายในการดูแลเกาะปีนังที่เพิ่มขึ้นอย่างน่าตกใจ เพราะมีเจ้าหน้าที่ประจำมากเกินไป และรายได้ถัวเฉลี่ยก็ตกต่ำลง 80,000 ปอนด์ ต่อมาในปี ค.ศ. 1826 มะละกาและสิงคโปร์ได้โอนจากเบงกอลมาขึ้นกับปีนัง และได้จัดตั้งเขตการปกครองของสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ ภายหลังได้ยกเลิกเขตการปกครองสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ กลายเป็นรัฐในอารักขารัฐหนึ่งในความปกครองของข้าหลวงและสภาแห่งเบงกอล ในปี ค.ศ. 1832 ได้ย้ายเมืองหลวงไปยังสิงคโปร์ซึ่งเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว

ยังจะต้องกล่าวถึงประวัติศาสตร์มะละกาภายใต้การปกครองของอังกฤษระหว่างสงครามนโปเลียนต่อไปอีก ในปีก่อนที่จะเกิดการปฏิวัติฝรั่งเศส ได้มีการ

ลงนามในสนธิสัญญาอังกฤษ–ฮอลันดา มีข้อความว่า ในกรณีที่เกิดสงครามในยุโรป คู่สัญญาฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดอาจเข้าครอบครองอาณานิคมของอีกฝ่ายหนึ่งได้ เพื่อป้องกันการรุกรานของศัตรูของทั้งสองฝ่าย จากข้อตกลงนี้เอง ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1795 เจ้าผู้ครองรัฐผู้ลี้ภัย คือ วิลเลียมที่ 5 ได้ลงพระนามใน "สาสน์แห่งเมืองคิว" ให้อาณานิคมฮอลันดายอมให้กองทัพอังกฤษเข้ายึดครอง เพื่อช่วยป้องกันอาณานิคมจากเงื้อมมือฝรั่งเศส ดังนั้นการเข้าครอบครองมะละกาของอังกฤษในระยะต่อมา จึงไม่ถูกฮอลันดาต่อต้าน ข้าหลวงของฮอลันดาและกองทหารถอนออกไป แต่สภายังคงมีอยู่เพื่อให้การบริหารดำเนินไปตามวิธีการของฮอลันดา ในขณะนั้นพลเมืองของมะละกาลดลงเหลือ 1,500 คน ในขณะที่พลเมืองที่บีนังเพิ่มขึ้นถึง 20,000 คน ในปีเดียวกันแล้ว

อังกฤษได้พยายามทุกวิถีทางที่จะดึงการค้าจากมะละกาไปยังบีนัง และได้ถือโอกาสระหว่างที่ครอบครองมะละกาอยู่ทำลายป้อมเก่าแก่ที่มีชื่อคือ "ฟอร์โมซา" เพราะวันหนึ่งข้างหน้าอังกฤษอาจจะต้องเข้าโจมตีเมืองนี้อีก ถ้าหากว่าแรฟเฟิลไม่ได้เดินทางจากบีนังไปพักผ่อนที่มะละกา ใน ค.ศ. 1808 มะละกาอาจจะถูกทำลายลงมากกว่านี้ วินสเต็ดกล่าวไว้ว่า รายงานของแรฟเฟิลช่วยมะละกาไว้ได้ อย่างไรก็ดี แรฟเฟิลได้มองข้ามความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์ของมะละกาไปเมื่อเขาแนะให้บริษัทรักษามะละกาไว้ "จนกว่าเราจำเป็นจะถอนตัวไปจริง ๆ" ตามสนธิสัญญาอาเมียงส์ (ค.ศ. 1802) มะละกาจะต้องกลับไปเป็นของฮอลันดาตามเดิม แต่เกิดสงครามกับพระเจ้านโปเลียนขึ้นอีกก่อนที่จะมีการมอบคืน มะละกาจึงยังคงอยู่กับอังกฤษต่อไป จนถึงปี ค.ศ. 1818 ฮอลันดาจึงได้เอากลับคืน

การที่แรฟเฟิลเดินทางไปมะละกาใน ค.ศ. 1808 มีผลสำคัญยิ่งไปกว่าการช่วยรักษานครโบราณเอาไว้ เพราะรายงานของแรฟเฟิลทำให้ลอร์ด มินโต ข้าหลวงใหญ่ของอินเดียหันมาสนใจในตัวเขา และแต่งตั้งเขาเป็นตัวแทนของข้าหลวงใหญ่ประจำรัฐมลายูในปี ค.ศ. 1810 หน้าที่สำคัญของแรฟเฟิลก็คือ หาทางยับยั้งการต่อต้านอำนาจอังกฤษของชาวชวา ด้วยการสร้างสัมพันธไมตรีกับเจ้าผู้ครองพื้นเมือง นับเป็นการเริ่มต้นงานที่ได้นำไปสู่ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของเขา คือ การสถาปนาสิงคโปร์

การตั้งถิ่นฐานใหม่ใน ค.ศ. 1819 ต้องเผชิญกับความยุ่งยากที่น่าสะพึงกลัวมาก ไม่เพียงแต่ฮอลันดาอาจจะคัดค้านอย่างรุนแรงเท่านั้น แต่ทางฝ่ายแรฟเฟิล

เองยังมีหลายคนที่อาจกีดกันการทำงานของเขาได้ เพื่อนร่วมงานบางคนที่ปีนังอิจฉาที่เขามีชื่อเสียงโด่งดังอย่างรวดเร็ว จึงพยายามอย่างยิ่งที่จะขัดขวางโครงการก่อตั้งหลักแหล่งใหม่อีกแห่งหนึ่งทางใต้ของช่องแคบ พันเอกแบนเนอร์แมน ข้าหลวงแห่งปีนังพยายามเกลี้ยกล่อมให้เขาล้มเลิกแผนการนี้ ทั้งนี้เพราะความริษยาแรฟเฟิลเป็นส่วนตัว และหวาดระแวงว่า ถ้าเป็นผลสำเร็จ สิงคโปร์จะเป็นคู่แข่งของปีนัง ดังนั้นเมื่อพันเอกฟาร์การ์ผู้ปกครองรัฐในอารักขาของสิงคโปร์ ขอให้เขาส่งกำลังมาเพิ่มเติมเพราะคาดว่าฮอลันดาอาจเข้าโจมตี แบนเนอร์แมนจึงปฏิเสธที่จะให้ความช่วยเหลือ ยิ่งไปกว่านั้นเขายังได้ชักชวนให้ฟาร์การ์ถอนตัวออกจากสิงคโปร์ และแนะนำให้ลอร์ด เฮสติงส์คืนเกาะนั้นแก่ฮอลันดา ซึ่งเขายืนยันว่าเป็นเจ้าของที่ชอบธรรม[1]

เหตุการณ์ได้เป็นไปอย่างที่คาดไว้ ฮอลันดาคัดค้านการดำเนินงานของแรฟเฟิลอย่างแข็งขัน แม้ว่าข้าหลวงใหญ่เองออกจะเบื่อหน่ายที่แรฟเฟิลชอบเอาตัวเข้าเข้าไปพัวพันด้วยกับการวิวาท แต่ลอร์ด เฮสติงส์ก็มิได้เห็นด้วยกับการอ้างสิทธิของฮอลันดา ยิ่งข้ออ้างที่ตบตาของฮอลันดาเกี่ยวกับสิงคโปร์ และความอิจฉาของแบนเนอร์แมนที่เห็นอย่างชัดแจ้ง ทำให้เขาตัดสินใจแน่วแน่ว่า จะไม่มีการถอนตัวออกในทันทีทันใด เขาติเตียนข้าหลวงและสภาของปีนังอย่างรุนแรง จนยังผลให้ทางปีนังต้องส่งกำลังเพิ่มเติมไปให้ฟาร์การ์ตามที่ขอไปโดยทันที ยิ่งไปกว่านั้น ลอร์ด เฮสติงส์ยังช่วยยับยั้งคณะผู้อำนวยการซึ่งไม่เห็นชอบกับ "การดำเนินงานที่ได้ปฏิบัติไปแล้ว" ของแรฟเฟิล มิให้ออกคำสั่งอันใดที่อาจจะทำให้คณะผู้อำนวยการเองต้องเสียใจอย่างยิ่งในภายหลัง

ในไม่ช้าก็เป็นที่ประจักษ์ชัดว่า การที่สิงคโปร์เป็นเมืองท่าเสรี ทำให้สิงคโปร์มีอนาคตไกลมาก ฮอลันดาไม่มีโอกาสผูกขาดการค้าอย่างที่เคยทำมาแต่ก่อน และต่อไปนี้ฮอลันดาจะไม่มีโอกาสปิดช่องแคบในยามสงครามซึ่งกระทบกระเทือนการค้าในจีน ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1819 มีจำนวนพลเมืองมากกว่า 5,000 คน และอีกหนึ่งปีต่อมามีจำนวนประมาณ 10,000 คน[2] ตั้งแต่เริ่มแรกมีพลเมืองส่วนใหญ่เป็นคนจีน การค้าเพิ่มขึ้นในอัตราที่น่าพิศวง ในปี ค.ศ. 1823 สินค้าขาเข้าและ

---

[1] L.A. Mills, **British Malaya,** (1824—1867), หน้า 60.

[2] T, Braddell, ใน **Statistics of the British Possessions in the Straits of Malacca,** (1861),คิดว่าตัวเลขเหล่านี้ซึ่งแรฟเฟิลคำนวณอย่างคร่าว ๆ น่าจะเกินกว่าความเป็นจริง

สินค้าขาออกมีมูลค่ามากกว่า 13 ล้านเหรียญ และถ้าจะพิจารณาถึงส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญของรัฐมากแล้ว ปรากฏว่าในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1820 รายได้จากสิงคโปร์มากเพียงพอคุ้มกับค่าใช้จ่ายในการบริหาร อาจกล่าวได้ว่าสิงคโปร์ประสบผลสำเร็จด้วยดี ข้อบาดหมางกับฮอลันดาได้ผ่านพ้นไป คณะผู้อำนวยการจึงเปลี่ยนความคิดเกี่ยวกับการเรียกร้องสิทธิของฮอลันดา ในปี ค.ศ. 1824 ทั้งสองฝ่ายยุติข้อขัดแย้งต่าง ๆทางตะวันออก ด้วยการทำสนธิสัญญาแบ่งเขตอิทธิพลกันอย่างยุติธรรม

ในสมัยการปกครองของพันเอกฟาร์การ์ ซึ่งเป็นผู้ปกครองรัฐในอารักขาคนแรก การบริหารสิงคโปร์อยู่ในความควบคุมดูแลของแรฟเฟิลซึ่งเป็นรองข้าหลวงแห่งเบ็นคูเล็น แรฟเฟิลไปเยือนสิงคโปร์เป็นครั้งที่สองระหว่างเดือนตุลาคม ค.ศ. 1822 จนถึงเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1823 และทำงานอย่างหามรุ่งหามค่ำเพื่อวางรากฐานความเจริญรุ่งเรืองของสิงคโปร์ในอนาคต ปัญหาเฉพาะหน้าที่สำคัญคือ การที่มีเจ้าหน้าที่บริหารงานจำนวนน้อยเกินไป และกำลังตำรวจมีไม่เพียงพอ เป็นผลให้เกิดสภาวะไร้กฎหมายแพร่สะพัดทั่วไป เขาออกคำสั่งแต่งตั้งผู้ตัดสินความ 12 คน จากบรรดาพ่อค้าอังกฤษคนสำคัญ ๆ และร่างประมวลกฎหมายชั่วคราวตามแบบกฎหมายอังกฤษ แต่มีกฎพิเศษที่เกี่ยวกับประเพณีของชาวพื้นเมือง เช่น ศาสนา การแต่งงาน และการสืบมรดก แรฟเฟิลได้ร่างกฎเกณฑ์ในการเป็นเจ้าของที่ดิน การท่าเรือ, ห้ามการค้าทาส จัดตั้งกำลังตำรวจ การปราบปรามแหล่งการพนันและบ่อนไก่ การตั้งสถาบันสอนภาษาจีน ไทย และภาษาพื้นเมืองของหมู่เกาะมลายู เพื่อเป็นการ "ปรับปรุงศีลธรรมและสติปัญญาของบรรดาประชาชนในประเทศเหล่านี้" นอกจากนี้แรฟเฟิลยังสนใจกับ "การปรับปรุงและวางแผนเมืองใหม่" ด้วย อย่างไรก็ตาม ความสามารถของเขาในด้านการวางผังเมืองยังเป็นปัญหาอยู่ จอห์น ครอเฟิร์ดซึ่งแรฟเฟิลแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งต่อจากฟาร์การ์ในปี ค.ศ. 1823 สามารถรักษาความสงบเรียบร้อยให้เป็นไปตามกฎเกณฑ์ที่แรฟเฟิลวางไว้ ปัญหาเฉพาะหน้าในระยะนั้นเร่งด่วนมากจนการปฏิบัติใด ๆ เป็นการชั่วคราวย่อมจะดีกว่าไม่มีกฎเกณฑ์ใด ๆ ใช้บังคับเสียเลย คณะผู้อำนวยการของบริษัทเพิ่งจะออกกฎหมายใช้บังคับเป็นทางการได้เมื่อปี ค.ศ. 1826

ก่อนที่แรฟเฟิลจะออกจากสิงคโปร์ในปี ค.ศ. 1823 เขาได้จัดการให้สุลต่านฮุสเซ็นได้รับเงิน 1,500 เหรียญต่อเดือน และตะมะหงงได้ 800 เหรียญ เพื่อตอบ

แทนการยกเลิกการผูกขาดสินค้าและภาษีปากเรือซึ่งเคยเก็บมาแต่ก่อน และยอมให้สิงคโปร์อยู่ในอำนาจอังกฤษโดยเด็ดขาด ต่อมาได้มีการแก้ไขข้อความบางประการของสนธิสัญญาอังกฤษ–ฮอลันดาปี ค.ศ. 1824 เนื่องจากทั้งสองคนได้เรียกร้องสิทธิในดินแดนที่อยู่ในเขตอิทธิพลของฮอลันดา ในเดือนสิงหาคมปีนั้นเอง ครอเฟิร์ดได้ทำสนธิสัญญาฉบับหนึ่ง ตามสนธิสัญญานี้ สุลต่านและตะมะหงงยอมยกเกาะสิงคโปร์ให้กับบริษัทอีสต์อินเดียตลอดไป สุลต่านได้รับเงินค่าตอบแทน 33,200 เหรียญ และเงินรายเดือนอีกเดือนละ 1,300 เหรียญตลอดชีวิต ตะมะหงงได้ 26,800 เหรียญ และเงินเดือนๆ ละ 700 เหรียญตลอดชีวิตเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ทั้งสองคนยังได้ให้คำมั่นสัญญาว่าจะไม่ทำสัญญาทางไมตรีกับประเทศอื่นโดยมิได้รับความเห็นชอบจากบริษัทอีสต์อินเดีย และยอมให้อังกฤษค้าขายได้โดยเสรีในท่าเรือทุกแห่งของยะโฮร์ โดยจะได้รับการปฏิบัติของชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ยิ่ง

สนธิสัญญาอังกฤษ–ฮอลันดา ซึ่งลงนามที่กรุงลอนดอนในวันที่ 17 มีนาคม ค.ศ. 1824 แสดงถึงความพยายามของฝ่ายรัฐบาลอังกฤษที่จะส่งเสริมสัมพันธภาพกับราชอาณาจักรเนเธอร์แลนด์เกี่ยวกับปัญหาในยุโรปโดยยุติการแข่งขันและความเป็นศัตรูของทั้งสองชาติในภาคตะวันออก ข้อตกลงเป็นผลการประชุมในปี ค.ศ. 1814 ซึ่งให้จักรวรรดิฮอลันดาในอินโดนีเซียรวมอยู่ในราชอาณาจักรใหม่นี้ ส่วนมาตรการที่เกี่ยวกับดินแดนต่าง ๆ ฮอลันดายอมยกโรงสินค้าทุกแห่งในอินเดียให้อังกฤษ ยกเลิกการคัดค้านการเข้าครอบครองสิงคโปร์ของอังกฤษ ฮอลันดายกมะละกาให้อังกฤษและจะไม่ตั้งหลักแหล่งในแหลมมลายู หรือทำสนธิสัญญากับเจ้าผู้ครองนครใด ฝ่ายอังกฤษก็ยอมยกเบ็นคูเล็นและทรัพย์สินทั้งหมดของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษในเกาะสุมาตราให้แก่ฮอลันดา และสัญญาว่าจะไม่ตั้งถิ่นฐานบนเกาะหรือทำสนธิสัญญากับเจ้าผู้ครองคนใดทั้งสิ้น ทั้งสองชาติต่างก็ให้สัญญาเช่นเดียวกันที่เกี่ยวกับหมู่เกาะแคริบีส์ กลุ่มเกาะริโอลิงกาหรือ "เกาะอื่นๆ ที่อยู่ทางใต้ของช่องแคบสิงคโปร์" ดินแดนที่ได้รับนี้จะยกให้ประเทศอื่นไม่ได้ ถ้าคู่สัญญาฝ่ายใดจำต้องถอนตัวออกจากดินแดนเหล่านี้ สิทธิในการเข้าครอบครองดินแดนจะตกเป็นของอีกฝ่ายหนึ่งโดยทันที เป็นที่ตกลงกันว่าในอนาคต เจ้าหน้าที่ของทั้งสองฝ่ายจะต้องได้รับคำเตือนว่า "จะไม่ตั้งหลักแหล่งบนเกาะใดๆ ทางทะเลตะวันออกโดยมิได้รับอำนาจจากรัฐบาลที่ยุโรปเสียก่อน" การตกลงดังกล่าวนี้

เป็นการยอมรับอย่างชัดแจ้งถึงเขตอิทธิพลของทั้งสองชาติที่แยกจากกัน และยอมรับหลักการที่ว่าแต่ละชาติจะต้องแทรกแซงในเขตอิทธิพลของอีกฝ่ายหนึ่ง

ส่วนข้อความที่เกี่ยวกับการค้าขายในสนธิสัญญาฉบับนี้ ได้กำหนดว่า ฮอลันดาจะไม่พยายามผูกขาดการค้าในหมู่เกาะและจะไม่ปฏิบัติต่ออังกฤษในเรื่องค้าขายอย่างไม่ยุติธรรม ทั้งสองฝ่ายตกลงให้สิทธิการปฏิบัติของชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ยิ่งในอินเดีย ลังกา และหมู่เกาะมลายู และได้วางกฎทั่วไปเกี่ยวกับภาษีศุลกากร นอกจากนั้นทั้งสองฝ่ายจะไม่ทำสนธิสัญญากับเจ้าผู้ครองชาวพื้นเมืองในเขตทะเลตะวันออกด้วยจุดมุ่งหมายที่จะกีดกันการค้าของอีกฝ่ายหนึ่ง อย่างไรก็ตาม อังกฤษก็มิได้กำหนดให้หมู่เกาะโมลุกกะอยู่ในเขตของเงื่อนไขนี้ และยอมรับสิทธิการผูกขาดเครื่องเทศของฮอลันดาบนเกาะนี้ การยอมให้สิทธินี้แก่ฮอลันดาไม่มีผลสำคัญมากเท่าใดนัก เพราะในระยะนี้ยุโรปมีสินค้าอื่น ๆ ที่ต้องการ การค้าเครื่องเทศมิได้มีความสำคัญเช่นแต่ก่อน ในที่สุดมหาอำนาจทั้งสองก็ได้ตกลงร่วมมือกันอย่างเต็มที่ในการปราบปรามโจรสลัด

ข้อความที่เกี่ยวกับดินแดนในสนธิสัญญานี้ นับว่าสำคัญที่สุดในการขจัดสาเหตุการขัดแย้งกันของทั้งสองฝ่าย แต่ก็ยังมีการประท้วงอยู่เสมอว่าฮอลันดายังคงละเมิดข้อตกลงทางการค้า พยายามกีดกันการค้าของอังกฤษกับหมู่เกาะต่าง ๆ เท่าที่จะทำได้เป็นเวลาอีกหลายปี อันที่จริงแล้ว ฮอลันดาเป็นฝ่ายได้ผลประโยชน์จากสนธิสัญญาฉบับนี้มากกว่า เพราะเมื่อทำสนธิสัญญากันนั้น ตนเองก็ยังมิได้เข้าครอบครองสุมาตราและเกาะอื่น ๆ อีกหลายเกาะ แต่อังกฤษก็ดำเนินนโยบายอย่างฉลาดที่จะถือโอกาสขยายอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ของตนในหมู่เกาะและได้หลักประกันว่า ฮอลันดาจะไม่เข้าแทรกแซงในแหลมมลายู เมื่อพิจารณาโดยละเอียดแล้ว อังกฤษก็มิได้เสียอะไรเลยในการยกเลิกสถานีการค้าที่เป็นคูเล็นที่ใกล้จะปิดกิจการแล้ว และได้กำไรเล็กน้อยในการได้เมืองทางยุทธศาสตร์ที่ไร้ค่าอย่างมะละกา เพราะปีนังคุมด้านหนึ่งของช่องแคบและสิงคโปร์คุมอีกทางด้านหนึ่ง ซึ่งการค้าที่เมืองทั้งสองเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้การค้าที่มะละกาไม่รุ่งเรืองเช่นในสมัยก่อน ท่าเรือก็ตื้นเขินอย่างรวดเร็ว มะละกาจึงเป็นเพียงแหล่งรวมสินค้าจากบริเวณช่องแคบสำหรับส่งต่อไปยังปีนังและสิงคโปร์ อย่างไรก็ดีการกำจัดฮอลันดาให้พ้นไปจากมะละกาก็เป็นการได้เปรียบอย่างมากประการหนึ่ง เพราะมะละกาได้กลายเป็นศูนย์กลางของการขยายอำนาจของอังกฤษครอบคลุมไปทั่วแหลมมลายู

วินสเต็ด[1] กล่าวเสียดสีประวัติศาสตร์สิงคโปร์ว่าเป็นการเขียนถึงสถิติเป็นส่วนใหญ่ อันเป็นการเลือกวิจารณ์เฉพาะนโยบายของข้าหลวงทั้งหลาย จนถึงตอนกลางของศตวรรษ เพราะมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญในการส่งเสริมให้สิงคโปร์เป็นเมืองสำคัญทางการค้า โดยยึดนโยบายการค้าเสรีตามที่แรฟเฟิลได้วางไว้เหมือนคลังศาสนา ในระยะเริ่มแรก สิงคโปร์ติดต่อค้าขายกับหมู่เกาะอินดิสของฮอลันดาเป็นส่วนใหญ่ และต่อมาได้เป็นสถานีการค้าติดต่อกับจีน ไทย อินโดจีน และฟิลิปปินส์ สิงคโปร์จึงเป็นศูนย์กลางการค้าที่สำคัญติดต่อค้าขายกับเมืองท่าต่าง ๆ ทั่วโลก มากกว่าจะค้าขายโดยตรงกับดินแดนที่ยังล้าหลังในแหลมมลายู

สนธิสัญญาปี ค.ศ. 1824 ช่วยทำให้วิกฤติการณ์ในอาณาจักรยะโฮร์เดิมสงบไปในที่สุด สุลต่านแห่งลิงกาหรือริโอ เข้าปกครองหมู่เกาะซึ่งอยู่ในเขตอิทธิพลของฮอลันดา แต่ก็ไม่อาจดำเนินการเรียกร้องสิทธิของคนในยะโฮร์และปาหังได้ ฮุสเซ็นซึ่งเป็นที่ยอมรับว่าเป็นสุลต่านของสิงคโปร์เพราะพำนักอยู่ที่นั่น ก็ไม่มีอำนาจแต่อย่างใด ตะมะหงงปกครองยะโฮร์และเบ็นดาฮาราปกครองปาหัง ทั้งสองคนไม่ยอมให้ฮุสเซ็นเข้ายุ่งเกี่ยวด้วย ตะมะหงงถึงแก่กรรมเมื่อ ค.ศ. 1825 บุตรชายผู้สามารถของเขา คือ ตน อิบราฮิม ได้รับตำแหน่งจากบิดา หลังจากย้ายไปอยู่ที่มะละกาได้ 10 ปี ฮุสเซ็นก็ถึงแก่กรรม บุตรชายของเขาซื่ออาลียังเด็กเกินไปที่จะปกครองได้ ตำแหน่งนั้นจึงว่างอยู่ถึง 20 ปี และเป็นเหตุนำไปสู่การต่อสู้ตัวต่อตัวเพื่อสิทธิในบัลลังก์ระหว่างเด็กหนุ่มและอิบราฮิม ซึ่งรัฐบาลอังกฤษมีส่วนได้รับการตำหนิอยู่มิใช่น้อย ข้อขัดแย้งนี้ตกลงกันได้ในปี ค.ศ. 1855 โดยยกอำนาจอย่างเต็มที่ในการปกครองยะโฮร์ให้แก่อิบราฮิม ส่วนอาลีได้ดำรงตำแหน่งสุลต่านได้ดินแดนเล็ก ๆ ระหว่างแม่น้ำเกซัง และเมาร์ และได้เงินเลี้ยงชีพ มรณกรรมของเขาในปี ค.ศ. 1877 ทำให้ตำแหน่งนี้สิ้นสุดลงไปด้วย แต่ดินแดนและเงินเลี้ยงชีพตกแก่ทายาทและผู้สืบเชื้อสายต่อไปตลอดกาล

ทันทีที่แรฟเฟิลเข้าครอบครองสิงคโปร์ เขาได้ทำสนธิสัญญากับสุลต่านแห่งอัจเจ แต่ก็ไม่มีผลประการใด เพราะรัฐบาลกลางของรัฐถูกโค่นล้มลง รัฐเองตกอยู่ในสภาพบิ่นบ่วนปราศจากกฎหมาย อันที่จริงการค้าระหว่างอัจเจกับปีนังเจริญรุ่งเรืองโดยไม่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับสนธิสัญญานี้แต่อย่างใด หากแต่เป็นเพราะเจ้าประเทศราชต่าง ๆ ในอัจเจต่างก็แสดงความเป็นเอกราชของตน โดยเต็มใจเปิดท่า

[1] **Malaya and its History,** หน้า 60.

เรือของตนเพื่อค้าขายกับอังกฤษ ตามสนธิสัญญาอังกฤษ–ฮอลันดา ปี ค.ศ. 1824 อังกฤษได้ยอมตกลงเลิกสนธิสัญญาที่แรฟเฟิลทำไว้ เพราะสนธิสัญญานั้นมุ่งกีดกันการค้าของฮอลันดาในอัจเจ เพื่อเป็นการตอบแทน ฮอลันดารับว่าจะเคารพอธิปไตยของอัจเจ สภาแห่งบีนังจึงตัดสินใจว่า ไม่มีความจำเป็นที่จะต้องดำเนินการเจรจาตกลงกับอัจเจอีกต่อไป

ข. สเตรตส์ เซตเติลเมนต์ ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1824 ถึง ค.ศ. 1867

ได้มีผู้บรรยายไว้อย่างค่อนข้างจะไม่เหมาะสมว่า ระยะตั้งแต่ได้มีการทำสนธิสัญญาอังกฤษ–ฮอลันดา ค.ศ. 1824 จนถึงการเริ่มต้นระบบรัฐในอารักขาในมลายู เป็นเสมือนครึ่งศตวรรษแห่งการอยู่นิ่ง[1] จนกระทั่งในปี ค.ศ. 1925 แอล. เอ. มิลส์ ได้พิมพ์หนังสือเกี่ยวกับเรื่องราวที่เขาได้ศึกษาอย่างละเอียดถี่ถ้วน ชื่อ "บริติชมลายู ค.ศ. 1824–1867" เขากล่าวว่ามลายูถูกละเลยไป หลังสมัยรุ่งโรจน์ของแรฟเฟิลแล้ว ความเจริญก้าวหน้าลดลง และตัวบุคคลที่บริหารดินแดนนั้นก็ไม่มีบทบาทเด่นนัก จนกระทั่งเมื่อมีการหันมาใช้นโยบายขยายตัวใหม่ระยะ ค.ศ. 1870 กว่า ๆ จึงกลับมาสนใจมลายูอีกครั้ง แม้กับผู้มีชีวิตในระยะนั้นเองเรื่องราวเกี่ยวกับมลายูก็เป็นเรื่องเล็กน้อยมาก เมื่อเทียบกับเหตุการณ์ใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นในอินเดีย หรือเมื่อเทียบกับความพยายามของอังกฤษที่จะเปิดการค้าของตนในเมืองจีน อย่างไรก็ดี เมื่อพิจารณาจากบันทึกต่าง ๆ จำนวนมากที่กล่าวถึงเหตุการณ์ในสมัยนี้ก็จะตระหนักได้ว่า แม้ว่าความสำเร็จจะมีน้อยหรือไม่มีเลย แต่ก็มีการดำเนินการหลายอย่างที่นักประวัติศาสตร์ควรจะฉลาดพอที่จะไม่มองข้ามไปเสีย

แม้ว่า "การอยู่นิ่ง" ดังกล่าว จะหมายถึงการดำเนินนโยบายไม่ยุ่งเกี่ยวกับกิจการของชาวพื้นเมือง ข้อความนี้ก็อาจทำให้เข้าใจไขว้เขวไปได้ แต่ถ้าเพียงจะชี้ให้เห็นว่า สมัยนั้นเป็นระยะที่อังกฤษมิได้ขยายดินแดนที่สำคัญต่อไป ข้อความดังกล่าวก็ถูกต้อง ในกรณีฮอลันดาก็เช่นกัน แต่ยังน้อยกว่าอังกฤษในความหมายของการอยู่นิ่งในสมัยนั้น ข้อความนี้มักจะหลุดมาจากข้อเขียนของนักเขียนอเมริกัน ซึ่งทำให้เขาบิดเบือนความคิดเรื่องจักรวรรดินิยมของอังกฤษไปโดยมิได้ตั้งใจ

ในช่วงเวลาดังกล่าวสิงคโปร์เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วอย่างน่าพิศวง บีนังก้าว

---

[1] Rupert Emerson, **Malaysia, A Study in Direct and Indirect Rule,** (New York: 1937), หน้า 91.

หน้าขึ้นในระดับปานกลาง ส่วนมะละกากลับซบเซาลงไป นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่สำคัญอีก 2 ประการคือ การเคลื่อนไหวของไทย และปัญหาโจรสลัด ซึ่งบังคับให้บริษัทอีสต์อินเดียต้องดำเนินนโยบายแข็งกร้าวโดยไม่สู้จะเต็มใจนัก บริษัทได้ออกคำสั่งเจ้าหน้าที่ของบริษัทอยู่เสมอมิให้ยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายในรัฐมลายู ห้ามการแสวงหาดินแดนเพิ่มขึ้นโดยเด็ดขาด ห้ามเป็นพันธมิตรทางการเมืองกับสุลต่าน อันที่จริงบริษัทได้ตั้งใจอย่างแน่แน่ที่จะคัดค้านปฏิบัติการใด ๆ ที่อาจจะเพิ่มความรับผิดชอบของบริษัทในมลายู แต่บริษัทขาดความรู้หรืออาจจะเพิกเฉยต่อข้อเท็จจริงที่ว่า รัฐมลายูอยู่ในสภาพไม่สงบทั้งภายในและภายนอกมาช้านานแล้ว และไม่สามารถจัดการปกครองของตนให้อยู่ในระเบียบได้ ดังนั้นการเข้าแทรกแซงจึงเป็นเรื่องที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ และถึงแม้ว่าจะมีกฎห้ามเข้าแทรกแซงและมีคำสั่งห้ามโดยเด็ดขาดจากรัฐบาลที่กลักกัตตาและบริษัทอีสต์อินเดียก็ตาม ปรากฏว่ายังคงมีการแทรกแซงอยู่เสมอ ๆ

เหตุการณ์สำคัญที่ทำให้อังกฤษจำต้องเข้าแทรกแซงก็คือ ในตอนต้นศตวรรษที่ 19 ไทยฟื้นตัวจากการรุกรานของพม่า จึงเรียกร้องสิทธิอันมีมาแต่โบราณในดินแดนตลอดทั้งแหลมมลายู นับตั้งแต่ไทยไม่สามารถปราบปรามการแข็งเมืองของสุลต่านแห่งเมืองมะละกาได้ ไทยก็หยุดอ้างสิทธินี้อีกเป็นเวลานาน แต่ในสมัยราชวงศ์จักรีไทยกลับมีอำนาจยิ่งกว่าสมัยใด ๆ ในประวัติศาสตร์ ข้าหลวงที่ปีนังจึงเกรงว่าดินแดนส่วนใหญ่ในแหลมมลายูจะตกอยู่ใต้อิทธิพลของไทย

ในสมัยพระเจ้าปดุง พม่าได้พยายามขยายดินแดนทางใต้ของประเทศไปในแหลมมลายู นับตั้งแต่ ค.ศ. 1816 เป็นต้นไป พม่าหันไปสนใจแคว้นอัสสัมและแคว้นอื่น ๆ ใกล้เคียง จึงมิได้เป็นอุปสรรคขัดขวางการขยายอำนาจของไทย อย่างไรก็ตามพม่ายังคงคบคิดกับเจ้าผู้ครองรัฐมลายูต่อต้านอำนาจของกรุงเทพ ฯ ยิ่งไปกว่านั้น ในปี ค.ศ. 1819 พม่ายังขู่ว่าจะเข้าโจมตีไทยอีก

ด้วยสาเหตุดังกล่าวนี้เอง ไทยจึงมีข้ออ้างที่จะเข้าแทรกแซงในมลายู ถ้าหากว่าบริษัทอีสต์อินเดียไม่ดึงดันที่จะปฏิเสธคำแนะนำของฟรานซิส ไลท์ เกี่ยวกับไทรบุรีแล้ว บริษัทก็อาจช่วยเหลือเจ้าหน้าที่ของบริษัทให้พ้นจากความยุ่งยากที่เกิดขึ้นในตอนหลังได้ ในปี ค.ศ. 1818 ทางกรุงเทพ ฯ สั่งให้สุลต่านไทรบุรีเข้าโจมตีประรัฐเพื่อนบ้าน และบังคับให้สุลต่านของรัฐนั้นส่งดอกไม้เงินดอกไม้ทอง การเรียกร้องสิทธิของไทยในประเป็นเรื่องที่ปราศจากมูลฐาน และรัฐมลายูทั้งสองก็

ไม่มีสาเหตุอันใดที่จะวิวาทกันเลย ในปี ค.ศ. 1821 สุลต่านแห่งไทรบุรีได้รับคำสั่งให้เดินทางไปยังกรุงเทพ ฯ เพื่อแก้ข้อหาหลายประการ รวมทั้งการสมรู้ร่วมคิดกับพม่าด้วย เมื่อสุลต่านไม่ยอมปฏิบัติตาม กองทัพไทยจึงเข้าโจมตีไทรบุรีในทันที ไทยได้ชัยชนะและได้ทำลายเมืองอย่างยับเยิน สุลต่านลี้ภัยไปอยู่ที่เกาะปีนัง ผู้ลี้ภัยหลายพันคนหลั่งไหลเข้าไปในโปรวินซ์เวลสลีย์ ไทยยกกองทัพติดตามไป แต่เมื่อทหารซีปอยถูกส่งมาตั้งรับ ณ สถานที่เกิดเหตุ กองทัพไทยก็ล่าถอยกลับไปยังไทรบุรี พระยานคร ฯ แม่ทัพไทยเรียกร้องให้ส่งตัวสุลต่านคืน แต่ข้าหลวงของปีนังก็ไม่ปฏิบัติตาม ฝ่ายสุลต่านเมื่อเห็นว่าบริษัทเพิกเฉยที่จะให้ความช่วยเหลือตนกู้บัลลังก์ จึงหันไปติดต่อกับพม่า วางแผนการร่วมกันโจมตีไทยพร้อมกับรัฐสลังงอและรัฐมลายูอื่น ๆ เจ้าหน้าที่อังกฤษที่ปีนังไม่พอใจ จึงรายงานเรื่องราวไปให้พระยานคร ฯ ทราบ แต่ปรากฏว่าการคบคิดกันในครั้งนั้นไม่เป็นผลในทางปฏิบัติแต่อย่างใด

การที่ไทยมีชัยชนะเหนือไทรบุรี ทำให้อังกฤษที่ปีนังเริ่มวิตกเรื่องเสบียงอาหาร ความพยายามที่จะเลี้ยงตนเองให้ได้ไม่เป็นผล ปีนังยังต้องรับเสบียงอาหารส่วนใหญ่จากไทรบุรีอยู่เช่นเดิม มีระยะหนึ่งที่ปีนังพยายามติดต่อค้าขายกับไทยด้วยดี ปีนังค้าดีบุกกับเประ ปัตตานี และภูเก็ต ซึ่งล้วนเป็นเมืองขึ้นของไทย และได้เกิดความยุ่งยากขึ้นที่ภูเก็ตซึ่งเป็นแหล่งดีบุกที่สำคัญ ดังนั้น เจ้าหน้าที่ที่กลักตัดตาจึงส่งคณะทูตผู้มีอำนาจเต็มไปกรุงเทพ ฯ เพื่อพิจารณาปัญหาที่สำคัญนี้ จอห์น ครอเฟิร์ด ได้รับเลือกเป็นหัวหน้าคณะทูต เขาเคยรับราชการกับแรฟเฟิลที่ชวา และต่อมาได้ดำรงตำแหน่งสืบต่อจากฟาร์การ์ที่สิงคโปร์ เขาเคยร่วมงานกับหน่วยบริการทางแพทย์ของเบงกอลเมื่อ ค.ศ. 1803 และเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเชี่ยวชาญในกิจการของมลายู

ครอเฟิร์ดเดินทางไปถึงกรุงเทพ ฯ ใน ค.ศ. 1822 เขาได้รับคำสั่งให้เจรจาทำสนธิสัญญา และรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ของไทยให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แต่ความพยายามที่จะให้สุลต่านไทรบุรีกลับเข้าครอบครองรัฐตามเดิม และให้ไทยยกเลิกจำกัดการค้าของอังกฤษไม่เป็นผลสำเร็จ อย่างไรก็ตาม ในทางอ้อม ครอเฟิร์ดสามารถทำให้ไทยยอมรับสิทธิของอังกฤษที่ปีนัง รายงานของครอเฟิร์ดมีคุณค่ามาก รวมทั้งหนังสือของเขาซึ่งพิมพ์จำหน่ายที่ลอนดอนที่ชื่อว่า "จดหมายเหตุของคณะ

ทูตจากข้าหลวงที่อินเดียไปยังราชสำนักไทยและอินโดจีน (ค.ศ. 1828)[1] ครอเฟิร์ดได้ชี้ให้เห็นว่ากำลังของฝ่ายไทยอ่อนแอกว่าที่รัฐบาลปีนังคาดคิดไว้มาก ไม่มีเหตุที่จะต้องเกรงกลัวไทยในปัญหาเรื่องไทรบุรี ถ้าหากว่าบริษัทอีสต์อินเดียยับยั้งการบุกรุกไทรบุรีของไทยในปี ค.ศ. 1821 ด้วยกำลังแล้ว ไทยก็คงจะต้องถอนกลับไป

ในปี ค.ศ. 1824 สงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าได้เริ่มขึ้น รัฐบาลอังกฤษที่ปีนังมีคำสั่งให้เจ้าหน้าที่ที่ปีนังติดต่อขอให้ไทยร่วมเป็นพันธมิตรด้วย ทางปีนังส่งทูตไปถึงพระยานคร ฯ 2 ครั้งชักชวนให้ไทยส่งกำลังเข้าโจมตีพม่า แต่ก็ไม่เป็นผล ร้อยโทโลว์ อธิบายในรายงานของคณะทูตว่า พระยานคร ฯ มิได้เป็นเจ้าประเทศราชอย่างที่เคยคิดกัน แต่เป็นเพียงข้าราชการไทยผู้หนึ่งเท่านั้น เขาเตือนไปทางปีนังว่า ไทยมิได้มุ่งแต่จะเข้าครอบครองเประเท่านั้น แต่ยังคิดเข้าครองสลังงอด้วย เมื่อรายงานนี้มาถึงมือโรเบิร์ต ฟุลเลอตัน ข้าหลวงคนใหม่ผู้มีความกระตือรือร้นและมีความสามารถ เขาจึงร้องเรียนไปยังรัฐบาลที่กัลกัตตาให้ช่วยฟื้นฟูอำนาจสุลต่านไทรบุรี และขยายการคุ้มครองของอังกฤษไปยังรัฐมลายูอื่น ๆ ที่ถูกคุกคามจากไทยด้วย แต่รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียปฏิเสธที่จะคล้อยตามข้อเสนอของเขา

ในระยะนั้น เประได้อิสรภาพในปี ค.ศ. 1822 ด้วยความช่วยเหลือของสุลต่านอิบราฮิมแห่งรัฐสลังงอ ตอนต้นปี ค.ศ. 1825 ฟุลเลอตันได้ข่าวว่า พระยานคร ฯ กำลังเตรียมส่งกองเรือไปปราบปรามสลังงอและเประ เขาจึงส่งคำเตือนไปยังพระยานคร ฯ ว่า ในฐานะที่อังกฤษได้รับสิทธิสืบต่อจากฮอลันดาตามสนธิสัญญาที่ทำไว้กับสองรัฐนั้น อังกฤษอาจเข้าต่อต้านในกรณีที่รัฐทั้งสองถูกรุกราน หากว่าคำเตือนของเขาไม่เป็นผล ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1825 นั้นเอง ทันทีที่ได้ข่าวว่าเรือรบ 300 ลำของพระยานคร ฯ กำลังจะเคลื่อนขบวนจากแม่น้ำตรัง ฟุลเลอตันก็ส่งเรือปืนไปเฝ้าดูที่ปากแม่น้ำ กลยุทธนี้ได้ผลสำเร็จอย่างเต็มที่ ทำให้ไทยสั่งเลิกการยกทัพ

ทูตที่ฟุลเลอตันส่งไปยังเมืองนครศรีธรรมราช คือ ร้อยเอกเบอร์นี ซึ่งเป็นหลานของแฟนนี เบอร์นี หรือมาดาม ดาร์เบลย์ เขาเคยเป็นเลขานุการฝ่ายทหารของข้าหลวงปีนังตั้งแต่ปี ค.ศ. 1818 ถึง ค.ศ. 1824 และได้รับคำชมเชยจากรัฐบาล

---

[1] หนังสืออีกเล่มหนึ่งที่เกี่ยวกับคณะทูตชุดนี้ แต่งโดยนักธรรมชาติวิทยา George Finlayson, ชื่อ **"The Mission to Siam and Hué, the Capital of Cochin-China, in the year 1821-22." (London : 1826).**

ที่อินเดียในการรวบรวมเรื่องราวที่มีค่าเกี่ยวกับการเมือง และภูมิศาสตร์ของแหลมมลายู การส่งคณะทูตเดินทางไปเมืองนครศรีธรรมราชเป็นการปูทางเพื่อการติดต่อโดยตรงกับกรุงเทพ ฯ เป็นครั้งที่สอง ซึ่งฟุลเลอตันมีส่วนสนับสนุนอย่างมาก การไปเยือนกัลกัตตาของเบอร์นีหลังจากเดินทางกลับจากนครศรีธรรมราชช่วยทำให้ข้าหลวงใหญ่มั่นใจว่า เขาเป็นบุคคลที่เหมาะสมที่สุดที่จะเดินทางไปยังเมืองหลวงของประเทศไทย ถ้าหากตกลงใจที่จะปฏิบัติตามข้อเสนอแนะของฟุลเลอตัน

ก่อนที่จะมีการตัดสินใจในขั้นสุดท้าย เบอร์นีถูกส่งไปยังเมืองนคร ฯ อีก เขาทราบว่าพระยานคร ฯ กำลังเตรียมส่งกำลังทางบกไป "ช่วย" สุลต่านเประต่อสู้กับสุลต่านอิบราฮิม เบอร์นีจึงตบตาด้วยวิธีเดียวกับที่ฟุลเลอตันเคยใช้ในครั้งก่อน เขาเตือนพระยานคร ฯ ว่า การเคลื่อนไหวเช่นนั้นจะทำให้เกิดการวิวาทบาดหมางกับอังกฤษ และได้ชักจูงให้พระยานคร ฯ ลงนามในสนธิสัญญาขั้นต้นว่า จะไม่เข้าโจมตีเประและสลังงอ เพื่อเป็นการตอบแทนที่อังกฤษสัญญาว่าจะไม่ยุ่งเกี่ยวกับไทรบุรี สนธิสัญญาฉบับนี้ ลงนามเมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม ค.ศ. 1825 โดยเป็นที่เข้าใจว่า เบอร์นีจะเสนอสนธิสัญญานี้ต่อรัฐบาลที่อินเดียเป็นการส่วนตัว ถ้าหากว่ารัฐบาลที่อินเดียเห็นชอบด้วย เบอร์นีจะเดินทางมายังเมืองนครศรีธรรมราชอีกพร้อมด้วยสัญญา และจะเดินทางไปยังกรุงเทพ ฯ พร้อมด้วยพระยานคร ฯ โดยจะใช้สนธิสัญญาฉบับนี้เป็นพื้นฐานของการเจรจาตกลงปัญหาต่าง ๆ ระหว่างบริษัทกับรัฐบาลไทย เบอร์นีตระหนักดีว่าการตกลงทำสัญญานี้เป็นการกระทำที่เกินขอบเขตของทฤษฎีแห่งการไม่เข้าแทรกแซง เขาจึงเขียนจดหมายไปยังสภาปีนังอธิบายว่า นโยบายที่เขาดำเนินอยู่นั้นเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ และความไม่สะดวกต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นย่อมน้อยมาก "เมื่อเปรียบเทียบกับภยันตรายอันใหญ่ยิ่ง ในการปล่อยให้ไทยเข้าย่ำยีดินแดนของรัฐสลังงอเพื่อนบ้านของเรา เพราะจะทำให้ประชาชนต้องกลายเป็นโจรสลัด และรบกวนการค้าของชาวพื้นเมืองเป็นเวลาหลายปี" ยิ่งกว่านั้น สนธิสัญญานี้จะไม่ทำให้เกิดสงครามกับไทยด้วย ในการเจรจาทำสัญญาฉบับนี้ เบอร์นียังได้ประโยชน์อีกประการหนึ่ง คือ สามารถชักจูงให้พระยานคร ฯ ยอมปล่อยให้สุลต่านแห่งเประตัดสินใจเองว่าจะส่งต้นไม้เงินต้นไม้ทองมายังกรุงเทพ ฯ หรือไม่

ข้าหลวงฟุลเลอตันชื่นชมในสนธิสัญญาเบอร์นีมาก และได้รีบส่งจอห์น แอนเดอร์สัน ไปตัดสินข้อพิพาทระหว่างเประและสลังงอ เพื่อตัดหนทางมิให้พระยานคร ฯ ละเมิดสัญญา รัฐทั้งสองให้การต้อนรับแอนเดอร์สันอย่างกระตือรือร้น และ

ได้ทำความตกลงว่าแต่ละฝ่ายจะไม่ยุ่งเกี่ยวแทรกแซงซึ่งกันและกัน และตกลงให้แม่น้ำเบอร์นัมเป็นพรมแดนร่วม อย่างไรก็ตาม พระยานคร ฯ ได้พยายามทำความตกลงกับเประอีกครั้งหนึ่งด้วยการแสร้งส่งคณะทูตไปบังหน้า ด้วยการส่งกองทัพเล็ก ๆ ซึ่งเป็นการละเมิดสัญญาอย่างเห็นได้ชัด ฟุลเลอตันสั่งให้เรียกทัพไทยฉอยกลับ ฝ่ายพระยานคร ฯ ให้คำตอบอย่างเลี่ยง ๆ และในขณะที่เหตุการณ์ยังไม่เป็นที่ตกลงกันได้นั้น ก็มีข่าวจากกัลกัตตาให้เบอร์นีเดินทางไปกรุงเทพ ฯ ในฐานะทูตอังกฤษ

รัฐบาลที่อินเดียเห็นด้วยอย่างเต็มที่กับการดำเนินงานของเบอร์นีและฟุลเลอตัน ถึงขั้นยอมให้สัตยาบันสนธิสัญญาขั้นต้นที่เบอร์นีทำกับพระยานคร ฯ แต่รัฐบาลที่อินเดียก็มิได้หวังในผลสำเร็จของคณะทูตที่ส่งไปยังกรุงเทพ ฯ มากนัก จุดมุ่งหมายที่สำคัญในการส่งเบอร์นีไปครั้งนี้ก็คือ ทำให้ไทยมั่นใจว่า ชัยชนะของอังกฤษในสงครามกับพม่าและการได้เมืองตะนาวศรี มิได้เป็นการคุกคามไทยแต่อย่างใด และบริษัทอีสต์อินเดียก็ไม่ตั้งใจที่จะขยายอำนาจในแหลมมลายูอีกด้วย ฟุลเลอตันซึ่งได้รับอำนาจให้เพิ่มเติมคำสั่งที่นอกเหนือไปจากคำสั่งมาจากเมืองกัลกัตตา แนะนำให้เบอร์นีพยายามดำเนินการเจรจาอย่างแข็งขันในปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับเอกราชของรัฐในดินแดนซึ่งต่อมาภายหลังได้ตกอยู่ใต้การปกครองของอังกฤษ

เบอร์นีเดินทางมาถึงกรุงเทพ ฯ ในปลายปี ค.ศ. 1825 และอยู่จนถึงเดือนมิถุนายน ปี ค.ศ. 1826 เนื่องจากฝ่ายไทยหวาดเกรงว่าอังกฤษอาจเข้าโจมตี จึงเฝ้าดูการกระทำทุกอย่างของเบอร์นีด้วยความสงสัย อย่างไรก็ดี ความอดทนและความตั้งใจอย่างแน่วแน่ของเบอร์นีทำให้เขาประสบผลสำเร็จในการเจรจามากกว่าครอเฟิร์ด เขาต้องยอมให้เสนาบดีร่างสนธิสัญญาเป็นภาษาไทย และเมื่อแปลเป็นภาษาอังกฤษก็เห็นได้ว่ามีข้อความที่คลุมเครืออย่างชัดแจ้ง ยังผลให้ฟุลเลอตันปฏิเสธไม่ยอมรับข้อตกลงตามตัวอักษรนั้น ส่วนข้อความที่เกี่ยวกับการค้า ไทยยอมให้อังกฤษค้าขายได้สะดวกขึ้นกว่าสัญญาที่ทำไว้กับครอเฟิร์ด แต่จากคำวิจารณ์ของฟุลเลอตันปรากฏว่าไทยได้ละเมิดภายหลัง ทั้งสองฝ่ายรับรองว่าจะไม่โจมตีเประ ยอมรับสิทธิของสุลต่านในการปกครองอย่างเต็มที่ และตกลงกันว่าสุลต่านจะไม่ถูกกีดกันการส่งต้นไม้เงินทองไปยังกรุงเทพ ฯ หากประสงค์จะทำเช่นนั้น เบอร์นีประสบความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิงในการชักจูงให้เสนาบดียอมถอนออกจากไทรบุรี และยอมให้สุลต่านกลับเข้าปกครองดังเดิม นอกจากนี้ เบอร์นียังต้องยอมตามข้อเรียกร้อง

ของเสนาบดีให้อังกฤษขัดขวางมิให้สุลต่านเข้าโจมตีไทรบุรี และให้ย้ายสุลต่านออกจากปีนังไปอยู่ในที่ที่ไม่อาจรบกวนไทยได้ด้วย ข้อตกลงนี้ยังผลให้เกิดการคัดค้านที่ปีนัง แต่รัฐบาลที่อินเดียก็ยอมให้สัตยาบันและสุลต่านถูกย้ายไปอยู่ที่เมืองมะละกา

ได้มีการคัดค้านอย่างมากในข้อตกลงของเบอร์นีที่เกี่ยวกับตรังกานูและกลันตัน หลังจากการโต้เถียงกันเป็นเวลาหลายเดือน ข้อความตอนหนึ่งมีใจความว่า "ไทยจะไม่เข้าไปเป็นอุปสรรคหรือขัดขวางการค้าในรัฐตรังกานูและกลันตัน ในอนาคตพ่อค้าและประชาชนอังกฤษจะทำการค้าขายและติดต่อด้วยความสะดวกสบายและด้วยเสรีภาพอย่างที่เคยได้มาแต่ก่อน และอังกฤษจะไม่เข้ายุ่งเกี่ยว โจมตีหรือรบกวนรัฐเหล่านั้นด้วยข้ออ้างใด ๆ ทั้งสิ้น"[1] และการที่สนธิสัญญานี้มิได้บ่งถึงการส่งต้นไม้เงินทองแต่อย่างใด ผู้วิจารณ์ถือว่าเป็นการยอมรับโดยปริยายว่ารัฐเหล่านั้นขึ้นกับไทย เบอร์นีแย้งว่าสนธิสัญญาฉบับนี้ได้ให้สิทธิในการยับยั้งไทยมิให้เข้ายุ่งเกี่ยวกับรัฐเหล่านั้น ดังนั้นอังกฤษจึงเป็นผู้ให้ความคุ้มครองเอกราชรัฐมลายูไปในตัว ฟุลเลอตันยังไม่สู้จะเชื่อในข้อโต้แย้งนี้นัก แต่รัฐบาลอังกฤษที่อินเดียได้ยอมรับการตีความหมายสนธิสัญญาดังกล่าวของเบอร์นี

หลังจากเบอร์นีกลับมายังปีนัง ในเวลาไม่นานนักก็เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าไทยมิได้ตั้งใจที่จะเคารพต่อข้อตกลงเกี่ยวกับเประ ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1826 ฟุลเลอตันจึงส่งร้อยเอกโลว์พร้อมด้วยทหารซีปอย 40 คน และเรือรบเล็ก ๆ ลำหนึ่งไปยังเประ แจ้งให้ทราบว่า สุลต่านไม่จำเป็นต้องส่งต้นไม้เงินทองให้แก่ไทยหากไม่ประสงค์จะทำเช่นนั้น และอาจขอความช่วยเหลือจากอังกฤษเพื่อธำรงรักษาเอกราชไว้ได้ สุลต่านซึ่งหวาดเกรงอิทธิพลผู้นิยมฝ่ายไทยในราชสำนักและกองกำลังทหารไทยที่ตั้งอยู่ในดินแดนของตน ย่อมยินดีที่จะยอมรับข้อเสนอของอังกฤษ ถ้าหากคำรับประกันของอังกฤษจะตกลงกันในรูปสนธิสัญญา เจมส์ โลว์ พร้อมที่จะตกลงตามข้อเสนอนี้ และในวันที่ 18 ตุลาคม ค.ศ. 1824 ได้ลงนามในสนธิสัญญาพันธมิตรกับสุลต่านแห่งเประ มีใจความสำคัญว่า เพื่อเป็นการตอบแทนที่อังกฤษจะเข้าช่วยเหลือต่อต้านผู้ใดก็ตามที่จะคุกคามเอกราชของรัฐ สุลต่านจะต้องไม่ติดต่อทางการเมืองกับไทย นครศรีธรรมราช สลังงอ หรือรัฐมลายูอื่น ๆ และจะต้องเลิกส่งต้นไม้เงินทองหรือบรรณาการใด ๆ ไปให้ไทย

---

[1] มาตราที่ 12 ของสนธิสัญญา

การตกลงทำสนธิสัญญาฉบับนี้และการที่สุลต่านถอดถอนบรรดาข้าราชการที่เอาใจฝ่ายไทยจากราชสำนักตามคำแนะนำของโลว์ ทำให้ปัญหาเประยุติลง ทัพไทยถอนออกจากรัฐ สุลต่านจึงได้เอกราชกลับคืนมา เนื่องจากโลว์ต้องการยับยั้งอำนาจของไทยอย่างเต็มที่ จึงเพิกเฉยต่อคำสั่งที่ได้รับมอบหมายมาและคำสั่งด่วนของบริษัทที่ห้ามการเข้าแทรกแซง สุลต่านรู้สึกเป็นหนี้บุญคุณ จึงเสนอยกปูโลดินดิง ปังกอร์ และเกาะอื่น ๆ นอกชายฝั่งเประให้อังกฤษ และก่อนที่รัฐบาลที่อินเดียจะส่งความเห็นกรณีการปฏิบัติงานของโลว์มาถึงปีนัง โลว์ก็ได้ช่วยให้สุลต่านเป็นหนี้บุญคุณอังกฤษยิ่งขึ้นด้วยการช่วยปราบปรามซ่องโจรสลัดบนแม่น้ำคูเรา ซึ่งเป็นที่ซ่องสุมหมู่โจรที่ออกปฏิบัติการบริเวณอ่าวปีนัง หัวหน้าโจรสลัดชื่อ นาโคดาอูดิน ถูกจับ แต่ในฐานะที่เป็นคนอยู่ใต้บังคับไทย จึงถูกส่งตัวไปให้พระยานคร ฯ สอบสวน ปรากฏว่าเขาเป็นลูกน้องพระยานคร ฯ ที่ส่งมาทำลายล้างอำนาจของสุลต่านเประ พระยานคร ฯ ไม่พอใจมากจึงอ้อนวอนให้เบอร์นีรับเรื่องราวตามคำบอกเล่าของตน เมื่อเสนอรายงานไปยังรัฐบาลที่เมืองกัลกัตตา ยังผลให้โลว์ถูกสั่งพักงานทางด้านการเมือง

อย่างไรก็ตาม ฟุลเลอตันสามารถพิสูจน์ได้โดยง่ายว่าไม่มีการปฏิบัติการอื่นใดที่รุนแรงน้อยกว่าการกระทำของโลว์ จะสามารถช่วยให้เประเป็นอิสระได้ ยิ่งไปกว่านั้นอูดินก็เป็นโจรสลัดจริง เขาลบข้อกล่าวหาของเบอร์นีได้โดยใช้รายงานของโลว์และแผนที่แสดงให้เห็นว่า คูเราอยู่ในอาณาเขตของเประ รัฐบาลที่อินเดียจึงถอนคำสั่งปลดโลว์ แม้ว่าสนธิสัญญาฉบับนี้จะมีผู้คัดค้านว่าไม่ถูกต้องและไม่ได้รับการให้สัตยาบันเป็นทางการก็ตาม แต่ก็มิได้มีการเจรจาทำสนธิสัญญาฉบับใหม่แทนที่ ในเวลาต่อมาสนธิสัญญาฉบับนี้กลับเป็นที่ยอมรับว่ามีพันธะผูกพันจริง ๆ ดังกรณีเมื่อเประขอความช่วยเหลือจากอังกฤษตามสนธิสัญญาดังกล่าวไม่น้อยกว่า 3 ครั้ง คือ ในปี ค.ศ. 1844 ค.ศ. 1853 และ ค.ศ. 1874 รัฐบาลอังกฤษทั้งที่กัลกัตตาและลอนดอนยอมรับความถูกต้องของพันธะดังกล่าวตามสนธิสัญญาฉบับนี้

หลังเหตุการณ์นี้แล้ว ไทยได้ล้มเลิกความพยายามที่จะเข้าครอบครองรัฐมลายูทางชายฝั่งตะวันตก และหันไปสนใจกลันตันและตรังกานูทางชายฝั่งตะวันออกแทน แต่การเคลื่อนไหวนี้ยังไม่เป็นที่สนใจมากนักจนถึงปี ค.ศ. 1862 ในปัญหาเมืองไทรบุรี ไทยได้เรียกร้องขอความช่วยเหลือจากอังกฤษอยู่เสมอ ๆ เนื่องจากถูกผู้ที่สนับสนุนสุลต่านลี้ภัยโจมตีอยู่เนือง ๆ และยังถูกพวกโจรสลัดคุกคามซึ่งไทย

ไม่สามารถปราบได้ การจลาจลที่รุนแรงที่สุดเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1831 โดยมีการวางแผนกันที่ปีนังต่อหน้าต่อตาเจ้าหน้าที่ของอังกฤษทีเดียว ข้าหลวงอิบเบตสัน ได้ช่วยไทยปราบกบฏด้วยการปิดล้อมชายฝั่งไทรบุรีอย่างเข้มแข็ง มิฉะนั้นแล้วพวกกบฏอาจประสบชัยชนะได้

ต่อมาในปี ค.ศ. 1836 และ ค.ศ. 1838 ปีนังร่วมมือกับไทยป้องกันชาวมลายูมิให้กลับมีอำนาจเข้าครอบครองรัฐมลายูรัฐหนึ่ง แต่การกบฏที่เกิดขึ้นอยู่บ่อย ๆ ทำให้ไทยเหนื่อยหน่ายที่จะคัดค้านการเรียกร้องสิทธิของสุลต่าน ในที่สุดอังกฤษสามารถชักจูงให้สุลต่านยอมอ่อนน้อมต่อไทย และส่งบุตรชายของสุลต่านเดินทางไปกรุงเทพ ฯ ถือจดหมายของรัฐบาลสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ ซึ่งมีคำเตือนมิให้ไทยหวังที่จะได้รับความช่วยเหลือถ้าหากมีการกบฏเกิดขึ้นอีก รัฐบาลไทยยอมรับสถานการณ์นี้ และในปี ค.ศ. 1842 ก็ได้แต่งตั้งสุลต่านเข้าปกครองตามเดิม

ในปีต่อมา หลังจากอาณาจักรยะโฮร์ได้สลายลง เกิดสภาวะบีนบ่วนแสดงถึงการทำลายตัวเองขึ้นทั่วไปในรัฐมลายู ไทรบุรีเข้ายึดแคว้นเครียนจากเประเพื่อนบ้าน สุลต่านแห่งเประควรจะต่อสู้ และอาจขอความช่วยเหลือจากอังกฤษได้ตามสนธิสัญญาของโลว์ แต่รัฐบาลสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ขอให้ระงับไว้ และในปี ค.ศ. 1848 ได้บังคับให้ไทรบุรีคืนดินแดนที่ยึดไว้

ในระยะเดียวกัน กลันตันและตรังกานูกำลังต่อต้านการรุกรานของไทยที่พยายามเข้าครอบครองอย่างช้า ๆ แต่แข็งขัน ในปี ค.ศ. 1836 อาจกล่าวได้ว่ากลันตันเกือบจะตกอยู่ใต้แอกของไทย บางครั้งตรังกานูสามารถยับยั้งการรุกรานของไทย ซึ่งดำเนินนโยบายการรบแบบไม่เป็นทางการได้เป็นผลสำเร็จ ในปี ค.ศ. 1858 ได้เกิดการทะเลาะวิวาทในระหว่างวงศ์ญาติในรัฐปาหัง ซึ่งการทะเลาะวิวาทแบบนี้มีผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประวัติศาสตร์ของรัฐต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บ่อยครั้งที่เดียว เบ็นดาฮาราแห่งปาหังถึงแก่กรรม บุตรชายทั้งสองคนต่อสู้กันเพื่อสิทธิความเป็นทายาท พันเอกคาวานัก ข้าหลวงของสเตรตส์ เซตเติลเมนต์เสนอตัวเป็นผู้ไกล่เกลี่ยเนื่องจากพ่อค้าสิงคโปร์ร้องทุกข์ว่า เป็นเหตุให้การค้าหยุดชะงัก แต่ข้อเสนอของเขาถูกปฏิเสธ ในที่สุดตอนกลางปี ค.ศ. 1861 บุตรชายคนโตก็สามารถขับบุตรชายคนเล็กออกไปได้ เขาเดินทางมายังกรุงเทพ ฯ และพบผู้แสร้งทำตัวเป็นผู้ลี้ภัยอีกผู้หนึ่งคือสุลต่านแห่งลิงกาซึ่งถูกฮอลันดาขับไล่ เป็นทายาทของอับดุลรามันซึ่งฮอลันดายอมรับ เมื่อ ค.ศ. 1818 แต่แรฟเฟิลไม่ยอมรับเพราะ

ได้ประกาศยกน้องชาย คือ ฮุสเซ็น เป็นสุลต่านที่สิงคโปร์ในปี ค.ศ. 1819 ส่วนสุลต่านแห่งลิงกาคงยังยืนยันว่าเขาเป็นผู้ปกครองที่ถูกต้องของทั้งปาหังและยะโฮร์

พันเอกคาวานักได้รับข่าวสารที่ชี้ชัดว่าไทยมีแผนการจะเข้าครอบครองทั้งปาหังและตรังกานูโดยใช้ผู้ลี้ภัยทั้งสองเป็นเครื่องมือ กล่าวคือ จะให้สุลต่านนอกบัลลังก์แห่งลิงกาเข้าปกครองแทนสุลต่านแห่งตรังกานู ซึ่งปฏิเสธไม่ยอมทำตามคำสั่ง และจะให้ความช่วยเหลือแก่วัน อาหมัด ผู้อ้างสิทธิในแคว้นปาหังต่อสู้กับพี่ชายของเขาอีกครั้งหนึ่ง ในเดือนกรกฎาคมปี ค.ศ. 1862 สุลต่านนอกบัลลังก์แห่งลิงกาเดินทางไปตรังกานูพร้อมด้วยวัน อาหมัด และกองเรือ เซอร์ โรเบิร์ต ชอมเบิร์ก ทูตอังกฤษประจำกรุงเทพ ฯ ได้รับคำบอกเล่าว่า สุลต่านไปเยี่ยมมารดาเป็นการส่วนตัว แต่หลักฐานกลับชัดกับคำอ้างปรากฏชัดขึ้นเมื่อวัน อาหมัดบุกรุกเข้าไปในปาหังตามคำยุยงของสุลต่านนอกบัลลังก์ แต่ก่อนที่คาวานักจะสั่งให้ชอมเบอร์กดำเนินการอย่างเด็ดขาดโดยการสนับสนุนของรัฐบาลที่อินเดีย ไทยได้สัญญาว่าจะปลดสุลต่านนอกบัลลังก์ลิงกา แต่ปรากฏว่าไทยมิได้ปฏิบัติการอย่างใดให้เป็นไปตามคำสัญญาเลย ในไม่ช้าก็ปรากฏชัดว่าไทยรอลมมรสุมเปลี่ยนทิศทางในตอนกลางเดือนกันยายน ซึ่งทำให้ชายฝั่งตะวันออกของมลายูไม่ปลอดภัย ไทยจะได้ถือเป็นข้ออ้างในการไม่ส่งเรือไปนำตัวสุลต่านออกจากเมือง ดังนั้นสุลต่านและวัน อาหมัด จึงมีระยะเวลาจนถึงเดือนเมษายนที่จะดำเนินการตามแผนการของตน

ด้วยเหตุนี้ คาวานักจึงต้องยอมจำนนต่อข้อเรียกร้องของสภาการค้าสิงคโปร์โดยส่งเรือรบไปข่มขู่ตรังกานูว่า จะเข้าระดมยิงถ้าหากว่าไม่ส่งตัวสุลต่านนอกบัลลังก์แห่งลิงกามาให้ และสุลต่านต้องสัญญาว่าจะไม่ช่วยวัน อาหมัด เมื่อสุลต่านปฏิเสธคำขาดนี้ เรือรบอังกฤษก็ระดมยิงป้อม แต่การแสดงอำนาจนี้ก็ไม่ประสบผลตามความมุ่งหมาย สุลต่านหนีเข้าไปในดินแดนภายใน ถึงแม้ว่าชายฝั่งจะถูกปิดล้อมเป็นเวลาหลายสัปดาห์ ก็ไม่มีผลอย่างใด ในที่สุดในเดือนมีนาคม ปี ค.ศ. 1863 ไทยก็ปลดสุลต่านออกจากตำแหน่งหลังจากได้ยื่นประท้วงรัฐบาลอังกฤษว่า การระดมยิงป้อมเป็นการละเมิดสิทธิในดินแดนของตน อย่างไรก็ตาม ไทยก็มิได้แสดงความพยายามอย่างเปิดเผยที่จะเข้าครอบครองตรังกานูอีก ส่วนสงครามกลางเมืองปาหังนั้นยุติลงด้วยดี และอีก 2–3 ปีต่อมาเมื่อเบ็นดาฮาราถึงแก่กรรม วัน อาหมัดน้องชายได้ครองตำแหน่งสืบต่อมา โดยที่รัฐบาลอังกฤษมิได้คัดค้านแต่อย่างใด

การที่คาวานักสังระดมยิงป้อมที่ตรังกานูนั้นสร้างความอึกทึกครึกโครมอย่างมากในอังกฤษ ในปี ค.ศ. 1860 คาวานักเข้าแทรกแซงรัฐมินังคะเบา ของสุไหงอูจอง และเร็มเบาเพื่อให้ความคุ้มครองคนงานเหมืองแร่ชาวจีน ต่อมาในปี ค.ศ. 1862 ได้เข้าแทรกแซงในเประอีกเพื่อตกลงปัญหาชาวจีนทำเหมืองแร่บริเวณลารุต หลังจากสภาผู้แทนได้มีการโต้เถียงกัน 2 ครั้ง คาวานักก็ได้รับคำสั่งอย่างเด็ดขาดมิให้เข้าแทรกแซงรัฐมลายู ดังนั้นจึงไม่น่าประหลาดใจเลยที่บุคคลที่มีผลประโยชน์ในมลายูจะพยายามเรียกร้องให้โอนสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ จากกระทรวงอินเดียไปขึ้นกับกระทรวงอาณานิคม หากเขามีความรู้สึกว่ากิจการในมลายูได้ถูกละเลยตลอดเวลาหลายปี ผู้อยู่ในเหตุการณ์ตระหนักดีว่า การดำเนินนโยบายเด็ดขาดในการติดต่อกับรัฐมลายูนั้น นอกจากจะเสี่ยงในการปฏิบัติงานไปตามลำพังแล้ว ยังต้องเผชิญกับข้อขัดแย้งของรัฐบาลอีกด้วย ทั้งนี้เพราะรัฐบาลที่อินเดียมิได้ให้ความสนใจกับเหตุการณ์ในมลายูนัก

การเคลื่อนไหวเพื่อโอนอำนาจ ส่วนใหญ่เป็นผลงานจากสิงคโปร์ และได้แรงกระตุ้นจากความรู้สึกที่ว่า ผลประโยชน์ของอังกฤษจะต้องสูญเสียไป ตราบเท่าที่แหล่งการค้าสำคัญที่สุดในเอเชียตะวันออกยังมีฐานะเป็นเพียง "รัฐในอารักขาชั้นที่ 3 ในส่วนที่ถูกทอดทิ้งของจักรวรรดิอินเดีย"[1] การที่รัฐบาลสิงคโปร์อยู่ในความควบคุมของรัฐบาลอินเดียและกระทรวงอินเดีย และต้องถูกมัดมือในการติดต่อกับรัฐมลายู ในขณะที่อำนาจของฮอลันดาในอินโดนีเซียเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว และฝรั่งเศสเริ่มปรากฏตัวในฐานะมหาอำนาจจักรวรรดินิยมในอินโดจีน นับเป็นเรื่องน่าเศร้าที่ไม่อาจจะยอมรับได้ แต่สาเหตุเฉพาะหน้าของการเคลื่อนไหวที่นำไปสู่การโอนในปี ค.ศ. 1867 ก็คือ ความพยายามอันผิดทางของรัฐบาลอินเดียที่จะเข้าแทรกแซงนโยบายการค้าเสรี ซึ่งเป็นหลักสำคัญในการพัฒนาสิงคโปร์ที่แรฟเฟิลวางไว้และเป็นปัจจัยสำคัญของความสำเร็จอย่างน่ามหัศจรรย์ของสิงคโปร์[2]

ค. บอร์เนียวจนถึงปี ค.ศ. 1839

บอร์เนียวเป็นเกาะใหญ่ที่สุดในหมู่เกาะมลายูและใหญ่เป็นที่สามในโลก มีบทบาทในประวัติศาสตร์ที่ไม่ได้สัดส่วนกับบริเวณอันกว้างใหญ่มหาศาลนั้นเลย ดิน

[1] L.A. Mills, เรื่องเดิม, หน้า 263–4.

[2] Mills, เรื่องเดิม, บทที่ 14 ให้รายละเอียดของปัจจัยที่เกี่ยวข้องด้วย.

แดนตอนในส่วนใหญ่เต็มไปด้วยป่าทึบ และมีพลเมืองอาศัยอยู่น้อยมาก หลายศตวรรษก่อนที่ชาวยุโรปจะเดินทางมาถึง บอร์เนียวซึ่งเป็นบ้านเกิดของพวกดยัก ได้มีชาวมลายู ชวา บูกิส และซูลูอพยพไปอยู่เป็นจำนวนมากและบุคคลเหล่านี้ไม่มีการบันทึกเรื่องราวของตนเอง มีการจัดตั้งเป็นรัฐรายรอบบริเวณชายฝั่งทะเล ได้มีการค้นพบหลักฐานว่ามีรัฐแรก ๆ ที่รับอารยธรรมราชสำนักอินเดียตั้งอยู่ทางเมืองกุไตชายฝั่งตะวันออกและที่เมืองซัมบาทางฝั่งตะวันตก อิทธิพลและอำนาจของอาณาจักรศรีวิชัยอาจจะแผ่มาถึงเมืองท่าชายฝั่งตะวันตก ซึ่งทำการค้าระหว่างอินโดนีเซียกับจีนดังปรากฏหลักฐานบันทึกไว้ในศตวรรษที่ 5 รัฐบอร์เนียวบางรัฐอาจจะต้องเคยส่งเครื่องราชบรรณาการไปยังอาณาจักรมัชปาหิตของชวาสมัยเรืองอำนาจในศตวรรษที่ 14 อย่างไรก็ตามการจัดตั้งระบบการปกครองของเกาะนี้เพิ่งปรากฏเด่นชัดก็ต่อเมื่ออิทธิพลของศาสนาอิสลามแผ่มาถึง รัฐมุสลิมของบรูไนซึ่งต่อมากลายเป็นชื่อของเกาะนี้ได้จัดตั้งขึ้นเมื่อศตวรรษที่ 15 ต่อมาได้มีราชวงศ์มุสลิมอื่น ๆ ตั้งขึ้นที่ซัมบา สุขาดานะและลันดัก ที่ชายฝั่งทะเลตะวันตกและที่บันจามาซินทางตอนใต้ บรูไนเป็นรัฐที่ร่ำรวยและมีอำนาจมากรัฐหนึ่ง ในปี ค.ศ. 1526 เมื่อแอนโตนิโอ ปีกาเฟตต้า นักประวัติศาสตร์ที่ร่วมไปในขบวนเรือของแมกเจลแลนเดินทางไปถึง และได้เขียนเรื่องราวที่ได้พบเห็นด้วยตนเองเกี่ยวกับบรูไนเป็นครั้งแรก บันจามาซินและสุขาดานะได้ตกอยู่ใต้อำนาจการปกครองของเดมัคและสุราบายา ซึ่งอยู่ทางเหนือของชวาและเจริญรุ่งเรืองอยู่ชั่วระยะเวลาอันสั้น หลังจากที่อาณาจักรมัชปาหิตสลายตัวไป ส่วนซัมบามีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแคว้นยะโฮร์ในแหลมมลายู

โปรตุเกสที่เมืองมะละกาได้ส่งเสริมความสัมพันธ์ทางการค้ากับบรูไน หลังจากตั้งเมืองมะนิลาขึ้นแล้วสเปนได้แข่งขันกับโปรตุเกสโดยพยายามมีบทบาทในการตั้งกษัตริย์บรูไน แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ฮอลันดาเริ่มสนใจบันจามาซินเพราะเป็นแหล่งพริกไทยที่สำคัญ แต่ความพยายามที่จะผูกขาดการค้าที่นั่นได้นำไปสู่การนองเลือดและการตอบโต้กัน ฮอลันดาได้เซ็นสัญญาผูกขาดการค้ากับสุลต่านในปี ค.ศ. 1635 และ 1664 แต่สัญญานี้ก็ถูกล้มเลิกไปทั้งสองฉบับ ในปี ค.ศ. 1669 ฮอลันดาถอนตัวจากชายฝั่งทะเลตอนใต้ การขนส่งสินค้าจะมีผลบังคับก็ต่อเมื่อมีกองทหารประจำป้อมอยู่เป็นประจำ และการค้าที่นั้นก็ไม่ได้ผลคุ้มค่าใช้จ่าย ฮอลันดาได้ตั้งโรงสินค้าทางฝั่งตะวันตกที่เมืองซัมบาและสุขาดานะ แต่ก็ต้องยุบเลิกเพราะชาวพื้น

เมืองคัดค้าน ในปี ค.ศ. 1608 ฮอลันดาถูกดึงเข้าสู่สงครามเป็นฝ่ายลันดักสู้รบกับสุขาดานะ เพราะลันดักเป็นประเทศราชของบันทัมซึ่งอยู่ภายใต้การควบคุมของฮอลันดา เมื่อการต่อสู้ยุติลง ฮอลันดาจึงได้อำนาจอธิปไตยทางทฤษฎีเหนือรัฐทางชายฝั่งตะวันตกที่ขึ้นกับบันทัม แต่ในทางปฏิบัติอำนาจนี้ไม่มีความหมายมากเท่าใดนัก

ความล้มเหลวของฮอลันดาส่วนใหญ่เนื่องมาจากมีชาวจีนตั้งมั่นค้าขายกับเมืองท่าต่าง ๆ ของบอร์เนียว ชาวจีนเหล่านี้มิได้ซื้อแต่เฉพาะพริกไทย ทอง เพชร ซึ่งเป็นที่ต้องการของพ่อค้ายุโรปเท่านั้น แต่ยังซื้อสินค้าอื่น ๆ อีก เช่น การบูร เครื่องหวาย ขี้ผึ้ง ยางสน ไม้ และอาหารที่มีชื่อ เช่น สาหร่ายทะเล หูปลาฉลาม และรังนก ฮอลันดาอาจบังคับข่มขู่ผู้ปกครองชาวพื้นเมืองให้ลงนามในสัญญาที่ปราศจากผลลัพธ์ได้ แต่พ่อค้าชาวจีนให้ราคาสินค้าสูงกว่าจึงได้สินค้าไปจำหน่าย พ่อค้าบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษพยายามเปิดการค้ากับเมืองท่าของบอร์เนียวซึ่งเป็นแหล่งเครื่องเทศหลังจากที่ถูกฮอลันดากีดกันจากหมู่เกาะโมลุกกะและบันดามาแล้ว แต่ก็ล้มเหลวอีก ดังนั้น ในศตวรรษที่ 18 อังกฤษจึงหันไปสนใจการค้ากับจีนโดยเฉพาะใบชา บอร์เนียวจึงมีความสำคัญต่อพ่อค้าอังกฤษในฐานะที่มีลักษณะเป็นเมืองท่าการค้าระหว่างทางไปเมืองจีน ด้วยเหตุนี้โครงการตั้งถิ่นฐานที่เกาะบลัมบันกันของอเล็กซานเดอร์ ดัลริมเปิล ตามที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น[1] จึงล้มเหลวลงในเดือนกุมภาพันธ์ ปี ค.ศ. 1775

ในศตวรรษที่ 18 ฮอลันดายังคงพยายามที่จะเข้าควบคุมการค้าของบอร์เนียว ในปี ค.ศ. 1747 ได้ทำสัญญาซื้อขายพริกไทยฉบับใหม่กับบันจมาซิน สัญญาฉบับนี้อนุมัติให้จัดตั้งป้อมที่ทิบานิโอ เพื่อให้เกิดความแน่นอนในการขนส่ง การต่อสู้ระหว่างราชวงศ์เมื่อปี ค.ศ. 1785 เปิดโอกาสให้ฮอลันดามีอิทธิพลเพิ่มขึ้นด้วยการแต่งตั้งผู้ที่ตนเห็นสมควรขึ้นครองบัลลังก์ และใน 2 ปีต่อมาก็ยอมรับอำนาจของบริษัทอีสต์อินเดียของฮอลันดาเป็นเจ้าเหนือหัว ในระหว่างศตวรรษที่ 17 ฮอลันดาได้ใช้สิทธิเดิมของบันทัมทางชายฝั่งตะวันตกสร้างโรงสินค้าที่ปอนติอานัก และในปี ค.ศ. 1786 ด้วยความช่วยเหลือของสุลต่าน ฮอลันดาก็ได้เข้าควบคุมสุขาดานะและถิ่นฐานของพวกบูกิสที่มัมปาวา อย่างไรก็ตาม การขยายอิทธิพลดังกล่าวนี้ก็ไม่เกิดผลประการใด เพราะต้องหยุดชะงักลงระหว่างสงครามกับอังกฤษในปี ค.ศ.

[1] เหนือขึ้นไป, หน้า 602–606.

1780–ค.ศ. 1784 จนปีตตาเวียตัดสินใจว่า การตั้งหลักแหล่งทางฝั่งตะวันตกของบอร์เนียวไม่เป็นประโยชน์แต่อย่างใด มีแต่ความยุ่งยากเหลือที่จะอดทนได้ จึงถอนตัวไปในปี ค.ศ. 1791

ฮอลันดายังได้ถอนตัวจากบันจมาซินในปี ค.ศ. 1797 คงเหลือป้อมเล็ก ๆ ที่เมืองตาตาทางฝั่งทะเลตอนใต้เป็นแหล่งเพียงแห่งเดียวบนเกาะบอร์เนียว และในปี ค.ศ. 1809 ก็ต้องอพยพทิ้งเมืองไปเช่นกัน เมื่อจอมพลเดนเดลส์ต้องรวบรวมกำลังมุ่งป้องกันชวา ภายหลังที่ฮอลันดาพ่ายแพ้ทางเรือนอกฝั่งทะเลในปี ค.ศ. 1806 และ 1807 และอังกฤษเข้ายึดหมู่เกาะโมลุกกะในปี ค.ศ. 1808 สุลต่านเกรงว่าจะไม่สามารถป้องกันตนเองจากการรุกรานของเพื่อนบ้านได้ จึงหันไปขอความคุ้มครองจากอังกฤษที่ปีนัง คำขอร้องของสุลต่านได้รับความสนับสนุนจากแรฟเฟิล หลังการยอมจำนนของชวา อเล็กซานเดอร์ แฮร์ ได้รับมอบหมายให้ดำเนินการตั้งหลักแหล่งของอังกฤษที่บันจมาซิน ตามความเห็นชอบของรัฐบาลที่กัลกัตตา แรฟเฟิลมองเห็นการณ์ไกลว่า ถ้าหากจะต้องคืนชวาให้แก่ฮอลันดา อังกฤษก็ยังคงรักษาหลักแหล่งที่เกาะบอร์เนียวไว้ได้

ตามสนธิสัญญาที่ลงนามในวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1812 สุลต่านยอมยกป้อมซึ่งเคยเป็นของฮอลันดาที่ตาตาและตาบานิโอ รวมทั้งแคว้นคยักทางใต้ของบอร์เนียวและดินแดนที่ขึ้นอยู่ด้วยทางชายฝั่งตอนใต้และตะวันตก ให้แก่บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ และสุลต่านยอมให้บริษัทของอังกฤษมีอภิสิทธิ์ทางการค้า คือ มีสิทธิผูกขาดการค้าพริกไทย เพื่อเป็นการตอบแทน บริษัทต้องตั้งกองเรือมีอาวุธเบารายรอบเมืองหลวงของสุลต่าน ซึ่งมีกำลังเพียงพอที่จะป้องกันการโจมตีของศัตรูได้ สนธิสัญญานี้ได้ปลดเปลื้องข้อผูกพันทุกประการที่สุลต่านเคยทำไว้กับฮอลันดาตามบทบัญญัติและคุณค่าที่แท้จริงแล้ว สนธิสัญญาฉบับนี้ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับสัญญาฉบับอื่น ๆ ที่สุลต่านได้เคยทำกับฮอลันดามาแล้วนั่นเอง

ในฐานะผู้อำนวยการใหญ่ของบริษัทที่บันจมาซิน แฮร์ได้รับที่ดินเป็นของตนเองถึง 1,400 ตารางไมล์ทางตอนใต้ของเมืองหลวง ดำเนินชีวิตแบบราชาทางตะวันออกพร้อมทั้งมีฮาเร็มด้วย เขามีบทบาทสำคัญอยู่เบื้องหลังการดำเนินการเรียกร้องให้อังกฤษเข้าคุ้มครองบันจมาซิน จุดมุ่งหมายที่สำคัญประการเดียวของเขาก็คือ เพื่อส่งเสริมความยิ่งใหญ่ของตนเอง การตั้งหลักแหล่งที่นั่นปรากฏว่าล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง แรฟเฟิลเองก็พลอยเสียชื่อไปด้วยที่มอบความไว้วางใจให้แก่

บุคคลที่ไม่น่าจะเชื่อถือ เรื่องอื้อฉาวของการเกณฑ์แรงงานบังคับไปปลูกข้าวและทำสวนพริกไทยให้แฮร์ โดยได้รับการสนับสนุนเป็นทางการจากชวา เกรแฮม เออร์วิน ซึ่งศึกษาเรื่องราวของบอร์เนียวในศตวรรษที่ 19[1] ได้เป็นผู้เปิดเผยเรื่องนี้ และยังมีเรื่องอื้อฉาวเช่นกันอีกคือ การปกครองดินแดนที่เข้าไปตั้งหลักแหล่ง ในปี ค.ศ. 1816 บริษัทอีสต์อินเดียต้องเผชิญกับปัญหาการบริหารซึ่งรายได้น้อยกว่ารายจ่ายถึง 60,000 ปอนด์ จึงตัดสินใจล้มเลิกการตั้งหลักแหล่งนั้น และส่งผู้คนลงเรือกลับไปชวา แต่ก่อนที่จะถอนตัวออกนั้น จอห์น เฟนดัล ซึ่งดำรงตำแหน่งต่อจากแรฟเฟิลที่บีตตาเวียได้แจ้งให้ฮอลันดาทราบอย่างชัดแจ้งว่า การถอนตัวอย่างเป็นทางการของเดนเดลส์ จากดินแดนของฮอลันดาทางใต้ของเกาะบอร์เนียวในปี ค.ศ. 1809 และสนธิสัญญาที่อังกฤษได้ทำโดยเสรีกับสุลต่านเมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1812 นั้น ไม่รับรองการอ้างสิทธิของฮอลันดาในบันจมาซิน ดังนั้นเพียงไม่กี่วันหลังจากคณะกรรมาธิการของอังกฤษที่ส่งไปควบคุมดูแลการถอนตัวเดินทางกลับ เรือรบของฮอลันดาพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ซึ่งได้รับมอบให้ทำหน้าที่ "คณะกรรมาธิการเข้าแทนที่การตั้งหลักแหล่งที่บันจมาซิน" ก็ไปถึง จึงไม่ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและฮอลันดาที่บีตตาเวียดีขึ้น

เมื่อกองทัพเรือของฮอลันดาถอนตัวจากทะเลตะวันออก โจรสลัดก็กลับเริ่มดำเนินงานอีก ภัยอันตรายต่อการเดินเรือของอังกฤษนี้เองบีบให้แรฟเฟิลซึ่งประจำอยู่ที่มะละกาในปี ค.ศ. 1810 ในฐานะตัวแทนของข้าหลวงใหญ่ ต้องหันไปสนใจการดำเนินงานของพวกโจรสลัดแห่งซาราวักและซัมบา เมื่อแคว้นสุขาดานะเสื่อมอำนาจลง ซัมบาและปอนติอานักจึงกลายเป็นศัตรูคู่แข่งในการควบคุมฝั่งตะวันตกของบอร์เนียว ปอนติอานักยินดีที่จะค้าขายด้วยสันติ จึงทำให้ชาวยุโรปพอใจ ในปี ค.ศ. 1812 แรฟเฟิลพยายามปราบปรามซัมบา แต่การส่งกำลังไปปราบปรามประสบความล้มเหลว จึงต้องหันไปสนับสนุนความทะเยอทะยานของปอนติอานัก แรฟเฟิลไม่ต้องการตั้งหลักแหล่งในบอร์เนียวอีก ความพยายามของเขาก็คือ มุ่งส่งเสริมการค้าที่ถูกต้องตามกฎหมายและปราบปรามโจรสลัด ดังนั้นในปี ค.ศ. 1813 เขาจึงตั้งผู้แทนการค้าประจำที่ปอนติอานัก ต่อมาก็เข้ายึดและตัดอำนาจของซัมบา แล้วประกาศปิดล้อมเมืองท่าทุกแห่งของเกาะบอร์เนียวเว้นแต่

---

[1] **Nineteenth-Century Borneos, A Study in Diplomatic Rivalry, 's-Gravenhage,** (1955), หน้า 19–21, 35–41.

บรูไน บันจมาซิน และปอนติอานัก และในเวลาเดียวกันนั้นก็ได้ส่งกัปตัน อาร์. ซี. การ์นแฮม เดินทางไปตามชายฝั่งทะเลตะวันตก ในฐานะ "กรรมาธิการพิเศษแห่งเมืองท่าของบอร์เนียวและมากัสซาร์" โดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือ ส่งเสริมการค้าและเตือนหัวหน้าชาวพื้นเมืองมิให้สนับสนุนโจรสลัด ต่อมาไม่นานนักสุลต่านแห่งซัมบาได้ยอมรับความคุ้มครองของอังกฤษ และรัฐที่สำคัญอื่น ๆ ก็ยอมรับอำนาจอธิปไตยของอังกฤษเหนือดินแดนของตน

อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้แสดงชัดว่ามิได้เกิดจากความต้องการที่จะปกป้องการค้าแต่อย่างเดียว หากแต่มีเจตนาที่ลึกไปกว่านี้ แรฟเฟิลเองได้อธิบายว่าเป็นส่วนหนึ่งของ "โครงการใหญ่" ที่อังกฤษจะสถาปนาอำนาจความเป็นใหญ่ทางการเมืองอย่างถาวรในน่านน้ำเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และขจัดอิทธิพลของฮอลันดา อย่างไรก็ตาม แผนการที่ว่านี้ย่อมขัดแย้งกับเจตจำนงของฝ่ายผู้บังคับบัญชา นับแต่เริ่มแรก ลอร์ด มัวรา ซึ่งดำรงตำแหน่งต่อจากลอร์ด มินโต ออกคำสั่งให้แรฟเฟิลระงับแผนการครองบอร์เนียว เพราะเสียค่าใช้จ่ายแพงเกินไปและเกี่ยวพันกับการทิ้งกำลังทหารไว้เปล่าๆ ด้วย ลอร์ด มัวราจึงแสดงออกอย่างแจ้งชัดคัดค้านโครงการซึ่งมี "นโยบายเป็นปฏิปักษ์ต่อผลประโยชน์ของฮอลันดา" ระหว่างที่ฮอลันดา "ต้องถอนตัวออกชั่วคราว"[1] ดังนั้น แผนการล้อมปิดอ่าวบอร์เนียวทั้งหมดจึงต้องยกเลิกไป คณะผู้อำนวยการของบริษัทอีสต์อินเดียก็เช่นกัน ตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะคัดค้านนโยบายขยายตัวในบอร์เนียว และได้กล่าวย้ำว่า หลักเกณฑ์ที่สำคัญในการดำเนินนโยบายทางตะวันออกของช่องแคบมะละกา คือ "การค้า มิใช่ดินแดน" นโยบายดังกล่าวนี้จึงสอดคล้องอย่างเต็มที่กับการตกลงใจอย่างเด็ดขาดของรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งกำหนดไว้ในอนุสัญญาลอนดอนวันที่ 13 สิงหาคม ค.ศ. 1814 ที่จะยก "อาณานิคม โรงสินค้า และที่ตั้งหลักแหล่ง" คืนแก่ฮอลันดา เมื่อสงครามกับนโปเลียนยุติลง ในกรณีของซัมบา แรฟเฟิลย่อมต้องรู้สึกอับอายเป็นพิเศษ เพราะสุลต่านองค์ที่เขาตกลงทำสนธิสัญญาด้วยได้ถึงแก่กรรมลง ในระยะที่นโยบายการล้อมปิดอ่าวถูกยกเลิก ทำให้แรฟเฟิลต้องยอมรับปันเจรันอะนอม หัวหน้าโจรสลัดผู้เป็นต้นเหตุให้แรฟเฟิลต้องดำเนินการปราบปรามเมื่อปี ค.ศ. 1813 ขึ้นเป็นสุลต่านองค์ใหม่

ทันทีที่ฮอลันดาเดินทางกลับมายังบันจมาซิน ก็ได้รีบตกลงทำสนธิสัญญา

---

[1] Irwin, เรื่องเดิม, หน้า 30–31.

กับสุลต่านองค์ใหม่อย่างรวดเร็ว สุลต่านได้ยอมยกดินแดนอันกว้างใหญ่พร้อมด้วย "สิทธิการเป็นเจ้าของและความเป็นใหญ่อย่างเต็มที่" ให้แก่ฮอลันดา และยังให้สัมปทานการค้าหลายอย่างรวมทั้งการเข้าควบคุมกิจการภายในบางประการ ซึ่งมีผลเท่ากับฮอลันดาได้สถาปนาการปกครองบันจมาซินทางอ้อมขึ้น เพื่อเป็นการตอบแทน ฮอลันดาสัญญาจะช่วยเหลือป้องกันศัตรูทั้งชาวพื้นเมืองและต่างประเทศ ข้อประท้วงของอเล็กซานเดอร์ แฮร์ หรือ "ราชาผิวขาวแห่งโมลุโกะ" ต่อการที่ฮอลันดาบุกรุกอาณาเขตของตน ไม่มีผลแต่ประการใด รัฐบาลที่กัลกัตตาแจ้งไปยังเจ้าหน้าที่ชั้นบริหารที่บีตตาเวียลงความเห็นว่า แฮร์เป็นคนเหลวไหล และแม้ว่าสภาแห่งอินเดียจะได้รายงานไปยังลอร์ด คาสเติลเรห์ ว่า การที่ฮอลันดาใช้กำลังเข้ายึดทรัพย์สมบัติของแฮร์เป็นการไม่ยุติธรรม เพราะสุลต่านคนก่อนเป็นอิสระเมื่อแบ่งดินแดนให้แฮร์ แต่กระทรวงการคลังของอังกฤษก็มิได้รับฟังบันทึกเสนอนั้น

หลังการสถาปนาอำนาจของฮอลันดาที่บันจมาซินในเดือนมกราคม ค.ศ. 1817 แล้วปอนติอานักและซัมบาได้ขอร้องให้ฮอลันดาช่วยเหลือป้องกันตนด้วย ในปี ค.ศ. 1818 ขบวนเรือฮอลันดาเดินทางแสดงอำนาจจากบีตตาเวียไปยังชายฝั่งตะวันตกของบอร์เนียว พร้อมกับมีการตกลงเป็นทางการยอมรับอำนาจความเป็นใหญ่ของฮอลันดาเหนือดินแดนทั้งสองแห่งนั้น สุลต่านแห่งซัมบา ซึ่งกำลังเตรียมการโจมตีปอนติอานักด้วยกองโจรสลัด ต้องล้มเลิกแผนการนั้นอย่างรีบด่วน เมื่อขบวนเรือของฮอลันดาได้แล่นมาถึงซัมบาโดยที่ไม่ได้คาดไว้

การที่ฮอลันดาพยายามฟื้นฟูอำนาจของตนด้วยพลังเช่นนี้ในเกาะบอร์เนียวและบริเวณอื่น ซึ่งพ่อค้าอังกฤษเคยค้าขายได้โดยสะดวกเป็นเวลาชั่วคนนั้น ทำให้บีนังหวาดเกรงว่า ฮอลันดาจะนำระบบผูกขาดการค้าแบบเดิมมาปฏิบัติอีก รัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอนและกัลกัตตาเองก็วิตกว่า การค้าที่สำคัญของอังกฤษในจีนจะพลอยมีผลกระทบกระเทือนไปด้วย ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1818 แบนเนอแมนจึงส่งพันตรีจอห์น ฟาร์การ์ แห่งเมืองมะละกาไปเจรจาทำสัญญาการค้ากับบิริโอลิงกา ปอนติอานัก และเซียก ตามข้อเรียกร้องของพ่อค้าที่บีนัง ถึงแม้ปรากฏว่าฮอลันดาได้ตั้งมั่นอยู่ที่ปอนติอานักแล้ว ฟาร์การ์ก็สามารถทำสัญญากับเจ้าผู้ครองรัฐอื่นได้อีก 3 แห่ง

ในระยะนี้เองที่ข้าหลวงใหญ่ลอร์ด เฮสติงส์ ซึ่งเมื่อครั้งเป็นลอร์ด มัวรา ได้สั่งล้มเลิกโครงการของแรฟเฟิลในบอร์เนียวเมื่อปี ค.ศ. 1814 เริ่มเปลี่ยนความ

คิดเกี่ยวกับฮอลันดาไปจากเดิม แรฟเฟิลได้ยื่นข้อเสนอจากเมืองเบ็นคูเล็นไปยังบริษัทอีสต์อินเดียที่กรุงลอนดอน รุกเร้าให้มีการคุ้มครองผลประโยชน์ของอังกฤษเพื่อต่อต้านลัทธิขยายตัวของฮอลันดา เขาเรียกร้องให้มีการกำหนดขอบเขตการรุกรานของฮอลันดา และยืนยันว่าฮอลันดาไม่มีสิทธิแต่อย่างใดในบอร์เนียว เฮสติงส์ตกตะลึงที่ฮอลันดาได้เข้ายึดครองปอนติอานักและบันจมาซิน โดยเฉพาะการที่ฮอลันดาไม่แยแสต่อคำประกาศอย่างเป็นทางการของจอมพลเดนเดลส์ ยกเลิกสนธิสัญญาเดิมที่ตนทำไว้กับบันจมาซิน ท่ามกลางบรรยากาศเช่นนี้เองที่แรฟเฟิลสามารถดำเนินงานเกี่ยวกับสิงคโปร์ได้ตั้งแต่ต้นปี ค.ศ. 1819 อย่างไรก็ดี สิงคโปร์ก็มิได้มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับปัญหาบอร์เนียว เกรแฮม เฮอร์วินได้ชี้ให้เห็นว่าในการโต้แย้งกันอย่างเผ็ดร้อนระหว่างกรุงเฮกและลอนดอนหลังเหตุการณ์นั้น ลอร์ด คาสเติลเรห์ได้วางหลักเกณฑ์ 2 ประการที่สำคัญยิ่งในการอ้างสิทธิของฮอลันดาในกลุ่มเกาะนั้น เออร์วินกล่าวว่า "รัฐบาลอังกฤษไม่อาจยอมนิ่งเฉยให้การค้าของอังกฤษถูกกีดกันหรือทนต่อการสูญเสียบริเวณอันกว้างใหญ่ของกลุ่มเกาะตะวันออก และไม่อาจยินยอมให้การค้าโดยตรงของอังกฤษกับประเทศจีนต้องเผชิญภัยอันตรายต่าง ๆ โดยเฉพาะในยามสงคราม ซึ่งอาจเป็นผลสืบเนื่องจากการที่ที่ตั้งสำคัญๆ ของกำลังทางบกและเรือบริเวณช่องแคบมะละกาตกอยู่ในกำมือของรัฐบาลฮอลันดาแต่ผู้เดียว" [1]

รัฐบาลฮอลันดาที่กรุงเฮกแถลงว่าตนไม่อาจจะเห็นพ้องด้วยได้ แต่ฮอลันดาก็เต็มใจที่จะทำความตกลงอันถาวรกับอังกฤษ ดังนั้นตอนกลางปี ค.ศ. 1820 จึงเริ่มมีการเจรจาซึ่งในที่สุดได้นำไปสู่การทำสนธิสัญญาอังกฤษ-ฮอลันดา ค.ศ. 1824[2] ในประเด็นที่เกี่ยวกับบอร์เนียว อังกฤษได้แถลงอย่างแจ่มแจ้งว่า อังกฤษพร้อมที่จะยอมรับสนธิสัญญาที่ฮอลันดาทำกับรัฐต่างๆ ในเกาะบอร์เนียวตั้งแต่ปี ค.ศ. 1817 เป็นต้นมา โดยมีเงื่อนไขว่า สนธิสัญญาเหล่านั้นไม่มีบทบัญญัติใด ๆ กีดกันการค้าของอังกฤษ ความพยายามของฮอลันดาที่จะยืนยันสิทธิความเป็นใหญ่เหนือดินแดนทั้งเกาะบอร์เนียว ก่อให้เกิดปฏิกิริยาอย่างรุนแรงจากฝ่ายอังกฤษ จนผู้แทนของฮอลันดาต้องยืนยันกล่าวปฏิเสธการอ้างสิทธินั้น นอกจากนี้ปัญหาที่ว่าบอร์เนียวจะอยู่ที่ใด ในกรณีที่จะมีเส้นสมมติกั้นเขตบริเวณที่ทั้ง 2 ฝ่ายต้องการ ซึ่งฮอลันดา

---

[1] Irwin, เรื่องเดิม, หน้า 56—57.

[2] เหนือขึ้นไป, หน้า 621—624.

เสนอให้กำหนดขึ้น ทำให้ความคิดของทั้ง 2 ฝ่าย แตกต่างกันมากจนต้องเลิกล้มประเด็นนี้ไป ในที่สุดก็ทำความตกลงกันว่า จะไม่บ่งถึงบอร์เนียวและเส้นกำหนดเขตจะต้องไม่ขยายไกลไปกว่าช่องแคบสิงคโปร์ ดังนั้น เมื่อมาตรา 12 ของสนธิสัญญายอมรับสิทธิของอังกฤษในสิงคโปร์ได้คลุมไปถึงการห้ามมิให้อังกฤษจัดตั้งถิ่นฐานหรือหลักแหล่งใด ๆ หรือตกลงทำสัญญากับเจ้าผู้ครองรัฐใด ๆ ในหมู่เกาะต่าง ๆ ที่เหลืออยู่ซึ่งขึ้นกับอาณาจักรยะโฮร์เดิม หรือเกาะอื่นใดทางใต้ของช่องแคบสิงคโปร์ ทั้งสองฝ่ายเข้าใจว่า เป็นการอ้างถึงดินแดนที่อยู่ติดกับสิงคโปร์เท่านั้น เกาะบอร์เนียวหรือดินแดนอันกว้างใหญ่ของหมู่เกาะอื่น ๆ จึงมิได้รวมอยู่ในขอบเขตของการตกลงนี้

ขณะที่การเจรจากำลังดำเนินไปด้วยดี ฮอลันดาก็มุ่งเสริมสร้างอำนาจของตนในบอร์เนียวให้มั่นคงยิ่งขึ้น ได้มีการแต่งตั้งผู้ปกครองรัฐในอารักขาที่บันจมาซิน ปอนติอานัก และซัมบา และชักจูงให้หัวหน้าคนสำคัญทางชายฝั่งตะวันตกและทางใต้ยอมรับอำนาจความเป็นใหญ่ของฮอลันดา แต่ในปี ค.ศ. 1825 ความก้าวหน้านี้ก็หยุดชะงักลงเพราะเกิดสงครามชวา ยังผลให้สถานการณ์ด้านการเงินซึ่งเป็นที่น่าวิตกอยู่แล้วยิ่งทรุดหนักลง อีกครั้งหนึ่งที่รัฐบาลฮอลันดาจำต้องลดจำนวนผู้ปกครอง ณ ที่ตั้งในบอร์เนียวเช่นเดียวกับในสมัยเดนเดลส์ ในปี ค.ศ. 1823 ทางฝั่งตะวันตกคงมีแต่ผู้ปกครองรัฐในอารักขาที่ปอนติอานักและผู้ช่วยที่ซัมบา และเจ้าหน้าที่ศุลกากรเพียง 2—3 คน ที่ตายัน และทางชายฝั่งตอนใต้คงมีผู้ปกครองรัฐในอารักขาที่บันจมาซินและเสมียนชาวยุโรปเพียงคนเดียวที่เหลือเป็นตัวแทนอำนาจของฮอลันดาในบริเวณแถบนั้น

ในระยะเวลาอีก 10 ปีต่อมา เมื่อความสนใจส่วนใหญ่มุ่งที่จะพัฒนาระบบการเพาะปลูกที่ชวา ฮอลันดาเกือบจะไม่สนใจหลักแหล่งที่บอร์เนียว และดินแดนอันกว้างใหญ่ทางเหนือของเกาะเลย ดร. เออร์วินได้ชี้ให้เห็นว่า "เป็นการเบิกทางให้มหาอำนาจยุโรปชาติอื่นเข้าจับจองดินแดนนั้นเป็นอาณานิคมได้"[1] ด้วยเหตุนี้เอง ฮอลันดาจึงไม่ขวนขวายที่จะดำเนินการอันสมควรในปี ค.ศ. 1831 เมื่อผู้ปกครองรัฐในอารักขาทางชายฝั่งตะวันตกเรียกร้องให้เจรจาทำสนธิสัญญากับสุลต่านแห่งบรูไน เพื่อดักล่วงหน้ามิให้โอกาสเช่นนั้นแก่ชาติอื่นได้ และต่อมาในปี ค.ศ. 1838 เมื่อผู้ช่วยผู้ปกครองรัฐในอารักขาที่ซัมบา ได้เรียกร้องให้รัฐบาลหันมาสนใจ

[1] เรื่องเดิม, หน้า 68.

เรื่องเรืออังกฤษใช้ซาราวักเป็นแหล่ง "ลักลอบ" สินค้าเข้าไปภายในซัมบา ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1839 นั้น เขาก็ได้รับคำสั่งว่าไม่จำเป็นต้องดำเนินการอย่างใดในเรื่องการค้าของอังกฤษที่ซาราวัก เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เกิดขึ้นภายใน 6 เดือน พอดี ก่อนที่เจมส์ บรุ๊ก จะเดินทางไปถึงที่นั่น

ง. โจรสลัดและงานของราชา เจมส์ บรุ๊ก

ตามมาตรา 5 ของสนธิสัญญาอังกฤษ—ฮอลันดา ค.ศ. 1824 ทั้งสองชาติตกลง "ที่จะร่วมมือกันอย่างเต็มที่ในการปราบปราม" โจรสลัด ความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติการร่วมกันในการปราบปรามนี้มีความสำคัญเพียงใด จะเห็นได้จากบันทึกเอกสารหลายแฟ้มของรัฐบาลสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ นับเป็นสาระสำคัญที่สุดเรื่องหนึ่งในการโต้ตอบทางจดหมาย ในสังคมมลายูโจรสลัดเป็นภัยอันตรายที่เกิดขึ้นมานมนานแล้ว และแพร่หลายทั่วไปและมีหลายแบบ ดังนั้น ในศตวรรษที่ 19 เมื่อมหาอำนาจยุโรปตัดสินใจร่วมมือกันปราบปรามอย่างจริงจัง โจรสลัดเหล่านี้ก็สามารถต้านทานอยู่ได้เป็นเวลาหลายปี จากบันทึกความทรงจำของราชาบรุ๊กและนวนิยายเล่มแรก ๆ ของโจเซ็ฟ คอนราด โจรสลัดในสายตาของมลายูเป็นอาชีพที่มีเกียรติ ซึ่งบรรดาราชาในสังคมมลายูให้ความเห็นชอบและส่งเสริมหรือดำเนินการ ดังนั้นจึงไม่มีสถานที่แห่งใดในโลกที่สภาพทางภูมิศาสตร์จะอำนวยให้แก่อาชีพโจรสลัดมากเท่าบริเวณแถบนี้

อย่างไรก็ตาม เป็นที่ยอมรับกันว่า ปัญหาโจรสลัดที่รุนแรงในศตวรรษที่ 18 และ "การทำลายล้างครั้งใหญ่" ในศตวรรษที่ 19 ส่วนใหญ่เกิดขึ้นเพราะการค้าของชาวพื้นเมืองในหมู่เกาะต้องระส่ำระสายเนื่องจากอิทธิพลของโปรตุเกสและฮอลันดาในศตวรรษที่ 16 และ 17 เมื่อเปรียบเทียบกับวิธีการขัดขวางการค้าของผู้อื่นเพื่อสร้างความร่ำรวยให้แก่ตนเองของโปรตุเกสแล้ว จะเห็นได้ชัดว่า ระบบการผูกขาดการค้าอย่างมีระเบียบและวางแผนการอย่างรอบคอบของฮอลันดานั้น นำความหายนะแก่ชาวพื้นเมืองอย่างมาก และนำไปสู่ความแตกแยกในการปกครองซึ่งนับเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดเพียงประการเดียวของสถานการณ์ที่นั่น นอกจากนี้ การที่อำนาจการควบคุมหมู่เกาะอันกว้างใหญ่ของบริษัท วี. โอ. ซี. ลดลงในศตวรรษที่ 18 ก็เปิดทางให้โจรสลัดดำเนินการได้กว้างขวางและสะดวกขึ้นอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน จึงเป็นเรื่องน่าขันที่มีผู้พยายามอธิบายโดยโต้แย้งว่า นักเขียนยุโรปเพิ่งจะเริ่ม

เห็นความแตกต่างอย่างชัดแจ้ง ระหว่างโจรสลัดและพ่อค้าที่สุจริตในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เท่านั้น[1]

ในศตวรรษที่ 18 พวกบูกิสมีอำนาจเพิ่มขึ้นในบรรดารัฐมลายู ฟรานซิส ไลท์ เรียกพวกนี้ว่า "เป็นพ่อค้าที่ดีที่สุดในหมู่เกาะตะวันออก" และยังเป็นโจรสลัดที่น่าสะพึงกลัวในกลุ่มเกาะมลายูด้วย สาเหตุที่พวกบูกิสต้องประพฤติตัวเยี่ยงโจรสลัดก็เพราะการที่ฮอลันดาปฏิบัติต่อมากัสซาร์ ในปี ค.ศ. 1667 และการที่หมู่เกาะโมลุกกะถูกทำลาย แต่เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเพียงชั่วคราวเท่านั้น เพราะในศตวรรษที่ 19 ก็ไม่มีการกล่าวขวัญถึงพวกบูกิสในฐานะโจรสลัดอีกเลย

ที่น่าหวาดกลัวยิ่งไปกว่าพวกบูกิส คือ พวกโมรอสหรืออิยานอส แห่งเกาะซูลู ในศตวรรษที่ 19 พวกนี้ได้รับสมญาจากหมู่เกาะที่เป็นถิ่นฐานของตนว่า บาลานินี เช่นเดียวกับพวกลานูนส์หรือ "โจรสลัดแห่งอ่าวลากูน" ซึ่งเป็นอ่าวอันกว้างใหญ่ทางใต้ของเกาะมินดาเนา พวกนี้ใช้เรือน้ำหนัก 40 ถึง 100 ตัน พร้อมด้วยลูกเรือ 40 ถึง 60 คน เรือชนิดนี้เป็นเรือที่ชาวพื้นเมืองใช้ทำสงครามทั่วทั้งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ พวกลานูนส์และบาลานินีส่งเรือออกปฏิบัติการปีละหลายร้อยลำทุกปี เรือใบลำเล็ก ๆ และเรือสำเภาที่ใช้ในการค้าขายของชาวพื้นเมืองต้องตกเป็นเหยื่อของพวกโจรสลัดนี้อยู่เสมอ แต่เรือของชาวยุโรปหรือเรือสำเภาของชาวจีนมักไม่ค่อยถูกโจมตี ซูลูคือศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ การโจมตีเพื่อยึดเอาทาสและปล้นทรัพย์สมบัติที่รุนแรงที่สุดเกิดขึ้นที่ฟิลิปปินส์ แม้ว่าสเปนจะได้ส่งกองทหารออกไปกวาดล้างทำลายที่มั่นและเผาหมู่บ้านโจรสลัด แต่สเปนก็ไม่สามารถปราบปรามให้อยู่ใต้การควบคุมของตนได้

ส่วนการโจมตีกลุ่มเกาะมลายูนั้น กองเรือของพวกลานูนส์จะแล่นไปยังเมือง ทัมปาสสัก บนฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะบอร์เนียวเป็นแห่งแรก และแบ่งแยกกำลังออกเป็นกอง ๆ แต่ละกองต่างก็ดำเนินงานของตนเอง ทุก ๆ ปี "ลมสลัด จะนำพวกนี้มายังช่องแคบมะละกาเพื่อรอโจมตีเรือสำเภาที่จะเดินทางไปยังสิงคโปร์ หมู่เกาะริโอ–ลิงกาคือแหล่งที่ถูกโจมตีเป็นประจำ พลเมืองทั้งหมู่เกาะมีจำนวนลดลงเพราะถูกปล้นสะดมเอาไปเป็นทาส พวกลานูนส์ได้เข้าปล้นชายฝั่งบีนังและไทรบุรีจนถึง ปี ค.ศ. 1835 สร้างความหายนะให้จนไม่อาจประมาณได้

---

[1] Vlekke, **Nusantara,** หน้า 198–199.

ศัตรูสำคัญของพวกลานูนส์และบาลานินี คือ โจรสลัดมลายูจากเกาะริโอ–ลิงกา เกาะคาริมอน และเกาะอื่นๆ ซึ่งอยู่ใกล้ทางเข้าช่องแคบมะละกาตอนใต้ ตลาดค้าสำคัญสำหรับจำหน่ายทาสและสินค้าที่ยึดมาได้คือ ปูโล กาลัง สุลต่านลิงกา ถูกสงสัยว่าส่งเสริมโจรสลัดเหล่านี้ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้จัดหาขบวนเรือให้แก่พวกโจรสลัด สุลต่านแห่งสุมาตราและรัฐอื่นๆ ในคาบสมุทรก็คงจะปฏิบัติเช่นเดียวกัน แม้แต่เรือโจรสลัดก็ดูเหมือนจะประกอบขึ้นที่สิงคโปร์ เรือสำเภาของมลายูเล็กกว่าเรือรบของพวกลานูนส์และบาลานินีและบรรทุกคนได้น้อยกว่า เมื่อเทียบกับการปฏิบัติการของฝ่ายคู่แข่งแล้ว โจรสลัดมลายูก็ดำเนินงานอยู่ในวงที่เล็กกว่ามาก

ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 ชายฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือของเกาะบอร์เนียวเป็นศูนย์กลางแหล่งโจรสลัดที่ขึ้นชื่อที่สุดแห่งหนึ่ง พวกดยักทะเล หรือ "โอรังเลาท์" เป็นผู้ดำเนินการ แต่ได้รับค่าจ้างและคำบงการจากเจ้าผู้ครองรัฐมลายูและชาวอาหรับที่ตั้งรกรากอยู่ในบริเวณแถบนี้ พวกดยักทะเลและพวกลานูนส์ ซึ่งมีที่มั่นอยู่ทางเหนือของบรูไนคือโจรสลัดซึ่งราชาเจมส์ บรุ๊ก มุ่งปราบปราม

เช่นเดียวกับในกรณีของโจรสลัดชาวมัวร์ในทะเลเมดิเตอร์เรเนียนในคริสต์ศตวรรษที่ 16 และ 17 ซึ่งเกิดจากการที่มหาอำนาจทางเรือของยุโรปไม่ได้ร่วมมือกันปราบปรามอย่างจริงจัง เป็นผลให้โจรสลัดพวกนี้ปฏิบัติการได้เป็นเวลานานเท่าที่ตนจะสามารถทำได้ ความร่วมมือกันซึ่งได้ตกลงกันตามสนธิสัญญาอังกฤษ–ฮอลันดา ค.ศ. 1824 ไม่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังขึ้นมาแต่อย่างใด อังกฤษเองก็ไม่มีกำลังทางเรือเพียงพอที่จะปฏิบัติการได้ทันท่วงทีเมื่อจำเป็นเป็นเวลานานแล้ว เพราะหลังจากปี ค.ศ. 1833 เมื่อบริษัทอีสต์อินเดียไม่ได้มุ่งสนใจทางด้านการค้าแล้ว จึงไม่เต็มใจที่จะเสียค่าใช้จ่ายในสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ ซึ่งบริษัทไม่เคยได้รับเงินรายได้แต่อย่างใด ฮอลันดาซึ่งมีเรือรบในบริเวณหมู่เกาะมากกว่าอังกฤษ จึงมีบทบาทสำคัญในการกวาดล้างโจรสลัดมากกว่าชาติอื่นๆ แต่ฮอลันดาก็คงปฏิบัติงานอยู่ในเขตของตนเท่านั้น ฝ่ายสเปนก็มุ่งแต่จะป้องกันฟิลิปปินส์ให้พ้นจากการรุกรานของพวกลานูน ส์ในปี ค.ศ. 1848 สเปนขับไล่พวกบาลานินีออกจากหมู่เกาะฟิลิปปีน ต่อมาในปี ค.ศ. 1851 สเปนยึดได้เกาะซูลู และบังคับให้พวกลานูนส์ย้ายศูนย์กลางการค้าขายของตนไปแหล่งอื่น ต่อมาภายหลัง เมื่อสเปนได้ซูลูและมินดาเนาไว้ในครอบครองแล้ว การโจมตีฟิลิปปีนส์ของพวกลานูนส์ก็สิ้นสุดลง

ความเจริญของสิงคโปร์ได้ชักนำให้ชาวพื้นเมืองมาค้าขายมากขึ้น และทำ

ให้อาชีพโจรสลัดเจริญขึ้นด้วย ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1819 ถึง ค.ศ. 1830 สเตรตส์ เซตเติลเมนต์ มีเรือปืนและเรือรบเพียง 2–3 ลำซึ่งไม่เพียงพอที่จะจัดการกับเหตุการณ์ยุ่งยากเหล่านี้ได้ ในปี ค.ศ. 1831 พ่อค้าชาวบูกิสแห่งสิงคโปร์ร้องทุกข์ว่าไม่ได้รับความคุ้มครองเพียงพอและขู่ว่าจะเลิกการค้าทางเรือเสีย สถานการณ์ยุ่งเหยิงมากจนทำให้พ่อค้าชาวจีนที่สิงคโปร์ได้รับอนุญาตให้ต่อเรือของตนเองขึ้น 4 ลำในปี ค.ศ. 1832 เพื่อต่อต้านโจรสลัด ต่อมาในปี ค.ศ. 1835 พ่อค้าชาวยุโรปและชาวจีนที่สิงคโปร์และสภาการค้าแห่งเบงกอลได้ยื่นคำร้องไปยังรัฐสภาอังกฤษ และรัฐบาลที่อินเดียขอให้มีการคุ้มครองที่ดีกว่านี้ ปรากฏว่าได้มีการส่งเรือรบหลวงชื่อ"แอนโดรมาค" มายังช่องแคบมะละกา กัปตันเรือและข้าหลวงของสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ได้รับแต่งตั้งเป็นคณะกรรมการร่วมกันปราบปรามโจรสลัด ในปี ค.ศ. 1836 ก็ส่งเรือรบ 2 ลำ และเรือปืนอีก 3 ลำมายังสิงคโปร์ ยังผลให้มีการโจมตีศูนย์โจรสลัดที่มลายูอย่างหนัก โดยเฉพาะศูนย์กลางที่กำลังถูกทำลายไป ในปี ค.ศ. 1837 รัฐบาลที่อินเดียกำหนดให้มีกองทัพเรือประกอบด้วยเรือของราชนาวี 2 ลำและเรือปืน 5 ลำประจำอยู่ที่ช่องแคบ แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การที่เรือกลไฟลำเล็ก ชื่อ "ไดอานา" ได้เดินทางมาถึงที่นั่นในปีเดียวกันนั้น การมีเรือที่ใช้กำลังไอน้ำนี่เองเพียงพอที่จะสามารถติดตามจัดการกับเรือโจรสลัดที่ใช้แจวเอาชนะเรือใบได้

มีโจรสลัดซึ่งอยู่ใกล้สเตรตส์ เซตเติลเมนต์ลดจำนวนลงอย่างเห็นได้ชัดอยู่หลายปีทีเดียว แต่ในปี ค.ศ. 1843 ก็ได้มีการปะทะครั้งใหญ่อีกระหว่างพวกมลายูและลานูนส์ ในระยะนี้เองบุคคลผู้หนึ่งได้มาถึงบริเวณแถบนี้ และภายใต้การนำของเขา การปราบปรามโจรสลัดได้ดำเนินไปอย่างแข็งขัน และสามารถปราบได้อย่างราบคาบชั่วระยะเวลาเพียง 2–3 ปีเท่านั้น เขาคือ เจมส์ บรุ๊ก ซึ่งเป็นบุตรชายของสมาชิกคณะกรรมการผ่ายพลเรือนของเบงกอล และรับราชการอยู่ในกองทัพบกของบริษัทอีสต์อินเดีย ระหว่างการรบที่แคว้นอัสสัมในสงครามอังกฤษ–พม่าครั้งแรกเขาต้องเดินทางกลับประเทศอังกฤษในปี ค.ศ. 1826 เพราะได้รับบาดเจ็บสาหัสในการรบใกล้เมืองรังปูระ ต่อมาเขาก็ลาออกจากบริษัท ในปี ค.ศ. 1830 เขาเดินทางทางเรือไปประเทศจีน และเมื่อผ่านหมู่เกาะมลายู เขารู้สึกประทับใจเป็นอย่างมากในความสวยงามและความเสียหายเนื่องจากภัยจากโจรสลัดและสงครามซึ่งเกิดขึ้นเป็นประจำ ดังนั้นเมื่อบิดาของเขาถึงแก่กรรมลงและทิ้งทรัพย์สมบัติไว้เป็นจำนวนมาก บรุ๊กจึงเอาเงินมาลงทุนซื้อเรือยอร์ชลำหนึ่งชื่อ "รอยัลลิสต์" น้ำหนัก 140 ตัน

และฝึกหัดลูกเรือที่คัดเลือกเป็นพิเศษ และในปี ค.ศ. 1839 เขาเดินทางมาถึงเกาะบอร์เนียว จุดมุ่งหมายเฉพาะหน้าก็คือ ทำการสำรวจและวิจัยทางวิทยาศาสตร์

เขาพบว่าแคว้นซาราวักกำลังเป็นกบฏต่อสุลต่านบรูไน เพราะลุงของสุลต่านชื่อ บันเจรัน มุดา ฮาชิม ไม่สามารถปราบกบฏพวกดยักได้ มุดา ฮาชิม เป็นเพื่อนสนิทกับบรุ๊ก ในปีต่อมามุดา ฮาชิมเสนอตำแหน่งข้าหลวงของแคว้นซาราวักให้แก่บรุ๊กเพื่อตอบแทนที่บรุ๊กเสนอให้ความช่วยเหลือในการปราบกบฏ บรุ๊กไม่เพียงแต่จะปราบกบฏได้อย่างราบคาบเท่านั้น แต่ยังได้รับความจงรักภักดีจากพวกมลายูและพวกดยัก ซึ่งต้องทนต่อการปกครองอันทารุณของบรูไนมาเป็นเวลานานแล้วด้วย บรุ๊กได้รับการแต่งตั้งในเดือนกันยายน ค.ศ. 1841 หลังจากล่าช้าไปชั่วระยะหนึ่งเพราะการคัดค้านของข้าหลวงคนก่อน แต่ในปีต่อมาสุลต่านก็ได้ยืนยันการแต่งตั้งนั้น

เมื่อบรุ๊กประสบความสำเร็จในการนำระบบการปกครองที่ยุติธรรมและมีมนุษยธรรมไปสู่ดินแดนที่เขาได้รับมอบอำนาจแล้ว เขาก็ได้พยายามชักชวนให้รัฐบาลอังกฤษสนใจบรูไน เมื่อมีเรือกลไฟเดินทางไปประเทศจีนมากขึ้น ความจำเป็นที่จะต้องมีสถานีเชื้อเพลิงระหว่างสิงคโปร์และฮ่องกงซึ่งอังกฤษได้มาในปี ค.ศ. 1841 จึงเพิ่มมากขึ้น ในเวลานั้นเรือต้องใช้ถ่านหินจำนวนมาก และถ่านหินได้แย่งเนื้อที่ระวางสินค้าไปเป็นอันมาก จึงจำเป็นต้องมีสถานีเชื้อเพลิงซึ่งมีระยะทางไม่ไกลกันเท่าใดนัก ทั้งนี้เพื่อลดจำนวนถ่านหินที่จำเป็นต้องบรรทุกไปในเรือด้วย ทั้งบรูไนและเกาะลาบวนเป็นแหล่งถ่านหินชั้นเยี่ยม ซึ่งบรุ๊กทราบดีว่าฮอลันดากำลังจับตามองดูอยู่ ในปี ค.ศ. 1844 สุลต่านโอมาร์ เสนอยกลาบวนให้อังกฤษ บรุ๊กได้แนะว่าไม่เพียงแต่อังกฤษควรจะรับข้อเสนอเท่านั้น แต่ควรแต่งตั้งผู้ปกครองรัฐในอารักขาชาวอังกฤษมาเป็นที่ปรึกษาของสุลต่านที่บรูไนด้วย ความคิดของบรุ๊กนี้มีลักษณะแบบรัฐในอารักขา ซึ่งต่อมาได้นำไปใช้ในมลายู ดังเป็นที่น่าสังเกตว่าเซอร์ ฮิว โลว์ ซึ่งได้เป็นผู้ปกครองรัฐในอารักขาของเประ ในปี ค.ศ. 1877 และเป็นผู้ก่อตั้งระบบรัฐในอารักขาขึ้น เคยฝึกงานอยู่กับบรุ๊กในแคว้นซาราวักมาก่อน

ในช่วงปี ค.ศ. 1846 นั้นเองเกิดวิกฤติการณ์ในแคว้นบรูไน สุลต่านซึ่งตกอยู่ใต้อิทธิพลขุนนางมลายูที่สนับสนุนโจรสลัดและเห็นว่าการที่บรุ๊กปราบปรามโจรสลัดทำให้ผลกำไรของตนต้องสิ้นสุดลง ได้ทำการฆาตกรรมบันเจรัน มุดา ฮาชิม และพรรคพวกของเขา นอกจากนี้สุลต่านยังพยายามกำจัดบรุ๊กและลักพานายพล

เรือโคเครน ผู้ซึ่งกองทัพเรือของเขาได้โจมตีโจรสลัดที่เกาะบอร์เนียวเสียหายอย่างหนักในปีก่อนโดยยึดได้ที่มั่นที่แข็งแรงของพวกลานูนส์ที่มารูดู ชาริฟ ออสมัน หัวหน้าพวกลานูนส์ซึ่งเสียชีวิตในการต่อสู้ก็เป็นมิตรของปันเจรัน ยูซุป คนโปรดของสุลต่าน ในปี ค.ศ. 1845 ตัวยูซุปเองได้เข้าโจมตีมุดา ฮาชิม แต่เขาถูกจับได้และถูกประหารชีวิต

การปราบปรามโจรสลัดอย่างจริงจังด้วยวิธีการเช่นนี้ได้เริ่มขึ้นด้วยการที่พวกดยักทะเลได้พ่ายแพ้อย่างสิ้นเชิงที่แคว้นซาราวัก ข้าหลวงพวกดยักทะเลของสุลต่านประกอบด้วยหัวหน้าชาวอาหรับ 4 คน ซึ่งเป็นหัวหน้าโจรสลัดและนักค้าทาสได้วางแผนการโจมตีบรุ๊กครั้งใหญ่ในปี ค.ศ. 1843 โดยได้รับความสนับสนุนจากยูซุปและมากูตา ข้าหลวงคนก่อนของซาราวักผู้ซึ่งการปกครองแบบผิด ๆ ของเขายังผลให้เกิดการกบฏ โดยมีบรุ๊กเป็นผู้เข้าไปปราบปรามในปี ค.ศ. 1839 อย่างไรก็ตาม แผนการนี้ได้ล้มเหลวลงเพราะก่อนที่จะดำเนินงาน กัปตันเคปเปล เดินทางมาถึงด้วยเรือรบหลวง "ดิโด" เพื่อสอบสวนการที่เรือของสิงคโปร์ถูกโจมตีนอกชายฝั่งบอร์เนียว บรุ๊กจึงแนะให้โจมตีเซเรบัส และเซการัน ชนสองเผ่าซึ่งแยกมาจากพวกดยักทะเล เรือดิโดและกองเรือรบมลายูซาราวักของบรุ๊กเตรียมเข้าโจมตีที่มั่นของเซเรบัส แต่ก่อนที่จะเปิดฉากการสู้รบที่เซการัน เรือรบดิโดก็ต้องเคลื่อนไปยังประเทศจีนก่อน และเมื่อกลับมาในปี ค.ศ. 1844 ก็ได้ปราบปรามพวกเซการันเช่นเดียวกับที่ได้ดำเนินการกับพวกเซเรบัส ในปีต่อมา กองเรือของนายพลเรือโคเครนได้เข้าโจมตีพวกลานูนส์และทำลายป้อมที่มั่นที่มารูดู

ฝ่ายที่สนับสนุนพวกโจรสลัดที่บรูไนเมื่อปี ค.ศ. 1846 ได้ชัยชนะอยู่ไม่นาน บรุ๊กและนายพลโคเครนก็ไปถึงปากแม่น้ำซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองบรูไน สุลต่านไม่ยอมเจรจาด้วย หลังการสู้รบอย่างทรหดชั่วเวลาไม่นานนัก เมืองก็ถูกยึดและตัวสุลต่านต้องหลบหนีเข้าไปในแผ่นดินตอนใน ต่อมาสุลต่านได้รับอนุญาตให้กลับมา เพราะฝ่ายที่สนับสนุนโจรสลัดได้สิ้นอำนาจลง สุลต่านเต็มใจที่จะร่วมมือกับอังกฤษปราบปรามโจรสลัดและการค้าทาส นายพลโคเครนเดินทางไปเมืองจีน และมอบให้กัปตันมันดี ดำเนินการเจรจากับสุลต่านต่อไป ระหว่างทางกองทัพเรือของอังกฤษได้ทำลายที่มั่นที่สำคัญ 2 แห่งของพวกลานูนส์ที่ทัมปาสสักและปันดัสสัน ในระยะเดียวกัน มันดีได้นำเรือรบหลวง "ไอริส" เข้าทำลายอำนาจพวกลานูนส์ทางตะวันตกเฉียงเหนือของบอร์เนียว โดยเข้าโจมตีที่มั่นซึ่งฮะยี ชามัน หัวหน้า

ฝ่ายที่สนับสนุนโจรสลัดที่บรูไนตั้งขึ้นที่แม่น้ำมัมบากุต ผลก็คือพวกลานูนส์ได้ทิ้งที่มั่นทุกแห่งทางตะวันตกเฉียงเหนือของบอร์เนียว และอพยพผู้คนเดินอ้อมไปทางชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือและไปตั้งหลักแหล่งใหม่ที่ตันกู

สุลต่านโอมาร์ยกซาราวักให้ราชาบรุ๊กมือธิปไตยโดยเด็ดขาด เพื่อตอบแทนการที่บรุ๊กช่วยเหลือให้กลับมาครองบัลลังก์ตามเดิม เกือบจะในเวลาเดียวกันนั้น ลอร์ด ปาล์มเมอสตันได้มีคำสั่งยอมรับข้อเสนอของสุลต่านที่ยกลาบวนให้และการลงนามในสนธิสัญญาทางการค้า แต่ไม่ยอมรับข้อเสนอการแต่งตั้งผู้ปกครองรัฐในอารักขาของอังกฤษที่บรูไน สนธิสัญญาที่ลงนามในปี ค.ศ. 1846 ซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการเจรจากันหลายครั้งนั้น สุลต่านได้ให้คำมั่นสัญญาว่าจะปราบโจรสลัดและการค้าทาส จะปฏิบัติต่ออังกฤษในฐานะชาติที่ได้รับอนุเคราะห์ยิ่งทางการค้า และสุลต่านจะไม่ยกดินแดนให้แก่ชาติใดโดยที่มิได้รับคำยินยอมของอังกฤษ บรุ๊กเดินทางกลับไปประเทศอังกฤษพร้อมด้วยความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ เขาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ขุนนางชั้นอัศวิน และได้รับการแต่งตั้งเป็นข้าหลวงลาบวน เป็นกรรมาธิการและกงสุลใหญ่ของสุลต่านและหัวหน้ารัฐอิสระต่าง ๆ ในเกาะบอร์เนียว

ฮอลันดาเฝ้าดูการกระทำของบรุ๊กทางตะวันตกเฉียงเหนือของบอร์เนียวด้วยความไม่สบายใจมาตั้งแต่เริ่มแรก ในปี ค.ศ. 1845—1846 ฮอลันดาได้ส่งบันทึกหลายฉบับไปยังรัฐบาลอังกฤษ ประท้วงการปฏิบัติการของอังกฤษที่บรูไนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้าถือสิทธิในลาบวน ว่าเป็นการละเมิดสนธิสัญญาปี ค.ศ. 1824 การโต้แย้งได้ทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น เพราะอังกฤษไม่เพียงแต่จะไม่ยอมรับการเรียกร้องสิทธิดังกล่าวของฮอลันดา โดยชี้ให้เห็นว่าสนธิสัญญาฉบับนั้นได้รับประกันสิทธิของฮอลันดาทางตอนใต้ของช่องแคบมะละกา ส่วนซาราวักและบรูไนตั้งอยู่บนเส้นรุ้งที่เหนือกว่าสิงคโปร์ขึ้นไป แต่อังกฤษยังได้กล่าวเตือนการที่ฮอลันดาได้ละเมิดสนธิสัญญาที่ว่าด้วยการค้าอยู่เสมอ ๆ ในกรณีของบอร์เนียว ฮอลันดายังได้โต้แย้งในประเด็นที่นอกเหนือไปจากปัญหาเรื่องเส้นรุ้งว่า ไม่ว่าจะเป็นสถานที่ใดก็ตามในกลุ่มเกาะที่มีสถานีการค้าของฮอลันดาตั้งหลักแหล่งอยู่แล้ว อังกฤษไม่ควรเข้าไปตั้งถิ่นฐานบนเกาะเดียวกัน แม้ว่าดินแดนนั้นจะเป็นรัฐอิสระก็ตาม

พวกลานูนส์ถูกขับไล่จากชายฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือของบอร์เนียว แต่พวกโจรสลัดดยักทะเลก็ได้มีบทบาทสำคัญอีกครั้งหนึ่งในปี ค.ศ. 1847 เนื่องจากบรุ๊กไม่มีกำลังเพียงพอในการควบคุม และกองเรือที่ใช้ปฏิบัติการในประเทศจีนซึ่งเคย

ให้ความช่วยเหลืออย่างดีในสมัยก่อน ก็มีจำนวนน้อยเกินกว่าจะปฏิบัติหน้าที่ที่เผชิญหน้าในระยะนั้นได้ ในเวลาที่โจรสลัดมลายูและลานูนส์ถูกปราบปรามลง โจรสลัดจีนก็เริ่มก่อตัวและมีกำลังขึ้น นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1840--1860 การค้าขายของชาวพื้นเมืองในช่องแคบมะละกาต้องผจญกับการโจมตีของเรือสำเภาขนาดใหญ่ที่ติดอาวุธอย่างดี ซึ่งสามารถโจมตีแม้กระทั่งเรือของยุโรปได้ ปี ค.ศ. 1849 บรุ๊กจึงได้รับความช่วยเหลือจากเรือรบอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง

ในต้นปี ค.ศ. 1849 บรุ๊กและพรรคพวกชาวมลายูพร้อมด้วยเรือกลไฟ "เนมิซิส"[1] ของบริษัทเข้าโจมตีดินแดนของพวกดยักทะเลตามคำขอร้องของสุลต่านบรูไน แต่ก็มีกำลังไม่เพียงพอที่จะตีให้แตกไปได้ ต่อมาไม่นานนักนายพลเรือโคลิเยร์ ผู้คุมกองเรือประจำในประเทศจีนได้ส่งเรือรบแห่งราชนาวีสองลำและเรือกลไฟของบริษัทอีก 2 ลำมาปราบปรามโจรสลัดดยักทะเลได้อย่างราบคาบ การรบสำคัญที่สุดก็คือ การที่รบที่บาตัง มารู ซึ่งกองเรือรบของโจรสลัดมากกว่าร้อยลำถูกล้อมและถูกทำลายลง พื้นที่อันมหาศาลของหมู่บ้านเซเรบัสและเซการันถูกเผาและพินาศอย่างยับเยิน พวกโจรสลัดสูญเสียชีวิตประมาณ 800 คนจากจำนวน 4,000 คน และอาจจะมีการสูญเสียมากกว่านี้อีก 3 เท่า ถ้าหากบรุ๊กจะไม่จงใจปล่อยให้หลบหนีไปเป็นจำนวนมาก ในที่สุดพวกเซเรบัสและเซการันก็ยอมจำนน หัวหน้าที่ต่อต้านโจรสลัดกลับได้อำนาจดังเดิม เพื่อควบคุมพวกดยักทะเลอย่างเข้มงวด และป้องกันมิให้ฝ่ายที่สนับสนุนโจรสลัดรวบรวมกำลังขึ้นอีก สุลต่านแห่งบรูไนยอมยกดินแดนของพวกดยักทะเลให้บรุ๊ก โดยจะได้เงินรายได้ส่วนเกินกึ่งหนึ่งเป็นการตอบแทน

การค้าของสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ได้รับผลจากชัยชนะครั้งนี้อย่างเห็นได้ชัด ไม่เพียงแต่การค้าของชาวพื้นเมืองจะดำเนินไปอย่างเสรีเท่านั้น สิงคโปร์ยังได้กลายเป็นสถานีการค้าแห่งใหม่ที่สำคัญติดต่อค้าขายกับซาราวักและบรูไน อย่างไรก็ตาม บรุ๊กได้ถูกหนังสือพิมพ์ที่สิงคโปร์และลอนดอนโจมตีอย่างรุนแรงในการปฏิบัติการต่อพวกดยักทะเล หนังสือพิมพ์สเตรตส์ไทมส์เริ่มลงข่าวเมื่อปี ค.ศ. 1849 โดยมีหนังสือพิมพ์ลอนดอน เดลินิวส์เอาข่าวไปลงอีกต่อหนึ่ง เดวิด ฮูม สมาคมส่นติภาพ สมาคมผู้ให้ความคุ้มครองชาวพื้นเมืองเดิม ซิดนีย์ เฮอร์เบิร์ต และแกลดสโตนได้ถูกดึงเข้าไปร่วมในการโต้แย้งนี้ด้วย และเป็นฝ่ายโจมตีการกระทำของบรุ๊ก ส่วนฝ่ายที่ป้องกันบรุ๊ก คือ หนังสือพิมพ์ไทมส์ ลอร์ด ปาล์มเมอสตัน

[1] H.C. (Honourable Company's) ใช้เพื่อแสดงความแตกต่างระหว่างเรือของบริษัทอีสต์อินเดีย และเรือของราชนาวี.

ลอร์ด เกรย์ เคปเปลและมันตี ในปี ค.ศ. 1854 บรุ๊กพ้นข้อกล่าวหาตามคำไต่สวนของคณะกรรมาธิการ เหตุการณ์ครั้งนี้เกิดขึ้นเพราะเฮ็นรี ไวส์ ตัวแทนคนเก่าของบรุ๊กได้ให้โรเบิร์ต วูด นักหนังสือพิมพ์ที่กำลังขาดแคลนเงินสร้างเรื่องราวที่ไม่เป็นจริงในการปฏิบัติงานของบรุ๊กที่บาตัง มารู ลงพิมพ์ในหนังสือพิมพ์สเตรตส์ ไทมส์ และหนังสือพิมพ์เดลินิวส์ได้เอาข่าวนั้นไปลงอีกต่อหนึ่ง ไวส์ได้รับความไว้วางใจจากเดวิด ฮูม ซึ่งถือโอกาสสร้างชื่อให้ตนเองด้วยการโจมตีบรุ๊กซึ่งเป็นวีรบุรุษในระยะนั้น บรุ๊กแตกกับไวส์ในปี ค.ศ.1848 เพราะการดำเนินงานทุจริตในบริษัทกลุ่มเกาะตะวันออกของไวส์ที่ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1847 การรณรงค์สร้างเรื่องขึ้นในครั้งนี้เกิดจากไวส์ตั้งใจจะแก้แค้นบรุ๊กเพราะบรุ๊กปฏิเสธไม่รับรู้โดยพูดว่า "จะปิดตาไม่ยอมพูดอะไร และจะมองเฉพาะสิ่งที่พระเจ้าประทานมาเท่านั้น" ในปี ค.ศ. 1853 บรุ๊กประสบความสำเร็จในการยุบเลิกบริษัทกลุ่มเกาะตะวันออกได้ด้วยข้อหาที่ว่าทำการฉ้อโกง ผลก็คือกฎบัตรถูกยกเลิกและบริษัทต้องล้มเลิกกิจการ

ผลเสียของการโจมตีบรุ๊กในครั้งนี้คือ พลเมืองในซาราวักเกิดความเชื่อว่าถ้าหากมีเรื่องยุ่งยากในอนาคต บรุ๊กจะไม่ได้รับความสนับสนุนจากราชนาวีอังกฤษ ดังนั้นในปี ค.ศ. 1857 สมาคมลับของชาวจีนที่ซาราวักจึงยุยงให้เกิดจลาจลขึ้น เกิดไฟไหม้คูชิงเมืองหลวงของซาราวัก และมีการฆ่าชาวยุโรปและชาวพื้นเมืองเป็นจำนวนมากก่อนที่การจลาจลจะถูกปราบลง อีก 2 ปีต่อมาเจ้าผู้ครองแคว้นมลายูต่าง ๆ ที่ไม่พอใจพยายามก่อการจลาจลขึ้นอีก ตลอดเวลาที่เกิดเหตุยุ่งยากนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า พวกดยักทะเลยังคงจงรักภักดีต่อบรุ๊กผู้ซึ่งช่วยเขาให้พ้นจากการเป็นโจรสลัด

นอกจากการโต้แย้งสิทธิของราชาบรุ๊กที่จะตั้งตนเป็นใหญ่ที่ซาราวักแล้ว ฮอลันดายังได้ดำเนินมาตรการพิเศษที่จะสถาปนาความเป็นใหญ่ในบอร์เนียวรวมทั้ง "ดินแดนส่วนนอก" ที่เหลืออยู่ทุกแห่งเท่าที่จะทำได้ ฮอลันดาตัดค่าใช้จ่ายหมดเหลือเฉพาะที่จำเป็นในการดำเนินงานที่บอร์เนียว แต่ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1843 เจ้าหน้าที่ชั้นสูงที่กรุงเฮกได้อนุญาตให้ใช้มาตรการทดลองซึ่งมุ่งขยายอำนาจที่บอร์เนียว อีก 2–3 เดือนต่อมา เมื่อความพยายามของเออร์สไกน์ เมอร์เรย์ ที่จะเปิดการค้ากับสุลต่านแห่งกุไตได้ล้มเหลวลงอย่างสิ้นเชิง รัฐบาลที่บัตตาเวียจึงหันไปสนใจชายฝั่งตะวันออกอีก ด้วยการส่งกองเรือเล็ก ๆ ไปยังกุไตในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1844 ยังผลให้มีการทำสัญญาฉบับใหม่กับสุลต่านแห่งกุไตและปาสีร์ และ

ได้มีการเจรจาทำสัญญากับผู้ปกครองแห่งบุลุงัน กุนอง ตาบุร์ และซัมปาลิอัง ซึ่งความตกลงข้อหนึ่งห้ามมิให้ชาวยุโรปที่ไม่ใช่ชาวฮอลันดาเข้าไปตั้งหลักแหล่งในดินแดนของตน การตกลงดังกล่าวนี้มีความหมายมากน้อยเพียงใดในทางปฏิบัติจะเห็นได้ในเวลาต่อมาไม่นานนัก เมื่อกัปตันเซอร์ เอ็ดเวิร์ด เบลเชอร์ แห่งเรือรบหลวง "สมารัง" ที่เดินเรือไปช่วยพ่อค้าอังกฤษซึ่งเรืออับปางนอกชายฝั่งกุนอง ตาบุร์ ได้ถือโอกาสนั้นเจรจาทำสัญญากับเจ้าผู้ครองดินแดนนั้นและกับสุลต่านแห่งบุลุงัน อย่างไรก็ตาม รัฐบาลอังกฤษก็มิได้ให้การยืนยันสัญญาทั้งสองฉบับนี้

การเข้ายุ่งเกี่ยวของต่างชาติในดินแดนที่ตนสงวนสิทธิไว้ ซึ่งในสายตาของฮอลันดาถือว่าเป็นภัยนั้นได้เป็นที่ประจักษ์ชัดต่อข้าหลวงใหญ่โรซุสเซ็นเมื่อเข้ารับตำแหน่งในปี ค.ศ. 1845 เขามีความเห็นว่า การควบคุมเกาะบอร์เนียวจะต้องทำอย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น แต่มาตรการที่เขาดำเนินเพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายดังกล่าวนี้ก็ไม่เพียงพอ ทั้งนี้เพราะถ้าหากฮอลันดามิได้เข้าครอบครองดินแดนอย่างเต็มที่แล้ว เขาเองก็ไม่อยู่ในฐานะที่จะดำเนินการดังกล่าวได้ มาตรการนั้นก็เปรียบเสมือนโครงการบนแผ่นกระดาษ การแต่งตั้ง "ข้าหลวง" แห่งบอร์เนียวและดินแดนที่ขึ้นอยู่ด้วยซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ที่ซินตัง ประมาณ 300 ไมล์ เหนือแม่น้ำกาบัวในบอร์เนียวตะวันตก ตลอดจนความพยายามของโรซุสเซ็นที่จะขยายอิทธิพลของฮอลันดาไปตลอดชายฝั่งตะวันออกด้วยการเจรจาทำสัญญากับผู้ปกครองดินแดนนั้นโดยผ่านทาง "ผู้บริหาร" ที่เมืองกุไต มีความมุ่งหมายประการแรกคือ ให้ชาติมหาอำนาจตะวันตกทิ้งในอำนาจของฮอลันดา อังกฤษปฏิเสธไม่ยอมรับรู้การที่ฮอลันดาพยายามบิดเบือนความหมายของสนธิสัญญาปี ค.ศ. 1824 เพื่อประโยชน์ของฝ่ายตน และถือว่าอังกฤษมีสิทธิตั้งอาณานิคมในบอร์เนียวได้ ถ้าหากประสงค์ที่จะดำเนินการเช่นนั้น ต่อมาเมื่อปรากฏว่าซินตังไม่เหมาะที่จะเป็นเมืองหลวง แผนการที่จะรวมการบริหารจึงต้องยกเลิกไป ยิ่งไปกว่านั้น สถานการณ์ทางการเมืองในยุโรประหว่าง ปี ค.ศ. 1848 ซึ่งเป็น "ปีแห่งการปฏิวัติ" ทำให้รัฐบุรุษที่กรุงเฮกเชื่อมั่นว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างสัมพันธภาพอันดีกับอังกฤษ ดังนั้น สนธิสัญญาที่อังกฤษทำกับบรูไนในปี ค.ศ. 1847 จึงเป็นที่ยอมรับโดยปริยาย และต่อมาในปี ค.ศ. 1850 ฮอลันดาก็ตกลงยอมรับการดำเนินงานของอังกฤษในบริเวณชายฝั่งทางเหนือ

ฮอลันดาได้ปรับปรุงการปกครองบอร์เนียวอีกครั้งหนึ่ง โดยแบ่งออกเป็นเขตตะวันตก เขตใต้และเขตตะวันออก และภายในเขตที่จำกัดนี้ ฮอลันดาได้เสริมสร้างอำนาจของตนให้มั่นคงยิ่งขึ้น วิสาหกิจของชาวฮอลันดาได้รับอนุญาตให้เข้าดำเนินกิจการอย่างเสรีในเหมืองแร่ธาตุต่าง ๆ ของหมู่เกาะ ยกเว้นเกาะชวาและบังกา ถึงแม้ว่าการดำเนินงานนี้จะประสบผลดีเพียงเล็กน้อยก่อนปี ค.ศ. 1880 ก็นับว่าเป็นการเริ่มต้นที่เปิดทางไปสู่กิจการที่ใหญ่โตในโอกาสต่อมา นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1850 เป็นต้นมา ฮอลันดาต้องหันไปใช้กำลังเพื่อเข้าปกครองดินแดนบางส่วนของบอร์เนียวที่ยังเป็นอิสระอยู่โดยตรง กงสีเหมืองทองของชาวจีนทางเขตตะวันตกซึ่งเคยท้าทายอำนาจภายนอกตลอดมาได้ถูกปราบปรามลง และในปี ค.ศ. 1854 ก็ได้รวมเป็นแคว้นใหม่ของฮอลันดา อีก 2–3 ปีต่อมาได้เกิดการจลาจลทั่วไปในแคว้นบันจมาซิน เมื่อฮอลันดาพยายามให้ตัวแทนของตนขึ้นครองบัลลังก์ ถึงแม้ว่าฮอลันดาจะเป็นฝ่ายที่เหนือกว่าในปี ค.ศ. 1862 แต่ก็ต้องใช้เวลาหลายปีกว่าจะได้ชัยชนะในที่สุด การปฏิบัติการทางทหารนับเป็นข้ออ้างที่ดีที่สุดในการเข้าไปจัดการปกครองโดยตรง

ในขณะที่ฮอลันดากำลังเสริมสร้างอำนาจของตนให้มั่นคงยิ่งขึ้นทางฝั่งตะวันตกและทางใต้ของบอร์เนียว ความสนใจของอังกฤษในเกาะนี้กลับลดลง กรณีการตั้งหลักแหล่งที่ลาบวนซึ่งเป็นผลสืบเนื่องจากการเจรจาของบรุ๊กและสุลต่านแห่งบรูไนในปี ค.ศ. 1846 เพื่อเป็นสถานีถ่านหินสำหรับเรือที่เดินทางในภาคตะวันออกไกล และเป็นศูนย์กลางสำหรับดำเนินการปราบปรามโจรสลัดและศูนย์รวมสินค้าชายฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือนั้น กลายเป็นความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง การงานของบริษัทเหมืองถ่านหินดำเนินไปอย่างเลว และถูกถ่านหินจากอังกฤษตัดราคาที่สิงคโปร์ ส่วนลาบวนเกือบจะไม่มีบทบาทอย่างใดในการปราบปรามโจรสลัดซึ่งดำเนินการโดยกองทัพเรือของฮอลันดา สเปนและอังกฤษ ที่จริงแล้วเรือรบอังกฤษกลับพบว่าคูชิงเป็นฐานทัพเรือที่สะดวกกว่า ลาบวนเองไม่มีเรือบินของตนจนกระทั่งปี ค.ศ. 1877 การค้ายังอยู่ในสภาพที่ปล่อยปละละเลย มีเรือยุโรปเพียงไม่กี่ลำแวะมาค้าขาย เนื่องจากลาบวนมีท่าจอดเรือและโรงสินค้าไม่เพียงพอ อย่างไรก็ตามกระทรวงอาณานิคมก็ยังคงสงวนเกาะลาบวนไว้ด้วยความหวังว่า วันหนึ่งอาจจะเป็นประโยชน์ต่อการขยายการค้าของอังกฤษกับประเทศจีน นอกจากนี้ปัญหาทางด้านการเงินก็ทำให้จำเป็นต้องลดจำนวนผู้บริหารลง ดังนั้น ในปี ค.ศ. 1888 คง

เหลือแต่ผู้รักษาการตำแหน่งข้าหลวง และผู้รักษาคุกทำหน้าที่ดูแลเกาะลาบวน ในที่สุดในปี ค.ศ. 1890 ลาบวนก็ตกอยู่ในความปกครองของบริษัทบอร์เนียวเหนือของอังกฤษ

ในระยะหลังที่ดำรงตำแหน่งผู้ปกครองซาราวัก บรุ๊กหมกมุ่นกับปัญหาฐานะของเขตการปกครองของตนในบอร์เนียว ในปี ค.ศ. 1852 เขาพยายามทาบทามกระทรวงต่างประเทศอังกฤษให้ยอมรับฐานะเขาเป็นเจ้าผู้ครองรัฐเอกราช อย่างไรก็ตามฐานะดังกล่าวนี้ก็ไม่สอดคล้องกับภาระผูกพันที่บรุ๊กจะต้องจ่ายเงินบางส่วน ซึ่งมีลักษณะคล้ายบรรณาการแก่สุลต่านแห่งบรูไน ยิ่งไปกว่านั้น กระทรวงต่างประเทศยังถือว่า ในฐานะเป็นคนในบังคับอังกฤษ บรุ๊กไม่อาจดำรงตำแหน่งเจ้าผู้ครองรัฐเอกราช โดยมิได้รับความยินยอมจากพระมหากษัตริย์อังกฤษ การกบฏของชาวจีน ในปี ค.ศ. 1857 ทำให้บรุ๊กพิจารณาเห็นว่าการรับรองฐานะของเขาเป็นเรื่องจำเป็นอย่างรีบด่วน และจำต้องได้รับความคุ้มครองจากมหาอำนาจยุโรป ครั้งหนึ่งในขณะที่เขาเกิดความตระหนกตกใจอย่างเสียขวัญ บรุ๊กถึงกับคิดที่จะไปขอความคุ้มครองจากฮอลันดา เขาพยายามทาบทามขอความช่วยเหลือจากกระทรวงต่างประเทศอีกในปี ค.ศ. 1858 แต่ก็ไม่เกิดผลแต่อย่างใด ทั้งรัฐบาลและรัฐสภาอังกฤษมีความคิดว่า อังกฤษได้มีข้อผูกพันกับอาณานิคมมากเกินไปอยู่แล้ว ควรจะลดจำนวนมากกว่าจะเพิ่มความรับผิดชอบทางด้านนี้ นอกจากนี้ความล้มเหลวในการตั้งหลักแหล่งที่ลาบวนก็ไม่จูงใจให้เกิดความมั่นใจในแคว้นซาราวัก และยังมีความคิดว่า ความยุ่งยากทางด้านการเงินของบรุ๊กคือเหตุผลที่บังคับให้บรุ๊กจำต้องแสวงหาความคุ้มครอง

ในปี ค.ศ. 1859 เมื่อบรุ๊กเกิดความคิดเล่น ๆ ที่จะยกแคว้นซาราวักให้แก่ฮอลันดา นางสาวเอนเจลา เบอร์เด็ท-คุทส์ ผู้ใจบุญช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ได้ให้ความช่วยเหลือเขา แต่ในปีรุ่งขึ้นเขาได้ทาบทามพระเจ้านโปเลียนที่ 3 แห่งฝรั่งเศส และรัฐบาลเบลเยี่ยมตามลำดับ แต่ก็ไม่ได้ผลอย่างใด อันที่จริงกัปตัน เจมส์ บรุ๊ก บรุ๊ก หลานชายและทายาทของเขา ซึ่งรับผิดชอบในการบริหารกิจการภายในของซาราวักตั้งแต่ปี ค.ศ. 1858 คัดค้านอย่างเต็มที่ในการยกดินแดนนี้ ต่อมาในปี ค.ศ. 1863 ลอร์ด ปาล์มเมอสตัน นายกรัฐมนตรีได้เข้าแทรกแซงเป็นการส่วนตัวด้วยการแต่งตั้งกงสุลอังกฤษไปประจำที่คูชิง และในหลักฐานทางราชการบรุ๊กได้ตำแหน่งเป็น "เซอร์ เจมส์ บรุ๊ก ราชาแห่งซาราวัก" เป็นนัยว่าเขาเป็นผู้ปกครอง

รัฐอิสระ อย่างไรก็ตาม กระทรวงการต่างประเทศยังคงยึดหลักที่ว่า มิได้มีการรับรองฐานะดังกล่าวนั้น

เจมส์ บรุ๊กออกเดินทางจากคูชิง ในวันที่ 24 กันยายน ค.ศ. 1863 เพื่อกลับไปใช้ชีวิตบั้นปลายที่อังกฤษ ซึ่งตรงกับวันที่เขาได้ดำรงตำแหน่งราชาครบ 22 ปีเต็ม เซอร์ สตีเวน รันซิแมน[1] ได้บันทึกว่า บรุ๊กเป็นนักบริหารที่ใช้ไม่ได้ และไม่มีความสามารถในด้านการเงิน แต่เขาได้มีบทบาทสำคัญยิ่งในการปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของพวกดยักบกและชนชาติอื่น ๆ ที่อยู่ใต้การปกครองของเขาให้ดีขึ้น บรุ๊กถึงแก่กรรมในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1868 ทิ้ง "รัฐที่ระส่ำระสายและยากจน"[2] ไว้ให้แก่ทายาทของเขา

---

[1] **The White Rajas**, (Cambridge, 1960), หน้า 156.

[2] เรื่องเดียวกัน., หน้าเดียวกัน.

บทที่ 30
การฟื้นฟูระบบการปกครองของฮอลันดาในอินโดนีเซียและระบบการเพาะปลูก ค.ศ. 1816 — ค.ศ.1848

ภายหลังความปราชัยของพระเจ้านโปเลียนที่เมืองไลปซิก เมื่อ ค.ศ. 1813 ชาวฮอลันดาได้ร่วมก่อการกบฏต่อพระองค์ด้วย น้องชายของ วัน โฮเกนดอร์ป[1] จัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวขึ้นและทูลเชิญเจ้าชายวิลเลียมที่ 6 แห่งราชวงศ์ออเรนจ์ ราชโอรสของอุปราชผู้ชราให้เสด็จกลับจากประเทศอังกฤษ ในฐานะเจ้าผู้ครองนครภายใต้กฎหมายมูลฐานใหม่ ซึ่งร่างขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1814 พระองค์ทรงได้รับพระราชอำนาจอย่างกว้างขวางไม่เพียงแต่ทางด้านการเงินของรัฐเท่านั้น แต่ยังได้อำนาจการควบคุมอาณานิคมอย่างเด็ดขาดอีกด้วย ในปีต่อมา เมื่อเบลเยียมและฮอลันดาได้รวมเข้าเป็นสหราชอาณาจักรเนเธอร์แลนด์ตามสนธิสัญญากรุงเวียนนา เจ้าชายวิลเลียมก็ได้ทรงเลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นกษัตริย์

ตามอนุสัญญาแห่งกรุงลอนดอน ซึ่งเป็นที่ยอมรับทั้งสองฝ่ายเมื่อวันที่ 13 สิงหาคม ค.ศ. 1814 อังกฤษจะต้องชดใช้ค่าเสียหายให้ดินแดนที่เคยเป็นอาณานิคมของบริษัทอีสต์อินเดียของฮอลันดาที่อังกฤษเข้าปกครองตั้งแต่ ค.ศ. 1803 ยกเว้นเคป โคโลนี ลังกา ไม่ได้อยู่ในข้อตกลงนี้ เพราะฮอลันดาได้ยกลังกาให้อังกฤษตั้งแต่ ค.ศ. 1802 ตามสนธิสัญญาสงบศึกอาเมียงส์ ได้มีการแลกเปลี่ยนเกาะบังกาแหล่งดีบุกนอกชายฝั่งตะวันออกของสุมาตราซึ่งได้มาในปี ค.ศ. 1812 กับโคจินซึ่งอยู่บนชายฝั่งมะละบาร์ของอินเดีย มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า การได้อาณานิคมของอังกฤษในศตวรรษที่ 19 นั้นเป็นไปอย่างที่ไม่ได้ตั้งใจ สเตเปลแสดงความเห็นเช่นเดียวกันว่า เหตุที่ไม่มีการคัดค้านในอังกฤษเรื่องการชดเชยใช้ค่าเสียหายที่ชวา ก็เพราะอังกฤษไม่เห็นคุณค่าและความสวยงามของเกาะนี้[2]

---

[1] Gijsbert Karel ผู้ปรับปรุงอาณานิคม คือ Dirk

[2] จากผลงานเล่มเดียวของเขา **Geschiedenis van Nederlandsch Indië**, ค.ศ. 1843, หน้า 225.

ในการกลับเข้าปกครองเกาะต่าง ๆ ของฮอลันดา พระเจ้าวิลเลียมทรงแต่งตั้งคณะกรรมาธิการสูงสุด 3 คน คือ คอร์เนลิส ธีโอโดริส เอเลาท์ บารอน วัน เดอ เคเปลเลน รัฐบุรุษผู้มีชื่อเสียง และ เอ.เอ.บุยสเกส ซึ่งเคยเป็นผู้ช่วยข้าหลวงใหญ่ในสมัยเดนเดลส์ เอเลาท์ซึ่งดำรงตำแหน่งประธานเป็นนักเสรีนิยมในสมัยนั้น กล่าวคือ เป็นนักมนุษยธรรมและผู้เลื่อมใสอาดัม สมิธ เมื่อบุคคลอื่นเดินทางกลับแล้ว วัน เดอ เคเปลเลน จะยังคงอยู่ในฐานะข้าหลวงใหญ่ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1815 พระเจ้าวิลเลียมทรงมอบอำนาจตามธรรมนูญที่ได้แบบอย่างมาจากกฎบัตร ค.ศ. 1803 และมีรากฐานมาจากหลักการแห่งเสรีภาพในการเพาะปลูกและการค้าให้คณะกรรมาธิการ อีกเดือนหนึ่งต่อมา พระองค์ทรงออกกฤษฎีกาให้ค้าขายได้โดยเสรีทั่วเกาะอินดิสของฮอลันดา

การที่พระเจ้านโปเลียนกลับมาจากเกาะเอลบา และการรณรงค์ที่วอเตอร์ลูทำให้การเดินทางของคณะกรรมาธิการต้องล่าช้าออกไป และเมื่อเดินทางไปถึงเกาะชวา ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1816 ก็ปรากฏว่า จอห์น เฟนดัล ซึ่งดำรงตำแหน่งต่อจากแรฟเฟิลยังมิได้รับคำสั่งให้มอบคืนหน้าที่ จนกระทั่งถึงวันที่ 9 สิงหาคม จึงจัดพิธีมอบอำนาจได้ ได้มีความยุ่งยากประการอื่น ๆ อีกตลอดจนความล่าช้าในอาณานิคมแห่งอื่น ๆ ด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกาะสุมาตรา และบริเวณรอบ ๆ นั้น ทั้งนี้เพราะในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1818 แรฟเฟิลได้กลับมาเป็นผู้ช่วยข้าหลวงของเบ็นคูเล็น และพยายามต่อต้านการฟื้นฟูอำนาจของฮอลันดาอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตาม รัฐบาลที่กัลกัตตากลับสนับสนุนฮอลันดาต่อต้านแรฟเฟิล หลังการยอมจำนนของมะละกาในเดือนกันยายน ค.ศ. 1818 แล้ว ที่ตั้งเดิมทั้งหมดถูกโอนกลับคืนไปอย่างรวดเร็ว ยกเว้นปาดังซึ่งแรฟเฟิลสามารถรักษาไว้ได้จนถึงเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1819

รัฐบาลชุดใหม่ได้ตระหนักดีว่า ภาระรับผิดชอบของตนใหญ่หลวงมาก ฮอลันดาสูญเสียเกียรติภูมิเดิมของตน และเมืองแม่ก็ไม่สามารถสนับสนุนทางด้านการเงินได้เพียงพอ คณะกรรมาธิการไม่มีกองเรือที่พร้อมจะปฏิบัติการได้อย่างทันท่วงที และมีกำลังทางบกเพียงกองเล็ก ๆ เท่านั้น การค้าโพ้นทะเลตกอยู่ในมืออังกฤษและอเมริกัน ยิ่งไปกว่านั้นระบบเสรีนิยมที่แรฟเฟิลนำมาปฏิบัติ ทำให้การเพาะปลูกพืชผลที่ส่งเป็นสินค้าออก ซึ่งเป็นรายได้สำคัญของการปกครองตามระบอบเก่าของฮอลันดาเสื่อมโทรมลงมาก

ปัญหาทางด้านการเงินน่าจะเป็นประเด็นที่หนักใจที่สุด ในสมัยที่เดนเดลส์และแรฟเฟิลปกครองอยู่ อาณานิคมไม่สามารถเลี้ยงตัวเองได้ เอเลาท์เห็นว่า "ระบบการเก็บภาษี" ของอังกฤษ ซึ่งตรงกันข้ามกับระบบการค้าของฮอลันดา ให้ผลกำไรแก่เอกชนมากกว่ารัฐ ในฐานะนักเสรีนิยมเขามีใจโอนเอียงที่จะให้เสรีภาพในการเพาะปลูกแก่ชาวนา เมื่อปัญหานี้ได้นำไปสู่สภาแห่งอินดิส ปรากฏว่ามุนทิงก็มีความเห็นเช่นเดียวกับเอเลาท์ หลังการเดินทางไปตรวจราชการตามสถานที่ต่าง ๆ เป็นเวลานาน ได้มีการตกลงว่าจะคงรักษาระบบการให้เช่าที่ดินของแรฟเฟิลไว้โดยใช้ "หมู่บ้าน" เป็นหลักในการประเมินที่ดิน ได้มีการปรับปรุงระบบนี้ให้ดีขึ้นทีละน้อย ด้วยวิธีการรังวัดและตีราคาที่ดิน และเพื่อช่วยเหลือผู้เสียภาษีให้พ้นจากการกู้ยืมเงินจากนายทุน จึงกำหนดให้เสียภาษีได้ทั้งเป็นตัวเงินหรือสินค้า

หลักการเหล่านี้ได้กำหนดในกฤษฎีกาการเช่าที่ดินซึ่งประกาศใช้เมื่อ ค.ศ. 1818 และ 1819 คณะกรรมาธิการสูงสุดได้วางโครงร่างระบบการบริหารดินแดนในธรรมนูญที่ประกาศใช้ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1818 โดยคงรักษาโครงสร้างที่แรฟเฟิลวางไว้ กล่าวคือ มีรัฐในอารักขา มณฑล เขต และหมู่บ้าน โดยเปลี่ยนชื่อมณฑลใหม่เป็น แคว้น และเขตเป็น มณฑล ในขณะที่ระบบของแรฟเฟิลมีแนวโน้มไปในแบบการปกครองโดยตรง โดยมีตำแหน่งเจ้านครและผู้ใต้บังคับบัญชาเป็นชาวพื้นเมืองขึ้นตรงต่อผู้ปกครองรัฐในอารักขา ระบบใหม่ได้หันไปใช้แบบ "การควบคุมตรวจตรา" ซึ่งเป็นการปกครองแฝดแบบเก่า กล่าวคือ เจ้านครซึ่งแม้จะถูกทอนอำนาจลงในฐานะเป็นขุนนางสืบตระกูลรับผิดชอบการบริหารแขนงหนึ่ง[1] และในฐานะอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของผู้ปกครองรัฐในอารักขา กลับมีลักษณะคล้ายเจ้าผู้ครองแคว้นมากกว่าจะทำหน้าที่บริหารจริง และได้รับการปฏิบัติในฐานะที่เป็น "น้อง" ตามความหมายที่เข้าใจโดยทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็คือ เป็นเจ้าผู้ครองเมืองประเทศราช การปกครองแบบนี้ใช้เฉพาะในชวาเท่านั้น ในดินแดนอื่นที่ฮอลันดาเรียกว่า "ดินแดนส่วนนอก" นั้น ชาวพื้นเมืองยังคงอยู่ใต้การปกครองของเจ้านายของตน โดยมีข้าหลวงฮอลันดาประจำแคว้นนั้น ๆ เป็นผู้ให้คำแนะนำปรึกษา

---

[1] ดูจากการวิเคราะห์หลักการซึ่งปฏิบัติตาม Regerings-reglement ที่ ค.ศ. 1818 ของเฟอร์นิวัล ในหนังสือ **Netherlands India**, หน้า 87–92.

ระบบการศาลได้รับการแก้ไขปรับปรุงใหม่เกือบทั้งหมด ถึงแม้ว่ายังคงรักษาระเบียบเก่าของแรฟเฟิลไว้เป็นส่วนมาก ระบบทวิภาคแบบเก่าที่แยกกฎหมายและศาลสำหรับชาวยุโรปจากชาวพื้นเมืองเป็นคนละส่วนนั้นได้รับการฟื้นฟูและปรับปรุงให้มั่นคงยิ่งขึ้น ในขณะที่แรฟเฟิลแต่งตั้งผู้พิพากษา หรือพนักงานตัดสินคดีเพียงคนเดียวพิจารณาร่วมกับลูกขุนหรือที่ปรึกษาศาล วิธีการเก่าที่ใช้คณะผู้พิพากษาออกเสียงแต่ละคนได้ฟื้นฟูขึ้นใหม่ ระบบศาลผู้ปกครองรัฐอารักขาและศาลพิเศษ ซึ่งเปิดพิจารณาเป็นครั้งคราวในสมัยแรฟเฟิลยังคงใช้สำหรับชาวพื้นเมืองต่อไป ศาลผู้ปกครองรัฐในอารักขาได้เปลี่ยนชื่อเป็น Landraad ประกอบด้วยคณะผู้พิพากษาชาวพื้นเมือง และมีข้าราชการฮอลันดาเป็นประธาน ศาลยุติธรรมสำหรับชาวยุโรปที่แรฟเฟิลตั้งขึ้นที่เมืองท่า บัตตาเวีย สมารัง และสุราบายา ยังคงไว้เช่นเดิม ได้มีการตั้งศาลอื่นๆ ที่แอมบอยนา มากัสซาร์ มะละกา และในปี ค.ศ.1825 ที่ปาดัง ส่วนศาลที่บัตตาเวียเป็นศาลสูง มีอำนาจในการพิจารณาคดีอุทธรณ์ทั่วไปในหมู่เกาะอินดิสของฮอลันดา

คณะกรรมาธิการสูงสุดได้ออกกฎต่าง ๆ ให้ความคุ้มครองชาวพื้นเมือง ข้าราชการชาวพื้นเมืองได้รับเงินเดือนประจำเป็นการตอบแทน แทนที่จะได้รับที่ดินและใช้แรงงานผู้มีพันธะติดกับที่ดินทำงานให้ตน และจะต้องไม่ยุ่งเกี่ยวกับการค้าหรืออุตสาหกรรม หัวหน้าหมู่บ้านจะต้องไม่ใช้แรงงานประชาชนภายในหมู่บ้านของตนไม่ว่าในกรณีใด ๆ ห้ามการค้าทาส และยืนยันกฎเกณฑ์ในเรื่องทาสที่แรฟเฟิลวางไว้ อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าเสียดายว่า กฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่รัฐบาลออกเพื่อคุ้มครองชาวพื้นเมืองนั้นยอมรับกันในแง่ตัวบทกฎหมายเท่านั้น แต่มิได้มีการปฏิบัติอย่างจริงจัง และในสมัยการฟื้นฟูอำนาจของฮอลันดา ฮอลันดาก็ยังมีความเห็นเช่นเดียวกับแรฟเฟิลว่า จำเป็นต้องบังคับการปลูกกาแฟในปริอังกัน และเกณฑ์แรงงานชาวบลันดงในการทำป่าไม้สัก ยิ่งไปกว่านั้นในปี ค.ศ. 1830 เมื่อระบบการเพาะปลูกได้นำมาใช้ หลักการที่ให้ชาวนาปลูกพืชผลได้อย่างเสรีก็ถูกยกเลิกโดยสิ้นเชิง

ภายในต้นปี ค.ศ. 1819 ดินแดนของฮอลันดาที่อยู่นอกเกาะชวาเกือบทั้งหมดได้รับมอบกลับคืน งานของคณะกรรมาธิการสูงสุดจึงสิ้นสุดลง เอเลาท์และบุยสเกสเดินทางกลับ คงเหลือแต่ วัน เดอ เคเปลเลน ทำหน้าที่เป็นข้าหลวงใหญ่ เขาเป็นคนมีความคิดก้าวหน้าน้อยที่สุดในบรรดาคณะกรรมาธิการทั้ง 3 คน ในตอนต้นปี ค.ศ. 1820 เขาได้รวบอำนาจการปกครองให้หัวหน้าชาวพื้นเมืองมากขึ้น ซึ่ง

เป็นการฝ่าฝืนนโยบายที่ธรรมนูญวางไว้ เขาไม่ต้องการให้ชาวยุโรปจำนวนมากเข้าไปทำการเพาะปลูกในชวา และไม่ยอมอนุญาตให้บุคคลเหล่านั้นไปตั้งรกรากที่ปริอังกัน เพราะเกรงว่าจะเป็นการแข่งกับการบังคับเพาะปลูกกาแฟของรัฐบาลที่เขาได้ขยายเพิ่มขึ้นอย่างมาก และเนื่องจากเจ้าของที่ดินเหล่านั้นจ่ายค่าจ้างให้แก่คนงานชาวชวาสูงกว่ารัฐบาล เขาจึงบังคับให้เจ้าของที่ดินจำหน่ายกาแฟให้แก่รัฐบาลในอัตราเดียวกับชาวชวาเอง

เขาพยายามกีดกันชาวยุโรปและชาวจีนมิให้ยุ่งเกี่ยวกับการค้าทุกอย่างในปริอังกัน ซึ่งพ่อค้าต่างชาติมักจะให้เงินล่วงหน้าแก่กสิกร และบังคับซื้อพืชผลในราคาต่ำ การปฏิบัติดังกล่าวนี้ นอกจากจะทำให้กสิกรยากจนลงแล้ว ยังมีผลกระทบกระเทือนถึงรัฐบาลอีกด้วย เพราะกสิกรไม่สามารถเสียภาษีได้เต็มที่ และมักจะขายกาแฟซึ่งเป็นสิทธิของรัฐบาลให้แก่นายทุนเอกชน

ใน ค.ศ. 1822 ระหว่างการเดินทางไปทั่วเกาะชวา วัน เดอ เคเปลเลน ได้พบว่าชาวยุโรปซึ่งไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินสามารถเช่าที่ดินจากชาวพื้นเมืองได้ตามข้อตกลงที่เรียกว่า "สัญญาการเช่าที่ดิน" การตกลงนี้ ผู้เช่ามิได้รับประโยชน์ในการเช่าที่ดินแต่อย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังได้รับสิทธิจากเจ้าของที่ดินเหนือกสิกรซึ่งมีพันธะกับที่ดินด้วย ในปีต่อมา วัน เดอ เคเปลเลน ได้ออกกฤษฎีกาประกาศว่าสัญญาการเช่าที่ดินนี้เป็นโมฆะนับตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1824 เป็นต้นไป นโยบายนี้ก่อให้เกิดความขุ่นเคืองอย่างมาก เพราะสัญญาส่วนใหญ่เป็นสัญญาที่ทำไว้ในระยะเวลาอันยาวนาน หัวหน้าชาวพื้นเมืองได้รับเงินค่าตอบแทนล่วงหน้าและได้ใช้เงินนั้นหมดไปแล้ว ดังนั้นหนทางเดียวที่จะจ่ายเงินคืนให้แก่ผู้เช่าได้ ก็คือ หันไปกดขี่กสิกรพื้นเมืองซึ่งยากลำบากอยู่แล้วหนักขึ้นอีก ความไม่พอใจและความเกลียดชังรัฐบาลจึงแผ่ทั่วไปโดยเฉพาะอย่างยิ่งแถบเมืองยกยา

สิ่งที่ทำให้สถานการณ์ทั่วไปยิ่งทรุดหนักลงอีก คือ การที่เศรษฐกิจซึ่งเคยเจริญมากเริ่มตกต่ำหลังสงคราม ทำให้ราคากาแฟและน้ำตาลสูงขึ้น และมีเรือจำนวนมากเข้าเทียบเมืองท่าชวา ดังนั้น ภาษีซึ่งเคยเก็บได้มากจนถึง ค.ศ. 1822 เริ่มลดลง เป็นที่น่าสังเกตว่า ภาษีที่ดินคงเก็บได้เพิ่มขึ้น การตกต่ำของรายได้ทางด้านอื่นๆ คือ สาเหตุที่ทำให้การเงินโดยทั่วไปตกต่ำลง

ความยุ่งยากดังกล่าวนี้ สืบเนื่องมาจากค่าใช้จ่ายในการบริหารการปกครองแบบใหม่สูงกว่าสมัยของแรฟเฟิล และรัฐบาลใช้จ่ายเงินอย่างฟุ่มเฟือยในการสร้าง

ถนนสาธารณประโยชน์อื่น ๆ ปรากฏว่าในระยะที่จำเป็นต้องใช้นโยบายตัดทอนรายจ่ายอย่างรีบด่วนนั้น วัน เดอ เคเปลเลน ต้องเผชิญปัญหาการจลาจลที่เกิดขึ้นในเกาะโมลุกกะ บอร์เนียว เซลีเบส ปาเล็มบัง และทางชายฝั่งตะวันตกของเกาะสุมาตรา ซึ่งการปราบปรามการจลาจลเหล่านี้ ทำให้ฐานะการเงินที่ตกต่ำอยู่แล้วยิ่งทรุดหนักลง

ตามความเห็นของชาวฮอลันดาส่วนมาก สาเหตุสำคัญของความวุ่นวายดังกล่าวนี้เป็นเพราะการค้าโพ้นทะเลส่วนใหญ่ตกอยู่ในกำมือของชาวต่างประเทศ การค้าของฮอลันดาได้ผลประโยชน์พิเศษจากระบบภาษีศุลกากรแบบให้สิทธิแก่บางประเทศมากกว่าซึ่งออกใช้ใน ค.ศ. 1817 อย่างไรก็ตามสินค้าผ้าของอังกฤษที่มีคุณภาพเหนือกว่าผ้าที่ผลิตในฮอลันดา ก็ทำให้พ่อค้าอังกฤษอยู่ในฐานะที่ได้เปรียบกว่าในการกำจัดคู่แข่งคือ อังกฤษนั้น มุนทิงได้เสนอว่า พ่อค้าฮอลันดาควรจะรวมทุนกันตั้งบริษัทแห่งชาติโดยมีพระเจ้าแผ่นดินเป็นหัวหน้า พระเจ้าวิลเลียมทรงเห็นด้วยกับข้อเสนอนี้ ในปี ค.ศ. 1825 ได้จัดตั้งบริษัท "Nederlandsche Handelmaatschappij" ด้วยเงินทุนขั้นแรก 37 ล้านกิลเดอร์ โดยมีหลักประกันว่าจะได้เงินปันผลร้อยละ 4 ครึ่ง พระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้ถือหุ้นที่สำคัญ นับเป็นโครงการที่ใหญ่ยิ่งกว่าที่มุนทิงคิดฝันไว้ แต่ในระยะแรกก็ปรากฏว่าบริษัทไม่สามารถเอาชนะการแข่งขันกับอังกฤษได้ทำนองเดียวกับพ่อค้าเอกชนฮอลันดา

เพื่อช่วยเหลือชาวพื้นเมือง วัน เดอ เคเปลเลน ได้พยายามหาทางลดข้อเสียของการผูกขาดการค้าเครื่องเทศที่เกาะโมลุกกะ เขาได้เดินทางไปเยี่ยมเกาะนั้นในปี ค.ศ. 1824 และประกาศยกเลิกระบบการบังคับปลูกพืชที่เรียกว่า 'หองกีทอช' ซึ่งเป็นที่เกลียดชังอย่างมาก เพราะเป็นระบบที่กำหนดการปลูกเครื่องเทศให้อยู่ในระดับที่ต้องการและตรึงราคาให้คงที่ไว้ เขาพยายามชักจูงรัฐบาลที่ยุโรปให้ยกเลิกการผูกขาดทั้งหมด แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ

วัน เดอ เคเปลเลน ไม่ประสบผลสำเร็จในการหารายได้มาให้พอกับรายจ่าย ต่อมาในปี ค.ศ. 1825 เขาถูกย้ายจากตำแหน่งเพราะหย่อนสมรรถภาพในการบริหารทางด้านการเงิน พระเจ้าวิลเลียมทรงตระหนักดีว่า จะต้องใช้ความพยายามเป็นพิเศษจัดการแก้ไขการเงินที่ขาดดุลประจำปี ในที่สุดก็ทรงแต่งตั้ง ดู บุส เดอ กิซินยี เป็นกรรมาธิการสูงสุดต่อจากเคเปลเลน ทรงให้อำนาจพิเศษในการปฏิรูปที่เขาพิจารณาว่าจำเป็น วัน เดอ เคเปลเลน ควรจะเดินทางกลับประเทศฮอลันดาในปี

ค.ศ. 1825 แต่การเดินทางกลับของเขาก็ต้องล่าช้าไป เพราะเกิดการกบฏอย่างรุนแรงที่ชวาตอนกลาง

สงครามชวา ค.ศ. 1825—ค.ศ. 1830 เกิดจากสาเหตุหลายประการด้วยกัน คือได้เกิดมีความไม่พอใจอย่างสุดขีดในรัฐต่างๆของชาวพื้นเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยกยา การ์ตา อันมีผลสืบเนื่องมาจากวัน เดอ เคเปลเลน ได้ยกเลิกสัญญาเช่าที่ดิน ซึ่งมีผลกระทบกระเทือนชนทุกชั้น ความเดือดร้อนอย่างรุนแรงอีกประการหนึ่งก็คือ การเก็บภาษีผ่านแดนระหว่างดินแดนของชาวพื้นเมืองและดินแดนของรัฐบาล และการบังคับขู่เข็ญของชาวจีนที่ชาวพื้นเมืองทำงานด้วยความไม่สงบเหล่านี้ได้กลายเป็นเรื่องราวใหญ่โตขึ้น ภายใต้การนำของเจ้าชายองค์หนึ่งของราชวงศ์ที่ครองเมืองยกยา การ์ตา คือ ดิโป นิโกโร ซึ่งมีความเกลียดชังชาวฮอลันดาเป็นส่วนตัว

ปีนเจรัน แอนตา วิริอา เป็นที่รู้จักกันอย่างดีในนามว่า "ดิโป นิโกโร" เป็นโอรสองค์ใหญ่ของอมังกู บูโวโน ที่ 3 ซึ่งแรฟเฟิลได้แต่งตั้งให้ครองบัลลังก์เมื่อ ค.ศ. 1810 หลังจากสุลต่านเซปู พระราชบิดาถูกเนรเทศไปอยู่เกาะปีนัง อมังกู บูโวโนที่ 3 สิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 1814 ตามกฎหมายจารีตประเพณีของชวาโอรสองค์รอง คือ จาโรต์ จะต้องได้สืบราชสมบัติต่อมา เพราะพระราชมารดาของพระองค์มีตำแหน่งสูงกว่าพระมารดาของดิโป นิโกโร เพื่อให้เจ้าชายองค์ใหญ่ซึ่งมีอิทธิพลมากอยู่ในความสงบ แรฟเฟิลได้สัญญาว่าเมื่อจาโรต์สิ้นพระชนม์ ดิโป นิโกโร จะได้สืบราชสมบัติ ปรากฏว่า เมื่อจาโรต์สิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1822 รัฐบาลฮอลันดากลับเพิกเฉยในสิทธิของดิโป นิโกโร และรับรองโอรสของสุลต่านที่เพิ่งสิ้นพระชนม์ซึ่งมีอายุเพียง 2 ปี เป็นสุลต่านองค์ต่อไป ทรงพระนามว่า อมังกู บูโวโนที่ 5 อันที่จริงรัฐบาลฮอลันดาอาจจะไม่ล่วงรู้ถึงข้อสัญญาที่แรฟเฟิลทำไว้ก็ได้ เพราะได้แต่งตั้ง ดิโป นิโกโร และมังกู บูมี เจ้าชายในราชวงศ์อีกองค์หนึ่งเป็นผู้พิทักษ์สุลต่านผู้เยาว์ร่วมกัน

ต่อมาไม่นานนัก ดิโป นิโกโร ก็ผิดใจกับผู้ปกครองรัฐอารักขาชาวดัชท์ เนื่องจากเหตุการณ์ยุ่งยากที่เกิดขึ้นเป็นเพราะเคเปลเลนยกเลิกสัญญาเช่าที่ดิน แต่สาเหตุสำคัญที่ทำให้พระองค์ก่อการกบฏต่อฮอลันดาในที่สุด ก็คือการที่รัฐบาลตัดสินใจสร้างถนนผ่านที่ดินของพระองค์ ซึ่งมีหลุมฝังศพอันศักดิ์สิทธิ์อยู่ที่นั้น ดิโป นิโกโร เป็นผู้เลื่อมใสในศาสนาอย่างแรงกล้า เคยนั่งกรรมฐานในถ้ำอันศักดิ์สิทธิ์

ตามลำพัง จึงรู้สึกเจ็บแค้นมากที่ฮอลันดาไม่ยอมรับพระองค์เป็นหัวหน้าศาสนาในชวา ในฐานะที่ได้รับเลือกจากพระอัลลาห์ให้ทำหน้าที่ขับไล่พวกนอกศาสนา ดิโป นิโกโร จึงได้รับความสนับสนุนจากประชาชนทั่วไปที่มองดูพระองค์เสมือนหนึ่งเจ้าชายผู้มาช่วยปลดปล่อยในนิทานโบราณ

การกบฏได้เริ่มขึ้นเมื่อดิโป นิโกโร และมังกู บูมี ผู้ร่วมพิทักษ์สุลต่านพร้อมด้วยผู้ที่ไม่พอใจฮอลันดา "ขึ้นไปบนภูเขา" ทันทีที่พระองค์และสมัครพรรคพวกที่มีกำลังเข้มแข็งปรากฏตัวที่ยกยา ประชาชนก็หันมาสนับสนุนพระองค์ ฮอลันดาได้พาสุลต่านผู้เยาว์หลบหนีไป มีการฆ่าหมู่นายอากรชาวฮอลันดาและชาวจีน ในระยะนั้นฮอลันดาเป็นฝ่ายที่เสียเปรียบ เพราะกำลังทัพบกส่วนใหญ่เดินทางไปปาเล็มบังและโบนิ นายพล เดอ ก็อกถูกส่งมายังชวาตอนกลาง พร้อมด้วยกำลังเพียงเล็กน้อยที่ไม่สามารถปราบปรามการจลาจลที่ลุกลามอย่างใหญ่โตได้ อย่างไรก็ดีเขาได้เปิดการเจรจาชักชวนมิให้สุสุฮุนันแห่งสุระการ์ตาไปเข้าข้างฝ่ายดิโป นิโกโร

การต่อสู้มิได้เป็นไปอย่างมีแบบแผนและมีที่ตั้งมั่นคง ดิโป นิโกโรและหลานชายมีความสามารถเชี่ยวชาญการยุทธแบบกองโจร แม้ว่านายพล เดอ ก็อกจะได้กำลังหนุนเพิ่มเติม พระองค์ก็ยังเป็นต่ออยู่ ฮอลันดาพยายามฟื้นฟูอำนาจสุลต่านเซปูที่ถูกแรฟเฟิลสถอดจากบัลลังก์ แต่ก็ไม่เป็นผลเพราะพระองค์ไม่ได้รับความสนับสนุน และสิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 1828

ต่อมา เดอ ก็อก ค่อยเรียนรู้วิธีการปราบปรามพวกกบฏ เขาได้เริ่มตั้งระบบจุดป้องกันที่แข็งแรงในดินแดนที่ได้คืนจากพวกกบฏ จุดสำคัญเหล่านี้เชื่อมโยงด้วยถนนชั้นดีและมีกองทหารปฏิบัติการประจำอยู่ ดู บุส เด กิสซินยี ไม่เห็นด้วยเพราะต้องเสียเงินค่าใช้จ่ายอย่างสูง แต่เดอ ก็อก ยืนกรานที่จะใช้ระบบนี้ และปรากฏว่าได้ผลดี ในปี ค.ศ. 1828 แม้ว่าดิโป นิโกโร จะตั้งพระองค์ขึ้นเป็นสุลต่าน แต่ก็ต้องล่าถอยกำลังอย่างรวดเร็ว ความเสียหายของฝ่ายพระองค์ใหญ่หลวงมาก และยังเกิดโรคอหิวาต์ระบาดอย่างรุนแรงอีกด้วย ในปี ค.ศ. 1829 ผู้ช่วยคนสำคัญของดิโป นิโกโร คือ มังกู บูมิ และเซ็นโตต์ เห็นว่าไม่มีประโยชน์ที่จะต่อสู้จึงหลบหนีไปเข้ากับฮอลันดา ปีต่อมา ดิโป นิโกโร ขอเปิดการเจรจา ในที่ประชุม พระองค์ไม่ยอมสละตำแหน่งสุลต่านและผู้คุ้มครองชาวอิสลามในชวา การประชุมล่าช้าเป็นเวลานาน เดอ ก็อก จึงตัดปัญหาด้วยการจับกุมดิโป นิโกโร และเนรเทศไปอยู่ที่

เมนาโด ทางเหนือของเกาะเซลีเบส ต่อมาย้ายไปที่มากัสซาร์ และสิ้นพระชนม์ที่นั่นเมื่อ ค.ศ. 1855

เพื่อป้องกันมิให้เกิดปัญหายุ่งยากเช่นนี้อีก ฮอลันดาจึงผนวกดินแดนจำนวนมาก อาทิ บันจูมาส บาเจเลน มาเดียน และเคดีรี จากยกยาและสุระการ์ตา โดยได้มีการชดใช้ค่าเสียหายให้เจ้าผู้ครองนครทั้งสองในการสูญเสียดินแดนดังกล่าวนี้ สุสุฮุนันขุ่นเคืองที่ได้รับการปฏิบัติที่ไม่ดีทั้ง ๆ ที่ตนเป็นฝ่ายจงรักภักดีต่อฮอลันดา จึงออกจากเมืองไปหลบซ่อน ฮอลันดาเกรงว่าจะเกิดการจลาจลขึ้นอีก จึงเนรเทศเขาไปยังเมืองแอมบอยนา ผู้ที่ครองต่อมา คือ ปากูบูโวโนที่ 7 ได้ยอมลงนามในสัญญาที่บีตตาเวียเสนอต่อพระองค์ หลังจากนั้นก็มิได้เกิดความยุ่งยากอีก

สงครามชวาไม่เปิดโอกาสให้ ดู บุส กิสซินยี ปรับปรุงสถานการณ์ทางการเงินอย่างจริงจังได้ สงครามนี้เสียเงินค่าใช้จ่ายถึง 20 ล้านฟลอริน และส่วนใหญ่ก็เป็นเงินยืม เขาสามารถลดค่าใช้จ่ายในการปกครอง และลดจำนวนรัฐในอารักขาลงได้บ้าง นอกจากนี้การตั้งธนาคารแห่งชวาและระบบเงินใหม่ก็เป็นที่คาดหวังว่าจะเป็นผลดีในระยะเวลาข้างหน้า เขาได้ยกเลิกคำประกาศห้ามการทำสัญญาเช่าที่ดิน ซึ่งเป็นต้นเหตุของความวุ่นวายอย่างมากนั้น แต่ในระยะที่ภาวะการเงินของชวาเข้าขั้นวิกฤตินั้น เบลเยียมก็ก่อกบฏต่อฮอลันดา รัฐบาลฮอลันดาในยุโรปจึงตกอยู่ในสภาวะมีทีท่าจะล้มละลาย

อย่างไรก็ตาม การปรับปรุงครั้งหลังสุดนี้ก็มิได้ปรากฏรูปร่างขึ้น พระเจ้าวิลเลียมทรงเห็นว่า จำเป็นต้องใช้วิธีการใหม่แก้ปัญหาทางการเงินของชวาโดยรีบด่วน และได้ทรงแต่งตั้ง โจฮันเนส วัน เดน บอช เป็นข้าหลวงใหญ่สืบต่อจากดู บุส เดอ กิสซินยี พระองค์ทรงประกาศใช้ธรรมนูญในปี ค.ศ. 1829 ซึ่งยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงนโยบายทางเศรษฐกิจที่สำคัญ วัน เดอ บอช เป็นคนที่ก่อร่างสร้างตัวเองจากการรับราชการในกองทัพบกที่ชวา เคยเรียกร้องสิทธิเหนือดินแดนที่ถูกทอดทิ้งใกล้บีตตาเวีย แต่ไปทะเลาะกับเดนเดลส์ จึงถูกส่งกลับยุโรปในปี ค.ศ. 1810 เขาเคยถูกจับเป็นเชลยศึกที่อังกฤษอยู่ 2 ปี ภายหลังได้เลื่อนตำแหน่งเป็นหัวหน้าคณะเสนาธิการแห่งราชอาณาจักรเนเธอร์แลนด์ และได้ลาออกมาศึกษาวิชาเศรษฐศาสตร์การเมือง

ในข้อเขียนของเขา วัน เดอ บอช ได้วิจารณ์ "ลัทธิเสรีนิยมที่ไขว้เขว" ของเดนเดลส์และแรฟเฟิล เขาเป็นนักปฏิรูปมากกว่าเป็นนักปรัชญา และในฐานะผู้ก่อตั้งสมาคมบำเพ็ญประโยชน์ เขาได้มีบทบาทสำคัญแก้ไขปัญหาความยากจนในเมืองใหญ่ ๆ ในฮอลันดา ด้วยการก่อตั้งอาณานิคมที่เลี้ยงตนเองได้ในเขตที่ยังมีการเพาะปลูกน้อยที่ ฟรีสแลนด์ และ เดรนท์ ในปี ค.ศ. 1827 เขาได้รับมอบหมายไปปฏิบัติราชการพิเศษเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจที่หมู่เกาะอินดิสตะวันตกของฮอลันดา อีกปีต่อมา เขาเดินทางกลับมาพร้อมด้วยรายงานอธิบายวิธีการที่หมู่เกาะจะสามารถทำรายได้ประจำปีอย่างมากให้แก่เมืองแม่ พระเจ้าวิลเลียมทรงเลื่อมใสในผลงานของเขามาก จึงแต่งตั้ง วัน เดอ บอช เป็นผู้บริหารงานต่อจาก ดู บุส เดอ กิสซินยี เพื่อเขาจะได้นำความคิดที่เสนอนั้นไปปฏิบัติในหมู่เกาะอินดิสตะวันออก

ข้าหลวงคนใหม่มาถึงชวาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1830 และได้นำโครงการซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักกันในนามว่า "ระบบการเพาะปลูก" ไปปฏิบัติ โครงการนี้มีลักษณะหลายประการคล้ายคลึงกับระบบการบังคับให้ส่งพืชผลแบบเดิม แต่ดำเนินงานในรูปใหม่ โดยอ้างว่าชาวนาชวาไม่มีความสามารถที่จะใช้ที่ดินของตนให้เป็นประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ จึงควรบังคับให้กันที่ดินส่วนหนึ่งสำหรับปลูกพืชผลที่เป็นสินค้าออก ซึ่งรัฐบาลจะเป็นผู้กำหนดขึ้น รัฐบาลถือว่าผลิตผลนั้นเป็นค่าเช่าที่ดินแทนเงินสด พ่อค้าฮอลันดาจะเป็นผู้ดูแลผลิตผลนั้น บรรทุกลงเรือของฮอลันดาเพื่อนำไปจำหน่ายในประเทศเนเธอร์แลนด์ ด้วยวิธีการนี้เนเธอร์แลนด์จะกลายเป็นตลาดค้าพืชผลเมืองร้อนที่สำคัญของโลกอีกครั้งหนึ่ง ในเวลาเดียวกันอุตสาหกรรมที่เมืองแม่ก็จะได้รับการสนับสนุนเพื่อนำสินค้ามาจำหน่ายที่ตลาดในอาณานิคมซึ่งฮอลันดามีสิทธิพิเศษ

วัน เดอ บอช ได้วางกฎเกณฑ์ในการปฏิบัติต่อกสิกรผู้ผลิตดังต่อไปนี้ คือ[1]

1. ให้มีการตกลงกับประชาชน แบ่งที่นาส่วนหนึ่งไว้เพาะปลูกพืชผลที่ต้องการในตลาดยุโรป
2. ที่ดินที่ถูกแบ่งนี้จะมีพื้นที่ 1 ใน 5 ของจำนวนที่ดินที่เพาะปลูกในแต่ละหมู่บ้าน
3. การเพาะปลูกพืชผลที่ต้องการในตลาดค้ายุโรปนั้น จะต้องไม่ใช้แรงงานเกินกว่าการผลิตข้าว

[1] คัดจาก Indisch Staatsblad by Colenbrander, Koloniale Geschiedenis, 111, หน้า 37–8.

4. ที่ดินที่กันไว้เพื่อการเพาะปลูกนั้นจะต้องไม่เสียค่าเช่าที่ดิน
5. ผลผลิตจากการเพาะปลูกจะต้องส่งมาที่มณฑล และในกรณีที่พืชผลนั้นมีมูลค่าสูงกว่าค่าเช่าที่ดิน ส่วนที่เหลือจะตกเป็นของประชากรผู้ผลิต
6. ถ้าหากเพาะปลูกไม่ได้ผล และความล้มเหลวนั้นมิได้เป็นเพราะขาดความกระตือรือร้นหรือขยันขันแข็งแล้ว ถือว่าเป็นความรับผิดชอบของรัฐบาล
7. ชาวพื้นเมืองทำงานใต้การบังคับบัญชาหัวหน้าของตน ข้าราชการชาวยุโรปมีหน้าที่เพียงแต่ควบคุมดูแลการทำงานในที่นา การเก็บเกี่ยว ขนส่งพืชผลให้ตรงตามเวลา และการกำหนดสถานที่ที่เหมาะสมในการเพาะปลูก
8. การใช้แรงงานแบ่งแยกออกเป็นหลายประเภท คือ ส่วนหนึ่งดูแลรับผิดชอบการเจริญเติบโตของพืชผล อีกส่วนหนึ่งเก็บเกี่ยว ส่วนที่สามขนส่ง และส่วนที่สี่ทำงานในโรงงาน แต่จะใช้แรงงานประเภทสุดท้ายก็ต่อเมื่อคนงานเสรีมีจำนวนไม่เพียงพอ
9. ถ้าระบบการเพาะปลูกประสบความยุ่งยากในทางปฏิบัติ การยกเว้นไม่ต้องเสียค่าเช่าที่ดินคงใช้บังคับต่อไป เมื่อกสิกรจัดการดูแลพืชผลจนเจริญเติบโตแล้ว ถือว่าได้ปฏิบัติครบตามข้อผูกพัน ส่วนการเก็บเกี่ยวและการจัดการในขั้นสุดท้ายให้แยกทำความตกลงต่างหาก

ระบบการเพาะปลูกนี้ได้นำมาปฏิบัติในสภาวการณ์ที่เหมาะสม เพราะสงครามชวาทำให้ฮอลันดาได้ดินแดนไว้ในครอบครองมากขึ้น วัน เดอ บอช เริ่มกำหนดพืชผลบังคับ คือ ครามและน้ำตาล ผู้ปกครองรัฐในอารักขาเรียกประชุมหัวหน้าหมู่บ้าน และผู้ที่มีอาวุโสเพื่อแถลงนโยบายของระบบนี้ ได้มีการทำสัญญากับชาวจีนและชาวยุโรป เพื่อรับพืชผลส่งต่อให้รัฐบาลตามราคาที่กำหนด ปรากฏว่าการทดลองในขั้นแรกได้ผลดียิ่ง วัน เดอ บอช จึงเพิ่ม กาแฟ ชา ยาสูบ พริกไทย อบเชย ฝ้าย และแมลงที่อยู่ตามต้นกระบองเพชร (ใช้ทำสีแดงเข้ม) ในบัญชีพืชผลที่จะต้องเพาะปลูกให้รัฐบาล อันที่จริงได้มีผู้คัดค้านโครงการนี้ทั้งในระดับสูงสุดจนถึงต่ำสุด แต่ค่าใช้จ่ายมหาศาลในสงครามกับเบลเยียมยับยั้งการโต้เถียงที่ไม่อาจหาคำตอบได้นี้เสีย ในปี ค.ศ. 1832 วัน เดอ บอช ได้รับมอบอำนาจอย่างเต็มที่ ระบบการเพาะปลูกของเขากลายเป็น "เข็มขัดชูชีพที่ทำให้ฮอลันดาลอยตัวอยู่ได้" เป็นการเปลี่ยนแปลงจุดมุ่งหมายเดิมไปอย่างมาก เมื่อตั้งระบบนี้ขึ้น ก็มุ่งหวังเพียงแต่

จะช่วยชวาให้พ้นจากภาวะล้มละลาย แต่กลับกลายเป็นการช่วยประเทศเนเธอร์แลนด์ด้วย และในเวลาต่อมาได้สร้างความเจริญมั่นคงให้แก่เนเธอร์แลนด์จากรายได้ของเกาะชวา

ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1832 เป็นต้นมา กฎเกณฑ์ข้อบังคับได้เพิ่มมากขึ้น แต่ละรัฐในอารักขาจะต้องส่งสินค้าออกมีมูลค่า 2 กิลเดอร์ต่อจำนวนประชากร 1 คน นับตั้งแต่เดือนมกราคม ค.ศ. 1833 กาแฟที่ผลิตได้ทั้งหมดนอกเหนือที่อยู่ในโควต้าของรัฐบาล จะต้องขายให้รัฐบาลตามราคาที่กำหนดไว้ นับเป็นการละเมิดสัญญาเริ่มแรกที่บ่งไว้ว่า เมื่อกสิกรเพาะปลูกพืชผลที่รัฐบาลต้องการเป็นจำนวน 1 ใน 5 ของที่ดินแล้ว กสิกรย่อมมีสิทธิอย่างเต็มที่ในพืชผลที่เหลือ และสามารถจัดการกับพืชผลเหล่านั้นได้ตามใจชอบ ยิ่งไปกว่านั้น แม้ว่าหลักการข้อที่ 3 ของ วัน เดอ บอช จะได้บ่งไว้ว่า การเพาะปลูกพืชผลของรัฐบาลจะต้องไม่ใช้แรงงานมากกว่าการปลูกข้าว แต่ในทางปฏิบัติปรากฏว่า การเพาะปลูกพืชผลเหล่านี้เป็นสิ่งใหม่สำหรับชาวชวาจึงต้องใช้เวลาและมีความยากลำบากกว่าการปลูกข้าว นอกจากนั้น การเพาะปลูกกาแฟ น้ำตาล และคราม ก็ต้องการแรงงานมากกว่าการปลูกข้าว

ด้วยเหตุที่รัฐบาลต้องการเงินเป็นอย่างมาก จึงไม่รับรู้ในเรื่องเหล่านี้ ข้อป้องกันที่บ่งไว้ในหลักการเริ่มแรกของระบบการเพาะปลูกนี้จึงเป็นอันพับไป ชาวยุโรปและเจ้าหน้าที่ชาวพื้นเมืองซึ่งดูแลระบบนี้ได้รับส่วนแบ่งจากผลิตผลในท้องถิ่นของตน จึงกระตือรือร้นที่จะเพิ่มเงินรายได้ให้มากยิ่งขึ้น และใช้วิธีการที่ละเมิดต่อกฤษฎีกาและคำสัญญาที่รัฐบาลให้แก่ประชาชน ตัวอย่างเช่น ที่ดินมากกว่า 1 ใน 5 ของแต่ละหมู่บ้าน จะถูกกันไว้เพาะปลูกพืชผลของรัฐบาล และที่ดินที่ดีที่สุดก็จะถูกเลือกไว้เพื่อจุดมุ่งหมายนี้ ร้ายยิ่งไปกว่านั้น กสิกรจะต้องทำการเพาะปลูกในที่ดินของรัฐบาลก่อนที่จะเริ่มทำของตนเองได้ ด้วยเหตุนี้พืชผลที่เป็นอาหารจึงลดน้อยลง เพราะชาวชวาไม่มีเวลาเพียงพอที่จะเพาะปลูกในที่นาของตนเอง ถึงแม้ว่าวัน เดอ บอช จะได้กำหนดเวลาอย่างมากไว้ 66 วันต่อปีสำหรับแรงงานที่ใช้ในการเพาะปลูกพืชผลของรัฐบาล แต่การปลูกกาแฟก็ต้องใช้เวลาอย่างน้อย 90 วัน ในขณะเดียวกัน ยังคงมีการบังคับแรงงานในการซ่อมแซมบำรุงรักษาถนนและสะพาน ในท้องที่บางแห่งกสิกรต้องทำงานให้รัฐบาลมากกว่า 200 วัน ด้วยเหตุนี้ระหว่างปี ค.ศ. 1848–ค.ศ. 1850 ความอดอยากจึงเกิดขึ้นทั่วไปในชวาตอนกลาง สเตเปลได้ชี้ให้เห็นข้อเสียของระบบนี้ว่า ถึงแม้จะมีข้อห้ามอย่างชัดเจนในหลักการข้อ 4 และ 9 แต่ก็ยังมีการเก็บภาษีค่าเช่าที่ดินอยู่อีกโดยเกือบจะไม่มีข้อยกเว้น

นับตั้งแต่เริ่มแรกผลดีทางการเงินของระบบการเพาะปลูกดังกล่าวนี้เป็นไปตามที่คาดหวังไว้ ในต้นปี ค.ศ. 1833 รัฐบาลเนเธอร์แลนด์ได้ผลกำไรถึง 3 ล้านกิลเดอร์ เงินนี้ต่อมาเป็นที่รู้จักกันในนามว่า batig saldo หรือเงินส่วนเกิน ซึ่งประมาณว่าเงินส่วนเกินนี้ทำรายได้ให้กระทรวงคลังเนเธอร์แลนด์ถึง 900 ล้านกิลเดอร์ รัฐบาลได้นำเงินนี้ไปใช้หนี้ของประเทศและสร้างทางรถไฟของเนเธอร์แลนด์ ระบบการเพาะปลูกยังได้นำความมั่งคั่งมาสู่บริษัทเดินเรือเนเธอร์แลนด์ ซึ่งได้รับสิทธิผูกขาดในการขนส่งผลิตผลของรัฐบาลไปยังประเทศเนเธอร์แลนด์ รัฐบาลเนเธอร์แลนด์ที่หมู่เกาะอินดิสก็ได้ส่วนแบ่งในความร่ำรวยนี้ด้วย เพราะภายใต้ความตกลงที่เรียกว่า "ระบบการส่งของ" นี้ เงินรายได้ส่วนหนึ่งจะตกเป็นของกระทรวงคลังที่บัตตาเวีย

เฟอร์นิวัล เขียนไว้ว่า[1] "ระบบการเพาะปลูก" ยังผลให้เกิดปฏิกิริยาจากฝ่ายเสรีนิยม บรรดานักเขียนฝ่ายเสรีนิยมได้พรรณนาถึงความเลวร้ายต่าง ๆ ของระบบการเพาะปลูก และนับแต่นั้นมาก็มิได้มีผู้ใดวิเคราะห์ระบบนี้อย่างมีเหตุผลอีก นักประวัติศาสตร์เนเธอร์แลนด์มักจะพากันมองข้ามข้อเท็จจริงนี้ โดยทั่วไปมักจะมีความคิดเห็นว่า "หมู่เกาะอินดิสมิได้รับผลประโยชน์อะไรเลย และผลที่ตามมาก็ถูกมองอย่างมืดมิด" คำกล่าวนี้ก็เป็นเรื่องทำนองเดียวกับการที่พระเจ้ายอร์จที่ 3 สูญเสียอาณานิคมอเมริกาภายใต้ระบบการเพาะปลูกนี้ ประชากรชวาได้เพิ่มจาก 6 ล้านเป็น 9 ล้านครึ่ง จำนวนตัวเลขของสินค้าออกประเภทข้าวชี้ให้เห็นว่า การเพาะปลูกข้าวก็ได้เพิ่มขึ้นด้วย ได้มีการขึ้นภาษีเกลือและอากรตลาด รวมทั้งสินค้าเข้าประเภทผ้าฝ้ายต่าง ๆ การริเริ่มส่งพืชผลชนิดใหม่เป็นสินค้าออกและการทดลองใหม่ ๆ ซึ่งดำเนินการโดยกระทรวงเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเพาะปลูกใบชา ได้ทำประโยชน์อย่างมากให้แก่ชวาอย่างไม่ต้องสงสัย

การวิจารณ์ระบบการเพาะปลูกนี้ควรทำอย่างรอบคอบ ในท้องที่บางแห่งโดยเฉพาะทางภาคตะวันออกของชวา ซึ่งเจ้าหน้าที่ให้ความสนใจในการปลูกข้าวเท่า ๆ กับน้ำตาล นับว่าเจริญรุ่งเรืองมาก ในบริเวณส่วนอื่นที่สนใจแต่เฉพาะการปลูกพืชที่ส่งเป็นสินค้าออกและละเลยการปลูกข้าว ความอดอยากก็เกิดขึ้น เจ้าหน้าที่ที่ดีบางคนได้คำนึงถึงสวัสดิภาพของประชาชนด้วย แต่โชคร้ายที่เจ้าหน้าที่ส่วนใหญ่ ซึ่งได้รับส่วนแบ่งจากพืชผลที่เป็นสินค้าออกและต้องการเอาหน้ากับรัฐบาล มักจะมองข้ามสิ่งเหล่านี้ไป เมื่อพิจารณาถึงอินโดนีเซียโดยทั่วไปแล้ว ระยะ

---

[1] **Netherlands India**, หน้า 135.

ระหว่างที่ระบบการเพาะปลูกได้นำมาปฏิบัติอย่างเต็มที่ คือ ประมาณ ค.ศ. 1830 ถึง ค.ศ. 1860 นั้น มีข้อกล่าวหาที่รุนแรง 2 ประการเกี่ยวกับการปกครองของเนเธอร์แลนด์ คือ ดินแดนส่วนนอกเกาะชวาถูกละเลย เพราะเนเธอร์แลนด์มุ่งสนใจชวามากกว่าแต่ก่อน และในตอนกลางศตวรรษยิ่งสนใจเกาะอื่น ๆ น้อยมาก นอกจากนั้นเนเธอร์แลนด์ยังไม่สามารถแก้ปัญหาใหญ่ คือ ปัญหาโจรสลัดได้

ระหว่าง ค.ศ. 1843 ถึง ค.ศ. 1848 เป็นระยะที่มีการอดอยากหลายครั้งซึ่งทำให้ประชาชนตระหนักความจริงว่า จะต้องมีข้อผิดพลาดอย่างร้ายแรง ได้เกิดความยุ่งยากที่เซริบองซึ่งเป็นเขตปลูกข้าวที่สำคัญ แต่ตามระบบการเพาะปลูกถูกบังคับให้ปลูกกาแฟ น้ำตาล คราม ชา และอบเชย ในปี ค.ศ. 1843 ข้าวนับเป็นพืชผลที่เป็นสินค้าออกด้วย และได้เก็บภาษีที่ดินที่ใช้เพาะปลูกข้าวเป็นสิ่งของ จึงเกิดความอดอยากยิ่งขึ้น ผู้คนต้องอพยพย้ายออกจากบริเวณตอนกลางของเกาะชวา ซึ่งหลังความอดอยากสถานการณ์ยิ่งทรุดหนักลง เหตุการณ์เช่นนี้ทำให้ความไม่พอใจในระบบการเพาะปลูกรุนแรงยิ่งขึ้น ข้าหลวงใหญ่โรชุสเซ็น ถูกบังคับให้ลดการเพาะปลูกในเขตที่มีความยุ่งยาก และต้องพยายามอย่างสุดความสามารถที่จะดำเนินงานให้เป็นไปตามโครงการดั้งเดิมของ วัน เดอ บอช ทั้งยังต้องให้ความสนใจในการปลูกข้าวอย่างเพียงพอ

ผลที่สำคัญยิ่งไปกว่านี้ในระยะยาว คือ การเปลี่ยนแปลงขั้นมูลฐานของรัฐธรรมนูญใน ค.ศ. 1848 ภายใต้อิทธิพลของขบวนการปฏิวัติซึ่งสั่นสะเทือนไปทั่วยุโรปในปีนั้น รัฐธรรมนูญฉบับดัดแปลงแก้ไขใหม่โอนความรับผิดชอบกิจการอาณานิคมซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงมีอำนาจสิทธิขาดแต่ผู้เดียวไปขึ้นกับรัฐสภา ยังผลให้ฝ่ายค้านในสภาสูงซึ่งมี บารอน วัน โอเวล เป็นหัวหน้าได้มีบทบาทสำคัญยิ่งขึ้น พวกเสรีนิยมมีความเห็นว่า ระบบการเพาะปลูกนั้นล้าสมัยเสียแล้วตั้งแต่ปี ค.ศ. 1840 แต่อย่างไรก็ตาม กว่าระบบการเพาะปลูกจะล้มเลิกได้ในที่สุดต้องใช้เวลานาน บางคนกล่าวว่า แม้แต่การดำเนินงานเพื่อบรรเทาความเลวร้ายของระบบนี้ให้ได้ผลอย่างแท้จริง ก็กินเวลานานเช่นกัน ได้มีเสียงเรียกร้องอย่างมากให้รัฐบาลคำนึงถึงผลประโยชน์ชาวพื้นเมืองเป็นอันดับแรก แต่ถึงแม้ว่ารัฐบาลปฏิกิริยาจะได้อำนาจในกรุงเฮก ขบวนการต่อต้านระบบอาณานิคมก็ได้เริ่มหาทางดำเนินนโยบายเสรีนิยม เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดี การเคลื่อนไหวดังกล่าวนี้มุ่งที่จะขจัดระบบในความคิดของพวกเสรีนิยมแล้ว มี "รากฐานอยู่บนความอยุติธรรมและไร้ศีลธรรม" อันเป็นหลักการที่ตรงกันข้ามกับการดำเนินรัฐวิสาหกิจของเอกชน

บทที่ 31
การเคลื่อนไหวของอังกฤษก้าวต่อไปในมลายูและบอร์เนียว

บรรดาผู้ที่กระตือรือร้นให้โอนความรับผิดชอบของสเตรตส์ เซตเติลเมนต์จากกระทรวงอินเดียมาขึ้นกับกระทรวงอาณานิคม ย่อมจะผิดหวังในผลของการเปลี่ยนแปลงนั้นในระยะแรก ๆ ทั้งนี้เพราะในสมัยข้าหลวงคนแรกแห่งกระทรวงอาณานิคม คือ เซอร์ แฮรี ออร์ด ซึ่งปกครองระหว่างปี ค.ศ. 1867 ถึง ค.ศ. 1873 นั้น การดำเนินนโยบายไม่เข้าแทรกแซงยิ่งเป็นไปอย่างเคร่งครัดกว่าแต่ก่อน ตัวของออร์ดเองไม่สู้จะเห็นด้วยกับนโยบายของรัฐบาลที่ลอนดอนนัก และได้ร้องเรียนในภายหลังว่า เขาถูกกีดกันอย่างไม่ถูกต้องในการติดต่อกับเจ้าผู้ครองรัฐมลายู เขาจำต้องทนดูความระส่ำระสายและความแตกแยกในรัฐมลายูเหล่านั้น โดยที่ไม่อาจจะช่วยอะไรได้ เขาก็ได้แต่เพียงตระหนักดีถึงความรู้สึกอันรุนแรงของพวกพ่อค้าในสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ที่มีความเห็นว่า ดินแดนตอนในของแหลมมลายูนั้นอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติ การค้าขายจะเจริญกว่าที่เป็นอยู่อย่างแน่นอน ถ้าหากว่าดินแดนเหล่านี้จะมีสันติสุขและเป็นระเบียบเรียบร้อย

นอกจากปัญหาการทะเลาะวิวาทจองล้างจองผลาญในหมู่เจ้าผู้ครองแคว้นมลายูแล้ว ยังมีปัญหาเรื่องคนทำเหมืองแร่ชาวจีนจำนวนมากที่รุกล้ำเข้าไปยังเขตที่มีดีบุกนับตั้งแต่กลางศตวรรษเพิ่มขึ้นอีก ได้มีการเปิดเหมืองแร่หลายแห่งพร้อมด้วยคนงานนับพันที่ลารุตในเประ ที่กัวลาลัมเปอร์ ที่คลังในสลังงอ ที่สุไหงอูจอง ในเนกรีเซมบิลัน และสมาพันธรัฐทั้ง 9 แห่งมินังคะเบา ลอง จาฟาร์ ผู้ปกครองแคว้นลารุตตั้งแต่ ค.ศ. 1850 ได้ชักชวนชาวจีนนับพันเข้าไปทำเหมืองแร่ดีบุกที่นั่น ชาวจีนพวกนี้แบ่งออกเป็น 2 สมาคมใหญ่ และเป็นศัตรูกัน คือ พวกกิฮิน* และไฮซัง และในสมัยที่งา อิบราฮิม บุตรชายของเขาเป็นผู้ปกครอง การทะเลาะวิวาทของชาวจีนได้รุนแรงขึ้นจนไม่อาจจะทนทานได้ ยิ่งไปกว่านั้นอาจเป็นอันตรายจากการที่บีนังเข้ามาพัวพันด้วย เนื่องจากบีนังเป็นที่ตั้งศูนย์กลางของสมาคมทั้งสองและเป็นแหล่งลำเลียงอาวุธและสัมภาระให้แก่ชาวจีนที่ลารุต โจรสลัดทางชายฝั่ง

* สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทรงเรียกพวก "งี่หิน"

เประแพร่หลายยิ่งขึ้น และได้มีการต่อสู้ของสมาคมทั้งสองตามถนนที่บีนังด้วย เมื่อสุลต่านแห่งเประถึงแก่กรรมลงในปี ค.ศ. 1871 ทำให้สถานการณ์ยิ่งเลวลง เพราะเกิดการทะเลาะวิวาทในการสืบตำแหน่ง เพื่อจะยุติความเป็นศัตรูกันนี้ เซอร์ แฮรี ออร์ด จึงแนะให้มีการเรียกประชุมหัวหน้าต่าง ๆ เพื่อตกลงปัญหา แต่บรรดาหัวหน้าก็ปฏิเสธที่จะมาประชุม ออร์ดเองก็ไม่มีอำนาจอย่างใดที่จะจัดการเรื่องนี้ต่อไปได้

เซอร์ แฟรงค์ สเว็ตเต็นแนม บรรยายว่า การปล้น การต่อสู้ และการฆาตกรรมเป็นสภาวการณ์ปกติในรัฐสลังงอ ในสมัยของออร์ด การต่อสู้อย่างนองเลือดยังคงดำเนินต่อไประหว่าง รายา มาห์ดี สมาชิกผู้หนึ่งของฝ่ายผู้ปกครอง กับบุตรเขยที่มีหัวก้าวหน้า ผู้เป็นน้องชายของสุลต่านแห่งไทรบุรี ซึ่งได้รับการแต่งตั้งเป็นอุปราช ใน ค.ศ. 1871 โจรสลัดชาวจีนจากกัวลาสลังงอเข้าปล้นสะดมเรือสินค้าที่ชักธงอังกฤษ ยังผลให้เรือรบหลวง "รินัลโด" ต้องเข้าแทรกแซง รัฐมลายูอื่น ๆ ก็เข้าร่วมในการสู้รบทั้งสองฝ่ายครั้งนี้ด้วย จึงเกิดความไม่สงบรุนแรงมากจนกระทั่งการส่งดีบุกของพ่อค้าในมะละกาและสิงคโปร์มีผลกระทบกระเทือนไปด้วย ออร์ดพยายามที่จะเปิดการเจรจาตกลง แต่ก็ต้องล้มเหลวลงอีกครั้งหนึ่ง เมื่อสภาการค้าแห่งสิงคโปร์ได้ร้องทุกข์ว่าไม่สามารถทำการค้าขายในแหลมมลายูได้ รัฐมนตรีต่างประเทศก็ออกคำสั่งให้ออร์ดแจ้งต่อบรรดาพ่อค้าว่า จะไม่มีการเข้าแทรกแซงใด ๆ ทั้งสิ้น เว้นเสียแต่ว่าเป็นการปราบปรามโจรสลัดหรือยับยั้งการรุกราน ซึ่งเป็นภัยอันตรายต่อชีวิตหรือดินแดนของอังกฤษ

ในปี ค.ศ. 1873 ออร์ดได้รับคำร้องทุกข์จากชาวจีน 248 คน หมายรวมถึงพ่อค้าชาวจีนชั้นนำในสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ ทุกคนขอความคุ้มครองในการทำการค้าที่ถูกต้องตามกฎหมายของพวกเขา ในรายงานที่เสนอไปยังลอร์ด คิมเบอร์ลีย์ รัฐมนตรีกระทรวงต่างประเทศสำหรับอาณานิคมในคณะรัฐบาลของแกลดสโตน ออร์ดได้ใช้ถ้อยคำที่เกือบจะอย่างเดียวกับคำร้องทุกข์ของพ่อค้าเหล่านั้นว่า "ตามความเป็นจริงสถานการณ์ในแหลมมลายูขณะนั้นคือ ดินแดนที่มั่งคั่งที่สุดตกอยู่ในมือพวกนอกกฎหมายที่วุ่นวายบ้านบ่วน ยกเว้นยะโฮร์ ส่วนรัฐที่ยังคงรักษาความเป็นระเบียบไว้ได้ก็คือ รัฐที่เป็นเมืองขึ้นของไทย"

ในปี ค.ศ. 1863 อังกฤษเริ่มดำเนินนโยบายที่เรียกว่า "การต่อสู้ทางการทูตที่เอาจริงเอาจัง"[1] กับ ฮอลันดา เกี่ยวเนื่องจากฮอลันดาถูกกล่าวหาว่า ได้ละเมิดสนธิสัญญาปี ค.ศ. 1824 โดยขยายการครอบครองเข้าไปจนถึงสุมาตรา สภาการค้าแห่งสิงคโปร์ได้ร้องเรียนว่า การที่ท่าเรือทางฝั่งตะวันออกบางแห่งซึ่งเคยเปิดให้อังกฤษค้าขาย ตกไปอยู่ในความครอบครองของฮอลันดานั้น ฮอลันดาได้บอกกับบรรดาเจ้าผู้ครองรัฐว่า การตกลงที่บรรพบุรุษของเขาเคยทำไว้แต่ก่อนไม่มีผลใช้บังคับอีกต่อไป ในช่วงของการเจรจาแลกเปลี่ยนกันนั้นมีข่าวเล็ดลอดออกมาว่า ฮอลันดายินดีที่จะปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของอังกฤษ เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนที่ฮอลันดาจะได้สิทธิเสรีแต่ผู้เดียวในการปฏิบัติการต่อแคว้นอัจเจ ซึ่งโจรสลัดจากแคว้นนี้ได้สร้างความยุ่งยากให้ทั้งสองฝ่ายเป็นเวลากึ่งศตวรรษมาแล้ว

ฮอลันดาได้ให้ความสำคัญในกรณีนี้มากขึ้น เมื่อรู้ว่าสุลต่านแห่งอัจเจได้ร้องขอความช่วยเหลือจากตุรกีในปี ค.ศ. 1869 เพื่อต่อต้านอำนาจฮอลันดา แต่ไม่สำเร็จ ในปีเดียวกันนั้นเอง หลังการเปิดคลองสุเอซ ที่ตั้งของอัจเจซึ่งอยู่ปลายเหนือสุดของสุมาตราได้กลายเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญยิ่งกว่าแต่ก่อน ในปี ค.ศ. 1871 ได้มีการต่อรองกันระหว่างอังกฤษและฮอลันดา เพื่อเป็นการตอบแทนที่ฮอลันดายอมยกดินแดนที่อยู่ในครอบครองของตนที่โกลด์ โคสต์ ทางตะวันตกของแอฟริกา อังกฤษยินยอมให้ฮอลันดาปฏิบัติการในสุมาตราได้อย่างเสรี โดยมีความเข้าใจว่าฮอลันดาจะปฏิบัติต่อการค้าของอังกฤษในกลุ่มเกาะนั้น ในทำนองเดียวกัน

เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน ค.ศ. 1871 มีการลงนามในสนธิสัญญาสุมาตรา นับเป็นการเริ่มต้นการเคลื่อนไหวของฮอลันดาก้าวต่อไปในอินโดนีเซีย ในปี ค.ศ. 1873 ฮอลันดาเริ่มทำสงครามอันยืดยาวเพื่อปราบปรามอัจเจ ในเดือนกันยายนปีเดียวกันนั้นเอง ลอร์ด คิมเบอร์ลีย์ ได้เริ่มเปลี่ยนนโยบายเกี่ยวกับกิจการในมลายู โดยยกเลิกนโยบายไม่เข้าแทรกแซงอย่างเปิดเผย และได้ออกคำสั่งไปยังเซอร์ แอนดรูว์ คลาก ข้าหลวงของ สเตรตส์ เซตเติลเมนต์ ที่ได้รับตำแหน่งสืบต่อจากออร์ด ให้ใช้อิทธิพลของเขาบังคับเจ้าชายชาวพื้นเมืองช่วย "ดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ให้พ้นจากความหายนะที่กำลังคืบคลานเข้ามา ถ้าหากว่าความระส่ำระสายในปัจจุบันยังคงดำเนินต่อไปโดยไม่มีการควบคุม" การเปลี่ยนแปลงนโยบายของอังกฤษครั้งนี้ไม่เกี่ยวกับการดำเนินนโยบายครอบครองอินโดนีเซียเพิ่มขึ้นของฮอลันดา ถึงแม้ว่า

---

[1] Rupert Emerson, **Malaysia**. หน้า 380.

จะบังเอิญเกิดขึ้นในระยะเวลาที่ใกล้เคียงกันอย่างมาก แต่การเปลี่ยนแปลงนี้เกิดขึ้นจากสภาวะของท้องถิ่นนั้นเอง รูเปอร์ต เอเมอร์สัน[1] ได้กล่าวถึง การที่ทั้งฮอลันดาและอังกฤษดำเนินนโยบายเข้าครอบครองดินแดนในเขตอิทธิพลของตนเพิ่มขึ้นว่า "เป็นสัญญาณของลัทธิจักรวรรดินิยมแบบใหม่ที่กำลังเริ่มต้นขึ้นในระยะนั้น" และเกือบจะในระยะเวลาเดียวกันนั้น ฝรั่งเศสก็ได้หันมาฟื้นฟูอำนาจของตนในอินโดจีนด้วย

ในคำสั่งที่มีมาถึง เซอร์ แอนดรูว์ คล้าก มีข้อความกล่าวแนะอย่างชัดแจ้งถึงวิธีการดำเนินนโยบายดังกล่าวนี้ นอกจากขอร้องให้เซอร์ แอนดรูว์ คล้าก สอบสวนสถานการณ์ที่แท้จริงในแต่ละรัฐให้แน่ชัด และรายงานการดำเนินงานเท่าที่จะทำได้เพื่อฟื้นฟูความสงบเรียบร้อยและคุ้มครองการค้าขายแล้ว ลอร์ด คิมเบอร์ลีย์ยังได้กล่าวต่อไปว่า "ข้าพเจ้าอยากให้ท่านพิจารณาเป็นพิเศษว่า ควรจะแนะนำให้มีการแต่งตั้งข้าราชการอังกฤษเข้าประจำในรัฐใดรัฐหนึ่งหรือไม่ และการแต่งตั้งดังกล่าวนี้ก็ควรจะทำด้วยความเห็นชอบอย่างเต็มที่ของรัฐบาลชาวพื้นเมืองเท่านั้น ส่วนค่าใช้จ่ายในการนี้รัฐบาลที่สเตรตส์ เซตเติลเมนต์จะต้องเป็นผู้ออก" อับดุลลาห์ผู้อ้างสิทธิตำแหน่งสุลต่านเประ ครั้งหนึ่งได้เคยขอร้องเซอร์ แฮรี ออร์ด ให้ส่งข้าราชการอังกฤษไปช่วยสอนการปกครองประเทศ เขาจึงถูกชักชวนให้ยื่นคำขอร้องไปยังเซอร์ แอนดรูว์ คล้าก อีก ดังนั้นเประจึงเป็นดินแดนแห่งแรกที่อังกฤษได้เริ่มดำเนินนโยบายขั้นแรกของตน

คล้ากเป็นคนทำจริง มิใช่เพียงแต่พูดหรือคิดเท่านั้น เขามิใช่บุคคลที่ยื่นข้อเสนอและรอคอยคำสั่ง การสอบสวนขั้นแรกได้ชี้ให้เห็นว่า เรื่องชาวจีนอพยพเป็นปัญหายิ่งใหญ่เกินกว่าผู้ปกครองชาวมลายูจะจัดการได้ คล้ากจึงส่งนายทหารของเขา คือ ดับบลิว.เอ.พิกเกอริง ซึ่งรับผิดชอบกิจการที่เกี่ยวข้องกับชาวจีนไปยังปีนัง ชักจูงให้บรรดาหัวหน้าที่แตกแยกในแคว้นลารุตยอมรับคำไกล่เกลี่ยของเขา เมื่อเป็นที่ตกลง คล้ากจึงเชิญหัวหน้าผู้ปกครองเประมาประชุมร่วมกันที่เกาะปังกอร์ นอกชายฝั่งปากแม่น้ำเประในเดือนมกราคม ค.ศ. 1874 ณ ที่นั้นเขาได้รับรองอับดุลลาห์ผู้เรียกร้องสิทธิที่ถูกต้องเป็นสุลต่าน แม้ว่าประชาชนในเประจะสนับสนุนเขาไม่มากนักก็ตาม และได้เปิดการเจรจาทำความตกลงที่มีชื่อว่า "การตกลงที่ปังกอร์" ซึ่งสุลต่านแห่งเประได้ยอมให้มีผู้ปกครองรัฐในอารักขาเป็นชาวอังกฤษในรัฐ

---

[1] เรื่องเดิม,หน้า 112.

เอกสารสำคัญในการวางระเบียบการปกครองใหม่นี้ เปิดโอกาสให้อังกฤษเข้าแทรกแซงเพื่อป้องกันเประ และช่วยเหลือเจ้าผู้ครองรัฐทั้งหลาย มีข้อความสองมาตราที่เป็นหลักการสำคัญของระบบการปกครองแบบรัฐในอารักขา คือ มาตรา 6 บัญญัติว่า "สุลต่านขอรับรองและจะจัดหาที่พำนักที่เหมาะสมให้ข้าราชการอังกฤษที่เรียกว่า ผู้ปกครองรัฐในอารักขา ซึ่งได้รับการแต่งตั้งไปประจำราชสำนักของสุลต่าน สุลต่านจะต้องขอคำแนะนำจากผู้ปกครองรัฐในอารักขาและปฏิบัติตามทุกกรณี ยกเว้นแต่เรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาและประเพณีของมลายู" และมาตรา 10 บ่งว่า "การเก็บภาษีอากรและควบคุมรายรับรายจ่าย ตลอดจนการบริหารประเทศโดยทั่วไปจะต้องเป็นไปตามคำแนะนำของผู้ปกครองรัฐในอารักขา"

หัวหน้าชาวจีนที่วิวาทกันได้เข้าร่วมประชุมด้วย และลงนามในสัญญาผูกมัดว่าจะปลดอาวุธโดยเด็ดขาด และอยู่อย่างสงบสุข มิฉะนั้นจะถูกลงโทษอย่างรุนแรง มนตรีแห่งลารุต ซึ่งอับดุลลาห์เป็นผู้แต่งตั้งด้วยความเห็นชอบของเซอร์ แฮรี ออร์ด ได้รับการยืนยันในการแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยผู้ปกครองรัฐในอารักขา หลังจากนั้น เซอร์ แอนดรูว์ คล้าก จึงได้รายงานผลงานของเขาไปยังลอร์ด คาร์นาวอน รัฐมนตรีต่างประเทศด้านอาณานิคมคนใหม่ ในคณะรัฐบาลชุดใหม่ของดิสราเอลีที่เพิ่งจัดตั้งขึ้น ไม่จำเป็นจะต้องกล่าวว่าคล้ากได้ดำเนินงานไปไกลเกินกว่าที่คิมเบอร์ลีย์คาดคิดเอาไว้ อย่างไรก็ตาม ข้อตกลงต่าง ๆ ที่กำหนดไว้ ก็จำต้องคอยเวลาที่จะนำไปปฏิบัติต่อไป

ต่อจากนั้นอังกฤษก็เข้าจัดการกับรัฐสลังงอ เซอร์ ริชาร์ด วินสเต็ด กล่าวว่า "ข้ออ้างเฉพาะหน้าก็คือ การที่โจรสลัดที่กัวลา ลังกัต คุกคามเรือของมะละกาและยังผลให้คนในบังคับอังกฤษ 8 คนถูกฆ่าตายโดยพวกโจรสลัดที่ทำงานให้กับบุตรชายของสุลต่าน" ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1874 เซอร์ ชาร์ลส์ แชดเวล ผู้บัญชาการกองทัพเรืออังกฤษในประเทศจีน ได้รับคำเชื้อเชิญจากเซอร์ แอนดรูว์ คล้าก ให้เข้าร่วมปฏิบัติการทางเรือด้วย ผลก็คือสุลต่านยอมให้มีการไต่สวนผู้ต้องหา แม้ว่าจะพยายามบิดให้เป็นเรื่อง "การเล่นแบบเด็ก ๆ" และยอมรับให้มีผู้ปกครองรัฐในอารักขา ขั้นแรกที่คล้ากปฏิบัติในกรณีนี้ก็คือ ให้แฟรงค์ สเว็ตเต็นแนม เป็นที่ปรึกษาอย่างไม่เป็นทางการ แต่มิได้มีการตกลงอย่างเป็นทางการเช่นข้อตกลงที่บังกอร์ แต่การรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบาและความเข้าอกเข้าใจของสเว็ตเต็นแนม ทำให้ชนะใจสุลต่านถึงกับสุลต่านเขียนจดหมายไปถึงข้าหลวงว่า "ข้าพเจ้าจะยินดีมาก

ถ้าหากเพื่อนของข้าพเจ้าจะช่วยปรับปรุงประเทศให้ถูกต้องและเก็บภาษีทั้งหมด" เจ.จี. เดวิดสัน จึงได้รับการแต่งตั้งเป็นผู้ปกครองรัฐในอารักขา และมีสเว็ตเต็นแนมเป็นผู้ช่วย

รัฐที่สามที่เข้ามารวมกับระบบใหม่นี้คือ สุไหง อูจอง รัฐสมาชิกที่สำคัญที่สุดของสมาพันธรัฐมินังคะเบา เนกรีเซมบิลัน ซึ่งตั้งอยู่ถัดไปข้างหลังรัฐมะละกา นายภาษีอากรนอกกฎหมายได้รบกวนชาวจีนเหมืองแร่บนฝั่งแม่น้ำลิงกิ ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1874 คลาร์กเข้าแทรกแซงและชักชวนให้เจ้าเมืองสุไหง อูจอง และลิงกิ ลงนามในข้อตกลงยกเลิกการเป็นโจรสลัด และอยู่อย่างสงบเพื่อแลกเปลี่ยนกับความคุ้มครองของอังกฤษ ดาโต๊ะ คลานา ปุตรา แห่งสุไหง อูจอง จึงขอร้องให้มีข้าราชการอังกฤษไปประจำ ร้อยเอก ทาทัม ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยผู้ปกครองรัฐในอารักขาประจำรัฐนั้น แต่ผลทำให้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้น เพราะดาโต๊ะ บันดาร์ ซึ่งเคยมีรายได้จากการบีบบังคับชาวจีนเหมืองแร่ คัดค้านการตกลงใหม่นี้ จึงมีการส่งกำลังทหารอังกฤษส่วนหนึ่งเข้าไปเพื่อระงับความวุ่นวาย และหลังจากมีการต่อสู้อย่างประปราย อังกฤษก็สามารถยึดดินแดนนั้นได้

ในปีต่อมา ได้มีเหตุการณ์ที่ทำให้อังกฤษต้องปฏิบัติการอย่างเด็ดขาดในเประ เจ. ดับบลิว. ดับบลิว. เบิร์ช ซึ่งเป็นผู้ปกครองรัฐในอารักขาคนแรกถูกฆ่าตาย เมื่อวันที่ 2 พฤศจิกายน เซอร์ แอนดรูว์ คลาร์กได้เดินทางออกจากสิงคโปร์เมื่อเดือนพฤษภาคมก่อน เพื่อเข้ารับตำแหน่งสมาชิกสภาของข้าหลวงใหญ่ในอินเดีย เซอร์ วิลเลียม เจอร์วัวส์ ซึ่งดำรงตำแหน่งสืบต่อมามีความกระตือรือร้นที่จะดำเนินการให้รวดเร็วขึ้น เพื่อยกเลิกอภิสิทธิ์และสิทธิต่าง ๆ ของผู้ปกครอง ซึ่งเป็นอุปสรรคสำคัญในการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน แทนที่จะผ่อนหนักผ่อนเบาและค่อยทำค่อยไป เบิร์ชกลับดำเนินการอย่างรุนแรงเพื่อล้มล้างการใช้อำนาจในทางที่ผิดซึ่งตามความเห็นของนักปกครองชาวยุโรปถือว่าเป็นเรื่องสกปรกโสมม

เจอร์วัวส์เดินทางอย่างมิรู้จักเหน็ดเหนื่อยไปทั่วรัฐ เพื่อสอบสวนการบีบบังคับต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการตกเป็นทาสเพราะเป็นหนี้ ซึ่งเป็นเรื่องที่เลวร้ายมาก แต่ในเประ อับดุลลาห์และคนอื่น ๆ ได้แสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนด้วยวิธีดังกล่าวนี้จนเป็นความเดือดร้อนที่ไม่อาจจะทนได้ มาตรการที่เขาดำเนินเพื่อปราบปรามระบบนี้ และการเก็บภาษีอย่างเป็นธรรมทำให้ผู้ปกครองต่าง ๆ

รวมหัวกันคิดอุบายกำจัดเขา อันที่จริงทัศนคติและการดำเนินงานของเบิร์ช ไม่ใช่เป็นสาเหตุอย่างเดียวแห่งความหายนะของเขา ควรจะกล่าวให้ชัดแจ้งว่า การรวมหัวกันของหัวหน้าต่าง ๆ เป็นแผนการต่อต้านการตกลงที่ปังกอร์มากกว่าจะต่อต้านตัวแทนที่ได้รับแต่งตั้งมาปฏิบัติการ มีผู้กล่าวว่า[1] หัวหน้าเหล่านั้นได้ทำความตกลงตามข้อผูกพันโดยมิได้ตระหนักอย่างแท้จริงถึงความหมายของข้อผูกพันดังกล่าว และถึงแม้จะทราบดี ก็มิได้ตั้งใจอย่างจริงจังที่จะเคารพสัญญานั้น

การจลาจลถูกกำลังทหารที่เข้มแข็งปราบลงได้ โดยสามารถกำจัดฆาตกรและผู้สมรู้ร่วมคิดได้ ได้เกิดการจลาจลทั่วไปในมลายูชั่วระยะหนึ่ง ซึ่งต้องใช้เวลาหลายปีกว่าจะฟื้นฟูความเป็นระเบียบเรียบร้อย หัวหน้า 3 คนถูกแขวนคอ อีก 3 คนรวมทั้งสุลต่านอับดุลลาห์ถูกเนรเทศไป ข้าหลวงเจอร์วัวส์ ซึ่งประกาศผนวกดินแดน หรือถ้าไม่เป็นผลก็ให้เปลี่ยนตำแหน่งผู้ปกครองรัฐในอารักขา เป็นกรรมาธิการในสมเด็จพระราชินีที่มีอำนาจในการปกครองในนามของสุลต่าน ได้ถูกลอร์ด คาร์นาวอน คัดค้าน เพราะเป็นการให้อำนาจแก่ผู้ปกครองรัฐในอารักขามากกว่าที่กระทรวงอาณานิคมกำหนดให้ ได้มีการโต้เถียงอย่างรุนแรงระหว่างข้าหลวงและรัฐมนตรีต่างประเทศ เกี่ยวกับอำนาจหน้าที่ของผู้ปกครองรัฐในอารักขา ข้าหลวงมีความเห็นว่า ระบบนี้ไม่สามารถจะดำเนินงานไปได้ ถ้าหากว่าผู้ปกครองรัฐในอารักขาจะเป็นเพียงผู้ให้คำแนะนำอย่างเดียว ถึงแม้ว่าลอร์ด คาร์นาวอนปฏิเสธที่จะเปลี่ยนแปลงทฤษฎีของเขาในหลักการปกครองทางอ้อม ก็ปรากฏว่าในทางปฏิบัติผู้ปกครองรัฐในอารักขายิ่งมีลักษณะเป็นผู้ปกครองที่แท้จริงของรัฐมากขึ้นทุกที

ในปี ค.ศ. 1878 เมื่อผู้ปกครองรัฐในอารักขาจำเป็นต้องใช้อำนาจเกินขอบเขตในบางกรณี ข้าหลวงได้วางกฎเกณฑ์ไว้ว่าผู้ปกครองรัฐในอารักขาเพิกเฉยต่อหลักการที่ว่า เขาเป็นแต่เพียงผู้ให้คำแนะนำและกลับทำหน้าที่เป็นผู้ปกครองเสียเอง เขาจะต้องรับผิดชอบต่อความยุ่งยากที่จะเกิดขึ้น เมื่อรัฐมนตรีต่างประเทศเห็นชอบด้วยกับหลักการดังกล่าวนี้ ข้อโต้แย้งของรัฐบาลที่กรุงลอนดอนจึงเป็นอันยุติลง หลังสงครามเประแล้ว ไม่ปรากฏความยุ่งยากอีก ชาวมลายูยอมจำนน พวกหัวหน้ากบฏถูกขับออกจากตำแหน่ง นับแต่นั้นมาผู้ปกครองรัฐในอารักขาจึงสามารถดำเนินงานการปรับปรุงก้าวหน้าไปด้วยดีในสถานการณ์ที่ดีกว่าแต่ก่อน

---

[1] หมายถึง the Lieutenant—Governor แห่งปีนัง อ้างโดย Emerson, หน้า 125.

ในสลังงอ ระบบการปกครองใหม่ดำเนินไปด้วยดีโดยปราศจากความยากลำบากใด ๆ เพราะอุปราชและเดวิดสันเป็นเพื่อนเก่ากันมา การคลังของรัฐบาลก็ได้จัดตั้งขึ้นตามระบบการที่ถูกต้อง มีการจัดตั้งกำลังตำรวจขึ้น และหัวหน้าชุมชนชาวจีนในชุมนุมชนแถบเหมืองเขตกัวลาลัมเปอร์ ก็ได้ให้การรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยด้วยความจงรักภักดี ที่สุไหง อูจอง ดาโต๊ะ คลานา ก็กระตือรือร้นที่จะปฏิบัติตามวิธีการของอังกฤษ ยิ่งไปกว่านั้น การนำระเบียบการปกครองของอังกฤษมาใช้ ก็ได้นำความรุ่งเรืองมาให้มลายูอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาแต่ก่อน การยกเลิกระบบทาสและข้อบังคับที่น่ารำคาญหลายอย่างซึ่งขัดขวางการค้า การรักษาความเป็นระเบียบโดยกำลังตำรวจที่เชื่อถือได้ และการให้เงินประจำแก่สุลต่านและหัวหน้าคนอื่น ๆ แทนการบังคับเก็บเงินจากราษฎรโดยไม่มีกฎเกณฑ์ โดยไม่จำต้องกล่าวถึงการเริ่มต้นการศึกษา และสาธารณสุขสมัยใหม่ช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไปดีขึ้นอย่างมากมาย

หลังจากประสบความเสียหายอย่างมากในระยะเริ่มแรก ต่อมาเประได้กลายเป็นรัฐที่มีแต่ความสงบสุขและรุ่งเรือง ทั้งนี้เนื่องจากผลงานของนาย ฮิว โลว์ ซึ่งต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ชั้นอัศวิน ตลอดระยะเวลาอันยาวนานที่เขาดำรงตำแหน่งผู้ปกครองรัฐในอารักขา (ค.ศ. 1877 – ค.ศ. 1889) โลว์ได้วางแบบอย่างการปกครองรัฐอารักขาอื่น ๆ ด้วย วินสเต็ด[1] เขียนไว้ว่า "ยังไม่เคยมีการค้นคว้าอย่างจริงจังว่า นโยบายดังกล่าวนี้เป็นความคิดริเริ่มของโลว์เพียงใด หรือเป็นความคิดของข้าหลวงและนายกรัฐมนตรีที่ถนนดาวนิงมากน้อยเพียงใด" วิธีการของโลว์ก็มิได้เป็นการออกคำสั่ง แต่เป็นการขอความร่วมมือจากชาวพื้นเมืองด้วยการสร้างสัมพันธไมตรีอย่างสนิทชิดเชื้อกับบุคคลเหล่านั้น[2] ความยุ่งยากที่เขาต้องเผชิญเมื่อเข้ารับตำแหน่งมีมากมาย ถึงแม้ว่าพวกก่อการจลาจลชั้นหัวหน้าจะถูกขับไล่ไปแล้ว แต่ก็ยังมีผู้ซึ่งสามารถกระตุ้นให้คนอื่นต่อต้านดื้อแพ่งอย่างได้ผลอยู่ ยิ่งไปกว่านั้นโลว์เองก็ไม่คุ้นเคยกับรัฐมลายูเมื่อไปรับตำแหน่งที่เประ เพราะก่อนหน้านั้นเขาเคยรับราชการอยู่ที่บอร์เนียว

---

[1] **Malaya and its History** หน้า 69.

[2] สเว็ตเต็นแนมแสดงข้อคิดเห็นเกี่ยวกับวิธีการของโลว์ว่า "เพื่อได้รับความร่วมมือจากหัวหน้าชาวพื้นเมือง จำเป็นที่จะต้องให้ความเอาใจใส่อย่างน้อยที่สุดเท่ากับชาวยุโรป และจะต้องมีความอดทนมากกว่าด้วย" เรื่องเดิม หน้า 253.

สาเหตุความยุ่งยากที่มีมาแต่เริ่มแรกข้อหนึ่งก็คือ การที่หัวหน้าผู้ปกครองต้องสูญเสียรายได้แต่เดิมของตนไปโดยมิได้รับค่าตอบแทน โลว์ได้หาทางแก้ไขความไม่ยุติธรรมนี้ด้วยการแต่งตั้งบุคคลเหล่านี้ดำรงตำแหน่งบริหาร และให้ส่วนแบ่งจากรายได้ของรัฐบาลที่เก็บจากท้องถิ่น การดำเนินงานอีกทางหนึ่งที่ช่วยส่งเสริมความสัมพันธ์ให้ดีขึ้นอย่างมากคือ การจัดตั้งสภาแห่งรัฐตามแบบอย่างสภาแห่งอินเดียซึ่งตั้งขึ้นโดยพระราชบัญญัติปี ค.ศ. 1861 สุลต่านเป็นประธานสภาและมีผู้ปกครองรัฐในอารักขา หัวหน้าชาวมลายูที่สำคัญ ๆ นักธุรกิจชาวจีนชั้นนำ 2–3 คนเป็นสมาชิก สภามีหน้าที่พิจารณาปัญหาที่สำคัญต่าง ๆ และดำเนินการประชุมด้วยภาษามลายู ส่วนใหญ่ทำหน้าที่นิติบัญญัติ ออกพระราชบัญญัติต่าง ๆ ใช้ในรัฐ วางหลักการเกี่ยวกับรายได้และรายจ่ายประจำปี การลงโทษประหารชีวิตต้องนำเสนอสภาเพื่อรับคำยืนยันหรือลดหย่อน สภาทำหน้าที่ตัดสินการแต่งตั้งกำหนดเงินเดือนหัวหน้าชาวมลายูและผู้บริหารชั้นนำ สภาแห่งรัฐได้ดำเนินงานไปด้วยดีสมตามความมุ่งหมายที่ตั้งไว้ และยังผลให้มีการจัดตั้งสภาเช่นเดียวกันนี้ พร้อมทั้งวิธีการดำเนินงานแบบเดียวกันในรัฐอื่น ๆ ด้วย

การริเริ่มที่สำคัญที่สุด คือ สถาบันศาลยุติธรรม ซึ่งมีพนักงานตัดสินความชาวยุโรปเป็นประธาน และมีชาวมลายูเป็นผู้ช่วย ประมวลกฎหมายอาญาของสเตรตส์ซึ่งปรับปรุงมาจากประมวลกฎหมายอาญาของอินเดีย ได้ถูกนำมาใช้พร้อมกับกฎหมายอาญาและแพ่งที่ร่างขึ้นตามแบบของอินเดียและอาณานิคม แต่ละรัฐแบ่งออกเป็นตำบล อยู่ใต้พนักงานตัดสินคดีชาวยุโรปและมลายู แต่ละตำบลแบ่งเป็น "มูคิม" และหมู่บ้าน มีชาวมลายูเป็นหัวหน้า เพื่อเป็นการประหยัด ผู้ใหญ่บ้านทำหน้าที่ตำรวจไปในตัวด้วย วิธีการนี้ทำให้สามารถลดกำลังตำรวจลง และสถานีตำรวจประจำหมู่บ้านหลายแห่งก็ถูกปิดลง นับเป็นการลิ้มเลิกนโยบายข่มขู่หันมาร่วมมือด้วยดีต่อกัน

การเป็นทาสเพราะหนี้สินนี้ ยังคงเป็นปัญหาสำคัญในสมัยที่โลว์เป็นผู้ปกครองรัฐในอารักขา และเพิ่งจะมีการประกาศยกเลิกเมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1884 ในรัฐอื่น ๆ การเลิกระบบทาสเพราะหนี้สินเป็นไปอย่างง่ายดายกว่า การจัดตั้งการคลังของรัฐที่ยกเลิกการบีบบังคับกำลังก่อให้เกิดความยุ่งยากอย่างใหญ่หลวง ในปี ค.ศ. 1877 รัฐมีหนี้สินถึง 160,000 ปอนด์ การที่โลว์สามารถใช้หนี้จำนวนนี้หมดสิ้นลงในระยะเวลาเพียง 6 ปี นับเป็นความสำเร็จอย่างยิ่ง จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น

อย่างรวดเร็วก็นับว่าเป็นผลงานของเขา ประมาณว่า ในปี ค.ศ. 1879 จำนวนพลเมืองมี 80,000 คน แต่ในปี ค.ศ. 1889 เพิ่มเป็น 195,000 คน จากการสำรวจสำมะโนครัวเมื่อปี ค.ศ. 1891 จำนวนประชากรมีถึง 214,254 คน

ในลารุต กัปตันสปีดี้สามารถปฏิบัติการได้อย่างเสรี เกือบจะไม่มีประชาชนชาวมลายูเลยในบริเวณแถบนั้น แม้ว่าเขาจะปรึกษามนตรีซึ่งเป็นหัวหน้าท้องถิ่นในเรื่องสำคัญ ๆ แต่สปีดี้ก็ตัดสินใจด้วยตนเองและปฏิบัติการไปตามนั้น เขาได้เริ่มก่อตั้งกำลังตำรวจ ตั้งศาลแขวง การคลัง การศุลกากร และสำนักงานสำรวจที่ดิน ลารุตเจริญขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้ชาวจีนยินดีที่จะตั้งรกรากอยู่ทำมาหากินต่อไป แม้จะมีความวุ่นวายระส่ำระสายเกิดขึ้นในบริเวณอื่นของรัฐเประ แต่ไม่ปรากฏว่ามีผลกระทบกระเทือนถึงลารุตเลย ในปี ค.ศ. 1884 ได้มีการสร้างทางรถไฟสายแรกในมลายูเชื่อมโยงไตเป็ง ซึ่งเป็นศูนย์กลางการทำเหมืองแร่ในลารุตกับเมืองซา เปตังบนแม่น้ำลารุต ระยะทาง 8 ไมล์ รัฐสลังงอได้ดำเนินตามทันที โดยสร้างทางรถไฟจากศูนย์กลางทำเหมืองที่กัวลาลัมเปอร์ไปยังเมืองคลังเป็นระยะทาง 22 ไมล์

ด้วยเหตุที่รัฐในอารักขาทั้งหมดอาศัยรายได้ส่วนใหญ่จากเหมืองดีบุก จึงต้องพยายามทุกวิถีทางที่จะช่วยเหลือการขนส่งให้เป็นไปโดยสะดวก ระหว่างการรอคอยถนนนั้น ได้มีการกวาดล้างบุกเบิกลำธารที่มีต้นไม้ในป่าล้มทับถมกันมานานขึ้นมาใช้ในการเดินเรือ แต่ความพยายามอยู่ที่การทำถนนเป็นส่วนใหญ่ โดยนำรายได้ส่วนเกินมาใช้ในการนี้

จนถึงปลายศตวรรษนี้ การพัฒนาเศรษฐกิจของแหลมมลายูเกือบจะอยู่ในกำมือชาวจีนแต่ผู้เดียว นายทุนชาวจีนได้มีส่วนช่วยพัฒนารัฐในอารักขาน้อยมาก การทำเหมืองแร่ดีบุกเป็นอาชีพที่สำคัญ และการใช้วิธีการแบบเก่าก็ยังคงได้ผลดี การขาดแคลนคนงานเป็นปัญหาที่ยากลำบากมาก จึงได้มีการเจรจากับรัฐบาลอินเดียหากุลีชาวอินเดียมาทำงานในมลายู ต่อมาในปี ค.ศ. 1884 ได้มีการตกลงอนุญาตให้ใช้กุลีอินเดียในรัฐอารักขาเหล่านี้ได้ ความพยายามที่จะชักจูงผู้ทำเหมืองและผู้ทำการเพาะปลูกชาวยุโรปให้มาลงทุนบุกเบิกประเทศมลายูได้รับความสนใจน้อยมากในระยะแรก บริษัทฝรั่งเศสเริ่มสำรวจดีบุกที่ตำบลคินตาในเประเมื่อ ค.ศ. 1882 ต่อมาได้ขยายกิจการออกไปยังที่อื่น ๆ อีกด้วย บริษัทของชาวยุโรปอื่น ๆ ได้ดำเนินกิจการตามมา แต่อุปสรรคสำคัญในการลงทุนของชาวยุโรปในระยะแรกก่อนการจัดตั้งสหพันธรัฐ ก็คือการขาดแคลนแรงงานกรรมกร

ผู้ปกครองรัฐในอารักขาคนแรก ๆ ใช้เวลาส่วนใหญ่เดินทางในประเทศ และบางครั้งบางคราวก็รายงานไปยังข้าหลวงของสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ ผู้ปกครองรัฐในอารักขาจัดการปกครองภายในรัฐของตน โดยที่ผู้มีอำนาจเบื้องบนมีส่วนเข้ามายุ่งเกี่ยวน้อยมาก เพียงแต่ต้องส่งรายงานเหตุการณ์ประจำไปยังข้าหลวงเท่านั้น ในระยะแรกผู้ปกครองรัฐในอารักขาเกือบจะทำงานตามลำพัง ต่อมาได้มีผู้ช่วยหนึ่งหรือสองคน และ **เอ็น. ซี. โอ.** รับผิดชอบทางด้านตำรวจ มีเภสัชกรชาวยุโรปคนหนึ่งประจำโรงพยาบาลแห่งแรกที่ตั้งขึ้น และมียามชาวมลายูเป็นผู้ดูแลนักโทษ สเว็ตเต็นแนมผู้ซึ่งมีส่วนเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับวิวัฒนาการของระบบรัฐในอารักขา ตั้งแต่เริ่มแรกได้เขียนไว้ว่า[1] ด้วยเหตุที่ขาดการคมนาคมติดต่อ จึงเป็นการยากที่รัฐบาลสิงคโปร์จะควบคุมและประสานงานกับผู้ใต้บังคับบัญชาในรัฐทั้งสามได้ ระหว่าง ค.ศ. 1876 ถึง ค.ศ.1882 ข้าหลวงมีเลขาธิการกิจการฝ่ายมลายูเดินทางไปเยือนรัฐต่าง ๆ เป็นครั้งคราวเพื่อตรวจบัญชีและดูแลให้การปกครองเป็นไปในระบบเดียวกัน แต่หลังจากปี ค.ศ. 1882 แล้ว ปรากฏว่า ไม่มีผู้ใดในคณะเลขาธิการที่สิงคโปร์มีความรู้เกี่ยวกับรัฐมลายูดีพอที่จะดำเนินงานสืบต่อไป

ในระยะสิบปีแรกของการปกครองระบบนี้ ผู้ปกครองรัฐในอารักขาบันทึกเหตุการณ์ประจำวันเพื่อเสนอรายงานต่อข้าหลวง แต่เมื่อภารกิจเพิ่มขึ้น ผู้ปกครองรัฐในอารักขาก็ไม่มีเวลาเพียงพอที่จะเขียนบันทึกรายวันดังเช่นแต่ก่อนได้ งบประมาณประจำปีจะต้องเสนอไปยังข้าหลวง เพื่อขอความเห็นชอบ นอกจากการเสนองบประมาณและทำรายงานประจำปีแล้ว สเว็ตเต็นแนมกล่าวว่า "จดหมายติดต่อของผู้ปกครองรัฐในอารักขากับสิงคโปร์ส่วนใหญ่ เป็นเรื่องการแต่งตั้ง การเลื่อนตำแหน่งเงินเดือน และคำร้องทุกข์ของข้าราชการ' ฉะนั้นวิธีเดียวที่ข้าหลวงผู้สนใจรัฐมลายูจะใช้อิทธิพลของตนในการปกครองได้ ก็คือ การเดินทางไปเยี่ยมเยียนและศึกษาสถานการณ์ของรัฐต่าง ๆ ด้วยตนเอง ความยากลำบากในการติดต่อระหว่างรัฐต่าง ๆ กับสิงคโปร์ และระหว่างรัฐต่อรัฐด้วยกัน บังคับให้ผู้ปกครองรัฐในอารักขาต้องปฏิบัติการไปตามความเห็นของตนเรื่อยมา จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1903 เมื่อมีการสร้างทางรถไฟในมลายูจนสุดทางที่โปรวินซ์เวลสลีย์ เซอร์ เฟรเดอริก เวลด์ (ค.ศ.1878—ค.ศ.1887) ซึ่งใช้เวลาส่วนใหญ่เดินทางไปตามรัฐต่าง ๆ ได้สรุปว่าอำนาจที่ผู้ปกครองรัฐในอารักขาได้มาทีละเล็กละน้อยนั้น ควรจะปล่อยให้อยู่ในกำมือของผู้ปกครองรัฐในอารักขา อย่างไรก็ตามเมื่อยกเลิกตำแหน่งเลขาธิการกิจ

[1] **British Malaya,** หน้า 245-271.

การด้านชาวพื้นเมือง ความแตกต่างระหว่างรัฐต่าง ๆ จึงเห็นได้ชัดเพราะขาดการประสานงาน ดังนั้น จึงถึงเวลาที่จะต้องมีการจัดตั้งการปกครองระบบสหพันธรัฐขึ้น

ในปี ค.ศ. 1888 จำนวนรัฐในอารักขาได้เพิ่มขึ้นอีก รวมเอาปาหังเข้ามาด้วยเป็นรัฐใหญ่แต่ด้อยพัฒนา มีจำนวนประชากรเป็นชาวมลายูเพียง 50,000 คน และมีชาวจีนเพียง 2–3 ร้อยคนได้เข้ามารวมด้วย การปกครองอันทารุณได้แพร่หลายทั่วไป จนกระทั่งเวลด์สามารถชักจูงสุลต่านให้ทำสนธิสัญญายอมรับตัวแทนของกงสุลอังกฤษในปี ค.ศ. 1887 ในปีต่อมาเมื่อชาวจีนในบังคับของอังกฤษถูกฆาตกรรม สิงคโปร์จึงพยายามบังคับปาหังอีก สุลต่านต้องขอร้องให้แต่งตั้งผู้ปกครองรัฐในอารักขาไปประจำปาหังอย่างไม่สู้จะเต็มใจนัก การนำระบบนี้มาปฏิบัติทำให้พวกข้าราชการผู้ใหญ่บางคนก่อการกบฏขึ้น ได้มีการต่อสู้อันยาวนานและต้องเสียเงินไปเป็นจำนวนมาก พวกกบฏถูกขับไล่เข้าไปในดินแดนไทยที่รัฐกลันตันและตรังกานู ผู้ที่รอดชีวิตถูกจับและเนรเทศไปอยู่ประเทศไทย ชายหนุ่มชื่อ ฮิว คลิฟฟ์อร์ด ซึ่งต่อมาได้เลื่อนตำแหน่งสูงขึ้น และได้ผลิตผลงานอันมีค่าจากการศึกษาและประสบการณ์ในมลายูและอินโดจีนในระยะเริ่มแรก ก็ได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติการครั้งนี้ด้วย

มีการนำเอาวิธีการบีบคั้นอย่างที่ทำกับปาหังมาใช้กับรัฐมินังคะเบาต่าง ๆ และยังผลให้มีการทำสนธิสัญญาในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1895 รัฐทั้ง 9 ยอมรับการจัดตั้งเป็นสหพันธรัฐเนกรีเซมบิลัน ภายใต้ความอารักขาของอังกฤษ และยอมปฏิบัติตามคำแนะนำของผู้ปกครองรัฐในอารักขาอังกฤษทุกเรื่องในด้านการปกครอง ยกเว้นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม การเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าใหม่ของระบบนี้ส่วนใหญ่เป็นผลงานที่เฟรเดอริก เวลด์ ศึกษาระบบรัฐในอารักขาอย่างเอาใจใส่ ในปี ค.ศ. 1880 เขากล่าวว่า อังกฤษมีทางเลือกอยู่สองทาง คือ จะถอนตัวออกหรือจะผนวกดินแดนเข้าด้วยกัน ในข้อแรกย่อมไม่มีทางจะเป็นไปได้ เพราะการที่มีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่ง และการที่ต่างชาติได้นำเงินมาลงทุนก็เพราะเชื่อว่าดินแดนในแหลมมลายูนั้นอยู่ใต้อำนาจการปกครองของอังกฤษ ในขณะเดียวกันเขาก็คัดค้านการผนวกดินแดนด้วยเหตุผลที่ว่า ระบบการปกครองแบบอาณานิคมไม่เหมาะสมกับสภาพการณ์ของรัฐต่าง ๆ ในขณะนั้น ดังนั้นเวลด์จึงได้เสนอแนะให้ขยายระบบการปกครองแบบรัฐในอารักขาไปยังรัฐอื่น ๆ ด้วย พร้อมทั้งให้ยอมรับอำนาจอันแท้จริงของผู้ปกครองรัฐในอารักขาอย่างเปิดเผย

เวลด์ได้อธิบายอย่างแจ่มแจ้งว่า การผนวกดินแดนมิใช่ทางออกที่เหมาะสมสำหรับปัญหามลายู แต่สเว็ตเต็นแนม ก็ได้บ่งอย่างชัดเจนเช่นกันว่า ไม่อาจปล่อยให้ระบบรัฐในอารักขาดำเนินต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุดโดยปราศจากการประสานงาน ใน ค.ศ. 1893 เขาจึงเสนอแผนจัดตั้งสหพันธรัฐต่อข้าหลวง เซอร์ เซซิล คลีเมนติ สมิท และได้เสนอขึ้นไปยังกระทรวงอาณานิคม ต่อมา เซอร์ ชาร์ลส์ มิตเชล ซึ่งดำรงตำแหน่งต่อจากสมิท ได้เป็นผู้เสนอรายงานนี้หลังจากได้มีการพิจารณาอยู่เป็นเวลานานถึง 2 ปี ในปี ค.ศ.1895 มิตเชลจึงเสนอแนะว่า ถ้าหากเจ้าผู้ครองรัฐมลายูเห็นพ้องด้วย แผนการนี้ก็ควรจะได้รับอนุมัติให้ไปปฏิบัติได้

มิตเชลได้โต้แย้งว่า รัฐในอารักขาทั้งสี่นั้นมีความแตกต่างกันมากในด้านศาลยุติธรรม การเก็บภาษี และการบันที่ดิน และการขาดอำนาจบริหารส่วนกลาง ทำให้มีแบบแผนเดียวกันยากที่จะเป็นไปได้ เขาชี้ให้เห็นว่า ข้าหลวงซึ่งทำหน้าที่ติดต่อกับผู้ปกครองรัฐในอารักขาประจำรัฐต่าง ๆ นั้น ถ้าไม่ปล่อยปละละเลยให้ผู้ปกครองรัฐในอารักขาดำเนินงานไปตามที่ตนเห็นควร ก็มักจะรวบงานไปทำเสียเองมากเกินไป ดังนั้นเขาจึงเสนอแนะว่า ควรมีการแต่งตั้งผู้ปกครองรัฐในอารักขาทั่วไปเป็นหัวหน้าบริหาร ทำหน้าที่ตรวจตราการบริหารของรัฐต่าง ๆ โดยผ่านทางผู้ปกครองรัฐในอารักขาแต่ละรัฐไป ถึงแม้ว่าอำนาจนิติบัญญัติจะคงขึ้นอยู่กับสภาแห่งรัฐ แต่ควรจะมีการประชุมพบปะเป็นครั้งคราวระหว่างเจ้าผู้ครองรัฐและผู้ปกครองรัฐในอารักขา ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นผู้ให้คำแนะนำอย่างแท้จริง และแทนที่จะมีการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ประจำรัฐต่าง ๆ แยกจากกัน ควรมีคณะข้าราชการพลเรือนทั่วไป ดำเนินงานภายใต้หัวหน้าของแต่ละกรมซึ่งขึ้นอยู่กับรัฐบาลกลาง อย่างไรก็ตาม แต่ละรัฐยังคงสงวนอำนาจทางการเงินของตนไว้

แฟรงค์ สเว็ตเต็นแนม ผู้ปกครองรัฐในอารักขาของเประในขณะนั้น ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ชักจูงเจ้าผู้ครองให้ยอมรับแผนการนี้ เขาได้รับคำสั่งจากรัฐมนตรีต่างประเทศให้อธิบายว่า ในการดำเนินนโยบายดังกล่าวนี้ เจ้าผู้ครองรัฐจะไม่ถูกลดอำนาจและสิทธิพิเศษแต่ประการใดเลย ทั้งอำนาจในการปกครองตนเองก็จะไม่ถูกริดรอนแต่อย่างใดด้วย จาก "รากฐานสมมติ" ดังที่ได้บรรยายมาแล้ว สเว็ตเต็นแนมสามารถปฏิบัติงานของเขาอย่างง่ายดาย ได้มีการทำสนธิสัญญากำหนดให้เประ สลังงอ ปาหัง และเนกรีเซมบิลัน รวมกันเป็นสหพันธรัฐมลายู มีข้อขัดแย้งทางด้านทฤษฎีรัฐธรรมนูญเห็นได้อย่างชัดเจน เพราะไม่มีความแตกต่าง

ระหว่างอำนาจของรัฐและสหพันธรัฐ ดังที่ปรากฏในการออกกฎหมายที่เกี่ยวกับการปกครองแบบสหพันธรัฐโดยทั่ว ๆ ไป จะเห็นได้ว่ามีบทบัญญัติห้ามการจำกัดสิทธิเจ้านคร แต่กลับให้อำนาจผู้ปกครองรัฐในอารักขาทั่วไปในการควบคุม "เรื่องที่เกี่ยวกับการปกครองทุกเรื่องนอกเหนือไปจากศาสนาอิสลาม" ทว่าพยายามละเว้นไม่กล่าวถึงความหมายที่แท้จริงของคำว่า "ควบคุม" สนธิสัญญานี้ย้ำให้เห็นว่าการตกลงดังกล่าวนี้มิได้เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ที่มีอยู่แล้วระหว่างรัฐแต่ละรัฐกับจักรวรรดิอังกฤษ แต่ที่จริงแล้วทุกรัฐได้ร่วมเป็นหน่วยบริการเดียวกัน

ถึงแม้ว่าจะมีข้อขัดแย้งระหว่างภาคทฤษฎีและความเป็นจริง ก็ปรากฏว่าสุลต่านพอใจในการตกลงนี้ สุลต่านยังคงดำรงตำแหน่งของตนอย่างเดิม พร้อมกันนั้นยังมีหลักประกันเพิ่มขึ้น มีรายได้มากขึ้น และพิธีรีตองต่าง ๆ ก็ได้รับการส่งเสริมยิ่งขึ้น ที่กัวลาลัมเปอร์ อังกฤษได้ตั้งศูนย์กลางการปกครองที่มีประสิทธิภาพดียิ่งตามแบบทันสมัยที่ยอมรับกัน โดยสุลต่านมีส่วนน้อยมากหรือแทบจะไม่มีสิทธิมีเสียงเลย อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าพลเมืองชาวจีนจะมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น แต่ทฤษฎีที่ว่า รัฐทั้งหลายเป็นรัฐมลายูในความปกครองของเจ้าผู้ครองรัฐมลายูนั้น นับเป็นวิธีการที่สะดวกที่สุดสำหรับอังกฤษที่จะปฏิเสธการดำเนินงานใด ๆ อันอาจจะก่อให้เกิดความเกลียดชังในหมู่ชาวมลายูได้

เซอร์ แฟรงค์ สเว็ตเต็นแนม เป็นผู้ปกครองรัฐในอารักขาทั่วไปคนแรก เมื่อประกาศตั้งสหพันธรัฐในวันที่ 1 กรกฎาคม ค.ศ. 1896 เขาได้ขยายอำนาจการปกครองของเขา มีที่ปรึกษาทางกฎหมาย มีเลขาธิการดำเนินงานเกี่ยวกับชาวจีน แต่งตั้งกรรมาธิการทางด้านการเงิน ทางด้านศาลยุติธรรม และตำรวจ รวมทั้งผู้อำนวยการงานด้านโยธาสาธารณะ ต่อมาได้มีการตั้งกรมต่าง ๆ เพิ่มขึ้น ถึงแม้ว่าผู้ปกครองรัฐในอารักขาทั่วไปจะอยู่ใต้บังคับบัญชาของข้าหลวงของสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ในฐานะที่เป็นข้าหลวงใหญ่ของสหพันธรัฐ และขึ้นต่อรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศทางด้านกิจการอาณานิคมก็ตาม แต่ในทางปฏิบัติเขามีเสรีภาพอย่างมากที่จะดำเนินการใด ๆ ก็ได้ และเนื่องจากสนธิสัญญานี้ไม่ได้บ่งอำนาจของผู้ปกครองรัฐในอารักขาทั่วไปตายตัวลงไป ยกเว้นเรื่องที่เกี่ยวกับศาสนาอิสลาม อำนาจนิติบัญญัติโดยแท้จริงจึงตกอยู่ในกำมือของเขา

การประชุมเจ้าผู้ครองรัฐมลายูตามที่ได้สัญญาไว้ ได้จัดขึ้นเป็นครั้งแรกที่กัวลา กังสาร์ ในเประ เมื่อ ค.ศ. 1897 ในประวัติศาสตร์ของมลายูไม่เคยปรากฏ

เลยว่า ได้เคยมีการประชุมเช่นนี้มาก่อน และด้วยเหตุที่การประชุมใช้ภาษามลายู สมาชิกชาวมลายูทุกคนจึงมีส่วนร่วมในการโต้เถียงอย่างเต็มที่ ปัญหาสำคัญ ๆ ที่จะออกเป็นกฎหมายได้ถูกนำพิจารณาถกเถียงกัน เมื่อเห็นชอบเป็นเอกฉันท์ จึงนำเสนอร่างพระราชบัญญัตินั้น ๆ ไปยังสภาแห่งรัฐ เพื่อประกาศใช้เป็นกฎหมายซึ่งมีข้อความอันเดียวกัน ดังนั้น กัวลาลัมเปอร์จึงกลายเป็นศูนย์กลางของอำนาจนิติบัญญัติเช่นเดียวกับอำนาจบริหาร ฐานะสภาแห่งรัฐซึ่งเป็นตัวจักรสำคัญในระบบรัฐในอารักขาแบบเก่าจึงเสื่อมอำนาจลงทุกที ในขณะที่การโยงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเพิ่มขึ้นเป็นลำดับ

ในการประชุมเจ้าผู้ครองรัฐมลายูครั้งที่ 2 ที่เมืองกัวลาลัมเปอร์ เมื่อ ค.ศ. 1903 ได้พิจารณาปัญหาเรื่องที่ชาวมลายูจะมีส่วนร่วมในการปกครอง สุลต่านเประได้แสดงความเสียใจว่า ชาวมลายูไม่มีทางที่จะเข้ามีส่วนร่วมในการบริหารตามที่ควรและได้ประท้วงอย่างสมเหตุผลว่า ได้มีการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากเกินไป ยังผลให้เกิดความสนใจที่จำเป็นต้องมีการปฏิรูปการปกครองแบบสหพันธรัฐ การแบ่งแยกทบวงกรมต่าง ๆ ของรัฐบาลและการเรียกร้องให้มีแบบแผนเดียวกันนั้น มีผลประการเดียว คือ การเพิ่มอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางให้มากขึ้นเท่านั้น

กรรมาธิการทางด้านการศาลยุติธรรม เป็นผู้วางโครงร่างระเบียบการศาลในรัฐต่าง ๆ กรรมาธิการทางด้านการเงินจัดการระบบการเงินทั้งหมด กรมโยธาสาธารณะในรัฐต่าง ๆ รวมเป็นองค์กรเดียวภายใต้ผู้อำนวยการใหญ่ที่กัวลาลัมเปอร์ การสร้างทางรถไฟอยู่ในความควบคุมของผู้อำนวยการรถไฟของสหพันธรัฐ การสงวนป่าอยู่ภายใต้กรมป่าไม้กลาง การเกษตรกรรมและการศึกษาอยู่ในความดูแลของผู้อำนวยการแห่งสหพันธรัฐ

ประสิทธิภาพในการดำเนินงานเพิ่มขึ้นจนเป็นที่น่าสังเกต และสถิติบันทึกความรุ่งเรืองนี้ก็เป็นที่น่าประทับใจมาก ประชากรของรัฐทั้ง 4 ได้เพิ่มจาก 424,218 คน ใน ค.ศ. 1891 เป็น 678,595 คน ในปี ค.ศ. 1901 ในปี ค.ศ. 1895 รายได้ที่เคยน้อยกว่า $8\frac{1}{2}$ ล้านเหรียญ ได้เพิ่มขึ้นไม่น้อยกว่า 24 ล้านเหรียญในปี ค.ศ. 1905 และเป็นที่น่ายินดีที่รายได้ของรัฐสูงกว่ารายจ่าย ในปี ค.ศ. 1874 รัฐต่าง ๆ ไม่มีที่ทำการไปรษณีย์แม้แต่แห่งเดียว แต่ในปี ค.ศ. 1904 กิจการด้านไปรษณีย์ให้บริการทางไปรษณีย์ถึง 10 ล้านชิ้น ได้ออกธนาณัติมากกว่า $1\frac{1}{4}$ ล้านเหรียญ และมีเงินฝากในธนาคารถึง 275,000 เหรียญ มีสายโทรเลขที่มีความยาวเกินกว่า 2,000 ไมล์ มี

โรงพยาบาลที่สามารถรักษาคนป่วยจำนวนนับพันได้ และมีโรงเรียนสำหรับเด็กถึง 13,000 คน นอกจากนี้ยังมีถนนดี ๆ เป็นระยะทางกว่า 2,400 ไมล์ และเส้นทางรถไฟยาว 240 ไมล์ ซึ่งสร้างขึ้นจากรายได้ของรัฐบาลในขณะนั้น สเว็ตเต็นแนมจึงสามารถเขียนอย่างภาคภูมิใจว่า "ในประวัติการปกครองดินแดนโพ้นทะเลของอังกฤษนั้นอาจกล่าวได้ว่า ไม่มีการปกครองดินแดนใดที่จะมีประวัติงดงามเทียบเท่ากับผลสำเร็จในมลายู"[1]

ส่วนผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับการปกครองแบบรวมอำนาจสู่ศูนย์กลางได้โต้แย้งว่าคำมั่นสัญญาของอังกฤษที่ให้ไว้แก่สุลต่านถูกละเลยและเพิกเฉย และมักจะลืมไปว่าอำนาจที่รัฐบาลใช้อยู่นี้เป็นอำนาจที่สุลต่านมอบให้ทั้งสิ้น ได้มีความรู้สึกที่ไม่ค่อยจะพอใจกันนักว่า ผู้ปกครองรัฐในอารักขาทั่วไปไม่ได้อยู่ในความควบคุมอย่างจริงจัง ยิ่งไปกว่านั้นการที่ชุมนุมชนการค้า การทำเหมืองแร่ และการเพาะปลูกเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ได้ทำให้ชุมนุมชนเหล่านั้นปรารถนาที่จะมีผู้แทนของตนร่วมในการปกครองด้วย ดังนั้น ในปี ค.ศ. 1909 ได้มีการเสนอต่อเจ้าผู้ครองรัฐต่าง ๆ ให้มีการตกลงเพื่อออกธรรมนูญของสหพันธ์ เจ้าผู้ครองรัฐต่าง ๆ ก็ได้ให้การยอมรับ

สภาแห่งสหพันธรัฐนี้ มีข้าหลวงใหญ่เป็นประธาน สมาชิกประกอบด้วยผู้ปกครองรัฐในอารักขาทั่วไป และผู้ปกครองรัฐในอารักขาอื่น ๆ อีก 4 คน สุลต่าน 4 องค์ และสมาชิกที่ไม่ได้เป็นข้าราชการแต่งตั้งโดยข้าหลวงใหญ่ โดยได้รับความเห็นชอบจากกษัตริย์อังกฤษ ข้าหลวงใหญ่มีอำนาจที่จะเพิ่มจำนวนสมาชิกด้วยการแต่งตั้งหัวหน้ากรมต่าง ๆ หนึ่งคนหรือมากกว่านั้นเป็นสมาชิกสภาได้ ถ้าประสงค์ที่จะทำเช่นนั้น แต่ถ้าการเพิ่มจำนวนสมาชิกทำเป็นทางการ ก็จะต้องเพิ่มสมาชิกที่ไม่ใช่ข้าราชการเข้าไปด้วย หน้าที่สำคัญของสภาคือ เสนอร่างงบประมาณรายรับรายจ่ายของแต่ละรัฐ สภาทำหน้าที่นิติบัญญัติ แต่ในธรรมนูญพูดถึงอำนาจทางด้านนิติบัญญัติโดยอ้อมเท่านั้น มีคำกล่าวในอารัมภบทเกี่ยวกับการประกาศใช้กฎหมายอย่างถูกต้องที่จะมีผลใช้บังคับตลอดทั้งสหพันธรัฐหรือมากกว่า 1 รัฐ และมีบทบัญญัติในธรรมนูญนี้ว่า กฎหมายที่ผ่านสภาแห่งรัฐจะใช้บังคับได้อย่างสมบูรณ์ ตราบเท่าที่กฎหมายนั้นไม่ขัดต่อกฎหมายที่ออกโดยสภาแห่งสหพันธรัฐ อำนาจตุลาการของสภาแห่งรัฐที่เกี่ยวกับศาสนาอิสลามและเรื่องใดก็ตามที่เกี่ยวกับประเพณีของ

[1] เรื่องเดิม, หน้า 301

ชาวมลายู ได้รับการยืนยันเช่นเดิมพร้อมด้วยคำกล่าวเพิ่มเติมว่า "และปัญหาอื่น ๆ ซึ่งตามความเห็นของข้าหลวงใหญ่ เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับสิทธิและสิทธิพิเศษของเจ้าผู้ครองรัฐ หรือด้วยเหตุผลอื่นที่เขาพิจารณาเห็นว่า ควรให้สภาแห่งรัฐเป็นผู้ดำเนินการ"

มีผู้วิจารณ์ถึงการขัดกันทางด้านกฎหมายของธรรมนูญฉบับนี้ เกี่ยวกับสิทธิของข้าหลวงแห่งอาณานิคม ซึ่งทำหน้าที่เป็นประธานสภาแห่งสหพันธรัฐ ควบคุมกิจการสหพันธรัฐซึ่งเป็นรัฐอารักขาในความปกครองของเจ้าผู้ครองรัฐชาวมลายู และความจริงที่ว่าสมาชิกของสภาได้รับการแต่งตั้งตามความเห็นชอบของกษัตริย์อังกฤษ ไม่ใช่โดยเจ้าผู้ครองรัฐ ผลก็คือ ความสำคัญของสุลต่านและของสภาแห่งรัฐถูกลดลง ในที่ประชุมสหพันธรัฐ อำนาจสุลต่านลดลงอยู่ในระดับเดียวกับสมาชิกธรรมดาคนหนึ่งเท่านั้น สุลต่านไม่ได้เป็นประธานของที่ประชุมสภา ไม่มีอำนาจในการยับยั้ง สภามีสิทธิออกกฎหมายได้แม้ว่าสุลต่านจะเข้าร่วมประชุมด้วยหรือไม่ก็ตาม กฎหมายที่ผ่านจากสภา ข้าหลวงใหญ่จะเป็นผู้ลงนาม มิใช่สุลต่าน ได้มีผู้สรุปฐานะใหม่ของสภาแห่งรัฐดังนี้คือ "สภาแห่งสหพันธรัฐทำหน้าที่แบ่งสันปันส่วนรายได้ที่ได้มาจาก 4 รัฐรวมกัน ให้แก่แต่ละรัฐตามที่สภาเห็นเหมาะสม และจะรายงานการตัดสินใจนั้นให้สภาแห่งรัฐทราบภายหลัง อำนาจในการออกกฎหมายของสภาแห่งรัฐเป็นอันสิ้นสุดลง เพราะว่านับแต่นั้นมากฎหมายทั้งหมดที่สำคัญ ๆ จะต้องออกโดยสภาแห่งสหพันธรัฐ"[1]

เซอร์ จอห์น แอนเดอร์สัน ข้าหลวงใหญ่ ซึ่งเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงอันก่อให้เกิดผลแตกต่างไปจากที่ได้ตั้งใจไว้ในเวลาต่อมา ได้เปลี่ยนชื่อตำแหน่ง "ผู้ปกครองรัฐในอารักขาทั่วไป" เป็น "เลขาธิการใหญ่" ด้วยความหวังว่าจะเป็นการลดความเป็นอิสระของผู้ดำรงตำแหน่งนั้นลง แต่การคาดคะเนนี้ไม่ได้เป็นไปเช่นนั้น ในจำนวนสมาชิกที่มิใช่ข้าราชการ 4 คน เป็นชาวอังกฤษ 3 คน และเป็นชาวจีนอีกคนหนึ่ง ในปี ค.ศ. 1913 ได้เพิ่มจำนวนที่ปรึกษาทางกฎหมายและสมาชิกที่มิใช่ข้าราชการอีกอย่างละ 1 คน ในปี ค.ศ. 1920 มีการเพิ่มเจ้าหน้าที่ทางการคลังและข้าราชการอีกอย่างละ 1 คน ก่อนที่จะมีการปฏิรูปสภาในปี ค.ศ. 1927 สมาชิกที่มิใช่ข้าราชการ 8 คนนั้น เป็นชาวยุโรป 5 คน เป็นชาวจีน 2 คน และอีกคนหนึ่งเป็นหัวหน้าชาวมลายู

---

[1] **L.A. Mills, British Rule in Eastern Asia.** หน้า 50.

ปัจจัยสำคัญที่เป็นสื่อให้มีการเปลี่ยนแปลงฐานะเจ้าผู้ครองมลายูก็คือ ในระยะ 20 ปีแรกของศตวรรษที่ 20 ได้มีการปฏิวัติทางเศรษฐกิจที่ยังผลให้มลายูอยู่นำหน้าในการพัฒนาการค้าของโลก รัฐต่างๆต้องเผชิญกับสถานการณ์ที่เจ้าผู้ครองรัฐมลายูต่าง ๆ ซึ่งมีทรรศนะเช่นเดียวกับผู้ปกครองรัฐสมัยกลางไม่สามารถจะดำเนินการได้ การควบคุมไข้มาลาเรีย การกสิกรรมทางเคมี นโยบายการศึกษาแผนใหม่ ราคาดีบุกและยางในตลาดโลกได้กลายเป็นปัญหาสำคัญของรัฐบาล และไม่อาจดำเนินการด้วยวิธีการแบบเก่าของระบบการปกครองรัฐในอารักขา ซึ่งเพียงแต่ใช้อำนาจชักจูงสุลต่านและหัวหน้าต่าง ๆ ให้ปฏิบัติตามเท่านั้น ทุกแห่งในโลกเป็นสมัยของการโยงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากขึ้นแทนที่จะกระจายออกไป

ในระยะสิบปีสุดท้ายของศตวรรษที่ 19 การทำเหมืองแร่เริ่มเปลี่ยนจากการขุดแบบสมัยเก่าที่ล้าสมัย มาเป็นการขุดด้วยเครื่องมือสมัยใหม่แบบตะวันตก ความต้องการดีบุกในตลาดโลกมากขึ้น และราคาก็สูงขึ้นมากจนทำให้นายทุนส่วนใหญ่ซึ่งเป็นชาวอังกฤษและจีน มาลงทุนในกิจการอุตสาหกรรมเหมืองแร่ และกระตุ้นให้ชาวต่างชาติอพยพเข้ามาทำงานมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีน สินค้าออกของมลายูเพิ่มจาก 26,000 ตัน ใน ค.ศ. 1889 เป็น 51,733 ตัน ใน ค.ศ. 1904 และต่ำกว่า 70,000 ตันเพียงเล็กน้อยใน ค.ศ. 1929 ตอนต้นศตวรรษที่ 20 มลายูสามารถผลิตดีบุกได้มากกว่า 50% ของผลิตผลดีบุกทั่วโลก

อย่างไรก็ตาม อุตสาหกรรมดีบุกได้มีคู่แข่งที่สำคัญ คือ ยางพารา การผลิตยางไหวตัวขึ้นอย่างมาก เพราะการสร้างรถยนต์ซึ่งใช้ยางรถยนต์ และการใช้รถจักรยานแพร่หลายกันทั่วโลก ได้มีผู้นำยางเข้ามาในมลายูตอนต้นปี ค.ศ. 1877 เมื่อสวนพฤษชาติที่เมืองคิวได้ส่งเมล็ดยาง 2 หีบ มายังสวนพฤกษชาติที่สิงคโปร์เพื่อทำการทดลอง แม้ว่าจะมีการตั้งโรงเพาะชำของรัฐบาล และแจกเมล็ดพืชแก่ผู้ทำการเพาะปลูก แต่ก็ได้ผลก้าวหน้าเพียงเล็กน้อยในตอนแรก ในปี ค.ศ. 1897 มีการเพาะปลูกยางเพียง 345 เอเคอร์เท่านั้น ในปี ค.ศ. 1905 เนื้อที่ที่ใช้ปลูกยางเพิ่มขึ้นเป็น 50,000 เอเคอร์ และได้ส่งยางเป็นสินค้าออกถึง 200 ตัน แต่ก็นับว่าเป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับจำนวนผลิตผลของยางพารา 62,145 ตัน ที่ผลิตในส่วนอื่น ๆ ของโลก ต่อมาเป็นสมัยของการพัฒนาอย่างรวดเร็ว เพราะนักเสี่ยงโชคค้ากำไรชาวบราซิลเป็นผู้กระตุ้นทำราคายางให้สูงขึ้น จนเจ้าของสวนยางมีผลกำไรอย่างมากมาย ได้มีการเร่งรีบตั้งบริษัทยางขึ้นใหม่อีกหลายแห่งในลอนดอน ใน

สมัยที่การเพาะปลูกยางเจริญรุ่งเรืองระหว่างปี ค.ศ. 1910—ค.ศ.1912 นั้น ที่ดินยังหาง่าย ใน ค.ศ. 1914 สวนยางมลายูสามารถส่งยางไปจำหน่ายยังเมืองนิวยอร์กด้วยราคาที่ต่ำกว่ายางป่าจากอเมริกาใต้

ใน ค.ศ. 1920 มลายูส่งยางเป็นสินค้าออกถึง 196,000 ตัน หรือ 53%ของยางที่ผลิตทั่วโลก ในการทำสวนยางนี้ ความต้องการแรงงานมีมาก จึงต้องจ้างกุลีนับพันจากต่างแดน เช่น จากอินเดีย ในดินแดนที่เริ่มพัฒนาใหม่นี้มีพลเมืองชาวมลายูเป็นชนส่วนน้อย พ่อค้านายทุนและนักธุรกิจชาวอังกฤษและชาวจีนเป็นผู้ครอบงำดินแดนแถบนี้ แรงงานที่ได้ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนและอินเดีย ซึ่งต่อมาได้รวมเป็นกลุ่มชนส่วนใหญ่ของประชากร ชาวมลายูจำนวนมากยังคงเป็นชาวนาเพาะปลูกข้าวและปลูกยาง มะพร้าวบ้างเล็กน้อยเพื่อขายเอาเงินสด ในระยะเวลาชั่วอายุคน ลักษณะเชื้อชาติของพลเมืองในแหลมมลายูได้เปลี่ยนโฉมหน้าไปอย่างมาก ชาวมลายูซึ่งไม่สามารถปรับตัวเองให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงอย่างกะทันหันได้ ก็พบว่าตนเอง" ถูกขับออกจากบ้านของตนไปอยู่ที่ปากประตู" ทั้งทางด้านการเมืองและเศรษฐกิจ[1]

เหมืองแร่และสวนยางส่วนใหญ่อยู่ในบริเวณรัฐทั้ง 4 ของสหพันธ์ ใน ค.ศ. 1913 สินค้าออกทั้งหมดเพิ่มขึ้นมีมูลค่าถึง 154,974,195 เหรียญมลายู รัฐบาลเก็บภาษีได้ถึง 44,332,711 เหรียญ ในระยะที่การพัฒนาเป็นไปอย่างเร่งรีบและติดตามด้วยความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากมายนี้ ปัญหาทางการเมืองได้ลดความสำคัญไป จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ปัญหาดั้งเดิมเรื่องการรวบรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางการปกครองที่ข้าราชการมีอำนาจเต็มที่ และฐานะของสุลต่านเจ้าผู้ครองรัฐมลายู จึงกลับมาเป็นประเด็นสำคัญอีก

ในระยะนี้เอง ในปี ค.ศ.1909 รัฐทางเหนือ 4 รัฐ คือ ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน และตรังกานูได้ตกอยู่ในบังคับของอังกฤษตามสนธิสัญญาอังกฤษ—ไทยในปีนั้น แต่ตรงกันข้ามกับภูมิหลังที่กล่าวมาแล้ว เจ้าผู้ครองรัฐเหล่านั้นปฏิเสธที่จะเข้ารวมอยู่ในสหพันธรัฐ ซึ่งนับว่าสำคัญ แท้ที่จริงแล้วในการเข้าควบคุมรัฐเหล่านี้ อังกฤษจำกัดอำนาจของตนที่จะมีสิทธิเพียงแต่ให้คำแนะนำเท่านั้น ดังนั้นจึงให้รัฐเหล่านั้นมีอิสระมากพอใช้ที่จะจัดการภายในของตนเอง รัฐทั้ง 4 ได้รับสิทธิพิเศษ โดยเฉพาะ

---

[1] L.A. Mills and Associates, **The New World of Southeast Asia**, (Minneapolis and London: 1949), หน้า 177.

อำนาจในการจัดการเงินของตน ซึ่งแตกต่างอย่างมากจากสหพันธรัฐที่ขึ้นตรงต่อรัฐบาลที่กัวลาลัมเปอร์

ยะโฮร์ไม่ยอมเข้าร่วมในสหพันธรัฐเช่นเดียวกัน นับตั้งแต่ตั้งสิงคโปร์ในปี ค.ศ. 1819 ยะโฮร์มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับอังกฤษ ในปี ค.ศ. 1914 ยะโฮร์ได้มีที่ปรึกษาทั่วไป แต่ในปี ค.ศ. 1895 สุลต่านยะโฮร์ คือ อาบูบาการ์ ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญซึ่งร่างโดยนักกฎหมายชาวอังกฤษ รัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมเพียงครั้งเดียวในปี ค.ศ. 1914 และนับเป็นแบบแผนที่ควรจะเป็นรัฐธรรมนูญของรัฐในอารักขาทั้งหมดในทรรศนะของชาวมลายู ในแบบการปกครองเริ่มแรกนั้น ได้กำหนดให้มีสภาคณะรัฐมนตรีซึ่งสมาชิกทั้งหมดต้องเป็นชาวมลายู นับถือศาสนาอิสลาม และมีสภาประจำรัฐซึ่งสมาชิกต้องเป็นชาวยะโฮร์เท่านั้นโดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติหรือศาสนา ในปี ค.ศ. 1914 การเป็นสมาชิกได้ขยายกว้างขวางขึ้น ข้าราชการอังกฤษสามารถเข้าไปนั่งประชุมด้วยได้ โดยไม่ต้องทำสัตย์ปฏิญาณต่อสุลต่าน สภาคณะรัฐมนตรีทำหน้าที่ให้คำปรึกษาเท่านั้น และสภาแห่งรัฐทำหน้าที่สภานิติบัญญัติ ในปี ค.ศ. 1912 ได้จัดตั้งสภาบริหารเป็นหน่วยการปกครองที่ 3 ตามแบบสภาบริหารทั่ว ๆ ไปของการปกครองอาณานิคมของอังกฤษ

รัฐต่าง ๆ ที่อยู่ในสมาพันธรัฐ มีที่ปรึกษาซึ่งมีหน้าที่แตกต่างไปจากผู้ปกครองรัฐในอารักขา เจ้าผู้ครองรัฐมีสิทธิที่จะปรึกษาหารือที่ปรึกษาได้ทุกปัญหา แต่ที่ปรึกษาไม่มีอำนาจและสิทธิในการออกคำสั่ง ที่ปรึกษาอาจจะคะยั้นคะยอให้เจ้าผู้ครองรัฐปฏิบัติตามคำแนะนำของตน แต่โดยทั่วไปมักจะใช้ความพยายามชักจูงให้เจ้าผู้ครองเหล่านั้นยอมรับความคิดเห็นของตน และใช้อำนาจน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ และจะหลีกทางให้ในกรณีที่เรื่องนั้น ๆ มิได้เป็นเรื่องที่สำคัญจริง ๆ

จนถึงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 มลายูมีลักษณะรัฐ 3 แบบ คือ

สเตรตส์ เซตเติลเมนต์ ได้แก่ อาณานิคมของอังกฤษ ประกอบด้วยเกาะปีนัง สิงคโปร์ และโปรวินซ์เวลสลีย์ ดินแดนมะละกา และนานิง

สหพันธรัฐมลายู ได้แก่ เประ สลังงอ เนกรีเซมบิลัน และปาหัง

สมาพันธรัฐ ได้แก่ ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน ตรังกานู และยะโฮร์

ชาร์ลส์ จอห์นสัน ราชาบรุ๊กคนที่สอง ซึ่งขึ้นครองต่อจากลุงในปี ค.ศ. 1868 เป็นน้องชายกัปตันเจมส์ บรุ๊ก บรุ๊ก ซึ่งเดิมได้รับแต่งตั้งเป็นทายาทแต่ถูกตัดสิทธิเพราะไม่ลงรอยกัน เขาได้ครอบครองดินแดนจากแหลมดาตู ทางใต้พรมแดนของแคว้นซัมบา ไปจนถึงแหลมคิดุรอง ตอนเหนือสุดของปากแม่น้ำบินตูลูทางเหนือ ดินแดนนี้กว้างใหญ่ยิ่งกว่าที่สุลต่านบรูไนมอบให้ ในปี ค.ศ. 1953 ได้บริเวณลุ่มน้ำรายัง และในปี ค.ศ. 1861 ได้ดินแดนระหว่างรายังและบินตูลู สุลต่านได้รับเงินประจำปีปีละ 4,500 เหรียญมลายูเป็นการตอบแทนที่ต้องสูญเสียดินแดนไป จุดมุ่งหมายในการขยายดินแดนดังกล่าวนี้ก็เพื่อประโยชน์ทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ ดินแดนที่ได้มานี้เป็นแหล่งสำคัญผลิตสาคูซึ่งส่งออกไปจำหน่ายจากเมืองคูชิงไปยังสิงคโปร์ การที่หัวหน้าชาวพื้นเมืองของบรูไนกดขี่บังคับพ่อค้าชาวพื้นเมืองด้วยกันที่ทำหน้าที่ขนส่งสินค้าก็มีผลกระทบกระเทือนการค้าซึ่งมีความสำคัญยิ่งต่อความเจริญรุ่งเรืองของซาราวักด้วย ในปี ค.ศ. 1868 ชาร์ลส์ บรุ๊กได้ขอดินแดนบริเวณทะเลเป็นจำนวนร้อย ๆ ไมล์ สุลต่านคัดค้าน และได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงต่างประเทศของอังกฤษ ซึ่งถือว่าตนเป็นผู้ให้ความคุ้มครองอารักขาบรูไนให้พ้นจาก "ความปรารถนาที่ไม่มีสิ้นสุด" ของซาราวัก

ต่อมาไม่นานนักปรากฏว่า การแข่งขันชิงดีกันเองระหว่างชาติ มีท่าทีว่าจะเป็นอันตรายต่อบูรณภาพของบรูไนมากกว่าการดำเนินงานของบรุ๊ก ภายในปี ค.ศ. 1865 สุลต่านได้ให้เช่าดินแดนบอร์เนียวเหนือเกือบจะทั้งหมดแก่นักเสี่ยงโชคชาวอเมริกันคนหนึ่งซึ่งได้ขายสิทธินี้ให้แก่ "บริษัทการค้าอเมริกันแห่งบอร์เนียว" แต่สถานีการค้าเล็ก ๆ ของบริษัทที่อ่าวกิมานิสก็ต้องล้มเลิกไปในเวลาไม่นานนัก นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1870 เป็นต้นมา อิตาลีได้มีโครงการที่จะตั้งทัณฑนิคมที่อ่าวกาย แต่ก็ไม่ปรากฏผลอย่างใด เหตุการณ์ได้ทวีความยุ่งยากขึ้น เมื่อรัฐบาลสเปนที่ฟิลิปปีนส์ตัดสินใจปราบปรามอำนาจสุลต่านซูลูศัตรูเก่า ในปี ค.ศ. 1873 สเปนเริ่มล้อมปิดอ่าวเมืองท่าของซูลูเพื่อเตรียมการพิชิตสุลต่าน เนื่องจากการค้าของซูลูส่วนใหญ่อยู่ในมือบริษัทอังกฤษและเยอรมันที่สิงคโปร์ รัฐบาลของทั้งสองประเทศจึงดำเนินการร่วมกันฟื้นฟูการค้าเสรี ซึ่งถูกสเปนคุกคาม ประกอบกับความสำเร็จในการปิดล้อมกองเรือสเปนอีกต่อหนึ่ง ในที่สุดก็บังคับให้รัฐบาลสเปนที่กรุงมาดริดต้องยอมเปิดทางให้กลุ่มเกาะซูลูค้าขายกับชาติอื่น ๆ ได้เมื่อ ค.ศ. 1877 แต่ในปีต่อมาสุลต่านถูกบังคับให้สละตำแหน่ง แล้วสเปนก็ประกาศอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดน

ทั้งหมดของสุลต่านแห่งซูลู ประกาศนี้ครอบคลุมถึงบอร์เนียวด้วย ทั้งนี้เพราะสุลต่านทั้งหลายแห่งซูลูสืบทอดอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะบอร์เนียว นับตั้งแต่บุลุงันจนถึงอ่าวมารุดา และดินแดนชายฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือจนถึงบริเวณตอนใต้ของบันดาสัน ดังนั้นสเปนจึงอ้างอำนาจอธิปไตยทั่วดินแดนอันกว้างใหญ่ของบอร์เนียวเหนือ

อย่างไรก็ตามในระยะเดียวกันนั้นเอง บริษัทการค้าลาบวนได้รับอนุญาตจากสุลต่านแห่งซูลู ให้ตั้งสถานีการค้าที่เมืองซันดากันทางชายฝั่งทะเลตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อวัตถุประสงค์ที่จะลักลอบอาวุธ ฝิ่น ยาสูบ และสินค้าอื่น ๆ เข้าไปยังซูลู โจเซฟ ทอร์เรย์ ผู้แทนของบริษัทการค้าอเมริกันซึ่งมิได้ดำเนินกิจการแล้วยังคงอ้างสิทธิในดินแดนนั้น และเร้าความสนใจของบารอน วอน โอเวอร์เบ็ค กงสุลออสเตรีย–ฮังการีที่ฮ่องกง ภายหลังที่ประสบความล้มเหลวในการชักจูงรัฐบาลที่กรุงเวียนนา ให้พิจารณาถึงช่องทางทำการค้าในบอร์เนียวเหนือ วอน โอเวอร์เบ็คจึงดำเนินการขอซื้อสิทธิของทอร์เรย์และเข้าหุ้นกับอัลเฟรด เดนต์ บุตรชายนายจ้างคนก่อนของเขาที่ฮ่องกงในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1877 ทั้งสองคนได้รับสิทธิในดินแดนระหว่างอ่าวกิมานิสทางฝั่งตะวันตกเฉียงเหนือ และแม่น้ำเซบูกูทางฝั่งตะวันออกจากสุลต่าน และตะมะหงงแห่งบรูไน เพื่อเป็นการตอบแทนสุลต่านจะได้รับเงินปีละ 12,000 เหรียญมลายู และตะมะหงงได้ปีละ 3,000 เหรียญ เป็นที่น่าสังเกตว่า สุลต่านได้ยกมอบดินแดนซึ่งพระองค์ไม่มีสิทธิอำนาจอย่างใดทั้งสิ้น ต่อมา วอน โอเวอร์เบ็ค จึงทราบว่า สิทธิในดินแดนทั้งหมดทางชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือแท้ที่จริงแล้วเป็นของสุลต่านซูลู และเป็นที่ยอมรับกันในหมู่หัวหน้าชาวพื้นเมือง ในเพียงไม่กี่สัปดาห์ต่อมา (22 มกราคม ค.ศ. 1878) จึงไม่น่าประหลาดใจที่ บารอน นักธุรกิจได้ดำเนินการเจรจาตกลงกับสุลต่านแห่งซูลู โดยสุลต่านยินยอมยกดินแดนระหว่างแม่น้ำเซบูกุ และบันดาสันให้แก่ บารอน วอน โอเวอร์เบ็ค และยอมรับฐานะ "ผู้ปกครองสูงสุดและเป็นอิสระ" เหนือดินแดนนั้นแลกกับค่าตอบแทนที่จะได้รับประจำปี ๆ ละ 5,000 เหรียญมลายู เขาและเดนต์หุ้นส่วนของเขาจึงได้กรรมสิทธิ์ในดินแดน 30,000 ตารางไมล์ ซึ่งมีบริเวณชายฝั่งทะเลยาวถึง 850 ไมล์ และเริ่มจัดตั้งหน่วยการปกครองขึ้นหลายแห่ง พร้อมกับแสวงหาเงินทุนที่จำเป็นยิ่งสำหรับดำเนินกิจการ แต่วอน โอเวอร์เบ็คก็ต้องประสบความล้มเหลวเป็นครั้งที่สอง เพราะไม่สามารถขอความสนับสนุนจากรัฐบาลออสเตรียได้ ในที่สุดเขาจึงตัดสินใจขายหุ้นส่วนทั้งหมดแก่เดนต์ เดนต์และเพื่อนร่วมงานที่ลอนดอนได้ตั้ง "บริษัท

บอร์เนียวเหนือของอังกฤษ" และพยายามขอความรับรองเป็นทางการจากรัฐบาลอังกฤษในการดำเนินงานนี้

บริษัทต้องการการรับรองอย่างยิ่ง เพราะสเปน ฮอลันดา และราชาแห่งซาราวัก ถือว่าการดำเนินงานของบริษัทอังกฤษเป็นการล่วงละเมิดกิจการในบอร์เนียว ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1878 เรือรบสเปนได้แล่นไปยังที่ตั้งหลักแหล่งแห่งใหม่ที่เมืองซันดากัน และแจ้งต่อนายดับบลิว. บี. ไพรเออร์ ผู้ปกครองที่นั่นว่า ตามสนธิสัญญาที่สเปนทำกับสุลต่านซูลูในเดือนกรกฎาคมที่แล้วมานั้น ดินแดนตะวันออกเฉียงเหนือทั้งหมดของบอร์เนียวตั้งแต่อ่าวมารุดาจนถึงพรมแดนของฮอลันดาเป็นกรรมสิทธิ์ของสเปน อย่างไรก็ตาม ไพรเออร์ก็เผชิญหน้ากับข้อโต้แย้งและคำขู่อย่างเด็ดเดี่ยว ต่อมาเรือรบสเปนจึงแล่นกลับไป และปล่อยให้เป็นปัญหาโต้เถียงตกลงกันเองในระหว่างรัฐบาลของทั้งสองประเทศต่อไป ในที่สุดการโต้เถียงนี้ก็ตกลงกันได้ ตามอนุสัญญาลงวันที่ 7 มีนาคม ค.ศ. 1885 โดยที่สเปนยอมล้มเลิกการอ้างกรรมสิทธิ์เหนือดินแดนในบอร์เนียว เพื่อแลกเปลี่ยนกับการที่อังกฤษและเยอรมันจะยอมรับอธิปไตยของสเปนเหนือดินแดนในหมู่เกาะซูลูทั้งหมด อนึ่ง ต่อมาในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1899 ดินแดนดังกล่าวนี้ได้ตกเป็นของสหรัฐอเมริกา

หลังกรณีที่เมืองซันดากันประมาณสิบสองเดือนพอดี ฮอลันดาก็เริ่มจะเคลื่อนไหวเป็นครั้งแรก มีเรือปืนฮอลันดามาปรากฏตัวที่บาตู ตินากัต ซึ่งอยู่ห่างจากดินแดนของบริษัทใหม่ที่แม่น้ำเซบูกูไปเพียง 40 ไมล์ ตอนแรกไพรเออร์ไม่ทราบจะจัดการอย่างไร แต่ภายหลังได้ยื่นประท้วงต่อผู้บังคับการเรือฮอลันดา รัฐบาลฮอลันดาที่กรุงเฮกได้เตือนรัฐบาลที่กรุงลอนดอนว่า การที่อังกฤษให้ความอารักขาดินแดนนั้นย่อมขัดแย้งกับหลักการในสนธิสัญญาปี ค.ศ. 1824 รัฐบาลที่กรุงลอนดอนได้โต้ตอบโดยทันที และอย่างถูกต้องว่า สนธิสัญญาฉบับนั้นมิได้รวมถึงเกาะบอร์เนียวไว้ด้วย ปรากฏว่าข้อคัดค้านการดำเนินธุรกิจของเดนต์โดยรัฐบาลฮอลันดานั้น มีน้ำหนักน้อยกว่าเหตุผลที่ฮอลันดาเคยคัดค้านราชาบรุ๊กเสียอีก พรรคเสรีนิยมในฮอลันดาซึ่งมีอำนาจอยู่ในระยะนั้น ได้ตระหนักดีว่าการที่ฮอลันดายอมรับสนธิสัญญาปี ค.ศ. 1847 ที่อังกฤษทำกับบรูไนนั้น หมายความว่ารัฐบาลฮอลันดาไม่อยู่ในฐานะที่จะคัดค้านการขยายเขตอิทธิพลของอังกฤษในครั้งนี้ได้ ดังนั้น เมื่อบริษัทของเดนต์ซึ่งได้รับการสนับสนุนอย่างเต็มที่จากรัฐบาลอังกฤษ สามารถชักชวนให้รัฐบาลออกพระราชานุญาตจัดตั้งบริษัทได้ (1 พฤศจิกายน ค.ศ. 1881)

เกรแฮม เออร์วิน กล่าวว่า "จึงเท่ากับว่ารัฐบาลฮอลันดายอมรับ" เรื่องที่ทำไปแล้ว[1] ดังปรากฏอยู่เป็นหลักฐานก่อนหน้านั้นหลายเดือน ส่วนข้อประท้วงนั้นค่อย ๆ ถูกเพิกถอนไป

ในระยะนี้เอง ฮอลันดาได้พุ่งความสนใจมาที่พรมแดนทางตะวันออกของบอร์เนียว มีการตกลงจัดตั้งคณะกรรมาธิการพรมแดนร่วมกันในปี ค.ศ. 1884 และเริ่มดำเนินงานในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1889 ต่อมาในปี ค.ศ. 1891 ได้มีการลงนามในอนุสัญญาพรมแดนระหว่างอังกฤษและฮอลันดา อย่างไรก็ตาม ทั้งสองฝ่ายก็มิอาจกำหนดเส้นแบ่งพรมแดนอย่างละเอียดถี่ถ้วนได้ เพราะขาดความรู้ทางภูมิศาสตร์เกี่ยวกับดินแดนตอนใน จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1912 คณะสำรวจร่วมอังกฤษ–ฮอลันดาจึงทำงานสำเร็จลง การที่ต้องใช้เวลายาวนานนี้แสดงถึงการดำเนินการอย่างมีเลศนัย โดยไม่ให้ความสำคัญในความรีบด่วนของปัญหา

ข้อคัดค้านการยกดินแดนของราชาบรุ๊กที่ 2 แตกต่างจากฮอลันดา เพราะมีเหตุผลดีกว่า เขาอ้างว่าการยกดินแดนนี้ขัดต่อสนธิสัญญากับบรูไน ค.ศ. 1847 ซึ่งห้ามสุลต่านมิให้ยกดินแดนให้แก่ "ชาติหนึ่งชาติใด หรือคนในบังคับ หรือประชาชนคนหนึ่งคนใดโดยที่มิได้รับความยินยอมจากสมเด็จพระราชินี" เขาชี้ให้เห็นว่า วอน โอเวอร์เบ็ค เป็นชนต่างชาติ และการยกดินแดนนั้นได้กระทำไปโดยที่รัฐบาลอังกฤษมิได้รู้เห็นด้วย รัฐบาลอังกฤษปฏิเสธที่จะถอนการสนับสนุนข้อเสนอของเดนต์ ตามความเห็นของรัฐบาล อันตรายที่แท้จริงก็คือ ประเทศอื่น เช่น สเปน เยอรมัน หรือเนเธอร์แลนด์อาจเข้าผนวกดินแดนบอร์เนียวเหนือได้ นอกจากนี้ ขณะที่การเจรจากำลังดำเนินอยู่ แกลดสโตนซึ่งเข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีในปี ค.ศ. 1880 ก็มีความเชื่อมั่นว่า ในสภาพการณ์ที่การยกดินแดนดังกล่าวนี้เป็น "เรื่องที่ทำไปแล้ว" การพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดตั้งบริษัท ย่อมเป็นหนทางเดียวที่รัฐบาลจะแน่ใจได้ว่า จะสามารถควบคุมกิจการของบริษัทได้ ตัวกฎบัตรเองได้กำหนดข้อบังคับหลายประการที่ไม่ให้บริษัทปฏิบัติการโดยเสรีจนเกินไป ตัวอย่างเช่น บริษัทไม่อาจโอนดินแดนโดยที่มิได้รับความนิยมยินยอมจากรัฐบาลอังกฤษ และความสัมพันธ์กับรัฐบาลต่างประเทศก็ขึ้นอยู่กับความควบคุมของรัฐบาลเช่นกัน ยิ่งไปกว่านั้น บริษัทยังมีข้อผูกพันว่าจะยกเลิก

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 205.

ระบบทาสในดินแดนของตน จะต้องรักษาศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวพื้นเมือง และดำเนินการศาลยุติธรรมให้เป็นไปตามกฎหมายของชาวพื้นเมือง

บริษัทบอร์เนียวเหนือของอังกฤษ นับเป็นบริษัทที่ได้รับพระบรมราชานุญาตแห่งแรกที่จัดตั้งขึ้นตามกฎบัตรในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 18 เพื่อผลประโยชน์ทางการค้าด้วยการจับจองดินแดนอันกว้างใหญ่โดยเฉพาะในทวีปแอฟริกา ด้วยเหตุนี้รัฐบาลอังกฤษจึงมิอาจห้ามไม่ให้ซาราวักขยายดินแดนต่อไปดังเช่นแต่ก่อนได้ ดังนั้นในปี ค.ศ. 1882 ราชา ชาร์ลส์ บรุ๊ก จึงได้รับมอบดินแดนอันกว้างใหญ่บริเวณลุ่มแม่น้ำบารัมเพิ่มขึ้น เนื่องจากสุลต่านบรูไนอ่อนอำนาจลงจนทำให้การแก่งแย่งชิงดีกันเพื่อครอบครองดินแดนที่เหลืออยู่ในบรูไนระหว่างซาราวักและบริษัทบอร์-เนียวเหนือรุนแรงยิ่งขึ้น ในระยะนั้นเอง ฝรั่งเศสภายใต้การนำของจุลส์ เฟอร์รี กำลังขยายอิทธิพลในแคว้นตังเกี๋ย และเยอรมันได้ครอบครองหมู่เกาะคาโรไลน์และดินแดนทางตะวันออกเฉียงเหนือของนิวกินี จึงมีความหวาดเกรงยิ่งขึ้นว่าสถานการณ์อันวุ่นวายของบรูไนอาจเปิดช่องทางให้ชาติหนึ่งชาติใดเข้าแทรกแซงได้ ดังนั้นในปี ค.ศ. 1886 รัฐบาลอังกฤษจึงตัดสินใจขยายความคุ้มครองไปยังบอร์เนียวเหนือและซาราวัก ต่อมาในปี ค.ศ. 1888 ดินแดนทั้งสองได้ทำความตกลงอยู่ในอารักขาของอังกฤษ รวมทั้งสุลต่านแห่งบรูไน เป็นการรับประกันความมั่นคงและความปลอดภัยซึ่งเป็นที่พอใจของทุกฝ่ายแม้แต่สุลต่านเองด้วย เพราะพระองค์ไม่สามารถทัดทานการล่าผลประโยชน์ต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ได้ตกเป็นเหยื่อโดยไม่เต็มใจให้เป็นผลได้

บทที่ 32
การเคลื่อนไหวก้าวต่อไปของฮอลันดาในอินโดนีเซีย

ตามมาตรา 59 ของรัฐธรรมนูญฮอลันดา ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม ค.ศ. 1848 พระเจ้าแผ่นดินทรงมีพระราชอำนาจสูงสุดเหนือบรอรดาอาณานิคม แต่มีข้อเพิ่มเติมว่า จะต้องร่างธรรมนูญการปกครองอาณานิคมขึ้น และรัฐสภาฮอลันดาจะได้สิทธิพิเศษบางประการในการออกกฎหมายเกี่ยวกับการเงินของอาณานิคมและเรื่องอื่น ๆ ที่จำเป็น ตามมาตรา 60 พระเจ้าแผ่นดินฮอลันดาจะต้องส่งรายงานกิจการของอาณานิคมประจำปี การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเมืองแม่และอาณานิคม มีผลสะท้อนถึงอาณานิคมเพียงเล็กน้อยในระยะแรกนี้ กระทรวงอาณานิคมอยู่ในกำมือของข้าราชการหัวเก่าที่ไม่นิยมการเปลี่ยนแปลง และในตอนต้น ๆ สภาก็มีความรู้เรื่องอาณานิคมน้อยเกินไปที่จะใช้อิทธิพลนั้นให้ได้ผล แต่ธรรมนูญซึ่งผ่านสภาในปี ค.ศ. 1854 และใช้บังคับในปี ค.ศ. 1856 ยังผลให้มีการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญอย่างหนึ่งในการปกครองอาณานิคม คือ การมอบอำนาจที่สำคัญในการปกครองหมู่เกาะอินดิสตะวันออกให้แก่ข้าหลวงใหญ่ และสภาประกาศยกเลิกกฎที่ออกในปี ค.ศ. 1836 ซึ่งลดอำนาจสภาลงเป็นเพียงที่ปรึกษาเท่านั้น นอกจากนี้ ข้อบังคับใหม่นี้ยังพยายามที่จะยกเลิกระบบการเพาะปลูกโดยเด็ดขาด และแสดงให้เห็นอย่างชัดแจ้งว่า รัฐบาลไม่มีนโยบายส่งเสริมการเพาะปลูกของรัฐ ข้าหลวงใหญ่ได้รับคำสั่งให้คอยสอดส่องดูแลว่า ระบบการเพาะปลูกของรัฐไม่ได้แทรกแซงการเพาะปลูกพืชผลที่ใช้ในการเลี้ยงชีพประชาชน และให้หาทางยกเลิกการบีบบังคับใด ๆ ที่เกี่ยวกับการเพาะปลูกนี้

อย่างไรก็ดี การเคลื่อนไหวเพื่อการปรับปรุงนี้เป็นไปอย่างช้ามาก บารอน วัน โฮเวล อดีตประธานสมาคมศิลปะและวิทยาศาสตร์แห่งบัตตาเวีย และผู้ก่อตั้งหนังสือพิมพ์ Tijdschrift van Nederlandsch Indie ซึ่งโจมตีการฉ้อราษฎร์บังหลวงในการทำสัญญาในชวา เขาเป็นสมาชิกสภาสมัยที่สอง ระหว่าง ค.ศ. 1849—ค.ศ. 1862 ในสภา วัน โฮเวล ไม่เพียงแต่พยายามต่อสู้เพื่อชาวชวาเท่านั้น แต่ยังช่วย

ก่อตั้งขบวนการคัดค้านระบบอาณานิคม อย่างไรก็ตาม พรรคอนุรักษ์นิยมยังคงมีเสียงข้างมากในคณะรัฐบาลฮอลันดาอีกเป็นเวลานาน การปรับปรุงอย่างแท้จริงจึงก้าวไปอย่างลำบากยิ่ง

ในปี ค.ศ. 1860 การต่อสู้เพื่อคัดค้านระบบการเพาะปลูกของรัฐได้เปลี่ยนแปลงในรูปใหม่ เนื่องมาจากอิทธิพลของหนังสือ 2 เล่ม เล่มหนึ่งเป็น นวนิยาย ชื่อ "Max Havelaar" แต่งโดย เอ็ดเวิร์ด ดาวส์ เด็กเกอร์ ใช้นามแฝงว่า "Multatuli" เด็กเกอร์ได้เล่าถึงประวัติการทำงานของเขาตั้งแต่เป็นข้าราชการผู้น้อยในชวาตะวันตก และถูกไล่ออกจากงานเพราะพยายามช่วยป้องกันชาวชวาให้พ้นจากการกดขี่ของระบบการเพาะปลูกของรัฐ นอกจากจะมีคุณค่าทางโฆษณาชวนเชื่อแล้ว นวนิยายนี้ยังมีคุณค่าอย่างสูงทางวรรณคดี จัดเป็นวรรณคดีประเภทร้อยแก้วที่เด่นที่สุดเล่มหนึ่งของฮอลันดาในศตวรรษที่ 19 ยังผลให้พรรคเสรีนิยมได้รับความสนับสนุนมากขึ้นในการดำเนินงานต่อต้านการผูกขาดการเพาะปลูกของรัฐบาลในชวา นอกจากนี้หนังสือเล่มเล็ก ๆ ของ อีซัค ฟรานเซ็น วัน เดอ พุตต์ โดยเฉพาะบทความที่มีชื่อว่า "ข้อบังคับเกี่ยวกับสัญญาน้ำตาลในชวา" ยังมีส่วนสำคัญช่วยส่งเสริมความคิดของเด็กเกอร์ ในฐานะที่เคยเป็นลูกจ้างบริษัทน้ำตาลมีหน้าที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูกต่าง ๆ มาก่อน และต่อมาเป็นผู้ปลูกยาสูบทางฝั่งตะวันออกสุดของชวา วัน เดอ พุตต์ จึงคุ้นเคยกับการเพาะปลูกแบบเสรี ในหนังสือของเขาเขาได้แสดงความรู้เกี่ยวกับสภาพการณ์ที่เขาเคยไปอยู่อย่างใกล้ชิด ดังนั้น ในปี ค.ศ. 1863 ธอร์เบ็ค ผู้นำของพรรคเสรีนิยมจึงแต่งตั้งเขาเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคมในคณะรัฐบาลของเขา

ระหว่างที่ วัน เดอ พุตต์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคม (ค.ศ. 1863–ค.ศ. 1866) การดำเนินงานได้แปรรูปไปในแบบวิสาหกิจเสรี เพราะพรรคเสรีนิยมมุ่งหมายที่จะยุติการบีบบังคับทางเศรษฐกิจ ตามความคิดของ วัน เดอ พุตต์ ควรมีการเก็บภาษีโดยตรงแทนที่จะบังคับให้เพาะปลูกส่งผลิตผล และเปิดโอกาสให้เอกชนจัดหาที่ดินและแรงงานได้โดยเสรี แต่วันเดอ พุตต์ และพรรคพวกของเขาไม่ได้สนับสนุนให้ยกเลิกกำไรส่วนเกิน ในระยะนี้เองได้มีการล้มเลิกการปลูกพืชบางชนิด คือ พริกไทย ในปี ค.ศ. 1862 กานพลูและลูกจันทน์เทศ ใน ค.ศ. 1863 คราม ชา อบเชยและพืชที่ใช้ทำสีแดงเข้มในปี ค.ศ. 1865 และยาสูบ ใน ค.ศ. 1866 ซึ่งล้วนแต่เป็นพืชผลที่ไม่ได้ทำผลกำไรเช่นแต่ก่อน ส่วนน้ำตาล

และกาแฟซึ่งนำรายได้สำคัญให้ฮอลันดายังคงเป็นพืชผลบังคับต่อไป การปฏิบัติที่เอารัดเอาเปรียบชาวพื้นเมืองอย่างรุนแรงได้ยกเลิกไป ตัวอย่างเช่น ยกเลิกการแบ่งเงินเป็นร้อยละ ให้ข้าราชการยุโรปตามเงินได้ของผลิตผลที่ถูกบังคับให้ปลูก และห้ามใช้ที่ดินเกินกว่า 1 ใน 5 ในการเพาะปลูกพืชผลให้แก่รัฐบาล การดำเนินงานที่สำคัญขั้นต่อไป คือ การออกกฎหมายการบัญชี ค.ศ. 1864 ซึ่งกำหนดว่านับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1867 เป็นต้นไป งบประมาณของหมู่เกาะจะต้องผ่านสภาทุกปี มาตรการที่สำคัญอีกอย่างหนึ่ง คือ ในปี ค.ศ. 1865 ได้ประกาศยกเลิกการใช้แรงงานบังคับในบริเวณป่า

กฎหมายน้ำตาลของ เดอ วัล ที่ออกในปี ค.ศ. 1870 นับเป็นขั้นสุดยอดของการต่อสู้คัดค้านระบบการเพาะปลูกของรัฐ โดยกำหนดว่า รัฐบาลจะต้องถอนตัวออกจากการเพาะปลูกน้ำตาล ในระยะเวลา 12 ปี เริ่มตั้งแต่ปี ค.ศ. 1878 เป็นต้นไป และอนุญาตให้ขายน้ำตาลได้โดยเสรีในชวา เป็นที่น่าสังเกตว่า กาแฟซึ่งทำรายได้มากที่สุดในระบบการเพาะปลูกบังคับนี้ ยังคงเป็นพืชผลที่บังคับให้ปลูกจนกระทั่งวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1917 การยกเลิกการผูกขาดพืชผลต่าง ๆ ที่นำผลกำไรให้แก่รัฐ และก่อความทุกข์ยากแก่ประชาชนเป็นไปอย่างล่าช้า รายได้จากการขายสินค้าเหล่านี้ในระยะปี ค.ศ. 1840 เป็นต้นไป มีจำนวนมากกว่า 15 ล้านกิลเดอร์ ข้าหลวงใหญ่ วัน ทวิสต์ (ค.ศ. 1851—ค.ศ. 1856) ได้ยกเลิกการผูกขาดอากรตลาดที่ถูกเกลียดชังมากและการประมูลจับปลา แต่โรงฝิ่นและโรงรับจำนำ ซึ่งเป็นรายได้สำคัญ ยังคงดำเนินกิจการต่อไป ในปี ค.ศ. 1927 รายได้จากการผูกขาดฝิ่น เกลือ และโรงรับจำนำ มีมูลค่าไม่น้อยกว่า 82.6 ล้านกิลเดอร์ เห็นได้ชัดว่า ลัทธิเสรีนิยมของฮอลันดานั้น มีความหมายแตกต่างอย่างมากกับลัทธิเสรีนิยมของแกลดสโตนในอังกฤษในระยะเวลาเดียวกัน

อันที่จริง ทัศนคติของฮอลันดาเกี่ยวกับอาณานิคมก็แตกต่างจากอังกฤษโดยสิ้นเชิง แม้แต่พวกเสรีนิยมฮอลันดายังเห็นว่า กิจการอาณานิคมเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับธุรกิจ การเรียกร้องให้มีวิสาหกิจของเอกชนแทนที่ระบบการเพาะปลูกที่รัฐบาลควบคุมผูกขาด ส่วนใหญ่เป็นแรงผลักดันจากเอกชนฮอลันดาที่ต้องการมีส่วนเกี่ยวข้องเพิ่มขึ้นในกิจการอาณานิคม ธุรกิจเอกชนได้มีจำนวนเพิ่มขึ้น และนายทุนก็พยายามเรียกร้องให้ยกเลิกข้อบังคับต่าง ๆ ในการดำเนินงาน วัน ทวิสต์ ผู้กระตือรือร้นให้ชวารับการลงทุนของเอกชนทั่วไป ได้อนุญาตให้นายทุนทำสัญญา

ร่วมกับหมู่บ้านเรื่องแรงงานได้ แต่การปฏิบัติเช่นนี้ ได้ก่อให้เกิดการเอารัดเอาเปรียบ โดยที่นายทุนจ่ายเงินล่วงหน้าให้แก่หัวหน้าหมู่บ้านไปก่อน จึงต้องยกเลิกการทำสัญญาแรงงานนี้ในปี ค.ศ. 1863 ความจริงมีอยู่ว่า พวกเสรีนิยมมีจุดประสงค์ขัดกันอยู่ 2 ประการ คือ พยายามปลดปล่อยให้ชาวพื้นเมืองพ้นจากการกดขี่บีบบังคับ และในขณะเดียวกันก็ต้องการให้หมู่เกาะอินดิสปลอดภัยสำหรับนายทุนด้วย

กฎหมายว่าด้วยการจับจองที่ดินของเดอ วัล เป็นการเริ่มต้นสมัยวิสาหกิจเอกชน ซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะให้เสรีภาพและความมั่นคงแก่วิสาหกิจเอกชนยิ่งขึ้น นายทุนมีสิทธิได้รับการเช่าช่วงจากรัฐบาลเป็นระยะเวลา 75 ปี และเช่าที่ดินจากเจ้าของชาวพื้นเมืองด้วยการตกลงในระยะเวลาอันสั้น พร้อมด้วยเงื่อนไขบางประการ พระราชบัญญัตินี้เปิดทางให้วิสาหกิจของเอกชนขยายตัวอย่างกว้างขวาง ตัวเลขสินค้าออกของผลิตผลที่ได้จากการเพาะปลูกสูงมาก ดังตารางข้างล่างนี้

ตัวเลขเปรียบเทียบสินค้าขาออกของรัฐและเอกชน เป็นจำนวนล้านกิลเดอร์[1]

ปี ค.ศ.	รัฐ	เอกชน
1856	64.4	34.3
1870	46.5	61.2
1875	41.4	130.7
1885	16.3	168.7

ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น เมื่อเปรียบเทียบกับสถานการณ์ในอินโดจีนของฝรั่งเศสและพม่าของอังกฤษ คือ การออกบทบัญญัติห้ามขายที่ดินให้แก่บุคคลที่มิใช่ชาวอินโดนีเซีย ด้วยเหตุผลเฉพาะหน้าก็คือ การที่ชาวยุโรปเร่งรัดปลูกพืชผลไปจำหน่ายตลาดฮอลันดามาก จนเป็นที่น่าวิตกว่าที่ดินซึ่งจำเป็นสำหรับการเพาะปลูกพืชผลซึ่งเป็นอาหารสำหรับชาวพื้นเมือง จะถูกนำไปใช้เพื่อวัตถุประสงค์อย่างอื่น

เมื่อคลองสุเอซเปิดใช้ในปี ค.ศ. 1869 การพัฒนาการเพาะปลูกขนาดใหญ่บวกกับการใช้เรือกลไฟเพิ่มขึ้น ยังผลให้การค้าขยายตัวอย่างคงที่ ในระยะนี้เอง

---

[1] คัดจาก Furnivall, **Netherlands India**, หน้า 169.

ได้มีการจัดตั้งบริษัทเรือกลไฟฮอลันดา ในปี ค.ศ. 1870 และบริษัท รอตเตอร์ดัม ลอยด์ ในปี ค.ศ. 1875

การพัฒนาชวาระหว่าง ค.ศ. 1830 ถึง ค.ศ. 1870 เจริญก้าวหน้าไปด้วยดี ซึ่งตรงกันข้ามกับการละเลยดินแดนนอกเกาะในสมัยเดียวกัน สงครามชวาซึ่งติดตามด้วยการต่อสู้กับเบลเยียม ไม่เปิดทางให้ฮอลันดาดำเนินนโยบายอย่างจริงจังได้ นายพลโคเชียสประสบความลำบากอย่างยิ่งในการรวมกำลังเพื่อยุติสงครามปาดรี ในปี ค.ศ. 1837 โดยการล้อมและยึดเมืองบอนด์โจล ต่อมารัฐบาลฮอลันดาในยุโรปได้ออกคำสั่งว่า ในอนาคตให้หลีกเลี่ยงการเข้าแทรกแซงกิจการภายในที่อยู่ในอำนาจของเจ้าผู้ครองแคว้นต่าง ๆ นอกเกาะชวาให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ ดังนั้นประชาชนชาวพื้นเมืองจึงถูกปล่อยให้เป็นเหยื่อเจ้านครที่มีอำนาจสิทธิ์ขาดและชอบทะเลาะวิวาท โดยเจ้านครเหล่านี้ขาดความยำเกรงรัฐบาลฮอลันดา เนื่องจากฮอลันดายับยั้งการเข้าแทรกแซง

ในความเห็นของฮอลันดา สิ่งที่ร้ายยิ่งไปกว่านั้นก็คือ การปฏิบัติการของราชา เจมส์ บรุ๊ก ในซาราวักและบรูไน และการที่อังกฤษได้เกาะลาบวน ข้าหลวงโรชุสเซ็น (ค.ศ. 1845 – ค.ศ.1851) เกรงว่า จะเป็นการเปิดทางให้มหาอำนาจอื่นเข้าครองหมู่เกาะบางส่วน เขาจึงเสนอว่า ฮอลันดาควรจะจัดตั้งอำนาจปกครองอย่างมีประสิทธิภาพให้หมู่เกาะอินโดนีเซีย แต่รัฐบาลฮอลันดาก็ไม่อาจอนุมัติให้ดำเนินการที่ใหญ่โตเช่นนี้ได้ เพียงเพราะปัญหาการเงิน รัฐบาลฮอลันดาพยายามจะอนุมัติให้ใช้กำลังทหารเฉพาะตามความจำเป็นของสถานการณ์เท่านั้น ข้าราชการที่บีตตาเวียพยายามชี้ให้เห็นว่าการลงโทษจะไม่เกิดผลแต่อย่างใด ถ้าหากว่าไม่ได้ติดตามด้วยการเข้าครอบครองดินแดนนั้น

อย่างไรก็ดี การตั้งหลักแหล่งของอังกฤษทางตะวันตกเฉียงเหนือของบอร์เนียว ได้กระตุ้นให้ฮอลันดาดำเนินนโยบายอย่างกระตือรือร้นยิ่งขึ้น การใช้เรือกลไฟทำให้จำเป็นต้องเสาะแสวงหาแหล่งถ่านหิน ซึ่งได้ผลอย่างงดงาม ได้มีการสร้างเหมืองถ่านหินทางตะวันตกเฉียงใต้ของบอร์เนียวใกล้บันจมาซิน และทางตะวันออกของเกาะที่กุไต เมื่อการดำเนินงานที่เหมืองบันจมาซินก่อให้เกิดการวิวาทกับสุลต่านจนทำสงครามกันใน ค.ศ. 1859–ค.ศ. 1863 แล้วฮอลันดาก็ผนวกดินแดนทั้งหมดโดยไม่ปล่อยให้โอกาสผ่านไป ในปี ค.ศ. 1854–ค.ศ. 1855 ฮอลันดาได้เข้าแทรกแซงเพื่อปราบความระส่ำระสายในดินแดนของสุลต่านแห่งซัมบา และ

ปอนติอานัก ซึ่งมีสาเหตุมาจากการวิวาทกันของกงสีชาวจีนที่เหมืองทอง นอกจากนี้การค้นพบแหล่งดีบุกใหญ่ที่เกาะบิลลิตัน ได้ชักนำให้ฮอลันดาเข้าครอบครองเกาะนั้นในปี ค.ศ. 1851 โดยมีบริษัทดีบุกบิลลิตันเข้าดำเนินงานขุดแร่

มีภารกิจของฮอลันดาในที่อื่น ๆ อีกหลายแห่งที่ชี้ให้เห็นชัดว่า ฮอลันดาได้ตระหนักถึงความจำเป็นมากขึ้นที่จะคงรักษาอำนาจไว้ในหมู่เกาะเพื่อป้องกันมิให้ชาติอื่นเข้าแทรกแซง ฮอลันดาเริ่มวิตกในท่าทีที่ภาคภูมิใจและอิสระของเจ้าผู้ครองบาหลี ซึ่งทำสงครามเรื้อรังและทำการค้าทาสอยู่โดยปราศจากการควบคุม กองกำลังของฮอลันดาที่ส่งไปเกาะบาหลีใน ค.ศ. 1846 และ ค.ศ. 1849 ถูกชาวบาหลีต่อต้านอย่างดุเดือด ผลก็คือ ฮอลันดาผนวกดินแดนได้บางส่วน และหัวหน้าของดินแดนที่เหลืออยู่ก็ยอมรับอำนาจฮอลันดาเป็นทางการ ผู้ปกครองชาวบูกิสในเกาะเซลีเบสก่อความยุ่งยากอย่างมาก และมีการสู้รบอย่างหนักในปี ค.ศ. 1858 และ ค.ศ. 1859 กับโบนีก่อนที่ฮอลันดาจะแผ่อำนาจครอบคลุมดินแดนทางตะวันตกเฉียงใต้ของเกาะ โดยอาศัยความจงรักภักดีของราชวงศ์อารุ ปาลัคคาส ถึงกระนั้นความยุ่งยากต่าง ๆ ก็ยังเกิดขึ้นอีกในเวลาต่อมา

อย่างไรก็ดี เมื่อเวลาผ่านไป ปรากฏว่าความสนใจของฮอลันดาส่วนใหญ่อยู่ที่เกาะสุมาตรา มีโจรสลัดและการค้าทาสอย่างแพร่หลายที่อัจเจ ปาเล็มบัง เบ็นคูเล็น และลำปง นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1856 เป็นต้นมา ฮอลันดาได้ดำเนินการทีละขั้นที่จะเข้าครอบครองดินแดนในเกาะสุมาตรามากขึ้น ในปีนั้นเองแคว้นลำปงได้ยอมจำนนต่อฮอลันดา อีกสองปีต่อมาแคว้นบาตักก็อยู่ใต้การปกครองของฮอลันดา และปี ค.ศ. 1868 ได้เบ็นคูเล็น ปาเล็มบัง ซึ่งตกอยู่ในความปกครองโดยตรงของฮอลันดาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1825 ก็อยู่ในสภาพยุ่งเหยิงเช่นเดียวกับเบ็นคูเล็น ฮอลันดาจึงควบคุมอย่างเด็ดขาดยิ่งขึ้น ในปี ค.ศ. 1856 รัฐเซียกทำให้ฮอลันดางงงันอย่างมาก เมื่อสุลต่านวิวาทกับน้องชายซึ่งเป็นรองสุลต่าน โดยหันไปขอความช่วยเหลือจากนายวิลสันชาวอังกฤษซึ่งเกณฑ์กำลังของพวกบูกิสที่สิงคโปร์มาปราบปรามรองสุลต่านและเข้าควบคุมรัฐนั้น ฮอลันดาจึงส่งเรือรบไปขับไล่ ในปี ค.ศ. 1858 ฮอลันดาได้ทำสนธิสัญญากับสุลต่าน ซึ่งเซียกและเมืองอื่น ๆ ที่ขึ้นกับเซียก เช่น เดลี่ เซดัง ลังกัต และอัสซาฮัน ได้ตกอยู่ใต้การปกครองของฮอลันดา การได้ดินแดนนี้จนถึงทางเหนือของเซียก เป็นก้าวสำคัญในการขยายอำนาจฮอลันดาไปทางฝั่งตะวันออกของสุมาตรา ไม่นานนัก ชาวยุโรปเริ่มมาลงทุนปลูกยาสูบ ต่อมาบริเวณนี้ได้กลายเป็นแหล่งที่ร่ำรวยที่สุดแห่งหนึ่งของหมู่เกาะอินดิสของฮอลันดา

สนธิสัญญากับเซียกยังผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างฮอลันดากับอัจเจตึงเครียดขึ้น อัจเจอ้างว่าเซียกเป็นเมืองขึ้นของตน จุดอ่อนของอัจเจก็คือ ไม่มีกำลังเข้มแข็งเพียงพอที่จะควบคุมดินแดนที่ตนอ้างสิทธินั้นได้ ถึงแม้ว่าครั้งหนึ่งดินแดนเหล่านี้จะยอมรับความเป็นใหญ่ของอัจเจเหนือตน การขยายอำนาจของฮอลันดาในดินแดนนี้ มีผลกระทบกระเทือนอย่างหนักต่อการค้ากับพ่อค้าที่สิงคโปร์และมะละกา และคำร้องทุกข์ของพ่อค้านี้เองที่ทำให้รัฐบาลอังกฤษต้องดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใด ข้อประท้วงที่กรุงเฮกนำไปสู่การเจรจาซึ่งได้มีการทำสนธิสัญญาในปี ค.ศ. 1871 ซึ่งได้กล่าวแล้วในบทก่อน การลงนามในสนธิสัญญาฉบับนี้ เป็นการเริ่มต้นสมัยแห่งการขยายอำนาจของฮอลันดาในอินโดนีเซีย เป็นที่น่ายินดีว่าพระราชบัญญัติอัตราภาษีศุลกากรของ วัน เดอ พุตต์ ซึ่งยกเลิกการเก็บภาษีในอัตราที่ต่างกันของสินค้าฮอลันดาและต่างประเทศ ช่วยทำให้สัมพันธภาพระหว่างฮอลันดาและอังกฤษดีขึ้น

อัจเจ ศัตรูคู่อาฆาตของโปรตุเกสในศตวรรษที่ 16 อยู่ใต้การปกครองของสุลต่านอิสกานเดอร์ ซึ่งในศตวรรษที่ 17 ได้ปกครองดินแดนส่วนใหญ่ของสุมาตรา อาณาจักรนี้เสื่อมลงเมื่อสุลต่านอิสกานเดอร์ถึงแก่กรรม ในศตวรรษที่ 19 อาณาจักรนี้แบ่งออกเป็นหลายรัฐภายใต้เจ้าผู้ครองที่เป็นอิสระ เมืองหลวงของสุลต่านอยู่ที่คุทะราช รายได้ส่วนใหญ่ได้จากค่าธรรมเนียมท่าเรือ ตามสนธิสัญญาลอนดอน ค.ศ. 1824 ฮอลันดามีหน้าที่ปราบปรามโจรสลัดในทะเลรอบอัจเจ ฮอลันดาได้โต้เถียงอย่างรุนแรงว่า ในฐานะที่พวกอัจเจเป็นโจรสลัดที่สำคัญในบริเวณนั้น ฮอลันดาไม่อาจปฏิบัติการอย่างได้ผลถ้ามิได้เข้าครอบครองท่าเรือที่สำคัญ แต่ฮอลันดาก็ไม่อาจจะทำได้เพราะฮอลันดาได้ยอมรับอธิปไตยของรัฐนั้น พวกโจรสลัดเข้าโจมตีเรือสินค้าหลายครั้งโดยเฉพาะบริเวณนอกชายฝั่งตะวันตกของเกาะสุมาตรา เรืออังกฤษ ฮอลันดา อเมริกา และอิตาลีก็ถูกปล้นสะดม

ได้เกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้น เมื่อสุลต่านพยายามขอความช่วยเหลือจากต่างประเทศเพื่อมาต่อต้านฮอลันดา แต่คำขอร้องไปยังรัฐบาลตุรกีไม่เป็นผล เพราะตุรกีในเวลานั้นต้องการความช่วยเหลือจากยุโรปต่อต้านการคุกคามของรุสเซีย หลังการทำสนธิสัญญา ค.ศ. 1871 รัฐบาลปีตตาเวียพยายามทำความตกลงกับอัจเจด้วยการเจรจา สุลต่านส่งทูตไปเจรจากับผู้ปกครองรัฐในอารักขาของฮอลันดาที่เกาะริโอ ระหว่างเดินทางกลับ คณะทูตได้แวะที่สิงคโปร์และได้เจรจาเป็นความลับกับ

กงสุลอเมริกันและอิตาเลียน กงสุลอิตาเลียนไม่พิจารณาข้อเสนอ แต่สตูเดอร์กงสุลอเมริกันได้ร่างสนธิสัญญาทางการค้าเบื้องต้นกับคณะทูตของสุลต่าน กงสุลทั่วไปของฮอลันดาได้ส่งรายงานไปยังบีตตาเวีย ซึ่งต่อมาปรากฏว่าเป็นรายงานเท็จ แจ้งว่าสตูเดอร์ขอร้องให้ส่งเรือรบไปยังชายฝั่งสุมาตราเพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของชาวอเมริกัน เหตุการณ์นี้ได้นำไปสู่การโต้แย้งอย่างรุนแรงระหว่างรัฐบาลที่กรุงเฮกและกระทรวงต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา รัฐบาลบีตตาเวียได้พยายามเป็นครั้งสุดท้ายที่จะทำความตกลงกับสุลต่าน เมื่อปรากฏว่า สุลต่านไม่มีท่าทีว่าจะยอมประนีประนอมด้วย จึงได้ประกาศสงคราม

สงครามกับอัจเจเป็นสงครามที่ยาวนานและรุนแรงที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์อาณานิคมของฮอลันดา และดึงดูดความสนใจของมหาชนในฮอลันดา ยิ่งกว่าการต่อสู้กับอาณานิคมครั้งก่อน ๆ สงครามเริ่มขึ้นในเดือนเมษายน ค.ศ. 1873 ฮอลันดาได้ส่งขบวนเรือย่อย ๆ ซึ่งไม่มีกำลังเพียงพอที่จะปฏิบัติงานได้ผล จึงต้องล่าถอยกลับมาในเดือนธันวาคมปีเดียวกัน กองเรือของนายพล วัน สวีเต็น ได้ยกพลขึ้นบกที่อัจเจ ภายใน 2–3 สัปดาห์ก็ยึดวังของสุลต่านได้ หลังจากนั้นไม่นานนักสุลต่านก็ถึงแก่กรรม ฮอลันดาหยุดพักการโจมตีชั่วคราว ด้วยความหวังว่าผู้ที่สืบราชสมบัติต่อมาอาจยอมลงนามในสนธิสัญญายอมรับอำนาจฮอลันดา โดยที่สุลต่านจะได้สิทธิปกครองตนเองเกี่ยวกับกิจการภายใน แต่แทนที่จะเป็นไปตามที่คาดหวังไว้ ฮอลันดากลับเผชิญกับการจลาจลทั่วไปโดยมีหัวหน้าท้องถิ่นต่าง ๆ และผู้นำทางศาสนาเป็นผู้นำ การต่อสู้กับการรบแบบกองโจรกลายเป็นกิจวัตรประจำวัน ทำให้ดูเหมือนว่าฮอลันดาต้องเผชิญกับปัญหาที่ไม่สามารถจะแก้ไขได้ เมื่อฮอลันดารบได้ชัยชนะ 2–3 ครั้ง ก็พยายามที่จะเปิดการเจรจา แต่กลับมีการต่อสู้เริ่มขึ้นใหม่อีก อหิวาตกโรคทำให้กองทหารฮอลันดาจำนวนลดลง 1 ใน 10 และผู้บังคับบัญชาก็ไม่อาจจัดการอย่างไร เพราะได้รับคำสั่งจากผู้มีอำนาจเบื้องบนให้จำกัดขอบเขตการปฏิบัติทางทหารให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้

ระหว่างปี ค.ศ. 1878–ค.ศ. 1881 นายพล คาเร็ล วัน เดอ เฮเด็น สามารถบังคับให้หัวหน้าหลายคนยอมจำนน จนรัฐบาลบีตตาเวียด่วนลงความเห็นว่า การต่อต้านสลายตัวลงแล้ว จึงเริ่มจัดตั้งรัฐบาลพลเรือนขึ้น นับว่าการตัดสินใจเช่นนี้เป็นความหายนะอย่างใหญ่ เพราะเกิดการต่อสู้ขึ้นอีกอย่างดุเดือดเช่นเดิม โดยผู้นำทางศาสนาได้ประกาศเป็นสงครามศาสนาต่อต้านคนนอกศาสนา

ฮอลันดาจึงส่งกำลังจำนวนมากเข้ามาอีกครั้งหนึ่ง และดำเนินการสู้รบที่สูญเสียค่าใช้จ่ายสูง ด้วยเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ ฮอลันดาได้ตกลงว่า จะมุ่งรวมกำลังในบริเวณที่ต้องป้องกันอย่างเข้มแข็งเชื่อมโยงจุดสำคัญในที่ต่างๆ โดยเส้นทางรถไฟเป็นรูปวงแหวนจากฝั่งตะวันออกไปยังฝั่งตะวันตกผ่านเมืองคุทะราช ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1885 ระบบป้องกันนี้สำเร็จลง ฮอลันดาได้ถอนกำลังไปอยู่ข้างหลังแนวป้องกันนี้ แต่ก็ต้องสูญเสียชีวิตทหารไปเป็นจำนวนมาก ถึงกระนั้นความหวังของฮอลันดาที่จะเปิดการเจรจากับสุลต่านก็ไม่เป็นผล เพราะหัวหน้าชาวพื้นเมืองกลับเห็นว่า ระบบป้องกันของฮอลันดาแบบนี้เป็นสัญลักษณ์แห่งความอ่อนแอ

ในระหว่างนั้น นโยบายของฮอลันดาก็เปลี่ยนไปตามกาลเวลา และตามความคิดของข้าหลวงคนใหม่ของคุทะราชแต่ละคน ข้าหลวงเดมมีนิพยายามทำให้สถานการณ์สงบลงด้วยการยกเลิกการปิดล้อมทางเรือบริเวณชายฝั่ง แต่เหตุการณ์กลับร้ายยิ่งขึ้นอีก ผู้ที่ดำรงตำแหน่งสืบต่อมาคือ วัน ไทจน์ (ค.ศ. 1886–ค.ศ. 1891) เปลี่ยนนโยบายในทางตรงกันข้าม ใช้กำลังบังคับให้หัวหน้าต่างๆ ยอมอยู่ในอำนาจ ปอม วัน เมียร์เดอวูร์ท ซึ่งดำรงตำแหน่งต่อมาชั่วระยะเวลา 2–3 เดือน (ค.ศ. 1891–ค.ศ. 1892) กลับไปใช้นโยบายไม่รุนแรงอีก ปฏิกิริยาของพวกอัจเจทำให้รัฐบาลบัตตาเวียมีความคิดว่า กำลังเท่านั้นที่จะแก้ไขปัญหานี้ได้ แต่ปัญหาอยู่ที่ว่าจะใช้กำลังด้วยวิธีใดจึงจะได้ผล

นายพันเอก เดเคอร์ฮอฟ ซึ่งอยู่ในตำแหน่งในเดือนมกราคม ค.ศ. 1892 เชื่อว่าวิธีที่ดีที่สุดก็คือ จะต้องเอาชนะหัวหน้าที่มีอำนาจและจัดหาสัมภาระที่จำเป็นเพื่อช่วยให้หัวหน้าเหล่านั้นดำเนินการปราบปรามผู้ที่ไม่ยอมจำนนอีกต่อหนึ่ง ในปี ค.ศ. 1893 ตูกู อุมา หัวหน้าที่ยอมจำนน ได้รับเงินจากรัฐบาลและอนุญาตให้จัดตั้งกองทหารมีอาวุธพร้อม 250 คน การดำเนินงานของตูกู อุมาได้ผลดี กองทัพของฮอลันดาเข้าครอบครองดินแดนนั้นอีกต่อหนึ่ง และจัดตั้งแนวป้องกันใหม่ แต่ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1896 ตูกู อุมา พร้อมด้วยกองทหารได้หันไปเข้ากับฝ่ายศัตรูอีก

ฮอลันดาจึงตระหนักว่าถ้าไม่ใช้กำลังอย่างเต็มที่แล้วย่อมจะไม่มีวันเอาชนะได้ หนังสือสองเล่มซึ่งมีขนาดและเรื่องราวต่างกันที่มีผู้อ่านอย่างแพร่หลายในขณะนั้น ได้มีส่วนช่วยเหลือให้ฮอลันดาเลิกลังเล เล่มแรกคือ De Atjehers เขียน

โดยผู้เชี่ยวชาญด้านอาหรับที่มีชื่อเสียง คือ ดร. สนุก เฮอกรอนจิ ในปี ค.ศ. 1893 หนังสือนี้เป็นรายงานรวบรวมเรื่องราวที่เขาได้ไปเยือนอัจเจในปี ค.ศ. 1891–ค.ศ. 1892 นอกจากจะมีอิทธิพลต่อการสู้รบครั้งนี้โดยเสนอให้ดำเนินนโยบายรุนแรงแล้ว หนังสือนี้ยังมีคุณค่าเชิงบรรยายประเพณีและสถาบันต่าง ๆ ของชาวพื้นเมือง เป็นงานชิ้นเยี่ยมด้านมานุษยวิทยา วัฒนธรรม

อีกเล่มหนึ่งเป็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ เขียนโดย พันตรีโจอันเนส เบเนดิกตุส วัน เฮิสท์ ซึ่งเป็นหัวหน้าเสนาธิการของ วัน ไทจน์ เขาได้อธิบายวิธีการที่จะเอาชนะสงครามอย่างเด็ดขาดโดยไม่ต้องใช้กำลังมากไปกว่าที่มีอยู่ วิธีการนั้นก็คือ "ระบบการกักกัน"

ก่อนที่จะดำเนินการขั้นต่อไป ฮอลันดาจำต้องซ่อมแซมความเสียหายที่เกิดจากการทรยศของ ตูกู อุมา เพราะพลเมืองทั้งภายในและภายนอก "แนวป้องกันในระบบการกักกัน" หันไปเข้าข้างตูกู อุมา นายพลเวตเตอร์เข้ารับตำแหน่งในเดือนเมษายน ค.ศ. 1896 เริ่มปฏิบัติการทีละขั้นอย่างกว้างขวางพร้อมด้วยกำลังทหารที่เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก ในเดือนมีนาคมของปีต่อมา เวตเตอร์ได้เข้าครอบครองบริเวณที่ถูกตูกู อุมาคุกคาม ตูกู อุมาต้องหลบหนีไปที่เมืองคายาทางฝั่งตะวันตก วัน เฮิสท์มีบทบาทสำคัญในการปฏิบัติการรบครั้งนี้ ในที่สุดเขาก็ได้รับมอบหมายให้รับผิดชอบการปราบปรามทั้งหมด เขาได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงของอัจเจในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1898 ดร. สนุก เฮอกรอนจิ เป็นที่ปรึกษากิจการทางด้านชาวพื้นเมือง

เฮิสท์ได้ปรับปรุงขวัญของกองทัพให้ดีขึ้น การปฏิบัติในครั้งแรก ๆ ยังผลให้ได้ชัยชนะในแคว้นบีดี ซึ่งเป็นใจกลางของการจลาจล และที่แคว้นนี้เองที่ตูกู อุมา ผู้อ้างสิทธิเป็นสุลต่านและปลังกิมา โปเล็ม ผู้นำอีกคนหนึ่งได้รวมกำลังเข้าด้วยกัน ในต้นปี ค.ศ. 1899 ฮอลันดาเข้ายึดครองดินแดนของอัจเจ และขับไล่หัวหน้าผู้ก่อการจลาจลไปยังดินแดนส่วนนอกของ กาโย และอลัส ต้นปีนี้เอง ตูกู อุมา ซึ่งหลบหนีจากเมืองบีดี เมื่อฮอลันดาเข้าครอบครอง ถูกโจมตีจากที่ซ่อนและถูกฆ่าตาย ตลอดปี ค.ศ. 1899 และปีต่อมา การต่อต้านทุกแห่งก็ถูกปราบปรามลงอย่างราบคาบ ฮอลันดายกเลิกการโจมตีครั้งใหญ่ คงมีแต่กองทหารอาวุธเบาเพื่อรักษาความปลอดภัยภายใน และติดตามหัวหน้าที่ยังหลบซ่อนอยู่ ฮอลันดาได้ส่งกองทัพไปยังดินแดนกาโยอีกหลายครั้ง ที่นั่นมีผู้อ้างสิทธิเป็นสุลต่านไปลี้

ภัยอยู่ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1903 ก็ยอมจำนน และเกือบจะในระยะเวลาเดียวกัน ปลังกิมา โปเล็ม ผู้ยิ่งใหญ่ก็ยอมอ่อนน้อมด้วย

วัน เฮิสท์ ได้มอบหมายการโจมตีครั้งหลัง ๆ ให้แก่ พันโท วัน ดาเล็น ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1904 เมื่อ วัน เฮิสท์ เดินทางออกจากอัจเจเพื่อไปรับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่นั้น หัวหน้าคนสำคัญ ๆ ได้ยอมจำนนต่อฮอลันดา แต่การต่อต้านก็ยังมิได้สิ้นสุด การกบฏซึ่งบางครั้งค่อนข้างร้ายแรง ยังคงดำเนินต่อไปจนกระทั่งปี ค.ศ. 1908 และสิ้นสุดลงด้วยการเนรเทศผู้ที่อ้างสิทธิการเป็นสุลต่าน และบรรดาหัวหน้าจำนวนมากไปยังเกาะแอมบอยนา อย่างไรก็ตาม ก็ยังจำเป็นต้องมีรัฐบาลทหารอีกประมาณ 10 ปี

สงครามครั้งนี้ก่อให้เกิดความตื่นตัวอย่างใหญ่หลวงในสังคมชาวอิสลาม เท่ากับการเดินตามทางแห่งชัยชนะของมาหดี แห่ง คอร์โดฟัน ในแคว้นซูดาน ซึ่งนับว่ามีบทบาทสำคัญกระตุ้นเตือนความรู้สึกรุนแรงทางศาสนาของพวกมุสลิม ทั่วแอฟริกาและคาบสมุทรอาระเบีย ผู้แสวงบุญชาวอินโดนีเซียนับพันเดินทางไปแสวงบุญยังเมืองเมกกะทุกปี สนุก เฮอกรอนจิเดินทางไปที่นั่นในปี ค.ศ. 1855 และพบอาณานิคมของ "Djawahs" ในเมืองอันศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น สาเหตุสำคัญข้อหนึ่งที่ฮอลันดาปราบปรามอัจเจก็เพื่อส่งเสริมสัมพันธภาพอันดีกับเมกกะ โดยสนับสนุนการเดินทางไปแสวงบุญอันเป็นทางนำรายได้อย่างมากให้ชาวเมกกะ และยังแต่งตั้งรองกงสุลชาวอินโดนีเซียผู้หนึ่งเป็นผู้แทนของรัฐบาลบัตตาเวียที่เมืองเมกกะด้วย

การดำเนินนโยบายขยายตัวของฮอลันดาในระยะหลังศตวรรษที่ 19 แม้จะเป็นไปอย่างยากลำบาก มิได้จำกัดอยู่แต่เฉพาะการเข้ายึดครองดินแดนตอนเหนือของสุมาตราเท่านั้น ถึงผู้มีอิทธิพลทางยุโรปจะคัดค้านการขยายดินแดน ก็ปรากฏว่าได้มีการดำเนินงานที่จะขยายอำนาจต่อไปยังดินแดนส่วนนอกด้วย ข้าหลวงใหญ่ แลนสเบอร์จ (ค.ศ. 1875–ค.ศ. 1881) มีความสนใจหมู่เกาะโมลุกกะและหมู่เกาะซุนดาน้อยเป็นพิเศษ หมู่เกาะเหล่านี้ยังเป็นแหล่งที่มีโจรสลัดชุกชุมและยังคงมีการค้าทาสอยู่ ฮอลันดาได้พยายามที่จะให้อำนาจของตนมั่นคงในดินแดนส่วนที่เหลืออยู่ของเกาะสุมาตราที่อยู่นอกพรมแดนอัจเจ ฮอลันดาหวาดระแวงอยู่ตลอดเวลาว่าประเทศมหาอำนาจอื่นอาจจะเข้ามาตั้งหลักแหล่งในดินแดนที่ตนสงวนไว้ และเฝ้ามองดูเกาะเล็ก ๆ ที่ล้อมรอบสุมาตราด้วยความระแวดระวัง การที่สมาคม

สอนศาสนาเรห์นิชพยายามเปลี่ยนศาสนาในดินแดนพวกบาตักในแคว้นสิลินดุงซึ่งอยู่บริเวณภายในตอนใต้ของทะเลสาบโตบา ยังผลให้เกิดการต่อสู้กับพวกลัทธิปาดรี และในปี ค.ศ. 1878 สี สิหงา มะวาราชา หัวหน้าชาวพื้นเมืองซึ่งคุกคามพวกคริสเตียนถูกฮอลันดาขับไล่ออกไป ได้มีการจัดตั้งรัฐในอารักขาขึ้นใหม่ คือ ตาปานุลี

บาหลีเป็นดินแดนที่ให้บทเรียนราคาแพงแก่ฮอลันดา ในการที่ฮอลันดาเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับเอกราชของบาหลี โดยบาหลีมักจะก่อความยุ่งยากอย่างมากให้แก่ฮอลันดาเป็นครั้งคราว เนื่องจากบาหลีได้ปราบปรามพวกซาซักแห่งลอมบอกซึ่งเป็นพวกมุสลิมอย่างดุร้าย ในปี ค.ศ. 1891 เกิดมีการจลาจลทั่วไป ฮอลันดาพยายามที่จะไกล่เกลี่ย แต่ไม่เป็นผล ในปี ค.ศ. 1894 จึงส่งกองทัพเข้าครอบครองลอมบอก นับเป็นการยกเลิกนโยบายไม่เข้าแทรกแซงครั้งสุดท้าย ในปี ค.ศ. 1898 วัน เฮิสท์ ได้ริเริ่มระบบใหม่ในอัจเจ เรียกว่า "คำประกาศอย่างสั้น ๆ" กล่าวคือ หัวหน้าชาวพื้นเมืองที่ยอมรับอำนาจของรัฐบาลบ๋ตตาเวียจะได้รับการยืนยันในสิทธิปกครองดินแดนของตนต่อไป นับแต่นั้นมาจนถึงปี ค.ศ. 1911 ระบบนี้ถูกนำมาใช้อย่างกว้างขวาง รัฐที่มีสิทธิปกครองตนเองประมาณ 300 รัฐ ยอมอยู่ใต้ความควบคุมของฮอลันดา ในระยะนี้เองที่ดินแดนส่วนที่เหลือของบาหลีได้ตกอยู่ในความปกครองของฮอลันดา

การขยายอำนาจการปกครองของฮอลันดาในดินแดนแถบนี้ ยังผลให้มีการสำรวจและการพัฒนาอย่างใหญ่หลวง บริการทางด้านสำรวจและทำแผนที่ได้วางโครงการสร้างถนนและสำรวจทำแผนที่ ในบริเวณที่ยังไม่เคยทำมาแต่ก่อน ผู้เชี่ยวชาญได้ทำการวิจัยวิถีชีวิต ประเพณี และศาสนาของชนเผ่าต่าง ๆ รวมทั้งลักษณะธรรมชาติของดิน พืชผล และสัตว์ การสำรวจบริเวณภายในของบอร์เนียว โดย เอ. ดับบลิว. นิวเวนฮุส เมื่อ ค.ศ. 1893—ค.ศ. 1898 และการวิจัยของนักศึกษาชาวสวิส พอล และ ฟริตซ์ สารสินที่เกาะเซลีเบส (ค.ศ. 1893—ค.ศ. 1903) ด้วยความสนับสนุนของราชสมาคมภูมิศาสตร์แห่งเนเธอร์แลนด์ เปิดทางให้แก่การค้าและอุตสาหกรรมและให้ความรู้ที่มีค่าอย่างยิ่ง

นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1870 เป็นต้นไป การพัฒนาทางเศรษฐกิจของหมู่เกาะอินดิสของฮอลันดาเป็นที่ประทับใจยิ่ง ที่ดินจำนวนมากซึ่งแต่เดิมใช้สำหรับเพาะปลูกพืชผลให้แก่รัฐบาล ได้เปลี่ยนมือมาเป็นของเอกชน มีการเร่งรีบผลิตน้ำตาล

และได้สร้างโรงงานใหม่ ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก การปลูกยาสูบก็ขยายตัวอย่างรวดเร็วเช่นกัน กาแฟยังคงมีความสำคัญเช่นเดิม มะพร้าวแห้ง น้ำมันปาล์ม ปอ พริกไทย มันสำปะหลัง ละหุ่ง ชา และโกโก้ เป็นสินค้าออกที่สำคัญของตลาดโลก นอกจากโรงงานน้ำตาลแล้ว อุตสาหกรรมประเภทอื่นยังมีน้อย อุตสาหกรรมพื้นเมืองที่สำคัญที่สุดที่ยังคงแข่งกับสินค้าที่ผลิตจากยุโรปได้ก็คือ เครื่องปั้นดินเผา การปั่นฝ้ายและการทอผ้า

การสร้างทางรถไฟสายแรกๆจากสมารังไปยังสุระการ์ตา และจากบัตตาเวียไปบุยเต็นซอร์ก เริ่มขึ้นในระยะปี ค.ศ. 1860 แต่จนกระทั่งปี ค.ศ. 1873 เส้นทางรถไฟ 2 สายจึงสำเร็จบริบูรณ์ กสิกรทุกแห่งเรียกร้องให้มีการสร้างทางรถไฟ และในปี ค.ศ. 1875 ได้เริ่มสร้างเส้นทางรถไฟของรัฐจากสุราบายาไปยังมาลัง ซึ่งเป็นบริเวณแหล่งน้ำตาลที่สำคัญ ในระยะเวลาเดียวกัน ได้สร้างเส้นทางยุทธศาสตร์ในอัจเจ ในปี ค.ศ. 1883 บริษัทยาสูบเดลีเริ่มสร้างเส้นทางรถไฟไปทางผั่งตะวันออกของสุมาตรา และในปี ค.ศ. 1887 รัฐบาลได้สร้างทางรถไฟระหว่างแหล่งถ่านหินออมบิลินไปยังเมืองปาดัง ระหว่าง ค.ศ. 1890—ค.ศ. 1900 กิจการรถไฟก้าวหน้าไปด้วยดี มีระยะทางรถไฟเพิ่มขึ้นจาก 1,600 เป็น 3,500 กิโลเมตร

ในปี ค.ศ. 1856 เริ่มมีบริการโทรเลขภายในประเทศเป็นครั้งแรก ส่วนกิจการไปรษณีย์เริ่มในปี ค.ศ. 1866 ในระยะต่อมา ความก้าวหน้าที่นับว่าสำคัญที่สุดคือการติดต่อทางโทรศัพท์ บริษัทโทรศัพท์แห่งแรกตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1882 และอีก 2—3 ปีต่อมา มีจำนวนถึง 34 บริษัท รัฐบาลได้เข้าเกี่ยวข้องด้วยในปี ค.ศ. 1898 และต่อมาได้เข้าดำเนินการเองทั้งหมด

การเปิดคลองสุเอซ และการค้าน้ำตาลได้อย่างเสรี ได้ปฏิวัติการเดินเรือค้าขายของฮอลันดาอย่างใหญ่หลวง เรือใบของฮอลันดามีคู่แข่ง คือ เรือกลไฟซึ่งส่วนใหญ่ชักธงอังกฤษ แม้แต่บริษัทเรือกลไฟของฮอลันดาก็ต้องดำเนินกิจการเชื่อมโยงกับบริษัทเดินเรือของบริติชอินเดีย การซ่อมแซมเรือทั้งหมดทำที่สิงคโปร์ ดังนั้น ฮอลันดาจึงต้องสร้างกองเรือใหม่ทั้งหมด ถึงแม้ว่าฮอลันดาจะได้ตั้งบริษัทเดินเรือฮอลันดาขึ้นตั้งแต่ปี ค.ศ. 1870 ก็ยังต้องซื้อเครื่องจักรไอน้ำจากต่างประเทศ และจ้างชาวต่างประเทศเดินเรือเป็นเวลาหลายปี เมื่อสัญญาฉบับสุดท้ายของบริษัทเดินเรือฮอลันดาสิ้นสุดลงในปี ค.ศ. 1891 บริษัทจึงได้สิทธิผูกขาดการเดินเรือ

ระหว่างเกาะต่าง ๆ แต่ผู้เดียว ต่อมาสัญญานี้ได้โอนไปให้แก่บริษัท Koninklijk Paketvaart Maatschappij ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1888

การขยายตัวของการเดินเรือกลไฟทำให้จำเป็นต้องปรับปรุงกิจการท่าเรือ ในปี ค.ศ. 1873 ได้เริ่มสร้างท่าเรือใหม่สำหรับบีตตาเวียที่ตันหยง ปริออก และเสร็จในปี ค.ศ. 1893 พร้อมกันนั้นก็เริ่มสร้างท่าเรือใหม่ที่สุราบายา มากัสซาร์ เบลาวัน เอ็มมาฮาเว็น (สำหรับปาดัง) และซาบัง

ในปี ค.ศ. 1883 บริษัท รอยัลเนเธอร์เลนด์ ได้รับสัมปทานการขุดน้ำมันครั้งแรก ได้พบแหล่งน้ำมันใหญ่ในสุมาตรา ชวา และบอร์เนียว กิจการน้ำมันก้าวหน้ายิ่งขึ้นในศตวรรษต่อมา ในระยะหลังของศตวรรษที่ 19 ได้มีการลงทุนได้เหมืองถ่านหินในสุมาตราตะวันตก บอร์เนียวทางใต้ และบริเวณปาเล็มบัง ความพยายามที่จะชักจูงเอกชนให้มาลงทุนทำเหมืองดีบุก ซึ่งพบเป็นจำนวนมากในบังกา บิลลิตัน และซิงเกป ได้รับความสนใจน้อยมาก แม้ว่าบริษัทบิลลิตันที่ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1852 และหุ้นส่วนใหญ่เป็นของรัฐจะได้ผลกำไรมากมายก็ตาม บริษัทซิงเกปตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1889 แต่ได้ผลไม่มากนักในระยะเริ่มแรก

ผลของความก้าวหน้าทั้งหมดนี้ เมื่อดูจากสินค้าขาเข้า สินค้าขาออกแล้วจะเห็นว่าสินค้าขาออกมีจำนวนเงินเพิ่มขึ้นถึง 2 เท่า ระหว่างปี ค.ศ. 1870—ค.ศ. 1900 สินค้าขาเข้าเพิ่มขึ้น 4 เท่า สินค้าขาออกเพิ่มจาก 107.57 ล้านกิลเดอร์ในปี ค.ศ. 1870 เป็น 258.23 ล้านกิลเดอร์ ในปี ค.ศ. 1900 สินค้าขาเข้าเพิ่มจาก 44.45 ล้านกิลเดอร์ เป็น 176.07 ล้านกิลเดอร์ในระยะเวลาเดียวกัน การขยายตัวของสินค้าขาเข้าส่วนใหญ่เนื่องมาจากสินค้าประเภท บุ๋ย เหล็ก เหล็กกล้า เครื่องจักร และเครื่องมือ ซึ่งมีส่วนส่งเสริมการผลิตของอินโดนีเซีย

บทที่ 33

รัชสมัยของพระเจ้าปดุง และสงครามอังกฤษ—พม่า ค.ศ. 1782—ค.ศ. 1826

พระเจ้าแผ่นดินซึ่งทรงเป็นที่รู้จักกันในประวัติศาสตร์ว่าพระเจ้าปดุงนั้น ทรงใช้พระนามต่าง ๆ กันในระหว่างรัชสมัยของพระองค์ แต่พระนามที่เป็นที่รู้จักกันส่วนมาก คือ มินตยาคยีพญา ซึ่งแปลว่า "เจ้าแห่งกฎหมายอันยิ่งใหญ่" พระองค์ทรงเป็นโอรสองค์ที่สามของพระเจ้าอลองพญา และทรงเป็นรัฐบุรุษที่ทรงพระปรีชาสามารถที่สุดในราชวงศ์ แต่ไมเคิล ไซมส์ ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนของรัฐบาลอินเดียประจำราชสำนักของพระองค์สองครั้งด้วยกัน ได้บรรยายถึงพระองค์ว่า 'ทรงมีความคิดเป็นเด็ก มีหลักการแบบทรราชและกระทำการเหมือนคนเสียสติ' รัชสมัยอันยืนยาวของพระองค์ซึ่งดำเนินไปจนถึง ค.ศ. 1819 ย่อมมีอิทธิพลอย่างมากต่อประวัติศาสตร์ของพม่า

. รัชสมัยของพระองค์เริ่มต้นด้วยการนองเลือด ระหว่างนั้นพระองค์ทรงกวาดล้างบุคคลทั้งหมดในราชสกุลที่ต้องสงสัยว่าจะเป็นศัตรูต่อพระองค์ แต่พระอนุชาองค์หนึ่งซึ่งทรงรอดจากพิธีการสังหารหมู่ ได้ทรงคบคิดกับมหาสีหสุระ ซึ่งเป็นแม่ทัพที่มีชื่อเสียงเด่นที่สุดคนหนึ่งของพระเจ้ามังระ เพื่อล้มพระราชอำนาจของพระองค์ เหตุการณ์นี้ก่อให้เกิดการนองเลือดอีกเป็นครั้งที่สอง บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดพร้อมด้วยครอบครัวและผู้รับใช้ทั้งหมดถูกสังหารชีวิต ในปลาย ค.ศ. 1782 ปีเดียวกันนั้น งา มยัต โพน ซึ่งอ้างว่าเป็นผู้สืบราชวงศ์ตองอู ได้อ้างสิทธิที่จะขึ้นครองราชบัลลังก์ งา มยัต โพน ได้บีนกำแพงพระราชวังขึ้นไปพร้อมด้วยกำลัง 200 คนซึ่งสู้อย่างไม่เห็นแก่ชีวิต แต่เป็นฝ่ายปราชัยและถูกทหารรักษาวังฆ่าตาย ดังนั้นตำบลพวงกะซึ่งอยู่ใกล้กับสะแคงและใช้เป็นที่วางแผนครั้งนี้ จึงถูกลงโทษอย่างรุนแรง ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีชีวิต ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ ไม้ผลและไม้ยืนต้นถูกทำลายหมด ยกเว้นคนสองสามคนซึ่งถูกลงโทษให้เป็นทาสทำงานให้แก่วัด

เพื่อชดใช้บาปที่ก่อให้เกิดการนองเลือดมากเช่นนี้ พระเจ้าแผ่นดินพม่าจึงทรงสร้างพระเจดีย์ใหม่ขึ้นองค์หนึ่งที่สะแคง พระองค์ไม่ทรงปรารถนาที่จะประ-

ทับ ณ กรุงอังวะอีกต่อไป เพราะเกรงว่าจะตกอยู่ใต้มนต์บีศาจ พระองค์ทรงสร้างราชนครใหม่ขึ้นที่เมืองอมรปุระ ซึ่งตั้งอยู่ห่างจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอังวะประมาณหกไมล์ และทรงประกอบพิธีย้ายพระราชสำนักในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1783 ในเดือนกันยายนต่อมา ชาวมอญในมณฑลพะสิมได้เข้าโจมตีย่างกุ้งและยึดไว้ได้ชั่วคราว ชาวมอญตั้งใจที่จะฟื้นฟูระบอบกษัตริย์ดั้งเดิมของตน แต่พม่าโจมตีตอบโต้ได้เป็นผลสำเร็จ และหลังจากที่ได้สู้รบกันอย่างเต็มที่แล้ว พม่าก็ยึดย่างกุ้งกลับคืนมาได้ทันเวลาพอดี เพราะในไม่ช้าก็ปรากฏว่าเหตุการณ์ดังกล่าวช่วยให้การเคลื่อนไหวในวงที่กว้างขวางหยุดชะงักไปได้

หลังจากที่ทรงทำให้พระราชอาณาจักรอันบึนบ่วนวุ่นวายกลับคืนสู่สภาพปกติ พระราชกรณียกิจแรกที่พระเจ้าปดุงทรงปฏิบัติ คือ โปรดให้ตั้งเจ้าหน้าที่ขึ้นเพื่อทำสำมะโนภาษีอากรโดยทั่วไป ทะเบียนซึ่งบรรดาข้าหลวงของพระองค์ได้รวบรวมจัดทำขึ้น หลังจากที่ได้สืบสวนหาหลักฐานจากข้าราชการชั้นผู้ใหญ่และกำนันทั่วประเทศแล้ว เรียกว่า ทะเบียนสำมะโนภาษีอากรของพม่า ทะเบียนนี้ทำให้พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบจำนวนภาษีที่จะเก็บได้จากราษฎร พระองค์ทรงใช้ภาษีที่เก็บได้ครั้งแรกเป็นจำนวนมากนี้ ซ่อมแซมและบีดทองพระเจดีย์และวัดซึ่งทรงสร้างไว้ ตั้งแต่รัชสมัยของพระเจ้าสะลุน (ค.ศ. 1629–ค.ศ. 1648) ไม่เคยมีการสำรวจเลย นับว่าเป็นโชคไม่ดีสำหรับนักศึกษาประวัติศาสตร์ที่ไม่มีเอกสารต้นฉบับที่แท้จริงเหลือตกทอดมาจนบีจุบันนี้ พระเจ้าปดุงได้ทรงติดตามผลการสำรวจของบี ค.ศ. 1784 ด้วยการสำรวจอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1803 ทะเบียนเป็นจำนวนมากที่จารึกไว้บนใบลานและเขียนบนกระดาษข่อย[1] นั้น ถือได้ว่าเป็นการรวมหลักฐานเดิมที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่มีอยู่เกี่ยวกับสภาพสังคมและเศรษฐกิจของพม่า ซึ่งเป็นสิ่งที่หายากมากในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

พระราชกรณียกิจที่สำคัญขั้นต่อไปของพระเจ้าปดุง คือ ทรงปราบปรามแคว้นยะไข่ ตั้งแต่เกิดการฆาตกรรมสันทวิศยา ใน ค.ศ. 1731 แล้ว แคว้นยะไข่ไม่เคยมีความสงบสุขเลย มีการสู้รบกันระหว่างหมู่บ้านต่อหมู่บ้าน มีการปล้นสะดมทั่วทุกหนแห่ง หัวหน้าผู้ลี้ภัยจะเดินทางไปยังพระราชสำนักกรุงอังวะเป็นครั้งคราวเพื่อทูลขอความช่วยเหลือ ใน ค.ศ. 1784 พระเจ้าปดุงทรงตัดสินพระทัยว่า ถึงเวลาแล้วที่จะยึดครองแคว้นยะไข่และคงจะยึดไว้ได้โดยง่าย แม้กระ-

[1] กระดาษพื้นเมืองซึ่งมีคุณภาพเหนียวและคงทน

นั้นก็ตาม พระองค์ก็ทรงเตรียมการอย่างรอบคอบ ในเดือนตุลาคม ทหารบกสามกองและกองทัพเรือซึ่งทรงแสนยานุภาพประกอบด้วยเรือรบหลายลำ ได้ยกเข้าโจมตีแคว้นยะไข่ ปลายเดือนธันวาคมนั้นเอง ก็ทรงปราบปรามยะไข่ได้ราบคาบ พระเจ้าสามาดาเสด็จลี้ภัยไปอยู่ในป่า อีกหนึ่งเดือนต่อมา พระองค์ทรงถูกจับและในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1785 พระเจ้าสามาดา พระมเหสี โอรสและธิดาของพระองค์พร้อมด้วยประชาชนไม่ต่ำกว่า 20,000 คนถูกส่งไปอยู่พม่าและนำเอาพระพุทธรูปมหามุนีอันมีชื่อไปด้วย ปัจจุบันนี้ประดิษฐานอยู่ในพระเจดีย์ยะไข่ที่เมืองมัณฑะเล ต่อมายะไข่ก็ได้กลายเป็นมณฑลหนึ่ง มีผู้สำเร็จราชการปกครองโดยอาศัยกองทหารพม่ากองหนึ่งเป็นกำลังสนับสนุน การปราบปรามของพม่าครั้งนี้เป็นเหตุการณ์ที่จะทำให้เกิดผลไกลยิ่งในรัชสมัยของพระเจ้าปดุง ทำให้พรมแดนของพม่าขยายขึ้นไปจดพรมแดนอินเดียของอังกฤษ และนำพม่าไปสู่ยุคใหม่อันเป็นยุคแห่งความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่า ซึ่งก่อให้เกิดผลอย่างใหญ่หลวงตามมา

การที่พระเจ้าปดุงได้ชัยชนะแคว้นยะไข่อย่างง่ายดายเช่นนี้ ดูเหมือนจะทำให้พระองค์ทรงเกิดความผยอง เพราะก่อนจะสิ้น ค.ศ. 1785 พระองค์ทรงยกกองทัพเข้าบุกไทยอย่างเต็มกำลัง พงศาวดารรัชกาลของพระองค์เต็มไปด้วยเรื่องอภินิหารเกี่ยวกับช้างเผือก ประชาชนทั่วไปพากันขนานพระนามพระองค์ว่าพระอริยเมตไตรย ซึ่งหมายถึงพระโพธิสัตว์ และอาจจะเป็นไปได้ว่าในช่วงเวลาหนึ่งพระองค์ทรงเชื่อว่าทรงได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ครองโลก ถ้าเป็นเช่นนั้นจริงความหลงละเมอนี้ก็พังทลายลงโดยกะทันหัน เพราะแผนการอันมโหฬารของพระองค์ที่จะยกกองทัพเข้าโจมตีไทยพร้อม ๆ กันสี่ทางต้องประสบความหายนะเนื่องจากทรงไร้พระปรีชาสามารถในการบังคับบัญชากองทัพ เนื่องจากทรงขาดการฝึกฝนและขาดประสบการณ์ทางทหาร พระองค์จึงทรงยกทัพไปทางด่านเจดีย์สามองค์ และการที่พระองค์ทรงขาดความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการส่งกำลังบำรุงพระองค์จึงประสบความปราชัยอย่างย่อยยับจนพระองค์เองก็ทรงหลบหนีการจับกุมไปได้อย่างหวุดหวิด

ในการโจมตีครั้งนี้ พระองค์ทรงนำทัพสองกองเข้าบุกประเทศไทย ทัพหนึ่งยกไปทางบกจากเมืองทวาย อีกทัพหนึ่งยกไปทางทะเลเพื่อยึดครองเกาะถลาง (ภูเก็ต) มุ่งหมายที่จะตัดไทยออกจากแหลมมลายู ในการขับไล่พม่าครั้งนี้ไทยถือโอกาสควบคุมเมืองปัตตานี ไทรบุรี กลันตันและตรังกานูให้มั่นคงขึ้น ใน

ระหว่างสงครามครั้งนี้ สุลต่านแห่งไทรบุรีซึ่งหวังจะขอความสนับสนุนจากอังกฤษเพื่อต่อต้านไทย ก็ได้มอบเกาะปีนังให้แก่บริษัทอินเดียตะวันออกใน ค.ศ. 1786

ฝ่ายกองทัพที่สี่ของพม่าซึ่งกำลังทำสงครามอยู่ทางเชียงใหม่ เมื่อประสบความสำเร็จในขั้นแรกแล้ว ก็เข้ายึดครองเชียงแสนและเชียงราย แต่การสู้รบกันไม่คืบหน้าไปกว่านั้น มีการผลัดกันรุกผลัดกันรับอยู่ทั่วไปในดินแดนดังกล่าว เชียงใหม่เป็นเป้าหมายที่สำคัญของพม่า พม่าได้ทำการรุกรบอย่างเต็มกำลังสองครั้งด้วยกัน ครั้งแรกใน ค.ศ. 1787 และอีกครั้งหนึ่ง ใน ค.ศ. 1797 แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จทั้งสองครั้ง ในที่สุด ใน ค.ศ. 1802 ไทยได้ขึ้นไปตั้งมั่นอยู่ที่เชียงใหม่ ได้ขับไล่พม่าออกไปจากดินแดนลาว แต่ในสมัยนั้น ผู้คนในเชียงแสนร่อยหรอมากจนกระทั่งไม่อาจฟื้นตัวได้อีก ส่วนทางใต้ ชาวไทยพยายามอย่างสุดความสามารถที่จะตีดินแดนแถวเมืองทวายและเมืองมะริดกลับคืนมา แต่ไม่สำเร็จ ถึงกระนั้นก็ตามไทยยังคงทำการโจมตีต่อไปในดินแดนแถบนั้น จนกระทั่งถึงหลังสมัยที่อังกฤษเข้ายึดครองเมืองตะนาวศรี ในปี ค.ศ. 1824

เหตุการณ์ทั้งหมดนี้มีผลทำให้พระเจ้าแผ่นดินพม่าทรงคลั่งไคล้ในศาสนามากขึ้น ทรงประหารชีวิตพวกนอกศาสนา และถึงกับทรงประกาศพระราชกฤษฎีกาลงโทษประหารชีวิตผู้ที่ดื่มของมึนเมา สูบฝิ่น ฆ่าวัวหรือควาย เมื่อบรรดาพระสงฆ์พยายามที่จะยับยั้งการกระทำที่ร้ายแรงและเกินขอบเขตของพระองค์ พระองค์ก็ทรงประกาศโครงการปรับปรุงพุทธศาสนาและทรงยึดธรณีสงฆ์ พระองค์ทรงสร้างพระเจดีย์ประมาณสิบสองแห่ง และที่มินกันซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำอิระวดี ห่างจากนครหลวงไปประมาณสองสามไมล์ พระองค์ทรงเริ่มสร้างพระเจดีย์องค์ใหญ่มโหฬาร ซึ่งถ้าเสร็จจะสูงประมาณ 500 ฟุต ชาวยะไข่เป็นจำนวนพัน ๆ และผู้ต้องเนรเทศอื่น ๆ ต้องก่อสร้างพระเจดีย์นี้โดยมีพระองค์เป็นผู้ควบคุมเองเป็นเวลาถึงเจ็ดปี สงครามและการก่อสร้างต่าง ๆ ของพระองค์ทำให้ต้องทรงเรียกร้องกำลังคนเพิ่มเติมขึ้นอย่างไม่หยุดยั้ง การระบายผู้คนในภาคเหนือของพม่าและในถิ่นชาวมอญเป็นเรื่องที่ร้ายแรงมาก จนฮาร์วีย์กล่าวว่า 'โครงของสร้างสังคมร้าวฉาน' เนื่องจากไม่มีการตระเตรียมที่ดีเพื่อส่งอาหารและสิ่งที่จำเป็นไปให้กองทหารหรือบรรดากรรมกร ทำให้คนเป็นจำนวนพัน ๆ สิ้นชีวิตเนื่องจากความหิวโหย มีการหนีงานเป็นจำนวนมาก คนในหมู่บ้านหลาย

แห่งพากันหลบหนีไปอยู่ในป่าเพื่อหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน จึงเกิดการปล้นสะดมแพร่หลายทั่วไป

แคว้นยะไข่เป็นตัวอย่างแสดงให้เห็นถึงผลอันร้ายแรง ซึ่งเกิดจากนโยบายอันพุ่งซ่านและทารุณของพระเจ้าปดุง ณ ที่นั้นการเกณฑ์แรงงานและการเกณฑ์ทหารโดยไม่มีหลักการทำให้ชาวยะไข่ที่เข้มแข็งและไม่ยอมอ่อนข้อง่าย ๆ ก่อการกบฏขึ้นอย่างเปิดเผย ใน ค.ศ. 1794 ได้เกิดการจลาจลโดยทั่วไปและพวกกบฏได้รับความช่วยเหลือจากกองโจรจากเมืองจิตตะกอง อันเป็นที่ที่พวกลี้ภัยเข้าไปอาศัยเป็นจำนวนสองสามพันคน การกบฏครั้งนี้ต้องประสบความล้มเหลวเมื่อเผชิญกับกำลังหนุนอันเข้มแข็งของพม่า ผู้ลี้ภัยเป็นจำนวนมากจึงหลั่งไหลเข้าไปสู่ดินแดนในการปกครองของอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง กองทัพพม่าจึงติดตามบุคคลเหล่านี้ไปอย่างใกล้ชิด ข้ามแม่น้ำนาฟ และตั้งฐานทัพบนพรมแดนด้านของอังกฤษ ทางการกัลกัตตาจึงส่งพันเอกเออร์สกินไปจัดการเกี่ยวกับการรุกล้ำดินแดนครั้งนี้ แม่ทัพพม่าเสนอจะถอนตัวออกโดยสันติ ถ้าอังกฤษจะจับและมอบตัวหัวหน้าผู้ลี้ภัยสามคนให้ เออร์สกินมีกำลังทหารน้อยเกินกว่าที่จะสู้รบพม่า ดังนั้นเขาจึงสัญญาที่จะจับบุคคลทั้งสามที่พม่าต้องการให้ ถ้าสอบสวนแล้วว่าเป็นความจริงตามที่พม่ากล่าวหา อังกฤษก็จะมอบตัวให้ และทางการอังกฤษก็ได้จัดการให้พม่าตามนี้ ฝ่ายพม่าจึงเดินทางกลับพร้อมด้วยเชลยของตน

เหตุการณ์ยุ่งเหยิงครั้งนี้ทำให้รัฐบาลอินเดียของอังกฤษตื่นตัวต่อความจริงที่ว่าพรมแดนยะไข่อาจจะก่อให้เกิดอันตรายที่ร้ายแรงได้ เซอร์ จอห์น ชอร์ ข้าหลวงใหญ่จึงดำเนินมาตรการป้องกันโดยส่งสาสน์ฉบับหนึ่งไปถวายยังราชสำนักกรุงอังวะ พร้อมด้วยการวิจัยสถานการณ์อย่างละเอียดตามที่ข้าหลวงใหญ่ได้ทราบมา หลังจากที่ได้คอยคำตอบจากพม่าเป็นเวลาหลายเดือนอย่างไร้ผลแล้ว เขาก็ตัดสินใจว่าเหตุการณ์นั้นด่วนพอที่เขาจะตัดอุปสรรคทางการทูต ซึ่งดำเนินมาตั้งแต่อังกฤษถอนสถานีการค้าออกจากพะสิมใน ค.ศ. 1762 เซอร์ จอห์น ชอร์เกรงว่าถ้าหากไม่มีการเจรจากับรัฐบาลพม่าแล้ว ฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งในขณะนั้นกำลังทำสงครามอยู่กับอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง อาจจะใช้เมืองท่าของพม่าเป็นฐานทัพโจมตีการเดินเรือของอังกฤษในอ่าวเบงกอลก็ได้

เรื่องนี้เข้าทำนองเดียวกับสิ่งที่เกิดขึ้นในระหว่างสงครามกู้อิสรภาพ[1]ของอเมริกา และแม้ว่าฝรั่งเศสจะต้องละทิ้งอู่เรือของตนที่ย่างกุ้ง พลเรือเอก เดอ ซุฟฟรอง และชาร์ลส์ กาสเตลโน เดอ บุสซี ซึ่งรัฐบาลฝรั่งเศสส่งมาในค.ศ.1782 ได้พยายามอย่างเต็มที่ที่จะโน้มน้าวพระราชสำนักแวร์ซายส์ให้เห็นว่า พม่านั้นเหมาะสมกว่าอินเดียในการดำเนินนโยบายขยายดินแดน และเป็นดินแดนที่เหมาะที่สุดที่ฝรั่งเศสจะใช้เป็นฐานทัพโจมตีอังกฤษในอินเดีย อันที่จริงพลเรือเอก เดอ ซุฟฟรอง และชาร์ลส์ กาสเตลโน เดอ บุสซี พยายามที่จะฟื้นฟูผลประโยชน์ของฝรั่งเศสในภาคใต้ของอินเดียแต่ก็ไร้ผล ในค.ศ.1783 เดอ บุสซี ได้ส่งผู้แทนไปทำสัญญาพาณิชย์กับพม่า ซึ่งไม่เกิดผลประการใด แต่ฝรั่งเศสที่เกาะมอริเชียสได้ใช้เมืองมะริดเป็นที่ซ่อมแซมเรือตั้งแต่อังกฤษยึดเมืองมะริดมาจากไทย

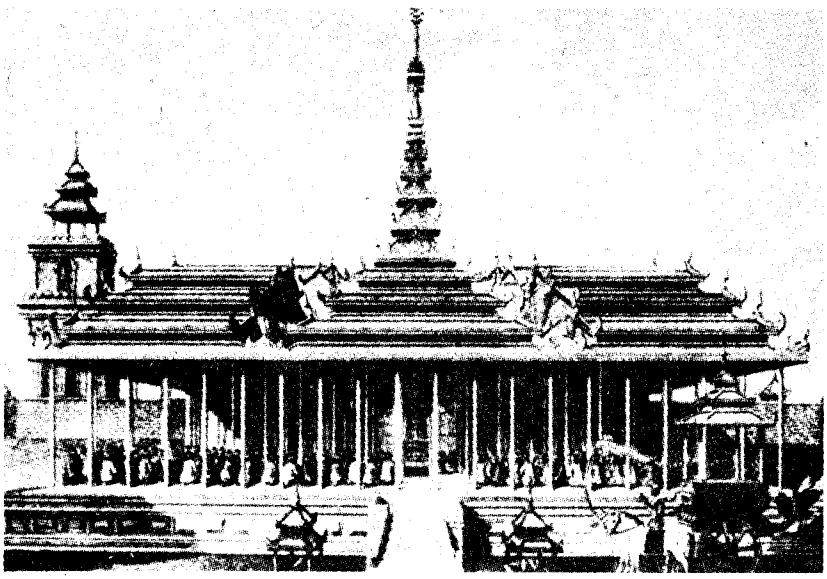

การรับรองผู้แทนอังกฤษ ณ พระราชวังอมรปุระ

---

1 เกี่ยวกับเรื่องนี้ดูหนังสือ Sonnerat, ผู้เขียนเรื่อง "Voyage aux Indes Orientales et à la Chine (1782), เล่ม 2, หน้า 43; Henri Cordier, ผู้เขียนเรื่อง "Historigue abrégé des relations de la Grande Bretagne avec la Birmanie (1894) หน้า 8; และ Edmond Gaudart, ผู้เขียน "Catalogue des Manuscrits des Anciennes Archives de l' Inde Française, เล่ม 1, Pondichéry, 1690—1789.

ผู้แทนของชอร์คือ ร้อยเอกไมเคิล ไซมส์ ซึ่งเดินทางไปพม่าใน ค.ศ. 1795 ได้รับมอบหมายให้เจรจาเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่พรมแดนยะไข่ ไซมส์ได้ชักชวนราชสำนักอังวะให้เปิดเมืองท่ามิให้เรือฝรั่งเศสเข้า แต่หน้าที่เฉพาะของเขาคือทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับพม่า ตามสัญญาฉบับนี้ ผู้แทนของบริษัทควรจะได้รับอนุญาตให้อยู่ที่เมืองย่างกุ้งเพื่อควบคุมการค้าขององักฤษ ส่วนพม่านั้นตั้งใจปฏิบัติต่อไซมส์อย่างหยาบคายควบคู่ไปกับให้การรับรองอย่างต้อนรับขับสู้ พม่าแสดงให้ไซมส์เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่า การที่ราชสำนักแห่งกรุงอังวะติดต่อกับผู้แทนของผู้ที่มีตำแหน่งเพียงข้าหลวงใหญ่ในฐานะเท่าเทียมกันนั้นเป็นการไม่สมเกียรติ

ไซมส์กลับไปพร้อมด้วยพระราชสาสน์จากพระเจ้าแผ่นดินพม่า ซึ่งแจ้งให้บรรดาเจ้าหน้าที่กัลกัตตาทราบให้เป็นที่เข้าใจกันว่า ต่อไปผู้ลี้ภัยในจิตตะกองซึ่งข้ามพรมแดนมาก่ออาชญากรรมในดินแดนพม่า จะต้องยอมมอบตัวโดยการยื่นเรื่องราวเป็นลายลักษณ์อักษร บริษัทได้รับอนุญาตให้แต่งตั้งเจ้าหน้าที่ไปประจำที่ย่างกุ้ง เพื่ออำนวยการพาณิชย์และจรรโลงการติดต่อฉันมิตรไว้ และเป็นผู้ส่งจดหมายต่อไปยังกษัตริย์อังกฤษ แต่พระเจ้าแผ่นดินพม่าทรงปฏิเสธอย่างเด็ดขาดที่จะปิดท่าเรือของพระองค์มิให้เรือฝรั่งเศสเข้าเทียบ ไซมส์ได้พิมพ์รายงานเกี่ยวกับคณะทูตของตนในหนังสือที่น่าสนุกเล่มหนึ่ง นับเป็นรายงานสมบูรณ์ฉบับแรกเกี่ยวกับพม่าเท่าที่เคยปรากฏมาเป็นภาษายุโรป[1]

ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1796 ร้อยเอกฮิแรม คอกซ์ ได้เดินทางมาถึงย่างกุ้งเพื่อปฏิบัติหน้าที่ในฐานะเจ้าหน้าที่ขององังกฤษ ตามข้อตกลงซึ่งได้กระทำไว้ก่อนที่คอกซ์จะออกเดินทางจากกัลกัตตา เขาเกิดเกี่ยงงอนกับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับตำแหน่งของเขา เขาไม่ยอมรับการที่พม่าตีความหมายตำแหน่งของเขาตามที่ปรากฏในสาสน์ และยืนยันว่าตำแหน่งเจ้าหน้าที่นั้นเทียบเท่ากับตำแหน่งทูตหรืออัครราชทูตชั้นที่สองและสูงกว่าผู้แทนหรือกงสุลมาก[2] อย่างไรก็ตาม รัฐบาลอินเดียแจ้งให้คอกซ์ทราบอย่างเปิดเผยว่าเขาไม่ได้มีฐานะเป็นทูต และยังเตือนคอกซ์โดยเฉพาะว่ามิให้พยายามแสวงหาหนทางลดพิธีการตามที่พม่าเคยปฏิบัติต่อไซมส์มาแล้ว

---

[1] ดู "An Account of an Embassy to the Kingdom of Ava" ซึ่งข้าหลวงใหญ่ประจำอินเดียเป็นผู้ส่งไปใน ค.ศ. 1795 ลอนดอน 1800

[2] ดู Bengal Political Consultations วันที่ 2 มีนาคม ค.ศ. 1798 หมายเลข 5

ถึงกระนั้นก็ตาม คอกซ์ไปพม่าและตกลงใจอย่างเด็ดเดี่ยวที่จะยืนยันการแปลฐานะของตนเช่นเดิม และยิ่งกว่านั้น ยังปฏิเสธที่จะปฏิบัติเช่นที่ไซมส์ได้กระทำไว้ ซึ่งเขาเรียกว่า "การยินยอมให้ถูกลบหลู่" ต่อมารยาทอันพึงปฏิบัติในราชสำนัก ด้วยเหตุนี้เขาจึงหลงปฏิบัติไปในทางที่เป็นประโยชน์แก่เจ้าหน้าที่พม่าที่สงสัยเขาอยู่แล้ว ตามคำบอกเล่าของคอกซ์ เจ้าหน้าที่เหล่านี้พิจารณาการที่รัฐบาลอินเดียส่งเขามาพม่านี้เป็นเสมือนความพยายามที่จะแอบนำเอาม้าไม้แห่งเมืองทรอยเข้าไปสู่พม่า หลังจากที่ได้พำนักอยู่ที่เมืองอมรปุระ[1] เป็นเวลานานและรู้สึกลำบากขึ้นทุกที เขาจึงพยายามที่จะโน้มน้าวให้ราชสำนักอังวะรับรองฐานะของเขาตามที่เขาต้องการ แต่ก็ไร้ผล เขาจึงแจ้งให้พม่าทราบว่าเขาตั้งใจจะออกเดินทางไป แต่เมื่อกลับมาถึงย่างกุ้ง เขาก็ทราบว่าพระเจ้าแผ่นดินพม่าทรงมีพระบรมราชโองการสั่งจับเขาอย่างเปิดเผย ต่อมา คอกซ์ได้แสดงการท้าทายต่อเจ้าหน้าที่ประจำท้องถิ่นพม่าจนทำให้พม่าประกาศภาวะฉุกเฉินขึ้น และเมื่อต้องตกอยู่ในภาวะอันตราย คอกซ์จึงส่งข่าวด่วนไปยังกัลกัตตาขอให้ส่งเรือรบติดอาวุธมาช่วย

เมื่อรัฐบาลอินเดียได้ทราบข่าวนี้ก็ดำเนินการด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง และเชื่อว่าฮิแรม คอกซ์นั้นแสดงกิริยาท้าทายต่อพม่า ดังนั้นรัฐบาลอินเดียจึงส่งคำสั่งไปเรียกตัวเขากลับ ในขณะเดียวกัน คอกซ์ก็ได้รับคำสั่งให้พยายามหลีกเลี่ยงการใช้คำพูดใด ๆ ที่ไม่เป็นมิตรหรือการกระทำใด ๆ ก็ตาม ซึ่งอาจจะทำให้ราชสำนักอังวะสงสัยว่าอังกฤษอาจจะดำเนินการเป็นศัตรูต่อตน พร้อมกันนั้นรัฐบาลอินเดียได้ทูลขอร้องพระเจ้าแผ่นดินพม่าให้พระราชทานความสะดวกให้แก่คอกซ์ในการเดินทาง แม้ว่าสาสน์ที่รัฐบาลอินเดียส่งมาถวายพระองค์จะบรรจุข้อความซึ่งเขียนด้วยความระมัดระวังก็ตาม แต่ก็มีน้ำเสียงขออภัยไปในตัว กว่าสาสน์ดังกล่าวจะมาถึงก็กินเวลานาน พอดีความตื่นเต้นวุ่นวายที่ย่างกุ้งได้สงบลง และเมื่อถึงเวลาที่คอกซ์จะออกเดินทางในเดือนเมษายน ค.ศ. 1798 ความสัมพันธ์ระหว่างคอกซ์และเจ้าหน้าที่ประจำท้องถิ่นพม่าก็เป็นไปอย่างฉันมิตรยิ่ง

เมื่อกลับไปถึงกัลกัตตา คอกซ์ได้เตือนรัฐบาลอินเดียว่า ถ้าปัญหาพรมแดนแควันยะไข่มิได้รับการเจรจาตกลงกันตามที่พม่าต้องการแล้ว พม่าคุกคามจะรุกรานแควันเบงกอล และพระเจ้าแผ่นดินก็กำลังทรงเตรียมการที่เข้าแทรกแซงในมณฑล

---

[1] ดูหนังสือของ Captain Hiram Cox เรื่อง "Journal of a Residence in the Burmhan Empire" ลอนดอน: 1821.

อัสสัมด้วย คอกซ์ได้อ้างว่าสาเหตุที่ทำให้เขาต้องประสบความล้มเหลว ก็เนื่องจากเขาทำให้บุคคลกลุ่มหนึ่งในราชสำนักซึ่งอยู่เบื้องหลังแผนการเหล่านี้ตั้งตัวเป็นศัตรู เพราะเขาเตือนบุคคลเหล่านั้นว่าการดำเนินนโยบายเช่นนี้จะทำให้อังกฤษต้องเข้าแทรกแซง

แต่คอกซ์ก็อ้างว่า สาเหตุสำคัญของความยุ่งยากทั้งหมดนี้ เนื่องมาจากร้อยเอกไซมส์ได้ทำให้รัฐบาลอินเดียเข้าใจผิดเกี่ยวกับพม่า คอกซ์มีความเห็นว่าไซมส์ได้หลงผิดเป็นอย่างมากตั้งแต่ต้นจนจบการเจรจา แม้บางครั้งเขาจะเข้าใจแต่ก็จะไม่ยอมพูดความจริงเพราะความอาย คอกซ์เขียนโจมตีไซมส์อย่างไม่ยับยั้งเลย ชอร์ทราบดีถึงขอบเขตที่คอกซ์จะต้องรับผิดชอบต่อความยุ่งยากที่เขาจะต้องเผชิญในขณะนั้น แต่ลอร์ด เวลส์ลีย์ ซึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นข้าหลวงใหญ่เมื่อคอกซ์กลับมาถึงกัลกัตตา ได้แสดงความพอใจอย่างยิ่งในการปฏิบัติหน้าที่ของเขา แต่อย่างไรก็ตาม ลอร์ด เวลส์ลีย์ก็รู้สึกว่าไม่ใช่ความคิดที่ฉลาดนักที่จะสบประมาทพม่า โดยการส่งเจ้าหน้าที่ไปอย่างกุ้งอีก ลอร์ด เวลส์ลีย์มุ่งความสนใจอยู่กับการที่ไทพู สุลต่านแห่งไมซอร์ กำลังหาทางที่จะเป็นมิตรกับเกาะมอริเชียสและกับกรุงปารีส ดังนั้น ลอร์ด เวลส์ลีย์จึงมุ่งหวังว่า หนทางที่ปลอดภัยที่สุดที่จะหลีกเลี่ยงความยุ่งยากก็คืออังกฤษจะต้องไม่ดำเนินการใด ๆ เกี่ยวกับพรมแดนยะไข่

ในระหว่างที่ข้าหลวงใหญ่ยังอยู่ในมัทราส ควบคุมการเตรียมการที่จะบุกแคว้นไมซอร์ ความยุ่งยากก็ได้เกิดขึ้นในแคว้นยะไข่อีก เนื่องจากเมื่อหัวหน้าเผ่าชาวยะไข่ที่มีอิทธิพลผู้หนึ่งได้รับคำสั่งให้เตรียมกองทัพใหญ่เพื่อโจมตีไทย เขาก็หนีไปยังเมืองจิตตะกอง การหลบหนีนี้ทำให้ชาวยะไข่พากันอพยพเป็นการใหญ่อีกครั้งหนึ่ง กองทัพพม่าซึ่งติดตามไปก็ข้ามเขตอังกฤษและเข้าไปตั้งค่ายอยู่ในดินแดนอังกฤษอีก พนักงานปกครองเมืองจิตตะกองได้พยายามเจรจาแต่ก็ล้มเหลว ต่อมาพนักงานผู้นี้จึงส่งทหารซีปอยกองเล็ก ๆ ไปโจมตีที่มั่นของพม่าแต่ก็ถูกตีถอยกลับมา ในทันทีนั้นพม่าก็ถอนค่ายออกกลับเข้ามาภายในเขตแดนของตน เวลส์ลีย์ซึ่งมีภาระเต็มมืออยู่ในอินเดียก็ได้ส่งร้อยเอกทอมัส ฮิล มาเจรจากับผู้สำเร็จราชการพม่าประจำแคว้นยะไข่ที่มรหัง ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1799 ระหว่างนั้น ผู้ลี้ภัยตกอยู่ในสภาพที่เลวร้ายมากจนร้อยเอกฮิแรม คอกซ์ได้รับคำสั่งให้ไปยังเมืองจิตตะกอง เพื่ออำนวยการบรรเทาทุกข์และจัดหาที่อยู่ให้แก่ผู้อพยพเข้ามาในบริเวณแม่น้ำแบกโฮลี ซึ่งมีที่ดินใช้ทำการเพาะปลูกได้ ที่แห่งนี้ได้รับขนานนาม

ว่าคอกซ์บาซาร์ ตามชื่อของร้อยเอกคอกซ์ สถานที่ดังกล่าวนี้ยังเป็นอนุสรณ์ในการปฏิบัติหน้าที่ของคอกซ์ และการที่เขาต้องสูญเสียชีวิตระหว่างขณะปฏิบัติหน้าที่ที่นั้น

ฮิลได้ทราบมาว่าผู้สำเร็จราชการพม่าประจำยะไข่ คงจะไม่ยอมพิจารณาข้อตกลงใด ๆ เกี่ยวกับปัญหานี้ นอกจากอังกฤษจะขับไล่ผู้อพยพทั้งหมดออกจากเขตยึดครองของอังกฤษ เมื่อฮิลล้มเลิกการเจรจา ผู้สำเร็จราชการพม่าก็ได้ส่งผู้แทนคณะหนึ่งไปยังเมืองกัลกัตตาในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1800 เพื่อเสนอข้อเรียกร้องต่อข้าหลวงใหญ่ เวลส์ลีย์ตอบชี้แจงว่าไม่สามารถที่จะปฏิบัติตามคำขอ แต่สัญญาว่าจะบีดพรมแดนมิให้ผู้ใดอพยพมาจากเขตพม่าอีกต่อไป ที่เวลส์ลีย์กระทำเช่นนี้เพื่อเป็นการประวิงเวลาไว้ เพราะถึงแม้ว่าสุลต่านไทพูจะถูกปลดออกจากตำแหน่งท่ามกลางซากของนครเสริงกะปาทัมก็ตาม เวลส์ลีย์ก็หมกมุ่นอยู่กับความบีนบ่วนวุ่นวายซึ่งทวีขึ้นเป็นลำดับในอาณาจักรมารตะ อย่างไรก็ตามเขาเริ่มพิจารณาถึงการจะส่งคณะทูตชุดต่อไปเพื่อไปเฝ้าพระเจ้ากรุงอังวะ และแต่งตั้งให้พันตรีวิลเลียม แฟรงคลิน ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญภาคตะวันออกที่มีชื่อเสียงให้ไปศึกษาเอกสารพม่าและเสนอแนะวิธีการใหม่ในการที่จะทาบทามราชสำนักอังวะ

ตามรายงานที่แฟรงคลินเสนอในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1801 นั้น แฟรงคลินแนะนำว่าควรจะโยกย้ายหัวหน้าชาวยะไข่ที่ไม่พอใจ และมีท่าทีจะรบกวนความสงบตามพรมแดนนั้นเข้าไปอยู่ภายในส่วนลึกของแคว้นเบงกอล และเสนอให้ทำสัญญาพันธมิตรเพิ่มเติมกับพม่า ผู้เสนอที่จะทำสัญญานี้ควรจะเป็นเอกอัครราชทูตซึ่งติดตามด้วยหน่วยคุ้มกันอันมโหฬาร เพื่อแสดงให้ราชสำนักอังวะเห็นเกียรติยศและอำนาจของรัฐบาลอินเดีย แต่เวลส์ลีย์กลับเก็บรายงานนี้ไว้และดูเหมือนจะเจตนาหันกลับไปใช้นโยบายผัดวันประกันพรุ่งต่อไป

เวลส์ลีย์ได้พิจารณาเรื่องราวโดยไม่คำนึงถึงพม่าเลย ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1802 ระหว่างการเยี่ยมเยียนเมืองคอนพอร์ ผู้สำเร็จราชการพม่าแห่งแคว้นยะไข่ได้ส่งจดหมายฉบับหนึ่งมายังเวลส์ลีย์ เรียกร้อง (ในนามของกษัตริย์พม่า) ให้ขับไล่ชาวยะไข่ทั้งหมดออกจากเมืองจิตตะกอง และขู่ว่าจะยกกำลังทหารเข้าบุกถ้าหากเขาปฏิเสธข้อเรียกร้อง เวลส์ลีย์จึงสั่งให้ทหารไปหนุนกำลังทหารรักษาพรมแดนอย่างเข้มแข็งทันที และเรียกตัวไซมส์ซึ่งเพิ่งจะกลับจากอังกฤษหลังจากลาพักผ่อนเป็นเวลานาน และกำลังอยู่กับกองทหารของเขาในเมืองคอนพอร์ ให้ไปรับ

หน้าที่ในเมืองอมรปุระเป็นครั้งที่สอง รายงานมิได้กล่าวว่าเหตุใดเวลส์ลีย์จึงเลือกไซมส์แทนที่จะเป็นแฟรงคลิน ไม่มีผู้ใดทราบสาเหตุที่เขาเลือกไซมส์ทั้งๆ ที่ฮิแรม คอกซ์ได้ตำหนิการปฏิบัติหน้าที่ครั้งแรกของเขาไว้ เท่าที่ทราบก็คือ หลังจากได้สัมภาษณ์ไซมส์แล้ว เขาก็ประกาศแต่งตั้งไซมส์พร้อมด้วยข้อสังเกตอันน่าทึ่งว่า ความสามารถ ประสบการณ์ และความรอบรู้ในกิจการของรัฐบาลอังวะ ทำให้ไซมส์มีคุณสมบัติเหมาะสมที่จะปฏิบัติงานซึ่งเขาได้รับมอบหมาย เหตุการณ์ต่อมาแสดงให้เห็นว่าเวลส์ลีย์ไม่สามารถเลือกคนได้เหมาะสมกว่านี้

ไซมส์เดินทางมาถึงพม่าในปลายเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1802 พร้อมด้วยหน่วยคุ้มกันใหญ่โตจนเกินขนาดตามที่แฟรงคลินได้แนะนำไว้ และได้นำร่างสัญญาพันธมิตรมาด้วย งานชิ้นแรกก็คือ ขอคำอธิบายเกี่ยวกับคำขู่ของผู้สำเร็จราชการแคว้นยะไข่ที่จะรุกรานเบงกอล และให้โอกาสแก่ราชสำนักอังวะที่จะปฏิเสธความรับผิดชอบในเรื่องนั้น ไซมส์จะต้องอธิบายด้วยว่าเหตุใดรัฐบาลอินเดียจึงไม่สามารถตกลงในเรื่องที่พม่าจะให้อังกฤษขับไล่ผู้ลี้ภัย ส่วนข้อเสนอทำสัญญาพันธมิตรนั้น เขาได้รับคำสั่งเพิ่มเติมซึ่งถือเป็นความลับว่ามีเหตุที่จะทำให้เชื่อได้ว่า พระเจ้าปดุงกำลังมีพระราชดำริจะสละราชบัลลังก์อย่างจริงจัง และในกรณีเช่นนี้ เจ้าเมืองตองอูอาจจะทรงพยายามชิงราชบัลลังก์จากพระเชษฐาของพระองค์ซึ่งเป็นรัชทายาท ดังนั้น เขาจะต้องเสนอที่จะให้ความสนับสนุนทางทหารแก่รัชทายาทเพื่อต่อต้านแผนการนั้น สำหรับเรื่องนี้เราอาจจะตั้งข้อสังเกตได้ว่า การสืบสวนของไซมส์แสดงให้เห็นว่าข่าวลือเกี่ยวกับการที่พระเจ้าปดุงตั้งพระทัยจะสละราชบัลลังก์นั้นไม่มีมูลความจริง และไซมส์ก็รอบคอบพอที่จะไม่ดำเนินการตามคำสั่ง

เมื่อมาถึงนครหลวง ไซมส์ต้องรอเป็นเวลาหลายเดือนเพื่อให้พม่ารับรองฐานะ เขาได้ทราบว่าข้าราชการพยายามโน้มน้าวพระเจ้าปดุงด้วยความยากลำบากยิ่งที่จะมิให้พระองค์ส่งไซมส์กลับไปกัลกัตตาอย่างไร้เกียรติ ไซมส์ได้รับคำสั่งให้ถอนคณะทูตกลับไปได้ถ้าหากการอยู่ต่อไปไร้ประโยชน์ แต่เขาเห็นว่าการกระทำเช่นนั้นจะทำให้เกิดสงครามขึ้นอย่างแน่นอน และเห็นว่าความอดทนและความอดกลั้นอย่างที่สุดจะเป็นอาวุธที่ดีที่สุดของเขา ปรากฏว่าก่อนที่กษัตริย์พม่าจะทรงหันมาแสดงความสนใจเขา พระองค์ได้เสนอให้มีการแสดงละครเพื่อต้อนรับคณะทูตฝรั่งเศสปลอม ซึ่งพระองค์ได้จัดขึ้นโดยเฉพาะในโอกาสที่ไซมส์เดินทางมา

ความอดกลั้นอย่างไว้เกียรติของไซมส์ทำให้เขาได้ความสนับสนุนจากรัชทายาทและบรรดาผู้ที่มีอิทธิพลที่สุดในราชสำนัก และในที่สุดพระเจ้าแผ่นดินก็ทรงยอมปฏิบัติตามข้อเสนอแนะของบุคคลเหล่านี้ "คณะทูต" ฝรั่งเศสได้รับการต้อนรับโดยปราศจากพิธีรีตองและเสร็จสิ้นลงอย่างรวดเร็ว แล้วไซมส์ก็ได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติ ในระหว่างพิธี กษัตริย์พม่าได้ทรงแสดงสุนทรพจน์สั้น ๆ ซึ่งพระองค์ไม่เคยปฏิบัติมาก่อน พระองค์ทรงชมเชยไซมส์เป็นการส่วนพระองค์และตั้งข้อสังเกตว่า การที่ได้เห็นหน้าเขาอีกครั้งหนึ่งทำให้พระองค์ 'ทรงลืมสาเหตุแห่งความหมองมัว'

ไซมส์ได้กลับไปเมืองกัลกัตตาพร้อมด้วยพระราชสาสน์ซึ่งเขาสรุปข้อความไว้ดังนี้: 'กษัตริย์พม่าไม่ทรงโปรดความประพฤติของกัปตันคอกซ์.....แต่ในขณะนี้พระองค์ทรงพอพระทัยที่จะคืนดีด้วย' จุดหมายนั้นมิได้บ่งถึงคำขู่ของผู้สำเร็จราชการพม่าแห่งแคว้นยะไข่ที่จะก่อสงครามขึ้น เรื่องนี้จึงยุติลงโดยที่พระองค์ได้ทรงยืนยันว่า ผู้สำเร็จราชการพม่ามิได้รับพระบรมราชโองการให้เรียกร้องผู้ที่หลบหนีไปตามที่เขาได้อ้างไว้ และประกาศว่าตั้งแต่นี้ต่อไปจะไม่เรียกร้องอังกฤษให้ขับไล่ผู้ลี้ภัยอีก ไซมส์แนะนำรัฐบาลของเขาว่า 'อังกฤษจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเข้าไปมีอิทธิพลสำคัญในวงการปกครองและในวงการบริหารของกรุงอังวะไม่ว่าอังกฤษจะได้มาโดยวิธีใดก็ตาม เพราะมีความสำคัญต่อผลประโยชน์และต่อความมั่นคงปลอดภัยของดินแดนในปกครองของอังกฤษในภาคตะวันออก'

ความในสาสน์ของกษัตริย์พม่า อนุญาตให้อังกฤษแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ไปประจำที่ย่างกุ้งใหม่อีกครั้งหนึ่ง และร้อยโทจอห์น แคนนิงซึ่งได้ติดตามไซมส์ไปที่กรุงอังวะ ได้รับแต่งตั้งให้ปฏิบัติหน้าที่นั้น แต่เพื่อป้องกันมิให้เป็นการผูกพันรัฐบาลอินเดียในกรณีที่เกิดเหตุการณ์ไม่ดีขึ้น เขาจึงถูกส่งไปในฐานะผู้แทนส่วนตัวของไซมส์ ไม่ใช่ผู้แทนเป็นทางการของบริษัทอินเดียตะวันออก จอห์น แคนนิงเดินทางมาถึงปลายเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1803 บังเอิญผู้สำเร็จราชการแห่งฮันธาวดี ซึ่งเคยเป็นมิตรที่ดีของไซมส์ ถูกเรียกตัวไปยังนครหลวง และผู้ช่วยของเขาทำเรื่องยุ่งยากจนแคนนิงต้องเดินทางกลับไปเมืองกัลกัตตาในเดือนพฤศจิกายนในปีนั้นเอง

อังกฤษจึงล้มเลิกการส่งเจ้าหน้าที่แทนไปประจำที่ย่างกุ้งเพราะไร้ประโยชน์ อย่างไรก็ตาม พรมแดนยะไข่คงอยู่ในความสงบได้เป็นเวลาหลายปี ส่วนใหญ่

เนื่องมาจากเจ้าหน้าที่อังกฤษปฏิบัติการควบคุมอย่างเข้มงวด ยิ่งกว่านั้น พม่าก็รักษาคำพูดของตน ไม่มีการเรียกร้องใด ๆ หรือขู่เข็ญอีก ปัญหาพม่าจึงลดความสำคัญลงเป็นอันดับสอง หลักฐานซึ่งได้จากไซมส์และแคนนิง แสดงให้เห็นว่าอิทธิพลและกิจการของฝรั่งเศสมีเพียงเล็กน้อยในขณะนั้น ใน ค.ศ.1809 เมื่อลอร์ดมินโตปิดล้อมเกาะมอริเชียสและบูร์บองก่อนที่จะยึดครอง แคนนิงก็ถูกส่งไปพม่าอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้เพื่อยืนยันนโยบายของอังกฤษต่อราชสำนักกรุงอังวะ เขาได้รับการต้อนรับด้วยอัธยาศัยไมตรีอันดียิ่ง เขาได้ทราบว่าความสัมพันธ์ระหว่างเกาะต่าง ๆ ดังกล่าว และเมืองท่าของพม่าหลายแห่งได้ยุติลงโดยสิ้นเชิงเป็นเวลาสองสามปีแล้ว จากจำนวนพลเมืองที่ลดลงและความยากแค้นที่เขาเห็นระหว่างการเดินทางไปและกลับจากนครหลวง ทำให้เขาสรุปได้ว่า อำนาจของพม่ากำลังเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว อย่างไรก็ตาม เขาก็เตือนรัฐบาลของเขาว่า พระเจ้าปดุงยังผูกพระทัยกับการที่จะยึดครองเมืองจิตตะกองและภาคตะวันออกของเบงกอล

หากเจ้าหน้าที่ทางกัลกัตตาสนใจต่อคำเตือนนี้อย่างจริงจังแล้ว ความยุ่งยากก็คงจะไม่เกิดขึ้นมาก แต่ตามบริเวณพรมแดนยะไข่เป็นป่าทึบเต็มไปด้วยลำธารและเป็นที่เพาะเชื้อไข้มาลาเรียชนิดที่ร้ายแรงที่สุด ดังนั้นในไม่ช้ากำลังทหารซึ่งอังกฤษส่งไปเพิ่มเติมและประจำอยู่ ณ ที่นั้นจึงถูกถอนกลับใน ค.ศ. 1802 หลังจากนั้นอังกฤษหันกลับไปใช้นโยบายปล่อยปละละเลยอีก หลังจากที่ยะไข่ประสบความสงบสุขมาเป็นเวลาหลายปี เหตุการณ์ที่ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ก็เกิดขึ้นใน ค.ศ. 1811 ชิน บยัน[1] หัวหน้าครอบครัวที่สำคัญซึ่งเคยรับราชการเป็นเมียวสุคยีในภาคเหนือของแคว้นยะไข่ได้ตั้งตัวเป็นผู้นำใหม่ แอบรวบรวมกำลังอันเข้มแข็งในเขตแดนอังกฤษเข้าโจมตีมรหังและสามารถยึดไว้ได้ ชิน บยันได้ส่งคำขอความช่วยเหลืออย่างรีบด่วนจากนครหลวงอันเก่าแก่ไปยังกัลกัตตา โดยเสนอที่จะปกครองอาณาจักรนั้นภายใต้อธิปไตยของอังกฤษ

รัฐบาลอินเดียปฏิเสธข้อเสนอของชิน บยัน อย่างตรงไปตรงมา และในเดือนกันยายน ค.ศ. 1811 อังกฤษให้ส่งร้อยเอกแคนนิงมายังพม่าอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้เพื่อรับรองต่อราชสำนักแห่งกรุงอังวะว่า เจ้าหน้าที่อังกฤษมิได้ยุยงหรือให้ความช่วยเหลือแก่พวกกบฏแต่ประการใด แต่พม่าก็ได้แสดงหลักฐานให้แคนนิงดูและถือว่าเป็นข้อพิสูจน์ได้แน่นอนว่า อังกฤษให้ความช่วยเหลือแก่พวกกบฏ

[1] B.R. Pearn, "King-bering", **JBRS**, (1933), เล่มที่ 23.

หลักฐานนี้จึงชี้ให้เห็นถึงความละเลยอย่างร้ายแรงของเจ้าหน้าที่ประจำท้องถิ่นของเมืองจิตตะกอง และเหตุที่ทำให้เรื่องเลวร้ายขึ้นไปอีกก็คือ ขณะที่แคนนิงกำลังอยู่ที่เมืองอมรปุระ เขารับรองกับเสนาบดีต่าง ๆ ว่า อังกฤษจะดำเนินการที่เป็นผลเพื่อป้องกันมิให้ผู้ลี้ภัยข้ามพรมแดนเข้าไปในเขตอังกฤษอีกต่อไปนั้น กำลังทหารพม่าในแควันยะไข่ก็เคลื่อนเข้าไปกวาดล้างพวกกบฏ ชิน บยันพร้อมด้วยสมุนเป็นจำนวนมากได้หลบหนีกลับเข้าไปในเขตแดนอังกฤษอย่างง่ายดาย

หน่วยติดตามของพม่าก็ได้ข้ามเข้าไปพรมแดนอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง ผู้สำเร็จราชการพม่าประจำยะไข่ก็คุกคามว่าจะรุกรานเมืองจิตตะกองด้วยกำลังทหาร80,000 คน ถ้าอังกฤษไม่ส่งตัวผู้ลี้ภัยให้รวมทั้งหมอแมคเร ศัลยแพทย์พลเรือนที่เมืองจิตตะกอง ซึ่งถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ช่วยเหลือชิน บยันให้รุกรานในตอนแรก อังกฤษก็รีบส่งกำลังหนุนไปยังจุดเกิดเหตุและพยายามจับหัวหน้ากบฏซึ่งมีความสามารถในการหลบหนีเป็นพิเศษ แต่ชิน บยันก็สามารถหลบหลีกผู้ติดตามได้สำเร็จ ครั้นใกล้ฤดูมรสุม ค.ศ. 1812 พม่าจึงถอยกลับไปยังดินแดนของตน ส่วนอังกฤษก็เลิกการติดตาม

ก่อนหน้านั้นไม่นานนัก ชิน บยันก็เข้ายึดที่มั่นแห่งหนึ่ง ณ พรมแดนซึ่งกองทัพของบริษัทเพิ่งถอนตัวออกไป และใช้เป็นศูนย์บัญชาการโจมตีเมืองดาวคราวนี้เจ้าหน้าที่แห่งเมืองจิตตะกองส่งคำเตือนมาให้พม่าทันเวลา พม่าจึงสามารถตีผู้รุกรานแตกพ่ายไป ขณะที่ผู้ลี้ภัยหนีกลับเข้ามาในเขตอังกฤษ กำลังทหารของบริษัทก็จับได้หลายคน แต่ด้วยความร่วมมือของชาวพื้นเมือง ชิน บยัน และนายทหารส่วนใหญ่ของเขาหลบหนีไปได้ และในไม่ช้า ชิน บยันและพวกก็ปล้นสะดมตามชนบทเพื่อหาอาหาร

เหตุการณ์เช่นนี้ดำเนินไปตลอดปี ค.ศ. 1812,1813 และ 1814 ในปลายปี ค.ศ. 1812 อังกฤษสามารถยับยั้งชิน บยันมิให้รุกรานอีกต่อไป โดยเข้ายึดกองทัพเรือของชิน บยันทั้งหมดซึ่งประกอบด้วยเรือรบ 150 ลำ แต่ก็หยุดยั้งหรือจับตัวชิน บยันไม่ได้ ส่วนพม่าแม้ว่าจะปราบปรามการบุกรุกของชิน บยันได้ แต่ก็ไม่อาจจะจับตัวเขาได้เช่นเดียวกัน ถึงกระนั้นก็ตาม เมื่อต้องเผชิญกับความกดดันทั้งสองฝ่ายทั้งจากพม่าและทั้งจากกองทัพบริษัท การจลาจลก็ยุติลงอย่างเด็ดขาดในปลาย ค.ศ. 1814 ดังนั้น เมื่อชิน บยันถึงแก่กรรมในเดือนมกราคม ค.ศ. 1815 การเคลื่อนไหวดังกล่าวจึงสลายไปหมดสิ้น

เหตุการณ์นี้ก่อให้เกิดอันตรายอย่างร้ายแรงกับความสัมพันธ์ระหว่างพม่าและอังกฤษ ชาวพม่าซึ่งไม่สามารถจะเข้าใจถึงขอบเขตที่อังกฤษต้องผูกมัดตนเองกับข้อตกลงที่ทำไว้กับประเทศต่าง ๆ เช่น กับชวา กับดินแดนของพวกมารตะ และกับเนปาลจึงดูถูกเหยียดหยามกำลังอำนาจของอังกฤษ และนักชาตินิยมผู้หนึ่งซึ่งตั้งตนเป็นผู้นำได้ท้าทายอำนาจอังกฤษอย่างไม่เจียมตัวมาเป็นเวลานานแล้ว หลังจากที่ร้อยเอกแคนนิงกลับจากเมืองอมรปุระใน ค.ศ. 1812 แล้ว อังกฤษมิได้พยายามที่จะสร้างความสัมพันธ์ทางการทูตให้มั่นคงขึ้นระหว่างฟอร์ต วิลเลียม และราชสำนักอังวะอีกต่อไป ต่างฝ่ายต่างก็ทวีความสงสัยซึ่งกันและกัน ทำให้ลาเหตุที่จะนำอังกฤษเข้าสู่สงครามกับพม่าเป็นครั้งแรกเริ่มเพาะตัวขึ้น แต่พระเจ้าปดุงก็ทรงเฉลียวฉลาดพอที่จะไม่ทรงท้าทายอังกฤษให้ทำสงครามกับพม่า และรัฐบาลอินเดียก็ยังไม่อยู่ในฐานะที่จะดำเนินนโยบายเด็ดขาดกับพม่า จนกว่ารัฐบาลอินเดียจะจัดการกับปัญหามารตะให้เรียบร้อย อย่างไรก็ตาม ใน ค.ศ. 1819 พระเจ้าปดุงก็เสด็จสวรรคต ส่วนพวกก่อกวนความไม่สงบพวกสุดท้ายในภาคกลางของอินเดียก็ถูกทำลายล้างจนหมดสิ้น

ในระหว่างนั้น นโยบายของพม่าได้ก่อให้เกิดสถานการณ์ขึ้นในแคว้นอัสสัม ในลักษณะเดียวกับที่เคยเกิดขึ้นในแคว้นยะไข่ สถาบันกษัตริย์อาหมได้เสื่อมพระราชอำนาจมาตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 ในปลายศตวรรษที่ 18 นั้น พวกที่นับถือนิกายโมอามาริอา ซึ่งปฏิเสธไม่ยอมรับว่าศาสนาพราหมณ์เป็นศาสนาที่สำคัญที่สุดได้ถูกสังหารชีวิต แต่ด้วยความไร้ความสามารถของโกรินาถ สิงห์ (ค.ศ. 1780—ค.ศ. 1794) ผู้โง่เง่าก่อให้เกิดความบีบบั่วนวุ่นวายขึ้นจนต้องขอความช่วยเหลือไปยังอังกฤษ แต่ร้อยเอกเวลช์ ซึ่งลอร์ดคอร์นวอลลิสส่งไป ณ ที่นั้นใน ค.ศ. 1792 รายงานว่าไม่สามารถจะดำเนินการใดให้เป็นผลได้ นอกจากจะยึดครองทั้งหมดไว้ แต่นั่นเป็นเรื่องที่ไม่อาจปฏิบัติได้ ดังนั้นเขาจึงถูกเรียกตัวกลับ

แต่สถานการณ์ดังกล่าวก็ไม่แสดงท่าทีว่าจะดีขึ้น และใน ค.ศ. 1798 ตามที่เราได้เห็นมาแล้ว ร้อยเอกฮิแรม คอกซ์ได้รายงานว่าพระเจ้าปดุงกำลังทรงพิจารณาที่จะเข้าแทรกแซง แต่พระองค์ทรงยับยั้งไว้เป็นเวลานานพอสมควร คงจะเป็นเพราะคอกซ์ได้เตือนพระองค์ว่าการกระทำดังกล่าวจะทำให้อังกฤษโกรธเคืองมาก หลังจากที่เรื่องราวของชิน บยันยุติลงได้ไม่นาน บาร์ พูคาน ซึ่งหนีมาจากมณฑลอัสสัม มาปรากฏตัวที่กัลกัตตาเพื่อขอความช่วยเหลือจากอังกฤษไปต่อต้านบุรฮา

โกฮาอิน เมื่อฟอร์ต วิลเลียมปฏิเสธคำขอของเขา เขาก็ทูลขอร้องไปยังพระเจ้าปดุง คราวนี้พระเจ้าแผ่นดินพม่าทรงตัดสินพระทัยที่จะดำเนินการ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1817 กองทัพพม่ากองหนึ่งได้ยกเข้าไปในจอรหาต และแต่งตั้งคนของตนขึ้นครองราชบัลลังก์ แต่ทันทีที่พม่าออกไปจากเมือง ผู้ที่พม่าแต่งตั้งให้ครองราชบัลลังก์ก็ถูกปลดออกจากตำแหน่ง ใน ค.ศ. 1819 พม่ายกกลับมาอีกครั้งหนึ่ง จัดการให้ราชาองค์เดิมคือ จันทรกานต์ สิงห์ กลับไปครองราชสมบัติ แล้วพม่าก็ยกทัพกลับไปอีก ทันทีที่พวกพม่าหันหลังให้ ก็เกิดความวุ่นวายขึ้น แล้วเจ้าจันทรกานต์ซึ่งไม่สามารถจะคุ้มครองพระองค์เองได้ก็หนีเข้าไปอาศัยอยู่ในเขตแดนอังกฤษ

ขณะนั้น สถานการณ์ในพม่าได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว พระเจ้าจักกายแมง ซึ่งเป็นพระนัดดาของพระเจ้าปดุงที่อ่อนแอแต่เป็นบุคคลที่น่าคบค้าได้ขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อมา พระองค์ทรงตกอยู่ใต้อิทธิพลของแม่ทัพพันทุละ ซึ่งเป็นคนเฉลียวฉลาดแต่ทะเยอทะยาน ทำให้พระองค์ไม่ทรงมีความยับยั้งชั่งใจที่จะดำเนินนโยบายบุกรุกมณฑลอัสสัม ดังนั้น กองทัพพม่าจึงกลับมายังมณฑลอัสสัมใหม่อีกครั้งหนึ่ง แต่คราวนี้เพื่อจะยึดครองโดยมีพันทุละเข้าจัดการควบคุมปกครองมณฑลเอง เมื่อเกิดเหตุการณ์นี้ขึ้น ชาวอัสสัมผู้อ้างตนว่ามีสิทธิในราชบัลลังก์อัสสัมสองคน คือ จันทรกานต์ สิงห์ และ ปุรันทาร สิงห์ ลี้ภัยอยู่ในดินแดนอังกฤษ บุคคลทั้งสองจึงรวบรวมกองทัพและอาวุธเพื่อขับไล่พม่าออกไป เจ้าหน้าที่อังกฤษที่รังปุระได้ขอร้องรัฐบาลที่กัลกัตตาให้ช่วยเหลือผู้ใดผู้หนึ่งแต่ไม่ได้ผล การบุกทั้งสองครั้งประสบความล้มเหลว และเช่นในกรณีของแคว้นยะไข่ กองทัพพม่าซึ่งขับไล่ผู้ลี้ภัยได้ยกข้ามพรมแดนเข้าไปในอินเดียของอังกฤษ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในต้นปี ค.ศ. 1822 ในเดือนกรกฎาคม ปีเดียวกันนั้นเอง มหา พันทุละส่งผู้แทนไปยังกัลกัตตาเพื่อขอให้อังกฤษมอบตัวผู้นำชาวอัสสัมซึ่งกำลังพำนักอยู่ในดินแดนอังกฤษ

แต่อัสสัมก็ไม่ใช่เพียงแคว้นเดียวที่ได้รับความเดือดร้อนจากความบ้าคลั่งสงครามของพม่า การที่ราชาแห่งมณีปุระไม่ไปร่วมในพิธีราชาภิเษกของพระเจ้าจักกายแมง ทำให้พม่าใช้เป็นข้ออ้างที่จะปลดออกจากบัลลังก์และทำลายล้างมณีปุระ พระราชาและพลเมืองหลายพันคนได้พากันหนีเข้าไปอยู่ในเมืองกะแซ ซึ่งเป็นเมืองข้างเคียง เจ้าเมืองกะแซถูกผู้ลี้ภัยที่สิ้นหวังเป็นจำนวนมากปล้นสะดมและยัง

ถูกพม่าคุกคามอีก จึงหนีไปในเขตอังกฤษและขอความช่วยเหลือจากรัฐบาลอินเดีย เมื่อฟอร์ต วิลเลียมพิจารณาว่า ถ้าด่านเมืองกะแซตาไปอยู่ในมือของพม่าแล้ว พม่าก็จะสามารถโจมตีภาคตะวันออกของเบงกอลได้โดยง่าย จึงตัดสินใจว่าถึงเวลาแล้วที่ควรจะยืนหยัดอย่างมั่นคง ดังนั้น อังกฤษจึงประกาศให้เมืองกะแซและเมืองข้างเคียงทางเหนือคือเมืองเจนเทีย ซึ่งมีลักษณะภูมิประเทศเป็นภูเขาเล็ก ๆ และถูกพม่าคุกคามเช่นเดียวกันเป็นรัฐในอารักขาของอังกฤษ

การขึ้นครองราชบัลลังก์ของพระเจ้าจักกายแมง เป็นสัญญาณของความยุ่งยากที่จะเกิดขึ้นต่อมาบนพรมแดนแคว้นยะไข่ กองทัพพม่าเริ่มข้ามเข้าไปในบริเวณรามู และจับนักล่าช้างของบริษัทอีสต์อินเดีย โดยอ้างว่าบุคคลเหล่านี้รุกล้ำเข้าไปในดินแดนพม่า เหตุการณ์เหล่านี้และเหตุการณ์อื่น ๆ ทำให้อังกฤษต้องเสริมที่มั่นของตน ณ พรมแดนที่เต็ก นาฟ ให้มั่นคงแข็งแรงและตั้งที่มั่นลงบนเกาะชาห์ปุรีที่ปากแม่น้ำ พม่าโต้ตอบด้วยการยึดเกาะดังกล่าวในเดือนกันยายน ค.ศ. 1823 แต่กองทัพอังกฤษก็กลับไปยึดครองเกาะนั้นใหม่อีก ความพยายามของอังกฤษที่จะจัดตั้งคณะกรรมาธิการบีกบันพรมแดนก็ประสบความล้มเหลว จึงเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงต่าง ๆ ต่อมา

ระหว่างนั้น การสู้รบได้เริ่มขึ้นแล้วในเมืองกะแซ แม้ว่าเดวิด สก๊อต ซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่พรมแดนอังกฤษจะได้เตือนพม่าว่าอังกฤษจะเป็นผู้ป้องกันดินแดนนั้นก็ตาม พม่าก็ได้ยกกำลังเข้ารุกรานเต็มอัตราศึก ทหารอังกฤษมีกำลังน้อยกว่ามากจนเกือบจะป้องกันตนเองไม่ได้ แต่การสู้รบในระหว่างที่อังกฤษล่าถอยก็รุนแรงพอที่จะทำให้พม่าเลิกต่อสู้ และถอยทัพกลับไปยังมณีปุระได้ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1824 ในเดือนก่อนหน้านั้น มหา พันทุละได้เข้าบังคับบัญชากองทัพในแคว้นยะไข่และเริ่มดำเนินการโจมตีเมืองจิตตะกอง ลอร์ด แอมเฮิสท์ ข้าหลวงใหญ่จึงรู้ดีว่าพม่าเตรียมจะทำสงคราม ดังนั้น ในวันที่ 5 มีนาคม ค.ศ. 1824 ฟอร์ต วิลเลียมจึงประกาศสงครามต่อพม่า ความจริงมีอยู่ว่า ตั้งแต่พันทุละเข้าควบคุมมณฑลอัสสัมได้แล้ว ก็เข้าอำนวยการการเคลื่อนไหวตามพรมแดนจากแม่น้ำพรหมบุตร ไปจนถึงแม่น้ำนาฟตามแผนการร่วมเพื่อยึดครองเบงกอล

แผนการรบของอังกฤษคือ พยายามดึงกำลังของพันทุละออกจากพรมแดนอินเดีย ด้วยการมุ่งยกพลเต็มอัตราเข้าบุกภาคใต้ของพม่าโดยทางเรือ ในขณะเดียวกันก็หนุนกำลังโจมตีอีกด้านหนึ่งเพื่อยึดครองมณฑลอัสสัม มณีปุระ ยะไข่ และ

ชายฝั่งทะเลตะนาวศรี ส่วนกองทัพใหญ่จะยกตรงขึ้นไปตามลำน้ำอิระวดีอันเป็นทางไปสู่นครหลวง กองทหารซึ่งอังกฤษส่งไปแอบซุ่มกัน ณ ที่นัดพบแห่งหนึ่งในหมู่เกาะอันดามัน สามารถเข้าโจมตีได้โดยฉับพลันตามหลักยุทธศาสตร์ แล้วก็ยกพลข้ามแม่น้ำไปยึดครองย่างกุ้งได้ในวันที่ 10 พฤษภาคม โดยปราศจากการต่อต้าน ระหว่างนั้น พันทุละซึ่งไม่ทราบว่ามีเหตุการณ์ใดเกิดขึ้น ได้ยกทัพข้ามแม่น้ำนาฟและรบชนะทหารกองย่อยกองหนึ่งของบริษัท ชัยชนะนี้ก่อให้เกิดความตื่นตระหนกขึ้นในเมืองกัลกัตตา แต่พันทุละก็ได้ชัยชนะเพียงแค่นั้น เพราะข่าวว่าอังกฤษยึดครองย่างกุ้งได้ทำให้เขาต้องชะงักการโจมตีและรีบยกกองทัพพุ่งลงมาทางใต้

แต่ในไม่ช้า การรบซึ่งได้เริ่มต้นมาด้วยดีสำหรับฝ่ายอังกฤษก็เริ่มแปรรูปไป ซึ่งแสดงให้เห็นถึงผลของการวางแผนไม่ดี กำลังของเซอร์อาชิบอล แคมเบลล์ไม่มีพาหนะขนส่ง กองทหารจึงติดอยู่ที่ย่างกุ้ง ไม่สามารถขึ้นไปทางเหนือของพม่าให้ทันกับฤดูมรสุม จึงทำให้กองทหารขึ้นไปรบทางเหนือของแม่น้ำอิระวดีไม่ได้ อังกฤษสรุปอย่างง่าย ๆ ว่าคงพึ่งชาวมอญทางปากแม่น้ำให้เป็นผู้จัดการทั้งเรื่องการขนส่งที่จำเป็นและส่งอาหารสดให้ด้วยได้ แต่ชาวมอญซึ่งเกรงว่าจะถูกพม่าแก้แค้นไม่ได้จัดการช่วยเหลืออังกฤษแต่อย่างใด ในระหว่างฤดูที่ฝนตกชุกที่สุดนั้นทหารอังกฤษจึงไปติดอยู่ที่ย่างกุ้งเป็นเวลาหกเดือน ในระหว่างนั้นก็เผชิญกับโรคบิดและไข้ป่าอย่างมากจนกระทั่งในจำนวนทหาร 11,000 คนเหลือทหารเพียงสองสามร้อยคนเท่านั้นที่แข็งแรงพอที่จะทำการรบได้

แผนการขั้นต้นของราชสำนักอังวะนั้น ต้องการที่จะตรึงกองทัพอังกฤษไว้ที่ย่างกุ้ง ด้วยการสร้างที่มั่นล้อมตามจุดยุทธศาสตร์ระหว่างเคมเมนดีนและแม่น้ำปะซันดอง โดยหวังว่าจะบังคับอังกฤษให้เลิกรบ แต่เมื่อแม่ทัพทั้งสอง คือ โธนบา หวุ่นยี และ คยี หวุ่นยีประสบความปราชัยเมื่อถูกอังกฤษบุกเข้าโจมตีที่มั่น พม่าจึงตระหนักว่าตนจะต้องใช้ความพยายามอย่างเต็มที่ ดังนั้น พันทุละจึงทุ่มกำลังทหารประมาณหกหมื่นคนพร้อมด้วยขบวนสัมภาระบั้นใหญ่อันมหาศาลเข้าสู้รบ อังกฤษสามารถรวบรวมผู้คนได้ไม่ถึงสี่พันคน มีเรือรบเป็นกำลังหนุนอยู่ในแม่น้ำย่างกุ้งและในลำห้วยของแม่น้ำปะซันดอง

วันที่ 1 ธันวาคม ค.ศ. 1824 พันทุละเข้าโจมตีแต่ถูกตอบโต้อย่างรุนแรง สองสามวันต่อมา ที่มั่นสำคัญของพันทุละที่โคไคนถูกโจมตี กองทัพของเขาก็เริ่มระส่ำระสาย เขาจึงถอนทัพกลับไปตั้งที่ดานุพยูพร้อมด้วยกำลังทหารประมาณ

เจ็ดพันคน ระหว่างนี้ อังกฤษส่งกำลังหนุนมาถึงอย่างรวดเร็วเพื่อช่วยเหลือเซอร์อาร์ชิบอล แคมเบลล์ ทำให้เขาสามารถรวบรวมกำลังทหารเข้าโจมตีเมืองแปรตามประสงค์ได้ ในวันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1825 นั้นเอง พันทุละก็ถูกฆ่าตายในขณะที่พยายามต่อต้านกองทัพอังกฤษที่ดานุพยู กองทัพของเขาแตกกระจัดกระจาย ทหารอังกฤษจึงเข้ายึดครองเมืองแปรและหลังจากนั้นก็พำนักอยู่ในที่พักทหารตลอดฤดูฝน

ระหว่างนั้นการรบในสมรภูมิด้านอื่นก็คืบหน้าต่อไป ขณะที่อังกฤษยึดครองย่างกุ้ง ได้มีการแยกกำลังทหารซึ่งเข้าไปยึดครองเมืองสิเรียม เมาะตะมะ เมืองเยทวาย และเมืองมะริด ในไม่ช้า อังกฤษก็สามารถส่งอาหารสดไปให้กองทัพของตนที่ถูกล้อมในย่างกุ้งได้ ในต้นปี ค.ศ. 1825 อังกฤษก็สามารถยึดกรุงมรหังนครหลวงของแคว้นยะไข่ได้ และเริ่มจัดการครอบครองแคว้นยะไข่เป็นขั้น ๆ ไป แต่ความหวังที่จะโจมตีนครหลวงของพม่าโดยผ่านทางแคว้นยะไข่ต้องล้มเลิกไป เพราะไม่มีถนนที่ใช้ข้ามภูเขาต่าง ๆ ได้

ร้อยเอกแคนนิงได้ให้ข้อเสนอแนะที่น่าสนใจว่ากองทัพอาจจะยกไปถึงเมืองอมรปุระได้ โดยผ่านทางมณีปุระถึงลุ่มแม่น้ำชินด์วิน แต่เมื่อพม่าถูกตีถอยออกจากเมืองกะแซและยกกลับมารุกรานอีกครั้ง อังกฤษก็เลิกติดตามไปโดยผ่านทางมณีปุระเพราะความทุรกันดารของบ้านเมืองและเพราะฝนกำลังตกหนัก ราชาผู้ถูกเนรเทศก็ค่อย ๆ ยึดดินแดนของตนกลับคืนมาได้โดยอาศัยความช่วยเหลือจากกำลังทหารและจากนายทหารอังกฤษสองสามคน ส่วนกองทัพของอังกฤษอื่น ๆ ก็ขับไล่พม่าออกจากแคว้นอัสสัมได้โดยไม่ยากนัก

ความตายของพันทุละและการที่อังกฤษยึดครองเมืองแปร ก่อให้เกิดความตื่นตกใจถึงขีดสุดที่เมืองอมรปุระ พม่าได้พยายามรวบรวมกำลังกองทัพใหม่อย่างเร่งร้อน ในตอนปลายฤดูฝน ค.ศ. 1825 ในขณะที่พม่าแสร้งเจรจาทำสัญญาสงบศึก พม่าพยายามที่จะโจมตีเมืองแปรโดยไม่ให้อังกฤษรู้ตัว แต่กลแตก และเมื่อได้ต่อสู้กันอย่างขนานใหญ่อีกพักหนึ่งแล้ว กองทัพพม่าก็เป็นฝ่ายปราชัยอีก คราวนี้ หนทางที่จะต้องไปนครหลวงจึงสะดวกราบรื่น การต่อต้านอย่างเหนียวแน่นของพม่าเป็นครั้งสุดท้ายก็ถูกปราบปรามลง ยิ่งกว่านั้น เซอร์อาร์ชิบอล แคมเบลล์ก็มีพาหนะขนส่งทางน้ำเพียงพอแล้ว จึงสามารถเดินทางไปทางเหนือน้ำอย่างรวดเร็ว

การเจรจาเพื่อสันติภาพก็ได้เริ่มต้นใหม่ที่เมืองมาลุน แต่เงื่อนไขในสัญญาสันติภาพของอังกฤษที่ต้องการให้พม่ายกแคว้นยะไข่ ตะนาวศรี อัสสัม และมณีปุระให้แก่อังกฤษพร้อมด้วยการชำระค่าปรับสงครามเป็นเงินรูปี ซึ่งเท่ากับหนึ่งล้านปอนด์นั้น ทำให้คณะกรรมการพม่าไม่อาจตัดสินใจได้ และพยายามทุกวิถีทางที่จะโน้มน้าวอังกฤษให้ลดข้อเรียกร้องของตน โดยเฉพาะให้ขีดฆ่ามาตราที่เกี่ยวกับแคว้นยะไข่และค่าปรับสงครามออก แต่อังกฤษก็ไม่ยอมลดหย่อนให้ กลับเริ่มออกเดินทัพตรงไปยังนครหลวงใหม่จนกระทั่งถึงเมืองยันดาโบ ซึ่งอยู่ห่างจากนครหลวงแค่เดินทัพเพียงสองสามวัน พม่าจึงยอมรับเงื่อนไขดังกล่าว วันที่ 24 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1826 สัญญายันดาโบก็ได้รับสัตยาบัน อังกฤษจึงยุติการรบบุก ตามสัญญานี้นอกจากพม่าจะต้องสูญเสียดินแดนเป็นจำนวนมาก และค่าปรับสงครามที่ทำให้พม่าต้องเดือดร้อนอย่างสาหัสเพราะพม่าไม่มีเหรียญกษาปณ์ใช้ และรายได้ส่วนใหญ่ของหลวงก็เป็นไปในรูปสินค้าแล้ว ราชสำนักอังวะยังต้องสัญญาว่าจะไม่เข้าแทรกแซงในรัฐต่าง ๆ บนพรมแดนตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียในปกครองของอังกฤษ พม่าต้องให้เจ้าหน้าที่อังกฤษไปประจำที่เมืองอมรปุระ ส่วนพม่าก็จะแต่งตั้งผู้แทนของตนไปประจำที่เมืองกัลกัตตา ได้มีการกำหนดเงื่อนไขไว้ด้วยว่าจะเปิดการเจรจาทันที เพื่อทำสัญญาอีกฉบับหนึ่งเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการค้า

สงครามครั้งนี้มีการวางแผนอย่างถูกต้องตามหลักยุทธศาสตร์ แต่การดำเนินการผิดพลาดตั้งแต่แรกเริ่ม ชัยชนะที่ได้รับจึงต้องแลกกับชีวิตคนและทรัพย์สินมากมาย กองทัพต้องสูญเสียชีวิตทหารไม่ต่ำกว่า 15,000 คนในจำนวน 40,000 คน ส่วนใหญ่เนื่องมาจากเป็นไข้และเป็นบิด แต่สงครามนี้ก็ได้แสดงให้เห็นถึงความอ่อนแอของพม่า หลังจากที่ได้พยายามขยายอาณาเขตให้กว้างขวางเป็นเวลาค่อนศตวรรษ นโยบายนี้ทำให้พม่าอ่อนกำลังลงมาก ถึงแม้พันทุละจะยังดำรงชีวิตอยู่ ความเป็นอัจฉริยะของเขาก็คงไม่สามารถจะช่วยให้พม่าพ้นภัยได้

ต่อไปนี้ ประวัติศาสตร์พม่าจะเปลี่ยนโฉมหน้าโดยสิ้นเชิง พม่ายังคงเป็นเจ้าของเมืองท่าที่สำคัญทั้งสามแห่ง คือ พะสิม ย่างกุ้งและเมาะตะมะ แต่ได้สูญเสียมณฑลใหญ่ ๆ สองแห่งบนชายฝั่งทะเลให้แก่จักรวรรดิอังกฤษในอินเดียซึ่งเป็นเจ้าทะเลในมหาสมุทรอินเดีย พม่าเองจะสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์อันประหลาดนี้ได้หรือไม่ หรือว่าการยึดมั่นในขนบประเพณี ความมีทิฐิมานะ และความโง่เขลาของราชสำนักอังวะผลักดันอังกฤษให้ดำเนินการแทรกแซงต่อไปอีก

บทที่ 34
พม่าตั้งแต่สมัยสนธิสัญญายันดาโบ จนถึงสมัยการก่อตั้งมณฑลพม่าของอังกฤษ ค.ศ. 1826—ค.ศ. 1862

ความปราชัยของพม่าในการรบกับอังกฤษส่งผลไปไกล พม่าต้องเสียดินแดนมาก แต่ที่สำคัญกว่านั้นก็คือต้องสูญเสียเกียรติยศของตน อำนาจทางการทหารของพม่าซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นที่หวาดหวั่นของบรรดาประเทศใกล้เคียง ต้องสลายตัวลงอย่างฟื้นตัวได้ยาก อังกฤษยึดตะนาวศรีและแคว้นยะไข่จากพม่า ต่อมาไม่นานก็เข้ายึดมณฑลอัสสัมและมณีปุระได้ ครั้นถึง ค.ศ. 1852 อังกฤษก็ยึดเมืองหงสาวดีอันอุดมสมบูรณ์จากพม่าได้ และท้ายที่สุด ใน ค.ศ. 1885 อังกฤษก็ทำให้ราชวงศ์อลองพญาสิ้นไป และผนวกดินแดนส่วนที่เหลือในปกครองพม่าทั้งหมด

ถึงกระนั้นก็ตาม อังกฤษไม่มีความตั้งใจที่จะกระทำเช่นนั้นเลยในตอนต้น เพราะอังกฤษเองไม่มีนโยบายขยายอาณาเขตแบบเมคเคียเวลเลียน* เอกสารทางราชการอังกฤษแสดงให้เห็นอย่างแจ่มแจ้งว่า อังกฤษเพียงแต่พยายามที่จะหลีกเลี่ยงมิให้เกิดสงครามก่อน ค.ศ. 1824 ดังนั้น หลังเหตุการณ์ที่ยันดาโบแล้ว อังกฤษพยายามหาหนทางและวิธีการต่าง ๆ ที่จะสร้างสัมพันธไมตรีอันจะนำความสงบสุขมาให้พม่า แต่อังกฤษไม่ได้ตระหนักว่า เมื่อตนย่างเหยียบเข้าไปในพม่าแล้ว แรงผลักดันของเหตุการณ์แวดล้อมจริง ๆ จะนำอังกฤษไปสู่การผนวกพม่าทั้งหมด ถึงแม้อังกฤษเองจะไม่เต็มใจที่จะขยายดินแดนเลยก็ตาม หนทางเดียวที่จะหลีกเลี่ยงเหตุการณ์ดังกล่าวได้ก็คือ อังกฤษคงจะต้องมอบดินแดนที่ยึดครองทั้งหมดที่มีเหตุผลว่าเป็นดินแดนอันแท้จริงของพม่าคืนแก่พม่า การคืนดินแดน

---

* หมายถึงการขยายอาณาเขตด้วยการใช้กำลังทหารเข้ารุกราน ซึ่งเป็นทรรศนะของเมคเคียเวลลีนักปรัชญาการเมืองในคริสต์ศตวรรษที่ 16 ดังปรากฏในงานเขียนเรื่อง เจ้า ของเขาในบทที่ 8 ว่า "ในการเข้าครองรัฐหนึ่ง ๆ ผู้ชนะพึงต้องจัดการกระทำทารุณกรรมทั้งหมดเสียในทันทีทันใด เพื่อว่าจะได้ไม่ต้องกระทำซ้ำทุกเมื่อเชื่อวัน และเพื่อจะได้สามารถทำให้ประชาชนเชื่อใจ..."

ดูรายละเอียดได้จาก เสน่ห์ จามริก (แปล). **ความคิดทางการเมืองของแปลโต้ถึงปัจจุบัน,** (พระนคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. 2519). หน้า 201

ดังกล่าวอาจจะเป็นเรื่องง่ายสำหรับกรณีตะนาวศรี แต่เป็นเรื่องยากสำหรับกรณีแควันยะไข่ เพื่อความปลอดภัยของพรมแดนตะวันออกเฉียงเหนือ อังกฤษจะต้องยึดแควันยะไข่ไว้ บริษัทหวังว่าอังกฤษและพม่าจะดำรงสันติภาพอยู่ได้ถ้ามีความสัมพันธ์โดยตรงต่อกัน แม้ว่าเรื่องนี้จะล้มเหลวในระยะก่อนสงครามก็ตาม โดยบ่งไว้ในสัญญาที่ยันดาโบว่าอังกฤษจะส่งเจ้าหน้าที่ไปประจำที่นครหลวงของพม่า และเอกอัคราชฑูตพม่าก็จะไปประจำที่เมืองกัลกัตตา

ข้อสัญญาดังกล่าวมีสมมติฐานอยู่ว่า ความตื่นตระหนกเนื่องจากความปราชัย จะเป็นผลดีแก่ราชสำนักแห่งกรุงอังวะ และคงจะทำให้พม่าแก้ไขวิธีการของตน แต่กลับเกิดผลตรงกันข้าม พระเจ้าจักกายแมงทรงเศร้าโศกเสียพระทัยมากจนทรงเสียพระสติ ความทุกข์ที่พม่าได้รับจากการเสียหน้าอย่างร้ายแรงครั้งนี้ไม่ได้ทำให้พม่ายโสน้อยลงเลย แต่กลับทำให้พม่าหยิ่งจองหองมากขึ้น พม่ายังคงไม่ทราบเรื่องเกี่ยวกับโลกภายนอกแม้แต่เรื่องง่าย ๆ และยังไม่ยอมเรียนรู้ให้มากกว่าแต่ก่อนอีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้นความทะนงในศักดิ์ศรี ทำให้พม่าต้องลุกขึ้นต่อต้านการถูกลบหลู่ในเกียรติ ที่จะต้องดำเนินความสัมพันธ์ทางการทูตกับผู้มีตำแหน่งเพียงผู้สำเร็จราชการเท่านั้น ดังนั้น พวกเสนาบดีมักมีข้ออ้าง แล้วข้ออ้างเหล่านี้ก็ไม่สามารถจะเปิดสถานเอกอัคราชทูตขึ้นที่เมืองกัลกัตตาได้ และไม่ว่าอังกฤษจะพยายามโน้มน้าวสักเพียงใดก็ตาม ก็ไม่สามารถจะชักชวนข้าราชการเหล่านั้นให้ปฏิบัติตามข้อสัญญาได้

การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่อังกฤษไปประจำที่ราชสำนักอังวะดำเนินไปอย่างล่าช้ายิ่ง เจ้าหน้าที่อังกฤษควรได้รับการแต่งตั้งให้เรียบร้อย ก่อนที่กองทัพอังกฤษจะออกจากเมืองยันดาโบ แต่อังกฤษกลับส่งผู้แทนไปเจรจาทำสัญญาพาณิชย์ต่างหากอีกฉบับหนึ่งที่ยันดาโบ และรายงานความเหมาะสมในการจะสร้างสถานที่พักของเจ้าหน้าที่อังกฤษ ผู้แทนที่ได้รับเลือกคือ จอห์น ครอเฟิร์ด ซึ่งเคยเป็นเพื่อนร่วมงานเก่าแก่ของแรฟเฟิล เขาเคยเป็นผู้แทนอังกฤษประจำอยู่ที่สิงคโปร์ ระหว่าง ค.ศ. 1823 ถึง ค.ศ. 1826 และหลังจากนั้นก็เข้าดำรงตำแหน่งข้าหลวงฝ่ายพลเรือนที่ย่างกุ้งเป็นเวลาหกเดือน

จอห์น ครอเฟิร์ดมาถึงนครหลวงเมื่อวันที่ 30 กันยายน ค.ศ. 1826 และได้พบว่าราชสำนักพม่าเริ่มคลายความตระหนกตกใจที่ได้รับจากความปราชัยครั้งแรกแล้ว พม่าเริ่มกลับมาใช้เล่ห์เหลี่ยมและวิธีการหลีกเลี่ยงเพื่อขัดขวางการดำเนิน

งานของเขาไม่ให้สำเร็จลง เขาเป็นนักปราชญ์ที่เด่นแต่เป็นนักเจรจาที่เลว เช่น ในกรณีที่เขามายังกรุงเทพ ฯ ในครั้งก่อน ถึงแม้สนธิสัญญาที่เขาเจรจาจะไร้ค่า แต่หนังสือซึ่งเขาเขียนจากประสบการณ์เป็นหนังสือที่มีคุณค่ายอดเยี่ยม เป็นหนังสือที่อยู่ในระดับเดียวกับหนังสือของไซมส์และยูล เป็นรายงานที่ดีที่สุดเกี่ยวกับอาณาจักรอันเก่าแก่ของพม่า[1]

พระเจ้าแผ่นดินพม่าทรงจัดงานต้อนรับครอเฟิร์ดในวันที่เรียกว่า 'วันขอพระราชทานอภัยโทษ' อันเป็นวันที่บรรดาเจ้าประเทศราชเสด็จมาชุมนุมกัน เพื่อถวายราชบรรณาการตามพระราชประเพณีต่อพระองค์ พม่าถือว่าของขวัญซึ่งข้าหลวงใหญ่ส่งมาถวายเป็นทางการนั้นเป็นสัญลักษณ์แสดงให้เห็นว่า ข้าหลวงใหญ่อังกฤษยอมจำนนต่อกษัตริย์พม่าและปรารถนาที่จะขอพระราชทานอภัยในความก้าวร้าวที่แล้วมา บรรดาเสนาบดีพม่าใช้เวลานานในการต่อรองร่างสัญญาพาณิชย์ซึ่งบรรจุข้อความธรรมดาและไม่เป็นภัยต่อพม่าเลย โดยหาทางที่จะมอบสัมปทานทางการค้าให้อังกฤษ แต่อังกฤษจะต้องยกเลิกค่าปรับสงครามส่วนที่ยังไม่ได้ชำระและคืนดินแดนที่ตนยึดไว้ได้ให้แก่พม่า หลังจากที่ได้ลงนามในสัญญาเมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน ค.ศ. 1826 แล้ว ปรากฏว่าในตัวสัญญามีข้อสัญญาเหลือเพียง 4 ข้อ จากร่างเดิมที่มี 22 ข้อ

ในระหว่างการเจรจานั้น บรรดาเสนาบดีได้หยิบยกปัญหาว่า การร่างสนธิสัญญายันดาโบเกี่ยวกับพรมแดนนั้นพม่ากระทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ ยังมีเรื่องที่เป็นปัญหาแท้ ๆ ซึ่งควรจะตกลงกันให้เรียบร้อย แต่ครอเฟิร์ดซึ่งเป็นผู้ที่เคร่งครัดในระเบียบทางการทูต เกิดความเบื่อหน่ายในวิธีการต่าง ๆ ของพม่า เขาจึงโต้แย้งว่าคำสั่งที่เขาได้รับไม่อนุญาตให้เขาเกี่ยวข้องกับปัญหาการเมืองซึ่งเกิดจากสนธิสัญญา แต่เมื่อเขากลับไปถึงกัลกัตตา ปรากฏว่ารัฐบาลอินเดียมิได้พิจารณาอำนาจของครอเฟิร์ดในวงแคบเช่นที่เขาคิด และตำหนิเขาที่ไม่ได้ใช้ความพยายามให้ดีกว่านี้ ที่จะสร้างสัมพันธภาพในทางการเมืองกับพม่าบนรากฐานอันมั่นคงก่อนที่จะออกเดินทางจากพม่า

คำแนะนำของคร์เฟิรอดที่ว่าการที่จะแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ยังไม่เป็นการเหมาะสม ทำให้รัฐบาลอินเดียยุติเรื่องไว้ก่อนเป็นการชั่วคราว เขาอธิบายว่าข้าราชการซึ่งอยู่

---

[1] ดู "Journal of an Embassy from the Governor General of India to the Court of Aaa in the year 1827. (London: 1829).

ห่างจากกัลกัตตาโดยทางน้ำไม่น้อยกว่า 1,200 ไมล์ จะเป็นที่ระแวงของรัฐบาลเพราะรัฐบาลไม่ค่อยจะทราบเรื่องราวของพวกเขา และตำแหน่งของพวกเขาก็ดีกว่าผู้ที่ตกอยู่ในที่คุมขังอันมีเกียรติเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เขาคิดว่า ความสัมพันธ์กับกรุงอังวะจะดำเนินไปได้ก็โดยอาศัยเจ้าหน้าที่ทางการเมือง ซึ่งประจำอยู่ที่เมาะลำเลิงอันเป็นนครหลวงของมณฑลตะนาวศรีที่ซึ่งอังกฤษเพิ่งจะยึดไว้ได้

แต่ชะตากรรมของตะนาวศรีนั้นยังไม่แน่นอน แต่เดิมอังกฤษดำริที่จะมอบให้แก่ไทย แต่ท่าทีสำหรับไทยในการติดต่อกับอังกฤษในขณะนั้น รู้สึกว่ากำลังมีปัญหาหลายประการที่โต้แย้งกัน จึงทำให้ความคิดนี้ตกไป ในขณะนั้น กรรมการต่าง ๆ เห็นว่า ภาษีอากรเก็บได้ไม่เพียงพอที่จะเป็นค่าใช้จ่ายในการทะนุบำรุงตะนาวศรีเลย จึงสนับสนุนให้รัฐบาลของตนพิจารณาว่ามีหนทางใดบ้างที่จะมอบดินแดนคืนให้แก่พม่า ยังมีเรื่องอื่น ๆ อีกซึ่งจะจัดการได้อย่างเหมาะสมถ้ามีการแต่งตั้งผู้แทนเป็นทางการไปประจำที่เมืองอมรปุระ เช่นเมื่อคณะทูตพม่าเดินทางไปยังกัลกัตตา เพื่อพิจารณาปัญหาซึ่งครอเฟิร์ดไม่ยอมเจรจาด้วย คือ ค่าปรับสงครามซึ่งยังค้างชำระอีกครึ่งหนึ่ง ตลอดจนเรื่องพรมแดนของแคว้นยะไข่และมณีปุระปรากฏว่าคณะทูตนี้ไม่มีอำนาจที่จะทำความตกลงเกี่ยวกับข้อโต้แย้งต่าง ๆ แต่จะต้องเสนอเรื่องราวทั้งหมดไปยังกรุงอังวะ

แต่ปัญหาพรมแดนก่อให้เกิดความขัดแย้งกันมิใช่น้อย พม่าเรียกร้องสิทธิเหนือลุ่มแม่น้ำคาบอว์ ซึ่งอยู่ระหว่างแม่น้ำชินด์วินและเทือกเขามณีปุระอันเป็นดินแดนที่คำภีร์ สิงห์ ได้เข้ายึดครองไว้เมื่อขับไล่พม่าออกจากดินแดนของตนในระหว่างสงคราม คณะกรรมาธิการพรมแดน ซึ่งประกอบด้วยชาวพม่าและอังกฤษไม่อาจทำความตกลงกันได้ และเพ็มเบอร์ตันผู้เชี่ยวชาญชาวอังกฤษในเรื่องบริเวณพรมแดนด้านตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียได้ประกาศว่า แผนที่ซึ่งคณะกรรมาธิการพม่าใช้นั้นเป็นแผนที่ปลอม เมื่อมีการนัดประชุมครั้งต่อไปเพื่อตรวจแผนที่พม่าก็ไม่มาตามนัด รัฐบาลอินเดียจึงตัดสินให้ดินแดนเป็นของราชาแห่งมณีปุระ หนึ่งปีต่อมา เมื่อคณะกรรมาธิการมาพบกันอีกครั้งหนึ่ง พม่าก็พบว่าอังกฤษได้ปักธงชี้เขตบนฝั่งขวาของแม่น้ำชินด์วิน พม่าประท้วงอย่างรุนแรงจนรัฐบาลอังกฤษต้องเลื่อนการปฏิบัติงานขั้นต่อไป จนกว่าจะมีการตรวจสอบเรื่องราวในเอกสารของพม่าที่นครหลวงอย่างถ้วนถี่

ปลายปี ค.ศ. 1829 การณ์ปรากฏแน่ชัดว่าผู้แทนทางการเมืองที่เมาะลำเลิงไม่สามารถจะจัดการกับเรื่องประเภทนี้ได้ นอกจากเจ้าหน้าที่ (ตามสัญญายันดาโบ) เท่านั้นที่จะเป็นผู้จัดการเรื่องดังกล่าวได้ รัฐบาลอินเดียได้เลือกพันตรีเฮนรี เบอร์นี ให้ปฏิบัติหน้าที่นี้ เขาเคยได้รับคำสรรเสริญยกย่องมามากแล้วที่สามารถผ่อนสั้นผ่อนยาวในการติดต่อกับเจ้าเมืองนครฯ และราชสำนักกรุงเทพ ฯ เฮนรี เบอร์นีมาถึงอมรปุระในเดือนเมษายน ค.ศ. 1830 เขาได้รับมอบหมายให้จัดการเกี่ยวกับปัญหาสำคัญ ๆ เช่น ค่าปรับสงคราม ปัญหาพรมแดน ข้อเสนอเกี่ยวกับการมอบดินแดนคืนให้แก่พม่าและการพาณิชย์ และเนื่องจากความพยายามที่จะสมานไมตรีระหว่างกรุงอังวะและกัลกัตตาให้มั่นคงที่แล้ว ๆ มาได้ล้มเหลวไป เฮนรี เบอร์นีจึงต้องเผชิญกับสถานการณ์ซึ่งแม้แต่ผู้ตั้งความหวังไว้ว่าจะสำเร็จก็ยังอาจเกิดความหวั่นใจได้[1]

กรณีเกี่ยวกับประเพณีในราชสำนัก เฮนรี เบอร์นี มีทรรศนะแน่นอนแต่ก็มีเหตุผล เขาแสดงเจตจำนงชัดแจ้งว่าจะไม่ยอมให้พม่าตอบรับเขาในวัน "ขอพระราชทานอภัยโทษ" พม่าตกลงตามความต้องการของเขา ในไม่ช้าเฮนรี เบอร์นีสามารถสร้างมิตรภาพอันอบอุ่นกับบรรดาเสนาบดีพม่าแห่งสภาลุดดอว์อันเป็นสภาสูงสุดของอาณาจักรพม่าได้ จนเสนาบดีเหล่านี้พากันมาร่วมรับประทานอาหารเช้ากับเขา ณ ที่พัก พระเจ้าจักกายแมงเองถึงกับทรงสนทนาเป็นการส่วนตัวกับเขาหลายครั้ง ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1831 ความสัมพันธ์ดังกล่าวดำเนินไปอย่างราบรื่นจนกระทั่งพระเจ้าแผ่นดินทรงพระราชทานยศหวุ่นดอก[2]ให้แก่เบอร์นี

ทั้งที่กรุงอังวะและที่กัลกัตตา ได้มีการเจรจาเกี่ยวกับเรื่องสำคัญ ๆ ที่กำลังเป็นปัญหาโต้แย้งกันอยู่ พม่าพยายามที่จะลดค่าปรับสงครามลง แต่ไม่สำเร็จ และได้ชำระเงินงวดสุดท้ายในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1832 คณะผู้แทนพม่าได้เดินทางไปยังอินเดียและเข้าพบข้าหลวงใหญ่ เพื่ออุทธรณ์คำตัดสินเกี่ยวกับดินแดนทางแถบ

---

[1] เพื่อศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับคณะทูตเบอร์นี โดยยึดถือเอกสารของกระทรวงอินเดีย ดูหนังสือของ W.S. Desai, เรื่อง "History of the British Residency in Burma, 1826—1840, (University of Rangoon, 1939).

[2] หมายถึงเสนาบดีชั้นที่สอง ยศสูงต่อจากยศหวุ่นคยี (Wungyi) ขึ้นไป ดูหนังสือชื่อ "Handbook of Oriental History" (C.H. Philips, editoy), (Royal Historical Society,London: 1951), หน้า 120—1. S.V. Ministers of State (B).

ลุ่มแม่น้ำคาบอว์ ใน ค.ศ. 1832 เบอร์นีถูกเรียกตัวกลับไปยังกัลกัตตาเพื่อร่วมในการเจรจา หลังจากที่ได้ศึกษาเอกสารของราชสำนักแห่งกรุงอังวะแล้วเขาก็สรุปว่า พม่าเป็นฝ่ายถูก แม้ว่าเพ็มเบอร์ตันจะคัดค้านก็ตาม ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1833 รัฐบาลอินเดียยอมรับเหตุผลของเบอร์นี และมอบดินแดนทางแถบลุ่มแม่น้ำคาบอว์คืนให้แก่พม่า ถึงแม้ว่าชาวมณีปุระจะยึดครองไว้ตั้งแต่สิ้นสงครามก็ตาม

กรณีตะนาวศรี เบอร์นีไม่สามารถโน้มน้าวให้เสนาบดีทั้งหลายเสนอเงื่อนไขอันสมเหตุสมผลเพื่อขอดินแดนคืนได้ พม่าทราบดีว่าในทางด้านเศรษฐกิจแล้ว ดินแดนนี้ทำให้บริษัทอีสต์อินเดียต้องขาดทุนมาก แต่พม่าก็คาดการณ์อย่างผิด ๆ ว่าถ้าพวกตนเพียงแต่รอเวลาให้นานพอควรแล้ว บริษัทก็จะคืนตะนาวศรีให้เป็นของขวัญโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ แม้อังกฤษจะเตือนว่าไทยอาจจะเต็มใจยื่นข้อเสนอเพื่อรับเอาดินแดนนี้ไว้ก็ตาม แต่ก็ไม่สามารถทำให้พม่าเปลี่ยนใจได้ และเบอร์นีเองก็ยังประสบความล้มเหลวในการชักชวนให้พม่าแต่งตั้งอัครราชทูตไปประจำที่กัลกัตตา ในทรรศนะของพม่า เมื่อการใดขัดต่อขนบธรรมเนียมของพม่า พม่าจะยึดถือตามนั้นว่าปฏิบัติไม่ได้ และพม่าก็จะไม่สนใจที่ผู้ใดจะมาบอกว่านานาประเทศเขามีวิธีปฏิบัติทางการทูตกันเช่นไร

สิ่งที่ทำให้เหตุการณ์ยิ่งเลวลงไปอีกก็คือ ก่อนปลายปี ค.ศ. 1831 พระเจ้าจักกายแมงเริ่มทรงแสดงพระอาการเสียสติ ซึ่งต่อมาทำให้พระองค์ทรงกลายเป็นบุคคลที่ไร้ความสามารถ ดังนั้น พระราชอำนาจจึงค่อย ๆ ตกไปอยู่ในพระหัตถ์ของพระมเหสีฝ่ายขวาและพระอนุชาของพระนาง คือ มินธาคยี ซึ่งมีอำนาจเหนือสภาผู้สำเร็จราชการ บุคคลทั้งสองเป็นผู้มีกำเนิดต่ำ ระหว่างนั้น ความตึงเครียดของงานทำให้สุขภาพของเบอร์นีเสื่อมโทรมลง ในจดหมายซึ่งเขาเขียนใน ค.ศ. 1834 เขาได้ชี้แจงอย่างแจ่มแจ้งว่าเขาต้องเผชิญกับสถานการณ์ซึ่งเหลือที่จะทนทานได้ 'เมื่อเกิดมีเหตุการณ์หรือการเจรจาที่สำคัญแล้ว เพียงแต่คิดว่าตนเองไม่มีหนทางที่จะติดต่อกับรัฐบาล ซึ่งทราบเรื่องเกี่ยวกับลักษณะและขนบประเพณีของพม่าน้อยกว่าราชสำนักอินเดีย และยิ่งไปกว่านั้น เมื่อนึกไปถึงว่าจะต้องติดต่อกับพระเจ้าแผ่นดินซึ่งใกล้จะทรงเสียพระสติ และคณะเสนาบดีที่โง่เขลาและหวั่นเกรงพระเจ้าแผ่นดินอย่างยิ่ง ก็ทำให้เกิดความกังวลทางประสาทขึ้น ทำให้สุขภาพของข้าราชการที่อยู่ในตำแหน่งที่ต้องรับผิดชอบต่อหน้าที่ดังกล่าวต้องทรุดโทรมลง' เบอร์นีจึงได้รับอนุมัติให้ลาพักราชการ

ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1835 เมื่อเฮนรี เบอร์นีกลับมายังพม่า บรรดาเสนาบดีพากันต้อนรับเขาเป็นอย่างดียิ่ง แต่พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงประชวรหนักจนพระองค์ไม่อาจจะทนต้อนรับผู้แทนของประเทศมหาอำนาจ ซึ่งได้ทำให้พระองค์ต้องทรงเสื่อมพระเกียรติยศอย่างร้ายแรงได้ เหตุการณ์ก็ทวีความรุนแรงถึงขั้นวิกฤตในต้นปี ค.ศ. 1837 เมื่อเจ้าชายแสรกแมง (สารวดี) พระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดินทรงทราบว่ามินธาคยีมุ่งที่จะยึดพระราชบัลลังก์ ก็เสด็จหนีไปยังเมืองชเวโบและตั้งตนเป็นกบฏขึ้น พระองค์ทรงเป็นสหายของเฮนรี เบอร์นี และทรงหวังว่าเบอร์นีคงจะสนับสนุนพระองค์ ทำให้เบอร์นีต้องชี้แจงว่า ตามกฎข้อบังคับของรัฐบาลแล้ว เขาไม่สามารถจะเข้าแทรกแซงในเรื่องนี้ได้

ในขณะนั้น เบอร์นีมีความปรารถนาที่จะออกจากนครหลวง และปล่อยให้คู่อริต่อสู้กันไปจนกว่าจะเสร็จสิ้นไปข้างหนึ่ง แต่เสนาบดีซึ่งตื่นตกใจไม่ยอมให้เบอร์นีไป ดังนั้นเขาจึงรับหน้าที่เป็นผู้ไกล่เกลี่ยและเจรจาให้ทางนครหลวงยอมจำนน โดยสัญญาว่าจะไม่มีการฆ่าฟันกัน แต่เมื่อแสรกแมงทรงยึดเมืองอมรปุระได้แล้วก็ทรงละเมิดคำมั่นสัญญา ทำให้เบอร์นีต้องเข้าแทรกแซงอีกเพื่อหยุดยั้งการประหาร แต่ก่อนที่การประท้วงของเขาจะเกิดผล ปรากฏว่าเสนาบดีถูกประหารชีวิต 5 คน ภรรยาและธิดาของมินธาคยีถูกทรมานอย่างทารุณโหดร้าย แสรกแมงได้วิจารณ์เบอร์นีอย่างเหยียดหยามว่า 'คนสวมหมวกพวกนี้ทนไม่ได้ที่จะเห็นหรือได้ยินสตรีถูกตีหรือถูกทำร้าย' และพระองค์จะไม่ทรงอภัยโทษให้เบอร์นีเลยที่เข้าไปขัดขวางพระราชอำนาจของพระองค์ในการละเมิดสัญญา

ในระหว่างสงครามปี ค.ศ. 1824—ค.ศ. 1826 แสรกแมงเห็นด้วยกับการยุติสงครามโดยเร็ว พระองค์ทรงมีความเห็นว่าสนธิสัญญายันดาโบได้ระบุเงื่อนไขนี้รุนแรงก็เพราะพระเชษฐาทรงปฏิเสธไม่ยอมเชื่อฟังคำแนะนำของพระองค์ ดังนั้นเมื่อพระเจ้าแสรกแมงขึ้นครองบัลลังก์ จึงทรงประกาศไม่รับรองสัญญา และเบอร์นีตกใจมากเมื่อทราบว่ามีข้าราชการกลุ่มหนึ่งในราชสำนัก สนับสนุนให้พระองค์ใช้กำลังอาวุธยึดดินแดนที่เสียไปกลับคืนมา เขาตกอยู่ในฐานะที่เหลือจะทนได้ พระเจ้าแผ่นดินก็ทรงแสดงความหมางเมินต่อเขา ดังนั้น ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1837 เบอร์นีจึงย้ายที่พักของเจ้าหน้าที่ไปยังย่างกุ้ง เขาเกรงว่าถ้าขืนอยู่ที่เมืองอมรปุระต่อไปคงจะเกิดเหตุการณ์ที่ร้ายแรงขึ้น ซึ่งอาจจะกระทบกระเทือนถึงสันติภาพ เขาจึงแนะนำไปยังกัลกัตตาว่าไม่ควรตั้งบ้านพักของเจ้าหน้าที่อังกฤษที่นครหลวงจน

กว่าพระเจ้าแผ่นดินจะทรงยอมรับรองสนธิสัญญายันดาโบ เบอร์นีรายงานว่าพระเจ้าแสรกแมงได้ทรงซื้ออาวุธและรวบรวมทหารมากขึ้นเกินกว่าความจำเป็นในยามสงบ ดังนั้น เขาจึงเสนอว่าอังกฤษควรจะใช้กำลังทหารขู่ขวัญพม่าบ้าง

ลอร์ด โอดแลนด์ ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่ต่อมา ไม่ยอมพิจารณาวิธีปฏิบัติการดังกล่าวตามข้อเสนอของเบอร์นี เขาไม่ค่อยจะพอใจที่เบอร์นีออกจากเมืองอมรปุระ เบอร์นีจึงถูกเรียกตัวกลับและแต่งตั้งให้พันเอกริชาร์ด เบนสัน ดำรงตำแหน่งแทนเบอร์นีสืบต่อมา เบนสันได้รับคำสั่งให้กลับไปสร้างบ้านพักของตนใหม่ที่นครหลวงนั้น เมื่อเขามาถึงเมืองอมรปุระ พม่าไม่ยอมรับรู้ตำแหน่งเป็นทางการของเขา และให้พักอยู่ในบ้านซึ่งตั้งอยู่บนชายฝั่งแม่น้ำซึ่งเป็นทราย เป็นที่ที่น้ำท่วมสูงขึ้นมาหลายฟุตตั้งแต่ฤดูมรสุม เบนสันจึงร้องเรียนไปยังกัลกัตตาว่าเขาได้รับการปฏิบัติที่คนอังกฤษ หรือแม้แต่คนในบังคับอังกฤษไม่ควรจะได้รับ

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1839 ริชาร์ด เบนสันกลับไปย่างกุ้ง โดยอ้างว่าสุขภาพไม่ดี ปล่อยให้ผู้ช่วยของเขาคือร้อยเอกวิลเลียม แมคเลียด ปฏิบัติหน้าที่แทนที่เมืองอมรปุระ เมื่อเกิดมรสุมขึ้น พวกเสนาบดีไม่ยอมหาที่พักที่เหมาะสมกว่านั้นให้ เขาจึงเดินทางไปย่างกุ้งเช่นเดียวกันในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1839 ขณะนั้นการที่ผู้แทนอังกฤษแต่ละคนมีสุขภาพเสื่อมโทรม กลายเป็นเรื่องขบขันเป็นประจำสำหรับพระเจ้าแสรกแมง ในต้นปีต่อมา รัฐบาลอินเดียก็ถอนผู้แทนของตนออกจากพม่าและตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับราชสำนักอังวะ

สภาวการณ์ขณะนั้นจะหลีกเลี่ยงสงครามได้หรือไม่ เบนสันมีความเห็นทำนองเดียวกับเบอร์นี ได้เตือนกัลกัตตาว่า ไม่มีหนทางอื่นใดนอกไปจากการยกกองทัพเข้าบุกเพื่อที่จะทำให้รัฐบาลพม่าได้สติยั้งคิดขึ้น แต่การศึกสงครามด้านอัฟกานิสถานทำให้อังกฤษไม่สามารถจะดำเนินนโยบายเด็ดขาดต่อราชสำนักอังวะได้ อีกประการหนึ่ง ความหายนะในสงครามนั้นก็เป็นโอกาสที่ราชสำนักของพระเจ้าแสรกแมงได้ใช้เป็นข้ออ้างในการสนับสนุนนโยบายที่รุนแรง ระหว่างนั้น ได้เกิดกบฏขึ้นสองแห่ง แห่งหนึ่งทางภาคใต้ของพม่าในปี ค.ศ. 1838 และอีกแห่งหนึ่งในรัฐฉานใน ค.ศ. 1840 เหตุการณ์ทั้งสองเปิดโอกาสให้พระเจ้าแผ่นดินใช้เป็นข้ออ้างในการกำจัดบุคคลที่ทรงตั้งพระทัยไว้ว่าจะต้องกำจัดตั้งแต่ ค.ศ. 1837 แต่ตอนนั้นถูกเบอร์นีเข้าขัดขวางช่วยชีวิตบุคคลเหล่านั้นไว้ได้ ครั้งนี้อดีตพระราชินีทรงถูกลงทัณฑ์โดยให้ช้างเหยียบจนสิ้นพระชนม์ ส่วนพระเชษฐามินธาคยีถูกประหารด้วยวิธีอันทารุณโหดร้ายยิ่งกว่านั้นอีก การปล้นสะดมในลุ่มแม่น้ำสาละวิน

ก็ทวีขึ้น ทำให้เกิดข่าวลือว่าพม่าจะบุกตะนาวศรี และใน ค.ศ. 1841 การที่พระเจ้าแสรกแมงเสด็จประพาสย่างกุ้งซึ่งเป็นไปในทำนองแสดงกำลังทางทหารของพระองค์ ก่อให้เกิดความหวั่นกลัวมากจนอังกฤษต้องเพิ่มกำลังทหารที่แคว้นยะไข่และตะนาวศรี

แต่ก็ไม่มีอะไรเกิดขึ้นจากการแสดงกำลังทหารของพม่าครั้งนี้ พระเจ้าแสรกแมงกำลังทรงเล่นกับไฟ แต่ก็ทรงเฉลียวฉลาดพอที่จะไม่ทำเรื่องให้ใหญ่โตเกินขอบเขต บลันเดลล์ ข้าหลวงประจำเมืองตะนาวศรี ได้เตือนรัฐบาลอินเดียว่าการปลันสะดมในบริเวณแม่น้ำสาละวินได้รับการยุยงสนับสนุนอย่างเป็นทางการจากพม่า เพื่อสร้างความหวาดหวั่นให้แพร่ไปยังพรมแดนอังกฤษ และถึงแม้ว่าบลันเดลล์จะใช้กำลังปราบปรามอย่างไรก็ไม่เป็นผล จำเป็นจะต้องทุ่มกำลังปราบปรามให้มากกว่านี้ แต่รัฐบาลอินเดียซึ่งแม้จะทำสงครามกับอัฟกานิสถานเสร็จแล้วก็ตาม ก็ยังกังวลอยู่กับปัญหามณฑลซินด์ และซิคส์ และยังไม่เต็มใจที่จะเสี่ยงกับการผจญภัยในพม่านัก

ถ้าพระเจ้าแสรกแมงยังทรงเป็นผู้ดำเนินกิจการต่าง ๆ ต่อไปแล้ว ความสงบสุขอันไม่ราบรื่นจะดำเนินต่อไปอีกนานเท่าไรก็เป็นเรื่องที่น่าคิด แต่พระองค์ก็ทรงเสียพระสติเช่นเดียวกับพระเชษฐาของพระองค์ พระองค์ทรงแสดงความบ้าคลั่งออกมาเมื่อพระองค์กริ้วจนไม่อาจคุมพระสติไว้ได้ ระหว่างนั้นพระองค์ทรงกระทำการอย่างทารุณโหดร้ายและน่าสยดสยอง การกระทำดังกล่าวร้ายแรงมากจนกระทั่งใน ค.ศ. 1845 บรรดาโอรสของพระองค์จำต้องควบคุมพระองค์ไว้ จึงเกิดการต่อสู้เพื่อชิงอำนาจกันขึ้น เจ้าพุกามเป็นฝ่ายมีชัย พระองค์ทรงสั่งสังหารชีวิตพระอนุชาองค์อื่น ๆ พร้อมทั้งพระชายา พระโอรสและพระธิดาของพระอนุชาด้วย ทั้งนี้เพราะทรงถือว่าเป็นศัตรูของพระองค์

ใน ค.ศ. 1846 พระเจ้าแสรกแมงสิ้นพระชนม์ พระเจ้าพุกามได้เสด็จขึ้นครองราชบัลลังก์แทน ความเป็นทรราชและความโหดร้ายทารุณของพระองค์เลวร้ายยิ่งไปกว่าพระเจ้าธีบอและพระนางสุภยลัต ความทารุณนั้นก่อความตื่นตระหนกตกใจให้แก่ชาวอังกฤษรุ่นหลังต่อมา เสนาบดีชั้นผู้ใหญ่สองคนคือ หม่อง เบงสัต และหม่องเพน ได้จัดการริบทรัพย์สินพลเมืองที่มั่งคั่งเป็นลำดับ โดยกุเรื่องขึ้นเพื่อกล่าวหาบุคคลเหล่านี้และได้สังหารชีวิตเสีย ในระหว่างที่ทั้งสองครองอำนาจอยู่สองปีนั้น กล่าวกันว่าได้กำจัดบุคคลที่ถือว่าเป็นศัตรูมากกว่า 6,000 คน และใน

ที่สุดความโกรธแค้นของประชาชนก็พุ่งถึงขีดสุด จนกระทั่งพระเจ้าแผ่นดินต้องทรงยอมมอบตัวคนโปรดทั้งหมดให้ประชาชนทรมานจนสิ้นชีวิต ทั้งนี้ก็เพื่อป้องกันพระชนม์ชีพของพระองค์เอง พระองค์ไม่ค่อยจะทรงสนพระทัยในการบริหารบ้านเมือง ทรงปล่อยให้เจ้าหน้าที่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ สามารถปฏิบัติการตามความพอใจได้ตราบเท่าที่ส่งภาษีอากรไปยังนครหลวงอย่างสม่ำเสมอ ข้าราชการประจำท้องถิ่น เช่น กอง ค์ยี ของพระเจ้าแสรกแมงซึ่งต่อมากลายเป็นหัวหน้าโจรที่มีชื่อในการต่อต้านการปกครองของอังกฤษนั้น ทำตนเป็นอิสระเหมือนดังพวกอัศวินสมัยยุคกลางในยุโรป

การที่รัฐบาลเสื่อมอำนาจในการปกครองเช่นนี้ ในที่สุดจะเป็นปัจจัยให้เกิดสงครามซึ่งคุกรุ่นมานานแล้วกับบริษัทอีสต์อินเดีย หลังจากที่ได้ถอนที่พักของเจ้าหน้าที่ ใน ค.ศ. 1840 แล้ว กัลกัตตาก็ได้รับการร้องเรียนเรื่องที่ชาวอังกฤษได้รับการปฏิบัติไม่ดีจากพม่าบ่อยครั้งจนน่ารำคาญ บางเรื่องก็ไม่เป็นความจริง บางเรื่องก็เกินความจริง แต่หม่องออค ซึ่งพระเจ้าพุกามทรงแต่งตั้งให้เป็นผู้ว่าราชการประจำเมืองหงสาวดี ในต้นรัชกาลของพระองค์ ก็มีชื่อเสียงไม่ดีเกี่ยวกับการรีดไถประชาชน ในเดือนกรกฎาคมและสิงหาคม ค.ศ. 1851 เกิดคดีที่ร้ายแรงทำนองนี้ขึ้นสองคดี หม่องออคกล่าวหากัปตันเรืออังกฤษสองคน คือ เชพพาร์ดแห่งเรือโมนาร์คและลิววิสแห่งเรือแชมเบียน ตลอดจนลูกเรืออย่างผิดๆ ในข้อหาฆาตกรรมและยักยอก เขาเรียกเงินจากผู้ต้องหาประมาณ 1,000 รูปี การกระทำของเขาไม่เพียงแต่พยายามที่จะทำให้ตนเองมั่งคั่งขึ้นอย่างโฉดเขลาเท่านั้น แต่เขามุ่งที่จะทำให้ชาวอังกฤษต้องเสื่อมเสียเกียรติยศในสายตาของประชาชน

ระยะนั้นเป็นเวลาที่ยังไม่เหมาะสมนักที่พม่าจะแสดงความเป็นปรปักษ์ต่ออังกฤษ เมื่อฝ่ายที่ได้รับความเสียหายเรียกร้องค่าชดใช้ไปยังรัฐบาลอินเดีย เป็นระยะเวลาที่ลอร์ด แดลฮูซีขึ้นดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่และเพิ่งจะปราบพวกซิคส์ได้สำเร็จ เมื่อนำเรื่องนี้ไปเปรียบกับการกระทำต่าง ๆ อันเป็นการท้าทายของพม่าในสมัยแรก ๆ แล้ว จะเห็นว่าเป็นเรื่องราวเพียงเล็กน้อย แต่ลอร์ด แดลเฮาซีแน่ใจว่า ราชสำนักอังวะคงจะปฏิเสธข้อเรียกร้องให้ชำระค่าเสียหายอย่างแน่นอน และรู้สึกว่าถ้าปล่อยให้เหตุการณ์ทำนองนี้ดำเนินต่อไป ก็อาจจะกระทบกระเทือนถึงเกียรติศักดิ์ของอังกฤษในภาคตะวันออก ลอร์ด แดลฮูซีบันทึกว่า "รัฐบาลอินเดียซึ่งยึดมั่นในความปลอดภัยของตนเสมอ ไม่สามารถที่จะยอมเป็นฝ่ายที่จำ

ต้องแสดงตนว่าด้อยกว่าอำนาจของชาวพื้นเมือง และโดยเฉพาะต่อราชสำนักอังวะแม้แต่วันเดียว ดังนั้น แดลฮูซีจึงตัดสินใจที่จะเสนอข้อเรียกร้องในวิถีทางที่จะทำให้รัฐบาลพม่าไม่อาจจะปฏิเสธได้ เขาได้ส่งพลเรือจัตวาแลมเบอร์ต ผู้ช่วยผู้บังคับการประจำกองทัพเรือของบริษัทอีสต์อินเดีย ไปยังย่างกุ้งโดยเรือรบหลวงฟอกซ์ พร้อมด้วยเรือรบของบริษัทอีกสองลำ คือ เรือพรอสเสอร์ไพน์ และเรือเทนัสเซริม มีหน้าที่ถวายข้อเรียกร้องต่อพระเจ้าแผ่นดินพม่า ไม่เพียงแต่ค่าชดใช้เท่านั้น แต่ให้ถอดหม่องออคออกจากตำแหน่งด้วย

รัฐบาลพม่าได้สัญญาที่จะแก้ไขและเรียกตัวหม่องออคกลับทันที อย่างไรก็ตาม การที่เรือรบอังกฤษไปปรากฏตัวที่ท่าเรือย่างกุ้งได้สร้างความตระหนกตกใจให้กับพม่า พม่าจึงส่งกองทัพใหญ่ไปยังพะสิมและเมาะตะมะ ส่วนผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งต่อจากหม่องออคก็นำกำลังทหารจำนวนมากไปด้วย แต่เคราะห์ร้ายที่เขาสังกัดอยู่ในพวกเป็นปฏิปักษ์ต่ออังกฤษอย่างรุนแรงในนครหลวง และเขามาด้วยความตั้งใจที่จะใช้นโยบายเด็ดเดี่ยวไม่ประนีประนอมกับอังกฤษไม่ว่าจะเกิดผลประการใดก็ตาม เมื่อพลเรือจัตวาแลมเบอร์ตส่งผู้แทนไปพบเขาอย่างเป็นทางการเพื่อเจรจาเรื่องค่าชดใช้ เขาก็ปฏิเสธไม่ยอมให้เข้าพบพร้อมด้วยแสดงกิริยาดูหมิ่นอย่างร้ายแรง และข้าหลวงพม่าก็ยื่นคำประท้วงเป็นลายลักษณ์อักษรต่อพลเรือจัตวาแลมเบอร์ต ฟ้องร้องว่านายทหารอังกฤษกลุ่มหนึ่งเมาเหล้าและได้พยายามที่จะรบกวนอย่างหยาบคายจนเขาไม่ได้นอนพัก

ในทันทีนั้น "ผู้บังคับการขี้โมโห" ตามที่แดลฮูซีได้บรรยายลักษณะผู้การแลมเบอร์ตไว้ ก็ประกาศล้อมปิดท่าเรือและดำเนินการแก้แค้นโดยเข้าโจมตีการเดินเรือของพม่า เมื่อพม่ายิงปืนใหญ่จากชายฝั่งมาสองสามนัด พลเรือจัตวาแลมเบอร์ตก็เอาปืนจากเรือฟอกซ์ทั้งแถบระดมยิงทำลายจนพม่าต้องสงบลง เมื่อได้ทำลายเรือรบพม่าทุกลำซึ่งอยู่ในระยะที่จะติดตามได้แล้ว ผู้บังคับการแลมเบอร์ตก็กลับไปยังกัลกัตตา ข้าหลวงใหญ่ได้วิจารณ์เหตุการณ์ครั้งนี้ว่า "เท่ากับเผาทำลายกำลังของพม่าหมดแล้ว" และก็เริ่มตระเตรียมการทำสงครามทันที เขาได้เขียนจดหมายไปถึงเพื่อนคนหนึ่งว่า เราไม่สามารถที่จะให้ผู้อื่นมาขับไล่เราได้ทุก ๆ แห่งในทวีปเอเชีย

งานขั้นต่อไปของข้าหลวงใหญ่ก็คือส่งกำลังทหารที่มีสมรรถภาพไปย่างกุ้งพร้อมทั้งนำคำขาดไปยื่นเรียกร้องค่าชดใช้ คราวนี้ อังกฤษเพิ่มค่าชดใช้เป็นหนึ่ง

แสนรูปี[1] เป็นจำนวนเงินที่อังกฤษประเมินไว้เป็นค่าเตรียมสงคราม จดหมายของข้าหลวงใหญ่แสดงให้เห็นว่า ทั้งๆที่ไม่มีหวังว่าจะสำเร็จเขาก็ยังคงหวังว่าราชสำนักอังวะคงจะตกลงยอมเจรจาด้วย แต่วันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1852 เป็นวันสิ้นสุดการยื่นกำหนด แต่พระเจ้าแผ่นดินพม่าก็มิได้ทรงส่งข่าวใด ๆ มาเลย สองสามวันต่อมา อังกฤษก็ยึดย่างกุ้งและเมาะตะมะ ริชาร์ด คอบเดน ได้ตำหนิรัฐบาลอินเดียอย่างรุนแรง ในหนังสือที่มีชื่อเล่มหนึ่ง[2] ที่ส่งพลเรือจัตวาแห่งราชนาวีไปเจรจาเป็นประการแรก และตำหนิในข้อที่เพิ่มจำนวนเงินค่าเสียหายขึ้นอีกหนึ่งร้อยเท่าของจำนวนเดิม ลอร์ดแดลฮูซียอมรับผิดในเรื่องเกี่ยวกับการส่งนายพลเรือไปเป็นผู้แทน แต่ก็ยืนยันว่าแลมเบอร์ตมิได้เป็นผู้ก่อให้เกิดสงคราม แดลฮูซีมีความเห็นว่าสงครามเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้มานานแล้ว อันที่จริง เขาก็ไม่เห็นด้วยกับการกระทำของแลมเบอร์ตและได้ตำหนิเขาด้วย

สงครามที่เกิดครั้งนี้เป็นสงครามที่ตรงกันข้ามกับสงครามที่แล้วมา[3] เป็นอย่างมาก เดลฮูซีได้จัดการเตรียมกองทัพด้วยความกระตือรือร้น รวมทั้งการขนส่งและการประสานงานกันระหว่างกองทัพบกและกองทัพเรือ กองทหารของหลวงและของบริษัท มาตรการในการดูแลสุขภาพของทหารได้ผลดีมาก จนปรากฏว่าจำนวนทหารซึ่งถึงแก่กรรมเนื่องจากโรคภัยไข้เจ็บ ต่ำกว่าจำนวนเฉลี่ยของทหารที่ถึงแก่กรรมในยามสงบในอินเดีย ได้มีการเตรียมวัสดุที่จำเป็นในการก่อสร้างโรงทหารอย่างรวดเร็ว มีการสะสมอาหารสดเป็นจำนวนมากที่ตำบลแอมเฮอสต์ มีการสร้างโรงพยาบาลหลายแห่งขึ้น มีบริการเรือกลไฟผีจักรเร็วเดินเป็นประจำ ทำให้มีการติดต่ออย่างใกล้ชิดระหว่างชาวอังกฤษที่แอมเฮอสต์และทหารที่ส่งไปรบ ปัญหาสำคัญที่สุดอยู่ที่ตัวผู้บัญชาการ คือ พลเอกกอดวิน วัย 70 ปี ซึ่งเป็นผู้ประสานงานทั้งหมด ไม่เห็นด้วยกับแผนการรบทั้งหมด และเป็นผู้ที่ได้ชื่อว่าอิจฉากองทัพเรือเป็นอย่างมาก

---

[1] ในขณะนั้นมีค่าเท่ากับ 100,000 ปอนด์

[2] 'How wars are got up in India', Political Writings of Cobden, (London: 1867), เล่ม 2, หน้า 22—106.

[3] รายงานเกี่ยวกับสงครามที่ย่อและดีที่สุดปรากฏอยู่ในหนังสือชื่อ "Life of the Marquess of Dalhousie, (London: 1904)", บทที่ 12 โดย Sir William Lee-Warner ส่วนเรื่องเกี่ยวกับการเจรจาตกลงหลังสงครามดูหนังสือของ D.G.E. Hall, (ed) "The Dalhousie-Phayre Correspondence, 1852—1856, (London: 1932).

ตามแผนการรบเดิม อังกฤษจะยึดย่างกุ้ง เมาะตะมะและพะสิมก่อนที่จะถึงฤดูมรสุม แล้วจะบังคับให้พระเจ้าพุกามเปิดการเจรจา อังกฤษไม่มีความตั้งใจที่จะผนวกดินแดนเพิ่มขึ้น แต่ฝนก็ตกอย่างยืดเยื้อเช่นเคย ทางราชสำนักอังวะมิได้เคลื่อนไหวแต่อย่างใดทั้งสิ้น แดลฮูซีจึงเข้าใจว่าพม่ากำลังรอเวลา ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1852 แดลฮูซีไปย่างกุ้งด้วยตนเองเพื่อปรึกษากับพลเอกกอดวินและพลเรือจัตวาแลมเบอร์ต กอดวินต้องการที่จะกำหนดเงื่อนไขในเมืองอมรปุระเลย และความคิดนี้ได้รับความสนับสนุนจากหนังสือพิมพ์ในลอนดอนเป็นอย่างมาก อย่างไรก็ตาม แดลฮูซีประสงค์จะเลือกเป้าหมายที่แคบลงกว่านั้น การยึดเมืองท่าทั้งสามไว้จะไม่เกิดประโยชน์อย่างไรเลยถ้าอังกฤษไม่ได้ยึดดินแดนภายในไว้ด้วย ดังนั้น เขาจึงเสนอหนทางที่จะผนวกอาณาจักรหงสาวดีอันเก่าแก่ การผนวกนี้จะทำให้ฐานะของอังกฤษในพม่ามั่นคงขึ้นโดยเชื่อมยะไข่กับตะนาวศรีไว้และทำให้ราชสำนักอังวะหมดสำคัญลง บันทึกที่แดลฮูซีเสนอไปยังรัฐบาลอังกฤษมีเหตุผลอย่างเลอเลิศยิ่ง จึงได้รับความเห็นชอบด้วยอย่างเต็มที่

ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1852 เมื่อคำตอบจากรัฐบาลอังกฤษมาถึง เป็นเวลาที่กอดวินยึดครองเมืองหงสาวดีได้แล้ว หลังจากที่ตีได้กำลังส่วนใหญ่ของพม่าภายใต้บังคับบัญชาของบุตรชายของพันทุละ ซึ่งเป็นคนที่อัธยาศัยดีแต่ไร้ความสามารถ แม่ทัพพม่าผู้นี้ยอมจำนนดีกว่าที่จะต้องเผชิญกับการลงโทษซึ่งรัฐบาลพม่ากำหนดไว้ต่อแม่ทัพที่แพ้สงคราม ในระหว่างสองสามสัปดาห์ต่อมา อังกฤษก็ค่อย ๆ ยึดเมืองหงสาวดีส่วนที่เหลือ โดยมีการต้านทานจากพม่าเพียงเล็กน้อยเท่านั้น รัฐบาลอังกฤษที่กรุงลอนดอนซึ่งเห็นชอบด้วยกับการผนวกดินแดน กำหนดเงื่อนไขว่าจะต้องให้ราชสำนักอังวะลงนามในสนธิสัญญารับรองสภาพการณ์ดังกล่าว ส่วนแดลฮูซีเชื่อว่าพระเจ้าแผ่นดินพม่าจะไม่มีวันยอมลงพระนามในสนธิสัญญาที่พระองค์จะต้องสูญเสียดินแดน จนกว่านครหลวงของพระองค์จะถูกคุกคามโดยตรง และในเมื่อเขาเห็นว่าการเดินทัพไปยังเมืองอมรปุระจะไม่ให้ประโยชน์อะไรเลย เขาจึงพิจารณาว่าสิ่งเดียวที่อังกฤษจะต้องกระทำคือ ประกาศยึดครองเมืองหงสาวดี และเสนอให้ราชสำนักแห่งกรุงอังวะยอมรับสภาวะที่ได้ทำไปแล้ว วันที่ 20 ธันวาคม ค.ศ. 1852 พันตรี อาเธอร์ เพอร์เวส แฟร์ เป็นผู้อ่านคำประกาศผนวกดินแดนในพิธีที่ย่างกุ้ง และเป็นผู้ที่แดลฮูซีเลือกให้เป็นข้าหลวงคนแรกประจำเมืองหงสาวดี

กระนั้นก็ยังคงไม่มีปฏิกิริยาใด ๆ จากกษัตริย์พม่า แดลฮูซีจึงจำต้องเริ่มวางแผนการที่จะยกทัพไปนครหลวง อันที่จริงแล้วได้เกิดการปฏิวัติขึ้นทางเหนือของพม่าโดยที่แดลฮูซีไม่ทราบ เจ้าชายมินดงซึ่งเป็นพระอนุชาต่างพระมารดาของพระเจ้าพุกาม ทรงเป็นหัวหน้าพรรคในราชสำนักซึ่งคัดค้านมิให้ทำสงครามมาแต่แรกเริ่ม ข่าวที่ว่าชาวอังกฤษเดินทัพไปถึงเมืองหงสาวดีทำให้พระองค์ทรงเป็นที่นิยมของประชาชน และเป็นที่หวังว่าพระองค์คงจะทรงสามารถแก้ไขสถานการณ์ให้ดีขึ้น ดังนั้น พระเจ้าพุกามจึงทรงพยายามที่จะกำจัดเจ้าชายมินดง แต่วันที่ 17 ธันวาคม ค.ศ. 1852 เจ้าชายมินดงและเจ้าชายกะนอง พระอนุชาเสด็จหนีไปยังเมืองชเวโบเช่นเดียวกับที่พระเจ้าแสรกแมงได้ทรงปฏิบัติใน ค.ศ. 1837 และทรงประกาศพระองค์เป็นกบฏขึ้น หลังจากที่มีการสู้รบอันสับสนวุ่นวายสักสองสามสัปดาห์ แมกุย มินคยี อัครมหาเสนาบดีก็ได้ประกาศตนเข้าข้างเจ้าชายมินดงในวันที่ 18 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1853 แล้วเข้ายึดเมืองอมรปุระไว้และปลดพระเจ้าพุกามออกจากตำแหน่งกษัตริย์ เจ้าชายมินดงก็เสด็จออกจากเมืองชเวโบและประกอบพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์พม่าที่นครหลวง ท่ามกลางความยินดีของประชาชนทั่วหน้ากัน

กษัตริย์องค์ใหม่ทรงเป็นพุทธศาสนิกชนโดยบริสุทธิ์ใจ เพราะทรงเกลียดการนองเลือด พระองค์ทรงยอมให้พระเจ้าพุกามประทับอยู่ในที่กักขังอันสมเกียรติพระเจ้ามินดงทรงดำรงพระชนม์ชีพอยู่จนถึง ค.ศ. 1881 พระองค์ทรงสร้างความศรัทธาต่อการขึ้นเสวยราชสมบัติของพระองค์ ด้วยการปล่อยนักโทษชาวยุโรปทุกคนซึ่งถูกจำคุกอยู่ในนครหลวง และทรงส่งนักโทษสองคนซึ่งเป็นพระชาวอิตาเลียน คือ คุณพ่อ โดมิงโก ทาโรลลิ และคุณพ่ออับโบนาลงไปทางแม่น้ำอิระวดีโดยเร็วเพื่อไปพบกับแม่ทัพอังกฤษพร้อมด้วยคำประกาศว่า พม่าจะส่งคณะผู้แทนสันติภาพมาโดยเร็วที่สุด แต่คณะผู้แทนพม่ามิได้พบแม่ทัพอังกฤษที่เมืองหงสาวดีตามที่คาดหมายไว้ แม่ทัพอังกฤษไปอยู่ที่มเยเดเหนือแม่น้ำขึ้นไปประมาณห้าสิบไมล์ เมื่อไม่ได้ข่าวจากเมืองอมรปุระแม้แต่น้อย อังกฤษจึงตัดสินใจผนวกดินแดนพม่าอีกแห่งหนึ่งซึ่งรวมบริเวณป่าไม้สักอันมีค่าไว้ด้วย อังกฤษส่งผู้แทนของตนกลับไปเฝ้าพระเจ้ามินดงพร้อมด้วยสำเนาประกาศผนวกดินแดน และคำเชิญให้พม่ายอมรับสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้

พระเจ้ามินดงไม่ทรงเชื่อว่าอังกฤษตั้งใจที่จะยึดหงสาวดีไว้อย่างจริงจัง ในปลายเดือนมีนาคม ค.ศ. 1853 คณะทูตสันติภาพพม่าซึ่งมีแมกุย มินคยี เป็นหัวหน้าได้พบกับข้าหลวงอังกฤษ ซึ่งมีนามต่อไปนี้คือ แฟร์ กอดวินและแลมเบอร์ต และขอให้อังกฤษคืนดินแดนที่ยึดไว้ให้แก่พม่า คณะทูตพม่าพากันขอร้องว่ากษัตริย์องค์ใหม่ทรงเป็นผู้ที่มีลักษณะแตกต่างจากกษัตริย์องค์ก่อน ๆ ทรงใคร่ที่จะเป็นมิตรกับอังกฤษอย่างยิ่ง แม้ว่าจะมีหวังน้อย แดลฮูซีก็อนุมัติให้ข้าหลวงเสนอต่อพม่าว่าจะคืนดินแดนทางเหนือของเมืองหงสาวดี ที่อังกฤษยึดไว้ให้พม่าโดยแลกกับสัญญาซึ่งพม่าจะต้องรับรองการที่อังกฤษเข้ายึดครองเมืองหงสาวดี แต่เหตุการณ์ก็เป็นไปตามที่เขาได้ทำนายไว้ล่วงหน้าว่า ขณะที่มีการพิจารณาปัญหาสัญญาเป็นครั้งแรกในลอนดอน ไม่ว่าในกรณีใด ๆ พระเจ้ามินดงคงจะไม่ทรงลงพระนามในสัญญาที่ยกดินแดนพม่า ดังนั้น ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1853 การเจรจาจึงล้มเหลวและทางอังกฤษก็คงยึดเขตแดนมเยเดไว้

ในขั้นต้น พวกที่ตื่นตกใจพากันทำนายว่าจะเกิดสงครามขึ้นใหม่อีก เจ้ากะนองซึ่งทรงดำรงตำแหน่งรัชทายาทก็ทรงสนับสนุนที่จะให้ทำสงครามกับอังกฤษอีก แต่พระเจ้ามินดงซึ่งทรงมีความเฉลียวฉลาดในทางการเมืองมากกว่าที่ปรึกษาของพระองค์ ได้ทรงยับยั้งการเคลื่อนไหวใดๆ ที่แสดงความเป็นปรปักษ์ต่ออังกฤษ และทรงส่งพระราชสาสน์ไปยังแฟร์ รับรองว่าพระองค์ได้ทรงมีพระราชบัญชาให้เจ้าหน้าที่ตามพรมแดนป้องกันมิให้เกิดความเป็นศัตรูต่อกันอีก ลอร์ด แดลฮูซีจึงประกาศยุติความเป็นศัตรูกันระหว่างพม่าและอังกฤษอย่างเป็นทางการ เขาได้บันทึกเกี่ยวกับพระเจ้ามินดงว่า "พระอุปนิสัยใจคอและพระราชประวัติที่แล้วมาของพระองค์ตามที่ทราบแล้วชี้ให้เห็นว่า ในบรรดาเจ้าผู้ครองพม่า พระองค์ทรงเป็นเจ้าซึ่งทรงไว้ซึ่งความฉลาดหลักแหลมอย่างหาตัวจับได้ยาก ทรงกอปรไปด้วยมนุษยธรรมและความอดกลั้น และทรงประทับตราลงบนคำประกาศฉบับปัจจุบันนั้นด้วยความสุจริตพระทัย"

แต่กองทัพอังกฤษในเมืองหงสาวดีต้องเตรียมพร้อมที่จะทำสงคราม เพราะเกิดการจลาจลทั่วไปขึ้นในดินแดนที่อังกฤษยึดครอง บรรดาเจ้าเมืองซึ่งเคยทำหน้าที่ปกครองเมืองต่าง ๆ ในสมัยก่อน เป็นผู้นำในการต่อต้านอังกฤษอย่างทรหด ทำให้อังกฤษรู้สึกยากลำบากในการจัดตั้งรัฐบาลพลเรือนขึ้นในเมืองหงสาวดี ส่วนเจ้าหน้าที่พม่าก็ข้ามเขตเข้ามาปลันหมู่บ้านตามชายแดน มยัท ทุน และกอง คยี ผู้

นำที่กล้าหาญที่สุดของพม่าทั้งสองคน ได้ทำการต่อสู้อังกฤษอย่างดีเยี่ยม จนแม้แต่แดลฮูซีเองก็ยังอดที่จะชมเชยไม่ได้ อังกฤษต้องใช้เวลาสามปีจึงสามารถควบคุมมณฑลนี้ได้

ระหว่างนั้น ทั้งแดลฮูซีและแฟร์ ผู้ช่วยผู้สามารถของเขา มีความเห็นพ้องกันว่าอังกฤษควรดำเนินการอย่างจริงจังเพื่อป้องกันมิให้เกิดสงครามขึ้นอีก ขณะนั้นข่าวลือที่ก่อให้เกิดความตื่นตระหนกตกใจได้แพร่หลายไปทั่วพรมแดนทั้งสองฟาก เป็นเรื่องที่จะต้องคอยดูด้วยว่าพระเจ้ามินดงจะทรงสามารถรักษาพระราชบัลลังก์ของพระองค์ไว้ได้หรือไม่ ถ้าหากอังกฤษไม่สามารถจะทำการติดต่อทางการทูตกับพม่าได้ ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องหาวิธีการติดต่อโดยตรงกับกษัตริย์องค์ใหม่อย่างไม่เป็นทางการ เพื่อให้มีการติดต่ออย่างเชื่อถือได้ระหว่างอังกฤษและพม่าในอันที่จะก่อให้เกิดความไว้วางใจต่อกัน ในบรรดาชาวยุโรปที่พระเจ้ามินดงทรงปล่อยให้เป็นอิสระ มีพ่อค้าชาวสกอตผู้หนึ่งรูปร่างใหญ่หนวดเครารุงรัง ชื่อทอมัส สเบียรส์ มีภรรยาเป็นชาวพม่าและเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงในเมืองอมรปุระ แฟร์สัมภาษณ์สเบียรส์ที่ย่างกุ้ง และรู้สึกประทับใจที่เขาเข้าใจข้อเท็จจริงดีมาก จนแฟร์ให้แดลฮูซีแต่งตั้งสเบียรส์เป็นนักข่าวอย่างไม่เป็นทางการประจำนครหลวงพม่า ในขั้นต้นแดลฮูซี ไม่เห็นด้วย เพราะถ้าสเบียรส์อยู่ในตำแหน่งเช่นนั้นแล้วเขาอาจจะถูกพม่ารังแก และอาจจะทำให้รัฐบาลอินเดียตกอยู่ในความรับผิดชอบอันไม่เป็นที่พึงประสงค์ นอกจากนี้ แดลฮูซียังพิจารณาถึงความเหมาะสมของบุคคลอื่นเช่นเดียวกัน แต่ก็ไม่มีผู้ใดอยู่ในข่ายนั้น ในปลายปี ค.ศ. 1853 ขณะที่แดลฮูซีเดินทางไปย่างกุ้งเป็นครั้งที่สอง เขาก็พบกับสเบียรส์และได้ตัดสินใจทดลองแต่งตั้งสเบียรส์ถ้าพระเจ้ามินดงทรงเห็นชอบด้วย

นับว่าโชคดีที่พระเจ้ามินดงทรงรู้จักสเบียรส์ดีเป็นการส่วนพระองค์ และโปรดการแต่งตั้งนั้น สเบียรส์มีหน้าที่เพียงแต่รายงานสภาพในเมืองหลวงให้แฟร์ซึ่งเป็นข้าหลวงประจำเมืองหงสาวดี และเป็นผู้แทนของข้าหลวงใหญ่ทราบ แต่หน้าที่นี้ต้องอาศัยการรู้จักผ่อนหนักผ่อนเบาเหนือมนุษย์ธรรมดา เพราะไม่เพียงแต่พระเจ้ามินดงจะประทานเสรีภาพอย่างเต็มที่แก่สเบียรส์ในการเขียนรายงาน โดยไม่ต้องผ่านการตรวจสอบแล้ว พระองค์ยังทรงใช้สเบียรส์เป็นผู้ติดต่อกับอังกฤษอย่างเป็นทางการบ่อย ๆ มีหลายครั้งที่แดลฮูซีผู้รอบคอบต้องคอยเตือนแฟร์ว่าสเบียรส์เป็นเพียงผู้เขียนข่าวเท่านั้น ไม่มีตำแหน่งราชการใด ๆ กระนั้นก็ตาม ทั้ง

พระเจ้ามินดงและแฟร์ก็ได้อาศัยความเห็นและสามัญสำนึกที่ดีของสเบียรส์อย่างมาก ก่อนที่พระเจ้ามินดงจะทรงตัดสินพระทัยเรื่องใดที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์กับอังกฤษ พระองค์จะต้องทรงปรึกษาสเบียรส์ทุกครั้ง ส่วนแฟร์ก็แจ้งให้สเบียรส์ทราบถึงเรื่องราวทุกอย่างที่สำคัญจากฝ่ายอังกฤษ เพื่อกราบบังคมทูลพระเจ้ามินดง แม้ว่าพระองค์จะไม่เคยทรงยอมรับการสูญเสียเมืองหงสาวดีก็ตาม ตามชายแดนก็ค่อย ๆ มีความสงบขึ้น และความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างย่างกุ้งและราชสำนักอังวะก็ดีขึ้นเป็นลำดับ การจัดการที่ดีเลิศเช่นนี้ดำเนินอยู่โดยไม่ขาดจังหวะ จนถึงปี ค.ศ. 1861 เมื่อสเบียรส์กลับไปยังประเทศอังกฤษเพื่อพักผ่อน

ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1854 แดลฮูซีก็สามารถเขียนจดหมายไปถึงเพื่อน คือ เซอร์ ยอร์ช คูเปอร์ ที่อังกฤษ ความว่า "มีความสงบอย่างแท้จริงและกษัตริย์พม่าก็ทรงถอนทหารทั้งหมดออกจากพรมแดนจริง ๆ"

ระหว่างนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่าดีขึ้น จนพระเจ้ามินดงทรงส่งคณะทูตสันถวไมตรีไปกัลกัตตา มีทละหุ่นเป็นหัวหน้า จุดมุ่งหมายที่แท้จริงคือโน้มน้าวให้ข้าหลวงใหญ่พิจารณาคืนหงสาวดีให้แก่พม่า พระเจ้ามินดงทรงรู้สึกว่าทรงมีเหตุผลพอที่จะหวังได้ดินแดนกลับคืน เพราะพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะรักษาสันติภาพตลอดมา และถึงแม้ว่าการปฏิเสธอย่างเด็ดขาดของลอร์ดแดลฮูซี จะทำให้พระองค์ทรงผิดหวังอย่างยิ่งก็ตาม การที่คณะทูตพม่ากราบทูลพระองค์ว่ากัลกัตตาต้อนรับตนอย่างมีอัธยาศัยไมตรียิ่งนั้น ทำให้พระเจ้ามินดงทรงเกิดความประทับพระราชหฤทัยมาก จนทรงเชิญรัฐบาลอินเดียให้แต่งคณะทูตมายังนครหลวงของพระองค์เป็นการตอบแทนทันที ขณะนั้น การถ่ายรูปกำลังอยู่ในสมัยนิยม และพระเจ้าแผ่นดินพม่าทรงรู้สึกสนพระทัยในการรวบรวมภาพซึ่งทูตและคณะทูตพม่านำกลับมา

คณะทูตซึ่งอังกฤษส่งไปเป็นการตอบแทนยังราชสำนักอังวะใน ค.ศ. 1855 นั้น มีแฟร์เป็นหัวหน้า หนังสือเล่มใหญ่ซึ่งพันเอก (ต่อมาเลื่อนเป็นเซอร์) เฮนรี่ ยูล เลขานุการของแฟร์เป็นผู้เขียนนั้น ได้นำชื่อเสียงให้แก่คณะทูตนี้มาก ยูลไม่เพียงแต่รายงานพิธีกรรมอย่างเต็มที่เท่านั้น แต่ยังบรรจุรายละเอียดทุก ๆ ด้านเป็นอันมากเกี่ยวกับพม่าและชาวพม่า[1] การปฏิบัติหน้าที่ของคณะทูตคราวนี้ล้มเหลว

[1] ดู A Narrative of the Mission sent by the Governor-General of India to the Court of Ava in 1855, (London : 1858).

ในสายตาของบริษัทอีสต์อินเดีย ซึ่งรบเร้าที่จะให้ทำสัญญากับพม่าอยู่เสมอ เพราะแม้ว่าแฟร์จะได้เข้าเฝ้าพระเจ้ามินดงเป็นการส่วนตัวก็ตาม เขาก็ไม่สามารถจะโน้มน้าวให้พระองค์ลงพระนามแม้แต่ในสัญญาไมตรีธรรมดา ซึ่งไม่กล่าวถึงการสูญเสียดินแดนเลย แต่ถ้าการส่งคณะทูตไปครั้งนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะให้เป็นบันไดนำอังกฤษและพม่าไปสู่ความเข้าใจดีต่อกันแล้ว ก็นับว่าประสบความสำเร็จอันสำคัญยิ่ง เพราะไม่เคยปรากฏในประวัติศาสตร์พม่ามาก่อนเลยว่า พม่าได้ให้การต้อนรับด้วยสันถวไมตรีอย่างแท้จริงแก่ผู้แทนของมหาอำนาจต่างประเทศเช่นคราวนี้

ผลสำเร็จส่วนใหญ่นี้เนื่องมาจากตัวแฟร์เอง เขาพูดภาษาพม่าได้คล่อง มีความรู้ในทางวรรณคดี ศาสนา และประวัติศาสตร์พม่า[1] อย่างลึกซึ้ง ส่วนพม่าก็ยกย่องว่าแฟร์เป็นผู้ที่มีมารยาทงาม และมีความเมตตา แต่พระเจ้ามินดงเองก็ทรงมีส่วนช่วยให้เกิดความสำเร็จครั้งนี้มากเท่า ๆ กับแฟร์ ขณะนั้นสงครามไครเมียกำลังคืบหน้า ชาวอาหรับในอมรปุระก็พากันกระจายข่าวอย่างแข็งขันว่ารุสเซียจะยกกองทัพเข้าบุกอินเดียแน่ ๆ และการปกครองของอังกฤษในอินเดียก็จะต้องถึงแก่อวสาน แม้นักผจญภัยชาวฝรั่งเศสที่ไม่น่าเชื่อถือ เช่น พลเอกดอร์โกนิ ได้ทำเรื่องนี้ให้เป็นประโยชน์แก่ฝรั่งเศส โดยชี้ให้เห็นจุดอ่อนของอังกฤษในไครเมีย และแสดงให้เห็นว่ากองทัพฝรั่งเศสเท่านั้นเป็นผู้ช่วยอังกฤษให้พ้นจากการปราชัย แต่พระปรีชาญาณของพระเจ้ามินดงก็เป็นสิ่งที่ช่วยป้องกันการทำลายชื่อเสียงเช่นนี้ พระองค์ทรงเชื่อว่า นโยบายที่ปลอดภัยที่สุดคือผูกไมตรีกับอังกฤษไว้ พระองค์เข้าพระทัยดีว่าสามัญสำนึกอันสมเหตุสมผลของทอมัส สเปียรส์ เป็นเสมือนสิ่งนำทางที่แน่วแน่ให้แก่พระองค์

ลอร์ดแดลฮูซีรู้สึกพอใจในผลที่ได้รับจากการส่งคณะทูตไปครั้งนี้เป็นอย่างยิ่ง ในบันทึกซึ่งสรุปเรื่องราวทั้งหมดนั้น เขาได้เขียนไว้ว่า "ตั้งแต่แรกเข้าไปในน่านน้ำพม่าจนกระทั่งกลับมายังพรมแดนของเรา คณะทูตได้รับการต้อนรับอย่างสมเกียรติยิ่ง.....และข้าพเจ้าใคร่จะบันทึกความมั่นใจของข้าพเจ้าว่า เรามีสันติภาพกับพม่าอย่างสมบูรณ์และอยู่ในฐานะปลอดภัยเท่าที่สัญญาใด ๆ ซึ่งทำเป็นลายลักษณ์อักษรจะอำนวยให้ได้" ความเข้าใจอันดีซึ่งเกิดจากการแลกเปลี่ยนคณะทูตอย่างฉันมิตรนี้ ดำเนินต่อมาแม้ว่าอังกฤษจะต้องเผชิญกับการกบฏของทหารอินเดียใน

---

[1] หนังสือชื่อ "History of Burma", (London : 1883). เป็นงานริเริ่มที่เด่นชั้นหนึ่งของแฟร์

ระหว่าง ค.ศ. 1857—ค.ศ.1858 เมื่อกองทหารอังกฤษทางภาคใต้ของพม่าถูกถอนออกไปใช้เป็นกำลังหนุนในอินเดีย ที่ปรึกษาก็พากันถวายคำสนับสนุนให้พระเจ้ามินดงทรงยกกองทัพไปบุกเมืองหงสาวดี กล่าวกันว่าพระองค์ทรงรับสั่งว่า "เราไม่ทำร้ายเพื่อนของเราในยามที่เขากำลังมีความทุกข์"

เอกสารของกระทรวงอินเดียบรรจุเรื่องราวเป็นจำนวนมากเกี่ยวกับเหตุการณ์ในรัชสมัยของพระเจ้ามินดง และแสดงให้เห็นอย่างเด่นชัดว่าพระองค์ไม่ได้ทรงอยู่ในฐานะสบายนัก เพราะพวกที่เคร่งอยู่กับขนบประเพณีเดิมมักจะต่อต้านพระองค์ นอกจากนี้ ขณะที่พระองค์ต้องทรงเผชิญกับแผนการและความวุ่นวายต่าง ๆ ตลอดรัชกาลของพระองค์นั้น พระราชอำนาจก็ยิ่งอ่อนแอลง เนื่องจากต้องทำสงครามกับอังกฤษและสูญเสียดินแดน พระองค์ทรงปรารถนาสันติภาพเพื่อให้ประเทศของพระองค์กลับเข้าสู่ความเป็นระเบียบ และเข้ากับระเบียบใหม่ที่ชาวยุโรปนำมาสู่เอเชีย พระเจ้ามินดงทรงตกอยู่ในฐานะเดียวกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทย พระองค์ทรงรู้สึกว่ากำลังเผชิญอยู่กับการท้าทายของชาวตะวันตก แต่สำหรับอาณาจักรซึ่งไม่มีทางออกทะเล และอยู่โดดเดี่ยวจากโลกภายนอกมากเช่นพม่านี้ ความพยายามที่จะเผชิญกับเหตุการณ์จึงยิ่งลำบากขึ้นอย่างประมาณมิได้

เมื่อยะไข่และตะนาวศรีถูกผนวกใน ค.ศ. 1826 อังกฤษแยกปกครองดินแดนทั้งสองมาขึ้นต่อรัฐบาลอินเดียโดยตรง ในกรณียะไข่ การปกครองดำเนินไปไม่นาน เพราะเห็นกันว่าถ้ามอบยะไข่ให้อยู่ใต้การปกครองของเบงกอลเป็นการสะดวกกว่า ดังนั้น ตั้งแต่ ค.ศ. 1828 ยะไข่จึงอยู่ใต้ความดูแลของผู้อำนวยการซึ่งปฏิบัติหน้าที่ภายใต้ความควบคุมของข้าหลวงแห่งจิตตะกอง ส่วนตะนาวศรียังคงอยู่ใต้การปกครองโดยตรงของรัฐบาลอินเดียจนถึง ค.ศ. 1834 แต่มีการติดต่อกับอินเดียน้อยเพราะเจ้าหน้าที่ชาวยุโรปซึ่งปฏิบัติหน้าที่จนถึง ค.ศ. 1843 นั้น ล้วนแต่มาจากบีนังทั้งสิ้น ดังนั้น ในระหว่างที่อังกฤษนำวิธีการปกครองแบบอินเดียมาใช้ในยะไข่อย่างรวดเร็วนั้น ในตะนาวศรีอังกฤษยังคงใช้ข้าราชการและวิธีปกครองแบบพม่าอยู่[1] สาเหตุส่วนหนึ่งก็เพราะมีข่าวว่าอังกฤษจะคืนตะนาวศรีให้แก่พม่า

---

[1] ประวัติการปกครองตะนาวศรีในระยะแรกเริ่มปรากฏอย่างละเอียดในบทความของ J.S. Furnivall, ชื่อ "The Fashioning of Leviathan" in **JBRS**, 1939, เล่มที่ 29.

ขณะนั้นเป็นสมัยเสรีนิยม เซอร์ สแตมฟอร์ด แรฟเฟิล เซอร์ธอมัส มันโรเมานต์สจ๊วต เอลฟินสโตน และลอร์ดวิลเลียม คาเวนดิช-เบนทิงค์ ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่ของอินเดียระหว่าง ค.ศ. 1828—ค.ศ. 1835 ยึดถืออุดมการเกี่ยวกับเสรีภาพในทางเศรษฐกิจ ความเสมอภาคในทางกฎหมายและความผาสุกของประชาชนเป็นหลักในการปกครอง เอ. ดี. เมนจี ข้าหลวงฝ่ายพลเรือนคนแรกของตะนาวศรีเป็นผู้ที่สนับสนุนอุดมการดังกล่าวมาก แม้ว่าเขาจะเห็นว่าลัทธิเสรีนิยมเข้ากับขนบประเพณีพม่าไม่ได้เสมอไป และไม่ว่าจะขัดกันเมื่อไรก็ตาม ลอร์ดวิลเลียม คาเวนดิช-เบนทิงค์ก็มักจะปล่อยให้ดำเนินไปตามประเพณีพม่า เขาเป็นผู้ที่สามารถนำวิธีการปกครองซึ่งจะนำความผาสุกมาสู่ประชาชนใช้ได้ผล ไม่ว่าจะมีการวิพากษ์วิจารณ์ใด ๆ เกี่ยวกับการปกครองใหม่นี้ก็ตาม เป็นที่ยอมรับกันว่าทั้งในยะไข่และตะนาวศรี การกดขี่และการรีดไถของเจ้าหน้าที่ถือเป็นการกระทำที่ผิดกฎหมาย มีการปราบปรามการปล้นสะดมอย่างเข้มงวดขึ้นกว่าแต่ก่อน ในขณะที่ความปลอดภัยของชีวิตและทรัพย์สินกลายเป็นลักษณะเด่นอย่างหนึ่งของระบบการปกครอง

ภายใต้ระบบการปกครองของพม่า ในขณะที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้แต่งตั้งข้าหลวงประจำมณฑล การปกครองที่แท้จริงอยู่ในมือของเจ้านคร ซึ่งปกครองสืบต่อกันมาโดยการสืบสายโลหิตเช่นตำแหน่งเจ้าเมือง (เมียวทุคยี) ดังนั้นในขั้นต้น ตะนาวศรีจึงมีระบบการปกครองคล้ายคลึงกับการปกครองโดยอ้อมของฮอลันดาในชวา คือ มีชาวยุโรปควบคุมผู้บริหารชาวพื้นเมือง ซึ่งปฏิบัติหน้าที่ตามขนบประเพณีของตนอีกทีหนึ่ง อย่างไรก็ตามในปี ค.ศ. 1834 การบริหารทั้งในด้านตุลาการและด้านภาษีอากรตกมาอยู่ใต้การควบคุมของเบงกอล มีผลให้อังกฤษได้นำวิธีการปกครองแบบอินเดียมาใช้ในตะนาวศรีเพิ่มขึ้นทุกที แต่ก็ยังคงมีวิธีการปกครองแบบพม่าเดิมอีกมากใช้ปฏิบัติอยู่

เมื่อเมืองหงสาวดีถูกผนวกใน ค.ศ. 1852 เมืองหงสาวดีมีผู้ว่าราชการครองต่างหากอยู่ใต้ข้าหลวงใหญ่อีกทีหนึ่ง แฟร์วางระเบียบปกครองหงสาวดีตามแบบตะนาวศรี แบ่งมณฑลออกเป็น 5 จังหวัด มีผู้ช่วยผู้ว่าราชการเป็นผู้ปกครองจังหวัดเหล่านี้แบ่งออกเป็นเมือง อยู่ใต้การปกครองของเมียว—ออค แต่ละเมืองประกอบด้วยตำบลจำนวนหนึ่งอยู่ใต้การปกครองของไตทุคยี ซึ่งควบคุมเจ้าหน้าที่ชั้นรองลงมาตามหมู่บ้าน อย่างไรก็ตาม เมื่อเจ้าหน้าที่องักฤษส่วนใหญ่ซึ่งได้รับ

แต่งตั้งให้มาบริหารนั้น เคยเป็นนายทหารในเบงกอลและมัทราสมาก่อน และยังพูดภาษาพม่าได้เพียงเล็กน้อยหรือไม่ได้เลย ทางฝ่ายบริหารจึงหันไปดำเนินนโยบายตามแบบอินเดียมากขึ้นทุกที

วิธีการแบ่งแยกผู้ว่าราชการ 3 คนปกครองทำให้เปลืองค่าใช้จ่ายและไม่สะดวก ดังนั้น ใน ค.ศ. 1862 อังกฤษจึงรวมดินแดนที่ผู้ว่าราชการทั้งสามปกครองเข้าด้วยกันเป็นมณฑล พม่าในปกครองของอังกฤษ มีย่างกุ้งเป็นเมืองหลวง และแฟร์เป็นผู้ว่าราชการคนแรก วิธีดังกล่าว จึงทำให้การบริหารสม่ำเสมอมากขึ้น นับเป็นครั้งแรกด้วยที่รัฐบาลได้จัดการแบ่งการบริหารประเทศออกเป็นกระทรวง แต่ตำบลซึ่งมีไตทุคยีปกครองยังคงเป็นหน่วยบริหารที่แท้จริงของการปกครองท้องถิ่นดังเช่นที่เคยเป็นมาภายใต้การปกครองของพม่า การปกครองโดยอ้อมจึงยังคงใช้ปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไป ชาวพม่าตามหมู่บ้านต่าง ๆ ก็ยังคงดำเนินชีวิตต่อไปเช่นที่เคยปฏิบัติมาในสมัยที่อยู่ใต้การปกครองของพม่า

เมื่อตะนาวศรีและยะไข่ถูกผนวกในปี ค.ศ. 1826 เป็นระยะเวลาที่ดินแดนทั้งสองนี้ไม่ค่อยมีคุณค่าทางเศรษฐกิจมากนัก ในศตวรรษที่ 17 ยะไข่ส่งข้าวเป็นสินค้าออกมาก แต่ความไม่มั่นคงของรัฐบาลในศตวรรษที่ 18 ทำให้การค้าดังกล่าวต้องเสื่อมลง ขณะที่อยู่ใต้การปกครองของพม่า ชาวยะไข่เกือบครึ่งหนึ่งพากันอพยพออกจากบ้านเมืองของตน รัฐบาลพม่าจึงไม่อนุญาตให้ส่งข้าวออกไม่ว่าในกรณีใดๆ การปกครองของอังกฤษทำให้สภาพภายในเรียบร้อยขึ้น และอังกฤษได้ยกเลิกข้อจำกัดเกี่ยวกับการส่งสินค้าออก ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การที่พม่าอยู่ใกล้กับตลาดอินเดีย จึงทำให้มีการฟื้นฟูการปลูกข้าวขึ้นใหม่ ในไม่ช้าอัคยับซึ่งเป็นศูนย์กลางของการบริหาร ก็ได้กลายเป็นศูนย์กลางของการค้าที่รุ่งเรือง

ตะนาวศรีมีพลเมืองอยู่กระจัดกระจายทั่วไป และส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการเกษตร อังกฤษเปิดป่าไม้สักอันมีค่าให้แก่บริษัทเอกชนที่จดทะเบียน เมาะ-ลำเลิงได้กลายเป็นเมืองท่าที่เจริญอยู่สมัยหนึ่ง มีโรงเลื่อยและอู่ต่อเรือหลายแห่ง แต่ความเจริญอย่างรวดเร็วของย่างกุ้งหลังปี ค.ศ. 1852 ทำให้เมาะลำเลิงลดความสำคัญลง งานของลอร์ดแดลฮูซีในฐานะผู้สร้างย่างกุ้งให้เป็นเมืองทันสมัยนั้น ถ้าจะนำไปเปรียบกับงานที่แรฟเพิลทำที่สิงคโปร์แล้ว จะเห็นได้ว่าเป็นงานชั้นอาชีพที่มีประสิทธิภาพ ไม่ใช่ทำอย่างลวก ๆ แบบสมัครเล่น ตามโครงการของเขาแล้ว

ในอนาคต ย่างกุ้งจะไม่เป็นเพียงแต่เมืองท่าใหญ่เท่านั้น แต่จะเป็นเมืองและสถานีกลางที่งดงามที่สุดแห่งหนึ่งภายในจักรวรรดิอินเดียของอังกฤษ แต่ความหวังของลอร์ดแดลฮูซีกลับน้อยไปจากความจริงเสียอีก เมื่อย่างกุ้งเจริญขึ้นในฐานะเมืองท่าส่งข้าวที่ใหญ่ที่สุดในโลกเพราะผลแห่งการขยายตัวทางเกษตรกรรมในบริเวณปากแม่น้ำอิระวดี และนับเป็นการพัฒนาที่สำคัญในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสมัยใหม่ของเอเชียด้วย

บทที่ 35
ปลายราชวงศ์อลองพญา ณ มัณฑะเล
ค.ศ. 1862—ค.ศ. 1885

เมื่ออังกฤษยึดยะไข่และตะนาวศรีไว้ใน ค.ศ. 1826 เป็นเวลาที่เจ้ามินดง โอรสของพระเจ้าแสรกแมงทรงมีพระชันษาสิบสองปี พระองค์ทรงได้รับสถาปนาให้ขึ้นครองราชบัลลังก์ หลังจากที่พม่าได้สูญเสียเมืองหงสาวดีและดินแดนลึกขึ้นไปทางเหนือของพม่าแล้ว พระราชอาณาจักรของพระองค์ยังคงเป็นดินแดนใหญ่แผ่กว้างขึ้นไปหลายไมล์ตามลุ่มแม่น้ำอิระวดี ตลอดจนแม่น้ำชินด์วินอันเป็นสาขาใหญ่ที่สุด ประเทศพม่าล้อมรอบด้วยเทือกเขาอันเป็นที่อยู่ของชนชาติต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น ชาวไทยใหญ่ ชาวชิน และชาวคะฉิ่น ไทยใหญ่เป็นชาวพื้นเมืองที่สำคัญที่สุด รัฐต่าง ๆ อันกว้างใหญ่ซึ่งเป็นข้าถวายความจงรักภักดีต่อพม่า มีอาณาเขตแผ่ข้ามแม่น้ำสาละวินไปจนถึงพรมแดนยูนนาน ส่วนเชียงตุงก็มีอาณาเขตแผ่ไปถึงทางเหนือของแม่น้ำโขง แต่พระเจ้ามินดงก็ทรงตระหนักในความอ่อนแอของพระองค์ พม่าไม่มีหนทางติดต่อกับทะเล อำนาจทางทหารของพม่าก็สูญสิ้น และพระองค์เองก็ทรงเป็นผู้รักสันติมิใช่นักการทหาร ดังนั้น พระองค์จึงทรงเห็นความจำเป็นที่จะเป็นมิตรที่ดีกับอังกฤษ พระองค์จึงทรงดำเนินนโยบายดังกล่าว

พระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างยิ่ง แม้ว่าจะไม่ทรงเป็นปราชญ์รอบรู้ในพระธรรมอย่างลึกซึ้งก็ตาม แต่พระองค์ก็ทรงศรัทธาในศาสนานี้มาก และแสดงพระองค์เป็นพุทธศาสนิกชนยิ่งกว่าเจ้าผู้ครององค์อื่น ๆ ในราชวงศ์ของพระองค์ ใน ค.ศ. 1857 พระองค์ทรงเลือกที่ตั้งนครหลวงใหม่ เป็นที่ราบแผ่ไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของภูเขามัณฑะเล และทรงย้ายนครหลวงจากเมืองอมรปุระไป ณ ที่นั้น พระองค์ทรงพยายามที่จะทำให้นครหลวงใหม่นี้ เป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมในทางพุทธศาสนา ทรงฟื้นฟูและรักษาขนบประเพณีเก่าแก่ที่ดีที่สุด พระองค์ทรงสร้างอารามหลวงขนาดใหญ่หลายแห่ง ทำด้วยไม้สักประดับประดาด้วยไม้ที่แกะสลักซึ่งแสดงให้เห็นศิลปะพม่าอันยอดเยี่ยม ในบรรดาวัดต่าง ๆ ซึ่งพระองค์ทรงสร้างขึ้นเพื่อตกแต่งนครหลวงใหม่นี้ สิ่งที่น่าสนใจและสำคัญที่สุดคงจะได้แก่พระเจดีย์กลุ่มหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามว่ากุโสดอ ซึ่งหมายถึงงานชั้น

สำคัญยิ่งในการประกอบพระราชกุศล กุโสดอเป็นเจดีย์องค์ใหญ่ล้อมรอบด้วยเจดีย์องค์เล็ก 733 องค์ แต่ละองค์บรรจุแผ่นหินอ่อนซึ่งจารึกคำกลอนเป็นภาษาบาลี ทั้งหมดรวมกันเข้าเป็นพระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ คือ พระสูตร พระวินัย และพระอภิธรรมปิฎก ในเจดีย์องค์กลาง มีอรรถกถาเป็นภาษาบาลีซึ่งจารึกบนแผ่นทองและเงิน ชาวพม่าเรียกมัณฑะเลว่า ชเวเมียว ซึ่งแปลว่า 'นครทอง' เรียกเป็นภาษาบาลีอย่างเป็นทางการว่า **ยาดานาบน** ซึ่งแปลว่า 'พวงพลอย' ในนครหลวงมีพระราชวังล้อมด้วยกำแพงสี่เหลี่ยมแต่ละด้านยาว $1\frac{1}{4}$ ไมล์ สร้างด้วยดินเหนียวและปูนสีน้ำตาล สูงยี่สิบหกฟุต ข้างบนมีหอคอยทำด้วยไม้ตามแบบพม่า ที่กำแพงมีประตูทั้งหมดสิบสองบาน ด้านละสามบาน และล้อมรอบด้วยคูอันกว้างใหญ่

ทอมัส สเบียร์ยังคงทำหน้าที่เป็นผู้สื่อข่าวของอังกฤษประจำราชสำนักแห่งกรุงอังวะ* จนถึง ค.ศ. 1861 เขาจึงเดินทางไปยุโรปเป็นเวลานาน[1] ในปีต่อมา พันเอก แฟร์ ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่ประจำพม่าในปกครองของอังกฤษเดินทางมายังมัณฑะเล เพื่อเจรจาทำสัญญาพาณิชย์ ในขณะนั้น อังกฤษมีนโยบายมุ่งอยู่กับการพัฒนาการค้ากับภาคตะวันตกของจีน ตามถนนสายเดิมของพม่าซึ่งออกจากพะโมไปยังยูนนาน ได้มีการฟื้นฟูความคิดเดิมที่จะค้นหาเส้นทางบกที่เหมาะสมไปยังจีน ในระหว่างที่ไซมส์ทำรายงานเกี่ยวกับคณะทูตชุดแรกซึ่งเดินทางไปยังอังวะใน ค.ศ. 1795 นั้น เขาได้กล่าวไว้ว่าพม่าทำการค้าฝ่ายกับยูนนานมาก ฮิแรม คอกซ์ได้ติดตามเรื่องนี้ต่อไปโดยทำการสอบสวนอย่างละเอียด และทำรายงานเกี่ยวกับผลของการสอบสวนนี้ พันตรีแฟรงคลินได้จัดพิมพ์รายงานนี้ขึ้นใน ค.ศ. 1811 ในหนังสือรวบรวมเอกสารเกี่ยวกับพม่า[2]

การยึดเมืองตะนาวศรีในปี ค.ศ. 1826 ทำให้อังกฤษพยายามอย่างยิ่งที่จะส่งเสริมการค้าของเมาะลำเลิง และพยายามที่จะค้นหาทางติดต่อโดยทางบก ในรายงานเกี่ยวกับคณะทูตซึ่งเดินทางไปอังวะใน ค.ศ. 1827 ครอเฟิร์ดประมาณว่าพม่าส่งสินค้าออกปีละ 228,000 ปอนด์ ทำให้อังกฤษพิจารณาว่าจะมีหนทางจากเมาะลำเลิงไปตะนาวศรีได้หรือไม่ และทำให้รัฐบาลอินเดียเกิดสนใจในเส้นทางเดิม

---

* ถึงแม้จะย้ายราชธานีแล้ว แต่ยังคงนิยมเรียกราชสำนักแห่งกรุงอังวะ (The Court of Ava) อยู่ — ผู้แปล

[1] เขากลับมาอย่างกุ้งในปี ค.ศ. 1867 และถึงแก่กรรม ณ ที่นั้นในปีต่อมา

[2] ดูหนังสือของ W. Francklin, **Tracts, Political, Geographical and Commercial, on the Dominions of Ava and the North-Western Parts of Hindostaun,** (London : 1811).

จากเบงกอลไปยังจีน และเจ้าหน้าที่ที่กัลกัตตาก็พิมพ์แผนที่แสดงให้เห็นว่าอาจจะมีถนนไปยังแคว้นยูนนานได้ จึงมีการสำรวจมากมายและรวบรวมข่าวสารเกี่ยวกับเรื่องนี้

ใน ค.ศ. 1831 ร้อยเอกสไปรย์ได้เสนอเส้นทางเดินสายสาละวินไปยังจีน ซึ่งเริ่มจากเมาะลำเลิงผ่านไปทางเชียงรุ้ง และใน ค.ศ. 1837 ร้อยเอกแมคเลียดก็ดำเนินการตามข้อเสนอดังกล่าวโดยใช้ช้างหกตัวเป็นพาหนะ จึงเป็นชาวยุโรปคนแรกซึ่งเดินทางไปยังประเทศจีนโดยใช้เส้นทางสาละวิน นักสำรวจที่เข้มแข็งอีกผู้หนึ่งในสมัยนี้ คือ ดร. เดวิด ริชาร์ดสัน ซึ่งเดินทางจากเมาะลำเลิงไปเชียงใหม่ถึงสามครั้งด้วยกัน และคงจะเป็นชาวอังกฤษคนแรกที่ไปเชียงใหม่นับตั้งแต่ซามูเอล ผู้เคราะห์ร้ายเดินทางไปใน ค.ศ. 1615 นักผจญภัยผู้กล้าหาญคนอื่น ๆ ก็ได้สำรวจหาทางจากอินเดียไปยังภาคเหนือของพม่า เช่น ในปี ค.ศ. 1830 ร้อยโทเพ็บเบอร์ตัน ผู้ประพันธ์หนังสืออันมีค่าเรื่อง**รายงานเกี่ยวกับพรมแดนตะวันออกของอินเดียในปกครองอังกฤษ**[1] เดินทางผ่านถนนสายเอกุย และข้ามภูเขาจากมณีปุระไปยังคินดัต และเดินทางลงมาตามลำแม่น้ำชินด์วินไปยังกรุงอังวะ ห้าปีต่อมา ร้อยเอกแฮนเนย์เดินทางจากเบงกอลไปพะโมโดยใช้ถนนซึ่งข้ามไปทางเหนือของพม่า และหลังจากที่พระเจ้าแสรกแมงขึ้นครองราชบัลลังก์ใน ค.ศ. 1837 แล้ว อังกฤษต้องระงับความหวังที่จะพัฒนาถนนสายนี้เป็นเวลาหนึ่งชั่วอายุคน ดังนั้นความพยายามที่จะพัฒนาการค้าทางบกของเมาะลำเลิงในทิศทางของเชียงใหม่หรือยูนนานก็เป็นอันล้มเหลว

พันเอกเฮนรี ยูล ได้ศึกษาบันทึกรายวันต่าง ๆ ของนักสำรวจเหล่านี้ เพื่อที่คณะทูตของแฟร์ จะเดินทางไปยังราชสำนักของพระเจ้ามินดงใน ค.ศ. 1855 จุดมุ่งหมายของคณะทูตที่ไปครั้งนี้ก็เพื่อทำสัญญา ซึ่งจะยอมให้มีการค้าติดต่อกับจีนโดยผ่านทางพม่า กษัตริย์พม่าไม่ทรงยอมเห็นด้วยกับโครงการใด ๆ ที่จะให้อังกฤษใช้เป็นข้ออ้างที่จะเข้าแทรกแซงในพม่าต่อไป ยิ่งกว่านั้น ยูลได้ทราบว่า การค้าระหว่างพม่าและยูนนานกำลังเสื่อมลง และต่อมาก็หยุดชะงักโดยสิ้นเชิงเพราะเกิดกบฏพันเทย์ขึ้น ส่วนสไปรย์ก็ยังคงสนับสนุนให้ใช้ถนนจากเมาะลำเลิง ตรงไปยังเชียงรุ้งและต่อไปยังซูเมา แต่ไม่เป็นผล เพราะถนนสายนี้ผ่านดินแดนที่มีประชาชนน้อยและมีไข้มาลาเรียชุกชุม อย่างไรก็ดี ลอร์ดแดลฮูซีมีโครงการที่จะพัฒนา

[1] พิมพ์ที่กัลกัตตาใน ค.ศ. 1835.

ย่างกุ้งให้เป็นเมืองท่าแทนเมาะลำเลิง โดยที่แม่น้ำอิระวดีมีภาษีดีกว่าแม่น้ำสาละวิน อย่างเห็นได้ชัด โครงการนี้ทำให้เกิดความสนใจที่มุ่งจะเอาชนะการคัดค้านของราชสำนักแห่งกรุงอังวะ

ในปี ค.ศ. 1860 หอการค้าที่เมืองแมนเชสเตอร์ซึ่งเชื่อมั่นว่าภาคตะวันตกของจีนจะเป็นตลาดการค้าฝ้ายที่ดีให้แก่แลงคาเชอร์ จึงขอร้องให้รัฐบาลอังกฤษดำเนินมาตรการในการเปิดเส้นทางการค้าระหว่างเมาะลำเลิงกับยูนนาน เกือบจะในเวลาเดียวกันนั้น ศัลยแพทย์ประจำกองทัพ คือ ดร. คลีเมนท์ วิลเลียมส์ ซึ่งอยู่ที่ธาเยเมียวก็กำลังศึกษาเรื่องราวของพม่า เกี่ยวกับการค้าดั้งเดิมระหว่างจีนและภาคเหนือของพม่า และพบว่ามีลักษณะน่าสนใจมากจนเขาต้องเดินทางไปยังมัณฑะเล ขณะที่ลาพักเพื่อค้นคว้าเรื่องนี้ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ตั้งแต่นั้นมา เขาก็เป็นบุคคลหนึ่งซึ่งสนับสนุนถนนสายพะโมอย่างเต็มที่

เพื่อสนองตอบข้อเรียกร้องดังกล่าว รัฐบาลอินเดียจึงให้แฟร์เดินทางไปมัณฑะเลในปี ค.ศ. 1862 การที่อังกฤษรวมเขตทั้งสามคือ ยะไข่ ตะนาวศรี และหงสาวดีเข้าด้วยกันในปีนั้นเพื่อจัดตั้งมณฑลพม่าในปกครองของอังกฤษ ทำให้พระเจ้ามินดงทรงรู้สึกลำบากพระทัยยิ่ง พระองค์ทรงเข้าพระทัยดีว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องทำให้สัมพันธภาพระหว่างพระองค์กับอังกฤษชัดเจนขึ้น พระองค์ทรงถือว่าแฟร์เป็นสหายเก่าของพระองค์ แต่พระองค์ก็ทรงโปรดวิลเลียมส์ด้วยเช่นกัน ดังนั้นจึงทรงมีความโน้มเอียงที่จะลงพระนามในสัญญาพาณิชย์ สัญญานี้ยึดหลักว่าด้วยการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน อังกฤษตกลงว่าภายในหนึ่งปีจะยกเลิกการเก็บภาษีสินค้าซึ่งส่งมาจากภาคเหนือของพม่าและล่องลงมาทางแม่น้ำอิระวดี พระเจ้ามินดงทรงตกลงที่จะยกเลิกภาษีเช่นเดียวกัน แต่ภายในระยะเวลานานกว่า ในกรณีนี้พระองค์ทรงใคร่ที่จะทำเช่นนั้น ข้าวที่ส่งไปจำหน่ายในภาคเหนือของพม่าไม่ต้องเสียภาษี พ่อค้าจากดินแดนในปกครองอังกฤษจะได้รับอนุญาตให้ดำเนินการค้าตามลำน้ำอิระวดีในภาคเหนือของพม่า และอังกฤษก็จะให้สิทธิพิเศษทำนองเดียวกันนี้แก่พ่อค้าจากภาคเหนือของพม่าซึ่งทำการค้าตามลุ่มแม่น้ำดังกล่าวในเขตอังกฤษ แต่มาตราที่สำคัญที่สุดคือ มาตราซึ่งอนุญาตให้ผู้แทนอังกฤษไปประจำที่มัณฑะเล เพื่อคอยขจัดความเข้าใจผิดใด ๆ ซึ่งอาจจะเกิดขึ้น

ทั้งพระเจ้ามินดงและแฟร์คงจะนิยมใช้วิธีติดต่อกันแบบไม่เป็นทางการมากกว่า ดังเช่นที่สเปียรส์ได้เคยดำเนินการด้วยความสามารถยิ่ง แต่ไม่มีคนที่เหมาะสม

ดังนั้น ในเหตุการณ์แวดล้อมนี้ อังกฤษจึงต้องใช้วิธีที่ดีที่สุดคือแต่งตั้งผู้แทนอย่างเป็นทางการ และฝ่ายกองทัพบกก็สนับสนุนให้คุลีเมนท์ วิลเลียมส์เป็นผู้แทนของข้าหลวงใหญ่ไปประจำ ณ ราชสำนักแห่งกรุงอังวะ ในปี ค.ศ. 1862 เมื่อเข้ารับหน้าที่ใหม่ ๆ เขามุ่งที่จะโน้มน้าวพระเจ้าแผ่นดินพม่าให้ทรงประทานพระบรมราชานุญาตให้เขาสำรวจตอนบนของแม่น้ำอิระวดี คลีเมนท์ วิลเลียมส์ได้รับความสำเร็จในเรื่องนี้และเริ่มออกเดินทางในเดือนมกราคม ค.ศ. 1863 การสำรวจที่พะโมทำให้วิลเลียมส์เชื่อว่าจะใช้เส้นทางพาณิชย์ทางนั้นได้ แต่เขาก็ไม่สามารถจะเดินทางไปยังชายแดนจีนได้ เพราะเกิดการจลาจลขึ้นที่มัณฑะเล และพระเจ้ามินดงก็ทรงเรียกตัวเขากลับแต่เขาได้ส่งบันทึกฉบับหนึ่งไปยังรัฐบาลอินเดีย[1] แล้วก็เริ่มหาเสียงในวงการค้าอังกฤษให้สนับสนุนโครงการของเขา เขาบันทึกไว้ว่า 'พม่าไม่เป็นอุปสรรคอีกต่อไปแล้ว แต่เป็นสะพานเปิดให้แก่ผู้ใดก็ตามซึ่งปรารถนาจะใช้'[2]

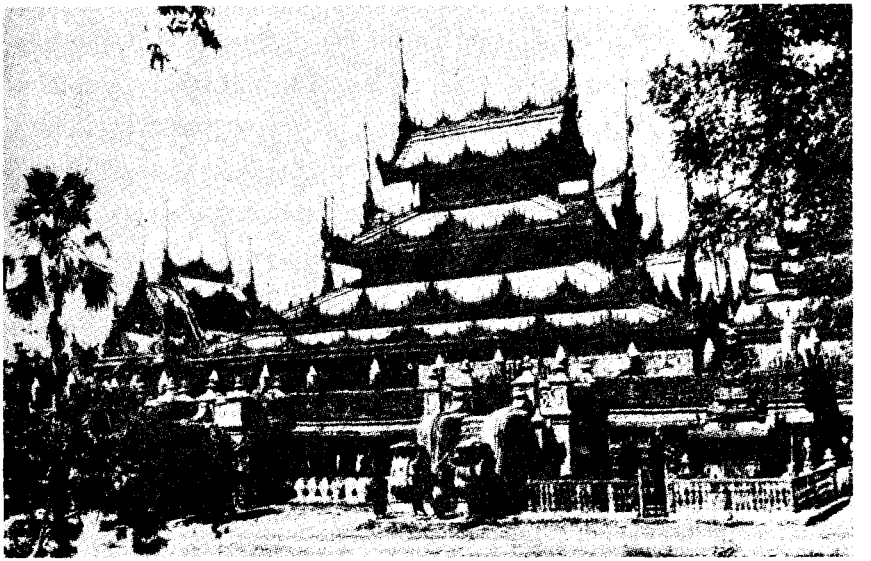

พระอารามทองที่มัณฑะเลของพระราชินี

---

[1] สาระสำคัญของบันทึกปรากฏอยู่ในหนังสือของเขาเรื่อง "Through Burmah to Western China," (London : 1868).

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

คำปรารภดังกล่าวเป็นเพียงความคาดหวัง เพราะอังกฤษได้ผ่าฟันอุปสรรคไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เสนาบดีพม่าส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยกับกษัตริย์ในเรื่องนี้ และความพยายามที่อังกฤษจะสำรวจต่อไปก็ต้องล้มเหลว เมื่อต้องเผชิญกับความยุ่งยากต่าง ๆ ซึ่งเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นพม่าอ้างขึ้น การดำเนินการค้าก็ไม่สะดวกเพราะกษัตริย์ทรงผูกขาดสินค้าที่เป็นผลิตผลสำคัญ ๆ เกือบทุกประการ และเมื่อเป็นเช่นนี้การซื้อขายต้องกระทำกันโดยผ่านนายหน้าของกษัตริย์ หรือเมื่อได้รับอนุญาตพิเศษจากเจ้าหน้าที่ประจำท้องถิ่น แต่ราชสำนักแห่งกรุงอังวะก็มีหนทางและวิธีการที่จะเลื่อนการปฏิบัติตามข้อตกลง เกี่ยวกับการเลิกเก็บภาษีศุลกากรออกไปอย่างไม่มีกำหนด

พระเจ้ามินดงทรงโชคร้ายที่ต้องเผชิญกับความยุ่งยากจนแทบไม่อาจแก้ไขได้ กล่าวคือ เกิดการจลาจลทั่วไปและอาจมีการยึดพระราชวัง และถอดพระองค์ออกจากราชบัลลังก์เมื่อใดก็ได้ พระองค์เกือบจะทรงเป็นบุคคลเดียวในราชสำนักที่ทรงเข้าใจว่า เมื่อต้องเผชิญกับการขยายตัวของชาวยุโรป การดำเนินนโยบายโดดเดี่ยวตามแบบเก่าจะนำพม่าไปสู่ความพินาศ ในกรณีของพระองค์ต่างจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศไทย ซึ่งดำรงพระชนม์อยู่ในสมัยเดียวกับพระองค์ โดยที่ไทยมิได้ปราชัยและถูกมหาอำนาจยุโรปเชือดเฉือนดินแดนไปแม้แต่น้อย แต่ว่าพระองค์นั้นแม้จะทรงผ่อนคลายขนบประเพณีอันเข้มงวดของรัฐบาลไปก็มักจะทำให้เสนาบดีทั้งหลายเห็นว่าเป็นเสมือนการขายชาติ

ใน ค.ศ. 1866 มีผู้พยายามทำรัฐประหารเกือบสำเร็จจนทำให้พระเจ้ามินดงทรงหวั่นพระทัยมาก ในวันที่ 2 สิงหาคม ขณะที่พระองค์ประทับอยู่ในพระราชวังฤดูร้อน ซึ่งอยู่ห่างจากมัณฑะเลประมาณสองสามไมล์ โอรสสองพระองค์พร้อมด้วยพรรคพวกถืออาวุธครบมือ กรูกันเข้าไปในตึกที่ประชุมชั่วคราวของสภาสูงสุดในขณะที่กำลังดำเนินการประชุมอยู่ บุคคลเหล่านี้ได้สังหารมกุฎราชกุมารซึ่งกำลังทรงทำหน้าที่เป็นประธาน รวมทั้งหวุ่นคยีคนหนึ่งและเจ้าฟ้าสององค์ซึ่งมีสิทธิสืบราชบัลลังก์ต่อจากมกุฎราชกุมาร พระเจ้ามินดงเสด็จหนีไปมัณฑะเลโดยทางพระบาท ที่มัณฑะเล พวกกบฏล้อมพระองค์ไว้ในพระราชวังตลอดคืน จนทหารรักษาพระองค์จัดการขับไล่ไปหมด พันตรีสเลเดนผู้แทนอังกฤษก็อยู่ในพระราชวังฤดูร้อนเมื่อเกิดการกบฏขึ้น แต่สามารถหนีออกมาได้ เหตุการณ์ยังคงตึงเครียดจนพระเจ้ามินดงทรงเสนอว่า สเลเดนควรจะถอนชาวยุโรปทั้งหมดไปอยู่ที่ย่างกุ้ง สเลเดนจึง

พาชาวยุโรปเหล่านั้นลงเรือกลไฟซึ่งจอดอยู่นอกมัณฑะเลไป

ต่อมาในปีเดียวกันนั้น แฟร์เดินทางไปยังมัณฑะเล เพื่อเจรจาทำสัญญาพาณิชย์ฉบับใหม่ แต่พระเจ้ามินดงทรงขอร้องว่าบ้านเมืองยังบั๋นบ่วนและยากเกินกว่าที่พระองค์จะยกเลิกการผูกขาดสินค้าหรือลดอัตราภาษีศุลกากรลงได้ ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1867 แฟร์ลาออกจากหน้าที่ ผู้ที่ดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่สืบแทนต่อมา คือ พันเอกแอลเบิร์ต ฟิตช์ ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากนักแสวงหาแร่สมัยสมเด็จพระนางเจ้าเอลิซาเบธ และเป็นลูกพี่ลูกน้องของแอลเฟรด เทนนีสัน ซึ่งเป็นกวีหลวง ฟิตช์มีความสามารถและมีความรู้เกี่ยวกับพม่าน้อยกว่าแฟร์ แต่เป็นผู้ที่มีความเชื่อมั่นในตนเองมาก สิ่งแรกที่เขากระทำคือเปิดการเจรจาซึ่งต้องล้มเลิกไปในสมัยแฟร์ แต่ขณะนั้นสถานการณ์ได้เปลี่ยนแปลงไป พระเจ้ามินดงทรงประสงค์จะซื้อเรือกลไฟและอาวุธ เพื่อป้องกันมิให้เกิดความวุ่นวายต่อไปในพม่า เป็นธรรมดาที่พระองค์จะทรงหันมาขอความช่วยเหลือจากอังกฤษ

ฟิตช์ได้นำภรรยาขึ้นไปด้วย พระเจ้ามินดงทรงต้อนรับบุคคลทั้งสองด้วยพระราชอัธยาศัยอันดียิ่ง[1] ถ้าดูกันตามตัวสัญญาแล้วจะเห็นว่าสัญญาที่ฟิตช์สามารถเจรจาสำเร็จนั้น ให้ผลประโยชน์แก่อังกฤษมากกว่าสัญญาฉบับ ค.ศ. 1862 พระเจ้ามินดงทรงสัญญาที่จะยกเลิกการผูกขาดสินค้าทั้งหมดนอกจากทับทิม น้ำมันดิน และไม้สัก และลดภาษีศุลกากรตามพรมแดนลงร้อยละ 5 ของราคาสินค้า พระองค์ทรงพระราชทานสิทธิสภาพนอกอาณาเขตบางประการให้อังกฤษ โดยให้ผู้แทนอังกฤษมีสิทธิเต็มที่ในการพิจารณาคดีแพ่งซึ่งมีคู่ความเป็นชาวอังกฤษที่เมืองหลวง ถ้าเป็นคดีซึ่งคู่ความเป็นชาวอังกฤษฝ่ายหนึ่งและพม่าอีกฝ่ายหนึ่งแล้ว จะต้องเสนอคดีดังกล่าวต่อศาลผสมซึ่งประกอบด้วยผู้แทนอังกฤษ และเจ้าหน้าที่พม่าชั้นผู้ใหญ่ซึ่งจะเป็นผู้พิจารณา นอกจากนี้ สัญญาดังกล่าวยังกำหนดไว้ด้วยว่าให้เจ้าหน้าที่อังกฤษทำหน้าที่ผู้สังเกตการณ์ตามหน่วยศุลกากรของพม่า และเจ้าหน้าที่พม่าก็จะไปสังเกตการณ์ในหน่วยศุลกากรของอังกฤษ

นอกจากนี้ พระเจ้ามินดงยังทรงยินยอมปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของอังกฤษอีกบางประการ ซึ่งมิได้บ่งอยู่ในสัญญา[2] เช่น ให้ผู้แทนอังกฤษอยู่ที่พะโม อนุญาต

---

[1] แฟร์คงความเป็นโสดตลอดชีวิต

[2] ดูรายละเอียดเกี่ยวกับการเจรจาในหนังสือเรื่อง "Burma Past and Pressent" Albert Fytche เป็นผู้เขียน, เล่ม 2, ภาคผนวก, C หน้า 252—85.

ให้เรือกลไฟแล่นในแม่น้ำอิระวดี และให้แล่นเลยมัณฑะเลขึ้นไป ให้นักสำรวจชาวอังกฤษรังวัดเส้นทางจากพะโมไปยังภาคตะวันตกของจีน ในขณะที่อังกฤษและพม่ากำลังเจรจาทำสัญญาฉบับนี้อยู่นั้น เป็นเวลาที่ดูดารท์ เดอ ลาเกรและฟรานซิส การ์นิเอร์ ได้เริ่มบุกเบิกการเดินทางขึ้นไปตามลำแม่น้ำโขง ในขณะนั้นการขุดคลองสุเอซใกล้จะเสร็จแล้ว ในสหรัฐอเมริกาทางรถไฟอเมริกันสายแรกซึ่งตัดผ่านทวีปตรงไปยังมหาสมุทรแปซิฟิกก็ใกล้จะเสร็จเช่นเดียวกัน อังกฤษ ฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกากำลังแข่งขันกันอย่างจริงจังเพื่อทำการค้ากับจีน นอกจากนี้ มติมหาชนในอังกฤษและในย่างกุ้งก็เป็นพลังอันใหญ่หลวงที่จะให้อังกฤษเปิดเส้นทางบกไปยังตะวันตกของจีน

ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1868 ร้อยเอกสโตรเวอร์ได้รับตำแหน่งผู้แทนอังกฤษประจำพะโม แต่ก่อนที่สโตรเวอร์จะเดินทางมาถึงพะโมนั้น พันตรีสเลเดน ซึ่งเป็นผู้แทนฝ่ายการเมืองของอังกฤษที่มัณฑะเลไม่ยอมฟังคำคัดค้านใด ๆ ที่เจ้าหน้าที่ประจำพรมแดนพม่ายกขึ้นมาอ้าง และเดินทางผ่านพะโมไปยังโมแหม่งหรือเตงยู แต่กบฏพันเทย์เป็นอุปสรรคทำให้เขาเดินทางขึ้นไปไกลกว่านั้นไม่ได้ แต่ฟีตช์กลับเขียนจดหมายรายงานไปยังผู้สำเร็จราชการอินเดีย แสดงความพอใจอย่างเปิดเผยว่าพม่าสัญญาที่จะเปิดทางหลวงซึ่งตรงไปยังจีนให้แก่อังกฤษ และหลังจากที่ได้อ้างถึงการแข่งขันของสหรัฐอเมริกาทางด้านมหาสมุทรแปซิฟิก อันเป็นการคุกคามผลประโยชน์ของอังกฤษแล้ว ฟีตช์ก็เร่งเร้าว่าอังกฤษ 'ควรจะกระทำตนเป็นผู้แทนชาวตะวันตกในการเปิดทางเข้าไปสู่ประเทศจีน' พวกที่กระตือรือร้นยังไปไกลยิ่งกว่านั้นอีก บุคคลเหล่านี้สนับสนุนให้สร้างทางรถไฟผ่านพม่าไปยังเซี่ยงไฮ้ เป็นที่น่าสังเกตว่า หอการค้าอังกฤษที่ย่างกุ้งเป็นผู้ชำระค่าใช้จ่ายบางส่วนให้แก่คณะเดินทางของสเลเดน ตั้งแต่นี้เป็นต้นไป หอการค้าอังกฤษที่ย่างกุ้งพยายามเร่งเร้ารัฐบาลให้ใช้มาตรการที่เข้มแข็งกว่าเดิม ในการติดต่อกับราชสำนักแห่งกรุงอังวะ แม้แต่ข้าราชการอังกฤษบางคนก็แสดงความเห็นสนับสนุนว่า อังกฤษควรจะเป็นผู้ควบคุมวิเทโศบายของพม่าไว้

แต่ลอร์ด ลอว์เรนซ์ ไม่พอใจการกระทำของสเลเดน เขาไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งกับการที่อังกฤษจะขยายดินแดนต่อไปอีก เพราะอาจจะก่อให้เกิดความยุ่งยากกับพม่า ลอร์ด เมโย ผู้ปฏิบัติหน้าที่สืบต่อมาได้กล่าวเตือนฟีตช์ว่า โครงการซึ่งเขาคิดไว้นั้นล้ายุคเกินไปประมาณหนึ่งชั่วอายุคน ต่อมารายงานของสโตรเวอร์ซึ่งทำให้

อังกฤษผิดหวังเกี่ยวกับการค้าของอังกฤษที่พะโม หลังจากที่อังกฤษได้เปิดเดินเรือกลไฟแล้ว ก็ยิ่งทำให้ความหวังดังกล่าวลดน้อยลง

แต่อังกฤษก็กลับมาฟื้นฟูโครงการนี้ใหม่ใน ค.ศ. 1874 เมื่อลอร์ด ซอลส-เบอรี ซึ่งเป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศสำหรับกิจการอินเดีย ในสมัยที่ดิสเรลิจัดตั้งรัฐบาลใหม่ได้ออกคำสั่งให้ทำการสำรวจเส้นทางของสไปรย์ หรือของผู้อื่นใหม่อีก ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามคำเรียกร้องของหอการค้าอังกฤษ รัฐบาลอินเดียได้ตัดสินใจที่จะสนับสนุนการสำรวจเส้นทางสายพะโม ตามโครงการแล้วมีคณะสำรวจสองชุด ชุดแรกประกอบด้วยพันเอกฮอเรซ บราวน์ นักภูมิศาสตร์เนย์ เอเลียสและดร. จอห์น แอนเดอร์สัน ซึ่งจะเริ่มสำรวจจากพะโม ชุดที่สองมีออกัสตัส มาร์การีเป็นหัวหน้า และจะเริ่มสำรวจจากเซี่ยงไฮ้ มาร์การีสำรวจเสร็จและมาถึงพะโมเมื่อวันที่ 17 มกราคม ค.ศ. 1875 ก่อนที่บราวน์จะออกเดินทางจากพะโม ดังนั้น มาร์การีจึงเดินทางกลับก่อนคณะสำรวจพะโมหนึ่งวันล่วงหน้าเพื่อเตรียมการให้ แต่ในวันที่ 21 กุมภาพันธ์ ที่มันวาย ระหว่างครึ่งทางที่ตรงไปยังเตอยู มาร์การีถูกชาวพื้นเมืองจีนฆาตกรรมเพราะบุคคลเหล่านี้เดือดแค้น เมื่อทราบข่าวว่าคณะสำรวจมีจุดมุ่งหมายที่จะเตรียมสร้างทางรถไฟผ่านประเทศจีน การที่จีนคอยคุกคามต่อไปอีกอย่างหนักทำให้คณะสำรวจของบราวน์ต้องเดินทางกลับพะโม ดังนั้น การสำรวจจึงเป็นอันล้มเลิก

การส่งคณะสำรวจไปครั้งนี้เป็นความพยายามครั้งสุดท้ายของอังกฤษ ที่จะใช้เส้นทางพะโมเข้าไปสู่ประเทศจีน ในสมัยที่พม่ายังมีอำนาจในการปกครองประเทศ อังกฤษส่งผู้แทนจากฮันเค้าไปยูนนานเพื่อสืบสวนคดีฆาตกรรมมาร์การี ผู้แทนได้รายงานว่าเส้นทางไม่เหมาะที่จะใช้สร้างทางรถไฟ นอกจากนี้ ยังมีสาเหตุต่าง ๆ อีกที่ทำให้การค้นหาเส้นทางผ่านภาคเหนือของพม่าที่ดีกว่านั้นเป็นไปไม่ได้ เช่น การที่พระเจ้าธีบอขึ้นครองราชบัลลังก์ใน ค.ศ. 1878 การที่อังกฤษถอนผู้แทนของตนออกจากพะโมในภายหลัง ตลอดจนการปิดที่พำนักของผู้แทนอังกฤษที่มัณฑะเล ดังนั้น อังกฤษจึงหันไปสนใจเส้นทางเมาะลำเลิงแทน

ทั้งชาวพม่าและชาวอังกฤษพากันถือว่าพระเจ้ามินดงทรงเป็นผู้ที่น่าเคารพนับถือยิ่ง เพราะได้รับยกย่องว่าเป็นผู้ปฏิรูปศาสนาพุทธในประวัติศาสตร์ของพม่า พระองค์ทรงยึดแนวความคิดเห็นอันถูกต้องเช่นเดียวกับพระเจ้าปดุงที่ว่า คณะสงฆ์ในพุทธศาสนาควรจะมุ่งอยู่กับศาสนาเพียงอย่างเดียว พระองค์ทรงปรับปรุงระเบียบวินัยให้เคร่งครัดขึ้น และในขณะเดียวกันก็ทรงดำเนินการเพื่อทำให้คณะสงฆ์จงรัก

ภักดีต่อราชบัลลังก์ซึ่งเป็นผู้พิทักษ์และเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภก พระองค์ทรงถวายปัจจัยอย่างมโหฬารต่อพระสงฆ์ทั้งหลายในนครหลวง บรรดาผู้ที่ทำการเพาะปลูกในธรณีสงฆ์ก็ได้รับยกเว้นไม่ต้องชำระภาษีที่เรียกว่า ทัตทาเมดา พระองค์ทรงปรึกษาพระสงฆ์ผู้ทรงคุณวุฒิในเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับศาสนา และโปรดให้บรรดาเจ้าอาวาสกราบบังคมทูลพระองค์โดยตรงเกี่ยวกับเรื่องทางฝ่ายฆราวาส ทรงแต่งตั้งผู้ใหญ่บ้านและข้าราชการประจำท้องถิ่นตามคำกราบทูลเสนอแนะของเจ้าอาวาสประจำท้องถิ่นนั้น ๆ ทรงกระทำการถึงขนาดให้ตรึงอุโพ ผู้ซึ่งเป็นฆราวาสบนไม้กางเขน เนื่องจากเขากล่าวหาว่าไม่มีสงฆ์ที่ประพฤติตามระเบียบวินัยพุทธศาสนาที่แท้จริงเลย พระองค์ต่างจากพระเจ้าปดุงในข้อที่ทรงมีความสัมพันธ์อันดีเลิศกับพุทธจักร ข้าราชการของพระองค์ดำเนินงานร่วมกับสังฆราชได้อย่างกลมเกลียวกัน มหาทันหวุ่นเป็นผู้ควบคุมระเบียบวินัยของวัด สภาสุธรรมะพิจารณาสงฆ์ที่กระทำความผิดต่อรัฐ และผู้กระทำผิดจะถูกถอดและส่งตัวไปให้เจ้าหน้าที่ฝ่ายฆราวาสพิจารณา ในค.ศ. 1865 อูนะเยยาผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งสังฆราชได้ถึงแก่มรณภาพ พระเจ้าอยู่หัวและพระมเหสีทรงมีพระราชดำริขัดแย้งกัน จึงได้ปล่อยตำแหน่งนี้ว่างไว้ พระเจ้ามินดงเองทรงทำหน้าที่แทนสังฆราช สาเหตุของความยุ่งยาก คือ ความแตกร้าวระหว่างชเวยินเกงผู้เคร่งศาสนาและพระราชาคณะแห่งสภาสุธรรมะ ความแตกร้าวนี้รุนแรงและดำเนินไปเป็นระยะเวลานาน โดยที่อังกฤษไม่อาจแต่งตั้งตำแหน่งสังฆราชได้

พระเจ้ามินดงทรงดำเนินนโยบายที่จะให้ราชสำนักและนครหลวงของพระองค์ เป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนาและศูนย์กลางของการศึกษาในโลก ในระยะหลัง ๆ นี้ นายกรัฐมนตรีอูนุก็ดำเนินนโยบายตามรอยพระบาทของพระองค์ พระองค์ทรงสร้างวัดขนาดใหญ่หลายแห่งล้อมรอบเมืองมัณฑะเล เป็นตัวอย่างศิลปะพม่าในยุคปัจจุบันที่ละเอียดอ่อนที่สุด ใน ค.ศ. 1871 พระองค์ทรงปฏิบัติตามความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ในพระชนมชีพของพระองค์เป็นผลสำเร็จ คือ ทรงจัดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎกเป็นครั้งที่ห้าในประวัติพระพุทธศาสนา ใน ค.ศ. 1860 เพื่อเตรียมการดังกล่าว ได้มีการเริ่มชำระคัมภีร์ภาษาบาลีโดยสมบูรณ์ ในที่ประชุมสงฆ์ประมาณ 2,400 รูป มีการสาธยายข้อความของพระไตรปิฎกและอรรถกถาซึ่งได้รับการชำระแล้ว และต่อมาภายหลังได้รับการจารึกเป็นภาษาพม่าที่พระเจดีย์กุโสดอ พระไตรปิฎกจารึกบนแผ่นหินอ่อน 733 แผ่น ส่วนอรรถกถาจารึกลงบนแผ่นเงินแผ่นทองที่พระเจดีย์องค์กลาง พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะ

รวบรวมพุทธศาสนิกชนชาวพม่าทั้งหมด เพื่อให้ร่วมถวายความจงรักภักดีต่อพระองค์ สภาลงมติให้สร้างฉัตรอันใหญ่บนยอดเจดีย์ชเวดากองอันมีชื่อเสียงที่ย่างกุ้ง เจ้าหน้าที่อังกฤษเข้าใจดีว่าพม่าจัดพิธีนี้ขึ้นเพื่อเป็นการแสดงความรู้สึกชาตินิยม อังกฤษก็อนุมัติให้พม่าประกอบพิธีนี้ได้ โดยมีข้อแม้ว่าพระเจ้าแผ่นดินจะต้องไม่ปรากฏพระองค์อยู่ ณ ที่นั้น ผู้แทนของพระองค์จึงเป็นผู้ประกอบพิธีดังกล่าวท่ามกลางความชื่นชมยินดีอันใหญ่หลวง ฉัตรซึ่งประดับไปด้วยเพชรพลอยมีค่าประมาณ 62,000 ปอนด์นั้น ยังคงประดิษฐานอยู่เหนือพระสถูปอันสง่างามจนทุกวันนี้

ความสัมพันธ์ที่พระเจ้ามินดงทรงมีต่อชาวอังกฤษมักจะถูกต้องตามขนบประเพณีเสมอ แม้ว่าจะมีเรื่องที่น่าเสียใจเกิดขึ้นหลายครั้งก็ตาม พระองค์ทรงหวังว่าจะสามารถวิงวอนอังกฤษให้คืนหงสาวดีให้แก่พระองค์ได้ แต่ก็ทรงมีพระขัตติยะมานะยอมรับเหตุการณ์ที่พระองค์ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ หลังการจลาจลใน ค.ศ. 1866 พระองค์ทรงรู้สึกผิดหวังที่อังกฤษขัดขวางมิให้พระองค์สั่งอาวุธเข้ามาภายในประเทศ พระองค์ทรงรู้สึกว่าชาวอังกฤษควรจะเห็นพระทัยพระองค์มากกว่านี้ ในยามที่ทรงเผชิญกับความยุ่งยากอันร้ายแรงภายในพม่า ตั้งแต่นั้นมา พระองค์ก็ทรงผูกมิตรไมตรีกับประเทศยุโรปอื่นๆ ด้วยพระปรีชาสามารถ เช่น กับประเทศฝรั่งเศสและอิตาลี ทั้งนี้เพื่อเป็นเครื่องคานอิทธิพลอังกฤษไว้ พระราชสาส์นซึ่งแสดงไมตรีจิตที่พระองค์ทรงได้รับจากสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรีย มีส่วนทำให้พระองค์ทรงส่งคินหวุ่น มิงคยี อัครมหาเสนาบดีของพระองค์ไปอังกฤษใน ค.ศ. 1872 มิงคยีเป็นสมาชิกคนแรกของสภาลุดดอว์ที่เคยไปประเทศอังกฤษ แต่การไปอังกฤษคราวนี้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่าดีขึ้นเพียงเล็กน้อยเท่านั้น สิ่งที่ทำให้มิงคยีผิดหวังอย่างมากก็คือ ในระหว่างที่สมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียทรงจัดงานเลี้ยงต้อนรับเขานั้น รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศสำหรับกิจการอินเดียเป็นผู้แนะนำเขา แทนที่จะเป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศอังกฤษ อีกประการหนึ่ง รัฐบาลอังกฤษรู้สึกไม่พอใจเมื่อได้ทราบว่าในระหว่างทางไปกรุงลอนดอนนั้น มิงคยีได้แวะเจรจาทำสัญญากับฝรั่งเศสและอิตาลี พม่าจ้างนายช่างชาวฝรั่งเศสให้ปฏิบัติงานที่มัณฑะเลมานานแล้ว พวกนี้ได้ช่วยสร้างเมืองในพระราชวัง ควบคุมการทำเหรียญกษาปณ์ใหม่ของพระเจ้ามินดง และเป็นผู้อำนวยการโรงงานผลิตอาวุธพม่า

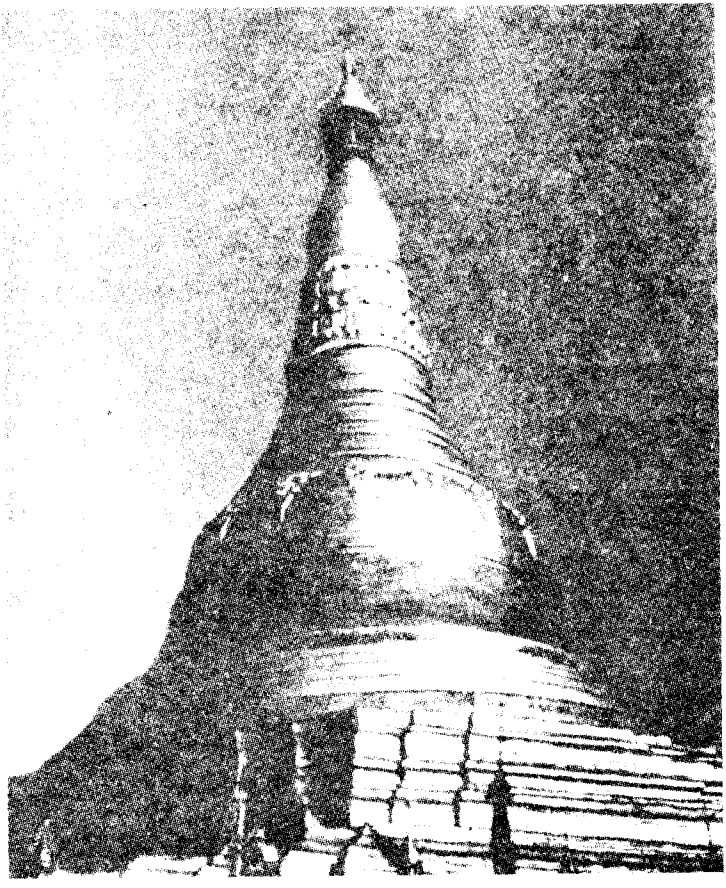

พระเจดีย์ชเวดากองที่ย่างกุ้ง

ฝรั่งเศสก็รีบส่งคองท์ เดอ รอชชูอารต์ ไปเพื่อแลกเปลี่ยนสัตยาบันของร่างสัญญาพาณิชย์ซึ่งได้ลงนามกันที่ปารีส ในระหว่างทางที่จะไปยังมัณฑะเลใน ค.ศ. 1873 เขาเดินทางผ่านอินเดียและได้พบกับผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียที่อัครา รอชชูอารต์ให้คำยืนยันกับผู้สำเร็จราชการอังกฤษอย่างหนักแน่นที่สุดว่า ฝรั่งเศสไม่มีแผนการใด ๆ เกี่ยวกับพม่าเลย แม้จะมีการเจรจากันแต่ก็ไม่ได้ทำสัญญา เพราะพม่าต้องการประเทศพันธมิตรอันแท้จริงที่พร้อมจะส่งอาวุธให้ ส่วนฝรั่งเศสก็ต้องการที่จะเข้าดูแลบ่อทับทิมที่โมกค ทับทิมเป็นสินค้าประเภทหนึ่งที่พระเจ้าแผ่นดินพม่าทรงผูกขาดอย่างเข้มงวดจนกระทั่งเวลานั้น อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสและพม่าก็ได้มีข้อตกลงลับสามข้อด้วยกัน ข้อแรกนั้น ฝรั่งเศสสัญญาที่จะให้ความช่วยเหลือตัดสินกรณีพิพาทซึ่งมีพม่าเป็นประเทศคู่กรณี ข้อที่สองบ่งไว้ว่า ฝรั่งเศสจะส่งนายทหารมาช่วยฝึกฝนกองทัพบกพม่า ส่วนข้อที่สามกำหนดว่า ชาวฝรั่งเศสในพม่าต้องขึ้นศาลพม่าเมื่อกระทำผิด ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นข้อความนอกเหนือคำสั่งที่ผู้แทนฝรั่งเศสได้รับจากรัฐบาลของตน ต่อมารัฐมนตรีว่าการต่างประเทศฝรั่งเศสจึงไม่ยอมรับรู้ข้อตกลงดังกล่าว

พม่าทำสัญญาพาณิชย์กับอิตาลีด้วยใน ค.ศ. 1872 แต่ไม่มีผลร้ายต่ออังกฤษ พระเจ้ามินดงทรงดำเนินการทางการทูตครั้งนี้เพราะทรงปรารถนายิ่งที่จะแสดงให้เห็นว่าพม่ายังเป็นเอกราชอยู่ การที่รัฐบาลอังกฤษตัดสินใจใน ค.ศ. 1871 ที่จะให้ผู้สำเร็จราชการอินเดียเป็นผู้ดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและราชสำนักแห่งกรุงอังวะ ทำให้พระองค์ทรงรู้สึกเสียพระเกียรติยิ่ง พระองค์ทรงพระพิโรธที่อังกฤษปฏิบัติราวกับพระองค์เป็นเจ้าผู้ครองรัฐพื้นเมืองในอินเดีย ถ้าอังกฤษคิดให้รอบคอบและมีวิจารณญาณลึกซึ้งกว่านี้เพียงเล็กน้อยแล้ว ความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่าคงจะราบรื่นกว่านี้ และคงจะไม่เสื่อมโทรมลงในระยะไม่กี่ปีก่อนที่พระเจ้ามินดงจะเสด็จสวรรคต

ท่าทีของบรรดานักธุรกิจชาวอังกฤษในย่างกุ้งก็ไม่ช่วยทำให้บรรยากาศดีขึ้น บุคคลเหล่านี้รู้สึกโกรธเคืองที่แม้อังกฤษจะพยายามเปิดการค้ากับจีนด้วยวิธีต่าง ๆ แต่ก็ไม่สำเร็จ นอกจากนี้ก็ไม่พอใจในวิธีการค้าของกษัตริย์พม่า เพราะแม้ว่าตามสัญญาฉบับ ค.ศ. 1867 พม่าตกลงจะยกเลิกระบบการผูกขาดสินค้า พระองค์ก็ไม่เคยลดหย่อนการควบคุมสินค้าขาออกเลย เช่น สินค้าประเภทฝ้าย ข้าวสาลี น้ำตาล บีก ใบชา รังนกและงาช้าง และผู้ที่นำสินค้าออกต้องซื้อสินค้าเหล่านี้ในอัตราที่

แพงกว่าท้องตลาดมาก สาเหตุที่ทำให้เกิดความรำคาญอีกประการหนึ่งก็คือ การที่ผู้แทนของกษัตริย์ซื้อข้าวโดยตรงตามบริเวณปากแม่น้ำได้ แทนที่จะต้องซื้อผ่านนายหน้าใหญ่ ๆ และมีสิทธิที่จะซื้อของใช้ในกัลกัตตาโดยตรง เมื่อราคาสินค้าที่ย่างกุ้งแพงจนเกินไป

แต่ระยะหัวเลี้ยวหัวต่อที่แท้จริง ซึ่งต่อมาภายหลังทำให้ไม่อาจปรับปรุงให้สัมพันธภาพระหว่างอังกฤษและพม่าคืนดีได้ เป็นผลมาจากการที่คณะทูตของเซอร์ดักลาส ฟอร์ไซธ์เดินทางไปมัณฑะเลในค.ศ. 1875 ในการกำหนดพรมแดนเมื่อสิ้นสงครามระหว่างพม่าและอังกฤษเป็นครั้งที่สองแล้ว ลอร์ดแดลฮูซีตกลงที่จะเคารพอธิปไตยของพวกกะเหรี่ยงตามข้อเสนอของหัวหน้าเผ่ากะเหรี่ยงแดง ชนเผ่านี้อาศัยอยู่ตามแถบภูเขาที่เรียกว่าดินแดนกะเหรี่ยงตะวันตก แต่ชาวกะเหรี่ยงดังกล่าวนี้เป็นนักค้าทาส ดำเนินธุรกิจโดยการกวาดต้อนทาสพม่าและชาวไทยใหญ่ไปขายในเมืองไทย จึงมักจะเกิดข้อขัดแย้งกันเสมอระหว่างย่างกุ้งและมัณฑะเล เนื่องจากเจ้าหน้าที่ประจำท้องถิ่นพม่ายุยงบุคคลเหล่านั้นให้เข้าไปก่อกวนในเขตอังกฤษ

เนื่องจากลอร์ดแดลฮูซี ได้สัญญาที่จะป้องกันชาวพื้นเมืองให้พ้นจากการรุกรานจากภาคเหนือ เมื่อพระเจ้ามินดงทรงส่งกองทัพไปยึดครองภาคตะวันตกของดินแดนกะเหรี่ยงใน ค.ศ. 1873 อังกฤษจึงส่งคำประท้วงไปยังมัณฑะเล พระเจ้ามินดงก็ทรงโต้ตอบโดยประกาศความเป็นใหญ่เหนือดินแดนนั้น คณะทูตฟอร์ไซธ์เป็นผู้แก้ไขปัญหานี้จนเป็นที่เรียบร้อยใน ค.ศ. 1875 และเป็นผู้เจรจาทำความตกลงกำหนดให้ทั้งสองฝ่ายเคารพในอธิปไตยของกะเหรี่ยงแดง ขากลับจากมัณฑะเลฟอร์ไซธ์ประท้วงการที่เขาต้องถอดรองเท้าและนั่งลงบนพื้นในขณะที่เข้าเฝ้ากษัตริย์ "ปัญหารองเท้า" ได้กลายเป็นเรื่องแสลงใจสำหรับผู้แทนอังกฤษ แต่พม่าก็ได้ลดหย่อนข้อกำหนดในทางมารยาทลงมากเพื่อไม่ให้ชาวยุโรปลำบากจนเกินไป และในสายตาของพม่าแล้วก็ไม่เป็นการเสียเกียรติเลย แต่นับว่าเป็นคราวเคราะห์ยิ่งสำหรับพม่าที่ชาวอังกฤษในประวัติศาสตร์ยุคนั้น ได้รับการปลูกฝังให้มีความหยิ่งและภาคภูมิใจในจักรวรรดิของตน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็สามารถทำให้เรื่องเล็กกลายเป็นเรื่องใหญ่โตได้

ต่อมาในปีเดียวกันนั้น คณะทูตพม่าเดินทางไปเฝ้ามกุฎราชกุมารอังกฤษ ซึ่งภายหลังทรงเป็นพระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 7 ณ ท้องพระโรงใหญ่ที่กัลกัตตาเพื่อเป็นเกียรติแก่พระองค์ในคราวเสด็จประพาสอินเดีย ในระหว่างพระราชพิธี เป็นธรรมดาที่

อังกฤษจัดให้ผู้แทนพม่านั่งเก้าอี้และสวมรองเท้า รัฐบาลอินเดียซึ่งพยายามที่จะฝืนพระทัยพระเจ้ามินดงได้ออกคำสั่งว่า ตั้งแต่นี้ต่อไปผู้แทนอังกฤษที่มัณฑะเลไม่ต้องถอดรองเท้าเมื่อเข้าเฝ้า แต่พระเจ้ามินดงไม่อาจทรงยอมจำนนต่อคำขาดดังกล่าว ตั้งแต่นั้นมา ผู้แทนอังกฤษจึงไม่สามารถเข้าเฝ้าพระองค์ในท้องพระโรงได้ การที่ผู้แทนอังกฤษขาดการติดต่อโดยตรงกับกษัตริย์พม่าเช่นนี้ เป็นผลเสียอย่างร้ายแรงแก่ทั้งสองฝ่าย

ในระหว่างรัชสมัยของพระเจ้ามินดง พม่าได้ปรับปรุงการปกครองของตนให้ทันสมัยขึ้นเป็นครั้งแรก โดยการให้เงินเดือนในอัตราแน่นอนแก่ข้าราชการชั้นสูงแทนที่จะแบ่งที่ดินให้ไปปกครองตามแบบดั้งเดิมและหาผลประโยชน์เอาเอง นอกจากนี้ พระเจ้ามินดงยังได้ใช้วิธีเก็บภาษีที่เรียกว่า **ทัตทาเมดา** เรียกเก็บจากครอบครัวชาวพม่าโดยประเมินภาษีแตกต่างกันไปแต่ละปี ชาวพม่าจะได้รับการผ่อนภาษีในยามฝนแล้ง หรือไร่นาถูกไฟป่าไหม้ การที่พระองค์ทรงเรียกเก็บภาษีดังกล่าวก็เพื่อยกระดับภาษีอากรที่จำเป็น เพื่อนำเงินมาใช้ในการปรับปรุงประเทศ นับเป็นความก้าวหน้าที่เด่นเมื่อเปรียบเทียบกับพระราชกรณียกิจของกษัตริย์พม่าองค์ก่อน ๆ แต่พระเจ้ามินดงเองไม่ทรงรู้จักระบบการปกครองอื่นใดที่จะนำมาใช้ปรับปรุงประเทศให้ผลไกลกว่านี้ พระองค์ไม่เข้าใจทราบภาษายุโรปและไม่ได้ทรงจ้างครูชาวอังกฤษมาถวายพระอักษรให้แก่โอรสของพระองค์ ดังเช่นที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงกระทำ ถึงกระนั้นก็ตามพระองค์ก็ทรงพยายามปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัย สนธิสัญญาพาณิชย์ที่ทำกับรัฐบาลอังกฤษในอินเดีย ทำให้การค้าเจริญขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในภาคเหนือและภาคใต้ของพม่า การค้าทางแถบลุ่มน้ำอิระวดีเพิ่มขึ้นจาก 71 ล้านรูปี ใน ค.ศ. 1858–1859 เป็น 377 ล้านรูปีใน ค.ศ. 1877–1878 พระองค์ทรงจัดตั้งระบบโทรเลขขึ้นใช้ตามระหัสมอร์ส แต่ดัดแปลงใช้อักษรพม่าและทรงจัดให้มีการเดินเรือกลไฟในแม่น้ำอิระวดีโดยให้เป็นรัฐวิสาหกิจ พระองค์ทรงสร้างโรงงานอุตสาหกรรมซึ่งใช้เครื่องจักรยุโรปผลิตครั่ง สีเสียด น้ำตาล ฝ้ายและสินค้าไหม พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์องค์แรกของพม่าซึ่งประกาศใช้เหรียญกษาปณ์ ทรงใช้เงินรูปีรูปนกยูงที่สวยงามแทนก้อนเงินเล็ก ๆ ซึ่งใช้เป็นเงินตราเหรียญกษาปณ์นี้มีใช้ทั้งในราชอาณาจักรของพระองค์และของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกกันว่าเงินบาท ซึ่งมีอัตราส่วนหนึ่งต่อร้อยของเงินอินเดียที่มีค่าเท่ากับ 3.65 ปอนด์

พระเจ้ามินดงสิ้นพระชนม์ลงใน ค.ศ. 1878 โดยมิได้ทรงแต่งตั้งผู้ใดให้สืบราชบัลลังก์ต่อไป ใน ค.ศ. 1867 พระองค์รับสั่งกับนายอัลเบิร์ต ฟิตซ์ในขณะที่กำลังเจรจาทำสัญญาพาณิชย์ในปีนั้นว่า ตั้งแต่รัชทายาทถูกปลงพระชนม์เมื่อปีก่อน พระองค์มิได้ทรงประกาศตั้งผู้ที่จะสืบราชบัลลังก์ต่อไป เพราะมีพระประสงค์ที่จะหลีกเลี่ยงอันตรายซึ่งอาจจะเกิดจากความทะเยอทะยานของโอรสองค์หนึ่งองค์ใด ตามคำกล่าวของฟิตซ์[1] พระองค์ทรงรับสั่งต่อไปว่า ไม่ว่ากรณีใด ๆ ก็ตาม 'จะต้องเกิดความแตกแยกอย่างใหญ่หลวงขึ้นในระหว่างผู้อ้างสิทธิในราชบัลลังก์ทั้งหลาย และจะก่อให้เกิดความเดือดร้อนแผ่ไปถึงดินแดนในครอบครองของอังกฤษ จนรัฐบาลอังกฤษอาจจะต้องเข้าแทรกแซงไม่ว่าปรารถนาที่จะทำเช่นนั้นหรือไม่' เจ้าหน้าที่อังกฤษเองมักเร่งเร้าพระองค์อยู่บ่อย ๆให้แต่งตั้งผู้ที่จะสืบราชบัลลังก์ต่อไป บุคคลที่สมควรแก่ตำแหน่งรัชทายาทและเป็นที่นิยมที่สุด คือ เจ้าชายนยองยาน ขณะที่พระองค์ใกล้จะสิ้นพระชนม์ก็ทรงมีรับสั่งให้เจ้าชายองค์นี้ไปเฝ้าในพระราชวัง สันนิษฐานกันว่าพระองค์ทรงตั้งพระทัยที่จะแต่งตั้งให้เป็นผู้ครองราชบัลลังก์สืบต่อจากพระองค์ แต่เจ้าชายนยองยานทรงทราบว่ามีการวางแผนในพระราชวังเพื่อยกเจ้าชายธีบอขึ้นเป็นกษัตริย์ จึงเกรงว่าจะเป็นกลอุบายมากกว่า พระองค์และพระอนุชาจึงเสด็จหนีไปพำนักอยู่ในที่พักของผู้แทนอังกฤษ คินหวุ่น มิงคยี ได้ขอตัวเจ้าชายทั้งสององค์คืนอย่างเป็นทางการ ผู้แทนอังกฤษกลับส่งตัวเจ้าชายดังกล่าวไปยังกัลกัตตาและรับบำนาญอังกฤษ นับว่าเป็นการกระทำที่ไม่ฉลาดอย่างยิ่ง

พระเจ้ามินดงซึ่งใกล้จะสิ้นพระชนม์จึงทรงเสนอว่า ควรจะแต่งตั้งเจ้าชายสามพระองค์ให้ร่วมกันปกครอง แต่คินหวุ่น มิงคยีและพรรคพวกไม่เห็นด้วยเพราะเกรงว่าจะก่อให้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้น ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนั้นเอง คินหวุ่น มิงคยีจึงวางแผนจะสถาปนาเจ้าธีบอขึ้นเป็นกษัตริย์ แต่พระองค์ก็เป็นบุคคลซึ่งไม่มีชื่อเสียงเลย พวกหวุ่นคยีจึงวางแผนการที่จะปกครองประเทศโดยการควบคุมของคณะเสนาบดี ดังเช่นที่เขาทราบอย่างลางเลือนว่าเป็นแบบการปกครองที่มีพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ แม้แต่ผู้แทนอังกฤษก็หวังอย่างยิ่งว่าวิธีการดังกล่าวจะเป็นการริเริ่มปฏิรูปการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญขึ้นในพม่า

ไม้ตายของคินหวุ่น มิงคยี คือ จะปลดพระเจ้าธีบอออกจากราชบัลลังก์ถ้าพระองค์ทรงก่อความยุ่งยากขึ้น แต่เขาดำเนินการผิดพลาดมากที่มิได้คำนึงถึง

---

[1] Albert Fytche, **Burma Past and Present**, 1878, Vol. 1,p. 234.

เจ้าหญิงสุภยลัตผู้ทรงเป็นบุคคลที่วางแผนให้ธีบอตั้งเป็นอัครมเหสี ทันทีที่พระนางได้เป็นพระราชินี ก็ทรงชักจูงให้พระสวามีจำคุกและสังหารชีวิตบุคคลในพระราชวงศ์ประมาณแปดสิบคนในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1879 โดยทรงอ้างว่ามีอันตรายร้ายแรงซึ่งอาจจะก่อให้เกิดกบฏขึ้นได้ คินหวุ่น มิงคยีและพรรคพวกไม่ได้พยายามป้องกันการกระทำอันทารุณนี้ แต่กลับเชื่อว่าคงจะช่วยให้พวกตนคุมอำนาจการปกครองได้ง่ายขึ้น ดังนั้น เมื่อซอร์เจ้าหน้าที่อังกฤษทราบความจริงหมดแล้วจึงประท้วงอย่างรุนแรง คินหวุ่น มิงคยีตอบว่าในฐานะกษัตริย์ผู้ทรงมีอำนาจอธิปไตย พระองค์ย่อมทรงมีสิทธิที่จะใช้มาตรการอันจำเป็นเพื่อป้องกันความยุ่งยากในประเทศของพระองค์ได้ ทั้งยังมีเหตุการณ์ที่เป็นตัวอย่างที่ดีทำนองนี้มาก่อนแล้ว ถึงกระนั้นก็ดี เมื่อซอร์ขู่ว่าจะชักธงอังกฤษลง และตัดความสัมพันธ์ทางการทูตโดยสิ้นเชิง ก็ทำให้เกิดความตื่นตระหนกขึ้นในพระราชสำนัก และได้มีการเกณฑ์ทหารกันอย่างรีบด่วนเพราะกลัวว่าอังกฤษจะยกกองทัพไปโจมตีมัณฑะเล

ในเวลาไม่นานนัก พวกนิยมการปกครองโดยคณะเสนาบดีก็พบว่าพวกเขายากที่จะลดพระราชอำนาจของพระเจ้าธีบอลงได้ แต่พวกเขาเองกลับถูกพระมเหสีพระทัยแข็งและพรรคพวกใจอำมหิตที่อยู่เบื้องหลังตัดทอนอำนาจลง เพราะพระนางทรงแต่งตั้งให้คนโปรดคือ แตงดา มิงคยี เข้าดำรงตำแหน่งสำคัญในพระราชวัง ส่วนคินหวุ่น มิงคยียังคงเป็นเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ในคณะรัฐบาลอยู่ เนื่องจากพระเจ้าธีบอทรงเกรงว่าถ้าปลดเขาออกจากตำแหน่งแล้ว อาจจะก่อให้เกิดการกบฏขึ้น แต่ทว่า แตงดา มิงคยีและพรรคพวกซึ่งห้อมล้อมอัครมเหสีเป็นผู้ใช้อำนาจทั้งหมด พระนางสุภยลัตทรงมีอิทธิพลเหนือพระเจ้าธีบอผู้อ่อนแอทุกอย่าง พระนางทรงสามารถห้ามมิให้พระองค์มีพระสนมกำนัลครบตามจำนวนที่กำหนดไว้ให้สมตำแหน่งกษัตริย์ได้

เรื่องที่น่าสลดใจที่สุดของสภาวการณ์ขณะนั้นในบางส่วน คือ การที่ผู้แทนอังกฤษไม่สามารถปฏิบัติภารกิจของตนได้ เพราะรัฐบาลอินเดียมีคำสั่งอันโง่เขลาในเรื่องรองเท้า ต่อมาซอร์ถึงแก่กรรมด้วยพิษไข้ซึ่งเกิดจากโรคปวดในข้อในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1879 และผู้ที่ดำรงตำแหน่งสืบต่อมา คือ พันเอกฮอเรซ บราวน์ซึ่งพูดภาษาพม่าได้และมีประสบการณ์ดีเกี่ยวกับประเทศพม่า คำวิพากษ์วิจารณ์ซึ่งเขาเขียนไว้ในบันทึกหลังจากที่เดินทางมาถึงนครหลวงไม่นาน ทำให้เราทราบว่าอังกฤษได้สูญเสียอะไรไปบ้าง ซอร์บันทึกไว้ว่า “เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินองค์เดิมทรงทำ

หน้าที่เสนาบดีว่าการต่างประเทศด้วย และไม่เคยมีการเจรจาทำสัญญาใด ๆ สำเร็จได้ถ้าไม่ได้เข้าเฝ้าพระองค์เป็นการส่วนตัว การเปลี่ยนแปลงโดยกะทันหันนี้ (คือคำสั่งเรื่องรองเท้า) ทำให้กิจการสำคัญ ๆ ต้องหยุดชะงักลงโดยสิ้นเชิง..... การที่ผู้แทนคนก่อนๆ เข้าเฝ้าที่พระราชวังบ่อยๆ และติดต่อกับพระเจ้าแผ่นดินและข้าราชบริพารด้วยความเต็มใจ จึงเป็นวิธีทางเดียวที่ดีที่สุดที่จะทำให้แน่ใจว่าอะไรกำลังเกิดขึ้นภายนอกที่พักของตน"

การที่ลอร์ด ลิตตันซึ่งเป็นคนก้าวร้าวได้เป็นผู้สำเร็จราชการอินเดีย ในขณะที่พระเจ้าธีบอขึ้นครองราชบัลลังก์นั้น นับเป็นคราวเคราะห์ร้ายของความสัมพันธ์ระหว่างอังกฤษและพม่า เขามีคำสั่งให้ชอร์แจ้งให้หวุ่นคยีทราบว่า การที่อังกฤษจะรับรองและสนับสนุนการขึ้นครองราชย์ดังกล่าวนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับขอบเขตของนโยบายใหม่ที่กษัตริย์พม่าจะใช้ดำเนินกับอังกฤษ โดยอนุญาตให้เจ้าหน้าที่อังกฤษเข้าเฝ้าพระองค์ได้อย่างเสรี และให้อังกฤษมีอิทธิพลเหนือนโยบายของราชสำนักพม่ามากขึ้นกว่าเดิม อย่างไรก็ตาม แทนที่พระเจ้าธีบอจะมีพระราชสาสน์ไปยังรัฐบาลอังกฤษที่กัลกัตตา กลับมีพระราชสาสน์ตรงไปยังสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียและลอร์ดซอลสเบอรี ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศในขณะนั้น เมื่อลอร์ด ลิตตัน ได้ทราบข่าวการสังหารหมู่ซึ่งเกิดขึ้นในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1879 ก็เร่งเร้ารัฐบาลอังกฤษที่กรุงลอนดอนให้ยื่นคำขาดไปยังมัณฑะเล ทำให้มีความรู้สึกว่าลอร์ด ลิตตันตั้งใจอย่างจริงจังที่จะสร้างสถานการณ์อันจะนำไปสู่สงคราม แต่ในขณะนั้น อังกฤษกำลังทำสงครามซึ่งไม่สู้จะรุ่งโรจน์นักถึงสองแห่ง คือ กับอัฟกานิสถานและกับเชเทวาโย แม่ทัพซูลู และยังเกิดกรณีพิพาทกับพวกบัวร์ในแอฟริกาอีก ดังนั้นจึงไม่อาจเสี่ยงที่จะทำสงครามกับพม่า ผู้เชี่ยวชาญทางทหารมีความเห็นว่าการยึดมัณฑะเลนั้นง่าย แต่จะต้องใช้กำลังทหารมากกว่าที่มีอยู่ในขณะนั้นเป็นจำนวนพัน ๆ คน ในอันที่จะให้พม่ากลับคืนสู่ความสงบในภายหลังได้ เมื่อได้รับคำแนะนำเช่นนี้ รัฐบาลจึงบังคับให้รัฐบาลอินเดียดำเนินนโยบาย 'อดกลั้นอย่างที่สุด' และแจ้งให้ลอร์ด ลิตตันทราบอย่างแข็งขันว่าอังกฤษมีนโยบายที่จะผูกมิตรกับรัฐบาลของพระเจ้าธีบอมากขึ้น แต่ความห่วงใยในความปลอดภัยของเจ้าหน้าที่อังกฤษ ทำให้อังกฤษต้องส่งเรือกลไฟติดอาวุธไปประจำที่พรมแดนพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือถ้าเกิดความยุ่งยากขึ้น ชาวอังกฤษพากันอพยพออกจากมัณฑะเล และในปลายเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1879 พันเอกบราวน์ ได้รับ

อนุมัติให้มอบหน้าที่ของตนให้แก่นายเซนต์ บาร์บ และกลับไปยังเขตปกครองของอังกฤษในพม่า เดือนต่อมา เซอร์หลุยส์ คาวานญาริเจ้าหน้าที่อังกฤษที่คาบูลถูกฆาตกรรม รัฐบาลอินเดียซึ่งกำลังตื่นตกใจก็เกรงว่าพระเจ้าธีบออาจจะทรงพยายามดำเนินการเช่นชาวอัฟกานิสถาน จึงรีบถอนตัวเซนต์ บาร์บและคณะกลับ

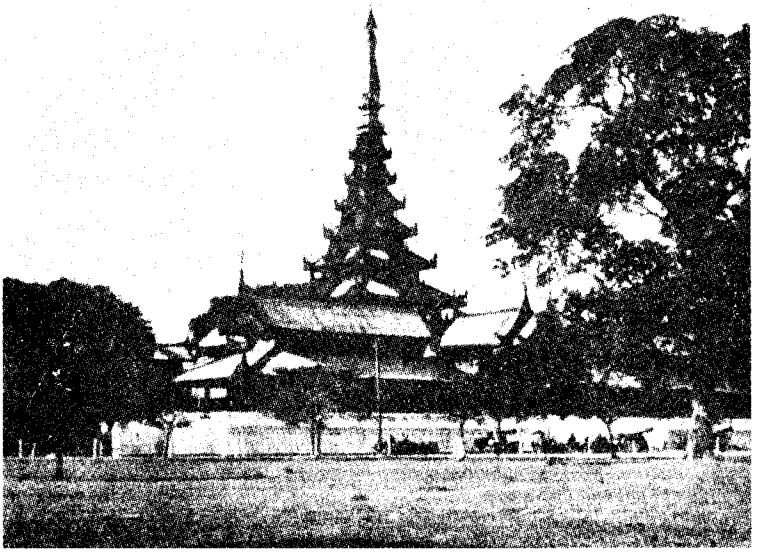

พระราชวังทอง ณ มัณฑะเล

การที่อังกฤษดำเนินการอย่างจริงจังทำให้ราชสำนักแห่งกรุงอังวะได้สติขึ้น จัดส่งเอกอัครราชทูตไปยังผู้สำเร็จราชการอังกฤษขอให้ฟื้นฟูสัมพันธไมตรีใหม่ แต่เจ้าหน้าที่อังกฤษที่พรมแดนคุมตัวทูตไว้ เพื่อให้ชี้แจงถึงสถานภาพของคณะทูตนี้ให้แจ่มแจ้ง เจ้าหน้าที่อังกฤษแจ้งให้ทูตพม่าทราบว่า ถ้าเขาได้รับมอบอำนาจให้เจรจาทำสัญญาฉบับใหม่เพื่อให้ผู้แทนอังกฤษกลับไปประจำที่มัณฑะเลและมีอำนาจเพียงพอเช่นในการที่จะเข้าเฝ้ากษัตริย์แล้ว ผู้สำเร็จราชการจึงจะยอมต้อน

รับเขา ทูตพม่าต้องพักอยู่ที่ชะเยเมียวต่อมาอีกหกเดือนในฐานะแขกของอังกฤษ ในระหว่างที่กัลกัตตาและมัณฑะเลโต้แย้งกันเกี่ยวกับอำนาจของเขา ในที่สุดเมื่อเป็นที่แน่ชัดว่า ราชสำนักอังวะไม่มีข้อเสนอใด ๆ ที่ลอร์ด ลิตตันจะสามารถรับได้ คณะทูตจึงกลับไปยังมัณฑะเล ผู้สำเร็จราชการพยายามหาทางที่จะทำให้เรื่องแตกหัก ส่วนรัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอนไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งกับการกระทำของเขา และวิพากษ์วิจารณ์การปฏิบัติงานของเขาอย่างรุนแรง

ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1880 แกลดสโตนและพรรคเสรีนิยมได้ขึ้นปกครองประเทศ รัฐบาลชุดใหม่แต่งตั้งลอร์ด ริบเพินให้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนลอร์ด ลิตตัน รัฐบาลอังกฤษที่ลอนดอนที่กัลกัตตาและผู้แทนอังกฤษที่ย่างกุ้งได้ดำเนินนโยบายพร้อมที่จะปรับปรุงความสัมพันธ์กับมัณฑะเลให้ดีขึ้น ปัญหาเกี่ยวกับการผนวกดินแดนเป็นอันถูกยกเลิกไป ลอร์ด ริบเพินเห็นด้วยกับพม่าในเรื่องสำคัญสองเรื่องซึ่งก่อให้เกิดความร้าวฉานขึ้นในสมัยของพระเจ้ามินดง คือ ปัญหาเรื่องอาวุธและเรื่องรองเท้า เขาแนะนำรัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษสำหรับกิจการอินเดียว่าควรจะหาทางประนีประนอมกับพม่าเกี่ยวกับปัญหารองเท้า และรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศตอบยินดีที่จะดำเนินการตามข้อเสนอแนะดังกล่าว ปีต่อมาเมื่อพวกพ่อค้าที่ย่างกุ้งเรียกร้องให้รัฐบาลอังกฤษดำเนินมาตรการที่เข้มงวดกับพม่าในเมื่อราชสำนักอังวะตั้งใจละเมิดสัญญาพาณิชย์ฉบับ ค.ศ. 1867 อย่างจริงจัง ลอร์ด ริบเพินปฏิเสธที่จะกระทำการตามข้อเรียกร้อง เช่นเดียวกับที่เซอร์ ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ด ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำพม่าได้เคยปฏิเสธมาแล้ว เขาแจ้งให้คณะผู้แทนทราบว่าเขาไม่เชื่อว่าการทำสงครามจะช่วยทำให้การพาณิชย์ขยายตัวออกไปได้และเขียนจดหมายชี้แจงไปยังรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศว่า ถ้าชาวพม่าไม่รักษาวาจาเกี่ยวกับการผูกขาดการค้าแล้ว อังกฤษก็ไม่รักษาวาจาเช่นกันในเรื่องเกี่ยวกับอาวุธ คำกล่าวนี้เป็นความจริง ตามมาตราที่ 8 ของสัญญาฉบับ ค.ศ. 1867 นั้น รัฐบาลพม่ามีสิทธิที่จะซื้ออาวุธ กระสุนและวัสดุสงครามในดินแดนใต้ปกครองของอังกฤษ การซื้อแต่ละครั้งขึ้นอยู่กับความยินยอมและความเห็นชอบของข้าหลวงใหญ่อังกฤษ แต่ในการเจรจาทำสัญญา ฟีตช์ได้ทำให้เป็นที่เข้าใจว่าเมื่อพม่าขอความยินยอมเกี่ยวกับการซื้ออาวุธแล้ว อังกฤษจะไม่ปฏิเสธ อย่างไรก็ตาม ต่อมาเมื่อความสัมพันธ์กับพระเจ้ามินดงเสื่อมลง เจ้าหน้าที่อังกฤษกลับกลายเป็นผู้ขัดขวางในเรื่องนี้

ทั้งสองฝ่ายหวังเป็นอย่างยิ่งว่าจะทำความตกลงกันได้ เมื่อคณะทูตพม่าเดินทางมาถึงเมืองซิมลาเพื่อเปิดการเจรจาในปลายเดือนเมษายน ค.ศ. 1882 สาเหตุโดยตรงของการเคลื่อนไหวครั้งนี้ก็คือ ได้เกิดกรณีพิพาทขึ้นอีกทางลุ่มแม่น้ำคาบอว์ เมื่ออังกฤษคืนลุ่มแม่น้ำดังกล่าวให้พม่าไปใน ค.ศ. 1834 แล้วไม่ได้มีการกำหนดพรมแดนที่แน่นอนกับมณีปุระ หลังจากที่พระเจ้าธีบอได้ขึ้นครองราชบัลลังก์แล้ว ชาวพม่าได้ก่อความยุ่งยากเป็นอันมากขึ้นทางพรมแดน ทำให้รัฐบาลอินเดียของลอร์ด ริบเพินเสนอให้จัดตั้งคณะกรรมาธิการพรมแดนร่วมกันใน ค.ศ. 1881 แต่ราชสำนักพม่าปฏิเสธข้อเสนอดังกล่าว ดังนั้น คณะกรรมาธิการอังกฤษจึงดำเนินการกำหนดพรมแดนเองแต่ผู้เดียว เรื่องราวทวีความรุนแรงขึ้นเมื่อพม่าเข้ายึดครองหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ซึ่งมณีปุระอ้างว่าเป็นของตน ดังนั้น ราชสำนักอังวะจึงแต่งตั้งพันชิต หวุ่น ให้เปิดการเจรจาเรื่องนี้กับรัฐบาลอินเดีย

เขานำร่างสัญญาซึ่งมีขอบเขตกว้างขวางนอกเหนือไปจากกรณีพิพาทเกี่ยวกับพรมแดนเสนอต่อรัฐบาลอังกฤษ ลอร์ด ฮาร์ททิงตัน รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศที่กรุงลอนดอน ได้ต้อนรับการเคลื่อนไหวของพม่าครั้งนี้เสมือนเป็นนิมิตว่าพม่าจะเปลี่ยนแปลงนโยบายของตน พันชิต หวุ่นต้องการที่จะแก้ไขปัญหาเรื่องรองเท้าให้เรียบร้อย และเห็นด้วยกับข้อเสนอแนะของลอร์ด ริบเพินที่ว่า พระเจ้าแผ่นดินควรจะได้รับอาวุธทุกประเภทที่พระองค์ทรงต้องการ เจ้าหน้าที่ที่ซิมลาได้ให้การต้อนรับแก่คณะทูตพม่าอย่างฉันมิตร และแสดงให้เห็นว่าปรารถนาที่จะปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของพม่า แต่พอถึงปลายเดือนสิงหาคม รัฐบาลพม่าเรียกคณะทูตกลับไปมัณฑะเลอย่างปัจจุบันทันด่วนโดยไม่ชี้แจงเหตุผลใด ๆ เหตุผลในการเคลื่อนไหวของพม่าครั้งนี้ปรากฏอยู่อย่างแจ่มชัดในเอกสารเกี่ยวกับการเจรจา ระหว่างการเจรจาพม่าเรียกร้องให้อังกฤษรับรู้สิทธิของตนที่จะติดต่อโดยตรงกับรัฐบาลอังกฤษโดยไม่ผ่านกัลกัตตา และสิทธิที่จะติดต่อกับมหาอำนาจยุโรปอื่น ๆ อีกต่อไป ข้อเสนอนี้ขัดแย้งกับนโยบายของกัลกัตตาทีเดียว เกี่ยวกับความสัมพันธ์โดยเฉพาะของพม่าที่มีต่ออินเดีย เป็นปัญหาที่มีความสำคัญยิ่งสำหรับทั้งสองฝ่าย สำหรับอังกฤษสำคัญเพราะเกี่ยวกับความมั่นคงปลอดภัยของจักรวรรดิ สำหรับพม่าสำคัญเพราะพม่าปรารถนาที่จะเป็นเอกราชแท้จริงมากกว่าที่จะได้ชื่อว่ามีเอกราชแต่ในนาม

ผู้สำเร็จราชการก็พยายามที่จะประนีประนอมโดยเสนอให้ทำสัญญาสองฉบับ ฉบับแรกทำในนามของสมเด็จพระราชินีอังกฤษ และอีกฉบับหนึ่งเป็นสัญญาพาณิชย์ทำกับรัฐบาลอินเดีย เป็นสัญญาที่เกี่ยวกับปัญหาการค้าเป็นส่วนใหญ่ เมื่อคณะทูตกลับไปพม่าแล้ว ราชสำนักอังวะส่งร่างสัญญาสองฉบับไปยังข้าหลวงใหญ่ที่ย่างกุ้ง เพื่อให้ส่งต่อไปยังผู้สำเร็จราชการ ฉบับหนึ่งเพื่อลงนามกับสมเด็จพระราชินีและอีกฉบับหนึ่งกับรัฐบาลอินเดีย ในสัญญาทั้งสองฉบับนี้ พม่าได้เพิ่มเติมมาตราซึ่งพม่าต้องทราบดีว่าอังกฤษไม่สามารถจะรับได้ เช่น การยกเลิกสัญญายันดาโบ เพิ่มอัตราภาษีศุลกากรขาเข้าและตั้งข้อจำกัดอันเข้มงวดเกี่ยวกับการค้าของอังกฤษ เป็นการกระทำที่ท้าทายอย่างเด่นชัด ถ้ารัฐบาลพม่าทราบดีว่าตนกำลังทำอะไรอยู่และตามเหตุการณ์ต่อมาแล้ว เราก็ต้องสรุปว่า พม่าตั้งใจกระทำอย่างแท้จริง ลอร์ด ริบเพินแจ้งให้ราชสำนักอังวะทราบว่า รัฐบาลอังกฤษไม่สามารถจะรับสัญญาทั้งสองฉบับได้ ตั้งแต่นั้นมา ก็ไม่มีการเจรจาระหว่างมัณฑะเลและกัลกัตตาอีก สัญญาณของความแตกร้าวอันแรก คือ ท่าทีที่พม่าแสดงต่อมณีปุระเกี่ยวกับปัญหาพรมแดนนั้นเป็นการท้าทายมาก จนรัฐบาลอินเดียส่งกำลังหนุนไปให้ราชาแห่งมณีปุระ และอนุญาตให้พระองค์ใช้กำลังต่อต้านการกระทำใด ๆ ก็ตามของพม่า ทำให้ความบีบบั่วนวุ่นวายยุติลงทันที

ระหว่างนั้น ภาคเหนือของพม่าอยู่ในสภาพบีบบั่วนวุ่นวาย มีการปล้นสะดมทั่วไป พวกกะฉีนก็ก่อการกบฏขึ้น กองโจรจีนก็เผาพะโม นอกจากนี้ เจ้าผู้ครองดินแดนในรัฐไทยใหญ่ส่วนใหญ่ซึ่งเคยเป็นประเทศราชของพม่า ก็ไม่ยอมขึ้นต่อกรุงอังวะอีกต่อไป ในขณะเดียวกันก็มีการเคลื่อนไหวเพื่อปลดพระเจ้าธีบอออกจากราชบัลลังก์ เจ้าชายเมงกูนซึ่งทรงเป็นผู้ที่น่าจะได้ขึ้นครองราชบัลลังก์มากที่สุดก็ไปประทับอยู่ที่ปอนดิเชอรี พวกก่อการเคลื่อนไหวได้ทูลเชิญให้พระองค์เป็นผู้นำในการจลาจลครั้งนี้ แต่ฝรั่งเศสกักตัวพระองค์ไว้ ใน ค.ศ. 1884 เมื่อการเคลื่อนไหวที่เข้าข้างพระองค์ถูกสงสัย ก็มีการสังหารชีวิตผู้คนที่มัณฑะเลมากขึ้นทุกที จนพ่อค้าจีนและอังกฤษในย่างกุ้ง ขอให้มีการเปลี่ยนรัฐบาลพม่าหรือไม่ก็ผนวกดินแดนเสียเลย ดร. มาร์คส์ นักบวชสำนักแองกลิกันที่เด่นที่สุดได้โจมตีการกระทำอันผิด ๆ ของพระเจ้าธีบอ แต่เซอร์ ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ดข้าหลวงใหญ่ไม่เห็นด้วยกับการผนวกพม่า เขาคิดว่าเจ้าชายนยองยานอาจจะเป็นผู้ปกครองที่อังกฤษพอจะรับได้ จึงสนับสนุนให้อังกฤษเข้าแทรกแซงเพื่อช่วยเหลือพระองค์ แต่รัฐบาลอินเดียปฏิเสธที่จะดำเนินการดังกล่าวโดยอ้างว่าอังกฤษไม่สามารถจะใช้

ข้ออ้างที่ว่ากษัตริย์ปกครองพม่าไม่ดี เป็นสาเหตุที่อังกฤษจะเข้าไปแทรกแซง ใน ค.ศ. 1885 เจ้าชายนยองยานสิ้นพระชนม์ ความหวังที่จะสถาปนากษัตริย์ที่น่าพอใจขึ้นที่มัณฑะเลจึงพลอยสูญสิ้นไปด้วย

การที่พระเจ้าธีบอถอนพระองค์ออกจากการเจรจาที่มณีปุระโดยฉับพลันนั้น เกิดจากการที่พระองค์ทรงตัดสินพระทัยอย่างสิ้นหวัง ในอันที่จะกลับไปเจรจากับฝรั่งเศสใหม่หลังจากเลิกล้มลงในรัชสมัยของพระบิดาของพระองค์ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1883 พระองค์ทรงส่งคณะทูตไปยังยุโรป แสดงท่าทีจะไปดูงานเกี่ยวกับการอุตสาหกรรมและวิทยาศาสตร์ แต่ที่จริงไปเพื่อหาพันธมิตร คณะทูตตรงไปยังกรุงปารีส รัฐบาลอังกฤษก็ได้ทราบว่าพม่าได้ยกปัญหาเก่าแก่เกี่ยวกับการนำอาวุธเข้าไปยังพม่าขึ้นมาพิจารณาใหม่อีก พม่าเป็นรัฐที่ละเลยได้ในแง่กำลังทหาร แต่สำคัญต่ออินเดียของอังกฤษในแง่ยุทธศาสตร์ เวลานั้นฝรั่งเศสกำลังขยายดินแดนในตังเกี๋ย และอังกฤษสงสัยว่าฝรั่งเศสมีความทะเยอทะยานที่จะขยายดินแดนเพิ่มขึ้นอีกในอินโดจีน อังกฤษอาจจะโง่ถ้าไม่ตระหนักถึงฐานะของพม่า อังกฤษจึงตอบฝรั่งเศสว่าถึงแม้พม่าจะเป็นรัฐเอกราชแต่ก็อยู่ในเขตอิทธิพลของอังกฤษ และอังกฤษไม่อาจจะทนให้ชาติยุโรปอื่น ๆ เข้าแทรกแซงได้ อังกฤษต้องขอร้องให้จูลส์ เฟอร์รี นายกรัฐมนตรีของฝรั่งเศสให้คำรับรองว่า ในกรณีที่มีการทำสัญญาระหว่างฝรั่งเศสกับพม่าแล้ว ฝรั่งเศสจะไม่อนุญาตให้พม่าซื้ออาวุธใด ๆ จูลส์ก็ได้ให้คำรับรองอย่างเต็มที่

แต่คณะทูตพม่าก็ยังคงอยู่ที่กรุงปารีสต่อไป ยิ่งเวลานานผ่านไปเป็นเดือน ๆ อังกฤษก็ยิ่งเพิ่มความสงสัยขึ้น เอกอัครราชทูตอังกฤษก็ขอให้เฟอร์รีชี้แจงสถานการณ์ให้กระจ่างแจ้งครั้งแล้วครั้งเล่า หลังจากที่ได้บีบบังมาเป็นเวลานาน เฟอร์รีก็ยอมรับในที่สุดว่า พม่าต้องการสนธิสัญญาที่มีคุณค่าไม่น้อยไปกว่าการเป็นพันธมิตรทางการเมืองอย่างเต็มที่ พร้อมด้วยความสะดวกในการซื้ออาวุธ อย่างไรก็ตาม จูลส์ เฟอร์รีก็ให้คำมั่นว่าจะไม่ยอมลงนามเป็นพันธมิตรเช่นนั้นกับพม่า

ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1884 เนื่องจากคณะทูตพม่ายังคงอยู่ในกรุงปารีส เอกอัครราชทูตอังกฤษจึงเข้าพบเฟอร์รีอีกครั้งหนึ่ง แจ้งให้ฝรั่งเศสทราบว่าพม่ากำลังก่อความยุ่งยากให้แก่รัฐบาลอินเดียมาก จนอังกฤษจำต้องใช้กำลังเพื่อบังคับให้ราชสำนักอังวะเคารพข้อผูกพัน ถ้าสัญญาระหว่างพม่าและฝรั่งเศสจะเป็นสาเหตุ

ของการกระทำดังกล่าวก็นับว่าเป็นสิ่งที่ไม่ควรยิ่ง เฟอร์รีตอบว่าฝรั่งเศสเพิ่งจะตกลงทำสัญญาพาณิชย์กับพม่าเท่านั้น แต่ไม่มีข้อผูกมัดใด ๆ ในทางการเมืองหรือทางทหารเลย เช่น จะมีกงสุลฝรั่งเศสประจำอยู่ที่มัณฑะเล แต่ก็ยังไม่ได้ตกลงกันเกี่ยวกับอำนาจที่แท้จริงของกงสุล เฟอร์รีรับรองกับเอกอัครราชทูตว่าสัญญานั้นจะไม่เป็นอันตรายต่ออังกฤษ แต่คำชี้แจงนี้ไม่ได้ทำให้อังกฤษคลายความสงสัย

ที่ย่างกุ้ง พวกพ่อค้าได้รบเร้าให้ผนวกพม่ามาเป็นเวลานานแล้ว และได้รับความสนับสนุนจากหอการค้าในอังกฤษ แต่เซอร์ ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ด ข้าหลวงใหญ่ยังคงไม่เห็นด้วยกับการกระทำที่รุนแรงเช่นนี้ แม้ว่าในปลาย ค.ศ. 1884 เขาจะได้รับข้อเรียกร้องอย่างท่วมทันให้ดำเนินการรุนแรงก็ตาม เขาส่งข่าวไปยังรัฐบาลอินเดียพร้อมทั้งยืนยันว่ารายงานเกี่ยวกับการที่พระเจ้าธีบอปกครองไม่ดีนั้นพูดเกินความเป็นจริงไป และพ่อค้าชาวอังกฤษก็ไม่มีเหตุผลอะไรที่จะต้องคร่ำครวญหรือฟ้องร้อง เขาเขียนว่า พม่าไม่ได้ล่วงล้ำพรมแดนหรือรุกรานพันธมิตรของตนหรือทำร้ายชาวอังกฤษหรือละเมิดสัญญา ทั้งยังมิได้ดำเนินการสังหารหมู่อีกต่อไป หรือปฏิเสธคำประท้วงของอังกฤษ หรือปฏิเสธไม่ยอมแก้ไขหรือชดใช้ค่าเสียหาย จึงไม่มีเหตุผลอันใดที่จะรับรองว่าการผนวกดินแดนเป็นการกระทำที่ถูกต้อง

แต่สองสามเดือนต่อมา เฟรเดอริค ฮาสเดินทางมาถึงมัณฑะเลในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1885 เพื่อรับหน้าที่กงสุลฝรั่งเศสประจำพม่า ในไม่ช้าก็ปรากฏว่าฝรั่งเศสได้รับสัมปทานเป็นอันมากจากพม่า อันเป็นการกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของอังกฤษ ทั้งนี้ไม่นับสัมปทานจำนวนมากซึ่งยังอยู่ในโครงการ ครั้นถึงเดือนกรกฎาคม รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศสำหรับกิจการอินเดียได้โทรเลขไปยังผู้สำเร็จราชการว่า ตามสัญญาฝรั่งเศสจะจัดตั้งธนาคารขึ้นที่มัณฑะเลและให้ทุนสร้างทางรถไฟจากมัณฑะเลไปยังตองอูในเขตปกครองของอังกฤษในพม่า ระหว่างนั้นฮาสได้ทูลรบเร้าให้พระเจ้าธีบอปรับปรุงความสัมพันธ์กับอังกฤษให้ดีขึ้น และให้ทรงอนุญาตให้เจ้าหน้าที่อังกฤษเข้าเฝ้าใหม่อีก แล้วในขณะที่มีทีท่าว่าความสัมพันธ์ดังกล่าวจะดีขึ้น พระองค์ควรเจรจาทำสัญญากับฝรั่งเศส เยอรมัน และอิตาลีเพื่อประกาศว่าพม่าเป็นประเทศที่เป็นกลาง แต่พระเจ้าธีบอก็ปฏิเสธคำแนะนำนี้

ระหว่างนั้น มีข่าวลือหนาหูว่าฝรั่งเศสกำลังเจรจากับพม่า เพื่อผูกขาดการค้าแทนกษัตริย์พม่า ควบคุมระบบไปรษณีย์ เปิดการเดินเรือกลไฟแข่งกับบริษัทอิระวดี ฟลอทิลา ได้สัมปทานเหมืองทับทิมและเปิดการค้าทางบกกับตังเกี๋ย ถ้าข่าว

นี้เป็นความจริง สัมปทานดังกล่าวย่อมทำให้ฝรั่งเศสอยู่ในฐานะผู้ควบคุมเศรษฐกิจของภาคเหนือของพม่า เซอร์ ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ดยังแคลงใจรายงานดังกล่าว เขาเขียนรายงานให้ผู้สำเร็จราชการ 'แต่.... ข้าพเจ้าเชื่อเพียงเท่านี้ คือว่าผู้แทนฝรั่งเศสกำลังพยายามเสริมสร้างฐานะของตนที่มัณฑะเลให้มั่นคง โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะประสานดินแดนพม่าเข้ากับดินแดนในยึดครองของฝรั่งเศสทางตอนบนของแม่น้ำแดงในอนาคต'

ครั้นถึงเดือนสิงหาคม รัฐบาลอินเดียลงมติให้ประกาศว่า "การที่ฝรั่งเศสเสริมสร้างอิทธิพลแต่ผู้เดียวเพื่อครอบงำภาคเหนือของพม่า ย่อมจะก่อให้เกิดผลร้ายต่อดินแดนพม่าในปกครองของเราและต่ออินเดีย อังกฤษจึงจะต้องป้องกันแม้ว่าจะต้องเสี่ยงกับการทำสงครามก็ตาม" ในขณะเดียวกัน ข้อความของจดหมายลับซึ่งเฟอร์รีมอบให้แก่ทูตพม่า ในขณะที่เซ็นสัญญาพาณิชย์ต่อกันที่กรุงปารีสในเดือนมกราคมที่แล้วรั่วไหลออกมาจากมัณฑะเล บรรจุข้อความของสัญญาซึ่งเป็นที่ปกปิดกันว่า ในทันทีที่ตังเกี๋ยกลับเข้าสู่ความสงบสุขและความเป็นระเบียบแล้ว ฝรั่งเศสจะส่งอาวุธและเครื่องใช้ในการทหารทุกประเภทให้พม่าโดยผ่านทางตังเกี๋ย อย่างไรก็ตาม เฟอร์รีก็ไม่มีอำนาจอีกต่อไปแล้ว เพราะมีการต่อต้านวิเทโศบายอันไม่รอบคอบของเฟอร์รี เขาจึงต้องลาออกจากตำแหน่งในเดือนมีนาคมที่แล้ว ฝรั่งเศสต้องเผชิญกับความยุ่งยากเป็นอันมากในตังเกี๋ย และกำลังมีสงครามติดพันกับจีนและมาดากัสการ์ด้วย

วันที่ 7 สิงหาคม ลอร์ด ซอลสเบอรีเผชิญหน้ากับวัดดิงตัน เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงลอนดอน พร้อมด้วยสำเนาจดหมายของเฟอร์รี ลอร์ดซอลสเบอรี แจ้งให้ทราบอย่างเปิดเผยว่าอังกฤษไม่เห็นด้วยกับสัมปทานต่าง ๆ ของฝรั่งเศสในพม่า เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสปฏิเสธไม่ทราบเรื่องราวนี้และสัญญาที่จะทำการสอบสวนให้ อีกหนึ่งเดือนต่อมา เมื่ออังกฤษไม่ได้รับการติดต่อจากฝรั่งเศส อังกฤษจึงเร่งรัดรัฐบาลฝรั่งเศสชี้แจงสถานการณ์ให้แจ่มชัด ปลายเดือนกันยายน วัดดิงตันได้แจ้งให้รัฐบาลอังกฤษทราบว่า รัฐบาลฝรั่งเศสไม่ทราบอะไรเลยเกี่ยวกับข้อตกลงดังกล่าว แต่ขณะนั้นเป็นระยะเวลาที่ทูตพม่าเดินทางมาถึงกรุงปารีส และในไม่ช้าหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสและอังกฤษก็ลงข้อความของสัญญาลับดังกล่าวระหว่างฝรั่งเศสและรัฐบาลของพระเจ้าธีบอ เมื่ออังกฤษทักท้วงไป รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศฝรั่งเศสก็ปฏิเสธว่าไม่มีการทำสัญญานี้ ในขณะเดียวกัน ในต้นเดือน

ตุลาคม รัฐบาลฝรั่งเศสก็ถอนตัวฮาสออกจากมัณฑะเล 'เนื่องจากสุขภาพ' ฝรั่งเศสปล่อยพระเจ้าธีบอไว้แต่ลำพัง และไม่ประสงค์จะทำสงครามกับอังกฤษ แต่เหตุการณ์ร้ายแรงกว่านั้นก็ได้เกิดขึ้น เพราะเมื่ออังกฤษเร่งรัดฝรั่งเศสให้ยืนยันอย่างแน่ชัดว่า ฝรั่งเศสจะยอมรับว่าพม่าอยู่ในเขตอิทธิพลของอังกฤษ ฝรั่งเศสพยายามหลีกเลี่ยง ดังนั้น อังกฤษจึงเห็นมีความจำเป็นที่จะต้องทำเรื่องให้ถึงขั้นแตกหักกับพระเจ้าธีบอ และวิธีจัดการของรัฐบาลพม่าเกี่ยวกับบริษัทบอมเบย์เบอร์มาก็เปิดโอกาสให้เป็นอย่างดี

บริษัทการค้าบอมเบย์เบอร์มา -ซึ่งมีสำนักงานใหญ่และโรงเลื่อยไม้ในย่างกุ้ง ได้ทำป่าไม้สักที่เมืองนิงยานเป็นเวลาหลายปีมาแล้ว ตามสัญญาที่ทำกับรัฐบาลที่กรุงมัณฑะเล เมืองนิงยานอยู่ทางเหนือของเมืองตองอูค่อนออกไปจากพรมแดนของอังกฤษและพม่า ในต้นรัชกาลของพระเจ้าธีบอ เนื่องจากความบีบคั้นอย่างรุนแรงในทางด้านเศรษฐกิจ พระองค์ได้ทรงใช้วิธีบีบบังคับให้บริษัทจ่ายเงินเพิ่มขึ้น มีการทำสัญญาฉบับใหม่เกี่ยวกับการชำระเงินในอัตราสูงขึ้น ใน ค.ศ. 1880, 1882 และ 1883 ซึ่งก่อให้เกิดความสับสนวุ่นวายอย่างไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ จึงเป็นการสะดวกที่ราชสำนักอังวะจะแต่งเรื่องขึ้นกล่าวหาบริษัทว่า ตัดไม้เกินจำนวนที่จ่ายเงินไว้กว่าสองเท่า ให้สินบนเจ้าหน้าที่และไม่จ่ายเงินให้เจ้าพนักงานป่าไม้ตามที่กำหนดไว้ แต่สำนักงานป่าไม้แห่งเมืองตองอูยินดีที่จะให้ตรวจสอบรายงาน และให้ดูใบเสร็จรับเงินซึ่งพนักงานของพระองค์ลงนามรับรองไว้

กรณีนี้ถูกส่งมาให้สภาลุดดอว์พิจารณา เมื่อสภานี้ได้ข่าวว่ากำลังมีการจัดตั้งสมาคมการค้าฝรั่งเศสขึ้น เพื่อดำเนินกิจการป่าไม้แทนอังกฤษถ้าบริษัทอังกฤษถูกตัดสินลงโทษ สภาดังกล่าวจึงพิจารณาลงโทษบริษัทแต่ฝ่ายเดียวว่า บริษัทได้โกงพระเจ้าธีบอคิดเป็นเงินอังกฤษประมาณ 73,333 ปอนด์ และโกงเงินเจ้าพนักงานป่าไม้เป็นเงิน 33,333 ปอนด์ บริษัทจึงถูกปรับให้ชำระเงินเป็นจำนวนสองเท่าของเงินจำนวนแรก นอกจากนี้ ศาลยังบังคับให้บริษัทชำระเงินจำนวนที่สองให้แก่เจ้าพนักงานป่าไม้ ถ้าบริษัทไม่มีเงินพอที่จะชำระให้ได้แล้ว ทางการพม่าจะยึดไม้สักของบริษัทในป่านิงยาน กรณีนี้ไม่มีมูลแห่งความจริงและไม่ได้มีจุดประสงค์เพื่อธำรงไว้ซึ่งความยุติธรรม ทั้งไม่ได้มีความพยายามอย่างจริงจังที่จะตรวจสอบหลักฐานด้วย

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1885 พม่าพิมพ์คำตัดสินของสภาลุดดอว์ รัฐบาลอังกฤษจึงขอให้ราชสำนักอังวะเสนอคดีไปยังอนุญาโตตุลาการ แต่ปรากฏว่าไม่มีคำตอบใด ๆ จากมัณฑะเลเลย จนกระทั่งถึงกลางเดือนตุลาคมพม่าจึงปฏิเสธข้อเสนออย่างรวบรัด เพราะรัฐบาลพม่ายังหวังว่าจะได้รับความสนับสนุนจากรัฐบาลฝรั่งเศส ขณะนั้น ฝ่ายการทหารที่กลักตัดตามีแผนการพร้อมที่จะยกกองทัพบุกภาคเหนือของพม่ามาเป็นเวลาสองสามปีแล้ว หากเกิดความจำเป็นขึ้นมา ลอร์ดดัฟฟรินข้าหลวงใหญ่จึงอยู่ในฐานะที่จะยื่นคำขาดต่อราชสำนักแห่งกรุงอังวะได้ พม่าได้รับคำขาดวันที่ 30 ตุลาคม คำขาดนี้หมดอายุ 10 พฤศจิกายน เป็นเหตุการณ์ที่พม่าไม่ได้คาดไว้ก่อน แต่พระเจ้าธีบอก็ทรงตอบอย่างยโส ปฏิเสธที่จะพิจารณากรณีนั้นใหม่ แต่ทรงแจ้งว่าถ้ารัฐบาลอังกฤษประสงค์ที่จะแต่งตั้งผู้แทนใหม่แล้ว ผู้แทนนี้ก็จะ 'มาและไปได้เหมือนสมัยก่อน' ส่วนเรื่องเกี่ยวกับข้อเรียกร้องข้อหนึ่งในคำขาดที่ว่าพระองค์จะต้องให้รัฐบาลอินเดียเป็นผู้ควบคุมนโยบายต่างประเทศของพม่าเช่นอัฟกานิสถานนั้น พระองค์ทรงมีพระราชดำรัสตอบอย่างไม่ประนีประนอมว่า 'พม่ามีความสัมพันธ์ฉันมิตรกับฝรั่งศส อิตาลีและกับประเทศอื่น ๆ มาแล้วเป็นเวลานาน ขณะนี้ก็ยังดำรงอยู่และจะดำรงอยู่เช่นนี้ต่อไป'

อังกฤษจึงถือว่าคำตอบนั้นเป็นการปฏิเสธคำขาดของตน กองทัพอังกฤษจึงได้รับคำสั่งให้ยกไปยังมัณฑะเล ในวันที่ 14 พฤศจิกายน การสู้รบจึงได้เริ่มขึ้น และอีกสองสัปดาห์ต่อมา หลังจากการสู้รบชนิดที่ไม่สูญเสียเลือดเนื้อนัก มัณฑะเลก็ถูกอังกฤษยึดได้ พระเจ้าธีบอทรงยอมจำนน พม่ามิได้คุกคามหรือเตรียมพร้อมที่จะทำสงคราม และมีผู้โต้แย้งว่าความยุ่งยากที่ฝรั่งเศสต้องเผชิญในตังเกี๋ยเปิดโอกาสอันดียิ่งให้อังกฤษจัดการกับพระเจ้าธีบอได้ แต่เรื่องเกี่ยวกับการแข่งขันระหว่างฝรั่งเศสและอังกฤษเพื่อชิงความเป็นใหญ่ในแหลมอินโดจีน ซึ่งในไม่ช้าได้คลี่คลายขยายตัวขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งโดยเข้าไปพัวพันกับลุ่มน้ำทางเหนือของแม่น้ำโขงและแม่น้ำเจ้าพระยานั้น เฟอร์นิวัลให้ความเห็นว่าการกระทำของอังกฤษ 'เป็นการกระทำที่ถูกต้องและมีเหตุผลเพียงพอยิ่ง เพราะได้ขจัดสาเหตุซึ่งอาจจะก่อให้เกิดสงครามขึ้นในยุโรป' การที่พม่าปฏิเสธที่จะพิจารณากรณีบริษัทบอมเบย์เบอร์มาใหม่ในรายละเอียดทุกข้อนั้น เป็นสาเหตุพอเพียงที่จะก่อให้เกิดสงคราม แต่คำยืนยันของพระเจ้าธีบอซึ่งแสดงการท้าทายเมื่อกล่าวว่า ความสัมพันธ์ฉันมิตรระหว่างพม่ากับฝรั่งเศส อิตาลีและกับประเทศอื่น ๆ ได้ดำรงมาแล้วเป็นเวลานาน "ขณะนี้ก็ยังดำรงอยู่และจะดำรงอยู่เช่นนี้ต่อไป" นั้น อังกฤษไม่อาจให้คำตอบเป็นอย่างอื่น

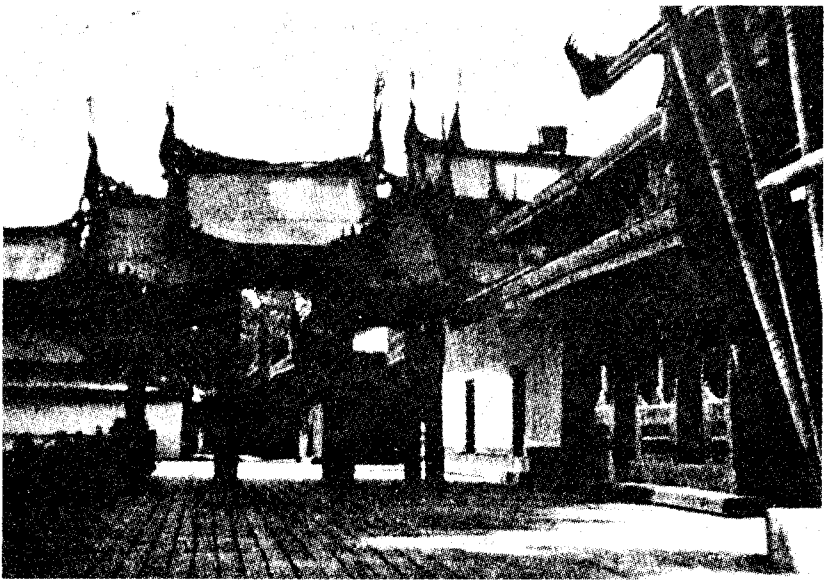

ระเบียงพระราชวังแห่งมัณฑะเล

ได้ นอกจากการกระทำขั้นแตกหัก

เมื่อสิ้นพระเจ้าธีบอแล้ว อังกฤษต้องจัดการเรื่องชะตาของประเทศพม่าต่อไป ได้มีการจัดตั้งรัฐบาลเฉพาะกาลขึ้น มีสภาแห่งรัฐซึ่งประกอบด้วยเสนาบดีสิบสามคน รัฐบาลนี้อยู่ใต้การควบคุมของพลเอกเพรนเดอร์แกสต์ ผู้บัญชาการทหารสูงสุดของกองทัพยึดครองของอังกฤษ รัฐบาลอินเดียใคร่ที่จะให้พม่าเป็นรัฐในอารักขา โดยมีเชื้อพระวงศ์พม่าที่อังกฤษเห็นชอบขึ้นครองราชบัลลังก์ แต่ไม่มีผู้ที่เหมาะสมเลย ดังนั้น วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1886 อังกฤษจึงออกคำประกาศผนวกดินแดนซึ่งเคยอยู่ใต้การปกครองของพระเจ้าธีบอ เป็นดินแดนในปกครองของอังกฤษ หลังจากที่ได้มีการปรึกษาหารือกันต่อไปแล้ว เป็นที่ตกลงกันในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1886 ว่าควรจะปกครองพม่าโดยตรง ดังนั้นพม่าจึงถูกรวมเข้าเป็นมณฑลหนึ่งของอินเดียในปกครองของอังกฤษ มีเซอร์ ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ด เป็นข้าหลวงใหญ่

การที่อังกฤษตัดสินใจที่จะดำเนินการขั้นแตกหักกับพระเจ้าธีบอ ก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างพม่าและจีน ในวันที่ 26 ตุลาคม ค.ศ. 1885 ผู้สำเร็จราชการอินเดียถามไปยังอุปทูตอังกฤษประจำกรุงปักกิ่งว่า ถ้าอังกฤษเดินทัพไปยังมัณฑะเล จีนจะประท้วงหรือไม่ อุปทูตอังกฤษตอบให้ทราบว่าตามประเพณีแล้ว จีนถือว่าพม่าเป็นเมืองขึ้นของตน และคณะทูตพม่าก็ได้นำบรรณาการมายังจีนใน ค.ศ. 1875 พม่าส่งคณะทูตเหล่านี้มาสิบปีต่อครั้ง แต่ไม่มีเอกสารที่แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าธีบอได้ส่งคณะทูตไป สี่วันต่อมา เมื่ออังกฤษยื่นคำขาดต่อพระเจ้าธีบอ อัครราชทูตจีนประจำกรุงลอนดอนเสนอที่จะแนะนำให้รัฐบาลของตน ดำเนินมาตรการในฐานะเจ้าอธิราชให้พม่าเลิกล้มคำสั่งเกี่ยวกับบริษัทบอมเบย์เบอร์มาเทรดดิ้ง และให้ขอขมาประเทศอังกฤษ เซอร์ฮัลลิเดย์ แมคาทนีย์ที่ปรึกษาสถานอัครราชทูตจีนประจำกรุงลอนดอนแจ้งว่า จักรพรรดิได้รับสั่งให้ข้าราชการประจำยูนนานปฏิบัติการให้เป็นไปตามนั้นแล้ว วันที่ 1 พฤศจิกายน เซอร์โรเบิร์ต ฮาร์ท ซึ่งประจำอยู่ที่ปักกิ่งได้ส่งโทรเลขแจ้งให้ทราบว่าพม่าเป็นเมืองขึ้นของจีน ดังนั้น จึงทำให้จีนซึ่งเป็นเจ้าอธิราชจำต้องเข้าแทรกแซงในเรื่องนี้

ข้อเรียกร้องของจีนทำให้รัฐบาลอังกฤษแปลกใจมาก ถึงแม้จะต้องเผชิญกับเหตุการณ์อันไม่คาดคิดมาก่อนเช่นนี้ รัฐบาลอังกฤษก็เห็นว่าจีนยื่นข้อเรียกร้องมาสายเกินไปแล้ว และตัดสินว่าอังกฤษควรจะดำเนินการกับพม่าต่อไป แล้วจึงจะเจรจาปัญหาดังกล่าวกับจีนในภายหลัง ดังนั้น ลอร์ด ซอลสเบอรีจึงประกาศว่า ขณะที่อังกฤษติดต่อกับพระเจ้าธีบอ อังกฤษจะรับรู้ 'สิทธิของจีนอย่างเต็มที่' คำแถลงนี้ไม่เป็นที่พอใจของเซอร์โรเบิร์ต ฮาร์ทซึ่งเข้ารับหน้าที่เป็นผู้แทนฝ่ายจีนในการเจรจา เขาเสนอให้ทำความตกลงฉบับหนึ่ง ตามความตกลงนี้ สิ่งแรกที่พม่าจะต้องกระทำคือ 'ส่งบรรณาการมาเช่นแต่ก่อน' และจีนจะเคารพสนธิสัญญาใด ๆ ก็ตามที่อังกฤษจะทำกับพม่า อีกประการหนึ่ง ควรจะเปิดดินแดนตอนหนึ่งตรงพรมแดนระหว่างพม่าและจีน เพื่อให้อังกฤษเข้ามาทำการค้าโดยปฏิบัติตามสนธิสัญญาเกี่ยวกับการใช้เมืองท่า อย่างไรก็ตาม กระทรวงการต่างประเทศอังกฤษคัดค้านการพิจารณาทำสัญญาใด ๆ กับจีนจนกว่าการดำเนินการทางทหารในพม่าจะสิ้นสุดลง ลอร์ด ซอลสเบอรีสงสัยว่าฮาร์ทไม่ได้ศึกษาปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างจีนและพม่าให้ละเอียด วันที่ 20 พฤศจิกายน ขณะที่อังกฤษกำลังส่งกองทัพตรงไปยังมัณฑะเล ลอร์ด ซอลสเบอรีโทรเลขแจ้งให้ฮาร์ททราบว่า พม่าไม่มีเอกสารใด ๆ ที่แสดงว่าพม่าได้ส่งบรรณาการให้แก่จีน สนธิสัญญาซึ่งจีนลงนามกับพม่าเป็นฉบับ

สุดท้ายนั้นลงวันที่ 31 ธันวาคม ค.ศ. 1769 สัญญาฉบับนี้เพียงแต่กล่าวว่าจะมีการแลกเปลี่ยนจดหมายฉันมิตรกันทุก ๆ สิบปี ฮาร์ทตอบคุกคามมาว่าถ้าพม่าไม่ส่งบรรณาการให้จีนต่อไปแล้ว จีนจะเข้าแทรกแซง และเสนอว่าควรจะ 'สร้าง' สถานการณ์ขึ้นใหม่ ตามสถานการณ์แล้ว จีนในฐานะเป็นเจ้าอธิราชของพม่าจะอนุญาตให้อังกฤษปกครองประเทศราชของตน คำตอบของฮาร์ทเป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้จนอังกฤษไม่ดำริที่จะถือเป็นจริงจัง อังกฤษจึงแจ้งให้ฮาร์ททราบว่า เมื่อสงครามสิ้นสุดลงแล้ว รัฐบาลของสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียจะเปิดการเจรจาทำความตกลงเกี่ยวกับพม่าหลังจากการยึดครองมัณฑะเลแล้ว อุปทูตอังกฤษที่กรุงปักกิ่งได้รับคำสั่งให้แจ้งรัฐบาลจีนว่า อังกฤษตั้งใจจะผนวกดินแดนภาคเหนือของพม่าในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1886

เซอร์ ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ด ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่อังกฤษเชื่อว่าพม่าไม่ได้เป็นประเทศราชของจีน สันนิษฐานว่าเขาคงจะได้อ่าน "Journal of the Asiatic Society of Bengal" ซึ่งเป็นเอกสารที่เป็นหลักเป็นฐาน มีเฮนรี เบอร์นีเป็นผู้แต่ง โดยอาศัยรายงานเกี่ยวกับสงครามระหว่างพม่าและจีนและใช้เอกสารราชการของพม่าที่ราชสำนักอังวะเป็นหลัก เซอร์ ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ดได้วิจัยความสัมพันธ์ระหว่างพม่ากับจีน และล้มล้างข้อเรียกร้องของจีนเกี่ยวกับสิทธิของเจ้าอธิราชและบรรณาการ เรื่องนี้ถูกส่งไปยังสภาลุดดอร์ ซึ่งประกอบด้วยเสนาบดีพม่า สภานี้ทำหน้าที่เป็นสภาที่ปรึกษาให้แก่รัฐบาลชุดใหม่ คำตอบซึ่งปรากฏอยู่ในบันทึกราชการ ลงวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1886 แสดงให้เห็นว่าพม่าไม่เคยส่งสิ่งใดก็ตามในรูปของบรรณาการไปให้จีน ไม่ว่าในสมัยใดหรือกรณีใด ๆ เสนาบดีพม่าได้อธิบายต่อไปว่าตามสนธิสัญญากวางตุ้ง[1] ซึ่งทำให้สงครามครั้งสุดท้ายที่ทำกับจีนยุติลงนั้น พม่าเป็นผู้ชนะ และเป็นที่ตกลงกันว่า ทุก ๆ สิบปีทั้งสองประเทศจะแลกเปลี่ยนคณะทูตต่อกันพร้อมด้วยจดหมายฉันมิตร เสนาบดีชี้แจงต่อไปว่าทั้งนี้เพื่อเป็นการสถาปนาสันติภาพ

ถึงกระนั้นก็ตาม ลอร์ด ซอลสเบอรีไม่ประสงค์อย่างยิ่งที่จะทำร้ายความรู้สึกของจีน เขาแจ้งต่ออัครราชทูตจีนประจำกรุงลอนดอนว่า รัฐบาลอังกฤษพร้อมที่จะทำการแลกเปลี่ยนคณะทูตต่อไปตามที่บ่งไว้ในสัญญาระหว่างจีนและพม่าฉบับ

---

[1] เหนือขึ้นไป, หน้า 507.

ค.ศ. 1769 และพร้อมที่จะเจรจาเกี่ยวกับพรมแดน ส่วนทางกรุงปักกิ่ง ซุงลียาเมนคงยืนยันว่าของขวัญที่พม่าส่งมานั้นเป็นบรรณาการ เมื่ออุปทูตอังกฤษนำสำเนาสัญญา ซึ่งได้มาจาก "มหายศวิน" (กองจดหมายเหตุ) ของพม่าให้ผู้แทนจีนดู ผู้แทนจีนก็พากันปฏิเสธอย่างแข็งขันว่าสัญญานี้ไม่มีตัวตน ดังนั้น กระทรวงการต่างประเทศสำหรับกิจการอินเดียจึงต้องเผชิญกับคำโต้แย้งข้อเท็จจริงของจีนซึ่งได้เตรียมไว้อย่างรอบคอบ และยังได้แสดงความเสียใจที่กระทรวงต่างประเทศอังกฤษด่วนยอมรับฟังคำแถลงที่ไม่ตรงกับความเป็นจริงของฮาร์ทและแมคาทนีย์ และไม่เห็นด้วยกับการที่จะส่งคณะทูตใด ๆ ไปยังปักกิ่ง แต่จีนยังคงแสดงท่าทีไม่ยอมอ่อนข้อให้ และอังกฤษต้องการที่จะทำความตกลงให้เรียบร้อย โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับพรมแดนซึ่งกลายเป็นเรื่องที่รีบด่วนอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อนการยึดครอง เหตุนี้ ในที่สุดจึงได้มีการลงนามในอนุสัญญาระหว่างอังกฤษและจีนเมื่อเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1886 อังกฤษยินยอมให้จีนในเรื่องเกี่ยวกับการส่งคณะทูตไปสิบปีต่อครั้ง แต่ถ้อยคำที่ปรากฏอยู่ในมาตราของสัญญาเป็นถ้อยคำที่ระมัดระวังมาก เช่น 'ด้วยเหตุที่เคยเป็นประเพณีในพม่าที่จะส่งคณะทูตไปสิบปีต่อครั้งพร้อมด้วยสิ่งของซึ่งเป็นผลิตผลจากเมืองพม่า อังกฤษยินยอมให้เจ้าหน้าที่ชั้นสูงของพม่าส่งคณะทูตไปสิบปีต่อครั้งตามประเพณี' อังกฤษมีจุดมุ่งหมายที่จะไม่ผูกพันพม่ากับสิ่งที่พม่าไม่เคยต้องผูกพันมาก่อนในอดีต แต่เจ้าหน้าที่พม่าและเจ้าหน้าที่อังกฤษในพม่า ต่างแสดงความไม่เห็นด้วยกับการผูกพันน้อยอย่างพร้อมเพรียงกันและเป็นความเห็นที่ถูกต้อง เพราะทำให้เกิดความเข้าใจผิดอย่างร้ายแรงเกี่ยวกับฐานะของพม่าที่มีต่อจีน และเกี่ยวกับการที่พม่าพิจารณาฐานะของตนเองในโลก การละเมิดสัญญาฉบับ ค.ศ. 1894 ของจีนเป็นการหาทางออกที่สะดวกให้แก่อังกฤษ ถ้าจีนไม่ทำเช่นนั้น ก็สงสัยว่าพม่าจะทำตามสัญญานี้ได้อย่างไรในเมื่อมีคนคัดค้านมากในพม่า

บทที่ 36
เวียดนามและการขยายดินแดนของฝรั่งเศสในอินโดจีนระยะเริ่มแรก
ค.ศ. 1820—ค.ศ. 1870

เจ้าชายคานห์โอรสองค์ใหญ่ของจักรพรรดิยาลอง ซึ่งได้เสด็จไปยังพระราชสำนักแวร์ซายส์กับบีญโญ เดอ เบแอน สิ้นพระชนม์ลงใน ค.ศ. 1801 พระอนุชาของพระองค์ คือมินมาง ซึ่งได้ครองราชบัลลังก์ต่อมาใน ค.ศ. 1820 ทรงเกลียดชัง 'พวกป่าเถื่อนจากตะวันตก' พระองค์ทรงปฏิเสธที่จะลงนามในสัญญาพาณิชย์กับฝรั่งเศส หรือรับพระราชสาสน์ซึ่งพระเจ้าหลุยส์ที่ 18 ทรงส่งมาให้พระองค์ใน ค.ศ. 1825 ฝรั่งเศสเองพยายามที่จะทำสัญญาพาณิชย์ใหม่กับเวียดนามถึงสามครั้งด้วยกันในรัชสมัยของพระองค์ โดยมีบูแก็งวิลล์เป็นผู้เจรจาใน ค.ศ. 1825 แกร์การิอูใน ค.ศ. 1827 และพลเรือเอกลาปลาส ใน ค.ศ. 1831 พระองค์ทรงปฏิเสธที่จะต้อนรับผู้แทนฝรั่งเศสทั้งสามโดยปราศจากพิธีรีตองใด ๆ ใน ค.ศ. 1826 พระองค์ทรงปฏิเสธไม่ยอมรับกงสุลฝรั่งเศสและทรงตัดความสัมพันธ์ทางการทูตกับฝรั่งเศส

เมื่อจักรพรรดิยาลองใกล้จะเสด็จสวรรคต พระองค์มีพระราชบัญชาไว้ว่าผู้ที่จะครองเวียดนามสืบต่อมา จะต้องไม่ประหัตประหารผู้ที่นับถือศาสนาทั้งสามในจักรวรรดิของพระองค์ คือ ลัทธิขงจื๊อ พุทธศาสนาและศาสนาคริสเตียน แต่จักรพรรดิมินมางทรงเลื่อมใสศรัทธาลัทธิขงจื๊อเป็นอย่างมากและทรงนิยมชมชื่นวัฒนธรรมจีน ดังนั้น จึงทรงฟื้นฟูนโยบายของราชวงศ์เหงียนในศตวรรษที่ 18 ด้วยการประหัตประหารพวกคริสเตียน บรรดาข้าราชการพากันคัดค้านการที่พระองค์ทรงดำเนินนโยบายขัดกับพระราชบัญชาของพระราชบิดา มีข้าราชการหลายคนเคยเป็นมิตรกับบีญโญ ซึ่งเขาพากันขนานนามว่านายผู้ยิ่งใหญ่ องตำกุนข้าหลวงประจำเวียดนามใต้ ซึ่งเคยเป็นหัวหน้าขันทีในพระราชวังของจักรพรรดิยาลองมาก่อน กล้าพอที่จะเขียนจดหมายถวายคำประท้วงต่อจักรพรรดิมินมาง ความว่า 'ในปากของเรายังมีข้าวซึ่งบาทหลวงได้ให้เราเมื่อเรากำลังอดอยาก' การยึดมั่นนโยบายดังกล่าวทำให้การประท้วงประสบผลสำเร็จ จักรพรรดิมินมางทรงยับยั้งที่จะ

ดำเนินการประหัตประหารต่อไปในมณฑลทั้งหกทางภาคใต้ของเวียดนาม แต่องตำกุนได้ถึงแก่กรรมลงใน ค.ศ. 1833 ในปีต่อมา ก็มีการประกาศใช้พระราชกฤษฎีกาฟื้นฟูการประหัตประหารชาวคริสเตียนอีก แม้แต่สุสานขององตำกุนก็ยังถูกประจานตามพระกระแสรับสั่งของจักรพรรดิ การกระทำอันร้ายกาจดังกล่าวก่อให้เกิดกบฏขึ้นที่เมืองยาดินห์ ทว่าถูกปราบลงอย่างทารุณและมีการประหารบาทหลวงเป็นจำนวนมาก

เมื่อจักรพรรดิมินมางใกล้สิ้นพระชนม์ พระองค์ทรงมีท่าทีเปลี่ยนพระทัยในเรื่องเกี่ยวกับชาวยุโรป และทรงหาทางและวิธีการที่จะติดต่อกับชาติยุโรปต่าง ๆ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1839 เกิดสงครามขึ้นระหว่างอังกฤษและจีน อาจจะเป็นเพราะว่าการที่อังกฤษยึดครองชูซาน และโจมตีป้อมตากูที่ปากแม่น้ำเป ทำให้พระองค์ทรงเข้าพระทัยดีว่า การดำเนินนโยบายอยู่โดดเดี่ยวโดยลำพังอย่างเคร่งครัดอาจจะก่อให้เกิดอันตรายขึ้น แต่พระองค์ก็สิ้นพระชนม์ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1841 ครั้นจักรพรรดิเทียว–ตรีสืบราชสมบัติต่อมา (ค.ศ. 1841–1847) กลับทรงฟื้นฟูนโยบายประหัตประหารรุนแรงยิ่งขึ้นกว่าเดิม พระองค์ทรงมีพระปรีชาญาณด้อยกว่าพระราชบิดา และไม่ทรงเข้าพระทัยว่าการที่อังกฤษเข้ายึดครองฮ่องกงในเดือนที่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชบัลลังก์ และการที่จีนต้องเปิดเมืองท่าห้าแห่งของตนให้ชาวยุโรปเข้ามาทำการค้านั้น เป็นการเปิดศักราชใหม่ขึ้นในภาคตะวันออกไกลแล้ว ฝรั่งเศสจะไม่ยอมทนวิธีที่จักรพรรดิมินมางปฏิบัติต่อบาทหลวงและพ่อค้าอีกต่อไป

ดังนั้น ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1843 ขณะบาทหลวงห้าองค์กำลังรอการประหารอยู่ในที่คุมขัง ณ กรุงเว้นั้น เรือลาดตระเวนเอโรอีน ภายใต้บังคับบัญชาของผู้บังคับการเลแวก ก็มาปรากฏตัวที่เมืองตูรานทันที ผู้บังคับการเลแวกต้องยื่นข้อเรียกร้องในนามของพลเรือเอกเซซีล ผู้บังคับการกองพลราชนาวีฝรั่งเศสในทะเลจีน ให้เวียดนามปล่อยตัวบาทหลวงทั้งห้าองค์ เวียดนามจึงยอมปล่อยในปีเดียวกัน ฝรั่งเศสก็ต้องส่งเรืออัคแมนเข้าไปในเวียดนามเพื่อบังคับให้เวียดนามปล่อยตัวบาทหลวงอีกองค์หนึ่งซึ่งถูกตัดสินลงโทษ ปฏิบัติการเหล่านี้เป็นเครื่องแสดงให้เห็นถึงท่าทีใหม่ของชาติต่าง ๆ ในยุโรปและสหรัฐอเมริกาที่กำลังเพิ่มข้อเรียกร้องเพื่อให้ได้สิทธิสภาพนอกอาณาเขต อาทิ ใน ค.ศ. 1844 สหรัฐอเมริกาได้รับสิทธิดังกล่าวสำหรับชาวอเมริกันซึ่งอาศัยอยู่ในจีนตามสัญญาวังเชีย และ

ในปีเดียวกันนั้น สัญญาวัมเปาก็ให้ชาวฝรั่งเศสที่เป็นคาทอลิกได้รับขันติธรรมทางศาสนาจากจีนเช่นเดียวกัน

ใน ค.ศ. 1845 พลเรือเอกเซซีลเข้าแทรกแซงอีกครั้งหนึ่งที่เมืองตูราน ครั้งนี้เพื่อบังคับให้ปล่อยเลอแฟเวรอะ ซึ่งเป็นบิชอบอพอสโตลิคประจำภาคตะวันตกของเวียดนามใต้ (โคจินจีน) จักรพรรดิทรงยอมจำนนอีกครั้งหนึ่งเพราะฝรั่งเศสคุกคามที่จะระดมยิงเมืองนี้ บิชอบองค์นี้ถูกนำตัวไปสิงคโปร์ ณ ที่นั้นท่านสามารถโน้มน้าวให้กัปตันเรือเวียดนามใต้แอบนำตัวพระองค์กลับไปในเวียดนามอีก เอกสารของรัฐบาลอาณานิคมอังกฤษที่สิงคโปร์มีเรื่องราวที่น่าสนใจ[1] ลำดับเหตุการณ์ของการผจญภัยอันขาดการยั้งคิดนี้ ซึ่งรายงานของฝรั่งเศสเห็นว่าเป็นการกระทำ 'เพื่อเกียรติยศของประเทศฝรั่งเศส'[2]

ในจดหมายลงวันที่ 13 มีนาคม ค.ศ.1847 ท่านผู้ว่าราชการบัตเตอร์เวิร์ธได้รายงานไปยังรัฐบาลอินเดียว่า เรือพาณิชย์ที่มาจากเวียดนามใต้ได้นำข้อสังเกตเกี่ยวกับกฎข้อบังคับใหม่อันเข้มงวดมาแจ้งให้ทราบ เป็นกฎใหม่ที่เวียดนามประกาศใช้กับชาวต่างประเทศในเวียดนาม ผู้ว่าราชการบัตเตอร์เวิร์ธได้แจ้งข้าราชการเวียดนามผู้นั้นว่า "กษัตริย์อังกฤษจะไม่พอพระทัย' ถ้าเวียดนามใช้ข้อบังคับดังกล่าวกับคนในบังคับอังกฤษ บัตเตอร์เวิร์ธรายงานต่อไปอีกว่า "ข้าราชการนี้ได้อธิบายให้ข้าพเจ้าเข้าใจทันทีว่า ข้อบังคับเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะเรืออเมริกันชื่อ **คอนสทิทิวเชิน** แล่นเข้าไปในอ่าวตูรอนและระดมยิงเมืองนี้ ทำลายชีวิตประชาชนหลายคน ทั้งนี้ เพราะเวียดนามไม่ปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของผู้บังคับการให้ปล่อยบาทหลวงฝรั่งเศสซึ่งถูกจำคุกอยู่ในขณะนั้น การออกกฎข้อบังคับนี้เป็นนโยบายหนึ่งของจักรพรรดิ ซึ่งมีพระราชประสงค์จะแสดงให้ประชาชนเห็นว่าจะไม่ปล่อยให้ผู้อื่นมาหมิ่นประมาทพระองค์ได้โดยไม่มีการลงโทษ เพื่อพิสูจน์การกระทำนี้ ข้าราชการเวียดนามได้มอบจดหมายจากอธิบดีกรมเจ้าท่าให้แก่ข้าพเจ้า.....แจ้งให้ทราบว่า อธิบดีได้จัดการส่งบิชอบที่กล่าวถึงนี้และประสงค์ที่จะมอบท่านให้แก่ข้าพเจ้า เพราะบิชอบท่านนี้ได้เล็ดลอดกลับไปเวียดนามใต้อีก หลังจากที่ฝรั่งเศสส่งเรือรบมารับตัวไปจากที่คุมขังในเวียดนามแล้ว"

---

[1] ดูจดหมายข้าหลวงซึ่งส่งไปยังเบงกอล R_{14} วันที่ 13 มีนาคม ค.ศ. 1847.

[2] ดู Guy Chastel. "**Un Siècle d' Epopée Française en Indochine**, หน้า 63.

ผู้ว่าราชการบัตเตอร์เวิร์ธกล่าวต่อไปอีกว่า บิชอบเลอแฟเวรอะได้ขอพบตน "เมื่อถูกปล่อยออกจากที่จำคุกในญวนเช่นที่เคยกระทำมาแล้วเมื่อปีก่อน ดังได้กล่าวมาแล้ว" และว่าท่านผู้ว่าราชการได้ห้ามบาทหลวง "มิให้ดำเนินการใด ๆ อีกเกี่ยวกับเวียดนามใต้ โดยเฉพาะนาโกดาห์[1] ผู้เคราะห์ร้ายซึ่งเป็นผู้พาบิชอบกลับไปเวียดนามใต้ในครั้งหลังสุดก็ถูกตัดศีรษะ และชาวเวียดนามใต้ทุกคนซึ่งอยู่ในเรือก็พากันถูกจำคุกและถูกลงโทษให้ทำงานหนัก" เขาวิจารณ์ว่า "แต่พระสงฆ์เยซูอิตเหล่านี้ไม่ค่อยระมัดระวังเรื่องวิธีการ เพียงแต่ขอให้สมจุดหมายที่ตนต้องการเท่านั้น และข้าพเจ้าต้องขอกล่าวเพิ่มเติมว่าพระสงฆ์เหล่านี้ไม่มีความห่วงใยในตัวท่านเองเลย" อย่างไรก็ดี บัตเตอร์เวิร์ธก็มีความเห็นว่า คราวนี้บิชอบคงจะหาเรือพาท่านกลับไปญวนใต้ไม่ได้

ในปี ค.ศ. 1847 นั้น ฝรั่งเศสพยายามที่จะบังคับให้จักรพรรดิเทียว–ตรีอมจำนน โดยการส่งกองทัพไปแสดงแสนยานุภาพทางเรือที่เมืองตูราน ผู้บังคับการลาปีแอร์พร้อมด้วยเรือรบชื่อ **กลัวร์** และ **วิกตอริเออส** ได้เรียกร้องในนามของรัฐบาลฝรั่งเศส ให้เวียดนามประกันความมั่นคงปลอดภัยของชาวฝรั่งเศส จักรพรรดิเทียว–ตรี ได้ทรงปล่อยให้ลาปีแอร์รอคำตอบเป็นเวลาหนึ่งเดือน ระหว่างนั้นพระองค์ทรงชุมนุมกองทัพใหญ่ไว้ที่ตูรานโดยทรงอ้างว่าเพื่อเป็นเกียรติแก่ผู้แทนฝรั่งเศส พระองค์ทรงเชิญนายทหารจากเรือสองลำมาชมการแสดงของเวียดนาม และวางแผนจะทำการฆาตกรรม แล้วจะเผาเรือให้พินาศจนหมดสิ้น เมื่อฝรั่งเศสปฏิเสธคำเชิญเรือรบเวียดนามในเมืองท่าก็โจมตีเรือฝรั่งเศสสองลำและพยายามที่จะวางเพลิงในระหว่างการต่อสู้นั้น เรือรบฝรั่งเศสได้ทำลายเรือสำเภาและเรืออื่น ๆ ของเวียดนามจำนวนมาก แล้วก็แล่นจากไป

ในที่สุดเหตุการณ์ก็ทวีความรุนแรงจนถึงขั้นแตกหักในสมัยของจักรพรรดิตูด็ก (ค.ศ. 1848–ค.ศ. 1883) โอรสของจักรพรรดิเทียว–ตรี พระองค์ทรงมีความรู้แตกฉานในลัทธิขงจื๊อและเป็นผู้ที่เคร่งศาสนายิ่ง และทรงเอาพระทัยใส่ในการที่จะปิดประตูประเทศของพระองค์เพื่อสกัดกั้นอิทธิพลยุโรปยิ่งกว่าจักรพรรดิองค์ก่อน ๆ อย่างไรก็ดี แรกทีเดียวพระองค์ทรงลังเลพระทัยที่จะทรงใช้นโยบายรุนแรง ตามที่พระราชมารดาและผู้ทรงคุณวุฒิรบเร้าพระองค์ แต่ข้าราชบริพารสองคนที่ทรงอิทธิพลที่สุด คือ ข้าหลวงประจำตังเกี๋ยและเวียดนามใต้ไม่เห็นด้วย ในที่สุดพระองค์

[1] เป็นผู้บังคับการเรือ

ทรงตัดสินพระทัยที่จะเสี่ยง และทรงออกพระราชกฤษฎีกาให้กระจายชุมชนชาวคริสเตียนออกไป ให้ทำลายหมู่บ้าน และให้ยึดที่ดินของพวกคริสเตียนมาแจกจ่ายให้ผู้อื่น ชายจะต้องถูกแยกจากหญิง และทุกคนจะถูกสักบนแก้มซ้ายด้วยคำว่า "ทาเดา" (ซึ่งหมายความว่าผู้ไม่ซื่อสัตย์) ส่วนบนแก้มขวา ให้สักชื่อของตำบลที่ชายหรือหญิงผู้นั้นถูกเนรเทศ คนจำนวนหลายพันต้องเสียชีวิตเนื่องจากการกระทำดังกล่าว

ในขณะเดียวกัน พระองค์ก็ทรงหันมาจัดการกับบรรดาบาทหลวงชาวยุโรป ใน ค.ศ. 1851—ค.ศ. 1852 บาทหลวงชาวฝรั่งเศสสองรูปถูกประหารชีวิต เดอ มงติญยี กงสุลฝรั่งเศสประจำประเทศไทยและเขมร จึงได้รับคำสั่งให้เดินทางไปกรุงเว้และยื่นคำประท้วงอย่างแข็งขันต่อจักรพรรดิตูดึก เมื่อได้รับการปฏิเสธ เรือรบฝรั่งเศสอีกลำหนึ่ง ชื่อ คาตินาต์ ก็ระดมยิงป้อมที่เมืองตูราน

การแสดงท่าทีแข็งกร้าวของชาวเวียดนามต่อชาวยุโรปนั้นเกิดขึ้นในเวลาเดียวกันกับความเคลื่อนไหวทำนองเดียวกับในจีน อังกฤษ ฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกาได้รวมกำลังกันเพื่อขอให้จีนแก้ไขสัญญา เวลานั้นเป็นสมัยที่ข้าหลวงเยห์ มิงเชน แห่งกวางตุ้งเหยียดหยามชาติตะวันตก ที่พยายามจะเจรจาทำสัญญากับจีน และสนับสนุนให้กระทำการรุนแรงต่อชาวยุโรป จึงไม่น่าสงสัยเลยว่าจักรพรรดิตูดึกจะเอาอย่างประเทศจีน ทั้งทรงมีพระปัญญาน้อยจนไม่ทรงเห็นว่าผลร้ายที่จะเกิดขึ้นกับประเทศของพระองค์นั้น จะรุนแรงยิ่งกว่าผลของการที่เยห์พยายามจะทำลายล้างบีศาจอังกฤษในจีนเสียอีก ใน ค.ศ. 1856 บาทหลวงคริสตังชาวฝรั่งเศสองค์หนึ่งถูกทรมานและประหารชีวิต เนื่องจากสมรู้ร่วมคิดกับสมาคมก่อการกบฏขึ้นในมณฑลกวางสี เป็นที่น่าสังเกตได้ว่าเหยื่อของจักรพรรดิมินมางก็ถูกสังหารชีวิตโดยข้อกล่าวหาทำนองเดียวกันนี้ ใน ค.ศ. 1857 จักรพรรดิตูดึกได้ทรงให้ประหารชีวิตมองแซนเยอร์ ดิอัซ ซึ่งเป็นบิชอบชาวสเปนแห่งแคว้นตังเกี๋ย

นับเป็นการกระทำที่โง่เขลา เพราะฝรั่งเศสในสมัยจักรวรรดิครั้งที่สามกำลังมองหาข้ออ้างเพื่อยึดดินแดนในอันหนำ (ญวนกลาง) ฝรั่งเศสมีกองเรือรบที่เข้มแข็งในน่านน้ำจีน ซึ่งกำลังร่วมมือกับอังกฤษต่อต้านข้าหลวงเยห์แห่งกวางตุ้ง ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากการที่บาทหลวงฝรั่งเศสถูกฆาตกรรมใน ค.ศ. 1856 ส่วนสเปนก็มีฐานทัพอยู่ใกล้ ๆ เวียดนามในฟิลิปปินส์ และประสงค์จะร่วมมือกับฝรั่งเศสเพื่อจัดการกับอันหนำ

ใน ค.ศ. 1857 เดอ มงติญยี ถูกส่งไปกรุงเว้เป็นครั้งที่สอง เขายื่นข้อเรียกร้องสามประการต่อจักรพรรดิตูดึก คือ (1) รับประกันที่จะให้เสรีภาพในทางศาสนาต่อชาวคริสต์ (2) อนุญาตให้ตั้งสำนักงานผู้แทนการค้าฝรั่งเศสที่กรุงเว้ (3) อนุมัติให้แต่งตั้งกงสุลฝรั่งเศสไปประจำ ณ กรุงเว้ แต่ญวนปฏิเสธอย่างสิ้นเชิง อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสส่งคณะทูตไปคราวนี้เพียงแสดงให้เห็นว่าการกระทำของฝรั่งเศสเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ทันทีที่กองทัพอังกฤษและฝรั่งเศสรวมกำลังกันยึดกวางตุ้งได้ในต้นปี ค.ศ. 1858 และจีนจำต้องลงนามในสนธิสัญญาเทียนสินในเดือนมิถุนายนปีเดียวกันนั้น กองทัพฝรั่งเศสและสเปนภายใต้บังคับบัญชาของพลเอกริโกลท์ เดอ เซอนุยยีเดินทางไปถึงเมืองตูรานเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ. 1858 ในไม่ช้าก็ทำลายป้อมปราการลงและส่งหน่วยยึดครองเล็ก ๆ ขึ้นบก

ตั้งแต่นั้นมาความยุ่งยากก็เริ่มทวีขึ้น ขณะที่เวียดนามถอนตัวออกจากตูรานนั้น เวียดนามไม่เหลือสิ่งใดไว้ให้ฝรั่งเศสเลย จะหาเสบียงก็ไม่ได้ นอกจากนี้ โรคภัยไข้เจ็บก็เริ่มทำให้ทหารต้องเสียชีวิตเป็นจำนวนมาก จนไม่แข็งแรงพอที่จะโจมตีกรุงเว้ได้ หลังจากมีการพิจารณาถึงหนทางที่เป็นไปได้ในการแสดงแสนยานุภาพทางเรือในตังเกี๋ยแล้ว นายพลเรือเอกริโกลท์ เดอ เซอนุยยี ได้ตัดสินใจที่จะยึดไซ่ง่อนอันเป็นอู่ข้าวอู่น้ำของเวียดนามแทน โดยถอนทหารออกจากตูรานก่อน และเข้ายึดไซ่ง่อนได้ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1859

แต่ต่อมา การปฏิบัติการขนาดใหญ่นี้ต้องหยุดชะงักลง เนื่องจากเกิดการต่อสู้ขึ้นใหม่ในจีน ซึ่งผลสุดท้ายกองทัพอังกฤษและฝรั่งเศสเข้ายึดครองกรุงปักกิ่งได้ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1860 ระหว่างนั้น คือ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1859 พลเรือเอกป้าจได้รับแต่งตั้งให้ปฏิบัติหน้าที่แทนพลเรือเอกริโกลท์ เดอ เซอนุยยี และได้รับคำสั่งให้เปิดการเจรจากับพระเจ้าตูดึก คราวนี้ ฝรั่งเศสเพิ่มข้อเรียกร้องขึ้นมากกว่าเดิม คือ เวียดนามจะต้องให้กงสุลฝรั่งเศสไปประจำในภาคทั้งสามของเวียดนามและมีอุปทูตประจำที่กรุงเว้ พระเจ้าตูดึกทรงพยายามที่จะใช้ยุทธวิธีหน่วงเหนี่ยว พลเรือเอกป้าจจึงตรงไปทำลายป้อมที่ตูรานอีก • แต่ต่อมาเขาต้องไปช่วยกองทัพฝรั่งเศสซึ่งประจำอยู่ในจีน ปล่อยกองทหารฝรั่งเศสและสเปนซึ่งมีจำนวนน้อยกว่าหนึ่งพันคนไว้ที่ไซ่ง่อน กองทหารน้อย ๆ นี้ต้องทนต่อสู้กับทหารเวียดนาม 12,000 คน ซึ่งตั้งกองทัพล้อมอยู่โดยไม่ได้รับการช่วยเหลือเลยเป็นเวลาเกือบหนึ่งปีเต็ม (ระหว่างเดือนมีนาคม ค.ศ. 1860—กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1861)

สงครามระหว่างฝรั่งเศสกับจีนสิ้นสุดลงในเดือนมกราคม ค.ศ. 1861 พลเรือเอกชาร์เนร์พร้อมด้วยกองเรือรบที่เข้มแข็งและทหารประมาณ 3000 คนก็ออกเดินทางตรงไปยังไซ่ง่อนทันที วันที่ 25 กุมภาพันธ์ ในระหว่างการรบที่ชิ–หัว พลเรือเอกชาร์เนร์เข้าโจมตีทหารเวียดนามที่ล้อมและปลดปล่อยเมืองได้สำเร็จ ครั้นถึงเดือนเมษายน ฝรั่งเศสยึดเมืองมิ-โส เมืองยาดินห์ สู-โด-โม และส่วนหนึ่งของมณฑลเบียน–หัว และเกาะคงได้ ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1861 พลเรือเอกโบนาร์ดเข้ารับหน้าที่แทนชาร์เนร์ และเพียงระยะเวลาสองสามเดือน เขาก็สามารถจัดการควบคุมดินแดนตอนล่างของเวียดนามใต้รวมทั้งเกาะปูลูกองดอร์ และหมู่เกาะเล็ก ๆ ตรงทางเข้าสู่ปากแม่น้ำโขงได้ทั้งหมด

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1862 พระเจ้าตูดึกทรงส่งผู้แทนสองคนไปเจรจากับฝรั่งเศส ผู้แทนได้ชี้แจงว่าจักรพรรดิกำลังทรงมีปัญหายุ่งยากในแคว้นตังเกี๋ยและทรงประสงค์จะยุติการสู้รบในภาคใต้ ในเดือนต่อมา มีการลงนามในร่างสัญญาที่ไซ่ง่อน ตามสัญญานี้พระเจ้าตูดึกทรงยกมณฑลตะวันออกทั้งสามของเวียดนามใต้ให้แก่ฝรั่งเศส และตกลงที่จะจ่ายค่าปรับสงครามเป็นงวด ๆ ภายในสิบปีพระองค์ทรงสัญญาจะพระราชทานเสรีภาพให้แก่คริสศาสนิกชนในอาณาจักรของพระองค์ และจะทรงเปิดเมืองท่าตูราน บาลัต และกวง–อัน ให้ฝรั่งเศสเข้ามาทำการค้าขาย

กว่าสัญญานี้จะได้รับสัตยาบันจากจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ก็ทำให้ทั้งเวียดนามและฝรั่งเศสในเวียดนามใต้ต้องรอเป็นเวลานาน เพราะเรือซึ่งบรรทุกผู้แทนไปฝรั่งเศสต้องชะงักการเดินทาง เนื่องจากลมพายุอันร้ายแรง ระหว่างนั้น พลเรือเอกโบนาร์ดดำเนินการผิดพลาดให้ข้าราชการเวียดนามเข้าปฏิบัติหน้าที่ราชการแทนเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส ซึ่งพลเรือเอกชาร์แบร์ได้เคยแต่งตั้งไว้ให้เป็นผู้ปกครองชาวพื้นเมืองในแต่ละมณฑล จึงก่อให้เกิดการจลาจลโดยทั่วไปในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1862 ดังนั้น เมื่อสัญญาซึ่งจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ได้ทรงลงพระนามแล้วมาถึงเวียดนาม จักรพรรดิตูดึกจึงทรงปฏิเสธที่จะให้สัตยาบัน ทำให้พลเรือเอกโบนาร์ดซึ่งเป็นผู้นำสัญญาไปยังกรุงเว้ต้องคุกคามพระองค์ว่าจะส่งทหารฝรั่งเศสไปช่วยพวกกบฏในตังเกี๋ย พระเจ้าตูดึกจึงยอมลงพระนามรับรองสัญญาฉบับนั้น

ขณะที่ข้าหลวงคนใหม่ คือนายพลเรือลากรองดิแอร์เข้ารับหน้าที่ในอาณานิคมใหม่นี้ใน ค.ศ. 1863 สถานการณ์ในเวียดนามใต้อยู่ในภาวะอันตรายอย่างร้าย

แรง หัวหน้ากบฏผู้หนึ่งทำการขู่เข็ญและก่อเหตุร้ายขึ้นในมณฑลเบียน–หัว อีกผู้หนึ่งยึดพรมแดนด้านกัมพูชาไว้ ยิ่งกว่านั้น ก่อนที่พระเจ้าตูดึกจะลงพระนามรับรองสัญญาพระองค์ได้ทรงส่งข้าราชการชื่อ ฟาน-ทาน-เกียน ไปปารีสเพื่อเจรจาและขอร้องให้ฝรั่งเศสคืนดินแดนที่เวียดนามจำต้องยกให้ โดยเวียดนามจะเพิ่มค่าปรับสงครามให้ฝรั่งเศสเป็นการตอบแทน ในฝรั่งเศสเอง มีผู้แสดงการต่อต้านนโยบายขยายอาณานิคมเพิ่มขึ้น ในขณะที่ผู้สนับสนุนการแสวงหาประโยชน์ในเม็กซิโกต้องการที่จะให้ฝรั่งเศสยกเลิกนโยบายเกี่ยวกับอินโดจีน แล้วหันมาส่งเสริมโครงการของตน แม้แต่จักรพรรดินโปเลียนที่ 3 เองก็ทรงไม่แน่พระทัยเลยว่าโครงการเกี่ยวกับภาคตะวันออกไกลจะให้ผลดีเพียงใด แต่พระองค์ก็ทรงเห็นชอบด้วยเมื่อเคานต์เดอ ชาสลู–โลบาต์ รัฐมนตรีทหารเรือซึ่งยึดมั่นในนโยบายของตน คุกคามว่าจะลาออกจากตำแหน่งถ้าฝรั่งเศสสละเวียดนามใต้ และเมื่อพระองค์ทรงทราบว่าพระเจ้าตูดึกทรงพยายามเบี่ยงบ่ายหลีกเลี่ยงข้อผูกมัดที่ได้ทรงทำไว้

ในขณะที่นายพลเรือลากรองดิแอร์กำลังมีภาระอยู่กับการฟื้นฟูความเป็นระเบียบขึ้น ภายในมณฑลทั้งสามที่ปกครองอยู่และจัดการบริหารให้เป็นที่เรียบร้อยนั้น ได้มีการขยายอิทธิพลของฝรั่งเศสก้าวสำคัญในอินโดจีนอีกก้าวหนึ่ง คือ พระนโรดมแห่งกัมพูชาซึ่งขึ้นครองราชย์ใน ค.ศ. 1860 ต้องประสบความยุ่งยากใน ค.ศ. 1861 เมื่อพระอนุชาองค์เล็กคือ ศรีวัตถา ก่อการกบฏและทำให้พระองค์ต้องเสด็จลี้ภัยไปอยู่ที่พระตะบอง ตามที่ทราบกันแล้ว กัมพูชามีความไม่สงบมาเป็นเวลาหลายปีเพราะตั้งอยู่ระหว่างประเทศเพื่อนบ้านซึ่งมีกำลังมากกว่า คือ ไทยและเวียดนาม พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ทรงพยายามที่จะรักษาความเป็นเอกราชอันลางเลือนของกัมพูชาไว้ โดยการถวายความจงรักภักดีและบรรณาการให้แก่ทั้งสองฝ่าย แต่มักจะเกิดการทะเลาะวิวาทภายในราชวงศ์เสมอ ๆ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้อื่นเข้าแทรกแซง

คราวนี้ พระนโรดมเสด็จมายังกรุงเทพฯ ทูลขอความสนับสนุนทางทหารเพื่อช่วยให้พระองค์ได้กลับไปครองราชย์ดังเดิม มองแซนเยอร์มิชซึ่งทำหน้าที่สมณทูตประจำกัมพูชาสนับสนุนคำขอนี้ โดยมีจดหมายถึงกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพ ฯ ให้ทาบทามรัฐบาลไทยในเรื่องนี้ รัฐบาลไทยจึงส่งพระนโรดมกลับมายังเมืองกัมปอตโดยทางเรือ และในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1862 พระองค์ก็เสด็จกลับไปยังนครหลวงอีกครั้งหนึ่ง เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสไม่พอใจในการวิ่งเต้นของ

มองแซนเยอร์มิชครั้งนี้ จุดมุ่งหมายที่สำคัญของฝรั่งเศสในขณะนั้นคือ ทำหน้าที่ "ผู้ป้องกัน" กัมพูชา นับเป็นโชคดีที่ไทยมิได้ส่งกำลังอาวุธให้ สภาพภายในกัมพูชาทำให้พระนโรดมเสด็จกลับไปกัมพูชาได้อย่างสงบ พวกกบฏขาดผู้นำที่ดี ในไม่ช้าพระอนุชาองค์ที่สองจึงทรงสามารถควบคุมสถานการณ์ไว้ได้ การที่พลเรือเอกชาร์เนร์ส่งเรือรบไปยังเมืองพนมเปญเพื่อคุ้มครองบรรดาบาทหลวงฝรั่งเศส ทำให้พวกกบฏไม่สมหวัง เพราะพวกกบฏถือว่าการส่งเรือมาเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าฝรั่งเศสสนับสนุนผลประโยชน์ของพระเจ้าแผ่นดิน

พลเรือเอกชาร์เนร์ สนใจกัมพูชาตั้งแต่ต้นเดือนมีนาคม ค.ศ. 1861 แล้ว เมื่อเขาส่งนายทหารผู้หนึ่งไปทูลให้พระเจ้านโรดมทราบว่า ฝรั่งเศสได้ตัดสินใจที่จะยึดครองเวียดนามใต้ตลอดไป และประสงค์ที่จะช่วยให้กัมพูชาดำรงเสรีภาพของตนไว้ พระเจ้าแผ่นดินกัมพูชาทรงตอบผู้แทนฝรั่งเศสว่าการที่อาณาจักรของพระองค์สามารถดำรงอยู่ได้ตลอดมา ก็ด้วยอาศัยไทยซึ่งได้ช่วยกัมพูชาให้รอดพ้นจากการยึดครองของเวียดนาม แม้องค์พระนโรดมจะทรงยืนยันว่าในด้านความสัมพันธ์กับไทยแล้วพระองค์ยังทรงมีอิสรภาพอยู่ อันที่จริงแล้วไทยควบคุมพระองค์อย่างใกล้ชิด โดยส่งขุนนางไทยไปประจำอยู่ที่นครหลวง

ครั้นถึงเดือนกันยายน ค.ศ. 1862 โบนาร์ดเข้าเฝ้าองค์พระนโรดมและทูลเสนอว่า เนื่องจากฝรั่งเศสรบชนะเวียดนามใต้ ฝรั่งเศสจึงพิจารณาว่าตนมีสิทธิในบรรณาการที่พระองค์เคยถวายให้แก่จักรพรรดิเวียดนาม ดูเหมือนว่าฝรั่งเศสจะพะวงอยู่กับการเรียกร้องสิทธิของตน มากกว่าที่จะช่วยรักษาเอกราชของกัมพูชาไว้ ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1863 โบนาร์ดดำเนินการขั้นเด็ดขาดเพื่อสถาปนาอิทธิพลฝรั่งเศสขึ้นในกัมพูชา โดยส่งเรือเอกดูดารท์ เดอ ลาเกร ไปเป็นผู้ตรวจราชการฝรั่งเศสประจำเขมร เขาได้รับคำสั่งให้สำรวจกัมพูชาในด้านภูมิศาสตร์และให้สร้างความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับองค์พระนโรดม ผู้ตรวจราชการคนใหม่นี้ได้รายงานไปใช่ง่อนว่า กษัตริย์ไทยทรงมีพระราชอำนาจในเมืองอุดงมีชัยเสียยิ่งกว่ากษัตริย์เขมรอีก

รายงานดังกล่าวนี้ทำให้ลากรองดิแอร์ผู้ปฏิบัติหน้าที่สืบต่อจากโบนาร์ดตัดสินใจว่า ถ้ารั้งรออีกต่อไป ไทยก็จะมีเวลากระชับการควบคุมกัมพูชาให้มั่นคงขึ้น ครั้นถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1863 ลากรองดิแอร์จึงเข้าเฝ้าองค์พระนโรดมด้วยตนเองที่เมืองอุดงมีชัย และทูลเสนอว่าฝรั่งเศสจะให้ความคุ้มครองแก่กัมพูชาเพื่อป้องกันเอกราชให้พ้นจากเงื้อมมือไทย แม้องค์พระนโรดมจะลังเลพระทัย

แต่ก็ทรงบีติยินดีที่ฝรั่งเศสเสนอจะช่วยเหลือพระองค์ เพราะกำลังทรงตกอยู่ในอันตราย พระองค์ไม่ทรงไว้พระทัยพระอนุชาคือองค์สอร์ ซึ่งเป็นผู้ปราบพวกกบฏได้สำเร็จ ขณะที่พระองค์ไม่เสด็จอยู่ในกัมพูชา พระองค์ทรงเกรงด้วยว่าโพกำบอผู้ก่อกวนซึ่งกำลังทำความยุ่งยากให้กับฝรั่งเศสตรงพรมแดนอาจพยายามยึดราชบัลลังก์ของพระองค์ ในขณะเดียวกันก็ทรงพระวิตกว่าถ้ากัมพูชาแข็งข้อต่อไทยและเวียดนามแล้วหันมาเป็นมิตรกับฝรั่งเศส แต่ถ้าต่อมาฝรั่งเศสต้องถอนตัวออกจากเวียดนามใต้แล้ว พระองค์จะทรงอยู่อย่างไร อย่างไรก็ตาม ลากรองดิแอร์ก็สามารถทำให้พระองค์เลิกกังวลพระทัยได้ และได้ทูลชวนพระองค์ให้ลงนามในสัญญาซึ่งกำหนดให้กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส

ลากรองดิแอร์ส่งสัญญาไปกรุงปารีสทันที เพื่อให้จักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ทรงลงนาม ต่อมาเกิดความยุ่งยากขึ้น รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศลังเลใจที่จะทูลแนะนำให้จักรพรรดินโปเลียนลงพระนามรับรองสัญญา ไทยซึ่งได้รับความสนับสนุนจากอังกฤษได้ยื่นข้อประท้วงต่อรัฐบาลฝรั่งเศสว่า ในเมื่อกัมพูชาเป็นประเทศราชของตน การติดต่อระหว่างพระนโรดมและฝรั่งเศสควรจะกระทำโดยผ่านไทยในฐานะคนกลาง ในขณะที่ไทยและฝรั่งเศสยังไม่สามารถจะตกลงกันได้นั้น ผู้ตรวจราชการไทยที่เมืองอุดงมีชัยก็พยายามโน้มน้าวพระนโรดมผู้มีพระอุปนิสัยอ่อนแอ ให้ลงพระนามในเอกสารฉบับหนึ่งซึ่งไม่เพียงแต่จะยอมรับรองว่ากัมพูชาเป็นประเทศราชของไทยเท่านั้น แต่ยังรับรองด้วยว่าตำแหน่งที่แท้จริงของพระองค์ คือ "ผู้สำเร็จราชการกัมพูชา" เพื่อเป็นการตอบแทนกัมพูชา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศว่าพระองค์จะเสด็จไปอำนวยการประกอบพิธีราชาภิเษก และพิธีถวายความจงรักภักดีของพระนโรดมด้วยพระองค์เอง หลังจากที่พระนโรดมเสด็จลี้ภัยไปอยู่ที่กรุงเทพฯ แล้ว ก่อนจะเสด็จกลับกัมพูชา ทรงฝากเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้งหมดรวมทั้งพระแสงดาบไว้กับพระเจ้าแผ่นดินไทย ของเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่จะต้องใช้ในการประกอบพิธีราชาภิเษกทั้งสิ้น ดังนั้นสถานการณ์จึงคับขันมาก แต่ลากรองดิแอร์ประกาศว่าการประกอบพิธีราชาภิเษกตามที่พระเจ้าแผ่นดินไทยทรงเสนอมานั้น เป็นการตั้งข้อเรียกร้องใหม่เกี่ยวกับอำนาจอธิปไตยของไทยเหนือกัมพูชาอย่างไม่สมเหตุสมผล พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงประนีประนอมโดยมีพระราชบัญชาให้องค์พระนโรดมเสด็จไปกรุงเทพฯ เพื่อประกอบพิธีราชาภิเษก

พระนโรดมทรงเลือกวันที่ 3 มีนาคม ค.ศ. 1864 เป็นวันเดินทาง เมื่อดูดารท์ เดอ ลาเกรทราบข่าวนี้จึงคุกคามจะใช้กำลังทหารยึดนครหลวงกัมพูชาไว้ และรีบขอกำลังหนุนไปยังไซ่ง่อน แม้กระนั้นก็ตาม พระนโรดมก็ยังเสด็จออกเดินทาง ทหารเรือฝรั่งเศสจึงเข้ายึดพระราชวังที่เมืองอุดงมีชัยไว้และชักธงฝรั่งเศสขึ้น พระนโรดมซึ่งมีพระทัยรวนเรจึงทรงเปลี่ยนพระทัยเสด็จกลับ เมื่อพระองค์เสด็จถึงพระนคร พระองค์ก็ทรงเห็นสัญญาซึ่งกำหนดให้กัมพูชาเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศสรอพระองค์อยู่แล้ว จักรพรรดินโปเลียนทรงลงพระปรมาภิไธยในสัญญาไว้แล้วอย่างถูกต้อง พระนโรดมซึ่งไม่มีทางเลือกนอกจากจะต้องทรงยอมรับสิ่งซึ่งไม่สามารถจะเลี่ยงได้ และในวันที่ 17 เมษายน ค.ศ. 1864 ก็ได้มีการแลกเปลี่ยนสัตยาบันสัญญากันเป็นที่เรียบร้อย

รัฐบาลฝรั่งเศสพยายามเร่งรัดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้พระราชทานเครื่องราชกกุธภัณฑ์คืนให้กัมพูชา ในที่สุดพระองค์ก็ทรงยอมตกลงโดยมีเงื่อนไขว่าผู้แทนไทยและผู้แทนฝรั่งเศสควรร่วมกันสวมมงกุฎให้แก่องค์พระนโรดม นายพลเรือลากรองดิแอร์ตกลงยอมรับเงื่อนไข ในวันที่ 3 มิถุนายน ค.ศ. 1864 จึงมีการประกอบพิธีขึ้น แต่ดูดารท์ เดอ ลาเกรไม่ยอมให้ผู้แทนไทยสวมมงกุฎถวายองค์พระนโรดม และในวันต่อมา ผู้แทนไทยก็เดินทางกลับ แต่ก่อนจะออกเดินทางก็ออกแถลงการณ์อย่างเป็นทางการเกี่ยวกับการเรียกร้องสิทธิความเป็นเจ้าอธิราชของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเหนือกัมพูชา และเกี่ยวกับสิทธิของพระองค์ที่จะครอบครองพระตะบองและเมืองพระนคร ซึ่งตั้งอยู่ทางภาคตะวันตกของกัมพูชา อีกสองสามเดือนต่อมา องค์พระนโรดมเสด็จไปไซ่ง่อนและได้รับการต้อนรับจากลากรองดิแอร์ ครั้นถึงเดือนเมษายน ค.ศ. 1865 พระองค์เสด็จไปยังเมืองกัมปอตเพื่อถวายความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามที่ได้ทรงตกลงกันไว้ นี่เป็นเหตุผลที่มาสเปอโรอธิบายเหตุการณ์ครั้งนี้[1] แต่เลอแคลกล่าวว่าพระนโรดมเสด็จไปยังเมืองกัมปอตตามคำเชิญของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเพื่อให้เข้าร่วมประชุม[2] ดูดารท์ เดอ ลาเกร ไม่สามารถจะโน้มน้าวพระองค์ให้ปฏิเสธคำเชิญนี้ได้ จึงเดินทางร่วมไปกับพระองค์ด้วย แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมิได้เสด็จมา

---

[1] ดู L' Indochine,' เล่ม 1, หน้า 148.

[2] ดู 'Histoire du Cambodge,' หน้า 456.

ขณะนั้น การเจรจาเกี่ยวกับฐานะของกัมพูชาอันเป็นปัญหายุ่งยากกำลังดำเนินอยู่ระหว่างรัฐบาลที่ปารีสและกรุงเทพฯ การเจรจานี้สิ้นสุดลงด้วยการลงนามในสัญญาฉบับ ค.ศ. 1867 ตามสัญญานี้ฝรั่งเศสยอมสละสิทธิทั้งหมดในนามของกัมพูชาเหนือมณฑลพระตะบองและพระนคร ซึ่งปัจจุบันนี้เรียกว่าเสียมราฐ เพื่อเป็นการตอบแทนที่ไทยยอมสละสิทธิความเป็นเจ้าอธิราชเหนือกัมพูชา ฝรั่งเศสตีความประวัติศาสตร์กัมพูชาว่า ไทยไม่ได้ครองดินแดนดังกล่าวอย่างสม่ำเสมอมาตั้งแต่ ค.ศ. 1795 องค์พระนโรดมไม่ได้รับคำปรึกษาจากฝรั่งเศสเกี่ยวกับเรื่องนี้ จึงทรงประท้วงไปทั้ง ๆ ที่ไม่ได้ผล ในยามนั้น ฝรั่งเศสถือว่าการยกพระตะบองและเสียมราฐให้ไทยเป็นการต่อรองที่ดี

ใน ค.ศ. 1866 ชายผู้หนึ่งซึ่งอ้างตัวเป็นภิกษุและได้ก่อกวนความสงบตามชายแดนระหว่างกัมพูชาและอินโดจีนมาเป็นเวลานานแล้ว ได้รับความสนับสนุนจากชาวกัมพูชามากพอที่จะเรียกร้องสิทธิในราชบัลลังก์ ชายผู้นี้ใช้ชื่อว่า โพกำบอ โพกำบอนี้เป็นพระนามของเจ้าชายกัมพูชาองค์หนึ่งซึ่งสิ้นพระชนม์หลังจากที่ประสูติได้เพียงสองสามชั่วโมง การปลอมตัวนี้ทำให้โพกำบอได้รับความสนับสนุนเป็นอันมาก เขาสร้างฮาเร็มใหญ่โตมาก สั่งให้สังหารชีวิตข้าหลวงประจำกราติเอและสัมบอร์เมื่อบุคคลทั้งสองไม่ยอมแสดงความจงรักภักดี ต่อมา โพกำบอไปสะสมกำลังและตั้งป้อมอยู่ที่หมู่บ้านชูเทล--โฟลส์ ในมณฑลคันห์ชอร์ ใน ค.ศ. 1866 เขารบชนะกองทัพรัฐบาลได้ที่บาพนม แต่ต่อมาก็กลับปราชัยจนต้องหลบหนีทั้งกำลังทหารของกัมพูชาและฝรั่งเศสซึ่งตามจับอยู่ ทุกครั้งที่ทหารกัมพูชาและฝรั่งเศสมีชัย โพกำบอก็หลบซ่อนแต่จะหวนกลับมาภายในสองสามสัปดาห์และสู้รบต่อไปใหม่ จนในที่สุดก็ถูกจับตัวได้ใน ค.ศ. 1867 และถูกชาวเมืองกำปง—ธมสังหารชีวิตในขณะที่ลี้ภัยไปอยู่ ณ ที่นั้น

ขณะที่โพกำบอกำลังก่อการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านอยู่ในกัมพูชานี้ ฝรั่งเศสก็มีภาระหนักทำนองเดียวกันนี้ในเวียดนามใต้ซึ่งกำลังตกอยู่ในสภาพวุ่นวาย พวกโจรมีอาวุธครบมือจากบริเวณเกาะคงและที่ราบสูงโจนส์ ได้ยกพวกเข้าไปในดินแดนฝรั่งเศสและขู่เข็ญประชาชน ราชสำนักเว้ได้พยายามที่จะให้ฝรั่งเศสหมดความสงสัยว่าตนมีส่วนสมรู้ร่วมคิดในการกระทำนี้ จึงแต่งตั้งฟาน ทาน--เกียน ซึ่งเคยเป็นเอกอัครราชทูตไปเฝ้าจักรพรรดินโปเลียนที่ 3 ใน ค.ศ. 1862 เป็นผู้สำเร็จราชการประจำมณฑลตะวันตกทั้งสามของญวนใต้ แต่สถานการณ์ก็ไม่ดีขึ้น และ

ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1866 พลเรือเอกลากรองดิแอร์จึงตัดสินใจที่จะเข้าครอบครองมณฑลทั้งสามดังกล่าว ภายในหนึ่งสัปดาห์ คือ ระหว่างวันที่ 17 ถึง 24 มิถุนายน กองทัพฝรั่งเศสได้เข้ายึดครองวินห์–ลวง โซดก และบันทายมาศ ยอร์จ มาสเปอโร[1] ได้บันทึกไว้ว่า "ประชาชนต้อนรับเราโดยปราศจากความกลัวและโดยไม่แสดงความเป็นปฏิปักษ์" ส่วนตัวผู้สำเร็จราชการเองนั้นกระทำอัตวินิบาตกรรม

คราวนี้ ฝรั่งเศสจึงพร้อมที่จะสร้างจักรวรรดิใหม่ในอินโดจีน การเคลื่อนไหวครั้งสำคัญขั้นต่อไปคือการสำรวจลำแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสลงมือปฏิบัติงานนี้ในขณะที่กำลังจัดการบริหารดินแดนในปกครองของตน เกือบจะไม่มีใครทราบอะไรเลยเกี่ยวกับแม่น้ำโขงนี้ นอกจากว่าแม่น้ำนี้ไหลมาจากทิเบต การที่ฝรั่งเศสเข้ายึดครองปากแม่น้ำ เป็นการท้าทายให้ฝรั่งเศสแข่งขันกับอังกฤษซึ่งได้ยึดครองปากแม่น้ำอิระวดีไว้แล้ว เพื่อชิงกันทำการค้ากับภาคตะวันตกของจีน เกี่ยวกับเรื่องนี้อังกฤษได้ส่งคณะทูตซึ่งมีแฟร์เป็นหัวหน้าไปยังราชสำนักของพระเจ้ามินดงใน ค.ศ. 1855 โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะโน้มน้าวพระเจ้าแผ่นดินให้ทรงอนุมัติให้อังกฤษทำการค้ากับจีนโดยผ่านทางพม่า การพัฒนาเส้นทางลัดไปจีนโดยใช้เส้นทางบกตรงไปยังยูนนาน เป็นที่สนใจของชาวฮอลันดามาตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 แล้ว แต่รายงานของวัน วุยสทอฟเกี่ยวกับแม่น้ำโขง และการที่พม่าปฏิเสธที่จะให้ความสะดวกทางการค้าที่พะโม ทำให้โครงการดังกล่าวของอังกฤษต้องล้มเหลวไป อังกฤษเริ่มสนใจในความคิดนี้ขณะที่ทำสงครามกับพม่าเป็นครั้งแรก ได้มีการสำรวจเส้นทางจากแควันอัสสัมในภาคเหนือจนถึงเมืองเมาะลำเลิงในภาคใต้ แม้ว่าจะไม่ได้ผลก็ตาม[2]

ในตอนแรก พระเจ้ามินดงทรงคัดค้านโครงการนี้อย่างเด็ดเดี่ยว แต่การที่โรงงานอุตสาหกรรมทอผ้าในอังกฤษพากันเรียกร้องอย่างรุนแรงตั้งแต่ ค.ศ. 1860[3] เป็นต้นมา ทำให้แฟร์และผู้ปฏิบัติหน้าที่ต่อมาคือ พลตรีอัลเบิร์ต พีตช์ เกิดความพยายามที่จะดำเนินการขั้นต่อไป ทำให้มีการจัดตั้งผู้แทนอังกฤษขึ้นที่พะโมในค.ศ.

---

1 เรื่องเดิม, i หน้า 149. หรือ **'L' Indochine,'** เล่ม 1; หน้า 149.

2 ดู J.L. Christian. เรื่อง **'Modern Burma,'** หน้า 212-25.

3 เกี่ยวกับเรื่องนี้ดู Clement Williams, **"Through Burma to Western China, being notes of a Journey in 1863 to establish the practicability of a trade route between the Irawaddi and the Yangtse-kian,"** (London: 1868).

1868 เพื่อหาเส้นทางการค้าที่เหมาะสมเข้าไปยังประเทศจีน มีทหารเรือหนุ่มผู้หนึ่ง มีนามว่า ฟรานซิส การ์นิเอร์ ซึ่งเคยปฏิบัติงานร่วมอยู่ในคณะของพลเรือเอกชาร์เนร์ในสงครามกับจีน และหลังจากปลดปล่อยไซ่ง่อนแล้ว เขาได้เป็นนายอำเภอดูแลโซเล็นซานเมืองไซ่ง่อนใน ค.ศ. 1863 การ์นิเอร์ผู้นี้ได้รบเร้าให้เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสส่งคณะสำรวจขึ้นไปตามลำแม่น้ำโขงจนได้ในที่สุด ใน ค.ศ. 1866 การ์นิเอร์ได้รับแรงบันดาลใจมากจากความรู้สึกอันรุนแรงสองประการ คือ ความปรารถนาอันแรงกล้าที่จะสำรวจสิ่งที่ตนยังไม่รู้จัก และความเกลียดชังอังกฤษอย่างรุนแรงที่เป็นมหาอำนาจจักรวรรดินิยม เขาเปรียบอังกฤษเสมือนยักษ์ใหญ่ซึ่งเท้ากำลังเน่าเปื่อย "เขย่าเข้าอังกฤษก็จะล้มเอง"[1] แต่เนื่องจากรัฐบาลเห็นว่าเขาอายุน้อยเกินกว่าที่จะให้ควบคุมคณะสำรวจ จึงมอบหน้าที่ดังกล่าวให้แก่ดูดารท์ เดอ ลาเกร

คณะสำรวจซึ่งประกอบด้วยชาวฝรั่งเศสสิบคนและชาวพื้นเมืองสามคนออกเดินทางจากไซ่ง่อนวันที่ 5 มิถุนายน ครั้นออกจากพรมแดนกัมพูชา การเดินทางต้องหยุดชะงักลง เพราะต้องรอขอใบผ่านจากไทยและขอเงินเพิ่ม คณะสำรวจจึงใช้เวลาศึกษาซากปรักหักพังของเมืองพระนคร ดูดารท์ เดอ ลาเกรมีความรู้เกี่ยวกับโบราณนี้ดีอยู่แล้วในระหว่างปฏิบัติหน้าที่อยู่ที่เมืองอุดงมีชัย บาทหลวงคาทอลิกผู้หนึ่งเป็นผู้ค้นพบซากของพระนครใน ค.ศ. 1570 แม้ว่าคำว่า "อังกอร์" จะปรากฏอยู่ในแผนที่หลายฉบับในศตวรรษที่ 17 ก็ตาม แต่นักธรรมชาติวิทยาและนักถ่ายภาพชาวฝรั่งเศสชื่อ อองรี มูโอต์ เป็นผู้ดึงดูดชาวตะวันตกให้เห็นความสำคัญของซากเมืองพระนครเป็นครั้งแรก เรื่องนี้ปรากฏอยู่ในรายงานเกี่ยวกับการเดินทางของเขาซึ่งพิมพ์เป็นหนังสือเรื่อง Tour du Monde ใน ค.ศ. 1863[2] แต่เรื่องราวที่เขาเขียนก็เป็นเพียงการบอกเล่าของผู้สนใจแบบสมัครเล่นเท่านั้น คณะสำรวจของดูดารท์ เดอ ลาเกรจึงนับว่าได้ให้ข้อมูลที่ถูกต้องได้ก่อนผู้อื่น ดังมีพิมพ์ปรากฏอยู่ในหนังสือของฟรานซิส การ์นิเอร์ ใน ค.ศ. 1873

---

[1] ดู Sir Hugh Clifford, **"Further India,"** หน้า 135. คลิฟฟอร์ดเขียนเรื่องราวที่น่าสนใจเกี่ยวกับการสำรวจในระยะหลัง, เขาเขียนเกี่ยวกับการสำรวจในหนังสือชื่อ **"Voyage d' Exploration en Indo-Chine, effectué pendant les années 1866, 1867 et 1868, etc.,** 2 เล่ม (Paris : 1873).

[2] หนึ่งปีต่อมา อองรี มูโอต์ พิมพ์หนังสือเป็นภาษาอังกฤษชื่อ **"Travels in the Central Parts of Indo-China (Siam) Cambodia and Laos during 1858—60,"** 2 เล่ม (ลอนดอน: 1864).

เมื่อออกจากพระนครแล้ว คณะสำรวจก็ค่อย ๆ เดินทางขึ้นไปตามลำน้ำไปยังซากนครเวียงจันทน์ซึ่งถูกต้นไม้ปกคลุมจนมิด แล้วก็ตรงไปยังหลวงพระบางและบ้านนาเบ้า ซึ่งอยู่ใกล้เคียงกับที่มูโอต์ถึงแก่กรรมเมื่อห้าปีที่แล้วมาและฝังอยู่ที่นั่น พระเจ้าจันทราชต้อนรับคณะสำรวจเป็นอย่างดี แต่ทรงเตือนให้ระมัดระวังในการที่จะเข้าไปในยูนนานเนื่องจากกบฏพันเทย์ได้ก่อความไม่สงบขึ้น พระองค์มิได้ถวายราชบรรณาการให้แก่จักรพรรดิจีน ตั้งแต่เกิดการกบฏขึ้นใน ค.ศ. 1855 โดยอ้างว่าไม่สามารถจะเดินทางไปเพราะถนนใช้เป็นทางผ่านไม่ได้ ด้วยเหตุนี้จึงไม่ทรงประสงค์จะให้ชาวฝรั่งเศสเดินทางไปยังจีน และแสดงให้จีนเห็นว่าข้ออ้างของพระองค์นั้นไร้สาระ

แต่เมื่อเดินทางมาถึงขั้นนี้แล้ว การ์นิเอร์ไม่ยอมให้คำเตือนใด ๆ มาทำให้เขาเลิกล้มความตั้งใจ ที่เขาบรรยายไว้ว่าเป็น 'ความคลั่งไคล้ในแม่น้ำโขง' ได้ เขาได้โน้มน้าวดูดาร์ท เดอ ลาเกรให้เข้าไปในเขตแดนจีน แต่ต่อมา หัวหน้าคณะก็ได้ถึงแก่กรรม ณ ที่นั้นด้วยความเหน็ดเหนื่อยอ่อนเพลียจากการเดินทาง และเมื่อคณะสำรวจซึ่งมีการ์นิเอร์เป็นผู้นำมาถึงตาลีฟู่แล้ว เจ้าหน้าที่จีนห้ามไม่ให้เขาเดินทางไปไกลกว่านั้นอย่างสุภาพแต่เอาจริงเอาจัง การ์นิเอร์จึงจำต้องเลิกล้มความทะเยอทะยานที่จะสำรวจต้นแม่น้ำโขง แต่ก็เพราะปรากฏชัดด้วยว่าแม่น้ำโขงไม่มีประโยชน์เลยที่จะใช้เป็นเส้นทางพาณิชย์ระหว่างไซ่ง่อนและยูนนาน ความหวังของการ์นิเอร์จึงต้องล้มเหลวไป

อย่างไรก็ตาม ความฝันใหม่เริ่มก่อตัวขึ้นซึ่งจะมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อนโยบายของฝรั่งเศสในสมัยสาธารณรัฐครั้งที่สาม การ์นิเอร์และเพื่อน ๆ ได้เดินทางข้ามที่ราบสูงยูนนานลงไปยังแม่น้ำแยงซีเกียง ณ ที่นั้นเขาจัดหาเรือและรีบเดินทางไปยังฮันเค้า คณะสำรวจการ์นิเอร์พากันออกจากตาลีฟูเมื่อวันที่ 4 มีนาคม ค.ศ. 1868 และมาถึงฮันเค้าวันที่ 27 พฤษภาคม ที่ยูนนาน เขาได้รับรายละเอียดอันมีคุณค่าที่สุดจากข้าราชการจีนและจากบาทหลวงฝรั่งเศส เกี่ยวกับทางน้ำซึ่งเชื่อมมณฑลดังกล่าวกับแม่น้ำแดงในตังเกี๋ย ดังนั้น ในขณะที่ฝรั่งเศสเคลื่อนเข้าไปใกล้ภาคตะวันตกของจีน ฝรั่งเศสก็เปลี่ยนความสนใจจากแม่น้ำโขงไปที่ตังเกี๋ยแทน อนึ่ง สงครามระหว่างฝรั่งเศสและปรัสเซีย (ค.ศ. 1870—ค.ศ.1871) นั้นเป็นเสมือนจุดแบ่งสมัยการขยายตัวของฝรั่งเศสในภาคตะวันออกไกลออกเป็น 2 ระยะที่แตกต่างกันได้อย่างดี

บทที่ 37

การขยายตัวระยะที่สองของฝรั่งเศสในอินโดจีน ค.ศ. 1870—ค.ศ. 1900

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1868 ระหว่างที่ฟรานซิส การ์นิเอร์เดินทางกลับจากยูนนานฟู เขาพักที่ฮันเค้าและพบกับพ่อค้าชาวฝรั่งเศสผู้หนึ่ง ชื่อ ชอง ดูปุยส์ สิ่งที่คณะสำรวจดูดารท์ เดอ ลาเกร—การ์นิเอร์ ค้นพบทำให้ดูปุยส์เกิดความสนใจในช่องทางที่อาจจะเปิดเส้นทางพาณิชย์เข้าสู่ยูนนานได้โดยทางแม่น้ำแดง และดูเหมือนเขาเกือบเดินทางไปยูนนานในทันที ระหว่าง ค.ศ. 1868—ค.ศ. 1869 ดูปุยส์อยู่ในมณฑลยูนนาน แต่สภาพความวุ่นวายของบ้านเมืองอันเป็นผลจากกบฏพันเทย์ (ค.ศ. 1855—ค.ศ. 1873) เป็นอุปสรรคมิให้เขาเดินทางไปไกลกว่ายูนนานฟู เช่นเดียวกับกรณีของการ์นิเอร์ ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1871 เขาออกเดินทางจากยูนนานไปฮานอย เพื่อทำสัญญาจัดส่งอาวุธและกระสุนให้แก่กองทัพจีนในยูนนาน ในขณะที่เดินทางลงมาทางใต้ เขามาพบแม่น้ำแดงที่เมืองมาง—หัว และจากที่นั้นเขาก็สามารถแล่นเรือไปสู่ทะเลได้

ในปีต่อมา แม้ว่าดูปุยส์จะต้องประสบการขัดขวางจากข้าราชการในตังเกี๋ยเป็นอันมาก ตลอดจนความยากลำบากในการเดินทาง เขาก็สามารถจัดส่งสินค้าประเภทยุทธปัจจัยให้แก่รัฐบาลยูนนานได้สำเร็จ ต่อมาก็ซื้อสินค้าประเภทดีบุกและทองแดงที่ยูนนานเซนเพื่อนำไปขายที่ฮานอย และรับรองที่จะบรรทุกเกลือจากฮานอยมาขาย แต่เกลือเป็นสินค้าที่ข้าราชการผูกขาดอยู่ ดูปุยส์และพรรคพวก ซึ่งประกอบด้วยชาวจีนและชาวฟิลิปปินส์ก็ใช้กำลังเข้ายึดฮานอยส่วนหนึ่งไว้ และขอความช่วยเหลือไปยังไซ่ง่อน ราชสำนักเว้ก็ร้องเรียนไปยังไซ่ง่อนเช่นเดียวกัน อ้างว่าการที่ดูปุยส์ไปปรากฏตัวในตังเกี๋ยเป็นการละเมิดสัญญาที่เวียดนามได้ทำไว้กับฝรั่งเศสและขอร้องให้พลเรือเอกดูเปรข้าหลวงฝรั่งเศสประจำเวียดนามใต้สั่งระงับการกระทำของเขา

ในขณะนั้น ตังเกี๋ยตกอยู่ในสภาพอันทรุดโทรม เนื่องจากกบฏไต้เผ็ง (ค.ศ. 1850—ค.ศ. 1864) ดินแดนส่วนใหญ่ของจีนโดยเฉพาะทางภาคใต้ซึ่งเป็นที่รวมผู้ที่

มีความรู้สึกต่อต้านราชวงศ์แมนจูอย่างรุนแรง ต้องประสบความเสียหายมาก และหลังจากเหตุการณ์นั้นแล้ว พวกกบฏได้หนีข้ามพรมแดนเข้าไปในภาคเหนือของตังเกี๋ยและคอยขู่เข็ญชาวพื้นเมือง จักรพรรดิตูดึกซึ่งไม่สามารถจะปราบปรามพวกเหล่านี้ได้ จึงทรงขอความช่วยเหลือไปยังผู้สำเร็จราชการแห่งเมืองกวางตุ้ง ผู้สำเร็จราชการจึงส่งทหารประจำการมาช่วย แต่แทนที่ทหารเหล่านี้จะปฏิบัติหน้าที่ของตน กลับร่วมมือกับพวกกบฏทำการปล้นสะดมชาวบ้าน ฝรั่งเศสเรียกพวกโจรปล้นสะดมเหล่านี้ไม่ว่าจะเป็นทหารประจำการหรือไม่ก็ตามว่าพวกธงดำ พลเรือเอกดูเปรจึงเห็นเป็นโอกาสดีที่จะเข้าแทรกแซง และเห็นว่าความเดือดร้อนของดูปุยส์ก็จะเป็นข้ออ้างที่ดีที่สุด เขาได้ขออนุมัติต่อรัฐบาลที่จะดำเนินการโดยเสรี แต่ได้รับแจ้งให้หลีกเลี่ยงการแทรกแซงโดยใช้กำลังอาวุธ ถึงอย่างไรก็ตาม เขาก็ส่งฟรานซิส การ์นิเอร์ซึ่งมีนิสัยหุนหันไปฮานอยพร้อมด้วยกำลังทหารฝรั่งเศสเพียง 188 คน และทหารจากเวียดนามใต้ประมาณ 24 คน และสั่งให้การ์นิเอร์ตัดสินข้อพิพาทระหว่างดูปุยส์และข้าราชการเวียดนามด้วย

การ์นิเอร์มาถึงฮานอยเมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน ค.ศ. 1873 เขาพยายามตัดสินกรณีพิพาทอยู่เพียงสองสามวันเท่านั้น ก็พบว่าข้าราชการเหล่านั้นดื้อดึง เขาจึงประกาศเปิดแม่น้ำแดงให้ใช้ทำการค้าได้โดยเสรี การกระทำโดยพลการเช่นนี้เร่งเร้าให้ข้าราชการเวียดนามตระเตรียมการทหาร การ์นิเอร์ก็โต้ตอบโดยโจมตีและยึดป้อมไว้เมื่อวันที่ 20 พฤศจิกายน ค.ศ. 1873 ความกล้าหาญอย่างบ้าบิ่นนี้ทำให้การ์นิเอร์ประสบความสำเร็จดีมากจนสามารถยึดที่มั่นได้อีกห้าแห่ง เมื่อรับเอาทหารอาสาสมัครมาเพิ่ม ที่มั่นเหล่านั้นรวมทั้งไฮ—ฟอง และนินห์—บินห์ และเข้าควบคุมการปกครองทางภาคใต้ของตังเกี๋ยไว้ได้ ดราวนี้ราชสำนักเว้พร้อมที่จะเจรจา แต่ข้าราชการเวียดนามที่ฮานอยให้พวกธงดำช่วยเหลือ พวกธงดำยกทัพมาถึงฮานอยเมื่อวันที่ 21 ธันวาคม ค.ศ. 1873 และสามารถฆ่าการ์นิเอร์ได้ในขณะที่นำทหารออกสู้รบ เพราะการ์นิเอร์รีบออกจากค่ายอย่างหุนหันและล่วงหน้าทหารของเขาไปมากจนถูกซุ่มโจมตี และถูกฆ่าตายก่อนที่ทหารของเขาจะยกกองทัพมาทัน

ถ้าการ์นิเอร์มีชีวิตอยู่ต่อไป ฝรั่งเศสคงจะยึดตังเกี๋ยได้เร็วขึ้นอีกสิบปี เพราะเขาไปฮานอยด้วยความตั้งใจอันแน่วแน่ที่จะบังคับฝรั่งเศสให้จำต้องปฏิบัติตามนโยบายของเขา เกียรติศักดิ์ของฝรั่งเศสตกต่ำลงอย่างน่ากลัวในทวีปเอเชีย ทั้งนี้เพราะฝรั่งเศสปราชัยปรัสเซียอย่างราบคาบในการรบระหว่าง ค.ศ. 1870—ค.ศ. 1871 และบุคคลเช่นการ์นิเอร์ก็เชื่อว่าวิธีดีที่สุดที่จะฟื้นฟูศักดิ์ศรีของฝรั่งเศสก็คือ

เริ่มเคลื่อนไหวการขยายตัวใหม่หลังจากที่ต้องหยุดชะงักลงเนื่องจากความล้มเหลวในยุโรป

แต่รัฐบาลฝรั่งเศสจำต้องปฏิเสธไม่เห็นด้วยกับการทำสงครามอย่างหุนหันพลันแล่นเช่นการยึดป้อมที่ฮานอยนี้ และทันทีที่พลเรือเอกดูเปรทราบข่าวนี้ก็ส่งผู้สำรวจกิจการเกี่ยวกับชาวพื้นเมืองชื่อฟิลาสเทรอะไปเพื่อสั่งการ์นิเอร์ให้ยับยั้งการกระทำใด ๆ ที่เป็นการรุกราน และให้เจรจาทำความตกลงกับราชสำนักเว้ ฟิลาสเทรอะเคยเป็นเพื่อนสนิทของการ์นิเอร์ แต่เป็นผู้ที่ชื่นชมในวัฒนธรรมจีนอย่างลึกซึ้ง การกระทำอย่างคิดไม่ถึงของการ์นิเอร์จึงทำให้เขาตกใจมาก จนต้องเขียนจดหมายถึงการ์นิเอร์ว่า "เรื่องนี้ร้ายแรงมากสำหรับตัวท่านเองและสำหรับจุดมุ่งหมายซึ่งเราเสนอขึ้นเพื่อประเทศฝรั่งเศส อาจร้ายแรงจนไม่สามารถจะแก้ไขได้ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าดูปุยส์ชักชวนท่านไปในทางที่ผิด เขาหลอกลวงท่านและจูงจมูกท่าน"[1]

ฟิลาสเทรอะเดินทางมาถึงฮานอยวันที่ 3 มกราคม ค.ศ. 1874 และถอนทหารฝรั่งเศสออกจากป้อมค่ายทั้งหมดที่ยึดได้ทันที เขาเข้าใจดีว่าการกระทำเช่นนี้จะมีผลกระทบกระเทือนต่อเกียรติภูมิของฝรั่งเศสมาก แต่เขาถือมติว่า "ความยุติธรรมสำคัญกว่าสิ่งใด ๆ ทั้งสิ้น" เขาจึงสั่งยึดเรือของดูปุยส์ ต่อมา ฟิลาสเทรอะก็ดำเนินการเจรจาทำสัญญากับพระเจ้าตูดึก ในวันที่ 15 มีนาคม ค.ศ. 1874 พลเรือเอกดูเปรก็ลงนามในสัญญาฉบับนี้ที่ไซ่ง่อน พระเจ้าตูดึกทรงรับรองว่าฝรั่งเศสมีอำนาจอธิปไตยเหนือเวียดนามใต้ พระองค์ทรงตกลงที่จะให้ฝรั่งเศสส่งผู้ตรวจราชการมาประจำที่เว้ เปิดเมืองท่าที่กิโนนห์ ตูรานและฮานอยให้ฝรั่งเศสมาทำการค้าได้ และยอมให้ฝรั่งเศสมีสิทธิที่จะตั้งกงสุลไปประจำในแต่ละเมืองท่า พร้อมด้วยหน่วยคุ้มกันเพื่อรักษาความปลอดภัยของตน อนุญาตให้การเดินเรือในแม่น้ำแดงจนถึงยูนนานเป็นไปโดยเสรี จักรพรรดิตูดึกทรงสัญญาที่จะพระราชทานเสรีภาพให้แก่ชาวคริสต์อีกครั้งหนึ่ง เพื่อเป็นการตอบแทนฝรั่งเศสยกเลิกค่าปรับสงครามที่พระองค์ยังมิได้ทรงชำระและตกลงที่จะส่งเรือรบ อาวุธและครูเพื่อช่วยให้พระองค์ทรงปราบปรามพวกธงดำให้ได้ผล ในขณะเดียวกัน ได้มีการทำสัญญาพาณิชย์เพิ่มเติมอีกฉบับหนึ่ง บรรจุเงื่อนไขให้เรือและการค้าของฝรั่งเศสได้รับสิทธิพิเศษดีกว่า

---

[1] ข้อความสมบูรณ์ของจดหมายปรากฏอยู่ในหนังสือของ C.B. Norman, **"Tonkin or France in the East,"** (London: 1884). หน้า 142–3. ถ้าจะอ่านรายงานที่ถูกต้องเกี่ยวกับสมัยนี้ดูหนังสือของ Georges Maspero, (ed). **'L' Indochine'** Paris et Bruxelles, (1930), เล่มที่ 1 หน้า 150–3. และเล่มที่ 2. หน้า 1–15.

ชาติอื่น ๆ และยินยอมให้แต่งตั้งนายทหารฝรั่งเศสประจำตำแหน่งสำคัญ ๆ ในด่านภาษีศุลกากรของเวียดนาม

ตามสัญญาแล้ว เวียดนามยอมปฏิบัติตามข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสหลายประการ แต่ฟิลาสเทรอะซึ่งมีใจผูกพันอยู่กับความยุติธรรมได้มองข้ามความจริงไปว่าในสายตาของเวียดนามแล้ว การกระทำของเขาเป็นสัญลักษณ์ของความอ่อนแอของฝรั่งเศส ดังนั้นทันทีที่กองทัพฝรั่งเศสถอนตัวออกจากตังเกี๋ย จักรพรรดิตูดึกทรงเริ่มสังหารชีวิตพวกคริสตังใหม่ ทำให้กงสุลฝรั่งเศสซึ่งเพิ่งมารับตำแหน่งต้องเสื่อมเสียเกียรติอย่างร้ายแรง และทรงลงโทษชาวเวียดนามทุกคนซึ่งเคยเป็นพวกเดียวกับฝรั่งเศสในระหว่างที่การ์นิเอร์มาปฏิบัติงาน ยิ่งกว่านั้นเพื่อคานการคุกคามของฝรั่งเศสพระองค์ทรงกระชับความสัมพันธ์กับจีนให้ใกล้ชิดขึ้น ประกาศถวายความจงรักภักดีต่อจักรพรรดิจีนใหม่อีก และขอถวายพระองค์เป็นเจ้าประเทศราชอีกครั้งหนึ่ง

ระหว่างนั้น เมื่อกบฏพันเทย์ถูกปราบจนราบคาบเป็นครั้งสุดท้ายในยูนนานแล้ว กองทัพจีนจึงขับไล่พวกกบฏออกจากจีน บุคคลเหล่านี้จึงไปสมทบกับพวกกบฏในรัฐใกล้เคียง การทำลายล้างของพวกเหล่านี้ทำให้รัฐต่าง ๆ ในลาวได้รับความเสียหายเท่า ๆ กับในตังเกี๋ย นอกจากจะมีโจรสลัดโดยอาชีพแล้ว ยังมีพวกธงดำ ธงเหลืองและธงแดง พวกโจรเหล่านี้ทำให้มาตราของสัญญาฉบับ ค.ศ. 1874 เกี่ยวกับเสรีภาพในการเดินเรือในแม่น้ำแดงเป็นโมฆะ เหตุการณ์ยิ่งทวีความสับสนวุ่นวายเพิ่มขึ้น เมื่อผู้ที่สนับสนุนราชวงศ์เลซึ่งถูกปราบลงใน ค.ศ. 1804 ได้ยุยงให้เกิดการจลาจลอีก ส่วนจักรพรรดิตูดึกเองก็ทรงดำเนินนโยบายเหยียบเรือสองแคมทรงสนับสนุนพวกโจรเพื่อคานอำนาจฝรั่งเศสไว้ และทรงขอให้จีนปราบพวกโจรอีกทีหนึ่ง ทรงหวังอย่างยิ่งว่าถ้าฝรั่งเศสดำเนินการต่อไป ฝรั่งเศสก็จะต้องเข้าไปพัวพันกับทั้งโจรและทั้งจีน

ฝรั่งเศสรู้ดีว่าการเคลื่อนไหวใด ๆ เพื่อผนวกส่วนที่เหลือของจักรวรรดิเวียดนาม จะทำให้จีนเป็นปฏิปักษ์กับฝรั่งเศสอย่างแน่นอน ฝรั่งเศสรู้สึกว่าปักกิ่งจะต้องเคืองแค้นในมาตราของสัญญาที่ฟิลาสเทรอะทำไว้ เกี่ยวกับการเปิดเส้นทางเดินเรือในแม่น้ำแดงให้ชาวยุโรปมาทำการค้า เพราะเป็นการละเมิดสัญญาเทียนสินฉบับ ค.ศ. 1858 ดังนั้นเอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงปักกิ่งจึงได้รับคำสั่งให้พยายามที่สุดที่จะทำให้รัฐบาลจีนสิ้นความสงสัยนี้ แต่เมื่อได้ทราบข่าวกรณีฆาตกรรมชาวอังกฤษชื่อมาร์การี ในขณะพยายามสำรวจหาเส้นทางพาณิชย์จากพม่าข้ามไปยังยูนนานแล้ว ฝรั่งเศสจึงตัดสินใจรับรองสัญญาฉบับ ค.ศ. 1874 ทันที ฝรั่งเศสรีบ

สรุปว่า อังกฤษจะใช้กรณีฆาตกรรมนี้เป็นข้ออ้างเพื่อบังคับปักกิ่งให้เปิดยูนนานให้อังกฤษทำการค้าโดยผ่านทางพม่า

ท่าทีของฝรั่งเศสที่มีต่อจีนยิ่งแข็งแกร่งขึ้น เมื่อได้รับรายงานใน ค.ศ. 1876 ว่า จักรพรรดิตูดึกได้ทรงส่งคณะทูตไปปักกิ่ง เพื่อนำบรรณาการไปถวายจักรพรรดิจีนสามปีต่อครั้งโดยไม่ได้แจ้งให้ฝรั่งเศสทราบ ก่อนหน้านั้นเมื่อทูตฝรั่งเศสขอให้รัฐบาลปักกิ่งเรียกกองทัพของตนกลับจากตังเกี๋ย จีนก็สัญญาว่าจะทำเช่นนั้น แต่ทำในทำนองที่แสดงให้เห็นอย่างแจ่มชัดว่า จีนถือว่าเวียดนามเป็นประเทศราชของตนและไม่ขึ้นต่อฝรั่งเศส ความจริงก็คือ แม้ว่าจักรพรรดิตูดึกจะประกาศเอกราชของตนไว้ในสัญญาของฟิลาสเทรอะก็ตาม ฝรั่งเศสพยายามที่จะยืนยันข้อเรียกร้องที่ว่าจุดมุ่งหมายที่แท้จริงของสัญญานั้นคือ การโอนสภาพการที่เวียดนามอยู่ใต้อารักขาของจีนมาเป็นฝรั่งเศส ถึงอย่างไรก็ตาม ผู้แทนของฝรั่งเศสในจีนก็เข้าใจดีว่าการเคลื่อนไหวใด ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้จะทำให้ฝรั่งเศสเกิดแตกร้าวกับจีนได้

แต่ฝรั่งเศสจะต้องจัดการแก้ไขสถานการณ์ในตังเกี๋ย พระเจ้าตูดึกไม่ทรงสามารถปราบปรามพวกกบฏได้ถ้าไม่ได้รับความช่วยเหลือจากผู้อื่น พระองค์จึงทรงขอความช่วยเหลือจากจีนอีก จีนก็ให้ความช่วยเหลือตามพระราชประสงค์ ต่อมา ใน ค.ศ. 1880 รัฐบาลปักกิ่งแถลงท่าทีใหม่ของจีนโดยประกาศว่า จักรพรรดิจีนทรงส่งกองทัพไปช่วยจักรพรรดิตูดึกซึ่งเป็นเจ้าประเทศราชของพระองค์ปราบกบฏในตังเกี๋ย จักรพรรดิจีนทรงเป็นผู้ประทานตำแหน่งเจ้าประเทศราชให้แก่จักรพรรดิตูดึก ซึ่งส่งคณะทูตไปถวายความจงรักภักดีต่อจักรพรรดิจีนเป็นการตอบแทน

ขณะนั้น เดอ เฟรซิเนต์ ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศฝรั่งเศส เขาเป็นผู้หนึ่งซึ่งสนับสนุนนโยบายขยายดินแดนครั้งใหม่ ซึ่งก่อให้เกิดการขยายจักรวรรดิทางเศรษฐกิจของยุโรป และมีการผนวกดินแดนจำนวนมากเข้าในจักรวรรดิต่างๆ ของมหาอำนาจทั้งหลาย เขาเห็นว่าจะต้องเลือกเอาระหว่างการถอนตัวออกจากตังเกี๋ยโดยสิ้นเชิง กับการผนวกดินแดนในตังเกี๋ยเพิ่มขึ้น เขาตัดสินใจอย่างแน่วแน่ที่จะใช้กำลังฟื้นฟูอำนาจของฝรั่งเศสในภาคตะวันออก ฝรั่งเศสเองสามารถฟื้นตัวจากการโจมตีแบบล้มทั้งยืนของบิสมาร์คได้อย่างรวดเร็ว ครั้นถึงเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1881 สภาทั้งสองของฝรั่งเศสลงมติอนุมัติงบประมาณที่จำเป็นเพื่อเริ่มการรบใหม่ในตังเกี๋ย

ปีต่อมา ฝรั่งเศสก็เปิดการโจมตี โดยที่ความยุ่งยากที่ชาวฝรั่งเศสต้องเผชิญในตังเกี๋ยเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จนทำให้ฝรั่งเศสมีข้ออ้างอย่างดีเลิศในอันที่จะใช้

กำลังทหารเข้าแทรกแซง เมื่อมีการร้องเรียนไปว่าปฏิบัติการของพวกกบฏคุกคามความมั่นคงปลอดภัยของชาวฝรั่งเศสในฮานอย ฝรั่งเศสจึงส่งร้อยเอกอองรี ริวิแอร์ไปพร้อมด้วยกำลังทหารเพื่อต่อต้านพวกโจรธงดำ ซึ่งไปชุมนุมกันทางลุ่มแม่น้ำแดง แต่เป้าหมายที่แท้จริงของเขาก็คือ การเข้าครอบครองตังเกี๋ยใหม่อีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่การ์นิเอร์ได้พยายามมาแล้วในสมัยก่อน

ริวิแอร์ยึดฮานอยได้ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1882 และยึดเมืองหน้าดินห์ได้ในเดือนมีนาคมต่อมา แต่พวกโจรธงดำซึ่งเป็นทหารรับจ้างที่น่าเกรงขามของจักรพรรดิตูดึกได้ยกพวกมาล้อมฮานอยไว้ ครั้งนี้แม่ทัพฝรั่งเศสก็ถูกฆ่าตายขณะที่ออกไปต่อสู้ จูลส์ เฟอร์รี ซึ่งเป็นหัวหน้าพรรคสนับสนุน "ลัทธิจักรวรรดินิยม" เป็นนายกรัฐมนตรีฝรั่งเศสในขณะนั้น เขาตัดสินใจว่า ฝรั่งเศสไม่เพียงแต่จะยึดเอาตังเกี๋ยเท่านั้น แต่ยังต้องการให้ราชสำนักเว้ตกอยู่ใต้การปกครองของฝรั่งเศสด้วย ฝรั่งเศสจึงส่งกำลังทหารอันเข้มแข็งไปเอเชียตะวันออก มีพลเอกบูเอต์เป็นผู้บังคับบัญชากองทัพที่ฮานอย และพลเรือเอกกูร์เบต์เป็นแม่ทัพเรือ ดร. อาร์มองซึ่งเคยเป็นผู้ร่วมงานของการ์นิเอร์ ได้รับมอบหน้าที่ให้เป็นผู้จัดตั้งการปกครองแคว้นอันหนำและตังเกี๋ยภายใต้อารักขาของฝรั่งเศส

พลเอกบูเอต์ก็พบว่าฮานอยเต็มไปด้วยพวกธงดำจนไม่สามารถทำอะไรได้นอกจากตั้งมั่นไว้จนกว่ากองทัพเรือของพลเรือเอกกูร์เบต์จะมาถึงพร้อมด้วยกำลังหนุน วันที่ 18 สิงหาคม ค.ศ. 1883 กูร์เบต์มาถึงปากแม่น้ำเว้และเข้าโจมตีป้อมปราการ ฝรั่งเศสไม่ปรานีเวียดนามเลย การยึดป้อมปราการนี้ทำให้ทหารเวียดนามต้องสูญเสียชีวิตมาก จนรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศเวียดนามต้องถือธงยอมจำนนมาด้วยตนเองเพื่อขอเจรจาด้วย ความจึงเผยออกมาว่า จักรพรรดิตูดึกสิ้นพระชนม์ตั้งแต่เมื่อเดือนก่อน จึงก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ในการสืบราชสันตติวงศ์ เจ้าชายเอิงชานซึ่งทรงได้รับแต่งตั้งให้ขึ้นครองราชบัลลังก์ต่อมา ก็ถูกสภาผู้สำเร็จราชการปลดออกจากตำแหน่ง หลังจากที่ทรงครองราชย์ได้เพียงสามวันเท่านั้น เจ้าชายฮองดัตได้รับการสถาปนาให้ขึ้นครองราชย์แทนในวันที่ 30 กรกฎาคม ทรงพระนามว่า จักรพรรดิเฮียบหัว

สัญญาสงบศึกที่ลงนามกันเสร็จแล้วนั้นบ่งว่า เวียดนามจะต้องมอบป้อมปราการทั้งหมด และเรือรบในบริเวณใกล้เคียงกรุงเว้ให้แก่ฝรั่งเศส และจะต้องร่างสัญญาใหม่ทันที ต่อมาอีกสองสามวันในวันที่ 25 สิงหาคม จักรพรรดิเฮียบหัวทรงลงนามสัญญากับอาร์มองด์ในนามของฝรั่งเศส ตามสัญญาแล้ว เวียดนามรับรองว่า

ตนเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส และฝรั่งเศสเป็นผู้ควบคุมนโยบายต่างประเทศของเวียดนาม ฝรั่งเศสจะส่งผู้ตรวจราชการของตน พร้อมด้วยกองทหารจำนวนพอสมควรไปประจำตามเมืองสำคัญๆ และมีอำนาจเหนือเจ้าหน้าที่เวียดนามทั่วไป ฝรั่งเศสจะเป็นผู้ยึดครองป้อมปราการที่แม่น้ำเว้ และป้อมปราการทั้งหมดที่เห็นว่าจำเป็นต่อการรักษาความสงบในตังเกี๋ย ทางการฝรั่งเศสจะเป็นผู้ควบคุมการศุลกากรเอง เวียดนามจะต้องถอนกองทหารทั้งหมดซึ่งกำลังปฏิบัติหน้าที่ในตังเกี๋ยออกทันที ส่วนฝรั่งเศสจะเป็นผู้รับหน้าที่เปิดแม่น้ำแดงให้เป็นเส้นทางพาณิชย์ ปราบการจลาจลและต่อต้านการรุกรานของต่างชาติ เวียดนามยกมณฑลบินห์ทวนซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับเวียดนามใต้และเรือรบทั้งหมดให้แก่ฝรั่งเศส และตกลงที่จะชำระเงินค่าปฏิกรรมสงครามเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการให้ฝรั่งเศสยึดครอง ในระหว่างที่รอการชำระเงินดังกล่าวนี้ ฝรั่งเศสจะเป็นผู้เก็บภาษีทั้งหมด

ผลจากปฏิบัติการดังกล่าวประการแรกคือจีนได้ยื่นประท้วงอย่างเป็นทางการจีนชี้ให้เห็นว่าสัญญาใดๆ ก็ตามที่ทำกับเวียดนามจะเป็นโมฆะ ถ้าไม่ได้รับความเห็นชอบจากรัฐบาลปักกิ่ง แต่กระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศสเห็นว่าเป็นเรื่องไม่สำคัญ ฝรั่งเศสส่งกำลังหนุนไปยังเอเชียตะวันออกอย่างรีบเร่ง และพลเอกบูเอต์ได้รับคำสั่งให้ปฏิบัติหน้าที่อย่างแข็งขัน ดังนั้นจีนจึงโต้ตอบอย่างแข็งขันเช่นเดียวกันโดยส่งกองทัพจากยูนนานไปยังฐานทัพเวียดนามที่ซัน-เตย์ และที่บัคนินห์ และสั่งซื้อเรือรบตลอดจนกระสุนปืนจากยุโรปและอเมริกา พลเอกบูเอต์จึงยกกองทัพตรงไปยังซัน-เตย์ จนถึงพัลเลน ซึ่งต่อมาเขายึดได้จากทหารจีนและเวียดนามที่ป้องกันอยู่ แต่ไม่สามารถจะเดินทัพไปได้ไกลกว่านั้นเนื่องจากข้าศึกปล่อยน้ำให้ท่วม พลเอกบูเอต์ได้ต่อสู้กับทหารประจำการชาวจีน แต่ก็ถือว่าทหารเหล่านี้เป็นฝ่ายกบฏ จึงสั่งประหารชีวิตเชลยจีนที่จับได้ทั้งหมด

ขณะที่การรบต้องหยุดชะงักลงนั้น บูเอต์ต้องออกเดินทางไปฝรั่งเศสอย่างฉับพลันโดยไม่แจ้งให้ผู้ใดทราบ ทางการประกาศว่าเขาเดินทางไปครั้งนี้เพื่อรายงานสภาวการณ์ในตังเกี๋ย แต่ต่อมาข่าวรั่วไหลออกมาว่าเขาได้วิวาทกับอาร์มองด์ ซึ่งเป็นข้าหลวงฝ่ายพลเรือน พลเรือเอกกรูเบต์จึงเป็นผู้เข้ารับหน้าที่อำนวยการรบแทน และในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1883 นั้นเขาก็ยึดซัน-เตย์จากจีนได้ ในไม่ช้ากำลังหนุนก็หลั่งไหลเข้ามา นายพลเอกทั้งสามท่านคือ มิโยต์ เดอ เนกริเอร์ และบริแอร์ เดอ ลีเซิล ต่างก็แยกกันบังคับบัญชากองทัพในขณะที่การรบขยายเข้าไปภาย

ในประเทศ ฝรั่งเศสยึดบัคนินห์ได้ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1884 และต่อมาอีกไม่นานก็ยึดไทเหงียนไว้ได้ ในระหว่างที่ทหารฝรั่งเศสกองหนึ่งกำลังกวาดล้างข้าศึกทางบริเวณลุ่มแม่น้ำดำ ทหารอีกกองหนึ่งก็เข้ายึดครองเตวียนกวางไว้ได้ในเดือนมิถุนายน

ในเดือนเดียวกันนั้น ฝรั่งเศสได้ลงนามในสัญญาฉบับใหม่กับราชสำนักเว้ ซึ่งเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขอันรุนแรงของสัญญาฉบับที่อาร์มองด์ลงนามไว้ให้ดียิ่งขึ้น เช่น ฝรั่งเศสคืนมณฑลบินห์ทวนซึ่งเคยถูกผนวกเข้ากับแคว้นเวียดนามใต้ให้กับแคว้นอันหนำ (ญวนกลาง) แต่แคว้นอันหนำเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส ฝรั่งเศสจึงได้รับสิทธิที่จะใช้กำลังทหารยึดครองอันหนำไม่ว่าจะเป็นส่วนใดก็ตาม ฝรั่งเศสเป็นผู้รับผิดชอบในการปกครองแคว้นตังเกี๋ย จักรพรรดิยังคงมีอำนาจอธิปไตยแต่ในพระนามเท่านั้น แต่ฝรั่งเศสคืนมณฑลทางภาคเหนือของแคว้นอันหนำ ซึ่งเคยถูกรวมเข้ากับตังเกี๋ยตามสัญญาอาร์มองด์ให้แก่แคว้นนี้

ระหว่างนั้น ฝรั่งเศสซึ่งยังมีเรื่องที่จะต้องปราบปรามในตังเกี๋ยและต้องเผชิญกับความวุ่นวายในแคว้นอันหนำ ก็ต้องมีเรื่องพัวพันกับการรบกับจีนโดยมิได้ประกาศสงคราม จีนถือว่าการที่ฝรั่งเศสยึดเมืองสำคัญ ๆ เช่น ซัน-เตย์ และบัคนินห์ ซึ่งมีกองทัพจีนประจำอยู่ เป็นการก่อสงครามกับจีน แต่อย่างไรก็ตาม ลี ฮุง ชาง พยายามที่จะทำความตกลงกับฝรั่งเศสและทำสัญญาสงบศึกที่ปักกิ่ง ผู้บังคับการฟูร์นิเอร์แห่งราชนาวีฝรั่งเศสซึ่งเป็นสหายสนิทของรัฐบุรุษจีนผู้นี้ก็ได้เดินทางไปปักกิ่งเพื่อเจรจา ในวันที่ 11 พฤษภาคม ค.ศ. 1884 เขาลงนามในร่างอนุสัญญาที่ระบุว่า ฝรั่งเศสจะเป็นผู้ค้ำประกันพรมแดนทางใต้ของจีน และในกรณีที่จำเป็นจะรับป้องกันให้ด้วย ส่วนจีนก็จะถอนกองทัพของตนออกจากตังเกี๋ยเป็นการตอบแทน

ทั้งสองฝ่ายต่างไม่พอใจอนุสัญญาฉบับนี้ กระทรวงการต่างประเทศจีนต้องการที่จะรักษาสิทธิความเป็นเจ้าอธิราชเหนือเวียดนาม และปิดพรมแดนยูนนานมิให้ฝรั่งเศสเข้ามาค้าขายด้วย ที่ร้ายกว่านั้นคือได้เกิดการโต้เถียงกันเกี่ยวกับวันที่กองทัพจีนจะถอนตัวออก และพันเอกดูเชิน ผู้บังคับบัญชากองทัพฝรั่งเศสในบริเวณลางซอน ก็เข้าปะทะกับกองทัพจีนที่บัคเล และต้องปราชัยอย่างร้ายแรง ดังนั้น จึงกลับทำสงครามกันอีก พลเอก เดอ เนกริเอร์เข้าสู้รบกับจีนด้วยตนเองในบริเวณลางซอน และหลังจากการต่อสู้อย่างทรหดก็ยึดดินแดนดังกล่าวได้ เมื่อวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1885

ส่วนพลเอกกูร์เบต์นั้น หลังจากที่โจมตีเมืองท่าที่คีลุงทางฝั่งทะเลตอนเหนือของฟอร์โมซาไม่สำเร็จแล้ว ก็แล่นเรือข้ามไปยังฟูเจา ณ ที่นั้นเขาได้ทำลายกองทัพเรือของจีนซึ่งกำลังจอดทอดสมออยู่ ตลอดจนคลังสรรพาวุธด้วย ต่อมา ในขณะที่เดินทางกลับไปล้อมปิดเกาะฟอร์โมซานั้น เขาก็โจมตีป้อมปราการที่คีลุงหลายครั้ง จนในที่สุดก็สามารถยึดไว้ได้ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1885 ต่อมาอีกไม่นาน เขาก็เข้ายึดครองเปสกาดอเรสไว้

ในขณะนั้น ทั้งสองฝ่ายต่างก็เหนื่อยอ่อนในการสงคราม ฝรั่งเศสซึ่งกำลังพะวงอยู่กับการรบแบบกองโจรเพื่อต่อต้านพวกธงดำ ก็เริ่มเป็นฝ่ายได้ชัยชนะบ้าง แต่พอถึงวันที่ 28 มีนาคม ค.ศ. 1885 กองทัพฝรั่งเศสที่ลางซอนก็ถูกโจมตีจนต้องปราชัยอย่างร้ายแรง ส่วนพลเอกเดอ เนกริเอร์นั้นถูกโจมตีและได้รับบาดเจ็บในขณะที่ขี่ม้าลาดตระเวนอยู่นอกเมือง เมื่อผู้บังคับการรองจากเขาคือ ร้อยเอกแอร์บิงเชร์เข้ามารับหน้าที่แทนก็ตัดสินใจที่จะถอนกองทหารออกจากลางซอน กองทัพฝรั่งเศสพากันแตกตื่นทอดทิ้งสัมภาระและอาวุธทั้งหมด และพากันหนีไปอยู่ในภูเขา

เมื่อข่าวความหายนะแพร่ไปถึงกรุงปารีสโดยทางโทรเลข ก่อความตระหนกตกใจให้แก่รัฐบาลฝรั่งเศสมาก จนรัฐบาลของจูลส์ เฟอร์รีซึ่งถูกเคลมองโซโจมตีต้องล้มลง ในเวลาเดียวกันนั้น การเจรจาซึ่งดำเนินมาระหว่างจีนและฝรั่งเศสก็บรรลุผล ทำให้ทั้งสองฝ่ายลงนามในอนุสัญญาสงบศึกต่อกัน ในวันที่ 9 มิถุนายน หลังจากที่ลี ฮุง ชาง และปาตโนตเทรอะ อัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงปักกิ่งได้ตกลงกันเกี่ยวกับรายละเอียดของสัญญาแล้ว ก็ได้มีการลงนามกันในสัญญาเทียนสิน แต่นับว่าเป็นเรื่องน่าขันที่ความตกลงนี้มีข้อความเหมือนกันกับสัญญาซึ่งลีและฟูร์นิเอร์ได้ทำต่อกันเมื่อปีก่อนแล้วเกือบทุกประการ แล้วฝรั่งเศสก็คืนเกาะฟอร์โมซาร์และเปสกาดอเรสให้จีน

ตั้งแต่จักรพรรดิตูดึกสิ้นพระชนม์ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1883 แล้ว ได้เกิดวิกฤติการณ์ที่ราชสำนักเว้เสมอมา จักรพรรดิเฮียบหัวซึ่งถูกฝรั่งเศสใช้อาวุธบังคับให้ลงนามในสัญญาอาร์มองด์ ทรงถูกพวกชาตินิยมปลงพระชนม์ในเดือนพฤศจิกายนต่อมา จักรพรรดิเคียนพุคทรงครองต่อมาจนกระทั่งเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1884 พระองค์จึงถูกปลดออกจากราชบัลลังก์ และให้จักรพรรดิฮัมงิขึ้นครองแทน เดือนกรกฎาคม ปีต่อมา เกิดความยุ่งยากขึ้นในพระราชวังอีก จักรพรรดิฮัมงิเสด็จหนีไปลาว ฝรั่งเศสจึงเข้าแทรกแซงและยกผู้ที่ตนเห็นสมควร

คือ ดองคานขึ้นครองราชบัลลังก์ ฝรั่งเศสได้ทำอนุสัญญากับพระองค์ ตามสัญญานี้ ฝรั่งเศสจะส่งผู้ตรวจราชการไปประจำในทุกมณฑลของอันหนำ ครั้นถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1886 ฝรั่งเศสดำเนินงานขั้นต่อไปอย่างเข้มงวดขึ้น แต่งตั้งผู้ตรวจการขึ้นโดยเฉพาะ คนหนึ่งให้ประจำที่ตังเกี๋ย อีกคนหนึ่งให้ประจำที่อันหนำ และให้ปฏิบัติหน้าที่ภายใต้บังคับบัญชาของผู้ตรวจราชการใหญ่ ในเดือนต่อมา มีการจัดตั้งคณะผู้ตรวจราชการด้านพลเรือนร่วมกันทั้งในแคว้นตังเกี๋ยและอันหนำ

ในกัมพูชาฝรั่งเศสก็ได้ดำเนินการเข้มงวดเช่นเดียวกัน ทอมสัน ข้าหลวงแห่งเวียดนามใต้ถือโอกาสในการที่ข้าราชการกัมพูชาใช้อำนาจในทางที่ผิดเป็นข้ออ้าง ให้องค์พระนโรดมต้องลงพระนามในอนุสัญญาที่ระบุว่า พระองค์ตกลงที่จะยอมรับการปรับปรุงการปกครองของกัมพูชาตามที่ฝรั่งเศสเห็นว่าจำเป็น พระองค์ได้รับอนุญาตให้รักษาพระราชพิธีต่างๆประจำราชสำนักไว้ตลอดจนสิทธิพิเศษอื่นๆ แต่จะต้องมอบอำนาจการปกครองที่แท้จริงให้แก่ผู้ตรวจราชการใหญ่ของฝรั่งเศส ซึ่งสามารถปฏิเสธข้อเสนอแนะของที่ประชุมคณะเสนาบดีถ้าประสงค์จะทำเช่นนั้น นอกจากนี้ แต่ละมณฑลจะต้องมีผู้ตรวจราชการไปประจำทำหน้าที่ควบคุมการจัดลำดับขั้นราชการชาวพื้นเมืองตลอดจนสภาบริหารต่าง ๆ

ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1884 ก็มีการลงนามในสัญญาระหว่างกัมพูชาและฝรั่งเศส สัญญานี้ก่อให้เกิดความยุ่งยากในขณะที่ฝรั่งเศสมีภาระมากอยู่แล้วในที่อื่นๆ ประชาชนก่อการกบฏขึ้น มีเจ้าชายองค์หนึ่งแห่งราชวงศ์กัมพูชาคือ ศรี วัตถา เป็นหัวหน้า บุคคลเหล่านี้ไม่พอใจที่ฝรั่งเศสบังคับให้พระเจ้าแผ่นดินต้องลงนามในอนุสัญญาหลายฉบับเกี่ยวกับการค้าอาวุธ การยกเลิกเก็บภาษีรัชชูปการชาวเวียดนามและการเก็บภาษีฝิ่นและสุรา พวกกบฏตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะขัดขวางการจัดตั้งเจ้าหน้าที่ใหม่ๆ ขึ้นอีก พวกกบฏซึ่งมีอาวุธครบมือได้บุกรุกเข้าไปในพรมแดนหลายแห่ง หน่วยทหารเวียดนามใต้ซึ่งทำหน้าที่คุ้มกันผู้ตรวจการฝรั่งเศสถูกสังหารเป็นจำนวนมาก การกบฏนี้เริ่มขึ้นเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1885 และดำเนินไปเป็นเวลา 18 เดือน ทำให้ฝรั่งเศสต้องประสบความเสียหายอย่างใหญ่หลวง ต่อมา ศรี วัตถาต้องถูกตามล่าจนกระทั่ง ค.ศ. 1892 เมื่อทรงหมดหนทางที่จะต่อสู้แล้วพระองค์จึงยอมจำนน

ระหว่างที่การจลาจลวุ่นวายกำลังคืบหน้า อำนาจการปกครองของฝรั่งเศสในเวียดนามใต้ตกอยู่ในขั้นวิกฤต ฝรั่งเศสในเวียดนามใต้ต้องส่งกองทหารเป็นจำ

นวนมากไปปฏิบัติหน้าที่ในตังเกี๋ย ทั้งสถานการณ์ในกัมพูชาก็ยังทำให้ฝรั่งเศสต้องขอทหารที่ยังเหลืออยู่ในเวียดนามใต้ไปช่วย จึงทำให้พวกกบฏซึ่งมีอาวุธครบมือไปชุมนุมกันอยู่ในบินห์ทวนอันเป็นมณฑลหนึ่งของอันหนำ และคุกคามที่จะบุกเวียดนามใต้ ในขณะที่ฝรั่งเศสตกอยู่ในภาวะอันยากลำบากนี้ เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศสมีทหารในเมือง 300 คน พร้อมที่จะใช้ปฏิบัติหน้าที่ได้ก็เกิดการกบฏขึ้นอีกในเมืองไซ่ง่อนเอง เมื่อปราบการจลาจลแล้ว ข้าหลวงฝรั่งเศสเรียกอาสาสมัครชาวพื้นเมืองเตรียมกองทัพเพื่อบุกบินห์ทวนและพูเย็น ทง ดอค ทราน บา ลอค ซึ่งจงรักภักดีต่อการปกครองของฝรั่งเศสได้เดินทางออกจากไซ่ง่อนในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1886 นำกำลังสมัครพรรคพวกซึ่งเข้มแข็งขึ้นเพราะมีทหารประจำการเข้ามาร่วมด้วย เข้าคุกคามมณฑลทั้งสอง ประชาชนตื่นตกใจมาก จนในที่สุด ทง ดอค ทราน บา ลอค ก็สามารถปราบปรามพวกกบฏ "ได้อย่างราบคาบ" การปราบปรามอย่างทารุณโหดร้ายครั้งนี้เป็นที่จดจำกันต่อมาอีกเป็นเวลานาน ในจักรวรรดิใหม่ของฝรั่งเศสนี้เกิดความไม่สงบและการจลาจลเป็นประจำทุกหนทุกแห่ง ใน ค.ศ. 1895 ตังเกี๋ยจึงถูกฝรั่งเศสปราบได้อย่างราบคาบเช่นเดียวกัน พวกที่ไม่พอใจฝรั่งเศสมีหัวหน้าที่สามารถยอดเยี่ยมคือ เด ทัม ซึ่งเป็นเสมือนหนามยอกอกของฝรั่งเศส

การจัดการปกครองของฝรั่งเศสในเวียดนามเรียบร้อยลงด้วยการประกาศใช้พระราชกฤษฎีกาในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1887 ตามพระราชกฤษฎีกานี้ อันหนำและตังเกี๋ยซึ่งเป็นดินแดนในอารักขาของฝรั่งเศส อยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐมนตรีว่าการทหารเรือและอาณานิคมในปารีส ในขณะเดียวกันก็รวมเอากัมพูชา เวียดนามใต้ อันหนำและตังเกี๋ยเข้าเป็นสหภาพอินโดจีน รัฐบาลฝรั่งเศสมอบอำนาจการปกครองชั้นสูงให้แก่ข้าหลวงใหญ่ฝ่ายพลเรือน การปกครองนี้แบ่งออกเป็นห้าแผนกภายใต้บังคับบัญชาของผู้บัญชาการทหารสูงสุดของกองทัพบก ผู้บัญชาการทหารสูงสุดของกองทัพเรือ เลขาธิการ อธิบดีศาล และอธิบดีกรมภาษีศุลกากรตามลำดับ เวียดนามใต้อยู่ในปกครองของรองผู้ว่าราชการ อันหนำและตังเกี๋ยอยู่ใต้ผู้ตรวจราชการใหญ่ร่วมกัน และกัมพูชาขึ้นต่อผู้ตรวจราชการใหญ่ซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศส ทั้งหมดนี้ขึ้นตรงต่อข้าหลวงใหญ่ แต่ละหน่วยต่างก็มีองค์การบริหารและงบประมาณของตนโดยอิสระ

บทที่ 38
ไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ค.ศ. 1851 — ค.ศ. 1910

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยเสด็จสวรรคตใน ค.ศ. 1824 กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ซึ่งเป็นพระเชษฐาของเจ้าฟ้ามงกุฎเสด็จขึ้นครองราชบัลลังก์ ทรงพระนามว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะนั้น เจ้าฟ้ามงกุฎผู้ทรงเป็นรัชทายาทที่ถูกต้องในการสืบราชบัลลังก์ กำลังทรงผนวชเป็นพระภิกษุอยู่ พระองค์มีพระชันษาเพียงยี่สิบปี และทรงขาดประสบการณ์ในกิจการบ้านเมือง แม้ว่าพระองค์จะทรงผนวชตามประเพณีของชายหนุ่มทุกคนซึ่งมีกำหนดจำพรรษาระยะสั้นก็ตาม แต่แล้วพระองค์ก็เสด็จอยู่ในสมณเพศต่อไป และในที่สุดทรงดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศ ในระยะแรกที่ทรงผนวชอยู่ พระองค์ทรงมีชื่อเสียงเลื่องลือว่าทรงมีความรู้แตกฉานในภาษาบาลี และต่อมาทรงมีชื่อเสียงว่าเป็นผู้ทรงสถาปนาธรรมยุติกนิกายอันเป็นนิกายสงฆ์ที่ทรงปฏิรูปขึ้นใหม่ ต่อมาไม่นานนัก พระองค์ก็ทรงขยายขอบเขตการศึกษาออกไป ทรงศึกษาภาษาลาติน วิชาคำนวณ และดาราศาสตร์ จากบาทหลวงชาวฝรั่งเศสซึ่งทรงความรู้ ชื่อ สังฆราชปาเลอกัวซ์ และทรงศึกษาภาษาอังกฤษจากบาทหลวงอเมริกันชื่อ คาสเวลล์ บรัดเลย์ และเฮาส์ พระองค์ทรงสนพระทัยภาษาอังกฤษ จนต่อมากลายเป็นภาษาที่พระองค์ทรงเชี่ยวชาญเป็นที่สองรองจากภาษาไทย ขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งเป็นพระมหากษัตริย์ไทย ทรงลงพระปรมาภิไธยเป็นอักษรโรมัน แนวการเขียนคล่องแคล่วและไม่เดินตามหลักไวยากรณ์ ทำให้พระราชสาสน์ของพระองค์อ่านแล้วเกิดความสนุกเพลิดเพลิน พระองค์ทรงมีพระราชสาสน์ถึงเซอร์จอห์น เบาริง ผู้แทนอังกฤษ ซึ่งเดินทางมาเจรจาทำสัญญาในไทยใน ค.ศ. 1855 ว่า "เพื่อนรักของฉัน ฉันรู้สึกปีติยินดีอย่างเหลือล้นในวันนี้ที่ทราบว่าท่านได้มาถึงที่นี่..... โปรดอนุญาตให้เราแสดงความคารวะต่อท่านตามแบบไทย เราได้ตระเตรียมที่พักไว้ให้

ท่านเรียบร้อยแล้ว เราพร้อมที่จะต้อนรับท่านมานานแล้ว"[1]

การที่เจ้าฟ้ามงกุฎทรงมีโอกาสศึกษาเป็นเวลานาน เป็นเหตุให้พระองค์ทรงได้รับประโยชน์นานาประการซึ่งพระเจ้าแผ่นดินไทยองค์ก่อน ๆ ไม่เคยทรงได้รับ ทรงมีแวดวงการติดต่อนอกเหนือไปจากชีวิตโดดเดี่ยวที่ต้องถูกจำกัดอยู่แต่ในพระราชวัง ในขณะที่ยังทรงเป็นพระภิกษุ การที่พระองค์เสด็จธุดงค์และแสดงพระธรรมเทศนานั้นทำให้พระองค์มีโอกาสติดต่อกับชนทุกชั้นและทุกประเภท อีกทั้งพระองค์ยังทรงทราบรายละเอียดเกี่ยวกับต่างประเทศ และความสัมพันธ์ระหว่างประเทศจากครูชาวยุโรปและหนังสือ จากการที่ทรงมีพระทัยฝักใฝ่การอ่านหนังสือ ความรู้ดังกล่าวถือได้ว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อพระองค์และต่อประเทศในภายหลัง จนอาจกล่าวได้โดยไม่เป็นการเกินไปว่า การที่ไทยสามารถรักษาเอกราชของตนไว้ได้ ในขณะที่ประเทศต่าง ๆ ในทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องตกอยู่ใต้การปกครองของประเทศยุโรปตอนปลายศตวรรษที่ 19 นั้น ไทยเป็นหนี้พระมหากรุณาธิคุณเจ้าฟ้ามงกุฎยิ่งกว่าผู้อื่น พระองค์เกือบจะทรงเป็นบุคคลเดียวในบรรดาเสนาบดีทั้งหลายที่เข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่า ถ้าจีนไม่สามารถที่จะยึดถือนโยบายรักษาความโดดเดี่ยวของตนไว้ได้จากอิทธิพลของชาวยุโรปแล้ว ไทยก็ย่อมจะต้องยอมทำความตกลงกับต่างประเทศซึ่งคุกคามตนอยู่ และจะต้องเริ่มปรับตัวให้เข้ากับโลกใหม่ ซึ่งเห็นว่าลัทธิประเพณีตะวันออกนั้นล้าสมัยและขาดประสิทธิภาพ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระโอรสหลายพระองค์ และทรงตั้งพระทัยที่จะให้พระโอรสองค์ใหญ่ที่สุดสืบราชสมบัติต่อจากพระองค์ แต่ขณะที่พระองค์ใกล้จะเสด็จสวรรคต ที่ประชุมเจ้าฟ้าองค์สำคัญ ๆ และพระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่แห่งราชอาณาจักร ได้พร้อมใจกันอัญเชิญเจ้าฟ้ามงกุฎให้เสด็จเสวยราชสมบัติ หลังจากที่ทรงลังเลพระทัยชั่วขณะ เจ้าฟ้ามงกุฎที่ทรงเห็นชอบด้วยโดยมีข้อแม้ว่า พระอนุชาของพระองค์ คือ เจ้าฟ้าอิศเรศรังสรรค์จะทรงได้รับแต่งตั้งเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าฟ้าอิศเรศ ๆ ซึ่งทรงมีความรู้ภาษาอังกฤษเป็นอย่างดี และมีพระราชวังซึ่งสร้างและประดับประดาด้วย

---

[1] สำเนาของจดหมายฉบับนี้ปรากฏอยู่ในหนังสือของ Bowring. **"The Kingdom and People of Siam"**, (London: 1857).

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เครื่องเรือนแบบยุโรป ไม่เคยทรงมีบทบาทสำคัญในราชการนัก แต่ในฐานะที่ปรึกษาของรัฐบาล พระองค์ทรงอิทธิพลมาก ทรงมีความคิดทางการเมืองก้าวหน้ากว่าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้เป็นพระเชษฐา และทรงมีพระสติปัญญาเฉียบแหลมไม่น้อยกว่าพระเชษฐาเลย

การนำเอาความคิดอ่านและวิธีการแบบตะวันตกเข้ามาในเมืองไทยนั้น แม้จะอยู่ในวงจำกัดก็ตาม ก่อให้เกิดข้อขัดแย้งสองแบบ แบบแรกระหว่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและชนชั้นปกครอง และอีกแบบหนึ่ง ในพระทัยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเอง ก็ต้องต่อสู้ระหว่างความคิดอันก้าวหน้าแบบตะวันตกและลัทธิอนุรักษ์นิยมแบบตะวันออก จึงทำให้พระองค์ทรงลังเลพระทัยอย่างยิ่ง ภาพของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตามที่นางเลียวโนเวนส์ ครูชาวอังกฤษซึ่งพระองค์ทรงว่าจ้างใน ค.ศ. 1862 ให้ถวายพระอักษรแก่พระโอรสและพระธิดาของพระองค์บรรยายไว้ แสดงให้เห็นความคิดอันขัดแย้งในพระองค์ แม้ว่าสตรีผู้นี้จะมีพรสวรรค์ในการสร้างมโนภาพมากกว่าความสามารถที่จะเข้าใจเหตุการณ์ในการบรรยายถึงชีวิตในพระราชวังก็ตาม[1] คนไทยในปัจจุบันนี้มิได้ระลึกถึงพระองค์ว่าทรงเป็นกษัตริย์ที่มีพระทัยพยาบาทหรือโหดร้าย ทารุณ หรือระแวงสงสัยง่าย ๆ อย่างไร้เหตุผลเช่นที่นางเลียวโนเวนส์กล่าว ถ้าจะพิจารณาพระองค์เทียบกับภูมิหลังของประชาชนชาวไทยแล้ว จะเห็นว่าพระองค์ทรงมีระดับพระจริยธรรมและพระสติปัญญาสูงกว่าบรรดาขุนนางในสมัยเดียวกับพระองค์ อาจกล่าวอ้างได้โดยไม่เป็นการมากเกินไปว่า ในบรรดากษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรมในโลกนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำรงพระเกียรติสูงพระองค์หนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปิดประเทศรับอิทธิพลตะวันตกใน ค.ศ. 1855 เมื่อพระองค์ลงพระนามในสนธิสัญญาทางไมตรีกับอังกฤษ 'ราชา' บรุ๊กและผู้แทนอเมริกันที่ประสบความล้มเหลวในการทำสัญญากับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าหัว มีความโกรธเคืองวิธีการต้อนรับของไทย จึงแนะนำแบบโฉดเขลาว่า การจะทำให้ไทยเปลี่ยนใจได้ก็ด้วยการแสดงทีท่าจะทำสงครามเท่านั้น

---

[1] **An English Governess at the Court of Siam,** (Boston, U.S.A., 1870). Margaret Landon. **"Anna and the King of Siam"** ซึ่งอ้างหนังสือเล่มแรกก็ไม่ยุติธรรมต่อเจ้าฟ้ามงกุฎเช่นเดียวกัน หนังสือของ Malcolm Smith. **"A Physician at the Court of Siam"**, (London: 1946) เป็นหนังสือที่วิจารณ์พระองค์อย่างยุติธรรมที่สุด

เกร็ดที่น่าสนใจของการเจรจากับเซอร์ จอห์น เบาริงมีข้อเท็จจริงว่า อุปสรรคที่ยิ่งใหญ่ของการเจรจา คือ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเกรงว่าเวียดนามซึ่งเป็นคู่แข่งของไทยอาจจะสรุปเอาว่า พระองค์ลงพระนามในสัญญาฉบับนี้เพราะถูกอังกฤษข่มขู่ แม้ว่าการปฏิบัติหน้าที่ของเบาริงจะสะดวกขึ้น เพราะสมเด็จพระนางเจ้าวิกตอเรียได้พระราชทานอำนาจเต็มให้แก่เขา และทรงลงพระปรมาภิไธยไว้ในเอกสารด้วย แต่ส่วนประกอบที่สำคัญที่สุดนั้น เกิดจากความจริงที่ว่าเขาชอบและนับถือชาวไทย และทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไมตรีจิตต่อเขา รวมทั้งข้อเท็จจริงที่สำคัญที่สุด คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงปรารถนาที่จะเป็นมิตรกับอังกฤษเช่นกัน

สนธิสัญญานี้บรรจุข้อความแสดงการยินยอมที่สำคัญ ๆ ให้แก่อังกฤษมากกว่าที่ไทยเคยให้แก่มหาอำนาจต่างชาติอื่น ๆ แต่ใช้เวลาในการเจรจาเพียงไม่ถึงหนึ่งเดือน สัญญานี้จำกัดภาษีศุลกากรที่จะเก็บจากสินค้าซึ่งพ่อค้าอังกฤษส่งเข้ามาจำหน่ายในอัตราร้อยละ 3 ยินยอมให้ส่งฝิ่นเข้ามาจำหน่ายได้โดยไม่ต้องเสียภาษีศุลกากร แต่ต้องปฏิบัติตามข้อจำกัดที่จำเป็นบางประการ ส่วนสินค้าขาออกจะต้องเสียภาษีศุลกากรให้ตามพิกัดอัตราสินค้าที่ได้ตกลงกันไว้ ชาวอังกฤษได้รับอนุมัติให้ซื้อหรือเช่าที่ดินใกล้กับบนครหลวง และไทยจะไม่เรียกเก็บเงินประเภทใด ๆ เพิ่มเติมอีก นอกจากจะได้รับความเห็นชอบจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว และจากกงสุลอังกฤษ

เบาริงอ้างว่ามาตราสัญญาเหล่านี้ "มีส่วนในการปฏิวัติกลไกทางการเงินทั้งหมดของรัฐบาล" เขาคิดว่า ข้อสัญญาเหล่านี้จะต้องเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีศุลกากรโดยสิ้นเชิง เนื่องจากข้อความในสัญญากระทบกระเทือนที่มาของรายได้ของรัฐบาลในขณะนั้นมาก นอกจากนี้ ยังทำลายสิทธิพิเศษและการผูกขาดสินค้า ซึ่งเคยตกอยู่ในกำมือของเจ้านายชั้นสูงที่มีอิทธิพลที่สุดและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มาเป็นเวลานานแล้ว ทั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงปฏิบัติตรงตามสัญญา

สิ่งสำคัญที่ไทยยอมให้อังกฤษอีกประการหนึ่ง คือ การให้สิทธิสภาพนอกอาณาเขตแก่บุคคลในอารักขาของอังกฤษในเมืองไทย สนธิสัญญาได้ระบุให้จัดตั้งกงสุลอังกฤษประจำอยู่ที่กรุงเทพฯ และเป็นผู้ตัดสินคดีอาญาของบุคคลในอารักขาของอังกฤษในไทย ดังนั้นชาวอังกฤษจึงไม่ต้องขึ้นศาลไทย ขึ้นกับศาลกงสุลแต่แห่ง

เดียว ข้อตกลงเช่นนี้ไม่ใช่สิ่งใหม่ทีเดียวนักในด้านความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับมหาอำนาจยุโรป เพราะฮอลันดาเคยบังคับขอสิทธิดังกล่าวจากสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในคริสต์ศตวรรษที่ 17 มาแล้ว แม้ว่าข้อความในสัญญาจะไม่คล้ายคลึงกันทีเดียวนักก็ตาม แต่สิทธิดังกล่าวนี้ล้าสมัยแล้วขณะที่เบาริงมาทำสัญญากับไทยในสมัยที่บริษัทการค้าใหญ่ ๆ ซึ่งจดทะเบียนเดินทางเข้ามาค้าขายในคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 เจ้าผู้ครองรัฐในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็ได้เคยต้องการที่จะให้แต่ละชุมชนพ่อค้าต่างประเทศรวมทั้งจีนด้วยอยู่ใต้การควบคุมของหัวหน้าซึ่งเจ้าผู้ครองรัฐจะสามารถติดต่อด้วยโดยตรงได้ ในเรื่องซึ่งพาดพิงไปถึงพ่อค้าเหล่านั้น การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลังเลพระทัยที่จะรับระบบดังกล่าวไว้ เนื่องจากพระองค์ทรงเกรงว่าจะไม่ทรงสามารถควบคุมกงสุลได้ แต่พระองค์ก็ทรงยอมรับเมื่อเบาริงทูลรับรองต่อพระองค์ว่า อังกฤษจะแต่งตั้งบุคคลที่พระองค์ทรงไว้วางพระทัยได้เท่านั้นเป็นกงสุล

การลงนามในสัญญาฉบับนี้เท่ากับเป็นการเริ่มยุคใหม่ สัญญานี้ทำให้มหาอำนาจอื่น ๆ เกิดความสนใจประเทศไทยอย่างรวดเร็ว และในระหว่างสองสามปีต่อมา ได้มีการลงนามในสัญญาที่คล้ายคลึงกับสัญญานี้หลายฉบับ เช่น กับฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกาใน ค.ศ. 1856 กับเดนมาร์กและเสรีนครเยอรมันต่าง ๆ (สันนิบาต ฮันซีเอติค) ใน ค.ศ. 1858 กับโปรตุเกสใน ค.ศ. 1859 กับเนเธอร์แลนด์ใน ค.ศ. 1860 และกับปรัสเซียใน ค.ศ. 1862 ต่อมาในปี ค.ศ. 1868 เซอร์จอห์น เบาริงเองได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้แทนไทยในการเจรจาทำสัญญากับเบลเยียม อิตาลี นอรเว และสวีเดน อังกฤษได้รับผลประโยชน์มหาศาลทางการค้าจากการที่ไทยปฏิวัติตินโยบายของตน ดังจะเห็นว่าสิงคโปร์และฮ่องกงเริ่มทำการค้าติดต่อกับเมืองท่าของไทย บริษัทบอมเบย์เบอร์มาของอังกฤษเข้าถือหุ้นอุตสาหกรรมป่าไม้สักทางภาคเหนือของไทยมากกว่าผู้อื่น นับว่าบริษัทอังกฤษเป็นบริษัทต่างประเทศซึ่งดำเนินธุรกิจมากที่สุดในกรุงเทพฯ และในไม่ช้าอังกฤษก็เป็นประเทศที่นำเงินมาลงทุนหาผลประโยชน์ในไทยมากกว่าชาติอื่น

สัญญาฉบับต่าง ๆ ดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการชักชวนให้ต่างประเทศส่งสินค้าใหม่ ๆ มาจำหน่ายในไทย และทำให้ไทยได้ติดต่อกับประเทศใหม่ ๆ แต่ทว่าสัญญานี้มีส่วนช่วยในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยได้น้อยกว่านโยบายจ้างชาวยุโรปให้ช่วยปรับปรุงงานราชการบ้านเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า

อยู่หัว ชาวยุโรปเหล่านี้เข้ามาทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาและเป็นครู แต่ในขณะที่ไม่มีเจ้าหน้าที่ชาวไทยผู้ใดเคยได้รับการอบรมในทางด้านเทคนิค หรือมีประสบการณ์ในการบริหารประเทศมาอย่างถูกต้อง ชาวยุโรปเหล่านั้นจึงต้องทำหน้าที่เป็นหัวหน้าหน่วยงานต่าง ๆ ไปก่อน เกี่ยวกับเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการก้าวหน้ากว่าพระราชบิดาของพระองค์ ทรงมีที่ปรึกษาชาวต่างประเทศส่วนใหญ่เป็นชาวอังกฤษ ทั้งนี้เพราะมีประสบการณ์มาแล้วในอินเดียและในพม่า จึงทำให้บุคคลเหล่านี้เหมาะกับงานที่จะปฏิบัติในไทย แต่พระองค์ก็ทรงแต่งตั้งชาวเบลเยี่ยมและชาวเดนมาร์กด้วย ที่ปรึกษาทั่วไปของพระองค์ผู้ดำเนินการปรับปรุงบ้านเมืองเป็นส่วนใหญ่ คือ นายโรแลง จ๊าคแมงส์ ซึ่งเป็นนักกฎหมายชาวเบลเยี่ยมที่มีชื่อเสียง ผู้เคยดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการมหาดไทยเบลเยี่ยมมาก่อน ข้าราชการที่มีความสามารถมากที่สุดของพระองค์อีกคนหนึ่งเป็นชาวเดนมาร์ก เป็นผู้บังคับการตำรวจภูธร นอกจากนี้ มีพันตรีเกรินี ชาวอิตาเลียนทำหน้าที่อำนวยการโรงเรียนนายร้อยทหารบก นายพันตรีผู้นี้มีชื่อเสียงมากว่าเป็นผู้ทำประโยชน์ทางด้านการศึกษา โดยเฉพาะวิชาประวัติศาสตร์และโบราณคดีไทย และต่อมายังมีชื่อเสียงในฐานะเป็นผู้ริเริ่มศึกษาหนังสือเรื่อง "Geographia" ของโตเลมี ภาคที่เกี่ยวกับภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ในระยะแรก ความสัมพันธ์ระหว่างพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับฝรั่งเศสเป็นไปอย่างฉันมิตรทีเดียว ในปี ค.ศ. 1856 ทูตของจักรพรรดินโปเลียนที่สามได้รับการต้อนรับอย่างดีเลิศที่กรุงเทพฯ บาทหลวงฝรั่งเศสได้รับเสรีภาพมากในการสร้างโรงเรียน โรงเรียนสงฆ์และโบสถ์ แม้ว่าพระเจ้าแผ่นดินและราชสำนักของพระองค์จะยังคงเป็นพุทธศาสนิกชนที่มีความศรัทธาอย่างเคร่งครัดก็ตาม แต่การค้าของฝรั่งเศสก็ไม่เจริญก้าวหน้ามากนัก เพราะต้องเผชิญกับการแข่งขันของอังกฤษ และเมื่อฝรั่งเศสเริ่มขยายตัวในเวียดนามใต้ และเกิดขัดผลประโยชน์กับไทยในกัมพูชา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มกังวลพระทัย เพราะตามสัญญาฉบับปี ค.ศ. 1867 ไทยต้องยอมสละข้อเรียกร้องในสิทธิเกี่ยวกับกัมพูชา เพื่อแลกเปลี่ยนกับคำรับรองของฝรั่งเศสที่รับว่า ไทยมีสิทธิเหนือมณฑลพระตะบองและเสียมราฐของกัมพูชา อีกทั้งการที่ฝรั่งเศสทำการสำรวจภาคกลางและภาคเหนือของแม่น้ำโขง ยิ่งทำให้พระองค์สงสัยแนวทางการขยายดินแดนของจักรพรรดินโปเลียนที่สามมากขึ้น และทำให้พระองค์ทรงปรารถนาอย่างยิ่งที่จะกระชับความร่วมมือกับอังกฤษ

การที่พระองค์สนพระทัยอย่างยิ่งในวิชาวิทยาศาสตร์เป็นสาเหตุที่ทำให้พระองค์ต้องสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1868 ด้วยปรากฏว่าจะเกิดสุริยุปราคาเต็มดวงขึ้นในวันที่ 18 สิงหาคมในปีนั้น และจะมองเห็นได้ด้วยตาเปล่าอย่างชัดเจนจากดินแดนส่วนหนึ่งในคาบสมุทรของไทย คณะสำรวจทางวิทยาศาสตร์ของฝรั่งเศสจึงเลือกเขาสามร้อยยอดในอ่าวไทยซึ่งอยู่ห่างจากกรุงเทพ ฯ ไปทางใต้ประมาณ 140 ไมล์ เป็นสถานที่ที่จะใช้ศึกษาเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพยายามดำเนินการทุกอย่างที่จะให้คณะวิทยาศาสตร์ปฏิบัติงานได้สำเร็จ พระองค์โปรดให้ถางป่าและสร้างที่พักเพื่อต้อนรับแขกและเพื่อเป็นที่ประทับของพระองค์เอง เซอร์แฮรี ออร์ด ข้าหลวงประจำสิงคโปร์ ภรรยา และชาวยุโรปทั้งหมดในกรุงเทพฯ ได้รับเชิญจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ไปร่วมชมสุริยุปราคาครั้งนี้ด้วย พระองค์ทรงรู้สึกว่าเป็นโอกาสดีที่จะแสดงให้ประชาชนเห็นความสำคัญในความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์ ทุกสิ่งทุกอย่างดำเนินไปด้วยดี ทุกคนมองเห็นสุริยุปราคาอย่างแจ่มชัด พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงปีติโสมนัสอย่างเหลือล้น แต่เนื่องจากบริเวณเขาสามร้อยยอดเป็นที่ที่มีไข้มาลาเรียชุกชุม พระองค์จึงทรงพระประชวรทันทีที่เสด็จกลับถึงพระราชวัง และสิ้นพระชนม์ในเดือนต่อมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสนับสนุนการขุดคลองเพิ่มขึ้น การสร้างถนน การต่อเรือ และโดยเฉพาะการสอนภาษาต่างประเทศ พระองค์โปรดให้จัดตั้งโรงกษาปณ์ขึ้นในพระราชวัง และตั้งแต่ ค.ศ. 1861 เป็นต้นมา ได้ผลิตเหรียญรูปแบนแทนเงินพดด้วงที่เคยใช้ในสมัยก่อน จึงน่าสงสัยว่าเป็นการบังเอิญหรือไม่ที่พระเจ้ามินดงแห่งพม่าก็ทรงเริ่มทำเงินเหรียญในปีก่อนเช่นกัน พระองค์ทรงอุปถัมภ์โรงพิมพ์ของคณะสอนศาสนาคริสเตียน โปรดให้สร้างอาคารแบบยุโรปและจัดการปรับปรุงกองทัพใหม่

แต่มีเรื่องที่จะต้องปรับปรุงอีกมาก ใน ค.ศ. 1868 ไทยยังคงเป็นประเทศตะวันออกที่ล้าสมัย โดยทั่วไปแล้วไทยยังไม่พร้อมที่จะรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรุนแรง ซึ่งจะต้องเกิดขึ้นอย่างแน่นอน จากการนำเอาแบบอย่างทางยุโรปมาใช้ในกิจการสาธารณประโยชน์ต่าง ๆ อาจสรุปสภาพของบ้านเมืองซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวต้องทรงเผชิญได้ดังนี้

"ไม่มีประมวลกฎหมายที่แน่นอน ไม่มีระบบการศึกษาโดยทั่วไป ไม่มี

การควบคุมรายได้และการคลังอย่างเหมาะสม ไม่มีบริการไปรษณีย์หรือโทรเลข ทาสซึ่งเกิดจากการเป็นหนี้ยังไม่ได้รับการยกเลิกโดยสมบูรณ์ การบริหารกฎหมายควบคุมฝืนไม่ได้ผลดีพอ ไม่มีองค์การแพทย์ดูแลสุขภาพของประชาชน ไม่มีกองทัพบกที่ทันสมัย ไม่มีกองทัพเรือเลย ไม่มีทางรถไฟและเกือบไม่มีถนนเลย ปฏิทินก็ไม่อยู่ในระบบเดียวกับประเทศอื่น ๆ ในโลก ปัญหาต่าง ๆ นี้อาจจะเขียนต่อไปได้อีกอย่างยืดยาว"[1]

เมื่อสมเด็จพระราชบิดาสวรรคตนั้น เจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ทรงมีพระชนมายุเพียง 16 พรรษา พระองค์เสด็จขึ้นครองราชสมบัติทรงพระนามว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงเริ่มการศึกษากับนางเลียวโนเวนส์ ซึ่งส่งเสริมพระองค์ให้ปรับปรุงประเทศในด้านที่จำเป็น ต่อมาทรงศึกษากับครูชาวอังกฤษอีกผู้หนึ่งคือ นายโรเบิร์ต มอแรนท์ ซึ่งเป็นครูที่เข้มงวด แต่ก็ทรงศึกษาอยู่ด้วยเพียงหนึ่งปีครึ่งเท่านั้น เนื่องจากสมเด็จพระราชบิดาเสด็จสวรรคต ในเมื่อพระองค์ยังทรงพระเยาว์อยู่ การปกครองจึงตกอยู่ในอำนาจของผู้สำเร็จราชการ จนกระทั่ง ค.ศ. 1873 พระองค์ได้ทรงถือโอกาสเดินทางไปศึกษาวิธีการปกครองในประเทศชวาและอินเดีย การท่องเที่ยวคราวนี้มีผลอย่างลึกซึ้งในพระทัยของพระองค์ พระองค์เสด็จกลับมายังเมืองไทยอย่างผู้ทรงมีความคิดก้าวหน้าและทันสมัยกว่าประชาชนของพระองค์เกือบทั้งหมด และตั้งแต่นั้นมาก็ทรงเริ่มปรับปรุงประเทศเป็นการใหญ่ทันที การปรับปรุงนี้ยังผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมากในงานของรัฐทุกด้าน พระองค์เข้าพระทัยดีว่าถ้าไทยประสงค์จะรักษาเอกราชไว้แล้ว ไทยจำต้องปรับปรุงบ้านเมืองให้เป็นระเบียบตามแบบอย่างของยุโรปขณะนั้น หรืออย่างน้อยที่สุดไทยจะต้องมีท่าทีที่จะทำเช่นนั้น

ความพยายามอันดับแรกที่จะปรับปรุงประเทศคือ ในขณะที่ทรงประกอบพิธีบรมราชาภิเษกใน ค.ศ. 1873 พระองค์ทรงมีพระบรมราชโองการอันจับใจด้วยการประกาศยกเลิกประเพณีหมอบคลานในขณะเข้าเฝ้า สมเด็จพระราชบิดาของพระองค์ได้ทรงดำเนินการบางอย่างเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสเข้าถึงพระองค์มากขึ้น เช่น ยกเลิกข้อห้ามในสมัยโบราณที่ไม่ให้ประชาชนดูพระพักตร์ของพระเจ้าแผ่นดิน หรือเข้าเฝ้าตามขบวนเสด็จพระราชดำเนิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จออกจากพระราชวังปีละครั้ง เพื่อเสด็จประพาสพระอารามหลวงต่าง ๆ ตาม

---

[1] ดู Malcolm Smith, เรื่องเดิม, หน้า 85—6.

พระราชประเพณี พระองค์เสด็จโดยทางชลมารค แต่ประชาชนจะต้องอยู่ในบ้านมิให้มองเห็นพระองค์เลย ตามลำน้ำที่พระองค์เสด็จผ่านไปจะต้องไม่มีเรืออื่นเลย แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมักจะทรงรถม้าไปท่ามกลางประชาชน และทรงสนทนาด้วยอย่างไม่มีพิธีรีตอง แต่พระองค์ก็ไม่ทรงพยายามที่จะเลิกประเพณีการมีพระสนมเป็นจำนวนมาก ประเพณีนี้จำกัดพระองค์ให้อยู่ในแวดวงของสตรี เด็ก และข้าราชบริพาร ท่ามกลางบรรยากาศอันบีบบั่วนวุ่นวายเนื่องจากความอิจฉาริษยา

การปรับปรุงในระยะแรก ๆ ก็เช่นเดียวกับการยกเลิกประเพณีหมอบคลาน เกิดจากการที่พระองค์ทรงเข้าพระทัยดีว่า มีการกระทำบางประการซึ่งไม่เป็นประโยชน์และไม่ควรปล่อยให้ดำเนินต่อไปอีก ประการหนึ่งคือ การที่ชนชั้นสูงยังโง่เขลาอยู่ พระองค์จึงทรงบังคับให้บุคคลเหล่านั้นส่งบุตรหลานเข้าโรงเรียนสองแห่งตามแบบยุโรป เป็นโรงเรียนที่พระองค์ทรงตั้งขึ้นในพระราชวัง ทำให้พระองค์ได้บุคคลที่มีความสามารถเด่นสองสามท่าน เช่น สมเด็จกรมพระยาเทววงศ์วโรปการ (ขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นกรมหลวงฯ) ซึ่งเป็นเสนาบดีกระทรวงต่างประเทศคนแรกของไทยซึ่งพูดภาษายุโรปได้ และสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (ขณะนั้นทรงดำรงพระยศเป็นกรมหลวงฯ) เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ผู้ทรงนำวิธีการอันมีประสิทธิภาพของยุโรปมาใช้ในกระทรวง และเปลี่ยนระบบการปกครองท้องถิ่นทั้งหมด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า การตกเป็นทาสนั้นเป็นความทารุณที่สุดจะทนอีกอย่างหนึ่ง แม้ความเป็นทาสในเมืองไทยจะไม่รุนแรงเท่ากับทาสซึ่งทำงานตามไร่ในสหรัฐอเมริกา และแม้ทาสจะได้รับการปกครองตามข้อความที่กำหนดไว้ในมนูธรรมศาสตร์ก็ตาม การเลิกทาสก็นับว่าจำเป็นอย่างยิ่งต่อการที่จะปรับปรุงบ้านเมืองให้ทันสมัย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวประกาศใช้พระราชบัญญัติลดจำนวนทาสให้น้อยลง แต่ใน ค.ศ. 1874 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเริ่มประกาศใช้พระราชบัญญัติความว่า ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นไปไม่มีผู้ใดที่จะเกิดมาเป็นทาส และการขายตนเป็นทาสเพื่อใช้หนี้เป็นการผิดกฎหมาย อย่างไรก็ตาม ยังต้องมีการดำเนินงานอีกมากเพื่อถอนรากถอนโคนความเป็นทาสที่อาจคงอยู่ในลักษณะอื่น ๆ การพนันนับเป็นสาเหตุของความเป็นทาสที่สำคัญที่สุดอันหนึ่ง ดังนั้น การปิดบ่อนพนันสาธารณะ

และการวางกฎข้อบังคับเกี่ยวกับผู้ให้กู้เงินเท่านั้น จึงจะช่วยให้การประกาศใช้พระราชบัญญัติเลิกทาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ผลดี แต่กว่าจะมีการปรับปรุงในเรื่องเหล่านี้ก็เพิ่งจะในศตวรรษนี้

พร้อมๆกับการเลิกทาส พระองค์ยังโปรดให้เลิกเกณฑ์ไพร่และไพร่ส่วยเข้ารับราชการในกองทัพบกและในวงการตำรวจ ตลอดจนการทำงานโยธาเพื่อผลประโยชน์ของรัฐบาล เท่ากับเป็นการปฏิรูปด้านการทหาร ในขณะเดียวกัน การนำวิธีเก็บภาษีอากรที่ทันสมัยมาใช้เป็นการปฏิวัติความเป็นอยู่ของบุคคลดังกล่าว มาตรการเหล่านี้ให้ผลในระยะยาวที่เด่นมาก โดยเฉพาะเมื่อเทียบไทยกับประเทศเพื่อนบ้านสองประเทศ คือ อินโดจีนของฝรั่งเศส และพม่าของอังกฤษ ตามคำกล่าวของเกรแฮมแล้ว "ชาวนาไทยเป็นพวกที่อดทนและเป็นชนชั้นอิสระ พ้นจากความเป็นทาสในสมัยโบราณ มีที่ดินของตนเอง ฝากเงินไว้ในธนาคารออมสิน และอันที่จริงแล้วเป็นผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในชะตาของประเทศ" [1]

ทว่าการฉ้อราษฎร์บังหลวงและการยักยอกเงินที่ปรากฏอยู่ทั่วไปในหมู่ข้าราชการทำให้ไทยได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่มีการปกครองเลวที่สุดประเทศหนึ่ง การจัดการเงินของประเทศให้อยู่กับร่องกับรอย ก็เป็นเรื่องจำเป็นที่รีบด่วนที่สุดอีกเรื่องหนึ่ง ปัญหาไม่ใช่เพียงแต่จะหาทางนำเงินซึ่งข้าราชการยักยอกโดยการรีดนาทาเร้นราษฎรกลับเข้าสู่พระคลังเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวกับการควบคุมค่าใช้จ่าย การตั้งระบบตรวจสอบบัญชีอันเหมาะสม ตลอดจนจัดการเกี่ยวกับศุลกากรและสรรพากรด้วย รัฐบาลไทยไม่สามารถจะแก้ไขปัญหาเหล่านี้มานานแล้ว จนใน ค.ศ. 1896 รัฐบาลอังกฤษให้ส่งที่ปรึกษาทางการเงินมาให้รัฐบาลไทย และหลังจากนั้นก็ส่งผู้ที่เคยปฏิบัติหน้าที่ในกรมบัญชีประจำประเทศพม่ามาให้

ถึงกระนั้นก็ตาม รัฐบาลไทยยังไม่อาจประกาศใช้งบประมาณได้จนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1901 จึงประกาศใช้งบประมาณเป็นฉบับแรก ก่อนที่จะปรับปรุงระบบการเงินให้ทันสมัยนั้น ประมาณกันว่านายภาษีอากรและผู้ผูกขาดรีดเงินไปจากประชาชนได้ประมาณปีละห้าถึงหกล้านปอนด์สเตอริง แต่พระคลังมหาสมบัติได้รับเงินเพียงหนึ่งล้านสองแสนปอนด์เท่านั้น อุบายในการหาเงินที่ข้าราชการมักจะนิยมใช้กัน คือ การเก็บภาษีที่ดินโดยไม่ออกใบรับ ทั้งนี้เพื่อจะได้บังคับ

---

[1] ดู W.A. Graham, **Siam**, เล่ม 1, หน้า 238.

เรียกเก็บอีกหลาย ๆ ครั้ง เจ.ย.ด. แคมพ์เบลล์ ซึ่งเขียนหนังสือเกี่ยวกับเมืองไทยใน ค.ศ. 1902 กล่าวไว้ว่า แม้แต่ศัตรูที่ร้ายที่สุดของไทยก็ต้องยอมรับว่า การเก็บภาษีได้รับการปรับปรุงดีขึ้นเป็นอย่างมาก มีผลทำให้ประชาชน"มีฐานะดีขึ้นมาก"[1] กว่าเมื่อสิบปีที่แล้วมา

การปกครองหัวเมืองก็มีข้อบกพร่องเช่นเดียวกัน ตามระบบเก่า แต่ละหัวเมืองมักจะมีอิสระเป็นส่วนใหญ่ กล่าวถึงในทางปฏิบัตินั้น ตราบเท่าที่เจ้าเมืองยังส่งรายได้ตามจำนวนที่ทางการกำหนดให้แก่นครหลวงอย่างสม่ำเสมอแล้ว รัฐบาลก็จะไม่เข้ายุ่งเกี่ยว ข้อเสียที่ร้ายแรงอยู่ที่การผูกขาดการเก็บภาษี สิทธิพิเศษของเจ้าขุนมูลนาย โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับการเกณฑ์แรงงานและการทำงานอย่างไม่มีประสิทธิภาพโดยทั่วไป และในทรรศนะของชาวยุโรปเห็นว่าการใช้อำนาจพิจารณาคดีตามท้องถิ่นไปในทางที่ผิดนั้นมีอยู่ทั่วไป ดังนั้น ใน ค.ศ. 1892 รัฐบาลไทยจึงรวมอำนาจบริหารทั้งหมดเข้าสู่ศูนย์กลาง ภายใต้การควบคุมของกระทรวงมหาดไทย รัฐบาลใช้วิธีการเก็บภาษีทั้งหมดโดยตรง แทนการผูกขาดเช่นที่เคยปฏิบัติมา กรมหลวงดำรงราชานุภาพ (พระยศในสมัยนั้น) ทรงเป็นผู้ดำเนินการปรับปรุงการปกครองตามท้องถิ่น เป็นผู้นำระบบซึ่งชาวอังกฤษได้พัฒนาขึ้นในพม่ามาใช้ แบ่งอาณาจักรทั้งหมดออกเป็น 18 มณฑล แต่ละมณฑลมีข้าหลวงใหญ่เป็นผู้ปกครอง มณฑลเหล่านี้แบ่งออกเป็นจังหวัด ตำบลและหมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านประกอบด้วยประมาณยี่สิบครอบครัวอยู่ใต้การปกครองของผู้ใหญ่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านทั้งหมดก็จะรวมกันเลือกกำนันของตำบล

การปรับปรุงด้านการศาลนั้น โรแลง จ๊าคแมงส์ เป็นผู้ดำเนินการเป็นส่วนใหญ่ เขาได้ขอความช่วยเหลือจากนักกฎหมายชาวเบลเยียมจำนวนหนึ่ง เพื่อให้คำปรึกษาแก่ผู้พิพากษาไทย กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (เวลานั้นทรงดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นฯ) ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ได้ประทานความสนับสนุนแก่โรแลง จ๊าคแมงส์อย่างเต็มพระกำลัง พระองค์ทรงเป็นผู้หนึ่งในบรรดานักเรียนซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงส่งไปศึกษาวิชาการต่าง ๆ ตามแบบตะวันตก พระองค์ทรงศึกษาในประเทศอังกฤษและทรงสำเร็จได้รับปริญญาจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ในขณะที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีนั้น

---

[1] ดู J.G.D. Campbell, **Siam in the Twentieth Century**, หน้า 180.

งานชิ้นสำคัญที่พระองค์ทรงกระทำคือ การจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นเพื่อฝึกฝนนักกฎหมายไทย เพราะว่าขณะมีการปรับปรุงกฎหมายให้ทันสมัยนั้นมีผลทำให้งานสำคัญ ๆ ทางด้านกฎหมายตกอยู่ในกำมือของชาวต่างประเทศ ผลของการปรับปรุงการศาล ทำให้เกิดการปรับปรุงระบบเรือนจำและกำลังตำรวจให้ทันสมัยขึ้น สำหรับงานด้านตำรวจนี้รัฐบาลได้คัดเลือกนายตำรวจอังกฤษ ซึ่งเคยรับราชการในกรมตำรวจแห่งอาณานิคมในอินเดียและพม่ามาดำเนินงาน

ในสมัยนั้น คลองเป็นทางคมนาคมที่สำคัญที่สุดในเมืองไทย และพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแทบทุกพระองค์ทรงสนพระทัยที่จะปรับปรุงการคมนาคมโดยมุ่งตัดคลองสายต่างๆ ให้เชื่อมต่อกับแม่น้ำและลำห้วยมากกว่าที่จะสร้างถนน มีการสร้างหมู่บ้านต่าง ๆ บนฝั่งแม่น้ำลำคลอง ส่วนหัวเมืองตามชนบทก็เป็นเพียงหมู่บ้านใหญ่ ๆ ตามลำน้ำอันซับซ้อน ทั้งยังมีบ้านจำนวนไม่น้อยที่สร้างอยู่บนแพ เมื่อสมเด็จเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์เสด็จขึ้นครองราชบัลลังก์นั้น ในกรุงเทพฯ เกือบจะไม่มีถนนเลย และได้รับขนานนามว่าเป็นเวนิสตะวันออก ถนนที่ดีที่สุด คือ เส้นทางเกวียนซึ่งใช้การได้เฉพาะในฤดูแล้งหรือทางเดินเท้าตามภูเขา ในสภาพการณ์เช่นนี้ไทยควรจะมีรถไฟใช้มานานแล้ว ในขั้นแรกทีเดียว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตระหนักถึงความสำคัญของทางรถไฟ เพราะทรงเห็นอังกฤษพยายามที่จะสำรวจเส้นทางจากพม่าถึงภาคตะวันตกของจีน แต่รถไฟสายแรกในไทยเพิ่งจะเสร็จเรียบร้อยใน ค.ศ. 1893 ยาว 16 ไมล์ ระหว่างกรุงเทพฯ และปากน้ำ บริษัทเอกชนเป็นผู้สร้างโดยได้รับพระราชทานความช่วยเหลือทางการเงินจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

การที่ฝรั่งเศสรุกล้ำพรมแดนตะวันออกของไทย ใน ค.ศ. 1890 ก่อความตระหนกตกใจให้แก่รัฐบาลมาก จนรัฐบาลตัดสินใจที่จะสร้างทางรถไฟซึ่งมีความสำคัญทางยุทธศาสตร์จากกรุงเทพฯ ถึงโคราช พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นผู้ประกอบพิธีเปิดการสร้างทางรถไฟใน ค.ศ. 1892 ต่อจากนั้นก็ได้มีการจัดตั้งกรมรถไฟหลวงขึ้นเพื่อควบคุมการดำเนินงาน ผู้รับเหมาชาวอังกฤษเป็นผู้คุมการก่อสร้าง เป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในงานประเภทเดียวกันนี้จากลังกาและมลายูแล้ว แต่เคราะห์ร้ายที่กรมนี้อยู่ใต้การควบคุมของชาวเยอรมันคนหนึ่งซึ่งได้ยื่นประมูลสร้างทางรถไฟแต่ไม่สำเร็จ จึงเกิดวิวาทกับคู่แข่งชาวอังกฤษ จนในที่สุดรัฐบาลไทยต้องยกเลิกสัญญาใน ค.ศ. 1896 และให้วิศวกรไทยเป็นผู้ดำเนินงาน

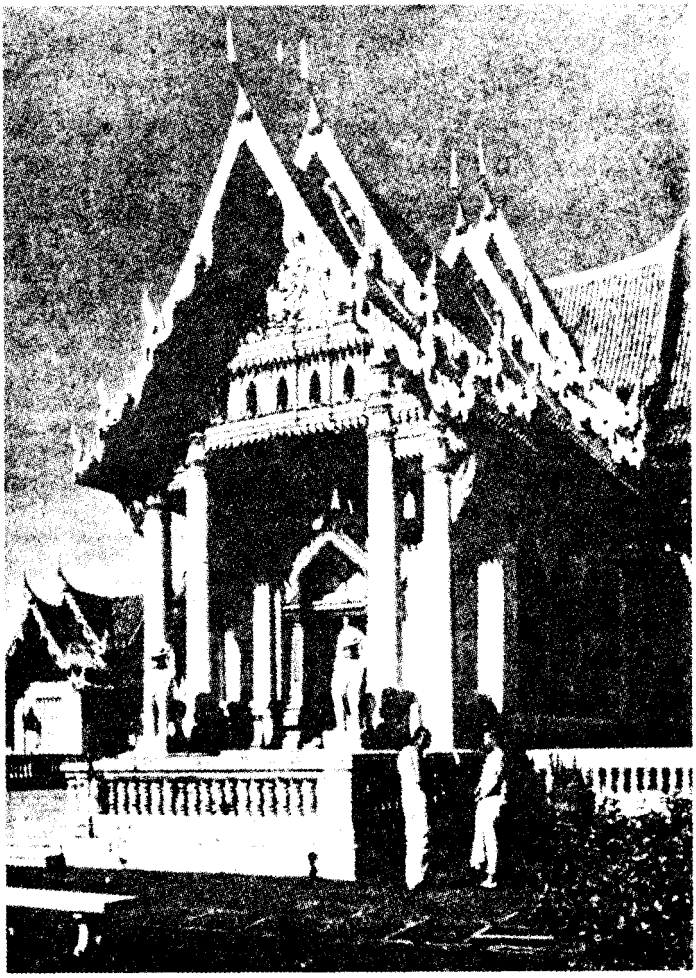

วัดเบญจมบพิตร ที่กรุงเทพฯ

จนสำเร็จ ทางรถไฟระยะแรกคือสายจากกรุงเทพ ฯ ถึงจังหวัดอยุธยา นครหลวงเดิม เพิ่งจะเสร็จใน ค.ศ. 1897 ส่วนงานที่เหลือนั้นเสร็จก่อนปี ค.ศ. 1900 ในวันเปิดทางรถไฟ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรับสั่งอย่างภาคภูมิพระทัยว่า พระองค์ทรงถือว่าเป็นวันศุภมงคลในพระชนม์ชีพของพระองค์วันหนึ่ง ทางรถไฟสายต่อไปคือจังหวัดลพบุรี ห่างจากกรุงเทพ ฯ ไปทางเหนือประมาณเจ็ดสิบไมล์ เปิดใช้ใน ค.ศ. 1901 ทางรถไฟสายเหนือนี้ค่อย ๆ ขยายไปจนถึงจังหวัดอุตรดิตถ์และสวรรคโลกใน ค.ศ. 1909 ส่วนทางรถไฟสายใต้ช่วงแรกซึ่งในอนาคตจะเชื่อมกับทางรถไฟสายมลายู และในที่สุดจะเชื่อมกรุงเทพ ฯ เข้ากับสิงคโปร์นั้น เริ่มสร้างใน ค.ศ. 1900 และสร้างมาถึงจังหวัดเพชรบุรี ใน ค.ศ. 1903 ในปี ค.ศ. 1909 ได้มีการลงนามในข้อตกลงเกี่ยวกับการขยายทางรถไฟไปจดพรมแดนมลายูของอังกฤษกับรัฐบาลของสหพันธรัฐมลายู

เช่นเดียวกับพม่า คนไทยในอดีตส่วนใหญ่ศึกษากันตามวัดทั้งสิ้น คณะหมอสอนศาสนาเป็นผู้นำการศึกษาทางโลกที่ก้าวหน้ากว่ามาสู่เมืองไทยเป็นพวกแรก ใน ค.ศ. 1891 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งกรมหลวงดำรงราชานุภาพไปศึกษาวิชาการศึกษาในยุโรป และเมื่อเสด็จกลับมาแล้ว ก็ได้มีการจัดตั้งกรมธรรมการขึ้น ต่อมากรมนี้ได้ขยายออกเป็นกระทรวงธรรมการ งานขั้นแรกที่พระองค์ทรงกระทำคือ ปรับปรุงการศึกษาขั้นต้นโดยดัดแปลงแก้ไขตัวโรงเรียนตามวัดให้เหมาะแก่ความจำเป็น และจัดหาอุปกรณ์การสอนให้ แต่การพัฒนาการศึกษาขั้นมัธยมและขั้นสูงกว่านั้นเป็นงานที่ลำบากยิ่งกว่า เพราะขาดตำราภาษาไทย จึงมีการพิจารณาว่าภาษาอังกฤษเป็นปัจจัยสำคัญและดีที่สุดสำหรับนักเรียนที่จะศึกษาขั้นสูงกว่านั้น ด้วยเหตุนี้ในขั้นต้นจึงแบ่งการศึกษาขั้นมัธยมออกเป็นสองประเภท ประเภทหนึ่งสอนแต่ภาษาไทย สำหรับเด็กชายซึ่งไม่ประสงค์จะเรียนต่อไป อีกประเภทหนึ่งสอนภาษาอังกฤษหลักสูตรห้าปีเพื่อเตรียมไว้ศึกษาวิชาเฉพาะที่มีวิธีการแบบวิทยาศาสตร์

ใน ค.ศ. 1899 รัฐบาลไทยขอยืมตัวข้าราชการพลเรือนชาวอังกฤษ เพื่อมาช่วยจัดระบบการศึกษาใหม่ คุรุสภาอังกฤษจึงส่ง เจ. ยี. ดี. แคมพ์เบลล์ ให้มาเป็นที่ปรึกษาของกรมหลวงดำรงราชานุภาพเป็นเวลาสองปี แต่รัฐบาลพยายามมุ่งปรับปรุงกิจการด้านอื่นของประเทศมากเกินไป จนทำให้ความก้าวหน้าของกรมธรรมการมีเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และเมื่อแคมพ์เบลล์ออกจากราชการในไทย

แล้ว เขาได้รายงานว่าการศึกษายังอยู่ในสภาพที่ล้าหลังมาก นอกกรุงเทพ ฯ แล้วเกือบจะไม่มีการศึกษาขั้นมัธยมและขั้นสูงกว่านั้นเลย และแม้แต่ในกรุงเทพ ฯ โรงเรียนก็มีจำนวนไม่เพียงพอ ที่มีก็อยู่ในระดับต่ำ ขาดครูที่มีวุฒิดี ๆ และเพิ่งจะเริ่มมีการตรวจตราการศึกษาอย่างมีระเบียบแบบแผน

ในทศวรรษสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้นมีความเจริญก้าวหน้าทางการศึกษาที่สำคัญ คือ ได้จัดตั้งโรงเรียนรัฐบาลขึ้นสามแห่ง โดยมีครูชาวอังกฤษเป็นผู้ควบคุม หนึ่งในสามนั้นเป็นโรงเรียนสำหรับสตรี คือ โรงเรียนสุนันทาลัย ส่วนโรงเรียนราชวิทยาลัยเป็นโรงเรียนสำหรับนักเรียนชาย ทั้งสองโรงเรียนเป็นโรงเรียนประจำสำหรับบุตรและธิดาของชนชั้นสูง อีกแห่งหนึ่งเป็นโรงเรียนภาคกลางวันสำหรับบุตรของชนชั้นกลาง หลักสูตรส่วนใหญ่ก็คล้ายคลึงกับหลักสูตรชั้นเดียวกันตามโรงเรียนในประเทศอังกฤษ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะปลูกฝังระบบการศึกษาของประชาชนให้เป็นไปตามแบบอังกฤษขึ้นในกรุงเทพฯ ขณะเมื่อมีการสร้างโรงเรียนเหล่านั้นนั้นมีเด็กชายชาวไทยได้เคยผ่านการศึกษาตามโรงเรียนอังกฤษที่มีชื่อเสียงมาแล้วหลายคน และในบรรดาเด็กรุ่นใหม่ในตอนปลายศตวรรษ มีผู้ที่กระตือรือร้นหลายคนที่เชื่อว่าชนชั้นสูงในประเทศจำต้องมีคุณสมบัติหลายประการ เช่น ความรักหมู่คณะ ความเป็นสุภาพบุรุษ และเกียรติยศ ซึ่งระบบการศึกษาแบบอังกฤษได้พร่ำสอนไว้

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังไม่มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นในเมืองไทย มีคนไทยเพียงสองสามคนเท่านั้นที่ไปศึกษาต่อในมหาวิทยาลัยของอังกฤษ แต่มีโรงเรียนเฉพาะด้านต่าง ๆ สำหรับฝึกฝนอบรมวิชาเฉพาะ เช่น วิชากฎหมายและโรงเรียนแพทย์ โรงเรียนสอนวิชาสำรวจและทำแผนที่ และโรงเรียนนายร้อยทหารบกและนายเรือ แม้กระทั่งอีกหลายปีต่อมาไทยก็ยังไม่มีโรงเรียนเทคนิค และไม่มีโรงเรียนที่สอนวิชาศิลปะ การพัฒนาการศึกษาที่สำคัญเพิ่งจะเริ่มขึ้นหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ในรัชสมัยของพระองค์เป็นเพียงการเริ่มต้นปรับปรุงกิจการต่าง ๆ ในวงแคบ ๆ และยังเป็นสมัยที่รัฐบาลแสวงหานโยบายในการปรับปรุงอยู่ โรงเรียนตามวัดก็รับเฉพาะเด็กผู้ชาย และการที่กรมธรรมการมีงบประมาณไม่เพียงพอเป็นอย่างมาก ทำให้ความพยายามดังกล่าวไร้ผล แม้ว่าครูชาวอังกฤษสองคนซึ่งรับราชการประจำอยู่ จะมีความกระตือรือร้นในการปฏิบัติงานอย่างเต็มที่ก็ตาม

ครูทั้งสองท่าน คือ อาร์. แอล. (ต่อมาได้รับเลื่อนเป็นเซอร์โรเบิร์ต) มอแรนท์ และผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่สืบต่อจากนางเลียวโนเวนส์ในฐานะพระอาจารย์ถวายพระอักษรให้แก่ราชโอรสและธิดา คือ ดับบลิว. ยี. จอห์นสัน ซึ่งเป็นผู้จัดการปรับปรุงการศึกษาขั้นประถมใหม่ ครูชาวอังกฤษทั้งสองท่านต้องพยายามต่อสู้กับปัญหาต่าง ๆ อย่างมากมาย

การหาที่ปรึกษาชาวยุโรปมาปฏิบัติหน้าที่เป็นจำนวนมากนั้น เป็นการดำเนินงานขั้นสำคัญที่สุด แต่ก็เป็นการยากที่จะกล่าวว่าไทยได้ใช้ความสามารถและประสบการณ์ของที่ปรึกษาดังกล่าวให้เป็นประโยชน์ได้อย่างเต็มที่ มีข้าราชการไทยไม่กี่คนที่ยินดีจะร่วมมือด้วย แคมพ์เบลล์กล่าวว่า ข้าราชการไทยพากัน 'หวาดกลัว' ว่าจะมีข้าราชการพลเรือนชาวยุโรปประจำอยู่ในประเทศ[1] ความคิดนี้เกิดจากความกลัวที่ว่าการดำเนินการดังกล่าว อาจจะทำให้ไทยต้องสูญเสียเอกราชในภายหลัง ดังนั้น ในระหว่างที่ปฏิบัติหน้าที่อยู่ ที่ปรึกษาชาวยุโรปจึงต้องเผชิญกับอุปสรรคในรูปต่าง ๆ ซึ่งเป็นเทคนิคที่ชาวไทยที่เฉลียวฉลาดถนัด แต่เมื่อพิจารณาถึงการพัฒนาในสมัยต่อมา และเมื่อคำนึงถึงพื้นฐานของลัทธินิยมระบบประเพณีเก่าซึ่งฝังรากไว้อย่างลึกซึ้งแล้ว เราอาจจะประเมินความสำเร็จในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เป็นความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ และถ้าผู้ใดก็ตามไม่ยอมรับว่าผลของการปรับปรุงนี้เนื่องมาจากความกระตือรือร้นของพระองค์ตามที่ผู้ซึ่งนิยมพระองค์ได้สดุดีไว้จนค่อนข้างเกินความจริงแล้วก็ตาม ความจริงก็ยังคงเป็นความจริงที่ว่า ความก้าวหน้าครั้งนี้จะไม่บรรลุผลถ้าหากพระองค์ไม่ทรงใช้อำนาจสิทธิขาดในการปกครองประเทศ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 172.

บทที่ 39

อังกฤษ ฝรั่งเศส และปัญหาเกี่ยวกับไทย

ก. หลวงพระบาง

การที่ฝรั่งเศสยึดเวียดนามใต้ได้ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างฝรั่งเศสและไทยต้องเปลี่ยนแปลงไปอย่างถึงรากถึงโคน ประการแรก ทำให้การขยายตัวของไทยไปทางตะวันออกต้องหยุดชะงักลง ฝรั่งเศสกลายเป็นคู่แข่งของไทยที่ชิงกันคุมอำนาจเหนือกัมพูชาแทนที่เวียดนาม และเป็นฝ่ายมีชัยอย่างเด็ดขาดภายในระยะเวลาอันสั้นมาก องค์พระนโรดมซึ่งยอมรับความเป็นเจ้าอธิราชของไทยแล้ว ถูกฝรั่งเศสบังคับให้ยอมรับความคุ้มครองของฝรั่งเศสใน ค.ศ.1863 ซึ่งในไม่ช้าพระองค์ทรงพบว่ามีสภาพเท่ากับกัมพูชาตกอยู่ใต้การปกครองของฝรั่งเศสโดยสิ้นเชิง และอีกสี่ปีต่อมา ไทยได้ลงนามในสัญญากับฝรั่งเศสยอมรับในสิ่งซึ่งไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ แม้ว่าจะได้พระตะบองและเสียมราฐไว้เป็นเครื่องตอบแทนก็ตาม ส่วนความพยายามของไทยที่จะขยายตัวลงไปทางใต้ เพื่อปกป้องรักษาอำนาจเหนือมลายูก็ต้องหยุดชะงักลงเช่นเดียวกัน เนื่องจากอังกฤษพยายามที่จะช่วยให้รัฐที่ถูกคุกคามได้รับเอกราช อังกฤษไม่เร่งรีบที่จะบังคับให้เจ้าผู้ครองแห่งมลายูยอมรับความคุ้มครองของตน ซึ่งต่างจากการกระทำของฝรั่งเศสในอินโดจีน

อาจมีผู้ให้คำวิจารณ์ได้ว่า ในฐานะชาติจักรวรรดินิยม ทั้งฝรั่งเศสและอังกฤษมีความแตกต่างกัน ความแตกต่างนี้ยิ่งเห็นชัดเจนขึ้นในขณะที่ฝรั่งเศสพยายามขยายดินแดนในอินโดจีนเพิ่มขึ้น ดังมีผู้กล่าวไว้อย่างเหมาะสมว่า[1] "อังกฤษผนวกดินแดนเพื่อป้องกันผลประโยชน์ของตน ในขณะที่ฝรั่งเศสผนวกดินแดนซึ่งตนประสงค์จะแสวงหาผลประโยชน์ไว้ป้องกัน ดังนั้น ฝรั่งเศสจึงต้องกีดกันการแข่งขันตั้งแต่แรกเริ่ม"

ฝรั่งเศสมีทฤษฎีเกี่ยวกับไทยอยู่ว่าไทยนั้นยึดนโยบายขยายอาณาเขต เมื่อพบว่าถูกฝรั่งเศสขัดขวางการขยายตัวทางตะวันออก และถูกอังกฤษขัดขวางทางตะวันตกและทางใต้ จึงเป็นธรรมดาที่ไทยจะเริ่มทุ่มเทความสนใจไปที่ภาคเหนือ

---

[1] E.V.G. Kiernan, **British Diplomacy in China, 1880 to 1885**, (Cambridge, 1939).

ของลาว[1] ดูเหมือนออกุสต์ ปาวี ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการขยายตัวของฝรั่งเศสเข้าไปในดินแดนลาว จะเป็นบุคคลแรกซึ่งแสดงความคิดเห็นนี้ ปาวีเชื่อว่าถ้าไทยถูกขัดขวางไม่ให้ขยายตัวในบริเวณหนึ่ง ไทยก็จะต้องไปขยายตัวในที่อื่นอย่างแน่นอน ทฤษฎีนี้จึงมีเหตุผลน่าฟังยิ่ง และเป็นการโฆษณาชวนเชื่อที่สะดวกที่สุดสำหรับการสร้างจักรวรรดิของฝรั่งเศส เพราะจะต้องถึงเวลาหนึ่งที่ฝรั่งเศสจะประสบความยากลำบากในการที่จะแสดงว่า การอ้างสิทธิในอำนาจอธิปไตยของไทยเหนือดินแดนลาวหลวงพระบางนั้น เป็นการปฏิเสธสิทธิของเวียดนามโดยปราศจากเหตุผล ทั้งยังอ้างว่าสิทธินี้เป็นของเวียดนามที่เคยได้รับความสวามิภักดิ์จากลาว ซึ่งเป็นสิทธิเก่าแก่กว่าและถูกต้องกว่า ข้อโต้แย้งดังกล่าว เป็นความเข้าใจผิดขั้นมูลฐานที่เกิดจากการมองความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในคาบสมุทรอินโดจีนจากทัศนคติแบบยุโรป แต่ชาวฝรั่งเศสก็ยังกระทำทั้ง ๆ ที่เข้าใจดีและกระทำโดยเจตนา ด้วยฝรั่งเศสมีเจตนาเพียงอย่างเดียวคือ จะใช้สถานการณ์ใด ๆ ก็ตามให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองอย่างเต็มที่

ใน ค.ศ. 1827 เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (เวลานั้นเป็นพระยาราชสุภาวดี) ได้เป็นแม่ทัพไทยยกไปปราบลาวที่นครเวียงจันทน์ ซึ่งพยายามจะตั้งตนเป็นเอกราช เมื่อเกิดเหตุการณ์นี้ขึ้น หลวงพระบางซึ่งเป็นรัฐใกล้ชิดกับเวียงจันทน์และเป็นเมืองขึ้นของไทยมาเป็นเวลาครึ่งศตวรรษแล้วเริ่มหาทางเป็นอิสระ ดังนั้น ใน ค.ศ. 1831 และ 1832 หลวงพระบางจึงส่งบรรณาการไปถวายราชสำนักเว้ ทั้งนี้เพราะหวังที่จะได้เอกราชกลับคืนด้วยการยุเวียดนามให้เป็นศัตรูกับไทย[2] แต่ความพยายามนี้ก็มิได้ก่อให้เกิดผล เพราะจักรพรรดิมินมางทรงมีภารกิจมากทั้งในญวนใต้และในกัมพูชา เกินกว่าที่จะทรงเสี่ยงพระองค์เข้าไปพัวพันกับกิจการในที่อื่น ๆ อีก[3]

เจ้าสุขเสริม ซึ่งเสด็จขึ้นครองเมืองหลวงพระบางใน ค.ศ. 1836 เคยประทับอยู่ที่กรุงเทพ ฯ เป็นเวลาสิบปี ในฐานะเป็นตัวจำนำ ไทยไม่ยอมรับรู้สถานภาพของพระองค์ และไม่ยอมอนุญาตให้กลับไปลาวจนกระทั่ง ปี ค.ศ. 1839 ตามเอกสาร

---

1 Le Boulanger, **Histoire du Laos Français,** (4th ed Paris: 1931). เวอร์จิเนีย ทอมสัน เห็นด้วยกับทฤษฎีนี้โดยไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์ ในหนังสือเรื่อง **Thailand, The New Siam,** หน้า 183—192.

2 ดูบทที่ 25.

3 ดูบทที่ 26.

ญวน ปรากฏว่าระยะเวลาระหว่างที่พระบิดาสิ้นพระชนม์ และก่อนที่พระองค์จะเสด็จกลับไปลาวนั้น เจ้าองค์หนึ่งจากนครหลวงพระบางถือโอกาสขณะที่เกิดการกบฏต่อต้านพระเจ้ามินมางในตังเกี๋ย เข้าทำลายล้างมณฑล ไท-เหงียน เคาบาง และลางซอน ในราว ค.ศ. 1836 ถึง 1837 แต่ในที่สุดก็ถูกปราบปรามและถูกเผาทั้งเป็นในป่าที่พระองค์หลบซ่อนอยู่ แต่เจ้าสุขเสริมซึ่งครองเมืองหลวงพระบางอยู่จนถึง ค.ศ. 1850 ทรงเป็นผู้ที่สุขุมรอบคอบไม่พยายามที่จะฉวยโอกาสในขณะที่ไทยกำลังพะวงอยู่กับปัญหากัมพูชา แต่พระองค์กลับดำเนินนโยบายเป็นมิตรต่อไทย ดังนั้น ตลอดรัชกาลของพระองค์ ราชอาณาจักรลาวจึงมีแต่ความสงบสุขและราษฎรก็มีความเป็นอยู่ดี

พระอนุชาของพระองค์ คือ เจ้าจันทราชาเสด็จครองเมืองหลวงพระบางสืบต่อมาใน ค.ศ. 1851 ใน ค.ศ. 1861 พระองค์ทรงต้อนรับออองรี มูโอต์ นักสำรวจชาวฝรั่งเศส ต่อมามูโอต์ถึงแก่กรรมด้วยพิษไข้ในเดือนตุลาคมปีเดียวกันนั้นเอง[1] ที่หมู่บ้านนาเป้าอันเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากนครหลวงพระบาง ในสมัยของพระองค์นั้น ยังมีนักสำรวจชาวยุโรปอื่นๆ พากันสำรวจบ้านเมืองของพระองค์ อาทิชาวฮอลันดาชื่อ ดุยสฮาร์ต ซึ่งได้รับการว่าจ้างจากรัฐบาลไทย ผลงานของเขาไม่ได้รับการตีพิมพ์ แต่เจมส์ แมคคาธี คงจะใช้ผลของการสำรวจนี้ในการเตรียมทำแผนที่เมืองไทยอย่างละเอียด ซึ่งสมาคมภูมิศาสตร์ในพระบรมราชูปถัมภ์เป็นผู้จัดพิมพ์ขึ้นใน ค.ศ. 1888 นอกจากนี้ ก็มีคณะสำรวจชุดดูดาร์ท เดอ ลาเกร–การ์นิเอร์ ซึ่งเดินทางมาถึงหลวงพระบางในเดือนเมษายน ค.ศ. 1867 ในระหว่างทางที่คณะสำรวจกำลังจะเดินทางไปยังยูนนาน

ความกลัวที่การ์นิเอร์มีต่ออังกฤษอยู่แล้วได้ทวีขึ้นทันที เมื่อได้รับรายงานว่าคณะสำรวจชาวอังกฤษชิงเดินทางไปล่วงหน้า และมีสมาชิกประมาณ 40 คน ซึ่งเดินทางเข้ามาโดยผ่านทางพม่า กำลังอยู่ทางเหนือของคณะฝรั่งเศสในขณะนั้น แต่ขณะที่ชาวฝรั่งเศสกำลังทำการสำรวจต่อไปอย่างเร่งรีบ โดยถือคติว่าตายเสียดีกว่า

---

[1] มูโอต์บรรยายว่าหลวงพระบางเป็นเมืองเล็ก ๆ ที่งดงามและน่าดึงดูดใจ มีพลเมืองประมาณ 8,000 คน หนังสือที่มูโอต์เขียนเรื่อง **Travels in the Central Parts of Indo-China (Siam), Cambodia, and Laos during 1588—60** (London: 1864) ถ้าจะอ่านรายงานที่สั้นกว่าเกี่ยวกับงานของมูโอต์แล้ว ดูหนังสือของ Sir Hugh Clifford, **Further India**, หน้า 208—11 และดูหนังสือของ Le Boulanger, **Histoire du Laos Français**, หน้า 219—29.

ที่จะให้ผู้อื่นเป็นฝ่ายชนะนั้น คณะสำรวจฝรั่งเศสก็ได้พบกับดุยสฮาร์ตซึ่งเดินทางลงมาตามลำน้ำใกล้ ๆ กับเมืองเชียงคำ เป็นชาวฮอลันดาแต่ผู้เดียวพร้อมด้วยคณะซึ่งล้วนแต่เป็นชาวพื้นเมือง การ์นิเอร์จึงโล่งใจมากและเข้าใจว่าปฏิบัติการของบุคคลคณะนี้เอง เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดข่าวลือซึ่งทำให้คณะตนไม่สบายใจ เหตุการณ์นี้น่าสนใจเพราะแสดงให้เห็นท่าทีของฝรั่งเศสในเรื่องเกี่ยวกับอินโดจีน การใช้ข้อความที่ว่า "การแข่งขันระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส" นั้น เป็นการใช้อย่างหละหลวม เพราะอันที่จริงแล้ว การแข่งขันส่วนใหญ่นั้นเกิดจากทางฝ่ายฝรั่งเศสซึ่งตื่นตระหนกตกใจ เมื่อคิดวาดภาพว่าชาวอังกฤษดำเนินการสำรวจล่วงหน้าตนไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็นทิศทางใดก็ตามที่ตนวางแผนที่จะขยายตัวออกไป การกระทำของชาวฝรั่งเศสครั้งแล้วครั้งเล่า จึงทำให้อังกฤษจำต้องมีปฏิกิริยาโต้ตอบเพื่อป้องกันสิ่งซึ่งอังกฤษพิจารณาว่า เป็นผลประโยชน์ที่ถูกต้องตามกฎหมายของตน ดังเช่นในกรณีที่อังกฤษเดินทัพตรงไปยึดเมืองมัณฑะเลในค.ศ. 1885

ระหว่างสมัยที่เจ้าจันทราชปกครอง ปัญหาตรันนินห์ได้กลับมาเป็นเรื่องสำคัญอีกครั้งหนึ่งใน ค.ศ. 1832 จักรพรรดิมินมางได้ทรงปราบปรามเมืองเชียงขวาง[1] และผนวกดินแดนนี้เข้ากับเวียดนาม และใช้วิธีการรุนแรงเพื่อให้ดินแดนดังกล่าวตกเป็นทาสอย่างแท้จริง เวียดนามกระทำการต่าง ๆ เท่าที่จะทำได้ เช่น บังคับให้ประชาชนสวมเสื้อผ้าญวนเพื่อจะทำลายลักษณะของชาวเชียงขวางให้หมดสิ้นไป เจ้าหน้าที่สืบราชการลับไทยได้ใช้เหตุการณ์นี้ให้เป็นประโยชน์ในการยุยงให้เกิดกบฏขึ้นในเชียงขวาง ทำให้ข้าหลวงเวียดนามถูกสังหารชีวิต หลังจากที่เวียดนามฟื้นฟูความสงบได้แล้ว เวียดนามก็สามารถเอาชนะเจ้าโพ ซึ่งเป็นโอรสองค์ใหญ่ของเจ้าน้อย[2] ซึ่งครองเชียงขวางมาก่อนได้สำเร็จ และใน ค.ศ. 1855 เวียดนามก็แต่งตั้งให้เจ้าโพเป็นผู้ครองเมืองเชียงขวาง มีตำแหน่งเป็นเจ้าประเทศราชแห่งจักรวรรดิเวียดนาม เหตุการณ์นี้ทำให้เจ้าจันทราชเรียกร้องให้เมืองเชียงขวางถวายบรรณาการให้แก่หลวงพระบาง เช่นที่เคยกระทำมาแต่โบราณ หลังจากการเจรจาอันยืดเยื้อแล้ว ปรากฏว่าเจ้าจันทราชได้ประโยชน์อย่างง่ายดาย เพราะจักรพรรดิตูดึกกำลังมีปัญหายุ่งยากอยู่กับฝรั่งเศสเป็นอันมาก เจ้าโพทรงตกลงที่จะถวาย

---

[1] ใคร ๆ มักจะเรียกอาณาจักรนี้ตามชื่อนครหลวง คือ เชียงขวาง หรือมักจะเขียนในแผนที่หลายฉบับว่า Kiang Kwang.

[2] ดูบทที่ 25.

บรรณาการให้แก่หลวงพระบางทุก ๆ สามปี ในขณะเดียวกันเจ้าโพก็จะส่งบรรณาการให้แก่เวียดนามประจำทุกปี

ปลายรัชสมัยของเจ้าจันทราช มีความสุขขึ้นเพราะพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระมหากรุณาธิคุณให้คืนพระบาง อันเป็นพระพุทธรูปที่มีชื่อให้กับหลวงพระบาง พระพุทธรูปนี้ถูกย้ายจากหลวงพระบางไปยังเวียงจันทน์ใน ค.ศ. 1707 ในสมัยที่เกิดการแบ่งแยกอาณาจักรเดิมออกเป็นสองส่วนใน ค.ศ. 1778 สมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกของไทยเป็นผู้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ออกจากนครเวียงจันทน์ แต่ก็ส่งกลับคืนไปในสี่ปีต่อมา และเมื่อเจ้าพระยาบดินทร์เดชาทำลายนครเวียงจันทน์ได้ใน ค.ศ. 1828 ก็ได้อัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้ลงมายังกรุงเทพฯ อีกครั้งหนึ่ง

ใน ค.ศ. 1864 ห้าปีก่อนที่เจ้าจันทราชจะสิ้นพระชนม์ มีผู้ลี้ภัยหลั่งไหลออกจากภาคตะวันตกของจีนเข้าไปสู่ตังเกี๋ยและเมืองต่าง ๆ ในลาว ตังเกี๋ยเป็นดินแดนแห่งแรกที่ต้องได้รับความเดือดร้อน เมื่อผู้ลี้ภัยดังกล่าวรวมตัวเป็นกลุ่มก้อนและมีอาวุธครบมือ มีชื่อเรียกตามสีธงประจำกลุ่ม พวกนี้ยกเข้ามารุกรานหลวงพระบางและตรันนินห์ในต้นรัชกาลของเจ้าอุ่นคำ ระหว่าง ค.ศ. 1872–ค.ศ.1887[1] ซึ่งปกครองต่อจากเจ้าจันทราช คนไทยพากันเรียกโจรกลุ่มดังกล่าวว่า โฮ หรือ ฮ่อ ซึ่งแปลว่าชาวจีน ใน ค.ศ. 1871 พวกฮ่อประมาณ 2,000 คน ซึ่งเป็นพวกธงแดงถูกพวกธงเหลืองขับไล่ออกจากแม่น้ำดำในตังเกี๋ย พวกฮ่อธงแดงจึงเดินทางข้ามตังเกี๋ยไปยังตรันนินห์และสร้างค่ายอันเข้มแข็งขึ้นที่ทุ่งเชียงคำ ห่างจากหลวงพระบางอันเป็นเมืองหลวงประมาณสามวันโดยทางเท้า หลังจากที่รบชนะกองทัพผสมระหว่างหลวงพระบางและตรันนินห์ ซึ่งได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพเวียดนามแล้ว พวกฮ่อธงแดงก็ยึดเชียงคำและเชียงขวางได้ และทำลายบ้านเมืองจนราบคาบจนกระทั่งพวกฮ่อต้องแสวงหาเหยื่อแห่งอื่นใหม่

ต่อมา ฮ่อเหล่านี้ก็ยกพวกเข้าคุกคามหลวงพระบาง และในไม่ช้าก็กลับยกทัพตรงไปทางใต้ทันที มุ่งไปยังเวียงจันทน์และหนองคาย เกือบจะเป็นเวลาเดียวกับที่เจ้าอุ่นคำและข้าหลวงประจำหนองคายได้ร้องขอความช่วยเหลือไปยังรัฐบาลไทย

---

[1] รัชสมัยของพระองค์เริ่มขึ้นอย่างเป็นทางการใน ค.ศ. 1872 เมื่อพระองค์ได้รับการแต่งตั้งจากไทย เจ้าจันทราชสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 1869.

รัฐบาลไทยจึงส่งกองทัพไปสมทบกับกองทัพของหลวงพระบาง ในขั้นต้นก็ได้ชัยชนะแต่ต่อมาการรบก็ค่อย ๆ สงบลง เมื่อฮ่อถอยกลับไปยังที่มั่นของตน ซึ่งได้รับการป้องกันอย่างแข็งแรงและยอมรับความเป็นเจ้าอธิราชของไทยอย่างสุกเอาเผากินแล้ว ไทยจึงเลิกทัพกลับ พาชาวพื้นเมืองที่รอดชีวิตกลับมายังเมืองไทยด้วย

นครหลวงพระบางพ้นภัยเพียงชั่วขณะหนึ่ง แต่ก็ปรากฏความปั่นป่วนวุ่นวายขึ้นทั่วไป ทางเหนือและทางตะวันออกของพรมแดนโดยเฉพาะที่เมืองแถง (เดียนเบียนฟู) และในแคว้นสิบสองจุไทซึ่งตั้งอยู่ทางภาคตะวันตกเฉียงใต้ของแม่น้ำดำ เจ้าอุ่นคำซึ่งไม่มีอำนาจพอที่จะปราบปรามความวุ่นวายซึ่งทวีขึ้นเป็นลำดับในดินแดนของพระองค์ ก็จำต้องอาศัยความช่วยเหลือจากไทยมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อสหายของพระองค์คือ คำสิงห์ ผู้ครองแคว้นสิบสองจุไทได้ขับไล่ฮ่อธงเหลืองออกไปจากสิบสองจุไทแล้ว คำสิงห์กลับต้องเข้าไปพัวพันกับสงครามแบบกองโจรซึ่งฟรานซิส การ์นิเอร์และอองรี ริวิแอร์ ได้ก่อขึ้นในบริเวณปากอ่าวตังเกี๋ย เพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ฝรั่งเศส

การขยายตัวของฝรั่งเศสในตังเกี๋ยย่อมทำให้ไทยต้องกระชับการปกครองลาวให้แน่นแฟ้นขึ้นเป็นธรรมดา ในค.ศ. 1883 อันเป็นปีที่ฝรั่งเศสบังคับเวียดนามให้เป็นรัฐในอารักขาของตนนั้น กองทัพลาวและไทยพยายามที่จะทำลายที่มั่นของฮ่อในตรันนินห์ต่อไป แต่กลับพ่ายแพ้ฮ่ออย่างย่อยยับ จนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดสินพระทัยส่งกองทัพหลวงไปยึดครองดินแดนทั้งหมดทางภาคเหนือ และภาคตะวันออกของหลวงพระบางไปจนถึงลุ่มแม่น้ำดำ กองทัพหลวงยกมาถึงจุดหมายปลายทางในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1885 และจมื่นไวยวรนารถ (ต่อมาเป็นจอมพลเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี) แม่ทัพใหญ่ได้แต่งตั้งข้าหลวงชาวไทยสองคนให้เป็นผู้อำนวยการปกครองในอาณาจักรหลวงพระบางคู่ไปกับเจ้าอุ่นคำผู้ทรงชราแล้ว[1]

ไทยได้ตระเตรียมกองทัพที่จะส่งไปอย่างลับ ๆ จนเคานต์ เดอ แกร์การาเดค กงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ทราบข่าวหลังจากที่กองทัพไทยได้ออกเดินทางไปแล้ว เลอ บูลองเชร์กล่าวหาว่าไทยดำเนินการขั้นนี้ตามคำแนะนำของที่ปรึกษาชาวอังกฤษ เพราะอังกฤษริษยาการที่ฝรั่งเศสเข้าไปสู่บริเวณลุ่มแม่น้ำแดง อัน

---

[1] ขณะนั้นทรงมีอายุระหว่างเจ็ดสิบและเจ็ดสิบห้าปี ทรงเกิดระหว่าง ค.ศ. 1811 และ 1816

เป็นการคุกคามต่อโครงการที่จะขยายการพาณิชย์ของตนเข้าไปยังยูนนาน[1] แต่เกรแฮมมีความคิดที่ใกล้เคียงกับความจริงกว่า ในเมื่อเขาชี้ให้เห็นความจริงที่น่าสนใจว่า ผู้สนับสนุนการขยายอาณานิคมของฝรั่งเศสอย่างไม่เป็นทางการ กำลังเริ่มเสนอข้อคิดเห็นที่ว่าดินแดนที่ไทยยึดไว้จนถึงภาคตะวันออกของแม่น้ำโขงนั้น ครึ่งหนึ่งเคยเป็นของเวียดนามมาก่อน จึงควรจะขอกลับคืนมาในเมื่อเวียดนามเป็นรัฐในอารักขาของฝรั่งเศส[2]

นักหนังสือพิมพ์หนุ่มชาวอังกฤษผู้หนึ่งชื่อ นาย (ต่อมาเป็นเซอร์) เจมส์ยอร์ช สก๊อต เคยร่วมอยู่ในกองทัพฝรั่งเศสในตังเกี๋ย และต่อมาไม่นานก็เข้าปฏิบัติหน้าที่ในคณะกรรมาธิการปกครองพม่า สก๊อตอธิบายเรื่องราวไว้ต่อไปอีกในหนังสือชื่อ France and Tongking ซึ่งเขาจัดพิมพ์ขึ้นใน ค.ศ. 1885[3] หลังจากที่กล่าวว่า "การที่ฝรั่งเศสรุกล้ำพรมแดนตะวันออกเป็นการกระทำที่ตัดสินโชคชะตาของภาคเหนือของพม่า" แล้วเขาก็ชี้ให้เห็นว่าขณะนั้นไทยกำลังถูกฝรั่งเศสคุกคาม เขาเขียนต่อไปด้วยว่า "ไม่เป็นการกล่าวหาที่รุนแรงเกินไปว่า การกระทำทั้งหมดของฝรั่งเศสเป็นขั้น ๆ ที่เกี่ยวกับไทยนั้น ฝรั่งเศสได้ไตร่ตรองและวางแผนการเคลื่อนไหวต่อต้านไว้เช่นเดียวกับการเล่นหมากรุก และอังกฤษก็ไม่ใช่ผู้ดูที่ปราศจากความสนใจ เราไม่ต้องการไทยและไม่ปรารถนาที่อยากจะได้รัฐฉานโดยเฉพาะ แต่เราก็ไม่ต้องการที่จะให้ฝรั่งเศสเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย" สก๊อตแนะนำว่าทางรถไฟซึ่งเชื่อมเมาะลำเลิงเข้ากับเชียงใหม่และเชื่อมเชียงใหม่เข้ากับกรุงเทพฯ จะส่งทุกสิ่งทุกอย่างให้อังกฤษตามต้องการ "แล้วไทยก็จะติดต่อกับเราได้โดยตรง และจะมีการลงทุนดำเนินกิจการต่าง ๆ มาก จนไทยจะไม่ตกเป็นเหยื่อของฝรั่งเศสซึ่งตั้งใจจะดำเนินการอันเลวร้ายอีกต่อไป ถ้าจะมีอะไรที่ต้องกระทำแล้ว อังกฤษก็ควรจะลงมือกระทำทันที ภายในปีหรือสองปีไทยจะถูกล้อมกรอบจนไม่สามารถจะเคลื่อนไหวได้" คำทำนายนี้แปลกแต่ก็ไม่มีผู้ใดสนใจในเวลานั้น

การกระทำของไทยทำให้กระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศสส่งจดหมายทักท้วงไปยังกรุงเทพฯ และชักชวนให้รัฐบาลที่กรุงเว้ตั้งข้อเรียกร้องสิทธิในเมืองหลวงพระ

---

1 เรื่องเดิม, หน้า 251-2.

2 เรื่องเดิม, หน้า 220.

3 อ้างอยู่ในหนังสือของ G.E. Mitton (Lady Scott) "Scott of the Shan Hills" (London: 1936), หน้า 47—8.

บาง ไทยให้คำตอบว่า การส่งกองทัพไปครั้งนี้ ไทยมีจุดมุ่งหมายอันเดียวคือป้องกันดินแดนให้พ้นจากการโจมตีของพวกฮ่อ ทางกรุงเว้อ้างว่าหลวงพระบางได้ส่งบรรณาการมาให้ตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 ดังนั้น ฝรั่งเศสจึงขอให้ไทยร่วมมือในการจัดตั้งคณะกรรมาธิการผสม เพื่อพิจารณาพรมแดนของหลวงพระบาง ในวันที่ 7 พฤษภาคม ค.ศ. 1886 ได้มีการลงนามในความตกลงชั่วคราวให้ตั้งสถานผู้ช่วยกงสุลฝรั่งเศสขึ้นที่หลวงพระบาง ถ้าสังเกตให้ดีจะเห็นว่าวิธีจัดการปัญหาดังกล่าวนี้ มีลักษณะคล้ายกับรับรู้อำนาจของไทยเหนืออาณาเขตที่กำลังเป็นกรณีพิพาทกันอยู่

ผู้ที่ได้รับเลือกจากรัฐบาลฝรั่งเศสให้เข้าดำรงตำแหน่งใหม่นี้ คือ ออกุสต์ ปาวี ซึ่งต่อมาได้รับชื่อเสียงยิ่งใหญ่จากงานสำรวจลุ่มแม่น้ำโขงทางวิชาการ เขาเริ่มอาชีพด้วยการเข้าประจำการในกองทัพเรือ ใน ค.ศ. 1868 เขาย้ายไปประจำแผนกไปรษณีย์และโทรเลขในเวียดนามใต้ หลังสงครามระหว่างฝรั่งเศสและปรัสเซียแล้ว ปาวีไปประจำอยู่ที่เมืองกัมปอต ซึ่งเป็นเมืองท่าของกัมพูชาและตั้งอยู่บนอ่าวไทย ณ ที่นั้น เขาศึกษาอารยธรรมเขมรโบราณ จึงทำให้ใครๆ พากันสนใจในตัวเขา ใน ค.ศ. 1880 เขาได้รับมอบหมายให้เป็นผู้เดินสายโทรเลขจากเมืองพนมเปญไปยังกรุงเทพฯ ห้าปีต่อมาเขาทำการสำรวจกัมพูชาอย่างละเอียด งานของมูโอต์ การ์นิเอร์ และผู้อื่นเป็นแรงบันดาลใจทำให้เขาเกิดความใฝ่ฝันที่จะดำเนินรอยตามบุคคลดังกล่าว โดยทำการสำรวจลาว คำสั่งที่เขาได้รับเฉพาะหน้าคือให้สำรวจเส้นทางซึ่งเชื่อมภาคเหนือของลุ่มแม่น้ำโขงเข้ากับตังเกี๋ย และเตรียมตัวให้พร้อมที่จะเข้าปฏิบัติงานร่วมกับคณะกรรมาธิการพรมแดน ถ้าหากมีการจัดตั้งคณะกรรมาธิการดังกล่าวขึ้นได้

รัฐบาลไทยเข้าใจแนวนโยบายของฝรั่งเศสเป็นอย่างดี จึงปล่อยให้ปาวีรอคำอนุมัติเป็นเวลาหกเดือน เพราะไทยหวังว่าระหว่างนั้นจมื่นไวยวรนารถคงจะมีเวลาพอที่จะปฏิบัติหน้าที่ของตนให้สำเร็จ ก่อนที่ชาวฝรั่งเศสผู้นี้จะเดินทางไปถึง

ระหว่างนั้น การล้อมที่มั่นของฮ่อที่ทุ่งเชียงคำของไทยต้องล้มเหลวลงใน ค.ศ. 1885 ในปีต่อมา ทหารไทยพร้อมด้วยกำลังหนุนพยายามปราบฮ่ออีกครั้งหนึ่งด้วยความเข้มแข็งกว่าแต่ก่อน คราวนี้ประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี และในไม่ช้าหลังจากที่ปาวีมาถึงหลวงพระบางในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1887 จมื่นไวยวรนารถประกาศอย่างผู้มีชัยว่าได้กวาดล้างผู้รุกรานออกไปจากประเทศจนหมดแล้ว พร้อมกับแสดงแผนที่ดินแดนซึ่งขึ้นต่อเจ้าอุ่นคำจนเป็นที่แจ่มแจ้งว่าจะไม่มีการจัดตั้งคณะ

กรรมาธิการพรมแดนร่วมกัน ดังนั้น ปาวีจึงเตรียมการต่อไปเพื่อสำรวจเส้นทางที่เหมาะสมจากแม่โขงไปยังตังเกี๋ย

ปาวีออกเดินทางตอนปลายเดือนมีนาคมปี ค.ศ. 1887 แต่ขณะที่ไปได้ไม่เท่าไร ก็ได้ทราบข่าวว่าฮ่อได้ยกพวกเข้าโจมตีหลวงพระบาง เขาก็รีบส่งข่าวลงไปเตือนจมื่นไวยวรนารถ แม่ทัพไทยกลับไม่เห็นความสำคัญของข่าวลือนัก แต่แนะนำให้ปาวีเดินทางกลับมายังหลวงพระบาง เพราะว่าฤดูกาลไม่เหมาะสมกับการสำรวจซึ่งปาวีกำลังดำเนินอยู่ในขณะนั้น ปาวีจึงย้อนกลับลงมา แต่เมื่อมาถึงหลวงพระบางเขาก็พบว่าจมื่นไวยวรนารถและข้าหลวงใหญ่ชาวไทยได้ออกเดินทางกลับไปยังกรุงเทพฯ แล้วพร้อมด้วยกองทัพหลวง เชลยฮ่อจำนวนหนึ่งและบุตรชายคนโตและคนรองของเจ้าผู้ครองนครและอุปราช

จมื่นไวยวรนารถได้สันนิษฐานเอาง่าย ๆ ว่าตนปฏิบัติหน้าที่เสร็จเรียบร้อยแล้ว ในไม่ช้าคำสันนิษฐานนั้นได้พิสูจน์ให้เห็นว่าเป็นเพียงความฝันเท่านั้น เพราะในการนำความสงบมาสู่ดินแดนนั้น จมื่นไวยวรนารถได้กระทำการอย่างโง่เขลาทำให้คำสิงห์แห่งเมืองไล หัวหน้าที่มีอิทธิพลที่สุดของหัวเมืองต่าง ๆ ของไทยทางบริเวณลุ่มแม่น้ำดำเอาใจออกหากจากไทย หัวหน้าผู้ชรานี้เป็นสหายสนิทของเจ้าอุ่นคำ ได้มอบบุตรชายสองคนให้อยู่ในความอุปการะของพระองค์ แต่คำสิงห์เป็นศัตรูกับทั้งฝรั่งเศสในตังเกี๋ยและไทย ดังนั้น นอกจากจมื่นไวยวรนารถจะไม่สามารถโน้มน้าวคำสิงห์ให้รับรองความเป็นเจ้าอธิราชของไทยแล้ว ยังดำเนินการรุนแรงจับบุตรของคำสิงห์และนำตัวไปในฐานะเป็นตัวจำนำ

ขณะนั้น คำสิงห์จ้างฮ่อธงดำกลุ่มหนึ่งไว้เป็นทหาร อยู่ใต้บังคับบัญชาของบุตรชายคนโตชื่อ คำอุ้มหรือเดียว วัน ตรี อันเป็นนามซึ่งรู้จักกันในหมู่ชาวญวน ต้นเดือนมิถุนายน คำอุ้มพร้อมด้วยทหารผู้ติดตาม 600 คน มาปรากฏตัวที่หลวงพระบางเรียกร้องให้ปล่อยตัวน้อง ๆ เมื่อทราบว่าน้อง ๆ ไม่ได้อยู่ที่หลวงพระบาง แล้วเดียว วัน ตรี ก็เข้าปล้นหลวงพระบาง ที่ปรึกษาชาวไทยและปาวีก็พากันลี้ภัยไปอยู่ที่ปากลายใกล้ๆพรมแดนไทย แต่ เดียว วัน ตรี ก็ไม่พยายามที่จะเข้ายึดครองหลวงพระบาง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบข่าวร้ายนี้ ก็ทรงเชิญเจ้าอุ่นคำให้เดินทางมายังกรุงเทพฯ และทรงต้อนรับอย่างสมพระเกียรติ จมื่นไวยวรนารถซึ่งได้รับเลื่อนยศเป็นเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้รับคำสั่งให้เกณฑ์กอง

ทัพใหม่อีกเพื่อฟื้นฟูความสงบในดินแดนดังกล่าว บุตรของเจ้าผู้ครองนครแห่งเมืองไลก็ได้รับการปล่อยตัว คนหนึ่งได้รับมอบให้นำจดหมายแสดงไมตรีไปให้คำสิงห์บิดาของตน ครั้นถึงปลายปีก็มีการจัดตั้งคณะกรรมาธิการพรมแดน ประกอบด้วยปาวีและนายทหารฝรั่งเศสสองคน พร้อมด้วยคณะกรรมาธิการไทยสามคน

ครั้นถึงตอนนี้ ปาวีเริ่มจัดการเรื่องต่าง ๆ ด้วยตนเอง มีกองทหารฝรั่งเศสสองกอง ภายใต้บังคับบัญชาของนายพันเอกแปร์โนต์ และผู้บังคับการอูดริ ออกปฏิบัติหน้าที่เพื่อความสงบสุขบริเวณภาคเหนือของตังเกี๋ยใกล้แคว้นสิบสองจุไท ดังนั้น ปาวีจึงติดต่อกับแปร์โนต์ซึ่งกำลังสู้รบอย่างดุเดือดกับเดียว วัน ตรี และฮ่อธงดำในบริเวณเมืองไล ปาวีได้พบกับแปร์โนต์ในกลางเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1888 และต่างก็เห็นชอบด้วยกับโครงการซึ่งจะผนวกสิบสองจุไทเข้ากับจักรวรรดิฝรั่งเศส เพื่อทำให้เรื่องสิ้นสุดเร็วขึ้น ปาวีจึงกลับไปยังหลวงพระบางในปลายเดือนมีนาคม และแจ้งให้เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีซึ่งเข้ายึดครองดินแดนด้วยกำลังทหารอีกครั้งหนึ่งว่า เขาตั้งใจที่จะแนะนำให้ฝรั่งเศสผนวกสิบสองจุไทเพราะเป็นเมืองขึ้นของเวียดนาม แล้วเขาก็เดินทางต่อไปยังฮานอย ณ ที่นั้น นายพลเอกเบแซ็ง ได้มอบหมายให้ปาวีเป็นผู้จัดการรวบรวมดินแดนที่จะยึดไว้ในอนาคต

ในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน ฮ่อยอมจำนนต่อปาวี และในเดือนธันวาคมต่อมา เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้มอบแคว้นสิบสองจุไทอย่างเป็นทางการในนามของไทยให้แก่ฝรั่งเศส ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1889 ปาวีได้กลับมายังหลวงพระบางเพื่อเป็นประจักษ์พยานในการที่เจ้าอุ่นคำผู้ชราได้กลับจากกรุงเทพฯมาปกครองหลวงพระบาง ต่อมา เขาเริ่มสืบสวนการอ้างสิทธิของฝรั่งเศสเหนือดินแดนอีกแห่งหนึ่ง คือ "ลาวภาคกลาง" ได้แก่มณฑลคำเกิดและคำม่วน ซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรเวียงจันทน์ แต่กองทัพไทยกำลังควบคุมอยู่ การที่เขาพยายามที่จะใช้วิธีการซึ่งสำเร็จมาแล้วในบริเวณลุ่มแม่น้ำดำ คงจะไม่สามารถกระทำได้ ดังนั้น ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1889 ปาวีก็ยุบคณะสำรวจชุดแรกและขอลาพักเพื่อกลับไปยังฝรั่งเศส เมื่อไปถึงฝรั่งเศส ปาวีก็พยายามที่จะทำให้กระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศสเปลี่ยนนโยบาย ให้มุ่งขยายอาณาเขตของจักรวรรดิอินโดจีนไปจนถึงแม่น้ำโขง

ข. ปัญหาแม่น้ำโขง

ทันทีที่ปาวีกลับไปถึงฝรั่งเศส เขาก็เริ่มจัดตั้งคณะสำรวจชุดที่สองขึ้น เป็นคณะสำรวจทางด้านวิทยาศาสตร์ในวงกว้าง ไม่ได้มีหน้าที่เพียงศึกษาลาวในทางภูมิ

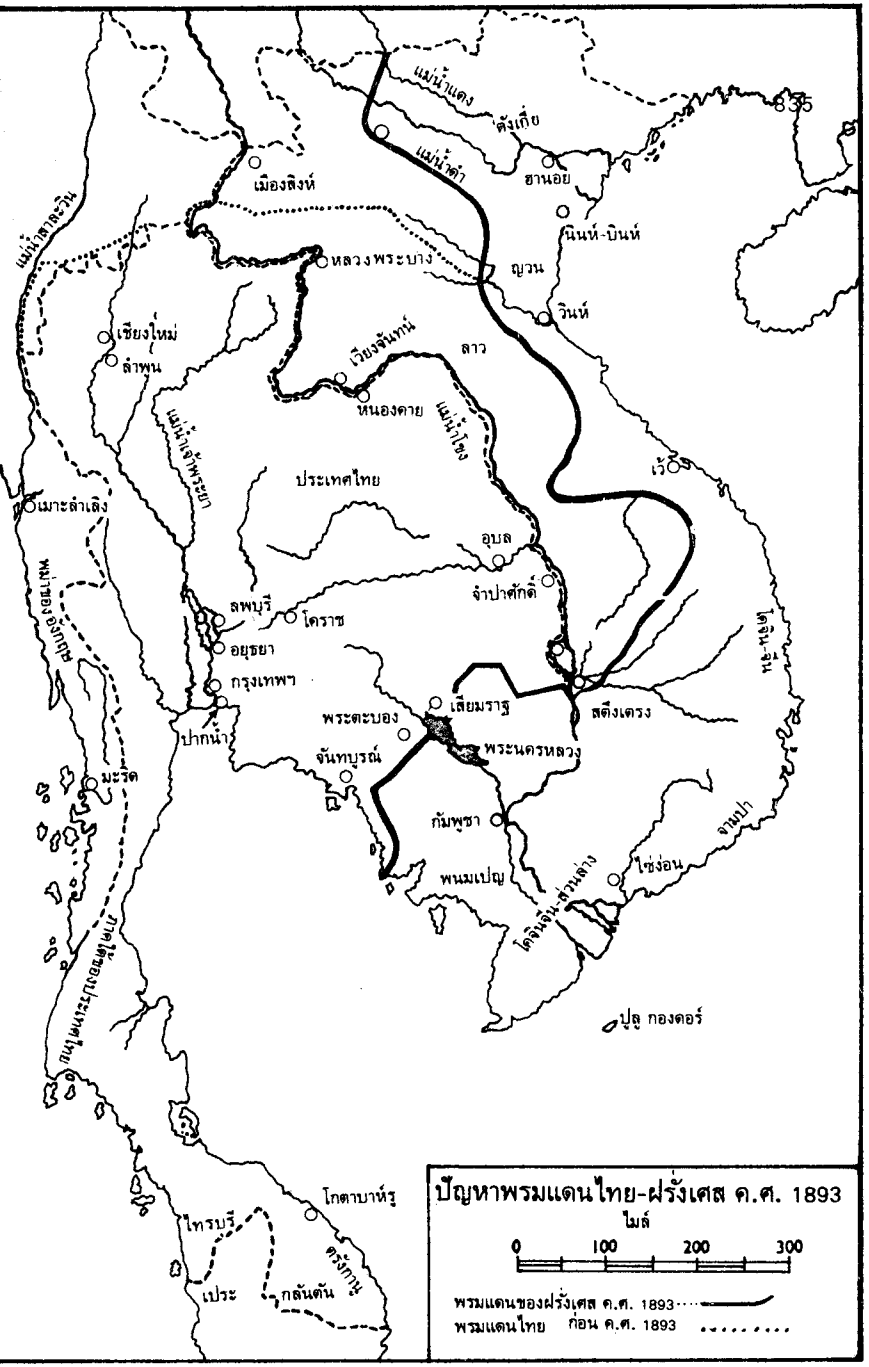

แผนที่พรมแดนไทยก่อน ค.ศ. 1893

ศาสตร์เท่านั้น แต่มีหน้าที่ค้นคว้าเส้นทางบกและเส้นทางน้ำ สร้างคลังสินค้า รวบรวมตัวอย่างแร่ต่าง ๆ "พิจารณาวิธีดำเนินการค้าในขณะนั้น และเขียนบทความที่แน่นอนเกี่ยวกับธรรมชาติและคุณค่าของผลิตผลในที่ลุ่มบนสองฟากแม่น้ำโขง" เพื่อให้สอดคล้องกับโครงการนี้ ได้มีการจัดตั้งสมาคมการค้าฝรั่งเศสประจำภาคเหนือของลาวขึ้น สมาคมนี้ได้มอบสินค้าประมาณสิบห้าตันให้แก่คณะสำรวจ ผลงานของคณะสำรวจตามที่ปรากฏในหนังสือคณะสำรวจปาวี[1] เล่มมหาศาลเป็นสิ่งที่สำคัญมาก เพราะให้ความรู้เป็นอย่างดี แต่จุดมุ่งหมายเดิมของงานนี้คือแผ้วทางไว้เพื่อฝรั่งเศสจะได้ผนวกดินแดนผืนใหญ่อีกครั้งหนึ่ง

คณะสำรวจเริ่มงานในเดือนมกราคม ค.ศ. 1890 โดยแบ่งออกเป็นกลุ่ม ๆ แยกย้ายกันปฏิบัติงานในตรันนินห์ ในคำม่วน และในสะตรึงเตรง ปาวีซึ่งเป็นหัวหน้าอยู่ที่หลวงพระบางอันเป็นสถานที่สมาชิกทั้งหมดจะต้องมาพบกันเพื่อประสานงาน ครั้นถึงปลายปี ปาวีก็เดินทางลงไปตามลำแม่น้ำโขงเพื่อไปไซ่ง่อน และต่อไปกรุงเทพฯ ภายหลัง เขาหวังที่จะใช้วิธีนุ่มนวลในการเจรจากับรัฐบาลไทยแต่ไทยก็หลบเลี่ยงการทาบทามอย่างสุภาพ ชาวไทยพากันตกใจในวิธีการที่ฝรั่งเศสพยายามที่จะเพิ่มอิทธิพลของตนในหมู่ชาวลาว ตลอดจนความบีบบั่นที่ฝรั่งเศสก่อขึ้นภายในประเทศ เพื่อ "สิทธิอันไม่สามารถจะโต้แย้งได้ของเวียดนาม" เหนือดินแดนทั้งหมดทางภาคตะวันออกของแม่น้ำโขง[2]

ขณะที่ปาวียุบคณะสำรวจชุดแรกในปีก่อนนั้น ไทยได้เสนอให้ปาวีพิจารณาดินแดนในพิพาทว่าเป็นกลาง จนกว่าจะมีการบีกบั่นพรมแดนอย่างเหมาะสมแล้วจึงได้มีการทำความตกลงทำนองนี้ขึ้น แต่ต่อมาทั้งสองฝ่ายต่างเริ่มกล่าวหาว่าอีกฝ่ายหนึ่งละเมิดข้อตกลง ฝรั่งเศสสันนิษฐานว่าที่ไทยรุกล้ำเข้าไปในดินแดนที่ตนไม่เคยยึดครองมาก่อน ก็เพื่อชดเชยสิ่งที่ตนต้องเสียไปในบริเวณแม่น้ำดำ แต่ข้อสันนิษฐานนี้ก็สะท้อนให้เห็นท่าทีของฝรั่งเศสอย่างแจ่มชัด อันที่จริงไทยชี้แจงได้อย่างง่าย ๆ ว่าการกระทำของไทยเป็นการป้องกันตนเองอย่างแท้จริง แต่ก่อน ค.ศ. 1890 ปาวีบรรยายการกระทำดังกล่าวว่าเป็น "การรุกรานของไทย" และรบเร้าให้ข้าหลวงใหญ่บิเกต์สั่งกองทัพฝรั่งเศสประจำพรมแดนให้ยับยั้งการรุกรานของชาว

---

[1] Mission Pavie : Indochine 1879--1895, 11 เล่ม (ปารีส 1898--1919)

[2] ในขั้นนี้ ภาคกลางของแม่น้ำโขงเท่านั้นที่เป็นปัญหา

ไทยด้วยวิธีการที่ดีที่สุด โดยพยายามหลีกเลี่ยงการปะทะใด ๆ ทั้งสิ้น ระหว่างครึ่งปีแรกของ ค.ศ. 1891 ปาวีต้องปฏิบัติหน้าที่อยู่ทางภาคเหนือ คือ ศึกษาความเป็นไปในสิบสองปันนา เขาได้ข่าวว่าไทยเกณฑ์ทหารเพิ่มขึ้น สะสมกำลังอาวุธ สร้างอาวุธและสร้างที่มั่นอันแข็งแรง เขาจึงอ้างว่าการกระทำดังกล่าวของไทยเป็นการเตรียมทำสงคราม ปาวีจึงเลิกล้มงานสำรวจและเดินทางไปปารีส ระหว่างทางเขาปฏิเสธคำเชิญของรัฐบาลไทยที่จะให้เขาแวะเจรจาเรื่องราวที่กรุงเทพฯ ก่อน ดังนั้นคณะสำรวจครั้งที่สองจึงสิ้นสุดลง

การที่อังกฤษยึดครองภาคเหนือของพม่าในต้นปี ค.ศ. 1886 นั้น อังกฤษได้รวมเอาส่วนใหญ่ของไทยใหญ่ไว้ด้วย ไทยใหญ่นี้เคยขึ้นต่อราชสำนักอังวะมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่สิบหก เหตุการณ์นี้ทำให้อังกฤษเกิดความห่วงใยในเส้นพรมแดนตะวันออก พวกทหารสนับสนุนให้ใช้แม่น้ำสาละวินเป็นพรมแดนตะวันออกของพม่าในปกครองอังกฤษ แต่ดินแดนบางรัฐซึ่งอยู่ใต้การปกครองของกษัตริย์พม่ามีเนื้อที่ขยายข้ามแม่น้ำไป รัฐที่มีเนื้อที่คาบอยู่บนสองฝั่งแม่น้ำสาละวินที่สำคัญที่สุดสองรัฐ คือ เชียงตุง และเชียงรุ้ง มีอาณาเขตจดภาคตะวันออกของแม่น้ำโขง อันที่จริง ดินแดนส่วนที่มั่งคั่งที่สุดของเชียงรุ้งมีเนื้อที่เลยฝั่งแม่น้ำไป

แต่ต่อมาก็เกิดปัญหาอื่น ดินแดนที่ตั้งคาบสองฝั่งของแม่น้ำสาละวินจะเป็นอย่างไร ถ้าอังกฤษไม่เป็นผู้รับผิดชอบ เป็นที่โต้แย้งกันว่าจีนและไทยอาจจะได้รับเชิญให้เป็นผู้ปกครอง ถ้าเช่นนั้นแล้วก็เป็นการสร้างแนวกันกระทบระหว่างดินแดนอังกฤษและตังเกี๋ย แต่จีนไม่สนับสนุนการแก้ปัญหาทำนองนี้ ส่วนไทยแม้ว่าจะสนับสนุนก็เป็นประเทศที่อ่อนแอ จึงเป็นที่เกรงว่าถ้าปฏิบัติตามโครงการนี้แล้ว อาจจะล่อใจให้ฝรั่งเศสขยายพรมแดนของตนไปจนจดแม่น้ำสาละวิน ดังนั้นจึงเป็นที่ตกลงให้อังกฤษเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องนี้อย่างเต็มที่ อังกฤษจึงดำเนินการเพื่อให้รัฐทั้งหมดขึ้นต่ออังกฤษ เชียงตุงเป็นรัฐสุดท้ายที่เข้ามาอยู่ใต้การปกครองของอังกฤษ อังกฤษส่งสก๊อตไปยังเชียงตุงใน ค.ศ. 1890 เขาแสดงเอกสารแต่งตั้งให้ปฏิบัติหน้าที่ครั้งนี้ต่อเจ้าฟ้าแห่งนครเชียงตุง ณ ท้องพระโรง

อังกฤษมีความกังวลใจสองประการเกี่ยวกับเรื่องนี้ คือหลีกเลี่ยงการที่จะมีพรมแดนขนานไปกับพรมแดนอินโดจีนของฝรั่งเศส และทำความตกลงฉันมิตรกับไทยเกี่ยวกับปัญหาพรมแดนทั้งหมด นอกจากนี้ยังมีปัญหาที่เป็นอันตรายหลายประการที่จะต้องเจรจาเกี่ยวกับไทย ดังนั้นใน ค.ศ. 1889 อังกฤษจึงแต่งตั้งคณะ

กรรมาธิการเนย์ เอเลียส ขึ้น มีหน้าที่สำรวจพรมแดนระหว่างอังกฤษและไทย และแก้ไขกรณีพิพาทกับไทย แต่ไทยก็มิได้ส่งเจ้าหน้าที่ไปประสานงานด้วยตามคำเชิญของอังกฤษ คณะกรรมาธิการอังกฤษได้ปฏิบัติงานเสร็จเรียบร้อย และไทยก็ยอมรับผลของการสำรวจ[1] แต่กับฝรั่งเศส ความยุ่งยากกลับปรากฏทั่วทุกแห่งหน

ใน ค.ศ. 1889 วัดดิงตัน เอกอัครราชทูตฝรั่งเศสประจำกรุงลอนดอน ได้เข้าพบลอร์ดซอลสเบอรี นายกรัฐมนตรีอังกฤษ เขาเสนอว่าถ้าประกาศให้ไทยเป็นรัฐกันกระทบระหว่างจักรวรรดิอังกฤษและจักรวรรดิฝรั่งเศสแล้ว ย่อมจะเป็นประโยชน์แก่ทั้งสองประเทศ เขาคิดว่า ในชั้นแรกทีเดียว ควรจะกำหนดพรมแดนระหว่างเวียดนามใต้และไทยก่อน แล้วจึงทำความตกลงเกี่ยวกับพรมแดนพม่า เขากล่าวว่าเกี่ยวกับหลวงพระบางนั้น ฝรั่งเศสเสนอให้ลากเส้นกำหนดพรมแดนจากจุดหนึ่งใกล้ ๆ ภาคตะวันออกของหลวงพระบางลงไปทางใต้จนถึงแม่น้ำโขง และใต้จุดนั้นให้ใช้แม่น้ำเป็นเส้นแบ่งระหว่างดินแดนฝรั่งเศสและไทยจนถึงจุดที่แม่น้ำไหลเข้าสู่ดินแดนกัมพูชา พรมแดนไทยซึ่งจดดินแดนอังกฤษและฝรั่งเศส ทั้งสองฝ่ายควรได้รับการปักปันจนถึงพรมแดนจีน

ลอร์ดซอลสเบอรีตอบข้อเสนอของวัดดิงตันทันที แสดงความเห็นพ้องด้วยกับการจัดตั้งรัฐกันกระทบ แต่ที่เกี่ยวกับข้อเสนออื่น ๆ แล้ว ลอร์ดซอลสเบอรีกล่าวว่าตนมีหลักฐานไม่พอเพียงที่จะช่วยให้ความเห็นได้ แต่รู้สึกยินดีถ้าจะได้รับรายละเอียดเกี่ยวกับพรมแดนระหว่างเวียดนามใต้และไทยตามที่วัดดิงตันเสนอมา หลังจากที่ได้ปรึกษากับกระทรวงอินเดียแล้ว ซอลสเบอรีก็ส่งคำตอบซึ่งได้รับการพิจารณาดีแล้วไปยังวัดดิงตันเมื่อวันที่ 27 สิงหาคม เขาชี้แจงว่าอังกฤษย่อมจะยินดีต้อนรับมาตรการใดๆ ซึ่งจะเป็นการสร้างอาณาจักรไทยให้เข้มแข็งและเป็นเอกราช มีพรมแดนซึ่งได้รับการปักปันเป็นอย่างดี และได้ส่งแผนที่ไปด้วยหนึ่งแผ่นแสดงความเห็นของกระทรวงอินเดียเกี่ยวกับพรมแดนของอังกฤษว่า มีการกำหนดพรมแดนทางด้านตะวันตกไว้อย่างแจ่มแจ้ง ว่ามีอาณาเขตขึ้นไปจนถึงดินแดนพม่าในปกครองของอังกฤษก่อนสมัยที่อังกฤษจะผนวกราชอาณาจักรของพระเจ้าธีบอ อังกฤษแสดงพรมแดนทางเหนือและทางตะวันตกเฉียงเหนือไว้คร่าว ๆ ลอร์ดซอลสเบอรีได้ถามความเห็นของรัฐบาลฝรั่งเศสเกี่ยวกับพรมแดนตะวันออกและตะวัน

[1] ดูสรุปงานสำรวจพรมแดนของคณะกรรมาธิการในหนังสือของ Sir Charles Crosthwaite. **The Pacification of Burma,** (London: 1912). หน้า 219–21.

ออกเฉียงเหนือ และกล่าวว่า ทันทีที่ทราบรายละเอียดเขาก็พร้อมที่จะเจรจากับวัดดิงตันในขั้นต่อไป เพื่อทำข้อเสนอของวัดดิงตันให้เป็นผล แต่ลอร์ดซอลสเบอรีได้เตือนวัดดิงตันว่าการเรียกร้องสิทธิเกี่ยวกับดินแดนของไทยจะเจรจาเป็นที่ตกลงได้ก็โดยติดต่อกับรัฐบาลเท่านั้น

ก่อนที่เราจะกล่าวถึงเรื่องใหม่นั้น จะต้องย้ำจุดสำคัญสองประการ ประการแรก หลวงพระบางได้ตกอยู่ใต้การปกครองของไทยมาเป็นเวลาอย่างน้อยหนึ่งศตวรรษแล้ว และในแผนที่ซึ่งทางการฝรั่งเศสใช้มาจนถึงวันที่มีการแลกเปลี่ยนความเห็นกันนี้ มีการทำเครื่องหมายไว้แสดงว่าหลวงพระบางเป็นส่วนหนึ่งของไทย[1] ประการที่สอง อนุสัญญาฉบับวันที่ 7 พฤษภาคม ค.ศ. 1886 ซึ่งกำหนดให้แต่งตั้งผู้ช่วยกงสุลขึ้นที่หลวงพระบาง เป็นอนุสัญญาซึ่งรับรองความเป็นเจ้าอธิราชของไทยเหนือหลวงพระบางไว้อย่างเด่นชัด

วัดดิงตันไม่เคยตอบจดหมายฉบับวันที่ 27 สิงหาคม ค.ศ. 1889 เลย เรื่องนี้ไม่ได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาอีก จนกระทั่งเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1892 กระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศสได้ดำเนินการขั้นสำคัญที่มีความหมาย คือ เพิ่มจำนวนผู้แทนในไทย โดยเปิดที่ทำการกึ่งพาณิชย์และกึ่งการเมืองที่เมืองท่าอุเทน จัมปาศักดิ์และที่สะตรึงเตรง และได้แต่งตั้งปาวีให้เป็นอัครราชทูตประจำกรุงเทพฯ ไม่ยากที่จะค้นหาสาเหตุของการเคลื่อนไหวเหล่านี้ ไทยได้ทราบว่าฝรั่งเศสได้ทาบทามทั้งลอนดอนและปักกิ่งเกี่ยวกับปัญหาแม่น้ำโขง ดังนั้นไทยจึงเริ่มแสดงท่าทีแข็งกร้าวขึ้นมากและพยายามแสวงหาความสนับสนุนจากอังกฤษ ตั้งแต่นั้นมาจุดมุ่งหมายของ "คณะทูตใหม่ของปาวีก็คือจะต้องใช้วิธีการอันนิ่มนวล" และไม่เป็นการบังเอิญเลยที่วัดดิงตันส่งข้อเสนอใหม่เกี่ยวกับปัญหาแม่น้ำโขงมายังรัฐบาลอังกฤษเมื่อวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1892 หนึ่งวันหลังจากที่ปาวีได้รับการแต่งตั้งให้มาประจำที่กรุงเทพฯ หลังจากที่ได้เงียบไปเป็นเวลานาน

วัดดิงตันได้ชี้แจงว่า รัฐบาลฝรั่งเศสรู้สึกกังวลใจและใคร่จะหลีกเลี่ยงความยุ่งยาก ซึ่งอาจจะเกิดขึ้นต่อไปเกี่ยวกับพรมแดนดังกล่าว และคิดว่าวิธีที่ดีที่สุดก็คือ แต่ละมหาอำนาจจะต้องผูกพันตนเองว่าจะไม่ขยายอิทธิพลของตนเลยภาคเหนือของแม่น้ำโขงไป การแสดงนัยแห่งข้อเสนอนี้ไร้เหตุผลมากจนลอร์ด

[1] J.G.D. Cambell, **Siam in the Twentieth Century** แสดงให้เห็นจุดนี้พร้อมด้วยแผนที่ หน้า 293 และแผนที่ระบายสีซึ่งม้วนได้, หน้า 328–9.

ซอลสเบอรีแสดงข้อขัดข้องออกมาอย่างแจ่มแจ้งว่าอิทธิพลของฝรั่งเศสมิได้ขยายไปจนถึงภาคเหนือของแม่น้ำโขงเลย การที่ลอร์ดซอลสเบอรีแสดงความเห็นเช่นนี้ ทำให้วัดดิงตันต้องชี้แจงอย่างขอไปทีว่าที่ตนเสนอไปนั้นเพื่อเป็นการป้องกันตนมิได้ตั้งใจที่จะชี้ว่าปริมณฑลอิทธิพลอันแท้จริงของฝรั่งเศสและอังกฤษขยายขึ้นไปจนถึงแม่น้ำโขง

ก่อนที่การเจรจาจะดำเนินต่อไปอีก รัฐบาลของลอร์ดซอลสเบอรีหมดอำนาจและแกลดสโตนกลับมาปกครองอังกฤษใหม่ ลอร์ดโรสเบอรีเป็นรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศ ในระหว่างที่วัดดิงตันสนทนากับลอร์ดโรสเบอรีเป็นการส่วนตัวนั้น วัดดิงตันกล่าวถึงข้อเสนอของฝรั่งเศสในเวลาอันสมควร ลอร์ดโรสเบอรีจึงแสดงความเห็นตามที่ได้พิจารณาแล้วเกี่ยวกับท่าทีของอังกฤษ ความเห็นดังกล่าวนี้บรรจุอยู่ในบันทึกสองฉบับซึ่งอังกฤษมอบให้กับฝรั่งเศสในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1892 และเดือนเมษายน ค.ศ. 1893 ตามลำดับ ลอร์ดโรสเบอรีได้ชี้แจงว่าการผนวกราชอาณาจักรอังวะทำให้รัฐบาลอังกฤษได้รับสิทธิในบริเวณบางแห่งทางภาคตะวันออกของแม่น้ำโขง ดังนั้น เคงเชง ซึ่งเป็นเมืองขึ้นของเชียงตุงจึงมีอาณาเขตขยายไปทางตะวันออกของแม่น้ำเช่นเดียวกับเชียงรุ้ง ซึ่งตั้งอยู่ทางเหนือของเชียงตุง ลอร์ดโรสเบอรีกล่าวต่อไปว่า อังกฤษเสนอที่จะกำหนดพรมแดนของตนตรงแม่น้ำโขงโดยมอบเชียงรุ้งให้แก่จีนและเคงเชงให้แก่ไทย รัฐมนตรีต่างประเทศอังกฤษเตือนวัดดิงตินว่า การตกลงตามแนวที่ฝรั่งเศสเสนอมาจะทำให้ไทยเกิดความตระหนกตกใจและความระแวงสงสัยขึ้น ลอร์ดโรสเบอรีได้ชี้แจงอย่างเด็ดขาดว่า อังกฤษจะพิจารณาการทำสัญญาอย่างเป็นทางการไม่ได้จนกว่าฝรั่งเศสจะชี้แจงความเห็นของตนอย่างแจ่มแจ้ง เกี่ยวกับพรมแดนตะวันออกและพรมแดนตะวันออกเฉียงเหนือของไทย

เนื่องจากข้อยืนยันนี้ การเจรจาจึงล้มเหลวเป็นครั้งที่สอง หลังจากที่วัดดิงตันได้แสดงให้เห็นท่าทีอันแท้จริงในนโยบายของฝรั่งเศส ในระหว่างการสนทนากับโรสเบอรีในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1893 แล้ว วัดดิงตันแจ้งว่ารัฐบาลฝรั่งเศสไม่ยอมรับว่า ไทยมีดินแดนแผ่ไปจนถึงฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง เพราะประเทศทั้งหมดที่ตั้งบนฝั่งแม่น้ำนั้นเป็นของเวียดนาม โรสเบอรีก็ยังคงสงวนท่าทีทางการทูตไว้ แม้ว่าฝรั่งเศสจะแปรนโยบายอย่างหน้ามือกลับเป็นหลังมือก็ตาม ไทยตำหนิการที่โรสเบอรีแสดงความอ่อนแอในขณะนั้นอย่างไม่หยุดยั้ง ไทยมีความเห็นว่าถ้าอังกฤษยืนหยัดแข็งกร้าวกว่านี้ก็คงจะไม่เกิดความยุ่งยากมากขึ้นในภายหลัง เกือบ

ไม่ต้องสงสัยเลยว่าความล้มเหลวของลอร์ดโรสเบอรีที่จะดำเนินนโยบายที่แข็งกร้าวกว่านี้ เป็นการสนับสนุนฝรั่งเศสให้ดำเนินการต่อไปโดยลำพัง แต่การที่นักเขียนชาวฝรั่งเศสกล่าวหาว่า อังกฤษเปลี่ยนนโยบายหลังจากสนับสนุนไทยให้ต่อต้านฝรั่งเศส[1] นั้น นับเป็นการบิดเบือนความจริงโดยสิ้นเชิง ตลอดสมัยดังกล่าว อังกฤษรบเร้าไทยมิให้ดำเนินการสิ่งใดที่จะทำให้เกิดการแตกแยกกับฝรั่งเศสได้

ระหว่างนั้น ได้เกิดเหตุการณ์ต่าง ๆ ขึ้นทางแถบแม่น้ำโขงซึ่งฝรั่งเศสได้ใช้เป็นประโยชน์ เพื่อเร้าติมหาชนให้สนับสนุนการดำเนินงานขั้นต่อไปเพื่อขยายอำนาจ เหตุการณ์นี้ดูเป็นเรื่องเล็กถ้าเราจะพิจารณากันในปัจจุบัน เหตุการณ์ซึ่งก่อให้เกิดความวุ่นวายอย่างรุนแรงในที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรก็คือ การที่เจ้าหน้าที่ไทยขับไล่ผู้แทนฝรั่งเศสสองคน คือ ชองเปอนัวและเอสกิลาท์ออกจากเมืองท่าอุเทนโดยไม่ชี้แจง และการที่มัสซีผู้แทนฝรั่งเศสที่หลวงพระบางถึงแก่กรรมหลังจากที่เดินทางออกจากหลวงพระบางอย่างสิ้นหวัง เพราะต้องเผชิญกับความยุ่งยากซึ่งผู้แทนไทยได้ก่อขึ้น มัสซีถึงแก่กรรมเนื่องจากบ่วยไข้ไม่มีอะไรแสดงให้เห็นว่าเนื่องมาจากเจ้าหน้าที่ไทยกระทำอันไม่ยุติธรรมต่อมัสซี แต่พรรคที่สนับสนุนการแสวงหาอาณานิคมกำลังมองหาผู้ที่จะเสียสละเพื่อชาติ

ความบีนป่วนซึ่งเกิดจากเหตุการณ์เหล่านี้ ทำให้รัฐบาลฝรั่งเศสอนุมัติข้าหลวงใหญ่ประจำอินโดจีนในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1893 ให้ดำเนินการอย่างจริงจังตามพรมแดนไทยถ้าฝรั่งเศสไม่ได้รับค่าชดใช้จากไทย ในเดือนต่อมา จะเป็นที่จดจำกันตลอดไปว่าวัดดิงตันได้แจ้งให้ลอร์ดโรสเบอรีทราบว่าตามความเห็นของฝรั่งเศสแล้ว เวียดนามมีสิทธิเหนือดินแดนทั้งหมดซึ่งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ในขณะ

---

[1] Virginia Thompson เห็นด้วยกับความคิดดังกล่าวโดยไม่มีการวิพากษ์วิจารณ์ ดูหนังสือของเธอ เรื่อง "Thailand, the New Siam" หน้า 162. นอกจากนี้เวอร์จิเนีย ทอมป์สัน ยังวาดภาพผิดโดยสิ้นเชิงเกี่ยวกับการเจรจาระหว่างฝรั่งเศสและอังกฤษ (หน้า 187) ประชาชนไม่มีโอกาสเข้าถึงเอกสารการทูตของฝรั่งเศสซึ่งพาดพิงถึงปัญหาดังกล่าว รัฐบาลฝรั่งเศสเพียงแต่เลือกจัดพิมพ์เอกสารบางฉบับเท่านั้น ดู "Documents Diplomatiques, Affaires du Siam et du Haut Mekong" (Paris: 1893 และ 1896) เอกสารการทูตอังกฤษเปิดถึง ค.ศ. 1902 แต่ก็ยังไม่มีการพิมพ์รายงานใด ๆ ที่แน่นอนเกี่ยวกับเรื่องนี้ มีวิทยานิพนธ์สำหรับปริญญาเอกซึ่งยังไม่ได้พิมพ์เรื่อง "Anglo-French Relations with Siam. 1880—1904" ซึ่งนาย K.S.M. Murti เสนอต่อมหาวิทยาลัยลอนดอนใน ค.ศ. 1952 เมอร์ติประสบความสำเร็จในการสอบครั้งนี้ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้อาศัยการศึกษาเอกสารเป็นจำนวนมากที่ Public Record Office ซึ่ง เค. เอส. เอม. เมอร์ติได้ทำการค้นคว้าศึกษาอย่างละเอียด

เดียวกันปาวีก็เรียกร้องสิทธิดังกล่าวไปยังกระทรวงต่างประเทศที่กรุงเทพฯ ไทยได้ประท้วงและแนะให้เสนอเรื่องที่เป็นปัญหานี้ไปยังอนุญาโตตุลาการ แต่ปาวีก็เรียกร้องให้ไทยถอนทหารออกทันทีจากดินแดนทุกแห่งที่เป็นปัญหาอยู่ ซึ่งไทยยึดไว้ในขณะนั้น

ในเดือนเมษายน ฝรั่งเศสส่งกองทัพสามกองไปยึดครองดินแดนทางภาคใต้ของแม่น้ำโขงตามข้อเรียกร้องของตน กองทัพแรกซึ่งอยู่ใต้บังคับบัญชาของร้อยเอกทอเรอซ์เข้ายึดเมืองสะตรึงเตรงบนฝั่งแม่น้ำโขงภายในเขตแดนไทยไว้ และต่อมาไม่นานก็เข้ายึดเกาะโคนซึ่งตั้งอยู่ใต้แก่ง ส่วนกองทัพที่สองตรงไปยังเมืองพีน และกองทัพที่สามตรงไปยังบริเวณคำม่วน

ส่วนกรุงเทพฯ เมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์ขั้นวิกฤตเช่นนี้ และมีกองทัพที่ไม่สามารถจะยืนหยัดต่อสู้ฝรั่งเศสได้ ก็ได้แต่ขอให้ฝรั่งเศสนำเรื่องขึ้นเสนอต่ออนุญาโตตุลาการ ในขณะเดียวกันก็เรียกร้องขอความช่วยเหลือครั้งแล้วครั้งเล่าจากอังกฤษ คำตอบของลอร์ดโรสเบอรีซึ่งอังกฤษส่งไปยังกระทรวงการต่างประเทศฝรั่งเศสนั้น เป็นคำตอบที่ถูกต้องอย่างยิ่ง ลอร์ดโรสเบอรีรบเร้าไทยให้หลีกเลี่ยงการกระทำใดๆ ซึ่งอาจจะเป็นการท้าทายให้ฝรั่งเศสต้องใช้สงครามเป็นเครื่องมือ แต่ก็เป็นการปลอบโยนที่ไร้ผลสำหรับกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการซึ่งกำลังทรงลำบากพระทัย ต่อมาก็เกิดเหตุการณ์ซึ่งไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ตามพรมแดน มีการโจมตีที่มั่นของฝรั่งเศสที่โคน ผู้บังคับการฝรั่งเศสชื่อทอเรอซ์ถูกจับ และทหารญวนบางคนก็ต้องเสียชีวิต ไทยพยายามที่จะยืนยันว่าชนพื้นเมืองซึ่งป่าเถื่อนอยู่ในบริเวณใกล้เคียงเป็นผู้รับผิดชอบในเรื่องนี้ ต่อมาไทยจำต้องเปลี่ยนน้ำเสียง และอ้างว่าร้อยเอกทอเรอซ์เป็นผู้บังคับบัญชากองทหารซึ่งยกเข้ามารุกรานไทย ดังนั้น การที่ไทยจับกุมตัวทอเรอซ์ไว้จึงเป็นการกระทำที่ถูกต้อง แต่ลอร์ดโรสเบอรีสนับสนุนข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสให้ไทยปล่อยตัวทอเรอซ์ ไทยก็มอบตัวทอเรอซ์คืนให้ฝรั่งเศสฐานกรุณา

การที่กองทหารฝรั่งเศสเคลื่อนไปตามลำแม่น้ำโขงทีละน้อย ก่อให้เกิดเหตุการณ์ต่างๆ ขึ้นเป็นลำดับ เป็นการยากที่จะแสวงหาข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว โดยเฉพาะเมื่อฝรั่งเศสเป็นชาติที่นิยมการโฆษณาให้กับตนเอง จึงเป็นธรรมดาที่ใครๆ ไม่ค่อยจะเชื่อถือคำบอกเล่าของฝรั่งเศสนัก และตามรายงานของฝรั่งเศสแล้วเรื่องที่ฝรั่งเศสโฆษณามากก็คือ เรื่องที่ชาวไทยฆาตกรรมเจ้าหน้าที่ชาวฝรั่งเศส

ผู้หนึ่งชื่อ โกรสกูแร็ง ในขณะที่กำลังนำกองทหารประจำพรมแดนออกเดินทางจากที่มั่นที่ฝรั่งเศสละทิ้งแล้วกลับไปยังแม่น้ำโขง การสืบสวนในภายหลังทำให้ทราบความจริงว่ากองทหารฝรั่งเศสเป็นฝ่ายโจมตีไทยก่อน เป็นเวลานานกว่าที่ไทยและฝรั่งเศสจะเข้าใจเรื่องกัน คำบอกเล่าของฝรั่งเศสเกี่ยวกับเหตุการณ์นี้ทำให้ชาวฝรั่งเศสเกิดความรู้สึกเป็นศัตรูต่อไทย จนรัฐบาลฝรั่งเศสอยู่ในฐานะที่จะดำเนินการรุนแรงต่อไทยอันเป็นผลจากกโลบายนี้

ค. เหตุการณ์ที่ปากน้ำและสมัยต่อจากนั้น

ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1893 ความตึงเครียดในกรุงเทพฯ รุนแรงมาก จนอังกฤษต้องส่งเรือปืนชื่อ สวิฟต์ มาเพื่อป้องกันชีวิตและทรัพย์สินของชาวอังกฤษในกรณีที่เกิดความยุ่งยากขึ้น สองเดือนต่อมา มีข่าวลือว่าฝรั่งเศสตั้งใจจะส่งกองเรือรบมาปิดเมืองท่าของไทย เป็นที่หวั่นเกรงว่าถ้าฝรั่งเศสดำเนินการเช่นนี้จริงแล้ว ชาวจีนชั้นต่ำก็คงจะก่อความวุ่นวายขึ้นในกรุงเทพฯ อังกฤษจึงส่งเรือรบอีกลำหนึ่งชื่อพัลลัส จากสิงคโปร์มายังกรุงเทพฯ พร้อมทั้งคำชี้แจงโดยละเอียดเกี่ยวกับการเคลื่อนไหวนี้ไปยังรัฐบาลฝรั่งเศส และรับรองว่ารัฐบาลอังกฤษจะพยายามอย่างที่สุดที่จะโน้มน้าวไทยให้ทำความตกลงฉันมิตรกับฝรั่งเศสให้จงได้ ส่วนรัฐบาลฝรั่งเศสก็ให้คำรับรองเป็นการตอบแทนว่า ถ้ามีการเคลื่อนย้ายใด ๆ เกี่ยวกับกองทัพเรือของตนในบริเวณใกล้เคียงไทยแล้ว จะแจ้งให้อังกฤษทราบทันที

ขณะนั้นเรือรบฝรั่งเศสชื่อ ลูแต็ง ทอดสมออยู่ในแม่น้ำเจ้าพระยาใกล้ ๆ กับสถานทูต ต้นเดือนกรกฎาคมปาวีแจ้งรัฐบาลไทยให้ทราบล่วงหน้าว่าฝรั่งเศสกำลังจะส่งเรือรบมาอีกสองลำ และจะมาถึงปากน้ำวันที่ 13 ปาวีขอคนนำร่องเพื่อนำเรือขึ้นไปยังกรุงเทพฯ รัฐบาลไทยตอบว่า ตามสัญญาที่ไทยทำกับฝรั่งเศสแล้ว เรือรบของมหาอำนาจต่างประเทศใด ๆ ก็ตามจะแล่นขึ้นไปไกลกว่าปากน้ำไม่ได้ ถ้าไม่ได้รับความยินยอมจากรัฐบาลไทยก่อน คำตอบนี้คือจุดมุ่งหมายอันแท้จริงของมาตราในสัญญาซึ่งไทยลงนามไว้กับฝรั่งเศสเมื่อ ค.ศ. 1856 แม้จะเป็นที่ยอมรับว่าการใช้ถ้อยคำจะไม่แจ่มแจ้งเท่ากับสัญญาระหว่างอังกฤษและไทยฉบับ ค.ศ. 1855 ก็ตาม แต่ปาวีก็ไม่ยอมฟังคำคัดค้านของไทยแต่กลับแจ้งให้ทราบว่าเรือ แอ็งกองสตองต์ จะแล่นตรงไปยังกรุงเทพฯ แม้ว่าจะต้องเผชิญกับการต้านทานก็ตาม

เมื่อได้รับข่าวนี้ไทยก็เริ่มปิดปากแม่น้ำ ระหว่างนั้นลอร์ดโรสเบอรีก็เตือนฝรั่งเศสให้ระลึกถึงคำสัญญาว่า จะแจ้งให้รัฐบาลอังกฤษทราบเกี่ยวกับการเคลื่อนย้ายกองทัพเรือของตน และได้ชี้แจงอย่างแจ่มแจ้งว่าเรืออังกฤษที่จะส่งมาเพิ่มเติมจากสิงคโปร์จะไม่แล่นไปไกลกว่าปากน้ำ เดอแวลร์รัฐมนตรีว่าการต่างประเทศฝรั่งเศสโทรเลขตอบลอร์ดโรสเบอรีว่า เรือรบฝรั่งเศสที่จะส่งไปเพิ่มเติมนั้น จะทอดสมออยู่นอกสันดอนที่ปากน้ำ และเช้าวันที่ 13 กรกฎาคม ปาวีซึ่งอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ได้ถวายคำรับรองทำนองเดียวกันนี้ต่อกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ

วันเดียวกันนั้น เรือแองกองสตองต์และเรือโกแมต ซึ่งเดินทางมาถึงปากน้ำก็เห็นเรือรบอังกฤษทอดสมออยู่ ณ ที่นั้น นายเรือเอกแมคเคลียดซึ่งเป็นผู้บังคับการเรืออังกฤษจึงแจ้งให้ฝรั่งเศสทราบว่า นายทหารเรือฝรั่งเศสอาจจะได้รับคำสั่งในไม่ช้าให้จอดรอนอกสันดอน แต่ผู้บังคับการเรือฝรั่งเศสเฉยเมยต่อคำแนะนำนี้ และต่อมาหลังจากที่ได้ยิงต่อสู้กับป้อมทหารของไทยที่ปากน้ำประมาณยี่สิบนาทีแล้ว ปรากฏว่าทั้งสองฝ่ายได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิต เรือรบฝรั่งเศสสองลำก็แล่นไปตามแม่น้ำจนถึงกรุงเทพฯ วอริงตัน สมิธ เป็นผู้ที่เล่าเหตุการณ์นี้ไว้อย่างดีที่สุดในหนังสือเรื่อง "ห้าปีในสยาม"[1] สมิธเป็นผู้หนึ่งที่เห็นเหตุการณ์ ในรายงานเกี่ยวกับการปะทะกันที่ปากน้ำครั้งนี้ ร้อยเอกแมคเคลียดแจ้งว่า อันที่จริงก่อนที่จะแล่นเรือเข้าสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ผู้บังคับการเรือฝรั่งเศสได้รับคำสั่งให้รออยู่ที่ปากน้ำก่อน เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นครั้งนี้ไม่น่าจะเป็นไปได้ แต่ก็เป็นไปแล้ว ไทยกระทำการผิดพลาดอย่างร้ายแรงที่เป็นฝ่ายเริ่มยิงก่อนเมื่อเผชิญหน้ากับเรือรบฝรั่งเศส การที่ไทยไม่เอาใจใส่ต่อคำแนะนำครั้งแล้วครั้งเล่าของลอร์ดโรสเบอรีนี้ ไทยจึงหลงปฏิบัติการไปในทางที่เป็นประโยชน์แก่ฝรั่งเศส เรือฝรั่งเศสสองลำทอดสมออยู่ ณ สถานทูตฝรั่งเศสที่กรุงเทพฯ ในยามวิกฤตเช่นนี้ กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการได้ทรงดำเนินการอย่างสมกับกาลเทศะ โดยทรงแสดงความยินดีต่อผู้บังคับการเรือฝรั่งเศสที่มีความสามารถ และกล้าหาญในการฝ่าอันตรายเข้ามาถึงกรุงเทพฯ ความละมุนละม่อมและความอดกลั้นของพระองค์น่าจะเป็นเครื่องช่วยบั่นเบาความหายนะของไทยในครั้งนี้

ปาวีจึงฉวยโอกาสทันทีที่เรียกร้องให้ไทยถอนกองทัพทั้งหมดออกจากบริเวณลุ่มแม่น้ำโขง และให้ยุติการสู้รบต่อไป กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการทรงตกลง

---

1 (New York: 1898).

ปฏิบัติตามข้อเรียกร้อง แต่รัฐบาลฝรั่งเศส ณ กรุงปารีสไม่พึงพอใจเลย จึงมีคำสั่งให้ปาวีย์ยื่นคำขาดเรียกร้องดินแดนทั้งหมดบนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง และให้ไทยยกเมืองหลวงพระบางให้แก่ฝรั่งเศสด้วย นอกจากนี้ ไทยจะต้องชำระค่าปรับเป็นเงินสามล้านแฟรงค์ [1] เพื่อชดใช้ค่าเสียหายให้แก่เรือรบฝรั่งเศส และไทยจะต้องลงโทษนายทหารซึ่งมีส่วนรับผิดชอบในการยิงโต้ตอบกันที่ปากน้ำ ตลอดจนผู้ฆาตกรรมโกรสกูแร็ง ถ้าไทยไม่ปฏิบัติตามคำขาดนี้ ฝรั่งเศสจะล้อมปิดแม่น้ำเจ้าพระยา

ปาวีย์ยื่นคำขาดต่อไทยเมื่อวันที่ 20 กรกฎาคม รัฐบาลไทยยอมรับข้อเรียกร้องข้อที่สองและที่สาม แต่เสนอให้เจรจาประนีประนอมกันเกี่ยวกับข้อที่หนึ่ง แต่ปาวีปฏิเสธไม่ยอมต่อรองด้วย และประกาศว่าตนจะออกจากกรุงเทพฯ ในวันที่ 26 ถ้าไทยไม่ปฏิบัติตามข้อเรียกร้องทั้งหมด คราวนี้อังกฤษเป็นฝ่ายตระหนกตกใจ อังกฤษซึ่งเคยมองเหตุการณ์ในแง่ดีที่สุดเชื่อว่า กรณีพิพาทระหว่างฝรั่งเศสและไทยเกี่ยวกับดินแดนทางภาคใต้ของแม่น้ำโขงเท่านั้น ขณะนั้นอังกฤษเห็นแล้วว่าถ้าฝรั่งเศสผนวกดินแดนทั้งหมดตามคำขาดข้อที่หนึ่งแล้ว การกระทำดังกล่าวไม่เพียงแต่จะพัวพันกับปัญหาเกี่ยวกับบูรณภาพของอาณาเขตเมืองขึ้นของไทยเท่านั้น แต่จะกระทบกระเทือนดินแดนทางภาคเหนือของแม่น้ำโขงด้วย จะทำให้พรมแดนฝรั่งเศสมาบรรจบกับพรมแดนพม่าโดยตรง และการเรียกร้องสิทธิของฝรั่งเศสก็จะขัดกับผลประโยชน์ของอังกฤษในบริเวณนั้น

เอกอัครราชทูตอังกฤษประจำกรุงปารีสจึงได้รับคำสั่งให้ขอคำชี้แจงอย่างแจ่มแจ้งจากเดอแวลล์ เกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของฝรั่งเศสในเรื่องนี้ เดอแวลล์ตอบว่า ในเมื่อฝรั่งเศสได้พิมพ์ข้อความของคำขาดจนเป็นที่ทราบกันทั่วโลกแล้ว ฝรั่งเศสไม่สามารถที่จะลดหย่อนให้ไทยได้ ทั้งนี้เนื่องจากมติอันรุนแรงของมหาชน แต่เดอแวลล์ก็รับรองต่อเอกอัครราชทูตอังกฤษว่า เมื่อไทยยอมปฏิบัติตามคำขาดแล้ว ย่อมมีหนทางที่จะจัดตั้งรัฐกันกระทบขึ้นระหว่างจักรวรรดิฝรั่งเศสและอังกฤษ แม้ว่าอังกฤษจะเคยได้รับประสบการณ์มาแล้วเกี่ยวกับคำมั่นสัญญาของฝรั่งเศสในเรื่องแม่น้ำโขงก็ตาม รัฐบาลอังกฤษก็ยังยอมเชื่อคำรับรองของเดอแวลล์ เป็นความจริงที่เดอแวลล์ได้สัญญาว่าฝรั่งเศสจะเคารพเอกราชของไทย ดังนั้น ลอร์ดโรสเบอรีจึงดำเนินการขั้นต่อไปจนถึงขนาดรบเร้าไทยให้ยอมรับข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส

---

[1] อัตราแลกเปลี่ยนเงินแฟรงค์ในขณะนั้น คือยี่สิบห้าแฟรงค์เป็นหนึ่งปอนด์

วันที่ 25 กรกฎาคม เมื่อรัฐบาลไทยยังไม่ได้แสดงท่าทีที่จะตอบรับคำขาดฝรั่งเศสจึงล้อมปิดแม่น้ำเจ้าพระยาทันที สองวันต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตอบรับคำขาดโดยไม่มีข้อแม้ใด ๆ ตลอดสมัยที่เกิดวิกฤติการณ์นี้ พระองค์ทรงพระประชวรและทรงมอบพระราชภารกิจทั้งหมดให้แก่กรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ วันที่ 3 สิงหาคมฝรั่งเศสเลิกการล้อมปิดอ่าว แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงยอมรับเงื่อนไขซึ่งฝรั่งเศสเพิ่มเติมขึ้นอีก เพื่อเป็นการประกันว่าไทยจะปฏิบัติตามสัญญา เช่น ในระหว่างที่รอไทยถอนทหารออกจากฝั่งขวาของแม่น้ำโขง ฝรั่งเศสจะยึดครองจังหวัดจันทบุรีไว้ก่อน นอกจากนี้ ไทยจะต้องถอนทหารออกจากดินแดนซึ่งอยู่ห่างจากฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงไปยี่สิบห้ากิโลเมตร และต้องให้มณฑลพระตะบองและเสียมราฐ ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นของกัมพูชาเป็นเขตปลอดทหารด้วย

ถึงกระนั้นก็ตาม เหตุการณ์ก็มิได้คลายความตรึงเครียดลง เมื่อการเจรจาเริ่มขึ้นและจะต้องบรรจุข้อความดังกล่าวข้างต้นลงในสัญญา ฝรั่งเศสก็พยายามที่จะเพิ่มเติมเงื่อนไขสัญญาขึ้นอีกเพื่อใช้เป็นข้อประกันเพิ่มขึ้น แต่ตามคำกล่าวของลอร์ดโรสเบอรีแล้ว ฝรั่งเศสประสงค์ที่จะละเมิดเอกราชและบูรณภาพของอาณาเขตไทย ซึ่งฝรั่งเศสเองเป็นผู้สัญญาว่าจะเคารพ ตลอดการเจรจาอังกฤษไม่ลดละที่จะบีบบังคับฝรั่งเศสให้ปรับปรุงแก้ไขข้อเรียกร้องของตน แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงหวังไว้ว่า อังกฤษจะให้ความช่วยเหลือแก่ไทยอย่างแน่นอนและเด็ดขาดกว่านั้น พระองค์จึงทรงขมขื่นและผิดหวังมากเพราะทรงรู้สึกว่าอังกฤษตั้งตนเป็นกลางจนเกินไป รัฐบาลไทยก็พยายามอย่างเต็มที่ที่จะต่อต้านข้อเรียกร้องของฝรั่งเศส จนฝรั่งเศสถวายคำขาดอีกฉบับหนึ่งต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์จึงทรงยอมปฏิบัติตามคำแนะนำของอังกฤษโดยยอมจำนนต่อคำขาด และทรงยอมรับสัญญาฉบับวันที่ 3 ตุลาคม

ฝรั่งเศสเป็นฝ่ายชนะอังกฤษในด้านการทูต อังกฤษไม่ประสงค์ที่จะเข้าแทรกแซงมากไปกว่านี้ เพราะเกรงว่าการกระทำอันแข็งกร้าวกว่านี้อาจจะก่อให้เกิดสงครามขึ้นในยุโรปได้ ตั้งแต่วินาทีที่ไทยยิงปืนนัดแรกที่ปากน้ำ การต่อสู้ก็ตกอยู่ในกำมือของฝรั่งเศสแล้ว และนักสังเกตการณ์ที่เฉลียวฉลาดพากันมีความเห็นว่า ลอร์ดโรสเบอรีดำเนินการอย่างรอบคอบเสมอมาเท่าที่จะทำได้ ลอร์ดเคอร์สันบรรยายว่า 'ความรักชาติอย่างผิด ๆ ของผู้สนับสนุนลัทธิจักรวรรดินิยมที่ตั้งเกี่ย

และไซ่ง่อน'[1] ได้ทำให้ความรุนแรงทวีขึ้นจนถึงระดับอันตราย บุคคลเหล่านี้เรียกร้องที่จะให้ฝรั่งเศสเข้าครอบครองพระตะบองและเสียมราฐ และถ้าไทยยังคงต่อต้านข้อเรียกร้องของฝรั่งเศสต่อไปแล้ว ไม่เพียงแต่ไทยจะต้องสูญเสียเมืองทั้งสองเท่านั้น แต่เอกราชของไทยก็ยังจะต้องถูกคุกคามอีกด้วย ถ้าเหตุการณ์ดำเนินมาถึงขั้นนี้แล้วก็คงจะเป็นที่น่าสนใจที่จะคาดคะเนกันว่า อังกฤษจะดำเนินการอย่างไรเกี่ยวกับเรื่องนี้ อันที่จริง ไทยรอดพ้นจากการยึดครองของฝรั่งเศสมาได้ ก็เนื่องจากอังกฤษดำเนินนโยบายการทูตมุ่งมั่นเสมอมาที่จะให้ฝรั่งเศสรับประกันเอกราชของไทยในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

หลังจากวิกฤติการณ์ผ่านพ้นไปแล้ว อังกฤษมุ่งสนใจอยู่กับการจัดตั้งรัฐกันกระทบขึ้นบนภาคเหนือของแม่น้ำโขงตามที่ฝรั่งเศสสัญญาไว้ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1893 ทางการอังกฤษจึงเรียกตัว เจ. ย็. สก๊อต กลับจากการปฏิบัติหน้าที่พิเศษในไทยใหญ่ และส่งไปปฏิบัติหน้าที่ประจำสถานอัครราชทูตอังกฤษ ณ กรุงเทพ ฯ เพื่อว่าเมื่อถึงเวลาอันสมควรแล้ว สก๊อตอาจจะทำหน้าที่ผู้แทนอังกฤษในคณะกรรมาธิการจัดตั้งรัฐกันกระทบ ฝ่ายตรงข้ามของสก๊อตก็คือออกุสต์ ปาวี ตั้งแต่ปีที่แล้วมาการดำเนินการแก้ไขพรมแดนภาคตะวันออกของพม่าระหว่างอังกฤษ จีน และไทยกำลังคืบหน้า อังกฤษมอบเชียงรุ้งและเมืองเล็มให้จีนโดยมีข้อแม้ว่าจีนจะไม่ยกเมืองเหล่านี้ให้แก่ประเทศอื่นโดยไม่ได้รับอนุญาตจากอังกฤษก่อน แต่เมื่อฝรั่งเศสบังคับไทยให้ยกดินแดนบนภาคเหนือของแม่น้ำโขงให้แก่ตนนั้น จีนก็ละเมิดสัญญาโดยยกเมืองเชียงรุ้งซึ่งตั้งอยู่บนสองฝั่งของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส

ขณะนั้น อังกฤษก็กำลังจะทำความตกลงทำนองเดียวกันนี้เพื่อยกเคงเชงพร้อมด้วยเมืองสิงห์อันเป็นนครหลวงให้แก่ไทย แต่ตามสนธิสัญญาฉบับ ค.ศ. 1893 ฝรั่งเศสอ้างว่าเคงเชงตั้งอยู่บนฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง จะต้องจัดตั้งรัฐกันกระทบขึ้นในบริเวณดังกล่าว สก๊อตและปาวีจึงไปพบกันที่เมืองสิงห์ในปลายเดือนธันวาคม ค.ศ. 1894 เมืองเล็ก ๆ นี้อยู่ใต้การปกครองของเจ้าเมือง เมื่อเจ้าเมืองได้รับข่าวต่างๆ ซึ่งมีข้อความขัดแย้งเกี่ยวกับสถานะของเมืองสิงห์ทั้งในปัจจุบันและและในอนาคตมาก จนในที่สุดเขาเห็นเว่าวิธีที่ปลอดภัยที่สุดก็คือชักธงฝรั่งเศสขึ้นบนหลังคาบ้านของตน แต่เมื่อเจ้าหน้าที่คณะผู้แทนอังกฤษไปถึง เจ้าเมืองก็หนีไป

---

[1] J.G.D. Campbell, เรื่องเดิม, หน้า 311 เชิงอรรถ 1.

ด้วยความตกใจ สก๊อต[1] ได้วิจารณ์ไว้ว่า "เป็นการกระทำที่ฉลาดที่สุดที่เขาสามารถจะทำได้" วันที่สก๊อตไปถึงนั้นเป็นวันคริสต์มาสพอดี สก๊อตก็พบธงชาติฝรั่งเศสปลิวสะบัดอยู่ สก๊อตจึงสั่งให้ชักลงทันที วันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1895 เมื่อปาวีมาถึง ธงอังกฤษกำลังปลิวไสวอยู่บนหลังคาที่พักของเจ้าเมือง เหตุการณ์รุนแรงขึ้นจนเกือบถึงจุดระเบิดแล้ว เรื่องราวเพียงเล็กน้อยและไร้สาระเกือบจะลุกลามขยายตัวกลายเป็นเหตุการณ์ระหว่างประเทศขึ้น คณะกรรมาธิการจัดตั้งรัฐกันกระทบชุดนี้จึงเป็นอันล้มเลิกไป และต้องเปิดการเจรจากันใหม่ในยุโรป โครงการจัดตั้งรัฐกันกระทบจึงเป็นอันล้มเหลว สก๊อตและปาวีไม่สามารถจะตกลงกันได้เกี่ยวกับขอบเขตของสัญญา และในที่สุดสก๊อตก็สามารถโน้มน้าวรัฐบาลอังกฤษให้เลิกล้มความคิดที่จะตั้งรัฐกันกระทบ โดยอ้างว่าไม่ว่าความตกลงจะเป็นไปในรูปใดก็ตาม รัฐกันกระทบจะกลายเป็นศูนย์กลางของกโลบายต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นอันตรายอย่างยิ่ง

เหตุการณ์ที่เมืองสิงห์และความล้มเหลวของคณะกรรมาธิการในการจัดตั้งรัฐกันกระทบนี้ ทำให้ชาวฝรั่งเศสโกรธแค้นอังกฤษมาก ทำนองเดียวกับปัญหาเมืองฟาโชดาซึ่งเกิดขึ้นอีกสามปีต่อมา อันที่จริงสงครามเกือบจะเกิดขึ้นระหว่างสองประเทศแล้ว ในระหว่างการเจรจาซึ่งเริ่มขึ้นในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1895 อังกฤษยอมสละข้อเรียกร้องสิทธิของตนเหนือดินแดนทางตะวันออกของแม่น้ำโขงให้ฝรั่งเศส เพื่อแลกกับการที่อังกฤษและฝรั่งเศสจะให้คำรับประกันร่วมกันเคารพเอกราชของบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา นับเป็นการต่อรองที่ดี เพราะฝรั่งเศสไม่เคยตั้งใจที่จะยึดดินแดนซึ่งตั้งอยู่บนสองฝั่งของแม่น้ำโขงเลย บรรดานักหนังสือพิมพ์[2] ที่โกรธแค้นพากันประณามความคิดของลอร์ดซอลสเบอรี ที่ใช้คำว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นคำจำกัดความของคำว่าไทย แต่ความคิดดังกล่าวของลอร์ดซอลสเบอรีนี้ทำให้การรับประกันเอกราชได้ผลดี เพราะเป็นดินแดนซึ่งมีประชาชนสี่ในห้าของไทยอาศัยอยู่ และเป็นบริเวณที่มั่งคั่งที่สุดแห่งหนึ่งในแหลมอินโดจีน โดยเฉพาะในทางด้านเศรษฐกิจ ยิ่งกว่านั้น ฝรั่งเศสยังถูกอังกฤษหลอกล่อให้รับเอาดินแดนซึ่งถึงแม้จะมีอาณาเขตกว้างใหญ่ก็ตาม แต่ก็ไร้ค่าในทางเศรษฐกิจ

---

[1] Mitton, **Scott of the Shan Hills,** หน้า 211.

[2] เรื่องเดียวกัน สก๊อตวิจารณ์เกี่ยวกับการที่อังกฤษยกเลิกที่จะให้เมืองสิงห์เป็นรัฐกันกระทบว่าเป็นเพราะลอร์ดซอลสเบอรี "ซึ่งเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศที่เลวที่สุดอย่างไม่มีข้อแม้ใด ๆ ที่เราเคยมีเกี่ยวกับกิจการทางภาคตะวันออกของสุเอซ.....ยกเลิกปัญหาทั้งหมด"

ต่อมาได้มีการลงนามในความตกลงระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสในเดือนมกราคม ค.ศ. 1896 เมืองสิงห์ตกเป็นของฝรั่งเศส ทั้งสองประเทศ (อังกฤษและฝรั่งเศส) รับประกันเอกราชของบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และต่างสัญญาที่จะไม่แสวงหาผลประโยชน์โดยลำพังในไทย ความตกลงนี้มิได้มีข้อความพาดพิงถึงที่ราบสูงโคราช พระตะบอง และเสียมราฐ อันเป็นมณฑลดั้งเดิมของกัมพูชา หรือพาดพิงถึงแหลมมลายู ลอร์ดซอลสเบอรีรอบคอบพอที่จะชี้แจงว่า ดินแดนดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของไทยเช่นเดียวกับบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และดินแดนดังกล่าวนี้ไม่มีความสำคัญต่อความตกลงกับฝรั่งเศสเกี่ยวกับผลประโยชน์ของอังกฤษ[1]

เมื่อเวลาผ่านไป คนจึงพากันเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งว่านโยบายนี้นำความปลอดภัยมาให้ไทยมากเพียงใด เป็นความจริงที่ในไม่ช้าฝรั่งเศสได้ค้นพบว่าดินแดนทางแถบแม่น้ำโขงนั้นไร้ค่ามาก เมื่อเทียบกับบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา พรรคจักรวรรดินิยมของฝรั่งเศสจึงประกาศอย่างแพร่หลายทั่วไปว่า การควบคุมบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นสิ่งสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จในทางเศรษฐกิจของอินโดจีน ระหว่างนั้น สงครามมีท่าที่จะเกิดขึ้นภายในระยะเวลาสองสามปี แต่หลังจากนั้นเหตุการณ์จึงสงบลง กรณีพิพาทระหว่างฝรั่งเศสและไทยยังคงเกิดขึ้นเสมอๆ ฝรั่งเศสก็ยังคงยึดครองจังหวัดจันทบุรีต่อไป การยึดครองนี้ทำให้ฝรั่งเศสต้องเสียค่าใช้จ่ายมากโดยไม่ได้รับผลประโยชน์ใด ๆ เป็นการตอบแทน และทำให้ทั้งสองฝ่ายขมขื่นใจยิ่ง

กรณีพิพาทที่เป็นอันตรายและรุนแรงที่สุดนั้น เนื่องมาจากการร่างมาตราสัญญาฉบับ ค.ศ. 1893 ไม่รัดกุมพอ ตามมาตราดังกล่าวแล้ว ไทยสัญญาที่จะมอบชาวญวน เขมร และลาวที่ถูกกักตัวอยู่ในเมืองไทยให้แก่สถานอัครราชทูตฝรั่งเศส และอนุญาตให้ประชาชนชาวลาวซึ่งถูกเนรเทศเข้ามาอยู่ในเมืองไทยกลับไปบ้านเกิดเมืองนอนของตนได้ สถานกงสุลฝรั่งเศสจึงดำเนินการรับสมัครคนในบังคับฝรั่งเศสมากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ โดยไม่สอบสวนประวัติของแต่ละคนอย่างเหมาะสม แล้วฝรั่งเศสร้องเรียนต่อรัฐบาลไทยว่า บุคคลเหล่านั้นถูกกีดกันไม่ให้ได้รับความคุ้มครองจากอำนาจศาลกงสุลฝรั่งเศส เรื่องนี้ก่อความลำบากใจให้แก่ไทยมิใช่น้อย ในเมื่อทหารเรือส่วนใหญ่ของไทยเป็นชาวเขมร ถ้าไม่เป็นเพราะฝรั่งเศสกลัวว่า

---

[1] ร้อยละเก้าสิบของการค้ากับต่างประเทศของไทยอยู่ในมือของอังกฤษ เจ็ดในแปดของการค้านี้อยู่ในบริเวณลุ่มแม่น้ำ

อังกฤษจะมีปฏิกิริยาต่อความพยายามใด ๆ ของฝรั่งเศสที่จะทำลายความตกลงฉบับ ค.ศ. 1896 แล้ว ฝรั่งเศสก็คงจะใช้ปัญหานี้เป็นข้ออ้างที่มีประโยชน์ในการทำลายเอกราชของไทย

การทะเลาะวิวาทกันระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสเกี่ยวกับปัญหาการค้ากับยูนนานก็ค่อย ๆ ยุติลง ความตกลงฉบับ ค.ศ. 1897 อนุญาตให้ฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟจากอินโดจีนของฝรั่งเศสไปยังยูนนาน และกำหนดให้สร้างเชื่อมกับทางรถไฟสายพม่าในภายหลัง ฝรั่งเศสสร้างทางรถไฟเชื่อมตังเกี๋ยกับยูนนานฟู (คุนมิง) แต่ไม่ได้สร้างต่อออกไปอีก ส่วนอังกฤษก็ล้มเลิกการสำรวจพะโม และลาชิโอตามลำดับ ระหว่าง ค.ศ. 1894 และ ค.ศ. 1900 พันตรี เอช. อาร์. เดวีส์ สำรวจเส้นทางรถไฟที่อาจจะตรงไปยังยูนนานได้ และได้แต่งหนังสือที่มีคุณค่าที่สุดเล่มหนึ่ง พร้อมด้วยแผนที่ เดวีส์ชี้ให้เห็นว่า การเดินทางข้ามดินแดนดังกล่าวยากลำบากยิ่ง และกำไรที่จะได้จากการลงทุนก็ไม่แน่นอน แต่ก็สนับสนุนให้ดำเนินการสร้าง แต่ขณะนั้นเป็นที่ทราบกันแน่นอนว่า เส้นทางที่ดีที่สุดที่จะตรงเข้าไปสู่ยูนนานนั้นมาจากตังเกี๋ย ในสมัยซึ่งกำลังจะเปลี่ยนศตวรรษใหม่นี้ อังกฤษกำลังมีภาระมาก เพราะต้องทำสงครามมัวร์ประการหนึ่ง และต้องเผชิญปัญหาเกี่ยวกับความทะเยอทะยานของเยอรมันที่จะขยายตัวเป็นมหาอำนาจอีกประการหนึ่ง อังกฤษจึงมีภาระมากเกินกว่าที่จะสามารถทุ่มเทความสนใจให้แก่ปัญหาอินโดจีน ดังนั้นเมื่อลอร์ดเคอร์สันซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่ของอินเดีย ขนานนามความคิดที่จะเชื่อมทางรถไฟสายพม่าเข้ากับยูนนานว่าเป็น "ความบ้าอย่างหาที่เปรียบไม่ได้" และลงมติยับยั้งข้อเสนอ โครงการเชื่อมทางรถไฟสายพม่ากับยูนนานจึงล้มเลิกไป

ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1904 การลงนามในความตกลงฉันมิตรระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศส ทำให้ความขัดแย้งระหว่างสองประเทศเกี่ยวกับไทยยุติลง และตั้งแต่นั้นมา แต่ละฝ่ายมีอิสระที่จะแยกเจรจากับกรุงเทพฯ โดยตรง ในปีเดียวกันนั้น ฝรั่งเศสได้ลงนามในสนธิสัญญาฉบับใหม่กับไทย แก้ไขพรมแดนลาวไปในทำนองที่เป็นประโยชน์แก่ฝรั่งเศส ไทยสละอำนาจอธิปไตยของตนเหนือหลวงพระบาง และตกลงที่จะเข้าร่วมในคณะกรรมาธิการผสมเพื่อกำหนดพรมแดนกัมพูชา เพื่อเป็นการตอบแทน ฝรั่งเศสตกลงที่จะถอนตัวออกจากจันทบุรีและลดข้อเรียกร้องเกี่ยวกับ "คนในบังคับ" และเขตเป็นกลาง ความตกลงดังกล่าวนี้ชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ ใน ค.ศ. 1907 ทั้งสองประ

เทศได้ทำความตกลงต่อกันอีกฉบับหนึ่ง ตามสัญญานี้ ไทยคืนพระตะบองและเสียมราฐให้แก่ฝรั่งเศส ส่วนฝรั่งเศสนั้น เพื่อเป็นการตอบแทนได้มอบดินแดนที่ยึดมาจากไทยใน ค.ศ. 1904 คืนให้ไทยไป และเลิกล้มข้อเรียกร้องทั้งหมดเกี่ยวกับอำนาจพิจารณาคดีคนในบังคับฝรั่งเศสเป็นชาวเอเชีย

นโยบายของอังกฤษระหว่างสมัยยึดครองภาคเหนือของพม่า ใน ค.ศ. 1886 จนกระทั่งถึงสมัยความตกลงฉันมิตรฉบับ ค.ศ. 1904 คือ ไม่ให้อินเดียของอังกฤษและอินโดจีนของฝรั่งเศสมีพรมแดนร่วมกัน ดังนั้น จึงเห็นว่าจำเป็นจะต้องใช้ไทยเป็นรัฐกันชน และอังกฤษก็พยายามตลอดเวลาที่จะเหนี่ยวรั้งฝรั่งเศสไม่ให้ยื่นข้อเรียกร้องต่อราชสำนักกรุงเทพฯ มากจนเกินขอบเขต เป็นไปได้ที่ความตกลงระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสฉบับ ค.ศ. 1896 ช่วยให้ดินแดนตรงใจกลางประเทศไทยรอดพ้นจากเงื้อมมือฝรั่งเศส หลังสัญญานี้แล้ว ในค.ศ. 1897 อังกฤษและไทยลงนามต่อกันในสัญญาอีกฉบับหนึ่ง ตามสัญญานี้ ไทยตกลงที่จะไม่ยกดินแดนใต้เส้นรุ้งที่สิบเอ็ดองศาเหนือ (เช่น ในรัฐมลายูของไทย) หรือจะไม่ให้สิทธิพิเศษ ใด ๆ ในบริเวณดังกล่าวแก่ผู้ใดโดยไม่ขอความเห็นชอบจากอังกฤษก่อน และอังกฤษสัญญาว่าจะสนับสนุนไทยต่อต้านมหาอำนาจที่ 3 ใด ๆ ก็ตามที่ประสงค์จะแสวงหาอิทธิพลในบริเวณดังกล่าว การแข่งขันกันระหว่างชาติต่าง ๆ ในมหาสมุทรแปซิฟิกในขณะนั้น เป็นสาเหตุที่ทำให้สองประเทศต้องทำความตกลงดังกล่าวต่อกัน โดยเฉพาะอังกฤษทราบถึงสถานการณ์อันอยู่ในห้วงอันตราย ซึ่งเกิดจากการที่อำนาจปกครองของไทยทางเหนือรัฐมลายูในขณะนั้นไม่แน่นอน ในขั้นแรกอังกฤษพยายามที่จะทำให้อำนาจของไทยเหนือรัฐเหล่านั้นมั่นคง แต่อังกฤษก็ทราบต่อมาว่าในกรณีกลันตันและตรังกานู อำนาจของไทยเป็นที่โต้แย้งได้ อำนาจความเป็นเจ้าอธิราชของไทยน้อยมากจนดูเป็นเพียงพิธีการเท่านั้น อย่างไรก็ตาม ใน ค.ศ. 1899 ได้มีการทำความตกลงกับกรุงเทพฯ เกี่ยวกับพรมแดนระหว่างปาหังและตรังกานู โดยไม่ผ่านสุลต่านแห่งตรังกานู ใน ค.ศ. 1900 เมื่อสุลต่านแห่งกลันตันมอบสัมปทานให้แก่บริษัทดัฟ ดีเวลอพเมนต์ กระทรวงต่างประเทศอังกฤษยืนยันที่จะให้ขอความเห็นชอบจากไทยก่อน แม้ว่ารัฐบาลไทยเองจะรับว่าสุลต่านมีสิทธิเสรีที่จะมอบสัมปทานดังกล่าว การเคลื่อนไหวนี้ทำให้มีการทำความตกลงกันระหว่างอังกฤษและไทย ตามความตกลงนี้ ไทยจะทำสัญญาที่คล้ายคลึงกันกับเจ้าผู้ครองรัฐกลันตันและรัฐตรังกานูบรรจุข้อความว่า รัฐทั้งสองนี้ขึ้นต่อไทย จะดำเนินวิเทโศบายโดยผ่านทางไทยและจะให้ชาวไทยเป็นที่ปรึกษา แม้ว่าในสัญญาจะบ่งไว้ว่า ตาม

ธรรมดาแล้วไทยจะไม่เข้าแทรกแซงการบริหารภายในของรัฐทั้งสอง ต่อมา เจ้าผู้ครองทั้งสองตกลงว่าจะไม่มอบสัมปทานให้แก่ชาวต่างชาติโดยที่ไทยไม่เห็นด้วย และจะต้องจ่ายรายได้ประมาณหนึ่งในสิบให้แก่ไทย ทั้งสองรัฐยอมปฏิบัติตาม แม้ว่าไทยจะไม่พยายามที่จะแสดงสิทธิของตนเหนือตรังกานู ไทยได้ส่ง ดับบลิว เอ. เกรแฮม ซึ่งรับราชการอยู่กับไทยไปยังโกตา บารู ในฐานะที่ปรึกษาชาวไทย รูเพิร์ต อีเมอร์สัน กล่าวว่าทั้งสองรัฐ "อยู่ในสภาพที่ยังไม่ได้รับการพัฒนาเลย"[1]

อังกฤษจะต้องทำความตกลงเกี่ยวกับการที่จะให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทรบุรีและปะลิสกับไทยดำเนินไปอย่างสม่ำเสมอและให้ทันสมัยขึ้น[2] ความตกลงดังกล่าวบรรลุผลใน ค.ศ. 1905 แต่คราวนี้อังกฤษเริ่มเปลี่ยนนโยบาย ความกดดันเพื่อผลประโยชน์ของเยอรมัน ที่จะมีส่วนในการพัฒนาเศรษฐกิจของไทยมีอิทธิพลเหนือความเปลี่ยนแปลงดังกล่าว รวมทั้งการที่อังกฤษเกิดความกลัวว่ามหาอำนาจต่างประเทศอาจจะสนใจที่จะรื้อฟื้นโครงการขุดคอคอดกระ ซึ่งเป็นที่สนใจของนักการเมืองและนักสำรวจเป็นครั้งคราวตั้งแต่ ค.ศ. 1860 ข้อความของสัญญาฉบับใหม่ระหว่างอังกฤษและไทยซึ่งลงนามในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1909 หลังจากที่ได้เจรจากันเป็นเวลานานนั้น ชี้ให้เห็นว่าเป็นการเปลี่ยนวิธีการมากกว่านโยบายเดิม เพราะจุดมุ่งหมายก็ยังคงเดิม เช่น การกีดกันอิทธิพลต่างชาติในแหลมมลายู ตามสัญญาฉบับนี้ไทยมอบสิทธิทั้งหมดที่มีเหนือสี่รัฐ คือ ไทรบุรี ปะลิส กลันตัน ตรังกานู และเกาะข้างเคียงให้แก่อังกฤษ รัฐบาลอังกฤษเป็นผู้เจรจาทำสัญญาแต่ละรัฐ อังกฤษเองยินยอมที่จะยกเลิกอำนาจศาลกงสุลในไทย สหพันธรัฐมลายูให้ไทยกู้เงินสี่ล้านปอนด์เพื่อสร้างทางรถไฟให้ติดต่อกับทางรถไฟของมลายู นอกจากนี้ ตามหนังสือซึ่งไทยแลกเปลี่ยนกับอังกฤษ เป็นที่ตกลงกันว่าไทยจะไม่มอบหรือให้เช่าดินแดนใด ๆ ทางใต้ของราชบุรี 'ในคุ้งน้ำของกรุงเทพ' ให้แก่ต่างประเทศ หรืออนุญาตให้ตั้งสถานีเรือเดินทะเลหรืออู่เรือ หรือให้ครอบครองทำเป็นท่าเรือ ซึ่งอาจจะเป็นผลร้ายต่อผลประโยชน์ของอังกฤษในทางด้านยุทธศาสตร์[3]

---

1 Malaysia, **A Study in Direct and Indirect Rule**, (New York: 1937), หน้า 253.

2 เรื่องเดียวกัน, หน้า 229.

3 เรื่องเดียวกัน, หน้า 231–2.

เรื่องราวซึ่งเกรแฮมขนานนามอย่างเหมาะสมว่า "เป็นการบิดเบือนทางการทูตอย่างยืดเยื้อเป็นลำดับมา" ทำให้ไทยต้องสละดินแดนซึ่งมีเนื้อที่ประมาณ 90,000 ตารางไมล์ เพื่อบัดเบ่าศัตรูที่โลภมาก จึงเป็นเรื่องที่ไม่สนุกเพราะกำลังอยู่ในสมัยที่ตึงเครียดที่สุดแห่งการแข่งขันกันระหว่างยุโรปเพื่อขยายอาณานิคม และสะท้อนให้เห็นลักษณะที่เลวร้ายที่สุดบางประการ เป็นที่กล่าวว่าไทย "ได้ประโยชน์ทางด้านจิตใจจากการสูญเสียดินแดนไปครั้งนี้"[1] กล่าวคือ ทำให้ไทยกลายเป็นประเทศที่มีกำลังรัดกุมและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เป็นการแน่นอนที่ไทยยังมิได้แสดงความสามารถอันดีเยี่ยมในการปกครองชนชาติอื่น ๆ และความตกลงระหว่างอังกฤษและฝรั่งเศสฉบับเดือนมกราคม ค.ศ. 1896 นี้เอง ทำให้จิตใจของไทยดีขึ้นมาก เป็นการเปิดศักราชใหม่ของการปรับปรุงประเทศ การปรับปรุงนี้ส่วนใหญ่ได้รับอิทธิพลจากความคิดของอังกฤษ

---

[1] ดูหนังสือของ Virginia Thompson, เรื่องเดิม, หน้า 163.

บทที่ 40
ฟิลิปปินส์สมัยต้นจนสิ้นสุดการปกครองของสเปน

ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ฮอลันดาพยายามเข้ายึดครองฟิลิปปินส์ของสเปน ถึงแม้ว่าฮอลันดาต้องการจะควบคุมการค้าเครื่องเทศเหนือพวกโปรตุเกสในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็ยังใฝ่ใจที่จะทำลายล้างอำนาจของสเปน นอกจากฮอลันดาจะอาฆาตมาดร้ายสเปนในฐานะเป็นศัตรูต่อเอกราชแล้ว ยังมีสาเหตุสำคัญส่งเสริม 2 ประการ ประการแรก พวกสเปนในฐานทัพต่าง ๆ ในฟิลิปปินส์สามารถช่วยเหลือพวกโปรตุเกสในเกาะโมลุกกะได้มาก ประการที่สอง ฐานะทางยุทธศาสตร์ของกรุงมะนิลาเป็นเส้นทางการค้าทางตะวันออกไกล เป็นโอกาสน่าพิสมัยที่ทางฝ่ายฮอลันดาจะต้องใส่ใจมาก ด้วยเหตุนี้จึงมีการต่อสู้กับอำนาจของสเปนและโปรตุเกสในโมลุกกะควบคู่ไปกับการสู้รบทางเรือบีแล้วบีเล่าในแถบน่านน้ำฟิลิปปินส์ เริ่มจากปี ค.ศ. 1600 โอลิเวอร์ วัน นูร์ท พยายามยึดเรือสินค้าที่อะคาพุลโกเมื่อไม่สำเร็จก็ล่องเข้ามายังอ่าวมะนิลาเข้ายึดเรือของจีนและฟิลิปปินส์ แต่การต่อสู้ที่มาริเวลเลส ฝ่ายสเปนทำความเสียหายให้อย่างหนัก จนฮอลันดาต้องล่าถอยหลังจากที่สูญเสียเรือไปลำหนึ่ง

สเปนเข้าโจมตีตอบโต้ที่เกาะโมลุกกะ จนผลที่สุดในปี ค.ศ. 1606 สุลต่านซาอิทแห่งเทอร์เนตถูกโค่นล้ม การตอบโต้ของสเปนยังยุให้หน่วยจู่โจมของฮอลันดาพวกใหม่ภายใต้การนำของคอร์เนลิส มาตาลิฟ ทำลายป้อมทหารเสปน ป้อมโปรตุเกส ตลอดจนป้อมทหารและหน่วยรักษาชายฝั่งทะเลในน่านน้ำอินโดนีเซียเสียหายมากมาย และเมื่อมาตาลิฟกลับ ฮอลันดาได้แนะนำให้ผู้บัญชาการทหารร่วมมือกับพวกโมโรโจมตีฟิลิปปินส์อย่างเต็มอัตราศึก เรื่องนี้เกิดเมื่อปี ค.ศ. 1609 จนมีการลงนามในสนธิสัญญาสงบศึกระหว่างสเปนและฮอลันดา แต่สงครามทางภาคตะวันออกยังไม่สิ้นสุด กองเรือใหญ่ของฮอลันดาภายใต้การนำของพลเรือวิตเติร์ตเข้าโจมตีท่าเรืออิโลอิโล ที่ปาไน เป็นจุดแรก แต่ถูกต่อต้านอย่างเหนียวแน่นจึงตรงไปที่อ่าวมะนิลา แล้วปิดล้อมอยู่ 5 เดือน อย่างไรก็ดี กองทัพเรือ

สเปนสามารถเอาชนะกองเรือของฮอลันดาได้อย่างเด็ดขาด เมื่อวันที่ 26 เมษายน ค.ศ. 1610 ในแถบน่านน้ำพลายา ฮอนดา ไม่ไกลจากมะนิลา วิตเติร์ตเองถูกสังหาร แต่ฮวน เด ซิลวา ข้าหลวงใหญ่สเปนผู้ไม่ย่อท้อได้บุกรุกเข้าไปในโมลุกกะจนได้ชัยชนะ แต่ ณ ที่นั้นเขาพบว่าฝ่ายตรงข้ามตั้งมั่นอยู่บนเกาะแอมบอยนาอย่างแข็งแกร่งมาก จนเขาต้องถอยกลับมาเตรียมยกพลขนาดใหญ่กว่าไป โดยได้ขอความร่วมมือจากโปรตุเกสที่เมืองกัว ในต้นปี ค.ศ. 1616 ก็เปิดการโจมตีแต่ไม่สำเร็จ กองเรือโปรตุเกสมาตรงจุดนัดพบช้าไปและขณะที่คอยอยู่ที่มะละกา เด ซิลวาถึงแก่กรรม รองผู้บัญชาการจึงนำกองเรือรบกลับมะนิลา

ขณะเดียวกันทางฝ่ายฮอลันดาตระหนักว่า เมื่อฝ่ายมะนิลาช่วยเหลือโปรตุเกสในโมลุกกะได้ การค้าขายของฝ่ายตนจะขาดความมั่นคง จึงพยายามยึดครองฟิลิปปินส์ใหม่ ขณะที่กองเรือของเด ซิลวา อยู่ในน่านน้ำอินโดนีเซีย โจริส วันสเปลเบอร์เกน พร้อมด้วยกองเรือฮอลันดา ซึ่งแล่นผ่านช่องแคบแมคเจลแลนเข้ามาถึงปากทางเข้าอ่าวมะนิลาในปลายเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1616 หากเข้าโจมตีตอนนั้นเมืองจะต้องพินาศ แต่เมื่อเขาทราบข่าวยุทธนาวีของเด ซิลวา จึงแล่นเรือไปที่เทอร์เนต เขาก็ได้แต่พบว่ายุทธนาวีครั้งนั้นล้มเหลว อย่างไรก็ตาม ในปีต่อมาฝ่ายฮอลันดากลับมาโจมตีใหม่ การต่อสู้ครั้งที่ 2 นี้เกิดที่พลายา ฮอนดา แต่ต้องพ่ายแพ้ยับเยินอีกครั้ง แม้กระนั้นฮอลันดายังคงพยายามก่อกวนฟิลิปปินส์อีกในปี ค.ศ. 1618 และ 1619 ฮอลันดาส่งกองเรือเข้ามาปล้นเรือที่อ่าวมะนิลา และในปี ค.ศ. 1620 ฮอลันดาก็พยายามโจมตีเรือที่มุ่งมาสู่มะนิลาจากอะคาพุลโก แต่ไม่ประสบผล การที่กองเรือของฮอลันดาเกือบจะแล่นไปไหน ๆ ได้ตามชอบใจเพราะหลังจากการต่อสู้ทางทะเลในปี ค.ศ. 1617 แล้วทางฝ่ายสเปนไม่สามารถรวมกองเรือขึ้นขัดขวางฮอลันดาได้ และในปี ค.ศ. 1619 ฮอลันดาและอังกฤษตกลงทำสัญญากำหนดให้เรือของอังกฤษอยู่ในความดูแลของแจน บีเตอร์ซูน โคเอน พอถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1621 กองเรือรบอังกฤษร่วมกับฮอลันดา เริ่มปิดล้อมมะนิลาไว้จนถึงเดือนพฤษภาคมในปีต่อมา ขัดขวางไม่ให้เรือเข้าออกจากอ่าว ครั้งนี้ฝ่ายสเปนก็ไม่สามารถปฏิบัติการทางทะเลให้เกิดผลใด ๆ ได้ แต่ทางฝ่ายตรงข้ามก็ไม่พยายามจะทดสอบการป้องกันของมะนิลา กลับพอใจแต่ทำให้การค้าขายที่ท่าเรือหยุดชะงักเท่านั้น

ในปี ค.ศ. 1622 ฮอลันดาสร้างป้อมบนเกาะเพสคาดอเรส เพื่อขัดขวางการค้าระหว่างมะนิลากับจีนและญี่ปุ่น ในปี ค.ศ. 1624 ได้ย้ายค่ายไปอยู่ที่เกาะไต้หวัน และสามารถดึงการค้าขายกับจีนส่วนใหญ่ไปที่เกาะนั้นแทนที่จะให้ไปมะนิลาดังที่เคยกระทำอยู่ แต่สเปนพยายามต่อสู้อย่างกล้าได้กล้าเสีย เอาชนะกองเรือฮอลันดาได้เป็นครั้งที่ 3 ที่พลายา ฮอนดา ในระหว่างพักรบได้จัดส่งกำลังทัพไปไต้หวันและตั้งค่ายทหารขึ้นที่นั่น 2 แห่งเพื่อถ่วงอำนาจฮอลันดา นอกจากนั้น พวกสเปนยังต้องต่อสู้กับพวกโมโรซึ่งได้รับอาวุธจากฝ่ายฮอลันดา ในขณะที่ต้องเสริมกำลังค่ายทหารของตนในโมลุกกะอีก 5 แห่งที่ยังครอบครองอยู่ แต่สภาพการณ์ย่ำแย่เพราะถูกโจมตีจากฝ่ายฮอลันดา จนพวกสเปนที่นั่นเชื่อว่าหากขาดกำลังทหารเสริมจากประเทศสเปนแล้ว แน่นอนเหลือเกินว่าดินแดนสเปนในภาคพื้นแปซิฟิกทั้งหมดจะต้องตกเป็นของฮอลันดา

หลังจากหยุดบุกรุกทางการค้ามานาน ฮอลันดาเริ่มใช้กำลังอีกในปี ค.ศ. 1640 อันเป็นปีที่โปรตุเกสแยกตัวออกจากสเปนภายใต้การนำของบราแกนซา ในปี ค.ศ. 1641 มะละกาพ่ายแพ้ และในปีต่อมาฮอลันดาก็ยึดที่มั่นของพวกสเปนบนเกาะไต้หวัน ตั้งเป็นฐานทัพสำคัญต่อต้านฟิลิปปินส์ทางเหนือของลูซอน พอถึงเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1645 จึงเข้าโจมตีค่ายทหารสเปนที่โจโล แต่ทว่าไม่สัมฤทธิ์ผล ในปี ค.ศ. 1646 เกิดยุทธนาวีไม่ต่ำกว่า 5 ครั้ง ฝ่ายสเปนใช้เรือสินค้าปรับปรุงใหม่แต่กลับเป็นฝ่ายเสียหาย หลังจากไปปล้นสะดมกองเรือรบฮอลันดา การต่อสู้ถึงจุดยอดในปี ค.ศ. 1647 เมื่อมาร์ติน เกอร์เรตเซนใช้เรือรบ 12 ลำระดมโจมตีค่ายทหารที่คาวิท ตรงอ่าวมะนิลา แต่ถูกตีกลับและตนเองถูกสังหาร เรือธงจมในระหว่างสู้รบกันด้วยปืนใหญ่อย่างดุเดือด กำลังที่เหลือถอยร่นมายึดเกาะคอร์รีจีดอร์เป็นฐานทัพและเข้าปล้นเมืองบาตาน จนกระทั่งเมื่อพวกสเปนและฟิลิปปินส์ต่อต้าน และเกิดโรคระบาดขึ้นจึงได้ยอมละทิ้งกิจการและแล่นหนีไป ในปี ค.ศ. 1648 สเปนและกลุ่มสหพันธ์แคว้นต่าง ๆ ได้ลงนามในสัญญามันสเตอร์ จึงทำให้การโจมตีฟิลิปปินส์ของฝ่ายฮอลันดายุติลง อย่างไรก็ตาม ยังคงมีการลอบจู่โจมอยู่ เพิ่งยุติลงในปี ค.ศ. 1662 เมื่อโคซิงกาขู่จะโจมตีมะนิลา กองทหารสเปนจึงถอนตัวออกจากเขตแซมบัวอันกา และแถบพวกโมโร และออกไปจากเทอร์เนตพร้อมกันในครั้งนั้น

การที่สเปนยังคงรักษาฟิลิปปินส์ไว้ได้ทั้ง ๆ ที่ถูกพวกฮอลันดาพยายามทำลายนับครั้งไม่ถ้วนนั้น ถือได้ว่าเป็นจุดเด่นที่เดียวในประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียง

ใต้ แจน ปีเตอร์ซูน โคเอน ให้คำแนะนำด้านการเมืองไว้ว่าต้องครอบครองมะนิลาและหมาเก๊า และขจัดอำนาจของสเปนกับโปรตุเกสออกไปจากแปซิฟิกตะวันตก การที่ฮอลันดาพ่ายแพ้เพราะสเปนป้องกันและตีโต้อย่างเหนียวแน่น แต่ปัจจัยที่มีส่วนมากกว่า คือ ชาวฟิลิปปินส์มีความจงรักภักดีต่อสเปนผู้เป็นนาย และเมื่อคำนึงถึงความเสียสละของชาวฟิลิปปินส์ ตลอดจนความสามารถที่สเปนได้รับการสนับสนุนอย่างดีจากชาวพื้นเมือง จนกระทั่งกำจัดชาวฮอลันดาและพวกโมโรผู้เป็นพันธมิตรออกไปได้นั้น พิสูจน์ให้เห็นถึงความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของพวกบาทหลวงคาทอลิก

ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 ความพยายามของสเปนที่จะปราบพวกโมโรอยู่ในสภาวะอับจน การที่สเปนทิ้งแซมบัวอันกาไปอย่างเสียขวัญ ยั่วยุให้พวกโมโรบุกรุกมากขึ้น โดยเฉพาะต่อกลุ่มพวกคริสตังบนเกาะทางทิศเหนือของมินดาเนา ดังนั้นทันทีที่โคซิงกาเลิกคุกคาม พวกเยซูอิตก็เริ่มก่อกวนเพื่อยึดป้อมกลับคืนอีก และใน ปี ค.ศ. 1666 หลังจากถูกกดดันมาก ผู้สำเร็จราชการของราชินีสเปนมีคำสั่งให้เข้ายึดป้อม แต่คำสั่งถูกละเลยเพราะการเข้ายึดครองใช้เงินมาก และทางมะนิลาเริ่มมีความหวังว่าน่าจะลองใช้วิธีตกลงเจรจา เพราะพวกชาวมลายูที่นับถือศาสนาอิสลามเข้ามามีผลประโยชน์ทางการค้าอย่างจริงจังในดินแดนที่โปรตุเกสยึดครอง นอกเหนือจากนี้ดินแดนมากินดาเนาและซูลู ซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นแบบสมาพันธรัฐปกครองแบ่งแยกกันมาเป็นเวลานาน สุลต่านกลับมารวบอำนาจปกครองทั้งยังเรียกร้องให้นานาประเทศรับรองสถานะของตน ในปี ค.ศ. 1704 ทางมะนิลาได้รับคำเชิญให้ไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างสุลต่านแห่งมากินดาเนากับซูลู คู่วิวาทไม่เพียงยอมให้บาทหลวงเยซูอิตเป็นผู้ไกล่เกลี่ยเท่านั้น แต่ยังยอมรับฟังคำตัดสินด้วย อย่างไรก็ตาม ยังมีพระบรมราชโองการให้เข้ายึดแซมบัวอันกาอีกหลายครั้ง จนกระทั่งในที่สุดในปี ค.ศ. 1718 ก็มีการชักธงของสเปนขึ้นที่ป้อมเอาเวอร์ เลดี ออฟ พิลลา อีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งใช้กำลังทหารโจมตีพวกโมโร

อย่างไรก็ตาม ก็ยังไม่ล้มเลิกความพยายามที่จะเจรจากันด้วยสันติวิธีเสียทีเดียว ในปี ค.ศ. 1720 สเปนได้ทำสนธิสัญญาพาณิชย์กับสุลต่านแห่งซูลู มีสาระสำคัญว่า จะต้องปล่อยพวกคริสตังที่ถูกจับ ให้เสรีภาพพวกคริสตังในดินแดนครอบครองของสุลต่าน และหลังจากฝ่ายบาทหลวงเกลี้ยกล่อมมาก พระเจ้าฟิลิปที่ 5 ทรงมีพระราชสาสน์ส่วนพระองค์ถึงหัวหน้าพวกโมโร ขอให้เป็นพันธ-

มิตรกับพวกสเปน แต่ทั้งการใช้อำนาจและการไกล่เกลี่ยไม่ก่อให้เกิดผลอันน่าพึงพอใจ พวกโมโรยังคงคุกคามและครองความเป็นเจ้าทะเลฟิลิปปินส์แต่ผู้เดียว

ในกลุ่มผู้ครองแคว้นที่พระเจ้าฟิลิปที่ 5 ทรงติดต่อ คือ อลิมุดดิน สุลต่านแห่งซูลู นักปกครองผู้ปราดเปรื่องและน่าเคารพนับถือ ผู้ชำระธรรมนูญของซูลูและแปลตำราอาหรับ รวมทั้งพระคัมภีร์กุระอ่านบางส่วนเป็นภาษาซูลู ในปี ค.ศ. 1744 สุลต่านยินยอมให้บาทหลวงเยซูอิตเข้าไปเผยแพร่ในอาณาจักรของตนตามคำขอร้องของกษัตริย์สเปน พร้อมทั้งให้สร้างวัดและป้อมสเปนด้วย แต่ 5 ปีต่อมา บันติลัน น้องชายของสุลต่านซึ่งไม่พอใจนโยบายสเปนได้เข้าแย่งราชสมบัติอลิมุดดินและพระญาติพระวงศ์หนีไปแซมบัวอันกาและต่อไปยังมะนิลา ได้รับการต้อนรับอย่างดี สุลต่านเข้ารับนับถือคริสต์ศาสนา ส่งบุตรชายและบุตรสาวไปศึกษาต่อในมะนิลา ต่อมาสุลต่านเปลี่ยนชื่อและรู้จักกันในนามว่า "ดอน เฟอนันโด เด อลิมุด ดิน ที่ 1 สุลต่านถือคาทอลิกแห่งโจโล" ในปี ค.ศ. 1751 สุลต่านได้ติดตามกองทัพสเปนเข้าโจมตีโจโลเพื่อหวังจะกลับเข้าครองเมืองอีก แต่เนื้อความของจดหมายฉบับหนึ่ง ซึ่งกล่าวกันว่าสุลต่านเป็นผู้เขียนถึงสุลต่านแห่งมินดาเนานั้น แสดงการทรยศ สุลต่านจึงถูกส่งตัวกลับไปยังมะนิลาและถูกจำคุกที่นั่น ต่อมาได้รับการผ่อนผันและรับบำนาญรายเดือน ดังที่เราเห็นแล้วว่าสุลต่านยังอยู่ในมะนิลา[1] เมื่ออังกฤษมายึดเมืองใน ค.ศ. 1762 อังกฤษจึงสถาปนาให้พระองค์ครองบัลลังก์ใหม่ แต่ไม่นานก็สละราชบัลลังก์ให้กับอิสราเอล ราชโอรสผู้ครองราชย์ถึงปี ค.ศ. 1778 จึงถูกบุตรชายของบันติลันปลดจากบัลลังก์

อังกฤษปกครองมะนิลา (ระหว่างตุลาคม ค.ศ. 1762–พฤษภาคม ค.ศ. 1764) ในระหว่างสงคราม 7 ปี รัฐบาลอังกฤษหวังจะใช้มะนิลาทำลายการค้าของสเปนในแถบมหาสมุทรแปซิฟิก แต่ถ้าสงครามเลิกก็ไม่คิดจะยึดครองมะนิลาไว้ อังกฤษมุ่งหมายจะขับไล่สเปนออกจากทะเลจีน เพื่อขยายการพาณิชย์ของตนเองที่นั่น และคิดว่าการผนวกเกาะมินดาเนาจะช่วยให้ได้ผลประโยชน์มากที่สุด อย่างไรก็ดี ข่าวอังกฤษยึดเมืองไปถึงยุโรปไม่ทันเวลาที่จะก่อให้เกิดผลในการเจรจาสันติภาพที่ปารีส ด้วยเหตุนี้ทางบริษัทอีสต์อินเดียจึงไม่อาจใช้มะนิลาเป็นเครื่องต่อรอง มะนิลากลับตกเป็นของสเปนตามเดิม และค่าไถ่จำนวนมหาศาลถึง 4 ล้านเหรียญ

---

[1] เหนือขึ้นไป, บทที่ 28, ย่อหน้าที่ 13.

ดอลลาร์ที่ทางการสเปนสัญญาจะให้เมื่อมะนิลายอมแพ้ก็ถูกทางกรุงมาดริดปฏิเสธไม่รับรู้ ถึงอย่างไรก็ตาม การที่ดอน ไซมอน เด อันดา ผู้ช่วยผู้สำเร็จราชการต่อต้านการขยายตัวอังกฤษออกไปบอกมะนิลาอย่างเด็ดเดี่ยว แสดงให้เห็นว่าการผนวกฟิลิปปินส์เป็นเรื่องที่เป็นไปไม่ได้

ในอีกแง่หนึ่งการครอบครองฟิลิปปินส์มีผลสำคัญมาก ทั่วโลกหันมาสนใจมะนิลาเป็นครั้งแรก เพราะอีกไม่กี่เดือนต่อมามะนิลาเปิดเมืองให้การค้าต่างประเทศ และพ่อค้าอังกฤษ ตลอดจนพ่อค้าต่างชาติอื่นๆ ต่างเข้ามาศึกษาท่าทีว่ามะนิลาจะเป็นศูนย์กลางการพาณิชย์ได้หรือไม่ ที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ การที่อังกฤษยึดมะนิลาได้อย่างง่ายดาย ได้ทำลายความศรัทธาที่เคยมีต่อทหารสเปนโดยสิ้นเชิง การกบฏเกิดขึ้นทั่วทุกแห่ง จึงไม่น่าประหลาดที่ในระยะปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18 การจู่โจมของพวกโมโรกลับรุนแรงกว่าก่อน เมืองคริสตังทุกเมืองระหว่างมินดาเนาและลูซอนประสบภัยอย่างรุนแรง เกิดการโจมตีตามชายฝั่งทะเลลูซอน แม้กระทั่งตามท่าเรือมะนิลา มีผู้ถูกสังหารหมู่และตกเป็นทาสจำนวนนับพัน ประมาณโดยถัวเฉลี่ยแล้วชาวฟิลิปปินส์ถูกขายในตลาดทาสแถบกลุ่มเกาะมลายูตกปีละ 500 คน แม้ว่าพวกสเปนจะใช้รายจ่ายจำนวนมากในการส่งกำลังออกปราบปรามพวกโมโร แต่ก็ไม่สามารถช่วยอะไรได้ แท้จริงแล้วไม่มีอะไรที่จะนำมาใช้ได้ จนกระทั่งเกิดเรือกลไฟขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 19

การเผยแพร่คริสต์ศาสนาในหมู่ชาวฟิลิปปินส์อย่างเป็นระบบนี้ เป็นงานของนิกายศาสนาทั้งหลายซึ่งส่งบาทหลวงคณะต่าง ๆ มีคณะออกัสติเนียน คณะฟรานซิสกัน คณะเยซูอิต คณะโดมินิกัน และคณะรีคอลเล็ก มายังฟิลิปปินส์ตามลำดับ ในถิ่นสำคัญในอาณานิคมแห่งนี้ ฝ่ายศาสนาและรัฐปรองดองกันดี เช่นในอาณานิคมสเปนอื่น ๆ อำนาจใหญ่มี 2 ฝ่ายคือ ฝ่ายฆราวาสและฝ่ายศาสนา งานจึงจำเป็นต้องซ้อนกัน ตามวัตถุประสงค์ต้องการให้งานเกี่ยวข้องกันเป็นหน่วยเดียว ฝ่ายการบริหารพลเรือนนับจากข้าหลวงใหญ่ลงไป มีหน้าที่ช่วยเหลือเกื้อกูลการเผยแพร่คริสต์ศาสนานอกเหนือจากงานในหน้าที่ประจำ ทางฝ่ายศาสนามีหน้าที่ผูกจิตใจชาวเมืองและมุ่งหวังสถาปนาและเผยแพร่อำนาจของสเปน ค่าใช้จ่ายในการบริหารของฝ่ายศาสนาเป็นหน้าที่ของรัฐ กษัตริย์สเปนทรงได้รับมอบหมายจากสันตะปาปาให้มีสิทธิปกครองศาสนาในหมู่เกาะอินดิส จึงทรงมอบหมายให้บาทหลวงดำเนินการ

จากความสัมพันธ์นี้ก่อให้เกิดสาเหตุการขัดแย้ง 2 ประการ ประการแรกคือ ก่อให้เกิดความไม่พอใจในการแบ่งสรรอำนาจระหว่างฝ่ายบริหารและศาสนา ทางฝ่ายบริหารจึงร้องเรียนอยู่เสมอว่า ทางฝ่ายศาสนาเข้ามายุ่มย่ามชิงอำนาจของฝ่ายตน ประการที่สอง พระที่อยู่ประจำในคณะสอนศาสนานิกายต่าง ๆ ปฏิเสธไม่ยอมให้สังฆราชมีอำนาจเหนือตนเมื่อปฏิบัติหน้าที่ในท้องถิ่น แม้ว่าทางสังฆมนตรีแห่งเทรนต์จะวางกฎเกณฑ์ไว้อย่างเข้มงวด บาทหลวงทุกคนจะอบรมจิตใจของสามัญชนได้โดยอาศัยอำนาจของสังฆราชเท่านั้น

การช่วงชิงอำนาจมีอยู่อย่างไม่เบาบางลงเลยตลอดสมัยที่สเปนปกครองทางฝ่ายศาสนานั้นสนใจทางด้านสังคมสงเคราะห์มากกว่าฝ่ายตรงข้าม และฝ่ายข้าราชการสเปนในฟิลิปปินส์ก็ต้องพึ่งพาฝ่ายพระมากกว่าฝ่ายทหาร แต่พระในฟิลิปปินส์ทำงานเกินขอบเขตแน่นอน และข้อร้องเรียนที่เกิดขึ้นบ่อย ๆ นั้น ก็ใช่ว่าจะขาดหลักฐานเสียทีเดียว เหมือนกับเรื่องอำนาจศาสนาในยุโรปสมัยกลาง

หากจะยกตัวอย่างสัก 2–3 กรณีก็คงพอ ในปี ค.ศ. 1606 ฝ่ายคลังของมะนิลาต้องร้องไปยังกษัตริย์สเปนว่า ทางฝ่ายพระเข้ามายุ่งกับการบริหารท้องถิ่นและจัดเก็บภาษีประชาชนโดยมิชอบ เขาขอให้ราชสภาสอบสวนสถานการณ์ ในปี ค.ศ. 1610 ข้าหลวงใหญ่รายงานถึงเหตุการณ์ ซึ่งพระนิกายโดมินิกันขู่เข็ญจะไล่ผู้ปกครองท้องถิ่นออกจากตำแหน่งเรื่องนักโทษหลบหนี จากคำร้องเรียนนี้จึงได้มีพระบรมราชโองการสั่งห้ามเจ้าคณะแขวงโดมินิกันยุ่งเกี่ยวเรื่องของพลเรือน ในปี ค.ศ. 1618 พระนิกายออกัสติเนียนถูกกล่าวหาเรื่องคิดเงินค่าสวด ฝังศพ และพิธีการศาสนาอื่น ๆ เกินราคา และจัดเก็บภาษีการรื้อถอนวัดและสำนักชีโดยไม่ยอมให้ทางพลเรือนเกี่ยวข้อง พระมหากษัตริย์ทรงตอบสนองข้อร้องเรียนด้วยการออกพระราชกฤษฎีกาห้ามวิธีการนี้ แต่ข้าหลวงใหญ่ทูลถวายรายงานว่าทางสังฆราชแห่งมะนิลาไม่เชื่อฟังพระราชกฤษฎีกา ด้วยเหตุนี้นับจากปี ค.ศ. 1622 เป็นต้นมาได้มีพระราชกฤษฎีกาออกมาอีกฉบับหนึ่งสั่งให้ฝ่ายพระระงับ "การปฏิบัติอันมิชอบ" อย่างไรก็ดี ไม่เกิดผลแต่อย่างใด เพราะผู้คนในท้องถิ่นมักจะเชื่อฟังพระมากกว่าผู้ปกครองท้องถิ่นเอง

ความพยายามส่งเสริมอำนาจพลเรือนก่อให้เกิดเรื่องน่าสลดใจแก่ข้าหลวงใหญ่ 2 นาย เรื่องแรกเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1640 ข้าหลวงใหญ่ เฮิร์ทตาโด เด คอร์คิวรา และสังฆราช เฮอนันโด เกอเรโร มีเรื่องขัดแย้งกันเรื่องทหารนาย

หนึ่ง ซึ่งได้ฆ่าผู้หญิง แล้วหลบหนีไปซุกซ่อนอยู่ในโบสถ์ของนิกายออกัสติเนียน คอร์คิวราให้จับทหารและตัดสินประหารชีวิต และเมื่อสังฆราชประท้วงก็เป็นผลให้สังฆราชถูกจองจำอยู่ในค่ายซานติอาโก เมื่อข้าหลวงใหญ่ครบกำหนดวาระออกจากตำแหน่งได้ถูกเจ้าพนักงานสอบสวนสั่งจำคุก 5 ปี พระเจ้าแผ่นดินทรงปฏิเสธที่จะเข้ามายุ่งกับคำพิพากษาของศาลทั้ง ๆ ที่ข้าหลวงใหญ่ผู้นี้เคยปฏิบัติงานดีเด่นในการต่อต้านพวกโมโร เรื่องที่สองคือ ในปี ค.ศ. 1668 ข้าหลวงใหญ่ ดิเอโก เด ซัลเซโด ถูกทางศาลพระจับกุม เพราะเมื่อสังฆราชมิเกล โพเบล็ต มรณภาพ เขาห้ามย่ำระฆังหรือเก็บศพไว้บูชา แต่เหตุยุ่งยากจริง ๆ มีอยู่ว่า เขาไม่ยอมให้ตำแหน่งทหารแก่หลานชายของผู้บังคับการของศาลพระ ซัลเซโดถึงแก่กรรมระหว่างเดินทางไปแก้ข้อหาในเม็กซิโก จึงพ้นโทษไปโดยปริยาย

ในปี ค.ศ. 1680 เกิดการขัดแย้งอย่างใหญ่หลวง เจ้าคณะแขวงแห่งวิแกน ร้องเรียนไปยังข้าหลวงใหญ่วาร์กาซ ว่า ผู้รักษาการแทนหัวหน้าแขวงแห่งนูวา เซโกเวีย เข้ามายุ่งเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของตนทั้ง ๆ ที่หัวหน้าแขวงดังกล่าวไม่ได้พักพิงอยู่ในแขวงนั้น เมื่อเสนอเรื่องถึงราชสภา และเมื่อสังฆราชพาร์โดท้าทายขอสิทธิพึงการพิจารณาคดี สังฆราชก็ถูกเนรเทศไปยังลิงกาเยน และพระนิกายโดมินิกันผู้เป็นสาวกถูกเนรเทศไปยังที่ต่าง ๆ แต่ผู้รับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่คนต่อมาในปี ค.ศ. 1684 สนับสนุนข้อเรียกร้องของสังฆราช วาร์กาซและผู้ร่วมคิดต่างถูกกำจัดหมด ตัววาร์กาซเองได้รับข้อเสนออภัยโทษถ้าตัวเองจะประจานความผิดที่น่าอัปยศอดสูที่สุดให้ประจักษ์แก่สาธารณชน เมื่อเขาปฏิเสธก็ถูกส่งไปจองจำอยู่บนเกาะในแถบแม่น้ำปาสิก ในปี ค.ศ. 1689 เขาถึงแก่กรรมในระหว่างการเดินทางไปเม็กซิโกฐานะนักโทษ ในปี ค.ศ. 1719 ข้าหลวงใหญ่บัสตาเมนเต ถูกฆาตกรรมสาเหตุจากวิวาทกับฝ่ายพระเรื่องจับกุมตัวสังฆราช และไม่ยอมส่งตัวผู้กระทำความผิดที่หลบหนีเข้าไปอยู่ในโบสถ์ พวกพระนำชนกลุ่มหนึ่งเข้าบุกรุกจวนของข้าหลวงใหญ่ และระหว่างชุลมุนต่อสู้กันนั้น ข้าหลวงใหญ่และบุตรชายถูกฆ่าตาย ในแต่ละกรณีนี้ ทางข้าหลวงใหญ่ไม่ยอมใช้อำนาจในตำแหน่งหน้าที่ แต่ใช้วิธีไกล่เกลี่ยแทน ทำให้ตนเป็นฝ่ายผิดหรือเป็นไปในทำนองนั้น ด้วยเหตุนี้การต่อสู้ช่วงชิงอำนาจโดยส่วนรวมเป็นผลให้อำนาจทางศาสนาค่อย ๆ เพิ่มขึ้น ขณะที่อำนาจพลเรือนลดถอยลง ข้อวิจารณ์ของ เลอ เจนติล ในปี ค.ศ. 1781 ที่ว่าคำสั่งทางศาสนาในฟิลิปปินส์เด็ดขาดกว่าพระมหากษัตริย์นั้นเป็นความจริง ภาวการณ์เหล่านี้กลายเป็นกรรมตอบสนองในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อทางฝ่ายพระเริ่ม

สูญเสียความเคารพศรัทธา และถูกชาวฟิลิปปินส์ต่อต้านรุนแรงขึ้น

การต่อสู้เพื่อความยิ่งใหญ่ของสังฆราชในหมู่พระ มีผลสะท้อนอย่างลึกซึ้งต่อประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์ในระยะยาว ยิ่งไปกว่าการขัดแย้งระหว่างทางฝ่ายบริหารกับทางฝ่ายพระ การขัดแย้งเกิดจากเรื่องอำนาจของฝ่ายสังฆราชกับการปฏิบัติงานของทางฝ่ายพระในเขตต่างๆ ขยายไปถึงเรื่องการครองแขวงวัด ระหว่างพระที่อยู่ประจำกับพระที่อยู่นอกเขต ฝ่ายพระสเปนยึดมั่นอยู่ในสิทธิของตน พยายามหาทางขัดขวางมิให้ตกไปอยู่ในมือของพระฟิลิปปินส์ที่อยู่ฝ่ายนอก ข้อขัดแย้งจึงกลายเป็นเรื่องเชื้อชาติ และด้วยเหตุนี้จึงเป็นปัจจัยในด้านขบวนการปฏิบัติในคริสต์ศตวรรษที่ 19

ตามศักดิ์พระฝ่ายประจำซึ่งมีหน้าที่สั่งสอนศาสนาแก่ชาวฟิลิปปินส์ ต้องขึ้นอยู่กับหัวหน้าหรือตำแหน่ง "เจ้าคณะแขวง" แต่ในฐานะพระประจำแขวงตกอยู่ใต้อำนาจสังฆราช พระประจำจึงคัดค้านวิธีการนี้ สภาแห่งเทรนท์ (ค.ศ. 1564) เป็นผู้วางวินัยบัญญัติสิทธิของสังฆราชในการลงโทษและบทวินัยของสันตะปาปา สังฆราชซาลาซาร์ ผู้มีประสบการณ์มานานในเม็กซิโก ยืนยันอำนาจลงโทษของสังฆราชเมื่อปี ค.ศ. 1582 และข้าหลวงใหญ่สนับสนุน อย่างไรก็ตาม เขาได้ละทิ้งแผนการในทางปฏิบัติเพราะถูกพระประจำคัดค้าน ในปี ค.ศ. 1620 สังฆราชเซอร์ราโนพยายามเป็นครั้งที่ 2 ที่จะใช้บทวินัยบังคับ แต่แม้จะกราบทูลพระมหากษัตริย์ก็ไม่สมหวัง สังฆราชโพเบล็ทพยายามเป็นครั้งที่ 3 เพื่อยืนยันอำนาจของสังฆราชเหนือพระที่อยู่ประจำ แต่ต้องเลิกล้มเพราะราชสภาสนับสนุนคู่อริ และเขาไม่สามารถต่อสู้เพื่อหาทางออกในบั้นปลายเพราะมีพระฝ่ายนอก 59 องค์ที่เป็นฝ่ายต่อต้านกับพระที่อยู่ประจำ 254 องค์

ในปลายคริสต์ศตวรรษนั้น สังฆราชคามาโชถือโอกาสหยิบยกปัญหาขึ้นมาอีกครั้ง เมื่อทางพระร้องอุทธรณ์เพื่อต่อต้านการที่ราชสภาดำเนินการสอบสวนเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดิน สังฆราชตั้งใจจะช่วยเหลือหากพวกพระยอมรับบทบัญญัติอำนาจของสังฆราช แต่พวกพระปฏิเสธ สังฆราชจึงสนับสนุนผู้สอบสวนฝ่ายราชสภา ในปี ค.ศ. 1699 ทนายทางด้านศาสนาในกรุงมาดริดส่งคำประท้วงไปยังพระมหากษัตริย์ โดยยื่นข้อเสนอให้เลือกเอาระหว่างการยกเว้นจากการควบคุมของสังฆราชหรือถอดพระทั้งหมดออกจากการเป็นพระประจำ ในเมื่อมีพระนอกเขตอยู่เพียง 60 องค์ ในจำนวนพระทั้งหมด 800 องค์ พระเหล่านั้นจึงรู้สึกว่าตนมีเสียงเหนือกว่า

นอกจากนั้นในเดือนพฤษภาคมปี ค.ศ. 1700 พระมหากษัตริย์ทรงออกพระราชกฤษฎีกาสนับสนุนสังฆราช และในเดือนมกราคม ค.ศ. 1705 องค์สันตะปาปาทรงมีโองการยืนยันอำนาจตามคำเรียกร้องของสังฆราชคามาโช แต่ฝ่ายพระประจำมีชัยในที่สุด การต่อต้านของพระยังผลให้เกิดการอลหม่าน จนกระทั่งข้าหลวงใหญ่และราชสภาถอนการสนับสนุนสังฆราช สังฆราชดูเอสตราผู้รับตำแหน่งแทนในปี ค.ศ. 1707 รื้อฟื้นการต่อสู้ใหม่ ยืนกรานถือโองการสันตะปาปาโดยเด็ดขาด แต่ข่าวการต่อต้านทำให้พระเจ้าแผ่นดินทรงตกพระทัย จึงมีพระบรมราชโองการให้สังฆราชผัดผ่อนการดำเนินการทั้งหมดจนกว่าจะได้รับคำสั่งใหม่

ในปี ค.ศ. 1767 มีการรื้อฟื้นปัญหาขึ้นมาใหม่ เมื่อสังฆราช เด ซันดา จัสตา สั่งให้พระประจำตามแขวงเชื่อฟังวินัยบัญญัติ สังฆราชได้รับการสนับสนุนจากข้าหลวงใหญ่ เพื่อให้คำสั่งจากกรุงมาดริดศักดิ์สิทธิ์ขึ้น ทางองค์สันตะปาปามีโองการ 2 ฉบับสั่งให้ทางพระประจำยอมรับนับถือวินัยบัญญัติ ด้วยเหตุนี้ทางฝ่ายนิกายโดมินิกันในสภาจึงมีมติยอมรับความอารักขาของสังฆราช หลังจากหารือกันเป็นเวลานานก็ตกลงประนีประนอมและออกพระราชกฤษฎีกาในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1776 พระประจำยอมรับวินัยบัญญัติ แต่จากผู้มีอำนาจบังคับบัญชาเหนือตนเท่านั้น ส่วนวินัยบัญญัติของสังฆราชจำกัดวงอยู่กับทางวัดแขวงที่ทางพระฝ่ายนอกรับใช้อยู่

ในปี ค.ศ. 1768 พวกพระเยซูอิตถูกขับไล่ออกจากฟิลิปปินส์ด้วยเหตุผลเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ยุโรปโดยแท้ เป็นผลให้ปัญหาเพิ่มพระฝ่ายนอกเกิดความสำคัญขึ้น ฝ่ายนอกเข้ารับบรรจุแทนตำแหน่งเจ้าคณะแขวงที่ว่าง พระที่ได้รับการแต่งตั้งล้วนแต่เป็นชาวฟิลิปปินส์ และเพราะขาดตัวผู้เข้ารับคัดเลือก พระใหม่บางองค์ได้รับการฝึกหัดอบรมไม่พอเพียง และเป็นผู้ไม่เหมาะสมอย่างยิ่ง แม้ว่าข้าหลวงใหญ่แอนดาจะพบกุญแจแก้ปัญหาวินัยบัญญัติและตามคำแนะนำของเขาต่อพระมหากษัตริย์ ในปี ค.ศ. 1774 จึงได้มีพระราชกฤษฎีกาว่า เมื่อตำแหน่งเจ้าคณะแขวงว่างลงเมื่อใดจะต้องตกเป็นของพระฝ่ายนอก บรรดาพระประจำโกรธแค้นเป็นฟืนเป็นไฟขึ้นมาอีกครั้ง เห็นได้ชัดว่าเป็นเพราะตั้งพระที่มีคุณสมบัติด้อยได้มีผู้กราบทูลพระมหากษัตริย์ถึงความขมขื่นจนในปี ค.ศ. 1776 พระองค์จึงทรงล้มเลิกพระฝ่ายนอก ถือเป็นเรื่องเศร้าสลดแก่พระชาวฟิลิปปินส์ ในปี ค.ศ. 1804 เกิดเรื่องกระทบขึ้นอีก เมื่อมีการรื้อฟื้นสถาปนาพระประจำเป็นเจ้าคณะแขวงซึ่งเดิม

แย่งไปจากพวกเขา แต่สิ่งที่ร้ายแรงที่สุดเกิดในปี ค.ศ. 1861 เมื่อพวกเยซูอิตกลับเข้ามาในฟิลิปปินส์ใน ค.ศ. 1859 เพื่อทดแทนกับการที่พระรีคอลเล็กสูญเสียอำนาจในมินดาเนา วัดแขวงที่มั่นคงต่าง ๆ ในเขตมะนิลา ซึ่งเคยเป็นของพระฝ่ายนอกตกเป็นของพระเยซูอิต สถานการณ์เวลานี้แตกต่างกว่าในสมัยปี ค.ศ. 1776 พระฝ่ายนอกชาวฟิลิปปินส์ผู้ซึ่งได้รับการศึกษาดีมีความสามารถอย่างยิ่ง ต่างรู้สึกขมขื่นในการถูกใส่ร้ายป้ายสีเรื่องเชื้อชาติและถูกเหยียดด้านสติปัญญากับศีลธรรม ซึ่งเกิดขึ้นในการโต้เถียงขนาดร้าวฉาน

ความรู้สึกในแนวทางดังกล่าวมีผู้นำคือ คุณพ่อเปโดร เปเลซ ผู้คงแก่เรียน ซึ่งเป็นผู้รักษาการแทนสังฆราชประจำมะนิลาในเดือนเมษายน ค.ศ. 1862 เพียงเดือนหนึ่งก่อนหน้านั้น เขาได้กล่าวคำทัดทานรุนแรงต่อพระราชินีอิซาเบลลาที่ 2 ขอร้องให้ปรับปรุงแก้ไขพระราชกฤษฎีกาของปีก่อนที่มีคำสั่งโยกย้ายเจ้าคณะแขวง การขอร้องของเขาไม่ได้รับการนำพา แต่เขาก็ดำเนินการต่อไปโดยเป็นผู้นำการรณรงค์อย่างเข้มแข็งต่อต้านการกีดกันเชื้อชาติ เมื่อเขาเสียชีวิตเนื่องจากอุบัติเหตุแผ่นดินไหวในมะนิลาเมื่อวันที่ 3 มิถุนายน ค.ศ. 1863 คุณพ่อโฮเซ เบอร์กอส สาวกยังคงนำการก่อกวนอยู่ต่อไป ข้อเขียนชื่อ **บันทึกแด่ประชาชนสเปนผู้สูงศักดิ์** (Manifesto to the Noble Spanish People) ตีพิมพ์ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1864 ได้ดำเนินการอย่างแข็งขันมากในการโจมตีคำกล่าวที่ว่า ชนผิวขาวได้เป็นชนชาติที่เหนือกว่า แต่การต่อต้านก็ไม่สัมฤทธิ์ผล ในปี ค.ศ. 1870 ยังคงมีพระชาวฟิลิปปินส์บริหารวัดแขวงต่าง ๆ 181 วัดในจำนวน 792 วัด อย่างไรก็ตาม ในปีนั้น สังฆราชชาวสเปนแห่งกรุงมะนิลา เริ่มตระหนักถึงความไม่พึงพอใจต่อต้านพระประจำซึ่งก่อให้เกิดความรู้สึกเกลียดชังชาวสเปนหนักขึ้น จึงเขียนคำเตือนรุนแรงไปถึงผู้สำเร็จราชการสเปน กล่าวว่าความชั่วร้ายอันหนักที่มีผลเกี่ยวเนื่องก่อให้เกิดอันตรายในการปฏิบัตินั้น อาจเป็นผลมาจากความทุกข์ยากของพระฝ่ายนอก แต่สเปนก็ไม่ได้ทำอะไรอีกเช่นกัน อันที่จริงในปี ค.ศ. 1896 เมื่อขบวนการชาตินิยมระเบิดขึ้น ปัญหาพระฝ่ายนอกเป็นสาเหตุรุนแรงที่สุดประการหนึ่ง

การค้าทางเรือสร้างความมั่งคั่งให้แก่มะนิลาตั้งแต่ก่อนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 และขยายตัวไปอย่างรวดเร็วจนพวกพ่อค้าทางเซวิล และคาดิซ ซึ่งจัดการส่งสินค้าสเปนออกนอกประเทศไปอเมริกามานานเริ่มกังวลมากที่สินค้าด้านตะวันออกหลั่งไหลเข้าไป โดยเฉพาะผ้าแพรพรรณจากจีน เพราะจะกระทบกระเทือนการค้าของตนตลอดจนผลิตภัณฑ์ทางอุตสาหกรรม การส่งแร่เงินจำนวนมากจาก

อเมริกาของสเปนไปยังตะวันออกแทนที่จะส่งไปยังสเปน ยิ่งทำให้เกิดความกังวลใจยิ่งขึ้นไปอีก ดังนั้นในปี ค.ศ. 1593 สเปนใช้วิธีปิดประตูการค้าฟิลิปปินส์อย่างเข้มงวดจนกระทั่งปี ค.ศ. 1815 การค้าขายระหว่างฟิลิปปินส์กับดินแดนอเมริกาของสเปนต้องใช้เรือสินค้าของรัฐบาลเท่านั้น และมีมะนิลากับอะคาพุลโกในเม็กซิโกเป็นช่องทางผ่านทางเดียว ในปี ค.ศ. 1585 พระเจ้าฟิลิปที่ 2 พยายามยับยั้งการค้าทั้งหมดระหว่างจีนกับมะนิลา แต่ผู้สำเร็จราชการประจำเม็กซิโกไม่ยอมดำเนินการ ด้วยเหตุนั้นเขาจึงห้ามส่งสินค้าพวกผ้าแพรพรรณของจีนโดยทางเรือจากเม็กซิโกไปเปรูและดำเนินการค้าโดยตรงระหว่างสเปนและฟิลิปปินส์ เมื่อถึงปี ค.ศ. 1593 มีการวางกฎเกณฑ์ในเส้นทางติดต่อระหว่างมะนิลากับอะคาพุลโกว่า สินค้าขาออกจากมะนิลาไปเม็กซิโกจะต้องอยู่ในวงมูลค่าสูงสุด 250,000 เปโซ และสินค้าขาเข้าจากเม็กซิโกไปยังมะนิลา 500,000 เปโซ ขณะเดียวกันยอมให้เรือสินค้าเพียง 2 ลำผ่าน ถ้าพิกัดอัตราสินค้าแต่ละลำไม่เกิน 300 ตัน แต่พ่อค้ามะนิลาไม่สนใจไยดีกับการกำหนดวงจำกัด และทางเจ้าหน้าที่ฝ่ายอาณานิคมก็ทำเป็นไม่รู้เห็นการหลีกเลี่ยง เมื่อพระราชกฤษฎีกาที่ยืนยันออกมาไม่เกิดผล และทางฝ่ายพ่อค้าเซวิลและคาดิซขาดทุนย่อยยับ พระเจ้าแผ่นดินทรงมีบัญชาให้เปโดร เด ควิโรกาเดินทางไปสอบสวนในปี ค.ศ. 1635 อย่างไรก็ตามทรงวางข้อกำหนดเข้มงวดก่อให้ทางฝ่ายพ่อค้ามะนิลาคัดค้าน ไม่ยอมส่งสินค้าขึ้นเรือไปอะคาพุลโก และในปี ค.ศ. 1636 และ ค.ศ. 1637 การค้าทางเรือหยุดชะงัก การคัดค้านของฝ่ายนั้นชนะในที่สุด ในปี ค.ศ. 1640 มีพระราชกฤษฎีกาออกมาใหม่ กำหนดข้อจำกัดที่ใกล้เคียงความเป็นจริงกว่าเดิม โดยกำหนดสูงสุดระหว่าง 300,000 เปโซ และ 600,000 เปโซ และให้เรือสินค้า 2 ลำค้าขายมีพิกัดอัตราสินค้าลำละไม่เกิน 500 ตัน ในปี ค.ศ. 1734 พิกัดเพิ่มขึ้นเป็น 500,000 เปโซและ 1 ล้านเปโซ แต่เรือสินค้าลดลงเหลือลำเดียว

ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 เรือสินค้ามีระวางบรรทุกถัวเฉลี่ยจาก 300 ตันถึง 2,000 ตัน และติดอาวุธปืนลำละ 40 ถึง 60 กระบอก เรือส่วนใหญ่ต่อในฟิลิปปินส์โดยใช้ไม้เนื้อดีที่ไม่ผุกร่อนง่าย และมีเครื่องเคราที่ใช้เอ็นและใบเรือทำในท้องถิ่นดียอดเยี่ยมเช่นกัน ผู้ต่อเรือชาวฟิลิปปินส์ก็เป็นช่างฝีมือชั้นหนึ่ง ลูกเรือชาวฟิลิปปินส์เป็นพวกกะลาสีชั้นเยี่ยมในมหาสมุทรแปซิกฟิก ลูกเรือมีจำนวนระหว่าง 60 คน ถึง 100 คน และนอกจากนั้นยังบรรทุกผู้โดยสารไปถึง 400 คน โดยปกติในคริสต์ศตวรรษที่ 17 มักมีการเดินเรือข้ามแปซิฟิกปีหนึ่ง ๆ มากกว่า 2 ครั้ง อย่างไร

ก็ตาม ในปี ค.ศ. 1730 ลดลงเหลือ 2 ครั้ง แต่ค่าใช้จ่ายสูงเกินไป ทางการมะนิลาจึงจำกัดเหลือเพียงลำเดียวใช้บรรทุกแพรจีน ผ้าฝ้าย ผ้าลินิน เครื่องลายคราม เครื่องเทศ อำพัน ชะมด และเครื่องหอมไปเม็กซิโก จากเม็กซิโกพวกนั้นนำสิ่งต่างๆ เข้ามาแม้กระทั่งเงินเหรียญมูลค่า 1 ล้านถึง 3 ล้านเปโซ มากมายเกินขอบเขตที่กฎหมายกำหนดไว้ พายุได้ฝุ่นทำให้ขาดทุนมากตลอดจนการบรรทุกเกินอัตราหรือไม่ก็นายเรือหย่อนสมรรถภาพ เรือหลายลำตกไปอยู่ในมือชาวอังกฤษที่เป็นนักเสี่ยงโชค อีกหลายลำถูกกองเรือรบอังกฤษยึดระหว่างสงครามอังกฤษ–สเปนในคริสต์ศตวรรษที่ 18 การขาดทุนเหล่านี้ประกอบกับการจัดตั้งบริษัทของรัฐบาลฟิลิปปินส์ในปี ค.ศ. 1785 และการลักลอบค้าขายกับเม็กซิโกของพวกนักเสี่ยงโชคเอกชนชาวอังกฤษและอเมริกัน ทำให้การค้าผูกขาดทางเรือของสเปนหมดคุณค่าไปมาก จนกระทั่งเลิกล้มไปในเดือนเมษายน ค.ศ. 1815 เปิดโอกาสให้ฟิลิปปินส์ได้ติดต่อค้าขายกับเม็กซิโก แคลิฟอร์เนีย เปรู และเอกวาดอร์

การค้าทางเรือมีผลสำคัญมากต่อประวัติศาสตร์ฟิลิปปินส์ ชักจูงให้ชาวสเปนเข้ามาอยู่ในแถบมะนิลาไม่น้อย บรรดาเจ้าหน้าที่ต่างให้ความสนใจอยู่มาก จนกระทั่งละเลยเรื่องเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ผลสำคัญยิ่งกว่านั้นอยู่ตรงที่ว่าในระยะยาวแล้วได้กระชับความสัมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นระหว่างฟิลิปปินส์กับอเมริกา มะนิลาเป็นปากทางการค้ากับอเมริกาของสเปนและเป็นช่องทางทำให้เงินเปโซของเม็กซิโกหลั่งไหลมาสู่เอเชียตะวันออก แต่โดยที่เจาะจงอยู่แต่กับอเมริกา สเปนจึงพลาดหวังที่จะส่งเสริมการค้าระหว่างฟิลิปปินส์กับเอเชีย ฟิลิปปินส์มีความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจกับอเมริกามากกว่ากับเอเชีย

เหตุการณ์ในคริสต์ศตวรรษที่ 18 โดยเฉพาะข่าวที่น่าตะลึงพรึงเพริดเรื่องอังกฤษเข้าครอบครองมะนิลา ยังผลให้เริ่มนโยบายใหม่ คือ ละทิ้งการแยกตัวออกอยู่อย่างโดดเดี่ยว ซึ่งเริ่มปรากฏชัดระหว่างที่โฮเซ เด บาสโค วาร์กาส เข้าดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ (ค.ศ. 1778 – ค.ศ. 1787) คือได้เริ่มดำเนินแผนการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติของฟิลิปปินส์ขึ้นเป็นครั้งแรก และได้ก่อตั้งสมาคมเศรษฐกิจแห่งมิตรของประเทศขึ้นในปี ค.ศ. 1781 มีจุดมุ่งหมายส่งเสริมการเพาะปลูกพืชผลทุกชนิดที่เหมาะสมกับดินฟ้าอากาศของประเทศ เช่น คราม ฝ้าย ยาสูบ อบเชย พริกไทย อ้อย ไหม ปอ ชา กาแฟ และฝ้าย ในปีต่อมารัฐบาลผูกขาดยาสูบ โดยกำหนดให้ปลูกต้นยาสูบในบางท้องที่ภายใต้การแนะนำของรัฐบาล และขายให้กับรัฐบาลตามราคาที่กำหนด เนื้อที่ส่วนใหญ่ใช้เพื่อการเพาะปลูกพืชเหล่านี้ และฟิลิป-

ปีนส์กลายเป็นประเทศสำคัญในการผลิตใบยาสูบในภาคตะวันออก รายได้รัฐบาลเพิ่มขึ้นมากจนกระทั่งผลกำไรจากการผูกขาดทำให้ฟิลิปปีนส์มีเงินพอเลี้ยงตัวได้ระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในขณะเดียวกันการดำเนินการระบบผูกขาดเปิดโอกาสให้ข้าราชการฉ้อราษฎร์บังหลวงและกดขี่มากขึ้น และการผูกขาดอื่น ๆ ของรัฐบาลโดยเฉพาะเหล้าอุ่น ก่อความไม่สงบขึ้นทั่วไป

วาร์กัสต้องการให้ฟิลิปปีนส์เป็นอิสระจากเม็กซิโกในด้านเศรษฐกิจ ได้พิจารณาปัญหาจะให้มีการค้าโดยตรงระหว่างสเปนกับมะนิลาอยู่เป็นเวลาหลายปี ความจริงพระเจ้าฟิลิปที่ 5 (ค.ศ. 1700 – ค.ศ. 1746) ทรงตั้งบริษัทการค้าติดต่อกับมะนิลาผ่านทางแหลมกูดโฮป แต่ต้องล้มโครงการเพราะพ่อค้ามะนิลาประท้วง พระเจ้าชาร์ลส์ที่ 3 (ค.ศ. 1759 – ค.ศ. 1788) ทรงมีพระบรมราชโองการให้เปิดการค้าโดยตรง และในปี ค.ศ. 1766 ทรงจัดส่งเรือสินค้าหลวงบรรทุกสินค้ายุโรปอ้อมแหลมไปยังมะนิลา แม้พ่อค้ามะนิลาจะไม่ร่วมมือก็ยังคงปฏิบัติอยู่เป็นประจำปีจนถึงปี ค.ศ. 1783 ในปี ค.ศ. 1785 พระองค์ทรงก้าวไปไกลกว่านั้น โดยจัดตั้งบริษัทหลวงขึ้นในฟิลิปปีนส์ ทรงถือหุ้นใหญ่ และได้อภิสิทธิ์ทางการค้ากับมะนิลาแต่ฝ่ายเดียว ผลิตภัณฑ์จากฟิลิปปีนส์ส่งไปยุโรปโดยไม่ต้องเสียภาษีขาเข้า ส่วนหนึ่งของผลกำไรสุทธิของบริษัทเอาไว้เป็นทุนในกิจการอุตสาหกรรม แม้จะประสบผลในระยะแรก ๆ แต่ก็ต้องล้มเหลว เพราะพ่อค้าที่มีส่วนกับการค้าขายทางเรือต่อต้านตลอดจนการจัดการไม่ดี แต่ทว่าก่อให้เกิดผลดีแก่เศรษฐกิจของฟิลิปปีนส์โดยเฉพาะการลงทุนในโรงงานทอผ้า การผลิตพริกไทย เครื่องเทศ ตลอดจนอุตสาหกรรมคราม น้ำตาล และไหม

พระราชกฤษฎีกาลงวันที่ 6 กันยายน ค.ศ. 1834 ที่ได้สั่งยุบเลิกบริษัทหลวงนั้นได้เปิดท่าเรือมะนิลาสู่ตลาดโลก พ่อค้าสเปนซึ่งต้องกลับมารักษาข้อจำกัดการค้ากับฟิลิปปีนส์หลังจากอังกฤษเข้าปกครองยังคงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเหมือนเดิม แต่การประกาศเอกราชของเม็กซิโกในปี ค.ศ. 1821 และการแยกตัวออกในเวลาต่อมาบีบบังคับการควบคุมสเปนในมะนิลา การเป็นปรปักษ์กับชาวต่างประเทศเพิ่มความตึงเครียดขึ้น ในปี ค.ศ. 1800 มีพระราชกฤษฎีกากำหนดห้ามชาวต่างประเทศอาศัยอยู่ในฟิลิปปีนส์ แต่มีผลน้อยหลือเกิน ดังจะเห็นได้ว่าภายในเวลาไม่กี่ปีมีการประกาศพระราชกฤษฎีกาซ้ำอีกมากกว่าหนึ่งครั้ง ในปี ค.ศ.1828 มีการห้ามชาวต่างประเทศค้าปลีกย่อย หรือเดินทางไปตามเมืองต่าง ๆ เพื่อจุดประสงค์ทางการค้า ตอนปลายปี ค.ศ. 1857 กฎหมายต่อต้านชาวต่างประเทศถูกรื้อฟื้นขึ้น

อีก ชาวต่างประเทศถูกถือว่าเป็นศัตรูของพระผู้เป็นเจ้าและสเปน การที่เกิด "อหิวาตกโรคผลาญชีวิต" ในปี ค.ศ. 1820 เป็นสิ่งเตือนใจอย่างเลือนลางถึงวิธีที่สเปนสามารถดำเนินการทำให้กลุ่มชนบ้าคลั่งต่อต้านชาวต่างประเทศ แต่ถึงแม้จะมีการออกพระราชกฤษฎีกาต่อต้านครั้งแล้วครั้งเล่า ชาวต่างประเทศยังคงเข้ามาเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจของฟิลิปปินส์ หลังจากที่เปิดมะนิลาให้กับการค้าต่างประเทศในปี ค.ศ. 1834 ที่จริงพ่อค้าอเมริกันและอังกฤษแข่งขันกันมาก เพื่อครองความเป็นใหญ่ทางด้านการค้าที่นั่น ฝ่ายหลังชนะเนื่องจากมีธุรกิจเกี่ยวข้องกับการธนาคารและสถานีการค้าในฮ่องกง สิงคโปร์ และในอินเดีย จึงอยู่ในฐานะได้เปรียบในทางการค้ากับฟิลิปปินส์ การเปิดเกาะต่าง ๆ ให้กับการพาณิชย์ของโลก เป็นการพัฒนาที่เสริมสร้างการเกษตรกรรม ปอ และยาสูบในตลาดโลก สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวส่งเสริมการสร้างถนน สร้างสิ่งต่าง ๆ ที่อำนวยความสะดวกให้กับท่าเรือและงานท่าเรือ การพัฒนาการด้านบริการการไปรษณีย์และโทรเลขให้ทันสมัย ตลอดจนระบบการธนาคารที่ทันสมัย

ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ความเจริญทางวัตถุเหล่านี้ทำให้เกิดชนชั้นกลางขึ้นในหมู่ชาวฟิลิปปินส์ ส่วนมากเป็นพวกเลือดผสมจีนหรือสเปน ซึ่งมั่งคั่งสมบูรณ์พูลสุข การศึกษาดี มีแนวโน้มเอียงนิยมตะวันตก และสนใจส่งบุตรชายไปต่างประเทศเพื่อให้มีทัศนะกว้างขวาง บุคคลเหล่านี้ทำลายประเพณีดั้งเดิมที่แยกฟิลิปปินส์ออกจากโลกภายนอก ทั้งความคิดสมัยใหม่และลัทธิเสรีนิยมในคริสต์ศตวรรษที่ 19 กระตุ้นให้ประชาชนชาวฟิลิปปินส์เริ่มตื่นตัวทางการเมือง

ระยะเวลาที่สเปนครอบครอง การศึกษาในฟิลิปปินส์ตกอยู่ในอำนาจของคณะสอนศาสนาและฝ่ายพระเยซูอิต ซึ่งมีจุดมุ่งหมายที่จะเผยแพร่คริสต์ศาสนาและวัฒนธรรมสเปนโดยใช้สอนเป็นภาษาสเปน โรงเรียนระดับต่ำสุดเป็นโรงเรียนวัดแขวงตั้งขึ้นบนเกาะซีบูเป็นแห่งแรกในตอนต้นปี ค.ศ. 1565 มีโรงเรียนชายในระดับมัธยมหลายโรง ซึ่งทางฝ่ายพระเป็นผู้จัดการเปิดแห่งแรกขึ้นในกรุงมะนิลาในปี ค.ศ. 1589 พระยังเป็นผู้นำในการศึกษาชั้นสูงเมื่อวิทยาลัยแซน อิกนาซิโอได้รับการรับรองจากฝ่ายสันตะปาปาให้เป็นมหาวิทยาลัยในปีค.ศ. 1681 ต่อมาสันตะปาปา อินโนเซนต์ที่ 10 ยอมรับรองแซนโตโทมัสที่พระฝ่ายโดมินิกันจัดตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1645 และได้เป็นมหาวิทยาลัยฟิลิปปินส์ในปี ค.ศ. 1870 มีวิทยาลัยหญิงหลายแห่งที่ตั้งขึ้นเกี่ยวข้องกับสำนักชี แต่จนกระทั่งถึงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษ

ที่ 19 สเปนให้การศึกษาแก่คนจำนวนน้อยมาก และมีชาวฟิลิปปินส์ไม่กี่คนที่ได้รับการศึกษาในขั้นมัธยม

หลังจากเม็กซิโกแยกตัว ทำให้ฟิลิปปินส์ติดต่อโดยตรงกับสเปน ชาวฟิลิปปินส์จำนวนมากถูกชาวสเปนย้อมจิตใจเรื่องเสรีนิยมที่กำลังตื่นตัวอยู่ในยุโรปแง่คิดในด้านการศึกษาที่ว่าการศึกษาเป็นเสมือนเครื่องมือของศาสนาเกิดมีคู่แข่ง และขณะเดียวกันมีการเรียกร้องให้ขยายวงการศึกษา นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1770 มีการพิจารณาจัดรูประบบการศึกษาขั้นต้นของประชาชนเป็นครั้งเป็นคราว ในที่สุดก็มีการกำหนดข้อบังคับในปี ค.ศ. 1863 ได้มีประกาศกฤษฎีกาในปี ค.ศ. 1839 ให้จัดตั้งคณะกรรมการการศึกษาโดยยึดถือข้อกำหนดการศึกษาแผนใหม่ แต่ตั้งขึ้นจริงจังในปี ค.ศ. 1855 หลังจากใช้เวลาพิจารณาถึง 6 ปี เพราะสเปนไม่ตั้งใจรีบช่วยให้ชาวฟิลิปปินส์ปลดเปลื้องอิสรภาพ

บทบัญญัติวางไว้ว่าศูนย์กลางทุกๆ เมืองจะต้องมีโรงเรียนประถมสำหรับเด็กชายและเด็กหญิงอย่างน้อย 1 แห่ง เป็นการศึกษาบังคับและไม่เสียค่าบริการสำหรับคนยากจน พระประจำแขวงเป็นศึกษานิเทศก์ประจำถิ่น คณะกรรมการจังหวัดประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายพระ มีสังฆราชแห่งมะนิลาเป็นองค์ประธาน มีอำนาจดำเนินระบบการศึกษา จัดเปิดโรงเรียนสามัญเพื่อฝึกหัดอบรมครู โรงเรียนแรกเปิดสำหรับครูชายในกรุงมะนิลาในปี ค.ศ.1865 จำนวนโรงเรียนและนักเรียนที่ปรากฏตามหลักฐานต่าง ๆ มักไม่ตรงกัน แต่ปรากฏว่า ตอนปลายสมัยสเปนปกครองฟิลิปปินส์มีโรงเรียนหลวงราว ๆ 2,150 โรง และมีนักเรียนกว่า 200,000 คน เมื่อปี ค.ศ. 1843 ก่อนเริ่มระบบการศึกษานั้น มีผู้สำรวจชาวสเปนผู้หนึ่งย้ำว่าเมื่อเทียบอัตราส่วนกันแล้ว จำนวนผู้อ่านออกเขียนได้ในฟิลิปปินส์มากกว่าในสเปนเสียอีก มาถึงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ฟิลิปปินส์จึงล้ำหน้าทางการศึกษากว่าประเทศใด ๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะการศึกษาของสตรี และกล่าวกันว่ามีโรงเรียนดีกว่าที่สเปนจัดตั้งขึ้นไม่ว่าแห่งใดในอเมริกา การเผยแพร่ภาษาสเปนและละตินช่วยให้ฟิลิปปินส์ใกล้ชิดกับยุโรปมากกว่าเอเชีย ด้วยเหตุนั้นฟิลิปปินส์จึงดูเหมือนแยกตัวออกจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งทางวัฒนธรรมและเศรษฐกิจจนไม่มีแห่งอื่นใดที่วัฒนธรรมตะวันตกและคริสต์ศาสนาจะมีอิทธิพลสะท้อนอย่างล้นเหลือ และก็ไม่มีแห่งอื่นใดเช่นกันที่มีขบวนการชาตินิยมตามสมัยนิยมจะ

มีพลังอันแข็งแกร่งเท่าในฟิลิปปินส์

การต่อต้านการปกครองของสเปนด้วยกำลังไม่เคยสิ้นสุดในฟิลิปปินส์ พวกโมโรแห่งมินดาเนาและผู้สืบเชื้อสายซูลูไม่ยอมรับรู้การปกครองของสเปนมาแต่ต้น และกล้าหาญชาญชัยต่อต้านความพยายามของสเปนที่จะเข้าปกครองพวกตน ราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ 17 พวกนี้ต่อสู้สเปนหนักหน่วงจนทางฝ่ายสเปนต้องตกเป็นฝ่ายป้องกัน ถึงกับทิ้งที่มั่นในไต้หวันหันมาป้องกันภยันตรายจากมินดาเนาแห่งเดียว จนกระทั่งปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมื่อสเปนใช้เรือและอาวุธทันสมัยบีบบังคับให้ชาวซูลูผู้กล้าหาญต้องพ่ายแพ้ ซึ่งเซ็นสัญญาสงบศึกกับโมโร สุลต่านยอมจำนนและยอมรับการปกครองของสเปนในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1878

มีความพยายามครั้งแล้วครั้งเล่าที่จะขจัดอำนาจสเปนทุกแห่งในดินแดนที่สเปนครอบครอง มีขบวนการใหญ่พอสมควรกว่า 100 ครั้ง ในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ความไม่พอใจซึ่งเกิดจากการช่วงชิงอำนาจกับฮอลันดาเป็นเวลานานเป็นต้นเหตุสำคัญของความยุ่งยาก แต่ไม่ลุกลามทั่วไป และอำนาจของสเปนก็ยังไม่เคยถูกคุกคามอย่างจริงจัง ความยุ่งยากในท้องถิ่นต่าง ๆ มักเกิดจากการบีบบังคับในเรื่องแรงงาน ความโอ้เอ้ของฝ่ายปกครองในเรื่องจ่ายเงินค่าบริการหรือสินค้า และอำนาจกดขี่ต่าง ๆ มีอยู่บ้าง อย่างเช่น การกบฏโบฮอล ในปี ค.ศ. 1621 และการจลาจลเลเต้ซึ่งตามติดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจลาจลในปี ค.ศ. 1660—ค.ศ. 1661 ในพันกาซินันและอิโลคอส มีจุดประสงค์ต่อต้านสเปน และรื้อฟื้นสิ่งที่ทางฝ่ายวัดเรียกว่า "สัทธิบ่าเถื่อน" ผู้คนในแถบต่าง ๆ ของเกาะเฝ้าดูการกบฏด้วยความเห็นอกเห็นใจ แต่ความอิจฉาริษยาในระหว่างภูมิภาคทำให้ชาวสเปนสามารถกวาดล้างการกบฏแต่ละครั้งได้ โดยความช่วยเหลือของ "ชาวอินเดียผู้เป็นมิตร" และอาศัยกำลังทหารสเปนเพียงหยิบมือเดียวเท่านั้น ในโบฮอลในปี ค.ศ. 1774 มีการกบฏแตกต่างไปจากธรรมดาขึ้น เริ่มจากพระผู้ช่วยสอนศาสนาในแขวงวัดหนึ่งไม่ยอมให้ฝังศพในสุสานของวัด พวกกบฏ 3 พันคนภายใต้การนำของฟรานซิสโก ดากาฮอย น้องชายของผู้ตายฆาตกรรมพวกพระ หลบหนีซุกซ่อนอยู่ตามภูเขาและตอบโต้ผู้ปราบปรามได้ทุกครั้ง ดากาฮอยจัดตั้งการปกครองอิสระขึ้น จนถึงปี ค.ศ. 1829 หลังจากตัวเขาถึงแก่กรรมไปแล้วตั้งนาน เหล่าสมุนของเขาเพิ่มจำนวนขึ้นในราว 2 หมื่นคน และหลังจากการต่อสู้กันอย่างหนักหน่วง ผู้รักชาติเป็นฝ่ายจำนนและยอมรับการอภัยโทษ มีผู้รอดชีวิต 19,420 คน

ความไม่พึงพอใจต่อการครอบครอง การขัดแย้งทางกฎหมายเรื่องที่ดินของชาวฟิลิปปินส์ โดยคำสั่งทางศาสนา ก่อให้เกิดการจลาจลติดต่อกันทั่วไป ในปี ค.ศ. 1745—ค.ศ.1746 ในเมืองรอบ ๆ กรุงมะนิลามีบัลคาน บาตันกัส ลาคูนา คาไวท์และริซาล เกิดเหตุการณ์ร้ายแรง จนกระทั่งพระเจ้าฟิลิปที่ 6 ทรงแต่งตั้งผู้ไต่สวนนายหนึ่งพิจารณาข้อกล่าวหาเกี่ยวกับฝ่ายพระ อย่างไรก็ตาม พระปฏิเสธไม่ยินยอมที่จะมอบกรรมสิทธิ์ที่ดินให้กับผู้พิพากษาฝ่ายฆราวาส และถึงแม้จะถูกตัดสินที่จะยึดที่ดิน และการตัดสินถูกระงับไว้โดยการอุทธรณ์ของทางฝ่ายราชสภาและฝ่ายสภาของพวกอินดิสในกรุงมะนิลา พวกเขาก็ไม่ยอมมอบให้ และชนะคดีในที่สุด

การที่อังกฤษครอบครองมะนิลา (ค.ศ. 1762—ค.ศ. 1764) และการที่สเปนแพ้อย่างง่ายดาย ก่อให้เกิดการกบฏขึ้นบ่อย ๆ ครั้งสำคัญที่สุดเกิดในเขตแคว้นทางอิโลคอส มีดิเอโก ซิลัง เป็นผู้นำ เหตุเกิดจากการขอเลิกส่งบรรณาการ เพราะสเปนไม่อาจป้องกันประเทศเขาได้ เขาจึงเสนอขอนำกำลังพวกอิโลโคต่อต้านอังกฤษ เมื่อสเปนปฏิเสธคำเรียกร้อง ดิเอโก ซิลัง ประกาศตั้งวิแกนเป็นเมืองหลวงของรัฐบาลอิสระ สามารถยึดมั่นการต่อต้านได้เป็นเวลาเกือบ 1 ปี ซิลังถูกลอบสังหารชีวิต แต่ภรรยาผู้กล้าหาญของเขา คือ **'อิโลคาโน โจน ออฟ อาร์ก'** ต่อต้านอยู่ได้หลายเดือน จนกระทั่งถูกตามล่าและถูกจับตัวได้โดยหน่วยจู่โจมฟิลิปปินส์ที่ยังมีความจงรักภักดีต่อสเปน ยังมีการจลาจลเกิดขึ้นในขณะนั้นอีกประมาณ 12 ครั้ง แต่การดำเนินการอย่างรุนแรงของผู้สำเร็จราชการแอนด้า กอปรกับการช่วยเหลือฝ่ายกำลังของพระและชาวฟิลิปปินส์ที่จงรักภักดี ทำให้กบฏพ่ายแพ้ทุก ๆ ครั้ง ถึงแม้จะมีผู้นำปฏิวัติในสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 และ 18 อยู่มาก ที่ยังได้รับการยกย่องเป็นวีรบุรุษของชาติ โดยเนื้อแท้แล้วในรูปลักษณะเป็นการปฏิวัติในท้องถิ่น และกล่าวกันว่า ต้องใช้เวลากว่า 250 ปี ภายใต้การปกครองของสเปนที่ความรู้สึกชาตินิยมของฟิลิปปินส์จะเป็นเพื่อประเทศชาติอย่างแท้จริง[1]'

ในช่วงระยะคริสต์ศตวรรษที่19เป็นระยะที่ความรู้สึกที่จะก่อการจลาจลของคนฟิลิปปินส์ทวีมากขึ้น การจลาจลนั้นเนื่องจากความเลวร้ายของระบบผูกขาดตลอดถึงการละโมบของฝ่ายศาสนา ความเคลื่อนไหวทุกแห่งหนในสเปนและอเมริกาของสเปนเริ่มมีอิทธิพล อย่างเช่น การกบฏซาร์ตในปี ค.ศ. 1815 เกิดจาก

---

[1] J.L. Phelan, **Hispanization of the Philippines** (1959), หน้า 151.

พระราชกฤษฎีกาของพระเจ้าเฟอร์ดินันด์ที่ 7 ทรงเลิกรัฐธรรมนูญเสรีนิยมของสเปน ปี ค.ศ. 1812 การกบฏโนวาเลส ปี ค.ศ. 1823 ที่พวกกบฏชาวฟิลิปปินส์เกือบยึดมะนิลาได้นั้นเกิดจากการเหยียดหยามเรื่องเชื้อชาติภายในกองทัพ การรังเกียจเรื่องเชื้อชาติของพระเป็นสาเหตุการกบฏในปี ค.ศ. 1841–ค.ศ. 1842 และเป็นสาเหตุของการกบฏในค่ายทหารตากาล็อก ในปี ค.ศ. 1843 การกบฏเหล่านี้ล้มเหลวเหมือนกบฏในระยะแรกด้วยเหตุผลเดียวกัน นั่นคือการขาดความสามัคคีในชาติ และไม่มีผู้นำการปฏิวัติคนใดเป็นตัวแทนของชาติได้ แต่การปฏิวัติเหล่านี้มีความสำคัญอย่างใหญ่หลวงเพราะเป็นเครื่องแสดงถึงความกระหายเอกราช และข้อนี้ทำให้ความภาคภูมิใจ ความอดกลั้น และความละโมบในระเบียบทางศาสนาของสเปนได้รับผลกระทบกระเทือนอย่างลึกซึ้ง

ความรู้สึกในเรื่องชาติยังคงอยู่ แต่ค่อนข้างเฉื่อยชาที่จะแสดงออกมาให้เกิดผล ลักษณะทางภูมิศาสตร์ของเกาะต่าง ๆ เป็นอุปสรรคอันใหญ่หลวงต่อการรวบรวมกำลัง แต่ราวกลางคริสต์ศตวรรษก็ยังมีปัจจัยร่วมกันในขบวนการชาตินิยมชาวฟิลิปปินส์ทั้งหลายล้วนมีเชื้อชาติเดียวกัน วัฒนธรรมเดียวกัน และมีความเกลียดชังอำนาจสเปนร่วมกัน นโยบายการปกครองของสเปนมีส่วนช่วยให้เกิดความสามัคคี โดยวิธีจัดตั้งรัฐบาลกลางขึ้นเป็นครั้งแรกและโดยการเผยแพร่คริสต์ศาสนาและอารยธรรมสเปน การเปิดประเทศฟิลิปปินส์แก่ตลาดการค้าของโลก และชนชั้นกลางหัวใหม่ชาวฟิลิปปินส์เป็นปัจจัยในขบวนการชาตินิยม และชนชั้นกลางเหล่านี้ ได้มาเป็นผู้นำของขบวนการดังกล่าว

การเคลื่อนไหวเกิดจากการปฏิวัติสเปนในปี ค.ศ. 1868 ซึ่งโค่นพระนางอิซาเบลลาที่ 2 กฎหมายต่าง ๆ ที่ขัดแย้งและคำสั่งเกี่ยวกับศาสนาถูกยกเลิก ได้มีการเลือกตั้งและให้เสรีภาพแก่หนังสือพิมพ์ ผลสะท้อนนี้ตกลงมาถึงในประเทศฟิลิปปินส์ คือ เจ้าหน้าที่อาณานิคมที่มีทัศนะโอนเอียงไปทางประชาธิปไตยถูกส่งไปยังเกาะต่าง ๆ และมีการปฏิรูปฝ่ายการบริหารไปในแนวปกครองตนเอง หนังสือพิมพ์ตลอดจนหนังสือต่าง ๆ เกี่ยวกับทัศนะเสรีนิยมตามแบบยุโรปมีจำหน่ายอย่างเปิดเผย เดอ ลา ทอร์ ข้าหลวงใหญ่หัวเสรีนิยมเลิกการตรวจตราข่าว ให้เสรีภาพในการถกเถียง และนำความคิดใหม่ ๆ ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างมวลมนุษย์กับรัฐบาลและประชาชาติมาใช้

ล่วงรู้เรื่องสมาคมคาติปูนันและแผนการปฏิวัติ ในระหว่างเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1896 รัฐบาลพยายามที่จะสืบหาร่องรอยโบนิฟาซิโอ และผู้ร่วมมือของเขา การต่อสู้อย่างประปรายจึงเริ่มขึ้น จากนั้นการกบฏทั่วประเทศปะทุขึ้นตามลำดับ บ้านเมืองกลายเป็นดินแดนน่าสยดสยอง โฮเซ ริซัล ถูกไต่สวนด้วยข้อหากบฏ ปลุกบั๊นให้เกิดการกบฏ และถูกประหารเมื่อวันที่ 30 ธันวาคม ค.ศ. 1896 การตายของเขาทำให้ขบวนการปฏิวัติรุนแรงขึ้น แต่ขบวนการเบื้องต้นรวมทั้งการยึดกรุงมะนิลาล้มเหลว และโบนิฟาซิโอหลบไปซุกซ่อนอยู่ตามภูเขามอนทัลบัน ในลูซอนทางเหนือ นอกจากนั้น กบฏสำคัญนำโดยอะกวินัลโด ในแคว้นคาไวท์เพื่อต่อต้านโพโลวิยา ข้าหลวงใหญ่คนใหม่ผู้เดินทางมาพร้อมด้วยกำลังเสริมในเดือนธันวาคมต้องล้มเหลวด้วยแม้จะสู้รบต่อต้านเต็มที่อย่างจนตรอก

โบติฟาซิโอจัดตั้งรัฐบาลปฏิวัติที่เตเจรอส แต่การยืนหยัดอย่างกล้าหาญของอะกวินัลโดในการต่อสู้ที่คาไวท์พิสูจน์ได้ว่าเป็นผู้นำการทหารดีกว่า ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1897 ที่ประชุมสภาปฏิวัติที่เตเจรอสจึงเลือกให้เขาเป็นประธานาธิบดีแห่งสาธารณรัฐฟิลิปปินส์ โบนิฟาซิโอผู้นำที่ถูกปลดพยายามก่อตั้งรัฐบาลต่างหากที่ลิมบอน แต่ถูกจับพร้อมด้วยบรรดาน้องชาย ถูกศาลทหารซึ่งแต่งตั้งโดยอะกวินัลโดตัดสินประหารชีวิต

อย่างไรก็ตาม การปฏิวัติของอะกวินัลโดไม่อาจต่อต้านกับกำลังของสเปนซึ่งมีอาวุธดีกว่า ในเดือนกรกฎาคมปี ค.ศ. 1897 อะกวินัลโดจึงหลบหนีไปซ่อนอยู่ในบุลาแคน ในระยะนั้นดูเหมือนมีโอกาสจะเจรจากันได้โดยสันติวิธี และด้วยเหตุที่โพโลวิยานักรบพันจากตำแหน่งเพราะล้มเจ็บ เฟอร์นานโด พริโม เด ริเวอรา ผู้สืบตำแหน่งแทนพยายามใช้วิธีทางการทูต อะกวินัลโดได้รับการติดต่อเจรจาให้ผ่อนคลายข้อเรียกร้องของเขาลงมาก แต่ถึงอย่างนั้นทางการสเปนก็ไม่อาจยอมรับได้ ท้ายที่สุดในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1897 มีการตกลงทำสนธิสัญญาไบแอคนา-บาโต ยุติการปฏิวัติ บรรดาผู้นำต่างสมัครใจลี้ภัยไปอยู่ฮ่องกง ทางฝ่ายสเปนยอมจ่ายเงิน 8 แสนเปโซ โดยจ่ายเป็นงวด ๆ เพื่อตอบแทนกับการยอมจำนนวางอาวุธ และรัฐบาลสเปนยอมให้เงินค่าทำขวัญแก่ครอบครัวผู้ประสบความเสียหายจากภัยสงครามอีก 9 แสนเปโซ

ไม่นานข้อตกลงก็ถูกทำลาย เมื่ออะกวินัลโดและคณะในฮ่องกงได้รับเงินงวดแรก 4 แสนเปโซ ก็เอาไปใช้ซื้ออาวุธใหม่ๆ ฝ่ายพริโม เด ริเวอรา แบ่งเฉลี่ย

เงินสดส่วนน้อยให้กับผู้ได้รับเคราะห์กรรมจากสงคราม และไม่เคยจ่ายเต็มตามสัญญา และไม่ทำสิ่งใดเพื่อปฏิรูปตามหัวข้อที่เคยเจรจา ถึงแม้จะไม่ได้บัญญัติไว้ในเงื่อนไขตาม "สนธิสัญญา" ก็ตาม กรณีการขาดความซื่อสัตย์ของทั้งสองฝ่ายทำให้เกิดการจลาจลขึ้นอีกในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1898 และไม่นานต่อจากนั้น มีการจัดตั้งรัฐบาลปฏิวัติโดยการนำของนายพลฟรานซิสโก มาคาบูลอส ตรงภาคกลางของลูซอน นี่คือสถานการณ์ของฟิลิปปินส์ในบีที่กองเรือรบสเปนถูกกองเรือรบอเมริกันของพลเรือจัตวาดิวอี้ จมในอ่าวมะนิลา เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม

บทที่ 41
ชีวิตใหม่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 เกิดปัจจัยสำคัญใหม่ ๆ ขึ้นในวิวัฒนาการประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศต่าง ๆ ในเอเชียเริ่มนึกถึงตนเองอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน เกิดความปั่นป่วนขึ้นทำนองเดียวกับสมัยฟื้นฟูศิลปวิทยาการของยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่ 15 และ 16 ผิดกันตรงที่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การต่อต้านประเพณีนิยม การนำความคิดและวิธีการใหม่ ๆ ตลอดจนการล้มล้างระเบียบสังคมแบบเจ้าขุนมูลนาย เป็นผลมาจากการบีบบังคับของการที่ต่างชาติเข้ามาครอบครองทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ ตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ทุก ๆ ประเทศนอกจากไทยตกอยู่ภายใต้การครอบครองของยุโรป และแม้กระทั่งเอกราชของไทยซึ่งถูกฝรั่งเศสคุกคามในปี ค.ศ. 1893 ก็ยังอยู่ในห้วงอันตราย

ชาวยุโรปเริ่มเข้ามามีอำนาจตั้งแต่ ค.ศ. 1511 เมื่ออัลบูเคอร์กตีได้เมืองมะละกา แต่ประเทศต่างๆในยุโรปในคริสต์ศตวรรษที่16และ17ยังไม่อยู่ในฐานะที่จะครอบครองดินแดนที่อยู่ห่างไกลจากประเทศตนได้ หรือไม่ก็ไม่เกิดความละโมบอยากได้แต่ต้น จึงเพียงมาสร้าง "คลังสินค้า" มุ่งหวังจะผูกขาดการพาณิชย์ ไม่ยอมรับผิดชอบดำเนินการเพื่ออำนาจการเมือง ประเทศเหล่านี้คงอำนาจทางการค้าอยู่ได้เพราะมีกำลังทางเรือ และมีป้อมค่าย พร้อมด้วยกองทหารอยู่ ในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 17 พวกโปรตุเกสได้อำนาจทางการเมืองเช่นเดียวกับพวกฮอลันดา แต่ไม่ปกครองดินแดนโดยตรง หากปกครองผ่านชาวพื้นเมือง คือแทบจะไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสถาบันพวกพื้นเมือง ถึงแม้จะเกี่ยวข้องในเรื่องเศรษฐกิจค่อนข้างมากในบางแห่ง

พวกโปรตุเกสตั้งใจจะทำสงครามศาสนาต่อต้านพวกไม่มีศาสนา แต่พวกมิชชันนารีประสบความสำเร็จน้อยในการต่อต้านฝ่ายอิสลามและฝ่ายพุทธศาสนาลัทธิเถรวาท ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 15 ฮอลันดาและอังกฤษไม่ยอมยุ่งเกี่ยวกับศาสนาที่มั่นคงอยู่แล้ว ผิดกับฝรั่งเศสที่วางแผนการใหญ่ให้บาทหลวงคาทอลิกเข้าไปเผยแพร่ศาสนาโดยใช้อยุธยาเป็นศูนย์กลางในกลางศตวรรษที่ 17 แต่โครงการของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ที่จะเปลี่ยนศาสนาของคนภาคตะวันออกไกลต้องพบ

อุปสรรค เพราะไปพัวพันกับการเมืองมากขึ้น เป็นการเร้าใจให้เกิดกระแสต่อต้านฝรั่งอย่างรุนแรงขึ้นในไทยจนถึงสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศอื่น ๆ ในแผ่นดินใหญ่เอเชียก็เช่นเดียวกัน ที่เห็นได้ชัดคือ พม่า อันหนำและตังเกี๋ย ต่างโน้มเอียงเช่นเดียวกันมากขึ้น คือไม่ไว้ใจการดำเนินการทุกอย่างของชาวตะวันตก

คริสต์ศตวรรษที่19 เปิดยุคใหม่ของอิทธิพลยุโรป มีการท้าทายอำนาจกดดันของยุโรปมากกว่าเดิม เมื่อประเทศต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้หวงแหนอิสรภาพของตนยิ่งขึ้น ระยะนั้นเป็นเวลาที่ฝ่ายตะวันตกเข้ามามีอำนาจทางการเมืองและยึดครองดินแดนได้อย่างรวดเร็ว อังกฤษ ฝรั่งเศสและเนเธอร์แลนด์เข้ามามีอาณานิคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สถานการณ์ทั้งหมดจึงเปลี่ยนแปลงไป บริษัทพาณิชย์ใหญ่ๆ ตลอดจนผู้อำนวยการบริษัทลงทุนของยุโรปในระยะแรกๆ หมดอำนาจไป เจ้าหน้าที่ฝ่ายรัฐบาลเข้ามาแทนพวกพ่อค้า เก็บรายได้จากกำไรการค้าส่วนภายในประเทศนั้น คณะรัฐมนตรีเข้ามาดำเนินการควบคุมแทนคณะผู้อำนวยการของบริษัท

ได้มีการสำรวจทรัพยากรธรรมชาติอย่างกว้างขวาง ชาวต่างประเทศแต่ไม่ใช่ชาวยุโรปทั้งหมดมาลงทุนเพิ่มขึ้นในอัตราที่ไม่เคยมีมาก่อน การพัฒนาเศรษฐกิจโดยเฉพาะภายในประเทศดำเนินไปอย่างรวดเร็ว ในบางกรณีรีบร้อนเกินไป ทำให้เกิดผลสะท้อนต่อชีวิตคนพื้นเมืองอย่างพลิกหน้ามือเป็นหลังมือ ผู้ผลิตกลับต้องมาพึ่งตลาดภายนอก เกิดปัญหาหนี้สินทางเกษตรกรรมเพิ่มพูนขึ้น การอพยพของคนต่างชาติโดยเฉพาะชาวจีนและชาวอินเดียก่อให้เกิดความไม่พอใจอย่างรุนแรง พร้อมทั้งมีปัญหาขั้นวิกฤตขึ้น บางขณะชนพื้นเมืองดั้งเดิมของ 'อาณานิคม' หมดหวัง เมื่อเห็นตนตกอยู่ใต้อิทธิพลทางเศรษฐกิจของคนต่างชาติโดยสิ้นเชิง ความรู้สึกในสภาพการณ์อันตรายเช่นนี้ กระตุ้นให้การเคลื่อนไหวเพื่อเอกราชของชาติดำเนินไปเร็วขึ้นในระยะครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20

ฝ่ายตะวันตกตอบโต้การท้าทายเพื่อชาตินิยมด้วยความเห็นใจและเข้าใจ เมื่อต้นปี ค.ศ. 1900 ฮอลันดาประกาศยอมรับ"แนวทางใหม่" อย่างเปิดเผย กล่าวคือ ยอมให้การปกครองหมู่เกาะอินโดนีเซียเป็นของชาวอินโดนีเซีย ทางฝรั่งเศสกำหนดการดำเนินงานของตนว่าเป็นรูปลักษณะเพื่อส่งเสริมอารยธรรม ฝ่ายอังกฤษตอบสนองความตื่นตัวทางการเมืองในอินเดียโดยสัญญาว่า จะสอนชาวพื้นเมืองให้รู้จักปกครองตนเองตามวิถีประชาธิปไตยตะวันตก และจะแนะนำไปเป็นขั้น ๆ

ตามลำดับ มหาอำนาจทั้งสามขยายขอบเขต และให้เสรีในการบริหารอาณานิคม ด้วยการส่งเสริมสวัสดิการสังคมเหมือนกับการพัฒนาที่ดำเนินอยู่ในประเทศตน ตลอดจนสนับสนุนการขยายการศึกษาแบบยุโรป อย่างไรก็ตามในกรณีมลายูของอังกฤษ ไม่มีการเคลื่อนไหวทางชาตินิยมอย่างรุนแรง จนกระทั่งหลังสงครามโลกครั้งที่สอง แนวนโยบายใหม่ ๆ ที่วางไว้จึงล้มเหลวที่จะชักนำให้ชาติเหล่านั้นนิยมหรือชื่นชมการเข้าครอบครองของมหาอำนาจ

ขบวนการชาตินิยมในพม่า อินโดจีน และอินโดนีเซียเข้าขั้นตึงเครียดหลังจากได้รับอิทธิพลจากวิวัฒนาการต่าง ๆ ในเอเชีย เช่น กบฏบอกเซอร์ในประเทศจีนใน ค.ศ. 1899 การตื่นตัวของญี่ปุ่น การที่ญี่ปุ่นรบชนะรุสเซียเมื่อปี ค.ศ. 1905 การปฏิวัติของจีนใน ค.ศ. 1911 การจัดตั้งพรรคก๊กมินตั๋งของ ดร. ซุนยัดเซ็น การที่พรรคสวราชเข้ามามีอำนาจในสภาแห่งชาติอินเดีย การยืนหยัดต่อสู้ของมหาตมะคานธี และการเปิดฉากขบวนการอหิงสาต่อต้านการปกครองของอังกฤษในอินเดีย เรื่องเหล่านี้เร่งเร้าให้ชาวเอเชียกระตือรือร้นที่จะปลดแอกของตน

อย่างไรก็ดี ขบวนการชาตินิยมมิได้จำกัดวงอยู่ในเอเชีย การประชุมสันติภาพที่แวร์ซายส์หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง เปรียบเสมือนแรงผลักดันฝากาอันระอุเดือดของลัทธิชาตินิยมในยุโรป แผนที่ใหม่ของยุโรปนั้นถือได้ว่า มีการยอมรับหลักการของรัฐประชาชาติ แม้ว่าสันนิบาตชาติจะทำหน้าที่คุ้มครองอย่างผิวเผินให้พ้นจากอำนาจของความคิดที่ลึกซึ้งกว่า ที่เรียกว่า "ความหลงตัวว่าเป็นยักษ์ใหญ่" ลัทธิชาตินิยมและโดยเฉพาะลัทธิของชาติเล็ก ๆ กลายเป็นหัวข้อสำคัญในการพิจารณา และเมื่อชาวพม่า เวียดนาม และอินโดนีเซียเพิ่มจำนวนมากขึ้น และได้รับการศึกษาตามมาตรฐานยุโรปในประเทศของตนหรือไปรับการศึกษาต่อในสถานศึกษาที่มีชื่อในยุโรป ก็ดูดซึมเอาความคิดทางการเมืองแบบตะวันตกมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

จากการศึกษาประวัติศาสตร์ตะวันตก พวกเหล่านี้ได้เรียนรู้ถึงการต่อสู้ทางรัฐธรรมนูญของอังกฤษ สงครามกู้อิสรภาพอเมริกา และการปฏิวัติฝรั่งเศส ได้อ่าน "ความเรียงเรื่องเสรีภาพ" ของจอห์น สจ๊วต มิลล์ และต่างซาบซึ้งในลัทธิรักชาติอย่างแรงกล้าของเชคสเปียรส์ เมื่ออ่านกวีนิพนธ์ตอนที่ว่า:

"อังกฤษนี้จักไม่ยอม หรือจักไม่นอนอยู่แทบเท้าอันหยิ่งผยองของผู้เข้ามาครอบครอง" เปลวแห่งเสรีภาพกระพืออยู่ในดวงวิญญาณของพวกเขา บุคคลเหล่า

นี้กลายเป็นคนอ่อนไหวที่สุดในเรื่องการแบ่งผิวที่มหาอำนาจถือเป็นเรื่องสำคัญและเขาปวดร้าวมากที่สุด ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ยั่วยุทางการเมือง และท้ายสุดมีการสร้างตัวผู้นำของชาติขึ้นจากบุคคลเหล่านี้ นับว่าขบวนการชาตินิยมได้รับทั้งวิถีทางแสดงความรู้สึก และยุทธวิธีจากการศึกษาแบบตะวันตก

อย่างไรก็ดี ลัทธิชาตินิยมไม่ได้เกิดเพียงเพื่อต่อต้านการครอบครองของยุโรป ที่จริงรากฐานทางวัฒนธรรมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เก่าแก่เท่ากับยุโรป ทั้ง ๆ ที่อิทธิพลของอินเดียและจีนยังเข้มข้นอยู่ บุคคลหัวก้าวหน้าแสดงความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้นแต่สมัยต้นประวัติศาสตร์ของตน วัฒนธรรมที่รุ่งเรืองมากโดยเฉพาะทางศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม ระหว่างยุคกลางของมอญ เขมร จาม ชวา และพม่าไม่เพียงสะท้อนให้เห็นความเป็นตัวของตัวเท่านั้น แต่ยังแสดงออกนับแต่แรกเริ่มว่าแตกต่างจากอินเดีย แม้แต่ในเวียดนามซึ่งอาจพอใจว่าจีนเป็นต้นกำเนิดวัฒนธรรม ก็ยังมีความไม่สอดคล้องต้องกันอย่างเห็นได้ชัด การต่อสู้เพื่อเอกราชทางการเมืองของชาวเวียดนามจนเป็นผลสำเร็จในคริสต์ศตวรรษที่ 10 นั้น แสดงถึงปฏิกิริยาตอบโต้นโยบายกลืนชาติของจีน

ก่อนหน้าที่ชาวยุโรปเข้ามา ชาติที่เอ่ยถึงข้างต้นมีวรรณคดีพื้นเมืองของตนเองมานานแล้ว บางภาษาโดยเฉพาะ พม่า มอญ ชวา และบาหลี แสดงถึงลักษณะและรสนิยมสูงส่งของภาษาและวรรณคดี ในกรณีของบาหลียิ่งน่าสนใจเมื่อสตุตเตอร์ไฮม์ อ้างว่า แรงดลใจของคลาสสิกจากกรีกและโรมันได้ก่อให้เกิดวัฒนธรรมแห่งชาติยุโรปฉันใด ลัทธิฮินดูก็ได้สร้างวัฒนธรรมของชาติบาหลีฉันนั้น ชาวพม่า มอญ เขมร จาม และไทยก็เช่นกัน อาจจะเกิดปัญหาว่ารัฐมีอำนาจในสมัยกลาง เช่น พุกาม พระนคร อยุธยา หรือมัชปาหิต เป็นสัญลักษณ์แสดงถึงแรงดลใจและความคิดประจำชาติได้เพียงไร ราชวงศ์มีบทบาทสำคัญอยู่มากในประวัติศาสตร์ การต่อสู้ของชาวพม่าเพื่อต่อต้านอำนาจของไทยใหญ่ การต่อสู้ของมอญเพื่อเอกราชจากพม่า และในสงครามระหว่างพม่าและไทยในคริสต์ศตวรรษที่ 16 และ 18 มีการตื่นตัวเรื่องชาติอยู่มาก อย่างเช่น สมเด็จพระนเรศวรและสมเด็จพระเจ้าตากสินเป็นผู้นำของชาติที่แท้จริง การต่อสู้ช่วงชิงกันระหว่างพวกจามและเวียดนามในระยะต่อมาก็ตัดสินได้อย่างแน่นอนว่าเป็นลักษณะชาตินิยม ลัทธิชาตินิยมทางการเมืองดูเหมือนแสดงออกมาในกรณีเหล่านี้ แต่ยังต้องรอคอยการสอบสวนต่อไป การพิจารณาในที่นี้ถือเป็นเพียงการวิจัยเบื้องต้นเท่านั้น

เป็นการแน่นอนที่สุดว่าการที่มหาอำนาจยุโรปต้องเผชิญการต่อต้านในการขยายอำนาจระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 19 นั้น เป็นผลจากเรื่องชาตินิยม ผู้นำกบฏหลายคนในระยะนั้นได้รับการยกย่องบูชาในปัจจุบันว่าเป็นผู้บุกเบิกการต่อสู้เพื่อเสรีภาพ การศึกษาเรื่องดิโป นิโกโร ให้ประโยชน์มาก เพราะเกี่ยวข้องกับขบวนการเหล่านี้ตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ชาวพม่าและอินโดจีนส่วนใหญ่เกิดก่อนการสูญเสียอิสรภาพ จึงจดจำช่วงเวลาก่อนชาวยุโรปยึดครองได้ดี ความเข้าใจเหตุการณ์ในอดีตก่อนการบุกรุกของชาวยุโรป จึงเป็นแรงผลักดันขบวนการชาตินิยมทั้งหลาย ทุกคนต่างคิดคำนึงถึงอดีตที่เคยรุ่งเรืองซึ่งผิดกับสภาพการณ์ปัจจุบันมาก น่าขำตรงที่ว่า นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ชาวยุโรปนั่นเองเป็นผู้ค้นพบอดีตอันรุ่งโรจน์ และเป็นผู้ช่วยรักษาของที่ทรงคุณค่าในประวัติศาสตร์ให้พ้นจากความพินาศและให้ฝังลึกอยู่ในความทรงจำ

ขบวนการชาตินิยมของแต่ละประเทศ ส่วนใหญ่ดำเนินไปตามทางของตนเอง ในทางปฏิบัติไม่มีการติดต่อระหว่างผู้นำของประเทศหนึ่งกับอีกประเทศหนึ่ง ผู้นำประเทศเหล่านี้มักจะประสานงานใกล้ชิดกับขบวนการฝ่ายซ้ายในประเทศยุโรปที่ครอบครองตนอยู่ วิธีการของอังกฤษ ฮอลันดา และฝรั่งเศสต่อประเทศเหล่านั้นยังแตกต่างกันพอสมควร จึงยากที่จะเปรียบเทียบขบวนการเหล่านั้น และถ้าจะมาวิเคราะห์โดยทั่ว ๆ ไปแล้วก็อาจผิดพลาดได้ง่าย ในหมู่ชาวอาณานิคมเอง จุดมุ่งหมายและวิธีการก็ยังแบ่งแยกกันอยู่ บางขบวนการค่อยเป็นค่อยไป แต่บางขบวนการเป็นการปฏิวัติ หรืออาจจะมีผู้รักชาติแท้จริง แต่ไม่ต้องการแยกความผูกพันทางการเมืองกับฝ่ายตะวันตก มีน้อยคนคิดจะนำระบบการปกครองแบบมีพระมหากษัตริย์ซึ่งเลิกล้มไปแล้วกลับมาใช้อีก ขบวนการเหล่านี้ต่างกับอินเดียตรงที่มีเพียงไม่กี่คนต่อต้านวิธีการทางเทคนิคและทางวิทยาศาสตร์ตะวันตก อย่างไรก็ตาม ลัทธิประเพณีนิยมก็ยังมีอิทธิพลต่อความคิดที่จะฟื้นฟูพุทธศาสนาและศาสนาอิสลาม เช่น สมาคมยุวพุทธในพม่า และซาเรกัต อิสลามในอินโดนีเซีย พุทธศาสนากลายมาเป็นความรู้สึกในเรื่องชาติทั้งในพม่าและไทย และผู้คนเสื่อมความนิยมผู้รักชาติที่นับถือศาสนาอื่น ๆ ด้วยเหตุผลนี้ประการหนึ่ง ลัทธิคอมมิวนิสต์จึงไม่อาจดึงดูดใจชนส่วนใหญ่ มีแต่อินโดจีนของฝรั่งเศสเท่านั้นที่พวกคอมมิวนิสต์เข้ามามีอำนาจในขบวนการชาตินิยมเวียดนาม เพราะเหตุที่ฝรั่งเศสดึงดันไม่ยอมถอนตัว

บทที่ 42
พม่าของอังกฤษ ค.ศ. 1886—ค.ศ.1942

ความผิดพลาดอย่างใหญ่หลวงของอังกฤษเรื่องพม่า อยู่ตรงที่อังกฤษรวมพม่าเข้ากับอาณาจักรอินเดีย ที่จริงเรื่องนี้เป็นของธรรมดา เพราะรัฐบาลอังกฤษในอินเดียเป็นผู้วางแผนและดำเนินการแต่ละขั้นจนอังกฤษประสบชัยชนะในพม่า การบริหารพม่าจึงเป็นแบบเดียวกับอินเดียอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ อังกฤษไม่ผิดพลาดเช่นนี้ในมลายูเพราะอังกฤษดำเนินนโยบายขยายการปกครองในแหลมมลายูหลังจากโอนสเตรตส์ เซตเติลเมนต์ ไปขึ้นกับกระทรวงอาณานิคมของอังกฤษแล้ว แม้เมื่อพม่าทั้งหมดตกเป็นของอังกฤษในปลายปี ค.ศ. 1886 ก็น่าจะหลีกเลี่ยงข้อผิดพลาดได้ เพราะเป็นที่รับรองกันว่า วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และความคิดเป็นลักษณะประจำของแต่ละชาติที่ ผู้เข้าครอบครองจำต้องรักษาไว้อย่างสุดความสามารถ แต่มีคนเข้าใจเรื่องนี้เพียงไม่กี่คน อังกฤษจึงถือเอาความสะดวกในด้านการบริหารเป็นที่ตั้ง

กล่าวกันว่าสามชั่วอายุคนในไอร์แลนด์จึงจะทำให้เกิดมีชาวไอริชจริง ๆ ขึ้นมาคนหนึ่ง ในพม่าก็เป็นเช่นนั้น ยิ่งกว่านั้นผู้บริหารชาวอังกฤษในสมัยแรก ๆ ตระหนักว่า วิธีเดียวที่จะทำงานให้ได้ผลคือดำเนินตามแบบพม่า ชาวพม่าใช้ระเบียบประเพณีของตนตัดสินคดี และพิจารณาความทุกสิ่งทุกอย่าง ศาลอังวะตอบข้อเสนอของทูตอังกฤษว่า "ไม่ใช่ประเพณีของเรา" คำตอบนี้ถือเป็นข้อสิ้นสุดไม่มีประโยชน์อันใดที่จะโต้เถียงกันอีกต่อไป หลังจากผนวกตะนาวศรีในปี ค.ศ. 1826 และหงสาวดีในปี ค.ศ. 1852 แล้วจึงได้วางแนวบริหารตามแบบอินเดีย แต่ในทางด้านปฏิบัติจะต้องถือตามจารีตประเพณีเดิมของพม่า แม้จะนำวิธีการปกครองของเบงกอลมาใช้ในทางทฤษฎี ในทางปฏิบัติจะเป็นรูปการปกครองทางอ้อม เช่นที่ฮอลันดาปกครองชวา ชีวิตคนพื้นเมืองพม่าคงรูปเดิมเหมือนครั้งมีเอกราช คือชาวพม่าเข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองน้อย

มีปัจจัยหลายอย่างทำให้ภาวการณ์เปลี่ยนแปลง ประการแรก การบริหารระบบเดียวกับอินเดียช่วยให้การปราบปรามความยุ่งยากที่เกิดขึ้นหลังการผนวกพม่าใน ค.ศ. 1886 ได้ผลมาก อย่างไรก็ตามระบบนี้ไม่เกิดผลในระยะยาว และใน

ที่สุดก็ต้องนำแบบเดิมของพม่ามาใช้ใหม่ แต่ไม่ใช้เพื่อปฏิบัติงานพิเศษที่เพิ่มมากขึ้น หรือใช้เพื่องานที่รัฐบาลในระบบตะวันตกเข้ามารับผิดชอบในเวลาต่อมา นโยบายเก่า ๆ แบบการค้าเสรีถูกล้มเลิก เกิดระบบการปกครองใหม่ ๆ ขึ้นมุ่งหวังส่งเสริมประสิทธิภาพหรือสวัสดิการสังคม การปรับปรุงการคมนาคมอย่างขนานใหญ่ช่วยดึงการปกครองเข้าสู่ศูนย์กลางมากขึ้น คณะเลขาธิการย่างกุ้งมีอำนาจควบคุมการบริหารท้องถิ่น และรัฐบาลอินเดียควบคุมการบริหารส่วนจังหวัด

ปัญหาร็บด่วนหลังการผนวก คือ ปัญหาการจลาจล กองทัพพม่าไม่ยอมแพ้หลบหนีเข้าป่าพร้อมอาวุธ ตั้งสู้รบแบบกองโจรในภูมิประเทศกว้าง พวกทุคยี ซึ่งนับได้ว่าเป็นหัวใจของระบบบริหารท้องถิ่นของพม่า กลายเป็นหัวหน้าขบวนการต่อต้าน นำกองโจรรังควานการก่อตั้งรัฐบาล บรรดาเจ้าในราชวงศ์พม่าไม่น้อยกว่า 5 คนอ้างสิทธิในราชบัลลังก์เข้ายึดแคว้นต่าง ๆ ไว้ได้ เกิดกบฏร้ายแรงขึ้นในพม่าตอนล่าง การล้มล้างระบบกษัตริย์ แม้จะปราศจากคุณค่าเช่นพระเจ้าธีบอยั่วยุให้เกิดปฏิกิริยาต่อต้านการปกครองของต่างชาติทั่วประเทศ ต้องใช้เวลาปราบปรามการจลาจลถึง 5 ปี ในระยะที่กบฏรุนแรงมากนั้น รัฐบาลอังกฤษต้องใช้กำลังทหารถึง 32,000 คน และตำรวจ 8,500 คน

การบริหารฝ่ายพลเรือนในพม่าตอนบนยกเว้นแคว้นไทยใหญ่ และดินแดนตามหุบเขา ซึ่งไม่ใช่คนเผ่าพม่าอาศัยอยู่นั้น แบ่งแยกออกเป็น 14 ตำบล แต่ละตำบลอยู่ใต้อำนาจรองหรือผู้ช่วยข้าหลวงใหญ่ทำหน้าที่เกี่ยวกับรายได้และการตัดสินคดี เซอร์ ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ด ตั้งใจไว้แต่เดิมว่าจะดำเนินงานผ่านหน่วยงานของชาวพื้นเมือง แต่เซอร์ ชาร์ลส์ ครอสเวท ผู้รับตำแหน่งแทนเบอร์นาร์ด ฝังแน่นกับระบบบริหารแบบอินเดีย เตรียมโครงร่างเสนอแนะให้เอาหมู่บ้านพม่าเป็นหน่วยงานด้านสังคมและการเมืองแบบในอินเดีย ทฤษฎีของเขามีว่า ตัวหัวหน้ามณฑลที่เรียกกันว่า เมียวทุคยี หรือไตทุคยี นั้น ตามการศึกษาเมื่อเร็วๆ นี้กล่าวว่า[1] มักจะแย่งชิงอำนาจจากหัวหน้าหมู่บ้านผู้ชอบธรรม ด้วยเหตุนี้เขาจึงวางแผนการแยกมณฑลของพม่าออกเป็นตำบลและเสริมพลังหน่วยการบริหารของตำบลให้แข็งแกร่งโดยเฉพาะ เพื่อใช้เป็นหน่วยฟื้นฟูกฎหมายและระเบียบ เพราะจุดมุ่งหมายแรกของเขาต้องการให้ตำบลรับผิดชอบทางด้านอาชญากรรมที่เกิดขึ้น ภายในขอบเขตของตน

---

[1] F.S.V. Donnison, **Public Administration in Burma**, (London and New York: 1953).

นโยบายใหม่นี้เริ่มใช้หลังการออกประกาศใช้กฎบัญญัติว่าด้วยตำบลในพม่าตอนบน ปี ค.ศ. 1887 และกฎหมายว่าด้วยตำบลพม่าปี ค.ศ. 1889 ใช้บังคับทั่วประเทศ กฎหมายทั้งสองนี้กำหนดหน้าที่ทางด้านรักษาความสงบและการเก็บภาษีจากหัวหน้าและจากตำบลต่างๆ ด้วยเหตุนี้ตำแหน่งเมียวทุคยีและไตทุคยีจึงค่อยๆ ถูกขจัดไป ศูนย์กลางสังคมและการเมืองของชนพื้นเมืองสมัยก่อนถูกทำลายลง มีการบริหารโดยตรงเข้ามาแทนที่ภายใต้ความควบคุมของข้าราชการพลเรือน ในตำแหน่งเมียวออกหรือนายอำเภอ

เจ. เอส. เฟอนิวัลล์ ผู้มีประสบการณ์ในประเทศนี้นานพอดู ในฐานะข้าราชการประจำในพม่า ได้เป็นผู้เห็นการดำเนินงานในระบบใหม่อย่างใกล้ชิด รวมทั้งได้ศึกษาหลักฐานพื้นเมืองเกี่ยวกับระบบเมียวทุคยี[1] ได้สรุปผลของการเปลี่ยนแปลงไว้ในงานชิ้นใหม่ของเขาว่า[2] ประการแรก ตำบลมีหน้าที่เพิ่มขึ้นโดยไม่มีสิ่งตอบแทน ประการที่ 2 เพื่อที่จะเฉลี่ยหน้าที่ของหัวหน้าให้เท่ากัน พร้อมทั้งค่าใช้จ่ายเพียงพอเพื่อการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพ (จากทัศนะของการควบคุมของเมียวทุคยีออก) จึงใช้นโยบายรวมอำนาจนับจากปี ค.ศ. 1909 เป็นต้นไป การรวมหมู่บ้านเข้าด้วยกัน ทำให้จำนวนหัวหน้าลดลง 2,000 คน "ตำบล" จึงกลายเป็นหน่วยการบริหารจอมปลอม ประการที่ 3 การสูญเสียตำแหน่งเมียวทุคยีทำให้ประเพณีที่เมียวทุคยีเคยรับหน้าที่ไกล่เกลี่ยข้อขัดแย้ง ตามระเบียบประเพณีเก่าแก่สูญหายไป เกิด "ระบบการใช้เหตุใช้ผลทางศาลสถิตยุติธรรม" เข้ามาแทนที่ ข้อสรุปทั่วๆ ไปมีว่า "ระบบกฎหมายต่างประเทศเข้ามาแทนที่การปกครองตนเองซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยเดิมของพม่า"

มีผู้สงสัยว่า อำนาจกึ่งเจ้าขุนมูลนายของเมียวทุคยีนั้นจะถือว่าเป็น "การปกครองตนเองของประชาชน" ได้หรือไม่ แม้จะยอมรับว่าเมียวทุคยีทำหน้าที่ตามขอบเขตประเพณีเดิม เขาก็ไม่มีสิทธิตัดสินชี้ขาดตามอำนาจใจ แต่น่าสงสัยเช่นกันว่า สถาบันดั้งเดิมของพม่าจะดำเนินงานใหม่ๆ ในเงื่อนไขของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ได้หรือไม่ สิ่งเลวร้ายที่สุดของระบบใหม่คือ เมียวออกเป็นข้าราชการพลเรือน มัก

---

1 หลักฐานส่วนใหญ่ที่ใช้ชื่อ สิทตัน คันได้มาเป็นพันๆ ฉบับ เฟอนิวัลล์จัดพิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกและเป็นหนังสือที่ มา มยา เซียน ใช้เป็นหลักฐานในการค้นคว้าเขียนเรื่อง Administration of Burma, (ย่างกุ้ง: 1938).

2 **Colonial Policy and Practice**, pp. 74-6.

ถูกโยกย้ายบ่อย และอยู่ในที่ใดที่หนึ่งไม่นานพอศึกษาสิ่งจำเป็นเพื่อบริหารงานได้ดี ในขณะที่เมียวทุคยีเป็นคนในท้องถิ่นรับตำแหน่งช่วงมาจากบรรพบุรุษ

ความสัมพันธ์จอมปลอมของพม่ากับอินเดียยังเกิดผลร้ายอีกหลายอย่าง ข้าหลวงใหญ่สองท่านแรก เซอร์ อาเธอร์ แฟร์ และเซอร์ แอลเบิร์ต พีตช์ ใช้เวลาส่วนใหญ่อยู่ในประเทศ พูดภาษาพื้นเมืองได้ เข้าใจศาสนาและประเพณีดี แฟร์เขียนประวัติศาสตร์พม่าฉบับมาตรฐานภาษาอังกฤษขึ้นเป็นเล่มแรก แต่หลังจากพีตช์พ้นตำแหน่งใน ค.ศ. 1871 ผู้รับตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ซึ่งต่อมาเลื่อนเป็นตำแหน่งรองผู้สำเร็จราชการได้รับการฝึกอบรมจากอินเดีย และหวังจะได้เลื่อนตำแหน่งเมื่อกลับไปอินเดีย จึงไม่สนใจเรียนภาษา และรู้เรื่องพม่าอย่างงู ๆ ปลา ๆ

ยิ่งกว่านั้นการเกี่ยวข้องกับอินเดียทำให้ผู้บริหารอังกฤษในพม่ามีทีท่าขัดกับศาสนาประจำชาติ ในขณะนั้นพุทธศาสนาไม่เพียงแต่เป็นศาสนาของประชาชน หากเป็นศาสนาของชาติ มาตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโนรธาแห่งราชวงศ์พุกาม (ค.ศ. 1044—ค.ศ. 1077) ฉะนั้นการล้มเลิกระบบกษัตริย์ ทำให้มีปัญหาเกี่ยวกับฐานะขององค์การพุทธศาสนาในระบบการปกครองแบบใหม่ ผู้คนที่เคยทำงานในพม่านาน ๆ โดยเฉพาะพันเอกสเลเดน ซึ่งต่อมาเป็นเซอร์เอ็ดเวิดผู้คุ้นเคยกับพระเจ้ามินดง ได้กระตุ้นว่า รัฐบาลใหม่ควรสนับสนุนผู้มีอำนาจทางพุทธศาสนาดังเช่นองค์พระมหากษัตริย์ของพม่าทรงปฏิบัติมาแต่เดิม บรรดาผู้นำชาวพม่าต่างสนับสนุนข้อเสนอนี้ และพระสังฆราชนำคณะผู้แทนเข้าพบเซอร์ เฟรเดอริค โรเบิร์ตส์ ผู้บัญชาการทหารว่าจะยอมอยู่ใต้การปกครองของอังกฤษ หากว่าอังกฤษยอมรับอำนาจศาลของผู้แทนฝ่ายสงฆ์ คือ สภาสุธรรมะเหมือนครั้งสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช

แต่รัฐบาลท้องถิ่นไม่อาจจะรับงานเช่นนั้นได้ เพราะถูกผูกมัดไว้ตามพระบรมราชโองการของสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรียในปี ค.ศ. 1858 หลังจากเกิดกบฏอินเดียที่ว่า ข้าราชการชาวอังกฤษในอินเดีย จะไม่ยุ่งเกี่ยวกับความเชื่อหรือกิจการทางศาสนา ซึ่งจะนำความไม่พอใจอย่างยิ่งมาให้ ข้อเรียกร้องของพระสังฆราช 2 ข้อ คือ การคุ้มครองรักษาทรัพย์สินของทางศาสนาและการอนุมัติให้สนับสนุนการสอบภาษาบาลี แต่ก็ยังเกิดปัญหาขึ้นจนได้เกี่ยวกับอำนาจเหนือกฎหมายทางด้านวินัย ตามกฎหมายของทางฝ่ายอังกฤษ ศาลทางศาสนาจะไม่ก้าวก่ายหรือมีสิทธิเหนือกฎหมายแพ่งและอาญา แต่ทางฝ่ายศาสนาก็ยังพยายามที่จะดึงดันเพื่อ

ให้ได้อำนาจมากขึ้น ฉะนั้น ในทางปฏิบัติศาลอุทธรณ์มีสิทธิพิพากษาคดีเมื่อมีการอุทธรณ์มีกฎระบุไว้ว่า "ตราบเท่าที่บุคคลมิได้กระทำการขัดต่อกฎหมาย ศาลจะไม่มีหน้าที่สอบถามความถูกต้องเกี่ยวกับคำสั่งหรือการดำเนินงานทางด้านศาสนา" เซอร์ ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ด ข้าหลวงใหญ่ พยายามจะใช้อิทธิพลทางด้านจิตใจของพระสังฆราช โดยการสร้างที่พักถวายในบริเวณเจดีย์ชเวดากอง แต่กลุ่มสงฆ์ในพม่าตอนใต้ก่อกวนและแสดงให้เห็นว่า ฐานะของอังกฤษในพม่าอ่อนแอลงมาก เรื่องเหล่านี้เป็นที่ชัดแจ้งมากขึ้นหลังจากที่เซอร์ ชาร์ลส์ เบอร์นาร์ด ถึงแก่กรรมเมื่อปี ค.ศ. 1895 รัฐบาลท้องถิ่นหาผู้เข้ารับตำแหน่งแทนไม่ได้ และเนื่องจากเกิดการแตกแยกอย่างรุนแรงในพม่าตอนบน จึงไม่มีผู้ใดได้รับการแต่งตั้ง เมื่อความวุ่นวายสงบลงในปี ค.ศ. 1903 สภาสงฆ์ที่มัณฑะเลจึงเลือกพระสังฆราชองค์ใหม่ และข้าหลวงใหญ่เมืองพม่าได้แต่งตั้งให้พระสังฆราชเป็น สะหนัด วางบทบัญญัติว่าด้วยอำนาจและให้ตราทางราชการ แม้ว่าจะทดแทนสภาของพระในอดีตไม่ได้ แต่การที่ศาลอาญาได้ให้ความสนับสนุนทำให้ฝ่ายสงฆ์มีอำนาจขึ้นมาก

อย่างไรก็ดี วินัยของวัดเสื่อมถอยลง และเริ่มเห็นได้ชัดเจนขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อเกิดปัญหารุนแรงขึ้นตอนสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 1 ถึงตอนนี้พระรุ่นใหม่เริ่มมีความสำนึกทางการเมือง อู โอตตมะ พระรูปหนึ่งซึ่งรับความคิดจากพวกฝ่ายซ้ายระหว่างไปพำนักอยู่ในอินเดีย ได้เป็นหัวหน้านำขบวนการต่อต้านการปกครองของอังกฤษ ในปี ค.ศ. 1921 ขบวนการชาตินิยมอย่างมีระเบียบแบบแผนได้ก่อตัวขึ้นเป็นองค์การ "สงฆ์สามัคคี" ในปี ค.ศ. 1922 ด้วยจุดประสงค์จะส่งเสริมศาสนาและการศึกษาตามแนวทางของชาติ ขบวนการนี้มีสมาชิกกว้างขวางมาก ปฏิญาณจะไม่ร่วมมือ ไม่เสียภาษี และจะใช้วิธีการต่อต้านอังกฤษ สมาชิกส่วนใหญ่ได้อิทธิพลจากไอร์แลนด์ คนหนุ่ม ๆ เริ่มห่มผ้าเหลืองเพื่อกิจกรรมทางการเมือง พระรุ่นเก่าพากันประณามกิจกรรมเหล่านี้ และในปี ค.ศ. 1921 พระสังฆราชทรงห้ามมิให้พระร่วมกิจกรรมทางการเมือง แต่ไม่ได้ผล รัฐบาลพม่าจึงต้องดำเนินการสร้างอำนาจของพระสังฆราชให้แข็งขึ้น และปรับปรุงให้ฝ่ายมหาทันหวุ่นเป็นผู้ดำเนินการเกี่ยวกับเรื่องระเบียบวินัย แต่ในพม่าไม่เหมือนกับในประเทศไทย คือไม่มีทะเบียนพระ ในทางปฏิบัติจึงไม่มีอำนาจจะทำได้ ในปี ค.ศ. 1935 ความพยายามที่จะเสริมสร้างอำนาจของพระสังฆราชล้มเหลวลงสิ้นเชิง เมื่อศาลสูงของพม่าซึ่งประกอบด้วยผู้พิพากษา 5 คน เป็นพม่าสองคน ลงมติเป็นเอกฉันท์ว่า สภาสงฆ์ไม่มีอำนาจพิเศษทางกฎหมายมากไปกว่าศาสนาอื่น ๆ ภายในประเทศ ปัญหานี้อาจแก้

ไขได้โดยทางนิติบัญญัติ และเมื่อพม่ามีสภาที่ได้รับเลือกตั้งตามวิถีทางประชาธิปไตย ในปี ค.ศ. 1937 สภาได้รับอำนาจเต็มที่ที่จะดำเนินงานเกี่ยวกับเรื่องนี้ แต่การแก่งแย่งอำนาจกันเองในกลุ่มต่าง ๆ ทำให้ไม่มีใครจัดการเรื่องนี้แต่อย่างใด และเมื่อพระสังฆราชมรณภาพลงในปี ค.ศ. 1938 ก็ไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดได้รับแต่งตั้งสืบแทนตำแหน่งนี้[1]

ความเสื่อมของอำนาจฝ่ายสงฆ์ต่อการศึกษา เป็นสาเหตุหนึ่งที่พระฝ่ายต่อต้านใช้เป็นข้ออ้างในการดำเนินการวุ่นวาย พระเหล่านี้ต่างต้องการรื้อฟื้นอิทธิพลของตนในฐานะครูของประชาชน นับเป็นเวลาหลายศตวรรษมาแล้วที่โรงเรียนวัดมีบทบาทสำคัญในชีวิตพม่า ด้วยความพยายามของทางวัด ทำให้ชายอ่านออกเขียนได้อยู่ในเกณฑ์สูงมาก เซอร์ อาเธอร์ แฟร์ ข้าหลวงใหญ่คนแรกของอังกฤษประจำพม่า ต้องการใช้สถาบันศาสนาเป็นพื้นฐานทางการศึกษาให้กับบรรดาโรงเรียนที่รัฐบาลตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1866 แฟร์มีโครงการจะนำวิชาโลกเข้ามาสอนในโรงเรียนวัดโดยให้รัฐบาลเป็นฝ่ายจัดหาหนังสือ เครื่องอุปกรณ์ และเงินสร้างอาคาร แต่ไม่ประสบผลเพราะมีโรงเรียนวัดเพียงไม่กี่โรงเรียนยอมรับความช่วยเหลือของรัฐบาล หรือยอมให้วิชาทางโลกเข้ามาอยู่ในหลักสูตร ฉะนั้น แอลเบิร์ต พีตช์ ผู้รับตำแหน่งสืบต่อจากแฟร์ จึงสนับสนุนให้เปิดโรงเรียนสอนวิชาชีพของฆราวาสขึ้น แม้ว่านักเรียนจากโรงเรียนวัดจะพากันลาออกมาเข้าโรงเรียนวิชาชีพที่มีหลักสูตรกว้างกว่ามากขึ้น บรรดาพวกพระก็ยังไม่ยอมให้ความร่วมมือ หลังจากที่อังกฤษรวมพม่าตอนบนเข้าอยู่ในความปกครองได้แล้ว พระสังฆราชออกคำสั่งห้ามไม่ให้มีการศึกษาทางโลกในโรงเรียนวัด มีพวกพระหัวเสรีนิยมเพียงหยิบมือเดียวที่คัดค้านนโยบายของรัฐบาลก็คือ การให้ทุนช่วยเหลือแก่โรงเรียนวัดที่ให้ความร่วมมือและจะไม่สนับสนุนให้ตั้งโรงเรียนวิชาชีพขึ้น เพื่อให้แหล่งการศึกษาทางสงฆ์มีประสิทธิภาพ แต่แม้ว่ารัฐบาลจะได้เพียรพยายามรวมระบบโรงเรียนวัดกับโรงเรียนรัฐบาลเข้าไว้ด้วยกันเพื่อ "จะไม่ทำให้อิทธิพลของพระต้องเสื่อมถอยลง" ตามที่ข้าหลวงใหญ่พูดไว้ในปี ค.ศ. 1912 นักเรียนวัดมีชื่อเสียงในเรื่องขาดประสิทธิภาพและความต้องการเสมียนที่ต้องรู้ภาษาอังกฤษ ตามที่ทำงานของรัฐบาลและของสถานธุรกิจ ทำให้เกิดโรงเรียนวิชาชีพใช้ภาษาอังกฤษมากขึ้น โรงเรียนวิชาชีพของอังกฤษนี้เริ่มตั้งขึ้นในทศวรรษ 1870 โรงเรียนเหล่านี้รวมทั้ง โรงเรียน

---

[1] ประการสำคัญที่ต้องบันทึกลงไปก็คือ มิได้เป็นความรับผิดชอบของอังกฤษอีกต่อไป

ที่ได้รับทุนอุดหนุนจากฝ่ายศาสนาคาทอลิก สมาคมเผยแพร่ลัทธิทางศาสนาและคณะสอนศาสนาอเมริกัน ต่างเตรียมสอนนักเรียนที่เก่งที่สุดไว้เพื่อเตรียมสอบเข้ามหาวิทยาลัยกัลกัตตา ฉะนั้น การเสื่อมของการศึกษาแบบวัดเป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่อังกฤษเข้าปกครองพม่ามากกว่าจากนโยบายของอังกฤษ มันเป็นเหตุเนื่องมาจากฝ่ายสงฆ์ปฏิเสธไม่ให้ความร่วมมือ และจากความมีทัศนคติจะต่อต้านการปฏิรูปแผนใหม่ในทุกรูปแบบ

การศึกษาแบบวัดอีกสาขาหนึ่ง คือการศึกษาภาษาบาลี เฟื่องฟูมากในระหว่างที่อังกฤษปกครองพม่า พระในมัณฑะเลต่อต้านการที่อังกฤษจะฟื้นฟูการสอบนักธรรมโดยใช้ภาษาบาลี ซึ่งเดิมฝ่ายราชวงศ์เป็นผู้ให้ความอุปถัมภ์อยู่ระยะหนึ่ง แต่ในปี ค.ศ. 1895 รัฐบาลก็ตัดสินใจเด็ดขาดว่าจะดำเนินการต่อไป และได้กระทำการได้ผลสำเร็จมากขึ้น คณะกรรมการในการสอบไล่ได้จัดการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับสมบูรณ์ขึ้น และจำนวนผู้สอบแข่งขันซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระเพิ่มมากขึ้นจนกระทั่งในทศวรรษที่ 1930 มีจำนวนไม่เคยต่ำกว่า 3,500 คน ทั้ง ๆ ที่ฝ่ายสงฆ์สามัคคีจะคัดค้านโดยใช้วิธีการรุนแรงต่าง ๆ นานา ในปี ค.ศ. 1941 คณะรัฐบาลของพม่าดำริวางแผนตั้งมหาวิทยาลัยภาษาบาลีขึ้น แต่ญี่ปุ่นเข้ายึดครองพม่าเสียก่อนจึงดำเนินแผนไม่ได้ รัฐบาลอูนุในสมัยต่อมาได้ฟื้นฟูแผนการภายหลังที่พม่าได้รับเอกราช

ขอย้อนกลับมาที่วิวัฒนาการการศึกษาของพม่าในช่วงที่อังกฤษยึดครองอีกครั้ง ได้มีการทบทวนระบบการศึกษาทั้งหมดในปี ค.ศ. 1880 และจัดให้มีการสอบไล่ในภูมิภาคขึ้น มาในระยะนี้ การสอบเข้ามหาวิทยาลัยกัลกัตตาได้กลายเป็นเป้าหมายของบรรดาโรงเรียนชั้นมัธยมส่วนใหญ่ โรงเรียนมัธยมของอังกฤษที่ย่างกุ้งซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1873 ก้าวไปไกลกว่านี้ คือได้เปิดแผนกการศึกษาขั้นสูงขึ้น ซึ่งต่อมาเป็นวิทยาลัยรัฐบาลย่างกุ้ง และในปี ค.ศ. 1884 เปิดสอนให้ปริญญาภายนอกจากมหาวิทยาลัยกัลกัตตา แต่นโยบายของฝ่ายนั้นต้องการจะสนับสนุนโรงเรียนที่เปิดขึ้นเองมากกว่าที่จะให้รัฐบาลเปิดโรงเรียน ในปี ค.ศ. 1900 มีโรงเรียนมัธยมพวกมิชชันนารี 16 โรงเรียนและวิทยาลัยพวกแบบติสท์ 1 แห่ง ในย่างกุ้งเปิดการสอนวิชาชั้นสูงแก่พวกกะเหรี่ยง ฝ่ายการศึกษามีโรงเรียนฝึกหัดครู 5 โรง และนอกเหนือไปจากโรงเรียนมัธยมรัฐบาลย่างกุ้งและวิทยาลัย ยังมีโรงเรียน

เทคนิคเปิดสอนการสำรวจ วิศวกรรมศาสตร์ ป่าไม้และผดุงครรภ์อีกหลายโรงเรียน ปรากฏว่ามีโรงเรียนอาชีวะถึง 17,000 แห่งทั่วทั้งประเทศ และในจำนวนนี้มีอยู่ 341 แห่ง เป็นโรงเรียนสำหรับสตรี

ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ความต้องการศึกษาชั้นมัธยมแผนกภาษาอังกฤษเพิ่มมากขึ้น ทำให้โรงเรียนวัดไม่ได้รับความสนใจเลย ปัญหาเรื่องการศึกษาขั้นสูงกลายเป็นปัญหาระดับแนวหน้าอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ และได้มีปัญหาขึ้นในเรื่องแบ่งแยกพม่าออกจากอินเดียว่า พม่าจะต้องมีมหาวิทยาลัยเป็นอิสระของตนเอง ด้วยเหตุนี้จึงเกิดมีมหาวิทยาลัยย่างกุ้งขึ้นในปี ค.ศ. 1920 ในฐานะเป็นสถาบันการสอนและสถาบันที่อยู่อาศัยทางราชการ โดยรวมสถาบันการศึกษาขั้นสูง 2 แห่งเข้าด้วยกัน ได้แก่ วิทยาลัยรัฐบาลย่างกุ้ง และวิทยาลัยแบบติสท์

มหาวิทยาลัยเริ่มต้นชีวิตขึ้นท่ามกลางความตึงเครียดทางการเมืองเกี่ยวกับเรื่องการปกครองแบบ 2 สภา และการที่ฝ่ายการศึกษาปฏิเสธไม่ยอมดำเนินงานเลียนแบบของมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ไม่ยอมรับปริญญาภายนอกจากสถาบันนั้น และเรียกร้องให้มีการตั้งสถาบันของตนเองขึ้น พร้อมกันนี้ก็มีปัญหาเรื่องการศึกษาอาชีวะ ซึ่งก่อให้เกิดการต่อต้านในสถาบันการศึกษาของรัฐบาล และของมิชชันนารีกว้างขวางทั่วประเทศ สภาการศึกษาแห่งชาติพยายามที่จะใช้ระบบการศึกษาโดยเป็นอิสระจากการควบคุมของรัฐบาล การศึกษาของชาติจะต้องเป็นเสมือนกุญแจที่ไขไปสู่ความเป็นเอกราชของชาติและการปกครองตนเอง

นับเป็นกระบวนการอันน่าประทับใจที่สุด แต่หลังจากมีการปกครองระบบ 2 สภา และหลังจากมีการเปลี่ยนให้อำนาจการบริหารการศึกษาไปอยู่ในอำนาจของรัฐมนตรีพม่าแล้ว ความสำคัญของขบวนการเคลื่อนไหวก็ลดน้อยลง และแล้วก็มีการประนีประนอมกันได้ โดยเฉพาะในปี ค.ศ. 1924 มีกฎหมายเฉพาะกาลมหาวิทยาลัยออกมา ให้ชาวพม่าทำหน้าที่ควบคุมมหาวิทยาลัยกว้างขวางขึ้น การต่อต้านหมดสิ้นไป และมีโรงเรียน ซี.เอน.อี. ที่มีประสิทธิภาพมากขึ้นรับทุนอุดหนุนของรัฐบาล มหาวิทยาลัยก็มีเงินมากขึ้น ขยายสาขาวิชาออกไปครอบคลุมถึงการแพทย์ วิศวกรรม วนศาสตร์ และตั้งแผนกฝึกหัดครูทันสมัยขึ้นพร้อมทั้งโรงเรียนฝึกปฏิบัติ ทำให้เกิดแรงจูงใจอย่างมหาศาลทางการศึกษาและวัฒนธรรมทั่วประ-

เทศ[1] นักศึกษาที่จบการศึกษาออกไปก็ได้ปรับปรุงมาตรฐานการปฏิบัติงานในหน้าที่การงานของตนเอง

แต่ความกดดันทางการเมืองโดยเฉพาะความพยายามก่อนปี ค.ศ. 1937 มีประสิทธิภาพมากขึ้นหลังจากที่รัฐธรรมนูญฉบับปี ค.ศ. 1937 ประกาศใช้ การต่อสู้ต่อความยากลำบากที่เคยวางมาตรฐานไว้สูงกลับเสื่อมลง สโมสรนักศึกษาก็กลับกลายเป็นที่พักผ่อนสนุกสนานของผู้วุ่นวายทางการเมืองที่มีความรับผิดชอบน้อย และระเบียบวินัยต่าง ๆ ถูกละเลย การบังคับให้นำรัฐธรรมนูญฉบับใหม่มาใช้กับมหาวิทยาลัยในปี ค.ศ. 1939 เกิดจากแรงกระตุ้นที่มีจุดมุ่งหมายทางการศึกษาที่ไม่สุจริตใจนัก ความประสงค์ก็คือ ใช้เป็นเครื่องมือสร้างผู้ก่อกวนทางการเมืองต่อต้านอังกฤษ น่าเสียดายที่ความพยายามในเรื่องนี้มีมากเกินไป จนทำให้คุณค่าที่แท้จริงของผลงานของมหาวิทยาลัยในระยะนี้ถูกบดบังไปสิ้น

หลังการปราบปรามความวุ่นวายที่เกิดเนื่องมาจากการปลดพระเจ้าธีบอออกจากราชบัลลังก์แล้ว ชาตินิยมในพม่าก็เงียบงันไปนาน และเริ่มปรากฏขึ้นมาอีกในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในลักษณะทางวัฒนธรรม โดยมีปัญญาชนที่ได้รับการศึกษาแบบตะวันตกเป็นผู้นำ พวกฆราวาสเกิดความคิดจะรื้อฟื้นศาสนาพุทธขึ้นใหม่ ทั้งนี้เป็นผลเนื่องมาจากการศึกษาในวัดเสื่อมความนิยมลง ได้มีการก่อตั้งสมาคมชาวพุทธขึ้นหลายสมาคม สมาคมแรกเกิดขึ้นในวิทยาลัยย่างกุ้งในปี ค.ศ. 1904 สองปีต่อมาได้มีสมาคมยุวพุทธขึ้น สมาคมนี้ไม่ใช่เป็นสมาคมการเมืองเป็นทางการ แต่ในระหว่างปี ค.ศ. 1916–ค.ศ. 1918 ได้นำกระบวนสร้างความวุ่นวายขึ้นต่อต้านการสวมรองเท้าเข้าไปในบริเวณเจดีย์และในบริเวณสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ นับเป็นการต่อต้านชาวยุโรปโดยตรง และมีเจตนารมณ์ทางการเมืองอย่างชัดแจ้ง ความรู้สึกของคนในชาติเร่งเร้าให้มีการรื้อฟื้นความรุ่งเรืองของอดีต ด้วยการสอนประวัติศาสตร์ในโรงเรียน และด้วยการให้ศึกษาพงศาวดารให้แพร่หลายขึ้น ในปี ค.ศ. 1905 ได้มีการจัดพิมพ์ "กงบองเซท" หรือประวัติราชวงศ์อลองพญาของพม่า

---

[1] เอฟ. เอส. วี. ดอนนิสัน, เรื่องเดิม, หน้า 70. กล่าวว่า "หลักสูตรการศึกษาที่จัดขึ้นนั้น มักจะไม่ตรงต่อความเป็นจริง และไม่สมบูรณ์ในด้านที่จะสนองความต้องการของประเทศ เป็นแต่เพียงแสดงถึงทัศนะอันหลงผิดอย่างน่าอนาถใจของชาวยุโรป ที่มีต่อการศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยของชาวเอเชีย ความผิดที่แท้จริงอยู่ที่ว่ามันเป็นการศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยอย่างแท้จริง มิได้เป็นรูปแบบชั้นสูงของการศึกษาเทคนิคซึ่งสนองความต้องการของประเทศ"

ขึ้นที่เมืองมัณฑะเล และในปี ค.ศ. 1908 ได้จัดให้มีการพิมพ์พงศาวดารฉบับหอแก้ว สมาคมวิจัยแห่งชาติพม่า ซึ่งตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1910 โดย อู เม อ่อง นักกฎหมายผู้มีชื่อเสียงชาวพม่า และ เจ. เอส. เฟอนิวัล ข้าราชการชาวอังกฤษประจำพม่าได้เปิดโอกาสให้นักวิชาการชาวยุโรปและชาวพม่าได้ประสานงานกันเพื่อความก้าวหน้าทางวิชาการ อย่างไรก็ดี ไม่มีผู้ใดคาดคะเนได้ว่า ความสำนึกเรื่องชาติที่เกิดอย่างชัดแจ้งก่อนสงครามโลกครั้งที่หนึ่งสิ้นสุดลง และปัญหาเรื่องอนาคตทางการเมืองของพม่าจะกลับกลายมาเป็นปัญหาสำคัญชั้นแนวหน้าในเวลาต่อมา

การเลื่อนตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ขึ้นเป็นตำแหน่งผู้ช่วยผู้สำเร็จราชการ ในปี ค.ศ. 1897 โดยมีฝ่ายสภานิติบัญญัติประกอบด้วยสมาชิกแต่งตั้ง 9 นาย ในจำนวนนี้ 5 นายไม่เป็นข้าราชการทำหน้าที่ผู้ช่วยนั้น แม้จะไม่ขยายการดำเนินงานของรัฐบาลออกไปกว้าง แต่ก็เป็นเสมือนการโหมโรงและเป็นการเพิ่มพูนหน่วยกรมใหม่ ๆ ทางด้านสวัสดิภาพสังคม และค่อย ๆ เริ่มมีการแบ่งแยกอำนาจตุลาการตามแบบอังกฤษ ด้วยการตั้งศาลใหญ่ขึ้นในพม่าตอนล่างใน ค.ศ. 1900 และต่อมาตั้งศาลย่อยใน ค.ศ. 1905 เพื่อแบ่งเบาภาระเจ้าหน้าที่บริหารท้องถิ่นเกี่ยวกับคดีแพ่งทั้งหมดและคดีอาญาบางเรื่อง และด้วยเหตุผลทางเศรษฐกิจ ในชั้นแรกพม่าตอนบนไม่ใช้ระบบนี้ ผู้ตรวจการแขวงยังคงเป็นผู้พิพากษาตัดสินคดี และผู้ช่วยผู้ตรวจการตัดสินคดีแพ่งในตำบลที่ห่างไกลออกไป ยิ่งกว่านั้นคนส่วนมากถือทัศนะว่าการแบ่งแยกอำนาจต่ำกว่าระดับศาลสูง ทำให้การปกครองไม่เป็นผลดี และผู้ช่วยผู้ตรวจการควรดึงอำนาจมากกว่ากระจายอำนาจบริหาร[1]

นับจาก ค.ศ. 1899 มีกรมกองพิเศษเพิ่มขึ้น เช่น มีหน่วยงานเรือนจำแยกจากผู้ตรวจการโรงพยาบาลพลเรือน ทั้งนี้เป็นโครงการใหม่เพื่อผลทาง 'ประสิทธิภาพ' โดยมีองค์การธุรกิจใหญ่ ๆ สนับสนุน และอีกส่วนหนึ่งเพราะความต้องการความยุติธรรมทางสังคมที่เริ่มมีขึ้นตลอดระยะคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในหมู่ชาวอังกฤษหัวก้าวหน้า และในหมู่ผู้มีอิทธิพลต่อการดำเนินนโยบายในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ในขณะเดียวกันทางฝ่ายฮอลันดาก็เริ่มนึกถึงมนุษยธรรมและประกาศใช้ "แนวทางใหม่" ในอินโดนีเซีย พม่าเองเร่งรัดนโยบายนี้มาก เพราะอาชญากรรมและการประพฤติผิดกฎหมายเพิ่มพูนขึ้นมาก เนื่องจากชาวพม่าคัดค้านการปกครองของ

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 40—41. ให้ข้อสังเกตที่มีประโยชน์เกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว.

คนต่างด้าว จึงสนใจเรื่องการปราบอาชญากรรมเป็นพิเศษเพื่อช่วยเจ้าหน้าที่ฝ่ายบริหารทั่วไป

ในปี ค.ศ. 1900 มีการจัดตั้งเจ้าหน้าที่นิคมและทะเบียนที่ดิน เพื่อทำงานด้านรายได้ที่ดินให้มีประสิทธิภาพขึ้น จากปี ค.ศ. 1900 มีการควบคุมการศึกษาใกล้ชิดขึ้นและเริ่มขยายการศึกษาของประเทศออกไปพอสมควร มีการจัดตั้งกรมสหกรณ์สินเชื่อในปี ค.ศ. 1904 และในปี ค.ศ. 1905 แต่งตั้งหัวหน้าหน่วยสงวนป่าไม้ อธิบดีเกษตรกรรม กรมกสิกรรม ปศุสัตว์ และการประมงในปี ค.ศ. 1906 แต่งตั้งอธิบดีสาธารณสุขในปี ค.ศ. 1908 และกรมอนามัยเริ่มดำเนินงานแยกจากหน่วยใหญ่หรือกรมการแพทย์ ตั้งสำนักงานเลขาธิการขึ้นในย่างกุ้ง ใช้เป็นหน่วยประสานงานกับกรมต่าง ๆ ทั้งหมด นับเป็นการจัดสถาบันรัฐบาลได้เข้ารูปเป็นระเบียบ

ฝ่ายเสรีนิยมของแกลดสโตน มุ่งหมายให้การศึกษาทางการเมืองแก่ชาวอินเดีย โดยสอนให้มีการปกครองท้องถิ่นด้วยตนเองเป็นขั้น ๆ นับแต่ต้นปี ค.ศ. 1874 ได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการเทศบาลตามแบบอินเดียขึ้นในเมืองพม่าหลายเมือง ในปี ค.ศ. 1882 ได้นำหลักการออกเสียงลงคะแนนเข้ามาใช้ อย่างไรก็ดี การปกครองตัวเองก้าวหน้าไปได้เล็กน้อย เนื่องจากผู้คนในประเทศประกอบด้วยชนหลายชาติ มีพม่า จีน และชาวอินเดียหลายเผ่า การดำเนินงานร่วมกันจึงยากลำบาก พวกท้องถิ่นมีมติต่อต้านการดำเนินการเพิ่มภาษีอากรไม่ว่าแนวใด และมักไม่เข้าใจการอำนวยผลประโยชน์ที่ทางคณะกรรมการหยิบยื่นให้ มีแต่ในย่างกุ้งซึ่งมีพวกชาวยุโรปส่วนใหญ่และพวกชาวเอเชียที่ได้รับการศึกษาดีเท่านั้นที่นโยบายนี้ใช้ได้ผลอยู่บ้าง

คณะกรรมการตำบลในท้องถิ่น ซึ่งเริ่มจัดตั้งในปี ค.ศ. 1884 ตามแบบรัฐบาลอินเดียก็ไม่ประสบผลเลยในการปกครองตนเอง เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นต้องควบคุมคนเหล่านี้อย่างใกล้ชิดและเด็ดขาด อุปสรรคสำคัญก็คือ เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นถูกโยกย้ายบ่อย ๆ ทำให้ไม่อาจรู้จักท้องถิ่นของตนได้ดี เป็นผลให้ขาดสมรรถภาพในการงานและเกิดการฉ้อราษฎร์บังหลวงในระดับเจ้าหน้าที่รอง ๆ ลงมา

ในปี ค.ศ. 1909 จากการปฏิรูปมินโต–มอร์เลย์ที่ใช้กับรัฐบาลอินเดีย มีการเพิ่มจำนวนสมาชิกในสภานิติบัญญัติพม่าขึ้นเป็น 30 คน โดยสมาชิกข้างมากไม่เป็นข้าราชการ สามารถตั้งกระทู้ถามเสนอญัตติและออกเสียงลงคะแนน แต่ญัตติ

ไม่จำต้องผูกพันบังคับต่อรัฐบาล ทั้ง ๆ ที่มอร์เลย์แสดงเจตจำนงยืนยันว่าจะไม่ใช้วิธีการนี้เพื่อนำระบบรัฐสภามาใช้ในอินเดีย ไม่ว่าในทางตรงหรืออ้อม แต่ก็ปรากฏชัดในปี ค.ศ. 1909 ว่าอังกฤษเกิดความโน้มเอียงไปในแนวนั้น แต่ก็ยังไม่มีการนำหลักการเลือกตั้งทั่วไปเข้ามาใช้ ผลยิ่งเกิดแน่ชัดขึ้นภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่ออังกฤษยังต้องการยึดครองอินเดียก็ได้สัญญาที่จะสร้างความก้าวหน้าทางการเมืองในอินเดีย โดยมีจุดมุ่งหมายจะให้ปกครองตนเอง

อย่างไรก็ตาม จากรายงานมองตากู–เชลฟอร์ด ซึ่งพระราชบัญญัติการปกครองอินเดียปี ค.ศ. 1919 ยึดถือเป็นหลักนั้นกล่าวว่า ควรพิจารณาเรื่องพม่าเป็นพิเศษต่างหาก เพราะประชาชนพม่าเป็นชนอีกชาติหนึ่งซึ่งการพัฒนาด้านการเมืองอยู่ในระดับต่างกัน และมีปัญหาต่าง ๆ แตกต่างกันด้วย เมื่อทราบข่าวข้อเสนอแนะการพัฒนาทางการเมืองเช่นนี้ก็ได้เกิดการคัดค้านอย่างรุนแรงทันที สร้างความงงงันให้แก่ทุกคน ความสำนึกเรื่องชาติของชาวพม่าปะทุถึงขีดสุด ได้เกิดการประท้วงขึ้นทั่วไป จากนักเรียนทั้งโรงเรียนรัฐบาลและโรงเรียนมิชชันนารีในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1920 รัฐบาลต้องจัดโรงเรียนแห่งชาติขึ้นแทนทุกแห่ง ให้อยู่ภายใต้การดำเนินงานของสภาการศึกษาแห่งชาติ สำหรับนักศึกษาที่ประท้วงไม่ยอมเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยย่างกุ้งที่เพิ่งตั้งขึ้นนั้น ทางรัฐบาลให้จัดตั้งวิทยาลัยแห่งชาติขึ้นในตึกบริเวณเจดีย์ชเวดากอง อู โอตตมะ และคณะสงฆ์กลุ่มหนึ่งจากคณะสงฆ์สามัคคีออกเทศนาเรื่องการปฏิวัติตามต่างจังหวัด และได้เกิดมีสภาสมาคมแห่งชาติพม่าซึ่งเป็นองค์การทางการเมืองขึ้นชื่อว่า จี. ซี. บี. เอ. แทนที่สมาคม วาย. เอ็ม. บี. เอ. สนับสนุนการต่อต้านโดยไม่ร่วมกิจกรรมตามแบบสวราชของอินเดีย ส่วนสมาชิกหัวรุนแรงดำเนินงานตามแบบขบวนการซินฟีนของไอร์แลนด์

ด้วยเหตุนี้ ในปี ค.ศ. 1921 สภาผู้แทนราษฎรจึงมีมติขยายรูปการปกครองแบบ 2 สภา ซึ่งใช้ในรัฐต่าง ๆ ของอินเดียตามกฎหมายรัฐบาลอินเดีย ค.ศ. 1919 เข้าไปใช้ในพม่า

คณะกรรมาธิการปฏิรูปพม่า มี เซอร์ เฟรเดอริค ไวท์ เป็นประธาน ได้รับมอบหมายให้ดำเนินงานจัดรูปงานใหม่ และแม้ว่าพวกหัวรุนแรงในหมู่นักการเมืองพม่าจะประณามว่าระบบ 2 สภาไม่เหมาะสม พม่าก็เลื่อนฐานะขึ้นมาเป็นแคว้นที่มีข้าหลวงปกครองในปี ค.ศ. 1923 โดยแยกจากแคว้นไทยใหญ่ กะเหรี่ยง และหมู่ชาวเขา ถือเป็นก้าวแรกไปสู่ "ความสำนึกที่ก้าวหน้าในการปกครองตนเอง"

ระบบงานใหม่ดำเนินดังนี้ คือ สภานิติบัญญัติเพิ่มจำนวนเป็น 103 คน 79 คนในจำนวนนี้ได้รับเลือกในการออกเสียงลงคะแนนตามแบบประชาธิปไตย อีก 2 ท่านเป็นข้าราชการบำนาญ ส่วน 22 คนนอกจากนั้นได้รับการแต่งตั้ง ฝ่ายบริหารมีข้าหลวงและมีสภาบริหาร ประกอบด้วยสมาชิก 2 นาย จัดการหน่วยงานเฉพาะ และรัฐมนตรี 2 นายรับผิดชอบทางนิติบัญญัติจัดการหน่วยงานโอนงานเฉพาะเกี่ยวกับกลาโหม กฎหมาย ความสงบเรียบร้อย การคลัง และภาษีเงินได้ งานโอนเป็นเรื่องสาธารณสุข ป่าไม้ และภาษีอากร การที่กรมป่าไม้ซึ่งสำคัญมากเข้ามาอยู่ในงานโอน ทำให้พม่านำหน้าแคว้นอื่น ๆ ยกเว้นบอมเบย์ ผู้ใช้สิทธิออกเสียงลงคะแนนครอบคลุมถึงทุกคนที่มีอายุ 18 ปีขึ้นไปโดยไม่จำกัดเพศ

เหตุไรคุณสมบัติผู้มีสิทธิออกเสียงจึงวางไว้กว้าง โดยจำกัดอายุต่ำกว่าระบบประชาธิปไตยในยุโรป เพ่อร์นิวัลล์วิจารณ์สรุปสั้น ๆ ถึงความพยายามต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างน่าประหลาดใจนี้ไว้ว่า[1] "คุณสมบัติเรื่องอายุ สมบัติพัสถาน และการศึกษา เป็นของประดิษฐ์นอกกาย ความธรรมดาตามธรรมชาติต่างหากที่แสดงถึงทัศนะเสรีนิยมอย่างแท้จริง การเยาะเย้ยถากถางเป็นเหตุให้จิตใจไม่ปกติเพียงช่วยให้ทำงานเลว ๆ ได้ดีที่สุด เมื่อพูดถึงในแง่ความฉลาด ถ้าประชาชนไม่ชอบระบบเจ้าขุนมูลนาย ควรปล่อยให้พวกเขามีประชาธิปไตยในระบบการอย่างเต็มเหนี่ยวเพื่อให้พ้นจากความหลอกลวง" คำอธิบายที่นุ่มนวลที่สุดก็คือว่า "รัฐบาลเชื่อความรู้สึกที่ดีของ 'พวกหัวเก่า' เพื่อขัดแย้งกับพวกยั่วยุรุนแรงไม่กี่คน"

นอกจากนั้นพวกพม่ายังได้รับที่นั่ง 5 ที่นั่งในสภานิติบัญญัติของอินเดีย ณ กรุงนิวเดลี มีหน้าที่พิจารณาปัญหาส่วนกลาง มีการเพิ่มหน่วยงานท้องถิ่นในรูปปกครองตนเองมากขึ้น และสมาชิกส่วนใหญ่ทั้งในคณะกรรมการเทศบาลและคณะกรรมการท้องถิ่นได้รับเลือกตั้ง นอกจากนั้นหน่วยงานเหล่านี้รับผิดชอบงานกว้างขึ้น คลุมถึงการบำรุงรักษาถนนที่ไม่ใช่ถนนสายใหญ่ การอนามัยการสาธารณสุข การจัดตั้งโรงพยาบาล อนามัยปศุสัตว์ ข้อบัญญัติของโรงงานฆ่าสัตว์ การจัดตั้งและควบคุมตลาด การดำเนินงานเรือข้ามฟาก และการจัดตั้งคณะกรรมการโรงเรียน ทำให้พม่าอยู่ในระดับปกครองตนเองในกิจการท้องถิ่นอย่างแท้จริงเช่นเดียวกับฝ่ายกลาง แต่ไม่มีการยุ่งเกี่ยวกับการบริหารทางด้านยุติธรรม แม้จะจัด

[1] Donnison, **Public Administration** . . . , หน้า 160.

ตั้งศาลสูงขึ้นทำหน้าที่แทนศาลใหญ่ในพม่าตอนล่าง และแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ยุติธรรมในมัณฑะเลในระยะเดียวกันนี้ก็ตาม การบริหารยุติธรรมแยกขยายออกไปโดยเจ้าหน้าที่แผนกไม่ได้จัดการพิจารณาคดีต่อไป

การปกครองแบบ 2 สภา (รัฐบาลคู่) ซึ่งใช้อยู่ 14 ปีในพม่า เริ่มต้นด้วยบรรยากาศวุ่นวายในทุกระดับลงไปจนถึงระดับหมู่บ้าน สมาคม จี. ซี. บี. เอ. จัดตั้งองค์การ "วันทนู อธินส์" หรือสมาคม "เชื้อชาติของเรา" ขึ้นในระหว่างปี ค.ศ. 1921—ค.ศ. 1922 ในท้องถิ่นหลาย ๆ แห่ง ทำหน้าที่ต่อต้านการบริหารและไม่เสียภาษี นอกจากนี้ยังมี บู อธินส์ หรือสมาคมลับ ซึ่งสมาชิกปฏิญาณจะใช้วิธีการรุนแรง อู จิตเหลียงหัวหน้าขบวนการ จี. ซี. บี. เอ. ดำเนินงานร่วมกับพวกพระหัวรุนแรงในคณะสงฆ์สามัคคีในบางครั้ง และประกาศต่อต้านการเลือกตั้งทุกชนิดตามบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญ ทำให้เกิดการแตกแยกกันขึ้นในหมู่สมาชิก และมีบุคคลกลุ่มหนึ่งแยกตัวออกไปตั้งพรรคประชาชน หรือพรรคยี่สิบเอ็ด ตามจำนวนสมาชิกที่ลงนามในการวางแผนฉบับแรก หัวหน้าขบวนการคือ อู บา เป ประกาศจะให้ความร่วมมือต่อเมื่อการปกครองของเมืองแม่ไม่มีอคติ อย่างไรก็ตาม ขบวนการนี้วิพากษ์วิจารณ์การบริหารของรัฐบาลอย่างกว้างขวาง ในการเลือกตั้งสภานิติบัญญัติครั้งแรก สมาชิกพรรคยี่สิบเอ็ดได้รับเลือกตั้งเข้าไปในสภามากที่สุด นอกจากนี้ยังมีพรรคอิสระซึ่งเป็นพรรคเล็กอีกหนึ่งพรรคมี เซอร์ เจ.เอ. หม่องกยีเป็นหัวหน้าและมีความประสงค์จะใช้รัฐธรรมนูญให้ได้ผล แต่ผู้ไปออกเสียงไม่สนใจและมีความกลัวจึงมีประชาชนไปลงคะแนนเสียงเพียงไม่ถึงร้อยละ 7 การแข่งขันด้วยเรื่องส่วนตัวในหมู่ตัวแทนผู้รักชาตินี่เอง ทำให้คนเหล่านี้ไม่อาจจะเข้าควบคุมรัฐบาลได้ ทั้ง ๆ ที่การได้รับตำแหน่งนั้นมีผลประโยชน์ตอบแทน และการที่จะหาคนแม้จะเป็นฝ่ายค้านเข้ามารับตำแหน่งรัฐมนตรีนั้นไม่ใช่เรื่องยาก ข้อเรียกร้องเบื้องต้นของสมาชิกชาวพม่าคือ ขอเสนอให้ปรับปรุงมาตรฐานการศึกษาเพื่อให้คนพม่าพร้อมที่จะปกครองตนเอง ให้กระจายงานสาธารณูปโภคให้แก่คนพม่า ส่งเสริมเศรษฐกิจของคนพื้นเมือง ขจัดการกอบโกยผลประโยชน์จากคนต่างชาติ จัดหาสินเชื่อทางการเกษตร และหาเงินทุนให้หน่วยงานสร้างชาติเพิ่มมากขึ้น ในด้านการศึกษาและการสาธารณสุขนั้นได้มีการก้าวหน้าขึ้นบ้าง ทั้งนี้จากแรงกระตุ้นของผู้เชี่ยวชาญบางท่านที่รัฐบาลเลือกเข้ามาทำงาน แต่รัฐบาลยังไม่ได้พยายามแก้ปัญหาเศรษฐกิจ และปัญหาเชื้อชาติ และขณะที่นักกฎหมายพยายามหาวิธีใช้อำนาจโดยไม่ก้าวก่ายรัฐบาล พวกฝ่ายต่อต้านก็พยายามหาทางใช้วิธีการของตนเช่นกัน

และใน จี. ซี. บี. เอ. เองก็เกิดการแตกแยกกับพวกพระที่ก่อความวุ่นวายในองค์การเกี่ยวกับเรื่องการรณรงค์เรื่องไม่เสียภาษีรวมทั้งการปฏิวัติอื่น ๆ ฉะนั้นในปี ค.ศ. 1924 รัฐบาลจึงใช้มาตรการเด็ดขาด ส่งตำรวจเข้าไปจัดการปราบปราม ทำให้วิธีการจะต่อต้านรัฐบาลอ่อนลง ในการเลือกตั้งครั้งที่สองปรากฏว่ามีผู้ไปออกเสียงร้อยละ 16 แต่การแตกแยกกันเองในหมู่ฝ่ายค้านก็ทำให้การต่อรองของขบวนการรักชาติในสภาอ่อนลงเหมือนเดิม ทำให้สมาชิกฝ่ายอนุรักษ์นิยมผู้ได้รับเสียงเลือกตั้งจากประชาชนไม่มากนักเข้ามาเป็นรัฐมนตรี และบุคคลเหล่านี้ใช้วิธีดำเนินการแบบอะลุ้มอล่วย กฎหมายที่ออกมาจึงไม่ก่อให้เกิดการวุ่นวายได้ ในปี ค.ศ. 1927 รัฐบาลออกกฎหมายการเกษตรฉบับหนึ่ง ด้วยจุดประสงค์จะแก้ไขความเลวร้ายเกี่ยวกับหนี้สินทางเกษตร และการที่ชาวต่างชาติเข้ามาเป็นเจ้าของที่ดิน โดยรัฐบาลหาทางป้องกันให้พวกเกษตรกร แต่ฝ่ายพวกเจ้าของที่ดินคัดค้าน พระราชบัญญัติฉบับนี้จึงตกไป กล่าวกันว่าระบบการปกครอง 2 สภาในอินเดียนั้น ทำให้คนอินเดียยังพูดต่อไป และรัฐบาลยังปกครองเหมือนเดิม แต่ในกรณีพม่าการปกครองแบบนี้เป็นผลให้ความพยายามของผู้รักชาติตื่นตัวสูงขึ้น

แม้ว่าระบบ 2 สภาจะเป็นความก้าวหน้าทางการศึกษาทางด้านการเมืองของทั้ง 2 ฝ่ายอย่างจริงจัง แต่ก็ยังมีสิ่งที่เรียกว่า 'ความไม่แน่นอน'[1] อยู่ เพราะพระราชบัญญัติการปกครองพม่าปี ค.ศ. 1921 กำหนดไว้ว่าหลังจาก 10 ปี จะมีการแต่งตั้งคณะกรรมาธิการกำหนดเขตเพื่อพิจารณาหาทางปฏิรูปขั้นต่อไป ตอนแรกมีการเรียกร้องให้แต่งตั้งก่อนกำหนด และให้รัฐบาลบริหารงานโดยสมบูรณ์และแยกตัวออกจากอินเดีย เรื่องความต้องการแยกตนออกจากอินเดียเป็นเรื่องธรรมดา เพราะชาวอินเดียอพยพเข้ามามากขึ้น และการแข่งขันทางเศรษฐกิจทำให้คนพม่าเกรงว่า สักวันหนึ่งบ้านเมืองตนอาจกลายเป็นรัฐในเครือจักรภพอินเดียภายใต้การปกครองของชาวอินเดีย

ในปี ค.ศ. 1928 'คณะกรรมาธิการไซมอน' เข้ามาตรวจสอบงานที่วางไว้ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1923 ได้รายงานเสนอให้มีการแบ่งแยก พร้อมกับรายงานความคืบหน้าทางด้านการปกครอง ในทันทีนั้นคนพม่าเปลี่ยนความสนใจในเรื่องแบ่งแยก ดร. บามอว์ คนหนุ่มผู้หวังจะเป็นผู้นำการเมืองนำกลุ่มคัดค้านว่า ถ้าพม่าแยกออกจากอินเดีย ความเจริญทางการปกครองจะช้ากว่าอินเดีย ข่าวที่ว่ารัฐบาล

---

[1] **Donnison** เรื่องเดียวกัน หน้า 55.

และกลุ่มธุรกิจใหญ่ ๆ สนับสนุนให้แบ่งแยก ยิ่งยั่วยุให้เกิดความสงสัยยิ่งขึ้น ที่จริงเหตุผลสำคัญประการหนึ่งที่ฝ่ายรัฐบาลสนับสนุนให้แบ่งแยกนั้นก็เพราะว่าอินเดียแบ่งรายได้จากพม่ามากเกินไป ภาษีอากรส่วนกลาง เช่น ภาษีรายได้และภาษีศุลกากรอาจจะขยายออกไปได้กว้างกว่าภาษีจากท้องถิ่น

ขณะที่มีการประชุมโต๊ะกลมพม่าเป็นพิเศษที่กรุงลอนดอน ระหว่างเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1931 ถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1932 เพื่อปรึกษาวิถีทางรัฐธรรมนูญเมื่อพม่าแยกจากอินเดีย ผู้ต่อต้านในพม่าได้ก่อตั้งสันนิบาตต่อต้านการแบ่งแยกขึ้นอย่างแข็งขัน เสนอความต้องการเข้าร่วมในสหพันธรัฐอินเดีย แต่มีบทเฉพาะกาลว่าด้วยการแบ่งแยก ในการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1932 พวกสันนิบาตได้ชัยชนะเด็ดขาด ไม่มีชาวพม่าผู้ต่อต้านการแบ่งแยกแม้แต่สักคนอยากรวมกับอินเดียตลอดไป ดังนั้นเมื่ออังกฤษแสดงให้เห็นชัดว่าไม่พร้อมจะให้พม่ามีบทเฉพาะกาลแยกจากรัฐบาลอินเดียได้เอง ทางสันนิบาตจึงเปลี่ยนนโยบายอย่างสิ้นเชิง โดยพระราชบัญญัติการปกครองอินเดียปี ค.ศ. 1935 กำหนดให้แบ่งแยกประเทศทั้งสองตั้งแต่วันที่ 1 เมษายน ค.ศ. 1937

รัฐธรรมนูญใหม่ที่แบ่งแยกพม่ามีข้อความตอนที่ 14 และโครงร่าง 10 ถึง 15 ในพระราชบัญญัติการปกครองอินเดียว่า "ได้กำหนดให้มีพระราชบัญญัติการปกครองพม่า ค.ศ. 1935 ตามพระบรมราชโองการพระมหากษัตริย์ถึงรัฐบาล[1]" รัฐบาลพม่าขึ้นตรงต่อรัฐสภาอังกฤษ รัฐมนตรีต่างประเทศอินเดียกลายเป็นรัฐมนตรีต่างประเทศอินเดียและพม่า มีสำนักงานพม่าภายใต้ปลัดทบวงว่าการพม่า ผู้สำเร็จราชการรับผิดชอบทางด้านกลาโหมทั้งภายในและภายนอกประเทศ นโยบายการเงิน ธนบัตร เงินเหรียญ นโยบายต่างประเทศ และรัฐไทยใหญ่ กะเหรี่ยงและชาวเขา จะต้องดำเนินการตามคำแนะนำของคณะรัฐมนตรีเว้นแต่ในภาวะฉุกเฉิน การบริหารทั่วไปเป็นหน้าที่ของคณะรัฐมนตรีมีจำนวนไม่เกิน 10 นาย โดยมีนายกรัฐมนตรีเป็นหัวหน้าและรับผิดชอบต่อฝ่ายนิติบัญญัติ

ฝ่ายนิติบัญญัติเป็นระบบ 2 สภา สภาสูงเรียกว่า วุฒิสภา ประกอบด้วยสมาชิก 36 นาย โดยสภาผู้แทนราษฎรเป็นผู้เลือกตั้งครึ่งหนึ่ง และอีกครึ่งหนึ่งผู้สำเร็จราชการเป็นผู้แต่งตั้ง สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก 132 นาย 92

---

1 Donnison. **Public Administration...**, หน้า 73.

นายได้รับเลือกจากการเลือกตั้ง สมาชิกนอกนั้นเป็นผู้แทนของชนแต่ละกลุ่มและจากกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ อาทิเช่น จากมหาวิทยาลัยย่างกุ้ง ฝ่ายพาณิชย์ และฝ่ายแรงงาน ผู้มีสิทธิออกเสียงลงคะแนนได้แก่ผู้ชายอายุ 21 ปีขึ้นไป และผู้หญิงอายุสูงกว่านั้นที่สอบผ่านการอ่านออกเขียนได้

ในทางทฤษฎี อำนาจที่สงวนไว้สำหรับผู้สำเร็จราชการ มีมากกว่าในทางปฏิบัติ ตามคำสั่งผู้สำเร็จราชการ 'จักต้องไม่ใช้อำนาจเหนือคณะรัฐมนตรี จนกระทั่งคณะรัฐมนตรีไม่อาจปฏิบัติหน้าที่ในความรับผิดชอบของตนเองได้' และจะต้องขอคำปรึกษาจากคณะรัฐมนตรี แม้กระทั่งเรื่องในความรับผิดชอบพิเศษของตน หวังกันว่า 'อำนาจรับผิดชอบพิเศษ' ซึ่งประกอบด้วยการป้องกันการคุกคามอย่างร้ายแรงต่อสันติภาพภายใน การป้องกันชนส่วนน้อยและการป้องกันการรังเกียจเดียดฉันท์อย่างอยุติธรรมต่อชนในบังคับอังกฤษหรือสินค้าอังกฤษ จะดำเนินไปอย่างสงบเรียบร้อยเท่าที่จะเป็นได้

ขณะนั้นคณะรัฐมนตรีและสภาผู้แทนราษฎรพม่า เข้าควบคุมกิจการภายในประเทศไว้เกือบทั้งหมดแล้ว การเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกแข่งขันกันอย่างเต็มที่ ดร. บามอว์ เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีคนแรก บามอว์และผู้ร่วมคณะได้รับเลือกเพราะให้สัญญาว่าจะขจัดปัญหาร้ายแรงเรื่องที่ดิน การฉ้อราษฎร์บังหลวง และการบริหารหมู่บ้าน แต่ความพยายามในขั้นแรกไม่ประสบผล ด้วยเหตุที่รัฐบาลใหม่ไม่มีเวลาตั้งตัวเพื่อศึกษางาน เพราะขณะนั้นนาซีเยอรมันกำลังคุกคามสันติภาพของโลก และญี่ปุ่นกำลังรุกรานจีน การเมืองภายในคลอนแคลนเมื่อผู้กระหายอำนาจแก่งแย่งกันเป็นส่วนตัว และแตกกระจายออกเป็นพรรคต่าง ๆ นายดอนนิสันผู้ทำงานในพม่าภายใต้ระบบใหม่กล่าวไว้ว่า "ในชั้นแรกบรรดารัฐมนตรีใหม่แสดงปฏิกิริยาต่ออำนาจที่ระบุไว้ในกฎหมายใหม่รุนแรงมาก คำนึงถึงศีลธรรมน้อยลง เยาะเย้ยถากถางมากขึ้น และเข้าไปยุ่งกับฝ่ายบริหาร กระทั่งในบางขณะเหยียบย่ำศาลสถิตยุติธรรม"

เมื่อมีการผนวกอาณาจักรพม่าเข้ามาอยู่ในความยึดครองของอังกฤษ ในปี ค.ศ. 1886 นั้น ได้มีการอภิปรายกันถึงเรื่องปัญหาเขตแดนระหว่างจีนกับพม่า ทูตจีนในลอนดอน ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากเซอร์ โรเบิร์ต ฮาร์ท และเซอร์ ฮอลลิเดย์ แมคคาร์ทเนย์ แนะนำให้ยกพะโมให้จีน แต่ได้รับการปฏิเสธ แมคคาร์ทเนย์จึงอ้างว่า ดินแดนตอนเหนือพะโมขึ้นไปทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำอิรวะดี เป็นของ

จีน ฉะนั้นอังกฤษจะต้องไม่ขยายออกไปเหนือแม่น้ำอิระวดี ข้ออ้างที่พิลึกพิลั่นนี้เป็นที่ขบขันของเซอร์ ยอร์ช สก็อต และชี้ให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการตกลงกันในเรื่องเขตแดน ตามปฏิญญาอังกฤษ–จีน ค.ศ. 1886 จีนยอมรับรองชัยชนะของอังกฤษเหนือดินแดนพม่าตอนบน พร้อมกับให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการเขตแดนเพื่อปักปันชายแดนขึ้น มีดินแดนที่จะต้องพิจารณาอยู่ 2 บริเวณ คือ บริเวณแรก เป็นดินแดนคะฉิ่นเหนือมยิตคยินา อยู่ระหว่างอินเดีย ทิเบต กับยูนนาน ซึ่งเรียกกันว่า ดินแดนบริเวณสามเหลี่ยม และบริเวณที่สองเป็นกลุ่มรัฐไทยใหญ่ซึ่งเดิมส่งบรรณาการให้กษัตริย์แห่งราชสำนักอังวะ เขตแดนต่อกันกับจีนนี้ไม่เคยมีการปักปัน และทั้งพม่าและจีนต่างก็ไม่มีความรู้เรื่องเหล่านี้เลย แวรี ข้าราชการการเมืองชาวอังกฤษประจำที่พะโม ได้ออกสอบถามความเห็นผู้คนในบริเวณคะฉิ่น และทำรายงานเสนอเมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1888 ว่าจีนไม่เคยมีอำนาจหรือเรียกร้องว่ามีอธิปไตยเหนือพวกคะฉิ่น จากการสำรวจภูมิประเทศเหนือดินแดนพะโม ปรากฏว่า กระทรวงต่างประเทศอังกฤษได้ตัดสินใจ ใน ค.ศ. 1891 ที่จะขยายการปกครองครอบคลุมไปถึงพวกคะฉิ่น แต่แม้ว่าอังกฤษจะดำเนินการเข้าปกครองพม่าตอนเหนือ เรื่องการปักปันเขตแดนก็มิได้มีการจัดการแต่อย่างใด

เกี่ยวกับรัฐไทยใหญ่นั้น จีนเข้าใจว่า เมื่อคำนึงถึงความต้องการของทหารนั้น ในตอนแรกอังกฤษไม่ต้องการจะเข้ามารับผิดชอบกับรัฐในลุ่มน้ำสาละวิน[1] จีนจึงออกจะเสียใจที่ตนไม่ได้ฉวยโอกาสเข้ายุ่งเกี่ยวตั้งแต่ตอนแรก การเจรจาต่อมาเริ่มขึ้นในเดือนกันยายน ค.ศ. 1892 และหลังจากมีอุปสรรคล่าช้าอยู่นานปฏิญญาฉบับใหม่ก็ได้รับการลงนามเมื่อวันที่ 1 มีนาคม ค.ศ. 1894 ตกลงให้มีคณะกรรมการปักปันเขตแดนตอนใต้จากเส้นรุ้ง 25′ 31″ เหนือ คือเขตแดนระหว่างรัฐไทยใหญ่กับจีน ดินแดนตอนเหนือขึ้นไปจากนั้นคือดินแดนคะฉิ่น ให้ปล่อยทิ้งไว้ก่อนจนกว่าสภาพการณ์และภาวะต่าง ๆ ของประเทศจะเป็นที่รู้จักกันมากขึ้น นอกจากนั้นอังกฤษประกาศยกเลิกอธิปไตยของตนเหนือดินแดนในลุ่มแม่น้ำโขง คือ เหนือดินแดนเมืองเลมและเชียงรุ้ง ในประเทศจีน แต่มีข้อแม้ว่าจีนจะไม่ยกดินแดนหนึ่งดินแดนใดในสองดินแดนนี้ให้แก่ประเทศใดโดยไม่ได้รับความเห็นชอบจากอังกฤษ[2] อังกฤษยังยกดินแดน 2 รัฐเล็ก ๆ ทางชายแดนจีนคือ สิมา ทางผ่านเมืองมยิตคยินา

---

[1] เหนือขึ้นไป, หน้า 837.

[2] เหนือขึ้นไป, หน้า 847.

ทางใต้ และวงเวียนโกกังของรัฐไทยใหญ่ทางเหนือแสนหวี ทางฝ่ายจีนยอมเปิดช่องแคบนัมวันให้กองทัพอังกฤษลำเลียงกำลังพลระหว่างพะโมและนามคานได้

ผลของข้อตกลงนี้สลายตัวไปเมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดปากน้ำเจ้าพระยา เมื่อวันที่ 13 กรกฎาคม ค.ศ. 1893 และเข้ายึดครองดินแดนของประเทศไทยฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขงทั้งหมด จีนยกเมืองเชียงรุ้งให้แก่ฝรั่งเศส และหลังจากเหตุการณ์เมืองสิงห์เมื่อวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1895 อังกฤษได้ยกเชียงเซ็งซึ่งเคยเสนอให้แก่ไทยไปให้แก่ฝรั่งเศส การที่จีนละเมิดข้อตกลงตามสัญญานี้ทำให้เกิดการเจรจาทางการทูตกันใหม่ระหว่างจีนกับอังกฤษ เป็นผลให้เกิดสนธิสัญญาอังกฤษ–จีนในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1897 ข้อตกลงของสัญญาฉบับใหม่เข้มงวดกว่าเก่า โกกังกลับคืนเป็นดินแดนของแสนหวี สิมาเป็นของพม่า อังกฤษได้เช่าช่องแคบนัมวันตลอดไปโดยเสียค่าเช่าปีละ 1,000 รูปี หลังจากมีการล่าช้าอยู่นานในที่สุดก็ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการปักปันเขตแดนขึ้น และเริ่มปฏิบัติการในปีเดียวกันทำงานไปอย่างราบรื่นจนถึงปี ค.ศ. 1900 ก็เกิดปัญหาด้วยเรื่องเขตแดนมลรัฐว่าเซอร์ ยอร์จ สก็อต ข้าหลวงใหญ่อังกฤษจึงขอเลิกการเจรจา ได้มีเส้นกั้นเขตแดน 2 เส้น เรียกชื่อตามคณะกรรมการคือ เส้นเขตแดนลิวเซน และเส้นเขตแดนสก็อต ดินแดนที่มีข้อพิพาทกันนี้รวมถึงแคว้น "ว้าเถื่อน" ในมลรัฐกังโส แมงเกย และรัฐมอเดล ซึ่งเคยเป็นดินแดนที่ไม่มีผู้คนอาศัยอยู่มาเป็นเวลานาน ในระหว่างปี ค.ศ. 1934–ค.ศ. 1935 บริษัทพม่าซึ่งประกอบกิจการขุดแร่เงินอยู่ในรัฐไทยใหญ่ตอนเหนือได้ส่งคนเข้าไปสำรวจแร่เงินในเขตลูฟุ่ง ซึ่งเคยมีคนจีนประกอบกิจการอยู่ แต่ถูกคนเผ่าว้าและพวกกองโจรชาวจีนไล่ออกไป และคนพวกนั้นยังบุกรุกเข้าไปในดินแดนของอังกฤษด้วย จนถึงต้องใช้กำลังทหารเข้าปราบปราม

มาถึงตอนนี้พวกก๊กมินตั๋ง ได้ก่อกวนเรียกร้องดินแดนตอนเหนือคืน อ้างว่าครั้งหนึ่งดินแดนตอนนี้เคยเป็นเมืองขึ้นของจีน เซอร์ อเล็กซานเดอร์ คาโดแกน ทูตอังกฤษประจำกรุงปักกิ่ง ได้เสนอให้มีการตั้งคณะกรรมการอังกฤษ–จีนขึ้นใหม่ภายใต้การควบคุมของคณะกรรมการสันนิบาตชาติ จีนตอบตกลงและสันนิบาตชาติเสนอแต่งตั้งพันเอก เฟรเดริค ไอเซอรีน ชาวสวิสเป็นประธาน คณะกรรมการชุดนี้เริ่มปฏิบัติงานในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1935 ต้องใช้กำลังทหารจัดการกับพวกชาวว้าพวกซึ่งก่อความยุ่งยาก และคณะกรรมการได้จัดทำแผนที่แผ่นแรกขึ้น รายงานทั้งหมดเสร็จเรียบร้อยเมื่อวันที่ 24 เมษายน ค.ศ. 1937 ตามข้อตกลงจีนได้ดินแดน

3 ใน 5 และอีก 2 ใน 5 เป็นของอังกฤษ อย่างไรก็ตาม การที่ญี่ปุ่นบุกเมืองจีนในช่วงเวลาอีก 2 สัปดาห์ต่อมา ทำให้ข้อตกลงดังกล่าวมิได้ดำเนินไปตามเงื่อนไขของสัญญา แม้กระนั้นทั้งสองฝ่ายต่างยอมรับข้อยุติของการสำรวจของคณะกรรมการ และในวันที่ 18 มิถุนายน ค.ศ. 1941 ได้มีการแลกเปลี่ยนข้อตกลงกันระหว่างกระทรวงการต่างประเทศของอังกฤษ กับรัฐบาลของเจียงไคเช็กในจุงกิง

ความวุ่นวายจากพวกก๊กมินตั๋งเริ่มขึ้นในปี ค.ศ. 1931 เมื่อ เชน ยู โคะ เข้ารับตำแหน่งหัวหน้าหน่วยโฆษณาชวนเชื่อ ประจำมณฑลยูนนาน สังกัดคณะกรรมการฝ่ายบริหารพรรคก๊กมินตั๋ง ในปีต่อมาเขาได้จัดพิมพ์หนังสือเรื่อง ยูนนาน เปี้ยนตี้วุ่นตี้เอี๋ยนจิง (Yunnan Pien-ti Wen-ti Yan-chin) ซึ่ง เจ. ซิกูเร แปลออกเป็นภาษาฝรั่งเศส และจัดพิมพ์ที่กรุงปักกิ่งในปี ค.ศ. 1937 โดยใช้ชื่อว่า ดินแดนและประชาชนในยูนนาน (Territoires et Populations des Confins du Yunnan) ข้อเรียกร้องที่หนักหน่วงเกี่ยวกับเรื่องบรรณาการและดินแดนนี้ทำให้อังกฤษกระวนกระวายใจเป็นอย่างยิ่งในปัญหาเรื่องดินแดนแถบสามเหลี่ยม ซึ่งอังกฤษเข้าไปยุ่งเกี่ยวขัดไล่พวกคะฉิ่นมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1891 ในระหว่างปี ค.ศ. 1905 ถึง ค.ศ. 1910 ความเคลื่อนไหวของจีนในทิเบตทำให้รัฐบาลอินเดียเห็นว่า ความปลอดภัยของประเทศตนทางด้านหนึ่งกำลังถูกคุกคาม แต่การก่อกวนนี้หยุดอยู่ขณะหนึ่งเมื่ออินเดียประกาศว่า ตนเตรียมจะใช้กำลังในกรณีที่ถูกรุกรานทางด้านพรมแดน แม้กระนั้นความรู้สึกโดยทั่วไปก็ยังคงมีอยู่ว่า จีนยังคงต้องการจะผนวกดินแดนคะฉิ่นทางด้านเขตแดนต่อกับทิเบต ในปี ค.ศ. 1911 รัฐบาลอินเดียเริ่มทำการสำรวจดินแดนชายแดนด้านทิเบต เป็นผลให้เกิดการประชุมที่เมืองสิมลาขึ้นในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1913 เซอร์ เอ. เอช. แมคมาฮอน ได้พบปะกับผู้แทนจีนและทิเบต และในวันที่ 27 เมษายน ค.ศ. 1914 ผู้แทนชาวจีนเริ่มตกลงเรื่องแผนที่ หลังจากนั้นต่อมาจีนทำการประท้วงหลายอย่าง และเมื่ออังกฤษและทิเบตลงนามในสัญญาในเดือนกรกฎาคม ผู้แทนจีนไม่ยอมลงนามร่วมด้วย ในดินแดนคะฉิ่นอังกฤษจัดตั้งหน่วยทหารประจำเป็นแนวจากนัมคานทางตอนเหนือลงมาตามทางลำน้ำอิระวดี—สาละวิน และเพื่อตอบโต้การคุกคามของ เชน ยู โคะ เซอร์ ฮิว สตีเฟนสัน ข้าหลวงใหญ่อังกฤษประจำพม่า ได้ประกาศรวมดินแดนสามเหลี่ยมเข้าไว้ในความยึดครองของอังกฤษและอินเดีย ในวันที่ 8 มกราคม ค.ศ. 1934 ปัญหาเรื่องนี้จึงยุติลง จนกระทั่งเกิดสงครามแปซิฟิกระหว่างปี ค.ศ. 1941—ค.ศ. 1945

บทที่ 43

แนวทางใหม่ของฮอลันดาและลัทธิชาตินิยมในอินโดนีเซีย ค.ศ. 1900—ค.ศ. 1942

ในปี ค.ศ. 1900 ฮอลันดาเริ่มมีทัศนะว่าลัทธิเสรีนิยมสำหรับอาณานิคมนั้นล้าสมัยเสียแล้ว ปรากฏชัดว่าผู้ประกอบวิสาหกิจเอกชนไม่ใส่ใจในผลประโยชน์ของชาวอินโดนีเซีย และการลงทุนของเอกชนตกอยู่ในกำมือบริษัทใหญ่ ๆ ไม่กี่แห่งร่วมมือกันดำเนินการเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตน หรือที่จริงพวกนี้ก็คือ "บุคคลผู้ทรงอำนาจลึกลับเหลือ" ในยุคปัจจุบัน ดอกเตอร์อับราฮัม ไคเปอร์ นายกรัฐมนตรีในปี ค.ศ. 1901 เขียนเอกสารเรื่อง Ons Program ออกตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1880 เสนอให้รัฐบาลรับผิดชอบต่อสวัสดิการของชาวพื้นเมือง ทัศนะของไคเปอร์รวมอยู่ใน "สุนทรพจน์จากราชบัลลังก์" ในปีนั้น และนี่คือจุดเริ่ม "นโยบายจริยธรรม"

ในขณะนั้น พวกสังคมนิยมเข้าเป็นผู้แทนในรัฐสภาฮอลันดาเป็นชุดแรก และประกาศแนวลัทธิ "รัฐบาลอินโดนีเซียเพื่อชาวอินโดนีเซีย" อย่างแน่วแน่ด้วยความหวังจะให้มีการปกครองตนเองในที่สุด แต่ ซี.ที. วัน เดอเวนเตอร์ ผ่ายเสรีนิยมแสดงความรู้สึกที่น่าประทับใจกว่า เริ่มจากร่างนโยบายของพรรคขึ้นสนับสนุนสวัสดิการ ส่งเสริมการกระจายอำนาจ และให้ชาวอินโดนีเซียเข้าร่วมงานฝ่ายบริหารมากขึ้น ในปี ค.ศ. 1899 เขาตีพิมพ์บทความเรื่อง "หนี้เกียรติยศ" ก่อความตื่นเต้นครั้งใหญ่ บทความนั้นมีว่า ฮอลันดาจะต้องคืนเงินทั้งหมดที่ขูดรีดมาจากชาวอินโดนีเซียตั้งแต่ปี ค.ศ. 1867

หลังจากที่มีการแสดงความสำนึกอันมีเกียรติพรั่งพรูออกมา ฮอลันดาเริ่มวางโครงการ "กระจายอำนาจ" และส่งเสริมสวัสดิการชาวพื้นเมืองอย่างกระตือรือร้นแบบเดียวกับสมัยล้มเลิกระบบการเพาะปลูก "การกระจายอำนาจ" เป็นเสมือนประทีปดวงใหม่ที่ดึงอำนาจจากกรุงเฮกมาสู่บัตตาเวีย จากข้าหลวงใหญ่ไปยังกรม

กองต่าง ๆ และเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นและจากชาวยุโรปไปยังเจ้าหน้าที่อินโดนีเซีย และยังหมายถึงโครงร่างการปกครองตนเองร่วมกับรัฐบาล อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติการจัดตั้งสภาท้องถิ่น ซึ่งประกอบด้วยชาวอินโดนีเซีย ยุโรปและจีนตามกฎหมายว่าด้วยการกระจายอำนาจปี ค.ศ. 1903 และพระราชกฤษฎีกา ค.ศ. 1904—ค.ศ.1905 ก็ไม่เป็นผลด้านกระจายอำนาจเหมือนที่ท่านข้าหลวงใหญ่ ไมเจอร์ เคยยื่นเสนอต่อรัฐบาลในปี ค.ศ. 1867 แม้จนกระทั่งสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อการติดต่อระหว่างบัตตาเวียกับกรุงเฮกถูกตัดขาด ข้าหลวงใหญ่ก็ยังคงอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐบาลในประเทศเมืองแม่อย่างสมบูรณ์

ในปี ค.ศ. 1905 เดอ กราฟ รองผู้อำนวยการบริหารพลเรือนหยิบยกปัญหาการให้ชาวอินโดนีเซียทำงานแทนชาวยุโรป และการรวมบริการทั้ง 2 เข้าด้วยกัน กล่าวคือ เสนอการปฏิรูปองค์การท้องถิ่นของชวา เพื่อให้เจ้าหน้าที่ท้องถิ่นมีอำนาจมากขึ้น แต่ข้อเสนอไม่ได้รับการพิจารณาอยู่ชั่วระยะหนึ่ง ในปี ค.ศ. 1914 จึงยื่นข้อเสนอใหม่คลุมถึงการจัดระเบียบอินโดนีเซียทั้งหมด โดยแบ่งการปกครองออกเป็น 12 รัฐบาล แต่ละรัฐบาลมีอำนาจอิสระในด้านการคลัง โครงการนี้ถูกเก็บเข้าลิ้นชักเช่นเดียวกัน แต่แผนการที่จะให้เจ้าหน้าที่อินโดนีเซียมีอำนาจมากขึ้น หรือตามถ้อยคำที่เขาใช้ว่า 'การพ้นจากสภาพความเป็นทาส' นั้นได้เป็นที่รับรองกันโดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม เรื่องถูกปล่อยไว้อย่างนั้นจนถึงปี ค.ศ. 1921 เมื่อรับกันว่าต้องมีการจำยอมบางอย่างเพื่อศีลธรรมอันดี อย่างไรก็ตาม ผู้สำเร็จราชการผู้ปรารถนาเลิกสภาพความเป็นทาสคนแรกประกาศว่า ไม่ว่าเขาจะอยู่ในฐานะอะไร ทุกอย่างยังคงเดิม และอีก 10 ปีต่อมา ระเด่น ยายาดินจินรัท ก็เขียนบรรยายว่า "การบริหารของชาวยุโรปยังคงเหมือนเดิม" [1]

ขณะเดียวกันผู้ส่งเสริม "นโยบายจริยธรรม" มุ่งใช้หมู่บ้านเป็นศูนย์ผดุงสวัสดิการชาวพื้นเมือง เริ่มด้วยประกาศกฎบัตรหมู่บ้านของ เดอ กราฟ ในปี ค.ศ. 1906 ซึ่งจัดให้มีการปกครองหมู่บ้านประกอบด้วยหัวหน้าและเจ้าหน้าที่หมู่บ้านและศูนย์กลางหมู่บ้านรับผิดชอบต่อสถาบันต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เพื่อสนองความต้องการของลูกบ้าน มีการวางวิธีการดูแลทางด้านสัตวบาล การจัดตั้งโรงเรียนประจำหมู่บ้าน ช่วยเหลือทางสินเชื่อและส่งเสริมการสาธารณสุข เป็นการจัดตั้งรูปการ

---

[1] **Indonesische Genootschap**, 1929, หน้า 83 อ้างใน J.S. Furnivall, **Netherlands India**, หน้า 269.

บริหารท้องถิ่นนี้ที่ประณีตที่สุด แต่อำนาจเบื้องบนแทรกแซงเกินขอบเขต จนยากที่การปกครองจะเป็นตัวของตัวได้ ยังผลสะท้อนให้หมู่บ้านต่อต้านการปกครองของฮอลันดา เฟอร์นิวัลวิจารณ์วิธีการของฮอลันดาว่าเป็นแบบ 'ขอให้ฉันช่วยเธอ ขอให้ฉันแสดงให้เธอดูว่าควรทำอย่างไร และขอให้ฉันทำให้เธอ'[1]

ความรู้สึกเรื่องชาติปรากฏขึ้นครั้งแรกในชวาเมื่อต้นศตวรรษ อิทธิพลจากภายนอก เช่น กบฏบ็อกเซอร์ในประเทศจีน การปฏิวัติของชาวฟิลิปปินส์ต่อสเปน และการตื่นตัวของญี่ปุ่นเกิดผลสะท้อนทางจิตใจในหมู่ปัญญาชนของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้ขมขื่นในภาวะที่ต่ำต้อยใต้อิทธิพลตะวันตก ในปี ค.ศ. 1899 ชาวญี่ปุ่นอ้างสิทธิเสมอภาคกับชาวยุโรป และได้รับสิทธินี้ในหมู่เกาะอินดิสของเนเธอร์แลนด์ แต่ขบวนการชาตินิยมของแต่ละประเทศต่างมีลักษณะพิเศษเฉพาะตน

ในอินโดนีเซีย เกาะชวามีความสำคัญมากเพราะมีประชากรถึง 2 ใน 3 ของประเทศ แม้ชวามีเนื้อที่เพียง 1 ใน 15 ของทั้งหมด และเป็นแหล่งชาตินิยมตั้งแต่ระยะแรกเริ่ม ปัจจัยเรื่องวัฒนธรรมที่ตื่นตัว ทุกคนแพ่งเล็งคุณค่าวัฒนธรรมเก่าแก่ของชวา มีการเรียกร้องให้ส่งเสริมการศึกษาที่ฮอลันดาละเลยมาตั้งแต่ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 20 บทบาทใหม่ของขบวนการชาวพื้นเมืองเริ่มต้นในปี ค.ศ. 1900 ด้วยการนำของระเด่น อัด เจน คาทินี บุตรีข้าหลวงแคว้นจะพารา ผู้ได้รับยกย่องให้เป็นยอดในด้านการศึกษาของกุลสตรี จดหมายของเธอออกตีพิมพ์ในปี ค.ศ. 1911[2] เร่งเร้าให้ปลดปล่อยความกดดันด้านจิตใจของชาวพื้นเมือง ยังผลให้เกิดโรงเรียนคาทินีสำหรับเด็กผู้หญิงขึ้นในปี ค.ศ. 1806 ทั้งเธอและนายแพทย์ไวดิน สุธิรา อุชาดา ข้าราชการบำนาญเริ่มต่อสู้เพื่อความเจริญของชวา โดยยึดถือการศึกษาตะวันตกเป็นกุญแจของการกอบกู้เอกราช

ใน ค.ศ. 1908 หมออุชาดาจัดตั้งสมาคมชาตินิยมแห่งแรกขึ้นชื่อ บูดิ โอโตโม (ความพยายามอันสูงส่ง) มีปัญญาชนและเจ้าหน้าที่ชวาเป็นสมาชิกส่วนใหญ่มุ่งจัดระเบียบเรื่องโรงเรียนในระดับชาติ ได้รับอิทธิพลจากระพินทรนาถ ฐากูร จินตกวีอินเดียและจากมหาตมะคานธีบ้าง ในปี ค.ศ. 1911 เกิดสมาคมขึ้นอีกสมาคม

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 389.

[2] ฉบับพิมพ์ในภาษาดัทช์ชื่อ Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaansche volk ส่วนฉบับภาษาอังกฤษชื่อ Letters of a Javanese Princess by Raden Adjeng Kartini (New York : 1920). เธอเสียชีวิตปี ค.ศ. 1904 เมื่ออายุได้ 25.

หนึ่งแต่แตกต่างกันมาก ชื่อ สมาคมซาเรกัต อิสลาม มีจุดมุ่งหมายฟื้นฟูศาสนาอิสลามในหมู่ชาวสุมาตราและชวา เพราะคณะสอนศาสนาเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนามาก อย่างไรก็ตาม เมื่อเริ่มตั้งซาเรกัต อิสลาม เป็นสมาคมของพ่อค้าโสร่งปาเต๊ะชาวชวาเพื่อต่อต้านชาวจีนที่คุมอำนาจทางเศรษฐกิจ จุดมุ่งหมายเดิม 4 ประการ คือ ส่งเสริมการลงทุนค้าขายของชาวอินโดนีเซีย ความร่วมมือกันทางเศรษฐกิจ การส่งเสริมปัญญาและความอยู่ดีกินดีของชาวอินโดนีเซีย และความรุ่งเรืองของศาสนาอิสลาม ขบวนการได้รับความนิยมอย่างรวดเร็ว ภายใน 25 ปีมีสมาชิก 2 ล้านคน โคเลนแบรนเดอร์ เขียนไว้ว่า "อิสลามเป็นเครื่องผูกมัดและเป็นสัญลักษณ์ของการดำเนินงานร่วมกันต่อต้านเชื้อชาติอื่น ๆ"[1] ในการประชุมครั้งแรกที่สุระบายาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1913 โอมาร์ ซาอิด โจโครส อมิโนโต ผู้นำขบวนการยืนยันเด็ดเดี่ยวว่า ไม่มีจุดมุ่งหมายต่อต้านการปกครองของฮอลันดาและจะดำเนินการให้บรรลุถึงเป้าหมายตามทำนองคลองธรรม การประชุมทั่วประเทศครั้งแรกจัดขึ้นในปี ค.ศ. 1916 มีผู้แทนจากสมาคมท้องถิ่น 80 แห่ง ประกอบด้วยสมาชิก 360,000 คน เข้าร่วมประชุม ที่ประชุมมีมติเรียกร้องขอการปกครองตนเองอยู่ในสหภาพเนเธอร์แลนด์

ในระยะเดียวกัน ลัทธิสังคมนิยมมิได้เกิดเฉพาะในหมู่ชาวอินโดนีเซีย แต่เกิดในหมู่ลูกครึ่งฮอลันดาด้วย การปฏิวัติรุสเซียปี ค.ศ. 1917 มีผลสะท้อนต่อสถานการณ์ในชวาทันที เฮนดริค สนีฟลีท จัดตั้งสโมสรสังคมประชาธิปไตยอินเดียขึ้นมุ่งจะปฏิวัติ และเซมวน สมาชิกคนหนึ่งหวังดึงซาเรกัต อิสลามให้เอนเอียงเข้าหาลัทธิคอมมิวนิสต์ ในการประชุมสภาแห่งชาติเมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1917 ที่บัตตาเวีย โจโครส อมิโนโต แสดงท่าทีเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐบาลแม้ว่ายังยึดถือการดำเนินการที่ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ชาวอินโดนีเซียผิดหวังมากที่ฮอลันดาเลื่อนการจัดตั้งสภาโฟลสรัด ที่สัญญาจะให้ไว้นานแล้วออกไปอีก และยังผิดหวังในระเบียบข้อบังคับว่าด้วยการออกเสียงเลือกตั้ง มีการประกาศโจมตี 'ลัทธินายทุนอันเป็นบาป' แต่เซมวนซึ่งจัดตั้งหน่วยคอมมิวนิสต์ (หน่วย บี) ติดต่อกับมอสโกควบคุมขบวนการไม่สำเร็จ จึงแยกไปก่อตั้งพรรคคอมมิวนิสต์ เข้าร่วมประชุมระหว่างชาติครั้งที่ 3 ในมอสโก เกิดการต่อต้านขึ้นที่ บีวังกัน ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1919 ก่อนหน้านี้ก็เกิดเหตุการณ์ทำนองเดียวกันในเซลีเบส ภาค

---

[1] **Koloniale Geschiedenis**, เล่ม 3. หน้า 129.

กลาง ซึ่งผู้ควบคุมชาวฮอลันดาและเจ้าหน้าที่บางนายเสียชีวิต หลังการสอบสวนปรากฏว่าสมาคมลับบางแห่งในหน่วยบีมีส่วนพัวพัน นับแต่นั้นมาทางฝ่ายรัฐบาลจึงประกาศยุบหน่วยบี

การช่วงชิงกันในตอนนี้จึงเป็นระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์และซาเรกัต อิสลาม ปัญหาศาสนากลายเป็นเรื่องสำคัญ ในการประชุมพรรคคอมมิวนิสต์ครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 1920 ได้ลงมติว่า ลัทธิคอมมิวนิสต์ขัดต่อลัทธิอิสลามและต่ออำนาจฝ่ายตะวันตก อย่างไรก็ตาม คอมมิวมิสต์ไม่อาจเป็นขบวนการใหญ่ แม้จะมีคนฉลาดและเข้มแข็งอยู่บ้างแต่มีน้อย ด้วยเหตุนี้จึงใช้กลวิธีจูงใจผู้นำของซาเรกัต อิสลาม และสหพันธ์กรรมกร ตัน มะละกา ผู้นำคอมมิวนิสต์ผู้ถูกเนรเทศออกนอกประเทศ เพราะยุยงให้คนงานโรงรับจำนำรัฐบาลนัดหยุดงาน ได้เดินทางไปมอสโกและพยายามชักจูงให้พรรคโคมินเทินยอมรับลัทธิอิสลาม

ซาเรกัต อิสลามเปิดประชุมในระดับชาติครั้งที่ 6 ที่สุระบายา เมื่อเดือนตุลาคม ค.ศ. 1921 โจโครอมิโนโต ถูกจับเพราะมีส่วนพัวพันกับการดำเนินงานใต้ดิน อับดุล มูอิส และ ฮัดยี อกัส ซาลิม ผู้รับหน้าที่ประธานออกกฎห้ามสมาชิกซาเรกัต อิสลามเข้าร่วมในพรรคอื่น เท่ากับเป็นการบีบบังคับให้พวกคอมมิวนิสต์ออกไปจากขบวนการ แต่ 5 ปีมาแล้ว ที่ซาเรกัต อิสลามยอมให้พวกคอมมิวนิสต์กลุ่มย่อยเข้าควบคุมขบวนการ เช่น การนัดหยุดงานและการเตรียมการปฏิวัติในชวาทางเหนือและตะวันตก ด้วยแรงกระตุ้นของพวกอินโดนีเซียที่จบการศึกษาขั้นมหาวิทยาลัยจากยุโรปผู้ไม่พอใจฐานะของตัวเองในวงงานรัฐบาล ซาเรกัต อิสลามเริ่มติดต่อกับสภาแห่งชาติอินเดียใน ค.ศ. 1922 และดำเนินนโยบายดื้อแพ่ง

ระหว่างปี ค.ศ. 1923–ค.ศ. 1926 เกิดการปฏิวัติขึ้นหลายต่อหลายครั้ง ภาวะตกต่ำหลังสงครามและผลจากการแก่งแย่งทางอุตสาหกรรม ทำให้พวกหัวรุนแรงมีโอกาสอ้างได้ว่าการเมืองและเศรษฐกิจกำลังคลอนแคลน และตั้งใจเข้ายึดอำนาจ ขณะนั้นมอสโกถือว่าชวาเป็นศูนย์ยุทธศาสตร์สำคัญยิ่ง จึงจัดการติดต่อกับพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย และพรรคคอมมิวนิสต์จีนผ่านสายลับในสิงคโปร์ในชั่วระยะหนึ่ง คอมมิวนิสต์กลายเป็นกำลังสำคัญยิ่งในขบวนการชาวอินโดนีเซีย การฝ่าฝืนกฎหมายและการข่มขู่คือแนวปฏิบัติของชาวอินโดนีเซียในระยะนั้น ด้วยเหตุนี้ซาเรกัต อิสลามจึงเริ่มต่อต้านคอมมิวนิสต์และหันเข้าหาศาสนามากขึ้น

พรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซียมีสมาชิกมากในสหพันธ์กรรมกร ได้นัดหยุดงานในหมู่พนักงานรถไฟขึ้นในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1923 ทำให้ฝ่ายรัฐบาลต้องแก้ไขประมวลกฎหมายอาญา โดยกำหนดบทลงโทษผู้กระทำการที่มีแนวโน้มไปในทางสร้างความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจหนักขึ้น แต่นโยบายปราบปรามกลับยั่วยุการปฏิวัติ ในปี ค.ศ. 1925 การนัดหยุดงานในโรงอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ถูกปราบปรามด้วยอาวุธ ในปีต่อมา เกิดปฏิวัติขึ้นในชวาตะวันตกและในสุมาตรา หลังจากที่ผู้ก่อการได้รับสัญญาว่าจะช่วยเหลืออย่างรางเลือนจากไซโนเวฟ และบูชาริน บรรดาผู้นำคอมมิวนิสต์มีการวางแผนไว้อย่างรอบคอบและกระจายไปทั่ว แต่ก็ถูกปราบปรามลงได้อย่างง่ายดาย และก่อนที่ฮอลันดาจะปราบอย่างรุนแรง ขบวนการปฏิวัติทั้งหมดสลายตัวไป พรรคคอมมิวนิสต์ถูกยุบ มีข้อห้ามชุมนุมกลุ่มคอมมิวนิสต์ และสมาชิกของพรรคประมาณ 1,300 คนถูกกักบริเวณอยู่ในนิวกินี ลัทธิคอมมิวนิสต์อาจจะไม่ได้ถูกปราบลงอย่างราบคาบ แต่หมดหนทางเป็นผู้นำของขบวนการอินโดนีเซีย และโฉมหน้าใหม่ในประวัติศาสตร์ขบวนการต่อต้านก็เริ่มขึ้น

ความล้มเหลวของขบวนการปฏิวัติทำให้ซาเรกัต อิสลามกลายเป็นหน่วยสำคัญของขบวนการชาตินิยม แม้ในระยะนี้จะมีพรรคต่าง ๆ เกิดขึ้นทวีคูณ เช่น พรรคของท้องถิ่น พรรคซาเรกัต อัมบน พรรคเปอซาริกาตัน – มินาฮาซา และสุมาตราสามัคคี ซึ่งแบ่งตามแนวนโยบายพรรคการเมืองในฮอลันดา รวมทั้งพรรคอื่น ๆ เช่น สันนิบาตอินโดยุโรเปียน และสมาคมจีนอีกมากมายซึ่งเป็นตัวแทนผลประโยชน์ของกลุ่มชนโดยเฉพาะ ตอนนี้ซาเรกัต อิสลามสนใจภาวะการศึกษาและเศรษฐกิจมากขึ้น เน้นหนักไปในการตั้งโรงเรียนและสถาบันเถื่อน แม้กระนั้นพวกนักศึกษาของสโมสรชาวอินโดนีเซียในฮอลันดาก็ยังไม่พอใจ จากแรงผลักดันภายใต้การนำของจิปโต แมนกัน กุสุมา หัวหน้ากลุ่มนักศึกษาบันดงและของซูการ์โน หนุ่มหัวปฏิวัติผู้ซื่อตรง ก็เกิดพรรคการเมืองใหม่ขึ้นใน ค.ศ. 1927 ชื่อ พี.เอน.ไอ. มีจุดประสงค์รวบรวมองค์การชาติที่ตั้งมั่นอยู่แล้วดำเนินการแบบอหิงสาอย่างคานธี แต่เมื่อซูการ์โนเริ่มแสดงแนวโน้มเอียงไปในทางปฏิวัติตัวเขาและผู้ช่วยอีก 2 คนถูกจำคุกเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1929 นี่ก็อีกครั้งหนึ่งที่พวกหัวรุนแรงพยายามควบคุมขบวนการชาตินิยม แต่ไม่ประสบผล กลุ่มกำลังทางการเมืองถึงจุดจบอีกวาระหนึ่ง และมีผู้นำใหม่ ๆ ซึ่งสนใจในด้านบริการสังคมและความยุติธรรมทางสังคมเข้ามาแทนที่ คือ คิ ฮัดจาร์ เดวันโทโร ครูแห่งปวงเทพ

เจ้า[1] ตามนามแฝงที่เขาเรียกตัวเองในฐานะคนของประชาชน ดำเนินแผนการต่อไปเพื่อพัฒนาการศึกษาชาติ ขณะเดียวกัน ดร. สุโตโม ซึ่งเมื่อสมัยเป็นนายแพทย์หนุ่มคบคิดกับ ดร. สุธิรา อุชาดา จัดตั้ง บูดิ อูโตโมขึ้นนั้น ก็พยายามส่งเสริมให้ขบวนการแห่งชาติดำเนินการสร้างสรรค์ในแบบต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการต่อสู้เพื่อปลดแอกชาวนาให้พ้นจากระบบทรราชย์ของบรรดานายทุน

สิ่งยุ่งยากภายหลังสงครามเหล่านี้ เป็นผลมาจากการที่ฮอลันดาไม่ต้องการปลดปล่อยอำนาจของตน ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 เมื่อขบวนการชาตินิยมรุนแรงขึ้น ฮอลันดาเริ่มยินยอม โดยที่รัฐสภาฮอลันดาลงมติให้ตั้งสภาโฟคสรัดขึ้นในปี ค.ศ. 1916 เพื่อส่งเสริมการปกครองตนเอง[2] สภานี้เปิดประชุมในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1918 . สมาชิกครึ่งหนึ่งได้รับเลือกตั้งโดยสภาท้องถิ่นและสภาจังหวัดและอีกครึ่งหนึ่งผู้สำเร็จราชการแต่งตั้ง ที่จริงสภานี้ก็ไม่ถือว่าเป็นผู้แทนของราษฎรเพราะสมาชิกส่วนใหญ่เป็นชาวยุโรป และอำนาจจำกัดอยู่เพียงเสนอคำแนะนำทางผู้สำเร็จราชการก็ยอมรับไม่ได้ ถ้าทางกรุงเฮกไม่รับรองในการประชุมครั้งแรกผู้แทนซึ่งผิดหวังไม่ยอมรับข้อเสนอจะให้ส่งโทรเลขทูลถวายสมเด็จพระราชินีเพื่อขอขอบพระทัยที่จัดตั้งสภานี้ และแม้รัฐธรรมนูญปี ค.ศ. 1925 จะเพิ่มสมาชิกจาก 48 เป็น 61 คน และให้ผู้ได้รับเลือกตั้งมีเสียงข้างมาก อำนาจทางการคลังและนิติบัญญัติยังคงน้อยมาก แม้จะใช้คำอย่างน่าภาคภูมิว่า "อำนาจต่าง ๆ"

การปฏิรูปสภาโฟคสรัดนั้นสอดคล้องกับนโยบายการกระจายอำนาจตามรัฐธรรมนูญปี ค.ศ. 1925 มีการจัดระบบฝ่ายการปกครองจังหวัดเหนืออำเภอเสียใหม่ ในขั้นแรกในปี ค.ศ. 1929 รวมอำเภอ 22 อำเภอในชวาเข้าเป็น 3 จังหวัด แต่ละจังหวัดมีข้าหลวงเป็นผู้ปกครอง มีสภาที่ประกอบด้วยสมาชิกได้รับเลือกส่วนหนึ่ง กับชาวยุโรปที่มีเสียงส่วนน้อยช่วยเหลือ มีการจัดตั้งสภาตำบลด้วย และสภาเหล่านี้ร่วมกับสภาเมืองที่มีอยู่แล้วมีสิทธิออกเสียงเลือกตั้งสภาโฟคสรัดและสภาจังหวัด ดินแดนนอกชวาที่วิวัฒนาการทางการเมืองในแง่ปกครองตนเองยังล้าหลังอยู่ก็มีการจัดตั้ง "ฝ่ายการปกครอง" แต่ไม่มีสภาผู้แทนในจังหวัด ระบบใหม่นี้ใช้เวลานานกว่าจะเข้ารูปและเรียบร้อยก่อนญี่ปุ่นบุกไม่นาน เป็นการแสดงถึงการยิน

---

[1] ระเด่น มาส สุวาดี สุริยานินกรัต มีเชื้อสายราชวงศ์ ปากู อลาม

[2] Vlekke. **Nusantara**, หน้า 346.

ยอมอย่างมากที่สุดที่ทางฝ่ายฮอลันดาเตรียมการให้ก่อนเกิดวิกฤติการณ์ใหญ่

นโยบายของฮอลันดา เปรียบได้กับนโยบายอนุรักษ์นิยมของอังกฤษในไอร์แลนด์ ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 20 นั่นคือ "การทำลายการปกครองพื้นเมืองด้วยเมตตาจิต" ผู้บริหารฮอลันดาแสดงความกระตือรือร้นทางด้านเศรษฐกิจ และสวัสดิการสังคมอย่างชัดแจ้ง แต่โครงการล้มเหลวเพราะประชากรเพิ่มพูนมากเกินไป และฝ่ายผลประโยชน์เอกชนทั้งในฮอลันดาและในอินโดนีเซียต่อต้าน แต่ผลของเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ตอนต้นปี ค.ศ. 1930 ผลักดันให้ส่งเสริมด้านอุตสาหกรรมพื้นเมืองมากขึ้น และเมื่อเริ่มรื้อฟื้นการค้าและการอุตสาหกรรมชาวฮอลันดาและชาวอินโดนีเซียต่างเริ่มประสานงานกัน

แม้ว่าบรรยากาศทางการเมืองไม่สู้ร้อนระอุ ขบวนการอินโดนีเซียยังคงรักษาจุดประสงค์ 2 ประการไว้ นั่นคือ อิสรภาพทางเศรษฐกิจและการปกครองตนเอง ในปี ค.ศ. 1936 สภาโฟลคสรัดมีมติให้รัฐบาลเนเธอร์แลนด์เรียกประชุมจักรวรรดิ เพื่อพิจารณาถึงการปกครองตนเองของอินโดนีเซีย และให้กำหนดเวลาแน่นอนไว้ แต่ฮอลันดาไม่ตอบข้อเสนอนี้ตามธรรมเนียมที่เคยปฏิบัติมา จนกระทั่งเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1941 เมื่อสมเด็จพระราชินีวิลเฮลมินา และคณะรัฐบาลลี้ภัยสงครามไปอยู่ในลอนดอน ในภาวะเช่นนี้พระนางทรงสัญญาจะจัดการประชุมดังกล่าวทันทีที่สงครามสงบ แต่ยังน่าสงสัยว่าในปี ค.ศ. 1941 รัฐบาลฮอลันดาจะจริงใจเพียงใดที่จะยอมให้อินโดนีเซียปกครองตนเอง

ฮอลันดาไม่สนใจให้การศึกษาแก่คนพื้นเมืองสูงกว่าระดับประถมศึกษา เช่นกับฝรั่งเศสในอินโดจีน เพราะเกรงว่าการศึกษาจะเป็นแรงกระตุ้นให้เกิดความไม่พึงพอใจ ฮอลันดาจึงสนับสนุนการศึกษาขั้นมัธยมศึกษาและการศึกษาขั้นสูงช้ามาก แต่แรงกดดันของซาเรกัต อิสลามบีบบังคับให้ฮอลันดาส่งเสริมการศึกษาของพระ และมีการเรียกร้องการศึกษาขั้นสูงเพิ่มขึ้น ด้วยเหตุนี้จึงเกิดกลุ่มโรงเรียนซึ่งขยายการสอนขั้นต่ำขึ้น และในปี ค.ศ. 1919 มีโรงเรียนระดับกลางทั่วไปจัดการศึกษาภาษาตะวันตก คณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ วรรณคดีตะวันออกเป็นขั้นเตรียมมหาวิทยาลัย แต่อัตราการเพิ่มของโรงเรียนแบบนี้ช้าเกินไปในสายตาพวกชาตินิยม ผู้ซึ่งพยายามตั้งโรงเรียนเถื่อนสอนภาษาขึ้นนับจำนวนพัน โรงเรียนเหล่านี้ส่วนใหญ่ขาดประสิทธิภาพ และมักถูกใช้เป็นแหล่งเผยแพร่การต่อต้านทางการเมือง ทำให้รัฐบาลต้องควบคุมมากขึ้นทุกขณะ ดังนั้นเมื่อตั้งสภาจังหวัดขึ้น สภาจึงไม่มีอำนาจควบคุมการศึกษา

นับจากปี ค.ศ. 1907 เริ่มจัดตั้งโรงเรียนประจำหมู่บ้านมากขึ้น ตามปกติหมู่บ้านหนึ่งหรือหลายๆ หมู่บ้านจะสร้างโรงเรียนโดยทางรัฐบาลช่วยเหลือด้านวัสดุอุปกรณ์โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย และให้เงินปีละ 90 กิลเดอร์ เพื่อดำเนินกิจการ รัฐบาลช่วยจัดหาครูและให้ตำรา ผู้ปกครองเสียค่าเล่าเรียนเดือนหนึ่งเพียงเล็กน้อย แต่โดยปกติแล้วมักยกเว้นเพื่อสนับสนุนให้ส่งเด็กเข้าเรียน ในปี ค.ศ. 1930 นักเรียนในโรงเรียนประเภทนี้มีกว่า $1\frac{1}{2}$ ล้าน แต่ถูกควบคุมใกล้ชิดกลายเป็นหน่วยงานของรัฐบาลกลางมากกว่าเป็นของประชาคมในหมู่บ้าน รูปลักษณะภราดรภาพของระบบเหล่านี้อยู่ที่ส่งเสริมการอ่านไม่เพียงในหมู่เด็ก ๆ เท่านั้น แต่เพื่อส่วนรวมทั้งหมด

การพัฒนาการศึกษาขั้นสูงเป็นไปอย่างเชื่องช้ามาก ทั้งนี้อาจเข้าใจได้ว่าเพราะชาวอินโดนีเซียที่มีความรู้พิเศษไม่มีโอกาสทำงานที่นอกเหนือไปจากงานในวงการรัฐบาล ในระยะปีแรก ๆ มีชาวอินโดนีเซียไม่กี่คนมีคุณสมบัติพอเข้าเรียนในวิทยาลัยเทคนิคบันดงซึ่งเปิดในปี ค.ศ. 1919 วิทยาลัยกฎหมายในปี ค.ศ. 1924 วิทยาลัยแพทย์ในปีค.ศ. 1926 และสถาบันรัฐบาลสอนเกษตรกรรมและวนศาสตร์ในปี ค.ศ. 1941 เมื่อมหาวิทยาลัยบัตตาเวีย (เวลานี้เป็นมหาวิทยาลัยอินโดนีเซีย) เปิด นักศึกษาอินโดนีเซียสมัครเข้าน้อยมาก การสอนในสถาบันเหล่านี้ดำเนินการตามมาตรฐานที่ดีที่สุดของฮอลันดา แต่ตามทัศนะของชาวอังกฤษ ถือว่าเป็นการสั่งสอนมากกว่าการให้การศึกษา ไม่มีหอพักนักศึกษาที่มีภูมิลำเนาอยู่ไกล ๆ และไม่มีชีวิตนักศึกษาแบบในสถาบันอังกฤษ

ทั้ง ๆ ที่ตามแนวทางใหม่ฮอลันดามุ่งหมายจะขยายการศึกษาในอินโดนีเซีย แต่งบประมาณการศึกษาประจำปีน้อยเหลือเกิน เมื่อเปรียบกับในฟิลิปปินส์ ยิ่งกว่านั้นการจัดการศึกษายังไม่สมดุลกับการเพิ่มพูนของประชากร ในปี ค.ศ. 1940 จำนวนผู้อ่านเขียนไม่ได้จึงมีมากกว่าเมื่อตอนต้นศตวรรษ

บทที่ 44

การปกครองของฝรั่งเศสและลัทธิชาตินิยมในอินโดจีน

ระบบที่เรียกว่า โครงสร้างการบริหารงานอาณานิคมฝรั่งเศสแบบนโปเลียนอันประณีต[1]นั้น ส่วนใหญ่เป็นผลงานของพอล ดูเมอร์ ซึ่งเป็นข้าหลวงใหญ่ระหว่างปี ค.ศ. 1897 ถึง ค.ศ. 1902 ดูเมอร์เป็นผู้รวบรวมการบริหารพลเรือน จัดลักษณะการบริหารตังเกี๋ย และจัดระเบียบการปกครองในเขตลาวที่ได้มาใหม่ ดูเมอร์เลิกหน่วยปกครองอิสระที่เหลืออยู่ในตังเกี๋ย เช่น อุปราช ตงดัก และตวนพู และเปลี่ยนรูปปกครองจากรัฐอารักขาเป็นรัฐอาณานิคมโดยตรงในทางปฏิบัติทุกประการ ลาวกลายเป็นรัฐในอารักขา ซึ่งมีการปกครองตัวเอง มีข้าหลวงใหญ่ปกครองขึ้นตรงต่อผู้สำเร็จราชการ ยอร์ช ลาแมร์[2] เขียนไว้ว่า การปกครองของดูเมอร์ถือเป็นจุดเริ่มสมัยอินโดจีนอันแท้จริง

ผู้สืบตำแหน่งต่อจากดูเมอร์ 2 ท่าน มีนโยบายผ่อนคลายการบริหารโดยให้เป็นอิสระมากขึ้น และถือหลักขอความร่วมมือจากชาวพื้นเมือง พอล โบว์ (1902–1907) สถาปนาตำแหน่งตงดักและตวนพู ขึ้นมาในตังเกี๋ย และจัดตั้งสภาที่ปรึกษาของชนพื้นเมืองขึ้น รวมทั้งจัดตั้งสภาจังหวัด และโรงเรียนอบรมข้าราชการพื้นเมือง อัลเบิร์ต ซารอต (1911–1914) ก้าวไปไกลกว่านั้น คือ เสนอวิธีการ "ทำงานร่วมกัน" คัดเลือกชนพื้นเมืองเข้ามาร่วมงานบริหารในตำแหน่งรอง ๆ และจัดอบรมประชาชนให้ชาวพื้นเมืองเข้าทำงานรัฐบาลเพิ่มขึ้น และเป็นการส่งเสริมสมรรถภาพไปในตัว รวมทั้งจัดตั้งสภาที่ปรึกษาของชนพื้นเมืองขึ้นในรัฐอารักขาทำนองเดียวกับที่มีอยู่ในตังเกี๋ย โครงการปกครองที่เข้มงวดของดูเมอร์ดำเนินอยู่ได้เพราะมีการตรวจสอบหากอำนาจส่วนกลางมากเกินขอบเขตไป ฝรั่งเศสไม่เคยมีนโยบายให้อาณานิคมปกครองตนเองไม่ว่าในกรณีใด จุดสำคัญคือ การกลืนชาติมากกว่าการทำงานร่วมกัน

---

[1] Charles A. Micaud. **The New World of Southeast, Asia,** หน้า. 227.

[2] Georges Maspero (ed.). **L'Indochine,** ii. หน้า. 18.

ในทางทฤษฎีผู้สำเร็จราชการมีอำนาจเด็ดขาด แต่ต้องรับฟังคำปรึกษาแนะนำของอธิบดีปกครองในกระทรวงอาณานิคม ซึ่งจัดส่งผู้ตรวจอาณานิคมมาตรวจการบริหารเป็นครั้งเป็นคราว และโดยอาชีพตนเองไม่ได้เป็นนักการบริหารอาณานิคม แต่เป็นนักการเมือง ไม่คุ้นเคยกับปัญหาภายในของประเทศที่มาปกครอง มีหน้าที่งานเพียงรับคำสั่งของนายเหนือตน มายังเจ้าหน้าที่ประจำผู้ชำนาญงานแต่อยู่ใต้บังคับบัญชาตน

ผู้สำเร็จราชการมีสภาใหญ่ทางการเศรษฐกิจและผลประโยชน์ทางการคลังเป็นฝ่ายช่วยเหลือ สภานั้นประกอบด้วยเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ชาวฝรั่งเศส และเจ้าหน้าที่อินโดจีนร่วมกับผู้แทนของสภาอาณานิคมประจำโคจินจีน (ญวนใต้) และหอการค้าและเกษตรกรรม เป็นองค์การแนะนำโดยแท้และเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ผู้สำเร็จราชการเสนอมาเท่านั้น เว้นไว้แต่เรื่องงบประมาณทั่วไปของอาณานิคมและของหน่วยต่างๆ เรื่องนิติบัญญัติส่วนใหญ่ของอินโดจีนนั้น สภาผู้แทนราษฎรฝรั่งเศสเป็นผู้ประกาศหรือทางกระทรวงอาณานิคมประกาศในแบบของพระราชกฤษฎีกา

โคจินจีนเป็นเพียง 1 ใน 5 หน่วยที่ประกอบขึ้นเป็นอาณานิคม และตกอยู่ภายใต้การควบคุมโดยตรง ญวนกลาง (อันหนำ) กัมพูชา ลาว และตังเกี๋ยเป็นรัฐในอารักขารัฐบาลโคจินจีนมีข้าหลวงเป็นหัวหน้า และมีองคมนตรีกับสภาอาณานิคมช่วยเหลือ สภาองคมนตรีเปรียบได้กับสภาบริหาร ส่วนสภาอาณานิคมเหมือนสภานิติบัญญัติในอาณานิคมอังกฤษ โคจินจีนแบ่งออกเป็นเขตใหญ่ ๆ เรียกว่าจังหวัด แต่ละจังหวัดมีเจ้าหน้าที่บริหารชาวฝรั่งเศสดูแล แม้ว่าอัลเบิร์ต ซาร์รอต มีนโยบาย 'ทำงานร่วมกัน' แต่จำนวนเจ้าหน้าที่พื้นเมืองรอง ๆ ลงมาที่รับใช้ฝรั่งเศสมีน้อยกว่าฝ่ายการปกครองของฮอลันดาและอังกฤษในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อย่างเช่นในพม่าในปี ค.ศ. 1900 ขณะที่ชาวยุโรปเข้าควบคุมตำแหน่งข้าราชการพลเรือนเกือบทั้งหมดในเมืองหลวง ตำแหน่งการบริหารภายนอกหรือกิจการภูธรบรรจุชาวพม่าหรืออินเดียเข้าไปทั้งนั้น ยกเว้นเพียงบางกรณีที่เป็นชาวยุโรป และหลังจากระบบ 2 สภาในปี ค.ศ. 1923 ชาวพม่าและอินเดียรับราชการในตำแหน่งบริหาร และตำรวจชั้นสูงเพิ่มมากขึ้น

ในญวนกลาง กัมพูชา และลาว พระมหากษัตริย์และราชสำนัก ตลอดจนพวกขุนนางยังคงมีอยู่ควบคู่ไปกับการบริหารของฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม อำนาจแท้จริงของรัฐอารักขาแต่ละแห่งอยู่ในกำมือของผู้สำเร็จราชการใหญ่ มีองคมนตรี

และสภารัฐอารักขา ซึ่งมีอำนาจเหมือนกับในโคจินจีนเป็นฝ่ายช่วยเหลือ รัฐอารักขาแต่ละรัฐแบ่งแยกออกเป็นจังหวัด ภายใต้ผู้ว่าราชการซึ่งเป็นชาวฝรั่งเศส อย่างไรก็ตามการใช้อำนาจโดยตรงในรัฐอารักขาน้อยกว่าในโคจินจีน เจ้าหน้าที่พื้นเมืองดำเนินการบริหารโดยเด็ดขาดภายใต้การแนะนำของฝรั่งเศสที่มีจำนวนน้อย และไม่เคยแทรกแซงโดยตรง นอกเสียจากจำเป็นจริง ๆ ด้วยเหตุนี้พวกขุนนางจึงไม่ใช่หุ่นเชิด และฝรั่งเศสควบคุมโดยตลอด ในทางทฤษฎีระบบการปกครองเหมือนกับวิธีการปกครองทางอ้อมของฮอลันดาในอินโดนีเซีย แต่ในทั้งสองกรณีข้อแตกต่างระหว่างการปกครองโดยตรงและโดยทางอ้อมเป็นเรื่องของแง่กฎหมายมากกว่าในแง่ปฏิบัติ

การที่คงการบริหารชาวพื้นเมืองไว้ก็เพื่อทำให้การปกครองของต่างชาติมีความสำคัญน้อยลง สภาที่ปรึกษาพื้นเมืองซึ่งช่วยเหลือผู้สำเร็จราชการใหญ่เป็นตัวอย่างดีที่สุดของระบบการอำพรางของฝรั่งเศส สมาชิกส่วนใหญ่ของสภาได้รับเลือกตั้ง แต่โดยเจ้าหน้าที่กลุ่มแคบ ๆ และเป็นผู้ที่ได้รับความไว้วางใจและมีความจงรักภักดี ถึงกระนั้นก็อภิปรายการเมืองไม่ได้ และจะแสดงความคิดเห็นเรื่องอื่น ๆ ได้ต่อเมื่อทางผู้สำเร็จราชการใหญ่ยินยอมให้อภิปราย งบประมาณของรัฐอารักขาต้องนำเข้าสภานี้ แต่เป็นเรื่องของพิธีการเท่านั้น

จุดมุ่งหมายสำคัญของนโยบายการศึกษาของฝรั่งเศสในโคจินจีนเพื่อฝึกอบรมล่าม มีการจัดตั้งโรงเรียนนักบวชฝรั่งเศสขึ้นในแหล่งใหญ่ ๆ หลายแห่ง ต่อมาที่เหล่านี้กลายเป็นบันไดเลื่อนฐานะ บรรดาลูกผู้ดีจึงเข้ามาเรียนกันมาก ในปี ค.ศ. 1879 มีโครงการส่งเสริมนโยบาย "กลืนชาติ" ตั้งโรงเรียนชั้นประถมขึ้นในทุก ๆ ตำบลและหมู่บ้าน แต่ไม่ค่อยก้าวหน้า และโรงเรียนหมู่บ้านในแบบดั้งเดิมค่อย ๆ สูญหายไปโดยไม่มีอะไรเข้ามาแทนที่ ระบบพื้นเมืองในรัฐอารักขายังคงมีอยู่ ขณะเดียวกันระบบการศึกษาตะวันตกก้าวหน้าช้ามาก มีโรงเรียนนักบวชฝรั่งเศสไม่กี่แห่งตั้งขึ้นในเมืองใหญ่ของมณฑล เพื่อฝึกอบรมเจ้าหน้าที่พื้นเมืองชั้นรอง แต่มาตรฐานก็ต่ำมาก ลัทธิชาตินิยมเวียดนามดูเหมือนเป็นผลผลิตพิเศษของโรงเรียนนักบวชฝรั่งเศส เช่นในประเทศอาณานิคมอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในปี ค.ศ. 1900 มีการร้องเรียนว่าในโคจินจีน เส้นโค้งของอาชญากรรมสูงคู่ไปกับการศึกษาแบบยุโรป[1]

---

[1] J.S. Furnivall, **Educational Progress in Southeastern Asia**, p, 40, Quoting Jules Harmand, **Domination et Colonisation**, (1910), p. 264.

พอล โบว์ วางระบบการศึกษาแบบใหม่ โดยจัดตั้งสภาส่งเสริมการศึกษาพื้นเมือง (Conseil de Perfectionnement de l'Enseignemet Indigène) ในปี ค.ศ. 1906 เพื่อวางระเบียบการศึกษาของประชาชน โดยใช้โรงเรียนประถมศึกษาหมู่บ้านเป็นสถาบันสอนให้ชาวบ้านอ่านออกเขียนได้ และใช้ตัวอักษรจีนที่เรียกกันว่า ก๊กหงือ นักเรียนเรียนดีได้ศึกษาต่อในโรงเรียนขั้นเตรียมของนักบวชฝรั่งเศสและโรงเรียนมัธยมศึกษา ส่วนที่เหลืออาจต่อในโรงเรียนเตรียมของนักบวชที่ศูนย์กลาง ณ กวางตุ้ง ซึ่งมีภาษาฝรั่งเศสเป็นวิชาเลือก หรือในบางกรณีก็ไปเรียนต่อในโรงเรียนนักบวชขั้นมัธยมศึกษา ระบบนี้ใช้ในญวนกลางและตังเกี๋ยก่อน และต่อมาในปี ค.ศ. 1909—ค.ศ. 1910 ใช้ในโคจินจีน ในปี ค.ศ. 1913 มีนักเรียนในโรงเรียนขั้นต้นของรัฐบาลเพียง 12,103 คน ในญวนกลางและตังเกี๋ยคนนิยมสถาบันเอกชน แต่ในกัมพูชาและลาว โรงเรียนวัดยังคงเป็นสถานศึกษาขั้นประถมศึกษาแห่งเดียว

ฝรั่งเศสยังยึดมั่นอยู่ในนโยบายกลมกลืนทางวัฒนธรรมตลอดระยะระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ในปี ค.ศ. 1915 ได้ล้มเลิกระบบการสอบชิงตำแหน่งขุนนางตามประเพณีที่ยึดถือในตังเกี๋ย ระหว่างรับตำแหน่งสมัยที่ 2 (ค.ศ.1917—ค.ศ.1919) ซาร์รอตดำเนินการเรื่องนี้ โดยแนะโครงการให้รัฐจัดการการศึกษาขั้นประถมศึกษาทั้งหมด และใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาสากล ผลปรากฏว่าโครงการนี้สั้นเปลืองมากเกินไปจึงต้องล้มเลิก ด้วยเหตุนี้ในปี ค.ศ. 1924 จึงรื้อฟื้นโรงเรียนวัดและวัดฝรั่งเศสขึ้นมาใหม่ แต่การที่รัฐจะจัดตั้งโรงเรียนตามหมู่บ้านดำเนินไปอย่างเชื่องช้ามาก แม้ในปี ค.ศ. 1926 รัฐบาลยังไม่ยอมให้หมู่บ้านใดจัดตั้งโรงเรียนขึ้นมาเลย

กล่าวโดยทั่วไป ฝรั่งเศสไม่สนใจการศึกษาแบบวัด เพียงมุ่งจะเพาะเชื้อวัฒนธรรมฝรั่งเศสให้มากขึ้นเท่านั้น แต่นโยบายก็ไม่เป็นไปอย่างจริงจัง มีกลุ่มนักศึกษาฝรั่งเศสไม่กี่คนค้นคว้าทางด้านภาษา วรรณคดี ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีตะวันออก มีการจัดตั้งโรงเรียนตะวันออกภายนอกฝรั่งเศสในฮานอยปี ค.ศ. 1899 ที่เป็นศูนย์กลางการศึกษาเรื่องตะวันออกที่ดีที่สุดในโลก ได้รับการยกย่องอย่างสูงในด้านการค้นพบ รักษาดูแล และปฏิสังขรณ์อนุสรณ์ทางประวัติศาสตร์ของอินโดจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งได้เปิดโอกาสให้ชาวโลกรู้จักศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมอันสูงส่งของเขมรและจาม

นโยบายการผสมผสานให้ผลแตกต่างกับจุดมุ่งหมาย กล่าวกันว่า ผู้คัดค้านฝรั่งเศสอย่างขมขื่นที่สุดคือฝ่ายผู้รู้ภาษาดีที่สุด เมื่อพอล โบว์ จำยอมต่อลัทธิ

ชาตินิยมตั้งมหาวิทยาลัยฮานอยในปี ค.ศ. 1907 ขบวนการชาตินิยมระเบิดขึ้นอย่างรุนแรงในหมู่นักศึกษาจนต้องปิดมหาวิทยาลัยในปีต่อมา เพิ่งมาเปิดเมื่อซาร์รอตเป็นผู้สำเร็จราชการสมัยสอง

ขบวนการชาตินิยมอินโดจีนอยู่ในวงชาวเวียดนาม[1]เป็นส่วนใหญ่ โดยมากเป็นคนในเขตของความเจริญ และในปี ค.ศ. 1945 ประกอบด้วยประชากรถึงร้อยละ 75 ในจำนวนประชากรประมาณอย่างหยาบ ๆ 25 ล้านคน ลัทธิชาตินิยมมีประวัติย้อนหลังตั้งแต่สมัยต่อต้านเพื่อเอกราชจากจีน ถึงแม้อารยธรรมของตัวเองยังคงมีลักษณะจีนเข้าครอบงำอยู่ แต่หลังจากได้เอกราชในปี ค.ศ. 939 ชาวเวียดนาม เริ่มมีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้น และการขยายตัวลงไปทางใต้ในดินแดนที่พวกจามและเขมรเคยครอบครองมาก่อน เช่น แถบภาคกลางและภาคใต้ของญวนกลางและโคจินจีน ชาวเวียดนามก็รับวัฒนธรรมอินเดียในแถบนั้นแทนที่พวกเขาถือตนว่ามีความเจริญกว่าชาติอื่น ๆ ในอินโดจีน และมีวัฒนธรรมที่ดีเท่ากับตะวันตกยกเว้นเรื่องทางด้านเทคนิค ปัญญาชนพวกนี้ได้รับอิทธิพลมาจากข้อเขียนของนักปฏิรูปจีนร่วมสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กัง ยู ไว ผู้เคยเสนอโครงการปฏิรูปต่อจักรพรรดิจีนเมื่อปี ค.ศ.1898 โดยยึดถือแบบอย่างตามวัฒนธรรมตะวันตก บุคคลเหล่านี้หันมาศึกษางานเขียนของนักปรัชญาชาวฝรั่งเศส และเข้าเรียนในมหาวิทยาลัยฮานอยกันแน่นขนัด เมื่อมหาวิทยาลัยแห่งนี้เปิดใน ค.ศ. 1907 แต่การได้ศึกษาข้อเขียนของมองเตสกิเออร์และรุซโซ ทำให้พวกเขาเกิดความคับแค้นในข้อที่ว่าสิทธิเรื่องเสรีภาพและความเสมอภาคนั้น ได้รับการสอนและก็ได้รับการปฏิเสธในเวลาเดียวกัน

ชัยชนะของญี่ปุ่นเหนือรุสเซียในปี ค.ศ. 1905 ทำให้ขบวนการชาตินิยมของเวียดนาม ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่โตเกียวตื่นตัวขึ้น หัวหน้าขบวนการคือ ฟาน บัว เจ่า เข้าร่วมงานกับเจ้าชาย ควง เดอ แห่งราชวงศ์เว้ แต่ในปี ค.ศ. 1910 ทั้งสองคนถูกไล่ออกจากญี่ปุ่น เพราะญี่ปุ่นกำลังต้องการจะกู้เงินจากฝรั่งเศส และมีข้อแม้ว่าฝรั่งเศสจะตกลงให้กู้เงินเมื่อญี่ปุ่นยอมรับฐานะของฝรั่งเศสในเอเชีย เจ่าถูกย้ายไปอยู่กวางตุ้ง และได้รับอิทธิพลจากการปฏิวัติจีน จึงจัดตั้งกลุ่มทางการเมืองขึ้น

---

[1] See Virginia Thompson's survey in Emerson, Mills and Thompson, **Government and Nationalism in Southeast Asia** p.p. 198-210, see also Philippe Pevillers, **Histoire du Viet-Nam de 1940 a' 1952,** Chaps. II and III.

ชื่อว่า สมาคมเพื่อการฟื้นฟูของเวียดนาม ในปี ค.ศ. 1912 ได้ก่อการวุ่นวายขึ้นหลายครั้งในตังเกี๋ย แต่ภายหลังถูกฝรั่งเศสปราบลงได้ ฟาน เจา ตรินห์ ผู้ช่วยของเจ่าในโตเกียวเชื่อว่าวิทยาการสมัยใหม่จะเป็นกุญแจสำคัญไขไปสู่เอกราชของเวียดนาม เมื่อกลับไปเวียดนามจึงพยายามสนับสนุนการตั้งกลุ่มเพื่อการศึกษาขึ้น โดยแอบแฝงใช้การโฆษณาเรื่องการพัฒนาสมัยใหม่ เขาและเจ่าถูกจับ และถูกตำรวจควบคุมตัว กระบวนการปราบปรามของฝรั่งเศสซึ่งใช้วิธีจับกุมผู้ต้องสงสัยและนำไปกักขังไว้ที่ ปูลู กองดอร์ รวมทั้งการปิดมหาวิทยาลัยฮานอย นับได้ว่าเป็นกระบวนการขั้นหนึ่งที่ทำให้กระบวนการชาตินิยมเวียดนามสิ้นสุดลง

นโยบายเสรีนิยมของซาร์รอต ระหว่างดำรงตำแหน่งสมัยแรกช่วยให้อินโดจีนสงบพอสมควรระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 1 ฝรั่งเศสได้ให้สัญญาอย่างเอื้อเฟื้อมาก แต่มิได้เตรียมจะให้อย่างจริงจังหลังสงคราม มิหนำซ้ำยังทำลายจิตใจชาวเวียดนามด้วยการบังคับกะเกณฑ์ให้เข้าทำสงครามในยุโรปไม่ต่ำกว่า 100,000 คน เมื่อพวกนี้กลับประเทศก็ได้นำความคิดในเรื่องบ่อนทำลายมาด้วย และเนื่องจากมีการลดกำลังทหารฝรั่งเศสลง จึงได้มีความคิดจะก่อการกบฏขึ้นในปี ค.ศ. 1916 โดยมีพวกนายทหารเป็นหัวหน้า แต่ทางฝ่ายฝรั่งเศสเกิดทราบแผนการเสียก่อน จึงทำการปลดอาวุธกองทัพเวียดนามที่เมืองเว้เสีย ดุย ตัน จักรพรรดิหนุ่มซึ่งเป็นพวกกบฏ ได้พยายามแก้สถานการณ์ด้วยการหนีไปอยู่ที่เกาะรียูเนียน ในมหาสมุทรอินเดียพร้อมด้วยพระราชบิดา

หลังสงครามโลกได้เกิดกลุ่มพรรคการเมืองต่างๆ ขึ้น โดยได้รับแรงบันดาลใจในการดำเนินงานจากโลกภายนอก กลุ่มปัญญาชนได้รับอิทธิพลจากนโยบายการปกครองตนเองที่ประธานาธิบดีวิลสันประกาศอยู่ในกฎบัตร 14 ข้อ เกี่ยวกับการยุติสงครามในยุโรป บ้างก็ต้องการเลียนแบบขบวนการสวราชของคานธีในอินเดีย ขณะเดียวกันบางฝ่ายก็ซาบซึ้งจากคำสั่งสอนของคอมมิวนิสต์กวางตุ้ง กลุ่มรัฐธรรมนูญมีจักรพรรดิ ไก ดินท์ ทรงเป็นหัวหน้า จักรพรรดิพระองค์นี้เคยเสด็จไปปารีสเมื่อปี ค.ศ. 1922 โดยทรงไปชักชวนให้ฝรั่งเศสเลิกล้มความคิดที่จะข่มขู่ขอความร่วมมือจากชาวเวียดนามในการปกครองอันหนำและตังเกี๋ย แต่ความพยายามของพระองค์ไม่ประสบผล เมื่อพระองค์เสด็จกลับเวียดนามได้ให้ วิน ไท พระราชโอรส (ต่อมาคือจักรพรรดิเบาได๋) ซึ่งขณะนั้นมีพระชนมายุได้ 9 ชันษา คงอยู่ทรงศึกษาเล่าเรียนที่ปารีส พรรคตังเกี๋ยนำโดย ฟาม ควินห์ นักหนังสือพิมพ์ได้

ชักชวนให้มีการปฏิรูป ตามแนวรัฐธรรมนูญด้วยการให้มีการเลือกตั้งสภาที่ปรึกษาและแต่งตั้งรัฐมนตรีขึ้นอยู่ภายใต้พระจักรพรรดิ ที่จริงฝรั่งเศสได้ยอมให้มีสภาที่ปรึกษาทั้งในอันหนำและตังเกี๋ย แต่ไม่ยอมให้สภามีอำนาจทางการเมือง ยิ่งไปกว่านั้นยังไม่พอใจที่จะมีการจัดตั้งพรรคก้าวหน้าของประชาชนชาวเวียดนาม ที่จะสนับสนุนข้อเสนอของฟามควินห์ด้วย

ในโคจินจีน บุย กวาง เฉียว ได้จัดตั้งพรรครัฐธรรมนูญขึ้น และในปี ค.ศ. 1923 เขาได้เดินทางไปปารีสเพื่อเสนอให้มีการปฏิรูป แต่ก็ต้องเดินทางกลับอย่างมือเปล่า พวกชาวฝรั่งเศสในโคจินจีนคัดค้านนโยบายก้าวไปข้างหน้าของเวียดนามอย่างแข็งขันโดยมีกลุ่มชาวฝรั่งเศสผู้มั่งคั่งให้ความสนับสนุน

พวกที่ไม่ยอมประนีประนอมในกลุ่มเดินทางสายกลาง จึงเปิดโอกาสให้พวกรุนแรงเข้าดำเนินการแทน และกลายเป็นผู้นำที่เดินแทนกลุ่มรัฐธรรมนูญ ในปี ค.ศ. 1925 มีการจัดตั้งพรรคปฏิวัติเยาวชนญวนกลาง ผู้นำพรรคแก่งแย่งกันเองพรรคจึงทำงานไม่ได้ และเมื่อสมาชิกคอมมิวนิสต์เอาใจออกหากใน ค.ศ. 1929 ก็ถึงจุดจบ เพราะพวกเอาใจออกหากแจ้งให้ตำรวจทราบพฤติการณ์ของสหายร่วมพรรคในอดีตและพรรคถูกยุบ พรรคตังเกี๋ยหรือที่เรียกตัวเองว่า เวียดนาม คว๊อค แดน ดัง (พรรคชาติเวียดนาม) ได้ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1927 โดยติดต่อกับพรรคก๊กมินตั๋ง สมาชิกส่วนใหญ่เป็นนักหนังสือพิมพ์และครู ต่างเริ่มงานด้วยการจัดพิมพ์หนังสือเกี่ยวกับเรื่องเหตุการณ์ปัจจุบันขึ้น แต่สนับสนุนวิธีการใช้อาวุธรุนแรง พรรคนี้มีสมาชิกน้อยมากแต่หวังความช่วยเหลือจากต่างประเทศ และหวังจะได้รับความช่วยเหลือจากกองทัพบกเวียดนามด้วย ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1929 ได้วางแผนสังหารข้าหลวงปาสคีเออร์ แต่ไม่สำเร็จ และในเดือนต่อมาได้ฆ่าบาซินหัวหน้าสำนักงานแรงงาน การดำเนินการก่อการร้ายทำให้ตำรวจติดตามจับอย่างดุเดือด ผลักดันให้ก่อการกบฏทั้ง ๆ ที่เตรียมการยังไม่พร้อม เริ่มจากกบฏเยนเบย์ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1930 แต่ล้มเหลว และยังก่อความรุนแรงตามที่ต่าง ๆ อีกหลายแห่ง ฝรั่งเศสโต้ตอบอย่างรุนแรงพอกัน การดำเนินการทุกแบบแม้กระทั่งการเดินขบวนที่ไม่มีอาวุธก็ถูกปราบด้วยกำลัง ผู้นำหลายคนถูกจับกุมตัวจนพรรคต้องยุบเลิกไป หัวหน้าที่เหลืออยู่ต่างหลบหนีไปยูนนาน

การดิ้นรนต่อสู้ได้กลับกลายมาเป็นกระบวนการเพื่อเอกราชของชาติ และฝ่ายพวกคอมมิวนิสต์เข้ามาเป็นผู้นำ ในปี ค.ศ. 1925 พวกหลบหนีภัยในกวางตุ้ง

ได้ก่อตั้งพรรคสมาคมชาวเวียดนามหนุ่มนักปฏิวัติขึ้น ห้าปีต่อมาพรรคนี้กลายเป็นพรรคคอมมิวนิสต์แห่งอินโดจีน หัวหน้ากระบวนการ คือ เหงียน ไอ ควัอค (เหงียนผู้รักชาติ) หรือที่รู้จักกันต่อมาในนาม โฮจิมินส์ โฮจิมินส์เกิดในปี ค.ศ. 1890 เป็นบุตรชายของข้าราชการชั้นผู้น้อยในแคว้นอันหนำตอนเหนือ ได้เดินทางไปยุโรปในปี ค.ศ. 1911 ในฐานะกะลาสีเรือสินค้าฝรั่งเศส และในช่วงระยะ 2—3 ปีนั้น ได้เดินทางท่องเที่ยวอย่างกว้างขวาง เมื่อตอนสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเลิก โฮไปพักอาศัยอยู่กับฟาม โชตรินท์ อดีตผู้ก่อความวุ่นวายที่กรุงปารีส และช่วยตรินท์ในฐานะผู้ช่วยช่างภาพ ที่กรุงปารีสนี้เอง โฮจัดตั้งสมาคมชาวเวียดนามขึ้นและได้เป็นตัวแทนสมาคมเสนอบันทึกต่อที่ประชุมสันติภาพ ณ กรุงแวร์ซายส์ โฮเป็นบรรณาธิการหนังสือชื่อ เลอ ปาเรีย ให้แก่พรรคคอมมิวนิสต์ฝรั่งเศส และในปี ค.ศ. 1923 ได้เป็นตัวแทนพรรคไปเข้าร่วมประชุมสภาชาวนานานาชาติที่กรุงมอสโก โฮได้ศึกษาวิธีการปฏิวัติในรุสเซีย และในปี ค.ศ. 1925 ทำหน้าที่เป็นล่ามให้กับคณะของโบโรดินซึ่งไปทำงานให้ ดร. ซุนยัดเซ็นในกวางตุ้ง สมาคมปฏิวัติแห่งญวนกลางนี้มีสมาชิกเป็นคนหนุ่มจากโรงเรียนนายร้อยทหารวัมเปา ซึ่งเป็นสถานศึกษาอบรมนักเรียนนายร้อยก๊กมินตั๋ง โดยมีชาวรุสเซียเป็นผู้ควบคุม ในปี ค.ศ. 1927 เมื่อคณะของโบโรดินถูกขับไล่ออกจากประเทศจีน โฮจิมินส์จึงออกจากประเทศจีนด้วย

ในปีต่อมาสมาคมปฏิวัติย้ายสำนักงานไปอยู่ที่ฮ่องกง แต่หลังจากที่โฮจิมินส์ไม่ได้ควบคุมระเบียบวินัยของขบวนการก็สูญหายไปด้วย แต่เมื่อมีการขอร้องความช่วยเหลือจากโฮจิมินส์ โฮก็เดินทางกลับไปฮ่องกงในเดือนมกราคม ค.ศ. 1930 เขาพยายามรื้อฟื้นอำนาจของรัฐบาลกลาง และเปลี่ยนชื่อสมาคมไปเป็นพรรคคอมมิวนิสต์เวียดนาม ย้ายที่ทำการไปอยู่ไฮฟอง อย่างไรก็ตาม ในขณะนี้จุดมุ่งหมายใหญ่ของโฮก็คือ การได้เอกราชของเวียดนาม และเขายินดีจะร่วมมือกับผู้รักชาติทุกคนที่ต่อต้านฝรั่งเศส ตามข้อความในหนังสือของโฮเรื่อง **ขบวนการระบบอาณานิคมของฝรั่งเศส** (ปารีส, 1926) โฮบอกว่าเอกราชของเวียดนามนั้น จะเป็นไปตามแบบระบอบประชาธิปไตย และจะนำระบบคอมมิวนิสต์มาใช้ในระยะหลังต่อมาเท่านั้น โฮร่างโครงการเรียกร้องความร่วมมือจากชนชั้นปัญญาชนและชาวนา รวมทั้งสัญญาลดหย่อนภาระทางการเงิน แจกจ่ายที่ดินในหมู่ชาวนา ยกเลิกการเกณฑ์แรงงานและเลิกการให้ทหารไปปฏิบัติงานในต่างประเทศ

เมื่อย้ายสำนักงานไปที่ไฮฟองในปี ค.ศ. 1930 นั้น ตังเกี๋ยและอันหนำทางเหนือกำลังตกอยู่สภาวะยุ่งยาก ความพยายามของพรรคชาตินิยมที่จะทำการปฏิวัติทั้ง ๆ ที่รวดเร็วเกินไป จึงประสบความล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง แต่ก็ยังมีการก่อการไม่สงบของบรรดาชาวนา เนื่องจากเศรษฐกิจตกต่ำ และการปลูกข้าวไม่ได้ถึงสองครั้ง พวกคอมมิวนิสต์จึงถือโอกาสนี้ก่อการประท้วงและสร้างความวุ่นวายขึ้นครั้งใหญ่ ฝรั่งเศสตอบโต้อย่างรุนแรงเช่นเคย คนนับจำนวนพัน ๆ ถูกจับ และองค์การคอมมิวนิสต์ถูกขัดขวางอย่างสิ้นเชิง ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1931 โฮจิมินห์ถูกจับที่ฮ่องกงและถูกเนรเทศออกไปโดยเรือฝรั่งเศส แต่สภาขุนนางของอังกฤษรับฟังข้ออุทธรณ์ของโฮจิมินห์และลงมติให้ปล่อยตัว โฮจิมินห์จึงหายตัวลึกลับไปชั่วคราว

หลังจากการปราบปรามการก่อความวุ่นวายทางตอนเหนือแล้ว โคจินจีนกลับกลายเป็นศูนย์แห่งความวุ่นวายแหล่งต่อไป ในปี ค.ศ. 1932 หัวหน้าคอมมิวนิสต์ 2 นาย ซึ่งไปศึกษาต่อในต่างประเทศได้เดินทางกลับบ้านเกิด คือ ตรัน วันเกีย จากมอสโก และ ตา ทู เทา จากฝรั่งเศส ทั้งสองคนดำเนินงานจัดทำวารสารภาษาฝรั่งเศสชื่อ ลา ลูท ซึ่งมีอิทธิพลมากพอประมาณขึ้น พรรคคอมมิวนิสต์จึงทำงานโดยใช้สมาคมท้องถิ่นบังหน้า แต่ก็ถูกหน่วยความมั่นคงของฝรั่งเศสจับตาดูอยู่อย่างใกล้ชิด ซึ่งในทันทีที่สงครามในยุโรประเบิดขึ้นใน ค.ศ. 1939 ผู้ต้องสงสัยจำนวนมากก็ถูกจับ หน่วยใต้ดินของพวกนิยมสตาลินได้ก่อการปฏิวัติของชาวนาขึ้นในปลายปี ค.ศ. 1940 แต่ก็ถูกปราบอย่างรวดเร็วเช่นกัน

ในปี ค.ศ. 1925 ฝรั่งเศสแต่งตั้งให้เจ้าชาย วิน ไท เป็นผู้สืบราชสมบัติที่กรุงเว้ ทรงพระนามว่า เบาได๋ นับเป็นจักรพรรดิองค์แรกที่เติบโตและได้รับการศึกษาในฝรั่งเศส และทรงเป็นที่หวังของคนส่วนใหญ่ เมื่อเสด็จกลับจากปารีสในปี ค.ศ. 1932 พระองค์ได้ทรงศึกษางานเขียนของนักรัฐธรรมนูญนิยม ชื่อ ฟาม ควินห์ และทรงแสดงความกระตือรือร้นที่จะดำเนินงานด้านบริหาร ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1933 ได้ทรงแต่งตั้งคนรุ่นหนุ่มกลุ่มใหม่ขึ้นเป็นรัฐมนตรี หนึ่งในจำนวนนี้คือ โงดินเดียม รัฐมนตรีว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งเป็นรัฐมนตรีคนสำคัญในการดำเนินงานโครงการปฏิรูป แต่เบาได๋กลับเห็นว่า ศัตรูของพระองค์มิได้มีแต่เฉพาะฝรั่งเศสเท่านั้น แต่ยังมีชาวเวียดนามหัวเก่าด้วย ซึ่งเป็นภาระหนักมาก และพระองค์ทรงขาดพลังทางใจที่จะต่อสู้จริง ๆ

ฉะนั้น ในขณะที่พรรคอื่น ๆ และหัวหน้าคนอื่นประสบความล้มเหลว กระบวนการชาตินิยมก็มาอยู่ใต้การควบคุมของกลุ่มคอมมิวนิสต์ ความเป็นตัวของตัวเอง ความมั่นคง และความชาญฉลาดในการเป็นผู้นำได้ปรากฏออกมากระบวนการของเขาแม้ว่าจะเป็นเรื่องดำเนินใต้ดิน แต่ก็ท้าทายความพยายามทั้งหมดที่จะขจัดกระบวนการนี้ ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1941 โฮจิมินห์โผล่ออกมาปรากฏตัวในมณฑลกวางสี ประเทศจีน พร้อมกับพวกลี้ภัยการเมืองกลุ่มหนึ่ง และจัดตั้งพรรคเวียดมินห์ขึ้นโดยรับการสนับสนุนจากรัฐบาลจุงกิง ต่อมาขบวนการนี้กลายเป็นหัวหอกของกระบวนการชาตินิยม โดยการต่อต้านกำลังทหารญี่ปุ่นที่ยึดครองในบริเวณเวียดนามเหนือ ดังนั้น ในระยะก่อนสงคราม แม้ลัทธิชาตินิยมเวียดนามจะไม่เกิดผล และขาดประสิทธิภาพเนื่องจากความอิจฉากันในท้องถิ่นและในหมู่คู่ต่อสู้ ขบวนการก็กลับมามีชีวิตภายใต้ผู้นำที่มีความตั้งใจแน่วแน่อย่างไม่ยอมหยุดยั้ง น่าอนาถที่ฝรั่งเศสผลักดันให้ขบวนการตกอยู่ใต้อิทธิพลคอมมิวนิสต์ทั้ง ๆ ที่ตามธรรมชาติชาวเวียดนามฝังแน่นในระบบบรรพบุรุษ ไม่ฝักใฝ่ลัทธิคอมมิวนิสต์ได้ง่าย ๆ

บทที่ 45
สหรัฐอเมริกา และ ลัทธิชาตินิยมของฟิลิปปินส์

การระเบิดของเรือรบอเมริกันที่ชื่อ เมน ซึ่งเป็นที่เข้าใจกันว่าเกิดจากอุบัติเหตุในอ่าวฮาวานาเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1898 ก่อให้เกิดความโกรธแค้นในสหรัฐอเมริกา ด้วยสงสัยว่า สเปนจะเป็นผู้ก่อการกระทำนั้นขึ้น จนในที่สุดทั้งสองประเทศต้องทำสงครามต่อกัน แม้ว่าสเปนได้แสดงให้เห็นถึงความเต็มใจที่จะมอบเรื่องราวให้ทางฝ่ายรัฐบาลที่วอชิงตันตรวจสอบอย่างยุติธรรม แต่ทางวอชิงตันก็บอกปัดไปอย่างเด็ดขาด ในวันก่อนที่รัฐสภาอเมริกันจะประกาศสงครามอย่างเป็นทางการ พลเรือจัตวาดิวอี้ ซึ่งขณะนั้นอยู่ที่ท่าเรือฮ่องกง ได้รับคำสั่งให้นำกองเรือรบของเขาเข้าทำสงครามกับทัพเรือของสเปนที่มะนิลา ดังนั้น ในเช้าวันที่ 1 พฤษภาคม ท่ามกลางสายตาของชาวมะนิลาที่อยู่บนชายฝั่งทะเล นายพลดิวอี้จึงได้นำเรือรบแล่นเข้าไปในอ่าวและทำลายหรือทำให้ทัพเรือสเปนทั้งหมดไร้สมรรถภาพ โดยที่ไม่ต้องรอให้มีเหตุบังเอิญเหตุใดเกิดขึ้น

นายพลดิวอี้ไม่สามารถยกพลขึ้นบกได้เพียงพอที่จะเข้ายึดเมือง จึงติดต่อกับอะกวินัลโด ที่ฮ่องกงและสัญญาว่าจะให้เอกราชแก่ประเทศฟิลิปปินส์เป็นรางวัลตอบแทนการช่วยเหลือต่อต้านชาวสเปน เขาได้เอาตัวหัวหน้าผู้ถูกเนรเทศคนนั้นกลับเข้าประเทศเพื่อเป็นผู้นำของการปฏิวัติของพวกชาตินิยม ภายในเวลาไม่นานนัก เกาะลูซอนทั้งหมดยกเว้นเมืองมะนิลาก็ตกอยู่ในกำมือของพวกกบฏ และในวันที่ 12 มิถุนายน ค.ศ. 1898 ประเทศฟิลิปปินส์ ก็ได้ประกาศเอกราชอย่างเป็นทางการ ณ ศูนย์บัญชาการของอะกวินัลโดที่กาวิต เมืองคาไวท์ และอะกวินัลโดเองได้ดำรงตำแหน่งประธานของคณะรัฐบาลชุดปฏิวัติ อย่างไรก็ตาม กำลังพลของอะกวินัลโดไม่เข้มแข็งเพียงพอที่จะยึดเมืองมะนิลาได้ เพื่อที่จะเข้ายึดเมืองนั้นจำต้องรอกำลังทัพหนุนสำหรับดิวอี้จากอเมริกา ภายหลังการต่อต้านพอเป็นพิธีมะนิลาก็ยอมจำนนในวันที่ 13 สิงหาคม ค.ศ. 1898 เมื่อข้าหลวงใหญ่สเปนยอมแพ้ต่อผู้บัญชาการทหารสูงสุดอเมริกันด้วยการวางอุบายไว้ล่วงหน้า ซึ่งทำให้ไม่มีกองทัพฟิลิปปินส์อยู่ในเมืองเลย จากนั้น มีเหตุการณ์บางอย่างเกิดขึ้นต่อเนื่องกันมา อันเป็นทางนำไปสู่การยกหมู่เกาะฟิลิปปินให้แก่อเมริกาอย่างชนิด

ที่ไม่มีการผ่อนปรน และเป็นการนำไปสู่การคัดค้าน การเรียกร้องเอกราชของชาวฟิลิปปีน สนธิสัญญาที่ทำให้สงครามระหว่างสเปนและอเมริกันสิ้นสุดลง ได้ลงนามกัน ณ เมืองปารีส ในวันที่ 10 ธันวาคม ค.ศ. 1898 ผู้แทนของอะกวินัลโดได้รับการปฏิเสธไม่ให้เข้าร่วมการประชุมครั้งนั้นด้วย

ปัญหาเรื่องการรวมหมู่เกาะฟิลิปปีนเป็นปัญหาที่ทางวอชิงตันมีความคิดเห็นแตกต่างกันออกไปอย่างมาก จนกระทั่งเสียงส่วนใหญ่ที่ประชุมวุฒิสภาซึ่งตามกฎแล้วจะต้องมีไม่น้อยกว่า 2 ใน 3 เพื่อที่จะให้สัตยาบันในสนธิสัญญา ปรากฏว่าชนะเพียงหนึ่งเสียงเท่านั้น เรื่องนี้ก็เป็นอันผ่านพ้นไป เพราะสองวันก่อนหน้าการลงคะแนนเสียง ได้มีการสู้รบเกิดขึ้นระหว่างกองทหารสาธารณรัฐของอะกวินัลโด และกำลังทหารของอเมริกาที่เข้ายึดครองหมู่เกาะ ได้มีความพยายามที่จะเจรจาตกลงกันอย่างสันติ แต่ชาวฟิลิปปีนมีความตั้งใจแน่วแน่ที่จะเป็นเอกราชต่อต้านอเมริกาเหมือนกับที่ได้เคยต่อต้านสเปน มีการจัดตั้งสำนักงานใหญ่ของการบริหารสาธารณรัฐฟิลิปปีนส์ที่เมืองมาโลโลส และมีการจัดร่างรัฐธรรมนูญขึ้นเป็นรัฐธรรมนูญฉบับที่รวมแนวความคิดจากรัฐธรรมนูญต่าง ๆ ที่มีปรากฏอยู่ และประกาศใช้รัฐธรรมนูญในวันที่ 23 มกราคม ค.ศ. 1899 พร้อมกับที่อะกวินัลโดได้ทำพิธีปฏิญาณตนในฐานะประธานาธิบดี ชั่วระยะหนึ่งปี กำลังทหารของชาวเกาะได้ต่อต้านกำลังทหารอเมริกันอย่างเด็ดเดี่ยวและดุเดือด ตลอดทั้งเกาะลูซอนและปาไน แต่ตัวอะกวินัลโดเอง และกำลังทหารที่สำคัญกลับถูกโจมตีจนต้องค่อย ๆ ถอยร่นเข้าไปตามแถบภูเขาทางภาคเหนือของเกาะลูซอน และเมื่อถึงต้นปี ค.ศ. 1900 กำลังทหารฟิลิปปีนส์ก็กระจัดกระจาย การต่อสู้ที่ยังคงมีอยู่เป็นไปในรูปการสู้รบแบบกองโจร หลังการจับกุมอะกวินัลโดในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1901 แล้วการปฏิบัติการเช่นนั้นก็หมดสิ้นไป

การโต้เถียงยังคงมีอยู่อย่างรุนแรงเกี่ยวกับเรื่องคำมั่นสัญญาที่อเมริกาทำไว้กับอะกวินัลโดเพื่อให้ร่วมมือต่อต้านสเปน เมื่อดูจากเรื่องที่ปรากฏขึ้นจะเห็นว่าการที่อเมริกาได้หมู่เกาะฟิลิปปีนไม่ใช่เป็นไปเพราะความบังเอิญหรือโดยไม่ได้คิดไว้ก่อน นานมาแล้วที่อเมริกาได้ผลประโยชน์ที่งอกเงยขึ้นตลอดมาจากทางแถบฝั่งตะวันตกของมหาสมุทรแปซิฟิก อเมริกาต้องการมีฐานทัพเรือสำหรับเรือที่ติดต่อค้าขายกับจีนและนักจักรวรรดินิยมชาวอเมริกันอย่างเช่น ธีโอดอร์ รูสเวลท์ ก็ได้เริ่มคิดแล้วว่า เมืองมะนิลานั้นควรเป็นรางวัลให้แก่อเมริกาโดยอาศัยการทำสงครามกับสเปน นอกจากนั้นในเวลาที่ความแตกแยกของจีนดูกำลังจะเป็นไปได้จริงจัง

จึงสำคัญอย่างยิ่งที่ว่าการที่สเปนหมดอำนาจปกครองหมู่เกาะนั้น ชาวฟิลิปปินไม่ควรจะต้องตกไปอยู่ในเงื้อมมือของชาติอื่น อย่างเช่นเยอรมนี เมื่อดิวอี้เข้ามาในอ่าวมะนิลานั้น ได้มีกำลังเรือรบของเยอรมนีที่เข้มแข็งกว่าเข้ามาอยู่ใกล้ ๆ แล้ว และเมื่อดิวอี้เข้าทำลายกำลังทัพเรือของสเปนได้แล้ว จึงได้ใช้เรือรบปิดเมืองมะนิลาเอาไว้ ผู้บัญชาการทัพเรือเยอรมนีไม่ยอมรับรู้การปิดเมืองเช่นนั้น จึงเกิดสถานการณ์ตึงเครียดขึ้น น่าจะเป็นไปได้ที่ว่า เพียงการช่วยเหลือของกองเรือรบอังกฤษในยามวิกฤติเช่นนั้น ได้ช่วยป้องกันไม่ให้เกิดสงครามครั้งที่สองขึ้นในอ่าวมะนิลาด้วยเหตุนี้ ความหวังที่จะได้เอกราชของชาวฟิลิปปินภายใต้สถานการณ์เช่นนี้จึงเป็นเรื่องที่หมดหวัง

ขณะที่กองทัพของอเมริกากำลังสู้รบอยู่กับบรรดาชาวเกาะผู้รักชาติอยู่นั้น ใน ค.ศ. 1899 ทางวอชิงตันได้ส่งคณะกรรมการ 5 คน โดยมีนายเชอร์แมนจากมหาวิทยาลัยคอร์แนลเป็นหัวหน้าคณะมาตรวจสอบสถานการณ์ในฟิลิปปินส์ คณะกรรมการได้รายงานเสนอต่อประธานาธิบดีแมคคินเลย์ว่าชาวฟิลิปปินต้องการเป็นเอกราช แต่ก็ยังไม่มีความสามารถในการปกครองตนเอง คณะกรรมการได้ให้ข้อคิดเห็นสรุปท้ายเอาไว้หลายเรื่อง ข้อสรุปเหล่านั้นรวมเรื่องการจัดตั้งสภานิติบัญญัติและสถาบันข้าราชการพลเรือนให้เร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้ เรื่องวิธีการพัฒนาทรัพยากรของประเทศอย่างเร่งรีบ เรื่องการตั้งระบบการบริหารส่วนท้องถิ่นและส่วนกลาง การจัดระบบอบรมประชาชนโดยใช้ภาษาอังกฤษเป็นสื่อกลาง และเรื่องการเรียกผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ เข้ามาดำรงตำแหน่งที่สำคัญ ๆ ในการบริหาร

การเปลี่ยนจากการปกครองโดยใช้ทหารเริ่มขึ้นเมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม ค.ศ. 1901 เมื่อคณะกรรมการชุดใหม่จำนวน 5 คน มีท่านผู้พิพากษา วิเลียม เอช ทัฟท์ เป็นหัวหน้ามาอยู่ที่มะนิลา และได้ดำเนินการเพื่อสนับสนุนข้อคิดเห็นของเชอร์แมนอย่างเข้มแข็ง ชาวฟิลิปปินได้รับคำรับรองแข็งขันว่าขนบธรรมเนียม อุปนิสัย และประเพณีของชาวฟิลิปปินจะได้รับการพิจารณาอย่างเต็มที่ แต่ทว่า หลักการของอเมริกาเกี่ยวกับการปกครองนั้นจะต้องยึดถือเป็นหลักของการปกครองโดยใช้กฎหมายและเป็นหลักของเรื่องเสรีภาพส่วนบุคคล กฎหมายและข้อบังคับต้องได้รับการปรับปรุงเพิ่มเติมทั่วประเทศ และความอดอยากขาดแคลน โรคระบาด อหิวาตกโรค และโรคที่ระบาดเป็นครั้งคราวอื่น ๆ ต้องมีการต่อต้าน มีกฎหมายไม่ต่ำกว่า 440 ฉบับ ที่ต้องนำมาปรับปรุงและประกาศบังคับใช้ ประมวลกฎหมายเทศบาลและกฎหมายท้องถิ่นฉบับใหม่ได้ตระเตรียมที่จะให้ชาวฟิลิปปินมีส่วนร่วม

ในการปกครองส่วนภูมิภาค แต่การบริหารแบบกระจายอำนาจซึ่งประธานาธิบดีแมคคินเลย์เสนอแนะนั้น ขัดกับวิธีการบริหารแบบรวมอำนาจของสเปนซึ่งชาวฟิลิปปินเคยชิน และวิธีที่ดีที่จะให้ประสบความสำเร็จก็คือ ให้อเมริกายังคงดูแลอยู่ โดยเฉพาะทางด้านเทศบาลระบบใหม่ ซึ่งจะบริหารโดยข้าราชการที่ได้รับเลือกตั้ง ได้มีการจัดเผยแพร่การศึกษาอย่างกว้างขวาง พร้อมกับมีการเกณฑ์ครูอย่างรีบเร่งไม่น้อยกว่า 600 คนในอเมริกาให้มาปฏิบัติหน้าที่ในประเทศฟิลิปปินส์ จัดตั้งกระทรวงเกษตร กรมชลประทานและป่าไม้ และกระทรวงสาธารณสุข ทางด้านกฎหมายนั้น กฎหมายแพ่งของสเปนที่ได้ใช้กันมานานก็จำเป็นที่จะต้องยังคงใช้ต่อไป แต่ระบบศาลสูงของอเมริกาก็ได้จัดตั้งขึ้น โดยมีประธานศาลสูงสุดเป็นชาวฟิลิปปินพร้อมกับมีชาวฟิลิปปินอีก 3 คน เพิ่มเข้าไปในคณะกรรมการ

ในระยะแรก คณะกรรมการเองทำหน้าที่ทั้งฝ่ายบริหารสูงสุดและทั้งฝ่ายนิติบัญญัติ ประธานของคณะกรรมการก็เป็นทั้งข้าหลวงของอาณานิคมด้วย อย่างไรก็ดี ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1902 สภาคองเกรสได้ออกพระราชบัญญัติรูปแบบองค์กรของฟิลิปปินส์ กำหนดว่า ภายหลังการสำรวจสำมะโนประชากรจะจัดตั้งสภาประชาชนขึ้น มีสมาชิกที่ได้รับการเลือกตั้งประเภทเดียวจำนวน 80 คน และคณะกรรมการก็จะกลายมาเป็นสภาสูงของรัฐสภาที่มีสองสภา อำนาจบริหารจะอยู่ในมือของอุปราชขณะที่คณะกรรมการก็ยังดำรงตนเป็นรัฐบาลของอุปราชอยู่ เมื่อระบบใหม่เริ่มใช้ในปี ค.ศ. 1907 วุฒิสมาชิกบางคนก็จะไปดำรงตำแหน่งหัวหน้ากรมกองต่าง ๆ ทางฝ่ายบริหาร การจัดเตรียมงานทางกฎหมายขั้นต่อไปซึ่งจะมีผลต่อการพัฒนาทางการเมืองของฟิลิปปินส์ก็คือ ให้มีผู้แทนชาวฟิลิปปินจำนวน 2 คน เข้าไปนั่งในสภาคองเกรส แม้ว่าจะไม่มีสิทธิออกเสียง

ทั้ง ๆ ที่นโยบายการปกครองอย่างเสรีที่อเมริกานำมาใช้นั้นจะขัดกันอย่างมากกับนโยบายของสเปน แต่การเรียกร้องเอกราชเริ่มกลายเป็นเรื่องใหญ่จนกระทั่งรัฐบาลรู้สึกจำเป็นที่จะต้องออกพระราชบัญญัติกบฏภายในอาณาจักร ซึ่งห้ามการสนับสนุนเรียกร้องเอกราชและห้ามการใช้ธงชาติฟิลิปปินส์ พรรคการเมืองฝ่ายเป็นกลาง ชื่อ พรรคสหพันธ์ ซึ่งมีความตั้งใจอย่างมากที่จะเข้าร่วมในสหพันธรัฐกับอเมริกา เกือบจะไม่ได้รับเสียงสนับสนุนเลย และการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกนั้นตามบัญชีรายชื่อผู้มีสิทธิสมัครรับเลือกตั้งได้มีการกำหนดคุณสมบัติทางด้านทรัพย์สิน และคุณวุฒิทางด้านภาษาไว้ด้วย ตัวอย่างเช่น ต้องมีความสามารถในการใช้

ภาษาอังกฤษหรือเสปน ซึ่งผลก็คือ ทำให้พรรคชาตินิยมได้ชัยชนะอย่างสมบูรณ์ และพรรคนี้ได้ยึดเอาการเรียกร้องเอกราชเป็นเป้าหมายอันสูงสุด การเลือกตั้งได้ทำให้บุคคลสองคนเด่นขึ้นมา คนหนึ่งคือเซอกิโอ ออสเมนา ซึ่งจะได้มาเป็นประธานของการประชุมสภา และอีกคนหนึ่งคือ มานูเอล เคซอน เป็นผู้นำของพรรคการเมืองซึ่งกุมคะแนนเสียงข้างมาก ทั้งสองคนเป็นลูกครึ่งเชื้อสายมลายู คนแรกมีสายเลือดผสมระหว่างจีนและมลายู คนหลังมีสายเลือดผสมของสเปนและมลายู เคซอนซึ่งได้เป็นผู้แทนของชาวหมู่เกาะเดินทางไปเมืองวอชิงตัน ใน ค.ศ. 1909 ได้พยายามอย่างสุดความสามารถที่จะทำให้รัฐสภาอเมริกาเกิดความรู้สึกประทับใจว่า ชาวฟิลิปปินนั้นมีความรู้ความสามารถทางการเมืองเต็มที่แล้ว และโดยอาศัยอิทธิพลของเขาทำให้ชาวฟิลิปปินได้เข้าไปมีเสียงส่วนใหญ่ในคณะกรรมาธิการ และได้ตำแหน่งในคณะรัฐบาลหลายตำแหน่ง บุคคลผู้นี้มีบทบาทสำคัญในการช่วยให้มีการประกาศบังคับใช้พระราชบัญญัติโจนส์ (ค.ศ. 1916) ซึ่งเป็นกฎหมายที่ให้อำนาจการปกครองตนเองเป็นอย่างมากแก่ประเทศฟิลิปปินส์

ข้อแนะนำของแมคคินเลย์ ในปี ค.ศ. 1901 ได้ช่วยทำให้ชาวฟิลิปปินมีโอกาสที่ดีกว่าที่จะได้รับแต่งตั้งเข้าดำรงตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ แต่เมื่อเวลาผ่านไป ชาวอเมริกันก็มีแนวโน้มที่จะได้รับแต่งตั้งเข้าดำรงตำแหน่งข้าราชการพลเรือนเพิ่มมากขึ้นแทนที่จะลดน้อยลง อย่างไรก็ดี ในปี ค.ศ. 1912 ชัยชนะของพรรคเดโมแครททำให้ประธานาธิบดีวูดโรว์ วิลสัน ก้าวเข้ามาสู่ตำแหน่ง และต่อมาเขาก็แต่งตั้งฟรานซิส เบอร์ตัน แฮริสัน ดำรงตำแหน่งข้าหลวงปกครองหมู่เกาะฟิลิปปิน ความรีบเร่งที่จะก้าวไปสู่การปกครองตัวเองได้กลายเป็นระเบียบการปฏิบัติในขณะนั้น และแฮริสันก็ถึงกับใช้นโยบายส่งเสริมความเป็นประเทศฟิลิปปินส์อย่างรีบด่วน พระราชบัญญัติโจนส์ ซึ่งตั้งชื่อตามชื่อผู้แทนที่สนับสนุนพระราชบัญญัติฉบับนี้ในที่ประชุมสภาได้มีอารัมภบทเอาไว้ว่า เป็นความตั้งใจของอเมริกาที่จะให้เอกราชแก่ชาวฟิลิปปินให้เร็วที่สุดเท่าที่รัฐบาลที่มีเสถียรภาพจะได้รับการสถาปนาขึ้นที่นั่น พระราชบัญญัติฉบับนั้นยังจัดให้ตั้งรัฐบาลตามแบบของสหรัฐอเมริกา โดยให้อำนาจบริหารอยู่ในมือของข้าหลวงใหญ่ ให้อำนาจนิติบัญญัติอยู่ในสภาที่ประกอบด้วยสภาสูงและสภาผู้แทนราษฎร และให้อำนาจตุลาการอยู่ที่ศาลฎีกา ในสภาสูง ให้มีวุฒิสมาชิกที่ได้รับเลือกตั้งจำนวน 24 คน ซึ่ง 22 คน ให้เป็นการเลือกตั้งแบบสากล ส่วนอีก 2 คน ให้ข้าหลวงเลือกตั้งเพื่อให้

เป็นผู้แทนของกลุ่มชนที่มิได้นับถือคริสต์ศาสนา ในสภาผู้แทนราษฎร ให้มีสมาชิก 84 คน เลือกโดยผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง และมีสมาชิกอีก 9 คนให้ข้าหลวงแต่งตั้ง มีบทบัญญัติที่เข้มงวดบางประการเกี่ยวกับการจัดการปกครองตัวเองไว้ด้วย ข้าหลวงสามารถค้านพระราชบัญญัติของสภานิติบัญญัติและกฎหมายเกี่ยวข้องด้วยเรื่องที่ดิน ป่าไม้ เหมืองแร่ กระแสเงินตรา ส่วนเรื่องการผลิตเงินตรา การอพยพเข้าประเทศ และการเก็บภาษี จะต้องให้ข้าหลวงลงนามเสียก่อน การควบคุมการเงินให้คงอยู่ใต้อำนาจของประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกา รัฐสภามีสิทธิที่จะยกเลิกกฎหมายฉบับใด ๆ ได้ทั้งสิ้น และคดีที่สำคัญ ๆ บางคดีก็จะต้องยื่นคำร้องต่อศาลสูงที่กรุงวอชิงตัน

ผลโดยทั่วไปของพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็คือ ทำให้ชาวฟิลิปปินได้ควบคุมกิจการภายในประเทศของตนเองได้อย่างเต็มที่ แม้จะไม่ได้สิทธิในบางอย่างที่ยังคงสงวนไว้ตามที่กล่าวไว้ข้างต้นก็ตาม เป็นความจริงที่พระราชบัญญัติฉบับนี้ให้อำนาจอย่างมากแก่ข้าหลวงใหญ่ และข้าหลวงใหญ่ก็เป็นชาวอเมริกันแต่งตั้งไปจากกรุงวอชิงตัน ซึ่งต่อมาในทัศนะของชาวฟิลิปปินเห็นว่าเป็นข้อบกพร่องอย่างหนัก แต่แฮริสันไม่ได้มีความตั้งใจที่จะใช้อำนาจเหล่านั้นโดยปราศจากเหตุผล ดังเช่น คณะรัฐมนตรีไม่ต้องรับผิดชอบต่อรัฐสภา แต่แฮริสันก็ให้รัฐมนตรีทั้งหมดเสนอรายงานต่อรัฐสภาตามที่รัฐสภาขอร้อง ในปี ค.ศ. 1918 โดยการขอร้องของออสเมนา ผู้เป็นโฆษกสภา แฮริสันจึงแต่งตั้งสภาที่ปรึกษาของประเทศประกอบด้วยสมาชิกในคณะรัฐมนตรีและประธานสภาจากทั้งสองสภา โดยอาศัยปัจจัยอันนี้ ผู้นำ 2 คนของพรรคชาตินิยมจึงได้เข้ามาจัดการได้สำเร็จในอันที่จะควบคุมการเลือกตั้งสูงสุดทางฝ่ายบริหาร แฮริสันก็ได้ผลักดันพัฒนาการทางด้านการศึกษาต่อไป วางโครงการพัฒนาทางเศรษฐกิจ จัดตั้งธนาคารชาติแห่งฟิลิปปินส์เพื่อเปิดบริการกู้ยืมเงินทุนในระยะยาวสำหรับการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม และสำหรับโครงการอุตสาหกรรมหลายโครงการที่อยู่ภายใต้ความควบคุมของรัฐบาล แต่ทว่าการบริหารงานทางด้านเศรษฐกิจของเขามีมากเกินกว่างบประมาณที่เขาได้รับ และนโยบายเผยแพร่ชาตินิยมฟิลิปปินส์ที่รวดเร็วของเขาได้ทำให้เกิดการคัดค้านเป็นอย่างมาก ในปี ค.ศ. 1921 คณะกรรมการตรวจสอบวูด–ฟอร์บส์ ซึ่งได้รับแต่งตั้งจากรัฐสภาพรรครีพับลิกัน ได้ตำหนิวิธีการบริหารของแฮริสันว่า เป็นการละเมิดพระราชบัญญัติโจนส์ และยืนยันว่า การได้เอกราชอย่างรวดเร็วอาจจะ

เป็นการทรยศต่อประชาชนชาวฟิลิปปิน คณะกรรมการชุดนั้นยังได้กล่าวอีกว่า สิ่งที่ชาวฟิลิปปินต้องการคือระยะเวลาของการฝึกหัดปกครองตนเอง

ด้วยเหตุนี้ เมื่อเลียวนาร์ด วูด ได้เข้าดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่ ในปี ค.ศ. 1921 เขาจึงประกาศความตั้งใจของเขาที่จะปฏิบัติตามพระราชบัญญัติโจนส์อย่างเคร่งครัด การใช้สิทธิของเขาคัดค้านการออกกฎหมายของสภานิติบัญญัตินั้น ต่อมาไม่นานทำให้เขามีเรื่องขัดแย้งอย่างรุนแรงกับผู้นำชาวฟิลิปปินหลายคน และในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1923 รัฐมนตรีชาวฟิลิปปินของกระทรวงต่าง ๆ ร่วมด้วยเคซอนประธานวุฒิสภา และมานูเอล โรซัส โฆษกของสภาผู้แทนราษฎรได้พร้อมใจกันลาออกจากสภาแห่งชาติ สภาพการเมืองที่หยุดนิ่งมีมาจนถึงมรณกรรมอย่างกะทันหันของวูด ในปี ค.ศ. 1927 ยูจีน เอ. กิลมอร์ ผู้รักษาการแทนข้าหลวงใหญ่ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งข้าหลวงใหญ่สืบต่อมา ได้ฟื้นฟูนโยบายการร่วมมือ และเฮนรี่ แอล. สติมสัน ข้าหลวงใหญ่คนต่อไปก็ได้แนะนำกลไกอันใหม่เพื่อทำให้แน่นอนใจ เขาได้รื้อฟื้นสภาแห่งชาติ แต่งตั้งรัฐมนตรีของเขาจากพรรคการเมืองที่กุมเสียงข้างมากในสภานิติบัญญัติ และจัดรายการให้คณะรัฐมนตรีได้พูดจาในสภาและตอบปัญหาคำถามต่าง ๆ

ในเดือนมิถุนายน ปี ค.ศ. 1933 จากผลการได้ชัยชนะของพรรคเดโมแครทในการเลือกตั้งในอเมริกา ทำให้แฟรงค์ เมอร์ฟี ได้มาเป็นข้าหลวงใหญ่ เขาเป็นคาทอลิกและเป็นผู้มีความเห็นใจในความต้องการของชาวฟิลิปปิน และด้วยการทุ่มเทกำลังกายกำลังใจ เมอร์ฟีก็ได้เริ่มปฏิบัติการในนโยบายต่อต้านความหายนะที่จะมีต่อฟิลิปปินส์จากผลของการเกิดสภาพเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ในปี ค.ศ. 1930 เมื่อถึงระยะนี้ ความเห็นในสหรัฐอเมริกากำลังเปลี่ยนแปลงไปอย่างรุนแรงในทางที่อยากจะให้ฟิลิปปินส์เป็นเอกราช สภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำไม่ใช่ว่าจะไม่มีผลอันใดต่อสถานการณ์เช่นนี้ สภาพเศรษฐกิจตกต่ำนั่นเอง เป็นเหตุให้เกิดเสียงเรียกร้องครั้งใหญ่ให้เข้มงวดต่อการนำน้ำตาลจากฟิลิปปินส์เข้าประเทศ และการอนุญาตให้คนต่างด้าวเข้าประเทศ ตลอดจนให้เข้มงวดต่อการจ้างชาวฟิลิปปินทำงานบนเรืออเมริกัน ทั้งเกษตรกร ผู้ผลิตน้ำตาล และสหพันธ์การค้าต่างก็เข้าสนับสนุนอยู่เบื้องหลังการปลุกปั่นครั้งนี้ ความหวังของเขาเหล่านั้นก็คือหากฟิลิปปินส์ได้เอกราช ฟิลิปปินส์คงจะไม่ยินดีอีกต่อไปที่จะเปิดการค้าเสรีกับอเมริกา และอาจจะได้รับการปฏิบัติจากอเมริกาในฐานะเป็นประเทศต่างชาติ

ส่วนหนึ่งอาจจะเป็นเพราะเหตุนี้ แต่อีกส่วนหนึ่งนั้น เป็นเพราะนโยบายเสียงข้างมากของพรรคเดโมแครทในสภาที่จะช่วยเหลือฟิลิปปินส์ให้ได้รับเอกราชสมความประสงค์ ออสเมนา และโรซัส ซึ่งเดินทางมายังเมืองวอชิงตันในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1932 ในฐานะผู้นำของคณะกรรมการ เพื่อความเป็นเอกราชของฟิลิปปินส์ สามารถทำให้ที่ประชุมสภาลงมติอนุมัติ "พระราชบัญญัติอนุมัติเอกราชของแฮร์ ฮอส์ และคัตติง" ได้ แต่ประธานาธิบดีเฮอร์เบิร์ต ฮูเวอร์ ได้คัดค้านพระราชบัญญัติฉบับนั้น รัฐสภาตอบโต้ด้วยการให้พระราชบัญญัติฉบับนั้นผ่านอีกครั้งโดยไม่นำพาต่อการคัดค้านของประธานาธิบดี อย่างไรก็ดี สภานิติบัญญัติของฟิลิปปินส์คัดค้านวิธีการนั้นว่าเป็นสิ่งไม่สมควร เคซอนในฐานะประธานวุฒิสภาได้ให้เหตุผลว่า การจัดการต่าง ๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางการค้าทำให้ฟิลิปปินส์เสียเปรียบ มาตรการการจำกัดจำนวนชาวฟิลิปปินเข้าประเทศสหรัฐอเมริกาก็เป็นสิ่งเสียหาย และการที่สหรัฐอเมริกามีฐานทัพบกทัพเรืออยู่ในหมู่เกาะฟิลิปปินก็เท่ากับเป็นการล่วงละเมิดเกียรติยศของประเทศฟิลิปปินส์

ดังนั้น เคซอนจึงเดินทางไปวอชิงตันด้วยตัวเอง และหว่านล้อมรัฐสภาให้อนุมัติพระราชบัญญัติให้เอกราชฉบับใหม่ คือ พระราชบัญญัติไทดิงส์-แมคดัฟฟี ซึ่งประธานาธิบดีรูสเวลท์ได้ลงนามเมื่อวันที่ 24 มีนาคม ค.ศ. 1934 และต่อมาสภานิติบัญญัติของฟิลิปปินส์ได้ยอมรับ พระราชบัญญัติฉบับนี้แตกต่างเพียงเล็กน้อยกับพระราชบัญญัติฉบับที่ถูกคัดค้าน คือ กล่าวถึงแต่เพียงฐานทัพเรือ ยิ่งกว่านั้นรูสเวลท์ยังทำให้มั่นใจอีกว่า ก่อนจะได้เอกราชอย่างสมบูรณ์ในปี ค.ศ. 1946 "ความไม่เสมอภาคและความไม่สมบูรณ์" จะถูกขจัดไปโดยอาศัยพระราชบัญญัติฉบับนี้ ประเทศฟิลิปปินส์จึงถือกำเนิดขึ้นในวันที่ 4 กรกฎาคม ค.ศ. 1936 สภาซึ่งประกอบด้วยสมาชิก 200 คนเลือกโดยราษฎร จะทำหน้าที่ร่างรัฐธรรมนูญของประเทศ รัฐธรรมนูญนี้จะใช้ในระยะ 10 ปี และในวาระสุดท้ายคือ วันที่ 4 กรกฎาคม ค.ศ. 1946 สาธารณรัฐฟิลิปปินส์ที่เป็นเอกราชก็ได้รับการประกาศสถาปนา และกำลังทหารอเมริกันก็จะถอนออกไป แต่ก่อนจะถึงระยะเวลานั้น การต่างประเทศและการป้องกันประเทศ จะยังคงอยู่ใต้ความควบคุมของสหรัฐอเมริกา และประธานาธิบดีของสหรัฐ ฯ ยังคงมีอำนาจที่จะอนุมัติหรือคัดค้านการแก้ไขรัฐธรรมนูญหรือกฎหมายฉบับใดๆ ก็ตามที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการหมุนเวียนของเงินตรา การคลัง การส่งสินค้าเข้า—ออก และสหรัฐ ฯ ยังคงมีสิทธิที่จะเข้าไปแทรกแซงในฟิลิปปินส์เพื่อรักษาการปกครองตามรัฐธรรมนูญ

สภาร่างรัฐธรรมนูญได้มีการจัดเลือกตั้งอย่างรวดเร็ว และรัฐธรรมนูญซึ่งคล้ายคลึงกับของอเมริกาเป็นอย่างมากก็เป็นรูปเป็นร่างขึ้น วันที่ 14 พฤษภาคม ค.ศ. 1935 สภานี้ก็ได้รับอนุมัติโดยการลงคะแนนเสียงของประชาชนทั่วประเทศ การประกาศใช้อย่างเป็นทางการจึงมีในวันที่ 15 พฤศจิกายน ค.ศ. 1935 ที่เมืองมะนิลา แฟรงค์ เมอร์ฟี ข้าหลวงใหญ่ชาวอเมริกันก็ได้ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการคนแรกของอเมริกาประจำฟิลิปปินส์ มานูเอล เคซอน ได้รับเลือกเป็นประธานาธิบดีคนแรกของประเทศฟิลิปปินส์ โดยมีออสเมนาเป็นรองประธานาธิบดี ด้วยเหตุนี้ความแตกแยกในพรรคชาตินิยม ซึ่งเกิดจากการที่เคซอนคัดค้านพระราชบัญญัติ แฮร์ ฮอส์และคัดติง จึงได้รับการไกล่เกลี่ยประสานความแตกแยกคราวนั้น เมื่อไม่มีพรรคใดจะมีพลังเข้มแข็งได้เท่าเทียม ระบอบการปกครองใหม่จึงมีรัฐบาลที่มีพรรคการเมืองเพียงพรรคเดียว

ราคาที่ชาวฟิลิปปินต้องเป็นฝ่ายชำระเพื่อให้ได้อิสรภาพอย่างใหม่นี้ ไม่สู้จะเป็นราคาที่หนักนักดังที่เคยเข้าใจกันในครั้งหนึ่ง ชาวฟิลิปปินถูกจำกัดโควต้าให้เข้าสหรัฐอเมริกาได้ปีละ 50 คน ไม่มีการจำกัดจำนวนชาวอเมริกันเข้าประเทศฟิลิปปินส์ สำหรับสินค้าฟิลิปปินส์ที่จะเข้าอเมริกากำหนดโควต้าสูงสุดสำหรับสินค้าประเภทที่ไม่ต้องเสียภาษี อย่างเช่น น้ำตาลดิบ น้ำตาลทราย เนื้อมะพร้าวแห้งและเชือกปอ จากปี ค.ศ.1941 เป็นต้นไป สินค้าฟิลิปปินส์จะเข้าอเมริกาจะเสียภาษีร้อยละ 5 และจะเพิ่มอีกร้อยละ 5 เป็นประจำทุกปีจนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1946 เมื่อได้รับเอกราช คือ เมื่อฟิลิปปินส์อยู่นอกกำแพงภาษีของอเมริกาแล้วผลิตผลของฟิลิปปินส์จะต้องเสียภาษีขาเข้าถึงร้อยละ 25 ในทำนองเดียวกันตลอดระยะเวลาที่กล่าวมานี้ สินค้าอเมริกาก็จะเข้าประเทศฟิลิปปินส์โดยไม่ต้องเสียภาษีเช่นกัน

ด้วยเหตุนี้ ภายในระยะเวลาอันสั้น อเมริกาจึงได้นำประชาธิปไตยทางการเมืองในแบบฉบับที่ก้าวหน้ามาให้แก่ฟิลิปปินส์อันจะก่อให้เกิดผลเสียอย่างหนัก เพราะอำนาจจะตกอยู่ในกลุ่มชนชั้นผู้มีสมบัติและกลุ่มชนชั้นที่มีความรู้ และกลุ่มคนที่จะใช้อำนาจเกือบทั้งหมดก็มาจากชนชั้นเจ้าของที่ดิน และแม้จะมีพลังผลักดันอย่างหนักที่จะให้มีการตั้งโรงเรียน รับสมัครนักเรียน และฝึกหัดอบรมครู แต่การศึกษาของประชาชนก็ไม่สามารถก้าวไปทันความก้าวหน้าทางการเมืองได้ ชนชั้นเจ้าของที่ดินไม่ได้สนใจแม้แต่น้อยที่จะทำให้เป็นประชาธิปไตย แต่กลับ

พยายามที่จะรักษาอภิสิทธิ์ของพวกตนทั้งทางสังคมและเศรษฐกิจ และผลจากความร่วมมือของคนกลุ่มนี้เป็นเรื่องสำคัญสำหรับผู้ปกครองอเมริกัน ไม่มีการดำเนินงานใด ๆ เพื่อจะช่วยทำลายที่ดินที่กว้างใหญ่ ยกเว้นที่ดินของพวกพระ แม้กระนั้นผู้ที่ได้ผลประโยชน์ก็ยังไม่ใช่พวกเกษตรกรอยู่ดี ด้านหนึ่งของตาชั่ง คือ ที่ดินอันกว้างใหญ่ขณะที่อีกด้านหนึ่ง คือ จำนวนผู้คนที่มากมายที่เข้าจับจองโดยที่ได้ที่ดินน้อยกว่า 1 เฮคแทร์ คือน้อยกว่า $2\frac{1}{2}$ เอเคอร์ จำนวนเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่ดินซึ่งมีน้อยอยู่แล้วตั้งแต่สมัยสเปนปกครองกลับยิ่งลดน้อยลง เมื่ออเมริกาเข้าปกครองหมู่เกาะ และสภาพของพวกชาวนาก็อยู่ในฐานะที่เลวที่สุดในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด ยิ่งผู้แทนและพันธมิตรจากกลุ่มผู้มีผลประโยชน์ทางที่ดินมาเป็นบุคคลที่จะรับช่วงอำนาจต่อจากผู้ปกครองอเมริกัน ตอนที่ฟิลิปปินส์จะได้ปกครองตัวเองด้วยแล้วจึงยิ่งไม่มีการดำเนินงานที่ได้ผล ก่อนระยะที่ญี่ปุ่นจะเข้าโจมตีในปลายปี ค.ศ. 1941 ทำให้ชนชั้นที่ไม่มีอภิสิทธิ์ได้รับความลำบากอย่างยิ่ง

ใน ปี ค.ศ. 1902 รัฐสภาอเมริกันให้อำนาจแก่รัฐบาลฟิลิปปินส์ที่จะจัดการแบ่งและโอนที่ดินสาธารณะทั้งหลายเพื่อทำให้เกิดผลประโยชน์แก่ประชาชน ในปีต่อมาจึงได้มีการนำเอา "ระบบการเคหะ" ของอเมริกาเข้ามาใช้ในฟิลิปปินส์ ซึ่งทำให้ราษฎรทุกคนมีโอกาสได้เป็นเจ้าของที่ดินขนาด 24 เฮคแทร์ ในขณะเดียวกันการซื้อหรือการเช่าที่ดินสาธารณะของนิติบุคคลใด ๆ ก็ตาม จะถูกจำกัดให้มีที่ดินได้อย่างมากที่สุดเพียง 1,024 เฮคแทร์ แต่นโยบายนั้นก็ไม่ได้ผลนัก วิธีการก็ยุ่งยากเกินไปสำหรับชาวนาทั่วไป และการช่วยเหลือด้านเครดิตก็มีไม่เพียงพอ ที่สำคัญยิ่งกว่านั้น คือ กรมที่ดินยินยอมอยู่ในทีต่อเล่ห์เพทุบายของบรรดาผู้จับจองที่ดินจนกระทั่งเกิดวิธีการหลีกเลี่ยงกฎหมายที่เข้มงวดเพื่อปราบปรามการกว้านซื้อที่ดินและเพื่อต่อต้านการกอบโกยผลประโยชน์ส่วนตัวจากการเพาะปลูก เป็นความจริงที่น่าตกใจตรงที่ว่า ขณะที่จำนวนกสิกรเพิ่มขึ้นถึงประมาณ 700,000 คนนั้น จำนวนของผู้ยื่นคำร้องขอเป็นเจ้าของที่ดินและที่ได้เป็นจริง ๆ มีจำนวนน้อยกว่า 35,000 คน การให้กู้ยืมที่เริ่มต้นด้วยการกู้ยืมเพียงเล็ก ๆ น้อย ๆ ก่อนนั้น ชาวนาก็ไม่สามารถหาเงินมาใช้ได้ทันเวลา ทำให้กฎหมายต่อต้านการให้กู้ยืมเงินและโครงการกู้ยืมแบบสหกรณ์พลอยล้มเหลวลงด้วย

ใน ปี ค.ศ. 1904 การที่รัฐบาลอเมริกันใช้เงินถึง 7 ล้านเหรียญ เพื่อกว้านซื้อที่ดินที่เป็นสมบัติของพวกพระ ซึ่งในสมัยอะกวินัลโดปกครองเคยได้กำหนด

ไว้ว่าควรเป็นที่ดินที่เป็นสมบัติของประเทศ ได้ช่วยให้ชาวนามีโอกาสที่ดียิ่งที่จะได้เป็นเจ้าของที่ดิน ที่ดินเหล่านั้นจะมีการจัดแบ่งขายในระบบเงินผ่อนโดยให้สิทธิแก่พวกเกษตรกรแท้ ๆ ก่อน ซึ่งพวกนี้ไม่ต้องจ่ายค่าเช่ามาตั้งแต่เกิดปฏิวัติในปี ค.ศ. 1896 แต่เหตุการณ์กลับไม่เป็นไปตามนั้น ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะว่าการเตรียมงานทางกฎหมายไม่รอบคอบรัดกุมพอ และสาเหตุใหญ่ คือ เป็นเพราะพวกเจ้าของที่ดินได้บีบคั้นเจ้าหน้าที่บริหารโครงการ ทำให้สิทธิการเป็นเจ้าของที่ดินกลับตกไปอยู่ในมือพวกชนชั้นเจ้าที่ดินขนาดเล็กหรือเจ้าของที่ดินขนาดกลาง ไม่ได้ไปถึงบรรดาเกษตรกรแท้ ๆ ตามความมุ่งหมายเดิม

โดยเหตุนี้ ความเลวร้ายของการให้กู้ยืมเงินและฉวยโอกาสยึดที่ดินโดยอาศัยอำนาจศาล จึงได้ช่วยลดจำนวนเกษตรกรที่เป็นเจ้าของที่เองส่วนใหญ่ลงไปเป็นเพียงผู้เช่าที่ที่จะต้องแบ่งผลิตผลในจำนวนที่เจ้าของที่พอใจ หรือลงไปเป็นเพียงผู้รับจ้าง การเปิดตลาดค้าของอเมริกาให้แก่ฟิลิปปินส์ได้ช่วยทำให้เกิดความนิยมที่จะผลิตเพื่อปริมาณ ทำให้เศรษฐกิจแบบเก่าทรุดโทรมและเลิกล้มไปในเวลาต่อมา การผลิตน้ำตาลเพื่อปริมาณมีส่วนสำคัญในวิธีแบบนี้ และบริษัทเอกชนกับเจ้าของที่ดินใหญ่ๆ ก็ได้เป็นผู้รับช่วงสิทธิเป็นเจ้าของที่ดินของวัดและของพวกพระ พวก "ขุนนางน้ำตาล" รุ่นใหม่กลายเป็นผู้มีอำนาจมากเสียยิ่งกว่าพวก "ขุนนางข้าว" รุ่นเก่า และที่สำคัญก็คือ นักการเมืองฟิลิปปินส์ชั้นนำก็มาจากเขตที่มีน้ำตาลเหล่านั้น[1]

วิธีปกติที่เจ้าที่ดินปฏิบัติก็คือ แบ่งที่ดินของเขาออกเป็นไร่เล็ก ๆ แล้วให้ผู้เพาะปลูกที่จะแบ่งผลิตผลร่วมกันเป็นผู้ดำเนินงาน ระบบ**คาซามา**เป็นที่แพร่หลายมากที่สุดโดยเฉพาะในการปลูกข้าว เจ้าที่ดินเป็นฝ่ายตระเตรียมที่ดิน เมล็ดพันธุ์พืช และเงินทุน ส่วนผู้เช่าที่ก็เป็นผู้เพาะปลูกลงแรงงานและใช้สัตว์เลี้ยง ผู้เช่าจะได้ส่วนแบ่งร้อยละ 50 ของพืชผลหลังจากหักส่วนที่เป็นค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกออกไปแล้ว ในเขตที่มีการแก่งแย่งจะเป็นเจ้าของที่ดิน ระบบ**อินกวิเลโต** หรือระบบการเช่าด้วยเงินสดจะถูกนำมาใช้ ทั้งสองระบบเป็นที่มาของความอยุติธรรม ผู้ร่วมแบ่งผลิตผลต้องจ่ายค่าดอกเบี้ยของเงินที่กู้ยืมล่วงหน้า ตัวอย่างเช่น อัตราดอกเบี้ยในระดับปรกติ คือ จ่ายข้าว 2 แควานส์ในฤดูเก็บเกี่ยวสำหรับเงินทุนที่ยืมครั้งหนึ่ง ๆ และหากยังไม่ได้ใช้หนี้ในปีนี้หนี้นั้นก็จะเพิ่มเป็น 2 เท่าในฤดูเก็บเกี่ยวครั้งต่อไป ผู้

[1] E.H. Jacoby, **Agrarian Unrest in Southeast Asia**, หน้า 170.

เช่าที่ด้วยเงินสดก็ไม่ได้มีหลักความมั่นคงปลอดภัย เพราะความกดดันเรื่องจำนวนประชากรอาจจะมีผลทำให้ค่าเช่าที่สูงขึ้น และหากว่าไม่สามารถจะจ่ายได้ ก็อาจจะถูกไล่ออกไปจากที่ที่เคยจับจองอยู่ก่อนโดยไม่ได้รับเงินชดใช้เลยก็เป็นได้ ระบบเสียเงินค่าบริการพิเศษและการเสียเงินค่าปรับอย่างหนักหน่วง ยิ่งเพิ่มความทุกข์ยากให้แก่พวกผู้เช่าที่ดินมากขึ้นอีก

ความต้องการผลิตผลอันเกิดจากการขยายตัวทางการค้าขายกับต่างชาติและจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้น ได้ช่วยขยายจำนวนที่ดินที่ใช้ในการเพาะปลูก จากจำนวน 1,267,000 เฮคแทร์ ใน ค.ศ. 1903 มาเป็นจำนวน 4,017,000 เฮคแทร์ใน ค.ศ. 1935 แต่รายได้ที่เพิ่มขึ้นจากการขยายที่ดินกลับไปอยู่ที่รัฐบาล หรือที่เจ้าของที่ และที่เทศบาลเมืองต่าง ๆ มีเพียงจำนวนน้อยมากที่จะได้แก่พวกชาวนาชาวไร่ สมัยสเปนปกครองได้เคยมีการก่อการจลาจลเพราะเรื่องที่ดินเกิดขึ้นหลายต่อหลายครั้ง และสำหรับชาวนาผู้สนับสนุนอะกวินัลโดนั้น "ความเป็นเอกราช" หมายถึงการยกเลิกระบบการเช่าที่ดินอันทำให้พวกเขาต้องตกอยู่ในสภาพยากจนที่น่าสมเพช ดังนั้นเมื่อสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ที่เกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1930 มีผลกระทบกระเทือนผลิตผลทางการเพาะปลูกในตลาดโลก การจลาจลเพราะที่ดินจึงเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง และก็เช่นเดียวกันกับชาวนาผู้โกรธแค้นในสมัยก่อนที่เชื่อมั่นว่า การปฏิรูปที่ดินจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ หากชาวสเปนยังปกครองอยู่ หลังจากปี ค.ศ. 1930 ชาวนาฟิลิปปินก็เกิดความรู้สึกชนิดเดียวกันนั้นต่อชาวอเมริกัน

ความไม่สงบในบรรดาผู้ถูกกดขี่เหล่านี้ ได้แสดงออกโดยการก่อตั้งองค์การฝ่ายซ้ายขึ้นเช่นกัน ในเดือนมิถุนายน ปี ค.ศ. 1924 ลัทธิคอมมิวนิสต์ได้ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อผู้แทนฟิลิปปินส์ได้เข้าร่วมในการประชุมนานาชาติ ว่าด้วยเรื่องแรงงานตามคำเชิญของรัฐบาลโซเวียต เมื่อกลับมาผู้แทนเหล่านั้นก็จัดตั้งสมาคมกรรมกรแห่งฟิลิปปินส์ขึ้น กลุ่มฝ่ายซ้ายอื่น ๆ ซึ่งใช้เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างผู้เช่าที่กับเจ้าของที่ดินและการตกเป็นหนี้สินเพราะที่ดิน เป็นนโยบายสำคัญในการยุยงก่อกวน ก็มีกลุ่มตังกูลัน ซึ่งเป็นกลุ่มที่ทำให้เกิดการจลาจลในปี ค.ศ. 1931 และกลุ่มซักดัลซึ่งเป็นตัวการทำให้มีการจลาจลเช่นกันในปี ค.ศ. 1935 ลัทธิคอมมิวนิสต์สามารถทำการโฆษณาชวนเชื่อได้ง่ายในเขตเพาะปลูกใจกลางเกาะลูซอน ซึ่งความชั่วร้ายของระบบเจ้าที่ดินกำลังมีอยู่ทั่วไป และเป็นเพราะไม่มีพรรคการเมืองในสภานิติบัญญัติของมะนิลาที่จะเป็นตัวแทนของชนชั้นที่เดือดร้อน

ความสำเร็จอันยิ่งใหญ่ของอเมริกา คือ การขยายการศึกษาในหมู่เกาะฟิลิปปีน เป็นที่กล่าวกันว่า ขณะที่สเปนเผยแพร่อารยธรรมด้วยวิธีการสร้างโบสถ์และใช้คณะสอนศาสนาเป็นเครื่องมือ อเมริกาก็เผยแพร่อารยธรรมของตนโดยใช้โรงเรียนและครูเป็นเครื่องมือ และอาจกล่าวเพิ่มเติมได้ว่า ความเจริญก้าวหน้าทางสังคมซึ่งเกิดจากการใช้เครื่องมือตามแบบฉบับของอเมริกาในช่วงสิบปี มีมากกว่าระยะสามศตวรรษเศษที่สเปนปกครอง และเพื่อให้ระบบการศึกษาแบบใหม่ดำเนินไปอย่างได้ผล จึงมีการจัดตั้งแผนกต่าง ๆ ถึง 37 แผนก แต่ละแผนกมีผู้ควบคุมดูแล 1 คน จัดตั้งโรงเรียนประจำตำบล 379 แห่ง แต่ละแห่งมีครูศึกษานิเทศก์ควบคุม 1 คน เมื่อถึงปี ค.ศ. 1922 มีนักเรียนมากกว่าหนึ่งล้านคนในโรงเรียนรัฐบาล และค่าใช้จ่ายในการศึกษาเป็นจำนวนเกือบครึ่งหนึ่งของรายจ่ายทั้งหมดของรัฐบาล การฝึกหัดอบรมครูในประเทศฟิลิปปินส์ก้าวหน้าอย่างยิ่ง จนกระทั่งเมื่อถึงปี ค.ศ. 1927 จำนวนครูชาวอเมริกันมีเพียงร้อยละ 1 ของจำนวนครูโรงเรียนรัฐบาลทั้งหมดที่มีจำนวนถึง 26,200 คน

ภาษาอังกฤษเป็นภาษากลางในการสอนจากระดับชั้นประถมขึ้นไป เมื่อถึงปี ค.ศ. 1939 คนที่รู้หนังสือเพิ่มจากร้อยละ 20 เป็นร้อยละ 49 จากจำนวนประชากรที่มีอายุมากกว่า 10 ปี และประชาชนเกือบร้อยละ 20 สามารถพูดภาษาอังกฤษได้ ระยะนั้นมีโรงเรียนรัฐบาลถึง 11,000 แห่ง และมีนักเรียนทั้งหมด 1,750,000 คน ซึ่งประมาณ 76,000 คน อยู่ในโรงเรียนระดับมัธยม ระบบการศึกษาเอกชนก็ได้พัฒนาอย่างรวดเร็วเช่นกัน โดยเฉพาะในระดับขั้นสูง ปี ค.ศ. 1940 โรงเรียนเอกชนระดับประถมมีนักเรียนประมาณ 71,000 คน และระดับมัธยมมี 63,000 คน การศึกษาระดับสูงสุดที่จะแข่งขันกับรากฐานเก่าแก่ที่สเปนวางไว้ให้ คือ การตั้งมหาวิทยาลัยฟิลิปปินส์ตามแบบอย่างของอเมริกาขึ้นในปี ค.ศ. 1908 และในปี ค.ศ. 1940 มหาวิทยาลัยแห่งนี้มีนักศึกษาเกือบ 8,000 คน และจำนวนนักศึกษาในสถาบันการศึกษาขั้นสูงของรัฐบาลมีอยู่ประมาณ 12,000 คน ตรงกันข้ามกับมหาวิทยาลัยเอกชนและสถาบันการศึกษาขั้นสูงที่เป็นของเอกชน ซึ่งมีจำนวนนักศึกษาเกือบถึง 36,000 คน จึงเท่ากับว่าสถาบันของเอกชนมีบทบาทสำคัญต่อการศึกษาระดับสูง โอกาสในการศึกษาที่เปิดให้กว้างขวางกว่าเดิมเช่นนี้ ชาวฟิลิปปินต่างก็กระตือรือร้น และการอุดหนุนการศึกษาก็เพิ่มขึ้นไปพร้อมกับการเพิ่มโอกาสให้ชาวฟิลิปปินเข้ามามีส่วนร่วมในการปกครอง ความต้องการในด้านนี้มักจะมีมากกว่าที่ฝ่ายรัฐ-

บาลจะเอื้ออำนวยให้ได้ ทั้งนี้เพราะการศึกษาได้รับการยอมรับว่าเป็นกุญแจสำคัญไปสู่ความเป็นเอกราชและความก้าวหน้าทางการเมืองในทุกหนทุกแห่ง

เมื่อมานูเอล เคซอน ได้เป็นหัวหน้าบริหารของรัฐบาลฟิลิปปินส์จากชัยชนะของพรรคชาตินิยมในการเลือกตั้งเดือนกันยายน ปี ค.ศ. 1935 มติประจำใจของเขาคือ "เล่นการเมืองให้น้อย ปกครองให้มาก" แต่ปัญหาทั้งภายในและภายนอกประเทศที่เพิ่มขึ้น ๆ ทำให้เขาต้องใช้สติปัญญาที่ดีที่สุดและปัจจัยเท่าที่เขามีอยู่และอาจต้องมีมากกว่านั้น จากสถานการณ์ระหว่างประเทศที่ดูจะมืดมัวตรายเพิ่มขึ้นทุกทีบังคับให้มานูเอล เคซอนจำต้องละทิ้งความตั้งใจเดิมมาสนใจเรื่องการป้องกันประเทศ และจากการมีพลเอกดักกลาส แมคอาร์เธอร์ เป็นที่ปรึกษาเขาจึงจัดการใช้ระบบบังคับในเรื่องของการเข้ารับราชการทหาร ความไม่พอใจตามท้องถิ่นต่าง ๆ มีเพิ่มมากขึ้นอย่างน่ากลัว และเพื่อเป็นการต้านทานความรู้สึกดังกล่าวเขาจึงเสนอนโยบายจ่ายค่าแรงงานขั้นต่ำอย่างน้อยวันละ 1 เปโซ ต่อการทำงานวันละ 8 ชั่วโมง เสนอกฎหมายว่าด้วยการเช่าที่นา กฎหมายเวนคืนที่ดินใหญ่ ๆ และการจัดแบ่งแยกที่ดินในหมู่พวกเกษตรกร แต่ทั้งหมดนั้นได้ผลน้อยมาก เพราะเหตุหนึ่งนั้นคือ จะประสบความสำเร็จได้จะต้องใช้จ่ายเงินทองมากกว่าจำนวนที่เขาได้กำหนดวางเอาไว้ให้ ส่วนอีกเหตุหนึ่งนั้น เป็นเพราะเขาไม่มีข้าราชการพลเรือนที่ซื่อสัตย์และเป็นเอกเทศพอที่จะสามารถต่อสู้กับวิธีการทั้งหลาย ซึ่งมุ่งทำลายนโยบายด้านนี้จากบรรดาผู้มีผลประโยชน์ในที่ดิน

ตามความเป็นจริง เฉพาะการส่งสินค้าออกทางการเกษตรกำลังดำเนินไปอย่างก้าวหน้ามาก ยิ่งกว่านั้นสหพันธรัฐใหม่นี้ยังตื่นเต้นกับการพบแร่ทองคำอย่างมิคาดหมายและมีผลทำให้จำนวนเหมืองแร่เพิ่มขึ้นจาก 6 แห่งเป็น 104 แห่ง และเพิ่มการผลิตประจำปีไปเป็นถึง 80 ล้านเปโซ อย่างไรก็ตาม พวกนักลงทุนชาวอเมริกันยังไม่ค่อยมีความไว้วางใจมากนัก และจากความที่เคซอนระมัดระวังมากเกินไปว่าความมั่งคั่งของฟิลิปปินส์ขึ้นอยู่กับสหพันธ์ผู้ซื้อของสหรัฐอเมริกา จึงมีความยุ่งยากใจมากขึ้นทุกที ๆ เกี่ยวกับสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้นหากผลิตผลของฟิลิปปินส์ต้องไปแข่งขันในระดับเท่ากันกับสินค้าชาติอื่นที่ส่งมาขายในตลาดค้าในอเมริกา ผลจากการที่เขาเป็นตัวแทนฟิลิปปินส์ไปที่กรุงวอชิงตัน ทำให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการเตรียมงานร่วมกันเกี่ยวกับธุรกิจของฟิลิปปินส์ ในปี ค.ศ. 1937 เพื่อให้เป็นฝ่ายจัดการด้านนี้ คณะกรรมการชุดนี้มีชาวฟิลิปปิน 6 คน และชาว

อเมริกัน 6 คน ในปีต่อมาคณะกรรมการชุดนี้ได้รับรองว่า อภิสิทธิ์ทางการค้าที่อเมริกาให้แก่สินค้าออกของฟิลิปปินส์นั้นควรจะสิ้นสุดในปี ค.ศ. 1960 ไม่ใช่ในปี ค.ศ. 1946 นี่นับเป็นหนทางสุดท้าย ทางเลือกอื่น ๆ ที่เคซอนอาจต้องทำก็เป็นนโยบายระยะยาว เช่น การผลิตสิ่งต่าง ๆ ให้มาก การปรับปรุงทางเทคนิคและการลดกำไรสุทธิ เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นวิธีเหล่านี้อาจจะทำให้การลงทุนอย่างเสรีที่ทั้งชาวอเมริกันและชาวฟิลิปปินกำลังทำอยู่ต้องหมดไป ด้วยเหตุนี้ จากการมีภาวะเศรษฐกิจผูกพันกับอเมริกา และจากการมีฐานทัพอเมริกันอยู่ใจกลางหมู่เกาะ ความเป็นเอกราชที่แท้จริงของฟิลิปปินส์จึงยังอยู่ห่างไกลมาก และในโลกที่เลวร้ายในยุคของมุสโสลินีและฮิตเล่อร์ ยุคของการรุกรานประเทศจีนของญี่ปุ่น และยุคการโค่นล้มสาธารณรัฐสเปนอย่างรุนแรงเช่นนี้ สภาวะความเป็นกลางที่จัดเสนอไว้ในพระราชบัญญัติไทดิง-แมคดัฟฟี จึงเป็นเพียงความคิดที่พึงปรารถนาเท่านั้นเอง

ญี่ปุ่นเข้าโจมตีอ่าวเพิร์ล ในวันที่ 8 ธันวาคม ค.ศ. 1941 (ตามเวลาของฟิลิปปินส์) และภายในไม่กี่ชั่วโมงก็ติดตามด้วยการทิ้งระเบิดตามจุดยุทธศาสตร์ในหมู่เกาะฟิลิปปินจากฐานทัพของญี่ปุ่นบนเกาะฟอร์โมซา ในวันที่ 10 ธันวาคม ญี่ปุ่นก็เริ่มเปิดฉากบุก และสัปดาห์หนึ่งหรือสองสัปดาห์ต่อมา กองทัพญี่ปุ่นทัพหนึ่งจากลิงกาเยนทางลูซอนภาคเหนือ และอีกทัพหนึ่งจากอติโมนาน และเมาบานทางภาคใต้ของเกาะ ก็มาบรรจบกันที่มะนิลา กำลังทหารอเมริกันและฟิลิปปินส์ภายใต้บังคับบัญชาของพลเอกแมคอาร์เธอร์ต้องล่าถอยเพราะมีกำลังทหารน้อยกว่า ไปตั้งหลักทางคาบสมุทรบาทาน และที่เกาะคอร์ริจิดอร์ ซึ่งเป็นเกาะที่มีป้อมปราการคุมทางเข้าอ่าวมะนิลา และเพื่อรักษาเมืองมะนิลาให้พ้นจากการทำลาย จึงให้เมืองนี้ประกาศเป็นเมืองเปิด ในวันที่ 2 มกราคม ค.ศ. 1942 ญี่ปุ่นได้เข้ายึดเมืองเอาไว้ การต่อสู้อย่างหนักที่บาทานและที่คอร์ริจิดอร์ช่วยหน่วงเหนี่ยวแผนของญี่ปุ่นและทำให้อาณานิคมของอังกฤษและอเมริกามีเวลาพอที่จะจัดเตรียมแผนสู้รบขั้นต่อไป ในวันที่ 9 เมษายน ผู้รบป้องกันบาทานที่เหลือรอดชีวิตประมาณ 36,000 คนได้ยอมแพ้ และประมาณ 12,000 คนที่คอร์ริจิดอร์ได้ยอมแพ้ในวันที่ 6 พฤษภาคม ประธานาธิบดีเคซอนและรองประธานาธิบดีออสเมนา ได้อาศัยเรือดำน้ำหลบหนีออกไปยังประเทศออสเตรเลีย ส่วนพลเอกแมคอาร์เธอร์ก็เช่นเดียวกัน เนื่องจากได้รับคำสั่งจากอเมริกัน จึงไปอยู่ที่เกาะมินดาเนาในเดือนมีนาคม และต่อมาก็ได้ย้ายไปออสเตรเลีย

กำลังทหารของฟิลิปปินส์และอเมริกันเป็นจำนวนมากได้ล่าถอยหนีไปทางแถบเทือกเขา และเริ่มรวบรวมจัดกำลังทำการสู้รบแบบกองโจร มีจำนวนสมัครพรรคพวกเพิ่มขึ้นอย่างมาก จากการสำรวจหลังสงครามแสดงให้เห็นว่ามีคนไม่ต่ำกว่า 260,000 คน ได้เข้าร่วมกิจกรรมคราวนั้น และได้รับการสนับสนุนจากกลุ่มขบวนการใต้ดินซึ่งมีจำนวนผู้คนมากพอ ๆ กัน คำมั่นสัญญาของญี่ปุ่นและการโฆษณาชวนเชื่อเกี่ยวกับนโยบายร่วมวงศ์ไพบูลย์ในเขตเอเชียบูรพา ไม่สามารถชักจูงจิตใจประชาชนชาวฟิลิปปินได้ ความเหี้ยมโหดและความชั่วร้ายของญี่ปุ่นกับการปล้นสะดมทุกสิ่งทุกอย่างที่พอจะหยิบฉวยเอาไปได้ การขนส่งยาเสพติดโดยพวกทหารญี่ปุ่น การเล่นการพนัน และการข่มเหงผู้หญิง ตลอดจนการบังคับพวกชาวนาให้มาเป็นกรรมกรและลดระดับคนงานลงไปให้อยู่ในสภาพเป็นทาส การกระทำต่าง ๆ เหล่านี้เป็นข้อขัดแย้งที่มีอิทธิพลมากเสียยิ่งกว่าการโฆษณาชวนเชื่อใด ๆ

หมู่เกาะฟิลิปปินภายใต้การปกครองของญี่ปุ่นมีความยุ่งยากในระบบสังคมน้อยกว่าในประเทศพม่าและอินโดนีเซีย ข้าราชการฟิลิปปินยังคงทำงานต่อไป รัฐบาลจำต้องบริหารงานต่อโดยมีข้อแก้ตัวว่าการยอมร่วมมือกับญี่ปุ่นของพวกเขานั้น สามารถให้ความคุ้มครองประชาชนให้พ้นจากความเหี้ยมโหดทารุณของญี่ปุ่นได้ พรรคการเมืองถูกปราบปราม และญี่ปุ่นจัดองค์การใหม่ให้แทน รู้จักในนามชื่อจากอักษรตัวต้นของแต่ละคำว่า องค์การคาลิบาปี คือ "สมาคมเพื่อรับใช้ประเทศฟิลิปปินส์ใหม่" สมาชิกทุกคนในวงการบริหารประเทศต้องเป็นสมาชิกของสมาคมนี้และสมาคมจะได้รับคำสั่งจากกรุงโตเกียว ในเดือนมิถุนายนปี ค.ศ. 1943 ที่ประชุมขององค์การ คาลิบาปี ซึ่งมีญี่ปุ่นบัญชาการได้จัดการเลือกตั้งคณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อเตรียมร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่สำหรับ "สาธารณรัฐเอกราช" ของฟิลิปปินส์โดยที่ญี่ปุ่นเสนอให้จัดตั้งขึ้น มีหัวหน้าคือ โฮเซ พี. ลอเรล สมาชิกที่เด่นที่สุดของกลุ่มชนชั้นปกครองของฟิลิปปินส์ที่ให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่น ในเดือนตุลาคม ปี ค.ศ. 1943 สาธารณรัฐใหม่ได้รับการประกาศแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ มีลอเรลเป็นประธานาธิบดี มีอำนาจสูงสุดที่จะลงมติคัดค้านสภาแห่งชาติ แต่แน่นอนที่สุดที่ตัวเขาเองจะอยู่ภายใต้การควบคุมของญี่ปุ่น ในเดือนต่อมาเขาได้เป็นหัวหน้ากลุ่ม "ผู้แทนชาวฟิลิปปิน" ไปร่วมประชุม "การประชุมสภาของประเทศเอเชียตะวันออก" ที่เมืองโตเกียว และมีส่วนร่วมในการจัดตั้งกฎบัตรแปซิฟิกที่ญี่ปุ่นร่างขึ้นเพื่อลงมือดำเนินงานเพื่อชัยชนะสูงสุด

แต่เรือดำน้ำของอเมริกาก็กำลังก่อกวนทำลายเรือสินค้าของญี่ปุ่น และสภาพความอดอยากขาดแคลนอาหารก็เกิดขึ้นทั่วทั้งหมู่เกาะฟิลิปปีน ขบวนการใต้ดินและกองโจรปฏิบัติงานได้ผลมาก จนทำให้ญี่ปุ่นควบคุมมณฑลต่าง ๆ ได้เพียง 12 จากทั้งหมด 48 มณฑล พวกขบวนการกองโจรได้จัดการติดต่อกับนายพลแมคอาร์เธอร์ในออสเตรเลีย และได้รับเสบียงสัมภาระของอเมริกาช่วยเหลือ โดยลำเลียงขนส่งให้ด้วยเรือดำน้ำและการทิ้งร่มชูชีพ พลังสำคัญของขบวนการต่อต้านญี่ปุ่นบนเกาะลูซอน คือพวกฮุกบาลาฮับ ซึ่งมีหลุยส์ ทารอด และคาสโต อเลจานดริโน เป็นหัวหน้า ขบวนการนี้เริ่มจากภาคกลางเกาะลูซอนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการก่อความปั่นป่วนของเกษตรกรสมัยก่อนสงครามเพื่อต่อต้านลัทธิเจ้าที่ดิน ชื่อของกลุ่มนี้ประกอบจากอักษรต้นของแต่ละคำซึ่งเป็นภาษาฟิลิปปีน มีความหมายว่า "กองทัพของประชาชนเพื่อต่อต้านญี่ปุ่น" กลุ่มนี้ค่อย ๆ ขยายที่มั่นอย่างกว้างขวางบนเกาะลูซอน และโดยอาศัยการโจมตีกองทหารและกองทัพญี่ปุ่นอย่างมีแผนรัดกุม ทำให้มีกำลังทหารเพิ่มขึ้นถึง 30,000 คน และต่อต้านญี่ปุ่นไม่ให้เก็บเกี่ยวผลิตผลของเกาะนี้ พื้นที่ในยึดครองของพวกนี้จัดทำแบบโซเวียต มีการแบ่งสันที่ดินให้แก่เกษตรกร และจัดทำระบบสหกรณ์ ขบวนการกลุ่มนี้มีความสำคัญอย่างมากต่อความปราชัยขั้นสุดท้ายของญี่ปุ่น

ขณะเดียวกัน รัฐบาลพลัดถิ่นของเคซอนที่เมืองวอชิงตันได้ตระเตรียมแผนงานที่จะจัดตั้งประเทศฟิลิปปีนส์หลังสงคราม นับเป็นรัฐบาลผู้ร่วมก่อตั้งสหประชาชาติด้วยรัฐบาลหนึ่ง และในเดือนมิถุนายน ปี ค.ศ. 1944 รัฐบาลของเคซอนมีความพึงพอใจอย่างยิ่งที่รัฐสภาอเมริกาลงมติรับรองกฎหมายที่ให้อำนาจประธานาธิบดีสหรัฐอเมริกาสำหรับการจะประกาศเอกราชของฟิลิปปีนส์ในวันที่ 4 กรกฎาคม ปี ค.ศ. 1946 เมื่อกฎหมายฉบับนั้นผ่านสภา ชาวอเมริกันก็เตรียมตัวเพื่อยึดฟิลิปปีนส์กลับคืนมาให้ได้ การโจมตีโดยทิ้งระเบิดครั้งแรกเริ่มขึ้นในปลายเดือนกันยายน วันที่ 20 ตุลาคม กำลังทหาร 4 กองพลของอเมริกาก็ยกพลขึ้นบกจากเรือรบ 650 ลำ ที่เกาะเลเต้ มีพลเอกแมคอาร์เธอร์เป็นผู้บัญชาการรบผู้ติดตามมาด้วย คือ ออสเมนา ซึ่งได้เป็นหัวหน้ารัฐบาลพลัดถิ่นแทนเคซอนที่ถึงแก่มรณกรรมเมื่อวันที่ 1 สิงหาคม ค.ศ. 1944 ญี่ปุ่นรวบรวมกำลังมากที่สุดเท่าที่จะมากได้เพื่อการสู้รบครั้งนี้ ทำให้เกิดการสู้รบโดยกำลังทัพเรือในวันที่ 23–26 ตุลาคม และอำนาจทางทะเลของญี่ปุ่นได้ถูกทำลายลง ความพยายามของ

จอมพลยามาชิตาที่จะต่อต้านกองทัพของอเมริกาให้อยู่นอกเกาะลูซอนก็ล้มเหลว เพราะในวันที่ 9 มกราคม ค.ศ. 1945 ทหารอเมริกันก็ยกพลขึ้นบกอย่างทรหดที่อ่าวลิงกาเยน เกิดการสู้รบอย่างหนักเพื่อชิงเมืองมะนิลา การสู้รบมีต่อมาจนถึงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ และทำให้เมืองอยู่ในสภาพปรักหักพัง ต่อจากนั้นก็มีการปฏิบัติงานเพื่อกวาดล้างทั่วทั้งหมู่เกาะ การปฏิบัติการเพื่อกวาดล้างมีต่อมาอีกหลายเดือน และในวันที่ 3 กันยายน อันเป็นวันหลังจากวันที่ญี่ปุ่นได้ยอมแพ้อย่างเป็นทางการต่อพลเอกแมคอาร์เธอร์ นายพลยามาชิตาเองจึงได้ยอมแพ้พร้อมกับกำลังทหารหน่วยเล็ก ๆ ของเขาที่บาเกียว

ระหว่างปี ค.ศ. 1944 ดูเหมือนว่า เรื่องการให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่น จะกลายเป็นเรื่องสำคัญในหมู่เกาะฟิลิปปินส์ภายหลังสงคราม พลเอกแมคอาร์เธอร์ถึงกับประกาศว่า เขาจะ "จัดการกับชาวฟิลิปปินส์ไม่ซื่อ" แต่ความพยายามที่จะดำเนินการให้เป็นไปตามนโยบายเช่นนั้น ต่อมาจึงเห็นว่ามีความลำบากอย่างยิ่ง อย่างไรก็ดี การที่พลเอกแมคอาร์เธอร์สนับสนุนเพื่อนเก่าที่รู้จักกันมาก่อนสงคราม ที่ชื่อมานูเอล โรซัส ผู้ซึ่งได้ร่วมทำงานกับลอเรลในฐานะเป็นผู้ควบคุมหน่วยงานสะสมข้าวในระหว่างสงครามนั้น ทำให้นโยบายที่จะจัดการกับบรรดาบุคคลที่ร่วมมือกับญี่ปุ่นไม่เป็นผลสำเร็จ มีการจัดตั้งศาลประชาชนเพื่อตัดสินคดีผู้ทรยศแต่ไม่มีใครในระดับผู้นำสำคัญ ๆ ถูกตัดสินว่ามีความผิด และในเดือนมกราคม ปี ค.ศ. 1948 ประธานาธิบดีโรซัสได้ประกาศนิรโทษกรรมสำหรับทุกคน ยกเว้นบุคคลที่กระทำความผิดขั้นร้ายแรงอย่างเช่น ก่อการฆาตกรรม โจรกรรม และคดีข่มขืน การให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่นแบบที่ร้ายแรงที่สุด ได้แก่กรณี "มหาเศรษฐีเงินเปโซ" ซึ่งหมายความถึงการทำตัวเป็นคนกลางได้ผลประโยชน์อย่างมากจากการช่วยเหลือญี่ปุ่นสำรวจทรัพยากรธรรมชาติของหมู่เกาะ เช่น แร่เหล็ก แร่โครไมท์ แร่แมงกานีส แร่ทองแดง และวุลแฟรม เพื่อเป็นวัตถุดิบส่งให้โรงงานผลิตอาวุธของญี่ปุ่น

บทที่ 46

โฉมหน้าทางเศรษฐกิจของการยึดครองของชาวยุโรป

ลัทธิจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจ เป็นเครื่องกระตุ้นที่สำคัญให้เกิดการขยายอิทธิพลของชาวยุโรปเข้ามาเหนือดินแดนและหมู่เกาะต่าง ๆ ทางแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ความกระหายอย่างไม่รู้จักเพียงพอของยุโรปที่จะหาตลาดค้าขายและหาผลิตผลจากภูมิภาคเขตร้อนได้ดำเนินไปด้วยวิธีการที่แตกต่างกันออกไปเป็นระยะๆ ระหว่างปี ค.ศ. 1500 ถึงปี ค.ศ. 1900 ระยะที่รุนแรงที่สุดคือระยะเดียวกับที่เกิดการปฏิวัติการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ซึ่งเริ่มด้วยการมีรถไฟ เรือกลไฟ และมีการโทรเลขโดยใช้ระบบไฟฟ้า และค่อย ๆ ขยายวงกว้างขึ้นจนถึงกับมีรถยนต์ เครื่องบิน และวิทยุ การอุตสาหกรรมของยุโรปต้องหันมาพึ่งพาวัตถุดิบจากทางแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งมีให้อย่างเพียงพอมากขึ้นทุกที ๆ เช่น พวกน้ำมันยาง และแร่ธาตุต่าง ๆ ในขณะเดียวกันจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างมากมายของยุโรปทำให้ยุโรปต้องการผลิตผลจำพวกข้าว กาแฟ ใบชา และน้ำตาลจากดินแดนแถบนี้มากยิ่งขึ้น

หลังปี ค.ศ. 1870 การบุกเบิกเข้าไปในดินแดนภายในลึกเข้าไปจากทะเลได้ดำเนินไปในอัตราที่รวดเร็วยิ่งขึ้น สมัยนี้เป็นสมัยของความเจริญทางด้านวิทยาศาสตร์ และความก้าวหน้าของวิทยาศาสตร์ประยุกต์ทำให้อุปสรรคต่าง ๆ ซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นเครื่องกีดขวางชาวยุโรปในการเข้าไปสำรวจเขตภายในหมดสิ้นลง ระบบเศรษฐกิจแบบดั้งเดิมซึ่งได้เป็นเครื่องต่อต้านอิทธิพลของยุโรปมาหลายชั่วศตวรรษ คือ ระบบเศรษฐกิจที่มีการกสิกรรมเพียงเพื่อยังชีพ อุตสาหกรรมในครอบครัว และการค้าโดยระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าแทนการใช้เงินตรา ซึ่งล้วนเป็นกิจกรรมหลักนั้นได้หมดสิ้นลงไปอย่างรวดเร็วน่าตกใจ ติดตามมาด้วยสภาวะใหม่ คือ มุ่งเพาะปลูกพืชผลเพื่อตลาดโลกโดยใช้เงินลงทุนล่วงหน้า และในตลาดค้าภายในประเทศกสิกรรมเหล่านี้ก็ล้นหลามไปด้วยสินค้าสำเร็จรูปของยุโรป ซึ่งจะเข้ามาทำให้อุตสาหกรรมพื้นเมืองทรุดโทรม สภาวะเช่นนี้เกิดขึ้นในระดับอัตราที่กว้าง

ขวางมากในเขตเพาะปลูกข้าวของแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมีผลกระทบกระเทือนอย่างยิ่งต่อประเทศเหล่านั้นทุกประเทศ

ก. พม่าของอังกฤษ

ก่อนที่อังกฤษจะเข้ายึดครองแคว้นหงสาวดีในปี ค.ศ. 1852 พม่าไม่เคยส่งข้าวเป็นสินค้าออก เรือสินค้าของพวกพ่อค้าจะบรรทุกข้าวออกไปได้ไม่มากกว่าจำนวนที่พวกเขาจำเป็นต้องใช้เป็นอาหารจนกว่าจะถึงเมืองท่าเรือที่จะแวะพักต่อไป ที่ยะไข่กลับตรงกันข้าม ที่นี่เพาะปลูกข้าวเพื่อส่งเป็นสินค้าออกมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 และเมื่อเข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของอังกฤษในคริสต์ศตวรรษที่ 19 ความต้องการข้าวในปริมาณที่เพิ่มขึ้นจากอินเดียช่วยทำให้การปลูกข้าวในเขตนี้เจริญเฟื่องฟู แต่ดินดอนสามเหลี่ยมปากน้ำอิระวดีเป็นดินแดนที่ชื้นแฉะและมีป่าซึ่งไม่เคยฟื้นตัวได้เลย หลังจากความเสียหายที่ได้รับจากนโยบายของพม่าที่มีต่อพวกมอญในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 16 ผู้คนที่มีอยู่จำนวนน้อยในแถบนี้เกือบจะกล่าวได้ว่าปลูกข้าวเจ้าเพื่อให้เพียงพอแก่ความต้องการของพวกเขาเท่านั้น และเมื่อได้จำนวนข้าวที่เพียงพอแล้ว ส่วนที่เกินความต้องการก็อาจจะถูกละทิ้งไม่มีการเก็บเกี่ยว ยิ่งกว่านั้นผลที่เกิดขึ้นทันทีจากสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าเมื่อปี ค.ศ. 1852 ก็คือ มีการอพยพโยกย้ายของประชากรไปสู่เขตพม่าตอนบน

การกบฏครั้งใหญ่ในอินเดียในปี ค.ศ.1857—ค.ศ.1858 ดูเหมือนจะช่วยก่อให้เกิดความโน้มเอียงเป็นครั้งแรกในการที่จะเพิ่มผลผลิตของข้าวในดินดอนสามเหลี่ยมที่ปากน้ำนี้ เมืองย่างกุ้งได้พัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆอย่างรวดเร็วในฐานะที่เป็นเมืองท่า จนสามารถคุมการขยายตัวของการค้าได้ และมีผู้คนเป็นจำนวนมากอพยพลงมาจากเขตพม่าตอนบนมาเพาะปลูกข้าวขึ้นที่นี่ ที่ดินที่ใช้ปลูกข้าวในเขตพม่าตอนล่างขยายบริเวณออกไปอย่างเห็นได้ชัดเจน ตัวเลขในปี ค.ศ. 1845 แสดงว่าที่ดินที่ใช้ปลูกข้าวเป็นเนื้อที่ 354,000 เอเคอร์ และใน ค.ศ.1860 เพิ่มขึ้นเป็น 1,333,000 เอเคอร์ สงครามกลางเมืองในอเมริการะหว่างปี ค.ศ. 1861—ค.ศ. 1865 ซึ่งทำให้ข้าวที่เคยส่งเป็นสินค้าออกจากรัฐแคโรไลนาไปยังยุโรปขาดตลาด ทำให้อังกฤษต้องหันมาหาพม่าเพื่อให้ได้ข้าวทดแทนจำนวนที่ขาดไป และพอถึงปี ค.ศ. 1870 เนื้อที่ที่ใช้เพาะปลูกข้าวก็เพิ่มขึ้นเป็น 1,735,000 เอเคอร์ การเปิดคลองสุเอซในปี ค.ศ. 1869 ยิ่งเป็นเหตุให้การเพาะปลูกข้าวดำเนินการก้าวหน้าไปรวดเร็วยิ่งขึ้น ระหว่างระยะ 15 ปีต่อมามีเนื้อที่ไม่ต่ำกว่าหนึ่งล้านเอเคอร์ที่ใช้

เพาะปลูกข้าว และการขยายดังนี้ดำเนินต่อไปโดยปราศจากการหยุดยั้ง จนถึงระยะที่การค้าของโลกตกต่ำในปี ค.ศ. 1930 ซึ่งในเวลานั้นเนื้อที่ใช้เพาะปลูกข้าวทั้งในเขตพม่าตอนบนและในเขตพม่าตอนล่างเพิ่มขึ้นถึง 12,370,000 เอเคอร์ นับเป็นการพัฒนาที่น่าตื่นเต้นที่สุดในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของพม่า ในปลายศตวรรษพม่าส่งข้าวเป็นสินค้าออกถึง $2\frac{1}{2}$ ล้านตัน และเมื่อปี ค.ศ. 1940 พม่ามีผลผลิตทั้งหมดถึง 4.94 ล้านตัน

มีการแย่งที่ดินทำมาหากินกันอย่างขนานใหญ่ แต่การหักร้างถางพงนั้นจำเป็นต้องจ้างแรงงานเพราะที่ดินส่วนใหญ่ปกคลุมด้วยป่าทึบ และกว่าผู้เพาะปลูกจะได้เงินที่ใช้ลงทุนไปกลับคืนมาก็จะต้องใช้เวลามากกว่าฤดูการเก็บเกี่ยวฤดูหนึ่ง และเนื่องจากชาวพม่าที่จะมีเงินทุนสำรองใช้เช่นนั้นหายากเต็มที ชาวอินเดียที่มีอาชีพให้กู้ยืมเงิน คือ พวกเฉตติยาได้ก้าวเข้ามา โดยไม่เพียงแต่จะนำเงินมาให้ชาวนากู้โดยคิดดอกเบี้ยแต่พอสถานประมาณเท่านั้น แต่ยังได้ยอมให้กู้เงินต้นเต็มตามจำนวนหลักทรัพย์ที่นำมาค้ำประกัน บรรดาผู้ส่งสินค้าออกชาวยุโรปต่างก็รับเอาวิธีการจ่ายเงินล่วงหน้าแก่ชาวนามาใช้เพื่อให้แน่ใจว่าจะได้ข้าว ภายใต้สภาวะปกติในระยะแรก ๆ พวกกสิกรก็ยังสามารถจะหาเงินส่งดอกเบี้ยได้ แต่วิธีการเช่นนี้เป็นวิธีการที่หมิ่นเหม่ต่ออันตรายอย่างยิ่ง ถ้าเกิดราคาสินค้าของตลาดโลกลดลง หรือเกิดฝนแล้ง หรือตนเองเกิดเจ็บไข้ หรือวัวควายเกิดล้มตายลงไป พวกชาวนาเหล่านี้ต้องสิ้นเนื้อประดาตัว และที่ดินของเขาก็จะตกไปเป็นของคนอื่น เพราะว่าความต้องการที่ดินนั้นมีมากจนกระทั่งจะหาผู้ซื้อที่ดินได้ง่าย ๆ

เมื่อตกมาถึงปี ค.ศ. 1895 นั้น ที่ดินแถบดินดอนปากน้ำอยู่ในสภาวะที่เปลี่ยนเจ้าของอย่างไม่รู้จักหยุด ในครั้งแรกทรัพย์สมบัติของชาวนาคนหนึ่งอาจจะเปลี่ยนไปเป็นของชาวนาคนอื่น แต่การซื้อขายที่ดินกลายมาเป็นการลงทุนเพื่อเก็งกำไรมากขึ้นทุกที พวกพ่อค้าและพวกนายหน้าซื้อขายส่งสินค้าออกต่างก็พากันซื้อที่นา เพื่อจะได้ควบคุมปริมาณข้าวเปลือก พ่อค้าชาวอินเดียและชาวจีนที่อยู่ในเมืองต่าง ๆ ซื้อที่ดินโดยถือเป็นการลงทุนอย่างหนึ่งเมื่อมีเงินทุนเหลือเฟือ ดังนั้นเมื่อเวลายิ่งผ่านไปชาวนาที่ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองก็ยิ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้น และระบบเศรษฐกิจที่ชาวนาเป็นเจ้าของที่ดินของตนเองก็เริ่มจะสิ้นสุดลง ในปี ค.ศ. 1930 เมื่อผลของสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกขยายเข้ามาถึงประเทศพม่าอย่างเต็มที่นั้น แม้ตามหลักฐานจะปรากฏว่าเพียงร้อยละ 27 ของที่ดินที่ทำการเพาะปลูก

เท่านั้น ที่เป็นกรรมสิทธิ์ของเจ้าที่ดินผู้เป็นนายทุนที่มิได้ทำการเพาะปลูกเอง แต่ความยากลำบากในการที่จะหาผู้ซื้อที่สามารถจะให้ราคาที่ดินให้ใกล้เคียงกับจำนวนเงินกู้ที่เจ้าของที่ดินเป็นหนี้สินอยู่ แสดงให้เห็นว่าตามสภาพความเป็นจริงนั้นกว่าครึ่งของที่ดินที่มีผู้จับจองใช้ในการเพาะปลูกเป็นกรรมสิทธิ์ของนายทุนที่มิใช่ชาวนาโดยอาชีพและมิได้อยู่ในที่ดินนั้น จำนวนหนี้สินของผู้มีอาชีพในการเพาะปลูกทั้งหมดกะประมาณ 40 ล้านปอนด์

ที่ร้ายยิ่งกว่านี้ จากทรรศนะของชาวพม่าก็คือ ความจริงที่ว่า ความต้องการแรงงานในช่วงระยะของการขยายตัวอย่างเร็วนั้น ได้ดึงเอาชาวอินเดียเข้ามาในประเทศเป็นจำนวนมากขึ้นทุกที และเพราะมาตรฐานการดำเนินชีวิตที่ต่ำกว่าชาวพม่าเป็นอย่างมากชาวอินเดียเหล่านั้นจึงสามารถตัดราคาชาวพม่าได้ในการแข่งขันเพื่อเป็นเจ้าของที่ดิน เพราะฉะนั้นระหว่างปี ค.ศ. 1915 และ ค.ศ. 1930 เจ้าของที่ดินชาวพื้นเมืองจึงสูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดินไม่ต่ำกว่า 1,300,000 เอเคอร์ ของที่ดินแถบดินดอนสามเหลี่ยมปากน้ำเพราะหนี้สิน ในขณะเดียวกันชาวพม่าที่เป็นเจ้าของโรงสีเล็ก ๆ ก็กำลังถูกขับไล่ออกจากวงการนี้ เพราะมีโรงสีใหญ่ ๆ ที่ใช้เครื่องจักรและจ้างแรงงานกุลีชาวอินเดียเพิ่มจำนวนมากขึ้น การพัฒนาการเดินเรือด้วยเครื่องจักรตามลำแม่น้ำและตามอ่าวต่าง ๆ แทนเรือของชาวพื้นเมือง ก็บีบบังคับให้ชาวพม่าจำนวนมากต้องเลิกล้มอาชีพต่าง ๆ ที่ทำมาตั้งแต่ดั้งเดิม และกรรมกรชาวอินเดียซึ่งมีค่าแรงถูกก็ขับไล่ชาวพม่าออกไปจากเขตท่าที่จอดเรือใหญ่

ในตอนต้นของคริสต์ศตวรรษที่ 20 ชาวอินเดียเข้ามาในพม่าในจำนวน 250,000 คนต่อปี จำนวนนี้จะเพิ่มขึ้นแต่ละปีจนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1927 เพิ่มขึ้นถึงขีดสูงสุด คือ 480,000 คน ส่วนใหญ่พวกนี้จะเข้ามาในพม่าเพียงเฉพาะเพื่อมาประกอบอาชีพตามฤดูกาล หลังจากนั้นก็จะกลับบ้านเมืองของตน หรือไม่ก็จะพักอยู่ในพม่าเพียงแค่ปีหนึ่งหรือสองปีเท่านั้น แต่พวกที่เหลืออยู่ก็เพียงพอที่จะแสดงให้เห็นถึงจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นอย่างเด่นชัด ในอัตราส่วนของชาวอินเดียต่อจำนวนประชากรทั้งหมด ในการสำรวจสำมะโนประชากรในทุกระยะสิบปี และจากความเป็นจริงที่ว่าในทางการปกครอง พม่าเป็นมณฑลหนึ่งของจักรวรรดิอินเดีย ทำให้แทบจะเป็นไปไม่ได้ที่รัฐบาลจะเข้าจัดการป้องกันเรื่องนี้ให้ได้ผลอย่างเช่นที่พวกฮอลันดาจัดการในปี ค.ศ. 1870 คือ พวกฮอลันดาถือเอาว่าเป็นการผิดกฎหมายหากชาวอินโดนีเซียโอนที่ดินให้แก่ชาวต่างชาติ เพราะฉะนั้นผลก็คือในกลุ่มชนที่อยู่ร่วมกันความรู้สึกบาดหมางจึงเกิดมีเพิ่มขึ้นทุกทีอย่างน่ากลัวอันตราย

ในปี ค.ศ. 1930 ความรู้สึกบาดหมางอันนั้นก็ถึงจุดที่ทำให้เกิดการจลาจลที่ร้ายแรงต่อต้านชาวอินเดียขึ้นที่เมืองย่างกุ้ง ชาวพม่าหลังจากที่ถูกใช้ให้เข้าทำลายการนัดหยุดงานของชาวอินเดียในบริเวณท่าเรือต่างพากันต่อต้านคัดค้านการที่พวกตนถูกไล่ออกจากงาน และในชั่วระยะ 3 วันของการต่อสู้ ได้ฆ่าชาวอินเดียตายถึง 120 คน และบาดเจ็บอีก 900 คน ความไม่สงบในชนบทก็ปรากฏขึ้นในปลายปีเดียวกัน มีการจลาจลที่น่ากลัวเกิดขึ้นในเขตตำบลสารวดี โดยมีผู้นำชื่อ ซายา ซาน การจลาจลขยายวงกว้างขวางอย่างรวดเร็วเกือบจะทั้งบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากน้ำ ซายา ซาน ก็เป็นแบบฉบับของผู้ที่ตั้งตนเป็นเจ้า ชื่อพม่าเรียกว่า มินลอง (ผู้ที่สมมติตัวเรียกร้องราชบัลลังก์) ซึ่งมักจะปรากฏขึ้นเสมอในพม่าในระยะที่มีความไม่สงบเกิดขึ้น เขาหาทางที่จะล้มล้างการปกครองของอังกฤษ แต่พรรคพวกส่วนใหญ่ของเขากลับมุ่งแต่เรื่องเอาที่ดินของเขาเหล่านั้นกลับคืนมาจากพวกเจ้าหนี้ชาวอินเดียที่ให้กู้ยืมเงินและจากพวกผู้เช่า

ต้นทศตวรรษที่ 1880 รัฐบาลเริ่มหันมาสนใจที่จะช่วยพวกชาวนาที่มีที่ดินลุกขึ้นต่อต้านพวกเอกชนที่ให้กู้ยืมเงิน ในปี ค.ศ. 1882 และ ค.ศ. 1883 มีพระราชบัญญัติออกมาหลายฉบับ เพื่อจัดหาเงินกู้ให้แก่พวกชาวนาโดยคิดดอกเบี้ยในอัตราที่ต่ำกว่าที่พวกแขกเฉตติยาคิด แต่รัฐบาลตั้งกฎเกณฑ์การให้เงินกู้นี้เข้มงวดเกินไป และพวกแขกเฉตติยาก็รู้วิธีที่จะดำเนินการกับชาวพม่าที่ยากจนได้ดีกว่าเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล

หลังจากนั้นพอต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 ก็มีการจัดตั้งขบวนการสหกรณ์ขึ้นเพื่อเป็นวิธีการขั้นต่อไปที่จะเอามาสู้กับปัญหาร้ายแรงนี้ เริ่มด้วยการจัดตั้งกรมสหกรณ์ขึ้นเพื่อจะช่วยอุปถัมภ์การพัฒนาสมาคมสหกรณ์ของพวกชาวนาซึ่งรับเงินช่วยจากพวกธนาคารที่ดิน สมาคมสหกรณ์ชาวนาเกิดขึ้นเป็นจำนวนพันในระยะแรกที่ยังมีความกระตือรือร้นในเรื่องของสหกรณ์ แต่ส่วนใหญ่ไม่ประสบความสำเร็จ และเมื่อเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ ในปี ค.ศ. 1930 ธนาคารที่ดินที่สำคัญ 2 แห่ง คือ ธนาคารสหกรณ์มณฑลพม่าแห่งเมืองมัณฑะเล และธนาคารดอว์สัน ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่ที่เมืองพยาพนในแถบดินดอนสามเหลี่ยมปากน้ำก็ต้องเผชิญกับความยุ่งยากที่รุนแรง ดังนั้น รัฐบาลจึงฟื้นฟูขบวนการสหกรณ์ขึ้นใหม่ และในปี ค.ศ. 1935 ก็ออกพระราชบัญญัติฉบับหนึ่งให้ที่ดินที่จำนองไว้กลับคืนไปเป็นของเจ้าของเดิมได้ โดยการจ่ายเงินค่าที่ดินนั้นตามราคาท้องตลาด และ

เงินจำนวนนี้ให้ผ่อนจ่ายได้ภายในระยะเวลา 15 ปี ในปี ค.ศ. 1936 ก็มีพระราชบัญญัติว่าด้วยการประนอมหนี้ติดตามมาอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งทำให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการชุดต่าง ๆ เพื่อหาทางผ่อนปรนจำนวนหนี้สินและดอกเบี้ยที่ทบต้นพอกพูนไว้มากมาย

ในปี ค.ศ. 1937 เมื่อพม่าแยกออกจากอินเดียและได้รับมอบอำนาจควบคุมกิจการภายในของตนเองเกือบจะทั้งหมด พระราชบัญญัติหนึ่งในหลายฉบับที่สภานิติบัญญัติออกมาเป็นชุดแรก แม้ว่าจะถูกพวกแขกเฉตติยาคัดค้านอย่างแข็งขัน ก็คือ ร่างพระราชบัญญัติว่าด้วยการเช่าที่ดินของพม่า เพื่อให้ความคุ้มครองแก่ผู้เช่าที่นา หลักฐานจากคดีฟ้องร้องเกี่ยวกับหนี้สินชี้ให้เห็นชัดเจนมานานแล้วว่า ตลอดทั่วเขตพม่าตอนล่างและในบางแห่งของเขตพม่าตอนบน หลังจากที่หักเงินชำระค่าเช่าที่ ชำระหนี้สิน และหักค่าใช้จ่ายในการเพาะปลูกออกไปแล้ว ผู้เช่าที่จะมีเงินที่ได้จากการขายผลิตผลเหลืออยู่ไม่เพียงพอสำหรับการเลี้ยงชีพ ร่างพระราชบัญญัติฉบับนั้นเขียนขึ้นโดยอาศัยข้อเท็จจริงของคณะกรรมการชุดหนึ่งที่ตั้งขึ้นมาเพื่อสำรวจเรื่องนี้ แต่ตามข้อคิดเห็นของเฟอร์นิวัลล์ กฎหมายฉบับนั้น "ไม่ได้คิดขึ้นอย่างสุขุมรอบคอบ"[1] และก่อนที่จะหาวิธีการที่ดีกว่านี้มาแก้ไขปัญหาว่าด้วยเรื่องที่ดินซึ่งยังคงหาทางออกไม่ได้ ญี่ปุ่นก็เข้ารุกรานประเทศพม่า

ก่อนที่พม่าจะมีการพัฒนาการผลิตข้าวที่น่าสนใจในระหว่างช่วงระยะเวลา 25 ปีสุดท้ายของคริสต์ศตวรรษที่ 19 สินค้าออกที่สำคัญของพม่า คือ ไม้สัก การรวมหงสาวดีเข้ามาในปี ค.ศ. 1852 นำพม่าไปสู่ก้าวแรกของการสงวนรักษาป่าไม้ เริ่มด้วยมีการสำรวจป่าไม้มีค่าในสารวดี แปร และตองอู โดยดอกเตอร์ ดีทริช แบรนดิส ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้งกรมป่าไม้ของพม่า การรวมเขตพม่าตอนบนในปี ค.ศ. 1886 ทำให้บริเวณป่าไม้ที่เข้ามาอยู่ภายในขอบเขตการสำรวจและการพิทักษ์ป้องกันของชาวยุโรปเพิ่มมากขึ้นอีก มีการจัดตั้งกองบริการป่าไม้ซึ่งเริ่มด้วยมีพนักงาน 3 ระดับ และในที่สุดกลายเป็นกรมป่าไม้ซึ่งมีเจ้าหน้าที่ถึง 2,000 คน ระหว่างปี ค.ศ. 1919 และ ค.ศ. 1924 จำนวนไม้ที่ผลิตเป็นสินค้าออกมีอยู่ในเกณฑ์ที่มากกว่า 500,000 ตันทุกปี และลดลงเพียงเล็กน้อยในระหว่างปี ค.ศ. 1925 และ ค.ศ. 1940 เศษ 3 ส่วน 4 ของไม้จำนวนนี้ส่งไปยังอินเดีย นอกจากไม้สักแล้วป่าไม้ของพม่ายังมีไม้เนื้อแข็งชนิดอื่น ๆ อีก ซึ่งในพม่าและในอินเดียเอาไปใช้ทำไม้

---

[1] **Colonial Policy and Practice**, หน้า 193–194.

หมอนรางรถไฟ และยังมีผลิตผลเล็ก ๆ น้อย ๆ ที่ได้จากป่าอีก เช่น ไม้ไผ่ ไม้สีเสียด ครั่ง พืนที่จะเอามาใช้กับเรือกลไฟ โรงโม่ และรถจักรรถไฟ รวมทั้งยังมีถ่านที่ทุกครอบครัวต้องใช้ในการประกอบอาหาร ประมาณกันว่าป่าไม้ของพม่าสามารถจะให้เยื่อไม้ที่เอามาใช้ทำกระดาษได้ปีละ 787,000 ตัน แต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สองกิจกรรมด้านนี้เพิ่งทำกันไปเพียงเล็กน้อย รายได้จากป่าไม้นั้นสูงถึงร้อยละ 20 ของรายได้ทั้งหมดของประเทศ

การขาดแคลนถ่านหินเป็นอุปสรรคต่อความพยายามที่จะทำให้พม่าเป็นประเทศอุตสาหกรรม บ่อน้ำมันปิโตรเลียมในเขตเยนางยองได้ทำกันมาหลายชั่วอายุคนแล้ว โดยลูกหลานของชาวพม่าที่เป็นเจ้าของสมัยเมื่ออังกฤษเข้ามายึดครองเขตพม่าตอนบน ส่วนบริษัทเบอร์มาออยล์ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของบริษัทแองโกลอิหร่าน ตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1886 ระยะแรกบริษัทนี้ซื้อน้ำมันดิบจากชาวพื้นเมืองที่เจาะน้ำมันจากพื้นดิน และเพียงแต่เป็นผู้กลั่นและจำหน่าย กิจการน้ำมันเริ่มขยายตัวในศตวรรษปัจจุบัน เมื่อเริ่มใช้กรรมวิธีที่ทันสมัยในการเจาะหาน้ำมันและการผลิตปริมาณมากจึงเริ่มขึ้น มีการสร้างเส้นทางคมนาคมระหว่างแหล่งที่มีบ่อน้ำมันจากเขตอินดอว์ในชินด์วินตอนบน ผ่านเขตซาเบและสิงคุมาจนถึงเขตเยนางยอง และในปี ค.ศ. 1908 มีการวางท่อน้ำมันที่ยาวถึง 275 ไมล์จากบริเวณบ่อน้ำมันในเขตอิระวดีไปถึงเมืองสิเรียม ซึ่งเป็นที่ตั้งโรงกลั่นน้ำมัน ผลิตผลที่ได้จากปี ค.ศ. 1940 ขึ้นสูงถึง 270 ล้านแกลลอนซึ่งเท่ากับร้อยละ .5 ของผลิตผลทั้งหมดของโลก เมื่อถึงระยะนั้นบริษัทน้ำมันอื่น ๆ ก็เข้ามาร่วมกิจการด้วย แต่บริษัทเบอร์มาออยล์ได้คุมกิจการถึงเศษ 3 ส่วน 4 ของการอุตสาหกรรมน้ำมันนี้ อินเดียและพม่าเองเป็นผู้ที่ใช้น้ำมันเกือบจะทั้งหมดที่ผลิตได้ในพม่า

กิจการทางด้านอุตสาหกรรมขนาดใหญ่อื่น ๆ ในพม่า ซึ่งเจริญขึ้นมาโดยอาศัยเงินทุนและความชำนาญทางด้านเทคนิคของอังกฤษ ได้แก่ การทำเหมืองแร่เงินที่บอร์ดวิน ในแคว้นไทยใหญ่ภาคเหนือ โดยบริษัทเบอร์มา คอปอเรชัน เมืองมอว์ซีในแคว้นกะเหรี่ยงซึ่งผลิตดีบุกและทังสเตนได้เป็นจำนวนถึงครึ่งหนึ่งของจำนวนที่พม่าผลิตได้ทั้งหมด และเหมืองแร่อื่น ๆ ที่ผลิตดีบุกและทังสเตนในเขตตะนาวศรี

ก่อนการเข้ายึดครองของอังกฤษ เส้นทางคมนาคมที่สำคัญ ๆ ของพม่า ได้แก่ ลำแม่น้ำใหญ่ ๆ สายต่าง ๆ และลำธารที่มีอยู่มากมายจนนับไม่ถ้วน เส้นทาง

คมนาคมทางน้ำเหล่านี้ ได้รับความสนใจจากวงการค้าของอังกฤษก่อนการคมนาคมประเภทอื่น บริษัทเดินเรือแห่งแม่น้ำอิระวดี ซึ่งจัดตั้งขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1865 ประกอบด้วยกลุ่มเรือซึ่งได้เริ่มสะสมกันมาจนถึงในศตวรรษปัจจุบัน รวมเรือกลไฟชนิดเดินน้ำตื้นได้ขนาดใหญ่ที่สุดของโลกไว้ด้วย เรือเหล่านี้แล่นไปมาระหว่างแม่น้ำอิระวดีขึ้นไปจนถึงเมืองพะโม และจากแม่น้ำชินด์วินขึ้นไปจนถึงเมืองโฮมาลินและเมืองสำคัญๆ แถบดินดอนสามเหลี่ยม ถนนหนทางนั้นสร้างขึ้นทีหลัง เมื่อถึงปี ค.ศ. 1918 มีถนนดินลูกรังยาวเพียง 2,000 ไมล์เท่านั้นภายในประเทศ จากนั้นจึงเริ่มขยายตัวอย่างใหญ่โต และอีก 20 ปีต่อมามีถนนที่ใช้ได้ในทุกสภาพดินฟ้าอากาศยาว 6,000 ไมล์ และมีถนนที่ยาว 5,000 ถึง 6,000 ไมล์ที่จะใช้ในการจราจรโดยรถยนต์ได้ในฤดูแล้ง กิจการรถไฟมีขึ้นภายหลังการเปิดคลองสุเอซ ทางรถไฟนั้นสร้างขึ้นสำหรับเขตที่ไม่มีการคมนาคมทางน้ำ ก่อนที่จะสิ้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมืองต่าง ๆ มีเมืองแปร มัณฑะเล และมยิทคยิน มีเส้นทางติดต่อได้กับเมืองย่างกุ้ง ต่อมาจึงมีการสร้างเส้นทางรถไฟผ่านแคว้นไทยใหญ่ภาคเหนือไปถึงเมืองลาเฉียว และสร้างผ่านแคว้นไทยใหญ่ภาคใต้ไปถึงเมืองชเวนยองใกล้เมืองตองยี ในปี ค.ศ. 1941 เส้นทางรถไฟทั้งหมดยาว 2,060 ไมล์

ประเทศพม่าได้รับการพัฒนาโดยอาศัยเงินทุนของชาวต่างชาติ โรงงานต่าง ๆ ที่ใหญ่โตและกิจการทางด้านอุตสาหกรรมเป็นของชาวอินเดีย จีน และชาวยุโรปทั้งสิ้น หนี้สินของรัฐบาลพม่าส่วนใหญ่เป็นหนี้ต่างประเทศ ในปี ค.ศ. 1930 พวกแขกเฉตติยามีเงินลงทุนอยู่ในเขตเพาะปลูกข้าวแถวดินดอนสามเหลี่ยมถึง 750 ล้านรูปี ในปี ค.ศ. 1939 มีเงินลงทุนของชาวต่างชาติทั้งหมดเป็นจำนวนถึง 155.25 ล้านปอนด์ ซึ่งมากกว่าในปี ค.ศ. 1914 ถึง 3 เท่า ในจำนวนนี้เป็นของบริษัทต่าง ๆ ของชาวยุโรปมากกว่า 47 ล้านปอนด์ เป็นของพวกแขกเฉตติยา 56 ล้านปอนด์ เป็นของชาวจีน 2.8 ล้านปอนด์ หนี้สินส่วนที่เป็นของรัฐบาลและเทศบาลมีอยู่ 45 ล้านปอนด์ กรมรถไฟของพม่านั้นรัฐบาลอินเดียเป็นผู้จัดตั้งขึ้น เมื่อพม่าแยกออกจากอินเดียในปี ค.ศ. 1937 พม่าเพิ่งจะใช้คืนเงินลงทุนการรถไฟให้อินเดียไปเพียงเล็กน้อย ทำให้รัฐบาลพม่าต้องรับโอนหนี้สินในการรถไฟเป็นจำนวนถึง 344.5 ล้านรูปี

ข. อินโดจีนของฝรั่งเศส

ในเขตอินโดจีนของฝรั่งเศสนั้นรวมแหล่งเพาะปลูกข้าวที่ทำมาตั้งแต่สมัย

โบราณไว้ถึง 2 แห่ง คือ แถบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดงในแคว้นตังเกี๋ย และแถบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงในแคว้นโคจินจีน นโยบายของฝรั่งเศสเป็นไปในแบบกำแพงภาษี ในทรรศนะของฝรั่งเศสหน้าที่ของดินแดนที่เป็นอาณานิคมที่มีต่อประเทศเมืองแม่ คือ จัดหาวัตถุดิบและผลิตผลที่ไม่ไปแข่งขันกับผลิตผลของประเทศเมืองแม่เอาไว้ให้ ดังนั้น การเศรษฐกิจในเขตอินโดจีนของฝรั่งเศสจึงเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของฝรั่งเศสเกือบทั้งหมด ส่วนใหญ่ของประชากรยังคงเป็นกสิกรและอยู่กันอย่างหนาแน่นในบริเวณเขตผลิตข้าวทั้ง 2 แห่ง การที่การอุตสาหกรรมพื้นเมืองยังคงมีอยู่บ้าง ก็เป็นเพราะว่า ประชากรส่วนใหญ่ยากจนมากจนไม่สามารถจะซื้อสินค้าของฝรั่งเศสได้

ชาวเวียดนามเป็นชาวนาที่ขยันขันแข็ง เป็นชาวประมงที่ดี และเป็นคนงานที่ชำนาญงาน ชาวเขมรดูทีจะเป็นคนไม่ค่อยเอางานเอาการและชอบอยู่เฉย ๆ ในขณะที่ชาวไทยชอบในการล่าสัตว์และตกปลา ปัญหาประชากรในเขตที่มีคนอยู่อย่างหนาแน่นเป็นปัญหาที่หนักมาก ที่ดินที่อยู่ในมือของพวกชาวนาจะถูกแบ่งออกเป็นแปลงเล็กแปลงน้อยในชั่วระยะอันรวดเร็ว ในแคว้นตังเกี๋ย ประชากรที่เป็นชาวนาทั้งหมดทำการเพาะปลูกในที่ดินเพียงร้อยละ 40 ของเขตที่ใช้เพาะปลูกข้าวทั้งหมด และชาวนาเหล่านี้แต่ละคนทำนาในที่แปลงเล็ก ๆ ร้อยละ 60 ของชาวนามีที่นาคนละน้อยกว่า 1 เอเคอร์ ร้อยละ 63 ของผู้เสียภาษีเป็นเจ้าของที่ดินที่น้อยกว่าครึ่งเอเคอร์หรือไม่ก็ไม่มีที่ดินเลย ในแคว้นโคจินจีนชาวนาแต่ละคนมีที่นาแปลงใหญ่กว่าก็จริง แต่ที่นาแปลงย่อม ๆ ที่ชาวนาเป็นเจ้าของเองมีเพียงร้อยละ 45 ของที่นาทั้งหมด

ก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้ายึดครอง ความไม่เสมอภาคในเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินยังพอแก้ไขไปได้ ด้วยหลักปฏิบัติที่ว่าคนในหมู่บ้านเดียวกันมีชะตาชีวิตร่วมกัน ผู้ที่ไม่มีที่นาของตนเองสามารถทำนาได้ในที่ดินที่เป็นกรรมสิทธิ์ของหมู่บ้าน การบริหารของฝรั่งเศสนิยมการจัดตั้งหน่วยเพาะปลูกใหญ่ ๆ และไร่ตามแบบยุโรป ในแคว้นโคจินจีนการรวมกรรมสิทธิ์ที่ดินเช่นนี้ก้าวไปไกลถึงขนาดที่ชนชั้นเจ้าที่ดินได้เข้ามาควบคุมที่นามากกว่า 80 เปอร์เซ็นต์ และชาวนาถึง 200,000 ครอบครัว เป็นเพียงผู้เช่าที่แบ่งผลผลิตกับเจ้าของที่ดินตามอัตราส่วนข้าวที่ผลิตได้ พวกผู้เช่านาทำงานให้เจ้าของที่ดินชาวฝรั่งเศส ซึ่งใช้วิธีให้ลูกจ้างยืมควาย อาหาร และเครื่องไม้เครื่องมือต่าง ๆ ไปใช้รวมทั้งจัดหาเมล็ดพันธุ์พืชและปุ๋ยให้ด้วย ตามปกติเจ้าของ

ที่ดินจะเรียกเก็บดอกเบี้ยสูงสำหรับเงินทุนที่ให้ยืมไป ทำให้พวกชาวนาหมดกำลังใจและหงุดหงิด และหลังจากที่ได้ใช้จ่ายเงินส่วนแบ่งที่ได้รับล่วงหน้าไปอย่างสุรุ่ยสุร่ายจนหมดแล้ว ก็มักจะหลบหน้าหายไปบ่อย ๆ กล่าวโดยทั่วไป การรวมกรรมสิทธิ์ที่ดินมาก ๆ เข้ามาอยู่ในมือของคน ๆ เดียว เกิดขึ้นโดยวิธีที่ผู้ที่ต้องการเป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่ ๆ คอยกว้านซื้อที่นาที่ถูกนำมาขายทอดตลาด หรือมิฉะนั้นก็ซื้อจากชาวนาที่เอาที่นาของตนไปจำนำและเสียดอกเบี้ยสูง ๆ นอกจากนี้พวกนี้ยังหาวิธีการต่าง ๆ ที่จะเข้ายึดครองที่ดินที่เคยเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของแต่ละหมู่บ้านจนที่ดินสาธารณะเหล่านั้นเหลืออยู่น้อยเกินไปที่ชาวนาจะอาศัยเพาะปลูกได้ และแม้เมื่อภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในปี ค.ศ. 1930 ทำให้เจ้าที่ดินรายใหญ่ ๆ ต้องล้มละลายเป็นจำนวนมาก ทางรัฐบาลก็ยังไม่ยอมนำเอาที่ดินกลับมาแจกจ่ายคืนให้แก่ชาวนาผู้ยากจน นโยบายของฝรั่งเศสนั้นถือว่าการรวมที่ดินเข้ามาเป็นแปลงใหญ่ ๆ ให้เป็นปึกแผ่นในมือของเจ้าที่ดินที่มีฐานะมั่นคง ดีกว่าการกระจายกรรมสิทธิ์ที่ดินให้กลับไปอยู่ในมือของชาวนา

ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าของที่กับผู้เช่าเป็นไปตามระบบฟิวดัล ชาวนาผู้เช่าแบ่งผลิตผลให้แก่เจ้าของที่ดินถึงร้อยละ 40 ของผลผลิตทั้งหมด นอกจากนั้นยังต้องมีหน้าที่รับใช้และจัดหาของกำนัลอื่น ๆ ให้อีก ซึ่งเป็นภาระที่หนักไม่น้อย เมื่อเจ้าของที่เปิดเครดิตให้แก่ผู้เช่า โดยปกติจะคิดดอกเบี้ยในอัตราร้อยละ 50 สำหรับระยะ 8 เดือนถึง 1 ปี ระบบนี้ไม่ได้ช่วยส่งเสริมการปฏิรูปวิธีการเพาะปลูก เพราะเจ้าของที่คำนึงถึงเรื่องดอกเบี้ยจากการเอาเงินให้กู้มากกว่าที่จะเอาเงินไปลงทุนเพื่อปรับปรุงที่ดินเพื่อเพิ่มผลผลิต ดังนั้นที่ดินผืนใหญ่ ๆ จึงมักจะถูกแบ่งเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย และให้ชาวนาที่ยังใช้วิธีการเพาะปลูกตามแบบโบราณที่เคยทำกันมาเช่าถือไป

ในหมู่ชาวนาที่ยังเป็นเจ้าของที่นาของตนเอง พวกนี้ก็ประสบปัญหาเรื่องหนี้สินเหมือนชาวนาในพม่า การซื้อขายข้าวตกอยู่ในมือของพ่อค้าคนกลางชาวจีนทั้งหมด พวกให้กู้ยืมเงินทั้งแขกเฉตติยาและชาวเวียดนามพร้อมที่จะให้ยืมเงินในอัตราดอกเบี้ยที่สูงถึงร้อยละ 120 ต่อปี กฎหมายที่รัฐบาลฝรั่งเศสออกมาเพื่อจำกัดอัตราดอกเบี้ยล้มเหลว ในปี ค.ศ. 1913 มีการจัดตั้งสถาบันให้เงินทุนกู้ยืมเพื่อการเกษตรกรรมเพื่อผลประโยชน์ร่วมกันขึ้นหลายแห่ง โดยเริ่มขึ้นในโคจินจีนก่อน แต่เนื่องจากสถาบันเหล่านี้ให้กู้ยืมเฉพาะผู้ที่มีที่ดินเป็นประกัน ชาวนาที่เช่าที่

นาทำกินจึงไม่ได้รับประโยชน์จากขบวนการนี้ สถาบันกลับช่วยให้เจ้าของที่ดินมีฐานะเป็นปึกแผ่นยิ่งขึ้น เพราะเจ้าของที่สามารถกู้เงินจากสถาบันนี้ แล้วนำไปให้ชาวนากู้ต่อโดยคิดดอกเบี้ยสูงกว่าที่ตนเสียให้แก่สถาบันนี้

ในปี ค.ศ. 1926 มีระบบเงินทุนกู้ยืมเพื่อประชาชนเกิดขึ้น และได้รับการปรับปรุงใหม่ในปี ค.ศ. 1933 ใช้ชื่อว่า โครงการเงินทุนกู้ยืมเพื่อการเกษตร แต่โครงการนี้ไม่ได้นำมาใช้ในแคว้นโคจินจีน โครงการนี้ให้เงินพวกสหกรณ์การเกษตรกู้ สหกรณ์การเกษตรนี้มิได้มีกิจกรรมรวมเพียงผู้ที่ปลูกข้าว หากแต่รวมผู้ผลิตผลิตผลอื่น ๆ อีกมาก เช่น ผลิตน้ำมันตั้งอิ๊ว น้ำมันละหุ่ง ข้าวโพด ยาสูบ ชา น้ำตาล กาแฟ ต้นหม่อน สติคแลคและน้ำตาลโตนด สหกรณ์รับซื้อผลิตผลต่าง ๆ ของสมาชิกเพื่อนำไปจำหน่าย ทั้งยังพยายามให้ความรู้แก่สมาชิกในการใช้เมล็ดพันธุ์พืชที่คัดเลือกแล้ว การใช้ปุ๋ยและอื่น ๆ แต่ชาวนาโดยมากอยู่ในฐานะยากจนเกินกว่าที่จะไปซื้อปุ๋ยหรือสิ่งอื่น ๆ ที่จะมาทำให้การเพาะปลูกดีขึ้นตามที่ได้รับคำแนะนำมา และอย่างไรก็ตามโครงการนี้ยังอยู่เพียงขั้นทดลองเท่านั้น ไม่ได้ก้าวหน้าไปไกลกว่านั้น

ภาพทั่ว ๆ ไปก็คือ ภาพของชนชั้นสูงกับพวกชาวนาที่มีฐานะเป็นกรรมกรรับจ้างรวมกันอยู่อย่างแออัดในบริเวณสองแห่ง ซึ่งมีแรงงานเกินกว่าความจำเป็นที่จะต้องใช้ในการเพาะปลูก ความเลวร้ายของการมีประชากรหนาแน่นเกินไปและการขาดแคลนอาหารกลับทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น เพราะผลของการปรับปรุงทางด้านสุขาภิบาลและการควบคุมทางการแพทย์ ซึ่งทำให้จำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก และตามความเป็นจริงแล้วเพิ่มมากยิ่งกว่าการเพิ่มผลผลิตของข้าว ทุนทรัพย์หรือพลังในการซื้อของชาวนาลดลงเป็นลำดับ ครึ่งหนึ่งของสินค้าออกของประเทศ ได้แก่ ข้าว ซึ่งเป็นอาหารประจำของประชากรเกือบจะทั้งหมดด้วย และเช่นเดียวกับในที่อื่นข้าวเป็นสินค้าที่ต้องเสี่ยงหลายอย่าง เช่น เสี่ยงกับปัญหาฝนแล้ง และการขึ้นลงของราคาข้าวในตลาดโลก

ความพยายามของฝรั่งเศสที่จะดึงประชาชนให้ออกไปจากดินดอนสามเหลี่ยม และไปหาทางทำมาหากินในไร่ใหญ่ ๆ โดยเฉพาะสวนยางที่อยู่ในดินแดนที่อยู่ลึกเข้าไปจากชายฝั่งไม่ประสบความสำเร็จ แม้ว่าสภาพความเป็นอยู่ในไร่ใหญ่ ๆ เหล่านั้นจะดีกว่าทางแถบปากแม่น้ำ เพราะชาวเวียดนามซึ่งมีความเคารพในบรรพบุรุษไม่ชอบที่จะอพยพออกไปจากถิ่นที่บรรพบุรุษของเขาได้ตั้งรก

รากอยู่ ยิ่งกว่านั้นดินแดนที่อยู่ไกลจากชายฝั่งยังเต็มไปด้วยไข้มาเลเรีย มีความยากลำบากในเรื่องการขนส่ง และรัฐบาลฝรั่งเศสก็มิได้มีโครงการสำเร็จรูปที่จะปรับปรุงดินแดนเหล่านี้แต่อย่างใด ข้อบกพร่องขั้นพื้นฐานของการบริหารทางเศรษฐกิจของฝรั่งเศสเห็นได้ชัดเจน โดยการเปรียบเทียบความแตกต่างในวิธีการผลิตยางพาราในอินโดจีนและในเกาะ ในอินโดจีนของฝรั่งเศสนั้นการผลิตยางพาราทั้งหมดอยู่ในมือของสวนยางใหญ่ ๆ ซึ่งชาวฝรั่งเศสเป็นเจ้าของ และได้เงินทุนมาจากสมาคมการเงินของกิจการยางพารา ส่วนในเกาะชวานั้นร้อยละ 50 ของยางพาราที่ผลิตได้เป็นผลผลิตของชาวพื้นเมือง จากสวนยางที่เขาเป็นเจ้าของเอง

การขยายตัวทางเศรษฐกิจของฝรั่งเศสในอินโดจีน ได้เงินทุนช่วยด้วยวิธีการ 2 อย่าง คือ ด้วยการเก็บเงินภาษีจากภายในอินโดจีนเอง และด้วยเงินกู้ที่มาจากประเทศฝรั่งเศสแต่ประเทศเดียว ฝรั่งเศสต่อต้านการลงทุนของชาวยุโรปชาติอื่น ๆ ในเขตสงวนของตนนี้ได้อย่างสำเร็จงดงามยิ่ง เห็นได้จากการที่ใน ค.ศ. 1938 ร้อยละ 95 ของเงินทุนของชาวยุโรปทั้งหมดที่มาลงทุนในวงการธุรกิจ และเงินกู้ของรัฐบาลอยู่ในมือของชาวฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม ในจำนวนเงินที่มีผู้มาลงทุนในทางธุรกิจทั้งหมด 382 ล้านเหรียญ (อเมริกัน) มีเงินลงทุนของชาวจีนอยู่ด้วยเป็นจำนวนมาก คือ 80 ล้านเหรียญ เมื่อรวมเงินกู้ของรัฐบาลเข้าไปอีก 82 ล้านเหรียญ จำนวนเงินที่ลงทุนไปในอินโดจีนรวมทั้งหมดด้วยกันแล้ว ก็เป็นจำนวนสูงถึง 464 ล้านเหรียญ

สำหรับการลงทุนของฝรั่งเศสในอินโดจีนก่อนปี ค.ศ. 1924 ไม่มีสถิติตัวเลขที่แน่นอน เหมืองแร่เป็นสิ่งที่ดึงดูดเงินทุนของฝรั่งเศส อุตสาหกรรมถ่านหินดึงดูดเงินได้ 8—9 ล้านแฟรงค์ ในตอนต้นศตวรรษเหมืองแร่ดีบุกเริ่มในปี ค.ศ. 1901—ค.ศ. 1902 ด้วยเงินทุน 2 ล้านแฟรงค์ เหมืองสังกะสีเริ่มในปีค.ศ.1906ด้วยจำนวนเงินทุนใกล้เคียงกัน บริษัทปูนซีเมนต์ปอร์ตแลนด์เทียมตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1899 ด้วยเงินทุน 11 $\frac{1}{2}$ ล้านแฟรงค์ กิจการอื่น ๆ ที่ดึงดูดเงินทุนในตอนต้นศตวรรษ ได้แก่ พวกการต้มสุราจากข้าว การผลิตกระแสไฟฟ้าสำหรับในเมือง บริษัทรถไฟยูนนานซึ่งลงทุนไปถึง 102 ล้านเบียสระหว่างปี ค.ศ. 1901 และ ค.ศ. 1911 โรงกลั่นเบียร์และยาสูบกับโรงงานทำไม้ขีด บริษัทผลิตโลหะใหญ่ ๆ ของฝรั่งเศสต่างก็มีสาขาในอาณานิคมนี้ด้วย

ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1910 เป็นต้นมาก็ได้มีการนำเงินเป็นจำนวนมากมาลงทุนในกิจการป่าไม้และปลูกยางพารา และเมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่หนึ่งก็ได้เริ่มโครงการที่ยิ่งขยายกว้างขวางออกไปอีกมาก การลดค่าของเงินแฟรงค์ทำให้เงินทุนจากฝรั่งเศสเป็นจำนวนมากหันมาหาความมั่นคงปลอดภัยในเหรียญเปียสของอินโดจีน และระหว่างปี ค.ศ. 1924 กับ ค.ศ. 1930 ประมาณ 2,870 ล้านแฟรงค์ ถูกนำมาลงทุนในอาณานิคม ดังนั้น สภาพเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่จึงมีผลร้ายแรงมาก คำนวณจากความล้มเหลวของกิจการหรือการลดค่าของเงินประมาณได้ว่า ความเสียหายทั้งหมดสูงถึง 1,255 ล้านแฟรงค์ เมื่อเงินลงทุนเริ่มหลั่งไหลกลับคืนมาใหม่หลังปี ค.ศ. 1936 ก็เป็นจำนวนที่น้อยกว่าระดับก่อนหน้าสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำเป็นอย่างมาก

ยิ่งเวลาผ่านไป ความผูกพันทางเศรษฐกิจระหว่างอินโดจีนกับฝรั่งเศสก็ยิ่งแน่นขึ้น ระหว่างปี ค.ศ. 1911 และ ค.ศ. 1920 สินค้าออกของอินโดจีนที่ส่งไปฝรั่งเศสเฉลี่ยประมาณร้อยละ 19.6 แต่เมื่อมาถึงปี ค.ศ. 1938 จำนวนนี้สูงขึ้นเป็นถึงร้อยละ 53 ระหว่างปี ค.ศ. 1911 และ ค.ศ. 1920 สินค้าเข้าของอินโดจีนจากฝรั่งเศสเฉลี่ยประมาณร้อยละ 29.6 ของจำนวนทั้งหมด แต่ระหว่างปี ค.ศ. 1931 และ ค.ศ. 1938 ปริมาณเฉลี่ยสูงขึ้นเป็นร้อยละ 57.1 อุตสาหกรรมทอผ้าของฝรั่งเศสมีอิทธิพลต่อการวางนโยบายเกี่ยวกับอาณานิคมมาก สินค้าเข้าของอินโดจีนเป็นผ้ามาจากฝรั่งเศสมากกว่าจากประเทศอื่น อุตสาหกรรมโลหะของฝรั่งเศสก็หาตลาดที่ได้กำไรดีในอาณานิคมเช่นกัน อุตสาหกรรมทั้ง 2 ประเภทนี้รวมกันแล้วเป็นจำนวนถึง 2 ใน 3 ของสินค้าออกของฝรั่งเศสทั้งหมดที่ส่งไปยังอินโดจีน

เมื่อต้องเผชิญหน้ากับผลิตผลทางอุตสาหกรรมของฝรั่งเศสเช่นนี้ อุตสาหกรรมพื้นเมืองก็เสื่อมลง อุตสาหกรรมพื้นเมืองคงจะสูญสิ้นไปเลย ถ้าหากว่าส่วนใหญ่ของประชาชนจะไม่ยากจนมากจนไม่สามารถจะซื้อสินค้าฝรั่งเศสได้ ผ้าฝ้ายและผ้าไหมก็ยังคงทอกันต่อไปโดยใช้เครื่องทอผ้าชนิดโบราณ งานทางด้านช่างไม้ ตัดและตกแต่งหิน การทำเครื่องปั้นดินเผา และการทำเครื่องจักสาน ยังคงอยู่เป็นหัตถกรรมพื้นเมือง แต่ในปริมาณที่ลดลงเพราะพวกช่างฝีมือชาวนาไม่สามารถจะซื้อวัตถุดิบเป็นจำนวนมาก ๆ ได้ กล่าวกันว่า จุดมุ่งหมายทางเศรษฐกิจของฝรั่งเศสสำหรับชาวพื้นเมืองก็คือ ยกมาตรฐานการครองชีพของชาวพื้นเมืองให้สูงขึ้น เพื่อชาวพื้นเมืองจะได้สามารถซื้อสินค้าฝรั่งเศสให้ได้มากกว่าที่เป็นอยู่ เพื่อที่เรือรับส่งสินค้าของฝรั่งเศสจะได้มีงานทำมากขึ้น

ก. หมู่เกาะเนเธอร์แลนด์อินดิส

ในปี ค.ศ. 1900 ผลิตผลของหมู่เกาะเนเธอร์แลนด์อินดิสสำหรับตลาดต่างชาติเป็นผลิตผลทางด้านเกษตรกรรมเกือบจะทั้งหมด เช่น ยาง ชา กาแฟ เนื้อมะพร้าวแห้ง ควินิน ยาสูบ น้ำตาล และผลิตผลเหล่านี้เป็นผลิตผลโดยชาวฮอลันดาเกือบจะทั้งหมด ผลิตผลของชาวพื้นเมืองแทบจะไม่มีเลย จะมีบ้างก็เพื่อใช้บริโภคอุปโภคภายในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ ข้าวเป็นผลิตผลที่มีความสำคัญกว่าพืชผลอื่นๆ ทั้งหมด ปัญหาใหญ่ของชวาก็เหมือนกับทางดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดงและแม่น้ำโขง คือ มีประชากรมากเกินไป แต่ปัญหาประชากรนี้มีผลกระทบกระเทือนไปทั้งเกาะ และจะผ่อนคลายไปได้ก็ด้วยวิธีการอพยพผู้คนให้ไปอยู่เกาะอื่น ๆ บ้างหรือไปอยู่ที่แหลมมลายูเสียบ้างเท่านั้น ประชากรของเกาะชวาและเกาะมาดูราเพิ่มขึ้นจาก 28.74 ล้านคนในปี ค.ศ.1900 เป็นประมาณ 49 ล้านคนในปี ค.ศ.1941 เฉพาะในปีหลังนี้ อัตราของการเพิ่มประจำปีอยู่ในวง 700,000 คน ไม่มีบริเวณอื่น ๆ ที่จะนำมาเปรียบเทียบได้ในโลกที่ต้องเลี้ยงดูประชากรจำนวนมากเท่านี้ และมีอัตราการเพิ่มสูงเท่านี้ การแข่งขันระหว่างการเพิ่มของประชากรกับการขยายตัวของการผลิตในดินแดนแถบนี้เป็นเรื่องที่น่าหนักใจมาก

ในปี ค.ศ. 1905 ได้มีการจัดตั้งกรมการเกษตรกรรม ซึ่งต่อมาเป็นสาขาหนึ่งของกระทรวงเศรษฐการขึ้น และกรมนี้ได้รับมอบหมายงานพิเศษคือคิดหาวิธีการต่าง ๆ ที่ถาวรที่จะปรับปรุงการเกษตรกรรมของชาวพื้นเมือง ผลิตผลพื้นเมืองซึ่งส่วนใหญ่ได้แก่พืชผลที่ใช้เป็นอาหารเพิ่มปริมาณได้มากขึ้น โดยการปรับปรุงที่ดิน การปรับปรุงทางการชลประทานและการปรับปรุงทางด้านเทคนิค และผลผลิตของพืชอื่น ๆ ที่สำคัญรองลงไปก็เพิ่มปริมาณมากขึ้นด้วย ในปี ค.ศ. 1918 มีการจัดตั้งสถานีทดลองเกษตรกรรมทั่วไปขึ้น นอกจากนี้กรมเกษตรกรรมยังได้เริ่มปรับปรุงแผนกกิจการพิเศษต่าง ๆ ที่น่าสนใจก็คือ แผนกที่เกี่ยวกับเศรษฐกิจการเกษตร และอีกแผนกหนึ่งรู้จักกันในนามว่า บริการข่าวสารทางการเกษตร กองนี้มีที่ปรึกษาหรือผู้เชี่ยวชาญการใช้ที่ดิน ก่อนที่จะให้ชาวยุโรปเช่าที่ดินแปลงใดไปจะต้องนำเรื่องมาปรึกษาเจ้าหน้าที่ของกองนี้ที่ประจำอยู่ในท้องถิ่นนั้น เพื่อพิจารณาถึงผลได้ผลเสียที่จะพึงมีต่อผลประโยชน์ของชาวพื้นเมือง

แต่ทั้งๆ ที่มีวิธีการบริหารที่ดีเลิศเช่นนี้แล้วก็ตาม ปริมาณอาหารที่เหลือจากการบริโภคก็มีจำนวนลดน้อยลงทุกที และในที่สุดการผลิตอาหารก็ไม่สามารถไล่

ทันการเพิ่มของประชากร ระหว่างปี ค.ศ. 1929 และ ค.ศ. 1938 ขณะที่ประชากรเพิ่มขึ้นร้อยละ 15 การผลิตพืชผลเพิ่มขึ้นเพียงร้อยละ 3.5 เท่านั้น และการเพิ่มผลผลิตก็ได้ขยายออกไปจนถึงที่สุดจนไม่อาจจะเพิ่มได้อีกแล้ว การตัดไม้ทำให้เขตที่เป็นป่าลดลงเพียงร้อยละ 23 ในขณะที่เชื่อกันว่าจะต้องมีเขตป่าเหลืออยู่ถึงร้อยละ 30 จึงจะเพียงพอที่จะรักษาปริมาณน้ำที่จำเป็นจะต้องใช้ไว้ได้ และในขณะเดียวกันก็เริ่มปรากฏว่าดินที่เพาะปลูกนั้นจืดหมดแล้ว เพราะใช้มากเกินไป ความยุ่งยากประการหนึ่งเกิดเพราะสภาพความเป็นจริงที่ว่า ที่นาที่อยู่ในมือของชาวนาแต่ละคนเป็นแปลงเล็กเกินกว่าที่จะทำการเพาะปลูกอย่างมีประสิทธิภาพได้ อัตราเฉลี่ยเมื่อต้นศตวรรษนั้นแต่ละครอบครัวมีที่นาเพียง $2\frac{1}{2}$ เอเคอร์ และยังมีแนวโน้มที่จะลดน้อยลงไปอีก การแบ่งเนื้อที่เพาะปลูกออกเป็นแปลงเล็กแปลงน้อยยังไม่เป็นปัญหามากเท่ากับในเขตเนื้อที่ที่อัดแอของฝรั่งเศสในอินโดจีน แต่ก็หมายความว่าในที่ดินของชาวพื้นเมืองการเพาะปลูกใช้คนมากเกินไปและมีเครื่องมือไม่เพียงพอ

โดยการออกกฎหมายปฏิรูปที่ดินในปี ค.ศ. 1870 พวกฮอลันดาได้ป้องกันไม่ให้เกิดชนชั้นเจ้าที่ดินขึ้นเหมือนที่เกิดขึ้นในที่อื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะระบบเศรษฐกิจที่ต้องใช้เงินสดแทนบีบบังคับให้ชาวพื้นเมืองต้องหันมาดำเนินชีวิตอยู่ด้วยเงินกู้ ผู้ที่ให้เงินกู้ส่วนมากคือชาวจีนเจ้าของโรงรับจำนำและชาวอาหรับที่ให้กู้ยืมเงิน ซึ่งให้เงินกู้ในอัตราดอกเบี้ยสูงมากต่อเดือน ในปี ค.ศ. 1898 เดอ วอลฟ์ วัน เวสเตอร์โรด ได้รับหมายให้ทำหน้าที่พิเศษ คือ วางโครงการจัดตั้งโรงรับจำนำของรัฐและธนาคารเงินกู้เพื่อการเกษตรฯขึ้น โรงรับจำนำของรัฐได้ก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1900 และสี่ปีหลังจากนั้นก็มีการเริ่มต้นระบบให้เงินกู้ยืมแก่ประชาชนในรูปของธนาคารข้าวเปลือกและธนาคารเงินสดของหมู่บ้าน ข้าราชการได้รับคำสั่งให้ถือว่ากิจการของธนาคารเหล่านี้เป็นหน้าที่ที่สำคัญที่สุดของตน เมื่อถึงปี ค.ศ. 1912 ชวามีธนาคารข้าวเปลือกถึง 12,000 แห่ง และธนาคารหมู่บ้านอีก 1,161 แห่ง และมีสหกรณ์หมู่บ้านที่ดำเนินกิจการโดยผู้ใหญ่บ้านภายใต้ความดูแลของข้าราชการ

แต่ก็เช่นเดียวกับที่อื่นกิจการสหกรณ์เป็นไปอย่างเนือย ๆ พวกให้กู้ยืมเงินเอกชนให้กู้เงินโดยข้อตกลงที่ง่ายกว่าและรวดเร็วทันใจกว่า และค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานก็ต่ำกว่า ตลาดการเงินเอกชนดำเนินกิจการต่อไปในอัตราระหว่างร้อยละ 10 ถึง 15 ต่อเดือน ขณะเดียวกันก็มีสิ่งที่ทำให้สถานการณ์เลวร้ายลงไปอีก

คือ รายได้จากการขายผลผลิตของชาวนาลดต่ำลง เพราะการแทรกแซงของพวกคนกลางซึ่งแบ่งรายได้ไปจากราคาท้องตลาดโดยเฉลี่ยถึงร้อยละ 50 ชาวนาที่ได้รับความบีบคั้นอย่างหนักก็จำเป็นที่ต้องให้บริษัทที่ดินใหญ่ ๆ ของชาวยุโรปเช่าที่ดินของเขาบ่อย ๆ และรัฐบาลก็ต้องก้าวเข้ามาให้ความคุ้มครองแก่กสิกร โดยการกำหนดอัตราค่าเช่าในระดับต่ำที่สุดไว้ให้ และจำกัดจำนวนที่ดินของหมู่บ้านที่อาจจะให้เช่ารวมไปถึงระยะเวลาของการเช่าด้วย มีคนเป็นจำนวนมากอพยพเข้ามาทำงานในไร่ยาสูบ ไร่อ้อย และไร่ชา บนเกาะสุมาตรา และในสวนยางของมลายู แต่เมื่อกิจการเหล่านี้ถูกกระทบกระเทือนเพราะสภาพเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ในปี ค.ศ. 1930 ประชาชนเป็นพัน ๆ คนจึงอพยพกลับไปอยู่ในเกาะชวาซึ่งมีผู้คนอยู่หนาแน่นเกินไปอยู่แล้ว

สภาพเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ไม่กระทบกระเทือนชาวอินโดนีเซียนเหมือนชาวยุโรป ทั้งนี้เพราะชาวพื้นเมืองมุ่งไปในทางปลูกข้าวแทนที่จะปลูกพืชอื่น ๆ เพื่อเป็นสินค้าออก แต่ความลำเค็ญอย่างหนักตกแก่ผู้ที่เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมทำน้ำตาล ภายหลังจากล้มเลิกระบบวัฒนธรรม การผลิตอ้อยเจริญขึ้นในไร่ใหญ่ ๆ ซึ่งประกอบด้วยที่ดินที่เช่ามาจากชาวบ้าน สภาพเศรษฐกิจตกต่ำเป็นสาเหตุทำให้ที่ดินที่ปลูกอ้อยลดลงไป จาก 200,000 เฮคแทร์[1] เหลือ 28,000 เฮคแทร์ ค่าเช่าที่ดินก็ตกต่ำลงจากจำนวนทั้งหมด 25 ล้านกิลเดอร์ มาเหลือเพียง 3.8 ล้านกิลเดอร์ ขณะที่ค่าแรงก็ลดลงด้วยจากประมาณ 84 ล้านกิลเดอร์มาเป็น 7.27 ล้านกิลเดอร์ อุตสาหกรรมน้ำตาลไม่ได้กลับฟื้นตัวขึ้น เมื่อการผลิตน้ำตาลเริ่มขยายตัวอีกครั้งประเทศอื่นๆ เช่น อินเดีย จีน และญี่ปุ่น ซึ่งเคยพึ่งผลิตผลจากชวา ต่างก็เพิ่มผลิตน้ำตาลของตนเองขึ้นใช้ แต่ชาวฮอลันดาก็รับเอา "นโยบายวิกฤติการณ์" พร้อมด้วยวิธีการต่าง ๆ เข้ามาใช้เพื่อช่วยกระตุ้นอุตสาหกรรมพื้นเมือง รักษาระดับราคาข้าวและส่งเสริมสวัสดิการของชาวพื้นเมือง สมาคมซาเรกัต อิสลาม องค์กรสำคัญของขบวนการชาตินิยมทุ่มเทพลังจัดตั้งโรงเรียน "เถื่อน" และองค์การสหกรณ์ "เถื่อน"[2] การฟื้นตัวของชาติโดยทั่วไปเห็นได้จากความเจริญอย่างน่าแปลกใจของการเกษตรกรรมพื้นเมือง จริงอยู่หากวัดจากมาตรฐานของชาวยุโรป รายได้ของชาวนาชวายังอยู่ในขั้นต่ำอย่างน่าสมเพช เนื่องจากผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่พวก

---

[1] เฮคแทร์ (Hectare) เล็กกว่า $2\frac{1}{2}$ เอเคอร์เล็กน้อย (2.4711 เอเคอร์)

[2] เถื่อน (Wild) = อาศัยความร่วมมือกันโดยสมัครใจ โดยอยู่นอกระบบรัฐบาล

ฮอลันดานำเข้ามาภายหลังปี ค.ศ. 1900 ต้องถูกหักลบไปเพราะจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย แต่ความคิดเห็นที่ได้พิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วของเฟอร์นิวัลล์ มาตรฐานสะดวกสบายของชาวนาอย่างน้อยที่สุดก็ยังสูงเท่ากับของชาวพม่าที่อยู่นอกเขตเพาะปลูกข้าว

ในประเทศอินโดนีเซียในปี ค.ศ. 1900 ธุรกิจการขายส่งและการธนาคารส่วนใหญ่อยู่ในมือของชาวฮอลันดา มีชาวจีนเป็นคนกลางและเป็นผู้ให้กู้ยืมเงิน บทบาทของชาวพื้นเมืองจำกัดอยู่ในวงการขายปลีกเล็ก ๆ น้อย ๆ เสรีภาพที่ชาวยุโรปจะเข้ามาลงทุน แม้ว่ารัฐบาลเนเธอร์แลนด์จะออกคำอนุญาตในเรื่องนี้ค่อนข้างล่าช้า ชักนำให้คนเชื้อชาติอื่นที่มิใช่ชาวฮอลันดาเข้ามาตั้งรกรากเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะหลังปี ค.ค. 1905 ในปี ค.ศ. 1930 ในอินโดนีเซียผู้เข้ามาตั้งถิ่นฐานมีชาวญี่ปุ่นอยู่ 7,195 คน ชาวเยอรมัน 6,867 คน และชาวอังกฤษ 2,414 คน เงินทุนของชาวต่างประเทศ (คือ พวกที่ไม่ใช่ชาวฮอลันดา) ทุ่มเทเข้ามาในกิจการทางน้ำมันและยางเป็นส่วนใหญ่ การลงทุนของอังกฤษในการทำไร่ชาในประมาณปีค.ศ. 1900 เป็นกรณีแรกที่มีการนำเงินจากต่างประเทศเข้ามาลงทุนเป็นปริมาณมาก ๆ จากปี ค.ศ. 1905 อังกฤษเริ่มเข้ามาลงทุนในการผลิตยาง และเมื่อถึงปี ค.ศ. 1912 ครึ่งหนึ่งของจำนวนบริษัทผลิตยางในชวาอยู่ในมือของชาวอังกฤษ การปรับปรุงไร่ยาสูบในเขตเดลิของสุมาตรา ก็ดึงดูดเงินทุนจากอังกฤษ สวิส และเยอรมัน ถึงปี ค.ศ. 1913 เงินลงทุนของชาวฮอลันดาในภาคตะวันออกของสุมาตรามีเพียง 109 ล้านกิลเดอร์ จากจำนวนทั้งหมด 206 ล้านกิลเดอร์ เงินทุนของชาวฮอลันดาเข้าควบคุมอุตสาหกรรมทำน้ำตาลทั้งหมด เมื่อระยะก่อนหน้าเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ เงินทุนต่างประเทศที่มาลงทุนในพืชผลอย่างอื่นนอกจากน้ำตาลคิดประมาณกว่าร้อยละ 40 เล็กน้อยของจำนวนเงินลงทุนทั้งหมด ในระยะนั้นจำนวนเงินทุนทั้งหมดของต่างประเทศ (รวมชาวฮอลันดาด้วย) ที่ลงทุนอยู่ในหมู่เกาะเนเธอร์แลนด์อินดิสมีประมาณ 5000 ล้านกิลเดอร์ การชะงักงันของกิจกรรมทางเศรษฐกิจในสมัยเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ทำให้จำนวนเงินลงทุนน้อยลง และในปี ค.ศ. 1939 เงินทุนต่างประเทศทั้งหมดประมาณได้เพียง 2,875 ล้านกิลเดอร์ ในจำนวนนี้ประมาณร้อยละ 75 เป็นของชาวฮอลันดา ร้อยละ 13.5 เป็นของชาวอังกฤษ และร้อยละ 2.5 เป็นของชาวอเมริกัน นอกเหนือจากนี้ผู้ลงทุนชาวต่างประเทศที่สำคัญ คือ ชาวฮอลันดาผู้ได้ซื้อพันธบัตรของรัฐบาลไว้เป็นมูลค่า 2,000 ล้านกิลเดอร์

การพัฒนาของหมู่เกาะอื่น ๆ ส่วนนอกในคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นที่น่าสังเกตมาก เพราะแสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากนโยบายเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ที่ละเลยดินแดนแถบนั้น สุมาตราเริ่มปรับปรุงสวนยางใหญ่ ๆ ในเขตที่ลึกเข้าไปจากปาเล็มบัง และแจมบี ภายหลังการเข้ายึดครองอัจเจ บ่อน้ำมันแถบชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็เริ่มทำงานเต็มที่ และเมื่อถึงปี ค.ศ. 1940 สุมาตราผลิตน้ำมันดิบปีละประมาณ 5 ล้านตัน เหมืองแร่ดีบุกที่มีดีบุกอย่างมากมายในเกาะบังกาและบิลลิตันดึงกรรมกรชาวจีนให้หลั่งไหลเข้ามา และถึงปี ค.ศ. 1940 ก็ผลิตสินแร่ได้ปีละ 44,000 ตัน การถลุงแร่ทำในเกาะบังกา แต่สินแร่ส่วนใหญ่ส่งไปสิงคโปร์ จนกระทั่งได้มีการสร้างโรงงานถลุงแร่ใหญ่ที่เมืองอาร์นเฮมในประเทศเนเธอร์แลนด์ แร่บ็อกไซต์ได้ในเกาะรีอ็อ และในปี ค.ศ. 1938 ผลิตได้ปีละ 275,000 ตัน การผลิตน้ำมันของอังกฤษในบรูไนช่วยกระตุ้นให้ชาวฮอลันดาปรับปรุงบ่อน้ำมันในเขตของตนในบอร์เนียว เกาะสมารินดาเป็นแหล่งน้ำมันที่ใหญ่ที่สุดแห่งหนึ่งในประเทศอินโดนีเซีย และในปี ค.ศ. 1940 ผลิตน้ำมันได้ถึงปีละ $12\frac{1}{2}$ ล้านถัง เพื่อส่งไปกลั่นที่บาลิคปาปัน แร่ทองคำ นิเกิล เหล็ก และบีโตรเลียม ค้นพบในหมู่เกาะเซลีเบส แต่ก่อนสงครามโลกครั้งที่สองไม่ได้มีการขุดแร่เหล่านั้นมากมายเท่าใด

ง. มลายู

มลายูไม่มีปัญหาในเรื่องความบีบคั้นทางจำนวนประชากร ปัญหาใหญ่ทางการเกษตร คือ การที่ชาวมลายูยังคงขืนทำการเพาะปลูกในระดับที่พอประทังชีวิตต่อไป โดยไม่ยอมเปลี่ยนมาใช้แรงงานเพื่ออุตสาหกรรมผลิตยางและดีบุกซึ่งกำลังขยายกิจการขึ้นทุกที ในปี ค.ศ. 1940 ที่ดินที่ใช้เพาะปลูกพืชผลมีเพียงร้อยละ 15.5 ของที่ดินทั้งหมด และในจำนวนนี้กว่าครึ่งใช้ปลูกยางพารา คิดโดยเฉลี่ยชาวมลายูแต่ละครอบครัวที่มีที่ดินในครอบครองประมาณ $2\frac{1}{2}$ เอเคอร์ แต่ที่ดินแปลงขนาดนี้ก็เพียงพอสำหรับครอบครัวธรรมดา เพราะชาวมลายูไม่ได้พึ่งข้าวในนาเพียงอย่างเดียว แต่ยังปลูกผลไม้สวนอีกหลายชนิดนอกเหนือไปจากมะพร้าว หมากและผลไม้ชนิดต่าง ๆ นอกจากนั้นยังหาปลาและดักสัตว์ป่าอีกด้วย

ดังนั้นในระยะแรกของคริสต์ศตวรรษนี้ เนื่องจากชาวมลายูไม่สนใจในการผลิตข้าวให้เกินความต้องการของเขา มลายูจึงผลิตข้าวได้เพียง 1/3 ของข้าวที่จำเป็นต้องใช้ ส่วนที่เหลือต้องซื้อจากไทยและพม่า หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและ

หลังสภาพเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ โดยการสนับสนุนของรัฐบาลจึงเริ่มมีการผลิตข้าวมากขึ้น แต่อัตราส่วนของจำนวนผลผลิตในท้องถิ่นกับอัตราส่วนของจำนวนข้าวที่บริโภคทั้งหมดยังคงไม่เปลี่ยนแปลง เช่นเดียวกับในที่อื่น ๆ รากเง่าของปัญหาที่ร้ายแรงก็คือหนี้สินของพวกเกษตรกร และในกรณีนี้เจ้าหนี้คือชาวจีนและชาวอินเดีย วิธีแก้ปัญหาของรัฐบาลในเรื่องนี้ก็เหมือน ๆ ที่อื่น คือ สนับสนุนการสหกรณ์ ได้มีการเริ่มหันไปหาทางออกในเรื่องนี้บ้างเล็กน้อยในปี ค.ศ. 1907 แต่ความพยายามครั้งใหญ่ในการจัดตั้งขบวนการสหกรณ์ได้แก่การจัดตั้งกรมสมาคมสหกรณ์ขึ้นในกัวลาลัมเปอร์ในปี ค.ศ. 1922

อย่างไรก็ตาม อุปนิสัยของชาวมลายูบางประการ คือ ชอบเป็นตัวของตัวเองโดยเอกเทศ และนิสัยที่ชอบกู้หนี้ยืมสินเพื่อนำเงินไปจัดงานฉลองของครอบครัวอย่างเช่น การแต่งงานนั้น เป็นอุปสรรคอันใหญ่ยิ่ง ดังนั้น ขบวนการสหกรณ์จึงดำเนินไปอย่างเนือย ๆ ภายหลังสภาพเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ เมื่อรัฐบาลพยายามชักนำให้ชาวนาปลูกข้าวให้มากขึ้น โดยรัฐบาลให้ความคุ้มครองแก่ชาวนาให้พ้นจากวิธีการกำหนดราคาข้าวตายตัวของพวกเจ้าของโรงสีชาวจีน ชาวนาก็ตกอยู่ใต้อิทธิพลของเงินเชื่อจากพวกเจ้าของร้านชำชาวอินเดียหรือชาวจีน จนไม่สามารถจะหันมาทำตามคำชักชวนของรัฐบาลได้ อันตรายที่ว่าพวกเหล่านี้อาจจะกลายเป็นเกษตรกรไร้ที่ดินเป็นเรื่องจริง พวกนี้ไม่สามารถจะปรับตัวให้เข้ากันกับระบบอุตสาหกรรมและระบบนายทุนของชาวต่างประเทศที่มาเป็นปึกแผ่นถาวรในประเทศของตนได้ "ถ้าเงินถึงมือชาวมลายู" ซี. เอฟ. สตริคแลนด์ เขียนไว้ในรายงานเกี่ยวกับขบวนการสหกรณ์ของมลายูในปี ค.ศ. 1928 "เขาจะใช้จ่ายเงินนั้นไปโดยไม่ได้คำนึงถึงเวลาที่เขาอาจจะจำเป็นต้องใช้เงินอย่างปัจจุบันทันด่วน"[1]

จุดหมายเบื้องแรกในการจัดตั้งสมาคมสหกรณ์ท้องถิ่นในมลายูก็เพื่อปลดปล่อยพวกเกษตรกรให้พ้นจากภาระหนี้สิน หลังสภาพเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ก็เกิดความรู้สึกกันขึ้นมาว่า วิธีการผลิตและวิธีการขายที่ดีกว่าเก่าเป็นสิ่งที่จำเป็น ดังนั้น จึงเกิดมีสมาคมในแบบใหม่ขึ้นและประสบผลสำเร็จบ้าง สมาคมเหล่านี้เป็นสมาคมที่มีจุดประสงค์ทั่ว ๆ ไปที่จะสนับสนุนการร่วมมือกันทุกวิถีทาง และเป็นสมาคมที่จะแสวงหาการดำรงชีวิตที่ดีกว่าเก่า โดยหาช่องทางปลุกความคิดของประชาชนให้ต่อต้านการใช้จ่ายที่ฟุ่มเฟือย และให้เงินทุนกู้ยืมแก่เกษตรกร

---

[1] L.A. Mills. **British Rule in Eastern Asia,** หน้า 282.

เพียงเท่าที่จำเป็น เพื่อเยียวยาให้ผ่านพ้นระยะเวลาระหว่างฤดูหว่านและฤดูเก็บเกี่ยวเท่านั้น

ในตอนต้นคริสต์ศตวรรษที่ 20 กรรมกรในมลายูเป็นชาวจีนและอินเดียมากกว่าชาติอื่น ๆ ชาวจีนเข้ามาทำงานในเหมืองแร่ดีบุก และต่อมาเมื่อมีการปลูกยางพาราเพิ่มมากขึ้น พวกกุลีชาวอินเดียก็เข้ามาทำงานในสวนยาง ตารางข้างล่างนี้จะช่วยชี้ให้เห็นปัญหาที่เกิดเพราะการเพิ่มจำนวนกรรมกร

	การสำรวจสำมะโนประชากร ค.ศ. 1911	การสำรวจสำมะโนประชากร ค.ศ. 1921	การสำรวจสำมะโนประชากร ค.ศ. 1931	การสำรวจสำมะโนประชากร ค.ศ. 1941
มลายู	1,437,000	1,651,000	1,962,000	2,278,000
จีน	916,000	1,174,000	1,709,000	2,379,000
อินเดีย	267,000	471,000	624,000	744,000

ในมะละกาภายใต้การปกครองของชาวฮอลันดานั้นมีประชาคมชาวจีนที่ใหญ่และสำคัญ เมื่อฟรานซิส ไลท์ จัดตั้งการปกครองในปีนังขึ้นในปี ค.ศ. 1786 ก็ดึงดูดชาวจีนจากมะละกาไปเป็นจำนวนมาก สิงคโปร์ตั้งแต่เมื่อเริ่มตั้งขึ้นใน ค.ศ. 1819 ก็ดึงดูดชาวจีนไปได้เป็นจำนวนมากเช่นกัน ชาวจีนเหล่านั้นมีทั้งที่มาจากอาณาเขตของชาวฮอลันดา และมีทั้งที่อพยพมาจากประเทศจีนโดยตรง เมื่อถึงปี ค.ศ. 1941 ปีนังและสิงคโปร์มีประชากรส่วนใหญ่เป็นชาวจีน ในรัฐมลายูทั้งหลายประชาคมที่สำคัญที่สุดของชาวจีนก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 19 อยู่ในรัฐยะโฮร์ ซึ่งพวกจีนเข้าไปอยู่เพื่อให้พ้นจากอิทธิพลของชาวฮอลันดา การไหลบ่าของชาวจีนเข้ามาในเขตเหมืองแร่เริ่มจากประมาณ ค.ศ. 1830 และถึงขนาดล้นหลามจากประมาณ ค.ศ. 1850 โดยทางปฏิบัติ องค์การทางสังคมของพวกชาวจีนก็คือสมาคมลับต่าง ๆ เท่านั้น และการแข่งขันกันในเขตลาธุในรัฐเประระหว่างสมาคม กีห์ฮินส์ จากกวางตุ้งกับสมาคมฮัคคา ไฮซานซ์ นี่เองที่เป็นเหตุชักนำให้อังกฤษเริ่มเข้ามาแทรกแซง เพื่อมาจัดตั้งรัฐมลายูขึ้นเป็นรัฐในอารักขา

ภายใต้ระบบรัฐในอารักขา การพัฒนาทางเศรษฐกิจของมลายูส่วนใหญ่อยู่ในมือของชาวจีน ชาวตะวันตกเริ่มเข้ามามีส่วนในการทำเหมืองแร่ดีบุกตั้งแต่ ค.ศ. 1882 แต่ชาวจีนก็ยังคงเป็นส่วนสำคัญในการทำเหมืองแร่ ทั้งยังเป็นผู้ปลูกสวนผักและผลไม้ส่งตลาด เป็นช่างฝีมือ เป็นเจ้าของร้ายขายของ เป็นผู้รับเหมา เป็นนักการเงิน เป็นผู้ผูกขาดภาษี เมื่อเริ่มการปลูกยางชาวจีนบางคนก็เป็นเจ้าของสวนยางใหญ่ ๆ ความสำคัญของชาวจีนมีมากถึงขนาดที่ว่าโดยปกติจะมีผู้แทนชาวจีน 2 คนอยู่ในสภาที่ปรึกษาของรัฐทุกรัฐในสหพันธ์มลายู

ในระยะแรกนั้นชาวจีนมองมลายูว่า เป็นแหล่งที่ตนจะมากอบโกยเงินทองแล้วก็จะกลับไปประเทศของตนเร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้ แต่ในคริสต์ศตวรรษที่ 20 ชาวจีนบ้าบ๋าซึ่งถือว่ามลายูเป็นประเทศบ้านเกิดเมืองนอนของตนเพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกที เมื่อถึงสมัยที่ญี่ปุ่นรุกเข้ามลายูในสงครามโลกครั้งที่สองนั้น ประมาณหนึ่งในสามของชาวจีนที่อยู่ในมลายูตัดขาดการติดต่อกับประเทศจีนหมดแล้วในทุก ๆ ด้าน ยกเว้นแต่ด้านความผูกพันทางวัฒนธรรม ผู้ที่อพยพเข้ามาอยู่ในมลายูนำปัญหาต่าง ๆ ทางด้านการเมืองเข้ามาด้วย มีองค์การใต้ดินต่าง ๆ ของพวกจีนก๊กมินตั๋งก่อนในระยะแรก และต่อมาก็เป็นองค์การของพรรคจีนคอมมิวนิสต์ เมื่อญี่ปุ่นเข้าบุกรุกประเทศจีนในระยะปี ค.ศ. 1930—1939 พวกองค์การต่าง ๆ ในมลายูได้เรียกร้องให้ตอบโต้อย่างตรงไปตรงมา โดยจัดกลุ่มต่อต้านสินค้าญี่ปุ่นและนำพวกเข้าทำการปล้นร้านต่าง ๆ ที่ขายสินค้าญี่ปุ่น

องค์การเหล่านี้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นหลายแห่ง ใช้ภาษาเขียนพื้นเมืองที่เรียกว่า เคา ยู หรือภาษาของชาติแทนภาษาเขียนเดิม บรรดาครูก็เป็นผู้ที่เกิดในประเทศจีนเกือบทั้งหมด และปลูกฝังความรู้สึกชาตินิยมของจีนอย่างรุนแรง ซึ่งเป็นปฏิปักษ์กับรัฐบาลมลายู ตำราเรียนต่าง ๆ สั่งเข้ามาจากประเทศจีนและเป็นตำราที่เต็มไปด้วยเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องล้มล้างระบบการปกครอง ลักษณะของหลักสูตรทั้งหมดไม่เอื้ออำนวยต่อการปลูกฝังสำนึกเรื่องชาตินิยมของมลายูเลย

อังกฤษต้องเข้ามาจัดการเรื่องสมาคมลับเหล่านี้ เพราะบางครั้งในชั้นต้นนั้น กิจกรรมของสมาคมลับก่อให้เกิดความยุ่งยากที่ร้ายแรง อังกฤษไม่รอบรู้ข้อเท็จจริงที่แน่นอนอยู่เป็นเวลานานจึงไม่สามารถปฏิบัติการให้ได้ผล และด้วยเหตุนี้เองจึงได้จัดกองอารักขาชาวจีนในปี ค.ศ. 1877 ในหมู่พวกชาวจีนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่แถบช่องแคบมะละกา ตั้งแต่ ค.ศ. 1883 เป็นต้นมา ขอบเขตของการอารักขาได้

ค่อย ๆ ขยายวงกว้างจนดูแลไปถึงผลประโยชน์ของกรรมกรชาวจีน ในปี ค.ศ. 1884 ได้มีการแต่งตั้งผู้คุ้มครองของชาวจีนขึ้นคนหนึ่ง แต่เนื่องจากผู้ที่ดำรงตำแหน่งนี้เป็นคนแรกถือว่า สมาคมลับเป็นสมาคมประเภท "ช่วยเหลือมิตรสหาย" ที่ไม่มีภัยอันตราย และทำงานที่เป็นประโยชน์ในทำนองเดียวกับที่สมาคมประเภทเดียวกันนี้ทำอยู่ในระยะเวลาเดียวกันในประเทศอังกฤษ การจัดการเกี่ยวกับปัญหาชาวจีนจึงก้าวหน้าไปเพียงเล็กน้อยในระยะแรก ๆ

ในเรื่องที่เกี่ยวกับพวกกรรมกร จำเป็นต้องตรากฎหมายเฉพาะสำหรับเรื่องนี้ออกมาหลายฉบับ เพื่อจัดการปัดเป่าความเดือดร้อนอันเป็นผลมาจากการบิดเบือนระบบ "สัญญาจ้าง" และเล่ห์เหลี่ยมต่าง ๆ ของผู้รับเหมา และนายจ้างที่จะ "บีบ" พวกกรรมกร อย่างไรก็ตาม เป็นการยากที่จะบังคับให้การเป็นไปตามตัวบทกฎหมาย เพราะชาวจีนเองนิยมงานรับเหมาซึ่งมีลู่ทางที่จะใช้เล่ห์เหลี่ยมในการคำนวณได้ ในปี ค.ศ. 1937 งานเหมืองแร่ของสหพันธรัฐประมาณร้อยละ 80 เป็นงานรับเหมา การจ่ายค่าแรงงาน เรื่องที่อยู่อาศัยและเรื่องสุขภาพอยู่ใต้การควบคุมของรัฐบาล ปลายปี ค.ศ. 1936 มีการนัดหยุดงานที่ร้ายแรงหลายครั้ง เพราะอัตราค่าแรงงานที่ถูกลดลงเป็นอย่างมากระหว่างเกิดสภาพเศรษฐกิจตกต่ำยังไม่ได้รับการปรับปรุงให้กลับสูงขึ้น รัฐบาลได้เข้ามามีส่วนในการขัดแย้งนี้และช่วยเจรจาให้ตกลงเพิ่มค่าแรงงาน ใน ค.ศ. 1937 ได้จัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาเกี่ยวกับเรื่องกรรมกรชาวจีนขึ้นสำหรับสหพันธ์มลายูทั้งหมด

จนกระทั่งปี ค.ศ. 1930 ไม่ได้เคยมีการจำกัดคนเข้าเมืองที่เป็นชาวจีนเลย แต่เนื่องจากสภาพเศรษฐกิจตกต่ำ กรรมกรที่ไม่มีงานทำจำนวน 167,903 คนได้อพยพกลับไปยังประเทศจีน กรมกิจการชาวจีนซึ่งเป็นชื่อเรียกบรรดากองอารักขาชาวจีนที่ได้รวมกันเข้าภายหลังในปี ค.ศ. 1934 ได้จัดส่งพวกกรรมกรที่สิ้นเนื้อประดาตัวกลับบ้านเดิมไม่น้อยกว่า 13,000 คน และอย่างไรก็ตามเมื่อมีชาวจีนเข้าเมืองรุ่นใหม่อพยพเข้ามาในปีนั้นเองเป็นจำนวนถึง 242,149 คน จึงต้องนำนโยบายการจำกัดคนเข้าเมืองมาใช้ ระหว่างปี ค.ศ. 1931, 1932 และ 1933 การควบคุมกระทำโดยใช้วิธีจำกัดโควต้า ซึ่งค่อย ๆ ลดจำนวนผู้เข้าเมืองลงไปจนถึงเดือนละ 1,000 คน ในปี ค.ศ. 1934 เมื่อสถานการณ์เริ่มดีขึ้น จึงเพิ่มจำนวนคนเข้าเมืองขึ้น แต่ไม่ได้นำระบบเก่าที่ไม่มีการจำกัดจำนวนคนเข้าเมืองกลับมาใช้อีกเลย

ปัญหาชาวอินเดียเข้าเมืองไม่ได้เป็นปัญหาหนักเหมือนอย่างในประเทศพม่า แต่จำนวนชาวอินเดียที่เข้ามา โดยเฉพาะที่จะเข้ามาเป็นกรรมกรทำงานในสวนยางเพิ่มจำนวนขึ้นมาก เมื่อกิจการผลิตยางเจริญและราคายางถีบตัวขึ้นสูง ในปี ค.ศ. 1907 เนื่องจากจำนวนประชากรชาวจีนและชาวมลายูก็เพิ่มขึ้นสูงเช่นกัน ชาวอินเดียจึงยังคงมีจำนวนเพียงประมาณร้อยละ 14 ของจำนวนประชากรทั้งหมด ในค.ศ. 1907 ความต้องการกรรมกรอินเดียมีมาก จนกระทั่งมีการจัดตั้งมูลนิธิชาวอินเดียอพยพขึ้น เพื่อจัดหาเงินมาสำหรับการจัดหาผู้สมัครและจัดให้กรรมกรอินเดียที่ส่งคำร้องไปยังมูลนิธิได้เดินทางมาจากอินเดียโดยไม่ต้องออกค่าใช้จ่ายในการเดินทางเอง วิธีนี้สามารถทำให้วิธีการอันทารุณของระบบแคงกานีเก่าหมดสิ้นลงไป แคงกานี คือ องค์การจัดหาคนทำสวนยางของเจ้าของสวนยางในมลายู ซึ่งจัดหากรรมกรโดยให้เงินค่าใช้จ่ายในการเดินทางล่วงหน้าแก่พวกผู้สมัครงาน และหักเงินชดใช้ค่าแรงงานเมื่อพวกนี้เข้ามาทำงานในสวนยางของตนแล้ว ในปี ค.ศ. 1922 รัฐบาลอินเดียจัดวางระบบชั้นต่อไปโดยการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการอพยพออกนอกประเทศ พระราชบัญญัติฉบับนี้กำหนดให้มีเจ้าหน้าที่ประจำทั้งในอินเดียและมลายูเพื่อควบคุมการอพยพเข้าเมือง สภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่มีผลทำให้การส่งเสริมคนเข้าเมืองหยุดชะงักลงชั่วคราว แต่เมื่อถึงปี ค.ศ. 1934 เศรษฐกิจก็ฟื้นตัวเพียงพอที่จะให้การอพยพคนเข้าเมืองโดยกฎเกณฑ์ควบคุมเริ่มขึ้นใหม่ ความรู้สึกชาตินิยมในอินเดีย ซึ่งเป็นเหตุให้รัฐบาลอินเดียต้องเข้ามาแทรกแซงในเรื่องนี้ ในปี ค.ศ. 1922 ยังคงแสดงออกในรูปของความไม่พึงพอใจในวิธีปฏิบัติต่อชาวอินเดียที่อพยพเข้ามา และในปี ค.ศ. 1936 ศรีนิวัส ศาสตรี ซึ่งได้เคยไปสอบสวนสภาพความเป็นอยู่ของชาวอินเดียในอเมริกาใต้มาแล้ว ก็ได้รับแต่งตั้งจากรัฐบาลอินเดียให้ไปตรวจสอบสภาวะของชาวอินเดียในมลายู ศาสตรีรายงานว่าสภาวะในมลายูเป็นที่น่าพึงพอใจมาก และแนะนำว่าไม่มีเหตุผลอันใดที่จะห้ามมิให้กรรมกรอินเดียอพยพไปอยู่มลายู แต่เสนอแนะว่าระบบแคงกานีควรจะต้องยุติ และในปี ค.ศ. 1938 ระบบนั้นก็ถูกล้มเลิกไป

ในขณะเดียวกันกรมแรงงานและสุขภาพอนามัยในกัวลาลัมเปอร์ได้ดำเนินกิจการก้าวหน้าไปมาก ในการปรับปรุงสภาพที่อยู่อาศัยและอนามัยในเขตสวนยางต่าง ๆ เมื่อแรกเริ่มนั้นอัตราการตายด้วยโรคมาลาเรียอยู่ในระดับสูงมาก แต่มลายูเป็นหนึ่งในบรรดาประเทศเมืองขึ้นในเขตเมืองร้อนประเทศแรกที่ได้ประโยชน์จากการค้นพบตัวยาสำหรับโรคเมืองร้อนของ เซอร์ โรแนลด์ รอส และผู้บุกเบิก

คนอื่น ๆ ในปี ค.ศ. 1910 กรมการแพทย์ได้จัดตั้งแผนกอนามัยสวนยางขึ้น และใน 10 ปี อัตราการตายแต่ละปีของบรรดากรรมกรในสวนยางลดจำนวนลงจาก 62.9 เป็น 18.57 ต่อ 1000 คน ในปี ค.ศ. 1937 อัตราการตายของกรรมกรชาวอินเดียในมลายูทั้งหมด คิดเพียง 7.11 ต่อ 1000 น่าสังเกตว่าในสวนยางของชาวยุโรปสภาวะเกี่ยวกับสุขภาพอนามัยดีกว่าสวนยางที่ชาวเอเชียเป็นเจ้าของ และก็เช่นเดียวกับกรณีของชาวจีนส่วนมาก ปัญหาสำคัญเกี่ยวกับชาวอินเดียในมลายูก็คือปัญหาความผูกพันทางการเมืองของพวกชาวอินเดียอพยพที่มีต่อประเทศเมืองแม่

เรื่องของคนเข้าเมืองทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดปัญหาซึ่งพอจะมองเห็นรูปรอยได้แล้ว ตั้งแต่ระยะเวลาระหว่างสงครามโลกทั้งสองครั้ง การสำรวจสำมะโนประชากรในปี ค.ศ.1941 แสดงว่า ชาวมลายูมีจำนวนน้อยกว่าชาวจีน ก่อนสมัยอังกฤษเข้ามา ชาวมลายูเคยมีจำนวนมากกว่าชนชาติอื่น ๆ อย่างท่วมท้น ตามความเป็นจริงแล้วชาวมลายูยังมีจำนวนมากกว่าชาวจีนในรัฐมลายูทั้งหมด แต่ที่ปรากฏว่าชาวจีนเป็นฝ่ายนำก็เพราะในสิงคโปร์มีประชากรชาวจีนเป็นจำนวนถึงร้อยละ 77 ถ้าไม่รวมสิงคโปร์จะมีชาวมลายูและชาวจีนในอัตราส่วนร้อยละ 49 และ 38 ตามลำดับ ส่วนที่เหลือส่วนใหญ่ก็เป็นชาวอินเดีย แต่ในประชากรเชื้อสายมลายูด้วยกันเองนั้นไม่ได้เป็นชาวพื้นเมืองเสียทั้งหมด เนื่องจากว่าระยะเวลาหลายปีที่ผ่านมามีชาวชวาและชาวอินโดนีเซียอื่น ๆ จากหมู่เกาะเนเธอร์แลนด์ตะวันออกอพยพเข้ามา แม้จำนวนจะไม่มากนักแต่ก็ค่อย ๆ เพิ่มขึ้นทุกที

เป็นธรรมดาอยู่เองที่ชาวมลายูจะถือว่าพวกตนเป็นเจ้าของประเทศ และพวกอื่นเป็นพวกชนต่างชาติ แต่ความคิดที่ว่ามลายูทั้งหมดเป็นหน่วยการเมืองที่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมีอยู่น้อยมาก เพราะความจงรักภักดีของชาวมลายูที่เป็นชาวบ้านธรรมดาจะมีเฉพาะต่อองค์สุลต่านเท่านั้น และถือว่าแม้ชาวมลายูเองแต่ที่มาจากรัฐอื่น ๆ ก็เป็นชาวต่างชาติ ยิ่งกว่านั้นส่วนใหญ่ของชาวจีนและอินเดียที่มายังมลายูยังถือเอามลายูเป็นที่อยู่ต่างถิ่นชั่วคราว รัฐบาลของเจียงไคเช็คพยายามอย่างสุดความสามารถที่จะพร่ำอบรมชาวจีนทั้งหมดที่อาศัยอยู่ ณ ต่างประเทศให้ยึดถือว่าตนเป็นพลเมืองของประเทศจีน แม้ว่าครอบครัวของตนถึงสองสามชั่วอายุคนจะได้ใช้สัญชาติอังกฤษไปแล้วก็ตาม ชาวอินเดียก็มีความรู้สึกชาตินิยมอย่างลึกซึ้งเช่นกัน แต่จะอย่างไรก็ตาม ศาสนามุสลิมทำให้ชาวมลายูซึ่งโดยปกติเป็นคนเรื่อยๆ รักความสบาย สามารถถูกชักจูงให้เกิดความรู้สึกในเรื่องศาสนาอย่างรุนแรงถึงขีดบ้า

คลั่งไคล้ และด้วยเหตุนี้ลึกลงไปในจิตใจของชาวมลายูจึงมีความเกลียดชังชาวจีนและอินเดียในฐานะเป็นคนนอกศาสนา กล่าวได้ว่าแทบจะไม่เคยมีการแต่งงานระหว่างคนต่างเชื้อชาติเลย และความสงบยังคงมีอยู่ได้โดยอาศัยความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างบรรดาสุลต่านกับเจ้าหน้าที่ของอังกฤษเท่านั้น ชาวมลายูส่วนมากตกเป็นหนี้ชาวจีนอย่างมากมาย แต่ในขณะเดียวกันผู้นำของพวกเขาก็เรียกร้องว่าในการบริหารประเทศนั้นจะต้องไม่มีชาวจีนได้รับตำแหน่งที่มีอำนาจหน้าที่เหนือชาวมลายู ถ้าหากมีขบวนการชาตินิยมชาวมลายูที่เข้มแข็งเรื่องก็คงจะต้องถึงจุดระเบิดอย่างแน่นอน แต่ในระยะก่อนญี่ปุ่นเข้าบุก ชาวมลายูเป็นชนชาติที่มีความคิดเห็นทางการเมืองน้อยที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่อย่างไรก็ตาม สภาพจิตใจที่สงบเช่นนี้ไม่ได้คงอยู่เช่นเดิมหลังจากที่ประเทศถูกญี่ปุ่นเข้ายึดครอง

ประวัติศาสตร์ของสิงคโปร์นับตั้งแต่การพัฒนาในระยะแรก ในฐานะเป็นศูนย์กลางของการค้าเสรีและเป็นศูนย์กลางของการค้าของอังกฤษ ในอาณาบริเวณจากสุมาตราถึงนิวกินีและจากชวาถึงจีน เป็นเรื่องราวของความเจริญมั่งคั่ง และความสำคัญทางเศรษฐกิจทั้ง ๆ ที่อาณาบริเวณการค้าหดตัวลงทุกที หลังปี ค.ศ. 1842 การค้าขายของอังกฤษกับประเทศจีนส่วนใหญ่ย้ายไปที่เกาะฮ่องกง การค้าที่สำคัญกับอินโดจีนถูกตัดขาดเนื่องจากฝรั่งเศสได้ยึดครองอินโดจีน ซึ่งมีผลให้เกิดการจัดตั้งภาษีสูงในการค้าขายของชาวต่างประเทศ และการจัดตั้งบริการเดินเรือกลไฟระหว่างอาณานิคมกับประเทศฝรั่งเศสโดยตรง การก่อตั้งบริการเดินเรือกลไฟของพวกฮอลันดาระหว่างเมืองท่าที่สำคัญ ๆ ของหมู่เกาะเนเธอร์แลนด์อินดิสกับตลาดค้าโพ้นทะเล แม้จะตั้งขึ้นช้าหน่อย แต่ก็ได้เปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของสิงคโปร์กับดินแดนหมู่เกาะเนเธอร์แลนด์อินดิสไปเป็นอย่างมาก ในศตวรรษปัจจุบัน เมืองท่าปอร์ต สเว็ตเตนแฮม เริ่มจะดึงดูดการค้าขายของสหพันธมลายาเองเป็นส่วนใหญ่

แต่สิงคโปร์ก็ยังคงเป็นทั้งศูนย์รวมและที่จำหน่ายสินค้าของแหลมมลายู สุมาตราภาคกลาง และบอร์เนียว และการขยายตัวอย่างใหญ่โตของกิจการสวนยางในมลายูและสุมาตรา ก็ชดเชยการที่ขอบข่ายของการค้าของสิงคโปร์หดตัวเองได้อย่างเกินพอ การค้าของสิงคโปร์กับชวา ไทย และอินโดจีนก็ยังคงสำคัญอยู่ บริการเมืองท่าที่สิงคโปร์ปรับปรุงอยู่ตลอดเวลาเป็นสาเหตุที่สำคัญประการหนึ่งที่ทำให้รักษาฐานะเอาไว้ได้ ประกอบกับความจริงที่ว่า สิงคโปร์ตั้งอยู่ในจุดที่เหมาะที่

สุดบนเส้นทางการค้าขายที่สำคัญระหว่างยุโรปและตะวันออกไกล ยกตัวอย่างเช่น เมื่อน้ำมันมีความสำคัญมากยิ่งขึ้นทุกที ก็เห็นได้ชัดว่าสิงคโปร์กลายเป็นศูนย์กลางที่สะดวกที่สุดสำหรับการจำหน่ายน้ำมันที่ผลิตขึ้นในสุมาตรา บอร์เนียว และซาราวักของฮอลันดา ปริมาณการค้าขายทั้งหมดของสิงคโปร์ก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่สองขึ้นสูงถึง 2000 ล้านเหรียญสิงคโปร์[1]

การพัฒนาทางเศรษฐกิจของมลายูผูกพันอยู่กับเรื่องดีบุกและยาง ก่อนปี ค.ศ. 1900 การทำเหมืองแร่ดีบุกเกือบจะดำเนินงานโดยชาวจีน ภายหลังปี ค.ศ. 1900 อุตสาหกรรมด้านนี้ได้รับการปฏิรูปโดยอาศัยเงินทุนและการแนะแนวทางของอังกฤษ มีการจัดตั้งเครื่องกลไกต่าง ๆ และการใช้วิธีการทางด้านวิทยาศาสตร์ การถลุงแร่เริ่มมีมานานแล้วตั้งแต่ ค.ศ. 1887 โดยบริษัทสเตรทส์เทรดดิง และในปลายศตวรรษ ความพยายามของอเมริกาที่จะเอากิจการถลุงแร่มาขึ้นอยู่กับสหรัฐอเมริกา เพื่อที่จะได้ควบคุมการผลิตดีบุกในมลายูอย่างเด็ดขาดถูกกีดขวางด้วยการตั้งภาษีขาออกของสินแร่ดีบุก ผลก็คือ สิงคโปร์กลายเป็นศูนย์กลางของการถลุงแร่ดีบุกที่ใหญ่ที่สุดในโลก ได้รับสินแร่สำหรับมาใช้ในการถลุงแร่จากประเทศไทย อินโดจีนของฝรั่งเศส พม่า ออสเตรเลีย จีน แอฟริกากลางและแอฟริกาใต้

การผลิตดีบุกในมลายูเพิ่มขึ้นตลอดมาจนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1926 ซึ่งราคาสูงสุดของดีบุกขึ้นถึงตันละ 284 ปอนด์ 7 ชิลลิง 7 เพนนี หลังจากนั้นการผลิตมากเกินไปทำให้ราคาดีบุกตกต่ำลงเป็นตันละ 120 ปอนด์ ความยุ่งยากส่วนหนึ่งนั้นเป็นเพราะข้อเท็จจริงที่ว่า สหรัฐอเมริกาได้กลายมาเป็นผู้ซื้อดีบุกที่มากที่สุดในโลก และความต้องการดีบุกของสหรัฐอเมริกามักไม่แน่นอนแต่ขึ้นลงทีละมาก ๆ สมาคมผู้ผลิตดีบุกซึ่งเป็นตัวแทนของเหมืองแร่ในเขตที่มั่งคั่งที่สุด 4 เขต คือ มลายู โบลิเวีย หมู่เกาะเนเธอร์แลนด์อีสอินดิส และไนจีเรีย ได้วางโครงการจำกัดปริมาณการผลิตดีบุก และใน ค.ศ. 1931 โครงการนั้นมีผลบังคับใช้ภายใต้การดำเนินการของคณะกรรมการจัดการเรื่องดีบุกระหว่างชาติ จุดอ่อนของโครงการนั้นก็คือ ได้ละเลยพวกประเทศที่ผลิตได้น้อย อย่างเช่น ประเทศไทย อินโดจีนของฝรั่งเศส และประเทศคองโก ซึ่งมีผลติดตามมาคือ ต้องดึงประเทศเหล่านั้นเข้ามาร่วมในโครงการ โดยต้องรับปฏิบัติตามข้อเรียกร้องที่ประเทศเหล่านี้ตั้งขึ้น จาก ค.ศ. 1933 ความต้องการดีบุกเริ่มมีมากขึ้น และเพื่อจะรักษาราคาดีบุกให้คงที่ คณะ

[1] เงินเหรียญสิงคโปร์ มีค่าเท่ากับ 2 ชิลลิง 4 เพนนี (ประมาณ 7 บาท ในปี ค.ศ. 1970—ผู้แปล)

กรรมการจัดการเรื่องดีบุกระหว่างชาติได้นำวิธีการสะสมดีบุกไว้เป็นประกัน โดยจัดสะสมไว้เป็นปริมาณถึง 15,000 ตัน ในปี ค.ศ. 1938 ปีสุดท้ายก่อนหน้าที่จะเกิดสงครามโลก มลายูผลิตดีบุกได้ถึงร้อยละ 29 ของดีบุกทั้งหมดของโลก พลังในการผลิตของมลายูถึงปีละ 100,000 ตัน

การพัฒนาก้าวใหญ่ของมลายู ในฐานะจะเป็นประเทศที่ผลิตยางที่สำคัญประเทศหนึ่งของโลกไม่ได้เริ่มขึ้นจนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1905 นับจากปีนั้นมาจนถึงสมัยเศรษฐกิจตกต่ำหลังสงครามโลกใน ค.ศ. 1920 การปลูกยางขยายวงกว้างโดยชาวยุโรป จีน และชาวมลายู ยางที่มลายูส่งเป็นสินค้าออกในปี 1920 จำนวน 196,000 ตัน คิดเป็นร้อยละ 53 ของยางทั้งหมดของโลก การผลิตยางได้เพิ่มความมั่งคั่งสมบูรณ์ของมลายูเป็นอย่างมาก และเป็นสาเหตุสำคัญของข้อเท็จจริงที่ว่าประชากรของมลายูเพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่า ระหว่าง ค.ศ. 1901 และ 1921 แม้เราจะได้เห็นแล้วว่า จำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นนี้เกิดจากการอพยพเข้ามาของชนชาติที่ไม่ใช่ชาวมลายูเสียเป็นส่วนใหญ่ เพื่อจะจัดการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวอย่างรวดเร็วของการปลูกยาง กรมกสิกรรมในกัวลาลัมเปอร์จำต้องจัดตั้งแผนกงานขึ้นใหม่อีกหลายแผนกเพื่อให้การค้นคว้าและการทดลอง

สภาวะเศรษฐกิจตกต่ำของปี ค.ศ. 1920 เกิดขึ้นจากการผลิตมากเกินไป การใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือย และสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในยุโรปหลังสงคราม ราคาของยางลดจากปอนด์ละ 2 ชิลลิงในปี 1920 ลงมาเป็นปอนด์ละ 6 เพนนี ในปี ค.ศ. 1922 ด้วยเหตุนี้ อังกฤษจึงจัดตั้งคณะกรรมการสตีเวนสันเพื่อการสืบสวนขึ้น คณะกรรมการนี้ได้แนะนำว่าควรจะจัดให้มีโครงการควบคุมปริมาณการผลิตยางด้วยการร่วมมือกับประเทศเนเธอร์แลนด์และลังกา แต่รัฐบาลฮอลันดาปฏิเสธเพราะกำลังช่วยส่งเสริมให้เจ้าของที่ดินเล็ก ๆ ชาวชวาเพาะปลูกยางอยู่ ดังนั้น มลายูและลังกาโดยยึดถือข้อเท็จจริงที่ว่า ประเทศของตนทั้งสองรวมกันแล้วผลิตยางได้ถึงร้อยละ 70 ของผลิตผลยางทั้งหมดของโลก จึงตัดสินใจดำเนินงานต่อไปตามลำพัง การตัดสินใจเช่นนั้นเป็นความผิดพลาดครั้งใหญ่เช่นเดียวกับพวกที่ผู้ผลิตแร่ดีบุกจะประสบในเวลาต่อมา หลังจากที่ได้ลองพยายามทำอยู่ 6 ปี โครงการควบคุมปริมาณการผลิตก็จำต้องล้มเลิกเนื่องจากการแข่งขันของพวกฮอลันดา และการที่พวกเจ้าของที่ดินเล็ก ๆ ชาวพื้นเมืองเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว

จากนั้นก็มาถึงระยะสภาพเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ ราคายางลดต่ำลงเป็นปอนด์ละเพียง $2\frac{1}{3}$ เพนนี สถานการณ์ระหว่างปี ค.ศ. 1931—ค.ศ.1933 ยิ่งร้ายแรงหนักยิ่งไปกว่าระหว่างปี ค.ศ. 1920—ค.ศ. 1922 มาก เจ้าของสวนยางใหญ่จำต้องพิจารณาถึงปัญหาค่าใช้จ่ายในการผลิตทั้งหมดกันใหม่และจำเป็นต้องแสวงหาความร่วมมือระหว่างชาติขึ้นอีกครั้ง และข้อตกลงในเดือนพฤษภาคม ค.ศ.1934 ระหว่างประเทศทั้งหลายที่ผลิตยางได้จัดตั้งให้มีคณะกรรมการวางกฎเกณฑ์ว่าด้วยเรื่องยางระหว่างชาติขึ้นมาเป็นผู้ควบคุมการค้นคว้าและการจำกัดปริมาณการผลิต ใน ค.ศ. 1935 ราคายางสูงขึ้นเป็นปอนด์ละ 6 เพนนี และการที่เจ้าของสวนยางใหญ่ ๆ ต้องยอมรับวิธีการต่าง ๆ ที่ปรับปรุงขึ้นมาใช้เพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์นี้ได้ช่วยการผลิตยางของตนให้มีผลกำไร

ต่อมาราคายางจะสูงขึ้นเพราะผลจากการแข่งขันผลิตอาวุธยุทโธปกรณ์และการปรับปรุงอุตสาหกรรมรถยนต์อเมริกันอย่างขนานใหญ่ แต่แล้วก็จะเผชิญสภาวะเช่นเดียวกับราคาของดีบุก คือ มีราคาขึ้น ๆ ลง ๆ ไม่แน่นอน โดยขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในสหรัฐอเมริกา เมื่อเป็นเช่นนี้คณะกรรมการวางกฎเกณฑ์การซื้อขายยางจึงพยายามตรึงราคาไว้ให้อยู่ในอัตราปอนด์ละ 9 เพนนี แต่ก็จำต้องล้มเลิกความพยายามนั้น เพราะเป็นที่ทราบกันว่า ความต้องการยางในประเทศอุตสาหกรรมไม่อาจจะกำหนดควบคุมได้ ในปี ค.ศ. 1938 มลายูใช้ที่ดินเพื่อการทำสวนยางถึง 3,302,170 เอเคอร์ และผลิตยางป็อนตลาดโลกถึงร้อยละ 41 ในจำนวนที่ดินดังกล่าวมีที่ดิน 2,026,348 เอเคอร์ เป็นของเจ้าที่ดินใหญ่ ๆ และมีที่ดิน 1,275,822 เอเคอร์ เป็นของเจ้าของที่ดินเล็ก ๆ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวมลายู อัตราผลิตทั้งหมดของมลายูได้มากกว่า 361,000 ตัน แต่ยางที่ส่งเป็นสินค้าออกทั้งหมดมีจำนวนถึง 527,000 ตัน ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะว่ายางที่ผลิตในประเทศไทย สุมาตรา และบอร์เนียว ส่วนใหญ่จะถูกส่งไปที่สิงคโปร์เพื่อจัดแยกประเภทและบรรทุกเรือไปยังโพ้นทะเล

บทเรียนอย่างหนึ่งที่ได้จากการเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำก็คือ ความจำเป็นที่จะต้องส่งเสริมการเพาะปลูกพืชผลอื่น ๆ นอกเหนือจากข้าวและยาง มีการค้นพบว่าต้นปาล์มน้ำมันอาจมาชดเชยกับยางได้ แต่การปลูกต้นปาล์มจำเป็นต้องปลูกบนเนื้อที่ดินกว้างใหญ่ เพราะจะไม่ให้ผลประโยชน์เลยแก่เจ้าของที่ดินเล็ก ๆ น้ำมันปาล์มนั้น แม้จะให้คุณค่าทางโภชนาการมากกว่าน้ำมันมะพร้าวก็ตาม แต่ชาว

มลายูก็ไม่นำมาใช้ประกอบอาหาร การทำสวนมะพร้าวโดยส่วนใหญ่ทำกันบนที่ดินไม่กว้างใหญ่มากนัก แต่ก็ได้เริ่มมีการปรับปรุงการทำสวนมะพร้าวห้าวชนิดที่ทำกันเป็นสวนใหญ่ ๆ ขึ้นแล้ว การผลิตน้ำมันปาล์มปรกติทำกันโดยอาศัยโรงงานที่ใช้เครื่องจักรที่อยู่ตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันตก

การลงทุนของชาวต่างชาติในมลายูไม่เคยถูกอังกฤษวางกฎเกณฑ์กีดกันแต่อย่างใด ก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนั้น บริษัทอเมริกันหลายบริษัทได้เป็นเจ้าของกิจการทำสวนยางหลายแห่ง ชาวออสเตรเลียส่วนมากลงทุนในเรื่องการทำเหมืองดีบุก ขณะที่ชาวญี่ปุ่นได้ควบคุมการขุดแร่เหล็กทั้งหมด การทำเหมืองแร่เหล็กอยู่ในเขตรัฐยะโฮร์และตรังกานู และในปี ค.ศ. 1938 ผลิตสินแร่เหล็กเป็นมูลค่าถึง 858,000 ปอนด์ การลงทุนของชาวตะวันตกในมลายูมีจำนวนมากกว่า 40 ล้านปอนด์ เมื่อปี ค.ศ. 1914 และในปี ค.ศ. 1930 เงินลงทุนนั้นเพิ่มขึ้นถึง 116.5 ล้านปอนด์ ในจำนวนนี้เป็นเงินลงทุนของชาวอังกฤษเสียร้อยละ 70 การลงทุนของชาวจีนในปี ค.ศ. 1937 เป็นจำนวนมากกว่า 41 ล้านปอนด์

สิ่งที่เป็นที่วิพากษ์วิจารณ์อย่างมากในเรื่องเศรษฐกิจของระบบจักรวรรดินิยม หรือ "ระบบอาณานิคม" อันเป็นชื่อที่ใช้เรียกกันอย่างไม่เหมาะสมอยู่ขณะนี้ก็คือ เรื่องนายทุนต่างชาติกอบโกยผลกำไรไปให้แก่หุ้นส่วนที่อยู่นอกประเทศ แทนที่จะนำผลกำไรนั้นกลับไปหว่านให้หมุนเวียนอยู่ภายในประเทศ ความคิดทำนองนี้เมื่อมีความไม่พึงพอใจทางการเมืองเข้าช่วยตอกย้ำจึงย่อมดูสมเหตุสมผล แต่เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วข้อเท็จจริงนั้นไม่อาจใช้คำอธิบายอย่างง่าย ๆ ในทำนองดังกล่าวได้ ประเทศมหาอำนาจจักวรรดินิยมเป็นฝ่ายจัดหาเงินทุนและผู้เชี่ยวชาญด้านเทคนิค ซึ่งถ้าไม่ได้รับการจัดหาให้เช่นนั้น การพัฒนาดินแดน "อาณานิคม" มาสู่การเป็นแหล่งเศรษฐกิจที่สำคัญในยุคปัจจุบันก็ไม่มีวันที่จะเป็นไปได้ มหาอำนาจจักวรรดินิยมได้ปฏิรูปสภาวะทางด้านสุขภาพอนามัย และทำให้ประชากรจำนวนมหาศาลรอดพ้นจากการถูกทำลายล้างหรือตกอยู่ในอันตรายด้วยโรคภัยไข้เจ็บที่น่ากลัว งานวิจัยของชาวตะวันตกเกี่ยวกับเรื่องการเกษตรกรรมในเขตมรสุมและงานค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ในด้านอื่น ๆ ที่มีความสำคัญเป็นเอก ได้ช่วยปูพื้นฐานที่มั่นคงอันเป็นพื้นฐานที่สามารถสร้างความมั่งคั่งร่ำรวย และสร้างมาตรฐานการดำเนินชีวิตที่สูงกว่าเดิมขึ้นมาได้ การตรวจสอบเรื่องผลประโยชน์มากมายเท่าที่สูญเสียไปนั้น ค่อนข้างจะแสดงว่า เรื่องดังกล่าวก็เหมือน ๆ กับเรื่องนิยายทั้งหลาย

คือ ความคิดคำนึงดูค่อนข้างจะเกินเลยความเป็นจริง และแสดงว่าผู้วิจารณ์ "ระบบอาณานิคม" มิได้นำเรื่องความเสียหายที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ (ด้วยโรคภัยไข้เจ็บและอื่น ๆ) เข้ามารวมด้วย และทั้งยังมีตั้งหลายครั้งหลายคราที่นักลงทุนต่างชาติมีบทบาทสำคัญในการเสียภาษีให้รัฐ ตามข้อเท็จจริงเท่าที่สืบค้นได้ในปัจจุบันนี้ นักประวัติศาสตร์ที่สุขุมไม่กล้าที่จะเอาตัวเองเข้าไปวิพากษ์วิจารณ์อย่างฉาบฉวย อันเป็นวิธีที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือของการรณรงค์ทางการเมือง

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 เกิดขึ้น ได้มีการกะประมาณกันว่า สินค้าเข้ายุโรปจากสหรัฐอเมริกาในแต่ละปี มีมูลค่ามากกว่าราคาสินค้าออกราว 500 ล้านเหรียญ และเงินส่วนใหญ่ที่จะมาทำให้งบดุลนี้ลงตัวจะได้จากการค้ากับเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เงินลงทุนทั้งหมดของชาวต่างชาติที่มาลงทุนในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รวมทั้งหมู่เกาะฟิลิปปีนเป็นเงินประมาณ 4,370 ล้านเหรียญ หุ้นส่วนในเงินทุนที่มาดำเนินกิจการต่าง ๆ มีดังนี้

ชาติยุโรป (ส่วนใหญ่เป็นชาวฮอลันดาในอินโดนีเซีย และฝรั่งเศสในอินโดจีน)	1,943	ล้านเหรียญ
อังกฤษ	860	„
จีน	640	„
สหรัฐอเมริกา	330	„
ญี่ปุ่น	60	„

การดำเนินงานที่ใช้เงินทุนเหล่านี้ทำให้ยุโรปและอเมริกาได้พืชพันธุ์ธัญญาหารที่สำคัญ และได้วัตถุดิบที่จำเป็นต่อโรงงานอุตสาหกรรม เส้นทางค้าขายที่สำคัญที่สุดต่อมหาอำนาจทางการค้าตัดผ่านช่องแคบมะละกาและซุนดา สิงคโปร์เป็นแหล่งสนองความหวังของแรฟเฟิล ที่คาดหวังว่าเกาะสิงคโปร์อาจเป็นเกาะมอลตาอีกแห่งหนึ่ง ในปี ค.ศ. 1921 ที่ประชุมสภาจักรวรรดิลอนดอนได้ลงมติให้ทำเกาะสิงคโปร์เป็นฐานทัพเรือชั้นหนึ่ง แผนงานนี้ทำสำเร็จบริบูรณ์ในปี ค.ศ. 1938 โดยใช้เงินราว 20 ล้านปอนด์

บทที่ 47

ประเทศไทยในระยะการเปลี่ยนแปลง ค.ศ. 1910—ค.ศ. 1942

ชื่อเรื่องของบทนี้ได้ขอยืมมาจากชื่อหนังสือของศาสตราจารย์ เค.พี. แลนดอน[1] เกี่ยวกับการปฏิวัติในปี ค.ศ. 1932 ซึ่งเป็นการปฏิวัติที่นอกจากจะนำการปกครองภายใต้รัฐธรรมนูญมาใช้แทนระบบสมบูรณาญาสิทธิราชอันเก่าแก่ของราชวงศ์จักรีแล้ว ยังมีผลทำให้มีการเร่งรีบดำเนินงานเพื่อปรับปรุงประเทศไทยให้เข้ากับสถานการณ์ของโลกสมัยใหม่ อันเป็นสภาพการณ์ที่ได้เริ่มดำเนินมาก่อนแล้วตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงมีพระโอรสถึง 34 พระองค์ กับมีพระธิดาอีก 43 พระองค์ ในตอนต้นรัชสมัยของพระองค์ ได้ทรงส่งพระโอรสไปศึกษาในโรงเรียนรัฐบาลของอังกฤษที่รับนักเรียนประจำ รวมทั้งในมหาวิทยาลัยหรือในสถาบันเทคนิคด้านต่าง ๆ พระโอรสหลายพระองค์ได้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถเป็นพิเศษ บางพระองค์ก็ได้มาเป็นผู้เชี่ยวชาญทางกฎหมาย ทางด้านเกษตรกรรม และทางด้านวิศวกรรม บางพระองค์ก็ได้เข้ารับการฝึกหัดทางด้านการทหารบกจากประเทศอังกฤษ เยอรมนี รุสเซีย และเดนมาร์ก และบางพระองค์ก็เข้ารับการฝึกหัดทางด้านทหารเรือจากประเทศอังกฤษ พระราชบิดาได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาพระราชทานข้อแนะนำปรึกษาเพื่อผลประโยชน์ของพระราชโอรสระหว่างที่ทรงประทับอยู่ ณ ต่างประเทศ

สมเด็จเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ฯ ผู้ทรงสืบราชสมบัติต่อจากพระราชบิดาในปี ค.ศ. 1910 เป็นพระราชโอรสองค์หนึ่งในบรรดาหลายพระองค์ที่ได้ทรงรับการฝึกหัดเช่นนี้ พระองค์ได้ทรงศึกษาในมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์และได้ทรงเข้ารับการฝึกหัดทางการทหารในกองทัพบกของอังกฤษอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นองค์รัชทายาทอันดับที่ใกล้ที่สุดตามกฎมณเฑียรบาลของราชวงศ์จักรี พระองค์จึงทรงได้รับตำแหน่งมกุฎราชกุมาร ในระยะเวลาก่อนหน้าการเสด็จกลับประเทศ

---

[1] Kenneth Perry Landon, **Siam in Transition**, (London, 1939) กับทั้งให้ดูข้อเขียนของเขาเกี่ยวกับประเทศไทยที่เขียนให้แก่ L.A. Mills and Associates, **The New World of Southeast Asia**, หน้า 246—72.

ไทยในปี ค.ศ. 1902 เล็กน้อย ระหว่างที่ประทับอยู่ ณ ต่างประเทศเป็นเวลานาน เกือบจะทรงขาดการติดต่อกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ และเมื่อเสด็จกลับ พระองค์ได้ทรงรวบรวมกลุ่มพระสหาย ซึ่งล้วนเป็นกลุ่มคนหนุ่มที่ไม่ได้เป็นเชื้อสายของพระบรมวงศานุวงศ์เลย เมื่อได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงเลิกหลักการปฏิบัติของพระราชบิดาในการแสวงหาคำแนะนำปรึกษาจากพระบรมวงศานุวงศ์ที่มีชื่อเสียงเด่น พระอนุชาและพระบิตุลาทั้งหลายนั้น พระองค์ก็ทรงปรึกษาหารือด้วยไม่มาก และเพื่อจะถ่วงอิทธิพลของพวกพระประยูรญาติ พระองค์ไม่เพียงแต่จะทรงแต่งตั้งบุคคลที่เป็นที่โปรดปรานของพระองค์เข้าดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ ในคณะรัฐบาลเท่านั้น หากยังได้ทรงตั้ง "กองเสือป่า" ขึ้นอีกด้วย ซึ่งผู้อาสาสมัครก็ล้วนมาจากบรรดาข้าราชการพลเรือน สมัครเข้าอยู่ในฐานะกึ่งทหาร โดยมีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งหัวหน้าผู้กำกับการลูกเสือเป็นผู้นำ

อย่างไรก็ตาม พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระนิสัยไม่ค่อยมั่นพระทัยในพระองค์เองมากนัก และทรงเป็นผู้นำที่ขาดความเพียบพร้อมบางประการ พระองค์ทรงเป็นผู้รักศิลปะและการละคร ได้ทรงพระราชนิพนธ์และแปลบทละครหลายเรื่องด้วยการใช้ภาษาไทยอย่างสละสลวย แต่จากการที่ทรงแต่งตั้งข้าราชบริพารของพระองค์เข้าดำรงตำแหน่งงานที่สบาย และจากการเกิดทุจริตในวงงานอย่างมากชนิดไม่มีที่เปรียบ ทำให้คณะผู้ร่วมงานของพระองค์ไม่ชอบใจ เป็นเหตุให้พสกนิกรชาวไทยบางกลุ่มไม่ชื่นชมในพระองค์มากนัก ตลอดรัชสมัยได้มีความไม่พึงพอใจเกิดขึ้นอย่างเงียบ ๆ ในประเทศ มีความพยามที่จะกำจัดพระองค์ออกจากราชบัลลังก์ถึงสองครั้ง ครั้งแรกในปี ค.ศ. 1912 เป็นแผนการที่จะลอบปลงพระชนม์ แต่แผนการนั้นก็ถูกจับได้ในระยะแรกโดยพระอนุชาที่มีพระปรีชาสามารถของพระองค์ คือ เจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานารถ แผนการนั้นเกิดขึ้นจากความไม่พอใจในกองทัพบกและกองทัพเรือที่พระองค์ทรงตั้งกองเสือป่าขึ้น กองทัพของพระมหานครอยู่ในสภาพพร้อมที่จะทำการปฏิวัติและพร้อมที่จะยกมายังพระบรมมหาราชวัง แต่การห้ามเปิดเผยเหตุการณ์ครั้งนี้เป็นไปอย่างเฉียบขาด จนกระทั่งแม้ในขณะนี้รายละเอียดต่าง ๆ ก็ยังไม่เป็นที่ทราบชัด มีนายทหารบกประมาณ 60 คนถูกจับ แผนการครั้งที่สองเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1917 เป็นแผนการของพวกทหารบกอีกเช่นกัน ครั้งนี้เกิดจากความไม่พอใจของบรรดากองทหารที่เป็นฝ่ายนิยมเยอรมัน ที่เห็นพระเจ้าแผ่นดินเข้าเป็นฝ่ายนิยมพันธมิตร

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นประชาธิปไตยหรือไม่นั้น ยังไม่เป็นที่แน่ใจ[1] เพราะในทางตรงกันข้าม ความพยายามของพระองค์ในการเสริมสร้างระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชให้แน่นหนายิ่งขึ้นนั้น กลับเป็นสาเหตุทำให้เกิดวิกฤติการณ์เกี่ยวกับรัฐธรรมนูญขึ้นในปี ค.ศ. 1932 คณะเสนาบดีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ ทรงจัดตั้งขึ้นไว้ ไม่ใคร่มีการประชุมกันบ่อยนัก เสนาบดีถวายคำแนะนำปรึกษาแด่องค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นรายบุคคล และแต่ละคนทำการตัดสินใจด้วยตนเอง ดังนั้น จึงไม่มีการประสานงานกัน และความพอพระทัยของพระเจ้าอยู่หัวที่โปรดฯให้มีการฟื้นฟูพิธีการเก่า ๆ พร้อมกับเพิ่มการวางแผนงานอย่างประณีตในพระราชพิธีต่าง ๆ นั้น แสดงให้เห็นถึงความชื่นชมอย่างเลยเถิดในเรื่องความหรูหราและพฤติการณ์ในราชสำนักของพระองค์

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชสำนึกในลักษณะที่รุนแรง พระองค์ทรงพยายามส่งเสริมให้เกิดความภูมิใจในชาติ พระองค์ทรงตระหนักในพระทัยดีว่า ขบวนการลูกเสือมีคุณค่าอย่างยิ่งต่อจุดประสงค์เช่นนั้น และภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ แต่ก็เกือบจะกล่าวได้ว่าเป็นการ "ทำตามกระแสพระบรมราชโองการ" โรงเรียนทั้งหลายในประเทศเกิดมีจิตใจเป็นลูกเสือกันไปหมด และได้จัดตั้งกอง "ลูกเสือ" ขึ้นเป็นจำนวนนับไม่ถ้วน ที่เรียกชื่อเช่นนั้นก็เพราะเป็นกองที่มีความเกี่ยวพันกับกอง "เสือป่า" และก็เหมือนกับขบวนการชาตินิยมที่เกิดขึ้นในเวลาเดียวกันกับในประเทศพม่าและอินโดนีเซีย คือ ในประเทศไทยก็ได้เอาศาสนาเข้ามาเป็นศูนย์รวมกำลัง ในเรื่องนี้ประเทศไทยกับประเทศพม่ามีความคล้ายคลึงกันอย่างน่าประหลาดใจ เพราะการโฆษณาชวนเชื่อของพวกชาตินิยม ในทั้งสองประเทศต่างก็ยืนยันว่า ผู้ที่เป็นพุทธศาสนิกชนเท่านั้นจึงจะสามารถเป็นผู้รักชาติที่แท้จริงได้ ชัยชนะของญี่ปุ่นต่อรุสเซียในปี ค.ศ. 1905 ได้มีผลช่วยเร่งเร้าความรู้สึกชาตินิยมของไทย และดูเหมือนว่า ในความพยายามของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ที่จะดำเนินงานการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัยต่อไปนั้น พระองค์ได้ทรงตระหนักถึงวิธีการต่าง ๆ ที่ญี่ปุ่นได้ใช้ทำให้ประเทศมีกำลังเข้มแข็ง จนสามารถเอาชนะมหาอำนาจยุโรปได้เป็นอย่างดี

---

[1] Virginia Thompson, **Thailand : The New Siam,** หน้า 49

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงได้รับความสำเร็จเพียงเล็กน้อยในการปฏิรูปการบริหารที่สำคัญ ๆ เมื่อเปรียบเทียบกับพระราชบิดาของพระองค์ อย่างไรก็ตาม งานปฏิรูปทางด้านสังคมของพระองค์มีความสำคัญสืบต่อเนื่องมาภายหลัง งานปฏิรูปทางด้านสังคมที่ได้นำเข้ามาดำเนินการ ส่วนใหญ่ก็เพื่อจะทำให้ประเทศไทยอยู่ในหลักความคิด และการปฏิบัติแนวเดียวกันกับประเทศทางยุโรป และด้วยเหตุนั้น จึงเป็นสิ่งรับรองให้ประเทศไทยได้เข้าไปร่วมอยู่ในสังคมนานาชาติ สิ่งนี้คือคำอธิบายถึงสาเหตุที่มีการรวบรวมจัดทำประมวลกฎหมายขึ้นใหม่ ซึ่งได้เริ่มขึ้นในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ โดยเฉพาะร่างกฎหมายว่าด้วยการมีคู่สมรสเพียงคนเดียว ก็ได้ถูกนำเข้ามารวมด้วยโดยอาศัยพระราชดำรัสแนะนำของพระองค์ เรื่องนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากพระราชประสงค์ที่จะทรงพระราชทานอิสระแก่สตรีแต่เพียงประการเดียว พระราชประสงค์อันลึกซึ้งข้อหนึ่งของพระองค์ ก็คือการลิดรอนสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของชาวยุโรปที่อยู่บนผืนแผ่นดินของพระองค์ พระองค์ทรงตระหนักในพระทัยได้ดีว่า การจัดทำระบบกฎหมายของประเทศไทยให้สอดคล้องกับของยุโรปจำเป็นต่อพระบรมราโชบายเช่นนั้น

งานปฏิรูปสังคมของพระองค์บางอย่าง ได้มาจากความคิดเห็นต่างๆ ที่พระองค์ได้ทรงรับไว้ระหว่างที่ได้ทรงศึกษาอยู่ในประเทศอังกฤษเป็นเวลานานอย่างไม่เป็นปัญหา พระราชบัญญัติของพระองค์ที่ประกาศใช้ในปี ค.ศ. 1916 ที่ให้ข้าแผ่นดินทั้งหมดของพระองค์ใช้นามสกุล ก็เกิดจากการนี้อย่างแน่นอน เช่นเดียวกับการที่ทรงแนะนำให้มีการบังคับฉีดวัคซีน และการที่ให้สตรีนำแบบผมและการนุ่งกระโปรงแบบชาวตะวันตกมาใช้แทนแบบผมทรงดอกกระทุ่มและแทนการนุ่งผ้าถุงหรือผ้าโจงกระเบนที่ดึงชายผ้าขึ้นไปจากระหว่างขาและเอาไปเหน็บไว้ด้านหน้า*ก็เกิดจากอิทธิพลความคิดของพระองค์อีกเช่นกัน เรื่องอื่น ๆ ที่มีประโยชน์ที่ทรงนำมาปฏิบัติ คือ การนำปฏิทินแบบสุริยคติมาใช้ การนำการศึกษาภาคบังคับในขั้นประถม (ในปี ค.ศ. 1921) มาใช้ การตั้งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (ในปี ค.ศ. 1917) และการจัดตั้งสภากาชาดขึ้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ ทรงเป็นผู้สนพระทัยการเล่นฟุตบอลและเกมกีฬาชนิดต่าง ๆ โดยเฉพาะฟุตบอล ซึ่งได้ทรงให้ความสนับสนุนอย่างแข็งขัน ได้กลายมาเป็นกีฬาที่เป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางทั่ว

---

* ตรงนี้ไม่ถูกต้องตามความจริง เพราะการนุ่งผ้าโจงกระเบนนั้นชายผ้าที่ดึงขึ้นไปนั้น จะเอาไปเก็บไว้ด้านหลัง (หมายเหตุของผู้แปล).

ประเทศ และพระองค์เองถึงกับทรงจัดการให้มีการแข่งขันฟุตบอลชิงถ้วยพระราชทานขึ้น การพระราชทานเงินส่วนพระองค์ช่วยเหลือด้านการศึกษา ก่อให้เกิดโรงเรียนวชิราวุธฯ ที่มีชื่อเสียงขึ้นในกรุงเทพฯ โรงเรียนนี้เป็นโรงเรียนประจำสำหรับนักเรียนชายเลียนแบบอย่างคล้ายคลึงกับโรงเรียนรัฐบาลในอังกฤษ ซึ่งรับนักเรียนประจำ โรงเรียนนี้อยู่ภายใต้การดำเนินงานของอาจารย์ใหญ่ชาวไทยผู้จบการศึกษามาจากแซนเดอร์สันส์ ออนเดิล

นอกจากงานปฏิรูปทางด้านสังคมแล้ว วิเทโศบายเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ทรงสนพระทัยมากที่สุดในระหว่างต้นรัชกาล เมื่อสงครามโลกครั้งที่หนึ่งเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1914 ความเห็นพระทัยส่วนพระองค์นั้นทรงเข้าข้างฝ่ายพันธมิตร แต่ความรู้สึกเป็นปรปักษ์ต่อฝรั่งเศสยังคงมีอยู่อย่างมากในหมู่พสกนิกรชาวไทย และก็ยังมีพวกที่นิยมเยอรมันที่มีอิทธิพลอยู่ในกองทัพบกอีกด้วย อย่างไรก็ตาม ถ้าหากประเทศไทยจะต้องเป็นศูนย์กลางที่เยอรมันจะใช้ขยายอิทธิพลอย่างลับๆ เข้าไปในดินแดนที่เป็นของอังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งอยู่ติดต่อกับประเทศไทยแล้ว ก็จะไม่เกิดผลดีแก่ประเทศไทยอย่างแน่นอน ดังนั้น ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1917 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ จึงทรงตัดสินพระทัยประกาศสงคราม หลังจากที่เยอรมันปฏิเสธข้อประท้วงของไทยที่ต่อต้านวิธีการรบโดยใช้เรือดำน้ำของเยอรมันอย่างดูถูกดูแคลน ในปีต่อมาประเทศไทยก็ส่งกำลังทหารกองเล็กๆ ไปฝรั่งเศส การอยู่ข้างฝ่ายชนะนี้เองทำให้ไทยได้รับผลประโยชน์มาก กิจการเดินเรือของเยอรมันซึ่งมีมูลค่าสองหรือสามล้านปอนด์สเตอริงตกเป็นของไทยในฐานะเป็นผู้ชนะสงครามและไทยก็สามารถดึงการรถไฟให้หลุดพ้นจากการควบคุมของเยอรมันตามที่เยอรมันได้เข้ามาจัดการเอาไว้ในสมัยก่อนสงครามได้ ผลประโยชน์ที่ดียิ่งกว่านี้ก็คือ ไทยได้รับการรับรองเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสันนิบาตชาติ และในปี ค.ศ. 1922 สหรัฐอเมริกาก็ได้ทำสนธิสัญญาอีกครั้งหนึ่งกับประเทศไทย โดยที่สหรัฐอเมริกายอมยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของตนในประเทศไทย

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดพระราชภารกิจอย่างอื่นมากกว่าการประชุมเรื่องการบริหารประจำวัน ซึ่งทรงถือเป็นพระราชภารกิจอันหนักหน่วง ได้ทรงปล่อยงานปลีกย่อยส่วนใหญ่ไว้ให้เป็นภาระของพระบิดุลาของพระองค์ คือ สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ผู้ทรงเป็นพระสหายที่สนิทที่สุดของสมเด็จพระราชบิดา และเป็นผู้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีต่างประเทศมานาน

ประมาณ 30 ปี ดร. มัลคอล์ม สมิท ได้กล่าวไว้ว่า รองลงมาจากพระเจ้าอยู่หัวแล้ว สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ทรงเป็นบุคคลที่มีอำนาจมากที่สุดในประเทศ[1] ทรงเป็นบุรุษที่มีความเฉลียวฉลาดอย่างลึกซึ้ง และอุทิศพระองค์เองให้แก่ภาระหน้าที่ กับทั้งยังได้ทรงทำงานดีเด่นในด้านการรักษาเอกราชและในด้านความเจริญก้าวหน้าของประเทศไทย หลังจากที่สมเด็จ ฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการสิ้นพระชนม์ในปี ค.ศ. 1923 ส่วนใหญ่แล้วพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯทรงได้พึ่งพาอาศัยเจ้าพระยายมราช ผู้ซึ่งสามารถก้าวขึ้นมาจากตำแหน่งที่ไม่สำคัญในวังของพระอนุชาองค์หนึ่งของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย อันเป็นเครื่องวัดถึงความสามารถอย่างเด่นชัดของเจ้าพระยายมราชเอง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคตในปี ค.ศ. 1925 พระองค์ไม่มีพระราชโอรสที่จะสืบราชสมบัติแทน แต่ทรงมีพระราชธิดาหลังจากที่ได้อภิเษกสมรสในปี ค.ศ. 1922 ก่อนหน้าสวรรคตไม่นาน ทั้ง ๆ ที่สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระราชมารดาผู้ซึ่งสวรรคตในปี ค.ศ. 1919 ได้ทรงมีพระราชประสงค์ให้พระองค์ทรงอภิเษกสมรสก่อนหน้านั้น เจ้าฟ้าประชาธิปก ฯ พระอนุชาองค์เล็กของพระองค์จึงได้ครองราชย์สืบต่อมา เจ้าฟ้าประชาธิปก ฯ มิได้เคยทรงคาดหวัง หรือปรารถนาจะมาเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ 76 และเป็นองค์สุดท้ายของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ พระบิดุลาของพระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ซึ่งดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ได้เคยพยายามชักชวนให้พระองค์ทรงสละชีวิตทางโลกไปดำเนินชีวิตทางธรรมเพื่อจะทำให้เจ้าฟ้าประชาธิปก ฯ ทรงมีคุณสมบัติพร้อมที่จะดำรงตำแหน่งพระสังฆราชสืบต่อจากพระองค์ แต่หลังจากที่ทรงผนวชเป็นนวกภิกขุอยู่ได้เพียงสี่เดือนในปี ค.ศ. 1917 ก็ได้ทรงลาผนวช เพราะพระสุขภาพทรุดโทรมและทรงละทิ้งความคิดด้านนั้นเสียสิ้น เจ้าฟ้าประชาธิปก ฯ เป็นกษัตริย์ที่ไม่ทรงถือพระองค์ ค่อนข้างจะเป็นเสรีนิยม และทรงเป็นผู้มีความรับผิดชอบอย่างสูง

เมื่อขึ้นครองราชสมบัติ ปัญหาหนักที่สุดที่พระองค์ต้องทรงเผชิญก็คือ

---

[1] เรื่องเดิม, หน้า 121.

รัฐบาลต้องใช้จ่ายเงินงบประมาณมาก ในขณะเดียวกันการใช้จ่ายอย่างไม่ระมัดระวังเท่าที่ควรของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯ มีส่วนทำให้การคลังของประเทศยุ่งเหยิง ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงจำต้องทรงปลดบรรดาคนโปรดของพระเชษฐาของพระองค์ออกจากตำแหน่งเสียหลายคน ทรงตัดทอนรายการค่าใช้จ่ายทั้งทางฝ่ายข้าราชการพลเรือนและทั้งทางฝ่ายข้าราชสำนักอย่างรุนแรง ทรงลดจำนวนมหาดเล็กหลวงจาก 3,000 เหลือเพียง 300 คน วิธีการเหล่านี้รวมกับการเพิ่มภาษีศุลกากรซึ่งเป็นผลจากสนธิสัญญาค้าขายฉบับใหม่ๆ รวมทั้งความเจริญมั่งคั่งจากการค้าขายกับต่างประเทศ ทำให้กระทรวงการคลังสามารถรักษาดุลงบประมาณของตัวเองได้ โดยไม่จำเป็นที่จะต้องไปเจรจาขอกู้เงินต่างประเทศหรือเรียกเก็บภาษีเพิ่ม นอกจากนี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯ ยังได้ทรงให้จัดตั้งคณะอภิรัฐมนตรีขึ้น ประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ 5 พระองค์ จากบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ที่สำคัญมากที่สุด คณะอภิรัฐมนตรีทำหน้าที่ให้คำปรึกษา ทั้งพระองค์ยังได้ทรงปรับปรุงคณะเสนาบดีอีกด้วย ในปี ค.ศ. 1927 พระองค์ได้โปรด ฯ ให้จัดตั้งสภาองคมนตรีขึ้นเพื่อทรงได้รับคำปรึกษาในวงที่กว้างกว่าเดิม สภาองคมนตรีประกอบด้วยคณะกรรมการ 40 คน มีหน้าที่คอยถวายรายงานต่อพระองค์ในเรื่องต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงมอบหมายให้

ในตอนต้นรัชกาลจะเห็นได้ว่า มีการพัฒนาสิ่งต่าง ๆ อย่างน่าสนใจหลายอย่าง เป็นต้นว่ามีการจัดตั้งบริการทางด้านวิทยุโทรเลข มีการตระเตรียมการสร้างท่าอากาศยานดอนเมืองสำหรับบริการการบินนานาชาติ และมีการจัดตั้งราชบัณฑิตสภาทางด้านวรรณคดี สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม พร้อมกับจัดตั้งห้องสมุดและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ดีเลิศ เงินบาทก็ใช้มาตรฐานทองคำตามพระราชบัญญัติว่าด้วยระบบเงินตราฉบับใหม่ในปี ค.ศ. 1928 มีการออกกฎหมายต่าง ๆ ว่าด้วยการสาธารณสุข กำหนดคุณวุฒิสำหรับผู้ที่จะประกอบอาชีพทางการแพทย์ขึ้นอย่างเข้มงวดกว่าเดิม ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการควบคุมการดำเนินงานทางด้านสาธารณูปโภค เพื่อเพิ่มอำนาจรัฐบาล ในการควบคุมกิจการรับประกันและการธนาคาร และในปี ค.ศ. 1930 ดร. คาร์ล ซิมเมอร์มาน แห่งมหาวิทยาลัยฮาร์เวิร์ดได้ทำการสำรวจเศรษฐกิจของพระราชอาณาจักร

สภาวะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ซึ่งเริ่มเป็นที่รู้สึกกันทั่วไปว่า มีผลรุนแรงในปีนั้นมากกว่าปีอื่น ๆ กระทบกระเทือนประเทศไทยในกิจการบางอย่างไม่หนัก

เท่าประเทศอื่น ๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขีดตกต่ำที่สุดเกิดจากการหยุดชะงักของตลาดค้าข้าวและการยกเลิกมาตรฐานทองคำของอังกฤษ ซึ่งมีผลกระทบกระเทือนต่อประเทศพม่า ที่เป็นประเทศคู่แข่งสำคัญของไทย ในการส่งข้าวเป็นสินค้าออก และทำให้ประเทศไทยเองต้องละทิ้งตลาดค้านั้นในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1932 หลังจากที่ได้รีรออยู่เป็นเวลานาน การปรับปรุงกิจการส่งสินค้าออก ซึ่งเป็นผลจากเหตุการณ์ครั้งนั้น โดยเฉพาะจัดส่งไปยังตลาดที่ใช้มาตรฐานเงินควบคุม ได้เป็นประโยชน์อย่างที่สุดแก่พวกเกษตรกร และเป็นเหตุให้เกิดวิพากษ์วิจารณ์รัฐบาลกันบ้างที่รัฐบาลไม่เข้ามาจัดการเสียแต่เนิ่น ๆ แต่ไม่มีความยุ่งยากร้ายแรงเกิดขึ้นในเขตเพาะปลูก ประเทศไทยขาดการอุตสาหกรรมใหญ่ ๆ ดังนั้น จึงไม่มีกลุ่มชนที่ว่างงานอย่างมากมาย การค้าขายกับต่างประเทศอยู่ในมือของชาวต่างชาติทั้งหมด เพราะฉะนั้น ผลจากสภาพเศรษฐกิจตกต่ำที่สำคัญก็คือ ช่วยเสริมพลังการเรียกร้องของพวกชาตินิยมที่จะขับไล่ต่างชาติออกจากการเข้ามาควบคุมวิถีทางเศรษฐกิจของประเทศมากขึ้น

อย่างไรก็ตาม รัฐบาลก็มีปัญหาทางด้านการคลังอย่างร้ายแรง ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1931 เสนาบดีกระทรวงการคลังจำต้องเปิดเผยถึงงบประมาณที่ขาดดุลไปถึง 11 ล้านบาท และเนื่องจากประเทศไทยประสบความล้มเหลวในความพยายามที่จะขอเพิ่มจำนวนเงินกู้จากต่างชาติที่ปารีสและนิวยอร์ก ทำให้ประเทศไทยจำต้องใช้วิธีการประหยัดที่รุนแรงในการตัดทอนเงินเดือน ซึ่งกระทบกระเทือนข้าราชการผู้น้อยเป็นอย่างมาก พวกนี้มีความไม่พอใจอยู่แล้ว เพราะวิถีทางที่จะได้เขยิบฐานะขึ้นไปเป็นชนชั้นกลางก็ถูกกีดขวางอย่างหนาแน่นจากพวกกลุ่มเชื้อพระวงศ์ ซึ่งเข้าถือเอกสิทธิ์ในตำแหน่งสำคัญ ๆ ทั้งหมด ข้าราชการชั้นผู้น้อยหลายคนได้รับความคิดเห็นแบบประชาธิปไตยจากการไปศึกษาเล่าเรียนในยุโรป และไม่อาจอดทนต่อไปต่อการดำเนินงานตามระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชที่ล้าสมัย ในขณะเดียวกัน ระหว่างที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสต่างประเทศเพื่อทรงเข้ารับการรักษาพยาบาลในปี ค.ศ. 1931 ได้มีการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันขึ้นในคณะอภิรัฐมนตรี ระหว่างพระองค์เจ้าบวรเดชซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงกลาโหม กับพระองค์เจ้าบุรฉัตร เสนาบดีกระทรวงพาณิชย์* เกี่ยวกับปัญหาทาง

*พระองค์เจ้าบวรเดช ไม่ได้เป็นคณะอภิรัฐมนตรี ส่วนพระองค์เจ้าบุรฉัตร ขณะนั้นก็ทรงดำรงตำแหน่งกรมหลวงกำแพงเพชร ฯ แล้ว ดังนั้น ที่ว่า มีการแข่งขันชิงดีชิงเด่นกันในคณะอภิรัฐมนตรีระหว่างบุคคลทั้งสองดังกล่าวอ้าง จึงผิดจากความเป็นจริง (หมายเหตุของผู้แปล)

ด้านเศรษฐกิจ ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1931 การแข่งขันกันนี้ ก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ทางการเมืองในระดับสูงขึ้น ซึ่งทำให้ความศรัทธาของประชาชนที่มีต่อสถาบันที่ถูกครอบครองโดยพวกเชื้อพระวงศ์เริ่มคลอนแคลน

ความไม่พอใจทั้งหมดมิใช่มีเพียงเท่านี้ ยังมีบรรดาข้าราชการที่สูญเสียตำแหน่งหน้าที่ จากการลดจำนวนข้าราชการพลเรือนของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้า ฯ ซึ่งต่างก็มีความไม่พึงพอใจอยู่เช่นกัน นอกจากพวกนี้แล้ว ก็ยังมีกลุ่มข้าราชการทหารที่ไม่พอใจการถูกตัดทอนเงินเดือน และเกลียดชังอิทธิพลของพวกเชื้อพระวงศ์อยู่ด้วยอีก ในปี ค.ศ. 1932 บรรดาพวกที่มีความไม่พึงพอใจเหล่านี้ได้ตั้งหลวงประดิษฐมนูธรรมขึ้นเป็นหัวหน้า ส่วนมากรู้จักกันตามชื่อตัวของเขาว่า นายปรีดี พนมยงค์ บุคคลผู้นี้เป็นนักกฎหมายหนุ่มที่หลักแหลม จบการศึกษาจากปารีส และเป็นศาสตราจารย์วิชากฎหมายของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย นายปรีดีได้เป็นผู้ร่างรัฐธรรมนูญขึ้นฉบับหนึ่ง และได้เข้ายึดอำนาจในกรุงเทพมหานครด้วยความช่วยเหลือของกำลังทัพบก และดำเนินการปฏิวัติอย่างไม่มีการเสียเลือดเนื้อขึ้นเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน ค.ศ. 1932

ประชาชนไม่ได้มีส่วนร่วมในการปฏิวัติยึดอำนาจ นอกจากจะเป็นเพียงผู้ดูเหตุการณ์ หลังจากเกิดเหตุแล้วสองวัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งขณะนั้นไม่ได้ประทับอยู่ในกรุงเทพ ฯ ได้เสด็จกลับเข้าสู่พระนคร และได้ทรงยอมรับรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราวทันที ตามรัฐธรรมนูญฉบับนั้น พระองค์ทรงสูญเสียพระราชอำนาจพิเศษทั้งหมดยกเว้นพระราชอำนาจในการพระราชทานอภัยโทษ บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ถูกกีดกันออกไปจากตำแหน่งต่าง ๆ ในคณะรัฐมนตรีและในกองทัพบก แล้วพวกคณะราษฎร์ ซึ่งนายปรีดีและผู้ร่วมงานของเขาได้ใช้เป็นชื่อเรียกกลุ่มของเขาเองก็เข้ารับช่วงการดำเนินงานของรัฐบาลแทน คณะราษฎร์ได้จัดตั้งสภาผู้แทนราษฎรชั่วคราวขึ้น มีสมาชิก 70 คน สภานี้จะทำการแต่งตั้งรัฐสภา พร้อมกับให้อำนาจรัฐสภา ที่จะประกาศใช้กฎหมายและควบคุมคณะรัฐมนตรี ภายหลังที่เวลาผ่านพ้นไปแล้ว 6 เดือน สภาผู้แทนราษฎรชั่วคราว ก็จะมีสภาที่สมาชิกได้รับการคัดเลือกเข้ามาแทนที่ และหลังจาก 10 ปีไปแล้ว ก็จะมีการให้สิทธิออกเสียงทั่วไป

ดังนั้น รัฐบาลชุดใหม่จึงเป็นพรรคเผด็จการ แต่นายปรีดีและพรรคพวกของเขาไม่ได้เข้ามารับเป็นรัฐบาลที่แท้จริง พรรคพวกของนายปรีดีได้เลือกพระยามโน-

ปกรณ์นิติธาดาเป็นประธานกรรมการราษฎร พระยามโนปกรณ์ฯไม่ได้มีส่วนร่วมในการปฏิวัติ แต่ได้เคยดำรงตำแหน่งอธิบดีศาลอุทธรณ์ที่ดีมาแล้ว การแต่งตั้งพระยามโนปกรณ์ฯ ก็เหมือนกับการแต่งตั้งประธานสภาผู้แทนราษฎรชั่วคราว ที่เอาอดีตรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาฯเข้ามาดำรงตำแหน่ง คือ เป็นความพยายามที่จะเอาใจพวกอนุรักษ์นิยม จากความคิดของบรรดาพวกปฏิวัตินั้นต่างเห็นว่า แผนงานที่จัดเตรียมการเอาไว้นั้นไม่เป็นผลสำเร็จ นโยบายของพระยามโนปกรณ์ฯนั้น ท่านยอมรับด้วยตัวของท่านเองว่า เป็นนโยบายที่จะปลดข้าราชการออกเพื่อตัดทอนรายจ่าย ดำเนินการสืบต่อจากสมัยก่อนการปฏิวัติ จึงไม่มีผู้ใดพอใจนโยบายเช่นนั้น และก่อให้เกิดบรรยากาศที่ตึงเครียดขึ้น ยิ่งเมื่อพวกคอมมิวนิสต์ และชาวจีนผู้สนับสนุนพยายามฉวยโอกาสโดยอาศัยภาวะสถานการณ์ดังกล่าว รัฐบาลจึงดำเนินนโยบายเข้าจัดการปราบปราม

อิทธิพลของพวกอนุรักษ์นิยมในคณะรัฐบาลเห็นได้อย่างชัดเจนในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1932 เมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งคณะกรรมการชุดพิเศษได้จัดร่างกันมาตั้งแต่หลังปฏิวัติ คณะกรรมการชุดนั้นได้ทำงานร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผลก็คือ รัฐธรรมนูญฉบับใหม่เป็นเอกสารซึ่งจะทำให้พระราชอำนาจของพระเจ้าแผ่นดินกลับมีมากยิ่งไปกว่าเมื่อครั้งประกาศรัฐธรรมนูญฉบับแรก กล่าวคือ อำนาจในทางนิติบัญญัติ การควบคุมการคลัง และการตีความหมายของรัฐธรรมนูญเป็นอำนาจที่มอบให้แก่สภาซึ่งมีเพียงสภาเดียว มีสมาชิกสองประเภท 156 คน สมาชิกนั้นจะแต่งตั้งขึ้นมาชั่วคราวก่อน โดยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงแต่งตั้งสมาชิกเป็นจำนวนครึ่งหนึ่งของจำนวนนั้น การเลือกตั้งจะจัดให้มีขึ้นในทุก ๆ 4 ปี ผู้สมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นผู้แทนจังหวัดต้องมีเชื้อชาติไทย มีอายุอย่างน้อย 23 ปี เป็นผู้มีภูมิลำเนาอยู่ในจังหวัดที่สมัครเข้ารับเลือกตั้งเป็นผู้แทน และมีคุณสมบัติทางการศึกษาตรงตามข้อกำหนด มีการบัญญัติกฎหมายว่าด้วยการถือสัญชาติกันขึ้นใหม่เพื่อรวมสิทธิในการลงคะแนนเสียงไว้ในกลุ่มพวกชนชั้นอภิสิทธิ์ รัฐมนตรีต้องรับผิดชอบต่อรัฐสภา แต่ถ้ามีการเสนอญัตติ ให้มีการลงคะแนนเสียงไว้วางใจ การลงคะแนนเสียงนั้นต้องไม่จัดทำขึ้นในวันที่มีการอภิปรายกันในสภา พระมหากษัตริย์ยังทรงรักษาพระราชอำนาจที่สำคัญไว้ 3 อย่าง คือ พระองค์อาจจะทรงยุบรัฐสภาได้โดยไม่ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะรัฐมนตรี แต่ทว่า การเลือกตั้งครั้งใหม่จะต้องจัดทำขึ้นภายในสามเดือน พระองค์ทรงมีพระราชอำนาจที่จะคัดค้านกฎหมาย แต่รัฐสภา

สามารถที่จะไม่ยอมปฏิบัติตามได้ โดยการลงมติยืนยันครั้งที่สอง และพระองค์ทรงมีพระราชอำนาจที่จะบังคับใช้พระราชกฤษฎีกาต่าง ๆ ในภาวะฉุกเฉินได้นานตราบเท่าที่พระราชกฤษฎีกาต่าง ๆ เหล่านั้นมีรัฐมนตรีรับผิดชอบลงนามสนองพระบรมราชโองการโดยความรับผิดชอบของคณะรัฐมนตรี

ข้อจำกัดต่าง ๆ เกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ ก็ได้มีการผ่อนคลาย ขณะที่พระบรมวงศานุวงศ์ถูกห้ามเข้ามาดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาสามัญ หรือตำแหน่งรัฐมนตรี แต่ก็ยังได้รับความยินยอมให้มาเป็นที่ปรึกษาและดำรงตำแหน่งต่าง ๆ ทางการทูตได้ และเพื่อเป็นการป้องกันการเผด็จการของพรรค พรรคการเมืองจึงถูกห้ามออกคำสั่งต่าง ๆ แก่สมาชิกของพรรคคนหนึ่งคนใดที่เป็นผู้แทนอยู่ในรัฐสภา ในปี ค.ศ. 1933 มีการดำเนินงานขั้นต่อไปตามคำขอร้องของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว คือ ยุบคณะราษฎร์จากที่มีฐานะเป็นพรรคการเมืองมาเป็นสโมสรทางสังคม นี่เป็นเล่ห์เหลี่ยมส่วนหนึ่งของการจัดการทางด้านการเมือง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงปฏิเสธฎีกาของบรรดาข้าราชการทหาร และข้าราชการผู้ใหญ่กลุ่มหนึ่งที่จะจัดตั้งคณะชาติขึ้น และผลติดตามมาก็คือ ทรงสามารถทำให้คณะราษฎร์ต้องตกอยู่ในภาวะคับขันได้ ฎีกาดังกล่าวนั้นก็ปรากฏว่า กลุ่มผู้ถวายฎีกามีความตั้งใจที่จะให้เกิดผลเช่นนั้นประการเดียวด้วย

ในระยะนี้เอง พระยามโนปกรณ์ฯ ได้หาทางที่จะทำให้รัฐบาลของเขาหลุดพ้นจากความควบคุมของนายปรีดีและพรรคพวก โดยประกาศว่า โครงการเศรษฐกิจแห่งชาติที่นายปรีดีเป็นผู้ร่างและยังไม่ได้จัดพิมพ์นั้นเป็นโครงการแบบคอมมิวนิสต์ และโดยอาศัยการเข้ายึดอำนาจ ซึ่งได้เตรียมการไว้ล่วงหน้าอย่างดีแล้วนี้เองที่ทำให้นายปรีดีถูกบังคับให้ออกนอกประเทศ ต่อจากนั้นรัฐบาลก็ฉวยโอกาสออกประกาศนโยบายแห่งชาติที่จะใช้ทรัพยากรของชาติ และให้คำมั่นสัญญาที่จะจัดสรรที่ดินที่ยังว่างเปล่าให้แก่คนที่ไม่มีงานทำ แต่พระยามโนปกรณ์ฯ ดำเนินงานเกินเลยไปด้วยการปิดสมัยประชุมรัฐสภาและถือเอกสิทธิ์ที่มีทีท่าว่าจะเป็นเผด็จการมากขึ้นทุกที ๆ

ความวิตกที่เกิดขึ้นและการเตรียมการของนายกรัฐมนตรีเพื่อที่จะกวาดล้างศัตรูต่อไปอีก ทำให้ผู้นำของกองทัพบก 4 คน ซึ่งมีพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นหัวหน้าได้ยื่นหนังสือขอลาออกจากตำแหน่ง ทั้งสี่คนเคยเป็นผู้ร่วมงานกับนายปรีดีในการปฏิวัติปีก่อน เมื่อการขอลาออกของพวกเขาได้รับอนุมัติ พวกนี้จึงวางแผน

ที่จะก่อรัฐประหารขึ้นอีก และในวันที่ 20 มิถุนายน ค.ศ. 1933 พวกนี้ก็ได้ทำรัฐประหารสำเร็จ พระยามโนปกรณ์ฯ ลาออกจากตำแหน่งและพระยาพหล ฯ ขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีแทน พระยาพหลฯได้แต่งตั้งคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ซึ่งล้วนเป็นสมัครพรรคพวกของพระยาพหลฯ และเรียกประชุมรัฐสภากันใหม่ รัฐบาลได้ประกาศอย่างเปิดเผยว่า เป็นรัฐบาลที่ต่อต้านคอมมิวนิสต์และจะต่อสู้เพื่อป้องกันรัฐธรรมนูญ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวซึ่งไม่ได้ประทับอยู่ในพระนครเมื่อเกิดรัฐประหารได้เสด็จกลับมา และในกระแสพระราชดำรัสทางวิทยุกระจายเสียงที่มีต่อพสกนิกรของพระองค์ อันเป็นพระราชดำรัสครั้งแรกของพระมหากษัตริย์ ก็ได้ทรงแนะนำให้ทุกฝ่ายรักษาสันติสุข และความเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันไว้

ในเดือนกันยายน นายปรีดีผู้ซึ่งได้กลายมาเป็นที่ชื่นชมของประชาชนได้รับอนุญาตให้กลับเข้าประเทศได้ และได้รับการต้อนรับอย่างกระตือรือร้น มีการแต่งตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งขึ้น เพื่อให้สอบสวนข้อกล่าวหานายปรีดีเกี่ยวกับเรื่องลัทธิคอมมิวนิสต์ และในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1934 รายงานของคณะกรรมการชุดนี้ได้พิสูจน์ว่านายปรีดีเป็นผู้บริสุทธิ์อย่างแท้จริง ขณะเดียวกัน ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1933 รัฐบาลต้องเผชิญกับการกบฏอย่างรุนแรงจากฝ่ายทหารบกที่นำโดยพระองค์เจ้าบวรเดช พระญาติของพระเจ้าอยู่หัว กำลังของฝ่ายกบฏได้เข้ายึดครองท่าอากาศยานดอนเมืองและเรียกร้องให้พระยาพหล ฯ กับพรรคพวกลาออกจากตำแหน่ง แต่ความที่ตัวนายกรัฐมนตรีเป็นที่นิยมในกองทัพบก บรรดากำลังทหารที่คุ้มกันพระนครจึงยังคงจงรักภักดี เมื่อหลวงพิบูลสงครามในฐานะผู้บัญชาการกำลังทหารฝ่ายรัฐบาลนำทหารเข้ายึดเอาดอนเมืองกลับคืนมาได้ หัวหน้าฝ่ายกบฏต่างหลบหนีออกไปที่ไซ่ง่อน และการกบฏจึงสลายตัวไป

ตลอดระยะวิกฤติการณ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงดำรงพระองค์เป็นกลาง เป็นที่ทราบกันว่า พระองค์ทรงตระหนักในพระทัยดีว่า อะไรคือความยุ่งยาก และทรงตระหนักดีว่า บรรดาเจ้านายส่วนใหญ่ของราชวงศ์ได้ให้ความช่วยเหลือแก่ฝ่ายกบฏ ทั้งทางด้านกำลังใจและทางด้านกำลังทรัพย์สิน เหตุการณ์เหล่านั้นอาจทำให้พสกนิกรมีความคลางแคลงใจในพระองค์ได้* และในเดือนมกราคม ค.ศ.1934 ได้เสด็จประพาสต่างประเทศ โดยทรงอ้างว่าต้องทรงไปเข้ารับการรักษาพยาบาลเป็น

---

* ข้อความตอนนี้ไม่ตรงกับความเป็นจริง เป็นเพียงความคิดเห็นของผู้เขียนหนังสือเล่มนี้เท่านั้น (หมายเหตุของผู้แปล)

พิเศษเกี่ยวกับพระเนตรของพระองค์ ซึ่งสร้างความกังวลพระทัยเป็นอย่างมาก พวกขุนนางก็ไม่ได้รับสถานภาพเดิมกลับคืน ส่วนทางด้านขบวนการของชนชั้นกลางใหม่นั้นก็เกิดมีการแตกแยกจากผลของการชิงดีชิงเด่นที่มีมากขึ้นระหว่างหลวงพิบูลสงคราม ผู้ซึ่งมีชื่อเสียงเด่นขึ้นมาในฐานะที่ช่วยรักษาความสงบไว้ได้ ในระหว่างการกบฏของพวกทหารบกกับพวกของนายปรีดี หลวงพิบูลสงครามเป็นหัวหน้าของกลุ่มนักการทหารและกลุ่มชาตินิยม ขณะที่นายปรีดีก็นำฝ่ายที่เป็นพลเรือนส่วนใหญ่ สิ่งที่ช่วยให้รัฐบาลอยู่ร่วมกันได้ก็เพราะนายกรัฐมนตรีเป็นบุคคลที่มีบุคคลิกเข้มแข็งและเป็นที่รักใคร่ เพราะเป็นคนมีมนุษยธรรม

ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1933 มีการเลือกตั้งทั่วไปเพื่อที่รัฐบาลจะได้ใช้เป็นการโฆษณาชวนเชื่ออย่างดี สำหรับไว้ขัดขวางอิทธิพลของบรรดาผู้ที่ให้ความเห็นอกเห็นใจฝ่ายกบฏ ราษฎรที่มีสิทธิเลือกตั้งมาลงคะแนนเสียงน้อยกว่าหนึ่งในสิบ และมีผู้สมัครเข้ารับการเลือกตั้งน้อยมาก ปรากฏว่าพรรคพวกของนายปรีดีได้รับเลือกเป็นผู้แทนเสียส่วนใหญ่ นายปรีดีจึงเข้าดำเนินการตามนโยบายเศรษฐกิจที่ค่อนข้างจะรุนแรงนั้น แต่ก็ได้มีปรากฏการณ์ของความไม่สงบซึ่งก่อให้เกิดความตระหนกตกใจขึ้น หลวงพิบูลสงครามเข้ารณรงค์ต่อต้านผู้ที่เขาเรียกว่าฝ่ายคอมมิวนิสต์ในวงการรัฐบาล เป็นเหตุให้เกิดความระมัดระวังอย่างมากต่อการจะลงมือดำเนินงานการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญต่าง ๆ ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1934 เกิดมีวิกฤติการณ์ขึ้นเมื่อรัฐสภาไม่ยอมรับวิธีการที่จะอนุมัติการทำข้อตกลงว่าด้วยเรื่องยางกับประเทศอังกฤษ คณะรัฐมนตรีจึงได้ลาออก แต่ความนิยมในตัวพระยาพหล ฯ มีมาก จนทำให้พระยาพหล ฯ ได้กลับเข้ามาดำรงตำแหน่งใหม่พร้อมกับคณะรัฐมนตรีชุดที่รวบรวมขึ้นใหม่ โดยได้รับความไว้วางใจด้วยคะแนนเสียงข้างมาก

หลังจากนั้นไม่นานก็มีวิกฤติการณ์ครั้งใหม่เกิดขึ้น ซึ่งมีส่วนพัวพันกับการสละราชสมบัติของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ได้ทรงคัดค้านร่างพระราชบัญญัติที่จะยกเลิกการลงพระปรมาภิไธยของพระองค์ในคำตัดสินลงโทษประหารชีวิต และเมื่อรัฐสภาไม่ยินยอม พระองค์จึงทรงขู่ว่า จะสละราชสมบัตินอกเสียจากว่า จะยอมรับเงื่อนไขของพระองค์ที่ให้ยุบสภาและให้มีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งใหม่ เมื่อความพยายามที่จะประนีประนอมล้มเหลวลง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงประกาศสละราชสมบัติในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1935 ราชนัดดาของพระองค์ คือ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล ผู้ทรงพระเยาว์ มีพระชนมายุเพียง

10 พรรษา และยังทรงศึกษาอยู่ในประเทศสวิตเซอร์แลนด์ในขณะนั้น จึงได้รับการประกาศแต่งตั้งเป็นพระมหากษัตริย์ และมีการแต่งตั้งคณะผู้สำเร็จราชการขึ้น 3 คน เพื่อให้ปฏิบัติงานในระหว่างที่พระองค์เจ้าอานันทมหิดลยังทรงพระเยาว์ ขณะเมื่อเกิดวิกฤติการณ์นี้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชินีทรงประทับอยู่ ณ ประเทศอังกฤษ พระองค์ได้ทรงประกาศพระราชประสงค์ที่จะทรงพำนักอยู่ ณ ประเทศนั้นในอนาคตด้วยการใช้พระนามว่า เจ้าฟ้ากรมหลวงสุโขทัย ฯ

ในระยะต่อมา อิทธิพลของหลวงพิบูลสงครามยังคงเพิ่มพูนขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะภายหลัง นายปรีดีออกเดินทางไปท่องเที่ยว ณ ต่างประเทศในกลางปี ค.ศ.1935 รัฐสภาเริ่มอ่อนกำลังลงทุกที จากการทะเลาะเบาะแว้งในระหว่างสมาชิก และยิ่งตำแหน่งฝ่ายบริหารด้านพลเรือนตกแก่บรรดาข้าราชการในกองทัพบกมากขึ้น ก็ยิ่งเผยให้เห็นแนวโน้มไปสู่ระบบการปกครองแบบเผด็จการทหารมากขึ้น ซึ่งทำให้รัฐสภาตระหนกตกใจอย่างยิ่ง แม้รัฐบาลของพระยาพหลฯจะยังคงอยู่ต่อมาหลังการเลือกตั้งครั้งใหม่ในปี ค.ศ. 1937 แต่รัฐสภาชุดใหม่ได้ตกลงใจที่จะรักษาเจตจำนงของตน ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1938 รัฐสภาได้ต่อต้านรัฐบาลโดยการออกกฎหมายแก้ไขเพิ่มเติมหลักปฏิบัติของรัฐสภา เพื่อที่จะใช้บังคับให้รัฐบาลแจกแจงรายละเอียดในงบประมาณแผ่นดินมากขึ้น ทำให้คณะรัฐมนตรีลาออก และพระยาพหล ฯ ก็ได้ประกาศปลดเกษียณตนเอง

คณะรัฐบาลชุดใหม่มีหลวงพิบูลสงครามเป็นหัวหน้า และมีนายปรีดีเป็นรัฐมนตรีกระทรวงการคลัง จุดเด่นของรัฐบาลชุดนี้อยู่ที่ความเป็นชาตินิยมอย่างแรงกล้า ประมวลรัษฎากรฉบับใหม่ของนายปรีดีที่ออกในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1939 พยายามที่จะลดภาระและปลดปล่อยชาวนาจากสภาพการที่ต้องขึ้นอยู่กับเจ้าหนี้เงินกู้ จัดเก็บภาษีจากชนชั้นพ่อค้าหนักขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวจีน และส่วนหนึ่งเป็นห้างร้านของชาวยุโรป ติดตามด้วยกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ที่เข้มงวดเพื่อสกัดกั้นชาวจีนอพยพ และเพื่อสงวนอาชีพต่าง ๆ ที่แต่ก่อนชาวจีนเอาไปจัดทำเสียฝ่ายเดียวเอาไว้ให้แก่ผู้ที่มีเชื้อชาติไทย รัฐบาลได้ดำเนินการถึงขั้นปิดโรงเรียนจีนเป็นจำนวนร้อย ๆ โรงเรียน เข้าปราบปรามหนังสือพิมพ์ภาษาจีน เนรเทศชาวจีนที่ติดฝิ่นเป็นจำนวนนับพัน และทำแม้กระทั่งเข้าจับกุมบรรดาหัวหน้าของประชาคมชาวจีน รัฐบาลให้เหตุผลว่า ที่ต้องทำเช่นนั้นก็เพราะปฏิบัติการเขย่าขวัญของบรรดาสมาคมอั้งยี่เป็นอันตรายต่อความสงบเรียบร้อยของประชาชน

มาตรการดังกล่าวพลอยกระทบกระเทือนผลประโยชน์ของชาวยุโรป เพราะว่าชาวยุโรปได้จ้างกรรมกรชาวจีนในการทำเหมืองแร่และบ่าไม้ สัญญาการเช่าป่าเพื่ออุตสาหกรรมไม้สักซึ่งอยู่ภายใต้การดำเนินงานของชาวอังกฤษ ได้มีการต่ออายุโดยมีเงื่อนไขต่าง ๆ ให้ประโยชน์แก่ฝ่ายอังกฤษน้อยลง มีการสงวนเขตป่าไม้ไว้สำหรับกิจการของคนไทยมากขึ้น ได้มีความพยายามที่จะเข้าจัดการการเดินเรือภายในโดยการสั่งซื้อเรือเข้ามาเพื่อให้บริษัทของรัฐดำเนินงาน และโดยออกกฎเกณฑ์เป็นกฎหมายว่า เงินลงทุนในกิจการเดินเรือของชาวต่างประเทศนั้นอย่างน้อยที่สุดต้องเป็นของไทยร้อยละ 70 และเรือทุกลำต้องจดทะเบียนเป็นของไทย กับต้องให้ลูกเรือเป็นคนไทยร้อยละ 75 รัฐบาลให้เงินทุนอุดหนุนแก่กิจการเอกชนของคนไทย มีการจัดตั้งโรงเรียนทางด้านเทคนิค พาณิชย์ และเกษตรกรรม มีการส่งนักศึกษาไทยจำนวนมากไปเข้ารับการฝึกหัดทางด้านเทคนิค ณ ต่างประเทศ

การแสดงออกของลัทธิชาตินิยมอย่างอื่น ๆ ได้แก่ การเปลี่ยนชื่อทางราชการของประเทศจากสยาม มาเป็นประเทศไทย ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1939 คนไทยมักจะเรียกชื่อประเทศของเขาอย่างภูมิใจว่าเมืองไทย "ดินแดนแห่งอิสรภาพ" และในตอนนี้ก็ได้มีประกาศว่า ชาวต่างประเทศก็ควรจะเรียกชื่อประเทศไทยตามนั้นด้วย[1] หลวงพิบูลสงครามได้เริ่มต้นการรณรงค์เพื่ออบรมประชาชนเกี่ยวกับธรรมเนียมของชาวตะวันตกและธรรมเนียมการปฏิบัติตนในสังคม มีการออกรัฐนิยมหลายฉบับเพื่ออธิบายถึงนโยบายของรัฐบาลในเรื่องนี้ ประชาชนทั้งชายและหญิงถูกบังคับให้สวมรองเท้าและสวมหมวกแบบตะวันตกในที่สาธารณะ มีการแนะนำเครื่องแต่งกายแบบตะวันตกด้วย ทั้งยังมีความพยายามที่จะให้เลิกการกินหมาก มีการกำหนดให้โรงเรียนทุกแห่งใช้หลักสูตร ตำราเรียน และการสอบไล่ของกระทรวงศึกษาธิการอย่างเข้มงวด และบรรดาครูทั้งหมดก็จะต้องขึ้นทะเบียนเป็นครูด้วย มีขบวนการที่พยายามให้พุทธศาสนาหมายถึงความรักชาติ ทำให้มีผู้เปลี่ยนศาสนาจากศาสนาคริสต์เป็นจำนวนมาก ผู้ที่ไม่ได้เป็นพุทธศาสนิกชนในวงราชการได้รับทราบแจ้งชัดว่า อาจจะต้องสูญเสียตำแหน่งหน้าที่ของเขา หรือหมดหวังที่จะได้เลื่อนตำแหน่ง ทั้งยังมีกฎข้อบังคับอีกว่า ห้ามข้าราชการคนใดแต่งงานกับชาวต่างชาติโดยไม่ได้รับอนุญาตพิเศษ

---

[1] ในเดือนกันยายน ค.ศ. 1945 เปลี่ยนชื่อกลับมาใช้ว่าประเทศสยาม แต่ในปี ค.ศ. 1948 ก็เปลี่ยนกลับมาใช้ว่า ประเทศไทย อย่างเป็นทางการอีกครั้ง

ทางด้านการต่างประเทศ มีความพยายามที่จะทำให้บรรดามหาอำนาจตะวันตกยินยอมผ่อนปรนในบางอย่าง โดยแสดงท่าทีว่ารัฐบาลจะร่วมมือกับประเทศญี่ปุ่น มีการสร้างความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจอย่างใกล้ชิดกับญี่ปุ่นมากขึ้น ทำให้สินค้าญี่ปุ่นเริ่มหลั่งไหลเข้ามาสู่ตลาดประเทศไทย และเริ่มกระพือนโยบาย ที่จะเรียกร้องเอาดินแดนของไทยกลับคืนมา โดยเฉพาะทางด้านอินโดจีนของฝรั่งเศส มีการเรียกร้องเอาดินแดนกัมพูชาและลาวซึ่งฝรั่งเศสบังคับไทยให้ยอมยกให้ในสมัยก่อนกลับคืน

การเกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ในปี ค.ศ. 1939 และผลที่อังกฤษและฝรั่งเศสต้องมุ่งแต่ระวังภัยจากเยอรมัน สามารถทำให้หลวงพิบูลสงครามได้ดินแดนกลับคืนมาหลายแห่ง โดยความช่วยเหลือของญี่ปุ่น ซึ่งเรียกอย่างเป็นทางการว่า "การไกล่เกลี่ย" ภายหลังการขึ้นบกในเขตอินโดจีน ก็ได้มีการลงนามในสนธิสัญญาระหว่างไทยกับญี่ปุ่นในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1940 และในเดือนมีนาคมต่อมาฝรั่งเศสก็ยอมมอบมณฑลพระตะบองและเสียมราฐของกัมพูชา พร้อมกับดินแดนของลาวทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงคืนให้ไทย

แทนที่จะใช้วิเทโศบายให้ญี่ปุ่นขัดแย้งกับประเทศมหาอำนาจตะวันตกอยู่เช่นนั้น หลวงพิบูลสงครามกลับเข้าร่วมกับญี่ปุ่น หลวงพิบูลสงครามและข้าราชการชั้นสูงกลุ่มหนึ่งใช้นโยบายให้ความร่วมมือกับญี่ปุ่นอย่างเต็มที่ ผลที่เกิดจากการกระทำเช่นนั้นก็คือ ประเทศไทยได้ประกาศสงครามต่อประเทศอังกฤษและสหรัฐอเมริกา ในวันที่ 25 มกราคม ค.ศ. 1942

บทที่ 48
ผลกระทบกระเทือนจากญี่ปุ่น

เมื่อประเทศเยอรมนีและญี่ปุ่นลงนามใน "สัญญาต่อต้านโคมินเทิร์น" เมื่อเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1936 ในเดือนกรกฎาคมของปีต่อมา ญี่ปุ่นก็เริ่มโจมตีประเทศจีนครั้งใหญ่เป็นครั้งที่ 2 ทำให้สงครามระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่นครั้งใหม่ดูเหมือนกับว่าจะขึ้นอยู่กับเวลาเท่านั้น ในฤดูร้อนของปี ค.ศ. 1938 นั้น เกิดการสู้รบอย่างเปิดเผยขึ้นใกล้ชุมทางแมนจูเรีย เกาหลี และไซบีเรีย ทำให้สัมพันธภาพระหว่างรุสเซียกับญี่ปุ่นอยู่ในสภาวะตึงเครียดมาก ทั้งสองฝ่ายต่างระดมพลอย่างใหญ่โตในแถบแมนจูเรียและไซบีเรีย

ต่อมาในเดือนกันยายน ปี ค.ศ. 1938 ได้มีข้อตกลงแห่งเมืองมิวนิคขึ้น ซึ่งส่งผลต่อนโยบายของญี่ปุ่นอย่างฉับพลัน ญี่ปุ่นลงความเห็นว่า ความอ่อนแอของอังกฤษและฝรั่งเศสที่ปรากฏออกมาในการเผชิญกับผู้เผด็จการทั้งหลายชี้ให้เห็นว่าญี่ปุ่นสามารถจะดำเนินนโยบายแผ่ขยายตัวในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ให้ผ่านพ้นไปได้ ญี่ปุ่นเองได้ใจแล้ว เพราะขนาดที่ญี่ปุ่นรุกรานก้าวเข้าไปในจีนที่อังกฤษมีผลประโยชน์ทางด้านการเงินมากที่สุด แต่อังกฤษก็ยังใช้วิธีการสงบนิ่งอยู่ เพราะฉะนั้นญี่ปุ่นจึงหวังว่า ตนสามารถที่จะบรรลุเป้าหมายนั้นได้โดยไม่ถูกต่อต้านอย่างชนิดเต็มอัตราศึก นั่นจึงเป็นเหตุผลที่ญี่ปุ่นปฏิเสธคำเชิญชวนให้เข้าร่วมในการทำสัญญาทางทหารกับกลุ่มสนธิสัญญาต่อต้านโคมินเทิร์นในฤดูใบไม้ผลิปี ค.ศ. 1939

ในเดือนเดียวกันภายหลังการทำข้อตกลงแห่งเมืองมิวนิค ญี่ปุ่นเริ่มรุกลงมาทางใต้ เข้ายึดเมืองกวางตุ้งและตัดเกาะฮ่องกงให้อยู่โดดเดี่ยวจากแผ่นดินใหญ่ เหตุการณ์นี้เป็นการโหมโรงก่อนการเข้ายึดจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ ๆ ในทะเลจีนใต้ ในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1939 ญี่ปุ่นเข้ายึดเกาะไหหลำนอกชายฝั่งทะเลในเขตอินโดจีนของฝรั่งเศส ในวันที่ 30 มีนาคม ก็เข้ายึดซินนานซึ่งรวมทั้งเกาะสแปรตลีด้วย ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะญี่ปุ่นต้องแสวงหาทางที่จะทำให้ตนเองหลุดพ้นจากข้อเสียเปรียบอย่างหนัก ซึ่งญี่ปุ่นได้ตรากตรำอยู่จากการที่ไม่มีฐานทัพเรือที่ใกล้สิงคโปร์มากไปกว่าที่เกาะฟอร์โมซา เกาะไหหลำทำให้ญี่ปุ่นอยู่ห่างจากสิงคโปร์เพียง 1,300 ไมล์ และเกาะสแปรตลียังทำให้ญี่ปุ่นได้เข้ามาใกล้อีก 700 ไมล์

ภัยอันตรายที่ยิ่งใหญ่ที่ญี่ปุ่นทำกำลังเสี่ยงแสดงบทบาทอยู่นี้ อยู่ที่ประเทศสหรัฐอเมริกา เพราะปฏิบัติการของญี่ปุ่นทำให้สหรัฐอเมริกาเกิดความหวาดวิตกเป็นอย่างมาก จนต้องโยกย้ายกองทัพเรือจากมหาสมุทรแอตแลนติกมาอยู่ที่มหาสมุทรแปซิฟิกในเดือนมกราคมของปีก่อน แต่เยอรมนีและรุสเซียก็ได้ลงนามในสัญญาไม่รุกรานซึ่งกันและกันในวันที่ 21 สิงหาคม และในช่วระยะเวลาเพียง 14 วัน ก็เกิดสงครามที่ยิ่งใหญ่ขึ้นในยุโรป ญี่ปุ่นวิตกกังวลว่า ตนอาจจะต้องพลอยเข้าไปยุ่งเกี่ยวด้วยโดยผลของสัญญาที่ทำไว้กับเยอรมนี แต่ญี่ปุ่นได้คาดคะเนแล้วว่า ขณะที่มีอันตรายจากการที่อาจจะต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวในการสงครามในมหาสมุทรแอตแลนติก สหรัฐอเมริกาอาจจะต้องทำทุกสิ่งทุกอย่างที่พอจะเป็นไปได้เพื่อหลีกเลี่ยงสงครามอีกแห่งหนึ่งในมหาสมุทรแปซิฟิก เพราะฉะนั้นญี่ปุ่นจึงตกลงใจเข้าทำการรบอย่างเต็มที่ในการเสี่ยงโชคของตนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การเคลื่อนไหวขั้นต่อมาของญี่ปุ่นในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1939 เป็นการทุ่มกำลังที่ยิ่งใหญ่เข้าสู่มณฑลกวางสีเพื่อเข้ายึดเมืองนานกิง และตัดเส้นทางยุทธศาสตร์ของจีนที่เชื่อมโยงกับเขตอินโดจีนของฝรั่งเศส การกระทำเช่นนี้ทำให้จีนเหลือแต่เพียงเส้นทางสายพม่าที่เพิ่งเปิดใหม่และเส้นทางรถไฟสายฮานอย – คุนมิงสำหรับใช้เป็นทางออกทะเลและญี่ปุ่นสามารถจะคุกคามเส้นทางทั้งสองได้โดยกำลังทางอากาศ ระยะนี้เองที่เขตอินโดจีนของฝรั่งเศสจึงเป็นเป้าหมายที่สำคัญของญี่ปุ่น ในวันที่ 9 เมษายน ค.ศ. 1940 ฮิตเลอร์เริ่มทำสงครามจู่โจมที่รวดเร็วราวกับสายฟ้าแลบ เพียงชั่วระยะกว่าหนึ่งสัปดาห์ต่อมา อาริตะ รัฐมนตรีต่างประเทศของญี่ปุ่นก็ได้กล่าวอ้างพาดพิงที่สำคัญถึงอนาคตของอินโดจีนของฝรั่งเศส และหมู่เกาะเนเธอร์แลนด์อินดิสในกรณีที่เยอรมนีชนะสงคราม คอร์แดลล์ ฮัลล์ รัฐมนตรีต่างประเทศของสหรัฐอเมริกาได้โต้ตอบข้อกล่าวอ้างเหล่านั้นอย่างเผ็ดร้อน แต่เมื่อฝรั่งเศสและเนเธอร์แลนด์แพ้สงคราม ดินแดนในครอบครองของประเทศทั้งสองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงถูกปล่อยไว้ โดยที่ไม่มีกำลังป้องกันเพียงพอจะต่อต้านหากญี่ปุ่นจะเข้าโจมตี

ในเดือนเดียวกันกับที่ประเทศฝรั่งเศสแพ้สงคราม คือ เดือนมิถุนายน ค.ศ. 1940 ญี่ปุ่นได้ร่วมลงนามในสนธิสัญญามิตรภาพกับรัฐบาลของหลวงพิบูลสงครามในประเทศไทย ขณะนี้ญี่ปุ่นจึงอยู่ในสถานะที่ดีที่จะดึงเอาประเทศไทยเข้ามาไว้ภายใต้ความควบคุมได้ โดยอาศัยวิธีการทางด้านการเข้าแทรกซึม การบีบบังคับ

และการข่มขู่ ญี่ปุ่นได้มาสนใจฐานทัพเรือแห่งใหม่ที่ประเทศไทยกำลังจัดสร้างอยู่ที่เมืองสงขลาโดยบังเอิญ แต่แล้วญี่ปุ่นก็กลับหันไปสนใจเขตอินโดจีนของฝรั่งเศสตามเดิม ครั้นแล้วก็ถึงเวลาที่ญี่ปุ่นจะเข้าดำเนินการให้ถึงขั้นแตกหัก

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1940 คณะรัฐบาลของโกโนเยได้เรียกร้องขอสัมปทานพิเศษหลายอย่างในอินโดจีนของฝรั่งเศส คณะรัฐบาลวีชีซึ่งถูกบีบบังคับจากทางกรุงเบอร์ลินได้ยอมลงนามในข้อตกลงให้คำอนุมัติแก่ญี่ปุ่นที่จะใช้เมืองท่าเรือต่าง ๆ รวมทั้งเมืองและสนามบินทั้งหลายของเขตอินโดจีนสำหรับการเคลื่อนกำลังทัพ ในเดือนต่อมา มีการลงนามในสนธิสัญญาฉบับหนึ่งระหว่างรัฐบาลวีชีกับทางกรุงโตเกียว ซึ่งอนุญาตให้กำลังทหารของญี่ปุ่นเข้ายึดครองจากภาคเหนือของอินโดจีนลงมาจนถึงเมืองฮานอย ในเดือนเดียวกัน ญี่ปุ่นได้ตัดสินใจทำสัญญาพันธมิตรทางด้านการทหารกับประเทศฝ่ายอักษะ สนธิสัญญาฉบับนั้นเป็นการให้คำมั่นสัญญาต่อกัน คล้ายจะเป็นการเตือนสหรัฐอเมริกาไม่ให้เข้ามายุ่งเกี่ยวไม่ว่าจะเป็นทางยุโรปหรือทางแปซิฟิก เมื่อเผชิญกับเรื่องเช่นนี้ สหรัฐอเมริกาจึงยกเลิกนโยบายแยกตัวอยู่โดดเดี่ยวในทันที และทางกรุงวอชิงตันได้เริ่มตระเตรียมการสำหรับรับสถานการณ์ที่จะเลวร้ายกว่านั้น

ภาระของญี่ปุ่นขั้นต่อไปก็คือ ให้ได้ทำข้อตกลงเป็นกลางกับรุสเซีย และในขณะเดียวกัน ก็ให้สหรัฐอเมริการั้งรออยู่ก่อนโดยการจัดให้มีการตกลงเจรจาขึ้นระหว่างนั้น ญี่ปุ่นก็เข้าช่วยเร่งเร้าความใฝ่ฝันที่จะให้มีการพิจารณาเรื่องพรมแดนกันใหม่ของหลวงพิบูลสงคราม โดยอนุญาตให้ไทยแสร้งบุกรุกเข้าไปในพรมแดนกัมพูชาและลาว และจากนั้นต่อมาในเดือนมกราคม ค.ศ. 1941 ญี่ปุ่นจึงก้าวเข้ามาพร้อมกับเสนอตัวเข้า "ไกล่เกลี่ย" รัฐบาลวีชีถูกบังคับให้คืนมณฑลพระตะบองและเสียมราฐของกัมพูชา กับดินแดนลาวบนฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงซึ่งประเทศไทยได้สูญเสียไปเมื่อครั้งเกิดเหตุการณ์ที่ปากน้ำในปี ค.ศ. 1893* ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1941 ญี่ปุ่นก็ได้ตกลงทำสนธิสัญญาเป็นกลางกับรุสเซียที่ตนหวังไว้ได้เรียบร้อย ในเดือนเดียวกันนั้น นายทหารอเมริกัน อังกฤษ ฮอลันดา ออสเตรเลียและนิวซีแลนด์ ได้มาพบปะกันที่สิงคโปร์เพื่อเจรจาหารือทางด้านการวางแผน

---

* ข้อความตอนนี้คลาดเคลื่อน ความจริงจากอนุสัญญากรุงโตเกียวในครั้งนั้น ไทยได้รับคืนดินแดนฝั่งขวาของแม่น้ำโขงซึ่งเสียให้ฝรั่งเศสในปี ค.ศ. 1904 และ 1907. (หมายเหตุของผู้แปล)

ครั้นแล้วก็เกิดสิ่งที่มาขัดแผนการรุกไล่ลงมาทางใต้ของญี่ปุ่นอย่างกะทันหัน ในวันที่ 22 มิถุนายน ค.ศ. 1941 ฮิตเลอร์เริ่มการบุกรุสเซียอย่างจู่โจม ระยะนี้เองญี่ปุ่นจึงต้องลังเลใจ เพราะการทำสงครามทั้งสองด้านเป็นสิ่งที่ญี่ปุ่นต้องการจะหลีกเลี่ยงอย่างยิ่ง อย่างไรก็ตาม ในไม่ช้าก็ปรากฏว่า โชคยังเข้ากับฝ่ายญี่ปุ่นต่อไป โดยที่เยอรมันประสบชัยชนะต่อรุสเซียอย่างท่วมทันและรวดเร็ว ทำให้เป็นที่แจ่มแจ้งว่า ญี่ปุ่นสามารถที่จะใช้แผนรุกไล่ลงมาทางใต้ได้อย่างเดิม ระหว่างเดือนกรกฎาคม กองทัพญี่ปุ่นเข้ายึดครองอินโดจีนของฝรั่งเศสไว้ทั้งหมด แต่เมื่อมาถึงระยะนี้ ท่าทีของสหรัฐอเมริกาชักจะแข็งกร้าว และการเตรียมการทางด้านกำลังทหารของอเมริกาก็เป็นอุปสรรคที่น่าวิตกต่อการดำเนินงานขั้นต่อไปของญี่ปุ่น

ดังนั้น ญี่ปุ่นจึงเพิ่มความพยายามขึ้นเป็นทวีคูณ เพื่อจะระงับความสงสัยของทำเนียบขาว และกระทรวงต่างประเทศของอเมริกา เมื่อได้ดำเนินการเจรจากันเป็นเวลาสองสามเดือน ท่ามกลางสภาวะความตึงเครียดที่เพิ่มขึ้น ทั้งสองฝ่ายต่างก็กลับมั่นใจว่าไม่อาจหลีกเลี่ยงสงครามได้ ในวันที่ 6 ธันวาคม ค.ศ. 1941 ประธานาธิบดีรูสเวลต์ได้มีโทรเลขส่วนตัวไปถวายแด่องค์จักรพรรดิญี่ปุ่น อันเป็นความพยายามจะรักษาสันติภาพที่หมดหวังเป็นครั้งสุดท้าย ในวันรุ่งขึ้น ญี่ปุ่นเข้าโจมตีอ่าวเพิร์ลอย่างจู่โจมไม่ให้รู้ตัว นับเป็นการสูญเสียย่อยยับมากที่สุดครั้งหนึ่งที่อเมริกาเคยประสบมา การปฏิบัติงานของกองทัพเรือของอเมริกาทางภาคพื้นแปซิฟิกต้องหยุดชะงักลง ญี่ปุ่นมีอิสระที่จะรุกหน้าต่อไปเพื่อยึดครองเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

ญี่ปุ่นวางแผนทำสงครามระยะสั้นให้แพ้หรือชนะกันไปอย่างเด็ดขาด ญี่ปุ่นอยู่ในภาวะที่ต้องเร่งรีบ เพราะญี่ปุ่นเชื่อว่าชัยชนะของเยอรมันในยุโรปเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน และญี่ปุ่นต้องการจะทำให้บรรลุถึงเป้าหมายของตนเอง ก่อนที่อเมริกาจะสามารถฟื้นฟูอำนาจในภาคพื้นแปซิฟิกกลับคืนขึ้นมาได้ ด้วยเหตุนี้ หลังจากที่โจมตีอ่าวเพิร์ลแล้ว กำลังบุกรุกของญี่ปุ่นจึงรุกล่วงหน้าต่อไปด้วยความรวดเร็วราวกับว่าไม่ต้องมีการหยุดพักหายใจกัน ในวันต่อมา กำลังทหารของญี่ปุ่นก็ยกพลขึ้นบกที่ประเทศไทย และภายหลังการต่อต้านอย่างพอเป็นพิธีแล้ว รัฐบาลของหลวงพิบูลสงครามก็ยอมจำนนและยอมตกลงประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตร*

---

* ความจริงไทยประกาศสงครามกับฝ่ายพันธมิตร เมื่อ 25 มกราคม ค.ศ. 1942. (หมายเหตุของผู้แปล)

ก่อนสิ้นเดือนธันวาคม ฐานทัพของอเมริกาที่เกาะกวมและเกาะเวค และนิคมของอังกฤษที่เกาะฮ่องกงก็พ่ายแพ้แก่ญี่ปุ่น ในเวลาเดียวกับการบุกรุกทางภาคนั้น ญี่ปุ่นก็ได้เริ่มการรุกรานหมู่เกาะฟิลิปปีน ชั่วระยะเพียง 3 วันภายหลังการโจมตีอ่าวเพิร์ล เรือรบของอังกฤษ 2 ลำที่สำคัญ คือ เรือ **ปรินซ์ ออฟ เวลส์** และเรือ **รีพัลซ์** ซึ่งกำลังอยู่ในระหว่างเดินทางมาจากสิงคโปร์ เพื่อจะมาเข้าขัดขวางการยกพลขึ้นบกของญี่ปุ่นทางภาคเหนือของมลายู ได้ถูกเครื่องบินญี่ปุ่นที่มีฐานทัพอยู่ในอินโดจีนจมลง ในขณะนั้นญี่ปุ่นจึงครองความเป็นเจ้าสมุทรอย่างเต็มที่ในน่านน้ำแปซิฟิกและในน่านน้ำเอเชียตะวันออก

กองทัพหลักของญี่ปุ่นระยะนี้ได้เคลื่อนลงมาทางแหลมมลายูถึงสิงคโปร์ ขณะที่กำลังทหารอีกหน่วยหนึ่งซึ่งเป็นหน่วยที่ได้รับการฝึกหัดการรบเป็นพิเศษอย่างช่ำชองได้เข้าบุกประเทศพม่า ในบรรดาแนวรบเหล่านี้ คือ ในหมู่เกาะฟิลิปปีน มลายู และพม่า ญี่ปุ่นผู้เข้ารุกรานได้ครองความเป็นผู้เหนือกว่าอย่างมากทั้งทางด้านพื้นดินและทางอากาศ ขณะที่การชิงชัยเหล่านี้ยังคงดำเนินอยู่ กำลังทัพหน่วยอื่นๆ ของญี่ปุ่นก็ยกพลขึ้นบกที่เกาะบาหลีและสุมาตราเพื่อตระเตรียมการสำหรับจะบุกรุกเกาะชวา สิงคโปร์ปราชัยในวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1942 การเข้าบุกพม่าได้เริ่มขึ้นในสัปดาห์ที่ 3 ของเดือนมกราคม พร้อมกับกองหนุนอีก 2 หน่วยจากดินแดนประเทศไทยเข้าสู่มณฑลตะนาวศรี อังกฤษตั้งกองทหารรับหน่วยแรกบนฝั่งแม่น้ำสาละวินรอบๆ เมืองเมาะลำเลิง กองทัพอังกฤษถูกขับไล่จากที่นั่นมาทางตะวันตกตามเส้นทางถนนผ่านเมืองสะเทิมและข้ามแม่น้ำสะโตง มาจนถึงเมืองหงสาวดี ความปราชัยครั้งที่สองที่นั่นทำให้อังกฤษต้องถอนตัวออกจากเมืองย่างกุ้งในวันที่ 7 มีนาคม และทำให้ต้องล่าถอยจากเมืองแปร

ในระยะนี้เองเกาะชวาก็ตกอยู่ในสภาวะวุ่นวายจากการถูกรุกราน และในวันที่ 9 เดือนมีนาคม กำลังต่อต้านที่ชาวพื้นเมืองร่วมกันจัดตั้งขึ้นก็สลายตัวที่นั่น ในขณะเดียวกัน กำลังทัพของอังกฤษในพม่ากำลังสู้รบต้านทานโดยการปฏิบัติการของกองระวังหลังทางแถบที่ราบลุ่มแม่น้ำอิระวดี ขณะที่กองทหารของจีนที่เข้ามาโดยอาศัยเส้นทางสายพม่า พยายามที่จะร่วมมือกับกำลังทัพของอังกฤษโดยยึดแนวรบที่ยาวแผ่ข้ามจากเมืองปยินมานจรดเมืองอัลลันเมียว ในหมู่เกาะฟิลิปปีน กองทัพของอเมริกาและฟิลิปปีนส์ถูกโจมตีโต้ตอบจนถึงแหลมบาทาน ในขณะที่กำลังหน่วยอื่นๆ ก็สู้รบอยู่ที่คอร์ริจิดอร์ในอ่าวมะนิลา ในที่ทั้งสองแห่งนั้นกำลังทหารของ

อเมริกาและฟิลิปปินส์ ได้สู้รบกับกำลังทหารที่เหนือกว่าอย่างไม่ลดละเป็นเวลาหลายเดือน

ในพม่า ญี่ปุ่นได้ทำลายความพยายามของจีนกับอังกฤษที่จะสร้างแนวรบโดยการรุกไล่ให้กองทัพของสองชาตินั้นต้องแบ่งแยกจากกัน วิธีการนี้ทำให้อังกฤษต้องถอยทัพกลับขึ้นไปแถบที่ราบลุ่มชินด์วินไปยังเมืองมณีปุระ นายพลสติลเวลส์ นายพลอเมริกันที่บังคับบัญชากองทหารจีน หวังที่จะไปตั้งที่มั่นในทางภาคเหนือของพม่า แต่ญี่ปุ่นได้ขัดขวางโดยบุกทะลวงเข้าไปแถบเทือกเขาไทยใหญ่และรบชนะกองทหารจีนที่เมืองลอยเลม ดังนั้น กำลังทหารของนายพลสติลเวลล์จึงแตกกระจัดกระจาย ตัวนายพลสติลเวลล์เองพร้อมกับทหารกองผสมซึ่งมีทั้งทหารอเมริกัน อังกฤษ พม่าและจีน เดินทางมุ่งไปยังอินเดียข้ามแม่น้ำชินด์วินที่เมืองโฮมาลิน พวกที่เหลืออยู่ออกเดินทางตามเส้นทางสายพม่าเข้าประเทศจีน ถึงปลายเดือนเมษายน แถบที่ราบลุ่มของแม่น้ำอิระวดีทั้งหมดตกอยู่ในกำมือของญี่ปุ่น ในระยะนั้น สงครามที่หมู่เกาะฟิลิปปินมาถึงวาระสุดท้ายแล้ว กองทัพที่บาทานได้ยอมจำนนในวันที่ 9 เมษายน ที่คอร์ริจิดอร์ยอมแพ้ในวันที่ 6 พฤษภาคม ภายหลังการโจมตีอ่าวเพิร์ล 5 เดือน ญี่ปุ่นสามารถกำชัยชนะในดินแดนส่วนใหญ่ใน "วงศ์ไพบูลย์มหาเอเชียบูรพา" ของญี่ปุ่น

ก่อนหน้าที่ญี่ปุ่นจะเข้าบุกดินแดนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ญี่ปุ่นได้ละเลยที่จะกระตุ้นให้พวกชาตินิยมลุกขึ้นต่อต้านมหาอำนาจตะวันตก การที่อินโดนีเซียมีทรัพยากรทางด้านเศรษฐกิจมากมายจึงเป็นเขตที่ญี่ปุ่นอยากได้ ญี่ปุ่นพยายามเกลี้ยกล่อมชาวฮอลันดาภายหลังที่เยอรมันได้ชัยชนะประเทศเนเธอร์แลนด์แล้ว ให้ดำเนินการในอินโดนีเซียเช่นเดียวกับที่ชาวฝรั่งเศสได้ปฏิบัติในอินโดจีน ในเดือนกันยายน ปี ค.ศ.1940 อิชิโซ โกบายาชิ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์และอุตสาหกรรมของญี่ปุ่นได้มาที่บัตตาเวีย เพื่อขอให้พวกฮอลันดาให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ในแผนการร่วมวงศ์ไพบูลย์ โกบายาชิหวังว่าอังกฤษอาจจะถูกบีบบังคับให้ยอมจำนนต่อเยอรมนีอันจะทำให้เขาสามารถ "เกลี้ยกล่อม" ชาวฮอลันดาให้ยอมรับญี่ปุ่นเป็นผู้ "อารักขา" จักรวรรดิอินโดนีเซียของชาวฮอลันดาได้

แต่อังกฤษไม่ได้พ่ายแพ้สงคราม ดังนั้น โกบายาชิจึงไม่สามารถจะยื่นคำขาดของเขาได้ และ ดร. เอช.เจ. วัน มุค ก็ได้แสดงให้เห็นว่า เป็นคู่ปรปักษ์ที่แข็งกร้าวในการโต้แย้ง เมื่อเคนคิชิ โยชิซาวา ผู้รับตำแหน่งสืบต่อจากโกบายาชิ

เดินทางมาถึงในเดือนมกราคม ค.ศ. 1941 ในไม่ช้าก็ปรากฏว่าชาวฮอลันดาจะไม่ยอม "ร่วมมือ" ด้วย ญี่ปุ่นมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือ ป้องกันการทำลายอุตสาหกรรมน้ำมันของอินโดนีเซีย และป้องกันการปฏิบัติด้วยวิธีอื่น ๆ ที่จะเป็นการทำลายล้างเพื่อตัดกำลังข้าศึก ซึ่งจะทำให้ญี่ปุ่นไม่ได้รับวัตถุดิบต่าง ๆ ที่ญี่ปุ่นต้องการเป็นอย่างยิ่ง ถึงแม้เมื่อญี่ปุ่นรู้ตัวว่าจะต้องต่อสู้เพื่อยึดเกาะชวา แต่แผนการขั้นแรกของญี่ปุ่นคือ ผ่านเลยหมู่เกาะเนเธอร์แลนด์อินดิสไปเข้ายึดครองออสเตรเลีย การที่ญี่ปุ่นเปลี่ยนแผนการ ปรากฏชัดเจนว่า เป็นเพราะความดื้อดึงของชาวฮอลันดาที่ได้เตรียมตัวเพื่อต่อสู้รักษาจักรวรรดินั่นเอง

ชาวอินโดนีเซียไม่ได้มีความปรารถนาที่จะเปลี่ยนให้ญี่ปุ่นมาปกครองแทนพวกฮอลันดา ข้อเรียกร้องต่าง ๆ ที่โยชิซาวาได้เสนอขึ้นในการเจรจากับวัน มุค มีมากเกินไป ซึ่งแสดงให้ชาวอินโดนีเซียเห็นถึงความไม่จริงใจต่อข้อเสนอในการร่วมวงศ์ไพบูลย์ เขาเรียกร้องขอให้ชาวญี่ปุ่นได้อพยพเข้าไปตามหมู่เกาะต่าง ๆ นอกเกาะชวาโดยไม่จำกัดจำนวน และขอให้ญี่ปุ่นมีอิสรภาพอย่างเต็มที่ในการดำเนินงานการพัฒนาทางการพาณิชย์และอุตสาหกรรมของอินโดนีเซีย โดยไม่ยอมรับสิทธิที่น้อยกว่านี้ แม้ว่าพวกฝ่ายซ้าย คือ กลุ่มของเจอรินโดในพรรคชาตินิยมอินโดนีเซีย ที่เป็นพรรคการเมืองเก่าแก่จะป่าวประกาศว่า ญี่ปุ่นมีจุดมุ่งหมายเพียงประการเดียวในการรวมหมู่เกาะอินเดียตะวันออก คือ ทำให้ประชาชาติอื่น ๆ สูญเสียเสรีภาพ ด้วยการที่ญี่ปุ่นจะเข้าครอบครองแบบเดียวกับญี่ปุ่นได้ทำมาแล้วในแมนจูเรีย จีน และอินโดจีนก็ตาม ดังนั้น เมื่อฮอลันดาระดมอาสาสมัครเพื่อตั้งเป็นหน่วยคุ้มกันบ้านเมืองจำนวน 18,000 คน จึงมีผู้สมัครถึง 100,000 คน

ญี่ปุ่นไม่เคยได้รับความช่วยเหลือจากขบวนการชาตินิยมในที่ที่ญี่ปุ่นไปรุกรานแห่งใดเลย ในมลายู ไม่มีแนวที่ห้า (สายลับ–ผู้แปล) และไม่มีกรณีที่ชาวมลายูระดมยิงกองทัพอังกฤษจริง ๆ หากมีกรณีเช่นนี้เกิดขึ้น ก็หมายความว่าเกิดจากยุทธวิธีแทรกซึมของญี่ปุ่นที่มักจะใช้วิธีแต่งกายให้เหมือนกับชาวมลายู กองร้อยของมลายูที่ได้รับอาวุธยุทธภัณฑ์และได้รับการฝึกหัดมีเพียงกองทัพเดียวเท่านั้น และเป็นกองที่ได้สู้รบด้วยความกล้าหาญยิ่ง มีชาวจีนจำนวนกว่าหนึ่งพันคนได้เข้าช่วยในการต่อสู้เพื่อป้องกันสิงคโปร์ แต่ไม่มีอาวุธยุทธภัณฑ์ที่จะให้ใช้ต่อสู้ ในพม่าก็เช่นเดียวกัน ภาระในการป้องกันประเทศถือเป็นความรับผิดชอบของกองทัพอังกฤษ มีการเกณฑ์และฝึกหัดทหารชาวพื้นเมืองน้อยมาก

ชาวพม่าทั้งหลายไม่ได้ให้ความสนับสนุนการรุกรานของญี่ปุ่น ทว่ามีบางกลุ่มที่เป็นกบฏ คือ กลุ่มที่รวบรวมขึ้นโดยพวกชาตินิยมที่เป็นนักศึกษาจากพรรคถะขินซึ่งได้รับการฝึกหัดในญี่ปุ่น พวกนี้ได้เป็นผู้นำทางและผู้ให้ความลับด้านภูมิประเทศแก่ญี่ปุ่น ชนชั้นอาชญากรจากคุกเริ่มก่อการรุนแรง เข้าปล้นสะดมชาวพม่าด้วยกันเองและสังหารผู้ลี้ภัยชาวอินเดีย แต่ประชาชนส่วนใหญ่มองเหตุการณ์ด้วยความวิตกเกรงกลัว หน่วยกำลังป้องกันพม่ายังคงจงรักภักดีต่ออังกฤษ แต่ในหน่วยนี้มีชาวพม่าอยู่เพียง 472 คน ขณะที่มีกะเหรี่ยง ฉิ่น และคะฉิ่นเป็นจำนวนถึง 3,197 คน พวกที่ไม่ได้เป็นชนชาติพม่าให้ความช่วยเหลือทุก ๆ อย่างแก่กองทัพอังกฤษที่กำลังล่าถอย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกชาวกะเหรี่ยงต้องได้รับทุกข์ทรมานแสนสาหัสเนื่องจากความจงรักภักดีของพวกเขา

ความสำเร็จที่น่าประหลาดใจและที่รวดเร็วของญี่ปุ่นนับว่ากระทบกระเทือนต่อชื่อเสียงของชาวตะวันตกอย่างไม่อาจจะแก้ไขได้ คำขวัญที่ว่า "ทวีปเอเชียสำหรับชาวเอเชีย" เป็นใจความทั่ว ๆ ไปของการโฆษณาชวนเชื่อของญี่ปุ่น และญี่ปุ่นยังแสวงหาทางกำจัดอิทธิพลและวัฒนธรรมตะวันตกอย่างถอนรากถอนโคนสำหรับประเทศต่าง ๆ บนแผ่นดินทวีปเอเชีย ที่มีพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ การโฆษณาชวนเชื่อของญี่ปุ่นก็ทำโดยอ้างความจริงที่ว่า ประเทศญี่ปุ่นเองก็เป็นประเทศที่นับถือพุทธศาสนา แม้ว่าความแตกต่างระหว่างพุทธศาสนานิกายเถรวาทในประเทศเหล่านั้น กับพุทธศาสนานิกายเซนของสำนักฝ่ายเหนือจะไม่สามารถไปด้วยกันได้ก็ตาม แต่ความสัมพันธ์ของญี่ปุ่นกับประชากรที่นับถือศาสนาอิสลามเป็นไปอย่างยากลำบาก ในอินโดนีเซียญี่ปุ่นได้ประกาศก้องถึง "ขบวนการ 3 เอ." พร้อมคำขวัญ 3 ประการ คือ "ญี่ปุ่นในฐานะเป็นผู้นำของเอเชีย" "ญี่ปุ่นในฐานะเป็นผู้คุ้มครองของเอเชีย" และ "ญี่ปุ่นในฐานะเป็นแสงสว่างของเอเชีย" แต่ทว่าจำต้องเลิกล้มเพราะขาดการสนับสนุน ชาวญี่ปุ่นในเอเชียก็เหมือนกับชาวเยอรมันในยุโรป ที่มักจะแสดงความเฉลียวฉลาดอย่างยอดเยี่ยม ในการทำให้ประชาชนไม่ว่าชาติใดที่ญี่ปุ่นเข้าไปสร้างอำนาจควบคุมมีความแตกแยกกัน ในมลายู ญี่ปุ่นได้อาศัยวิธีการยุยงให้ชาวมลายูเป็นศัตรูกับชาวจีน ซึ่งญี่ปุ่นก็ประสบความสำเร็จบ้าง แต่ญี่ปุ่นผิดหวังที่จะยุยงให้ชาวมลายูเกลียดชังอังกฤษได้ ทั้ง ๆ ที่ความปราชัยของอังกฤษได้ทำลายชื่อเสียงของอังกฤษไปบ้างแล้วก็ตาม

ในกรณีของพม่า ข้าราชการในองค์กรบริหารของอังกฤษทั้งหมดและชาว

อินเดียเป็นจำนวนมากได้ลี้ภัยไปอยู่ในประเทศอินเดีย ส่วนข้าราชการชาวพม่าพร้อมกับบรรดาชาวพื้นเมืองที่ไม่ใช่เชื้อชาติพม่า ยังคงอยู่ในตำแหน่งหน้าที่ต่าง ๆ ของพวกเขาตามเดิม ซึ่งที่จริงพวกเขาก็เป็นที่คาดหมายให้ต้องรับทำเช่นนั้น ญี่ปุ่นคงองค์กรบริหารเดิมเอาไว้โดยเปลี่ยนแปลงแต่เพียงเล็กน้อย วิธีการที่ญี่ปุ่นใช้เพื่อสร้างความมั่นใจว่า จะมีการปฏิบัติตามคำสั่งของญี่ปุ่นก็คือ แต่งตั้งคณะกรรมาธิการเมืองให้ทำงานร่วมกันไปกับข้าราชการบริหารฝ่ายพลเรือน การดำเนินงานส่วนมากต้องใช้ภาษาอังกฤษ เนื่องจากทั้งชาวพม่าและชาวญี่ปุ่นส่วนใหญ่ต่างไม่เข้าใจภาษาของแต่ละฝ่าย

ในการจัดดำเนินการปกครองของอังกฤษในมลายูและของฮอลันดาในอินโดนีเซีย ก็ได้มีการยอมอนุโลมในทำนองเดียวกัน ยกเว้นแต่ว่า ในทั้งสองแห่งนี้ข้าราชการชาวยุโรปในหน่วยบริหารหน่วยต่าง ๆ ถูกกักขังอยู่ในค่ายเชลยศึก ในทั้งสามประเทศที่กล่าวแล้ว ตำแหน่งต่าง ๆ ของชาวยุโรปจะถูกชาวพื้นเมือง คือ พม่า มลายู และอินโดนีเซีย เข้าดำรงตำแหน่งแทน โดยที่ส่วนใหญ่แล้วไม่ได้รับการฝึกหัดมาอย่างเพียงพอและมักจะเป็นปรปักษ์กับชาวยุโรป และจากการที่ทหารเข้าถือเอกสิทธิ์ในกิจการทุก ๆ อย่าง โดยมีความรู้ในการบริหารฝ่ายพลเรือนแต่เพียงเล็กน้อยหรือไม่มีความรู้เอาเลย มีผลทำให้เกิดความทุกข์ยากและความยุ่งเหยิงขึ้น และทำให้เกิดสภาพเศรษฐกิจตกต่ำอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ญี่ปุ่นจะโจมตีหน่วยในองค์กรบริหารทุกแห่งที่คงรูปแบบธรรมเนียมของยุโรปไว้มากที่สุด

กำลังตำรวจอยู่ภายใต้ความควบคุมของหน่วย "เคมเพไท" ทำให้เป็นไปได้ว่า ขอบเขตของการสร้างความหวาดกลัวด้วยการปราบปรามประชาชนชาวพื้นเมืองนั้นไม่มีใครล่วงรู้ได้ทั้งหมด มีการสังหารหมู่ชาวจีนเป็นจำนวนนับพันหลังจากที่สิงคโปร์ได้ยอมแพ้ไม่นาน โดยเฉพาะชาวจีนที่เกี่ยวข้องกับหน่วยกองเงินทุนสงเคราะห์ประเทศจีน ส่วนการข่มขืนนั้นเป็นความวิบัติอย่างแท้จริงที่เกิดแก่มลายูภายใต้การยึดครองของญี่ปุ่น วิคเตอร์ เพอร์เซลล์ เขียนไว้ว่า "พวกญี่ปุ่นกระทำการข่มขืนอย่างกว้างขวาง" การเรียกเกณฑ์กำลังแรงงานอาจจะเป็นการกดขี่ในแบบที่เลวร้ายที่สุด มีการใช้กรรมกรจำนวนนับพันคนในการก่อสร้าง "เส้นทางรถไฟสายมรณะ" ที่มีชื่อเสียงในทางไม่ดี เชื่อมโยงระหว่างภาคใต้ของพม่ากับกรุงเทพฯ โดยผ่านเมืองกาญจนบุรี และก็มีการส่งชาวอินโดนีเซียจำนวนหลายพันคนไปทำงานให้กับกองกำลังของญี่ปุ่น บนเกาะนิวกินีและทางภาคเหนือของหมู่เกาะ

โมลุกกะ เชลยศึกชาวยุโรปและยูเรเซียนได้รับการปฏิบัติอย่างเกรี้ยวกราดรุนแรงชนิดที่ไม่มีสิ่งใดเปรียบเทียบได้ สุสานอันใหญ่โตของชาวยุโรปที่อยู่ใกล้ ๆ เส้นทางรถไฟสายพม่า – ไทยในทุกวันนี้ เป็นสิ่งเตือนความทรงจำอันน่าสยดสยอง ถึงความไม่มีประสิทธิภาพและความเหี้ยมโหดทารุณอย่างปราศจากความเมตตาปรานี ซึ่งทำให้ผู้คนจำนวนมากมายต้องทำงานหรืออดอาหารจนกระทั่งสิ้นชีวิต

กลุ่มต่อต้านญี่ปุ่นมีอยู่ทั่วไปทุกหนทุกแห่ง เพราะจากสภาพที่เป็นป่าทึบและพื้นที่ที่เป็นเทือกเขาช่วยอำนวยให้แก่ปฏิบัติการแบบนี้ กลุ่มต่อต้านเหล่านี้มักจะมีผู้นำเป็นนายทหารชาวยุโรปผู้ถูกกองทหารที่ล่าถอยไปทิ้งไว้เบื้องหลัง หรือเป็นนายทหารชาวยุโรปที่ถูกส่งเข้ามาโดยวิธีการทิ้งร่มชูชีพ ในมลายู พวกจีนคอมมิวนิสต์ก็เป็นตัวจักรสำคัญของขบวนการใต้ดิน แม้ว่าจีนก๊กมินตั๋งและชาวมลายูจะมีส่วนอยู่ด้วยก็ตาม นานวันเข้าพวกนี้ก็มีเป็นจำนวนเกือบจะถึง 7,000 คนทั้งชายและหญิง และมีชาวอังกฤษประมาณ 300 คน พวกนี้ส่วนใหญ่ถูกส่งมาโดยการทิ้งร่มชูชีพ ประวัติอันยืดยาวของการต่อสู้ของพวกนี้ได้รับการบอกเล่าโดยพันโท สเปนเซอร์ แชปแมน ผู้ได้รับสมญาว่าเป็นนาย "ที อี ลอเรนซ์แห่งป่ามลายู"[1]* พวกนี้ค่อย ๆ ทำให้เส้นทางคมนาคมทางรถไฟเกิดความยุ่งเหยิง และในปี ค.ศ. 1945 ก็พร้อมที่จะทำให้ระบบการคมนาคมของญี่ปุ่นหยุดชะงักเมื่อกองทัพอังกฤษเข้าโจมตี

ในพม่า ขบวนการต่อต้านของพวกกะเหรี่ยงที่นำโดยทหารอังกฤษถูกปราบลงได้ด้วยวิธีการร้ายกาจน่ากลัว แต่ส่วนใหญ่ของพวกกะฉิ่นพม่าซึ่งรังเกียจความประพฤติของพวกญี่ปุ่นก็ได้ดำเนินงานใต้ดินด้วย และพอถึงปลายปี ค.ศ. 1943 ก็ได้เป็นผู้นำขบวนการต่อต้านซึ่งแม้จะเล็กแต่ก็มีการจัดองค์การอย่างดี ในกรณีนี้พวกคอมมิวนิสต์ก็ได้เป็นหัวหน้านำเช่นกัน ในอินโดจีนของฝรั่งเศส สันนิบาตเวียตมินห์ภายใต้การนำของโฮจิมินห์ เป็นแนวหน้าในการต่อต้านหลังจากการลุกขึ้นต่อสู้ของพวกชาตินิยมต้องสลายตัวไปหลายครั้งหลายคราว ในการต่อสู้

---

[1] The Jungle is Neutral

* The Jungle is Neutral เป็นชื่อหนังสือที่ พันโท สเปนเซอร์ แชปแมน ได้แต่งขึ้น บุคคลผู้นี้ได้รับสมญาว่า เป็น the T.E. Lawrence of the Malayan Jungle ก็จากความเป็นนักผจญภัยของเขาที่คล้าย ๆ กับ T.E. Lawrence of Arabia ที่ใช้ชีวิตอยู่ในอาหรับ (หมายเหตุของผู้แปล.)

ขั้นสุดท้าย พวกเขาได้รับอาวุธอเมริกันและความช่วยเหลือทางด้านเทคนิค ซึ่งทำให้พวกเขาสามารถกำจัดญี่ปุ่นออกไปจากมณฑลหลายมณฑลทางภาคเหนือของแคว้นตังเกี๋ย ในแคว้นโคจินจีนกองโจรของโฮจิมินห์ได้เข้าช่วยคณะกรรมการต่อต้านซึ่งยังคงรักษาการติดต่อกับฝ่ายพันธมิตรอยู่

ในอินโดนีเซีย ระยะเริ่มแรกพวกผู้นำชาตินิยมทั้งหลายตกลงกันแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม กลุ่มหนึ่งนำโดยซูการ์โนและฮัตตา ได้เข้าร่วมมือกับญี่ปุ่นด้วยความตั้งใจที่จะทำให้เกิดชาตินิยมต่อไป อีกกลุ่มหนึ่งนำโดยสชาห์เรอร์และสชาริฟุดดิน เข้าทำงานใต้ดินเพื่อรวบรวมขบวนการต่อต้าน ซึ่งได้คงการติดต่อกับพรรคพวกของเขาที่เข้าอยู่กับฝ่ายญี่ปุ่นไว้

ในประเทศไทย ปรีดีซึ่งได้ลาออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีกระทรวงการคลังเมื่อหลวงพิบูลสงครามยอมจำนนต่อญี่ปุ่น* ได้พยายามที่จะจัดตั้งรัฐบาลอิสระขึ้นทางภาคเหนือ แต่ไม่สำเร็จ จากนั้นเขาได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้สำเร็จราชการ และโดยอาศัยตำแหน่งที่มีสิทธิพิเศษเป็นเครื่องคุ้มกัน ปรีดีจึงได้จัดตั้งขบวนการใต้ดินติดต่อกันอย่างลับ ๆ กับขบวนการเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาและในอังกฤษ กำลังฝ่ายพันธมิตรทำงานผ่านขบวนการใต้ดินของปรีดี ในการจัดเตรียมสนามบินและอาวุธที่สำคัญไว้พร้อมสำหรับการเข้าโจมตีญี่ปุ่น แต่ไม่เคยนำออกใช้เนื่องจากญี่ปุ่นพ่ายแพ้อย่างรวดเร็ว บรรดาสมาชิกของขบวนการใต้ดินได้ให้การช่วยเหลือแก่เชลยศึกชาวยุโรปที่ถูกเกณฑ์ไปทำเส้นทางรถไฟสายมรณะอย่างมาก

ความสำเร็จของญี่ปุ่นในการเข้ารุกรานดินแดนต่าง ๆ นั้นยิ่งใหญ่มากกว่าที่ญี่ปุ่นคิดว่าจะได้มาโดยอาศัยการเจรจาต่อรอง ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลที่โตเกียวจึงพิจารณาแก้ไขโครงการของญี่ปุ่นเสียใหม่ เพื่อจะได้รวมดินแดนยึดครองอื่น ๆ ในอนาคตให้มากขึ้นกว่าที่ญี่ปุ่นได้คาดการณ์ไว้เมื่อเริ่มแรก ได้มีการบรรจุเกาะต่าง ๆ ทางตอนกลางของมหาสมุทรแปซิฟิกเพิ่มขึ้นในรายการด้วยความหวังที่จะป้องกันทัพเรืออเมริกันไม่ให้สร้างฐานทัพเรือใกล้เอเชีย ในพม่า ญี่ปุ่นเริ่มสะสมกำลังเพื่อเข้าโจมตีอินเดีย แต่ต้องล้มเลิกแผนการดั้งเดิมที่จะเคลื่อนไหวทางทะเล ส่วนหนึ่งเพราะได้รับความยุ่งยากจากกองทัพชาติอินเดีย ซึ่งได้เกณฑ์ไพร่พลในมลายูและ

---

* นายปรีดีไม่ได้ลาออกจากตำแหน่ง ร.ม.ต. คลัง เมื่อหลวงพิบูลสงครามยอมจำนนต่อญี่ปุ่น แต่ออกจากตำแหน่งเมื่อมีการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่ (หมายเหตุของผู้แปล)

ได้ปฏิเสธที่จะเคลื่อนไหวโดยปราศจากการให้คำรับรองที่แจ้งชัดว่า อินเดียจะได้รับเอกราชในอนาคตอย่างแน่นอน

เมื่อเผชิญปัญหานี้ ฝ่ายพันธมิตรครั้งแรกไม่มีแผนงานที่ประสานกัน ในฤดูแล้งปี ค.ศ. 1942--ค.ศ. 1943 ความพยายามของอังกฤษที่จะเข้ายึดแคว้นยะไข่ตอนเหนือต้องล้มเหลวอย่างย่อยยับ ฝ่ายอเมริกันซึ่งห่วงใยที่จะบรรเทาความบีบคั้นที่เมืองจุงกิง ได้ทุ่มเทกำลังเพื่อจะเปิดเส้นทางบกไปสู่จีนอีกครั้ง และมีความมุ่งหมายที่จะรักษาเมืองมยิทคยิน อังกฤษในตอนแรกก็ยังไม่แน่ใจความคิดที่จะรุกรานเข้าไปทางภาคเหนือของพม่า แต่ในที่สุดก็ได้ยอมตกลงในแผนการ ครั้นแล้วอเมริกันจึงได้เริ่มก่อสร้างเส้นทางเลโดอย่างรีบเร่ง และในขณะเดียวกันก็ได้จัดส่งวัสดุต่าง ๆ แก่รัฐบาลที่เมืองจุงกิง โดยส่งทางเครื่องบินข้ามเทือกเขาหิมาลัย และเป็นการจัดส่งให้ทั้งรูปแบบของการให้และทั้งในรูปแบบของการให้ยืมหรือให้เช่า

ขณะเดียวกัน ทางภาคพื้นแปซิฟิก การขยายแนวรุกไปข้างหน้าอย่างรีบด่วนมากเกินไป ได้สร้างความยุ่งยากให้แก่ญี่ปุ่น ในการสู้รบที่หมู่เกาะมิดเวในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1942 ทัพเรืออเมริกันได้จมเรือบรรทุกเครื่องบินของญี่ปุ่น 4 ลำ ที่มาในขบวนทัพเรือญี่ปุ่นที่มีกำลังมากกว่าและบีบบังคับให้ทัพเรือญี่ปุ่นต้องหนีไป ปฏิบัติการของกองทัพเรืออเมริกันครั้งนี้ถือเป็นการหันเหทิศทางการรบในภาคพื้นแปซิฟิก[1] ติดตามด้วยการรุกโต้ตอบอย่างจำกัดขอบเขตทางภาคเหนือของเกาะนิวกินีและหมู่เกาะโซโลมอน ในปี ค.ศ. 1943 ฝ่ายพันธมิตรได้ตระเตรียมการรุกโต้ตอบขนานใหญ่ในแถบภาคพื้นแปซิฟิก โดยยึดญี่ปุ่นเป็นจุดหมายขั้นสุดท้าย มีการจัดแผนประสานงานกันขึ้นเพื่อการสู้รบในพม่า โดยมุ่งจะใช้กำลังทหารของนายพลสติลเวลล์ที่เมืองมยิทคยิน และใช้กำลังหนุนของกองทัพพันธมิตรที่ได้จัดตั้งขึ้นในประเทศอินเดียข้ามแม่น้ำชินด์วินจากเมืองมณีปุระ

เมื่อเผชิญการข่มขู่เช่นนี้ ญี่ปุ่นจึงเริ่มเสียความเชื่อมั่นตนเอง ญี่ปุ่นได้ตกลงใจว่าจะต้องจัดทำทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อชนะใจประชาชาติของประเทศต่าง ๆ ที่ถูกยึดครอง และเกณฑ์ประเทศเหล่านั้นให้ต่อต้านการเข้าโจมตีของฝ่ายพันธมิตร วิธีการของญี่ปุ่นก็คือ จัดตั้งการปกครองแบบรัฐบาลหุ่นขึ้นโดยให้ดูเสมือนว่ามีเอกราช

---

[1] เกี่ยวกับเรื่องนี้ ให้ดู **The Campaigns of the Pacific War,** Washington, 1946. **Battle Report, Pacific War** จัดพิมพ์โดยกองทัพเรืออเมริกา และให้ดูประวัติศาสตร์การสงครามอย่างละเอียดภายใต้การควบคุมกำกับของนาย S.E. Morison.

ในวันที่ 1 สิงหาคม ค.ศ. 1943 พม่าก็ได้ "เอกราช" โดยมีนายกรัฐมนตรีคนก่อน คือ ดร. บา มอว์ เป็นประธานาธิบดีและได้ดำรงตำแหน่ง "อธิบดี" อันเป็นคำภาษาบาลีที่มีความหมายเทียบเท่ากับคำว่า "ผู้นำ" แต่ไม่มีการกล่าวถึงการฟื้นฟูรัฐธรรมนูญของปี ค.ศ. 1937 และอำนาจควบคุมที่แท้จริงไม่ว่าในเรื่องใดอยู่ในกำมือของ ดร. โกตาระ โอกาวา ซึ่งแต่ก่อนเคยเป็นรัฐมนตรีคนหนึ่งในคณะรัฐบาลที่โตเกียวและมาดำรงตำแหน่ง "ที่ปรึกษาสูงสุด" ให้แก่รัฐบาลพม่า ในฟิลิปปินส์ก็มีการจัดตั้งการปกครองในลักษณะเดียวกันเช่นนี้ เมื่อวันที่ 15 ตุลาคม ค.ศ 1943 ภายใต้การนำของ โฮเซ พี. ลอเรล

เพราะเหตุที่ฝ่ายพันธมิตรไม่แสดงทีท่าว่าจะคุกคามอินโดนีเซียในระยะแรก ๆ จึงทำให้การดำเนินงานของญี่ปุ่นที่นั่นเป็นไปอย่างเชื่องช้ามาก แต่ชาวอินโดนีเซียก็ได้รับคำสัญญาว่า จะให้มีส่วนร่วมในการปกครองด้วย และในเดือนกันยายน ค.ศ. 1943 มีการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาส่วนกลางขึ้นในชวา โดยมีซูการ์โนเป็นผู้นำ และมีโมอัมเมด ฮัตตาเป็นผู้ช่วย และยังมีการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาขึ้นอีกตามอำเภอและตามเมืองต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม ฐานะของซูการ์โนในการเป็นที่ปรึกษา มีน้อยกว่าการเป็นปากเป็นเสียงในการแปลความหมายและเสนอแนะนโยบายของญี่ปุ่นต่อประชาชนทั่วไป[1] ที่สิงคโปร์ก็มีการจัดตั้งสภาที่ปรึกษาของชาวมลายูขึ้นเช่นกัน

แต่การกระทำเหล่านี้เป็นเพียงการแสดงละคร จึงประสบความล้มเหลวที่จะบิดบังความไม่จริงใจต่อคำมั่นสัญญาและการโฆษณาชวนเชื่อของญี่ปุ่น ในบรรดาประเทศที่ถูกญี่ปุ่นเข้ายึดครอง พม่าได้รับความเสียหายมากที่สุดด้วยน้ำมือของญี่ปุ่น เมืองต่าง ๆ ในพม่าหลายเมืองถูกทำลายลงเป็นเถ้าถ่านจากการโจมตีทางอากาศของญี่ปุ่นหลายต่อหลายครั้ง ในระหว่างการเข้ารุกรานบ่อน้ำมันในพม่า เครื่องอุปกรณ์ในการทำเหมืองต่าง ๆ และการขนส่งทางน้ำถูกทำลายโดยกองทัพอังกฤษที่ล่าถอยเพื่อให้ไร้ประโยชน์แก่ฝ่ายศัตรู การโจมตีทางอากาศของฝ่ายพันธมิตรทำให้เส้นทางรถไฟสายต่าง ๆ ของพม่าใช้การไม่ได้ ญี่ปุ่นเข้าปล้นสะดมเครื่องยนต์กลไกของประเทศ เครื่องมือทางวิทยาศาสตร์ และแม้แต่เครื่องเรือน พม่าต้องสูญเสียตลาดการค้าภายนอกประเทศทั้งหมด การหยุดส่งข้าวเป็นสินค้าออก

---

[1] Dr. H.J. Van Mook, **The Stakes of Democracy in Southeast Asia**, (London, 1950) หน้า 151. หนังสือเล่มนี้มีบทหนึ่งที่กล่าวถึงวิธีปฏิบัติของญี่ปุ่นต่ออินโดนีเซียอย่างชัดเจน

อย่างเด็ดขาดก็เนื่องมาจากความล้มเหลวของญี่ปุ่นที่ไม่อาจนำการทำนาให้พ้นจากสภาพเป็นการผลิตเพียงเพื่อยังชีพเท่านั้นได้ ชาวพม่าทางใต้ได้รับความเสียหายจากการที่มีข้าวอย่างเหลือเฟือ ในขณะที่ชาวพม่าทางภาคเหนือต้องอดอยาก ส่วนพม่าตอนล่างเกือบจะไม่มีน้ำมันสำหรับประกอบอาหารโดยสิ้นเชิง เพราะน้ำมันเช่นนั้นต้องส่งมาจากเขตที่แห้งแล้งเท่านั้น

การที่ญี่ปุ่นไม่สามารถส่งข้าวพม่าเป็นสินค้าออก และสั่งสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคที่จำเป็นเข้ามาอย่างรีบด่วน ได้ทำให้เกิดความยากลำบากอย่างร้ายแรงและจะยิ่งทรุดหนักมากขึ้นอีก จากการเกิดสภาพเงินเฟ้อที่สับสนและไม่อาจควบคุมได้ อันเป็นผลจากนโยบายเกี่ยวกับเงินตราของญี่ปุ่นเอง พวกชาวนาสูญเสียโคกระบือที่จำเป็นแก่พวกเขาอย่างยิ่งไปเป็นจำนวนมากมาย จากการกะเกณฑ์ของทางกองทัพเพื่อเอาไปเป็นอาหาร และจากการเกิดโรคระบาดร้ายแรงชนิดหนึ่ง วิธีการป้องกันไข้มาเลเรียหยุดชะงัก และประชาชนต้องทนทุกข์ทรมานจากโรคภัยไข้เจ็บอย่างหนัก นอกจากนี้ยังมีโรคระบาดอื่น ๆ เกิดขึ้น เช่น โรคผีดาษ อหิวาตกโรค และกาฬโรค ซึ่งทำให้ญี่ปุ่นจำต้องหาวิธีป้องกันอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุนี้ในปี ค.ศ. 1944 บรรดาพวกหัวรุนแรงซึ่งได้เคยช่วยเหลือญี่ปุ่นเข้ารุกราน และอยู่ในตำแหน่งที่ควบคุมทางการเมือง จึงได้รวบรวมจัดตั้ง "สันนิบาตเสรีของประชาชนเพื่อต่อต้านพวกฟาสซิสต์" ขึ้นทั่วประเทศอย่างลับ ๆ และรอคอยโอกาสเหมาะที่จะออกมาปรากฏตัวอย่างเปิดเผยต่อสู้กับพวกที่เข้ามากดขี่

ในมลายู วิธีการปฏิบัติทางด้านสุขภาพอนามัยถูกละเลยเช่นเดียวกัน ทำให้การเจ็บไข้ด้วยโรคมาเลเรียและโรคภัยไข้เจ็บอื่น ๆ อีกหลายโรคเพิ่มมากขึ้น ติดตามมาด้วยอัตราการตายที่เพิ่มขึ้นอย่างสูง เหตุการณ์เหล่านี้เป็นที่น่าสังเกตอย่างยิ่ง เพราะการบริหารทางด้านสาธารณสุขของสิงคโปร์และมลายู ได้เจริญก้าวหน้ากว่าที่แห่งใดในทางเอเชีย ญี่ปุ่นได้เข้าปล้นสะดมอุปกรณ์และวัสดุต่าง ๆ ที่ทันสมัยของโรงพยาบาลทั้งหลาย โรงเรียนต่าง ๆ ก็ถูกปล้นสะดมและครูชาวพื้นเมืองบางคนถูกฆ่าตาย ความอดอยากและโรคขาดอาหารในเมืองต่าง ๆ เป็นสิ่งเลวร้ายเสียยิ่งกว่าในพม่า ตั้งแต่ก่อนสงครามมาแล้วที่มลายูต้องสั่งข้าวเข้ามาเป็นจำนวนถึงสองในสามของข้าวที่ใช้ในประเทศ และญี่ปุ่นก็ประสบความล้มเหลวที่จะสั่งข้าวจากแหล่งผลิตข้าวทั้งหลายที่ญี่ปุ่นได้ควบคุมเข้ามาให้เพียงพอ มีการขาดแคลนเครื่องอุปโภคบริโภคอย่างน่ากลัว และเกิดสภาพเงินเฟ้อเพราะไม่มีการควบคุมจำนวนธนบัตร

เช่นเดียวกัน เครื่องจักรอันใหญ่โตสำหรับขุดลอกในเหมืองแร่ดีบุกที่ชาวยุโรปดำเนินการอยู่ก็ถูกทำลาย หรือถูกทำให้ใช้การไม่ได้ระหว่างการล่าถอยของอังกฤษในปี ค.ศ. 1941—ค.ศ. 1942 และยังมีการทำลายอาคารบ้านเรือนและเครื่องจักรกลอย่างมากมายในเขตสวนยางทั้งหลาย

ดร. วัน มุค ได้สรุปผลเสียหายจากการปกครองที่ผิดพลาดของญี่ปุ่นในอินโดนีเซีย ในถ้อยแถลงซึ่งมีน้ำหนักและความสำนึกที่ไม่อาจจะปรับปรุงให้ดีกว่านั้นได้ว่า "บรรดาผู้ที่ได้รับทุกข์ทรมานมากที่สุดคือ สามัญชน เศรษฐกิจของญี่ปุ่นนั้นร้ายกาจมาก การบริหารของญี่ปุ่นก็เป็นสิ่งที่น่าขัน ประเทศได้ถูกแบ่งย่อยลงไปอีกจากระยะเริ่มแรกเป็น 3 ภาคที่เกือบจะไม่ได้ผลอะไร สองภาคแรก คือ ชวาและสุมาตรา อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของผู้บัญชาการทัพบก ส่วนภาคที่สาม คือ เกาะต่าง ๆ ที่เหลืออยู่ อยู่ภายใต้บังคับบัญชาของกองทัพเรือ แต่อาหารและสินค้าอื่น ๆ กลับขาดแคลน และแม้แต่การขนส่งระหว่างตำบลต่าง ๆ กับหมู่เกาะทั้งหลายก็ถูกสั่งห้าม เพื่อที่จะทำให้พวกกองทัพสามารถยึดเอาสิ่งของได้ง่ายเข้า ระบบการคลังประกอบด้วยการจัดตั้งโรงพิมพ์ธนบัตรหลายแห่ง แต่กลับได้ธนบัตรของรัฐบาลชนิดที่ไม่สวยงาม สภาพเงินเฟ้อเกิดขึ้นในอัตราส่วนที่สูงมาก การค้าและการผลิตสินค้าออกต้องหยุดชะงัก และเนื่องจากอินโดนีเซียถูกตัดขาดจากตลาดค้าทั้งหลายของโลกและของญี่ปุ่น กิจการเดินเรือที่ดำเนินไปภายใต้การโจมตีของเรือดำน้ำและอากาศยานของพันธมิตร จึงมักจะไปรับผลิตผลที่อินโดนีเซียต้องการจากทางอินโดจีน ซึ่งมีระยะทางใกล้บ้านกว่าเส้นทางอื่น ๆ ราวหนึ่งพันไมล์ อินโดนีเซียยังคงสนใจอยู่แต่เพียงน้ำมัน นิเกิล และสินแร่อลูมิเนียม ที่ดินหลายแห่งและโรงงานต่าง ๆ เสื่อมโทรมและปรักหักพัง ไร่ต่าง ๆ ถูกขจัดเพื่อที่จะเพิ่มเนื้อที่สำหรับปลูกพืชที่เป็นอาหาร เครื่องมือสื่อสารคมนาคมซึ่งชำรุดเสียหายก็ไม่ได้รับการซ่อมแซมต่อไป สินค้าเข้าต่าง ๆ ก็สูญหายไปหรือถูกกักตุนเอาไว้ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มกลายเป็นสิ่งที่เกือบจะหาใช้ไม่ได้ เหตุการณ์เหล่านี้หมายถึงการว่างงานสำหรับคนเป็นจำนวนนับแสน หมายถึงความยากจน ความขาดแคลนและความยากไร้สำหรับทุก ๆ คน เว้นแต่พวกบริวารญี่ปุ่นเพียงไม่กี่คนและพวกพ่อค้าตลาดมืดจำนวนหนึ่ง[1]

เกี่ยวกับทางด้านการรบแล้ว ปี ค.ศ. 1943 เป็นปีสำคัญในการจัดตั้งการวาง

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 154—5.

แผนการ และการพยายามดำเนินแผนการขั้นต่าง ๆ ของพันธมิตร บนเวทีภาคพื้นแปซิฟิกมีการจัดทำแผนการขึ้นเพื่อการโจมตีสองแนวมาบรรจบกันที่ตัวประเทศญี่ปุ่นเอง ฝ่ายพันธมิตรได้หาฐานทัพทางลัดแถวเกาะญี่ปุ่นซึ่งสามารถควบคุมทางอากาศได้ เส้นทางแนวแรก คือ ผ่านเกาะนิวกินีมายังหมู่เกาะฟิลิปปีน และจากนั้นก็มายังหมู่เกาะต่าง ๆ ทางภาคใต้ของญี่ปุ่น เส้นทางอีกแนวหนึ่ง คือ ผ่านหมู่เกาะต่าง ๆ กลางมหาสมุทรแปซิฟิกคือหมู่เกาะกิลเบอร์ต และหมู่เกาะมาร์แชลมายังที่มั่นของญี่ปุ่นในหมู่เกาะมาเรียนา เกาะต่าง ๆ ที่อยู่ในความควบคุมของทหารอเมริกันจะถูกใช้เป็นฐานทัพสำหรับกระจายการจู่โจมทิ้งระเบิดด้วยเครื่องบิน บี—20 ซึ่งการทิ้งระเบิดนี้จะรวมเมืองต่างๆของญี่ปุ่นเข้ามาไว้ในขอบเขตของการโจมตีด้วย

ในพม่า กองกำลังของนายพลวินเกตหน่วยเล็ก ๆ ที่ชื่อ กอง "ชินดิท" ซึ่งประกอบด้วยทหารอังกฤษ พม่า และทหารกูรข่า เคลื่อนทัพจากเมืองตันแฮบนฝั่งแม่น้ำชินด์วินข้ามมาก่อวินาศกรรมและทำลายเส้นทางรถไฟในเขตเมืองมัณฑะเล—มยิทคยิน เพื่อมาประสานกับกำลังรุกไล่ของกองทัพนายพลสติลเวลล์ที่จะมาจากทางเหนือ แต่การปฏิบัติงานนี้จำต้องถูกยกเลิกไปอย่างไม่คาดคิด ทำให้ความพยายามของกองกำลงชินดิทต้องเสียวัตถุประสงค์ส่วนใหญ่ไป ยกเว้นเรื่องการแสดงความกล้าหาญที่โอ่อ่า ณ ที่ประชุมแห่งเมืองควิเบคในเดือนกันยายน ค.ศ 1943 ได้มีการวางแผนขั้นใหญ่ต่อไปด้วยการจัดตั้งหน่วยบัญชาการของทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยมีนายพลเมาท์แบทเทนเป็นผู้บัญชาการสูงสุด และมีนายพลสติลเวลล์เป็นรองผู้บัญชาการ ได้มีการดำเนินการตามแผน "ปฏิบัติการเมืองหลวง" เอาพม่ากลับคืนมาโดยเริ่มจากทางภาคเหนือ ในปลายปีอังกฤษได้พยายามปฏิบัติการทางภาคเหนือของแคว้นยะไข่อีกเป็นครั้งที่สอง แต่ก็ต้องหยุดชะงักไปเพราะถูกญี่ปุ่นโจมตีโต้ตอบในตอนต้นปี ค.ศ. 1944

เวทีสงครามด้านจีนนั้นซบเซาเป็นส่วนใหญ่ในปี ค.ศ. 1943 อเมริกันได้พยายามอย่างหนักหลายครั้งหลายคราว ทั้งโดยทางการทูตและโดยการช่วยเหลือทางด้านกำลังทหารที่จะหนุนให้จีนคงการต่อต้านอยู่ต่อไป เนื่องจากถนนสายพม่าถูกปิด สิ่งต่าง ๆ ที่ส่งมาให้จึงจำต้องนำมาโดยทางเครื่องบินจากอินเดีย "เหนือเทือกเขาสูง" นักบินอเมริกันที่รับผิดชอบต่องานที่เสี่ยงอันตรายเช่นนี้ได้แสดงความกล้าหาญเหนือคำชมเชยใด ๆ แม้ว่าพวกเขาจะจัดการนำวัสดุต่าง ๆ จำนวนเพียงเล็กน้อยมาให้แก่ทางเมืองจุงกิง ซึ่งไม่เพียงพอสำหรับสนับสนุนการปฏิบัติงานของเจียงไคเช็คเพื่อต่อต้านญี่ปุ่นก็ตาม เจียงไคเช็คนั้นติดพันยุ่งอยู่กับการต่อ

สู้กับพวกคอมมิวนิสต์ในมณฑลเยนานมากกว่าที่จะมีนโยบายต่อต้านญี่ปุ่นอย่างแข็งขัน การกระทำอย่างหนึ่งเพื่อ "เป็นการส่งเสริมกำลังใจ" ในทางการทูต แต่ค่อนข้างจะล่าช้าเกินไปก็คือ การยอมยกเลิกสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของอังกฤษและสหรัฐอเมริกาในดินแดนจีน ตัวอย่างของสองประเทศดังกล่าวทำให้ประเทศยุโรปอื่น ๆ พลอยได้รับสิทธิเช่นเดียวกันไปด้วย

พอถึงต้นปี ค.ศ. 1944 ญี่ปุ่นจึงได้เริ่มตระหนักถึงขนาดความสำคัญของการตระเตรียมเพื่อการตอบโต้ของฝ่ายพันธมิตร ในตอนกลางภาคพื้นแปซิฟิกและเกาะนิวกินีระหว่างปีนั้น ญี่ปุ่นได้เพิ่มความพยายามอย่างเต็มที่ในการสกัดกั้นไม่ให้ฝ่ายพันธมิตรรุกไปข้างหน้า แต่ต้องล้มเหลว ทว่าในสมรภูมิด้านอื่น ๆ อีกสองแห่ง ญี่ปุ่นได้ปฏิบัติการโจมตีใหญ่เพื่อทำลายล้างแผนการของศัตรู ญี่ปุ่นบุกโจมตีทั้งในภาคเหนือและภาคใต้ของจีนอย่างหนัก เพื่อจะยับยั้งการบุกรุกที่นายพลสติลเวลล์กำลังพยายามชักชวนให้เจียงไคเช็คเริ่มดำเนินงานอย่างสุดกำลัง และเพื่อจะสามารถเข้าควบคุมเส้นทางรถไฟสายหลัก คือ สายไป่ปิ่ง—ฮันเค้า—กวางตุ้งที่เชื่อมโยงทางบกระหว่างเกาหลีและสิงคโปร์ไว้ให้ได้

การโจมตีของญี่ปุ่นเป็นสาเหตุให้นายพลสติลเวลล์ทะเลาะเบาะแว้งกับเจียงไคเช็คเกี่ยวกับการปฏิรูปกองทัพ ซึ่งนายพลสติลเวลล์เร่งรัดว่า จำเป็นต่อการเผชิญกับการข่มขู่และต่อต้านญี่ปุ่นให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น เจียงไคเช็คประท้วงไปทางกรุงวอชิงตัน และในท่ามกลางการรณรงค์ในพม่า "วินนิการ์ โจ" *ได้ถูกปลดออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการ ยิ่งเวลาผ่านพ้นไปก็ยิ่งปรากฏชัดเจนว่า ฝ่ายพันธมิตรจำต้องละเลยจีนในการที่ฝ่ายพันธมิตรจะเข้ามาจัดการทางยุทธศาสตร์เพื่อจะบดขยี้ญี่ปุ่น อย่างไรก็ตาม ในเดือนพฤศจิกายน เฮอร์ลี่ เอกอัครราชทูตสหรัฐอเมริกาที่เมืองจุงกิงได้พยายามจะให้มีการประนีประนอมระหว่างเจียงไคเช็คและพวกคอมมิวนิสต์ แต่ทว่าความพยายามนั้นค่อนข้างจะ "ผลีผลามและล้มเหลวลงโดยสิ้นเชิง"

สมรภูมิที่ญี่ปุ่นเปิดฉากการรุกด้านอื่น ๆ ในปี ค.ศ. 1944 ก็คือ ด้านพรมแดนพม่า—อินเดีย ในเดือนมีนาคม ญี่ปุ่นได้เริ่มเคลื่อนไหวอย่างน่าสะพึงกลัวเข้าสู่แคว้นมณีปุระและแคว้นอัสสัม การเคลื่อนไหวครั้งนี้ไม่ใช่ความพยายามที่จะยึด

---

* "Vinegar Joe" เป็นฉายาของนายพลสติลเวลล์ ผู้ซึ่งมีชื่อเต็มว่า Joe Stilwell (หมายเหตุของผู้แปล)

ครองอินเดียอย่างเต็มที่เนื่องจากเกิดขึ้นช้าไปถึงสองปี เพราะในขณะนั้นฝ่ายพันธมิตรกำลังสะสมกำลัง และญี่ปุ่นเองก็กำลังมีงานล้นมืออยู่ในภาคพื้นแปซิฟิก ไพ่ใบสำคัญของญี่ปุ่นที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในขั้นสุดท้าย ขึ้นอยู่กับชัยชนะของเยอรมัน แต่ในปี ค.ศ. 1944 นั้น เยอรมันกำลังจะแพ้สงคราม เพราะฉะนั้น การที่ญี่ปุ่นเคลื่อนไหวต่อต้านอินเดียจึงดำเนินไปเพียงเพื่อเลื่อนเวลาของการโจมตีโต้ตอบอันไม่อาจหลีกเลี่ยงได้จากภูมิภาคส่วนนั้นเท่านั้น

จุดหมายแห่งแรกของผู้เข้ารุกราน คือ เมืองอิมฟัล การยึดเมืองนี้ได้อาจจะช่วยค้ำจุนญี่ปุ่นในการที่จะใช้เป็นที่มั่นสำหรับการบุกเข้าแคว้นเบงกอล ญี่ปุ่นยังหวังอีกด้วยว่าจะตัดกองทัพของนายพลสติลเวลล์ออกให้อยู่โดดเดี่ยว เมื่อนายพลสติลเวลล์มุ่งเข้ามาทางภาคเหนือเพื่อจะรุกลงมาทางภาคใต้สู่เมืองมยิทคยีน และยังจะทำให้การปฏิบัติงานต่อไปของกองทัพชินดิทของนายพลวินเกทปราศจากผลอีกด้วย เมื่อการเข้าโจมตีได้เริ่มต้นขึ้น กำลังของนายพลสติลเวลล์ได้เคลื่อนเข้ามาสู่ลุ่มแม่น้ำฮูกวาง และกองทัพชินดิทที่มีพลังเข้มแข็งกว่าแต่ก่อนเพราะคราวนี้มีกำลังทางอากาศเข้าช่วยด้วย ได้พยายามที่จะตัดกำลังของญี่ปุ่นให้อ่อนลงเพื่อบุกก้าวหน้าต่อไป

สถานการณ์ชายแดนอินเดียอยู่ในขั้นวิกฤตเป็นเวลาหลายเดือน เพราะญี่ปุ่นปิดล้อมเมืองอิมฟัลและโจมตีเมืองโคหิมะ ด้วยความพยายามอย่างแรงกล้าที่จะไปให้ถึงชุมทางดิมาปุระบนเส้นทางรถไฟสายอัสสัม อันเป็นเส้นทางที่เสบียงอาหารและวัสดุต่าง ๆ ของกองทัพนายพลสติลเวลล์จำต้องผ่าน การสู้รบนั้นเป็นการนองเลือดโดยแท้จริง แต่พอปลายเดือนมิถุนายนก็สามารถสกัดกั้นญี่ปุ่นไว้ได้อย่างมั่นคงและเปิดเส้นทางระหว่างเมืองโคหิมะกับเมืองอิมฟัลได้

เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นการไหลกลับของกระแสน้ำ ภายในภาคเหนือของพม่า กลุ่มของนายพลสติลเวลล์พร้อมด้วยความร่วมมือกับกองทัพชินดิทได้รุกรบสู่เมืองมยิทคยีนอย่างฉกาจฉกรรจ์ และเข้าตีได้ในปลายเดือนสิงหาคม แต่นายพลวินเกทได้เสียชีวิตจากอุบัติเหตุทางอากาศตั้งแต่เริ่มการรณรงค์ระยะแรก และภายหลังการเข้ายึดเมืองมยิทคยีนได้แล้ว นายพลสติลเวลล์ก็ถูกปลดออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการ ถึงระยะนี้ การที่ญี่ปุ่นพ่ายแพ้ที่เมืองอิมฟัลก่อให้เกิดความหายนะ และกองทัพญี่ปุ่นได้ล่าถอยอย่างไม่เป็นระเบียบ ถูกกำลังของฝ่ายพันธมิตรติดตามอย่างกระชั้นชิด ต่อจากนั้น เมื่อฤดูหนาวย่างเข้ามาพร้อมกับการสิ้นสุดของฤดูฝนในเดือน

ตุลาคม การต่อสู้แถบยะไข่ครั้งที่สามจึงได้เริ่มขึ้นซึ่งได้กวาดล้างญี่ปุ่นออกไปจากแถบลุ่มแม่น้ำคาละดานและแถบแหลมมะยุ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1945 มีการยกพลขึ้นบกที่อัคยับและที่อื่น ๆ ตามชายฝั่งทะเลติดตามมา เพื่อที่จะสามารถจัดเตรียมสนามบินต่าง ๆ ที่สำคัญล่วงหน้าไว้ให้พร้อมสำหรับการประสานงานกับการรุกขึ้นมาโดยทางบกจากพม่าตอนล่าง

ในระหว่างนั้น ก็มีการปฏิบัติการขั้นเด็ดขาดเท่ากันในแนวรบด้านภาคพื้นแปซิฟิกสองแห่ง ทหารอเมริกันได้เริ่มเข้าโจมตีเกาะไซปันในหมู่เกาะมาเรียนาเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน และในชั่วระยะสามสัปดาห์ก็เข้าครอบครองเกาะนั้นได้อย่างสมบูรณ์ ติดตามมาด้วยการปลดปล่อยเกาะกวมให้เป็นอิสระและได้ยึดครองเกาะติเนียน และในเดือนพฤศจิกายน ญี่ปุ่นจึงได้เริ่มรู้สึกถึงผลกระทบกระเทือนจากการโจมตีทิ้งระเบิดในระยะไกลจากหมู่เกาะมาเรียนา ยิ่งกว่านั้น การที่ฝ่ายพันธมิตรได้ชัยชนะในเกาะนิวกินีอย่างสมบูรณ์ ช่วยทำให้กองทัพอเมริกันสามารถยกพลขึ้นบกในหมู่เกาะฟิลิปปินได้ในวันที่ 17 ตุลาคม การโจมตีของฝ่ายพันธมิตรในสมรภูมิส่วนนี้เริ่มขึ้นในอ่าวเลเตในภาคกลางของหมู่เกาะฟิลิปปิน ซึ่งเป็นผลให้เกิดความเสียหายแก่กองทัพเรือของญี่ปุ่น เพราะญี่ปุ่นจำต้องเสี่ยงทำยุทธนาวีด้วยความพยายามอย่างยิ่งที่จะทำลายการเข้าโจมตีของฝ่ายพันธมิตรให้แตกกระจัดกระจายไป การรุกรบในยุทธนาวีครั้งใหญ่นี้เป็นการตัดสินชี้ขาด ดังนั้น ปฏิบัติการครั้งนี้จึงเป็นการตั้งมั่นครั้งสุดท้ายของกองทัพเรือญี่ปุ่นในสภาพที่ยังคงเป็นกองทัพอยู่

ในวันที่ 31 มกราคม ค.ศ. 1945 กำลังคุ้มกันหน่วยแรกจากเลโดข้ามมาทางภาคเหนือของพม่าก็ได้มาถึงเมืองวันติงตรงพรมแดนพม่า—จีน และผ่านไปตามเส้นทางถนนสายพม่าไปยังเมืองจุงกิง เปิดให้เส้นทางบกไปยังประเทศจีนใช้ได้ ภายหลังการพ่ายแพ้ที่เมืองมยิทคยิน ญี่ปุ่นได้ไปจัดตั้งกำลังทหารกันใหม่ที่เมืองพะโมและสามารถตั้งรับการโจมตีอยู่หลายสัปดาห์จนกระทั่งหน่วยรถถังที่ใช้ทหารจีนแต่นำโดยทหารเอมริกันได้เข้าถล่มตัวเมือง ต่อจากนั้นทหารอเมริกันที่ไปเสริมกำลังเป็นจำนวนมากขึ้นก็ได้พรั่งพรูเข้ามาสู่หน่วยที่รู้จักกันในนามว่า กองบัญชาการสมรภูมิภาคเหนือ กองพลใหญ่ของอังกฤษหนึ่งกองพลได้เคลื่อนทัพลงมาตามเส้นทางรถไฟ และหน่วยปฏิบัติการพิเศษของอเมริกันใช้เส้นทางที่ยากลำบากลงมาทางตะวันออกของแม่น้ำอิระวดี กำลังทหารหน่วยอื่น ๆ ก็ค้นหาเส้นทางในรัฐต่าง ๆ ทางภาคเหนือของแคว้นไทยใหญ่ และในที่สุดก็ได้มาถึงเมืองลาเฉียว ทหารญี่ปุ่น

ล่าถอยมายังภาคกลางของพม่าอย่างรวดเร็ว ณ ที่นั้นจะเกิดการสู้รบที่ชี้ขาดการแพ้ชนะอย่างเด็ดขาดขึ้นในปี ค.ศ. 1945

อย่างไรก็ตาม การต่อสู้ที่แท้จริงกลับไปเกิดขึ้นในเขตจากเทือกเขาของแคว้นมณีปุระและเขตชินด์วิน กองพลที่สิบสี่ของนายพลสลิมได้ดำเนินการรุกล่วงหน้าอย่างฉลาดหลักแหลมลงมาจากเขตชินด์วินจนถึงเมืองมัณฑะเลและเมคทิละในตอนต้นปี ตีเมืองมัณฑะเลแตกในเดือนมีนาคม ต้นเดือนเมษายน เมื่ออเมริกันยกพลขึ้นบกที่เกาะโอกินาวาในหมู่เกาะลิวชิว และมีผลทำให้รัฐบาลของโคอิโซที่โตเกียวต้องหมดอำนาจลง กองทัพหลักของญี่ปุ่นในพม่าก็พ่ายแพ้อย่างหนักที่เมืองเมคทิละจนกระทั่งกองทัพเริ่มแตกไม่เป็นขบวน บางส่วนสลายตัวไปในเทือกเขารัฐไทยใหญ่ด้านตะวันออก ส่วนอื่น ๆ ก็พยายามหลบหนีลงมาทางใต้ตรงข้ามแม่น้ำสะโตง กองพลที่ยี่สิบแปดของญี่ปุ่นในแคว้นยะไข่ได้เริ่มเคลื่อนทัพออกอย่างรีบเร่งโดยใช้ช่องทางแอนและตองยับ

ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อนี่เอง กองทัพแห่งชาติพม่าซึ่งญี่ปุ่นช่วยจัดตั้งและฝึกหัดให้ภายใต้การบังคับบัญชา ออง ซาน ก็กลับไปเข้ากับฝ่ายพันธมิตร ผู้นำพม่าในกองทัพนี้ได้ดำเนินการเจรจากับนายพลเรือเมาท์แบทเทนอย่างเป็นความลับมานานแล้ว และการกลับใจของกองทัพแห่งชาติพม่านี้ช่วยให้ฝ่ายพันธมิตรบุกลงมาทางตอนใต้ลุ่มแม่น้ำอิระวดีและสะโตงได้อย่างรวดเร็ว เป็นการเคลื่อนทัพที่ได้ตระเตรียมแผนการไว้อย่างระมัดระวังและอย่างชำนาญ

ครั้นถึงตอนนี้ การรุกไปข้างหน้าดำเนินไปอย่างเร่งรีบ เป้าหมายของนายพลเรือเมาท์แบทเทนตลอดเวลามานี้ก็คือ การเข้ายึดเมืองย่างกุ้งให้ได้ก่อนเริ่มฤดูฝน และนายพลเรือเมาท์แบทเทนก็ได้บรรลุเป้าหมายนั้น ก่อนที่กองทัพญี่ปุ่นในแคว้นยะไข่จะถอนออกมาจากช่องทางตรงข้ามแม่น้ำโยมะ นายพลเมาท์แบทเทนก็ยึดเมืองแปรได้ เท่ากับปิดเส้นทางหนีที่สำคัญของญี่ปุ่น ในวันที่ 1 พฤษภาคมก็เข้ายึดเมืองหงสาวดีได้ และในวันต่อมาก็เข้าเมืองย่างกุ้งได้ การรุกล่วงหน้าเป็นไปอย่างรวดเร็วจนกระทั่งทำให้ไม่จำเป็นต้องใช้แผนการโจมตีเมืองย่างกุ้งทางทะเล เมื่อกองหน้าของอังกฤษมาถึงเมืองย่างกุ้ง ญี่ปุ่นได้ถอนทหารออกไปจากเมืองหมดแล้ว

ยังมีการปฏิบัติการที่สำคัญที่จำเป็นจะต้องต่อสู้กันอีกครั้งหนึ่งเท่านั้น นั่นคือ "การรบขั้นแตกหัก" กับทหารญี่ปุ่นประมาณ 10,000 คน ซึ่งนายพลโกบารวบรวมไพร่พลในเขตหงสาวดี–โยมะ จากบรรดาทหารที่ตกค้างอยู่ของกองทัพที่ล่าถอย

ออกไปจากแคว้นยะไข่ และกำลังทหารหน่วยอื่น ๆ ทางฝั่งตะวันตกของถนนสายแปร–ย่างกุ้ง การสู้รบนั้นเกิดขึ้นในครึ่งหลังของเดือนกรกฎาคม ขณะที่บรรดาประเทศมหาอำนาจฝ่ายพันธมิตรกำลังประชุมกันอยู่ ณ เมืองปอตสดัม เพื่อที่จะร่างคำตอบขั้นสุดท้ายต่อคำร้องขอสันติภาพที่นายพลเรือซูซูกิ กันตะโร นายกรัฐมนตรีคนใหม่ของญี่ปุ่นได้ยื่นเสนอมาให้ตั้งแต่เดือนพฤษภาคมของปีก่อน หลังจากนั้นจึงเป็นเพียงเรื่องของการกำจัดการต่อต้านของกองทัพทั้งหลายของญี่ปุ่นที่เข้าไปประจำการอยู่ตามเมืองต่าง ๆ และขับไล่กองทัพเหล่านั้นให้ออกไปสู่ประเทศไทย

ไพ่ใบสำคัญที่ญี่ปุ่นมีอยู่ได้ล้มเหลวลง เพราะในเดือนพฤษภาคมนั้นเยอรมนีได้ยอมแพ้สงคราม ทหารอเมริกันกำลังเตรียมการที่จะเข้าบุกประเทศญี่ปุ่น ทหารญี่ปุ่นจำนวนหนึ่งล้านคนในแมนจูเรียกำลังรอคอยประเทศรุสเซียประกาศสงคราม กองทัพของนายพลเรือเมาท์แบทเทน ก็กำลังเตรียมการยกพลขึ้นบกในมลายูและสุมาตรา วันที่ 26 กรกฎาคม ณ ที่ประชุมปอตสดัม ฝ่ายพันธมิตรได้จัดพิมพ์เงื่อนไขการยอมแพ้ของญี่ปุ่น เมื่อไม่ได้รับคำตอบจากญี่ปุ่น จึงทิ้งระเบิดปรมาณูลูกแรกลงที่เมืองฮิโรชิมาในวันที่ 6 สิงหาคม หลังจากนั้นสองวันรุสเซียจึงประกาศสงครามต่อญี่ปุ่น และวันที่ 9 สิงหาคม ก็มีการทิ้งระเบิดปรมาณูที่เมืองนางาซากิอีก ในวันรุ่งขึ้น ญี่ปุ่นจึงได้ยินยอมรับเงื่อนไขในการยอมแพ้

บทที่ 49

หลังสงคราม ค.ศ. 1949—ค.ศ. 1950

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่สองนั้น เป็นดินแดนที่ประชาชนส่วนใหญ่ทางโลกตะวันตกรู้จักกันน้อยมาก เป็นเขตที่ถูกประเทศอินเดียและจีนบดบังโดยสิ้นเชิง การใช้ชื่อเรียกต่าง ๆ อย่างเช่นอินเดียไกล หรืออินโดจีนเพื่อพรรณนาลักษณะแผ่นดินใหญ่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และแม้แต่เรียกเกาะแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ว่าอินโดนีเซีย หรือกลุ่มเกาะอินเดีย ก็เป็นการบิดเบือนลักษณะและลดความสำคัญของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ขณะนี้ สิ่งเหล่านั้นก็ได้เปลี่ยนแปลงไปแล้วภายในระยะเวลาอันสั้น จุดสนใจพุ่งมาอยู่ที่ภูมิประเทศที่ไม่ค่อยคุ้นเคย เหล่าโฆษกทั้งหลายต่างพยายามจะจดจำชื่อแปลก ๆ และมีเสียงเหมือนดนตรีให้ได้ พม่าซึ่งเป็นสมรภูมิบนบกที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในการรบกับฝ่ายญี่ปุ่น ปรากฏเป็นข่าวอยู่หน้าแรก และในจดหมายที่ส่งถึงบ้านจำนวนนับไม่ถ้วน ครอบครัวของชาวออสเตรเลีย อังกฤษ และฮอลันดา หลายพันครอบครัวต่างสูญเสียญาติพี่น้องที่ตกเป็นกรรมกรทำงานดังทาสอยู่บน "เส้นทางรถไฟสายมรณะ" ระหว่างเขตแดนพม่า—ไทย และก็ยังมีผู้คนในดินแดนอันกว้างใหญ่ในโลกนี้อีก รวมทั้งอเมริกาและแอฟริกา ต้องทุกข์ทรมานเพราะสูญเสียญาติมิตรในสงคราม ด้วยเหตุนี้ โลกในระยะหลังสงครามจึงได้รู้จักเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างที่ไม่เคยเป็นมาก่อน และถ้าหากการสรุปทั่วไปเช่นนี้จะไม่สู้ถูกต้องนักในกรณีของเนเธอร์แลนด์ซึ่งมีเงินสะสมของประเทศจำนวนมากมายลงทุนไว้ในอินโดนีเซีย หรือกรณีของฝรั่งเศสซึ่งเห็นว่าจักรวรรดิอินโดจีนสำคัญต่อการดำรงรักษาฐานะของประเทศฝรั่งเศสในโลก ความจริงก็เนื่องจากประเทศทั้งสองนั้นสนใจอยู่แต่เฉพาะประเทศในความยึดครองของตนเท่านั้น

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับประชากรของดินแดนที่ถูกยึดครองนั้น ประสบการณ์ภายใต้การปกครองของญี่ปุ่น ได้ช่วยเป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญให้เกิดขบวนการชาตินิยมขึ้น ยิ่งกว่านั้น ประชากรของชาติต่าง ๆ แถบนี้ยังได้เห็นกองทัพยุโรปพ่ายแพ้ต่อชาวเอเชียอย่างรวดเร็ว และในระยะแรกนั้น เป็นชัยชนะที่เหลือล้นจนเกือบจะไม่น่าเชื่อ และถึงแม้ว่าชัยชนะของชาวเอเชียจะเกิดการกดขี่อย่างชั่วช้าชนิดที่ชาว

ยุโรปไม่เคยปฏิบัติ พร้อมทั้งเกิดการปลันสะดม และความอดอยากแทนที่จะ "ร่วมวงศ์ไพบูลย์" ดังที่ได้โฆษณาไว้มากก็ตาม ยกเว้นมลายูแล้ว ก็ไม่ได้ทำให้ประชากรของชาติต่าง ๆ แถบนี้กระตือรือร้นที่จะฟื้นฟูการปกครองของชาวผิวขาวขึ้นใหม่ กลับช่วยเพิ่มความปรารถนาที่จะได้เอกราชมากขึ้นในอินโดนีเซีย พม่า และเวียดนาม ที่จริงในประเทศเหล่านี้ความรู้สึกทางด้านการเมืองมีสูงมากจนกระทั่งเกือบจะไม่สนใจในข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสภาวะเศรษฐกิจ เพราะแม้ว่าสภาพเศรษฐกิจอยู่ในฐานะหมดหวัง และน่าจะนำมาตรการทั้งหลายมาช่วยส่งเสริมการฟื้นฟูทางเศรษฐกิจก่อนสิ่งใดอื่น แต่ชาวอินโดนีเซีย พม่า และเวียดนาม ต่างตัดสินใจอย่างเดียวกัน คือ จะไม่มีวันปล่อยให้การค้าขายกับยุโรปดำเนินไปตามแบบเก่าอีก และพวกเขาเชื่อว่าการที่จะบรรลุผลสำเร็จตามเป้าหมายนั้น ก็โดยการได้เอกราชทางการเมืองเท่านั้น

ก. มลายู

กรณีของมลายูนั้น มีข้อยกเว้นในหลาย ๆ ด้าน ทว่าไม่ใช่ทุกอย่าง ก่อนหน้าสงคราม ชาวมลายูเป็นชนชาติที่มีความรู้สึกนึกคิดทางด้านการเมืองน้อยที่สุดในบรรดาประชากรของชาติต่าง ๆ ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การปกครองของอังกฤษเป็นไปอย่างเที่ยงธรรมและให้ความสว่างรอบรู้ และข้าราชการส่วนมากของอังกฤษก็ดูโน้มเอียงที่จะค่อย ๆ เห็นอกเห็นใจชาวมลายูยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตาม ระหว่างอยู่ใต้การยึดครองของญี่ปุ่น ความรู้สึกเรื่องชาตินิยมของชาวมลายูได้กลายเป็นความจริงขึ้นมา เป็นความรู้สึกต่อต้านชาวจีนอย่างเข้มแข็ง และการเรียกร้องเร่งเร้าให้ "มลายูเป็นของชาวมลายู" ก็แสดงถึงลักษณะเฉพาะของแต่ละรัฐ ความรู้สึกเรื่องชาตินิยมได้ปรากฏออกมาในรูปแบบที่ไม่น่ายินดีนัก ในทันทีที่มลายูปลดแอกจากความเป็นทาสของญี่ปุ่นนั้น ชาวมลายูเริ่มประหารชาวจีนทุกคนที่จะทำได้ตามที่ต่าง ๆ คณะบริหารที่เป็นทหารของอังกฤษซึ่งเข้าบริหารประเทศในระยะแรกจำต้องใช้วิธีการที่เข้มงวด เพื่อปราบปรามการระบาดของลัทธิบ้าคลั่งเหล่านี้

แต่สิ่งเหล่านี้ไม่ได้เป็นเพียงปัญหาที่เกิดขึ้นในเรื่องกฎหมายและความสงบเรียบร้อย ภายใต้การปกครองของญี่ปุ่น กำลังตำรวจของมลายูที่ต่อต้านกับพวกกองโจร มีศีลธรรมจรรยาและประสิทธิภาพเสื่อมถอยลงอย่างน่าสลดใจ อาวุธปืนนั้นอาจหามาได้อย่างง่ายดาย ทำให้สมาคมลับทั้งหลายของจีนเฟื่องฟูขึ้นมากมาย

ในชั่วระยะเวลาหนึ่งภายหลังที่อังกฤษกลับเข้ามาปกครอง เกิดมีอาชญากรรมชนิดรุนแรงระบาดขึ้นมากอย่างไม่มีสิ่งใดเท่าเทียม เบื้องหลังเหตุการณ์ต่าง ๆ เหล่านี้ บรรดาพวกหัวหน้าของกองทัพต่อต้านญี่ปุ่นของประชาชนชาวมลายูที่ใช้ชื่อย่อว่า เอม. พี. เอ. เจ. เอ. ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคอมมิวนิสต์ได้เรียกร้องขออำนาจอย่างแน่วแน่ และแม้ว่าในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1945 อังกฤษจะได้ยุบเลิกและได้จัดการปลดอาวุธพวกเขา และให้เงินรางวัลที่ได้ช่วยสู้รบในสงครามเป็นมูลค่า 350 เหรียญแก่แต่ละคนแล้วก็ตาม พวกหัวหน้าเหล่านั้นกลับไปใช้วิธีการหยุดงานเป็นอาวุธซึ่งพวกเขาใช้ได้ผลดียิ่งเมื่อปี ค.ศ. 1946 เพื่อเรียกร้องแสดงความไม่พอใจทั่วไป เพราะอาหารมีราคาสูงและขาดแคลน

ปัญหาเรื่องอาหารเป็นปัญหาที่ร้ายแรง มลายูต้องพึ่งพาข้าวจากภายนอก ซึ่งในตอนแรกจัดหามาไม่ได้ เนื่องจากการผลิตในประเทศพม่าและในประเทศที่ส่งข้าวเป็นสินค้าออกอื่น ๆ ตกต่ำ รัฐบาลได้พยายามเท่าที่จะทำได้ เพื่อช่วยกระตุ้นการเพาะปลูกตามท้องถิ่นทั้งโดยการให้เงินช่วย รับประกันราคาและขยายพื้นที่การชลประทาน กำหนดให้มีการบั่นส่วนอาหารขึ้น และข้าวในการบั่นส่วนจะขายในราคาที่ถูกกว่าราคาจริง แต่จำนวนข้าวต่อคนต่ำกว่าที่เป็นอยู่เมื่อก่อนสงครามมาก อย่างไรก็ตาม การผลิตของชาวพื้นเมืองได้เพิ่มขึ้น และเมื่อถึงปี ค.ศ. 1948 จึงอยู่ในระดับที่สูงกว่าก่อนสงคราม

ได้มีความพยายามอย่างมากที่จะทุ่มเทไปในเรื่องการบูรณะปรับปรุง ทำให้บริการทางด้านสาธารณสุขฟื้นตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้โรงพยาบาลต่าง ๆ ได้รับเครื่องไม้เครื่องมือใหม่อีก การสุขาภิบาลก็ได้รับการปรับปรุงดีขึ้น และวิธีการต่อต้านมาเลเรียก็ได้รับการแนะนำขึ้นมาใหม่ สิ่งเหล่านี้ได้บังเกิดผลในทันที อาทิเช่น ในปี ค.ศ. 1947 อัตราการตายของเด็กทารกอยู่ในเกณฑ์ที่ต่ำที่สุดเป็นประวัติการ โรงเรียนทั้งหลายต่างเปิดเรียนกันใหม่ มีนักเรียนแน่นมาก จนกระทั่งต้องจัดให้เรียนเป็นผลัด คือ โรงเรียนหนึ่งเข้าใช้อาคารเรียนในตอนเช้า และอีกโรงเรียนหนึ่งเข้าใช้ในตอนบ่าย การขาดแคลนครูสอนและอุปกรณ์จึงเป็นปัญหาที่น่ากลัวโดยแท้ ในปี ค.ศ. 1946 จำนวนเด็กที่เข้าโรงเรียนได้เพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าของจำนวนที่มีอยู่เมื่อก่อนสงคราม

ทั้งในกัวลาลัมเปอร์และในสิงคโปร์ กระทรวงศึกษาธิการได้ดำเนินนโยบายขยายการศึกษาอย่างแข็งขัน โดยมีจุดมุ่งหมายว่าจะสามารถจัดการศึกษาในระดับ

ประถมให้เด็กทุกคนเล่าเรียนโดยไม่ต้องเสียเงินในที่สุด การจัดกำหนดให้กลุ่มชนเชื้อชาติต่าง ๆ ภายในประเทศมีสัญชาติมลายูร่วมกันเป็นปัญหาเร่งด่วนที่สุดของยุคใหม่ เพราะถ้าปราศจากสิ่งนี้แล้วจะเห็นได้ว่า ความก้าวหน้าทางการเมืองที่จะนำไปสู่การปกครองตนเองไม่อาจจะเกิดขึ้นได้ และการให้ความสนใจเป็นพิเศษที่จะวางแนวนโยบายการศึกษาอาจจะเป็นวิธีที่ช่วยได้ ซึ่งหมายถึงการหาทางรวมโรงเรียนจีน อันเป็นฐานที่กำเนิดลัทธิชาตินิยมจีนและลัทธิคอมมิวนิสต์เช่นกันให้เข้ามาอยู่ในระบบการศึกษาทั่วไปได้ การดำเนินการอีกขั้นหนึ่งที่น่าสนใจก็คือ การกำหนดให้ใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาที่สองในโรงเรียนพื้นเมืองทั้งหมด ทั้งยังได้จัดทำแผนงานอันหนึ่งที่จะรวมวิทยาลัยแรฟเฟิลส์ กับวิทยาลัยการแพทย์พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 7 ตั้งขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยด้วย และในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1949 มหาวิทยาลัยแห่งมลายูก็เริ่มต้นภาคการศึกษาแรกได้

พลังที่ได้ทุ่มเทไปในการส่งเสริมการฟื้นฟูทางเศรษฐกิจก็มีมากเท่ากัน มีการดำเนินตามโครงการฟื้นฟูเพื่อจะทำให้ทางรถไฟและอ่าวทั้งหลายใช้การได้ใหม่อีกอย่างกว้างขวาง การฟื้นตัวของอุตสาหกรรมดีบุกและยางมีความสำคัญยิ่ง เหมืองของชาวจีนซึ่งส่วนใหญ่ใช้แรงงานกรรมกรกลับเริ่มทำงานใหม่ได้อย่างรวดเร็ว แต่เหมืองของชาวอังกฤษซึ่งมีจำนวนการผลิตถึงสองส่วนสามของการผลิตปรกติ ต้องพบกับปัญหาต่าง ๆ ที่ร้ายแรง เรือขุดแร่ของพวกเขาได้ถูกทำลายหรือถูกทำให้ใช้การไม่ได้ตั้งแต่ตอนต้นสงคราม ในระยะนี้เรือขุดแร่ลำหนึ่งมีราคาเกือบสี่เท่าของราคาเมื่อตอนก่อนสงคราม และต้องใช้เวลาสร้างถึง 2 ปี เงินชดเชยความเสียหายจากสงครามที่รัฐบาลช่วยเป็นเงินถึง 75 ล้านเหรียญ แต่ก็ต้องเสียเวลานานกว่าจะได้วัสดุต่าง ๆ มาใช้ซ่อมแซม เทียบกับการผลิตเมื่อตอนก่อนสงครามซึ่งมีถึง 80,651 ตัน แล้ว การผลิตแร่ใน ค.ศ. 1946 มีอยู่เพียง 8,432 ตัน แต่ในปีต่อมาก็ผลิตได้ 36,079 ตัน และพอถึงปี ค.ศ. 1950 จึงผลิตได้เกินสถิติของเมื่อก่อนสงคราม

อุตสาหกรรมยางฟื้นตัวได้รวดเร็วกว่า ญี่ปุ่นได้โค่นต้นยางไปเพียงร้อยละ $2\frac{1}{2}$ ของพื้นที่เพาะปลูกยางทั้งหมดที่มีอยู่ 3,302,000 เอเคอร์ ชาวมลายูซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่เหล่านี้อยู่ร้อยละ 40 สามารถเริ่มต้นการผลิตยางได้ในทันที อย่างไรก็ตาม ในสวนยางใหญ่ ๆ ของชาวยุโรปต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนมากในการจัดหาอาคารบ้านเรือนและเครื่องจักร และยังมีการขาดแคลนแรงงานกรรมกรอีกเป็นอย่างมาก ถึงกระนั้นก็ตาม พอถึงปี ค.ศ. 1948 การอุตสาหกรรมได้กลับคืนเข้าสู่สถานะ

เดียวกับก่อนหน้าสงคราม และกำลังจะล้ำหน้าเนื่องจากต้นยางให้ยางจำนวนสูงกว่ามาก รัฐบาลอังกฤษได้ให้เงินค่าชดเชยสงครามจำนวนมาก และถึงปี ค.ศ. 1950 ยางที่ส่งเป็นสินค้าออกมีราคาเป็นสามเท่าของเมื่อก่อนหน้าสงคราม พื้นที่ที่ใช้เพาะปลูกยางทั้งหมดมีถึง 3,359,251 เอเคอร์ และการผลิตได้เพิ่มสูงถึง 692,585 ตันเมื่อเทียบกับ 372,000 ตัน ในปี ค.ศ. 1938 เนื่องจากดีบุกและยางรวมกันแล้วเป็นจำนวนถึงร้อยละ 86 ของสินค้าออกของมลายู ดังนั้นเมื่อการผลิตของทั้งสองอย่างนั้นได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงเป็นลักษณะสำคัญมากที่สุดของการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจของมลายู ยิ่งกว่านั้นมลายูได้มีความสำคัญต่ออังกฤษมากกว่าแต่ก่อน จากการหาเงินเหรียญอเมริกันเข้าประเทศได้ การได้เงินเหรียญอเมริกันนั้นได้เพิ่มสูงขึ้นจาก 519 ล้านใน ค.ศ. 1948 มาเป็น 1,195 ล้าน ใน ค.ศ. 1950 แต่ก็ต้องจำไว้ด้วยว่าอัตราเพิ่มขึ้นนี้ส่วนมากเกิดจากการที่สินค้าทั้งสองอย่างมีราคาสูงขึ้น อันเป็นผลมาจากโครงการสะสมอาวุธของอเมริกา

ในระหว่างระยะการปฏิสังขรณ์ มีการจัดดำเนินงานอีกมากเพื่อที่จะขยายการผลิตน้ำมันที่ได้จากต้นน้ำมันปาล์ม เนื้อมะพร้าวแห้ง สับปะรด และใบชา ป่าไม้ก็มีส่วนเช่นกันในการช่วยฟื้นฟู มีความต้องการไม้ในท้องถิ่นอย่างมากเพื่อก่อสร้างอาคารบ้านเรือนใหม่ และเพื่อการซ่อมแซม ในขณะที่โครงการสร้างบ้านเรือนของอังกฤษหลังสงคราม ทำให้อังกฤษต้องทุ่มเทซื้อไม้เนื้อแข็งชนิดเบาของมลายู เอามาใช้แทนไม้เนื้ออ่อนจากเขตที่ขาดแคลนเงินเหรียญอเมริกัน

ก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่สองเป็นเวลานาน ที่บรรดาข้าราชการที่รู้จักรับผิดชอบได้ครุ่นคิดอยู่ในใจ เกี่ยวกับพัฒนาการทางด้านธรรมนูญการปกครองของมลายู ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1880 ข้าหลวงอังกฤษคือ เซอร์ เฟรเดอริก เวลด์ได้กล่าวไว้ในแนวนี้ว่า เรากำลังสอนประชาชนของมลายูให้ปกครองภายใต้แนวทางของเรา แต่ไม่ใช่เป็นการปกครองตัวเอง จากประสบการณ์ในการขับไล่การเข้ารุกรานของญี่ปุ่น การแบ่งการบริหารออกเป็นสิบหน่วยย่อยในประเทศเล็ก ๆ นี้ ได้แสดงให้เห็นว่าการจัดการดังกล่าวไม่มีประสิทธิภาพในระยะเกิดวิกฤติกาล ความหวังที่รัฐต่าง ๆ ที่เคยยอมรับความอารักขาของอังกฤษ อาจจะเข้ามาร่วมในสหพันธ์ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าเป็นภาพลวงตา ในสหพันธ์เองปัญหาว่าด้วยเรื่องการป้องกันอำนาจอธิปไตยของสุลต่านทั้งหลาย ในขณะที่พัฒนารัฐบาลกลางที่กัวลาลัมเปอร์ให้เข้มแข็ง ก่อให้เกิดความวิปริตผิดแผกไประหว่างภาคทฤษฎีกับการปฏิบัติ

หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ได้มีความพยายามต่าง ๆ ที่จะแก้ปัญหาอันยุ่งยากนี้ด้วยวิธี "การกระจายอำนาจ" แต่ความพยายามเหล่านั้นต้องเป็นโมฆะไป เนื่องจากตามความเป็นจริงในแง่การบริหารแล้ว เห็นว่าจำเป็นจะต้องจัดในรูปของสหภาพ ซึ่งจะช่วยลดความแตกร้าวและค่าใช้จ่ายในหน่วยบริหารที่แยกกันจำนวนมากมาย อย่างไรก็ตาม การจัดการเช่นว่านั้นอยู่นอกเหนือขอบเขตของการเมืองในภาคปฏิบัติ ลักษณะเฉพาะของแต่ละรัฐเข้มแข็งมาก หลังจากการอภิปรายโต้แย้งอย่างไม่รู้จักจบสิ้น ว่าด้วยปัญหาในทุก ๆ ด้าน ตลอดระยะสมัยที่ เซอร์ ลอเรนซ์ กิลล์เมิร์ดส์ ดำรงตำแหน่งข้าหลวงและผู้สำเร็จราชการระหว่าง ค.ศ.1920—ค.ศ.1927 ในปี ค.ศ. 1927 ก็ได้มีการจัดตั้งสภาแห่งสหพันธ์ขึ้นใหม่ เจ้าผู้ครองนครชาวมลายูทั้งหลาย ผู้ซึ่งไม่เคยได้มีส่วนร่วมในการอภิปรายต่าง ๆ ของสภา ต่างก็ถอนตัวออก อธิบดีกรมการแพทย์ อธิบดีกรมแรงงาน นายกเทศมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษา ฯ จึงต่างเข้ามาดำรงตำแหน่งสมาชิกสภาแทนที่ ทั้งยังมีการแต่งตั้งสมาชิกวิสามัญเพิ่มเติมเข้าไปอีก ดังนั้น สภาใหม่จึงมีสมาชิกอยู่ 13 คน และสมาชิกวิสามัญ 11 คน ในอนาคตร่างพระราชบัญญัติทุกฉบับที่ผ่านสภานี้ จะต้องได้รับการลงนามจากเจ้าผู้ครองนคร 4 คนเสียก่อนที่จะมาประกาศใช้บังคับ

แต่นี่ไม่ได้เป็นการกระจายอำนาจแต่ประการใด รูเบิร์ต อีเมอร์สัน กล่าวไว้ว่า[1] เมื่อข้าหลวงกิลล์เมิร์ดส์พ้นจากตำแหน่งไปแล้ว โครงการนั้นก็ "ถูกพับเก็บไว้ในช่องใส่ของ" เซอร์ ริชาร์ด วินสเตดท์ เขียนเอาไว้ว่า "ได้เงินมากมายเสียจนกระทั่งพวกเจ้าผู้ครองนครไม่รู้สึกที่จะกล่าววิพากษ์วิจารณ์"[2] อย่างไรก็ตาม การเกิดเศรษฐกิจตกต่ำครั้งใหญ่ได้ทำให้หลักการกระจายอำนาจกลับเป็นเรื่องที่ได้รับความสนใจขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ภายหลังการอภิปรายอย่างไม่รู้จักจบสิ้นต่อไปอีกหลายครั้งหลายคราวก็เป็นที่ตกลงกันในปี ค.ศ. 1936 ว่าตำแหน่งเลขาธิการของรัฐบาลเป็นอุปสรรคอันใหญ่หลวงต่อวิถีทางการดำเนินงาน ฉะนั้น จึงยกเลิกตำแหน่งนั้นเสียโดยก่อตั้งสำนักงานเลขาธิการแห่งสหพันธ์ขึ้นมาแทนที่ มีอำนาจรองมาจากที่ปรึกษาที่ประจำอยู่ในรัฐอารักขาทั้ง 4 หน้าที่ของเลขาธิการแห่งสหพันธ์เป็นงานทางด้านการติดต่อและทางด้านการประสานงาน ขณะที่กลไกของสหพันธ์นั้นในอนาคตจะใช้เฉพาะการอำนวยความสะดวกด้านการติดต่อในกิจการที่ทั้งสี่รัฐนั้นมีร่วมกัน การ

---

[1] Malaysia, หน้า 173.

[2] Malaya and Its History, หน้า 90.

ดำเนินงานเช่นนั้นไม่ได้เป็นการจัดการที่ดี เพราะแทนที่จะเป็นการรวมประเทศขณะที่จะให้มีการคุ้มครองผลประโยชน์ทั้งหลายของท้องถิ่นอย่างชอบธรรม กลับมีความโน้มเอียงที่จะสนับสนุนลักษณะเฉพาะของแต่ละรัฐ ด้วยการยอมเสียประโยชน์ที่มีร่วมกัน ยิ่งกว่านั้น การจัดดำเนินการแบบนี้ยังได้ละเลยความรู้สึกและผลประโยชน์ของ "พวกที่อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศ" ที่วิคเตอร์ เปอร์เซลล์ มีความข้องใจว่า สิ่งที่ได้ปฏิบัติกันไปราวกับ "ความจริงทางด้านการเมืองมีเพียงรัฐสุลต่าน และสนธิสัญญากับกษัตริย์" นั้น มีความถูกต้องอยู่มาก เช่นเดียวกับคำกล่าวหาของเขาที่ว่า "ชนชั้นปกครองมีจิตใจที่เป็นชาวมลายูโดยเฉพาะ"[1]

เทียบกับภูมิหลังดังกล่าว ควรต้องหันมาดูแผนการแมคไมเคิลที่วางไว้สำหรับการจัดตั้งสหภาพมลายูหลังสงครามบ้าง ในระหว่างสงคราม ผู้วางแผนการปฏิรูปตระหนักดีว่า สิ่งจำเป็นอย่างยิ่งก็คือ ส่งเสริมความรู้สึกว่ามีความมั่นคงและเป็นประชากรร่วมกัน เพื่อเตรียมตัวไว้ปกครองตนเองภายในจักรภพอังกฤษ ความมุ่งหมายของแผนการนี้เป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด แต่ในทางปฏิบัติ ได้ก่อให้ชาวมลายูเกิดความรู้สึกชาตินิยมขึ้นอย่างทันทีทันใด และอย่างไม่ได้คาดฝัน เหมือนกับในกรณีเมื่อกึ่งศตวรรษก่อน ที่พม่าต้อนรับคำประกาศแยกประเทศพม่าออกจากขอบข่ายของการปฏิรูปรัฐธรรมนูญอินเดียปี ค.ศ. 1921

ในสหภาพใหม่นี้ จัดให้รัฐมลายูทั้งเก้ารวมทั้งปีนังและมะละการวมเข้าด้วยกันเป็นรัฐในอารักขา สิงคโปร์ยังคงเป็นอาณานิคมอังกฤษที่แยกอยู่ต่างหาก สุลต่านในแต่ละรัฐยังคงอยู่ในราชบัลลังก์และตำแหน่งอื่น ๆ อีกเล็กน้อย สุลต่านจะเป็นประธานสภาที่ปรึกษามลายู ซึ่งส่วนใหญ่จะมีหน้าที่เฉพาะกรณีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับศาสนาอิสลาม นอกเหนือไปจากนั้นแล้ว อำนาจทั้งหมดจะอยู่ที่รัฐบาลกลางที่เมืองกัวลาลัมเปอร์ สภาทั้งหลายของแต่ละรัฐจะเกี่ยวข้องแต่เฉพาะเรื่องต่าง ๆ ที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ให้ทำ และในแต่ละกรณีจะมีที่ปรึกษาชาวอังกฤษนั่งเป็นประธาน แมคไมเคิลเดินทางมามลายูพร้อมด้วยอำนาจพิเศษ เพื่อสอบสวนการปฏิบัติตนของสุลต่านแต่ละองค์ในระหว่างญี่ปุ่นยึดครอง และมีอำนาจพิเศษที่จะตัดสินใจเข้ายึดบัลลังก์ตามความเหมาะสม ทว่าต่อมาเขาสามารถเจรจาทำข้อตกลงกับผู้ปกครองทั้งเก้าองค์นั้นได้ โดยที่ผู้ปกครองทั้งเก้าองค์ยอมโอนอำนาจอธิปไตยที่ชอบธรรมของตนให้แก่อังกฤษ

---

[1] The Chinese in Southeast Asia, หน้า 382.

แผนการข้ออื่น ๆ นั้น เกี่ยวข้องกับเรื่องการเป็นประชากรของสหภาพ ซึ่งต้องให้แก่ (ก) ผู้ที่ถือกำเนิดในอาณาเขตของสหภาพหรือในสิงคโปร์ทุกคน และ (ข) ผู้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศแล้วสิบปีจากระยะสิบห้าปีก่อน ส่วนผู้อพยพมาในภายหน้าจะได้รับสิทธิภายหลังจากมาอยู่แล้วเพียงห้าปี การเป็นประชากรนั้นหมายถึงความเสมอภาคในการมีสิทธิต่าง ๆ อย่างเต็มที่ รวมทั้งการมีสิทธิเข้ารับราชการด้วย และจะต้องไม่มีการกีดกันเชื้อชาติหรือศาสนา

สมุดปกขาวที่พิมพ์ออกมาเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. 1946 เพื่อชี้แจงแผนการเหล่านี้ ก่อให้เกิดความโกลาหลขึ้น มีการจัดตั้งองค์การสหมลายูแห่งชาติขึ้นโดยมีชื่อว่า ยู. เอม. เอน. โอ. ภายใต้นายกรัฐมนตรี ดาโต๊ะ ออนน์ บิน จาฟาร์ แห่งรัฐยะโฮร์ พร้อมกับมีสาขาอยู่ทุกหนทุกแห่ง องค์การนี้ได้ให้สัญญาว่าจะทำงานเพื่อ "ปัดเป่าความเสื่อมเสียร้ายแรงเรื่องกำจัดผิวให้หมดไป"[1] ชาวมลายูได้ไว้ทุกข์กันเป็นเวลาหนึ่งสัปดาห์ และขบวนการประชาชนที่ไม่ได้ร่วมมือด้วยถูกขู่เข็ญคุกคาม อย่างไรก็ตาม ในทางด้านปฏิบัติ ความพยายามเหล่านี้มีผลน้อยกว่ากลุ่มของอดีตข้าราชการพลเรือนชาวมลายูซึ่งมี เซอร์ แฟรงค์ สเวตเต็นแฮม ผู้เฒ่ารวมอยู่ด้วย กลุ่มนี้มุ่งใช้อิทธิพลกับรัฐบาลอังกฤษและสร้างมติมหาชนแทนชาวมลายู[2] จนเป็นผลให้มีการยกเลิกสนธิสัญญาต่าง ๆ รวมทั้งแผนการจัดตั้งสหภาพมลายูด้วย

ตอนนั้น รัฐบาลอังกฤษได้กระทำผิดด้วยการดำเนินงานไปไกลในทิศทางตรงกันข้าม ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1946 มีการจัดตั้งคณะกรรมการดำเนินงานขึ้น ประกอบด้วยผู้แทนจากฝ่ายบริหารและจาก ยู. เอม. เอน. โอ. เพื่อร่างข้อเสนอใหม่ ต่อมาจึงมีการจัดตั้งคณะกรรมการชุดที่ประกอบด้วยชาวจีนและชาวอินเดียขึ้นด้วยเช่นกัน แต่จัดตั้งขึ้นภายหลังที่รัฐบาลอังกฤษได้ให้คำอนุมัติโดยมีเงื่อนไขต่อข้อเสนอต่าง ๆ ของคณะกรรมการดำเนินงานไปแล้ว ในปี ค.ศ. 1947 จึงมีการร่างรัฐธรรมนูญฉบับแก้ไขใหม่ ตามพื้นฐานของคำแนะนำของทั้งสองฝ่าย มีการมอบอำนาจอธิปไตยตามกฎหมายคืนบรรดาสุลต่าน แต่สุลต่านจะต้องปกครองตามคำแนะนำของอังกฤษเช่นเดิม สิงคโปร์ยังคงรักษาฐานะที่แยกอยู่ต่างหาก แทนที่จะจัดตั้งเป็นสหภาพ รัฐทั้งเก้ารัฐรวมทั้งปีนังและมะละกาจะรวมมาจัดตั้งเป็นสหพันธ์

---

[1] วาทะของ Dato Onn Bin Jaafar's words อ้างโดย Purcell, เรื่องเดิม, หน้า 387.

[2] Winstedt, **Malaya and its History**, p. 140-7 อาจจะเปรียบเทียบได้กับของ Purcell, เรื่องเดิม, หน้า 383 ff. ในเรื่องนี้

อยู่ภายใต้อำนาจของข้าหลวงใหญ่ และสภาบริหารกับสภานิติบัญญัติ จะต้องมีสมาชิกวิสามัญที่เลือกมาจากชนเชื้อชาติต่าง ๆ ในประเทศเพิ่มเติมจากบรรดาสมาชิกสามัญของสภาบริหาร สภานิติบัญญัติจะต้องประกอบด้วยสมาชิกสามัญสิบห้าคน และสมาชิกวิสามัญหกสิบเอ็ดคน ในจำนวนนี้ ต้องเป็นชาวมลายูสามสิบเอ็ดคน และจำนวนที่เหลือก็เป็นชาวยุโรป จีน อินเดีย และพวกยูเรเชียน ครั้งแรกสมาชิกเหล่านี้จะได้รับการแต่งตั้งจากข้าหลวงใหญ่ไปพลางก่อน จนกว่าจะมีการเลือกตั้งโดยเร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้ รัฐบาลของสหพันธ์ได้รับอำนาจอย่างกว้างขวางในขณะที่รัฐบาลของรัฐต่าง ๆ มีอำนาจจำกัดตามส่วน

คุณสมบัติต่าง ๆ ที่จะได้เป็นประชากรของมลายู มีการกวดขันขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ผู้ที่จะมีคุณสมบัติเป็นประชากรของมลายูได้ด้วยตนเอง นอกจากชาวมลายูแล้วก็คือ ลูกหลานของชาวอินเดียและจีนขั้นที่สอง ที่อยู่ในบังคับอังกฤษที่เกิดบนแผ่นดินของสหพันธ์ ผู้อพยพเข้ามาอยู่ในประเทศจะแปลงสัญชาติได้ต่อเมื่อได้อยู่อาศัยมาแล้วอย่างน้อยสิบห้าปี ถ้าหากพวกเขามีความตั้งใจที่จะยึดมลายูเป็นที่อยู่อย่างถาวร

แม้แต่การยินยอมเช่นนี้ ชาวมลายูก็ได้คัดค้าน เพราะไม่มีมาตรการใดที่จะห้ามไม่ให้ผู้อพยพถือสัญชาติเดิมในขณะที่เปลี่ยนมาเป็นประชากรของมลายู ความจริงตามกฎหมายจีนแล้วชาวจีนแทบจะทิ้งสัญชาติเดิมของเขาไม่ได้ แต่รัฐบาลอังกฤษเชื่อมั่นว่า กฎหมายที่อนุญาตให้มีบุคคลสองสัญชาติจำเป็นมาก ถ้าหากเชื้อชาติทั้งสามจะต้องมาอยู่ในหน่วยทางการเมืองเดียวกัน ความยากลำบากประการสำคัญก็คือ สงครามโลกครั้งที่สองได้เร่งเร้าความรู้สึกชาตินิยมเพิ่มขึ้น แต่ชนชาติทั้งสามที่ได้อยู่ปะปนใกล้ชิดกันมากจนกระทั่งต้องมั่นใจว่าจะร่วมมือกันได้จึงจะรักษาความสุขต่าง ๆ ในชีวิตเอาไว้ได้ ถึงกระนั้นก็ตาม มีการจัดให้ชนชาติหนึ่งอยู่ในฐานะที่มีอภิสิทธิ์เป็นพิเศษ เพราะว่ารัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งมีผลใช้บังคับเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1948 ได้มอบหมายให้ข้าหลวงใหญ่รับผิดชอบเรื่องให้ความคุ้มครองรักษาฐานะพิเศษของชาวมลายู และดูจากกรณีแวดล้อมทั้งหมดแล้วจะเห็นว่าการจัดการในรูปอื่นกระทำได้ยาก

ในปีที่เริ่มตั้งสหพันธ์นั่นเอง ก็เป็นปีที่พวกคอมมิวนิสต์ก่อการจลาจลขึ้น พวกคอมมิวนิสต์ซึ่งมีจำนวนน้อยมาก และเป็นชาวจีนเกือบทั้งหมดต้องได้รับความผิดหวังในการพยายามจะยับยั้งการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจ และทำให้รัฐบาลไม่ได้รับ

ความไว้วางใจ เมื่อฝ่ายทหารได้ใช้มาตรการเด็ดขาดในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1946 จากนั้น พวกคอมมิวนิสต์จึงดำเนินงานใต้ดิน นอกเหนือไปจากคอยส่งเสริมให้มีการนัดหยุดงานกันแล้ว พวกนี้ก็ยังคอยเฝ้าดูการปรับปรุงทางด้านการเมืองด้วยความสนใจเป็นพิเศษ แสวงหาผลประโยชน์จากความไม่พึงพอใจของประชาชนไม่ว่าในเรื่องใดๆ

การที่ชาวจีนต่อต้านข้อเสนอจัดตั้งสหพันธ์ในปี ค.ศ. 1947 นั้น เปิดโอกาสให้พวกคอมมิวนิสต์มีอิทธิพลเพิ่มขึ้น มีสัญญาณบอกเหตุร้ายอยู่เป็นเวลาหลายเดือน และแล้วในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1948 ก็ได้เกิดความรุนแรงขึ้นทั่วไป เกษตรกรชาวยุโรปและชาวเหมืองแร่ดีบุกกับสมาชิกจีนของพรรคก๊กมินตั๋งถูกสังหาร การใช้รูปแบบของความหวาดกลัวนี้ก็เพื่อจะแผ้วถางทางไปสู่การจลาจล แผนการขั้นแรกคือยึดเอาเขตที่อยู่ใต้ความครอบครองของผู้ก่อการ และประกาศเป็นเขตคอมมิวนิสต์อิสระ จากนั้นก็ค่อย ๆ ขยายเขตไปจนหมดทั้งประเทศ จากเอกสารต่าง ๆ ที่ยึดได้นั้นบ่งไว้ว่า จะเอาวันที่ 3 สิงหาคม ค.ศ. 1948 เป็นวันประกาศตั้งสาธารณรัฐคอมมิวนิสต์แห่งมลายู

เมื่อรัฐบาลหายจากความตื่นตระหนกในตอนแรกได้เสียครั้งหนึ่งแล้ว วิธีการต่าง ๆ ของรัฐบาลที่จะจัดการกับการข่มขู่ จึงแสดงถึงพลังที่เข้มแข็งและการตัดสินใจที่เด็ดเดี่ยว แต่พวกคอมมิวนิสต์ก็ได้วางแผนไว้อย่างดี พวกคอมมิวนิสต์ได้แอบซ่อนอาวุธยุทธภัณฑ์จำนวนมากมายเอาไว้ และระบบการสืบความลับของพวกนี้นับว่าเป็นเลิศ พวกนี้กระจายกำลังกันเป็นกลุ่มเล็ก ๆ หลายกลุ่ม และใช้วิธีการเข้าโจมตีและรีบถอยหนีโดยที่สามารถโอบล้อมกำลังทัพที่ไม่เคยชินต่อการสู้รบในป่าทึบ และยังไม่สามารถจะพูดภาษาพื้นเมืองของชนบทได้อีกด้วย และชาวจีนที่เป็นปรปักษ์กับคอมมิวนิสต์ก็หวาดกลัวพวกผู้ก่อการร้ายมากเสียจนกระทั่งยอมจ่ายเงินค่าคุ้มครองให้เป็นจำนวนมาก

การเรียกเกณฑ์ตำรวจติดอาวุธชาวมลายูเป็นจำนวน 26,000 คน และฝึกซ้อมการสู้รบในป่าทึบอย่างเป็นระบบ เป็นวิธีหนึ่งในหลาย ๆ วิธีที่ค่อย ๆ ดึงสถานการณ์กลับมาอยู่ในความควบคุมเอาไว้ได้บ้างในกลางปี ค.ศ. 1949 แต่การจลาจลก็ไม่ได้สลายตัวไปเสียทีเดียว และการที่พวกก๊กมินตั๋งในจีนภาคเหนือพ่ายแพ้อย่างรวดเร็วเมื่อปี ค.ศ. 1948 และการพ่ายแพ้ตลอดภาคต่าง ๆ ที่เหลือของประเทศในปี ค.ศ. 1949 เสริมกำลังใจให้แก่ขบวนการคอมมิวนิสต์ในมลายูขึ้นใหม่

อย่างไรก็ตาม การจลาจลนี้เป็นเรื่องของคนจำนวนน้อยมาก มีไม่เกิน 7,000 คน และเอกสารทั้งหลายที่ยึดได้แสดงว่าพวกก่อการจลาจลประสบความล้มเหลว ไม่ได้รับการสนับสนุนของประชาชนอย่างเต็มใจ และถูกบีบบังคับให้ต้องเป็นฝ่ายรับ อีกด้านหนึ่ง ความหวังของรัฐบาลที่จะได้ชัยชนะภายในหนึ่งปีก็กลับไม่จริง พวกคอมมิวนิสต์ละทิ้งเขตที่ได้ตั้งรกรากเอาไว้แล้ว และเข้าไปอยู่ในป่าลึกยิ่งขึ้น จึงยังคงไม่ถูกปราบปรามหมดสิ้น แม้ในขณะที่กำลังเขียนอยู่นี้ และแม้ว่าจะมีการเสนอแผนการ บริกก์ ที่เข้าใจสถานการณ์ และแม้จะมีข้าหลวงใหญ่ นาย พลเซอร์ เจอรัลด์ เทมเปลอร์ เป็นผู้นำที่ช่วยสนับสนุนให้กำลังใจก็ตาม

ข. พม่า

ในตอนแรกชาวพม่าได้ปล่อยจิตใจตัวเองให้หวังว่า ความเป็นเอกราชแต่เพียงในนามที่ญี่ปุ่นได้ทำไว้ให้ ค.ศ. 1943 อาจจะกลายเป็นจริงขึ้นมา แต่ในไม่ช้าชาวพม่าก็ได้สลัดภาพลวงตาเช่นนั้นออกไป กลับแสดงความชื่นชมยินดีต่อการกลับมาของอังกฤษ แต่ในขณะที่ชาวพม่ายินดีที่ได้รับการปลดปล่อยจากทรราชญี่ปุ่น ประสบการณ์ในระหว่างถูกยึดครอง ทำให้พวกเขาไม่อาจอดทนต่อการปกครองของชาวต่างชาติไม่ว่าในรูปใด เมื่อสิ้นสุดสงคราม ออง ซาน ผู้บัญชาการกองทัพแห่งชาติพม่าได้กลายเป็นจุดรวมของความปรารถนาของพวกชาตินิยม ซึ่งมีวิธีการแสดงออกในองค์การการเมืองที่มีรากฐานกว้างขวาง เป็นที่รู้จักว่าในนามสันนิบาตเสรีภาพของประชาชนต่อต้านฟาสซิสต์ มีชื่อย่อว่า เอ. เอฟ. พี. เอฟ. แอล.

ออง ซาน พุ่งขึ้นมามีชื่อเสียงในฐานะที่เป็นผู้จัดการระดมนักศึกษาให้ประท้วงที่มหาวิทยาลัยย่างกุ้ง ในปี ค.ศ. 1936 หลังจากนั้นมาเขาก็กลายมาเป็นผู้นำของโดพามา เอเซียยวน (สมาคม "เราชาวพม่า") อันเป็นขบวนการนักศึกษาพม่าที่มีความคิดเห็นรุนแรง สมาชิกทั้งหลายของสมาคมใช้คำนำหน้าชื่อ ถะขิ่น (-"นาย") เป็นคำพม่าที่เทียบเท่ากับคำอินเดียว่า "ซาฮิบ" เท่ากับคำเรียกชื่อที่แสดงความเคารพของชาวยุโรป มีบางคนติดต่อกับพรรคคอมมิวนิสต์อินเดียและเผยแพร่ลัทธิมาร์คประปราย ในปี ค.ศ. 1940 มีพวกถะขิ่นประมาณ 30 คน รวมทั้ง ออง ซาน ได้ไปญี่ปุ่นตามคำเชิญของกงศุลญี่ปุ่นในย่างกุ้ง และเข้ารับการอบรมเกี่ยวกับบทบาทที่พวกเขาจะต้องทำเมื่อญี่ปุ่นบุกพม่า พวกนี้กลับมาพร้อมกับกองทัพญี่ปุ่น และเมื่อ ดร. บา มอว์ ได้เป็น "อธิบดี" ออง ซาน จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และน้องเขยของเขา คือ ทาน ทุน ก็ได้เป็นรัฐมนตรีว่าการขนส่งและ

พัสดุอยู่ในคณะรัฐมนตรีพม่า พวกเขาจึงอยู่ในฐานะที่ดีเลิศที่จะจัดตั้งฝ่ายปรปักษ์ต่อญี่ปุ่นในกองทัพแห่งชาติพม่า ขบวนการนี้ถูกปกปิดเป็นความลับแม้แต่กับตัว "อธิบดี" เอง ผู้ซึ่งได้วางแผนที่จะให้กองทัพปลีกตัวออกจากญี่ปุ่น เมื่ออังกฤษบุกเข้ามาตามลุ่มน้ำอิระวดี แล้วหลังจากนั้นก็จะดำรงรักษาความเป็นกลาง โดยมีความเชื่อในแง่ดีว่า เขาอาจจะใช้เป็นเครื่องมือต่อรองกับอังกฤษได้

ดร. บา มอว์ หนีมาประเทศไทยพร้อมกับทหารญี่ปุ่น ทิ้ง ออง ซาน และขบวนการ เอ. เอฟ. พี. เอฟ แอล. ซึ่งมีกำลังทางการเมืองเข้มแข็งมากที่สุดไว้ให้รัฐบาลทหารของอังกฤษจัดการเมื่อเข้ามายึดได้ หน้าที่ของรัฐบาลทหาร ซึ่งมีข้าราชการบริหารที่ได้ลี้ภัยไปอยู่อินเดียรวมอยู่ด้วยก็คือ รวบรวมบุคคลของหน่วยราชการต่าง ๆ ที่ได้คงอยู่ในพม่าระหว่างถูกยึดครอง และจัดตั้งการบริหารขึ้นอีกโดยอาศัยฐานเดิมให้เร็วที่สุดเท่าที่จะเร็วได้ การดำเนินงานนี้จัดทำไปจนปรากฏผลสำเร็จที่เห็นได้กระทั่งในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1945 มีการจัดตั้งรัฐบาลฝ่ายพลเรือนขึ้นใหม่อย่างเป็นทางการ การเปลี่ยนมาเป็นรัฐบาลพลเรือนนี้ กระทำไปก่อนจะมีมาตรการที่มีประสิทธิภาพในการปลดอาวุธของประชาชน เหตุการณ์ต่อๆ มาชี้ให้เห็นชัดเจนว่าเป็นการกระทำที่ไม่ฉลาดอย่างมาก

คำประกาศนโยบายของอังกฤษต่อพม่าในแถลงการณ์เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม ค.ศ. 1945 เป็นการย้ำความตั้งใจอีกครั้งที่จะให้การปกครองตนเองอย่างเต็มที่ภายในระบบจักรภพอังกฤษ แสดงถึงว่าอังกฤษจะปกครองโดยตรงด้วยความร่วมมือของพม่าเพียงชั่วคราว เพื่อที่จะได้ดำเนินมาตรการปฏิสังขรณ์ให้ประเทศกลับคืนสู่สภาพปรกติ อันอาจจะช่วยให้มีการจัดการเลือกตั้งทั่วไปขึ้นได้ต่อไป จากนั้นก็จะจัดตั้งรัฐธรรมนูญฉบับปี ค.ศ. 1937 ขึ้นใหม่ และชาวพม่าก็จะสามารถเริ่มการร่างรัฐธรรมนูญ โดยวางรากฐานการปกครองตนเองได้โดยอาจจะรวมอยู่ในพระราชบัญญัติจากรัฐสภาอังกฤษ และในขณะเดียวกันอาจจะมีการเจรจาว่าด้วยเรื่องสนธิสัญญาเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ที่จะยังคงอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐบาลอังกฤษภายหลังที่ได้ให้การปกครองตนเองแล้ว

อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่แรกมา ออง ซาน และพรรคของเขา มีจุดมุ่งหมายที่ต้องการได้เอกราชโดยสมบูรณ์ พวกเขาไม่สนใจการเข้าอยู่ในเครือจักรภพ เพราะไม่ไว้วางใจเจตนาของอังกฤษอย่างจริงจัง และกลัวว่าเมื่อผลประโยชน์ทางด้านธุรกิจของอังกฤษได้กลับคืนเข้าสู่สถานะเดิมในการเศรษฐกิจของชาติแล้ว เรื่องการ

ให้ปกครองตนเองก็อาจจะกลายเป็นภาพลวงตา ไม่ใช่ว่าพวกเขาจะไม่ได้ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องอาศัยความช่วยเหลือจากอังกฤษ อาศัยเงินทุนและผู้ชำนาญที่มีความรู้ แต่พวกเขาต้องการอยู่ในฐานะที่จะควบคุมสถานการณ์ได้อย่างมั่นคง ด้วยเหตุนี้ เมื่อข้าหลวงเริ่มจัดตั้งคณะรัฐมนตรีชุดแรกขึ้น และเสนอตำแหน่งให้แก่บุคคลชั้นหัวหน้า ๆ ของขบวนการ เอ. เอฟ. พี. แอล. พวกเขาจึงเรียกร้องที่นั่งส่วนใหญ่ และสิทธิของผู้แทนของพวกเขาที่จะต้องรับการแนะแนวทางจากสภาสูงสุดของพรรค ข้อเรียกร้องนี้ได้รับการปฏิเสธ และเพราะเหตุนั้นพวกเขาจึงทำตัวเป็นฝ่ายค้าน

ขณะที่พม่ากำลังก้าวไปสู่การฟื้นตัวนั้น มีความยุ่งยากนานาประการ ทำให้ต้องหยุดอยู่กับที่ มีการดำเนินการซ่อมแซมการขนส่งทางบกและทางรถไฟ และปรับปรุงอู่เรืออย่างมากเพื่อให้กลับสู่สภาพเดิม แต่วัสดุบรรเทาทุกข์ที่จำเป็นอย่างที่สุดนั้นก็ยากเหลือเกินกว่าจะได้มา และเมื่อรัฐบาลยกเลิกเงินตราของญี่ปุ่น พวกเกษตรกรทุกหนทุกแห่งต่างอยู่ในสภาพปราศจากเงินทุน ตำรวจมีอุปสรรคในการจัดหาอาวุธและการขนส่งให้เพียงพอ จึงเกิดสถานการณ์ที่ยุ่งเหยิงขึ้นขัดขวางการฟื้นตัวทางด้านเกษตรกรรมและการค้าขายตามท้องถิ่น พวกคอมมิวนิสต์เริ่มจะแข็งขันขึ้น และในไม่ช้า แทนที่รัฐบาลจะได้เน้นความสนใจทั้งหมดมั่นอยู่กับแผนการปรับปรุง รัฐบาลกลับถูกบังคับให้ต้องจัดการกับเรื่องทางการเมืองด้วย ทั้งความพยายามของข้าหลวง ดอร์มัน สมิท เพื่อที่จะสนับสนุนให้เกิดพรรคคู่แข่งของ เอ. เอฟ. พี. เอฟ. แอล. ไม่ได้ช่วยทำให้สถานการณ์ดีขึ้น

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1946 นายพล เซอร์ ฮิวเบิต รานซ์ผู้ซึ่งอยู่ในฐานะข้าหลวงทหารที่ได้รับความไว้วางใจและไมตรีจิตจากชาวพม่าเป็นส่วนใหญ่ ได้ดำรงตำแหน่งสืบแทนดอร์มัน สมิท และตระเตรียมที่จะใช้นโยบายสมานไมตรี ซึ่งเริ่มให้ผลที่ดีมาแล้วในอินเดีย และแม้ว่า ออง ซาน กับเพื่อน ๆ ของเขาจะได้สร้างสถานการณ์จลาจลขู่ขวัญที่รุนแรง อันมีผลกระทบกระเทือนต่อข้าราชการตำรวจและข้าราชการของรัฐบาลก็ตาม แต่พวกเขาก็เต็มใจที่จะเข้าเจรจากันฉันมิตรกับ เซอร์ ฮิวเบิต ผลการเจรจาก็คือ เซอร์ ฮิวเบิต ยอมรับข้อเรียกร้องที่จะมีสภาคณะรัฐมนตรีที่พวก เอ. เอฟ. พี. เอฟ. แอล. มีอำนาจครอบครอง และในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1946 ออง ซาน ก็ได้เป็นผู้นำของสภา

ปฏิบัติการอันแรกของพวก เอ.เอฟ.พี.เอฟ.แอล. เมื่อได้เข้ามามีอำนาจ ก็คือ กีดกันพวกคอมมิวนิสต์จากภาระต่าง ๆ โดย ออง ซาน เข้ารับผิดชอบการรักษากฎหมายและความเป็นระเบียบเรียบร้อย การบรรลุถึงสภาพที่มั่นคงทางเศรษฐกิจและการสร้างความไว้เนื้อเชื่อใจแก่ประชาชน และเขาพบว่าจุดมุ่งหมายประการเดียวของคอมมิวนิสต์ คือ การปฏิวัติ สิ่งนี้อาจจะทำให้อังกฤษพิจารณาข้อเรียกร้องต่าง ๆ ของเขาด้วยความเห็นอกเห็นใจมากยิ่งขึ้น ในเดือนมกราคม ปี ค.ศ. 1947 เมื่อ ออง ซาน ได้นำคณะผู้แทนชุดหนึ่งไปยังกรุงลอนดอน เพื่อปรึกษาหารือกับคณะรัฐบาลพรรคกรรมกรของแอทท์ลี การเจรจาตกลงสำเร็จอย่างง่ายดาย กำหนดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนเมษายนต่อมา และรัฐบาลอังกฤษยอมผูกพันตัวเองที่จะยอมรับคำตัดสินของผู้มีสิทธิเลือกตั้งชาวพม่าในเรื่องการปกครองตนเอง ในระหว่างนั้น รัฐมนตรีในคณะรัฐบาลพม่าจะได้รับมอบอำนาจให้ควบคุมกองทัพและงบประมาณ

การตกลงนี้ยุติธรรมและมีเหตุผล ได้เจรจากันอย่างสุจริตใจ แม้ว่าจะน้อยกว่าสิ่งที่ ออง ซาน ได้เรียกร้องในฐานะเป็นผู้นำของพวกปฏิวัติไปบ้าง แต่ความรับผิดชอบทำให้เขาเกิดความเข้าใจสถานการณ์ที่จะต้องปรับปรุงไปโดยเร็ว ทั้งออง ซาน ก็มีความประทับใจอย่างยิ่งต่อความจริงใจของรัฐบาลอังกฤษ ด้วยเหตุนี้ แม้ว่าสมาชิกสองคนในคณะผู้แทน คือ อู ซอว์อดีตนายกรัฐมนตรี ผู้เต็มไปด้วยความมักใหญ่ใฝ่สูง และ บา เซน ผู้เป็นเพียงนักกวนเมือง ปฏิเสธที่จะมีส่วนร่วมในการตกลงนั้น ออง ซาน ก็กลับมาประเทศพม่าและตกลงใจแน่วแน่ที่จะดำเนินงานตามข้อตกลงนั้น

งานเฉพาะหน้าของเขาไม่ใช่เรื่องง่าย ส่วนต่าง ๆ ยุ่งเหยิง ไม่อยู่ในความควบคุม และชนชาติที่ไม่ใช่ชาวพม่า คือ พวกกะเหรี่ยง ไทยใหญ่ คะฉีน และ ฉิ่น ต่างพร้อมที่จะต่อสู้มากกว่าที่จะมาอยู่ภายใต้ความควบคุมของพม่า อังกฤษได้เขียนเงื่อนไขลงไปในข้อตกลงที่จะคุ้มครองสิทธิต่าง ๆ ของชนชาติเหล่านี้ แต่ก็ไม่ได้เป็นที่แน่นอนนัก ในการเลือกตั้งเดือนเมษายน พวก เอ.เอฟ.พี.เอฟ.แอล.ได้รับชัยชนะอย่างท่วมท้น และ ออง ซาน ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องใช้นโยบายประนีประนอมกับชาวเขาเหล่านี้มากกว่าผู้นำชาวพม่าคนอื่น ๆ เขาอนุญาตให้ชาวเขาเหล่านี้เขียนเงื่อนไขของพวกเขาลงไปในรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ พวกกะเหรี่ยงเองนั้นยังมีความทรงจำสด ๆ ร้อน ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติอย่างทารุณโหดร้ายเมื่อครั้งตก

อยู่ในมือของกองทัพอิสระแห่งพม่า นับเป็นพวกเดียวที่ยังคงมีความรู้สึกไม่พึงพอใจ พวกเขายืนยันที่จะมีรัฐของพวกเขาเอง ไม่ได้พิจารณาความเป็นจริงว่าการที่คนส่วนใหญ่ในหมู่พวกเขาอาศัยอยู่ในเขตอิระวดีและตะนาวศรี โดยที่ไม่สามารถจะแยกตัวออกมาจากการปะปนกับชาวพม่าได้นั้น การแก้ปัญหาด้วยวิธีตั้งรัฐเฉพาะของตนเองจะก่อความยุ่งยากไม่มีที่สิ้นสุด และไม่ว่าในกรณีใดดูเป็นวิจารณญาณที่น่าคลางแคลงใจอยู่

นายพล ออง ซาน

ออง ซาน ได้ทำอย่างดีที่สุดที่จะตอบสนองข้อเรียกร้องข้อที่มีเหตุผลดีกว่านั้นของพวกกะเหรี่ยงด้วยความอดทนเยี่ยงรัฐบุรุษ และด้วยความเข้าอกเข้าใจและ

ถ้าหากเขาได้มีชีวิตอยู่ เขาจะประสบผลสำเร็จในการแก้ปัญหาอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ ณ วันที่ 19 กรกฎาคม ค.ศ. 1947 เขาและผู้ร่วมงานอีก 6 คนในคณะรัฐมนตรีถูกฆาตกรรมโดยผู้ร้ายที่รับจ้างจาก อู ซอว์ ผู้มีความมักใหญ่ใฝ่สูง กรณีดังกล่าวก่อให้เกิดความชะงักงันขึ้นอย่างฉับพลัน ซึ่งช่วยอธิบายการที่ชาวอังกฤษผู้รู้เรื่องราวดีทั้งหลายคลางแคลงใจในประสิทธิภาพของวิธีการที่จะเลือกมาใช้ดำเนินการกับความทะเยอทะยานของพวกชาตินิยมพม่า ในเวลานั้น ไม่มีชาวพม่าคนใดที่จะได้รับความสนับสนุนเป็นส่วนตัวมากเท่า หรือแสดงความสามารถในการเป็นผู้นำได้เหมือน ออง ซาน และพม่าขณะนั้นก็ต้องการผู้นำที่มีประสิทธิภาพเหนือสิ่งอื่นใด ความคิดเรื่องอำนาจอธิปไตยของปวงชนจะช่วยให้ความต้องการของปวงชนได้ผล นั้นยังผิดแผกไปจากสภาวะทางการเมืองของพม่าอย่างสิ้นเชิง ยิ่งกว่านั้น ยังมีเหตุผลพอที่จะเชื่อได้ว่า ออง ซาน ได้ตกลงใจที่จะจัดทำข้อตกลงอันอาจจะทำให้พม่าคงอยู่ในจักรภพอังกฤษ เมื่อไม่มี ออง ซาน ก็ไม่มีผู้นำคนใดที่มีอิทธิพลมากเพียงพอที่จะนำประเทศไปตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ได้เหลืออยู่ การโฆษณาชวนเชื่อของ เอ.เอฟ.พี.เอฟ.แอล. ยืนยันอย่างแรงกล้าเสมอว่าพม่าจะไม่ยอมรับสถานภาพอื่นใดที่น้อยกว่าการได้เอกราชอย่างสมบูรณ์

เซอร์ ฮิวเบิต รานซ์ แต่งตั้ง ถะขิ่น นุ รองประธานของ เอ.เอฟ.พี.เอฟ.แอล. เป็นผู้ดำเนินงานสืบแทน ออง ซาน ทันที ถะขิ่น นุ เป็นผู้ที่เคร่งศาสนาที่ไม่เคยใฝ่ฝันถึงตำแหน่งที่เขาได้ ถูกเรียกตัวให้เข้ามารับตำแหน่งนั้นในขณะนี้ เขาต้องรับงานที่ลำบากด้วยการที่จะต้องรวมพรรคของเขาให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และรักษาประเทศให้พ้นจากสภาพปั่นป่วนภายใต้การเป็นผู้นำของเขา สภาร่างรัฐธรรมนูญของพม่าได้ทำงานเสร็จสิ้นลง และในวันที่ 24 กันยายน ค.ศ. 1947 ก็ได้ลงมติผ่านกฎหมายรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ออกมาเป็นเอกฉันท์ การตัดสินใจของสภาร่างรัฐธรรมนูญเช่นนี้ก็เพื่อจะได้มีความเป็นเอกราชที่สมบูรณ์ และในกลางเดือนตุลาคม ถะขิ่น นุ ได้เดินทางไปกรุงลอนดอนเพื่อเจรจาถอนตัวออกจากจักรภพอังกฤษ ได้มีผลให้มีการลงนามในสนธิสัญญา เมื่อวันที่ 17 ตุลาคม ค.ศ. 1947 รับรองสาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่าในฐานะเป็นรัฐที่มีเอกราชโดยสมบูรณ์ในวันที่จะกำหนดขึ้นโดยรัฐสภา ต่อมาพระราชบัญญัติให้เอกราชแก่พม่าก็ได้ผ่านรัฐสภา และในวันที่ 4 มกราคม ค.ศ. 1948 เซอร์ ฮิวเบิต รานซ์ ก็ได้กระทำพิธีมอบอำนาจอย่างเป็นทางการให้แก่ประธานาธิบดีคนแรกของสาธารณรัฐ ซึ่งเป็นหัวหน้าชาวไทยใหญ่ สอพวา (เจ้าฟ้า) แห่งเมืองยองห้วย ชื่อ เจ้า ชเว เทียก

อังกฤษได้จัดทำข้อตกลงทางด้านการเงินที่ให้ประโยชน์กับพม่าอย่างมากและยังจัดให้คณะนายทหารเรือ ทหารบก และทหารอากาศ มาช่วยฝึกทางด้านกำลังทหาร ทางฝ่าย ถะขิ่น นุ ก็ได้สรุปข้อตกลงทางด้านการป้องกันประเทศให้กำลังทัพของอังกฤษมีสิทธิที่จะเข้าไปตามเมืองท่าต่าง ๆ และสนามบินทั้งหลายในประเทศพม่า เมื่อพม่าต้องการความช่วยเหลือ เพราะขณะที่ยังไม่มีการกำหนดเส้นแบ่งเขตแดนตรงพรมแดนยูนนาน ชาวพม่าทั้งหลายรู้สึกว่าการที่จะต้องรับผิดชอบอย่างเต็มที่ในเรื่องการป้องกันประเทศก่อนที่จะสร้างกำลังทัพให้เพียงพอนั้น เป็นการเสี่ยงที่ไม่จำเป็น

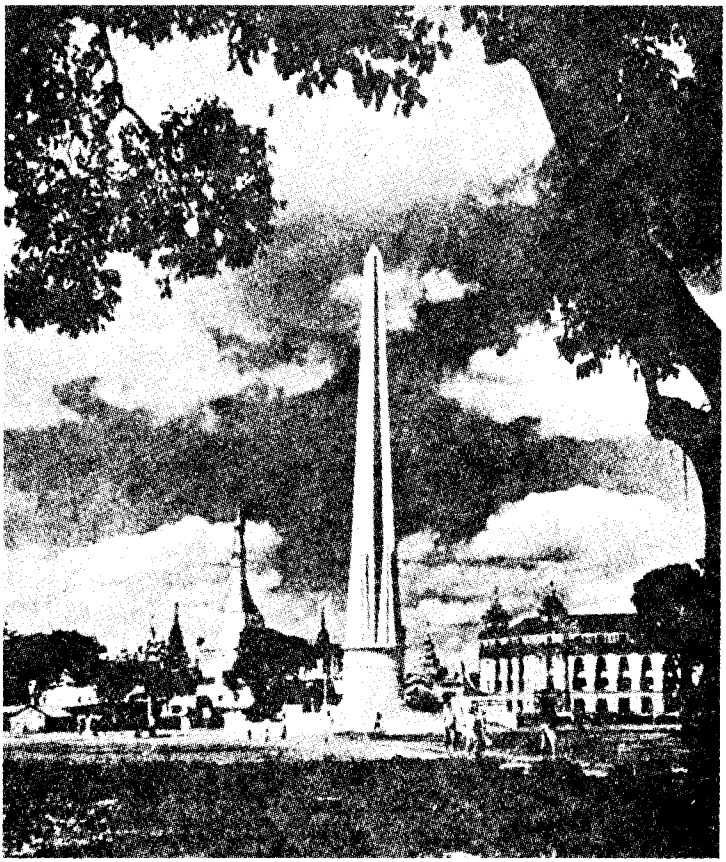

อนุสาวรีย์อิสรภาพที่ย่างกุ้ง

ข้อตกลง นุ–แอตลี ได้รับการคัดค้านอย่างรุนแรงทั้งจากพวกคอมมิวนิสต์และจากพวกหน่วยการเมืองที่ไม่ค่อยจะมีความรับผิดชอบ ซึ่งก่อกำเนิดขึ้นมาในขบวนการปฏิวัติ เอ. เอฟ. พี. เอฟ. แอล. และได้ก่อกวนความปั่นป่วนมากเกินกว่าที่จะระงับได้ ความยุ่งเหยิงกลายมาเป็นการจลาจล และรัฐบาลก็สูญเสียอำนาจควบคุมประเทศส่วนใหญ่ เมืองย่างกุ้งเองก็ถูกคุกคาม และเมื่อกองทหารจำนวนหนึ่งของพม่าเปลี่ยนไปเข้าข้างพวกกบฏ การป้องกันของพม่าจึงขึ้นอยู่กับพวกกะเหรี่ยง คะฉิ่น และฉิ่น ในกองทัพสถานการณ์ยิ่งเลวร้ายมากที่สุดเมื่อ อู ทินทัตซึ่งจัดได้ว่าเป็นคนที่มีความสามารถและมีประสบการณ์มากที่สุด ในคณะรัฐบาลถูกฆาตกรรมในเดือนกันยายน ค.ศ. 1948 และเมื่อ อู ทิน ทัต ถูกกำจัด การบัญชาหน้าที่การงานทั้งหลายส่วนใหญ่จึงถูกละทิ้งไว้ในกำมือของบรรดานักการเมืองซึ่งได้รับการฝึกหัดมาทางด้านเป็นผู้ก่อกวน มีคุณสมบัติในด้านการเป็นรัฐบุรุษแต่เพียงเล็กน้อย และมีความเขลาเป็นอย่างมากในด้านการบริหาร

กรณีที่สร้างปัญหามากที่สุดเกิดจากการทำผิดพลาด เกี่ยวกับปัญหาพวกกะเหรี่ยง ความพยายามที่จะปลดอาวุธพวกเขาเป็นเหตุให้พวกนี้ก่อการกบฏ และการลุกขึ้นต่อสู้ของพวกเขานั้นเป็นอันตรายมากเสียยิ่งกว่าการกบฏครั้งอื่น ๆ ด้วยเหตุนี้ ปี ค.ศ. 1949 จึงเป็นปีที่เลวร้ายปีหนึ่ง รัฐบาลมีอำนาจควบคุมเต็มที่เฉพาะในเมืองย่างกุ้งและบางส่วนในประเทศที่กระจัดกระจายอยู่เพียงเล็กน้อย การคมนาคมทางถนน รถไฟ และตามลำแม่น้ำถูกตัดขาด การส่งข้าวเป็นสินค้าออกมีจำนวนน้อยกว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนที่เคยส่งเมื่อก่อนเกิดสงคราม ทำให้ประเทศมีทีท่าว่าจะล้มละลาย

การหลีกเลี่ยงจากสภาพเช่นนั้นด้วยการใช้ระบบเผด็จการทหารอย่างที่ปฏิบัติกันทั่ว ๆ ไปนั้นไม่ใช่เป้าหมายของพม่า เนื่องจากเหตุผลง่าย ๆ ที่ว่ากำลังทหารของพม่าไม่พร้อมสำหรับจุดหมายเช่นนั้น มีความหวั่นเกรงกันว่าจีนคอมมิวนิสต์จะเข้าแทรกแซง แต่จีนคอมมิวนิสต์กำลังยุ่งอยู่กับปัญหาต่าง ๆ ของตัวเอง การแสดงแสนยานุภาพของกำลังทหารจีนในพม่าให้ได้ผลนั้นไม่ใช่เป็นเรื่องที่ง่ายเหมือนดังที่พวกชอบสร้างความตระหนกตกใจทั้งหลายมักจะแนะนำ ดังนั้น พม่าจึงถูกละทิ้งให้จัดการด้วยวิธีของตัวเองที่จะให้พ้นภัยพิบัติ ถะขิ่น นุ ได้ค่อย ๆ สร้างความไว้เนื้อเชื่อใจในคณะรัฐบาลโดยอาศัยความซื่อตรงที่เห็นได้ชัดเจน และความเสียสละทุ่มเทชีวิตจิตใจเพื่อการงานของเขา และเมื่อพวกคนหนุ่ม ๆ ของเขาได้

มีประสบการณ์และเริ่มใช้แนวที่มั่นคงกว่า การปกครองของพวกเขาจึงค่อย ๆ มีประสิทธิภาพมากขึ้น พอถึงปี ค.ศ. 1950 ทิศทางของวิกฤติการณ์ก็ถูกหันเหไป และนับจากนั้นมา แม้จะมีความยุ่งยากที่ร้ายแรงต่าง ๆ อยู่อีกก็ตาม แต่ก็ได้มีสิ่งแสดงถึงความเจริญก้าวหน้าตามที่มุ่งหวังไว้ในด้านต่าง ๆ หลายด้าน

ค. อินโดจีนของฝรั่งเศส

ในปี ค.ศ. 1945 ขณะที่ญี่ปุ่นกำลังใกล้จะพ่ายแพ้ ข้าราชการฝรั่งเศสเป็นจำนวนมากในอินโดจีนต่างหวังว่าจะอยู่ในฐานะที่จะได้รับความร่วมมือกับกำลังฝ่ายพันธมิตรทำการปลดปล่อยประเทศให้เป็นอิสระ อย่างไรก็ตาม ญี่ปุ่นกลับตัดหน้าการเคลื่อนไหวเช่นนี้ด้วยการทำการรัฐประหาร ในวันที่ 10 มีนาคม และยึดอำนาจควบคุมมาจากฝรั่งเศส ญี่ปุ่นประกาศข่าวทางวิทยุกระจายเสียงว่า อินโดจีนได้สิ้นสุดสภาพการเป็นอาณานิคมแล้ว จักรพรรดิ เบาได๋ แห่งอันหนำ และกษัตริย์ของประเทศกัมพูชากับกษัตริย์ของประเทศลาว จึงต่างประกาศเอกราช โฮจิมินห์ ผู้นำของสันนิบาตเวียดมินห์ ปฏิเสธที่จะยอมรับคำประกาศขององค์จักรพรรดิ และด้วยการได้มณฑลต่าง ๆ เจ็ดมณฑลในแคว้นตังเกี๋ยมาไว้ภายใต้อำนาจควบคุมของเขา พร้อมกับขบวนการต่อต้านที่แข็งขันในแคว้นโคจินจีน ทำให้โฮจิมินห์สามารถเข้ายึดเมืองฮานอยไว้ได้ในทันทีที่ญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้ในเดือนสิงหาคม ในขณะเดียวกัน คณะกรรมการแห่งชาติก็เข้ายึดถืออำนาจในไซ่ง่อน

แต่การประชุมที่ปอตสดัมในเดือนก่อนนั้น ได้จัดการเกี่ยวกับการเข้ายึดอำนาจจากญี่ปุ่นแตกต่างไปมาก คือ ให้กองทัพจีนเข้ายึดครองจากภาคเหนือลงมาจนถึงเส้นขนานที่สิบหก และกองทัพอังกฤษจะเข้ายึดครองส่วนที่เหลือ นายพล เกรซี่ ในฐานะผู้บัญชาการกองทหารอังกฤษได้มาถึงเมืองไซ่ง่อนในวันที่ 13 กันยายน และด้วยความช่วยเหลือของนายพลผู้นี้ เจ้าหน้าที่ชาวฝรั่งเศสจึงได้อำนาจควบคุมเมืองไซ่ง่อนและเมืองอื่น ๆ อีก หลายเมือง แต่อำนาจของฝรั่งเศสนั้นมีไปไม่ได้ไกลกว่านี้ เพราะว่าแถบชนบททั้งหมดอยู่ในกำมือของพวกกองโจรที่เป็นพวกชาตินิยม ในต้นปี ค.ศ. 1946 นายพลเรือ ดาร์จองลิเยอได้มาถึงในฐานะเป็นข้าหลวงใหญ่พร้อมกับนายพล เลอแคลซ์ในฐานะเป็นผู้บัญชาการกองทัพ แล้วกำลังทหารอังกฤษจึงถอนตัวออกไป

บัณฑิตเนห์รูกับอุนุ

ในเขตของกองทัพจีนตอนเหนือเส้นขนานที่สิบหกนั้น เหตุการณ์แตกต่างจากเขตภาคใต้ จีนปล่อยให้โฮจิมินห์เข้าควบคุมการบริหาร และปฏิเสธที่จะให้กองทหารของฝรั่งเศสเข้ามา สถานการณ์เช่นนี้ดำเนินสืบต่อมาจนถึงวันที่ 28 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1946 เมื่อมีการลงนามในข้อตกลงระหว่างจีนกับฝรั่งเศส โดยตกลงกันว่าจีนยินยอมที่จะถอนกำลังทหารออกไป เพื่อตอบแทนการที่ฝรั่งเศสยอมเปิดเส้นทางรถไฟสายยูนนาน–ฮานอย และยอมรับรองฐานะพิเศษของคนจีนในอินโดจีน ขณะเดียวกันในเดือนนั้น ฝรั่งเศสก็ได้ทำความตกลงกับกษัตริย์ของประเทศกัมพูชา โดยการให้ราชอาณาจักรของพระองค์ได้ปกครองตนเอง อยู่ภายใต้ความควบคุมของข้าหลวงฝรั่งเศส หลังจากนั้นไม่นาน ก็ได้ทำข้อตกลงทำนองเดียวกันนี้กับกษัตริย์แห่งประเทศลาว

ต้นเดือนมีนาคมได้มีการทำข้อตกลงกับรัฐบาลเวียดนามที่ฮานอย ฝรั่งเศสรับรองสาธารณรัฐเวียดนามในฐานะเป็นรัฐเสรีที่เป็นส่วนหนึ่งของสหพันธ์อินโดจีน ซึ่งได้รับการเสนอให้จัดตั้งขึ้น และยังเป็นส่วนหนึ่งของสหภาพฝรั่งเศส จะให้มีการลงประชามติในแคว้นโคจินจีน เพื่อตัดสินว่าจะร่วมอยู่ในสาธารณรัฐหรือไม่ และยังมีการเตรียมจัดให้มีการประชุมต่อไปอีกเพื่อตกลงในเรื่องต่าง ๆ เช่น เรื่องความสัมพันธ์ทางการทูตของสาธารณรัฐ เรื่องฐานะในอนาคตของอินโดจีนและเรื่องผลประโยชน์ทางด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจของฝรั่งเศสในเวียดนาม ในเดือนเมษายน ได้มีการจัดประชุมว่าด้วยเรื่องเหล่านี้ขึ้น ณ เมืองดาลัต ในแคว้นโคจินจีน และปรากฏชัดแจ้งในทันทีว่า ฝรั่งเศสตีความหมายการเป็นเอกราชของเวียดนามแตกต่างอย่างเด่นชัดไปจากการตีความหมายของรัฐบาลที่เป็นพวกชาตินิยม

ในวันที่ 1 มิถุนายน นายพลเรือ ดาร์จองลิเยอ ได้ออกประกาศตั้งสาธารณรัฐโคจินจีน ที่มีการปกครองตัวเองโดยถือเป็นวิธีการชั่วคราว การกระทำเช่นนี้ ก่อให้เกิดปฏิกิริยาคัดค้านในฐานะที่เป็นการละเมิดข้อตกลงที่ว่าจะให้โคจินจีนมีเสรีภาพที่จะตัดสินฐานะอนาคตของตัวเองด้วยการลงประชามติ นับจากนั้นมา เหตุการณ์ก็ยิ่งเลวร้ายลงทุกที ในเดือนกรกฎาคม มีการเปิดการประชุมระหว่างฝรั่งเศสและเวียดนาม ณ พระราชวังที่ฟองแตนโบล และในขณะที่การประชุมดำเนินอยู่นั้น ดาร์จองลิเยอก็จัดให้มีการประชุมที่เมืองดาลัตเป็นครั้งที่สอง โดยมีผู้แทนจากเขมร โคจินจีน ลาว และแคว้นอันหนำภาคใต้ เวียดนามไม่ได้รับเชิญให้เข้าร่วมการประชุมด้วย ผู้แทนเวียดนามจึงเดินออกจากที่ประชุมที่ฟองแตนโบล เพื่อเป็นการประท้วงโดยปราศจากการตกลงใจใด ๆ ยกเว้นแต่มีการลงนามในข้อตกลงในวันที่ 14 กันยายน เพื่อจัดการระงับความขัดแย้งต่าง ๆ และข้อตกลงในปัญหาทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรม

ในไม่ช้าข้อตกลงเพื่อจะระงับความขัดแย้งต่าง ๆ ก็ต้องเลิกล้มไป มีการก่อกวนที่ร้ายแรงเกิดขึ้น บรรดาผู้นำของชาวเวียดนามไม่ยอมพิจารณาข้อตกลงใด ๆ ที่น้อยกว่าการได้อำนาจอธิปไตยอย่างสมบูรณ์ และปฏิเสธที่จะยอมลดหย่อนในปัญหาแคว้นโคจินจีน ในเดือนพฤศจิกายน ดร.เหงียน วัน ทินห์ได้กระทำอัตวินิบาตกรรมเป็นการประท้วงบทบาท “ที่ไม่รักชาติ” ดังที่เขาถูกบังคับให้ปฏิบัติในฐานะเป็นผู้ปกครองหุ่นของฝรั่งเศสในแคว้นโคจินจีน การก่อการจลาจลได้ใช้อาวุธทำให้ฝรั่งเศสต้องตอบโต้ ในวันที่ 23 พฤศจิกายน ฝรั่งเศสได้ทิ้งระเบิดเมืองไฮฟอง

สร้างความสูญเสียอย่างน่ากลัว วันที่ 19 ธันวาคม ชาวเวียดนามเข้าโจมตีที่ตั้งกองทหารฝรั่งเศสในแคว้นตังเกี๋ยและแคว้นอันหนำอย่างจู่โจม เป็นการเปิดฉากสงครามเต็มกำลังรบ

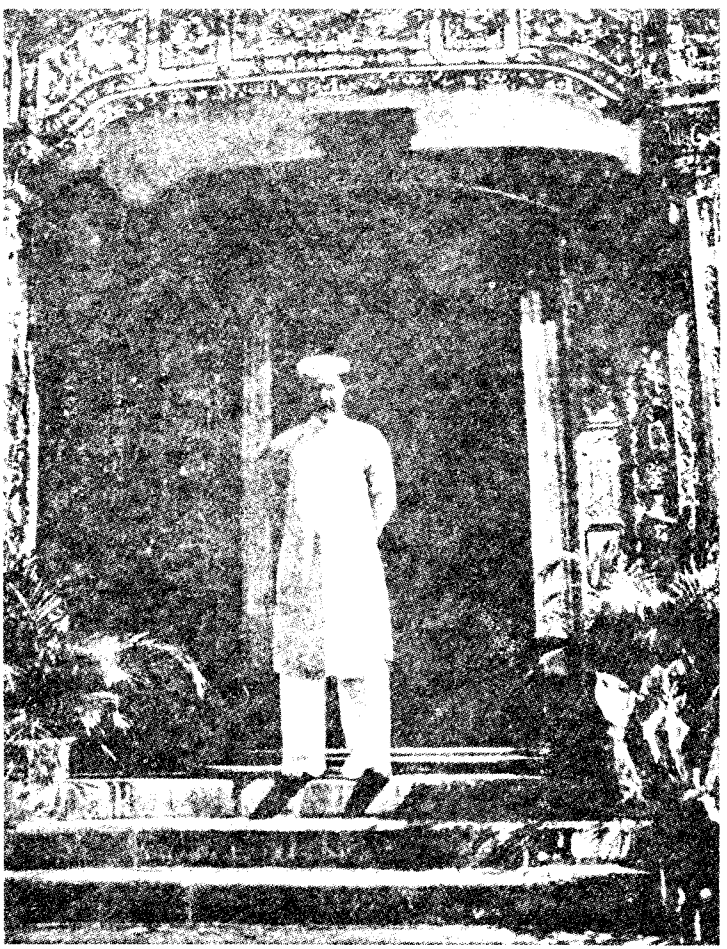

จักรพรรดิเบาได๋ ณ พระราชวังที่เมืองเว้

โครงการของฝรั่งเศสเกี่ยวกับอินโดจีนเป็นที่ตกลงกันในระหว่างการอภิปรายในรัฐสภาหลายครั้งหลายคราวในฤดูร้อนของปี ค.ศ. 1946 เมื่อจอร์ช บิโดท์ เป็นนายกรัฐมนตรี พวกฝ่ายซ้ายเสนอว่า สหพันธ์นั้นควรจะค่อย ๆ จัดตั้งขึ้นโดยการเจรจาอย่างเสรีกับผู้แทนของรัฐต่าง ๆ รัฐต่าง ๆ ควรจะได้รับความเสมอภาคและมีสิทธิที่จะแยกตัวออกไป อย่างไรก็ตาม บิโดท์ ได้ยืนยันที่จะธำรงไว้ซึ่งอำนาจอธิปไตยของฝรั่งเศส เขาได้โต้แย้งว่า การยอมรับรองสถานภาพในเครือจักรภพตามแบบอย่างของจักรภพอังกฤษนั้น อาจจะทำให้เกิดตัวอย่างที่เป็นอันตรายแก่แอฟริกาเหนือ และมาดากัสการ์ ด้วยเหตุนี้ รูปแบบของสหพันธ์ที่รัฐสภาฝรั่งเศสยอมรับในที่สุด คือ จัดให้สหพันธ์ทำหน้าที่เป็นเพียงที่ปรึกษาแท้ ๆ เท่านั้น โดยรัฐสภาของฝรั่งเศสยังคงอำนาจนิติบัญญัติในเรื่องที่สำคัญ ๆ ไว้ทั้งหมด

ในวันที่ 24 มีนาคม ค.ศ. 1947 โฮจิมินห์ ได้ออกแถลงการณ์ที่หนักแน่นเกี่ยวกับนโยบายของเวียดนาม เขากล่าวว่า หากฝรั่งเศสจะปฏิบัติต่อเวียดนามเหมือนอย่างที่สหรัฐอเมริกาปฏิบัติต่อฟิลิปปินส์ และอย่างที่อังกฤษได้ปฏิบัติต่ออินเดียแล้ว ชาวเวียดนามคงจะให้ความร่วมมืออย่างฉันมิตรกับประเทศฝรั่งเศส แต่ถ้าฝรั่งเศสไม่ปฏิบัติเช่นนั้น ชาวเวียดนามก็จะยังคงต่อต้านอยู่ต่อไป เอมิล โบล-แลนท์ ผู้ดำรงตำแหน่งสืบแทน ดาร์จองลิเยอ ได้กล่าวโต้ตอบถ้อยแถลงนี้ว่า "เราจะยังคงอยู่ต่อไป . . . รัฐธรรมนูญได้บัญญัติไว้ให้มีสหภาพฝรั่งเศสซึ่งมีอินโดจีนเป็นหน่วยหนึ่งของสหภาพ และเป็นสถาบันอันหนึ่งของสาธารณรัฐ"

ความจริงที่ว่า โฮจิมินห์ เป็นคอมมิวนิสต์นั้น เป็นอุปสรรคสำคัญต่อการเจรจาตกลง มีสมาชิกสภาแห่งชาติเวียดนามเพียง 10 คน ในจำนวน 300 คน เท่านั้นที่เป็นที่รู้กันว่าเป็นคอมมิวนิสต์ แม้ว่าตำแหน่งต่าง ๆ ที่สำคัญในการบริหารจะถูกมองไปว่าเป็นตำแหน่งที่ตกอยู่ในมือของพวกคอมมิวนิสต์ก็ตาม อย่างไรก็ตาม ขบวนการเคลื่อนไหวนั้น เดิมเป็นพวกชาตินิยมและขึ้นอยู่กับการสนับสนุนจากพวกชาตินิยมที่ไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์ เป็นเรื่องเศร้าของเวียดนามที่ขบวนการชาตินิยมของประเทศตกอยู่ภายใต้การบงการของคอมมิวนิสต์ กล่าวกันว่า โฮจิมินห์มีความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะได้ตกลงกับฝรั่งเศส ถึงขนาด โฮจิมินห์ ยินดีสาบานว่าจะเลิกความคิดแบบคอมมิวนิสต์ของเขา แต่ฝรั่งเศสไม่ยอมเข้าร่วมเจรจาตกลงกับโฮจิมินห์

โฮจิมินห์

ในวันที่ 10 กันยายน ค.ศ. 1947 ฝรั่งเศสได้ทำ "การขอร้องครั้งสุดท้าย" ต่อพวกกบฏในอินโดจีน ฝรั่งเศสเสนอให้ชาวพื้นเมืองมีอำนาจควบคุมกิจการของชาวพื้นเมืองในระดับกว้างขวาง เพียงแต่ให้อินโดจีนยังคงอยู่ในสหภาพฝรั่งเศส พร้อมกับให้ฝรั่งเศสควบคุมการตั้งกำลังทหาร และให้การแนะนำด้านนโยบายต่างประเทศ ให้มีการประกาศนิรโทษกรรม และมีการแลกเปลี่ยนเชลยศึก คำขอร้องนั้น น่าสังเกตว่าไม่ได้กล่าวพาดพิงถึงปัญหาเกี่ยวกับการยอมรับรองรัฐบาลของโฮจิมินห์ หรือแม้แต่จะทำการเจรจาตกลงกับรัฐบาลนั้น ด้วยเหตุนี้จึงเป็นธรรมดาที่รัฐบาล

เวียดนามจะปฏิเสธคำขอร้อง ในขณะเดียวกัน รัฐบาลเวียดนามได้ยื่นคำร้องไปยังสหประชาชาติว่าจะยอมเจรจาสันติภาพ หากยอมให้เขตที่พูดภาษาเวียดนามทั้งสามเขต คือ ตังเกี๋ย อันหนำ และโคจินจีน รวมกันเข้าเป็นประเทศเอกราชอยู่ในสหพันธ์อินโดจีน และอยู่ในสหภาพฝรั่งเศส อย่างไรก็ตาม ฝรั่งเศสได้ทำการขัดขวางคำร้องนั้นได้สำเร็จ

ฝรั่งเศสได้ทาบทามเบาได๋ซ้ำแล้วซ้ำเล่าที่จะให้มาเป็นหัวหน้ารัฐบาลที่สนับสนุนฝรั่งเศสในเวียดนาม ในตอนแรกเบาได๋ ปฏิเสธที่จะผูกมัดตัวเอง แต่ฝรั่งเศสก็ยังคงตระเตรียมการล่วงหน้าต่อไป และในวันที่ 20 พฤษภาคม ค.ศ. 1948 ฝรั่งเศสก็ประกาศตั้ง "รัฐบาลกลางชั่วคราวของเวียดนาม" โดยมี เหงียน วัน ซวน ประมุขของแคว้นโคจินจีน อันเป็นแคว้นที่ฝรั่งเศสอุปถัมภ์อยู่ มาเป็นประธานของคณะรัฐบาล ในที่สุด ณ วันที่ 8 มีนาคม ค.ศ. 1949 เบาได๋ ได้รับการชักชวนให้มาเป็นประมุขของ "จักรภพ" ใหม่ของฝรั่งเศส ซึ่งประกอบด้วยโคจินจีน อันหนำ และตังเกี๋ย เบาได๋เข้ารับตำแหน่งอย่างเป็นทางการในวันที่ 30 ธันวาคม กรณีนี้นับเป็นการแปลความหมายคำว่า "ความเป็นเอกราช" ที่บิดเบือนอีกครั้งหนึ่ง แต่ฐานะของ โฮจิมินห์ ไม่ได้อ่อนลง ทั้ง ๆ ที่ โฮจิมินห์ นั้นถูกกำลังทหารฝรั่งเศสที่ดีที่สุดมากกว่า 100,000 ทำการสู้รบต่อต้านเขาอยู่ โฮจิมินห์ ก็ยังคงยึดครองดินแดนส่วนใหญ่ของตังเกี๋ยไว้ได้ ส่วนที่อื่น ๆ นั้น กองทหารฝรั่งเศสเข้ายึดครองเมืองต่าง ๆ และยึดเส้นทางคมนาคมบางสายได้ วิถีเศรษฐกิจของประเทศสับสนอลหม่าน และความตึงเครียดของฝรั่งเศสเองก็มีมากเกินกว่าที่ฝรั่งเศสจะรับภาระได้

สิ่งที่รัฐบาลคอมมิวนิสต์จีนกระทำประการแรกอันหนึ่งในด้านการต่างประเทศ คือ ได้รับรองรัฐบาลเวียดมินห์ของโฮจิมินห์ ว่ามีอำนาจอธิปไตยในเวียดนาม ณ วันที่ 19 มกราคม ค.ศ. 1950 รุสเซียและประเทศบริวารทางยุโรปได้รีบดำเนินรอยตาม ดังนั้น โศกนาฏกรรมของเวียดนามจึงเปลี่ยนโฉมใหม่ กลายมาเป็น "สงครามเย็น" ระหว่างประเทศที่มีอเมริกาเป็นผู้นำ และกลุ่มประเทศในค่ายของโซเวียต

ในวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1950 อังกฤษและสหรัฐอเมริกายอมรับรองรัฐบาลของเบาได๋อย่างเป็นทางการ แม้ทั้งสองประเทศมีความเห็นอกเห็นใจต่อขบวนการชาตินิยมเวียดนามมาตั้งแต่เริ่มแรก แต่มาบัดนี้ฝรั่งเศสกลับได้รับความช่วยเหลือจากอเมริกามากขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อต่อสู้ต่อไป ทำให้อินโดจีนกลายเป็นเขตหน้า

ด่านที่สำคัญในทางยุทธศาสตร์ของกระทรวงกลาโหมของสหรัฐอเมริกา และด้วยเหตุนี้ ทิศทางการวางนโยบายจึงหลุดจากมือฝรั่งเศสไปอยู่ในมือของกระทรวงการต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา ณ กรุงวอชิงตัน

ง. อินโดนีเซีย

ญี่ปุ่นได้ประกาศเจตนารมณ์ที่จะยอมรับข้อตกลงปอตสดัม ในวันที่ 10 สิงหาคม ค.ศ. 1945 ก่อนหน้านั้นสองวัน ซูการ์โน กับ ฮัตตา และผู้นำคนที่สามของอินโดนีเซีย คือ วีดิโอดินิงกรัด ได้เดินทางมาไซ่ง่อน เพื่อปรึกษาหารือเรื่องการประกาศเอกราชของอินโดนีเซีย ตามคำเชื้อเชิญของ จอมพล เตราอุชิ ผู้บัญชาการกองทัพญี่ปุ่นในเขตภาคใต้ ได้มีการจัดให้คณะกรรมาธิการสำหรับตระเตรียมการประกาศเอกราช ไปพบปะกันที่เมืองบัตตาเวีย ในวันที่ 19 สิงหาคม คณะผู้แทนจึงได้กลับมาชวาในวันที่ 14 สิงหาคม ในวันรุ่งขึ้นได้มีข่าวลือว่าญี่ปุ่นได้ยอมจำนนเสียแล้ว ดังนั้น คณะกรรมาธิการจึงจัดดำเนินงานอย่างเร่งรีบ และในวันที่ 17 จึงได้ประกาศเอกราช อีกห้าวันต่อมา ผู้บัญชาการญี่ปุ่นในชวาจึงได้ประกาศการยอมแพ้ของญี่ปุ่นอย่างเป็นทางการ

ประธานาธิบดี ซูการ์โน

ตามแผนจัดการของฝ่ายพันธมิตรแต่ดั้งเดิมนั้น จะให้กองกำลังอเมริกันเข้ายึดครองอินโดนีเซีย แต่จำต้องล้มเลิกไป และมอบหมายให้อังกฤษรับไปทำแทน ความพ่ายแพ้อย่างฉับพลันของญี่ปุ่นเกิดขึ้นรวดเร็วเกินไปหลังจากการเปลี่ยนแผนการไม่นาน จนทำให้อังกฤษไม่อยู่ในสภาพที่พร้อม มีการขาดแคลนยานพาหนะมากจนกระทั่งไม่อาจเคลื่อนย้ายกองทหารหน่วยใดได้ จนกระทั่งถึงวันที่ 29 กันยายน งานของอังกฤษเมื่อเริ่มเข้ามาในอินโดนีเซีย คือ จัดการปลดอาวุธและส่งทหารญี่ปุ่น 283,000 คน กลับประเทศ กับให้ความคุ้มครองเชลยศึกชาวฮอลันดาและพันธมิตรจำนวน 200,000 คน จำนวนทหารอังกฤษในตอนแรกมีน้อยเกินไปที่จะทำงานนั้นให้เรียบร้อยได้ ดังนั้น จึงไม่น่าประหลาดใจเลยที่ผู้บัญชาการกองทัพอังกฤษ คือ นายพล คริสติสัน จะเห็นว่ารัฐบาลสาธารณรัฐของซูการ์โนนั้นมีอำนาจควบคุมอยู่อย่างเห็นได้ชัด จึงได้ขอร้องให้รัฐบาลนั้นเข้ามาร่วมมือด้วย แม้ว่าเพื่อนร่วมงานของเขา คือ พลเรือโท แพทเตอร์สัน จะได้ประกาศอย่างชัดแจ้งว่าอังกฤษไม่ได้รับรองรัฐบาลของซูการ์โนก็ตาม การกระทำของนายพลคริสติสันเท่ากับยอมรับรองโดยพฤตินัย ทำให้ผู้ที่ยังลังเลใจอยู่เป็นจำนวนมากในสมัยรัฐบาลก่อนหน้าสงครามต่างตัดสินใจเข้าสนับสนุนสาธารณรัฐ

สองสามวันต่อมา ดร. วัน มุค ก็มาถึงเมืองบัตตาเวีย เขาได้เตรียมที่จะมาเปิดการเจรจาที่วางอยู่บนพื้นฐานคำประกาศของพระนางวิลเฮลมีน่าเมื่อปี ค.ศ.1942 แต่เขาก็ได้ประกาศว่าเขาจะไม่เจรจากับซูการ์โน เพราะเป็นผู้ร่วมมือกับญี่ปุ่น ในวันที่ 14 พฤศจิกายน สุทาน สชาห์รี จึงได้เป็นหัวหน้ารัฐบาลสาธารณรัฐแทนซูการ์โน เขาเป็นคนที่มีความคิดไม่รุนแรง เป็นปัญญาชน และเป็นผู้หนึ่งที่ได้หนีไปอยู่แถบภูเขาในระหว่างที่ญี่ปุ่นเข้ายึดครอง ด้วยเหตุนี้ จึงสามารถเปิดการเจรจาอย่างไม่เป็นทางการขึ้นได้ ก่อนหน้าการเปลี่ยนรัฐบาลหนึ่งสัปดาห์ รัฐบาลที่กรุงเฮก ได้ประกาศแผนการมูลฐานด้วยข้อความที่คลุมเครือ และมีลักษณะที่ล้าสมัยไปแล้วตั้งครึ่งศตวรรษ กล่าวคือ อินโดนีเซียจะต้องร่วมอยู่ในอาณาจักรของเนเธอร์แลนด์ เพื่อที่จะสามารถรับรองเกียรติภูมิแห่งชาติของประชากรทั้งหลายที่อยู่ร่วมกัน ซูการ์โนได้ปฏิเสธแผนการนี้อย่างรวบรัด สชาห์รีเองก็ออกประกาศเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม ค.ศ. 1945 ว่า ข้อเรียกร้องมูลฐานของรัฐบาลของเขา คือ ให้รัฐบาลฮอลันดายอมรับสาธารณรัฐอินโดนีเซีย

ขณะเดียวกันกำลังทหารอังกฤษและฮอลันดายังดำเนินการเข้ายึดครองหมู่เกาะต่อไปอย่างมั่นคง และระมัดระวัง ขณะที่ฝ่ายสาธารณรัฐก็กำลังขยายกำลัง

ของตนอยู่ ก่อให้เกิดภาพที่ไม่น่าดูและมีการปะทะกัน และเกิดการสู้รบรุนแรงขึ้นเมื่ออังกฤษยกพลขึ้นบกที่สุราบายา หลังจากที่อังกฤษเข้ายึดครองไม่นาน นายพล มอลลาบี ก็ถูกฆาตกรรม เหตุการณ์นี้ทำให้เกิดสภาพปั่นป่วนจนทำให้ไม่สามารถจะอพยพสตรีและเด็ก ๆ ชาวฮอลันดาออกมาจากสถานที่รวมคุมขังนักโทษบนเกาะซึ่งญี่ปุ่นได้ต้อนเอาเข้าไปกักกันไว้ได้

ในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1946 รัฐบาลฮอลันดาได้ประกาศนโยบายโดยละเอียด และยินยอมที่จะเจรจากับตัวแทนผู้มีอำนาจหน้าที่ของสาธารณรัฐ รัฐบาลฮอลันดาได้เสนอที่จะให้จัดตั้งจักรภพแห่งอินโดนีเซียขึ้น ประกอบด้วยดินแดนที่มีการปกครองตนเองในระดับต่าง ๆ กัน และจะให้สัญชาติอินโดนีเซียแก่คนทุกคนที่เกิดที่นั่น ส่วนกิจการภายในจะบริหารโดยสภาที่มีการเลือกตั้งสมาชิกในแบบประชาธิปไตย ซึ่งมีชาวอินโดนีเซียเป็นสมาชิกส่วนใหญ่ คณะรัฐมนตรีจะต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในทางการเมืองกับรัฐสภา แต่จะต้องมีผู้แทนของกษัตริย์เนเธอร์แลนด์หนึ่งคนอยู่ในฐานะเป็นหัวหน้า ภูมิภาคต่าง ๆ ของอินโดนีเซียจะรวมกันเข้าในรูปของสหพันธ์ และจักรภพก็จะกลายเป็นส่วนหนึ่งในราชอาณาจักรฮอลันดา เนเธอร์แลนด์จะสนับสนุนการยื่นคำร้องของอินโดนีเซียที่จะเข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติ

หลังจากนั้นไม่นาน สชาห์รี ก็ได้นำผู้แทนกลุ่มเล็ก ๆ ไปเจรจากับรัฐบาลฮอลันดาที่กรุงเฮก เขาได้แสดงอย่างแจ้งชัดอีกครั้งว่า จุดเริ่มต้นของการตกลงเจรจาก็คือต้องยอมรับสาธารณรัฐในฐานะเป็นประเทศที่มีอำนาจอธิปไตย โดยการยึดมาตรการนี้เป็นพื้นฐาน อินโดนีเซียจึงจะยินยอมมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเนเธอร์แลนด์ และจะร่วมมือด้วยในทุก ๆ เรื่อง ด้วยเหตุนั้นรัฐบาลฮอลันดาจึงยื่นเสนอข้อประนีประนอม คือ ฮอลันดายินดีที่จะรับรองสาธารณรัฐเป็นหน่วยหนึ่งของสหพันธ์ที่จะตั้งขึ้นตามคำประกาศของวันที่ 10 กุมภาพันธ์ นอกจากนี้ ยังจะยอมรับรองการปกครองโดยพฤตินัยของสาธารณรัฐในบางส่วนของเกาะชวาและมาดูราซึ่งยังไม่ได้อยู่ในความคุ้มครองของกองกำลังฝ่ายพันธมิตร ครั้นสชาห์รีไม่สามารถจะยอมรับข้อเสนอเหล่านี้ได้ การประชุมจึงเลิกล้มไป สชาห์รีกับเพื่อนร่วมงานก็เดินทางกลับประเทศ

ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1946 เกิดวิกฤติการณ์ขึ้นในรัฐบาลของสาธารณรัฐ พวกคอมมิวนิสต์ภายใต้การนำของ ตัน มะละคา ได้พยายามที่จะล้มคณะรัฐมนตรี

ด้วยการแอบจับสชาห์รีและเพื่อนร่วมงานของเขาอีกหลายคนไป อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวนี้ต้องพ่ายแพ้ไป เพราะการปฏิบัติงานอย่างทันท่วงทีของซูการ์โน ในฐานะประธานาธิบดีของสาธารณรัฐ ซูการ์โนได้ประกาศภาวะฉุกเฉินและใช้อำนาจเผด็จการอยู่หลายสัปดาห์ ขณะเดียวกัน ในขณะที่การเจรจาอยู่ในระยะชะงักงัน รัฐบาลฮอลันดาถือสิทธิเข้าควบคุมเกาะบอร์เนียวและหมู่เกาะทั้งหลายทางตะวันออก ในเดือนกรกฎาคม มีการประชุมผู้แทนจากดินแดนต่าง ๆ เหล่านี้ที่เมืองมาลิโนบนเกาะเซลีเบส โดยมี ดร. วัน มุค เป็นผู้นำ และได้เสนอให้รวบรวมอินโดนีเซียทั้งหมดเข้าเป็นสหพันธ์ที่ประกอบด้วยสี่ส่วน คือ ชวา สุมาตรา บอร์เนียว และหมู่เกาะทางภาคตะวันออก

ในเดือนสิงหาคม รัฐบาลฮอลันดาได้พยายามอีกครั้งที่จะแก้ภาวะชะงักงันด้วยการแต่งตั้งคณะทูตสามคนไปชวา และช่วยเหลือ ดร. วัน มุค ในการเจรจาครั้งใหม่กับบรรดาผู้แทนของสาธารณรัฐ การประชุมระหว่างทั้งสองฝ่ายจัดขึ้นในเดือนตุลาคมและเดือนพฤศจิกายน โดยมีข้าหลวงพิเศษชาวอังกฤษ คือ ลอร์ด คิลเลิร์น เป็นประธานที่เป็นกลาง ณ ที่พักร้อนบนเนินเขาลึงคะชาติ ใกล้ ๆ เมืองเชอริบอง วันที่ 15 พฤศจิกายน ได้มีการตกลงกันได้ หลังจากถูกบีบบังคับอย่างมากจากต่างประเทศโดยเฉพาะอังกฤษ ข้อตกลงกำหนดให้รัฐบาลฮอลันดายอมรับรองรัฐบาลของสาธารณรัฐว่ามีอำนาจเหนือชวา มาดูรา และสุมาตราโดยพฤตินัย และให้รัฐบาลทั้งสองร่วมมือกันในการจัดตั้งรัฐเอกราชที่เป็นประชาธิปไตยแบบสหพันธ์ ซึ่งจะใช้ชื่อว่าสหรัฐอินโดนีเซีย มีบอร์เนียวและหมู่เกาะทางภาคตะวันออกเป็นส่วนประกอบด้วย พร้อมกับจัดตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญขึ้น ประกอบด้วยผู้แทนที่ได้รับการเลือกตั้งตามแบบประชาธิปไตยของสาธารณรัฐและของเกาะที่เป็นส่วนประกอบ ทั้งนี้สหรัฐอินโดนีเซียจะประกอบเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสหภาพเนเธอร์แลนด์—อินโดนีเซีย ร่วมกับประเทศเนเธอร์แลนด์ สุรินัม และคูราโซ การตกลงนี้จะส่งเสริมผลประโยชน์ร่วมกันในด้านความสัมพันธ์กับต่างประเทศ ทางด้านการป้องกันประเทศ ทางด้านการคลัง การเศรษฐกิจและเรื่องต่าง ๆ ทางวัฒนธรรม สหรัฐอินโดนีเซียอาจจะยื่นคำร้องขอเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติได้ ข้อสุดท้ายกรณีพิพาทที่อาจเกิดขึ้นจากการตกลงอาจจะแก้ไขได้ด้วยวิธีอนุญาโตตุลาการ

ได้มีการคัดค้านข้อตกลงนี้อยู่บ้างทั้งจากรัฐสภาฮอลันดา และจากคณะกรรมาธิการกลางแห่งชาติอินโดนีเซีย แต่ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1946 ข้อตกลง

นี้ก็ผ่านสภาทั้งสองได้ และในวันที่ 25 มีนาคม ค.ศ. 1947 ก็ได้มีการลงนามกันที่เมืองบัตตาเวีย กว่าจะบรรลุถึงการตกลงกันได้ก็นับว่าลำบากเพียงพออยู่แล้ว แต่ภายใต้สถานการณ์ที่ยุ่งยาก และเกิดการจลาจลที่รุนแรงอยู่บ่อย ๆ ยิ่งทำให้การนำข้อตกลงนั้นมาปฏิบัติลำบากยิ่งขึ้นไปอีก ทางฝ่ายฮอลันดานั้น มีความสุจริตใจที่จะจัดดำเนินการตามข้อตกลง แต่พวกฮอลันดาไม่เชื่อว่าทางฝ่ายสาธารณรัฐจะตั้งใจดำเนินการตามนั้นอย่างจริงจัง พรรคมัสจูมิที่สำคัญและเป็นตัวแทนผลประโยชน์ทางฝ่ายศาสนามุสลิมได้คัดค้านข้อตกลงนั้น และรัฐบาลของสาธารณรัฐไม่สามารถจะยอมรับการถือสิทธิของฮอลันดาได้ในข้อที่ว่ารัฐบาลเนเธอร์แลนด์จะมีอำนาจสูงสุดทั่วทั้งอินโดนีเซีย จนกว่าจะจัดตั้งสหรัฐตามโครงการขึ้นได้

ฮอลันดากล่าวหาสาธารณรัฐว่าไม่รักษาคำพูด และในวันที่ 27 พฤษภาคม ค.ศ. 1947 ได้ส่งข้อเรียกร้องมาในแบบยื่นคำขาด เมื่อยังไม่ปรากฏว่าได้คำตอบอันพึงพอใจ ฮอลันดาจึงดำเนินการ "รักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อย" โดย "การใช้กำลัง" กองกำลังของฮอลันดาเข้ายึดครองเขตที่สำคัญ ๆของเกาะชวา มาดูรา และสุมาตรา และตัดกำลังทหารของฝ่ายสาธารณรัฐให้แยกเป็นส่วนเล็ก ๆ ขณะที่การสู้รบยังดำเนินก้าวหน้าไปอยู่นั้น คณะมนตรีสภาความมั่นคงแห่งสหประชาชาติได้ออกคำสั่งให้มีการหยุดยิงตามข้อเสนอของอินเดียและออสเตรเลีย เมื่อวันที่ 1 สิงหาคม และหลังจากนั้นไม่นานก็จัดตั้งคณะกรรมการระหว่างชาติ ประกอบด้วยผู้แทนของออสเตรเลีย เบลเยียม และสหรัฐอเมริกา เพื่อตัดสินข้อพิพาท

การประชุมได้จัดขึ้นบนเรือรบเรนวิลล์ของสหรัฐอเมริกา และผลก็คือมีการตกลงอีกครั้งหนึ่งซึ่งเป็นที่ยอมรับของคู่พิพาท ในวันที่ 17 มกราคม ค.ศ. 1948 กำหนดให้มีการหยุดยิง ซึ่งจะช่วยในการจัดตั้งเขตปลอดทหาร ให้จัดตั้งสหรัฐอินโดนีเซียขึ้น แต่มีลักษณะแตกต่างจากข้อตกลงลึงคะชาติ เพราะว่าจะใช้การออกเสียงประชามติโดยประชาชนทั้งมวลว่า กลุ่มชนกลุ่มต่าง ๆ บนเกาะที่สำคัญ ๆ ปรารถนาที่จะเข้าร่วมกับสาธารณรัฐ หรือเข้าร่วมกับส่วนอื่น ๆ ของสหพันธ์ตามโครงการ อำนาจอธิปไตยของฮอลันดาจะยังคงอยู่เหนืออินโดนีเซียจนกว่าจะเปลี่ยนไปให้สหรัฐอินโดนีเซีย

อย่างไรก็ตาม ข้อตกลงเรนวิลล์ก็ไม่ได้รับผลสำเร็จมากไปกว่าข้อตกลงที่ได้เจรจากันที่ลึงคะชาติ ทั้งสองฝ่ายต่างก็กล่าวหาซึ่งกันและกันว่าได้ละเมิดการพักรบ ชาวอินโดนีเซียได้กล่าวหาฮอลันดาว่าได้ปิดทางคมนาคมโดยมีความตั้งใจที่จะ

บีบบังคับให้อินโดนีเซียต้องยอมจำนน ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1948 คณะกรรมการระหว่างชาติซึ่งยังคงอยู่ที่นั่นเพื่อดูแลให้เป็นไปตามข้อตกลง รายงานว่าคำร้องทุกข์ของอินโดนีเซียมีส่วนจริง ดังนั้น ฮอลันดาจึงปลุกผีคอมมิวนิสต์ขึ้นมาอ้าง ฮอลันดายืนยันว่าสาธารณรัฐอยู่ในกำมือของคอมมิวนิสต์ ทำให้ฝ่ายสาธารณรัฐเข้ากวาดล้างฝ่ายที่เป็นคอมมิวนิสต์ทั้งหลายในรัฐบาลของตน แต่ฮอลันดาก็ยังไม่พึงพอใจอยู่ดี ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1948 การเจรจาตกลงล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง และฮอลันดากลับยึด "การใช้กำลัง" อีกครั้งหนึ่ง พวกฮอลันดาเข้ายึดครองดินแดนส่วนที่เหลือของสาธารณรัฐ และเอาบรรดาผู้นำของรัฐบาลของสาธารณรัฐไปขังคุกไว้

การกระทำเช่นนี้ก่อให้เกิดความบีนบ่วนอย่างหนัก ไม่เฉพาะแต่ในขั้นองค์การสหประชาชาติ แต่ได้เป็นไปทั่วทั้งเอเชีย การประชุมของชาติเอเชีย ณ กรุงนิวเดลีได้ร้องขอให้คณะมนตรีความมั่นคงเข้าไปแทรกแซงอีกครั้งหนึ่ง เมื่อพิจารณาถึงการถูกบีบบังคับจากหลาย ๆ ทางแล้ว คณะมนตรีความมั่นคงจึงได้ลงมือปฏิบัติการใหม่ คือ ได้มีคำสั่งให้หยุดยิง และขอให้ฮอลันดาคืนยกยา เมืองหลวงของสาธารณรัฐในภาคกลางของชวา ฮอลันดายอมเชื่อฟังคำสั่งและเริ่มเปิดการเจรจาที่หาจุดสิ้นสุดไม่ได้กับผู้นำสาธารณรัฐอีกครั้งหนึ่ง ในเดือนพฤษภาคม ฮอลันดายอมอนุญาตให้ตั้งสาธารณรัฐขึ้นใหม่ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของสหรัฐอินโดนีเซีย และในเดือนกรกฎาคม ก็ได้คืนเมืองยกยาให้

ในระยะนั้นเอง ได้เกิดความยุ่งยากขึ้นในแนวทางใหม่ ดินแดนต่าง ๆ ที่ไม่ได้รวมอยู่ในสาธารณรัฐได้เริ่มรุกเร้าที่จะให้มีการจัดตั้ง รัฐบาลชั่วคราวตามข้อตกลงลิ่งคะชาติ รัฐทางอินโดนีเซียตะวันออกได้รับเป็นผู้นำ และสภาพความบีนบ่วนได้แสดงว่ามีความไม่ไว้วางใจสาธารณรัฐแผ่กระจายไปทั่ว เนื่องจากสาธารณรัฐนั้นทำเพื่อผลประโยชน์ของชาวชวามากกว่าที่อื่น จึงมีข้อเสนอให้จัดตั้งสหพันธ์ให้เสร็จสิ้น ไม่ว่าจะมีสาธารณรัฐรวมอยู่หรือไม่ก็ตาม แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าดินแดนต่าง ๆ เหล่านี้ต้องการให้ฮอลันดาปกครองสืบต่อไปอีก แสดงให้เห็นว่า ปัญหาอินโดนีเซียไม่อาจจะแก้ได้ด้วยการดำเนินการติดต่อกับสาธารณรัฐ โดยคาดหวังว่าดินแดนของอินโดนีเซียส่วนที่เหลือจะเห็นสอดคล้องด้วย

ความพยายามที่จะแก้ปัญหาด้วยการใช้กำลังก็ล้มเหลว ฮอลันดาจึงรู้สึกมีความทุกข์อย่างลึกซึ้ง เนื่องจากว่าการกระทำของพวกเขาได้หันเหประชามติของ

ชาวโลกให้มาเป็นปรปักษ์กับตน เป็นผลให้มีการเปลี่ยนแปลงความรู้สึกอย่างแข็งขันในประเทศเนเธอร์แลนด์ที่จะสนับสนุนการประชุมโต๊ะกลมเพื่อเจรจาตกลงตามความปรารถนาของประชาชาติอินโดนีเซีย ฉะนั้น จึงได้มีการเปิดประชุมที่กรุงเฮกในวันที่ 23 สิงหาคม ค.ศ. 1949 เพื่อจัดการเกี่ยวกับการโอนอำนาจอธิปไตย รัฐบาลเนเธอร์แลนด์ ผู้แทนสาธารณรัฐ และรัฐสมาชิกทั้งหลายที่อยู่นอกสาธารณรัฐ ต่างมาร่วมประชุม และยังได้รับความช่วยเหลือจากคณะกรรมาธิการเกี่ยวกับอินโดนีเซียขององค์การสหประชาชาติ ครั้งนั้นโยบายของฮอลันดา คือ การให้เอกราช ไม่ใช่ให้อย่างชนิดเสียไม่ได้ แต่ดังที่ ดร. วัน มุค กล่าวไว้ว่า ได้ให้ "ด้วยมารยาทอันควรและด้วยความไม่เสียดาย"

การประชุมตกลงกันได้ในวันที่ 2 พฤศจิกายน ในวันที่ 27 ธันวาคม ก็ได้จัดตั้งรัฐบาลชั่วคราวแห่งชาติใหม่ขึ้นได้ มีซูการ์โน เป็นประธานาธิบดี และนายโมฮัมเม็ด ฮัตตา เป็นนายกรัฐมนตรี สหรัฐอินโดนีเซียได้รับการจัดตั้งขึ้นเป็นสหพันธ์ของรัฐต่างๆ สิบหกรัฐ โดยมีส่วนเท่าเทียมกับเนเธอร์แลนด์ ภายใต้พระมหากษัตริย์เนเธอร์แลนด์ มีการใช้ระบบร่วมมือเนเธอร์แลนด์โดยวิธีปรึกษาหารือรวมไว้ในข้อตกลงด้วย และรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ได้อนุมัติให้ความช่วยเหลืออย่างมากมายแก่รัฐร่วมใหม่นี้

แผนการของฮอลันดานั้น พิจารณาให้ดีแล้ว คือ "พยายามจะได้มาตรการที่เพียงพอจะรักษาความปลอดภัยภายใน และการเสริมสร้างทางเศรษฐกิจก่อนที่สหรัฐอินโดนีเซียจะประกาศเอกราช"[1] แต่ความรู้สึกชาตินิยมทำให้ไม่ค่อยสนใจเรื่องเหล่านี้นัก โดยเฉพาะเมื่อเรื่องเหล่านี้ได้รับคำบงการจากอำนาจภายนอกประเทศ และภายใต้สถานการณ์หลังสงครามในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีไม่กี่คนเท่านั้นที่เชื่อว่า เมื่อชาวยุโรปได้อำนาจกลับคืนมาแล้ว จะยังรักษาคำมั่นสัญญาที่จะให้เอกราชในอนาคตอยู่อีก

จ. ประเทศไทย

แม้ว่าประเทศไทยจะเป็นพันธมิตรกับญี่ปุ่น และโดยหลักการแล้วได้เข้าทำสงครามกับฝ่ายพันธมิตร แต่ประเทศไทยกลับพบว่าตนนั้นมีฐานะดีกว่าประเทศที่ถูกยึดครองเล็กน้อย การค้าของประเทศหยุดชะงัก ญี่ปุ่นยึดสิ่งที่ต้องการเพื่อการ

---

[1] Van Mook, เรื่องเดิม, หน้า 262.

ทำสงคราม และละเลยไม่ส่งทั้งผ้าและเครื่องจักรกล ซึ่งประเทศไทยต้องการอย่างที่สุดมาให้ ความเป็นจริงต่าง ๆ เหล่านี้ ประกอบกับการปฏิบัติอย่างรุนแรงของหลวงพิบูลสงครามต่อข้าราชการที่ปฏิเสธไม่ยอมร่วมมือด้วย ได้ทำให้เกิดการต่อต้านรัฐบาลของเขาอย่างมากจนกระทั่งพอมีทีท่าว่าญี่ปุ่นกำลังจะแพ้สงคราม รัฐบาลของหลวงพิบูลสงครามก็หมดอำนาจในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1944

ครั้งนั้น นายปรีดี จึงเป็นหัวหน้าคณะรัฐบาลที่แท้จริง แต่ได้ใช้อำนาจผ่านทางนายควง อภัยวงศ์ เพื่อนของเขา ผู้ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีจนกระทั่งถึงเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1945 เมื่อสิ้นสุดการสงคราม ปัญหาที่รีบด่วนที่สุดก็คือปัญหาการปรับความสัมพันธ์กับประเทศฝ่ายพันธมิตรที่ได้ชัยชนะ นายควง อภัยวงศ์ เกิดขัดแย้งกับนายปรีดี เพราะพยายามที่จะดำเนินการเป็นอิสระของตัวเอง ด้วยเหตุนี้ในเดือนกันยายน เขาจึงถูกปลดออกจากตำแหน่งไป ผู้ดำรงตำแหน่งแทน คือ ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช บุคคลผู้นี้เคยเป็นหัวหน้าของขบวนการเสรีไทยในสหรัฐอเมริกาในระหว่างสงคราม และเป็นผู้ที่ทุกคนเห็นว่าสมควรที่สุดที่จะเจรจาปรองดองกับฝ่ายพันธมิตร

นายปรีดีได้แผ้วถางทางที่จะสถาปนาความสัมพันธ์ที่ดีขึ้นใหม่ไว้เรียบร้อยแล้ว เขาได้ประณามการประกาศสงครามของประเทศไทยต่อฝ่ายพันธมิตร เสนอที่จะคืนดินแดนต่าง ๆ ที่หลวงพิบูลสงครามได้ยึดมาจากเขตอินโดจีนของฝรั่งเศส และได้เสนอด้วยว่าปัญหาการโต้แย้งเรื่องพรมแดนควรจะให้องค์การสหประชาชาติเข้ามาเกี่ยวข้อง ผลประโยชน์ในทางการค้าของอังกฤษในประเทศไทยนั้นสูญเสียอย่างหนัก และเป็นธรรมดาที่จะต้องมีการเรียกร้องขอค่าชดเชย แต่สหรัฐอเมริกาได้บีบบังคับอย่างไม่เป็นทางการ จึงเป็นเหตุให้อังกฤษต้องเพลาข้อเรียกร้องต่าง ๆ ลงไป สหรัฐอเมริกาไม่เคยยอมรับการประกาศสงครามของประเทศไทย จึงอยู่ในฐานะดีที่สุดที่จะแสวงหาผลประโยชน์เพิ่มขึ้นจากความสูญเสียของอังกฤษ ซึ่งได้ยอมรับการประกาศสงครามนั้น ผลประโยชน์ของอังกฤษในประเทศไทยมีมากกว่าอเมริกา แต่การเรียกร้องค่าเสียหายจากสงครามได้ชักนำให้อเมริกาเข้ามายุ่งเกี่ยวอยู่เสมอ เพื่อให้ได้หลักประกันว่าจะได้รับการปฏิบัติในเรื่องการค้าของอเมริกาในฐานะชาติที่ได้รับความอนุเคราะห์ยิ่ง ดังนั้น ระยะหลังสงครามจึงชี้ให้เห็นถึงการขยายอิทธิพลของอเมริกาอย่างกว้างขวางในประเทศไทย อเมริกามีเงินดอลลาร์ที่จะให้และปรารถนาที่จะปฏิบัติตนในฐานะเป็นลุงที่มั่งคั่งร่ำรวย อังกฤษนั้นยากจนลงมากเนื่องจากการทำสงคราม จึงไม่อยู่ในฐานะที่จะแข่งขันด้วยได้

ฝรั่งเศสไม่ยอมที่จะรื้อฟื้นความสัมพันธ์ฉันมิตรตามข้อตกลงใด ๆ นอกจากการคืนดินแดนต่าง ๆ ที่รัฐบาลวิชีได้ยอมยกให้ไปในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1941 สหรัฐอเมริกาได้กระทำตนเป็นคนกลางอีกครั้ง มีการอภิปรายเรื่องนี้ในองค์การสหประชาชาติด้วยก่อนที่จะบรรลุถึงการตกลงขั้นสุดท้าย ณ กรุงวอชิงตัน ในวันที่ 17 พฤศจิกายน ค.ศ. 1946 ในเดือนต่อมา ไทยก็คืนดินแดนที่ต้องโต้แย้งกันมากนี้ให้แก่อินโดจีน และได้มีการแต่งตั้งคณะกรรมาธิการเพื่อการสมานไมตรีขึ้น เพื่อให้ไปตรวจตราปัญหาด้านชาติพันธุ์ ปัญหาทางด้านภูมิศาสตร์ และทางด้านเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้อง รายงานของคณะกรรมาธิการชุดนี้แสดงให้เห็นชัดว่าประเทศไทยไม่มีสิทธิในดินแดนต่างๆ อย่างแท้จริง แต่ได้เสนอว่า ควรจะได้มีการจัดการอย่างเหมาะสมเพื่อที่ประเทศไทยจะได้มีส่วนได้ปลาซึ่งมีอย่างอุดมสมบูรณ์ในทะเลสาบของเขมร

การลงนามในข้อตกลงระหว่างประเทศไทยกับฝรั่งเศส ได้ช่วยปลดเปลื้องอุปสรรคอันยิ่งใหญ่ที่กีดขวางทางเข้าเป็นสมาชิกองค์การสหประชาชาติของประเทศไทย ฝรั่งเศสตกลงที่จะสนับสนุนการสมัครเข้าเป็นสมาชิกของประเทศไทย แต่คราวนี้รุสเซียได้ข่มขู่ว่าจะกีดขวางการให้คะแนนเสียงประเทศไทย หากประเทศไทยไม่ยอมยกเลิกกฎหมายต่อต้านคอมมิวนิสต์ และสถาปนาความสัมพันธ์ทางการทูตกันอย่างเดิม ประเทศไทยต้องฉวยโอกาสในยามฉุกเฉินยอมรับข้อเสนอของรุสเซีย ดังนั้น รุสเซียจึงออกเสียงให้ และประเทศไทยก็ได้เข้าเป็นสมาชิกโดยมติของที่ประชุมสมัชชาใหญ่ของปี ค.ศ. 1947

ปัญหาภายในที่สำคัญของประเทศไทยในสมัยหลังสงครามก็คือ ปัญหาความไม่มั่นคงของรัฐบาลชุดต่าง ๆ รัฐบาลของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมชอยู่มาถึงเพียงระยะภายหลังการตกลงระหว่างประเทศไทยกับอังกฤษ ในวันที่ 1 มกราคม ค.ศ. 1946 ม.ร.ว. เสนีย์ มีประสบการณ์ทางด้านการบริหารแต่เพียงเล็กน้อย และไม่มีความคิดว่าจะจัดการควบคุมพลังทางการเมืองต่าง ๆ ภายในประเทศได้อย่างไร ด้วยเหตุนี้นายปรีดีจึงลองเอานายควง อภัยวงศ์ มาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง แต่นายควงก็อยู่มาถึงแค่เดือนมีนาคมต่อมา เมื่อนายปรีดีเองเข้าดำรงตำแหน่งนั้น

ระหว่างสมัยที่นายปรีดีเป็นนายกรัฐมนตรีอยู่นั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ผู้ทรงพระเยาว์ ได้สิ้นพระชนม์เนื่องจากบาดแผลกระสุนปืนที่พระนลาตในวันที่ 9 มิถุนายน ค.ศ. 1946 การสิ้นพระชนม์ของพระองค์เป็นเรื่องลึกลับที่ไม่เคยมีการสืบสวนให้แจ่มแจ้งได้จนเป็นที่น่าพึงพอใจ คณะกรรมการสืบ

สวนไม่สามารถจะตัดสินได้ว่าเป็นกรณีอะไร ระหว่างการปลงพระชนม์พระองค์เอง อุบัติเหตุ หรือถูกลอบปลงพระชนม์ พระอนุชาของพระองค์ทรงสืบราชสมบัติต่อมา คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช กษัตริย์องค์ปัจจุบัน ซึ่งขณะนั้นยังทรงศึกษาอยู่ในประเทศสวิส

ในเดือนสิงหาคมต่อมา นายปรีดีได้มอบตำแหน่งนายกรัฐมนตรีให้แก่เพื่อนร่วมงานคนก่อนของเขา คือ หลวงธำรงนาวาสวัสดิ์ ผู้ซึ่งอยู่ในตำแหน่งมาจนถึงวันที่ 8 พฤศจิกายน ค.ศ. 1947 เมื่อเกิดรัฐประหารโดยคณะทหารเข้ากวาดล้างอำนาจของนายปรีดีและแต่งตั้งหลวงพิบูลสงคราม ขึ้นมามีอำนาจอีกครั้งหนึ่ง หลังสงคราม หลวงพิบูลสงครามและเพื่อนร่วมงานของเขาจำนวนหนึ่งถูกจับในฐานะเป็นนักโทษการเมือง อย่างไรก็ตาม ศาลได้ตัดสินว่าไม่มีกฎหมายที่จะนำมาใช้พิจารณาในเรื่องนี้ได้ ฉะนั้น พวกเขาจึงได้รับการปลดปล่อยไป จากนั้น หลวงพิบูลสงคราม จึงได้เริ่มเสริมสร้างอิทธิพลของเขาอย่างมีมานะอดทนและอย่างระมัดระวังกองทัพบกเองหนุนหลังหลวงพิบูลสงครามอยู่ เพราะถือว่าเขาเป็นบุคคลที่เข้มแข็งผู้ซึ่งสามารถจะสร้างความมั่นคงทางการเมืองได้ ดินแดนทั้งสองข้างที่ขนาบประเทศไทย ข้างหนึ่งคือประเทศพม่า และอีกข้างหนึ่งคือประเทศเวียดนามนั้น การท้าทายของคอมมิวนิสต์ที่จะสร้างอำนาจขึ้นมีผลทำให้เกิดสภาวะปั่นป่วนเป็นอัมพาต ได้ลงไปในแถบมลายูก็เหมือนกัน เริ่มแสดงว่ามีการข่มขู่ของคอมมิวนิสต์

เมื่อหลวงพิบูลสงครามตัดสินใจแล้วว่า เขาสามารถจะดำเนินการได้โดยไม่ต้องเสี่ยงต่อผลกระทบกระเทือนจากภายนอก เขาจึงทำการปฏิวัติเสร็จในวันเดียวโดยปราศจากการเสียเลือดเนื้อ เขาได้ออกรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ สัญญาว่าจะให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในอนาคตอันใกล้ และตั้งนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีชั่วคราว การเลือกตั้งที่ได้จัดให้มีขึ้นในเดือนมกราคม ค.ศ. 1948 ทำให้หลวงพิบูลสงคราม มีอำนาจที่ได้รับมอบหมายเพียงพอสำหรับการที่จะก้าวต่อไปข้างหน้า หลวงพิบูลสงครามได้แสดงความเคารพในมติมหาชน โดยแอบแฝงการปกครองแบบเผด็จการซึ่งอาศัยอำนาจทหารของเขาไว้อย่างระมัดระวังที่สุด เบื้องหลังคณะรัฐมนตรีที่มีความสามารถในทุกด้าน ได้มีผู้เสนอว่า ความยุ่งยากนั้นอยู่ที่นายปรีดี ซึ่งอาจจะเรียกขอความช่วยเหลือจากจีนคอมมิวนิสต์หรือจากพวกเวียดมินห์เพื่อที่จะให้ได้อำนาจทางการเมืองกลับคืน แต่ประเทศไทยก็เป็นที่ร้อนมากเกินไปสำหรับ

นายปรีดี เพราะรัฐบาลชุดใหม่ได้ตัดสินว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ทรงถูกลอบปลงพระชนม์ นายปรีดีถูกกล่าวหาว่าได้มีการสมรู้ร่วมคิดกับคนอื่น ๆ และมีคำสั่งให้จับตัวเขาไว้ อย่างไรก็ตาม นายปรีดีได้หลบหนีไปได้สำเร็จจนกระทั่งในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1948 ก็ไม่มีผู้ใดทราบที่อยู่ของเขา

หลวงพิบูลสงคราม ได้จัดการที่จะกุมอำนาจเอาไว้ต่อไปสำเร็จลงด้วยดี ภายหลังที่ได้ชัยชนะจากการเลือกตั้งทั่วไปในไม่นานนัก หลวงพิบูลสงครามก็เข้าดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีด้วยตนเอง เขาได้รื้อฟื้นนโยบายครั้งก่อนเกี่ยวกับการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย และเริ่มโครงการที่กว้างขวางเกี่ยวกับการปรับปรุงการศึกษาในขั้นมัธยม แต่ความพยายามที่สำคัญของหลวงพิบูลสงคราม มุ่งไปในทางที่จะเสริมสร้างกำลังทหารของประเทศไทยให้เข้มแข็ง และสร้างเมืองทหารใหม่ขึ้นนอกเมืองลพบุรีเก่า ซึ่งผู้คนอาจจะยังคงเห็นซากปรักหักพังของพระราชวังของสมเด็จพระนารายณ์ฯ และคฤหาสน์ของฟอลคอนที่อยู่ใกล้ ๆ กับปราสาทหินมอญ – เขมร อันชวนให้รำลึกถึงสมัยก่อนที่คนไทยจะเหยียบย่างเข้ามาในดินแดนนั้น

ในปี ค.ศ. 1950 อันเป็นปีที่การสำรวจเพื่อเขียนหนังสือนี้ได้สิ้นสุดลง หลวงพิบูลสงครามได้รอดพ้นจากความพยายามหลายต่อหลายครั้งที่จะทำให้เขาหลุดพ้นจากตำแหน่ง ถ้าจะเปรียบเทียบกับพม่า เวียดนาม และมลายูแล้ว ประเทศไทยดูเหมือนกับเป็นดินแดนแห่งสันติ ความสำราญและความมั่งคั่งแห่งเดียว นายปรีดียังคงลี้ภัยอยู่ มีผู้คิดกันว่าโอกาสเดียวที่นายปรีดีจะกลับมาได้ก็ด้วยการปฏิวัติที่ได้รับความสนับสนุนจากชนกลุ่มน้อยที่เป็นจีน หรือด้วยการเข้ารุกรานของจีนคอมมิวนิสต์ ภายใต้สิ่งที่ฉาบอยู่บนผิวหน้านั้น ทุกอย่างไม่ได้สงบและสุขสำราญใจไปเสียทั้งหมด ประชาคมที่ใหญ่โตของชาวจีน กับการมีส่วนร่วมอย่างมากในการเศรษฐกิจของประเทศ ต้องได้รับความกระทบกระเทือนเมื่อคอมมิวนิสต์ได้ชัยชนะในจีน และทัศนะของคนไทยจำนวนมากเห็นว่ากรณีนี้เป็นการคุกคามความมั่นคงปลอดภัยของประเทศมากยิ่งกว่าแต่ก่อน

ฉ. ประเทศฟิลิปปินส์

ในประเทศฟิลิปปินส์เมื่อญี่ปุ่นได้ยอมแพ้สงครามแล้ว ซากปรักหักพังและซากที่ถูกผลาญทำลายทุกหนทุกแห่งทำให้น่าใจหาย และความอดอยากกับโรค

ระบาดต่าง ๆ ก็กำลังขยายตัว ส่วนใหญ่ของเมืองหลวงได้ถูกทำลาย และสภาพเงินเฟ้ออันเกิดจากการที่ญี่ปุ่นนำเอา "เงินของเจ้าหนูมิกกี้" เข้ามาใช้หมุนเวียน ได้ทำให้ค่าครองชีพสูงขึ้นถึงร้อยละ 800 ของระดับก่อนหน้าสงคราม กองทัพอเมริกันได้ช่วยบรรเทาความทุกข์ยากอันเกิดอย่างปัจจุบันทันด่วนอย่างมาก กล่าวคือ ได้ช่วยให้ประเทศคืนสู่ความสงบเรียบร้อย เปิดโรงเรียนต่าง ๆ และเปิดเส้นทางคมนาคมขึ้นใหม่ ในแผนการของอเมริกาที่จะเข้าบุกญี่ปุ่นจะใช้ลูซอนเป็นฐานทัพ และนั่นหมายความว่าได้มีการทำทุกสิ่งทุกอย่างที่พอจะทำได้เพื่อเสริมสร้างสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการขนส่ง กำลังไฟฟ้า การประปา และการสุขาภิบาล และตระเตรียมพัสดุและความสะดวกไว้ให้แก่กองทัพ แต่การใช้ระเบิดปรมาณูทำให้ไม่จำเป็นต้องบุกเช่นนั้น การทำเช่นนี้เองได้มีส่วนทำให้เกิดการปฏิสังขรณ์ ฝ่ายทางราชการทหารก็ได้ช่วยจัดหาอาหาร เสื้อผ้า ที่อยู่อาศัย และการดูแลทางด้านการแพทย์ให้แก่แหล่งที่จำเป็นโดยการผ่านทางโครงการกิจการพลเรือน

เมื่อรัฐบาลของอาณานิคมได้รับการจัดตั้งขึ้นใหม่ในวันที่ 27 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1945 งานทางด้านบรรเทาทุกข์ของกองทัพก็ถูกตัดทอนลงไปอย่างรวดเร็ว และได้เปลี่ยนความรับผิดชอบไปให้แก่กองอำนวยการบรรเทาทุกข์และปฏิสังขรณ์ขององค์การสหประชาชาติ แต่การดำเนินงานอย่างฉุกเฉินของกองอำนวยการนั้นไม่เพียงพอที่จะสนองความต้องการอย่างเต็มที่ทางด้านการบรรเทาทุกข์ และนโยบายของกองอำนวยการนั้นก็ไม่ยอมที่จะใช้ปัจจัยทั้งหลายเข้าช่วยเขตที่รัฐบาลมีความสามารถที่จะควบคุมการแลกเปลี่ยนค้าขายกับต่างชาติอย่างเพียงพอที่จะสามารถจ่ายเงินเพื่อซื้อสิ่งที่จำเป็นเอาเองได้ อย่างไรก็ตาม นโยบายทางด้านเงินตราของเครือจักรภพก็ถูกควบคุมโดยสหรัฐอเมริกา ดังนั้น สหรัฐอเมริกาจึงจำต้องให้ความช่วยเหลือ สหรัฐฯ ได้ช่วยเหลือถึง 72 ล้านดอลลาร์ เป็นจำนวนเงินที่ยกจากภาษีสินค้าเข้าอเมริกาบางอย่างของฟิลิปปินส์ ซึ่งจะถูกเก็บไว้ใช้ในภายหน้าเพื่อช่วยเหลือให้ฟิลิปปินส์ปรับปรุงเศรษฐกิจของตน เมื่อต้องสูญเสียอภิสิทธิ์ในการค้าขายกับอเมริกา ปัญหาที่หนักมากที่สุดคือปัญหาเกี่ยวกับพวกฮุค แมคอาร์เธอร์ได้ขับไล่พวกนี้กระจัดกระจายไป และจับตัว หลุยส์ ตารุค กับ คาสโต อาลีจานดริโนขังคุกเอาไว้ สารวัตรทหารของสหรัฐฯ ก็ได้เข้าช่วยกรมตำรวจของฟิลิปปินส์และกองทหารเอกชนของพวกเจ้าของที่ดิน ซึ่งเป็นที่รู้จักกันในนามว่า "หน่วยคุ้มกันพลเรือน" และ "ตำรวจชั่วคราว" เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย แต่กลุ่มพวกฮุคที่มีกำลังอาวุธอย่างดีได้หนีไปอยู่แถบเทือกเขา และเมื่อกองทัพอเมริกาถอนทหารออกไปแล้ว

พวกนี้ก็กลับเข้ามาในแถบภาคกลางของลูซอน "อู่ข้าวของประเทศฟิลิปปินส์" และเริ่มได้กลับมามีอำนาจควบคุมอีก

ในการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกของสมัยหลังสงครามซึ่งมีขึ้นในวันที่ 23 เมษายน ค.ศ. 1946 พวกชาวนาในภาคกลางของลูซอนสนับสนุนพรรคสหประชาธิปัตย์ และจากบรรดาผู้ได้รับเลือกจากเขตนี้ก็มี หลุยส์ ตารุค หัวหน้าพวกฮุคที่ได้รับการปลดปล่อยและจีซัส ลาวา อย่างไรก็ตาม ทั้งสองคนนี้รวมทั้งผู้สมัครเข้าแข่งขันของพรรคสหประชาธิปัตย์ที่ได้ชัยชนะอีกห้าคนถูกปฏิเสธที่จะให้เข้าไปอยู่ในสภาผู้แทนราษฎรด้วยการกล่าวหาว่า พวกนี้ใช้วิธีฉ้อโกงและความรุนแรงเพื่อจะให้ได้รับเลือก ความจริงแล้วนี่เป็นการกล่าวหาที่ไม่จริงดังจะเห็นกันต่อไป ผลต่อมาของการกระทำตามอำเภอใจเช่นนี้ร้ายแรงมาก ขบวนการของพวกฮุคกลับได้กำลังวังชาขึ้นมาใหม่ และสามารถที่จะต่อสู้กับความพยายามของทหารฝ่ายรัฐบาลที่จะมาปราบปรามพวกตน

การเลือกตั้งครั้งนี้ทำให้เห็นถึงความแตกแยกของพรรคชาตินิยม พรรคเก่าที่มีประธานาธิบดีออสเมยา เป็นผู้นำฝ่ายหนึ่ง และมี มานูเอล โรซัส เป็นผู้นำอีกฝ่ายหนึ่ง โรซัสได้รับความสนับสนุนจากแมคอาร์เธอร์ และจากชาวอเมริกันที่สำคัญ ๆ จำนวนหนึ่ง เขาประกาศตัวเองว่าเป็นพวกเสรีนิยม และได้สร้างกลไกของพรรคที่ส่งให้ทั้งตัวของเขาเองและสมัครพรรคพวกมีชัยชนะได้สำเร็จภายหลังการรณรงค์เลือกตั้งซึ่งได้ชื่อว่ารุนแรงมาก ตัวนายโรซัสเองได้รับตำแหน่งประธานาธิบดีด้วยคะแนนเสียงที่หมิ่นเหม่มาก อย่างไรก็ดี พรรคของเขาได้รับเสียงข้างมากพอสมควรในสภาทั้งสองของรัฐสภา นายเอลปีดิโอ ควิริโน ผู้ร่วมงานใกล้ชิดของโรซัส ได้รับเลือกเป็นรองประธานาธิบดี เพราะฉะนั้น ในวันที่ 4 กรกฎาคม ค.ศ. 1946 เมื่อสาธารณรัฐฟิลิปปินส์ได้รับมอบเอกราช ทั้งโรซัสและควิริโน จึงเป็นผู้นำคณะแรกของรัฐบาลของสาธารณรัฐ

งานอันดับแรกของโรซัสภายหลังการเลือกตั้ง คือ การจัดการทางด้านเศรษฐกิจให้แก่ประเทศใหม่ รัฐสภาอเมริกันได้รวบรวมเรื่องนี้ไว้ในพระราชบัญญัติสองฉบับที่ผ่านรัฐสภาใน ค.ศ. 1946 ฉบับหนึ่งว่าด้วยการค้าของฟิลิปปินส์ ซึ่งต่อมาเป็นที่รู้จักกันในนามว่า "รัฐบัญญัติเบลล์" อีกฉบับหนึ่งว่าด้วยการปฏิสังขรณ์ฟิลิปปินส์ ที่รู้จักกันต่อมาว่า "รัฐบัญญัติไทดิงส์" พระราชบัญญัติเบลล์ได้ระบุไว้ว่าจากปี ค.ศ. 1946—ค.ศ. 1954 ฟิลิปปินส์จะมีระยะเวลาแปดปีสำหรับการส่งสินค้า

เข้าอเมริกาได้โดยไม่ต้องเสียภาษี แต่สินค้านั้นต้องอยู่ในจำนวนที่อเมริกากำหนดเอาไว้ หลังจากนั้น จากปี ค.ศ. 1954—ค.ศ. 1974 ผลิตผลของฟิลิปปินส์ที่จะส่งเข้าอเมริกาจะต้องค่อย ๆ จ่ายค่าภาษีสินค้าขาเข้าเพิ่มขึ้น โดยเริ่มจากการเก็บร้อยละ 5 ของภาษีศุลกากรของอเมริกา และจะเพิ่มขึ้นร้อยละ 5 ในทุก ๆ ปี จนกระทั่งถึงจุดสูงสุดของพิกัดอัตราภาษีศุลกากรของอเมริกาในปี ค.ศ. 1974 จำนวนสินค้าได้กำหนดไว้ดังต่อไปนี้ น้ำตาลดิบ 952,000 ตัน น้ำตาลทรายขาว 58,000 ตัน ปอ 6 ล้านปอนด์ ข้าว 1,040,000 ปอนด์ บุหรี่ 200 ล้าน ยาสูบ 6 ล้านปอนด์ น้ำมันมะพร้าว 200,000 ตัน และกระดุมหอยมุก 850,000 เกรอส[1] จากปี ค.ศ. 1954 จำนวนสินค้าเหล่านี้จะถูกลดลงร้อยละ 5 ทุก ๆ ปี ผลิตผลของอเมริกาที่จะส่งเข้าฟิลิปปินส์จะต้องไม่ถูกจำกัด ฟิลิปปินส์จะต้องรับประกันว่าจะไม่มีการเก็บภาษีสินค้าออก จะต้องยังคงรักษาอัตราแลกเปลี่ยนของเงินเปโซอยู่ในอัตรา 2 เปโซต่อหนึ่งเหรียญอเมริกัน และจะต้องไม่เปลี่ยนแปลงโดยปราศจากการตกลงยินยอมของประธานาธิบดีของสหรัฐ ฯ ฟิลิปปินส์ยังจะต้องยอมรับ "มาตราความเสมอภาค" ซึ่งกำหนดไว้ว่า ชาวอเมริกันในฟิลิปปินส์จะมีสิทธิทางด้านพลเรือนเทียบเท่ากับชาวฟิลิปปิน อย่างเช่น สิทธิที่จะทำการสำรวจทรัพยากรธรรมชาติของประเทศ ศาสตราจารย์ แฟรงค์ โกเลย์ ได้ขนานนามข้อกำหนดสามข้อสุดท้ายนี้ไว้ว่า เป็น "การละเมิดอำนาจอธิปไตยของประเทศฟิลิปปินส์อย่างน่ารังเกียจ"[2] ข้อความเหล่านี้ ได้ทำให้เกิดความเป็นเดือดเป็นแค้นอย่างมากในฟิลิปปินส์

พระราชบัญญัติไทดิงส์เกี่ยวข้องกับการให้ค่าชดเชยสำหรับความเสียหายจากการสงคราม หน่วยจัดการเรื่องความเสียหายจากการสงครามของสหรัฐ ฯ ได้ประมาณค่าของความเสียหายทั้งหมดในฟิลิปปินส์ตามค่าในปี ค.ศ. 1939 เป็นเงินถึง 800 ล้านเหรียญ กฎหมายไทดิงส์ซึ่งถูกนำมาเสนอต่อรัฐสภาในระยะที่กำลังมีการเลือกตั้งทั่วไปในฟิลิปปินส์ ได้กำหนดให้กระทรวงการคลังของสหรัฐ ฯ จัดค่าใช้จ่ายเป็นจำนวนเงิน 620 ล้านเหรียญ ในจำนวนนี้ 400 ล้านเหรียญ จะจัดสำรองไว้เพื่อจ่ายเป็นค่าชดเชยความเสียหายให้แก่เอกชน และ 120 ล้านเหรียญ จะจ่าย

---

[1] เกรอสหรือที่คนไทยเรียกกุรุส = 12 โหล (หมายเหตุของผู้แปล)

[2] Frank H. Golay. **The Philippines, Public Policy and National Economic Development**, Ithaca. N.Y.. 1961. หน้า 64.

ในการบูรณะสมบัติของสาธารณะและสาธารณูปโภคที่สำคัญ ๆ อีก 100 ล้านเหรียญ ที่เหลือคือราคาของทรัพย์สินส่วนเกินของสหรัฐ ฯ (รวมอาวุธและกระสุนปืนของกองทัพด้วย) ที่จะโอนให้แก่รัฐบาลฟิลิปปินส์ นอกจากนี้ ในพระราชบัญญัติยังได้ระบุถึงเรื่องการให้ความช่วยเหลือทางด้านเทคนิคอย่างกว้างขวางของสหรัฐ ฯ ต่อฟิลิปปินส์ อย่างไรก็ดี พระราชบัญญัติฉบับนี้ก็ได้ระบุเงื่อนไขเอาไว้ว่า การจ่ายค่าเสียหายจากการสงครามเกิน 500 เหรียญนั้น จะจ่ายต่อเมื่อหลังจากที่รัฐสภาของฟิลิปปินส์ยอมรับพระราชบัญญัติเบลล์แล้ว นับเป็นยาขมที่ชาวฟิลิปปินจำต้องกล้ำกลืน แม้ว่ายาเม็ดนั้นจะเคลือบน้ำตาลไว้อย่างหนาแล้วก็ตาม ชาวฟิลิปปินคนหนึ่งให้ฉายาพระราชบัญญัติเบลล์ว่า "พระราชบัญญัติบีศาจ" การให้ผลิตผลของอเมริกาเข้าประเทศได้อย่างเสรีเท่ากับเป็นการกีดกันการสร้างอุตสาหกรรมของชาติ ร้ายยิ่งกว่านั้นก็คือ ความภาคภูมิใจของชาวฟิลิปปินพลอยถูกกระทบกระเทือนเนื่องจากจำเป็นต้องแก้ไขมาตรา 13 ของรัฐธรรมนูญฟิลิปปินส์ ซึ่งได้สงวนสิทธิการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของประเทศไว้ให้เฉพาะประชากรฟิลิปปินเท่านั้น

แต่การได้รับผลประโยชน์เกี่ยวกับการค้าน้ำตาลของฟิลิปปินส์ช่วยให้ฟิลิป-ปินส์ตัดสินใจยอมรับพระราชบัญญัติเบลล์ ในทัศนะของผู้ได้ผลประโยชน์ด้านนั้นเห็นว่า การจะฟื้นฟูอุตสาหกรรมการทำน้ำตาลได้นั้น ขึ้นอยู่กับการมีตลาดปลอดภาษีในสหรัฐ ฯ การแก้ไขรัฐธรรมนูญจะแก้ไขได้ต่อเมื่อได้รับคะแนนเสียงสามในสี่จากรัฐสภา และพรรคเสรีของโรซัสสามารถที่จะได้คะแนนเสียงเพียงพอเช่นนั้น ก็โดยการใช้อุบายปฏิเสธไม่ยอมให้ฝ่ายปรปักษ์ของเขาสิบคนเข้ามานั่งในรัฐสภา สามคนเป็นวุฒิสมาชิกจากพรรคชาตินิยม และอีกเจ็ดคนเป็นสมาชิกของพรรคสหประชาธิปัตย์ ซึ่งได้เคยกล่าวถึงการถูกกีดกันออกจากสภาผู้แทนราษฎรของพวกเขามาแล้ว ในการลงประชามติแห่งชาติที่ได้จัดให้มีขึ้นในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1947 เพื่อจะรับรองการแก้ไขรัฐธรรมนูญ มีผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงมาเกินร้อยละ 40 เพียงเล็กน้อย ผู้ที่มาก็ได้ลงคะแนนเสียงสนับสนุนด้วยคะแนนเสียงที่ท่วมท้น

กล่าวกันว่า เอกราชนั้นร่วงหล่นมาบนตักของชาวฟิลิปปินเหมือนกับผลไม้สุก แต่ความโล่งใจของชาวฟิลิปปินที่มีต่อการจากไปของอเมริกานั้น ก็มีความเศร้าใจเสียใจระคนอยู่ เพราะว่าชาวอเมริกันได้ทิ้ง ภารกิจที่ไม่น่ายินดีไว้ให้

ต้องกระทำ ภารกิจอันหนึ่งคือ การปราบปรามพวกฮุค ในฤดูร้อนของปี ค.ศ. 1946 หลุยส์ ตารุค พยายามที่จะเจรจาตกลงเรื่องการหยุดยิงกับประธานาธิบดีโรซัส แต่การเจรจาต้องล้มเหลวลงด้วยเรื่องปัญหาการให้พวกกบฏยอมวางอาวุธ จากนั้น โรซัส ได้ใช้นโยบาย "พลการ" ที่รุนแรงมากเกินกว่านโยบายใด ๆ ที่ชาวอเมริกันจะทำได้ นโยบายนั้นไม่ประสบผลสำเร็จ เช่นเดียวกับความพยายามในระยะเดียวกันที่จะลดการขูดรีดของพวกเจ้าของที่ดินที่กระทำต่อผู้เช่าที่ ในบทก่อนเราได้เห็นกันแล้วว่าในหลายต่อหลายกรณี ผู้เช่าที่ต้องให้พืชผลของเขาแก่เจ้าของที่ดินมากกว่าครึ่งหนึ่ง ผู้เช่าที่ต้องกู้ยืมในอัตราที่แตกต่างกันไปจากร้อยละ 200 ถึง 500 ต่อปี ในปี ค.ศ. 1946 กฎหมาย 70–30 ได้ผ่านรัฐสภา ยกส่วนของพืชผลที่ผู้เช่าที่ควรจะได้ขึ้นไปเป็นร้อยละ 70 และลดส่วนพืชผลที่เจ้าของที่ควรจะได้เป็นร้อยละ 30 อย่างไรก็ดี กฎหมายฉบับนี้ไม่ได้ผลเลย เพราะได้มีการละเมิดกฎหมายทุกหนทุกแห่ง กล่าวกันว่ากฎหมายฉบับเดียวที่จะนำผลสำเร็จมาให้ได้ก็คือไมตรีจิตของพวกเจ้าของที่ดิน นอกจากนั้นยังไม่มีการจัดการทำจัดการให้กู้ยืมเงินโดยเรียกดอกเบี้ยอย่างหน้าเลือดแต่ประการใด และผู้เช่าก็ไม่มีเงินทุนสำหรับไว้จัดซื้อปุ๋ยหรือเครื่องไม้เครื่องมือที่ทันสมัย เกษตรกรจำนวนกว่าร้อยละ 78 ไม่ใช้ปุ๋ย ขบวนการเคลื่อนไหวของพวกฮุคบาลาฮับ และคอมมิวนิสต์จะไม่มีวันพ่ายแพ้ได้จนกว่าปัญหาเหล่านี้จะได้รับการขบคิดอย่างสุจริตใจและอย่างเฉลียวฉลาด แต่ในขณะที่พรรคเสรีอยู่ในอำนาจ ความเสื่อมอย่างน่ากลัวทางด้านศีลธรรมของประชาชน ซึ่งเห็นได้ชัดเจนภายใต้การยึดครองของญี่ปุ่น กลับมีมากยิ่งขึ้นไปกว่าเก่า ความเสื่อมโทรมในสังคมของฟิลิปปินส์อันเกิดจากความทุกข์ทรมานของพวกชาวนาเป็นปัจจัยสำคัญ ที่ทำให้เกิดวิกฤติการณ์ที่รุนแรงมากในกลางปี ค.ศ. 1950 จนกระทั่งศาสตราจารย์โกเลย์ กล่าวไว้ว่า "การดำรงอยู่สืบต่อไปของประเทศฟิลิปปินส์นั้นยังเป็นปัญหา"[1]

เอกราชที่สหรัฐ ฯ ให้แก่ฟิลิปปินส์นั้นไม่ได้เป็นความจริงในระยะแรก ๆ ชาวอเมริกันยังคงทำภารกิจทุกๆ อย่างในประเทศ เช่น ภารกิจในการแจกจ่ายค่าปฏิมากรรมสงคราม ภารกิจในการดำเนินงานเกี่ยวกับโครงการพัฒนา ภารกิจเกี่ยวกับการจัดเตรียมบริการทางด้านข่าวสารและความปลอดภัย ภารกิจเกี่ยวกับการปฏิรูปการศึกษา และภารกิจอื่น ๆ อีก อย่างไรก็ดี สิ่งที่ทำให้ชาวฟิลิปปินเดือดดาลใจ

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 59.

มากที่สุดก็คือ ข้อตกลงเกี่ยวกับฐานทัพของเดือนมีนาคม ค.ศ. 1947 ที่ให้อเมริกาได้เช่าฐานทัพยี่สิบสามแห่งในฟิลิปปินส์เป็นระยะเวลา 99 ปี พร้อมกับมีอำนาจตัดสินคดีอย่างเต็มที่ในเขตเหล่านั้น ซึ่งรวมการตัดสินคดีเหนือชาวฟิลิปปินในกรณีที่มีผู้กระทำผิดเป็นจำนวนมากด้วย ซึ่งก่อให้เกิดการขัดแย้งภายในระยะเวลาอันสั้น

เพียงแค่ปี ค.ศ. 1948 ก็เป็นที่ตระหนักกันดีว่า สถานะของสาธารณรัฐใหม่ไม่ได้เป็นที่พึงพอใจ ได้เกิดมีความสงสัยเคลือบแคลงอย่างรุนแรงในเรื่องสามเรื่องที่สำคัญ คือ เรื่องความสามารถของรัฐบาลในการจัดการกับพวกฮุค ความสามารถของรัฐบาลที่จะสร้างเศรษฐกิจให้เลี้ยงตัวได้ เมื่อการช่วยเหลือของอเมริกายุติลง และความสามารถของรัฐบาลที่จะกวาดล้างการฉ้อราษฎร์บังหลวงในวงการรัฐบาลเอง ในขณะที่ปัญหาเหล่านี้กำลังถูกกล่าวขวัญถึงกันอยู่ในหนังสือพิมพ์อเมริกัน โรซัสก็เกิดถึงแก่กรรมอย่างปัจจุบันทันด่วนในวันที่ 15 เมษายน และรองประธานาธิบดีควิริโนได้เข้ารับตำแหน่งแทน การกระทำทั้งหลายของเขาในตอนต้นดูเหมือนจะบ่งบอกถึงข้อตกลงใจใหม่ที่จะจัดการกับปัญหาใหญ่ๆ นายควิริโนได้จัดตั้งสภาดำเนินการเพื่อความเจริญก้าวหน้าของสังคม สภากรรมกร ธนาคารให้เงินกู้ยืมสำหรับสหกรณ์ทางเกษตรกรรมทั้งหลายและธนาคารท้องถิ่น เขาได้ยกเลิกการต่อสู้กับพวกฮุคที่ไม่ได้ผลของโรซัส และพยายามด้วยวิธีการใหม่ ควิริโนเสนอที่จะให้การนิรโทษกรรมแก่หลุยส์ ตารุค ถ้าหากกองทหารของหลุยส์จะยอมวางอาวุธ ตารุคยอมรับข้อเสนอ และมีการลงนามในข้อตกลงร่วมกัน ณ เมืองมะนิลา ตารุคเองก็ได้มีที่นั่งอยู่ในสภาผู้แทนราษฎรที่เขาไม่ได้รับอนุญาตให้เข้ามานั่งในปี ค.ศ. 1946 แต่ก็เกิดผิดพลาดขึ้นอีกครั้งหนึ่งในปัญหาว่าด้วยเรื่องอาวุธ ตารุคจึงออกจากเมืองมะนิลาไปในทันทีทันใด โดยกล่าวหาว่ารัฐบาลคดโกง และเกิดการต่อสู้ขึ้นอีกครั้งในแบบที่รุนแรงยิ่งขึ้น เมื่อตารุคประกาศการเข้าเป็นสมาชิกภาพของพรรคคอมมิวนิสต์ของเขา ควิริโนก็เริ่มขับเคี่ยวกับพวกฮุคอย่างทุ่มเทกำลัง ควิริโนได้แต่งตั้งรามอน แมกไซไซ ขึ้นเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมและให้รับงานในด้านการปราบปราม ความพยายามของแมกไซไซประสบความสำเร็จอย่างงดงาม ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1950 สามารถยึดได้กองบัญชาการกลางทั้งหมดของขบวนการ ก่อความหายนะแก่การปฏิบัติการครั้งใหญ่ของพวกฮุคด้วยการทำให้เกิดความสูญเสียอย่างหนัก ขบวนการของพวกฮุคจึงระส่ำระสาย และในช่วงเวลานั้นต้องหลบไปดำเนินการใต้ดิน

แต่สถานะทางเศรษฐกิจยังคงเลวลงอยู่ต่อไป ราคาของสินค้าหลักที่ส่งออกอย่างเช่น ปอ และเนื้อมะพร้าวแห้ง ก็ตกต่ำ ทำให้ดุลการค้าที่เสียเปรียบเพิ่มขึ้นตลอดเวลา เกิดงบประมาณขาดดุลอยู่เป็นประจำวัน ค่าครองชีพก็สูงขึ้น และได้มีการว่างงานเกิดขึ้นด้วย ในการศึกษาวิกฤติการณ์ในระยะระหว่าง ค.ศ. 1946—ค.ศ. 1950 ศาสตราจารย์ โกเลย์ ได้กล่าววิจารณ์นโยบายที่ไม่มีความรับผิดชอบของรัฐบาลเอาไว้อย่างรุนแรง[1] เขาได้บรรยายถึงสมัยนี้ว่าเป็น "ความมัวเมาทางด้านเศรษฐกิจและอารมณ์" ศาสตราจารย์ โกเลย์ เขียนเอาไว้ว่า "รัฐบาลดูเหมือนว่าจะยินดีให้ทหารไม่ได้รับเงินเดือน และให้ระบบการศึกษาซบเซา เพราะต้องการได้เงินทุนและยินดีแม้แต่จะยอมอยู่ใต้อำนาจของการจลาจลของพวกฮุค มากยิ่งกว่าที่จะยอมเผชิญหน้ากับความรับผิดชอบขั้นต่ำสำหรับหน้าที่ของรัฐบาล"[2] เขาได้กล่าวว่าสถานะของฟิลิปปินส์ในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1946 ที่จะบูรณะซ่อมแซมอยู่ในสภาพดี สหรัฐฯ ได้จ่ายค่าเสียหายจากการสงครามอย่างหนัก และมีหลักประกันความมั่นคงปลอดภัยภายนอกของประเทศ จนกระทั่งไม่มีความจำเป็นที่ประเทศจะต้องใช้จ่ายเงินทุ่มเทลงไปในด้านการป้องกัน ยิ่งกว่านั้นการเศรษฐกิจก็กำลังขยายตัว การผลิตในปี ค.ศ. 1949 ซึ่งในปี ค.ศ. 1946 ได้ผลเพียงร้อยละ 40 ของมาตรฐานของปี 1937 กลับได้เพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 91 และรายได้ของประเทศก็เพิ่มสูงขึ้น แล้วเพราะเหตุใดจึงได้เกิดวิกฤติการณ์เป็นลำดับติดต่อกันมาเช่นนี้

ศาสตราจารย์ โกเลย์ ได้กล่าวอ้างว่า เหตุผลส่วนใหญ่อยู่ที่รัฐบาลไม่เก็บภาษีอย่างถูกต้อง และรัฐบาลประสบความล้มเหลวในการที่จะเก็บแม้แต่ภาษีที่มีอยู่แล้ว เทียบกับภาษีสรรพากร 100 ล้านเหรียญในปี ค.ศ. 1940 ภาษีสรรพากรในปี ค.ศ. 1945—ค.ศ. 1946 มีเพียง 53 ล้านบาท ในจำนวนนี้ เศษหนึ่งส่วนสามได้จากภาษีบุหรี่ และได้มีสภาพเงินเฟ้อเกิดขึ้นหกเท่าของปี ค.ศ. 1940 ความอ่อนแอของการบริหารเห็นได้ชัดจากความจริงที่ว่าภาษีกำไรที่ได้จากการสงครามโดยประมาณมีอยู่ 30,000 รายทั้งส่วนบุคคลและบริษัทที่จะต้องเสียภาษี หลังจากวันที่กำหนดไว้ให้มาจ่ายเงินภาษีสามเดือน ก็มีเพียง 1,920 รายเท่านั้นที่มา และในจำนวนนี้ 1,440 ราย ยังอ้างว่าไม่ต้องเสียภาษีด้วยอีก รายได้จากภาษีโดยเฉลี่ยของรัฐบาลในระยะห้าปีหลังสงครามมีเป็นจำนวน 294 ล้านเปโซ ค่าใช้จ่ายโดยเฉลี่ยมีถึง 376 ล้าน ค่าใช้

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 68-71.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

จ่ายของรัฐบาลมีเพียงร้อยละ 6.8 ของรายได้ของประเทศ แต่รายได้จากภาษีอากรมีไม่มากเกินร้อยละ 4.5 สำหรับเหตุอื่น ๆ ที่ทำให้เกิดวิกฤติการณ์นั้น ศาสตราจารย์โกเลย์ ได้รวมเรื่องเหล่านี้เข้าไปด้วย คือ การนำเอาระบบให้มีผู้เช่าที่ดินทำการกสิกรรมในสมัยก่อนหน้าสงคราม และการนำเอาระบบการจัดส่งสินค้าออกด้วยผลิตผลขั้นปฐมกลับเข้ามาใช้ ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกคับแค้นใจ ความเสื่อมโทรมทางศีลธรรมจรรยาของประชาชนมองเห็นได้จากเรื่องอื้อฉาวทั้งหลายในการดำเนินการเกี่ยวกับทรัพย์สิน อาทิเช่น ในการเซ็นอนุมัติให้แก่ชาวจีนอพยพเข้าประเทศ และในการฉ้อราษฎร์บังหลวงจากการอนุมัตินำสินค้าเข้าประเทศ และประการสุดท้าย คือ การเสื่อมความเชื่อถือในความซื่อสัตย์ของรัฐบาล

สถานการณ์ในปี ค.ศ. 1950 ร้ายแรงมาก จนกระทั่งประธานาธิบดีทรูแมนต้องส่งคณะสำรวจทางด้านเศรษฐกิจ อันมี นายแดเนียล ดับบลิว. เบลล์ เป็นหัวหน้ามาฟิลิปปินส์ คณะกรรมการได้รายงานว่า แม้จะใช้เงินประมาณ 4 พันล้านเปโซ ลงทุนไปในด้านการจัดหาเครื่องมือเครื่องใช้ จัดหาพัสดุ และการบูรณะซ่อมแซม แต่เงินจำนวนนั้นจะถูกนำไปใช้จ่ายในเรื่องที่ไม่มากไปกว่าการทำให้อยู่ในสภาพเดิม และการปฏิสังขรณ์ใหม่เท่าที่จำเป็น คณะกรรมการได้ชี้ให้เห็นว่าการผลิตในปี ค.ศ. 1950 เกือบจะอยู่ในอัตราเดียวกันกับปี ค.ศ. 1937 แต่ประชากรมากขึ้นกว่าเก่าถึงร้อยละ 25 และมีจำนวนสินค้าเข้าที่ลั่นเหลืออย่างน่าเป็นอันตราย ซึ่งใช้จ่ายจากเงินที่ถอนมาจากกองสำรวจเงินตราต่างประเทศ คณะสำรวจได้วางนโยบายการเศรษฐกิจอันใหม่ให้แก่รัฐบาลของฟิลิปปินส์ และเสนอสหรัฐฯ ให้เงินช่วยเหลือนโยบายดังกล่าว ในงบประมาณ 250 ล้านเหรียญ

วิกฤติการณ์จากการต้องจ่ายเงินออกนอกประเทศได้สิ้นสุดลงด้วยการจัดตั้งการควบคุมทางด้านการแลกเปลี่ยนและควบคุมสินค้าเข้าตามที่คณะสำรวจเบลล์ได้เสนอไว้ แต่การแก้ปัญหานั้นกลับไปเพิ่มความยุ่งยากในส่วนอื่น ๆ เพราะว่าการขายใบอนุญาตให้นำสินค้าเข้าได้กลับมีมากขึ้น ทำให้บรรดาพวกเจ้าหน้าที่ได้ลาภลอย ในขณะเดียวกัน สินค้าเข้าก็มีราคาสูงขึ้นกว่าเดิมเพราะถูกลดปริมาณลง และได้มีเรื่องอื้อฉาวต่อไปอีกในวงการบริหารของฝ่ายควบคุมการแลกเปลี่ยน อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงในด้านการบริหารการคลัง ตามคำเสนอแนะของคณะสำรวจเบลล์ ก็ได้ดำเนินไปในแนวทางที่จะช่วยแก้ปัญหาสมตามความมุ่งหมาย เป็น

การเริ่มต้นสมัยของความรับผิดชอบในด้านนิติบัญญัติและทางด้านบริหารมากขึ้น แต่ชาวฟิลิปปินก็ขจัดภาพลวงตาออกได้มากขึ้น

เรื่องอื้อฉาวในการบริหารก่อให้เกิดวิกฤติการณ์ที่รุนแรงในพรรคเสรี ในการเลือกตั้งประธานาธิบดีในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1949 อาวีลิโน ประธานวุฒิสภา ถูกปลดออกจากตำแหน่ง เนื่องจากลักลอบค้าขายพัสดุต่าง ๆ ของอเมริกา เขาพยายามที่จะล้มประธานาธิบดีควิริโน ด้วยการนำเอาเรื่องราวต่างๆขึ้นมากล่าวหาประธานาธิบดีว่าใช้อำนาจในทางที่ผิด ล่วงละเมิดกฎข้อบังคับในรัฐธรรมนูญและยักยอกเงินทุนช่วยเหลือ เมื่อสภาผู้แทนราษฎรไม่รับวิธีการนี้ อาวีลิโน ก็จัดตั้งพรรคของเขาขึ้นใหม่ และเข้ารับสมัครเป็นผู้แข่งขันชิงตำแหน่งประธานาธิบดี ทางพรรคชาตินิยมก็ส่งโจเซ พี ลอเรล เข้าแข่งขันในนามของพรรค จึงเกิดการรณรงค์ 3 ฝ่าย ซึ่งเป็นการแข่งขันที่ชั่วร้ายชนิดที่ไม่เคยมีแบบอย่างมาก่อน ควิริโนเป็นฝ่ายมีชัยชนะ เดวิด เวอร์เฟล เขียนไว้ว่า กลไกของพรรคของควิริโนนั้นได้ตัดสินปัญหาโดยใช้ "ทหาร เงิน และความระมัดระวังเล็กน้อย"[1] หนึ่งในห้าของคะแนนเสียงที่ควิริโนได้รับนั้น ได้จากการฉ้อโกงการลงทะเบียนผู้มีสิทธิเลือกตั้ง การฉ้อโกงการนับคะแนนเสียง และการข่มขู่ผู้มาลงคะแนนเสียง[2]

---

[1] David Wurfel, "The Philippines" in G. McT. Kahin (ed.), **Government and Politics of Southeast Asia**, 1959, หน้า 443.

[2] เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

บทที่ 50
การได้เอกราช

ก. ปัญหาทั่ว ๆ ไป

ช่วงระยะสิบปีนับจากปี 1950 เป็นต้นมา จะได้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มากยิ่งกว่าในรอบสิบปีใด ๆ ในประวัติศาสตร์ของแถบนี้ เมื่อเริ่มต้นขึ้นมา ประเทศฟิลิปปินส์ พม่า และอินโดนีเซีย ต่างก็เพิ่งได้รับเอกราช ประเทศต่าง ๆ ในอินโดจีนของฝรั่งเศสได้เอกราชติดตามมาในปี ค.ศ. 1954 เมื่อราชอาณาจักรกัมพูชาและลาวได้เอกราชอย่างแท้จริง มิใช่แต่เพียงในนาม และเวียดนามถูกแบ่งแยกกันตรงเส้นขนานที่ 17 เป็นรัฐเอกราชสองประเทศ คือ สาธารณรัฐประชาธิไตยแห่งเวียดนามในภาคเหนือ และเวียดนามใต้ ซึ่งในตอนแรกอยู่ภายใต้การปกครองของจักรพรรดิเบาได๋ ผู้ครองแคว้นอันหนำอยู่สมัยหนึ่งในปี ค.ศ. 1957 สหพันธ์มลายาก็ได้เอกราชอยู่ในจักรภพอังกฤษตามข้อตกลงกับประเทศนั้น และในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1959 สิงคโปร์ซึ่งไม่ได้รวมอยู่ในสหพันธ์ก็ได้รับมอบหมายให้ได้ปกครองตนเองภายใน ประเทศไทยมีเอกราชอยู่เพียงประเทศเดียวก่อนหน้าญี่ปุ่นเข้ายึดครอง ขณะที่ประเทศอื่นที่เหลือในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสี่มหาอำนาจจักรวรรดินิยมตะวันตก ครั้นมาบัดนี้ยกเว้นแต่บอร์เนียวเฉพาะส่วนที่เป็นของอังกฤษ เกาะติมอร์ของโปรตุเกส และนิวกินีตะวันตกของฮอลันดาแล้ว การปกครองแบบจักรวรรดิได้สลายไปสิ้น กลับมีประเทศเอกราชต่าง ๆ เกิดขึ้นมาแทนที่

โลกใหม่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นนี้เป็นบรรยากาศใหม่ในตัวเอง ที่เกิดขึ้นมาจากชัยชนะของลัทธิชาตินิยมต่อต้านการเข้าครอบครองของต่างชาติ ทางตะวันตกเฉียงเหนือของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก็คือ ประเทศอินเดีย ปากีสถาน และลังกาที่เพิ่งได้เอกราชใหม่ ๆ ทางเหนือขึ้นไปจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ประเทศจีนคอมมิวนิสต์ที่มีความแข็งแกร่งและสนใจต่อโลกภายนอกอย่างชนิดที่ไม่เคยปรากฏนับแต่ต้นสมัยราชวงศ์เหม็ง ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปัญหาชาวจีนเริ่มจะเป็นปัญหาครอบคลุมปัญหาอื่น ๆ และเริ่มสร้างความสับสนขึ้นในกิจการภายในของประเทศที่ได้เอกราชใหม่ ๆ พร้อมกับที่อินเดียได้เอกราช เนห์รูก็ได้เริ่ม

แสวงหาทางที่จะเป็นผู้นำของประเทศที่เกิดใหม่ทั้งหลายในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และกล่าวย้ำอย่างมากถึงความผูกพันทางด้านวัฒนธรรมของประเทศเหล่านั้นกับประเทศอินเดีย เนห์รูได้เรียกประชุมเพื่อความสัมพันธ์ระหว่างชาติเอเชีย ณ กรุงนิวเดลี ในปี ค.ศ. 1947 และเรียกประชุมครั้งที่สองในเดือนมกราคม ค.ศ. 1949 เพื่อสนับสนุนการต่อต้านพวกฮอลันดาของชาวอินโดนีเซีย และเรียกประชุมเป็นครั้งที่สามในต้นปี 1954 เพื่อเรียกร้องให้มีการหยุดยิงในอินโดจีนของฝรั่งเศส แต่ความรู้สึกเป็นเอกราชของประเทศเหล่านั้นเข้มข้นมากเกินไปสำหรับเนห์รู และแผนการจัดตั้งองค์การถาวรตามที่ได้อภิปรายกันในที่ประชุมครั้งแรกจึงไม่บังเกิดผล

แต่แม้ว่าชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จะไม่ต้องการให้อินเดียมามีอิทธิพลครอบงำอย่างสันติ พวกเขาก็ยิ่งมีความต้องการที่จะดุกเข่าให้แก่ประเทศจีนน้อยลงไปอีก ก่อนหน้าสงครามโลกครั้งที่สอง จีนถูกกีดกันออกไปจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยอาศัยการปกครองของชาวยุโรปเป็นเครื่องกำบัง จีนเองก็อ่อนแอและถูกญี่ปุ่นรบกวน อย่างไรก็ตาม เมื่อแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้เอกราชแล้ว ประเทศจีนใหม่ก็ได้เข้ามาติดต่อโดยตรง ใช้ประโยชน์จากชื่อเสียงของตัวเองในด้านนโยบายภายในประเทศที่ก้าวหน้า และดำเนินการค้าขายเพื่อสร้างความประทับใจแก่ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในระยะแรก ความรู้สึกเป็นปรปักษ์ต่อระบบอาณานิคมได้บดบังการพิจารณาของชาวเอเชียต่อความตั้งใจของจีน แต่ในปี ค.ศ. 1954 เมื่อนายกรัฐมนตรีจูเอนไลครั้งที่มาร่วมประชุมกับเนห์รู ได้ให้คำปฏิญาณที่จะธำรงรักษาไว้ซึ่งหลักการทั้งห้าของการอยู่ร่วมกัน และได้แสดงถึงความมีเหตุผลอะลุ้มอล่วยที่นุ่มนวล ณ ที่ประชุมเมืองบันดุงในปี ค.ศ. 1955 กับทั้งขอร้องให้ชาวจีนโพ้นทะเลปฏิบัติตามกฎหมายของประเทศที่ได้เข้าไปอาศัยอยู่ และให้ละเว้นการปฏิบัติกิจกรรมทางด้านการเมือง ทำให้ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คลายความกังวลใจเกี่ยวกับนโยบายของจีนลงไปมาก

ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกิดความกลัวประเทศจีนขึ้นมา ส่วนใหญ่เนื่องจากสาเหตุสามประการ คือ (ก) การอ้างสิทธิดั้งเดิมของจีนที่จะดำรงตนอยู่ในฐานะที่เหนือกว่า และการเรียกร้องสิทธิในดินแดนตรงพรมแดนเมื่อไม่นานมานี้ (ข) ลัทธิคอมมิวนิสต์ และ (ค) ที่ท่าของชาวจีนสิบล้านคนที่อาศัยอยู่ในประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต่าง ๆ ที่ขู่ว่าจะประกาศเอกราชดังที่เราได้เห็นกันมาแล้วจากสมัยต้น ๆ ที่ผู้ปกครองของแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับการสนับสนุนให้

ส่งทูตไปยังกรุงปักกิ่ง และให้องค์จักรพรรดิรับรอง ประวัติศาสตร์จีนได้แสดงว่าความสัมพันธ์นี้มีลักษณะเป็นความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายกับข้าทาส แต่ความคิดเช่นนี้ไม่ได้มีอยู่ในบรรดาผู้ปกครองของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ผู้ปกครองเหล่านั้นกลับมีจุดประสงค์ประการหนึ่ง คือ เสริมสร้างการค้ากับจีนที่ให้ผลกำไรในยุคใหม่ การดำรงตนอยู่ในฐานะที่เหนือกว่าของจีนโดยแท้ที่จริงแล้วเป็นความเชื่อผิด ๆ ที่จีนในสมัยราชวงศ์เช่งได้ปลูกฝังขึ้น ซึ่งมีมาพร้อมกับความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมของตนอย่างล้นเหลือ เพื่อตอบโต้ต่อการเปลี่ยนแปลงยิ่งใหญ่ทั้งหลายที่เกิดขึ้นเนื่องจากอิทธิพลทางตะวันตกในเอเชีย ความคิดแบบนี้อาจจะมีอิทธิพลต่อทรรศนะของบรรดาผู้นำในระยะแรก ๆ ของพรรคก๊กมินตั๋ง แต่เท่าที่ผ่านมา จีนคอมมิวนิสต์ดูเหมือนจะไม่ได้สนใจความคิดแบบนั้นมากนัก ตรงกันข้าม ความผูกพันทางประวัติศาสตร์ของจีนอยู่ที่เรื่องความปลอดภัยตรงพรมแดนทั้งหลาย และการธำรงรักษาสถานการณ์ในดินแดนถัดออกไปให้มั่นคง ดังนั้น การที่จีนอาจจะเข้าแทรกแซงทางทหารจึงก่อให้เกิดความหวาดกลัวอย่างรุนแรงในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ครั้งหนึ่งมีเหตุแสดงว่าจีนมีความคิดที่จะบีบให้มีการเรียกร้องอย่างบ้าคลั่งแบบพวกก๊กมินตั๋งที่จะมีสิทธิในดินแดนถัดออกไปจากพรมแดนยูนนาน[1] แต่ความจริงแล้วเป็นเพียงเครื่องหมายที่แสดงว่าจีนต้องการจะจัดทำข้อตกลงทางพรมแดนพม่า

ในช่วงเข้าสู่ระยะครึ่งศตวรรษหลัง ลัทธิคอมมิวนิสต์นับเป็นปัญหาหนักมากปัญหาหนึ่งของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มลายูก็อยู่ในภาวะยุ่งเหยิงเพราะการก่อการจลาจลของพวกคอมมิวนิสต์ ในพม่าการจลาจลของคอมมิวนิสต์โดยลำพังแม้เป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ก็ทำให้สถานการณ์ยุ่งยากและทำให้มีอันตรายจากการก่อการจลาจลของพวกกะเหรี่ยงที่รุนแรงยิ่งกว่า และจากการบุกรุกของกองทหารก๊กมินตั๋งจากมณฑลยูนนาน ภายใต้บังคับบัญชาของนายพล ลี มิ ผู้ปราชัย ในอินโดจีนของฝรั่งเศสพวกคอมมิวนิสต์เวียดมินห์กำลังนำขบวนการแห่งชาติต่อต้านฝรั่งเศส ในอินโดนีเซีย การจลาจลของคอมมิวนิสต์ที่เมืองมาเดียนในเดือนกันยายน ปี 1948 ถูกปราบปรามอย่างนองเลือด แต่เมื่อได้รับเอกราชแล้วลัทธิคอมมิวนิสต์กลับมีอิทธิพลเพิ่มขึ้นในชวา ในประเทศฟิลิปปินส์ หลุยส์ ตารุค ผู้นำของพวกฮุคได้ประกาศตัวเองเป็นคอมมิวนิสต์ และได้เข้าควบคุมเนื้อที่ส่วนใหญ่ที่เป็น

---

[1] เกี่ยวกับเรื่องนให้ดู J. Siguret, **Territories et Populations des Confins du Yunnan** 2 vols., Peking, 1937, 1940.

"อู่ข้าว" ของเกาะลูซอน การที่กิจกรรมของพวกคอมมิวนิสต์เพิ่มขึ้นเพราะได้แรงบันดาลใจและความสนับสนุนจากองค์การโคมินฟอร์ม ซึ่งตั้งขึ้นในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1947 มีการแจ้งเกี่ยวกับองค์การนี้ในที่ประชุมครั้งที่สองของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งอินเดีย ซึ่งประชุมกันที่เมืองกัลกัตตาในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1948 โดยมีผู้แทนจากพม่า มลายู อินโดนีเซีย อินโดจีน และฟิลิปปินส์ เข้าร่วมประชุมด้วย

หากปราศจากการช่วยเหลืออย่างหนักแน่นแล้ว การจลาจลทั้งหมดเหล่านี้จะต้องล้มเหลวลงในที่สุด เฉพาะทางภาคเหนือของเวียดนามเท่านั้นที่พวกคอมมิวนิสต์เข้าควบคุมได้โดยอาศัยความช่วยเหลือของจีน ในที่อื่นๆ การจลาจลของคอมมิวนิสต์ล้มเหลวลงหมด ในเดือนมีนาคม ปี ค.ศ. 1953 สตาลินถึงแก่กรรม และได้มีการเปลี่ยนแปลงทางยุทธศาสตร์ของคอมมิวนิสต์ในเอเชีย ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งทางกรุงมอสโกและทางปักกิ่งต่างเปลี่ยนมาใช้นโยบายการยอมรับรัฐบาลแห่งชาติที่ไม่ใช่คอมมิวนิสต์ และนโยบายที่เห็นว่าพรรคคอมมิวนิสต์ทั้งหลายในประเทศพม่า ไทย และสาธารณรัฐเวียดนาม เป็นพรรคนอกกฎหมาย มีการใช้วิธีการใหม่ๆ อาทิเช่น การใช้สถานทูต ใช้ขบวนการสันติทั้งหลาย ใช้ข้อตกลงช่วยเหลือทางการแลกเปลี่ยนค้าขาย ใช้ปัญหาเรื่องพรมแดน และการทำให้ชนกลุ่มน้อยทั้งหลายที่ไม่มีความพึงพอใจสร้างความปั่นป่วนเพื่อเรียกร้องการสามารถตัดสินใจด้วยตนเองนั้นมาทำให้จุดหมายของคอมมิวนิสต์คืบหน้าต่อไป เอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นเวทีสำคัญของสงครามเย็น จีนคอมมิวนิสต์มีจุดมุ่งหมายที่จะผูกมัดให้รัฐบาลของชาติต่าง ๆ แถบนี้ใช้นโยบายต่าง ๆ ตามที่จีนคอมมิวนิสต์เห็นชอบด้วยการโฆษณาบ่อนทำลาย ความเปลี่ยนแปลงทางยุทธวิธีที่น่าสนใจของจีนคอมมิวนิสต์อย่างหนึ่งก็คือ การละทิ้งแนวการโฆษณาชวนเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสวัสดิภาพของบรรดาชาวจีนโพ้นทะเล และพยายามแสดงว่าทุ่มเทความสนใจเพื่อหาทางระงับความกลัวของรัฐบาลท้องถิ่นเหล่านี้ที่หวาดกลัวความมุ่งหมายของจีน

จำนวนชาวจีนโพ้นทะเลในแต่ละประเทศในตอนกลางช่วงทศวรรษที่ห้าสิบเปรียบเทียบกับจำนวนประชากรพื้นเมืองได้แสดงไว้ในตารางข้างล่าง โดยลำพังสถิติก็นับว่าสำคัญอยู่แล้ว แต่ความสำคัญนั้นยังดูน้อยกว่าความจริงที่ว่า ชาวจีนยังคงครอบครองหน่วยที่สำคัญ ๆ ทางด้านเศรษฐกิจของประเทศเหล่านี้ ด้วยการมีอัตราส่วนการได้เข้าควบคุมกิจการค้าภายในและการอุตสาหกรรมชนิดที่ไม่ได้สัดส่วนกับจำนวนชาวจีน พวกนี้ได้ดำเนินชีวิตเหมือนเป็นประชาคมหนึ่งต่างหากโดยตลอดมา โดยเฉพาะในประเทศอิสลามซึ่งการจะแต่งงานระหว่างคนต่างศาสนา

เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ยาก แต่แม้ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาก็เช่นกัน ทั้ง ๆ ที่ศาสนาไม่ได้เป็นเครื่องกีดขวางการผสมกลมกลืน และแม้แต่ในเวียดนามที่มีอารยธรรมตามแบบฉบับของจีน ความสำคัญทางด้านเศรษฐกิจและการไม่สามารถผสมกลมกลืนกันได้ทางด้านวัฒนธรรมของชาวจีน ทำให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าฯแห่งประเทศไทย ทรงเรียกชาวจีนว่าเป็น "ยิวแห่งบูรพาทิศ" ความรู้สึกดูถูกของชาวจีนต่ออารยธรรมของพวก "อนารยชนทางใต้" มีเพิ่มขึ้นหลังจากการปฏิวัติของชาวจีนในปี ค.ศ. 1911 และภายหลังจากชัยชนะของพวกคอมมิวนิสต์ในปี ค.ศ. 1949 ฐานะของประเทศจีนในโลกได้เข้มแข็งกว่าที่จีนเคยเป็นอย่างไม่มีทางจะเปรียบเทียบกันได้ก่อให้เกิดความภูมิใจในชาติขึ้น ความรู้สึกชาตินิยมที่กระพือขึ้นในหมู่ชาวจีนโพ้นทะเลเกิดขึ้นขณะเดียวกันกับยุคสมัยของความรู้สึกชาตินิยมที่เข้มข้นพอ ๆ กันในประวัติศาสตร์ของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเมื่อสิ้นสงครามโลกครั้งที่สอง ความขัดแย้งของลัทธิชาตินิยมของทั้งสองฝ่ายก็ยิ่งขมขื่นอย่างที่สุด จากจุดนี้ พร้อมกับชัยชนะของพวกคอมมิวนิสต์ในประเทศจีน ทุก ๆ ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงต้องเฝ้าคอยระมัดระวังการปรากฏตัวของพวก "แนวที่ห้า" จีนที่ซ่อนเร้นอยู่ภายในประเทศ

	ประชากรทั้งหมด (นับตามจำนวนล้าน)	จีน (นับตามจำนวนล้าน)	ชาวจีนเมื่อคิดเป็น (ร้อยละของทั้งหมด)
พม่า	18	0.310	1.75
ไทย	19.5	3	15.0
เขมร	4.5	0.3	7.0
เวียดนามเหนือ	11.5	0.050	0.5
เวียดนามใต้	9.5	0.950	10.0
ลาว	2	0.005	0.25
มลายู	5.7	2.150	38.0
สิงคโปร์	1.120	0.860	77.0
อินโดนีเซีย	80	2.0	2.5
ฟิลิปปินส์	21	0.300	1.5
บอร์เนียวของอังกฤษและซาราวัก	0.950	0.240	25.0
(รวม)	(173.77)	(10.165)	

ภาวะความตึงเครียดระหว่างชาติ ซึ่งเกิดขึ้นปลายเดือนมีนาคม ค.ศ. 1945 ขณะที่ดัลเลส รัฐมนตรีต่างประเทศของอเมริกาได้เรียกร้องให้มีการปฏิบัติการร่วมกันเกี่ยวกับปัญหา เดียน เบียน ฟู ที่ได้เพลาลงไปเพียงบางส่วนเมื่อที่ประชุมกรุงเจนีวาประสบความสำเร็จในการจัดให้มีการหยุดยิงในเวียดนาม ดัลเลส และ (ต่อมาเป็นเซอร์ แอนโทนี) อีเด็น ได้ออกแถลงการณ์เมื่อวันที่ 13 เมษายน ประกาศว่า รัฐบาลของทั้งสองฝ่ายพร้อมที่จะตรวจสอบร่วมกับประเทศอื่นๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อหาช่องทางที่อาจจะมีสำหรับการจัดตั้งระบบการป้องกันร่วมกัน "เพื่อเป็นหลักประกันสันติภาพ ความปลอดภัย และเสรีภาพของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และมหาสมุทรแปซิฟิกภาคตะวันตก" ในวันต่อมาดัลเลสและบิโดท์ รัฐมนตรีต่างประเทศของฝรั่งเศส ก็ออกคำประกาศในทำนองที่คล้ายคลึงกันนี้อีกฉบับหนึ่ง จึงเป็นการเริ่มการเจรจาตกลงกันทางด้านการทูต ซึ่งนำไปสู่การลงนามในสนธิสัญญาการป้องกันร่วมกันในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ณ กรุงมะนิลา ในวันที่ 8 กันยายน ค.ศ. 1954 ผู้เข้าร่วมลงนามก็มี สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย นิวซีแลนด์ ปากีสถาน ไทย และฟิลิปปินส์ และเพื่อให้เป็นไปตามจุดประสงค์นั้น จึงได้ร่วมกันจัดตั้งองค์การสนธิสัญญาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (ซีโต้) ขึ้น เพื่อปฏิบัติการทั่วไปที่จะต้องคุ้มครองสันติสุข และเพื่อความร่วมมือทางเศรษฐกิจ และพัฒนาการทางด้านสมรรถภาพของประเทศสมาชิกที่จะต่อต้านการถูกโจมตีด้วยกำลังทหาร และการบ่อนทำลายที่บงการมาจากภายนอกประเทศ

เมื่อได้มีการบังคับใช้สนธิสัญญาเมืองมะนิลาอย่างเป็นทางการในวันที่ 19 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1955 ก็มีการจัดตั้งสภาคณะรัฐมนตรีต่างประเทศของประเทศสมาชิกขึ้นให้มาประชุมกันเป็นประจำทุกปี เพื่อตกลงกันในนโยบายทั่วไป จัดตั้งสภาผู้แทนของประเทศสมาชิก เพื่อดำเนินงานทางด้านธุรกิจประจำวันขององค์การ และจัดตั้งคณะที่ปรึกษาทางการทหารให้รับผิดชอบการวางโครงร่างแผนการต่าง ๆ เพื่อที่จะต่อต้านการรุกรานในเขตที่ได้รับความคุ้มครองจากสนธิสัญญา กรุงเทพฯ ได้รับเลือกเป็นที่ตั้งสำนักงานใหญ่ขององค์การ มีพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร รัฐมนตรีต่างประเทศของไทย เป็นประธานคนแรกของสภา และนายพจน์ สารสิน อดีตรัฐมนตรีต่างประเทศและเอกอัครราชทูตไทยประจำสหรัฐอเมริกา ได้มาเป็นเลขาธิการขององค์การในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1957 ชาวไทยต้องการให้มีการจัดตั้งฐานทัพทหารที่ถาวรในดินแดนของประเทศที่เข้าร่วมในสนธิ-

สัญญา ชาวฟิลิปปินกล่าววิจารณ์สนธิสัญญานี้ในแง่ที่ว่า เป็นสนธิสัญญาที่ไม่มีเขี้ยวเล็บ และต้องการที่จะให้องค์การซีโต้มีการจัดการทางด้านทหารเหมือนกับองค์การสนธิสัญญาแอตแลนติกเหนือ (เนโต้) แต่ดัลเลสคัดค้านข้อเสนอทั้งสองที่เกี่ยวกับการวางกำลังทางด้านยุทธศาสตร์ เพราะเชื่อว่า การป้องกันการรุกรานจากจีนที่จะได้ผลสำเร็จมากที่สุดอยู่ที่กำลังรบที่มีพลังเข้มแข็งมาก และสามารถเคลื่อนกำลังที่จะสามารถเข้าโจมตีจุดต่าง ๆ ที่จำเป็นได้อย่างรวดเร็ว

ไม่มีประเทศอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เข้าร่วมในองค์การ อินเดีย พม่า และอินโดนีเซีย แสดงการคัดค้านอย่างรุนแรงต่อแผนการนี้ ลังกาปฏิเสธที่จะเข้าร่วมประชุมที่กรุงมะนิลา แต่ก็ยังประกาศถึงความตั้งใจที่จะไม่ปฏิเสธความคิดใหม่ๆ เกี่ยวกับเรื่องนี้ ยิ่งกว่านั้น ในขณะที่สหรัฐอเมริกา อังกฤษ และฝรั่งเศส กำลังริเริ่มแนวทางตามที่ได้กล่าวมาแล้ว นายกรัฐมนตรีของพม่า ลังกา อินเดีย อินโดนีเซีย และปากีสถาน ต่างก็ไปร่วมประชุมกันที่เมืองโคลัมโบ เพื่ออภิปรายกันว่าด้วยเรื่องสถานการณ์ ในบรรดาประเทศที่เรียกว่า "มหาอำนาจโคลัมโบ" มีเพียงปากีสถานเท่านั้นที่เข้ามาร่วมองค์การซีโต้ ส่วนประเทศอื่น ๆ ต่างเชื่อว่า สนธิสัญญาทางด้านการทหารจะกลับเพิ่มความไม่ปลอดภัยให้แก่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และหลักประกันสันติภาพที่ดีที่สุดอยู่ที่การดำเนินตามนโยบาย "หลักแห่งความเป็นกลาง" ของเนห์รู ซึ่งได้มีคำนิยามไว้ใน "หลักการทั้งห้าของการอยู่ร่วมกัน" อันมีชื่อเสียง ที่ทั้งอินเดียและจีนต่างตกลงร่วมกันอย่างเปิดเผย เมื่อวันที่ 29 เมษายน ค.ศ. 1954 ตามข้อความต่อไปนี้

1. เคารพในดินแดนและอำนาจอธิปไตยซึ่งกันและกัน
2. ไม่รุกรานดินแดนซึ่งกันและกัน
3. ไม่เข้าไปแทรกแซงในกิจการภายในซึ่งกันและกัน
4. มีความเสมอภาค และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน
5. อยู่ร่วมกันอย่างสันติ

ผลของการประชุมที่เมืองโคลัมโบ คือ คำแถลงการณ์ที่ออกมาเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม ค.ศ. 1954 ซึ่งมีการจัดวางโครงร่างสำหรับแผนการที่จะจัดให้มีการประชุมชาติเอเชียและแอฟริกาขึ้นในที่ประชุมต่อไป ณ เมืองโบกอร์ ในชวา ปลายเดือนธันวาคม 1954 ซึ่งมหาอำนาจโคลัมโบยินยอมที่จะอุปถัมภ์แผนการ มียี่สิบห้าประเทศได้รับเชิญให้เข้าประชุมร่วมกับห้าประเทศที่รับเป็นผู้อุปถัมภ์ ณ เมืองบันดุง ในวันที่ 18 เมษายน ค.ศ. 1955

ไม่มีสิ่งใดเหมือนการประชุมที่บันดุงของบรรดาชาติแอฟริกา—เอเชีย เคยเกิดขึ้นมาก่อนในประวัติศาสตร์โลก การประชุมครั้งนั้นได้แสดงให้โลกเห็นถึงความปรารถนาอันแน่วแน่ของบรรดาประเทศเหล่านี้ ในอันที่จะเป็นที่รับฟัง ในกรณีกิจกรรมระหว่างประเทศ โดยเฉพาะในปัญหาสำคัญเกี่ยวกับสันติภาพและการร่วมมือกัน แต่หลังจากที่กล่าวแสดงความปรารถนาเช่นนั้นแล้วก็ทิ้งไว้ให้ฉงนว่าโดยแท้จริง การประชุมครั้งนั้นบรรลุผลประการใดบ้าง ตามแผนการได้จัดที่จะให้มีการประชุมครั้งต่อไป แต่แล้วก็มิได้มีและไม่มีการจัดตั้งองค์การถาวรใดๆ การประชุมอภิปรายมีบรรยากาศที่ไม่เป็นจริงเป็นจัง เล่ากันถึงบรรดาผู้แทนที่เข้าประชุมในทำนองว่า พูดเสียงดังในปัญหาที่พวกตนมิได้มีส่วนรับผิดชอบด้วย และพูดเสียงค่อยลงเมื่อเกี่ยวกับปัญหา เช่น แคชเมียร์ เวียดนาม และเกาหลี เนื่องจากเป็นปัญหาซึ่งพวกเขาเบื่อหน่ายที่จะรับผิดชอบ[1] ส่วนปัญหาอื่นๆ เช่น การร่วมมือกันกับตะวันตก และปัญหาลัทธิคอมมิวนิสต์ พวกผู้แทนจะแยกจากกันโดยเด็ดขาด ไม่มีกลุ่มแอฟริกา—เอเชีย กลุ่มเอเชีย หรือแม้แต่กลุ่มเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เกิดขึ้นจากการประชุม

น้ำใจแห่งไมตรีจิตได้ปรากฏขึ้นเองโดยเด่นชัด โดยเฉพาะจากที่ท่าอันเป็นมิตรของนายกรัฐมนตรี จู เอน—ไล ที่สำคัญคือการลงนามในข้อตกลงทั่วไปกับอินโดนีเซียเกี่ยวกับฐานะความเป็นพลเมืองของชาวจีนโพ้นทะเล และการรับประกันอย่างสุภาพกับรัฐบาลของประเทศทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ รัฐบาลเหล่านั้นไม่มีสาเหตุอันใดที่จะต้องตกใจในเรื่องความมุ่งหมายของจีนที่มีต่อประเทศเหล่านั้น ท่าทีของ จู เอน—ไล ทำให้ความตึงเครียดลดลงไปได้อย่างน่าสังเกต ผู้แทนจำนวนมากแสดงออกถึงความกลัว "ลัทธิอาณานิคม" มากเสียยิ่งกว่ากลัวลัทธิคอมมิวนิสต์ ด้วยเหตุนี้คำว่า "นโยบายบันดุง" และ "จิตใจแห่งบันดุง" จึงนำมาใช้ในความหมายว่า การไม่รุกรานและการแก้ปัญหาข้อขัดแย้งระหว่างสมาชิกของที่ประชุมอย่างสันติ และแม้แต่เนห์รู ก็คิดว่าภายหลังการประชุมบันดุงแล้ว ตนคงจะรู้สึกกระอักกระอ่วนใจถ้าทางปักกิ่งจะเหยียบย่ำหลักการทั้งห้า แน่นอนที่จีนกำลังเดินแต้มของตนอยู่ จีนต้องการให้กำลังใจแก่พวกที่มีความนึกคิดเป็นกลาง ทำให้อิทธิพลของพวกนิยมฝ่ายตะวันตกอ่อนลง และให้ได้รับความสนับสนุนในสหประชาชาติ ตลอดจนส่งเสริมการจัดตั้งรัฐบาลชนิดที่ปูทางไว้ให้คอมมิวนิสต์เข้ายึดครอง ยิ่ง

---

[1] A. Vanderbosch and Richard A. Butwell. **Southeast Asia among the World Powers,** หน้า 262.

กว่านั้น จู เอน–ไล ยังแสดงความประหลาดใจอย่างแท้จริงที่เห็นบรรดาผู้แทนที่มาประชุมที่เมืองบันดุงมีความกลัวประเทศจีนอย่างมาก

อย่างไรก็ตาม "น้ำใจบันดุง" ในไม่ช้าก็เริ่มสลายไป กระนั้นก็ตาม เวียดนามใต้ ไทย มลายู และฟิลิปปินส์ หลังการประชุมบันดุง ก็ไม่ยินดีที่จะรับรองรัฐบาลปักกิ่งเหมือนแต่ก่อน และการที่จีนยึดครองทิเบตกับการล่วงละเมิดพรมแดนอินเดียเป็นเหตุก่อให้เกิดความตื่นตระหนกหวาดกลัวว่าจีนจะบุกล่วงล้ำเข้ามาตลอดเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และถึงแม้ว่าจะมีการตกลงกันอย่างเหมาะสมในเรื่องพรมแดนจีน–พม่า ได้ในที่สุด แต่พม่าก็ไม่เคยสิ้นความกังวลใจจนเป็นที่น่าพอใจ

ประเทศที่ได้เอกราชใหม่ๆ ทั้งหลายต่างต้องเผชิญกับปัญหาเฉพาะหน้าต่างๆ ที่เกิดขึ้นจากการด้อยความพัฒนาและความยากจน การขาดแคลนเงินทุน และขาดความชำนาญทางด้านเทคนิคกับการที่ผลิตผลที่สำคัญๆของประเทศต้องขึ้นอยู่กับตลาดโลก ปัญหาเฉพาะหน้าที่สุดก็คือปัญหาที่ยังแก้ไขไม่ได้เกี่ยวกับภาวะหนี้สินทางการเกษตรและการผลิตที่ได้ผลน้อย ฟิลิปปินส์อยู่ในสภาวะเช่นนี้มากกว่าประเทศอื่นๆ แต่รองลงไปในเวียดนามบางแห่งก็อยู่ในสภาวะไล่เลี่ยกัน มีการแสวงหาเงินทุนจำนวนมากมาย แต่อัตราของเงินที่สะสมภายในประเทศไม่เพียงพอที่จะจัดตั้งเป็นเงินลงทุนอันจำเป็นนั้น ผลผลิตและรายได้ต่อคนซึ่งอยู่ในเกณฑ์ต่ำเป็นอุปสรรคที่ยิ่งใหญ่ที่สุด แต่ค่าใช้จ่ายในสิ่งที่ไม่เกิดผลผลิตผล เช่น พวกเครื่องประดับ และงานรื่นเริงทั้งหลาย ก็มีส่วนอยู่ด้วย การลงทุนในระยะยาวเป็นของแปลกสำหรับชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนใหญ่ แต่ก็มีการคัดค้านการลงทุนของเอกชนชาวต่างชาติกันอย่างมาก เพราะชาวเอเชียรู้สึกว่า สภาพเศรษฐกิจที่พอเลี้ยงตัวเองได้นั้นเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการธำรงรักษาไว้ซึ่งความเป็นเอกราช เกี่ยวกับกรณีนี้ มีความแตกต่างที่น่าสนใจระหว่างพม่าและมลายู ความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจของมลายูภายหลังที่ญี่ปุ่นพ่ายแพ้สงครามเป็นไปอย่างรวดเร็วมากกว่าพม่า และมาตรฐานการครองชีพของมลายูก็สูงกว่าของพม่าเช่นกัน มลายูต้อนรับการเข้ามาลงทุนของชาวต่างชาติ ในขณะที่นโยบายของรัฐบาลพม่าจำกัดผลประโยชน์ของชาวต่างชาติไว้อย่างหนัก และกีดกันการลงทุนของต่างชาติ

ความจำเป็นต่อการพัฒนาขั้นพื้นฐานนั้น แน่นอนว่าจะต้องมีสิ่งต่างๆ อย่าง เช่น การขนส่ง การชลประทาน ไฟฟ้า การสื่อสาร และสาธารณูปโภคอื่นๆ ซึ่งไม่สามารถจะจัดทำได้ด้วยการลงทุนของเอกชน แนวทางแก้ไขปัญหานี้อย่างเหมาะ

สมได้เริ่มขึ้นในที่ประชุมของบรรดานายกรัฐมนตรีของประเทศในเครือจักรภพอังกฤษ ที่เมืองโคลัมโบ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1950 เรียกกันว่า "แผนการโคลัมโบ" อันเป็นการจัดงานร่วมกัน ซึ่งสมาชิกแต่ละประเทศจะเป็นทั้งผู้ให้และผู้รับ และแผนการนี้ก็เปิดให้แก่ประเทศที่ไม่ได้เป็นสมาชิกอยู่ในเครือจักรภพด้วย ในปี ค.ศ. 1947 ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการเศรษฐกิจสำหรับเอเชียและตะวันออกไกล แห่งสหประชาชาติ กิจกรรมทั้งหลายของคณะกรรมการชุดนี้คล้ายคลึงกับกิจกรรมของแผนการโคลัมโบ แต่อยู่ในวงที่กว้างใหญ่กว่า เกี่ยวข้องกับทางด้านเกษตรกรรม การพัฒนาอุตสาหกรรม การควบคุมไม่ให้เกิดอุทกภัยและเกี่ยวข้องกับทรัพยากรในน้ำ การค้าขาย และการคลัง การให้การฝึกหัดทางด้านเทคนิคและให้ความช่วยเหลือ การค้นคว้าวิจัย ทำสถิติและการขนส่งภายใน แต่ปัจจัยทางด้านการเงินมีจำกัดเพราะขึ้นอยู่กับจำนวนเงินช่วยเหลือที่ให้ตามใจสมัครของบรรดาประเทศสมาชิก และสหรัฐอเมริกาซึ่งจัดว่าเป็นประเทศสมาชิกที่มั่งคั่งร่ำรวยที่สุดของสหประชาชาติก็กลับชอบที่จะให้ความช่วยเหลือระหว่างรัฐบาลต่อรัฐบาลเพียงสองฝ่ายมากกว่าที่จะไปทำกันหลายฝ่ายโดยผ่านสหประชาชาติ

การให้ความช่วยเหลือโดยตรงของสหรัฐอเมริกามีจำนวนมากกว่าการให้ผ่านทางสหประชาชาติหลายเท่า การให้ความช่วยเหลือนั้นเป็นเครื่องมือของนโยบายแห่งชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นเครื่องมือทำสงครามเย็นต่อต้านค่ายคอมมิวนิสต์ เงื่อนไขการให้ความช่วยเหลือของอเมริกาได้รวมเอาความผูกพันด้านการเมือง เศรษฐกิจ หรือการให้ตอบแทนเกี่ยวกับทางยุทธศาสตร์จากประเทศที่ได้รับผลประโยชน์ด้วย รัฐบาลของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงเห็นว่าการช่วยเหลือนี้อาจเป็นปัจจัยให้อเมริกาเข้ามาแทรกแซงกิจการภายในประเทศของตนได้ ที่จริงแล้ว รัฐสภาของสหรัฐอเมริกาก็มุ่งที่จะให้ความช่วยเหลือทางด้านการทหารมากกว่าทางด้านเศรษฐกิจ นโยบายของรัฐสภาอเมริกาก็คือ จะสร้างปราการทางด้านการทหารไว้ต่อต้านการรุกรานของคอมมิวนิสต์นานาชาติ ด้วยเหตุนี้ ชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงอาจจะชอบโครงการให้เงินทุนช่วยเหลือเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่ทำกันหลายฝ่ายมากกว่าความช่วยเหลือของอเมริกา สำหรับโครงการที่เหมาะสมที่จะช่วยเหลือโดยให้เงินทุนกู้ยืมเท่าที่เป็นอยู่ขณะนี้ก็ได้มีธนาคารนานาชาติสำหรับการฟื้นฟูและการพัฒนา แต่กำลังของธนาคารก็มีจำกัด และความต้องการเงินทุนของประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายนั้นมีมากมายจนกระทั่งในปี ค.ศ. 1955

ต้องจัดตั้งบรรษัทเงินทุนนานาชาติขึ้นให้เข้าร่วมกิจการกับธนาคาร เพื่อจัดหาเงินทุนกู้ยืมให้กับการลงทุนของเอกชนในประเทศเหล่านั้น จนในที่สุด ในปี ค.ศ. 1958 หลังจากที่ได้รีรออยู่เสียหลายปี จึงได้จัดตั้งองค์การ เอสยูเอ็นเอฟอีดี **กองเงินทุนพิเศษของสหประชาชาติเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจขึ้น** เพื่อจัดหาเงินช่วยและเงินทุนกู้ยืมระยะยาวที่คิดดอกเบี้ยต่ำ สำหรับโครงการพัฒนาที่จำเป็น อย่างเช่น โรงพยาบาล โรงเรียน และถนนหนทาง ซึ่งเป็นโครงการที่ไม่สามารถจะมีผลกำไรทางการค้าขายได้

ความช่วยเหลือนั้นยังได้มาจากทางอื่นๆ อีกด้วยเช่นกัน กล่าวคือ เมื่อระยะแห่งความมั่งคั่งอย่างไม่เคยมีมาก่อนซึ่งเกิดจากความต้องการ ดีบุก ยาง และข้าว ระหว่างเกิดสงครามเกาหลีได้สิ้นสุดลง รัฐบาลของทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ต้องตกอยู่ใต้สภาวะบีบคั้นให้ต้องทำการค้าขายกับทางฝ่ายคอมมิวนิสต์ ประจวบกับเวลานั้นฝ่ายคอมมิวนิสต์เองก็ปฏิเสธไม่ยอมรับลัทธิสตาลิน หันมาลดการใช้กำลังและดำเนินนโยบายแข่งขันกับมหาอำนาจตะวันตกในการจัดหาความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจให้แก่ประเทศล้าหลังทั้งหลาย

ข. เวียดนาม กัมพูชา และลาว

การที่สหรัฐอเมริกายอมรับรอง เวียดนาม กัมพูชา และลาว ในฐานะเป็น "ประเทศเอกราชภายในสหภาพฝรั่งเศส" เมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ปี ค.ศ. 1950 นำไปสู่การทำให้อเมริกาต้องแบกภาระเรื่องการดำเนินงานต่อสู้กับพวกเวียดมินห์มากยิ่งขึ้นทุกที แม้ฝรั่งเศสจะประกาศอย่างเปิดเผยว่า ไม่มีอำนาจอะไรเหลืออยู่ในมือการบริหารของฝรั่งเศส แต่ความจริงแล้วอำนาจไม่ได้เปลี่ยนมืออย่างแท้จริง[1] ฝรั่งเศสเองที่จริงก็กลับมายืนยันว่า การช่วยเหลือของอเมริกาไม่ควรจะให้โดยตรงกับประเทศเหล่านั้น โดยเหตุนี้ สหรัฐอเมริกาจึงพบว่าตนเองอยู่ในสถานะที่ไม่สะดวกเพราะต้องมาสนับสนุนสงครามอาณานิคมของฝรั่งเศส และโดยแท้จริงก็กำลังหนุนฝ่ายหลังที่เสียเปรียบอย่างแน่นอน เพราะว่าการนำจักรพรรดิเบาได้กลับเข้ามาด้วยความมุ่งหมายที่จะให้เป็นที่รวมความรู้สึกชาตินิยมนั้น ไม่มีทางที่จะแข่งขันกับโฮจิมินห์ได้ พวกชาตินิยมชอบที่จะมีคณะรัฐบาลที่เป็นอิสระ แม้ว่าจะมีคอมมิว

---

[1] Donald Lancaster, **The Emancipation of French Indo-China**, 1961; หน้า 205—6.

นิสต์เป็นผู้นำมากเสียยิ่งกว่าคณะรัฐบาลที่ไม่มีอิสระแท้จริง จากผลของการประชุมเปา ซึ่งมีขึ้นระหว่างวันที่ 27 มิถุนายน ถึงวันที่ 29 พฤศจิกายน ค.ศ. 1950 รัฐสมทบได้ทำข้อตกลงกับฝรั่งเศส มีใจความในเอกสารว่า ให้รัฐเหล่านั้นได้รับ "สิทธิในอำนาจอธิปไตย"[1] แต่เพราะขาดบุคคลที่ได้รับการฝึกหัดอบรมและขาดช่างเทคนิค ทำให้รัฐสมทบเหล่านั้นยังคงตกอยู่ในกำมือของฝรั่งเศส และองค์กรกลางของสหภาพ ตำแหน่งประธาน สภาสูง และสมัชชา ก็ยังคงอยู่ในประเทศฝรั่งเศส และดำเนินงานไปในทางที่จะป้องกันไม่ให้อำนาจใด ๆ หลุดพ้นไปจากการควบคุมของฝรั่งเศส

ขณะที่ยังอยู่ในสมัยการประชุมอยู่นั้น ฝรั่งเศสประสบกับความปราชัยครั้งที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเท่าที่ฝรั่งเศสได้เคยผจญมาในสงครามอาณานิคม ชัยชนะของคอมมิวนิสต์ในจีนทำให้พวกเวียดมินห์สามารถเปลี่ยนยุทธวิธีจากการรบแบบกองโจรมาเป็นการรบที่มีการเคลื่อนทัพและเข้าโจมตีกองทหารฝรั่งเศสเป็นระยะ ๆ ในแคว้นตังเกี๋ย ซึ่งทำให้ผู้บัญชาการสูงสุดของฝรั่งเศสตัดสินใจผิดพลาดด้วยการมุ่งป้องกันบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากน้ำแดง และถอนทหารจากเขตเทือกเขาทางเหนือในวันที่ 3—7 ตุลาคม ค.ศ. 1950 ขณะที่ทหารฝรั่งเศสกำลังปฏิบัติการตามคำสั่งที่ให้ล่าถอยไปทางใต้สู่เมืองลังซอน พวกเวียดมินห์ก็เข้ายึดป๋อม เคา บาง นับเป็นความพ่ายแพ้ครั้งสำคัญ เมืองลังซอนเองที่ควบคุมเส้นทางสำคัญเข้าสู่ประเทศจีน ฝรั่งเศสก็ต้องอพยพออกเป็นอันดับต่อไป เป็นการถอนตัวชนิดที่เร่งรีบจนกระทั่งเสบียงอาหารและยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ ที่สะสมไว้ต้องถูกละทิ้งไว้เบื้องหลัง ต่อจากนั้นก็มีการล่าถอยติดต่อกันมา ซึ่งทำให้พวกเวียดมินห์ได้เข้ายึดครองเขตตรงพรมแดนจีนจากเมืองมองเคย์ ตามชายฝั่งทะเลไปจนถึงเขตพรมแดนลาว ถึงกับมีการเตรียมการที่จะอพยพออกจากฮานอย แต่การที่นายพลจูแองมาถึงที่นั่นเสียก่อน ได้ช่วยระงับความตื่นตระหนกลงไป

ขวัญของชาวฝรั่งเศสดีขึ้นจากการที่นายพล จอง เดอ แลทท์ เดอ ตาสซีญี ได้รับแต่งตั้งเป็นผู้สำเร็จราชการในเดือนธันวาคม นายพลผู้นี้มีชื่อเสียงจากการเป็นผู้บัญชาการของกองทัพที่หนึ่งของฝรั่งเศส ที่ได้ปลดปล่อยภาคตะวันออกของฝรั่งเศสให้หลุดพ้นจากเยอรมัน ในปีใหม่กองทหารของฝรั่งเศส ได้ชัยชนะในการรบที่

---

[1] เรื่องเดียวกัน, หน้า 213.

วินห์ เยน และ ดอง เทรียว และขับไล่กำลังทหารของนายพลเก๊ียบ กลับไปสู่ฐานทัพที่ เวียด บัค แต่ยุทธวิธีของฝรั่งเศสยังคงตกเป็นฝ่ายรับอยู่ และได้มีการตั้งแนวป้องกันเขตสันดอนขึ้นใหม่จากอ่าวอลอง ไปสู่ วินห์ เยน ครอบคลุมเส้นทางบุกรุกจากจีน แต่การสูญเสียอำนาจควบคุมพรมแดนจีนหมายถึงว่า การขนส่งอาวุธและปัจจัยอื่นจากจีนรวดเร็วขึ้น ด้วยเหตุนี้ ในขณะที่ฝรั่งเศสกำลังกระจายกำลังออกไปตามจุดต่าง ๆ หลายร้อยจุด พวกเวียดมินห์ก็กำลังสร้างกองทหารประจำการขึ้นพร้อมที่จะขยายการปฏิบัติงาน อย่างไรก็ตาม ในช่วระยะหนึ่ง การโจมตีของพวกเวียดมินห์ได้ถูกตีแตกกลับไป และในเดือนพฤศจิกายน ปี ค.ศ. 1951 "เลอ รัว จอง" ก็ได้ใช้แผนการป้องกันใหม่ขั้นแรกด้วยการเข้ายึด หัว บินห์ บนฝั่งแม่น้ำดำ อันเป็นศูนย์กลางการคมนาคมที่สำคัญของพวกเวียดมินห์ แต่นี่ก็ไม่ได้หมายความว่ามีการเปลี่ยนแปลงที่แท้จริงอย่างใดในยุทธวิธีที่ต้องตกเป็นฝ่ายตั้งรับ อันทำให้ผู้คนเป็นจำนวนมากมายต้องถูกตรึงอยู่กับค่ายอย่างไร้สมรรถภาพ และละทิ้งพรมแดนจีนให้เป็นทางผ่านที่พวกเวียดมินห์จะได้รับความช่วยเหลือได้อย่างกว้างขวางในทันทีที่มีการเจรจาสงบศึกในสงครามเกาหลี ดังนั้น การตายชนิดที่ยังไม่ถึงเวลาอันควรของ เดอ แลทท์ ในสถานรักษาคนป่วยที่กรุงปารีส ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1952 จึงมีผลกระทบกระเทือนต่อชะตากรรมของฝรั่งเศสในการสู้รบที่แคว้นตังเกี๋ยเพียงเล็กน้อย การถูกบังคับให้อพยพจาก หัว บินห์ ที่ติดตามมาหลังจากนั้นไม่นานอาจจะเกิดขึ้นอยู่แล้วไม่ว่าในกรณีใด ในอีกทางหนึ่ง เดอ แลทท์ ก็ได้ช่วยจัดตั้งกองทัพแห่งชาติเวียดนามอย่างมาก ซึ่งได้เริ่มเป็นรูปเป็นร่างมาบ้างแล้ว ก่อนที่ เดอ แลทท์จะมาถึง เพียงแต่ต้องการอุปกรณ์ต่าง ๆ อย่างเร่งด่วน ความช่วยเหลือที่ เดอ แลทท์ได้รับจากทางวอชิงตันสำหรับกองทัพเพิ่มขึ้นนั้น มิได้เป็นงานเล็กที่สุดของเขาในการต่อต้านเวียดมินห์ การบีบบังคับจากทางกรุงวอชิงตันในระหว่างปี ค.ศ. 1952 ทำให้มีกำลังทหารเข้าประจำในกองทัพแห่งชาติเพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว หากแต่ว่าไม่มีประสิทธิภาพ เพราะเป็นหน่วยทหารที่เกณฑ์มา และได้รับการฝึกอย่างเร่งรีบไม่มีสมรรถภาพในการปฏิบัติการต่อต้านพวกเวียดมินห์ในภาคใต้ และยังถูกใช้แบ่งเบาภาระทหารฝรั่งเศสในแคว้นตังเกี๋ยอีก

ระหว่าง ค.ศ. 1952 กำลังของฝ่ายเวียดมินห์ ภายใต้บังคับบัญชาของนายพล โว เหงียน เก๊ียบ ได้ตระเตรียมการที่จะทำการสู้รบในฤดูหนาว การรบเริ่มขึ้นในเดือนตุลาคม ด้วยการบุกอย่างรวดเร็วเข้าสู่ ไล เชา บนฝั่งแม่น้ำดำ ต่อมาในเดือนพฤศจิกายน พวกเวียดมินห์ ก็ได้เข้ายึดเดียนเบียนฟู และบุกต่อไปเพื่อ

จะข้ามพรมแดนลาว ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1953 เวียดมินห์ ส่งกำลังเข้าโจมตีหลวงพระบาง หากล้มเหลว แต่ก็เป็นที่แน่ชัดว่าพวกนั้นตั้งใจที่จะพยายามเข้าโจมตีซ้ำอีกในภายหลัง กำลังหน่วยอื่น ๆ ก็ได้เข้าคุกคามอันหนำ ในขณะที่การเข้าล้อมบริเวณดินดอนสามเหลี่ยมในตังเกี๋ยดำเนินก้าวหน้าไป กำลังทหารฝรั่งเศสสามารถที่จะต้านทานการเคลื่อนไหวของพวกเวียดมินห์ได้ก็โดยอาศัยการครอบครองน่านฟ้าไว้ได้ แต่โดยปรกติแล้ว ดินแดนที่แย่งชิงกันมักจะตกอยู่ภายใต้การครอบครองที่เข้มแข็งของฝ่ายเวียดมินห์ เพราะว่ากำลังของสหภาพฝรั่งเศสถูกจำกัดเขตให้อยู่เฉพาะในค่ายและตามป้อมปราการต่าง ๆ

ฝรั่งเศสจึงดูเหมือนจะไม่มีความหวังได้ชัยชนะเสียเลย ความจริงในประเทศฝรั่งเศสเอง มติมหาชนกลับหันมาต่อต้านสงครามที่นองเลือดและสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายนี้ และภายในหน่วยสูงสุด ได้มีการเสนอให้ "หาทางออกอย่างมีเกียรติ" ที่พอจะเป็นไปได้ โดยการใช้วิธีเจรจาตกลง อีกประการหนึ่ง เมื่อถึงปี 1953 สหรัฐอเมริกาต้องจ่ายค่าโสหุ้ยสำหรับการทำสงครามของกองทัพฝรั่งเศสถึงร้อยละ 80 สหรัฐอเมริกาจึงเบื่อหน่ายต่อยุทธวิธีการรบแบบเป็นฝ่ายตั้งรับของฝรั่งเศสเพิ่มขึ้น สถานการณ์ดังกล่าวเป็นภูมิหลังของ "แผนการนาวาร์" ที่รัฐบาลฝรั่งเศสนำมาใช้เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม ค.ศ. 1953 นายพล เฮนรี่ นาวาร์ ผู้ร่างแผนการได้รับแต่งตั้งเป็นผู้บัญชาการสูงสุดในอินโดจีน ในเดือนพฤษภาคมที่ผ่านมา และได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่หา "ทางออก" ที่ทั้งฝรั่งเศสและสหรัฐอเมริกากำลังปรารถนาอย่างที่สุดนั้น

แผนการดังกล่าวมีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมสร้างสมรรถภาพทางทหารให้สูงขึ้น โดยอาศัยการให้ความช่วยเหลือเป็นจำนวนมากของอเมริกา และมุ่งที่จะจำกัดวงของเวียดมินห์ด้วยยุทธวิธีตั้งรับไปจนกว่าจะสามารถใช้ยุทธวิธีรุกได้ ภายในปี ค.ศ. 1955 จะพยายามดำเนินการให้สำเร็จพอที่จะบังคับให้เวียดมินห์ต้องตกลงเจรจาด้วย การปฏิบัติการทางทหารซึ่งได้ทำลายแผนการนั้นเกิดจากการที่ฝรั่งเศสเข้าป้องกันการโจมตีลาวในปลายเดือนธันวาคม ปี 1953 นายพลเกี๊ยบดำเนินการท้าทายและรวมกำลังทั้งหมดที่เขาสามารถจะรวบรวมได้ให้เข้าล้อมและทำลาย "ฐานทัพอากาศ" อันทรงพลังที่นาวาร์ได้จัดสร้างขึ้น ณ เดียนเบียนฟู ใกล้เขตแดนมณฑลพงสาลีของลาว ในที่สุด นายพลเกี๊ยบก็ทำได้สำเร็จในวันที่ 7 พฤษภาคม ค.ศ. 1954 หลังจากที่ได้สู้รบกันอยู่หลายเดือน โดยมีทั่วโลกเฝ้าฟังข่าวคราว

อย่างตั้งใจ นายพลเก๊ียบได้แสดงความสามารถเหนือนาวาร์ โดยการตีทัพฝรั่งเศสที่อาจจะเข้าช่วยกำลังทหารที่ถูกล้อมอยู่นั้นแตกกระจัดกระจายไป และนายพลเก๊ียบก็ใช้กองทัพของกรรมกรกุลีจำนวนมากมายเข้าจัดเตรียมการต่าง ๆ เพื่อป้องกันการเข้าโจมตีทางอากาศของฝรั่งเศส

ในประเทศฝรั่งเศสจากระดับของคณะรัฐมนตรีลงไป ได้มีการออกความเห็นให้คำแนะนำต่าง ๆ กัน ล้วนเป็นการบีบบังคับยิ่งขึ้นที่จะให้มีการสงบศึกขึ้น จากความจริงข้อนี้และจากข้อตกลงเมื่อวันที่ 25 มกราคม ค.ศ. 1954 ของบรรดารัฐมนตรีต่างประเทศของสหรัฐอเมริกา รุสเซีย อังกฤษ และฝรั่งเศส ที่ให้เชิญจีนคอมมิวนิสต์มาประชุมเกี่ยวกับตะวันออกไกลในเดือนเมษายนต่อมา ช่วยหนุนให้นายพลเก๊ียบกล้าเสี่ยงต่อทุกสิ่งทุกอย่างเพื่อชัยชนะอันมโหฬารครั้งนี้

มาถึงระยะนี้ อันตรายได้เริ่มมีมากขึ้นจากการที่กำลังทหารของอเมริกาได้มาถึงแถบชายฝั่งอินโดจีน และจากการที่ดัลเลสพูดเป็นนัยว่าอาจจะใช้ระเบิดปรมาณู เคราะห์ดีที่อังกฤษยืนยันมั่นคงที่จะต่อต้านการเข้าแทรกแซงของพันธมิตร และเห็นชอบที่จะให้มีการเจรจาตกลงมากกว่าทำให้อันตรายระยะนั้นผ่านพ้นไป ในวันที่ 23 เมษายน ได้มีการประชุมที่เจนีวา ซึ่งสามารถจัดทำข้อตกลงสงบศึกได้ในวันที่ 21 กรกฎาคม ครอบคลุมทั้งเวียดนาม ลาว และเขมร จัดการสำหรับเรื่องการหยุดยิง และแต่งตั้งคณะกรรมการนานาชาติเพื่อควบคุมการสงบศึก ประกอบด้วยผู้แทนจากอินเดีย แคนาดา และโปแลนด์ เวียดนามจะถูกแบ่งตามลำแม่น้ำ เบน ไฮ ตรงเส้นขนานที่ 17 ใกล้กับกำแพง ดอง หัว ที่สร้างขึ้นใน ค.ศ. 1631 เพื่อป้องกันอาณาจักรของตระกูลเหงียนให้พ้นจาก "เจ้าแห่งภาคเหนือ" เหนือเส้นขนานขึ้นไปจะอยู่ภายใต้ "สาธารณรัฐประชาธิปไตยแห่งเวียดนาม" คือ พวกเวียดมินห์ ใต้เส้นขนานลงมาจะอยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลที่ไซ่ง่อนที่มีอดีตจักรพรรดิเป็นประมุข เป็นการจัดการเพียงชั่วคราวเพื่อที่จะให้มีการเลือกตั้งทั่วไปเพื่อรวมเวียดนาม ซึ่งจะได้จัดให้มีขึ้นในทั้งสองภาคในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1956 ภายใต้การควบคุมของนานาชาติ กองกำลังฝ่ายเวียดมินห์จะต้องถอนทหารออกไปจากเวียดนามภาคใต้และภาคกลาง กัมพูชา และลาวภายในระยะเวลาที่ได้ตกลงกันในทำนองเดียวกัน กำลังทัพของสหภาพฝรั่งเศสก็จะต้องถอนทหารออกไปจากเวียดนามเหนือ กัมพูชา และลาว แต่ฝรั่งเศสอาจจะยังคงมีผู้ฝึกอบรมจำนวนหนึ่งไว้ในลาวได้เพื่อช่วยฝึกหัดกองทัพแห่งชาติและยังคงใช้ฐานทัพบกทั้งสองแห่งที่

นั่นได้[1]

ข้อตกลงเจนีวาได้จัดวางพื้นฐานการเป็นเอกราชของประเทศที่ยังคงถูกเรียกต่อมาว่า "รัฐสมทบ" คือ เวียดนามใต้ กัมพูชา และลาว การเจรจาต่อ ๆ มาที่จัดให้มีขึ้นที่กรุงปารีสมีจุดประสงค์ที่จะให้เอกราชทางการคลังและการเศรษฐกิจเป็นไปอย่างสมบูรณ์ ฝรั่งเศสไม่เคยเต็มใจที่จะให้เอกราชที่แท้จริง ฝรั่งเศสจะเก็บ "เท้าของตนวางไว้ตรงทางเข้า" ด้วยความหวังที่จะรื้อฟื้นการเข้าครอบครองของตนขึ้นใหม่[2] ปลายปี ค.ศ. 1953 หลังจากที่นายกรัฐมนตรีลาเนียล ได้ยื่นข้อเสนอที่จะให้เอกราชแก่รัฐสมทบโดย "สมบูรณ์" กษัตริย์นโรดม สีหนุ แห่งกัมพูชา ได้เจรจาทำข้อตกลงว่าด้วยความเป็นเอกราช และอาณาจักรลาวได้ทำสนธิสัญญา "เป็นมิตรและเป็นภาคี" ซึ่งฝรั่งเศสยอมรับรองอาณาจักรลาวในฐานะเป็น "รัฐที่มีเอกราชและมีอำนาจอธิปไตยอย่างเต็มที่" ยิ่งกว่านั้น ในวันที่ 28 เมษายน ค.ศ. 1954 หลังจากที่ได้เริ่มการประชุมเจนีวา ฝรั่งเศสและจักรพรรดิเบาได้ประกาศร่วมกัน ให้เวียดนามได้ "เอกราชทั้งหมด" แต่ข้อตกลงและคำประกาศทั้งหลายเหล่านั้นสามารถที่จะหลีกเลี่ยงได้อย่างง่ายดาย ถ้าหากจะมีสถานการณ์ที่กลับเข้าข้างฝรั่งเศสขึ้น ผลของนโยบายของฝรั่งเศสต่อเวียดนามก็คือ ได้ขับไล่พวกเป็นกลางที่ไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์ให้พ้นไปจากตำแหน่งต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลในขบวนการชาตินิยมจนกระทั่งในภาคเหนือได้กลายเป็นเขตที่ถูกพวกคอมมิวนิสต์เข้าครอบครอง ในขณะที่ทางภาคใต้กำลังแสวงหาเอกราชภายนอกสหภาพฝรั่งเศส ลาวซึ่งเป็นพวกนิยมฝรั่งเศสมากที่สุดในบรรดารัฐสมทบได้แก้ไขรัฐธรรมนูญหลังจากการประชุมเจนีวาเพื่อที่จะยกเลิกการเกี่ยวข้องใด ๆ กับสหภาพฝรั่งเศส แม้ว่าจะยังคงส่งผู้แทนมาเข้าที่ประชุมอยู่ กัมพูชากลับตรงกันข้าม ภายใต้ความเป็นผู้นำแบบชาตินิยมที่เข้มแข็งของพระเจ้านโรดม ได้เลิกการเป็นภาคีกับฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการในวันที่ 25 กันยายน ค.ศ. 1955 ด้วยการแก้ไขเพิ่มเติมข้อความในรัฐธรรมนูญว่า "กัมพูชาประเทศที่เป็นเอกราชและมีอำนาจอธิปไตย" แทนข้อความที่ว่า "กัมพูชา ประเทศที่มีการปกครองตัวเอง รวมอยู่ในสหภาพฝรั่งเศสในฐานะเป็นรัฐสมทบ"

---

[1] Lancaster. **The Emancipation** หน้า 338—41 ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการตกลงสงบศึก

[2] A. Vanderbosch and R. Butwell. **Southeast Asia** 1957, หน้า 118.

ข้อตกลงเจนีวาได้ทำไปโดยข้ามหน้าข้ามตารัฐบาลที่ไซ่ง่อนซึ่งคัดค้านการแบ่งประเทศอย่างเต็มที่ ด้วยเหตุนี้ ทางไซ่ง่อนจึงสามารถที่จะหลีกเลี่ยงข้อความที่บ่งไว้ให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในเดือนกรกฎาคม ค.ศ. 1956 การดำเนินงานเป็นขั้น ๆ ที่พวกนี้ได้จัดทำเพื่อจะปลดปล่อยเวียดนามใต้ให้พ้นจากการควบคุมของฝรั่งเศส ไม่สามารถที่จะนำมากล่าวถึงได้อย่างละเอียดในที่นี้ รัฐบาลที่ไซ่ง่อนได้วางเงื่อนไขการเปลี่ยนตำแหน่งผู้สำเร็จราชการฝรั่งเศสมาเป็น "เอกอัครราชทูต" ยกเลิกข้อตกลงกับฝรั่งเศสว่าด้วยเรื่องเงินตราและการคลัง และเปลี่ยนเงินเพียสให้อยู่ในตระกูลเงินเหรียญ จัดการให้กองกำลังถอนตัวออกไป และเปิดช่องทางให้ได้ความช่วยเหลือของอเมริกามาสู่ไซ่ง่อนโดยตรงแทนที่จะต้องไปผ่านกรุงปารีส และท้ายที่สุดได้คัดค้านอำนาจของจักรพรรดิเบาได๋ และประกาศตั้งสาธารณรัฐเวียดนามในวันที่ 26 ตุลาคม ค.ศ. 1955 ภายหลังที่ได้ให้มีการลงคะแนนเสียงประชามติ ซึ่ง "ผลที่ออกมาขั้นสุดท้าย ปรากฏว่าเกินความคาดหมาย จากการที่คะแนนเสียงในบางแห่งมีเกินจำนวนชื่อผู้มีสิทธิลงคะแนนเสียงในทะเบียนการเลือกตั้ง"[1]

จักรพรรดิเบาได๋นั้นเป็นบุคคลที่ไม่มีความสามารถในด้านการเป็นผู้นำชาติ ประธานาธิบดี โง ดินห์ เดียม ได้รับการแต่งตั้งขึ้นแทนในฐานะเป็นผู้กู้ชาติ เบาได๋ได้เลือก โง ดินห์ เดียม เป็นนายกรัฐมนตรีของรัฐบาลไซ่ง่อน เพราะเขายืนยันเรียกร้องเอกราชอย่างมั่นคง แต่ โง ดินห์ เดียม เป็นคาทอลิก และดูเป็นชาวฝรั่งเศสมากกว่าจะเป็นชาวเวียดนามทั้งในด้านการศึกษาและท่าทาง โง ดินห์ เดียม ไม่มีผู้สนับสนุนภายในประเทศ ขาดประสบการณ์ทางด้านการปกครอง และแสดงความสามารถในฐานะเป็นผู้นำน้อยมาก สิ่งที่ทำให้เขาอยู่ในอำนาจได้ คือ การสนับสนุนของอเมริกา ชาวอเมริกันมอง โง ดินห์ เดียม ในฐานะเป็นบุคคลที่ซื่อตรง และเป็นบุคคลที่เชื่อได้เต็มที่ว่า เป็นผู้ต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ ด้วยเหตุนี้ โง ดินห์ เดียม จึงสามารถเอาชนะผู้แข่งขันทั้งหลายของเขาได้ และจัดตั้งระบบเผด็จการขึ้น ฝ่ายปรปักษ์ทั้งหลายของเขาล้วนแล้วแต่น่าเกรงขามทั้งสิ้น กองทัพบกภายใต้บังคับบัญชาของพลตรี เหงียน วัน ฮินห์ ก็เป็นอิสระ และนายพลฮินห์เองก็มีเบาได๋หนุนหลังอยู่ เลอ วัน เวียน นายพลอีกคนหนึ่ง ก็เป็นหัวหน้าของพวก บินห์ ซวน อันเป็นองค์การกลุ่มชนกลุ่มหนึ่งควบคุมกิจการตำรวจและกลุ่มอันธพาลทั้งหลายของไซ่ง่อน นอกจากพวกนี้ก็ยังมีพวกกลุ่มนิกายกึ่งศาสนากึ่งการเมืองอีกสองกลุ่ม คือ

---

[1] Lancaster. เรื่องเดิม, หน้า 398–9.

กลุ่มเกาไต๋ ที่รวมความเชื่อของศาสนาต่าง ๆ เข้าไว้ด้วยกัน และกลุ่มหัว เหา อันเป็นกลุ่มปฏิรูปของพวกพุทธศาสนิกชน ทั้งสองกลุ่มนี้ต่างก็มีกองทหารส่วนตัวได้ควบคุมเนื้อที่ส่วนใหญ่ของประเทศ เพื่อให้มองเห็นภาพได้อย่างสมบูรณ์ ในการที่เวียดมินห์ถอนทหารขึ้นไปทางเหนือของเส้นขนานที่ 17 ก็ได้ละทิ้งหน่วยต่างๆ ทางการเมืองไว้เบื้องหลังเป็นจำนวนมากมาย เพื่อให้ทำงานของฝ่ายคอมมิวนิสต์อย่างลับ ๆ ในขณะเดียวกันก็มีผู้ลี้ภัยเป็นจำนวนนับแสนจากตังเกี๋ยหลั่งไหลลงมาทางใต้

เรื่องราวการต่อสู้ของ โง ดินห์ เดียม เพื่อจะได้ครองอำนาจไม่อาจจะนำมากล่าวไว้ ณ ที่นี้ได้ ไม่ว่าจะเป็น โง ดินห์ เดียม หรือผู้นำคนอื่น ๆ ไม่อาจจะสกัดกั้นคอมมิวนิสต์ไม่ให้หลั่งไหลเข้ามาทางใต้ได้โดยปราศจากการช่วยเหลืออย่างทุ่มเทของสหรัฐฯ อย่างไรก็ตาม การให้ความสำคัญทางด้านการเมืองและการทหารได้กีดขวางการปฏิรูปทางด้านเศรษฐกิจและสังคมเป็นอย่างมาก ประชากรส่วนใหญ่ดำเนินชีวิตเกือบจะอยู่ในระดับที่อดอยาก และปัญหาเกี่ยวข้องของระบบเจ้าที่ดินและการปฏิรูปที่ดินรัฐบาลก็ไม่สามารถจัดการได้อย่างจริงจัง เพราะกลัวว่ากลุ่มชนชั้นผู้นำที่ร่ำรวยจะหันมาเป็นปรปักษ์กับรัฐบาลเสียเอง ความช่วยเหลือทางด้านเศรษฐกิจของอเมริกาสามารถช่วยใช้ทดแทนงบประมาณขาดดุลประจำปีอันเกิดจากนำไปใช้ในการจัดการตั้งถิ่นฐานใหม่ให้แก่ผู้ลี้ภัย ในการจัดตั้งหน่วยทหารขนาดใหญ่ และค่าโสหุ้ยที่หนักหน่วงในการปฏิสังขรณ์ระบบการคมนาคมที่เสียหายอย่างหนัก แต่การช่วยเหลือนั้นก็ดำเนินไปแบบปีต่อปี และรัฐบาลจำต้องมองหาช่องทางที่จะลดการพึ่งพาความช่วยเหลือจากต่างชาติและหาทางที่จะได้เงินสำหรับใช้ลงทุน ได้มีการประกาศโครงการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะห้าปีขึ้นใน ค.ศ. 1957 แต่การอุตสาหกรรมท้องถิ่นยังไม่ได้รับการสนับสนุนอย่างทันที และสินค้าเข้าจึงเป็นเครื่องอุปโภคบริโภคส่วนมาก ถึงกระนั้นก็ดี ได้มีการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจซึ่งเห็นได้จากจำนวนผลิตผลของสิ่งทอที่เพิ่มขึ้น มีการพัฒนาทางด้านการทำเหมืองแร่ถ่านหิน และแผนการที่เป็นประโยชน์เกี่ยวกับการจัดตั้งถิ่นฐานใหม่ในเขตที่ราบสูง รวมทั้งการจัดกลุ่มหมู่บ้านต่าง ๆ ให้เข้าเป็น "หมู่บ้านท้องทุ่ง" เพื่อคุ้มครองพวกชาวนาจากการถูกโจมตี การดำเนินงานทางด้านสาธารณสุขตามท้องถิ่น การจัดหาโรงเรียนเพิ่มขึ้น และการตั้งมหาวิทยาลัยแห่งใหม่ขึ้นที่เมืองเว้ ล้วนแล้วแต่เป็นสัญลักษณ์ของความก้าวหน้าขั้นต่อ ๆ ไป

รัฐธรรมนูญสำหรับเวียดนามใต้ได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 26 ตุลาคม ค.ศ. 1956 แต่เพื่อความปลอดภัย รัฐธรรมนูญฉบับนั้นส่วนใหญ่จึงยังคงไม่ได้นำมาปฏิบัติ

และการปกครองของประธานาธิบดี โดยออกเป็นคำสั่งของฝ่ายบริหารจึงยังคงถือเป็นหลักปฏิบัติประจำวันอยู่ การปกครองแบบเอกาธิปัตย์นี้ดำเนินไปพร้อมกับระบบเกื้อหนุนญาติมิตร ระบบเลือกที่รักมักที่ชัง การขาดการมอบหมายอำนาจหน้าที่ และการฉ้อราษฎร์บังหลวง การบริหารยังคงไม่มีประสิทธิภาพ และขวัญของข้าราชการพลเรือนก็ตกต่ำ กิจกรรมของฝ่ายเวียดกงมุ่งหมายที่จะทำให้ โง ดินห์ เดียม ไม่อาจดำเนินการสิ่งใดได้ ไม่ว่าด้วยการเข้าโจมตีพวกผู้นำระดับท้องถิ่น ข่มขู่ชาวนา และโฆษณาชวนเชื่อเป็นปรปักษ์ต่อ "รัฐบาลจักรวรรดินิยมอเมริกาในเวียดนามใต้" แต่ราวปลายทศวรรษที่ 1950 นั้น ก็เป็นที่ประจักษ์ชัดว่าการใช้วิธีการสันติไม่อาจที่จะล้มรัฐบาลได้ ด้วยเหตุนี้ ในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1960 จึงได้มีการจัดตั้ง "แนวร่วมเพื่อการปลดปล่อยภาคใต้" ขึ้นที่ฮานอย และตระเตรียมการที่จะปฏิบัติการทางด้านทหาร "เมื่อถึงเวลาที่เหมาะ"[1]

รัฐบาลเวียดมินห์ทางภาคเหนืออยู่ในสถานะที่เข้มแข็งกว่ามาก ได้ควบคุมบ้านเมืองของตนเองมาหลายปีก่อนหน้าที่การประชุมเจนีวาจะรับรองสถานภาพตามกฎหมาย ทั้งยังได้รับชัยชนะในการสงคราม และในฐานะที่เป็นกองหน้าของการต่อต้านของประชาชาติต่อการเข้าครอบครองของต่างชาติจึงได้รับการสนับสนุนอย่างมากมายจากประชาชน ทั้งยังสามารถบังคับใช้ระเบียบวินัยที่เข้มงวดกว่า อย่างเช่น การบีนส่วนและการจัดสรรที่ดินได้ดีกว่าโง ดินห์ เดียม อย่างไรก็ตาม รัฐบาลเวียดมินห์ก็มีความยุ่งยากหลายอย่าง และเป็นความยุ่งยากที่หนักทั้งนั้น เขตดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำแดงที่มีประชากรคับคั่งขณะนี้ได้ถูกตัดขาดจากอู่ข้าวของโคจินจีน ที่ซึ่งได้เคยพึ่งพาได้อาหารมาเพิ่มเติมด้วยปริมาณข้าวมากกว่า 100,000 ตัน ทุก ๆ ปีเพื่อทดแทนการผลิตที่ไม่เพียงพอของตน ระบบการชลประทานส่วนใหญ่ได้รับความเสียหายจากผลร้ายของการสงคราม เกิดความเสียหายอย่างใหญ่หลวงแก่เหมืองแร่และโรงงานอุตสาหกรรม และมีการขาดแคลนช่างฝีมือที่ได้รับการฝึกหัดมาทางด้านอุตสาหกรรม เหมือนกับทางภาคใต้ที่ระบบการขนส่งได้รับความเสียหายเกือบจะทั้งหมด เพียงแต่การขาดแคลนข้าวอย่างเดียวรัฐบาลของโฮจิมินห์ก็อาจจะล้มไปแล้ว ถ้าไม่ได้รับเงินกู้ยืมจากรุสเซียทันกาล เพื่อนำมาซื้อข้าวที่ทางมอสโกซื้อไปจากพม่าได้ ดังนั้น แผนการระยะแรกของรัฐบาลนี้จึงจำเป็นต้องมุ่ง

---

[1] Ellen J. Hammer ได้กล่าวถึงความก้าวหน้าครั้งหลังสุดไว้ในเรื่อง "South Viet Nam" The Limits of Political Action, **Pacific Affairs**, XXXV, No. I, Spring 1962, หน้า 24–36.

ไปในด้านเพิ่มผลผลิตข้าว แต่ก็มุ่งทางด้านความก้าวหน้าทางอุตสาหกรรมด้วย และจากการที่มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับรุสเซียและจีน ทำให้รัฐบาล โฮจิมินห์ได้รับเงินกู้ยืมเพื่อการอุตสาหกรรมในระยะยาว

ความพยายามของพวกเวียดมินห์ที่จะช่วยเวียดนามเหนือให้พ้นภัยพิบัติทางด้านเศรษฐกิจกลับทำให้พวกเวียดมินห์ไม่เป็นที่นิยมของประชาชน ประชาชนส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นคอมมิวนิสต์และไม่พอใจอย่างมากต่อความพยายามจัดระบบการเกษตรกรรมแบบนารวม และการเกณฑ์แรงงานสำหรับการปฏิสังขรณ์ เพราะว่ามืออันหนักของรัฐบาลไม่ได้มุ่งจับเฉพาะเจ้าของที่ดินรายใหญ่ๆ แต่รวมถึงเจ้าของที่เล็กๆ ด้วย การจลาจลที่ แง่ อาน ในเดือนพฤศจิกายน ปี 1956 แสดงให้เห็นว่าประชาชนมีความไม่พอใจมากเพียงใด และความยุ่งยากทั้งหลายก็ได้ขยายตัวไปยังมณฑลอื่นๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม การปราบปรามการจลาจลเป็นไปอย่างรวดเร็วและมีประสิทธิภาพ ถึงกระนั้นก็ดี ก็ได้เป็นที่ยอมรับว่ามีการดำเนินงานผิดพลาด ดังนั้นรัฐธรรมนูญจึงได้บ่งถึงสิทธิของประชาชนกับอำนาจสมทบของสภาไว้ เมื่อถึงกลางปี ค.ศ. 1956 มีการจัดสรรที่ดินสองล้านเอเคอร์ให้แก่ 2,200,000 ครอบครัว ในปีต่อมา ก็ได้มีการอวดอ้างว่า การผลิตข้าวเพื่อให้พอที่จะเลี้ยงตัวเองได้นั้นได้บรรลุผลสมความมุ่งหมายแล้ว หลังจากนั้นการทำนารวมก็ได้กลายมาเป็นจุดหมายที่สำคัญ และริเริ่มโครงการสามปีเพื่อให้บรรลุเป้าหมายใน ค.ศ. 1958 พร้อมกันนี้คณะกรรมการจัดวางแผนของรัฐก็ได้ประกาศแผนการที่กว้างขวางในการที่จะขยายการอุตสาหกรรม "เพื่อเปลี่ยนสภาพเศรษฐกิจให้เป็นไปตามแนวทางสังคมนิยม" แน่นอน ที่มีการขาดแคลนเงินทุนและช่างเทคนิคเช่นเดียวกันกับทางภาคใต้ ความช่วยเหลือจากต่างชาติเป็นสิ่งจำเป็น ในปี ค.ศ. 1955 จีนสัญญาให้เงินทุนกู้ยืม 326 ล้านเหรียญ และรุสเซียให้ยืม 100 ล้านเหรียญ เพื่อสร้างโรงงาน พร้อมกับจัดหาช่างเทคนิคและอุปกรณ์ให้ และด้วยการกำจัดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของฝรั่งเศสออกไป ทำให้เศรษฐกิจของเวียดนามเหนือมาผูกพันกับทางกลุ่มคอมมิวนิสต์อย่างมั่นคง

ส่วนกัมพูชาได้เป็นราชอาณาจักรภายใต้รัฐธรรมนูญที่พระเจ้านโรดม สีหนุประกาศใช้เมื่อ วันที่ 6 พฤษภาคม ค.ศ. 1947 รัฐบาลกลางประกอบด้วยกษัตริย์และสภาแห่งราชอาณาจักร นายกรัฐมนตรี และคณะรัฐมนตรี และสภาแห่งชาติที่มีสมาชิกที่ได้รับการเลือกตั้งทุกๆ สี่ปี โดยการให้ประชาชนมีสิทธิลงคะแนนเสียงโดย

ตรง การดำเนินงานอย่างมหัศจรรย์ของเจ้าสีหนุที่จะปลดปล่อยประเทศของพระองค์ให้พ้นจากการควบคุมของฝรั่งเศส ทำให้พระองค์ได้รับทั้งการวิพากษ์วิจารณ์และความสำเร็จ การเนรเทศพระองค์เอง การที่พระองค์สละราชสมบัติในปี ค.ศ. 1955 และให้พระราชบิดาของพระองค์ดำรงตำแหน่งนั้นแทนเพื่อพระองค์เองจะได้มาแข่งขันชิงชัยในการเลือกตั้งทั่วไป และการเปลี่ยนพระทัยของพระองค์ในเวลาต่อ ๆ มาเกี่ยวกับตำแหน่งของพระองค์เองนั้น ทำให้บางคนมองดูว่าเหมือนกับเป็นการแสดงของชายหนุ่มที่ยังไม่เจนจัดในทางการเมือง แต่ในฐานะกษัตริย์พระองค์ไม่ทรงสามารถที่จะให้ความเป็นผู้นำแก่ประเทศได้ในยามที่ประเทศต้องการ และแม้ว่าจะเป็นบุคคลที่เอาแน่นอนไม่ได้อย่างไม่ต้องสงสัย แต่พระองค์ก็ทรงมีสำนึกอันแจ่มชัดเกี่ยวกับความจำเป็นทั้งหลายของประเทศของพระองค์ และโดยเฉพาะที่เกี่ยวกับความเป็นจริงของฐานะที่ล่อแหลมของประเทศในโลกที่ถูกแบ่งแยกโดยสงครามเย็น ในด้านการกิจการต่างประเทศ เจ้าสีหนุได้ทรงรับเอานโยบายเป็นกลางที่เนห์รูแห่งอินเดียสนับสนุนมาใช้ และพระองค์มักจะแสดงว่าเข้าข้างฝ่ายโน้นบ้างฝ่ายนี้บ้าง เพื่อจะให้ประเทศเขมรได้รับความช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ ในปี 1956 เจ้าสีหนุได้ทรงเจรจาทำข้อตกลงกับจีนคอมมิวนิสต์ เพื่อให้จีนนำเงินมาลงทุนในกิจการด้านพานิชย์ของกัมพูชา ต่อจากนั้น เจ้าสีหนุก็ได้ทรงรับข้อตกลงจากรุสเซียที่จะจัดส่งเครื่องไม้เครื่องมือทางการอุตสาหกรรมและผู้อบรมช่างเทคนิคมาให้ จากสหรัฐ ฯ เจ้าสีหนุก็ได้รับความช่วยเหลือทางด้านการชลประทาน ทางการศึกษา การอนามัยและโครงการสร้างถนน รวมทั้งค่าใช้จ่ายประจำของกองทัพทั้งนี้ ไม่รวมการส่งข้าวมาช่วยในภาวะฉุกเฉินเมื่อการเก็บเกี่ยวของเขมรล้มเหลว

ในด้านการเมืองภายในประเทศ ด้วยการเป็นนักสังคมนิยมและนักประชาธิปไตยที่แท้จริง เจ้าสีหนุจึงทรงสามารถทำให้ความหวังของพวกคอมมิวนิสต์ท้องถิ่นที่จะได้ควบคุมอำนาจต้องพ่ายแพ้ไป พวก "เขมรอิสระ" ซึ่งผูกพันใกล้ชิดกับพวกเวียดมินห์และขบวนการปะเทดลาวถูกลดอำนาจลงไปโดยข้อตกลงเจนีวา ในการเลือกตั้งทั่วไปต่อมา พรรคชุมชนสังคมนิยมของประชาชนของอดีตกษัตริย์ได้ที่นั่งทั้งหมดในสภาแห่งชาติ และเมื่อ ซัน งอค ทันห์ หัวหน้าพวกกัมพูชาอิสระได้ใช้วิธีก่อการกบฏขึ้น ซัน งอค ทันห์ ก็ต้องปราชัยโดยเด็ดขาด คณะกรรมการนานาชาติเพื่อจัดการดูแลและควบคุมซึ่งจัดตั้งขึ้นตามข้อตกลงเจนีวาเห็นว่าประวัติศาสตร์สมัยหลังการตั้งประเทศกัมพูชาเป็น "เรื่องราวที่ประสบผลสำเร็จ" แต่เจ้านโรดมเองก็ยังไม่พึงพอใจในสิ่งต่าง ๆ และกระตือรือร้นที่จะได้ทำสิ่งอื่น ๆ

ให้มากกว่านี้เพื่อคุ้มกันความเป็นกลางของประเทศจากการขยายกำลังทั้งของเวียดนามและไทย ซึ่งกัมพูชาได้มีเรื่องโต้แย้งในปัญหาพรมแดนกันอยู่ ชาวเวียดนามนั้นถือว่าเป็นภัยมากกว่าไทย เพราะมีชาวเวียดนามถึง 300,000 คน อาศัยอยู่ในกัมพูชา และมีชาวกัมพูชา 400,000 คนอยู่ในเวียดนามใต้ ในการประชุมที่บันดุงในปี ค.ศ. 1955 เวียดนามเหนือได้ให้คำรับรองอย่างอ่อนโยนว่าพร้อมที่จะสร้างสัมพันธภาพบนพื้นฐาน "หลักการทั้งห้าของการอยู่ร่วมกัน" แต่ลัทธิชาตินิยมของกัมพูชายังคงเป็นศัตรูต่อประเทศเวียดนามทั้งสองประเทศ และคณะกรรมการควบคุมจำต้องเกี่ยวข้องกับการโต้แย้งกันที่ไม่รู้จักหยุดหย่อน ลัทธิความเป็นกลางของเจ้านโรดมสะท้อนให้เห็นถึงความปรารถนาอันยิ่งใหญ่ของประชาชนของพระองค์ที่ต้องการเอกราช และสะท้อนให้เห็นถึงความจำของประชาชนเหล่านั้น เกี่ยวกับเรื่องการแย่งชิงอำนาจปกครองประเทศของพระองค์ อันมีมานานระหว่างเวียดนามกับไทย

อาณาจักรลาวที่เราได้เห็นกันมาแล้วในบทก่อน[1] ได้สูญเสียเอกลักษณ์ของประเทศมานานก่อนหน้าที่ฝรั่งเศสจะมายึดได้ในระหว่างสิบปีหลังของคริสต์ศตวรรษที่ 19 เมืองเวียงจันทน์ซึ่งได้แยกไปจากหลวงพระบางในปี ค.ศ. 1707 ถูกประเทศไทยครอบครอง และหลวงพระบางก็เป็นรัฐอยู่ใต้อำนาจการปกครองที่กรุงเทพฯ ฝรั่งเศสได้จัดให้หลวงพระบางเป็นรัฐในอารักขาในปี ค.ศ. 1893 และต่อมาดำเนินการต่อจนได้รับความสำเร็จในการอ้างสิทธิในดินแดนลาวภาคกลาง และภาคใต้จากประเทศไทย ในเดือนเมษายน ค.ศ. 1945 ขณะที่ลาวยังคงตกอยู่ใต้การยึดครองของญี่ปุ่น พระเจ้าศรีสว่างวงศ์แห่งหลวงพระบางก็ได้ประกาศเอกราชต่อฝรั่งเศสหลังจากที่ญี่ปุ่นพ่ายแพ้ ดินแดนต่าง ๆ ของลาวแต่ก่อนก็ได้ถูกรวมเข้าด้วยกันตามข้อตกลงกับฝรั่งเศส และชื่อของอาณาจักรก็เปลี่ยนมาใช้ว่า ประเทศลาว (27 สิงหาคม 1947) หลวงพระบางยังคงเป็นราชธานีที่ประทับของกษัตริย์ต่อไป แต่เวียงจันทน์ที่อยู่ตรงกลางของประเทศมากกว่าหลวงพระบาง ได้เป็นเมืองหลวงของการปกครอง ทั้งสองเมืองต่างก็เป็นเมืองเล็ก ชาวลาวเกือบจะทั้งหมดอาศัยอยู่ตามหมู่บ้านและหาเลี้ยงชีพด้วยการกสิกรรม ไม่มีเส้นทางรถไฟ ถนนหนทางอยู่ในสภาพที่เลวมาก และสิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ในการเดินเรือในลำแม่น้ำโขงก็ไม่ดีนัก ลาวเป็นอาณาจักรที่รอบล้อมด้วยแผ่นดินทั้งหมด ไม่มีโอกาสที่จะมีเมือง

---

[1] บทที่ 25.

ท่าเรือได้เหมือนอย่างไซ่ง่อน และกรุงเทพ ฯ ที่จะช่วยทำให้มีการติดต่อค้าขายใด ๆ กับต่างชาติ

ประเทศลาวได้รับรัฐธรรมนูญจากองค์พระมหากษัตริย์ เมื่อลาวได้เป็นสมาชิก "ที่มีเอกราช" ของสหภาพฝรั่งเศสเช่นเดียวกับประเทศเขมร รัฐธรรมนูญฉบับนั้นได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม ค.ศ. 1947 ใจความของรัฐธรรมนูญฉบับนั้นได้จัดให้มีคณะรัฐบาลที่รับผิดชอบ โดยมีนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีรับผิดชอบต่อสภาแห่งชาติ ซึ่งมีสมาชิกที่ได้รับการคัดเลือกทุกสี่ปีจากประชาชนชายหญิงที่มีอายุครบตามกำหนด องค์พระมหากษัตริย์เองทรงพระชราภาพและมีพระสุขภาพไม่ดีพอที่จะทรงปฏิบัติภารกิจของประเทศ โดยเหตุนี้ เจ้าชายสว่างวัฒนา องค์มกุฎราชกุมารจึงได้ทรงปฏิบัติภารกิจแทน

ภายหลังการตกลงที่กรุงเจนีวา ได้เกิดความยุ่งยากขึ้นในทันทีเกี่ยวกับฐานะของฝ่ายขบวนการปะเทดลาวที่นิยมคอมมิวนิสต์ ซึ่งได้ร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับพวกเวียดมินห์ในการสู้รบต่อต้านฝรั่งเศส ขบวนการปะเทดลาวได้เข้ายึดมณฑลพงสาลีและซำเหนือตรงพรมแดนเวียดนามเหนือ และทั้ง ๆ ที่คณะกรรมการควบคุมจะได้ใช้ความพยายามเพื่อให้มีการเจรจาตกลงกัน 'ขบวนการปะเทดลาวก็ปฏิเสธที่จะยอมรับอำนาจของรัฐบาลลาว พวกนี้ต้องการให้ประเทศของเขาดำเนินไปในแนวเดียวกันกับประเทศเพื่อนบ้าน คือ จีนคอมมิวนิสต์และเวียดนามเหนือ ฝ่ายการเมืองของพวกนี้เป็นที่รู้จักกันในนามว่า แนวร่วมลาวรักชาติ (พรรครักชาติแห่งลาว) มีผู้นำ คือ เจ้าสุภานุวงศ์ ผู้ซึ่งได้รับการอบรมลัทธิคอมมิวนิสต์ในประเทศจีน มีการสู้รบกันอย่างมากจนกระทั่งถึงปี ค.ศ. 1956 นายกรัฐมนตรีคนใหม่ คือ เจ้าสุวรรณภูมา ได้เจรจาทำข้อตกลงกับลูกพี่ลูกน้องของพระองค์ โดยการตกลงให้พงสาลีและซำเหนือเข้ามาอยู่ในวงอำนาจของรัฐบาลกลาง และให้กำลังของฝ่ายขบวนการปะเทดลาวเข้ามารวมเป็นหน่วยหนึ่งของกองทัพหลวง

อย่างไรก็ตาม ข้อตกลงนั้นก็สลับซับซ้อนอย่างที่สุด และการที่จะทำตามข้อตกลงนั้นก็เป็นไปอย่างเชื่องช้า เพราะการคัดค้านและหวาดระแวงของทั้งสองฝ่าย ความจริงอีกอย่างก็คือ ลาวได้กลายเป็นสนามรบอย่างจำใจของกำลังทัพที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของประเทศลาว ฝ่ายหนึ่ง คือ ประเทศคอมมิวนิสต์จีนและเวียดนามเหนือ อีกฝ่ายหนึ่งเป็นประเทศต่อต้านคอมมิวนิสต์ คือ ประเทศไทย ซึ่งมีศูนย์กลางขององค์การซีโต้อยู่ในกรุงเทพฯ ยิ่งกว่านั้น ทั้ง ๆ ที่ข้อตกลงเจนีวา

ได้วางฐานะเป็นกลางเอาไว้ให้แก่ลาว นโยบายของอเมริกาก็กำลังหาทางที่จะทำให้ลาวเป็นป้อมสำหรับต่อต้านคอมมิวนิสต์ ความช่วยเหลือของอเมริกาที่ให้ลาวคิดเป็นอัตราส่วนต่อคนตามจำนวนประชากรสูงกว่าที่ให้แก่ประเทศอื่น ๆ ใดในโลก และเศษสี่ส่วนห้าของความช่วยเหลือนั้น ได้ให้แก่กองทัพและการตำรวจ

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1957 วิกฤติการณ์อีกอย่างหนึ่งได้เกิดขึ้นเมื่อมีรายงานว่า ขบวนการปะเทดลาวได้ความช่วยเหลือจากภายนอก แต่ในเดือนพฤศจิกายนต่อมาเรื่องต่าง ๆ ดูจะดีขึ้น เมื่อสภาแห่งชาติได้รับรองรัฐมนตรีชุดใหม่ภายใต้การนำของเจ้าสุวรรณภูมา ซึ่งรวมเจ้าสุภานุวงศ์และผู้แทนแนวร่วมลาวรักชาติอีกคนหนึ่งเข้าไว้ด้วย ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1958 มีการเลือกตั้งสำหรับที่นั่งใหม่ในสภาแห่งชาติที่ได้ขยายจำนวนสมาชิก ปรากฏผลว่ามีผู้แทนแนวร่วมลาวรักชาติได้รับเลือกเพิ่มจำนวนขึ้นเป็นอย่างมาก ทำให้พรรคการเมืองฝ่ายขวาตระหนกตกใจมาก จนกระทั่งตั้งกลุ่มใหม่ขึ้น เรียกกลุ่มของพวกตนว่า คณะกรรมการเพื่อการป้องกันผลประโยชน์แห่งชาติ เข้าเรียกร้องให้คณะรัฐมนตรีสามารถตรวจสอบอิทธิพลที่เพิ่มมากขึ้นของพวกฝ่ายซ้าย ในเดือนกรกฎาคม เจ้าสุวรรณภูมาลาออกจากตำแหน่งและสถานการณ์จึงกลับเลวลงอีกครั้งหนึ่ง เพื่อรวบรัดเรื่องที่ละเอียดนี้ให้สั้นลง สรุปได้ว่ามีวิกฤติการณ์ที่เลวร้ายที่สุดเกิดขึ้นในปี ค.ศ. 1959 เกี่ยวข้องกับการยื่นคำร้องของรัฐบาลลาวไปยังองค์การสหประชาชาติ ที่กล่าวหาการกระทำอันเป็นการรุกรานจากเวียดนามเหนือ คณะอนุกรรมการชุดหนึ่งที่ทางสหประชาชาติจัดส่งมายังแหล่งนี้ค้นไม่พบพยานหลักฐานของการที่กำลังทหารเวียดนามเหนือล่วงละเมิดพรมแดน และดั๊ก ฮัมมาร์โชลด์ เลขาธิการสหประชาชาติ ผู้ซึ่งได้เดินทางมาเยือนประเทศลาวเป็นการส่วนตัวในเดือนพฤศจิกายน ได้เร่งเร้าให้ใช้นโยบายการต่างประเทศที่เป็นกลางให้มากขึ้น และให้มีการลดความช่วยเหลือทางด้านกำลังทหารจากทางตะวันตก

ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1960 นายทหารชั้นผู้น้อยในกองทัพได้ก่อการปฏิวัติต่อรัฐบาลฝ่ายขวาที่ถูกอเมริกาครอบงำ ซึ่งเปิดทางให้เจ้าสุวรรณภูมากลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง พร้อมกับได้รับมอบหมายให้ตกลงกับพวกขบวนการปะเทดลาว และให้ดำเนินนโยบายต่างประเทศเป็นกลางโดยเคร่งครัด แต่ประเทศได้ก้าวเข้าสู่ภาวะสงครามกลางเมืองเสียแล้วตอนนี้ ในขณะที่พวกฝ่ายขวาที่มีนายพลภูมี หน่อสวัน ผู้ซึ่งมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้เผด็จ

การทหารของประเทศไทย พร้อมทั้งได้รับความสนับสนุนทางด้านกำลังใจจากอเมริกัน ได้เข้ายึดกรุงเวียงจันทน์ ขับไล่เจ้าสุวรรณภูมาออก และเอาเจ้าบุญอุ้ม ผู้นำฝ่ายขวาจัดเข้าไปครองอำนาจแทน อย่างไรก็ตาม ไม่มีฝ่ายใดสามารถได้ชัยชนะอย่างเด็ดขาดทีเดียว สถานการณ์ดูจะเป็นอันตรายต่อสันติสุขของโลก อย่างไรก็ดี อังกฤษและรุสเซียในฐานะเป็นประธานร่วมของการประชุมเจนีวาที่มีมาแต่ดั้งเดิมได้เข้าดำเนินการร่วมกัน ซึ่งในขั้นสุดท้าย หลังจากมีวิกฤติการณ์อื่นๆ อีกหลายครั้งก็ได้บรรลุถึงข้อตกลงในปี ค.ศ. 1962 ซึ่งเป็นไปตามแนวทางของโครงการเดิมเสียเป็นอันมาก

ค. มลายู และสิงคโปร์

ความก้าวหน้าไปสู่การได้เอกราชของสหพันธ์มลายา โดยยังไม่ต้องกล่าวถึงความก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจต่อมานั้น ได้เป็นไปอย่างรวดเร็วที่สุดในบรรดาดินแดนที่ได้รับเอกราชในสมัยหลังสงคราม การเลือกตั้งทั่วไปที่แท้จริงของสหพันธ์ได้มีขึ้นในปี ค.ศ. 1955 เมื่อสภานิติบัญญัติของสหพันธ์ได้คะแนนเสียงข้างมากจากการเลือกตั้ง ในวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ. 1957 สหพันธ์ก็ได้เอกราชอย่างเต็มที่ เมื่อเซอร์ เจอรัลด์ เทมเปลอร์ ได้รับแต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่งทั้งผู้บัญชาการทหารสูงสุดและตำแหน่งผู้สำเร็จราชการ ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1952 นั้น ในทางปฏิบัติประเทศได้ตกอยู่ภายใต้การปกครองของทหาร "สภาวะฉุกเฉิน" ที่เกิดขึ้นนั้นร้ายแรงมากเสียจนกระทั่งมีประชาชนจำนวนน้อยมากที่สามารถคาดการณ์ล่วงหน้าได้ว่า ในชั่วระยะเพียงสามปีกว่าๆ จะมีการเลือกตั้งทั่วไปเกิดขึ้นมาได้ พร้อมกับการได้รับเอกราชที่เรียกได้ว่าอยู่ใกล้แค่เอื้อม

ที่จริงแล้ว การเริ่มต้นอย่างแท้จริงในการแก้ไขสถานการณ์ให้ดีขึ้น อาจจะย้อนกลับไปดูได้ตั้งแต่เดือนมิถุนายน ค.ศ. 1950 ภายใต้ "แผนการบริกส์" เมื่อชาวจีน "ผู้หักร้างถางป่าเพื่อทำการเพาะปลูก" จำนวนครึ่งล้านหรือราวๆ นั้น ซึ่งพวกกองโจรได้พึ่งพาในเรื่องอาหารพัสดุต่าง ๆ และข่าวสาร เริ่มได้รับการจัดตั้งถิ่นฐานที่อยู่ให้ในหมู่บ้านที่มีรั้วป้องกัน มีโรงเรียนและศูนย์ต่าง ๆ ของประชาคม มีน้ำประปาและไฟฟ้าใช้ พ่อบ้านแต่ละคนได้รับการจัดสรรที่ดินแปลงเล็กๆ ให้เช่าในระยะสามสิบปีพร้อมกับที่ได้รับความช่วยเหลือทางการเพาะปลูก การที่กองทัพบีบบังคับกองโจรอย่างเข้มงวดกวดขันขึ้นนั้น เป็นปัจจัยที่มีความสำคัญอันหนึ่งที่จะทำให้กองโจรพ่ายแพ้ในที่สุด เพราะการจัดตั้งถิ่นฐานเช่นนี้กินเวลาหลายปีกว่า

จะสมบูรณ์ ถึงปลายปี ค.ศ. 1953 มีหมู่บ้านแบบนี้อยู่ 150 หมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านได้รับความคุ้มครองจากกองรักษาการณ์ของหมู่บ้าน และมีสภาหมู่บ้านที่สมาชิกได้รับการเลือกตั้ง จำนวนหมู่บ้านที่จัดสร้างขึ้นในที่สุดมีถึง 550 หมู่บ้าน

เมื่อหมดทางที่จะได้รับความช่วยเหลือ พวกคอมมิวนิสต์ก็ชักจะเลือกเฟ้นจุดหมายโจมตีมากกว่าเก่า และนั่นคือ การฆาตกรรมผู้สำเร็จราชการ เซอร์ เฮนรี่ เกอร์นี ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1951 พร้อมกับการเพิ่มความรุนแรงที่วางแผนไว้ก่อนจนทำให้ต้องมีการแต่งตั้งเซอร์ เทมเปลอร์ มีความคิดเห็นแตกต่างกันไปเกี่ยวกับผลสำเร็จของวิธีการที่ เซอร์ เทมเปลอร์ ใช้ต่อสู้กับพวกกบฏ วิธีการเหล่านั้นได้รวมการก่อตั้งกรมทหารของสหพันธ์ เหมือนกับเป็นการเตรียมการจัดตั้งกองทัพของมลายู มีการเกณฑ์ทหาร (ซึ่งโดยบังเอิญได้เป็นเหตุให้ชาวจีนหนุ่ม ๆ เป็นจำนวนมากสูญหายไปในต่างประเทศ) มีการจัดตั้งป้อมถาวรขนาดเล็กในป่าเพื่อให้ความคุ้มครองแก่ชาวพื้นเมือง มีการทำสงครามจิตวิทยา และที่เป็นที่โต้แย้งกันมากที่สุดกว่าเรื่องอื่น ๆ ก็คือ การลงโทษหมู่บ้านทั้งหลายที่ให้ความช่วยเหลือพวกกบฏร่วมกัน[1] อย่างไรก็ดี การปกครองของ เซอร์ เทมเปลอร์ เป็นหัวเลี้ยวหัวต่อในการต่อสู้อย่างไม่มีข้อสงสัย และที่จริงนั้น สถานการณ์ได้รับการแก้ไขดีขึ้นอย่างมาก จนกระทั่งพอถึงปี ค.ศ. 1954 เซอร์ โดแนลด์ แมคกิลล์เวร์ ซึ่งเป็นพลเรือนก็ได้รับตำแหน่งผู้สำเร็จราชการสืบต่อจาก เซอร์ เทมเปลอร์

ในสมัยการปกครองของเซอร์ เทมเปลอร์ ได้มีการดำเนินวิธีการสองอย่างที่มีความสำคัญต่ออนาคตทางการเมืองของมลายู กล่าวคือ การปรับปรุงกฎหมายว่าด้วยภาวะแห่งการเป็นพลเมืองของสหพันธ์ เพื่อให้ชาวจีนสามารถมีคุณสมบัติที่จะเข้าเป็นพลเมืองของสหพันธ์ได้มากกว่าเดิม และเปลี่ยนแปลงระบบการแต่งตั้งข้าราชการเพื่อจัดเตรียมลู่ทางไว้ให้รับผู้ที่ไม่ใช่ชาวมลายูหนึ่งคนต่อชาวมลายูสี่คน แต่การดำเนินงานขั้นต่อไปที่ยิ่งใหญ่ที่สุดนั้น พรรคการเมืองสำคัญสองพรรคได้จัดทำเอง คือ ในปี ค.ศ. 1952 องค์การแห่งชาติมลายู และสมาคมชาวจีนในมลายูได้ร่วมกันจัดตั้ง "สหพรรค" เพื่อเข้าชิงชัยในการเลือกตั้งของเทศบาลนครที่กัวลาลัมเปอร์ การประสบความสำเร็จได้ช่วยเป็นกำลังใจให้สหพรรคมีจุดมุ่งหมายที่สูง

---

[1] Victor Purcell, **Malaya, Communist or Free,** 1954, และ **The Revolution in Southeast Asia,** 1962, หน้า 101-2; Lennox A.Mills, Malaya, **a Political and Economic Appraisal,** 1958. หน้า 62-7; Saul Rose, **Britain and South-East Asia,** 1962; หน้า 131.

ไปกว่านั้น ในปี ค.ศ. 1954 โดยการนำของ ตนกู อับดุล ราห์มาน โอรสของสุลต่านแห่งรัฐไทรบุรี ผู้ได้รับปริญญาจากมหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ และได้รับราชการในตำแหน่งเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นในระบบราชการพลเรือนของมลายู สหพรรคได้เสนอข้อเรียกร้องให้สมาชิกได้รับเลือกตั้งเป็นเสียงข้างมากในสภานิติบัญญัติ ในลอนดอน คณะผู้แทนของสหพรรคได้รับการตอบปฏิเสธจาก โอลิเวอร์ ลิตเติลตัน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอาณานิคม การยืนหยัดเรียกร้องอย่างแน่วแน่ของพวกสหพรรคเมื่อกลับมามลายูเป็นเหตุให้รัฐบาลอังกฤษต้องเปลี่ยนใจ ในปี ค.ศ. 1955 อังกฤษยอมอนุมัติให้สมาชิกสภามาจากการเลือกตั้งส่วนใหญ่ และให้มีการเลือกตั้งทั่วไป ผู้สำเร็จราชการได้ประกาศว่า "สภาวะฉุกเฉิน" นั้น ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อความก้าวหน้าไปสู่การปกครองตนเองของมลายูอีกต่อไป ในการเลือกตั้งทั่วไปสหพรรคได้ชัยชนะถึง 51 จาก 52 ที่นั่งในสภานิติบัญญัติ และตนกู อับดุล ราห์มานได้เป็นนายกรัฐมนตรี ทางกรุงลอนดอนยอมรับข้อเสนอของเขาเกี่ยวกับการประกาศเอกราชภายในวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ. 1957 อย่างเห็นอกเห็นใจ ซึ่งนโยบายของรัฐบาลในขณะนี้ได้กลายเป็นว่าจะดำเนินการเปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นเอกราชให้ราบรื่นที่สุดเท่าที่จะทำได้ ชัยชนะของสหพรรคได้มีผลต่อ "สภาวะฉุกเฉิน" ด้วยเช่นกัน เพราะชินเปงหัวหน้าพวกคอมมิวนิสต์ได้มาทาบทามเพื่อสันติภาพและในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1955 ได้มีการประชุมร่วมกับรัฐมนตรีต่าง ๆ ของสหพันธ์และผู้แทนของสิงคโปร์ ข้อเสนอของเขาถูกปฏิเสธทั้งหมด ดังนั้น สภาวการณ์จึงชะงักอยู่ระยะหนึ่ง สภาพเช่นนี้ จะเปลี่ยนไปอย่างมากเมื่อมลายูได้รับเอกราชในปี ค.ศ. 1957 คณะรัฐบาลใหม่นั้นมั่นใจว่าประชาชนส่วนใหญ่เป็นฝ่ายรัฐบาล จึงได้เพิ่มโทษสำหรับการให้ความช่วยเหลือพวกโจรคอมมิวนิสต์ และเสนอว่าจะกวาดล้างพวกโจรให้หมดสิ้นภายในหนึ่งปี

ในปี ค.ศ. 1951 ได้มีการจัดตั้งฝ่ายบริหารของสหพันธ์กันขึ้นใหม่ เพื่อที่จะรวมเอาสมาชิกอย่างไม่เป็นทางการหกคนของสภานิติบัญญัติไว้ด้วย สมาชิกแต่ละคนของฝ่ายบริหารจะรับผิดชอบในกระทรวงใดกระทรวงหนึ่ง และแม้ว่าจะทำงานรับผิดชอบต่อผู้สำเร็จราชการ แต่ก็จะต้องเป็นกระบอกเสียงให้กระทรวงของตนในสภานิติบัญญัติ ภายหลังการเลือกตั้งทั่วไปของปี ค.ศ. 1955 คณะบริหารก็ประกอบด้วยข้าราชการอังกฤษห้าคนและรัฐมนตรีมลายูสิบคน ทั้งหมดเป็นสมาชิกของสภานิติบัญญัติ ในคณะรัฐมนตรี มีชาวมลายูหกคน ชาวจีนสามคน และชาวอินเดียหนึ่งคน ได้รับการแต่งตั้งจากผู้สำเร็จราชการ โดยอาศัยคำปรึกษา

จากนายกรัฐมนตรีและรับผิดชอบต่อสภานิติบัญญัติ เมื่อถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1956 ณ ที่ประชุมอังกฤษ—มลายู ในกรุงลอนดอน รัฐบาลอังกฤษได้ยอมรับข้อเรียกร้องเอกราช มีการจัดเตรียมในระหว่างนั้นเพื่อให้เป็นไปตามสัญญา ผู้สำเร็จราชการได้รับคำสั่งให้ยอมรับคำแนะนำที่คณะบริหารของสหพันธ์ได้เสนอให้ เว้นแต่ในกรณีฉุกเฉินเป็นพิเศษ และมีการจัดดำเนินงานเพื่อให้รัฐมนตรีมลายูรับช่วงงานเพิ่มเติมจากฝ่ายข้าราชการอังกฤษ

รัฐธรรมนูญฉบับใหม่ได้รับการจัดร่างขึ้นโดยคณะกรรมการชุดหนึ่งภายใต้ลอร์ด ไรด์ ซึ่งเป็นกรรมการพิจารณาคำอุทธรณ์ของสภาขุนนาง ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นชาวอังกฤษสองคน ชาวออสเตรเลีย อินเดีย และปากีสถานอีกประเทศละหนึ่งคน การร่างรัฐธรรมนูญนั้น หลังจากที่ได้มีการแก้ไขบางแห่งแล้ว สภานิติบัญญัติของมลายูก็ได้รับเอามาใช้ และในวันที่ 31 สิงหาคม ค.ศ. 1957 ก็ได้มีการประกาศเอกราชของมลายู สหพันธ์ใหม่มีกษัตริย์ที่ได้รับการเลือกตั้ง มีสภาที่ปรึกษาของผู้ปกครอง มีคณะรัฐบาลที่รับผิดชอบต่อสภานิติบัญญัติที่มีทั้งสภาสูงและสภาล่างและอำนาจตุลาการก็เป็นอิสระจากฝ่ายบริหาร เหมือนดังในประเทศอังกฤษ องค์กษัตริย์—ยัง ดิ—เปอร์ตวน อากง จะได้รับเลือกโดยสภาผู้ปกครองรัฐโดยการถือเอาวัยวุฒิเป็นเกณฑ์ และอยู่ในตำแหน่งห้าปี องค์กษัตริย์จะต้องปฏิบัติภารกิจให้สอดคล้องกับคำแนะนำของคณะรัฐมนตรี และยังต้องรักษาฐานะพิเศษของชาวมลายูไว้ด้วย สภานิติบัญญัติประกอบด้วยวุฒิสภา และสภาผู้แทนราษฎร ในวุฒิสภามีสมาชิก 38 คน ในจำนวนนี้ 22 คน จะได้รับการเลือกตั้งโดยสภานิติบัญญัติของ 11 รัฐ และอีก 16 คน ได้รับการแต่งตั้งจาก ยัง ดิ—เปอร์ตวน อากง สมาชิกวุฒิสภาจะอยู่ในตำแหน่ง 6 ปี ครึ่งหนึ่งของจำนวนสมาชิกทั้งหมดจะต้องออกไปทุกๆ 3 ปี สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก 100 คน เลือกโดยผู้มีสิทธิเลือกตั้งแต่ละคน อำนาจของสภาผู้แทนราษฎรก็คล้ายคลึงกับสภาสามัญของอังกฤษ หัวหน้าผู้พิพากษาและศาลฎีกาเป็นผู้จัดวางงานทางด้านการศาล ร่วมกับศาลชั้นรองอื่นๆ ตามแต่รัฐสภาจะจัดตั้ง อำนาจของศาลฎีการวมไปถึงอำนาจในการตีความหมายของรัฐธรรมนูญและเกี่ยวข้องกับปัญหาขัดแย้งระหว่างรัฐ ตำแหน่งประมุขของแต่ละรัฐเป็นตำแหน่งผู้ปกครองโดยการสืบสายโลหิต หรือถ้าเป็นกรณีของรัฐปีนัง และมะละกาก็เป็นตำแหน่งข้าหลวง ในแต่ละรัฐมีสภานิติบัญญัติที่มีการเลือกตั้งสมาชิกอย่างประชาธิปไตย และมีสภาบริหารเลือกโดยประมุขของรัฐ โดยอาศัยคำเสนอ

ของนายกรัฐมนตรีและบริหารงานรับผิดชอบต่อสภานิติบัญญัติของรัฐ ในการแบ่งแยกอำนาจระหว่างรัฐบาลของสหพันธ์กับรัฐบาลของแต่ละรัฐนั้น อำนาจของรัฐบาลแห่งสหพันธ์ถือเป็นอำนาจสูงสุด และถ้ากฎหมายของรัฐขัดกันกับกฎหมายแห่งสหพันธ์ กฎหมายแห่งสหพันธ์ถือเป็นกฎหมายสูงสุด

เมื่อเร็ว ๆ นี้ ผู้วิจารณ์คนหนึ่งได้ตั้งคำถามขึ้นมาว่า เพราะเหตุใดมลายูจึงได้เอกราชอย่างรวดเร็ว[1] เขาเสนอว่า ประสบการณ์ของอังกฤษในประเทศอินเดีย ปากีสถาน ลังกาและพม่า ทำให้อังกฤษได้มีแบบอย่างให้เห็นและเป็นเครื่องกระตุ้นใจ ความแข็งแกร่งและการรวมพลังกันของสหพรรคได้แสดงให้เห็นว่า มลายูเองก็สามารถที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ของกลุ่มชนของตนเองได้ดีที่สุด ยิ่งกว่านั้น ปัจจัยทางด้านกำลังทหารแต่เพียงอย่างเดียวของอังกฤษ ก็ไม่สามารถปราบปรามการคุกคามของพวกคอมมิวนิสต์ได้ หากคาดคะเนว่าลัทธิชาตินิยมของมลายูจะเป็นอาวุธที่มีประสิทธิภาพยิ่งกว่า ถ้ายินยอมตอบสนองข้อเรียกร้องของลัทธิชาตินิยม ปัจจัยที่ไม่สำคัญนักแต่กลับเป็นปัจจัยแท้จริงก็คือ ความเต็มใจของพวกสหพรรคที่จะให้มลายูยังคงอยู่ในจักรภพอังกฤษ และทำข้อตกลงเกี่ยวกับการป้องกันโดยยอมอนุญาตให้อังกฤษยังคงมีฐานทัพบกอยู่ในมลายู รวมไปถึงการสำรองทางด้านยุทธศาสตร์ของจักรภพภายในประเทศ อาจจะเพิ่มเติมเหตุผลขึ้นอีกก็ได้ว่าบุคลิกลักษณะของ ตนกู อับดุล ราห์มาน ได้ก่อให้เกิดความเชื่อมั่นไว้วางใจอีกด้วย

อังกฤษให้ความช่วยเหลือทางด้านกำลังทหาร และทางด้านเศรษฐกิจแก่ประเทศมลายูที่ได้เอกราชทั้งโดยทางตรงและโดยทางแผนการโคลัมโบ การเป็นสมาชิกของเครือจักรภพก็ได้ทำให้ได้เปรียบอย่างมากด้วยเช่นกัน ในอีกทางหนึ่งจากฐานะการเป็นประเทศที่หาเงินดอลลาร์ได้อย่างเหลือเฟือด้วยการส่งดีบุกและยางเป็นสินค้าออกขายให้แก่สหรัฐ ฯ ทำให้มลายูได้เงินอุดหนุนที่มีประโยชน์แก่เงินในสกุลสเตอริง การตัดสินใจของมลายูที่จะยังคงอยู่ในเครือจักรภพภายหลังที่เป็นเอกราชได้กระทำไปอย่างที่มีสายตากว้างไกลต่อสภาพความจริงทางด้านเศรษฐกิจ มลายูได้รู้จักสภาพที่เป็นจริงจากการมองดูการเข้าครอบครองทางด้านเศรษฐกิจของอังกฤษซึ่งได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมาภายหลังที่ญี่ปุ่นจากไป ฉะนั้น การพัฒนาทางเศรษฐกิจของมลายูภายหลังสงครามจึงเป็นไปอย่างรวดเร็วมาก และมาตรฐานการดำรงชีวิตก็สูงเท่าเทียมที่อื่น ๆ ในเอเชีย แต่สูงกว่าแห่งอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่มี

---

[1] Saul Rose, เรื่องเดิม, หน้า 133—4.

ขนาดของประเทศพอเปรียบเทียบกันได้อย่างมาก การฟื้นฟูทางเศรษฐกิจของมลายูเป็นไปอย่างตรงกันข้ามกับของพม่า ซึ่งที่นั่นผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของพวกต่างชาติถูกตัดลงด้วยความริษยาจนถึงขีดต่ำสุด[1] ระยะหลังสงครามยังจะได้เห็นพลังของความเกี่ยวพันทางวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิดกับอังกฤษและเครือจักรภพ ดังเช่นมีนักเรียนและครูชาวมลายูจำนวนหลายร้อยคนไปศึกษาต่อขั้นสูงและไปเข้ารับการฝึกหัดทางด้านวิชาชีพที่ประเทศอังกฤษ และที่ไปประเทศออสเตรเลียยิ่งมีจำนวนมากกว่านั้น

มลายูเป็นเอกราชอย่างแท้จริง จะเห็นได้จากการที่มลายูปฏิเสธที่จะเข้าเป็นสมาชิกขององค์การซีโต้ และการที่ ตนกู อับดุล ราห์มาน ได้มีความคิดริเริ่มที่จะแสวงหาทางจัดตั้งองค์กรความร่วมมือท้องถิ่นที่ดีกว่าขึ้นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แม้ข้อเสนอของเขาครั้งแรกในปี ค.ศ. 1959 เพื่อจะจัดทำสนธิสัญญาร่วมมือทางเศรษฐกิจและมิตรภาพระหว่างประเทศทางเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และอีกครั้งในปี ค.ศ. 1960 ได้เสนอที่จะจัดตั้งสมาคมแห่งประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นจะไม่ได้รับความสนับสนุนเท่าที่ควรก็ตาม ในทางตรงกันข้าม โครงการ "มาเลเซีย" ของเขาเพื่อที่จะขยายสหพันธ์โดยรวมเอาสิงคโปร์และดินแดนทั้งหลายบนเกาะบอร์เนียว คือ บอร์เนียวเหนือ บรูไน และซาราวัก กลับได้รับความสนับสนุนอย่างเป็นทางการจากอังกฤษในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1961 โครงการนั้นมีจุดมุ่งหมายที่จะแก้ปัญหาสิงคโปร์ และในขณะเดียวกันก็มุ่งหมายที่จะดำรงไว้ซึ่งอำนาจทางการเมืองของชาวมล่ายูด้วย

เมื่อมีการร่างเสนอจัดตั้งสหภาพมลายูขึ้นในปี ค.ศ. 1946 ถ้าหากว่ารวมสิงคโปร์ซึ่งมีประชากรชาวจีนมากกว่าเข้าด้วยแล้วก็อาจจะทำให้มีจำนวนชาวจีนมากกว่าชาวมลายู การสำรวจสำมะโนประชากรในปี ค.ศ. 1947 แสดงว่ามีประชากรชาวจีนอยู่ร้อยละ 45 ของประชากรของมลายูเมื่อรวมสิงคโปร์ และมีชาวมลายูอยู่เพียงร้อยละ 43.3 หากไม่รวมสิงคโปร์ สถานะจะตรงกันข้าม คือ มีชาวมลายูร้อยละ 49.5 ของจำนวนประชากร และมีชาวจีนร้อยละ 38.4[2] เหตุผลอีก

---

[1] เรื่องเดียวกัน หน้า 135—6.

[2] การสำรวจสำมะโนประชากรของปี ค.ศ. 1947 สิงคโปร์มีประชากรทั้งหมด 903,000 คน ในจำนวนนี้ ร้อยละ 75 เป็นชาวจีน การสำรวจสำมะโนประชากรของปี ค.ศ. 1957 มีประชากรทั้งหมด 1,445,929 คน เป็นชาวจีน 1,090,595 คน มาเลเซีย 197,060 คน อินเดียและปากีสถาน 124,084 คน

อย่างหนึ่งที่ไม่รวมสิงคโปร์เข้าในสหภาพ และต่อมาเป็นสหพันธ์ก็คือ ขณะที่มลายูต้องพึ่งพาภาษีศุลกากรเป็นเศษสามส่วนห้าของรายได้ของประเทศ สิงคโปร์กลับเจริญขึ้นมาในฐานะเป็นเมืองท่าเปิด และความสำเร็จของสิงคโปร์ขึ้นอยู่กับนโยบายการค้าเสรีของประเทศ

สิงคโปร์ได้รับรัฐธรรมนูญของประเทศติดตามมาด้วยการมีข้าหลวง มีสภาบริหารที่สมาชิกได้รับการแต่งตั้ง และสภานิติบัญญัติที่สมาชิกส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นข้าราชการอังกฤษ และส่วนมากได้รับการเลือกตั้ง อย่างไรก็ตาม ราษฎรชาวจีนผู้เลือกตั้งไม่ค่อยจะพอใจและคว่ำบาตรการเลือกตั้ง ด้วยเหตุนี้ รัฐบาลอังกฤษจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งในปี ค.ศ. 1953 มีเซอร์ ยอร์ช เรนเดล เป็นหัวหน้าเพื่อเสนอรัฐธรรมนูญใหม่ การแก้ไขรัฐธรรมนูญได้เป็นผลสำเร็จในปี ค.ศ. 1955 บัดนี้ ได้มีสภานิติบัญญัติที่มีสมาชิกที่ได้รับเลือกตั้ง 25 คน จากสมาชิกทั้งหมด 32 คน และมีสภาคณะรัฐมนตรี ซึ่งประกอบด้วยรัฐมนตรีโดยตำแหน่ง 3 คน รับผิดชอบต่อข้าหลวง และรัฐมนตรีอีก 6 คน รับผิดชอบต่อสภา หัวหน้าของพรรคการเมืองที่ใหญ่ที่สุดได้มาเป็นนายกรัฐมนตรี แต่รัฐบาลเป็นรัฐบาลผสม มีรัฐมนตรีโดยตำแหน่งรับผิดชอบในเรื่องการคลัง การต่างประเทศ การป้องกันประเทศ และการรักษาความปลอดภัยภายในประเทศ

คราวนี้มีผู้มีสิทธิออกเสียงไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งมากกว่าร้อยละ 50 ในการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกของโครงการใหม่ แต่ไม่มีพรรคการเมืองใดที่จะเข้มแข็งจนพอเพียงที่จะจัดตั้งคณะรัฐบาลได้ เดวิด มาแชลล์ หัวหน้าพรรคกรรมกรได้จัดการรวบรวมเสียงสนับสนุนด้วยความช่วยเหลือของผู้แทนสหพรรค ยู เอม เอน โอ และพรรค เอม ซี เอ จนได้มาเป็นนายกรัฐมนตรี แต่เขาก็มีงานที่ยากลำบากในการที่จะพยายามสมัครสมานพรรคไว้ด้วยกัน จนเขาต้องลาออกไปในปี ค.ศ. 1956 เนื่องจากเจรจากับรัฐบาลอังกฤษเกี่ยวกับข้อเรียกร้องที่จะให้สิงคโปร์มีการปกครองตนเองภายในประเทศ แต่รัฐบาลอังกฤษได้วางหลักการจัดความมั่นคงภายในอันเป็นหลักการที่เขาไม่อาจจะยอมรับได้ อย่างไรก็ตาม ลิมยิวฮ๊อค ผู้รับตำแหน่งสืบต่อจากเขา ได้ทำข้อตกลงกับอังกฤษในปีต่อมา เกี่ยวกับปัญหาความมั่นคง และสิงคโปร์จึงได้รัฐธรรมนูญอีกฉบับหนึ่ง รัฐธรรมนูญครั้งนี้ให้การปกครองตนเองอย่างเต็มที่แก่สิงคโปร์ โดยมีตำแหน่ง ยัง ดิ–เปอร์ตวน นครของมลายู หรือตำแหน่งประมุขของรัฐ มาแทนตำแหน่งข้าหลวง จะมีการเลือกตั้ง

สมาชิกสภานิติบัญญัติ 51 คน ซึ่งสภาคณะรัฐมนตรีจะต้องรับผิดชอบร่วมกัน ทุกคนที่เกิดในสิงคโปร์จะได้สัญชาติโดยอัตโนมัติ คนอื่น ๆ อาจจะโอนสัญชาติได้ภายหลังจากเข้ามาอยู่อาศัยในระยะหนึ่ง ได้มีการแก้ปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับเรื่องความมั่นคง โดยจัดให้อยู่ในความรับผิดชอบของคณะกรรมการเพื่อความมั่นคงภายในอันประกอบด้วยนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีอื่น ๆ อีก 2 คน ข้าหลวงอังกฤษ ผู้แทนอังกฤษ 2 คน และรัฐมนตรีของคณะรัฐบาลจากมลายูอีก 1 คน การเลือกตั้งครั้งแรกจัดให้มีขึ้นในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1959 และในตอนเที่ยงคืนระหว่างวันที่ 2—3 มิถุนายน ค.ศ. 1959 ก็เกิดมีประเทศใหม่ขึ้นอย่างเป็นทางการ

ในการเลือกตั้งทั่วไป พรรคกิจประชาได้ชัยชนะ 43 ที่นั่งจาก 51 และผู้นำของพรรค คือ ลีกวนยูได้เป็นนายกรัฐมนตรี พรรคการเมืองพรรคนี้เป็นพรรคฝ่ายซ้ายอย่างไม่มีปัญหาและประกอบด้วยลูกพรรคที่เป็นคอมมิวนิสต์ ตัวนายลีเองเป็นฝ่ายกลาง และพบว่าตัวเขาเองต้องต่อสู้กับพวกคอมมิวนิสต์มากขึ้นทุกที จุดมุ่งหมายของนายลีคือต้องการให้สภาพการแบ่งแยกสิงคโปร์จากมลายูสิ้นสุดลง เพราะดูเหมือนว่าลำพังสิงคโปร์เองจะไม่มีวันได้เอกราชที่แท้จริง นายลีและพวกฝ่ายกลางของพรรคได้รับรู้อย่างรวดเร็วถึงความรับผิดชอบที่เป็นหน้าที่ของพวกเขาจากสถานการณ์ทางด้านเศรษฐกิจและยุทธศาสตร์ของสิงคโปร์ เนื่องจากการลดความสำคัญของการเป็นศูนย์กลางการค้า และการเพิ่มขึ้นของประชากร ความจำเป็นที่จะต้องมีการลงทุนของต่างชาติ และการต้องพึ่งพาฐานทัพเรืออังกฤษและกรมเจ้าท่า เพื่อจะได้เงินมาใช้จ่ายสำหรับบริการสังคมที่ดีเยี่ยม ซึ่งประชากรของสิงคโปร์ได้คุ้นเคยกับสภาพนั้นแล้ว ถ้าฐานทัพเรือ ฐานทัพบก และฐานทัพอากาศของอังกฤษต้องถอนออกไปจากเกาะ ผลกระทบกระเทือนต่อเศรษฐกิจของสิงคโปร์และต่อมาตรฐานการดำรงชีวิตจะมีมากพอใช้ อย่างเช่น ประการหนึ่งจะทำให้คนงานที่มีรายได้ดีจำนวนประมาณ 40,000 คน ต้องว่างงานลง อย่างไรก็ตาม รัฐบาลแห่งพรรคกิจประชา แม้ว่าจะมีความจริงจังในเรื่องเป็นปรปักษ์ต่ออาณานิคม ก็ไม่คัดค้านการใช้เกาะสิงคโปร์ของอังกฤษ ในปี ค.ศ. 1963 เมื่อสิงคโปร์เข้าไปรวมอยู่ในมาเลเซีย ก็เป็นที่ตกลงกันว่า ฐานทัพทั้งหลายจะยังคงอยู่ใต้ความควบคุมของอังกฤษ "เพื่อให้ความคุ้มครองสันติภาพในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้" ฐานทัพทั้งหลายเหล่านั้นจะใช้เพื่อวัตถุประสงค์ขององค์การซีโต้ไม่ได้ ยกเว้นเพื่อวัตถุประสงค์ของอังกฤษแต่เพียงประเทศเดียว

ในเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1961 ในการกล่าวสุนทรพจน์ที่สิงคโปร์ ตนกู อับดุล ราห์มาน ได้ประกาศว่า มลายูไม่สามารถที่จะยืนหยัดอยู่แต่เพียงลำพังได้ และได้กล่าวแนะต่อไปถึงความจำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจกับสิงคโปร์ บอร์เนียวเหนือ บรูไน และซาราวัก ตนกู อับดุล ราห์มาน ได้แสดงความรู้สึกต่อทรรศนะที่เคยเป็นเรื่องถกเถียงกันมาบ่อยครั้งในวงการเมืองสิงคโปร์ นับตั้งแต่ประเทศนั้นถูกกันไว้ให้อยู่นอกสหภาพมลายูที่ตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1946 ลีกวนยูก็ได้แสดงความยินดีต้อนรับข้อเสนอแนะนั้นทันทีโดยกล่าวว่า "ลักษณะภูมิศาสตร์ที่เหมาะเจาะและพลังผลักดันทางประวัติศาสตร์ ทางด้านเชื้อชาติ และทางด้านเศรษฐกิจ จะต้องเด่นนำหน้า" ในทางตรงกันข้าม พวกคอมมิวนิสต์สิงคโปร์ต้องการให้สิงคโปร์ยังคงแยกอยู่ต่างหากต่อไป พวกเขาหวังที่จะสร้างให้สิงคโปร์เป็นที่มั่นของคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สำหรับชาวบอร์เนียวนั้น พวกเขายังลังเลใจด้วยสำนึกในความล้าหลังทางการเมืองและเศรษฐกิจของตน และหวาดกลัวต่อชาวจีนบอร์เนียวเหนือเองซึ่งเคยถูกผลาญอย่างน่ากลัวในสงครามญี่ปุ่น ก็กำลังมุ่งที่จะฟื้นฟูเศรษฐกิจของตนอยู่ บอร์เนียวเหนือไม่มีทั้งพรรคการเมืองหรือระบบการเลือกตั้ง และยังคงมีระบบการบริหารแบบบิดาอุปถัมภ์ ซาราวักได้มีความก้าวหน้าทางการเมืองอยู่บ้าง แต่การเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกที่มีขึ้นเมื่อเดือนธันวาคม ค.ศ. 1959 ก็เป็นเพียงการเลือกตั้งเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่น และสมาชิกสภานิติบัญญัติจำนวน 24 จาก 45 คน ก็ได้รับเลือกโดยเจ้าหน้าที่ปกครองท้องถิ่น ไม่ใช่ด้วยการเลือกตั้งโดยตรง สุลต่านแห่งบรูไนเห็นชอบกับการรวมกับมลายู แต่พรรคการเมืองที่ครองอำนาจอยู่ในสภานิติบัญญัติใหม่ได้คัดค้านรุนแรง ในบอร์เนียวมีการระแวงสงสัยว่าโครงการมาเลเซียของตนกู คือ สิ่งปิดบังแผนการเข้าครอบครองของมลายูและชาวบอร์เนียวไม่ต้องการที่จะเปลี่ยนจากการปกครองอาณานิคมของอังกฤษไปเป็นอยู่ใต้การครอบครองของชาวมลายู ด้วยเหตุนี้ ในการประชุมครั้งแรกของบรรดาผู้นำทางการเมือง ที่เมืองเจสเซลตัน ในเดือนกรกฎาคม ปี ค.ศ. 1961 แผนการนั้นจึงได้รับการวินิจฉัยว่าเป็นสิ่งที่ "ยอมรับไม่ได้โดยสิ้นเชิง" ผู้จัดตั้งนโยบายของอังกฤษมองโครงการ "ขยายมาเลเซีย" ว่าเป็นจุดหมายระยะยาว ข้าหลวงของบอร์เนียวเหนือกับซาราวักและผู้สำเร็จราชการของบรูไน ได้แนะว่าควรจะพยายามจัดสร้างความผูกพันใกล้ชิดในระหว่างดินแดนต่าง ๆ บนเกาะบอร์เนียวเสียก่อนที่จะเข้าไปร่วมในสหพันธ์กับมลายูและสิงคโปร์

อย่างไรก็ตาม หลังการประชุมที่เมืองเจสเซลตันไม่นานนัก ก็ได้มีการประชุมกลุ่มชาวมลายู–บอร์เนียว ของสมาคมรัฐสภาของเครือจักรภพ ซึ่งบรรดาผู้นำบอร์เนียวได้เริ่มผ่อนคลายการคัดค้าน พวกเขาได้รับการชักชวนให้เห็นชอบกับการจัดตั้งคณะกรรมการที่ปรึกษาเพื่อความเป็นปึกแผ่นของมาเลเซีย ให้รับผิดชอบงานด้านการตรวจตราแผนการต่าง ๆ ของมาเลเซียในทุก ๆ แง่มุม การดำเนินงานขั้นต่อไปมีขึ้นในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1961 เมื่อตนกู และลีกวนยูทำความตกลงกันได้ในหลักการ และเปิดทางให้มีการปรึกษาหารือกันระหว่างรัฐบาลมลายูและรัฐบาลอังกฤษ ผลจากการนี้ก็คือการแต่งตั้งคณะกรรมการมลายูและอังกฤษภายใต้การควบคุมของลอร์ด คับโบลด์ อดีตผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศอังกฤษเพื่อไปสอบถามความต้องการของชาวบอร์เนียวให้แน่นอน ภายหลังการเดินทางสองเดือนในซาราวักและบอร์เนียวเหนือในเดือนต้น ๆ ของปี ค.ศ. 1962 คณะกรรมการได้รายงานเป็นเอกฉันท์เห็นชอบที่จะให้รวมกัน คณะกรรมการได้คาดคะเนว่ามีผู้คัดค้านอยู่ประมานร้อยละ 20 ของผู้มีสิทธิออกเสียงในซาราวัก ส่วนในบอร์เนียวเหนือจะน้อยกว่านั้นเล็กน้อย อย่างไรก็ตาม คณะกรรมการที่เป็นชาวอังกฤษ และตัว ลอร์ด คับโบลด์ เองได้เสนอแนะอย่างหนักแน่นว่าให้มีช่วงระยะเวลาการเปลี่ยนแปลง 7 ปี ก่อนที่รัฐต่าง ๆ ของบอร์เนียวจะเข้ามาร่วมกับรัฐอื่นเพื่อที่จะให้พวกเขาสามารถได้ประสบการณ์ทางการเมืองมากกว่านั้น แต่ชาวมลายูได้เร่งเร้าว่าไม่ควรจะมีการชักช้า เพราะเกรงว่าอาจจะเป็นการเปิดโอกาสให้แก่ "ตัวการที่ชอบทำลาย" เข้ามาใช้ความแตกต่างทางด้านเชื้อชาติและอื่น ๆ เป็นประโยชน์ของตน พวกมลายูได้ชัยชนะในแง่นี้ เมื่อการอภิปรายได้เริ่มกันขึ้นอีกครั้ง ณ กรุงลอนดอน จากนั้นคณะกรรมการกิจกรรมของรัฐในบอร์เนียวก็ได้เสนอให้มีการลงมือป้องกันและการกำหนดวันที่จะทำการโอนอำนาจจึงเป็นเรื่องสำคัญของระเบียบวาระการประชุม

เมื่อวันที่ 31 กรกฎาคม ตนกู และแมคมิลแลน ได้ลงนามในข้อตกลงให้โอนอำนาจการปกครองของอังกฤษในบอร์เนียวเหนือ ซาราวัก และสิงคโปร์ในวันที่ 31 สิงหาคม ปี ค.ศ. 1963 ซึ่งจะมีผลให้เกิดสหพันธรัฐใหม่แห่งมาเลเซีย และยังตกลงกันด้วยว่าควรจะจัดตั้งคณะกรรมการระหว่างรัฐบาลภายใต้ความควบคุมของ เอิร์ล แลนส์ดาวน์ ขึ้น เพื่อดำเนินงานจัดเตรียมรัฐธรรมนูญที่จำเป็นต่อการคุ้มครองผลประโยชน์พิเศษของรัฐบอร์เนียวทั้งหลาย ข้อเสนอเหล่านี้เกิดขึ้นจากความแตกต่างอย่างมากระหว่างมาเลเซียตะวันออกและตะวันตกในด้านพัฒนา

การทางการเมืองและเศรษฐกิจ และในด้านการศึกษา ด้านการศึกษาที่สำคัญ เช่น มหาวิทยาลัยและสถาบันการศึกษาขั้นสูงทั้งหลายรวมทั้งศูนย์การค้นคว้าวิจัยต่าง ๆ ต่างก็อยู่ในเขตตะวันตกทั้งหมด นอกจากนี้ รัฐต่าง ๆ ในบอร์เนียวยังคัดค้านการให้ศาสนาอิสลามเป็นศาสนาประจำชาติ และคัดค้านการใช้ภาษามลายูเป็นภาษาราชการแต่เพียงภาษาเดียว อีกทั้งยังมีการเรียกร้องต่าง ๆ เพื่อให้มีการยอมรับรองฐานะพิเศษของชนเผ่าพื้นเมืองของบอร์เนียว และเพื่อให้มีการป้องกันอย่างเพียงพอสำหรับการอพยพหลั่งไหลเข้ามาในรัฐของบอร์เนียว โดยเฉพาะของพวกชาวจีน

ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1963 คณะกรรมการแลนส์ดาวน์ ได้เสนอแนะให้รับเงื่อนไขของการเข้ามารวมกับมาเลเซียของซาราวักและบอร์เนียวเหนือเกือบทั้งหมด เงื่อนไขเหล่านั้นได้แก่การให้จำนวนผู้แทนในรัฐสภาแห่งมาเลเซียมีสัดส่วนมากกว่ารัฐมลายูอื่น ๆ หรือสิงคโปร์ การควบคุมคนอพยพเข้าประเทศ การให้ใช้ภาษาอังกฤษเป็นภาษาราชการ และการประกาศว่าไม่ควรจะมีศาสนาประจำชาติในบอร์เนียว เงื่อนไขต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับการย้ำให้หนักแน่นต่อมาในกฎหมายที่รัฐสภาอังกฤษและมลายูออกมาเพื่อจัดตั้งรัฐธรรมนูญมาเลเซีย นักหนังสือพิมพ์มีชื่อคนหนึ่งซึ่งเคยมีประสบการณ์ในมลายูและสิงคโปร์มาเป็นเวลาหลายปี[1] ได้ให้ความสนใจแก่บทบาทที่สำคัญของคณะกรรมการที่ปรึกษาเพื่อความเป็นปึกแผ่นแห่งมลายู ในการตกลงใจซึ่งทำให้แบบของรัฐธรรมนูญเป็นรูปร่างขึ้นมา และยิ่งกว่านั้น คือ บทบาทในการทำให้ประชากรในดินแดนทั้งหลายที่เกี่ยวข้องยอมรับรัฐธรรมนูญ นักหนังสือพิมพ์ผู้นั้นได้กล่าวว่า คณะกรรมการชุดนั้นเป็นหนี้บุญคุณอย่างมากต่อความพยายามของโดแนล สตีเฟนส์ หัวหน้าขององค์การสหคาดาซานแห่งชาติ ซึ่งเป็นตัวแทนของกลุ่มเชื้อชาติที่ใหญ่ที่สุดในบอร์เนียวเหนือ

พรรคของลีกวนยูเกิดการแตกแยกในประเด็นการรวมตัวกับมาเลเซีย พวกที่ไม่เห็นด้วยได้จัดตั้งพรรคแนวร่วมสังคมนิยม และแสดงการท้าทายรัฐบาลอย่างหนักหน่วงในสภานิติบัญญัติ แต่ลีได้ชัยชนะจากการอภิปรายสิบสองวันในที่ประชุมจากนั้นด้วยอุปนิสัยที่มีความเชื่อมั่นในตัวเอง เขาก็ได้ท้าทายพวกฝ่ายตรงกันข้ามว่าให้ใช้ประชามติในข้อเสนอเกี่ยวกับการเข้ารวมกับมาเลเซีย การลงคะแนนเสียงได้จัดให้มีขึ้นในเดือนกันยายน ค.ศ. 1961 ผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกทั้งหมดมาลง

---

[1] Harry Miller, **The Story of Malaysia** (London, 1965), หน้า 224–5

คะแนนร้อยละ 90 และมีผู้เห็นชอบด้วยกับการเข้าไปร่วมร้อยละ 71 นับเป็นความพ่ายแพ้อย่างเด่นชัดของฝ่ายคอมมิวนิสต์

รัฐบรูไนเพียงแต่จัดส่งผู้สังเกตการณ์มาร่วมการประชุมของคณะกรรมการที่ปรึกษาเพื่อความเป็นปึกแผ่นแห่งมาเลเซีย พรรคการเมืองที่มีอิทธิพลของบรูไน คือ พรรครายัต มีอาห์หมัด อาซาฮารี เป็นหัวหน้า ได้สร้างความวุ่นวายโดยเสนอให้รัฐบอร์เนียว 3 รัฐรวมกันเองเข้าเป็นสหพันธ์ด้วยความมุ่งหมายที่จะให้มีเอกราชอย่างเต็มที่ อาซาฮารีหาเสียงสนับสนุนในกรุงมะนิลาและจาการ์ตา ในวันที่ 7 ธันวาคม ค.ศ. 1962 พรรคพวกของเขาได้ก่อการจลาจลขึ้นและตัวอาซาฮารีซึ่งอยู่ในที่ปลอดภัย ณ กรุงมะนิลา ได้ประกาศแต่งตั้งตัวเองขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีของรัฐ "กะลิมันตัน อุตระ" (บอร์เนียวเหนือ) แผนการลักพาตัวสุลต่านล้มเหลว และเมื่อได้รับการร้องขอจากสุลต่าน อังกฤษจึงจัดส่งกองทัพเข้ามาจากสิงคโปร์ การกบฏถูกปราบลงได้อย่างรวดเร็ว แต่สุลต่านเห็นเป็นลางร้ายจึงไม่เข้ารวมกับมาเลเซีย

การก่อการจลาจลของอาซาฮารี ทำให้ประธานาธิบดีมาคาปากัลแห่งประเทศฟิลิปปินส์ กับประธานาธิบดีซูการ์โน แห่งอินโดนีเซีย เปิดฉากการคัดค้านโครงการมาเลเซีย อาซาฮารีได้รับการสนับสนุนจากอินโดนีเซีย ซึ่งนำเอาวิธีการ "การเผชิญหน้า" ซึ่งได้เคยใช้ประสบผลดีมาแล้วในการต่อต้านกับพวกฮอลันดาในปัญหาเรื่องอิเรียนตะวันตกกลับมาใช้ต่อต้าน ตนกู อับดุล ราห์มาน และรัฐบาลอังกฤษ ด้วยความช่วยเหลือขององค์การคอมมิวนิสต์ใต้ดินในซาราวัก พวกกองโจรอินโดนีเซียจึงเริ่มก่อการร้ายขึ้นในท้องที่อันทำให้กำลังทหารของอังกฤษและมลายูต้องเข้าปฏิบัติการรบป้องกันต่อต้านพวกนั้น แผนที่ของมัชปาหิตซึ่งประดับอยู่ในสำนักงานของเขาอาจอธิบายความเชื่อมั่นลม ๆ แล้ง ๆ ของซูการ์โนที่คิดว่าตัวเองมีความสำคัญได้อย่างเหมาะเจาะ แต่ซูการ์โนคงจะต้องมีความเกรงกลัวผลอันอาจจะพึงมีต่อประชากรของเขาเนื่องจากความแตกต่างระหว่างมาเลเซียที่มั่งคั่งและเจริญก้าวหน้า กับการเศรษฐกิจกระจัดกระจายของประเทศของตน ทีท่าของมาคาปากัลส่วนหนึ่งเกิดจากความโกรธที่รัฐบาลอังกฤษปฏิเสธการร้องขอดินแดนบางส่วนของบอร์เนียวเหนือ ที่สุลต่านแห่งซูลูได้ยกให้แก่ผู้ซึ่งเข้ามาถึงดินแดนคนก่อน ๆ ของบริษัทบอร์เนียวเหนือของอังกฤษ "กลับคืน"[1]

---

[1] เหนือขึ้นไป, บทที่ 31,

การคุกคามการจัดตั้งมาเลเซียเป็นเรื่องที่จริงจัง ด้วยเหตุนี้ ตนกูจึงได้ยอมรับคำเชิญให้ไปพบปะกับซูการ์โน ณ กรุงโตเกียว เพื่อแสวงหาทางออกจากทางตันนี้ แต่ ตนกู ก็ประสบความล้มเหลวที่จะเกลี้ยกล่อมซูการ์โนให้ระงับนโยบาย "บดขยี้มาเลเซีย" อย่างครึกโครมของเขาได้ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1963 ได้มีการประชุมขึ้นอีก ณ กรุงมะนิลา ระหว่างซูการ์โน และมาคาปากัล ได้ตกลงกันว่า ให้เชิญคณะผู้แทนจากสหประชาชาติ เข้าไปสอบดูความต้องการของประชากรชาวบอร์เนียวเกี่ยวกับเรื่องมาเลเซีย และให้ยืดเวลาที่จะประกาศตั้งมาเลเซียออกไปจนกว่าคณะผู้แทนนั้นทำงานสำเร็จแล้ว และยังมีการตกลงเกี่ยวกับความปรารถนาที่จะจัดตั้งสมาคมมลายู ฟิลิปปินส์ และอินโดนีเซีย รวมเข้าด้วยกันเรียกว่า มาฟิลินโด ด้วยเหตุนี้ ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1963 คณะผู้แทนสหประชาชาติ พร้อมด้วยผู้สังเกตการณ์ชาวฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย และมลายู จึงได้ตระเวนไปในดินแดนต่าง ๆ ของบอร์เนียว และตรวจสอบความถูกต้องของการออกเสียงเลือกตั้งในบอร์เนียวเหนือในเดือนธันวาคม ปี 1962 และในซาราวัก เมื่อเดือนมิถุนายน ปี 1963 ซึ่ง ณ ที่ทั้งสองแห่งนั้น ผู้สนับสนุนมาเลเซียได้ชัยชนะเสียงส่วนใหญ่

ในวันที่ 13 กันยายน คณะผู้แทนสหประชาชาติได้รายงานสนับสนุนมาเลเซีย ตนกูจึงได้ตกลงใจในทันทีทันใดที่จะไม่ยืดเวลาประกาศตั้งมาเลเซียอีกต่อไป และยอมเสี่ยงต่อปฏิกิริยาโต้ตอบที่รุนแรงไม่ว่าในรูปใดจากซูการ์โนและมาคาปากัล ดังนั้น สามวันต่อมา ณ วันที่ 16 กันยายน สิงคโปร์ ซาราวัก และบอร์เนียวเหนือ (ชื่อใหม่ว่าซาบาห์) ก็ได้ประกาศเอกราชและประกาศเข้าเป็นสมาชิกภาพของมาเลเซียอย่างเป็นทางการ จากนั้นในวันต่อมา ตนกู อับดุล ราห์มาน ซึ่งเป็นนายกรัฐมนตรีของมาเลเซียขณะนี้ จึงได้ประกาศการจัดตั้งรัฐใหม่อย่างเป็นทางการนับตั้งแต่วันที่ 16 กันยายน ค.ศ. 1963

อินโดนีเซียและฟิลิปปินส์ได้ประกาศไม่ยอมรับผลของคำวินิจฉัยของคณะผู้แทนสหประชาชาติอย่างเปิดเผย ทั้งสองประเทศปฏิเสธที่จะยอมรับรองประเทศใหม่ และในวันที่ประเทศนั้นได้รับการประกาศแต่งตั้งขึ้นมา อัครราชทูตของทั้งสองประเทศก็ได้ออกไปจากกรุงกัวลาลัมเปอร์ หลังจากนั้นไม่นาน อัครราชทูตของมาเลเซียจึงได้ถอนตัวออกไปจากมะนิลาและจาการ์ตา การค้าทั้งหมดระหว่างอินโดนีเซียและมาเลเซียหยุดชะงัก ยกเว้นการลักลอบหนีภาษี ความคิดเกี่ยวกับเรื่องมาฟิลินโดได้ถูกละเลย แต่ "การเผชิญหน้า" ซึ่งให้ผลไกลเกินกว่าที่ซูการ์โน

ได้คาดเอาไว้ ได้ช่วยรวมประเทศใหม่ที่มีคนหลายเชื้อชาติเข้าไว้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสร้างความแข็งแกร่งภายในที่ประเทศต้องการ โลกของชาวมลายูซึ่งครั้งหนึ่งได้เป็นเหยื่อของความกระจัดกระจายแตกแยก อาจจะได้ผลประโยชน์อย่างมากจากสหพันธ์ที่กว้างใหญ่นี้ ไม่นานนักหลังจากการตั้งมาเลเซียขึ้นมา ซูการ์โนก็หมดอำนาจ พร้อมกับการสิ้นสุดของความพยายามในทางที่ผิดที่จะ "บดขยี้มาเลเซีย"

ง. อินโดนีเซีย

อินโดนีเซียเริ่มเป็นประเทศเอกราชด้วยการที่อำนาจตกอยู่ในมือของบรรดาผู้นำของสาธารณรัฐที่จัดตั้งขึ้นในปี ค.ศ. 1945 ขณะที่ญี่ปุ่นพ่ายแพ้สงคราม ภายใต้ข้อกำหนดของรัฐธรรมนูญที่มีขึ้นขณะนั้น ได้กำหนดจะให้มีสภาที่ปรึกษา มีตำแหน่งประธานาธิบดี และมีสภาผู้แทนราษฎรที่สมาชิกสภาได้รับการเลือกตั้ง แต่ทว่า เนื่องจากการจะให้มีการเลือกตั้งนั้นเป็นไปไม่ได้ คณะกรรมการเตรียมการเพื่อเอกราช จึงวางข้อกำหนดไว้ว่า อำนาจทั้งหมด ประธานาธิบดีจะเป็นผู้ใช้ โดยความช่วยเหลือของคณะกรรมการกลางแห่งชาติ คณะกรรมการนี้ประกอบด้วยสมาชิกที่ได้รับแต่งตั้งเป็นจำนวน 135 คน และมักจะเรียกกันว่า เค. เอน. ไอ. พี. จากอักษรตัวแรกของชื่อในภาษาอินโดนีเซีย อำนาจนิติบัญญัติของคณะกรรมการกลางซึ่งใช้ร่วมกับประธานาธิบดีนั้น โดยทางปฏิบัติแล้ว ได้มอบให้คณะกรรมการปฏิบัติงานซึ่งมีการประชุมกันอย่างไม่ขาดระยะเป็นผู้ดำเนินงานแทน และคณะรัฐมนตรีจะต้องรับผิดชอบต่อคณะกรรมการชุดนี้

จนกระทั่งถึงการได้เอกราชในปี ค.ศ. 1949 จึงได้มีการร่วมงานอย่างใกล้ชิดระหว่างคณะรัฐมนตรีและคณะกรรมการปฏิบัติงาน เช่นเดียวกันกับการร่วมงานระหว่างประธานาธิบดีซูการ์โน และรองประธานาธิบดี โมฮัมเม็ด ฮัตตา อย่างไรก็ตาม ภายหลังการได้เอกราชแล้ว ความยุ่งยากต่าง ๆ จึงเริ่มปรากฏ คณะรัฐบาลหลายชุดไม่มีความมั่นคง มีคณะรัฐบาลถึง 7 ชุด ระหว่าง ค.ศ. 1949 ถึง ค.ศ. 1958 และประธานาธิบดีก็ได้ฉวยโอกาสจากความไม่ชัดเจนของใจความในรัฐธรรมนูญเกี่ยวกับฐานะของประธานาธิบดีนั้น พยายามที่จะแสดงบทบาทอยู่นอกเหนือความมุ่งหมายของบรรดาผู้ร่างรัฐธรรมนูญ ทั้งในการกล่าวปราศรัยในที่สาธารณะก็ดูจะพยายามเรียกร้องให้ราษฎรสนับสนุนให้ตัวได้อยู่เหนือกว่าทั้งคณะรัฐมนตรีและสภานิติบัญญัติ ยิ่งกว่านั้น สัมพันธไมตรีระหว่างประธานาธิบดีกับนายฮัตตาซึ่งมี

ความเฉลียวฉลาดสูงมากทั้งในทางการงานและในทางการเมืองก็กลับค่อย ๆ เหินห่างกันไปจนกระทั่งถึงขั้นแตกหักกันในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1956 รองประธานาธิบดีจึงได้ลาออกไป

เรื่องประเภทนี้ ไม่ได้ทำให้เกิดประสิทธิภาพ และสวัสดิภาพของประเทศก็กระทบกระเทือน ศาสตราจารย์ เคฮิน ผู้ศึกษาค้นคว้าที่ให้ความเห็นอกเห็นใจอย่างมากต่อเรื่องราวของอินโดนีเซีย ได้เน้นถึงความคิดเห็นเกี่ยวกับตัวเองของซูการ์โนในฐานะเป็นผู้นำชาตินิยมผู้มีหัวเป็นนักปฏิวัติมากกว่าที่จะเป็นประธานาธิบดี ภายใต้รัฐธรรมนูญ และได้ให้คำวิจารณ์อย่างตรงไปตรงมาเกี่ยวกับความอ่อนแอของซูการ์โนในฐานะเป็นประมุขของประเทศ ศาสตราจารย์ เคฮิน เขียนเอาไว้ว่า ซูการ์โนนั้นไม่เข้าใจถึงความรู้สึกของประชาชนตามท้องถิ่น ไม่เต็มใจที่จะรับฟังคำแนะนำของบรรดาผู้นำที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งเมื่อก่อนเคยเป็นเพื่อน ๆ ของเขา และมีความรู้น้อยมากเกี่ยวกับสภาพเป็นจริงทางด้านเศรษฐกิจ[1] ศาสตราจารย์ เคฮิน ได้กล่าวต่อไปว่า ทีท่าของซูการ์โนต่อระบบคอมมิวนิสต์นั้นก็ไม่สมเหตุสมผล เพราะซูการ์โนเต็มใจที่จะใช้ความสนับสนุนของพรรคคอมมิวนิสต์อินโดนีเซีย เพื่อไว้ต่อสู้กับพรรคการเมืองอิสลามที่สำคัญ คือ พรรคมัสจูมิ และซูการ์โนได้ค่อย ๆ ขยายความนิยมชมชื่นอย่างมากมายต่อประเทศจีนคอมมิวนิสต์ อนึ่ง ความร้ายกาจของซูการ์โนที่มีต่อพรรคมัสจูมินี่เองที่ทำให้เกิดความแตกร้าวครั้งกับฮัตตา เคฮินยังได้กล่าววิจารณ์อีกด้วยว่า ในการที่จะทำให้ปัญหาอิเรียนตะวันตกเป็นเครื่องมือหาชื่อเสียงส่วนตัวนั้น ซูการ์โนได้ลืมเรื่องต่าง ๆ อันเป็นเรื่องรีบด่วนกว่าอีกมาก และมีทีท่าว่าจะใช้ปัญหานั้นเป็นสิ่งตัดสินประชาชนและแคว้นต่าง ๆ ด้วยการดูจากปฏิกิริยาที่มีต่อกรณีของอินโดนีเซีย

ก่อนที่จะมีการประชุมโต๊ะกลม ณ กรุงเฮก เพื่อจัดการเรื่องการโอนอำนาจอธิปไตย รัฐบาลฮอลันดาได้จัดรวบรวมดินแดนส่วนต่าง ๆ ของอินโดนีเซียที่ฮอลันดาควบคุมอยู่เข้าเป็น 15 รัฐ และตกลงที่จะจัดตั้งสหพันธ์สหรัฐแห่งอินโดนีเซีย ซึ่งสาธารณรัฐอินโดนีเซียก็จะเป็นหนึ่งในสหพันธ์ แม้ว่าจะเป็นส่วนที่สำคัญที่สุด การจัดการเช่นนี้อยู่ได้ไม่กี่เดือน พอถึงเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1950 ก็เปลี่ยนมายึดรูปรัฐเดียวแทนที่ มีการโต้แย้งว่า สำหรับประเทศที่เป็นหมู่เกาะนั้น การธำรงไว้ซึ่งความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันเป็นสิ่งสำคัญสูงสุด แต่เมื่อเวลาล่วงไป ความรู้สึกเป็น

---

[1] George Mc T. Kahin, **Major Governments of Asia**, หน้า 539—40.

ปรปักษ์ต่อชาวชวา และการที่ทางจาการ์ตาจัดการเกี่ยวกับสวัสดิการของท้องถิ่นไม่เพียงพอ รวมกับการที่ท้องถิ่นมีการปกครองตนเองได้เป็นเหตุทำให้เกิดความโอนเอียงออกจากจุดศูนย์กลางเพิ่มขึ้นไปสู่จุดที่น่ากลัวอันตราย ชวาผลิตสินค้าออกได้น้อยมาก ในขณะที่ท้องถิ่นบางแห่งได้สร้างรายได้ในการค้าขายกับต่างชาติให้แก่อินโดนีเซียเป็นอย่างมาก ในดินแดนส่วนอื่นของอินโดนีเซียต่างตื่นตระหนกอย่างยิ่งต่อการที่ขบวนการคอมมิวนิสต์ในชวาแข็งแกร่งขึ้น

จากปี ค.ศ. 1956 ถึงปี ค.ศ. 1958 มีวิกฤติการณ์เกิดขึ้นหลายครั้ง หลังจากรัฐประหารที่ไม่มีการเสียเลือดเนื้อในปลายปี ค.ศ. 1956 ได้มีการจัดตั้งสภาท้องถิ่นที่มีทหารเป็นผู้นำในสุมาตราภาคกลาง ภาคเหนือและภาคใต้ ในเดือนมีนาคม ปี ค.ศ. 1957 เหตุการณ์ทำนองเดียวกันนี้ก็เกิดขึ้นในอินโดนีเซียตะวันออกและกาลิมันตัน พวกกบฏรักษาอำนาจของพวกตนไว้ได้ด้วยการหันไปใช้ภาษีศุลกากรจากท้องถิ่นของตน ในการปราบปรามการจลาจลเหล่านั้นรัฐบาลกลางได้ยอมยกอำนาจหลายด้านของรัฐบาลให้แก่เสนาธิการกองทัพบกและผู้บัญชาการทหารในท้องถิ่น และผลก็คือรัฐบาลกลางสูญเสียทั้งชื่อเสียงและอำนาจ แต่การแสดงแสนยานุภาพครั้งใหญ่ของ "รัฐบาลชุดปฏิวัติแห่งสาธารณรัฐอินโดนีเซีย" ที่ตั้งขึ้นที่เมืองปาดังในสุมาตราภาคกลางในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1958 ได้แสดงให้เห็นว่า มีการสนับสนุนนโยบายที่จะแตกแยกกันออกไปน้อยมาก ความรู้สึกของชาติ คือ เป็นปรปักษ์ต่อการแบ่งแยก อย่างไรก็ตาม การใช้วิธีการทางด้านกำลังทหาร ไม่ใช่เป็นสิ่งแก้ไขปัญหาที่แท้จริง ปัญหาการปกครองตนเองของท้องถิ่นยังคงมีอยู่ต่อไป และถ้าจะว่ากันอย่างตรงไปตรงมาก็คือ ท้องถิ่นต่าง ๆ นอกชวาควรจะมีทั้งเงินและทั้งอำนาจมากกว่าที่เป็นอยู่[1] เพื่อที่จะจัดการกับสถานการณ์นั้นให้ดีขึ้นจนเป็นที่พึงพอใจ ไม่มีอะไรดีไปกว่าร็อฟื้นความสัมพันธ์ขั้นพื้นฐานระหว่างรัฐบาลกลางและท้องถิ่นต่าง ๆ แต่จากการที่ได้ประกาศตัวเองอย่างแน่แน่ว่าต่อต้านสหพันธ์ที่ฮอลันดาเป็นผู้อุปถัมภ์เมื่อสองสามปีก่อนนั้น ทำให้รัฐบาลของซูการ์โนจะไม่รับฟังคำแนะนำใด ๆ เพื่อที่จะแก้ปัญหาให้เป็นไปตามแนวสหพันธ์

อย่างไรก็ตาม ลัทธิภูมิภาคนิยมนั้นไม่ใช่ปัญหาฉุกเฉินที่สุดที่ประเทศเอกราชอย่างอินโดนีเซียต้องเผชิญ สภาวะเศรษฐกิจอันเกิดจากความกดดันของการเข้ายึด

---

[1] Herbert Feith, "Indonesia" ใน G.Mc T. Kahin (ed.), **Government and Politics of Southeast Asia**, หน้า 226.

ครองของญี่ปุ่นและการต่อสู้กับฮอลันดาตลอดมาเป็นปัญหาร้ายกว่าเสียอีก นโยบายทำลายล้างทุกอย่างที่ได้ใช้ต่อต้านพวกฮอลันดา สร้างความเสียหายทางด้านการขนส่ง เหมืองน้ำมัน อุปกรณ์ในการทำไร่ และศูนย์กลางของการผลิตน้ำตาล การเพิ่มจำนวนประชากรและความยากจนของพวกชาวนามีควบคู่กันไป ในชวาความกดดันทางด้านประชากรที่มีต่อที่ดินเป็นเหตุทำให้ผืนที่ดินของชาวนามีขนาดลดลง พร้อมกับอัตราส่วนเนื้อที่ของป่าไม้ได้ลดลงไปถึงขีดอันตรายแล้ว การอพยพผู้คนอย่างขนานใหญ่ออกไปอยู่ต่างเมืองเพียงทางเดียวเท่านั้นที่จะช่วยป้องกันความยากจนอันร้ายกาจ ในที่อื่น ๆ การเพิ่มของประชากรเป็นไปอย่างรวดเร็วกว่าในชวาเสียอีก แต่แม้จะมีที่ดินมากมาย ก็ขาดเงินทุนอย่างหนัก และโดยเหตุนั้นการจ้างแรงงานจึงมีน้อย ผลอย่างหนึ่งก็คือ อินโดนีเซียไม่อาจจะผลิตอาหารให้เพียงพอกับประชากรของประเทศได้ จำต้องสั่งข้าวเป็นจำนวนมากเข้าประเทศซึ่งทำให้ต้องใช้เงินตราแลกเปลี่ยนมากในการนี้ อันเงินจำนวนนี้ประเทศอาจจะนำไปใช้ทางอื่นได้ดีกว่า เช่น ซื้อวัตถุดิบเพื่อการอุตสาหกรรมและสินค้าหลักอื่น ๆ แต่ความรู้สึกชาตินิยมนั้นรุนแรงมากจนทำให้ต้องใช้มาตรการต่าง ๆ ที่มีผลกระทบกระเทือนอย่างร้ายแรงต่อการส่งสินค้าออกเพื่อเข้าแทนที่ธุรกิจของพวกตะวันตก โดยเฉพาะพวกฮอลันดา อินโดนีเซียต้องเผชิญกับความยากลำบากตั้งแต่เริ่มต้นจากการขาดแคลนตัวบุคคลที่ได้รับการฝึกหัดและมีความชำนาญในงานด้านนี้อย่างมาก แต่นั่นก็ไม่ได้ป้องกันมิให้อินโดนีเซียเข้ายึดทรัพย์สินของฮอลันดาและหาเหตุให้คณะนายช่างเทคนิคและคณะบริหารชาวฮอลันดาที่ยังคงอยู่ในประเทศออกไปเสียในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1957 โดยเหตุผลทางการเมือง ผลนั้นก็คือความหายนะการผลิตตกต่ำ สินค้าออกเผชิญความยุ่งยาก ทุนสำรองต่างชาติถูกกระทบกระเทือน และรายได้ของรัฐบาลซึ่งขึ้นอยู่กับภาษีสินค้าเข้าสินค้าออกเป็นส่วนใหญ่นั้นก็ลดน้อยลง และสถานการณ์ยิ่งเลวร้ายลงไปอีก เมื่อมีการลักลอบนำสินค้าออกซึ่งเริ่มขึ้นในสิงคโปร์ บอร์เนียวของอังกฤษ / และหมู่เกาะฟิลิปปินอย่างกว้างขวางพอที่จะกระทบกระเทือนต่อปริมาณสินค้าออกของประเทศ

ความไร้สมรรถภาพที่สุดอย่างหนึ่งของอินโดนีเซียในระยะแรกๆที่ได้เอกราชเกิดขึ้นจากความเป็นจริงที่ว่า ภายใต้การปกครองของฮอลันดา มีชาวอินโดนีเซียน้อยคนที่ได้เข้ารับตำแหน่งงานต่าง ๆ ที่ต้องรับผิดชอบในวงราชการพลเรือนและในวงการธุรกิจ การที่ข้าราชการชาวฮอลันดาและพวกยูเรเชียนจำนวนมากมายถูกปลดหรือลาออกในปี ค.ศ. 1950 หรือหลังจากนั้น ทำให้ชาวอินโดนีเซียส่วนมากที่ได้

รับการบรรจุเข้าประจำในตำแหน่งขั้นกลาง หรือขั้นสูงของราชการพลเรือนนั้นไม่ได้
รับการฝึกหัดงานสำหรับตำแหน่งที่ได้รับมาก่อน ในขณะที่ขั้นต่ำ ๆ ลงไปก็มีข้าราช
การจนล้นงานอันเกิดขึ้นจากความกดดันทางการเมืองรูปต่าง ๆ และแม้ว่าเงินเดือน
ของหน่วยงานทั้งหมดจะต่ำกว่าเมื่อครั้งที่อยู่ภายใต้การปกครองของฮอลันดาเป็น
อย่างมากก็ตาม แต่เงินเดือนของราชการพลเรือนและทหารรวมกันแล้วมีจำนวน
ร้อยละ 50 ของรายจ่ายของรัฐบาล ในทรรศนะของ เคฮิน อินโดนีเซียมีระบบราช
การพลเรือนที่อ่อนที่สุดในบรรดาประเทศใหญ่ ๆ สมัยเดียวกัน[1]

ปัญหาอิเรียนตะวันตก ซึ่งอินโดนีเซียใช้เป็นข้ออ้างที่สะดวกสบายเพื่อกำ
จัดชาวฮอลันดาและผลประโยชน์ของชาวฮอลันดา เป็นตัวอย่างอันน่าสลดใจของ
การละเลยปัญหาที่แท้จริงเกี่ยวกับสวัสดิภาพของประเทศ ภายใต้ความกดดันของ
อารมณ์ที่สร้างขึ้นมาเอง ฮอลันดาได้โต้แย้งว่าการยอมรับความเป็นเอกราชของ
อินโดนีเซียไม่จำเป็นที่จะต้องเกี่ยวกับการคืนดินแดนต่าง ๆ ของหมู่เกาะเนเธอร์-
แลนด์อินดีสในอดีต เพราะนิวกินีตะวันตกไม่ได้เป็นส่วนหนึ่งของอินโดนีเซียไม่ว่า
โดยทางภูมิศาสตร์หรือโดยทางเชื้อชาติ ฮอลันดาได้อ้างอย่างไม่มีการอ้อมค้อมว่า
เมื่ออินโดนีเซียเองไม่สามารถที่จะรักษาระเบียบในบ้านของตนเองได้ อินโดนีเซีย
ก็ไม่เหมาะสมที่จะเข้าไปรับช่วงการปกครองประชาชนที่ยังไม่เจริญและดินแดนที่ยัง
ด้อยพัฒนา ในทางตรงกันข้าม ชาวอินโดนีเซียมองนิวกินีของฮอลันดาเหมือนเป็น
หน้าด่านของอาณานิคมตะวันตกอยู่ที่หน้าบันไดบ้านของพวกตน และได้ถามปัญหา
ที่ตรงกับเรื่องขึ้นมาว่า เพราะเหตุใด ฮอลันดาจึงเน้นถึงความจำเป็นที่จะใช้ความ
ชำนาญและทรัพย์สมบัติในดินแดนนั้น ในเมื่อแต่ก่อนฮอลันดาเอาธุระกับดินแดน
นั้นน้อยมาก อินโดนีเซียยังได้ชี้ให้เห็นอีกด้วยว่า ประชากรของหมู่เกาะโมลุกกะก็
เป็นเชื้อสายเผ่าปาปวน และบันทึกประวัติของรัฐบาลของตนในการเกี่ยวข้องชาว
พื้นเมืองนั้นก็ไม่ได้เลวนัก

ในปี ค.ศ. 1952 ได้เริ่มเกิดความบีบบั่วนขึ้น เมื่อเนเธอร์แลนด์ปฏิเสธที่จะ
เจรจาตกลงกันต่อไปเกี่ยวกับเรื่องนี้ ซูการ์โนเป็นผู้ก่อให้เกิดความบีบบั่วนขึ้นมา
จนถึงจุดที่เขาถูกกล่าวหาว่า ใช้ประโยชน์จากข้อเจ็บใจเรื่องนี้เพื่อหันเหความสนใจ
จากความยุ่งยากภายในและจากความบกพร่องทั้งหลายในการปกครองของเขา
ความเสียหายของทั้งสองฝ่ายที่เกิดขึ้นจากกรณีนี้มีอยู่มากมาย ทั้งในทางการฟื้นฟู

---

[1] Kahin, **Major Government of Asia**, หน้า 522.

เศรษฐกิจและความขมขื่นที่ได้ถูกก่อให้เกิดขึ้น ในเดือนตุลาคม ค.ศ. 1961 อินโดนีเซียปฏิเสธอย่างเหยียดหยามต่อข้อเสนอของฮอลันดาที่จะให้อิเรียนตะวันตกเข้าอยู่ภายใต้ความดูแลของสหประชาชาติ และจะจ่ายเงินอุดหนุนประจำปีให้เพื่อการดำรงอยู่ของดินแดนนั้น ความคลั่งไคล้ในชาติได้สะสมมาจนถึงขั้นที่จะใช้การดำเนินงานที่จะ "เอาดินแดนนั้นกลับคืนมาให้ได้" ด้วยวิธีการใช้กำลังอาวุธ โดยไม่พะวงต่ออันตรายร้ายแรงที่อินโดนีเซียเองอาจจะต้องเผชิญหากกระทำไปไม่บรรลุถึงความสำเร็จอย่างรวดเร็วและอย่างสมบูรณ์ อย่างไรก็ตาม จากการขอร้องของอู ถั่น ผู้รักษาการในตำแหน่งเลขาธิการสหประชาชาติ จึงได้เริ่มมีการประชุมเจรจากันขึ้นในอเมริกา และสำเร็จผลในวันที่ 15 สิงหาคม ค.ศ. 1962 เมื่อทั้งสองฝ่ายต่างยินยอมว่า ภายหลังจากการให้สหประชาชาติเข้าปกครองอยู่ชั่วระยะหนึ่งจากวันที่ 1 ตุลาคม ค.ศ. 1962 ถึงวันที่ 1 พฤษภาคม ค.ศ. 1963 นิวกินีตะวันตกจะได้เข้ามาอยู่ภายใต้การปกครองของอินโดนีเซีย ต่อจากนั้น ในปี ค.ศ. 1969 จะจัดให้มีการลงคะแนนเสียงแบบประชามติให้ชาวปาปัวนตัดสินใจเอาเอง ทั้งอินโดนีเซียกับเนเธอร์แลนด์ต่างให้คำสัญญาว่าจะปฏิบัติตามผลของการลงคะแนนเสียงนั้น

ในปี ค.ศ. 1949 พรรคการเมืองที่ใหญ่ที่สุด คือ พรรคแห่งชาติอินโดนีเซีย (พี. เอน. ไอ.) และพรรคมัสจูมิ พรรค พี. เอน. ไอ. เป็นพรรคการเมืองที่สืบเนื่องมาจากพรรคที่ซูการ์โนได้ตั้งขึ้นเมื่อ ค.ศ. 1927 เป็นพรรคที่มีฝ่ายตรงกันข้ามอยู่สองฝ่าย ฝ่ายหนึ่งประกอบด้วยผู้ร่วมงานเก่าแก่ของซูการ์โน เรียกว่าพวก "เก่า" พวกนี้เป็นศัตรูกับพวกตะวันตกอย่างที่สุด และคัดค้านนโยบายค่อยเป็นค่อยไปของสชาห์รีอย่างรุนแรง และอีกฝ่ายหนึ่งประกอบด้วยพวกคนหนุ่มที่เต็มใจที่จะร่วมมือกับผู้นำของพวกสังคมนิยมและดำเนินนโยบายเพื่อความเจริญก้าวหน้า พรรคมัสจูมิเป็นสหพันธ์ขององค์กรต่าง ๆ ของพวกมุสลิม เป็น "สภาที่ปรึกษาของมุสลิมในอินโดนีเซีย" ตามชื่อของพรรคที่บ่งบอกความหมาย ทั้งยังเป็นที่รวมของพวกหัวเก่าและพวกหัวก้าวหน้า เป็นพรรคที่มีเสียงข้างมากอยู่ในคณะรัฐมนตรีสองชุดแรก หลังจากที่พรรคอนุรักษ์นิยมนาดัทอัล อูลามา แยกตัวออกไปในปี ค.ศ. 1952 ตำแหน่งผู้นำของพรรคจึงตกอยู่กับพวกหัวก้าวหน้า ผู้ซึ่งทั้ง ๆ ที่บีบบังคับจะให้อินโดนีเซียเป็นประเทศอิสลาม ก็ไม่คัดค้านที่จะร่วมมือกับฝ่ายตะวันตก เป็นพรรคที่แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับซูการ์โนในเรื่องความร่วมมือกับลัทธิคอมมิวนิสต์ ส่วนในบรรดาพรรคการเมืองเล็กๆ พรรคสังคมนิยมของสชาห์รีมีอิทธิพลอย่างมากในตอนแรก แต่สชาห์รีมีประชาชนให้ความสนับสนุนน้อยมาก สชาห์รีเชื่อในการ

บริหารในระบอบรัฐสภาอย่างแน่นแฟ้น เขาต้องการให้ทำงานอย่างจริงจัง แทนที่จะกระตือรือร้นในการปฏิวัติ และต้องการทำข้อตกลงกับฮอลันดา นับเป็นความสูญเสียอย่างใหญ่หลวงต่อผลประโยชน์ของประเทศของเขาที่ในการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรก ซึ่งกว่าจะมีขึ้นได้ก็เดือนกันยายน ค.ศ. 1955 นั้น คนมีความสามารถและซื่อสัตย์ในกลุ่มของเขาได้สูญสิ้นอิทธิพลไป

พรรคการเมืองที่สำคัญ ๆ 4 พรรค ได้ปรากฏขึ้นในการเลือกตั้ง คือ พรรค พี.เอน.ไอ. และพรรคมัสจูมิ ซึ่งมีผู้แทนเท่า ๆ กัน ต่อมาคือพรรค นาดัทลัล อูลามา และพรรคคอมมิวนิสต์ ซึ่งมีผู้แทนน้อยกว่าไม่มากนัก ความสำเร็จของพรรคคอมมิวนิสต์เป็นผลที่ทำให้ตระหนกตกใจกันมากที่สุดและชวนให้นึกถึงอันตรายอันอาจจะเกิดขึ้นได้ในภายภาคหน้า พรรคต่าง ๆ ที่สนับสนุนการตั้งประเทศมุสลิมได้ที่นั่งในสภาร่างรัฐธรรมนูญเพียงร้อยละ 40 ของที่นั่งทั้งหมดในสภา นับว่าน่าเสียดายที่ไม่ได้มีการแผ้วถางทางไว้เพื่อให้ได้รัฐบาลที่ดีกว่าหรือแม้แต่ที่มีความมั่นคงกว่าทั้งนี้ เพราะคณะรัฐมนตรียังคงอ่อนแอเกินกว่าที่จะจัดการกับปัญหาที่บีบบังคับรอบด้านได้อย่างเด็ดเดี่ยว ดังนั้น จึงได้พากันเลิกเชื่อถือระบบรัฐสภาอันทำให้เกิดสมัยแห่งวิกฤติการณ์ที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อการเป็นผู้นำของอาลี ศาสโตรอามิด-โจโจแห่งพรรค พี. เอน. ไอ. อันเป็นชุดรัฐบาลผสมของพรรคต่าง ๆ ที่เป็นปรปักษ์ต่อคอมมิวนิสต์ ได้ประสบความล้มเหลวที่จะควบคุมสถานการณ์ไว้ได้ ซูการ์โนได้เสนอใช้ "ประชาธิปไตยแบบนำทาง" ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1957 เป็นการแก้ไขปัญหา อันหมายถึงการมีสภาที่ปรึกษาแห่งชาติขึ้นใหม่ภายใต้การนำของซูการ์โน และมีคณะรัฐบาลรวมพรรคการเมืองทุกพรรครวมทั้งพวกคอมมิวนิสต์ด้วย

ข้อเสนอเหล่านี้ ก่อให้เกิดการโต้แย้งยืดยาวกับบรรดาพรรคการเมืองทั้งหลาย และในที่สุดก็ถูกสภาร่างรัฐธรรมนูญปฏิเสธไปในปี ค.ศ. 1959 โดยผ่านทางฝ่ายคัดค้านของพรรคมุสลิม ด้วยเหตุนี้ ประธานาธิบดีจึงออกคำสั่งยุบสภาร่างรัฐธรรมนูญเมื่อวันที่ 5 กรกฎาคม ยกเลิกการใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว และรื้อฟื้นเอารัฐธรรมนูญฉบับปี ค.ศ. 1945 ขึ้นมาใช้ ซึ่งตามรัฐธรรมนูญฉบับนั้น รัฐสภาไม่สามารถจะล้มรัฐบาลได้ จากนั้นประธานาธิบดีจึงเข้าดำรงตำแหน่งสองตำแหน่งควบด้วยตนเอง ทั้งตำแหน่งประมุขของประเทศและตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เขาได้จัดตั้งคณะรัฐมนตรีชั้นในขึ้น 10 คน และภายใต้คณะรัฐมนตรีชุดนี้ยังตั้งกลุ่ม

รัฐมนตรีผู้ช่วยอีก 25 คน สมาชิกของกองทัพบกได้รับการแต่งตั้งเป็นสมาชิกของรัฐบาลหนึ่งในสี่ กิจกรรมทั้งหลายทางการเมืองถูกห้ามหมด ในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1960 ประธานาธิบดีได้ดำเนินการต่อไปอีกสองขั้น โดยสั่งให้ยกเลิกสภาที่คัดค้านร่างงบประมาณของเขา และจัดตั้งสภา "ที่ร่วมมือกันทั้งสองฝ่าย" แทน อันประกอบด้วยสมาชิกของพรรคการเมืองต่าง ๆ 130 คน และสมาชิกจากกองทัพบกและกลุ่มต่าง ๆ อีก 131 คน เมื่อรัฐสภานี้เปิดการประชุมเมื่อวันที่ 16 สิงหาคม ประธานาธิบดีก็ได้ประกาศเรื่องการตัดความสัมพันธ์กับประเทศเนเธอร์แลนด์เนื่องมาจากประเทศนั้น "ยืนกรานปฏิเสธ" ที่จะโอนดินแดนอิเรียนตะวันตกมาให้ และประกาศยุบพรรคมัสจูมิกับพรรคสังคมนิยม

แม้ว่าในช่วงเวลาที่ได้ปรับปรุงแก้ไขบทนี้อยู่นั้น อินโดนีเซียค่อนข้างจะไม่ประสบความสำเร็จนักในการจัดการกับปัญหาทางการเมือง และทางการเศรษฐกิจนับตั้งแต่ได้เอกราชมา แต่ในทางด้านวัฒนธรรมได้สร้างความก้าวหน้าขึ้นอย่างมากมาย มีการจัดทำแผนการที่กว้างขวางด้านการศึกษาของประชาชนขึ้น โดยมุ่งหมายให้เด็กอายุระหว่าง 8 ถึง 14 ปี เข้าโรงเรียนทุกคนเมื่อถึง ค.ศ. 1961 และมุ่งหมายที่จะขยายการศึกษาขั้นมัธยมและขั้นมหาวิทยาลัยให้สอดคล้องกันไป ความสำเร็จของอินโดนีเซียในงานด้านนี้ไม่มีที่ใดเปรียบได้ในโลก และในขณะที่คุณภาพของการศึกษาจำต้องละเลยไปเมื่อมุ่งทางด้านปริมาณ ความก้าวหน้าทั้งหมดก็เรียกได้ว่ามหาศาล และที่เหนือกว่าสิ่งใดก็คือต้องคำนึงว่าความก้าวหน้านั้นได้รวมถึงการดำเนินการให้ใช้ภาษาอินโดนีเซียเป็นภาษาสากลของชาติได้ และโดยอาศัยภาษาแห่งชาติซึ่งในปี ค.ศ. 1950 หลายท้องที่ยังไม่รู้จักนั้นเอง การสร้างความเป็นเอกภาพของชาติก้าวหน้าต่อไปอย่างแท้จริง

จ. สหภาพพม่า

กระแสน้ำอาจไหลกลับไปเข้าข้างพม่าได้รวดเร็วกว่านี้มาก หากพม่าไม่ถูกกองทหารก๊กมินตั๋ง หลี มี่ ที่พ่ายแพ้มาจากยูนนานเข้ารุกราน หลังจากที่พวกคอมมิวนิสต์ได้ชัยชนะในประเทศจีนระหว่างปี ค.ศ. 1950 ทหารเหล่านี้ปลอมแปลงเข้ามาในรูปพลเรือนเข้าสู่เขตเชียงตุงของแคว้นไทยใหญ่ กองทัพพม่าได้ขับไล่พวกนี้ออกไปแล้ว แต่พวกนี้ก็ยกกำลังกลับเข้ามารวมพลขึ้นที่เมืองสาด และในเดือนเมษายน ปี ค.ศ.1951 จึงได้เริ่มบุกมณฑลยูนนาน แต่ไม่ประสบผลสำเร็จ เมื่อถูกพม่าโจมตีอีก ทหารเหล่านั้นก็ลี้ภัยเข้าไปอยู่เขตภูเขาตามพรมแดน การที่กองทัพพม่า

ปลีกตัวไปต่อต้านผู้บุกรุกเหล่านี้ ทำให้พวกคอมมิวนิสต์ ชาวกะเหรี่ยง และพวกกบฏอื่น ๆ ตั้งตัวได้ติด

ระหว่างปี ค.ศ. 1952 นายพลหลี มี่ ได้รับความช่วยเหลือไม่น้อยจากไต้หวัน โดยผ่านตัวแทนอเมริกันในกรุงเทพ ฯ และได้รวบรวมกำลังขึ้นรอบเขตสนามบินชั่วคราวที่เมืองสาด เขายังเป็นพันธมิตรกับองค์การป้องกันชาติกะเหรี่ยง (เค เอ็น ดี โอ) อีกด้วย ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1953 นายพลหลี มี่ ได้พยายามบุกข้ามแม่น้ำสาละวิน แต่ก็ถูกขับไล่ และพม่ายังได้เข้ายึดที่มั่นหลายแห่งขององค์การ เค เอน ดี โอ ในขณะเดียวกัน กองทัพพม่าก็พยายามบีบคั้นพวกคอมมิวนิสต์และพวกกบฏในหน่วยกองกำลังอาสาสมัครของประชาชนอยู่ตลอดเวลา แต่ก็ได้ทำไปน้อยกว่าความพยายามที่จะรวมกองทัพของตนเองไม่ให้แตกแยก ในเดือนเมษายนของปีนั้น พม่าได้ประกาศเลิกรับความช่วยเหลือของอเมริกาต่อไป และเอาเรื่องของก๊กมินตั๋งเข้าเสนอต่อที่ประชุมสหประชาชาติ ผลที่สุดได้มีข้อตกลงจากทางรัฐบาลไต้หวันที่จะหาทางเจรจากัน ในปลายปีนั้นภายหลังการเจรจาหลบเลี่ยงกันอยู่เป็นเวลานาน จึงได้มีการถอนทหารจีนออกไปอย่างไม่จริงจัง พม่าจึงติดตามด้วยการเปิดฉากบุกด้วย "ปฏิบัติการบุเรงนอง" อันเป็นการรุกรบครั้งสำคัญ ซึ่งมีผลทำให้พม่ายึดได้ศูนย์บัญชาการของก๊กมินตั๋ง ในต้นปี ค.ศ. 1954 จากนั้น ได้มีคำสั่งถอนทหารจีนออกจากพม่าต่อไป แต่ทหารเป็นจำนวนนับพันของนายพลหลี มี่ได้หลบเลี่ยงคำสั่งนั้น และระหว่างปีนั้น การส่งกำลังหนุนจากไต้หวันก็หลั่งไหลเข้ามาในพม่า ในเดือนเมษายนและเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1955 พม่าดำเนินงานปฏิบัติการทางด้านทหารครั้งใหญ่ขึ้นอีกครั้งหนึ่งเพื่อต่อต้านทหารจีน แต่แม้กระนั้นทหารจีนเป็นจำนวนมากก็ยังคงดำเนินงานอยู่อย่างกว้างขวาง ภายใต้ความควบคุมกำกับจากศูนย์กลาง ตามพรมแดนเชียงตุง ยังคงลักลอบค้าฝิ่น เอาเงินปลอมมาใช้หมุนเวียน และเรียกเก็บภาษีโดยการขู่กรรโชกตามหมู่บ้านแถบเชิงเขา

รัฐธรรมนูญของสหภาพพม่าประกอบด้วยใจความสำคัญ 3 ประการ คือ การจัดระบบประชาธิปไตยแบบมีรัฐสภา โดยมีคณะรัฐมนตรี และการปกครองโดยอาศัยกฎหมาย การปฏิบัติเป็นพิเศษต่อประชากรที่ไม่ใช่พม่าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับรัฐบางรัฐที่แยกออกไปต่างหากตามข้อความในรัฐธรรมนูญ อันได้แก่ รัฐไทยใหญ่ คะฉิ่น กะเหรี่ยง และการแบ่งแยกเป็นพิเศษสำหรับรัฐของพวกฉิ่น การเตรียมจัดตั้งเป็นประเทศที่มีสวัสดิการตามแบบสังคมนิยม อย่างไรก็ตาม ดังที่เราได้อ่านพบมาแล้วในบทก่อน การจลาจลที่เกิดขึ้นอย่างแพร่หลายโดยพวกคอมมิวนิสต์

ในองค์การอาสาของประชาชนของออง ซาน ได้ทำให้เกิดความระส่ำระสาย และการจลาจลของกะเหรี่ยงคอมมิวนิสต์เป็นอุปสรรคอย่างหนักต่อความพยายามของ อู นุ และขององค์การ เอ เอฟ พี เอฟ แอล ที่จะทำให้ประเทศใหม่ยืนหยัดอยู่บนลำแข้งของตัวเองได้ ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1951 สถานการณ์ภายในกระเตื้องขึ้นจนพอที่จะจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปครั้งแรกทีละเขต ๆ ในระยะนั้น การช่วยเหลือของอเมริกันก็ได้เริ่มหลั่งไหลเข้าประเทศด้วย พวก เอ เอฟ พี เอฟ แอล ก็ได้จัดร่างโครงสร้างของแผนการเพื่อสวัสดิการแสดงต่อผู้มีสิทธิออกเสียงเลือกตั้ง เป็นโครงร่างที่วางตามแนวการสำรวจทางด้านเศรษฐกิจที่บริษัท แนปเพน – ทิปเพทส์ แอปเบทส์ วิศวกรรม แห่งนิวยอร์กได้จัดทำขึ้น ซึ่งปรากฏว่าไม่ตรงต่อความจริงอย่างที่สุด สงครามเกาหลีได้กระตุ้นให้วัตถุดิบและเครื่องบริโภคมีราคาสูงขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และทุนสำรองสำหรับแลกเปลี่ยนค้าขายกับต่างชาติก็มีราคาสูงขึ้นด้วย รายงานเบื้องต้นของบริษัท เค ที พี ซึ่งนำเสนอเมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ. 1952 ได้ก่อให้เกิดบรรยากาศไปในทางดีอันไม่เป็นจริง และในที่ประชุมปยีดอสาที่มีขึ้นในเดือนสิงหาคมต่อมาเพื่อประกาศถึงความเป็นประเทศสวัสดิการนั้น มีความหวังสูงมากจนทำให้รายงานของบริษัท เค ที พี เป็นเรื่องที่น่าเศร้าใจ เมื่อดูจากเหตุการณ์ต่อ ๆ มา ก่อนสิ้นปีนั้น มีบริษัทใหม่เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น พัฒนาอุตสาหกรรม และแร่ธาตุเริ่มปฏิบัติงาน และในไม่ช้าก็มีสายงานระดับชั้นต่าง ๆ ของคณะกรรมการวางแผนติดตามมา

จากนั้น ในปี ค.ศ. 1953 จึงได้เริ่มมีความเข้าใจที่ถูกต้องกันขึ้น หลังการสงบศึกสงครามเกาหลี ราคาข้าวจึงเริ่มลดลง และเมื่อเดือนกันยายน รายงานที่สมบูรณ์ของ เค ที พี ได้แสดงว่าราคาข้าวตกต่ำ แผนการที่วางอยู่บนความคิดที่ว่าการส่งข้าวเป็นสินค้าออกอาจจะทำให้ได้ภาษีรายได้เพียงพอที่จะมาใช้เป็นเงินทุนแก่โครงการอุตสาหกรรมใหญ่นั้น ก็เป็นที่ประจักษ์ว่าไม่เกิดผล การช่วยเหลือทางเศรษฐกิจของอเมริกาก็หยุดลงด้วยเหตุความยุ่งยากเกี่ยวกับเรื่องก๊กมินตั๋ง ทุนสำรองสำหรับแลกเปลี่ยนค้าขายกับต่างชาติของพม่าเริ่มลดน้อยลง มีการใช้จ่ายเงินอย่างฟุ่มเฟือยและมีการทุจริต ในขณะเดียวกันกับที่ยังคงมีการจลาจล อันทำให้การปฏิรูปเหมืองแร่ อุตสาหกรรมน้ำมัน และการค้าไม้สักต้องหยุดชะงัก แม้จะล่วงเลยมาจนถึง ค.ศ. 1957 พวกกบฏก็ยังเข้ายึดช้างที่ใช้แรงงานของกรมป่าไม้เสียครึ่งหนึ่งจาก 3,000 ตัว แต่มีความเชื่ออย่างแน่นแฟ้นว่าการอุตสาหกรรมจะเป็นกุญแจนำไปสู่มาตรฐานการดำเนินชีวิตที่ดีกว่า ทำให้เศรษฐกิจแบบอิสระซึ่งควรจะ

นำภาษีรายได้มาใช้ทางด้านเกษตรกรรมเพื่อการปรับปรุงวิธีการผลิตและปรับปรุ
ตลาดค้ามักกลับถูกนำไปทุ่มเทใช้เพื่อโครงการทางอุตสาหกรรม พม่าต้องได้รับบท
เรียนทางด้านเศรษฐกิจอย่างลำเค็ญ งานที่สำเร็จมากที่สุด คือ การลงทุนร่วมกัน
ระหว่างรัฐบาลกับบริษัทที่มีอยู่แต่ก่อนของอังกฤษในการทำเหมืองแร่และกิจการ
น้ำมัน แต่ความไม่สงบทางสังคมทำให้การดำเนินงานอยู่ในวงแคบเป็นอย่างมาก

ด้วยเหตุที่แรงงานในด้านเกษตรกรรมมีถึงร้อยละ 70 โชคชะตาของประเทศ
จึงขึ้นอยู่กับสภาพของพื้นดิน ที่ดินสองล้านเอเคอร์ครึ่งไม่ได้ใช้เพาะปลูกในสมัย
ที่ญี่ปุ่นเข้ามา แต่เงินอุดหนุนที่รัฐบาลอังกฤษที่กลับมาปกครองจ่ายให้สำหรับที่ดิน
ทุก ๆ เอเคอร์ที่ใช้เพาะปลูกได้ทำให้มีผลผลิตเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ราคาข้าวที่สูงขึ้น
ในตลาดโลกและความต้องการข้าวที่ไม่มีที่สิ้นสุดก็ได้เป็นสิ่งเกื้อหนุนเพิ่มเติมด้วย
เจ้าของที่ดินพวกแขกเฉตติยา ซึ่งได้หลบหนีออกไปเมื่อญี่ปุ่นบุกนั้นก็ไม่ได้กลับเข้า
มา ดังนั้น จึงต้องเผชิญกับปัญหาเกี่ยวกับเงินทุนของพวกชาวนาผู้ซึ่งถือสิทธิเข้า
จับจองที่ดินซึ่งแต่ก่อนพวกตนถืออยู่ในฐานะผู้เช่า ภายใต้โครงการที่จะยึดสิ่งต่างๆ
มาเป็นของรัฐ ซึ่งรัฐบาลของสหภาพได้พยายามจัดทำมาหลังจากที่ได้เอกราช ก็
มีการแจกจ่ายที่ดินใหม่น้อยมาก และแม้ว่าจะมีความมุ่งหมายเพื่อสร้างระบบ
สหกรณ์ในการทำนา แต่ความก้าวหน้าในการจัดทำให้เป็นไปตามนั้นมีน้อย ในขณะ
ที่การให้ทุนกู้ยืมโดยผ่านตัวแทนของรัฐบาลกลับนำไปสู่การตกเป็นหนี้กันทั่วไป
อย่างรวดเร็ว

ข้าวที่จะขายในตลาดทั้งหมดจะต้องขายให้แก่คณะกรรมการการตลาดของ
ผลิตผลทางเกษตรแห่งชาติ (เอส เอ เอ็ม บี) ตามราคาที่กำหนดไว้ ซึ่งนับจากปีที่
เศรษฐกิจรุ่งเรืองจนถึงปี ค.ศ. 1953 ทำให้การส่งข้าวเป็นสินค้าออกได้กำไรอย่าง
มากมาย แต่เมื่อเริ่มเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และคณะกรรมการ เอส เอ เอม บี
ยังมีข้าวเหลือขายอยู่ในมือ การจัดการเกี่ยวกับเรื่องข้าวอย่างไม่มีประสิทธิภาพของ
คณะกรรมการ และโดยเฉพาะการเก็บรักษาข้าวได้ไม่ดี ทำให้ข้าวพม่าเสียชื่อ มูล
นิธิฟอร์ดให้ความช่วยเหลือด้านการฝึกหัดพวกผู้ตรวจตรา และองค์การอาหารและ
เกษตรแห่งสหประชาชาติได้ช่วยเหลือในการปรับปรุงเครื่องมือทางด้านเครื่องยนต์
กลไก ปรับปรุงทางการสีข้าว การแยกประเภท การเก็บรักษา และการปรับปรุง
ตลาดค้า ส่วนข้าวที่ยังไม่ได้ขายและไม่สามารถจะขายได้ ในที่สุดได้กำจัดไปโดย
การแลกเปลี่ยนสินค้ากับญี่ปุ่น จีน สหภาพโซเวียต และประเทศคอมมิวนิสต์ทาง
ยุโรปตะวันออกบางประเทศ ทั้งนี้ไม่ใช่ว่าพม่าจะได้เปรียบไปเสียทั้งหมดจากการ

แลกเปลี่ยนนั้น

เมื่อเวลาล่วงไป ปัญหาการธำรงรักษาความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติยิ่งทวีความรีบเร่ง ในการเจรจาตกลงกับประชากรที่ไม่ใช่ชาวพม่า ออง ซาน ได้ยอมรับข้อเรียกร้องต่าง ๆ ของประชากรเหล่านั้นเพื่อสิทธิตามรัฐธรรมนูญแทบทั้งหมด แม้แต่รัฐธรรมนูญก็ยังไปไกลถึงขนาดที่ยอมให้สิทธิแก่แคว้นไทยใหญ่และแคว้นกะเหรี่ยงแยกตัวออกไปหลังจากสิบปีไปแล้ว พวกกะเหรี่ยงประสบความล้มเหลวในความพยายามที่จะใช้กำลังแยกตัวออกไปจากสหภาพและตั้งรัฐที่มีการปกครองตนเองขึ้น แต่กำลังรบแบบกองโจรของ เค เอน ดี โอ ยังคงปรากฏอยู่ เจ้าไทยใหญ่เห็นชอบกับการแยกตัวออกไปแต่ได้ยอมรับถึงความไม่เหมาะสมทางการปฏิบัติ พวกกบฏชาวกะเหรี่ยงเรียกร้องเอกราช ชาวยะไข่ในแคว้นยะไข่ และพวกมอญในเขตตะนาวศรี ก็ก่อกวนเพื่อจะแยกตัวเป็นรัฐอิสระอยู่ภายในสหภาพ และในปี ค.ศ. 1958 อู นุ ซึ่งแต่ก่อนได้เคยปฏิเสธข้อเรียกร้องของพวกเหล่านั้น กลับแสดงความเต็มใจที่จะจัดตั้งรัฐยะไข่และรัฐมอญขึ้น และได้เชิญชาวยะไข่สามคนเข้าไปร่วมในคณะรัฐมนตรีของเขา พวกคะฉีนสามารถที่จะจัดกองทัพที่น่าเกรงขามเข้าสู่สนามรบได้ ในปลายปี ค.ศ. 1956 พวกนี้ตระหนกตกใจและเสียใจเมื่ออู นุ ได้ยินยอมที่จะยกหมู่บ้าน 3 แห่งของพวกคะฉีนอันเป็นหมู่บ้านที่อังกฤษไม่เคยอ้างอำนาจอธิปไตยให้แก่จีน เพื่อแลกกับการที่จะให้จีนยอมรับพรมแดนคะฉีนที่อังกฤษกำหนดไว้เมื่อ ค.ศ. 1914

ในปี ค.ศ. 1956 พวก เอ เอฟ พี เอฟ แอล ซึ่งนับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามญี่ปุ่นได้เข้าครอบครองเวทีการเมืองของพม่าอย่างสมบูรณ์ ได้ชัยชนะในการเลือกตั้งทั่วไปด้วยคะแนนเสียงส่วนใหญ่ แต่ก็น้อยลงกว่าก่อนเพราะการคัดค้านอย่างแข็งขันของพวกหัวเอียงซ้ายจัดในแนวร่วมแห่งชาติ โดยเหตุนี้ อู นุ จึงได้ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เพื่อให้ อู บา ส่วย รองนายกรัฐมนตรีเป็นแทน และได้ประกาศว่า ในฐานะประธานของ เอ เอฟ พี เอฟ แอล เขาจะใช้เวลาสองสามเดือนข้างหน้าเพื่องานการกำจัดการทุจริตในพรรคของเขา ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1957 อู นุ กลับเข้ามาทำงานตามเดิมหลังจากที่ปรากฏแล้วว่าไม่สามารถจะทำให้บรรลุผลตามความตั้งใจที่ลาออกไปได้ หลังจากนั้นก็ปรากฏชัดว่าเกิดมีความแตกร้าวขึ้นระหว่าง อู นุ กับผู้ช่วยของเขาสองคน คือ บา ส่วย และกยอนยิน ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1958 บุคคลทั้งสองและรัฐมนตรีอื่น ๆ อีก 13 คน ได้ลาออก และพรรคก็ได้แตกแยกเป็น 2 กลุ่ม เรียกชื่อว่า พวกกลุ่ม "สะอาด" และพวกกลุ่ม

"มั่นคง" อู นุ ในฐานะหัวหน้าของพวกกลุ่ม "สะอาด" อยู่ในอำนาจได้ก็ด้วยคะแนนเสียงจากผู้แทนของบรรดาชนกลุ่มน้อย และจากคะแนนเสียงของแนวร่วมแห่งชาติ หลังจากที่ชนะการลงคะแนนเสียงไม่ไว้วางใจสภาเพียง 8 คะแนน อู นุ จึงสัญญาที่จะให้มีการเลือกตั้งทั่วไป อย่างไรก็ตาม ปลายเดือนกันยายนของปีนั้นเอง อู นุ ก็ได้ประกาศลาออกจากตำแหน่ง และกล่าวว่า เขาได้ขอให้นายพล เน วิน ผู้บัญชาการกองทัพบกเข้ามาบริหารงาน และทำให้ประเทศสงบเรียบร้อยเพื่อที่จะให้การเลือกตั้งทั่วไปอาจจะมีขึ้นได้ก่อนสิ้นเดือนเมษายน ปี 1959

ความแตกแยกนั้น อาจจะอธิบายได้ว่าเป็นการแข่งขันชิงดีกันเป็นการส่วนตัว แต่ก็ได้มีความไม่พึงพอใจจริง ๆ ในคณะรัฐบาลของ อู นุ จากการที่รัฐบาลไม่มีความหนักแน่นและสมรรถภาพในการบริหาร ในทางตรงกันข้าม การปกครองโดยทหารกลับแสดงถึงมาตรฐานแห่งสมรรถภาพและความซื่อสัตย์ ซึ่งพม่าไม่เคยได้รู้จักนับตั้งแต่ได้เอกราช ได้มีการปราบปรามอาชญากรรมและการจลาจลอย่างเห็นผลพอ ๆ กับการปราบปรามด้านอื่น ๆ อย่างไรก็ตาม การจัดการเลือกตั้งให้ทันในเดือนเมษายน ค.ศ. 1959 นั้น ปรากฏว่าเป็นไปไม่ได้ ด้วยเหตุนั้น รัฐสภาจึงยืดระยะเวลาบริหารงานของนายพล เน วิน ออกไปอีก นายพล เน วิน อาจจะยืดอำนาจการบริหารงานมาอยู่ในมือโดยไม่ต้องอาศัยข้อกำหนดในรัฐธรรมนูญก็ได้ แต่ความจริงที่สำคัญก็คือ การดำรงตำแหน่งระยะนี้ นายพล เน วิน ได้แสดงว่าเคารพรัฐธรรมนูญเป็นอย่างมาก

ผลจากการเข้ามาช่วยบริหารงานของนายพล เน วิน ทำให้พม่ามีการเลือกตั้งทั่วไปอย่างชนิดเสรีและสุจริตขึ้นได้ในเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1960 ผลก็คือ พวก เอ เอฟ พี เอฟ แอล กลุ่ม "สะอาด" ของ อู นุ ได้ชัยชนะอย่างสะดวกสบาย และในเดือนเมษายนต่อมา อู นุ ก็เข้ารับตำแหน่ง ผลของการเลือกตั้งเช่นนี้ไม่ใช่ผลที่บรรดาผู้นำทางทหารคาดหวังไว้หรือต้องการ อู นุ ได้ชัยชนะ เพราะความสนับสนุนจากคณะสงฆ์ในพุทธศาสนา และจากการที่ชาวพม่าโดยทั่วไปไม่พอใจวิธีการปกครองที่เฉียบขาดของทหาร แต่เหตุการณ์นี้กลับหมายความถึงว่าสถาบันการเมืองแบบประชาธิปไตยในประเทศพม่าต้องล้มเหลว เนื่องจากลักษณะของรัฐบาล อู นุ ครั้งก่อนนั้นในไม่ช้าก็ได้กลับมาปรากฏขึ้นใหม่อีกในระยะหลัง และสร้างภัยแก่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติอีกครั้งหนึ่ง ดังที่มีผู้สังเกตการณ์ตรงจุดนี้กล่าวเอาไว้ว่า "ประเทศได้เริ่มยุ่งยากเดือดร้อน โดยที่พวกกะเหรี่ยงยังคงก่อความไม่สงบ

อยู่ และมีการจลาจลเกิดขึ้นใหม่ในหมู่พวกคะฉิ่นและไทยใหญ่"[1] จากภูมิหลังเช่นนี้เองจึงเกิดการปฏิวัติขึ้นเมื่อวันที่ 2 มีนาคม ค.ศ. 1962

หลังจากที่ระลึกขึ้นได้ว่า สันติสุขของโลกก็จำเป็นต่อความมั่นคงปลอดภัยของพม่า อู นุ จึงวางนโยบายต่างประเทศโดยให้ความสนับสนุนสหประชาชาติ อู นุ ยังเชื่ออีกด้วยว่า ในการที่จะต้องเผชิญกับการเพิ่มความเป็นศัตรูกันมากขึ้นระหว่างมหาอำนาจใหญ่สองค่าย ซึ่งนำโดยทางกรุงวอชิงตันและกรุงมอสโก หนทางแห่งความปลอดภัยอยู่ที่ลัทธิถือความเป็นกลางแบบของเนห์รู และการปลูกสัมพันธไมตรีกับเพื่อนบ้านของพม่าอย่างแข็งขัน เนื่องจากเหตุนี้ อู นุ จึงยอมรับรองสาธารณรัฐจีนในเดือนธันวาคม ค.ศ. 1949 และทำสนธิสัญญาแห่งมิตรภาพต่อ ๆ มากับอินโดนีเซีย อินเดีย และปากีสถาน และมาแวะเยือนกรุงเทพฯ อย่างมีไมตรีจิตในเดือนธันวาคม ปี ค.ศ. 1954 การมาครั้งนี้ อู นุ กล่าวขออภัยเรื่องการที่พม่ารุกรานประเทศไทยในศตวรรษก่อน ๆ และเนื่องจากเหตุนี้อีกเช่นกันจึงทำให้มีการร่วมมือกับ อินเดีย ปากีสถาน ลังกา และอินโดนีเซีย ในการประชุมระดับนายกรัฐมนตรีของประเทศเหล่านั้นที่กรุงโคลัมโบ ในเดือนเมษายน–พฤษภาคม ค.ศ. 1954 ที่จะร่วมกันสนับสนุนการประชุมของชาติแอฟริกาและเอเชียที่เมืองบันดุง อันควรจารึกเป็นประวัติศาสตร์ ซึ่งเปิดประชุมกันเมื่อเดือนเมษายน ค.ศ. 1955

อุดมคติของ อู นุ ได้มีส่วนอย่างมากในเรื่องทั้งหมดนี้ รวมทั้งการจัดทำสังคายนาครั้งที่ 6 ขึ้นในพม่า เมื่อ ค.ศ. 1954 แต่ อู นุ ก็ยังแสดงว่าเห็นความเป็นจริงอยู่มากในการเปิดสัมพันธไมตรีกับประเทศจีนซึ่งหลังจากการมาเยือนประเทศพม่าของ จู เอน-ไล ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1954 เป็นต้นมา นโยบายการต่างประเทศของพม่าได้ให้ความสำคัญแก่ความสัมพันธ์กับจีนเพิ่มมากขึ้น พม่ามีพรมแดนร่วมกับจีนเป็นระยะถึง 1,500 ไมล์ และในประเทศก็ปรากฏว่ามีประชาคมคนจีนที่ใหญ่โตและทยอยเข้ามาเพิ่มจำนวนขึ้นเสมอ จึงนับเป็นต้นตอที่อาจก่อให้เกิดอันตรายซึ่งไม่มีใครสามารถละเลยได้ อย่างไรก็ตาม รัฐบาลที่ปักกิ่งก็ไม่ได้ทำความยุ่งยากในปัญหาก๊กมินตั๋ง ตราบเท่าที่พม่าจัดการตามขั้นตอนที่เหมาะสม ไม่แสดงความสนใจในพรรคคอมมิวนิสต์พม่า และได้ให้คำรับประกันอย่างเปิดเผยว่าจีนไม่มีความต้องการดินแดนเพิ่มขึ้น ในที่ประชุม ณ กรุงย่างกุ้ง ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1954 จู เอน-ไล และ อู นุ ได้ออกแถลงการณ์ร่วมยืนยันถึงการยึดมั่นของประเทศทั้งสองในหลักการทั้งห้าแห่งการอยู่ร่วมกัน

---

1 Bernard Fergussen, **Return to Burma**, หน้า 249

อย่างไรก็ดี ได้มีดินแดนที่ยังเป็นที่โต้แย้งกันอยู่ 2 แห่งตรงพรมแดนจีนและพม่า ในรัฐหวาทางตะวันออกเฉียงเหนือของแคว้นไทยใหญ่ และในรัฐคะฉิ่นเหนือมยิทคยิน แผนที่ของจีนในสมัยก๊กมินตั๋งได้แสดงว่า พื้นที่ส่วนใหญ่ของสหภาพพม่าเป็นของจีน ความพยายามจะปักปันเขตแดนภายหลังที่อังกฤษรวมพม่าตอนบนได้ในปี ค.ศ. 1886 มีประวัติความเป็นมายืดยาว ในเขตของรัฐหวา ความพยายามร่วมกันที่จะทำข้อตกลงได้ล้มเหลวลงในปี ค.ศ. 1900 ทิ้งให้พรมแดนที่ยังไม่ได้ปักปันเขตไว้ถึง 200 ไมล์ ในปี ค.ศ. 1934—ค.ศ. 1935 เมื่อบริษัทของฝ่ายพม่าพยายามจะเข้าไปสำรวจแร่ในเขตนั้น ทำให้เกิดสงครามภายในเขตแดนนั้นขึ้น ซึ่งเป็นผลให้มีการแต่งตั้งคณะกรรมการปักปันเขตแดนชุดใหม่ ภายใต้ความอำนวยการของพันเอกไอเซอลิน ประธานคณะฝ่ายเป็นกลาง ซึ่งทำให้สามารถตกลงกันได้ในปี ค.ศ. 1937 เวลานั้นจีนกำลังมีเรื่องเกี่ยวพันกับญี่ปุ่น และข้อตกลงขั้นสุดท้ายที่เพิ่งทำกัน ในปี ค.ศ. 1941 นั้นก็เพียงแต่แลกเปลี่ยนบันทึกกัน แต่จีนคอมมิวนิสต์ปฏิเสธไม่ยอมรับบันทึกนั้น และในปี ค.ศ. 1951 ได้พิมพ์แผนที่ของก๊กมินตั๋งแจกพร้อมกับอ้างสิทธิอย่างเหลือเชื่อ

เขตของคะฉิ่นไม่ได้ถูกทั้งจีนและพม่าควบคุม ในปี ค.ศ. 1906 อังกฤษจัดทำเส้นพรมแดนโดยถือเอาตรงสันปันน้ำ ระหว่างแม่น้ำ ไม ข่า และแม่น้ำสาละวิน แต่จีนปฏิเสธไม่ยอมรับการแบ่งพรมแดนนั้น อย่างไรก็ตาม ใน ค.ศ. 1914 อังกฤษได้จัดส่งคณะแมคมาฮอนมากำหนดเส้นพรมแดนแต่เพียงฝ่ายเดียว ในปี ค.ศ. 1932 หัวหน้าหน่วยโฆษณาชวนเชื่อของก๊กมินตั๋งในมณฑลยูนนาน ได้จัดพิมพ์เอกสารฉบับหนึ่งเร่งเร้าให้จีนเอา "ดินแดนสามเหลี่ยม" คือ เขตภาคเหนือของแคว้นคะฉิ่นระหว่างอินเดียและยูนนาน "กลับคืนมาให้ได้"[1] รัฐบาลอังกฤษจึงได้โต้ตอบในปี ค.ศ. 1934 โดยการออกประกาศอย่างเป็นทางการว่าตนมีอำนาจควบคุมดินแดนนั้น

ในการเจรจากันเมื่อปี ค.ศ. 1954 อู นุ และ จู เอน-ไล ได้ตกลงที่จะจัดปัญหาพรมแดนกันให้เรียบร้อย แต่เรื่องก็เป็นไปอย่างเชื่องช้า และในปี ค.ศ. 1956 นั้นจีนก็ได้สร้างปัญหาขึ้นในพม่าไม่ใช่น้อย โดยการส่งกองทหารบุกรุกเข้าไปในดินแดนทั้งสองแห่ง ดังนั้น ในเดือนตุลาคมปีเดียวกัน อู นุ จึงได้ไปปักกิ่ง ยังผลให้มีการประกาศว่าจีนเตรียมที่จะยอมรับเส้นแบ่งพรมแดนของไอเซอลิน และแมคมาฮอน โดยแลกเปลี่ยนกับการได้เนื้อที่ของหมู่บ้านคะฉิ่น คือ บีมอ กอฮิม และคังแฟง

---

[1] Yunnan Pien-ti Wen-ti Yan-chin, แปลโดย J. Siguret ใน **Territoires et Populations des Confins du Yunnan,** (Peiping, 1937).

และมีการปรับปรุงพรมแดนระหว่างบาโม และ นัมคานอีกเล็กน้อย พวกคะฉิ่นได้คัดค้านอย่างรุนแรง และเรื่องก็ระอุขึ้นอีก ในที่สุด ในปี ค.ศ. 1960 ได้มีการลงนามในสนธิสัญญาที่ปักกิ่ง เป็นสนธิสัญญาที่เป็นไปตามแนวที่จีนได้บ่งเอาไว้เมื่อปี 1956 ส่วนมาก[1] สนธิสัญญาได้ให้พรมแดนส่วนใหญ่เป็นไปตามเส้นแบ่งที่อังกฤษทำไว้ให้แก่พม่าเมื่อปี ค.ศ. 1948 เมื่อได้ผลเช่นนี้ พม่าจึงไม่เข้าร่วมกับทางค่ายคอมมิวนิสต์ และทั้งไม่ละทิ้งนโยบายปราบผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ยิ่งกว่านั้น พม่ายังเฝ้าคอยดูสถานการณ์ตรงพรมแดนอย่างกระตือรือร้นต่อไปอีก

ฉ. ประเทศไทย

ความไม่มั่นคงทางการเมืองระหว่างสมัยหลังสงคราม ดังที่เราได้ผ่านพบมาแล้วในบทก่อน ได้ทำให้ประเทศไทยมีการปกครองแบบเผด็จการโดยคณะทหาร จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยังคงรักษาอำนาจควบคุมได้โดยอาศัยฝ่ายทหารบกต่อต้านปรปักษ์จากฝ่ายทหารเรือและฝ่ายนาวิกโยธิน และขณะที่กลุ่มการเมืองทั้งหลายกับบรรดาผู้นำกำลังต่อสู้กันเองอยู่นั้น จอมพล ป. พิบูลสงคราม ก็กำลังสร้างสมอำนาจของเขาขึ้นอย่างเป็นปึกแผ่น อำนาจของเขาเกือบจะถูกล้มล้างลงได้ในเดือนมิถุนายน ค.ศ. 1951 เมื่อฝ่ายทหารเรือและนาวิกโยธินได้จับเอาตัว จอมพล ป. พิบูลสงคราม ไปกักขังไว้ แต่ภายหลังการสู้รบ 3 วัน ฝ่ายทัพบกและทัพอากาศก็ปราบกบฏได้ ผู้ช่วยที่สนิทที่สุดของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในการดำเนินงานรัฐบาล ได้แก่ พลตำรวจเอก เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจ และพลเอก สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการกองทหารในกรุงเทพฯ อย่างไรก็ตาม ผู้มีอำนาจทั้งสามคนนี้ก็มีพื้นฐานที่คลอนแคลน เพราะทั้งเผ่าและสฤษดิ์ ต่างก็เป็นคู่แข่งขันในการสืบอำนาจแทน และเป็นหัวหน้าของกลุ่มที่เป็นฝ่ายต่อต้านซึ่งกันและกัน จอมพล ป. พิบูลสงคราม ยิ่งมีความยุ่งยากเพิ่มขึ้นอีก คือ คู่แข่งของเขา อันได้แก่พรรคประชาธิปัตย์ มีนายควง อภัยวงศ์ เป็นผู้นำ ผู้ซึ่ง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ช่วงชิงอำนาจมาเมื่อ ค.ศ. 1948 นั้น ได้ตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่งอยู่ในตำแหน่ง เพื่อจัดการร่างรัฐธรรมนูญ "ฉบับถาวร" ใหม่ ซึ่งจะได้เริ่มต้นใช้ในเดือนมกราคม ค.ศ. 1949 โดยรัฐธรรมนูญฉบับนั้น กำหนดให้มีรัฐสภา ซึ่งมี 2 สภา คือ สภาผู้แทนราษฎร ซึ่งสมาชิกได้รับเลือกโดยการลงคะแนนเสียงเลือกตั้งแบบสากล และวุฒิสภา ซึ่ง

---

[1] Keesing's **Contemporary Archives**, หน้า 1728-D.

สมาชิกได้รับการแต่งตั้งจากพระมหากษัตริย์ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็หมายความว่ากลุ่มของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ไม่ได้ควบคุมรัฐสภาโดยตรง ในขณะที่พรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งได้ที่นั่งมากในสภาทั้งสองได้อยู่ในฐานะที่จะทำความอับอายให้แก่รัฐบาลได้ แม้จะไม่สามารถใช้อำนาจใด ๆ จริงจังก็ตาม ดังนั้น ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1951 จอมพล ป. พิบูลสงคราม จึงทำการปฏิวัติยึดอำนาจขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับปี ค.ศ. 1949 และประกาศเอารัฐธรรมนูญฉบับเดิมของปี ค.ศ. 1932 กลับมาใช้ ทำให้มีสภาเพียงสภาเดียว ซึ่งจำนวนครึ่งหนึ่งของที่นั่งในสภาได้รับแต่งตั้ง และในจำนวนสมาชิก 123 คนของรัฐสภาใหม่เป็นข้าราชการทหารเกือบจะทั้งหมด

นโยบายที่เข้มแข็งของจอมพล ป. พิบูลสงคราม คือ การเป็นศัตรูอย่างจริงจังต่อระบบคอมมิวนิสต์ทั้งในและนอกประเทศ และแนวทางชาตินิยมที่รุนแรงในการเกี่ยวข้องกับประชาคมจีนใหญ่ ๆ ในประเทศไทย ชาวจีนในประเทศไทยได้ต้อนรับชัยชนะของ "กองทัพปลดแอกของประชาชน" ในประเทศจีน ใน ค.ศ. 1949 ด้วยความกระตือรือร้นอย่างยิ่งยวด พรรคคอมมิวนิสต์จีนที่เมืองไทยได้มีอำนาจอยู่บนแผ่นดินไทย ในขณะที่อิทธิพลคอมมิวนิสต์ได้เพิ่มขึ้นในสหพันธ์กรรมกรจีน ตามโรงเรียนต่าง ๆ และในหนังสือพิมพ์ ก่อนหน้านี้นานมาแล้ว ความรู้สึกชาตินิยมเป็นปรปักษ์ต่อชาวจีนได้เคยถูกกระตุ้นมาบ้างแล้ว แต่ขณะนี้ ได้มีพระราชบัญญัติต่าง ๆ ที่รุนแรงออกมากีดกันชาวจีนจากอาชีพต่าง ๆ มีการปิดโรงเรียนของชาวจีนหลายแห่ง และมีการดำเนินการต่อต้านหนังสือพิมพ์ทั้งหลายของชาวจีน ค่าทำใบต่างด้าวสำหรับชาวต่างชาติ ซึ่งใน ค.ศ. 1939 คิดเป็นเงิน 4 บาทนั้น ใน ค.ศ. 1952 ก็ได้มีกฎหมายฉบับหนึ่งออกมาเพิ่มขึ้นเป็น 400 บาท ภายใต้กฎหมายสัญชาติของประเทศไทย บุคคลใดก็ตามที่เกิดในประเทศ ถือว่ามีสัญชาติไทย ถ้าหากเมื่อแรกเกิดไม่ได้ลงทะเบียนเชื้อชาติของบิดาของเขาไว้กับผู้แทนกงศุล อย่างไรก็ดี ใน ปี ค.ศ. 1953 กฎหมายนี้ก็ได้รับการแก้ไขเพื่อจะกีดกันเด็ก ๆ ที่มีบิดามารดาเป็นชาวจีน

ในเดือนพฤศจิกายน ค.ศ. 1952 ทางการตำรวจอ้างว่าได้มีแผนการของพวกคอมมิวนิสต์ที่จะล้มล้างรัฐบาลเกิดขึ้น และได้ดำเนินการตรวจค้นเป็นระยะ ๆ อย่างยาวนานในพระนคร จับกุมชาวจีนเป็นจำนวนร้อย ให้หยุดกิจกรรมทั้งหลายของสมาคมชาวจีนชั่วคราว และปิดโรงเรียนจีน มีพระราชบัญญัติห้ามกิจกรรมต่าง ๆ

ที่ไม่ได้เป็นไทยอย่างกว้างขวางผ่านสภาออกมาเพื่อห้ามกิจการของพวกคอมมิวนิสต์ โดยบ่งโทษเอาไว้อย่างหนัก และพลตำรวจเอก เผ่า ยังได้ยืนยันว่า ถ้าหากชาวจีนผู้ซึ่งได้ละเมิดพระราชบัญญัติจะถูกจับกุมทั้งหมดแล้ว จะมีผู้ถูกจับกุมเป็นจำนวนถึง 100,000 หรืออาจถึง 200,000 คน การรณรงค์ต่อต้านชาวจีน ซึ่งได้ดำเนินต่อมาด้วยความรุนแรงตลอดปี ค.ศ. 1953 นั้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะการจลาจลของพวกคอมมิวนิสต์ที่เกิดขึ้นในประเทศเวียดนาม ลาว พม่า และมลายู ซึ่งทำให้บรรดาผู้ปกครองในประเทศไทยเกิดความรู้สึกว่าจะไม่ปลอดภัย อย่างไรก็ดี อาจจะกล่าวได้ว่าวิธีการต่าง ๆ ที่จะประสบผลสำเร็จอาจจะมีอยู่ แต่ไม่ได้ถูกนำไปใช้ เพราะลัทธิต่อต้านคอมมิวนิสต์ และลัทธิต่อต้านชาวจีนเป็นเพียงเครื่องมือที่เหมาะที่จะใช้ปราบปรามความขัดแย้งทางการเมือง และเป็นข้ออ้างที่เป็นประโยชน์ในการสร้างความชอบธรรมให้กับการปกครองแบบเผด็จการโดยคณะทหาร

ในการต่างประเทศ นโยบายต่อต้านคอมมิวนิสต์ของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม มาในรูปการปฏิเสธที่จะยอมรับการปกครองของรัฐบาลจีนที่ปักกิ่ง คัดค้านการเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติของจีน และโดยไม่รีรอได้สนับสนุนคำกล่าวหาของสหประชาชาติในเกาหลีใน ค.ศ. 1950 เพื่อสนองนโยบายเช่นนี้ของเขา จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ให้ความร่วมมืออย่างใกล้ชิดกับสหรัฐอเมริกา โดยเฉพาะในเรื่องการเป็นศัตรูต่อจีนคอมมิวนิสต์ ในปี ค.ศ. 1954 เมื่อ เดียน เบียน ฟู ถูกล้อม และนายดัลเลส ได้เรียกร้องให้มี "การปฏิบัติงานร่วมกัน" เพื่อเผชิญกับการข่มขู่ของคอมมิวนิสต์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ประเทศไทยก็ได้ตอบรับอย่างกระตือรือร้น ไทยได้เป็นผู้ร่วมงานที่เอาการเอางานในการจัดตั้งองค์การสนธิสัญญาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่กรุงมะนิลา และต้อนรับข้อตกลงที่จะตั้งสำนักงานใหญ่ขององค์การที่กรุงเทพฯ[1] จอมพล ป. พิบูลสงคราม ต้องการหลักประกันทางด้านการทหารมากเสียยิ่งกว่าที่จะเข้าร่วมในสนธิสัญญา และใน ค.ศ. 1955 ได้เสนอให้ตั้งฐานทัพซีโต้ขึ้นในประเทศของเขา[2]

ความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดทางด้านการทูตระหว่างอเมริกาและไทยได้เริ่มขึ้น

---

[1] **Collective Defence in South East Asia**, Chatham House Report. London. 1956. หน้า 2.

[2] Russell H. Fifield. **The Diplomacy of Southeast Asia** 1945-58. New York. 1958 หน้า 271—2.

ในปี ค.ศ. 1950 ด้วยการประชุมในกรุงเทพ ฯ ของบรรดาทูตอาวุโสของอเมริกันที่อยู่แถบตะวันออกไกล และด้วยการมาเยือนประเทศไทยหลายครั้งหลายคราวของคณะสำรวจทางเศรษฐกิจและการทหารของอเมริกา มีการลงนามระหว่างสองประเทศ ทำข้อตกลงเพื่อการร่วมมือกันทางด้านเศรษฐกิจและทางด้านเทคนิค กับเพื่อให้ความช่วยเหลือทางด้านการทหาร ในปี ค.ศ. 1951 อเมริกาได้ตกลงใจให้ความช่วยเหลือทางด้านการทหารแก่ประเทศไทยตามพระราชบัญญัติการร่วมมือเพื่อความปลอดภัยร่วมกัน จากนั้น อเมริกาจึงได้ทุ่มเทความช่วยเหลือจำนวนมากมายังประเทศไทย ในราววันที่ 31 มีนาคม ค.ศ. 1955 สถิติความช่วยเหลือได้ขึ้นไปสูงเกือบ 64 ล้านดอลลาร์ ส่วนมากเป็นความช่วยเหลือทางด้านการทหาร แต่ก็ให้ผ่านคณะกรรมการพิเศษทางด้านเทคนิคและเศรษฐกิจในกรุงเทพฯ อันเป็นคณะกรรมการดำเนินการตรวจสอบความจำเป็นทางเศรษฐกิจของประเทศ ความช่วยเหลือนั้นได้ให้ไปยังงานทางด้านการชลประทาน การซ่อมแซมและการขยายเส้นทางรถไฟ การปรับปรุงท่าเรือ การก่อสร้างถนน การทำไฟฟ้า และโครงการอื่น ๆ อีกหลายอย่าง นายช่างเทคนิคอเมริกันได้เข้ามาทำงานในประเทศไทย และฝึกหัดอบรมผู้ชำนาญการพิเศษในงานสาขาต่าง ๆ ที่นั่น การควบคุมไข้มาลาเรีย และการปรับปรุงการเพาะปลูกข้าว ได้รับความช่วยเหลือเป็นกรณีพิเศษ บัญชีการช่วยเหลือดูเป็นที่ประทับใจ แต่แผนงานถูกวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างมาก กล่าวกันว่า เป็นแผนงานที่ขาดความร่วมมือกันอย่างแท้จริง และที่เลวร้ายกว่านี้ก็คือ เป็นแผนงานที่เป็นเครื่องมือให้บรรดานักการเมืองไทยบางคนสามารถพลิกแพลงเอาเงินทุนอื่น ๆ ไปใช้ประโยชน์ส่วนตัวได้[1] ไม่ว่าความจริงเกี่ยวกับเรื่องนี้จะเป็นอย่างไรก็ตาม อาจจะกล่าวได้อย่างยุติธรรมว่า ความช่วยเหลือจากอเมริกาได้ทำให้เกิดผลประโยชน์แก่เมืองไทย และยังได้ช่วยธำรงการปกครองแบบเผด็จการทหารให้ยังคงมีอำนาจอยู่ได้

ในปี ค.ศ. 1955 จอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เดินทางไปสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ การกลับมาประเทศไทยของเขาคราวนั้นทำให้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายในการปกครองอย่างกะทันหันชนิดไม่สามารถจะอธิบายได้ มีการเลิกล้มการปราบปรามทางการเมือง ปล่อยให้มีบรรยากาศประชาธิปไตย ให้พรรคการเมืองต่าง ๆ จดทะเบียนได้ เปิดให้มีการอภิปรายการเมืองอย่างเสรี ณ ท้องสนามหลวง

---

[1] James C. Ingram. **Economic Change in Thailand since 1850,** 1955. หน้า 223.

ในกรุงเทพฯ แบบเดียวกับไฮด์ปาร์คของกรุงลอนดอน นายกรัฐมนตรีจะให้นักหนังสือพิมพ์สัมภาษณ์เป็นประจำ จะมีการกระจายอำนาจจากส่วนกลางไปสู่เจ้าหน้าที่ท้องถิ่น ชาวจีนจะมีสิทธิใกล้เคียงกับประชากรชาวไทยเท่าที่จะเป็นไปได้ และได้รับการสนับสนุนให้โอนสัญชาติ อะไรคือสิ่งดลใจจอมพล ป. พิบูลสงคราม เขาอาจจะแสดงเพื่อหาผู้สนับสนุนให้ฐานะของเขาเข้มแข็ง เพื่อเผชิญหน้ากับเผ่าและสฤษดิ์ อีกทางหนึ่ง หลังจากที่ได้ไปเห็นประชาธิปไตยดำเนินไปอย่างในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษแล้ว เขาอาจจะต้องการสร้างสถานะทางการเมืองชนิดนั้นขึ้นมาบ้างในประเทศของเขา และในกรณีที่เกี่ยวกับชาวจีน การประชุมบันดุงได้ทำให้ จอมพล ป. พิบูลสงคราม แน่ใจว่าขณะที่จีนคอมมิวนิสต์ไม่ได้มุ่งหมายที่จะยุ่งเกี่ยวทางการทหารในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่จีนคอมมิวนิสต์ก็มีท่าทีว่าจะเป็นคู่แข่งที่สำคัญเพื่อแย่งความจงรักภักดีของชาวจีนในประเทศไทย ผู้แทนไทยกลับจากเมืองบันดุงพร้อมกับมีความรู้สึกที่แน่ใจว่าจะต้องมีการยอมรับการปกครองของรัฐบาลปักกิ่งทางการทูต และการรับจีนเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติขึ้นในไม่ช้า

ทันทีที่มีการลดหย่อนการควบคุมลง ได้มีพรรคการเมืองเกิดขึ้นไม่ต่ำกว่า 25 พรรค พรรคที่ใหญ่ที่สุด คือ พรรคเสรีมนังคศิลาของรัฐบาล ซึ่งรวมผู้สนับสนุนรัฐบาลในรัฐสภาไว้ทั้งหมด พรรคการเมืองฝ่ายซ้ายได้ก่อตั้งพรรคแนวร่วมสังคมนิยม และโจมตีนโยบายการต่างประเทศของรัฐบาล บรรดานักพูด "ไฮด์-ปาร์ค" และหนังสือพิมพ์ได้กล่าวโจมตีรัฐบาลด้วยความเชื่อมั่นอย่างแน่วแน่ และแม้พลตำรวจเอก เผ่า จะได้ทุ่มเทเงินเป็นจำนวนหลายล้านบาทเพื่อการโฆษณาชวนเชื่อให้พรรคเสรีมนังคศิลาก็ตาม แต่รัฐบาลก็ได้ชัยชนะเพียงอย่างหวุดหวิดในการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อเดือนกุมภาพันธ์ ค.ศ. 1957 และยังถูกกล่าวหาอย่างเปิดเผยว่าได้มีการโกงบัตรลงคะแนน ประชาชนแสดงความไม่พอใจอย่างมากจนทำให้รัฐบาลต้องประกาศภาวะฉุกเฉินของประเทศ และการทดลองระบอบประชาธิปไตยก็ได้ถึงจุดจบที่น่าเศร้าใจ

รัฐบาลชุดใหม่ที่จอมพล ป. พิบูลสงคราม จัดตั้งขึ้นหลังการเลือกตั้ง เป็นรัฐบาลที่อ่อนแอจากการแก่งแย่งชิงดีกันภายใน พร้อมกับความไม่ลงรอยกันระหว่างพลตำรวจเอก เผ่า และพลเอกสฤษดิ์ ซึ่งใกล้จุดแตกหักเข้าไปทุกที พลเอกสฤษดิ์ได้หลีกเลี่ยงการมีส่วนร่วมอย่างเปิดเผยในการเลือกตั้งทั่วไป และต่อมาได้จัดการปลีกตัวออกจากพรรคเสรีมนังคศิลา เมื่อมีประกาศภาวะฉุกเฉินในประเทศขึ้น

พลเอกสฤษดิ์ได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้บัญชาการทหารบก พลเอกสฤษดิ์และพรรคพวกจึงมีตำแหน่งในคณะรัฐบาลเข้มแข็งกว่าพลตำรวจเอกเผ่า ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1957 พวกพลเอกสฤษดิ์ ได้ลาออกจากพรรคทั้งชุด และในคืนวันที่ 16—17 กันยายน พลเอกสฤษดิ์และทหารบก ได้เข้ายึดอำนาจอย่างไม่มีการเสียเลือดเนื้ออันเป็นการล้มอำนาจรัฐบาล จอมพล ป. พิบูลสงครามหลบหนีออกนอกประเทศ พลตำรวจเอกเผ่าถูกลงมติให้เนรเทศ รัฐสภาถูกยุบและรัฐธรรมนูญถูกยับยั้งไว้ชั่วคราว นายพจน์ สารสิน เลขาธิการขององค์การซีโต้ได้เข้ามาเป็นหัวหน้ารัฐบาลชั่วคราว ในวันที่ 15 ธันวาคม มีการเลือกตั้งทั่วไป แต่ไม่มีพรรคการเมืองใดได้รับคะแนนเสียงส่วนมากเป็นเอกฉันท์ ดังนั้น จึงจัดตั้งพรรคผสมซึ่งรู้จักกันในนามว่าพรรคชาติสังคม จากสมาชิกที่ได้รับการแต่งตั้ง 123 คน จากพรรคสหพันธ์กรรมกรซึ่งเป็นพรรคฝ่ายเป็นกลาง 45 คน และจากพรรคเสรีมนังคศิลา 40 คน อันล้วนแล้วแต่เป็นผู้ที่ได้รับเลือกในนามผู้สมัครอิสระ จอมพล ถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีคนใหม่จึงเข้าปฏิบัติงาน และนายพจน์ ก็กลับไปดำรงตำแหน่งของเขาในองค์การซีโต้ต่อไป

สองสามเดือนต่อมา ในวันที่ 20 ตุลาคม ค.ศ. 1958 ก็เกิดรัฐประหารอย่างไม่เสียเลือดเนื้ออีกครั้งหนึ่ง เมื่อ จอมพล สฤษดิ์ ผู้ซึ่งได้ไปเข้ารับการรักษาพยาบาลในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษเป็นเวลาสองสามเดือน ได้กลับคืนสู่ประเทศอย่างลับ ๆ ล้มอำนาจนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรี และเข้าครองอำนาจในตำแหน่งประมุขของคณะทหารซึ่งเรียกชื่อตัวเองว่า "คณะปฏิวัติ" บรรดาพรรคการเมืองทั้งหมดถูกยุบอีกครั้ง และมีการจับกุมผู้ถูกกล่าวหาว่าได้ละเมิดกฎหมายต่อต้านคอมมิวนิสต์เป็นจำนวนมากมาย อย่างไรก็ดี ผู้สังเกตการณ์ชาวต่างชาติที่อยู่ในเหตุการณ์นี้ได้รายงานไว้ว่า ไม่ปรากฏว่าจะมีอันตรายจากพวกคอมมิวนิสต์ แต่ได้รายงานไว้ว่า เหตุผลที่แท้จริงของการปฏิวัติ คือ รัฐบาลเผชิญกับสภาวะล้มละลายอันเกิดจากเงินทุนสำรองแลกเปลี่ยนกับต่างชาติของประเทศลดน้อยลง และการตัดความช่วยเหลือของอเมริกันเกือบ 24 ล้านดอลลาร์ ในปี ค.ศ. 1958 มีผู้ให้ความเห็นว่า สภาวะชะงักงันนี้เกิดขึ้นเพราะมีการรื้อฟื้นการกีดกันชาวจีนเป็นเหตุให้ประชาคมจีนหมดความไว้วางใจในคณะรัฐบาล ประชาคมชาวจีนนั้นควบคุมเงินทุนซึ่งไม่ใช่ที่ดินของประเทศอยู่มากกว่าร้อยละ 80[1] "คณะปฏิวัติ" ได้ดำเนินการออก

---

[1] Manchester Guardian., (3 November 1958).

ธรรมนูญการปกครอง "ชั่วคราว" อันจะให้มีการจัดตั้งสภาร่างรัฐธรรมนูญ ซึ่งจะทำหน้าที่ทั้งร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวรและทั้งใช้อำนาจนิติบัญญัติ ยิ่งกว่านั้น นายกรัฐมนตรีอาจจะปกครองโดยใช้พระราชกฤษฎีกา และประกาศภาวะฉุกเฉินได้เมื่อใดก็ตามที่จำเป็น จอมพล สฤษดิ์ เองขึ้นดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 9 กุมภาพันธ์ ค.ศ. 1959

เรื่องราวความพยายามของประเทศไทยที่จะให้บรรลุถึงความมั่นคงทางการเมืองเป็นเรื่องที่อ่านแล้วผิดหวัง เท่าที่เป็นมาประชาธิปไตยที่มีรัฐธรรมนูญประสบความล้มเหลว การควบคุมรัฐบาลโดยประชาชนได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่าไม่บังเกิดผล และการเมืองก็มักจะเต็มไปด้วยการแข่งขันชิงดีของกลุ่มข้าราชการกลุ่มต่าง ๆ เพื่อที่จะแย่งกันเป็นรัฐบาล และเพื่อทำความร่ำรวยให้แก่ตัวเองโดยการฉ้อราษฎร์บังหลวง

อย่างไรก็ดี ทางด้านสังคมนั้นมีภาพที่สดใสกว่า การขยายตัวทางการศึกษาหลังสงครามเป็นต้นมาได้เป็นไปอย่างรวดเร็ว และการศึกษาภาคบังคับขั้นประถมก็เกือบจะมีอยู่ทั่วไปแล้ว อย่างไรก็ตาม มาตรฐานในทุก ๆ ระดับ ยังคงมีแนวโน้มเอียงไปในทางที่ต่ำ ประชากรเพิ่มขึ้นโดยรวดเร็ว แม้กระนั้นมาตรฐานการดำเนินชีพก็ยังคงระดับเดิมไว้ได้ ทางเศรษฐกิจยังคงต้องพึ่งพาการเกษตรกรรม แต่ระบบเจ้าที่ดินและการตกเป็นหนี้สินทางการเกษตรกรรมในประเทศไทยไม่เคยเลวร้ายอย่างที่สุดเหมือนกับที่พบเห็นในประเทศเพื่อนบ้านของไทย และจากการที่มีความสงบเรียบร้อยภายในอยู่ในเกณฑ์ที่ดีซึ่งได้มีมาโดยตลอดเกินกว่าศตวรรษ จึงเกิดมีความสันโดษอันเป็นไปในทางการปราศจากความกระตือรือร้น ดังที่มีผู้สังเกตการณ์ชาวอเมริกันเขียนเอาไว้ว่า "ประเทศไทยนับเป็นประเทศค่อนข้างมั่งคั่ง ทว่าความมั่งคั่งส่วนใหญ่นั้นเกิดจากการจัดสรรไว้ให้ตามธรรมชาติ ทำให้เพลิดเพลินกับเวลาว่างและชีวิตที่ดี มิได้เกิดจากความกลมกลืนกับนิสัยของประชาชน"[1]

ช. ประเทศฟิลิปปินส์

ปี ค.ศ. 1950 เป็นปีที่การปกครองประเทศของฟิลิปปินส์หลังจากได้เอกราชตกต่ำที่สุดภายหลังจากการเลือกตั้งที่สกปรกในปีก่อน ๆ เริ่มด้วยวิกฤติการณ์ทาง

---

[1] Thailand, **Economic Survey Group, Report on Economic Development Plans,** (Bangkok, 1957.) หน้า 11, quoted in "Thailand" by David A. Wilson, in **Governments and Politics of Southeast Asia** (ed. Kahin) หน้า 62.

การคลังและทางดุลการชำระเงินทรุดหนักมาก จนกระทั่งประธานาธิบดี ทรูแมน ได้จัดส่งคณะสำรวจทางเศรษฐกิจ โดยมีวุฒิสมาชิก แดเนียล เบลล์ เป็นหัวหน้า และใช้มาตรการฉุกเฉินต่าง ๆ เพื่อทำให้รัฐบาลสามารถชำระหนี้เป็นวัน ๆ ไปได้ แม้กระนั้นก็เป็นที่ประมาณกันว่า นับจากวัน วี—เจ จนมาถึงเดือนมกราคม ค.ศ. 1950 สหรัฐอเมริกาส่งความช่วยเหลือซึ่งมีมูลค่าประมาณสองพันล้านดอลลาร์มาให้แก่ประเทศฟิลิปปินส์ การข่มขู่จากพวกฮุคบาลาฮับ ก็กลับลุกลามขึ้นใหม่เช่นเดียวกันในปีนั้น เมื่อพรรคเปลี่ยนชื่อไปเป็น ฮุคบอง มาปีกปาลายา บายาน หรือ กองทัพปลดแอกประชาชน และเรียกร้องให้มีการล้มล้างรัฐบาลทั้งหมด

อย่างไรก็ดี ประธานาธิบดีควิริโน ได้แสดงความเป็นรัฐบุรุษและความแข็งขันในการเผชิญสถานการณ์เช่นนั้น เขาได้แต่งตั้งนายรามอน แมกไซไซ ให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีกลาโหม และให้ความสนับสนุนแมกไซไซอย่างเต็มที่ในการต่อสู้กับพวกฮุค ซึ่งได้บรรลุผลสำเร็จอย่างรวดเร็ว และทำให้สถานการณ์ภายในเปลี่ยนแปลงไป ประธานาธิบดีควิริโนยังได้เร่งรีบดำเนินวิธีการปฏิรูปต่าง ๆ ตามที่มีกล่าวแนะนำไว้ในรายงานของคณะเบลล์ของเดือนตุลาคม ค.ศ. 1950 และได้เกิดปฏิกิริยาอย่างรุนแรงจากการไม่มีความรับผิดชอบทางการคลังของการบริหารระยะแรก ๆ หลังสงคราม นโยบายของอเมริกาก็ได้มีส่วนในการเปลี่ยนแปลง เพราะสหรัฐอเมริกาจัดทำโครงการช่วยเหลือทางเศรษฐกิจด้วยการให้เงิน 250 ล้านเหรียญ ในระยะ 5 ปี แต่มี "ข้อแม้ที่เข้มงวด" ให้ฟิลิปปินส์ดำเนินการไปตามข้อเสนอแนะของคณะเบลล์ ฉะนั้น จึงมีการใช้มาตรการต่าง ๆ ทางการคลัง ซึ่งทำให้ภาษีรายได้ของปี ค.ศ. 1951—ค.ศ. 1952 เพิ่มขึ้นเป็นสองเท่าของปี ค.ศ. 1949—ค.ศ. 1950 มีการจัดตั้งธนาคารกลาง พร้อมกับมีการควบคุมการกู้ยืมเงินอย่างกวดขัน มีการจัดตั้งคณะบริหารสินเชื่อทางเกษตรกรรม และสหกรณ์การคลัง พร้อม ๆ กับสหกรณ์การตลาดของเกษตรกร มีการออกกฎหมายกำหนดอัตราค่าจ้างขั้นต่ำของกรรมกร และมีสิ่งที่เรียกกันอย่างหรูหราว่า "กฎบัตรของกรรมกร" เปิดให้มีการต่อรองร่วมกัน และการสนับสนุนของอเมริกาต่อมาในรูปการส่งกำลังบำรุงกันที่กำหนดแน่นอนนั้น เกิดขึ้นจากการพ่ายแพ้ของรัฐบาลก๊กมินตั๋งในประเทศจีน ในเดือนสิงหาคม ค.ศ. 1951 ได้มีการลงนามในสนธิสัญญารักษาความปลอดภัยร่วมกันระหว่างฟิลิปปินส์และสหรัฐอเมริกา ณ กรุงวอชิงตัน

ผลของมาตรการแก้ไขเศรษฐกิจของควิริโนนั้น ไม่ควรจะคาดหวังมากเกินไป เพราะไม่มีพลังผลักดันที่จะนำมาตรการเหล่านั้นมาปฏิบัติเหมือนเช่นกับที่ผลัก

ดันให้ผ่านมาตรการนั้นออกมา และการฉ้อราษฎร์บังหลวงกับการทุจริตในวงราชการก็ยังคงไม่ได้ถูกปราบปราม มีการจัดการกับปัญหาการปฏิรูปที่ดินและความยากจนทางการกสิกรรมน้อยมาก และการหาเงินตราต่างประเทศของชาติก็ยังไม่เพียงพออยู่ต่อไป ยิ่งกว่านั้น นโยบายเศรษฐกิจของควิริโน ก่อความบาดหมางกับบรรดาเกษตรกรผู้ปลูกอ้อย จึงทำให้พรรคเสรีอ่อนกำลัง การเลือกตั้งในปี ค.ศ. 1951 แสดงให้เห็นว่า พรรคได้รับความสนับสนุนในประเทศน้อยเพียงใด มาตรการรักษาความมั่นคงปลอดภัยของแมกไซไซ และกิจกรรมต่าง ๆ ของขบวนการแห่งชาติเพื่อการเลือกตั้งอย่างเสรีขบวนใหม่ ทำให้เชื่อแน่ว่า พวกขบวนการนั้นปฏิบัติงานด้วยความซื่อสัตย์ ผลคือ พรรคอิสระพ่ายแพ้แก่พรรคชาตินิยมอย่างมาก อีกสองปีต่อมา เมื่อแมกไซไซแตกแยกกับควิริโน และได้สมัครเข้าแข่งขันชิงตำแหน่งประธานาธิบดีในนามของพรรคชาตินิยม เขาและพรรคจึงได้รับชัยชนะที่สมบูรณ์ทั้งหมดทุกตำแหน่ง

แมกไซไซเข้าดำเนินงานด้วยความกระตือรือร้นที่จะกวาดล้างการบริหาร ให้ปราศจากมลทิน และเพิ่มสมรรถภาพของการบริหาร เขาจัดการชำระสะสางในกรมภาษีศุลกากร และลดการทุจริตได้เป็นอย่างมากในการจัดสรรเงินตราต่างประเทศ แต่จากการขาดลูกน้องที่สามารถและมีจิตใจกระตือรือร้นที่จะปฏิรูปสิ่งที่เขาจะสามารถ ทำให้บรรลุผลสำเร็จได้จึงมีวงจำกัด และในไม่ช้าเขาจึงเริ่มมีความยุ่งยากจากเหตุนี้ แมกไซไซค่อย ๆ เพิ่มพลังให้กับการดำเนินมาตรการต่าง ๆ ที่รัฐบาลควิริโนเสนอผ่านสภาไว้ให้มากขึ้น แต่ความพยายามเป็นพิเศษของเขาอยู่กับเรื่องการปฏิรูปการเกษตรกรรม เขาได้จัดตั้งองค์การฝึกฝนอาชีพ และตั้งถิ่นฐานใหม่แห่งชาติ เพื่อส่งเสริมการอพยพไปอยู่แหล่งอื่นภายในประเทศ และการตั้งนิคม จัดตั้งศาลที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ดิน และแต่งตั้งคณะกรรมการจัดเรื่องการเช่าที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม แต่บรรดาเจ้าของที่ดินในพรรคของเขาพากันประท้วงมาตรการที่จะไปเกี่ยวข้องกับสิทธิในเรื่องทรัพย์สินของพวกของเขาอย่างรุนแรง และพระราชบัญญัติที่แมกไซไซได้เสนอต่อสภานิติบัญญัติเพื่อจัดสรรที่ดินเพาะปลูกให้แก่เกษตรกร จึงไม่ได้รับความสนับสนุนเพราะอิทธิพลของบุคคลเหล่านั้น

นโยบายของแมกไซไซ คือ การกระตุ้นการขยายตัวทางการเกษตรโดยการใช้งบประมาณแบบไม่สมดุล และความพยายามของขาที่จะขยายขบวนการสหกรณ์ทางการเกษตรฯ และระบบธนาคารชนบท ทำให้มีเงินกู้ทางด้านการเกษตรฯ เพิ่ม

ขึ้นอย่างมากมาย แต่การที่ธนาคารกลางขยายเงินกู้ให้รัฐบาลอย่างรวดเร็ว ทำให้ราคาสินค้าเพื่อสูงขึ้น และฐานดุลการชำระหนี้ตกต่ำลง ในอีกด้านหนึ่ง ได้มีการขยายตัวอย่างมากและเป็นการขยายตัวที่รวดเร็ว ระหว่างปี ค.ศ.1954—ค.ศ.1957 ดรรชนีของการผลิตสูงขึ้นร้อยละ 25 พรรคการเมืองของแมกไซไซเองนั้นมีความรู้สึกรุนแรงในเรื่องชาตินิยม จึงได้เสนอกฎหมายกีดกันชาวต่างชาติทั้งหมดจากการค้าปลีกย่อย ยกเว้นคนสัญชาติอเมริกัน และมีการควบคุมสินค้าเข้าและสินค้าออก เพื่อจะให้ชาวฟิลิปปินมีส่วนร่วมในการค้าขายสินค้าเข้า และเพื่อคุ้มครองอุตสาหกรรมพื้นเมือง ได้มีความรู้สึกต่อต้านชาวอเมริกันเพิ่มมากขึ้น และในการขัดแย้งทางการเมือง ซึ่งมีความรุนแรงขึ้นในปี ค.ศ. 1956 เมื่อระยะการร่วมมือกับฝ่ายบริหารได้สิ้นสุดลง ฝ่ายค้านได้ถือเอาสัมพันธไมตรีที่ดีของแมกไซไซกับสหรัฐอเมริกามาเป็นเรื่องใหญ่ ได้เกิดมีความรำคาญฐานทัพของอเมริกาในหมู่เกาะฟิลิปปินอย่างยิ่ง และยิ่งขมขื่นเมื่อรัฐมนตรียุติธรรมของสหรัฐอเมริกาแสดงความคิดเห็นว่าประเทศของเขาเข้าครองฐานทัพนั้นโดยเป็นเจ้าของอย่างสมบูรณ์ แม้แมกไซไซและรองประธานาธิบดีนิกสันจะออกแถลงการณ์ร่วมกันรับรองอธิปไตยของฟิลิปปินส์ในฐานทัพเหล่านั้น ก็ระงับความรู้สึกไม่พึงพอใจที่กระพือขึ้นมาได้น้อยเต็มที ในบรรดาเรื่องต่างๆ ก็มีเรื่องที่กล่าวอ้างว่าการช่วยเหลือของเมริกาเป็นรูปแบบของลัทธิล่าอาณานิคมที่ลึกซึ้ง อันมีจุดมุ่งหมายที่จะยืดระยะเวลาให้ฟิลิปปินส์ต้องพึ่งพาสหรัฐอเมริกาทางเศรษฐกิจต่อไป และกีดขวางการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม

การถึงแก่มรณกรรมอย่างปัจจุบันทันด่วนของแมกไซไซจากการที่เครื่องบินตกในเดือนมีนาคม ค.ศ. 1957 เป็นความหายนะของประเทศฟิลิปปินส์ เขาได้ละทิ้งสภาวการณ์ที่ยุ่งยากอย่างมากทางเศรษฐกิจไว้ให้แก่รองประธานาธิบดีกาเซียผู้ดำรงตำแหน่งสืบมาเข้าจัดการ วิธีการของกาเซีย คือ การนำเอาแผนการรัดเข็มขัดการควบคุมจำกัดเงินกู้และการควบคุมการแลกเปลี่ยนที่กวดขันมาปฏิบัติ เมื่อเขาจำเป็นต้องผ่อนคลายที่จะเกิดการคัดค้านอย่างรุนแรง เขาจึงได้ไปขอความช่วยเหลือแห่งแรกที่วอชิงตันและต่อมาที่โตเกียว ในทั้งสองแห่งนั้นพอจะจัดหาเงินกู้ให้ได้ แต่จะต้องผูกพันกับโครงการพิเศษต่าง ๆ และไม่อาจจะจัดหามาใช้เพื่อผ่อนคลายสภาวะการแลกเปลี่ยนโดยทั่วไปของฟิลิปปินส์ได้ ดังนั้น ฟิลิปปินส์ต้องหันไปอาศัยนโยบายซึ่งศาสตราจารย์แฟรงค์ โกเลย์ ให้คำจำกัดความไว้ว่า เหมือน "การท่องเที่ยวขออาหาร และการรัดเข็มขัด"[1] อีกครั้งหนึ่ง ถึงแม้ว่าจะมีการขยายตัว

[1] เรื่องเดิม, หน้า 98.

ที่เป็นประโยชน์ต่อเศรษฐกิจของประเทศฟิลิปปินส์ แต่ปรากฏหลักฐานว่า ผู้วางนโยบายของฟิลิปปินส์ไม่ได้รับการเรียนรู้จากประสบการณ์และไม่ได้มีความสามารถเพิ่มขึ้น

แมกไซไซเป็นผู้นำที่ประชาชนนิยม กาเซียก็เหมือนกับควิริโนที่ดำรงตำแหน่งก่อนหน้าเขา คือ เป็นผู้ที่ไม่มีใครรู้จัก และมีอำนาจกับรักษาอำนาจไว้ได้โดยการใช้องค์การพรรคการเมือง และโดยการซุบเลี้ยงผู้คน แต่ขณะที่ควิริโนและกาเซียเกี่ยวข้องติดต่อกับบรรดาหัวหน้าทางวงการเมือง แมกไซไซกลับไปขอความสนับสนุนจากประชาชน ตามที่แมกไซไซได้กล่าวไว้ว่า เขารู้สึกตัวเองว่าถูกเรียกร้องให้ "ฟื้นฟูความเชื่อมั่นของประชาชนที่มีต่อรัฐบาล" และแม้ว่าจะมีการทุจริตและความไม่รับผิดชอบทางการเมืองเพิ่มขึ้นภายหลังมรณกรรมของเขา แต่แมกไซไซก็ได้แสดงวิธีการใหม่ ๆ ทางการเมืองให้ราษฎรผู้เลือกตั้งเห็น และวางแบบอย่างที่เป็นประโยชน์ไว้ให้

ก้าวใหม่ที่น่าสนใจอย่างยิ่งในสมัยแมกไซไซคือการจัดตั้งองค์การสนธิสัญญาเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยการลงนามในสนธิสัญญากรุงมะนิลา ในปี ค.ศ. 1954 ก่อนหน้านั้น ฟิลิปปินส์มักมุ่งไปทางตะวันออก ไปยังประเทศอเมริกามากยิ่งกว่าที่จะมองมาทางตะวันตกทางแถบเอเชีย ครั้นได้เป็นสมาชิกขององค์การนี้ ทำให้ฟิลิปปินส์คำนึงถึงฐานะความเป็นชาวเอเชียของตนมากขึ้นกว่าเดิม ในปีต่อมาฟิลิปปินส์ได้เข้ามีส่วนร่วมในการประชุมบันดุง ด้วยเหตุนั้น ฟิลิปปินส์จึงได้เริ่มติดต่อกับเอเชีย และแสดงความปรารถนาที่จะดำเนินนโยบายทางความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เป็นอิสระจากการบงการของรัฐบาล ณ กรุงวอชิงตัน

ภาคผนวก

รายพระนามราชวงศ์ พร้อมทั้งรายชื่อข้าหลวงและข้าหลวงใหญ่

พม่าและยะไข่

ก. ผู้ปกครองพุกามก่อน 1044
ข. ราชวงศ์พุกาม, 1044—1287
ค. มยินแสงและปีนยา, 1298—1364
ง. สะแคง, 1315- 1364
จ. อังวะ, 1364—1555
ฉ. ราชวงศ์ตองอู, 1486—1752
ช. ราชวงศ์อลองพญา หรือ ราชวงศ์คอนบอง, 1752—1835
ซ. ผู้ปกครองมอญแห่งหงสาวดี (พะโค)
ฌ. ยะไข่

กัมพูชา

ก. ฟูนัน
ข. เจนละ
ค. กษัตริย์แห่งพระนคร
ง. สมัยหลังพระนคร

จามปา

ก. ลินยี่
ข. จามปา

อินโดนีเซียและมลายู

ก. ชวา สมัยก่อนมุสลิม
ข. ชวา สมัยมุสลิม
ค. มะละกา
ง. อัจเจ (อะชิน)
จ. ข้าหลวงใหญ่แห่งเนเธอร์แลนด์อีสต์อินดิส

ราชวงศ์ของไทย

ก. สุโขทัย
ข. อยุธยา
ค. รัตนโกสินทร์
ง. เมืองชวา (เมืองชัว)
จ. ลานช้าง
ฉ. เวียงจันทน์
ช. หลวงพระบาง

เวียดนาม

ก. ราชวงศ์ฮอง–บัง, 2879–258 ก่อนคริสต์กาล
ข. ราชวงศ์ตัค, 257–208 ก่อนคริสต์กาล
ค. ราชวงศ์เตรียว, 207–111 ก่อนคริสต์กาล
ง. ราชวงศ์ลีตอนต้น ค.ศ. 544–602
จ. ราชวงศ์โง, 939–954
ฉ. ราชวงศ์ดินห์, 968–979
ช. ราชวงศ์เลตอนต้น, 980–1009
ซ. ราชวงศ์ลีตอนปลาย, 1009–1225
ฌ. ราชวงศ์ตรัน, 1225–1400
ญ. ราชวงศ์โฮ, 1400–1407
ฏ. ราชวงศ์ตรันครั้งใหม่, 1407–1418
ฏ. ราชวงศ์เลตอนปลาย, 1418–1804
ฐ. ราชวงศ์มัค, 1527–1677
ฑ. ราชวงศ์ตรินห์, 1539–1787
ฒ. ราชวงศ์ไตเซิน, 1778–1802
ณ. ราชวงศ์เหงียน
ด. ข้าหลวงและข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีนของฝรั่งเศส

รายพระนามราชวงศ์
พม่า และ ยะไข่

ก. ผู้ปกครองพุกามก่อน 1044 (ตามพงศาวดารพม่า)

		ปีขึ้นครองราชย์
1. ปยุสอติ		167
2. ติมินยี,	โอรสของ 1	242
3. ยิมมินเปค,	โอรสของ 2	299
4. เปคธิลี,	โอรสของ 3	324
5. ธินลิคยอง,	โอรสของ 4	344
6. คยองทุฤทธิ์,	โอรสของ 5	387
7. ธิห์ทัน,	โอรสของ 6	412
(439–497 ผู้แย่งชิงบัลลังก์)		
8. ธรามุนห์พยา,	นัดดาของ 7	494
9. เชคแตง,	โอรสของ 8	516
10. ธินลิคยองเก,	โอรสของ 9	523
11. ธินลิเปค,	อนุชาของ 10	532
12. คันลอง,	อนุชาของ 10	547
13. คันลัต,	อนุชาของ 10	557
14. ตุนเตค,	โอรสของ 13	569
15. ตุนปยิต,	โอรสของ 14	582
16. ตุนชิต,	โอรสของ 15	598
17. โพพา สอว์ระหัน,	พระผู้แย่งชิงบัลลังก์	613
18. ชเว อองธิ,	ราชบุตรเขยของ 17	640
19. เปอิทตัน,	อนุชาของ 18	652
20. งาห์คเว,	โอรสของ 19	710
21. มยินคีเว,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	716
22. เธงกา,	เชื้อพระวงศ์	726
23. เธงสัน,	โอรสของ 22	734
24. ชเวลอง,	โอรสของ 23	744

25. ตุนห์ทวิน,	โอรสของ 24	753
26. ชเวมอค,	โอรสของ 25	762
27. มุนลัต,	อนุชาของ 26	785
28. สอว์กินห์นิต,	โอรสของ 27	802
29. เคลุ,	โอรสของ 28	829
30. พยินพญา,	อนุชาของ 29 (ผู้ก่อตั้งพุกาม, 849)	846
31. ตันเนต,	โอรสของ 30	878
32. สาเล งาห์คเว,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	906
33. นยอง-อู สอว์ระหัน,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	931
34. คุนห์สอว์ คยองห์ปยุ,	โอรสของ 31	964
35. คยีโส,	โอรสของ 33	986
36. โสคดา-เต,	อนุชาของ 35	992

ข. ราชวงศ์พุกาม,1044—1287 (รายพระนามรวบรวมมาจากพงศาวดาร)

		ปีขึ้นครองราชย์
1. อโนรธา		1044
2. สอลู,	โอรสของ1	1077
3. ครรชิต,	โอรสของ 1	1084
4. อลองสิทธู,	นัดดาของ 3	1113
5. นรสุ,	โอรสของ 4	1167
6. นรเตงคยา,	โอรสของ 5	1170
7. นรปติสิทธู,	อนุชาของ 6	1173
8. นดองมยา (ถิโลมินโต),	โอรสของ 7	1210
9. กยัสวา,	โอรสของ 8	1234
10. อุชะนา,	โอรสของ 9	1250
11. นรสีหบดี (ตโรกปเยมิน),	โอรสของ 10	1254
12. กยอชวา,	โอรสของ 11	1287
13. สอนิท,	โอรสของ 12	1298
14. อุชะนา,	โอรสของ 13	1325

รายพระนามรวบรวมจากจารึกของศาสตราจารย์ จี.เอช.ลูซ

พระมหากษัตริย์แห่งพุกาม 1044—1287

1. อนิรุทธ์	(อโนรธา)	1044?—1077?
2. มัน ลูลัง	(สอลู)	1077?—1084?
3. ธิลุน มัง	(ครรชิต)	1084—1113
4. คันสู 1	(อลองสิทธู)	1113—1165?
5. อิมธอร์ สยัน	(นรสู)	1165?—1174
6. คันสู 2	(นรปติสิทธู)	1174—1211
7. นาตองมยา	(นดองมยา) โอรสของ 6	1211—1231?
8. นรสิงห์ อุคคะนา	(นรเตงคยา) โอรสของ 7	1231?—1235
9. กลัคัวา	(กยัสวา) อนุชาของ 8	1235—1249?
10. อุคคะนา	(อุชะนา) โอรสของ 8	1249?—1256?
11. มันยัน	โอรสของ 10	1256
12. ตารุกปลี	(นรสีหบดี) อนุชาของ 11	1256?—1287

ค. ผู้ปกครองมยินแสง และพินยา, 1298—1364

		ปีขึ้นครองราชย์
1. อสินคยา 2. ยสาสินคยัน 3. สีหสุ	พี่น้องชาวชาน 3 คน	1298
4. สีหสุ	(แห่งพินยา)	1312
5. อุชะนา,	โอรสของกยอชวาแห่งพุกาม	1324
6. งาจีชิน,	อนุชาต่างพระชนกของ 4	1343
7. กยอชวาเก,	โอรสของ 5	1350
8. นรสู,	อนุชาของ 6	1359
9. อุชะนาพยอง,	อนุชาของ 6	1364
10. สโดมินพยา,	เชื้อสายของ 3 (ผู้ก่อตั้งอังวะ)	1364

ง. ผู้ปกครองสะแคง, 1315—1364

1. สอหยุ่น,	โอรสของสีหสุ	1315
2. ตาระพยาคยี,	พระอนุชาบุญธรรมของ 1	1323

3. ชเวตองเตต,	โอรสของ 2	1336
4. กยัสวา,	โอรสของ 1	1340
5. นวราหตมินเย,	อนุชาของ 4	1350
6. ตาระพยันเก,	อนุชาของ 4	1350
7. เมงพยอก สีหปตี,	น้องเขยของ 6	1352

จ. ผู้ปกครองอังวะ, 1364—1555

1. สโตเมงพยา	(แห่งพินยา)	1364
2. งานู,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1368
3. เมงคยีสวาสอเก		1368
4. ตราพญา,	โอรสของ 3	1401
5. งา นอค ซัน,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1401
6. มินคยอง,	โอรสของ 3	1401
7. สีหสุ,	โอรสของ 6	1422
8. เมงคลังเก,	โอรสของ 7	1426
9. กเลคเยตองกยู,	โอรสของ 4	1426
10. มอห์นยินสโต		1427
11. มังรายกยอชวา,	โอรสของ 10	1440
12. นรปติ,	อนุชาของ 11	1443
13. สีหสุระ,	โอรสของ 12	1469
14. มินห์คอง,	โอรสของ 13	1481
15. ชเวนันคยอชิน,	โอรสของ 14	1502
16. สอหันพวา,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1527
17. คองแมง,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1543
18. โมพเย นรปติ,	โอรสของ 17	1546
19. สีสุกยอติน,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1552

ฉ. ราชวงศ์ตองอู, 1486—1752

1. เมงกินโย		1486
2. ตะเบ็งชเวตี้,	โอรสของ 1	1531

3. บุเรงนอง,	ราชบุตรเขยของ 2	1551
4. นันทบุเรง,	โอรสของ 3	1581
(ช่วงระยะว่างกษัตริย์ บี	ค.ศ. 1599—1605)	
5. อนอคะเปตลุน	(พระมหาธรรมราชา), ราชนัดดาของ 3	1605
6. เมงเรเดบบะ,	โอรสของ 5	1628
7. สะลุน,	อนุชาของ 5	1629
8. ปีนดาเล,	โอรสของ 7	1648
9. ปเย,	อนุชาของ 8	1661
10. นรวาระ,	โอรสของ 9	1672
11. มังเรกยอดิน,	นัดดาของ 9	1673
12. เสน่ห์	(ศิริมหาสีหสุธรรมราชา), โอรสของ11	1698
13. ทนินกันเว	(ศิริปวรมหาธรรมราชาธิบดี), โอรสของ 12	1714
14. มหาธรรมราชาธิบดี,	โอรสของ 13	1733—1752

ช. ราชวงศ์อลองพญา หรือ ราชวงศ์คอนบอง, 1752—1885

เมืองหลวงได้แก่ชเวโบ (1752—1765) อังวะ (1765—1783) อมรปุระ (1783—1823) อังวะ (1823—1837) อมรปุระ (1837—1857) และมัณฑะเล (1857—1885)

1. อลองพญา	แห่งชเวโบ	1752
2. นองดอว์คะยี,	(มังลอก), โอรสของ 1	1760
3. ฉินบูชิน	(มังระ), อนุชาของ 2	1763
4. สิงคุ มิน	(จิงกูจา), โอรสของ 3	1776
5. มอง มอง,	โอรสของ 4	1781
	(ครองราชย์เพียง 7 วัน)	
6. โพธิพญา	(ปดุง), โอรสของ 1	1781
7. พคยีดอว์,	นัดดาของ 6	1819
8. สารวดี,	อนุชาของ 7	1838
9. ปกัน มิน, (พุกาม)	โอรสของ 8	1846
10. มินดง มิน,	อนุชาของ 9	1853
11. ธีบอ,	โอรสของ10	1878

ซ. ผู้ปกครองมอญแห่งหงสาวดี (พะโค)

1. ธรรมาลา,	เชื้อสายของผู้ก่อตั้งอาณาจักรพะโค	825
2. วิมาลา,	อนุชาของ 1	837
3. อธาร,	นัดดาของ 2	854
4. อเรนทมา		861
5. พระรูปหนึ่ง		885
6. เกนดา		902
7. มิกาเดพพคะยี		917
8. กิสสาดิยา		932
9. กราวิกา		942
10. ปยินซาลา		954
11. อัตตาสา		967
12. อนุยามา		982
13. มิกาเดบบันเก		994
14. เอกธรรมมันตะ		1004
15. อุปปาลา		1016
16. ปอนทาริกา		1028
17. ติสสะ		1043

(หมายเหตุ เหนือจากชื่อนี้นั้นรายพระนามเป็นสิ่งที่เล่าสืบเนื่องกันมา)

18. วาเรรุ, (พ่ารั่ว)	ราชบุตรเขยของพ่อขุนรามคำแหงแห่งสุโขทัย	1287
19. ขุนลั่ว (รามะเกียรติ),	อนุชาของ 18	1306?
20. โซอู (เจ้าอาว),	นัดดาของ 19	1310
21. โซชิน (เจ้าชีพ),	อนุชาของ 20	1324
22. ซีปอน,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1331
23. โซอี กัน กอง,	นัดดาของ 21	1331
24. พินยา อีลั่ว, (พญาอีลั่ว)	โอรสของ 19	1331
25. พินยาอู, (พญาอู่)	โอรสของ 24	1353
26. ราชาธิฤทธิ์ราช,	โอรสของ 25	1385

27. พินยาธรรมราชา	โอรสของ 26	1425
28. พินยา รัน, (พญารัน)	อนุชาของ 27	1426
29. พินยาวรุ, (พญาวรุ)	นัดดาของ 28	1446
30. พินยา คยัน, (พญาคยัน)	อนุชาต่างพระราชบิดาของ 29	1450
31. มอว์ดอว์,	อนุชาต่างพระราชบิดาของ 30	1453
32. เชงสอว์บู,	ราชธิดาของ 26	1453
33. ธรรมเจดีย์,	ราชบุตรเขยของ 32	1472
34. พินยารัน, (พญารัน)	โอรสของ 33	1492
35. ตาคายุตปี,	โอรสของ34	1526
	(พม่าปกครอง 1539—1550)	
36. สมิงสอตุต,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1550
37. สมิงทอ,	โอรสของ 34	1551
	(พม่าปกครอง 1551—1740)	
38. สมิงทอ พุทธเกตุ		1740
39. พญาทละ	พระสัสสุระของ 38	1747
	(มอญเป็นอิสระอยู่จนถึงประมาณ 1757)	

ฌ. ผู้ปกครองยะไข่

พงศาวดารได้ระบุรายพระนามกษัตริย์ราชวงศ์ดินนยาวดี ราชวงศ์แรกมี 54 องค์ (2666—825 ก่อนคริสต์กาล) และกษัตริย์ราชวงศ์ที่สองมี 53 พระองค์ (825 ก่อนคริสต์กาล—ค.ศ. 746) รายพระนามกษัตริย์เหล่านี้ดูจะเป็นตำนานเล่ามา และแล้วต่อมาก็มีกษัตริย์ดังนี้ :—

ราชวงศ์เวสาลี, กษัตริย์ 12 องค์,	878—1018
ราชวงศ์พยินสะช่วงแรก, กษัตริย์ 15 องค์,	1018—1103
ราชวงศ์พริน, กษัตริย์ 8 องค์,	1103—1167
ราชวงศ์กริต, กษัตริย์ 4 องค์,	1167—1180
ราชวงศ์พยินสะช่วงสอง, กษัตริย์ 16 องค์,	1180—1237
ราชวงศ์ลองกเยต, กษัตริย์ 17 องค์,	1237—1433
ราชวงศ์มรหัง (มรอค—อู)	1433—1785

รายพระนามที่สมบูรณ์อยู่ในหนังสือของ A.P. Phayre, History of Burma, หน้า 289—304 G.E. Harvey, เรื่องเดิม, หน้า 369—372. ซึ่งได้ระบุรายพระนามนับตั้งแต่ ค.ศ. 146

ในศิลาจารึกภาษาสันสกฤตของยะไข่ตอนปลาย ศาสตราจารย์ อี. เอช. จอห์นสตัน[1] ได้ใส่รายพระนามผู้ปกครอง 2 รายการลงไปด้วย เรื่องราวของประวัติศาสตร์สมัยยะไข่ตอนต้นเราไม่อาจตรวจสอบได้ แต่อาจจะใกล้เคียงต่อข้อเท็จจริงน้อยกว่ารายพระนามผู้ปกครองในสมัยต้น ๆ ในพงศาวดาร รายพระนามผู้ปกครองยะไข่มีดังนี้

		ช่วงเวลาแต่ละรัชกาล
1.	.....	120 ปี
2.	.....	120
3.	.....	120
4.	พาหุพาลิน	120
5.	รักหุบดี	120
6.	.....	120
7.	คันโดรทยา	27
8.	กษัตริย์ราชวงศ์อันนาเวตะ	5
9.	.....	77
10.	ริมภยัปปะ (?)	23
11.	กุเวรามิ หรือ กุเวรา, พระราชินี	5
12.	อุมาวิรยา (?), พระสวามีของ 11	20
13.	จักนา (?)	7
14.	ลังกี	2

รายพระนามที่สองนั้นเป็นรายพระนามของราชวงศ์จันทรา ได้พบเหรียญ 6 เหรียญของผู้ปกครองเหล่านี้ จอห์นสันได้เสนอว่า ราชวงศ์จันทราคงจะเริ่มต้นระหว่าง ค.ศ. 330—360 พงศาวดารระบุว่า ราชวงศ์จันทราครองราชย์ในระหว่าง ค.ศ. 788—1018 แต่ไม่ได้ระบุพระนามของกษัตริย์ราชวงศ์นี้ ระบุเพียงว่าครองราชย์อยู่เป็นเวลา 230 ปี ซึ่งข้อความไม่ตรงกับหลักฐานอื่นใดเลย จอห์นสันได้วิจารณ์

[1] Some Sanskrit Inscriptions of Arakan; **BSOAS, XI,** 2. หน้า 357—385.

ไว้ว่า "ดูเหมือนว่าพงศาวดารได้หลักฐานมาจากรายการที่แท้จริง ซึ่งอยู่ในรูปที่ถูกบิดเบือนแล้วด้วยความหวังที่จะฟื้นฟูหลักฐานใหม่"[1]

ราชวงศ์จันทรา (รายพระนามตามของจอห์นสัน)

		ช่วงเวลาแต่ละรัชกาล
1.	ทเวนจันทรา	55 ปี
2.	ราชาจันทรา	20
3.	กาลจันทรา	9
4.	เทวะจันทรา	22
5.	ยาชนะจันทรา	7
6.	จันทราบันฑุ	6
7.	ภูมิจันทรา	7
8.	ภูติจันทรา	24
9.	นิติจันทรา	55
10.	วิรยาจันทรา	3
11.	ปริติจันทรา	12
12.	ปรถวิจันทรา	7
13.	ธรติจันทรา	3

ราชวงศ์มรหัง

			ปีขึ้นครองราชย์
1.	นรเมขลา,	โอรสของพระราชา ราชาสุ	1404
2.	อาลี ข่าน,	อนุชาของ 1	1434
3.	พสอปยุ,	โอรสของ 2	1459
4.	ดอว์ลยา,	โอรสของ 3	1482
5.	พสอนโย,	บีตุลาของ 4	1492
6.	ยานอง,	โอรสของ 4	1494
7.	สลิงกาสุ,	บีตุลาของ 6 ทางฝ่ายพระมารดา	1494

[1] **Ibid., p. 369.**

8. เมงยาซา,	โอรสของ 7	1501
9. กัสบดี,	โอรสของ 8	1523
10. เมงสอว์ โอ,	อนุชาของ 7	1525
11. สตสะ,	โอรสของ 4	1525
12. เมงเบง,	โอรสของ 8	1531
13. ดิขา,	โอรสของ 12	1553
14. สอว์ลา,	โอรสของ 13	1555
15. เมงเสทยา,	อนุชาของ 14	1564
16. เมงปลอง,	โอรสของ 12	1571
17. เมงยาซากยี,	โอรสของ 16	1593
18. เมงขามอง,	โอรสของ 17	1612
19. ศิริสุธรรมะ,	โอรสของ18	1622
20. เมงสานี,	โอรสของ19	1638
21. นรปติกยี,	นัดดาองค์โตของ 11	1638
22. สโด,	นัดดาของ 21	1645
23. สันทสุธรรมะ,	โอรสของ 22	1645
24. สิริสุริยะ,	โอรสของ23	1684
25. วรธรรมราชา,	อนุชาของ 24	1685
26. มุนิธรรมราชา,	อนุชาของ 25	1692
27. สันทสุริยะธรรมา,	อนุชาของ 26	1694
28. นรธาซอร์,	โอรสของ 27	1696
29. มโยกบียะ,	ผู้แย่งบัลลังก์	1696
30. กาลมันดัท,	ผู้แย่งบัลลังก์	1697
31. นรดิปตี,	โอรสของ 27	1698
32. สันดวิมาลา,	นัดดาของ 22	1700
33. สันดสุริยะ,	นัดดาของ 23	1706
34. สันดวิชะยา,	ผู้แย่งบัลลังก์	1710
35. สันดสุริยะ,	ราชบุตรเขยของ 34	1731
36. นรดิปตี,	โอรสของ 35	1734
37. นรปวรา,	ผู้แย่งบัลลังก์	1735

38. สันดวิชะยา,	พระญาติของ 37	1737
39. กัทยา,	ผู้แย่งบัลลังก์	1737
40. มาทฤทธิ์,	อนุชาของ 38	1737
41. นร-อะปายา,	บีตุลาของ 40	1742
42. สิริสุ,	โอรสของ 41	1761
43. สันดปวมา,	อนุชาของ 42	1761
44. อะปายา,	ราชบุตรเขยของ 43	1764
45. สันทสุมนา,	ราชบุตรเขยของ 44	1773
46. สันทวินาละ,	ผู้แย่งบัลลังก์	1777
47. สันทสาทิสะ		1777
48. สะมาดา		1782

กัมพูชา

ก. ฟูนัน

1. โกณฑิญญะ (ฮุน–เดียน)	ครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษแรก
2. ฮุน พัน ฮวน	ครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 2
3. พัน พัน, โอรสของ 2 (ครองราชย์ 3 ปี)	ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 3
4. พัน ซี มัน, นายพล	ประมาณ ค.ศ. 205–225
5. พัน ชิน เช็ง, โอรสของ 4	
6. พัน จัน, ผู้ชิงบัลลังก์	
7. พัน ชาง, โอรสของ 4	
8. พัน สุน, ผู้แย่งชิงบัลลังก์	ขึ้นครองราชย์ประมาณ 240 ครองราชย์อยู่ใน 287
9. ชู จัน ทัน	ครองราชย์อยู่ใน 357
10. โกณฑิญญะที่ 2	สวรรคตก่อนปี 434
11. เช ลิ–ปา–โม	ราชทูตไปจีน 434–435
12. โกณฑิญญะ ชัยวรมัน	ครองราชย์อยู่ใน 484 สวรรคตในปี 514
13. รุทรวรมัน	ขึ้นครองราชย์ในปี 514 ครองราชย์อยู่ใน 539

ข. เจนละ

			ปีขึ้นครองราชย์
1. ภววรมันที่ 1,	นัดดาของรุทรวรมันแห่งฟูนัน	ประมาณ	550
2. มเหนทรวรมัน	(จิตรเสน), อนุชาของ 1	„	600
3. อิศานวรมันที่ 1,	โอรสของ 2	„	611
4. ภววรมันที่ 2,	ไม่ปรากฏเชื้อสาย	„	635 (?)
5. ชัยวรมันที่ 1,	โอรสของ 4 (?)	„	650
6. ชัยเทวี,	มเหสีหม้ายของ 5	ครองราชย์ใน	713

ข. (1) อนินทิตปุระ

พลทิตย์

นฤปทินวรมัน,	นัดดาของพลทิตย์,	ครึ่งหลังคริสต์ศตวรรษที่ 7
บุษกรักษา (บุษกร),	โอรสของนฤปทินวรมัน,	อภิเษกสมรสกับทายาทฝ่ายหญิงของสัมภูปุระ

ข. (2) สัมภูปุระ (หรือ สมโบร์)

สัมภูวรมัน,	โอรสของ บุษกรักษา	ครึ่งแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 8
ราเชนทรวรมัน,	โอรสสัมภูวรมัน	ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 8
มหิปติวรมัน,	โอรสราเชนทรวรมัน	

ค. กษัตริย์แห่งพระนคร

		ปีขึ้นครองราชย์
1. ชัยวรมันที่ 2		802 (?)
2. ชัยวรมันที่ 3,	โอรสของ 1	850
3. อินทรวรมันที่ 1,	พระญาติของ 2	877
4. ยโสวรมันที่ 1,	โอรสของ 3	889
5. หรรษาวรมันที่ 1,	โอรสของ 4	900
6. อีศานวรมันที่ 2,	อนุชาของ 5	ประมาณ 922
7. ชัยวรมันที่ 4,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	928
8. หรรษาวรมันที่ 2,	โอรสของ 7	942

9. ราเชนทรวรมันที่ 2,	นัดดาของ 3	944
10. ชัยวรมันที่ 5,	โอรสของ 9	968
11. อุทัยทิตยวรมันที่ 1,	นัดดาทางฝ่ายพระชนนีของ 10	1001
12. ชัยวีรวรมัน,		1002 (?) — 1011 (?)
13. สุริยวรมันที่ 1,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1002
14. อุทัยทิตยวรมันที่ 2	โอรสของ 13	1050
15. หรรษาวรมันที่ 3,	อนุชาของ 14	1066
16. ชัยวรมันที่ 6,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1080
17. ธรนินทรวรมัน,	อนุชาของ 16	1107
18. สุริยวรมันที่ 2,	นัดดาฝ่ายพระชนนี ของ 17	1113
19. ธรนินทรวรมันที่ 2,	พระญาติของ 18	1150
20. ยโสวรมันที่ 2,	โอรสของ 19	1160
21. ตรีภูวนาทิตยวรมัน,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1166
22. ชัยวรมันที่ 7,	โอรสของ 19	1181
23. อินทรวรมันที่ 2,	โอรสของ 22	ประมาณ 1219
24. ชัยวรมันที่ 8,	นัดดา (?) ของ 23	1243
25. อินทรวรมันที่ 3,	ราชบุตรเขยของ 24	1295
26. อินทรชัยวรมัน,	พระญาติของ 25	1308
27. ชัยวรมัน ปรเมศวร,	พระญาติของ 26	1327—1353 (?)

รายพระนามกษัตริย์พระนครที่เหลือ เรียบเรียงโดย แอล. พี.บริกก์

28. ชู เออ์ล-นา	ครองราชย์ใน	1371
29. สัมตัค พระ พญา	สวรรคตใน	1404 หรือ 1405
30. สัมตัค เจ้าพญา พิงยา, นิพพันบท		1405—1409
31. ลำพง หรือ ลำพงพระรามราชา		1409—1416
32. โสริโชวงศ์,โสริยอง, หรือ ลำพง		1416—1425
33. บรมราชา, หรือ คำกัต รามาธิบดี		1425—1429
34. ธรรมโศกราช		1429—1431
35. พระยา ญาติ หรือคำญาติ		1432—

รายพระนามเพิ่มเติมตามหลักฐานของ โอ.ดับบลิว. วอลเตอร์

The Khmer King at Basan, 1371—1373, **Asia Major**,
เล่ม 12 ตอนที่ 1, หน้า 88—89.

28. นิพเพียน บัท (นิพพันบท)	ครองราชย์ ?	1362
	ไทยโจมตีเมืองพระนครในปี ค.ศ.	1369—1375
29. กาลเมฆ (ฮูเออนา)	ครองราชย์ที่ปาสาน	1371—1373
30. กัมพูชาธิราช (คำกัต)	ฟื้นฟูเมืองพระนครขึ้นใหม่, ส่งคณะทูตไปจีน	1377—1383
31. ธรรมาโศกราชา (เปาบีเย)	ส่งคณะทูตไปจีน	1387,1388
	สวรรคตในคราวเมืองพระนครหลวงถูกยึด	1389
32. พงหยัต (โป-บี-ยา)		1389—1404
33. นารายณ์รามาธิบดี (บีง-ยา),		1404—1428
34. โสไทยา หรือ ศรี,	ครองราชย์ที่เมืองพระนครหนีไปอยุธยา	1429—1449
35. ธรรมราชาธิราช, ครองราชย์ที่พนมเปญ,	ปลงพระศพที่พนมสันชุก	1444—1486
36. ศรี สุคนธร,	โอรสองค์โตของ 35	1486—1512
37. กัน,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1512—1516
38. นักองจัน,	โอรสองค์เล็กสุดของธรรมราชาธิราช	1516—1566
39. บรมราชาที่ 1,	โอรสของ 38	1566
40. สัตถา (เชษฐา1)	โอรสของ 39	1576
41. ราม เชิง ไพร,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1594
42. บรมราชาที่ 2,	โอรสของ 40	1596
43. บรมราชาที่ 3,	โอรสของ 39	1599
44. เจ้าพระยา นม,	โอรสของ 40 (แก้วฟ้า)	1600
45. บรมราชาที่ 4,	โอรสของ 39	1603
46. เชษฐาที่ 2,	โอรสของ 45	1618

47. พระยา โต,	โอรสของ 46	1628
48. พระยา หนู,	โอรสของ 46	1630
49. นักองโนน 1,	โอรสของ 45	1640
50. จัน,	โอรสของ 46	1642
51. ปทุมราชา,	นัดดาของ 46	1659
52. เชษฐาที่ 3,	ราชบุตรเขยและนัดดาของ 51	1672
53. นักองชี,	โอรสของ 51	1673
54. นักองโนน,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1674
55. เชษฐาที่ 4,	โอรสของ 51	1675
56. อุไทยที่ 1,	นัดดาของ 51 ครองราชย์ 6 เดือน	1695
57. เชษฐาที่ 4,	(ครองราชย์ครั้งที่ 2)	1695
58. นักองอิ่ม,	ราชบุตรเขยของเชษฐา 4	1699
59. เชษฐาที่ 4,	(ครองราชย์ครั้งที่ 3)	1701
60. ธรรมราชา,	โอรสของเชษฐา 4	1702
61. เชษฐาที่ 4,	(ครองราชย์ครั้งที่ 4)	1703
62. ธรรมราชา,	(ครองราชย์ครั้งที่ 2)	1706
63. นักองอิ่ม,	(ครองราชย์ครั้งที่ 2)	1710
64. สัตถาที่ 2,	โอรสของ 63	1722
65. ธรรมราชา,	(ครองราชย์ครั้งที่ 3)	1738
66. นักองตน,	โอรสของ 65	1747
67. เชษฐาที่ 5,	นัดดาของ 66, นัดดาของ 65	1749
68. นักองตน,	(ครองราชย์ครั้งที่ 2)	1755
69. พระอุไทยที่ 2,	นัดดาของ 68	1758
70. นักองโนนที่ 2,	อนุชาของ 68	1775
71. นักองเอง,	โอรสของ 68	1779
(ระยะว่างกษัตริย์ ปี ค.ศ. 1796—1806)		
72. นักองจันที่ 2,	โอรสของ 71	1806
73. นักองมี,	ราชธิดาของ 72	1834
74. นักองด้วง,	โอรสของ 72	1841 หรือ 1845

75. นโรดม,	โอรสของ 74	1859
76. ศรีสวัสดิ์,	โอรสของ 74	1904
77. โมนิวงศ์	โอรสของ 76	1927
78. นโรดม สีหนุ,	นัดดาของ 77, ปนัดดาของ 75	1941
79. นโรดม สุรามฤทธิ์,	พระราชบิดาของ 78	1955

หมายเหตุ นโรดม สุรามฤทธิ์ สวรรคตในเดือนเมษายน ค.ศ. 1960 หลังจากนั้น นโรดมสีหนุ (78) ได้รับแต่งตั้งให้เป็นประมุขของรัฐ

จามปา

ก. ลินยี่

	ปีขึ้นครองราชย์แต่ไม่ได้ระบุแน่ชัด
กิว-เหลียน	192
ซอน	?
ฟันเสียง	270
ฟันยี	ประมาณ 284
เว่น (เป็นอัครมหาเสนาบดีมาก่อน)	336
ฟัน โฟ ราชทูตไปจีน	372–377
ฟัน ฮู–ตา, โอรสของฟันโฟ	?

ข. จามปา

ตามหลักฐานของ C, Maspero. **Le Royaume de Champa**

ราชวงศ์แรก ค.ศ. 192 — 336

ศรีมาร		192
ก, โอรสของศรีมาร โอรสของและนัดดา ก.		
ฟัน ไฮออง	ครองราชย์ใน	270
ฟัน ยี	สิ้นสุดรัชกาลใน	336

ราชวงศ์ที่สอง. 336 — 420 (?)

ฟัน เว่น		336
ฟัน โฟ		349
ภัทรวรมันที่ 1	ครองราชย์ใน	377
กงกะราชา		
มโนรถวรมัน		
เว่นตี่		

ราชวงศ์ที่สาม, 420 (?) — 529 (?)

ผู้ปกครองในพระนาม "ฟัน" 7 พระองค์		420 (?) — 510 (?)
เทววรมัน	ครองราชย์ใน	510
วิชัยวรมัน	ครองราชย์ใน	526 — 527

ราชวงศ์ที่สี่ 529 (?) — 757 (?)

รุทรวรมัน 1		529 (?)
สัมภูวรมัน	ครองราชย์ใน	605
คันธัพธรรมา		629 (?)
ภสธรรมา	สิ้นสุดรัชกาลใน	645
ภัทเรศวรวรมัน		645
ราชธิดาของคันธัพธรรมา.....		
ประกาสาธรรมา วิกรันตวรมันที่ 1		653
วิกรันตวรมันที่ 2		686 (?) — 731 (?)
รุทรวรมันที่ 2	ครองราชย์ใน	749

ราชวงศ์ที่ห้า, 758(?) — 859 (?)

ปริธินทรวรมัน		758 (?)
สัตยวรมัน	ระหว่าง	774 — 784
อินทรวรมันที่ 1	ระหว่าง	787 — 801
หริวรมันที่ 1	ระหว่าง	803 (?) — 817 (?)
วิกรันตวรมันที่ 3	ครองราชย์ใน	854

ราชวงศ์ที่หก, 875 (?) — 991 (?)

อินทรวรมัน 2	ระหว่าง	875 — 889

ชัย สิงหวรมันที่ 1	ระหว่าง	898 – 903
ชัย ศักดิ์วรมัน	.....	
ภัทรวรมันที่ 2	ครองราชย์ใน	910
อินทรวรมันที่ 3	สิ้นสุดรัชกาลใน	959
ชัย อินทรวรมันที่ 1	ระหว่าง	960–965
ปรเมศวรวรมันที่ 1	สิ้นสุดรัชกาลใน	982
อินทรวรมันที่ 4		982
เลียว กิ–ซอง		986 (?)

ราชวงศ์ที่เจ็ด, 991 (?) – 1044 (?)

หริวรมันที่ 2		991 (?)
ยัน ปุ กุ วิชัย	ระหว่าง	999–1007
หริวรมันที่ 3	ครองราชย์ใน	1010
ปรเมศวรวรมันที่ 2	ครองราชย์ใน	1018
วิกรันตวรมันที่ 4	สิ้นสุดรัชกาลใน	1030
ชัยสิงหวรมันที่ 2		1044

ราชวงศ์ที่แปด, 1044 – 1074 (?)

ชัย ปรเมศวรวรมันที่ 1		1044
ภัทรวรมันที่ 3	ครองราชย์ใน	1061
รุทรวรมันที่ 3		1061

ราชวงศ์ที่เก้า, 1074 (?) – 1139 (?)

หริวรมันที่ 4		1074 (?)
ชัย อินทรวรมันที่ 2 (รัชสมัยแรก)		1080
ปรมาโพธิสัตว์		1081
ชัย อินทรวรมันที่ 2 (รัชสมัยที่สอง)		1086
หริวรมันที่ 5	ระหว่าง	1114–1129

ราชวงศ์ที่สิบ, 1139 (?) – 1145 (?)

ชัย อินทรวรมันที่ 3		1139 (?)

ราชวงศ์ที่สิบเอ็ด, 1145 (?) — 1318

		ปีที่ขึ้นครองราชย์แต่ไม่ได้ระบุแน่ชัด
รุทรวรมันที่ 4	ครองราชย์ใน	1145 (?)
ชัย หริวรมันที่ 1		1147
ชัย หริวรมันที่ 2		
ชัย หริวรมันที่ 4		1167 (?)

แยกออกเป็น 2 อาณาจักร คือ

ก. อาณาจักรวิชัย	.....
สุริยชัยวรมัน	1190
ชัย อินทรวรมันที่ 5	1191
ข. อาณาจักรพันรัง	
สุริยวรมัน	1190

รวมกันเป็นอาณาจักรเดียวกันอีก

สุริยวรมัน (แห่งพันรัง)	1192—1203

เป็นมณฑลหนึ่งของเขมร, 1103—1220

ชัย ปรเมศวรวรมันที่ 2		1220
ชัย อินทรวรมันที่ 6	ครองราชย์ใน	1254
อันทรวรมันที่ 5		1265 (?)
ชัย สิงหวรมันที่ 2	สิ้นสุดรัชกาลใน	1307
ชัย สิงหวรมันที่ 3		1307
เช นัง		1312—1318

ราชวงศ์ที่สิบสอง, 1318—1390

เช อนัน		1318
ตรา หัว		1342
เช บง งา	สิ้นสุดรัชกาลใน	1390

ราชวงศ์ที่สิบสาม ,1390—1458

	ปีที่ขึ้นครองราชย์แต่ไม่ได้ระบุแน่ชัด
โก เชง	1390
ชัย สิงหวรมันที่ 5	1400
มหาวิชัย	1441
โมโห กวย–ไล	1446
โมโห กวย–เยอู	1449

ราชวงศ์ที่สิบสี่, 1458—1471

โม โห พัน–โล–ยู	1458
พัน–โล–ตู–เซียน	1460

อินโดนีเซีย และ มลายู

ก. ชวา, ก่อนสมัยมุสลิม

(รวบรวมจาก Krom, **Hindoe-Javaansche Geschiedenis**)

หมายเหตุ: ช่องว่างนั้นหมายความว่าไม่ทราบระยะเวลาแน่ชัด

1. ชวาตะวันตก

		ครองราชย์ในปี ค.ศ.
เทววรมัน (?)		132
ปุรณะวรมัน	ประมาณ	400
โป–โต–เกีย		424
ทวารวรมัน (?)		435
.....		
ชัยภูบดี		130
.....		
นิสกาลวัสตุ.....		
เทวะ นิสกาล.....		
ระตู เทวตะ		1333—1357
สังคยัง		1552

2. ชวากลาง

สิโม (?) 674
สัญชัย, ระกา มะทะรัม 732
ปันจาปะนะ, ระกา ปนังกะรัน 778
ระกา ปนุงกะลัน.....
ระกา วะรัด.....
ระกา การุง 829 หรือ 839
ระกา ปีกะตัน 864 (?)
ระกา กะยุวันกี 879—882
ระกา วตู หุมาลัง 886
บาลีตุง , ระกา วตุกุรา 898—910
ทักษา, ระกา, หิโน 915
ตูโลดอง, ระกา ลายัง 919—921
วาวะ, ระกา บังกายา 924—928

3. ชวาตะวันออก

เทวะสิมหา.....
กจยานะ 760
เอ...นานา (?).....
สินดอก, ระกา แห่ง หิโน 929—947
ศรีอิสานตุงควิชัย, ราชธิดาของสินดอก
(อภิเษกสมรสกับโลกาปาล) 947 (?)
มกุฏวัมสะวัธนา, โอรสของศรีอิสานตุงควิชัย.....
ธรรมวัมสะ อนันตวิกรม 911—1007
ไอร์ลังคะ 1019—1049
ชุรุ (? จังคกาล) 1060
ชัยวรสะ แห่ง เคดิรี 1104
กาเมศวร 1 1115—1130
ชัยภยา 1135—1157
สารเวศวร 1160
อริเยศวร 1171

โกรญจรียธิป, คันทรา	1181
กาเมศวรที่ 2	1185
สารวเวศวรที่ 2, สรงคะ	1190—1200
เกียรติชัย	1216—1222

4. สิงหัดส่าหรี และ มัชปาหิต, 1222—1451

		ปีขึ้นครองราชย์
1. ราชสะ	(เคน อังรอก)	1222
2. อนุสปติ,	โอรสบุญธรรม ของ 1	1227
3. โตห์ชยะ,	โอรสของ 1	1248
4. วิษณุวัฒนา,	โอรสของ 2	1248
5. เกียรตินคร,	โอรสของ 4	1268
6. ชัยกัตวัง แห่ง เคดิรี,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1292
7. เกียรติราชสะ ชัยวัฒนา (วิชัย), นัดดา และราชบุตรเขยของ 5		1293
8. ชัยนคร,	โอรสของ 7	1309
9. ตรีภูวนะ,	ราชธิดาของ 7	1329
10. ราชสะนคร (ฮะยัม วูรุก)	โอรสของ 9	1350
11. วิกรมวัฒนา,	นัดดาและราชบุตรเขยของ 10	1389
12. สุหิตา,	ราชธิดาของ 11	1429
13. เกียรติวิชัย (พระตูมาเพล)	โอรสของ 11	1447—1451

5. กษัตริย์ชวาตะวันออกหลังจากปี ค.ศ. 1451

ราชสะวัฒนา,	พระ ปาโมตัน	1451
	(ระยะว่างกษัตริย์	1453—1456)
หยัง ปุรวะวิเสสะ,	พระ เวงเกอ	1456
สิงหวิกรมวัฒนา,	พระ ปีนดัน โสลาร์	1466—1478
ระนะวิชัย	ครองราชย์ใน	1486
ปาตูทรา	ครองราชย์ใน	1516

ข. ชวา, สมัยมุสลิม

1. บันทัม

		ปีขึ้นครองราชย์
1. สุสุหุนัน กุนุง ชาติ (ฟาเลตาหัน)		1526
	(สิ้นพระชนม์ประมาณ	1570)
2. เมาลานา ฮาซานุดดิน (บันเกรัน เสบากินกิง)		
	โอรสของ 1	ประมาณ 1550
3. เมาลานา ยุสุป (บันเกรัน ปาสาเรอัน),	โอรสของ 2	1570
4. เมาลานา มุฮัมซัด (บันเกรัน เสดังรานา),	โอรสของ 3	1580
5. สุลต่าน อับดุล กาดีร์,	โอรสของ 4	1596
6. อับดุล ฟาตาห์, สุลต่าน อากุง,	โอรสของ 5	1651
7. อับดุล กาหาร์, สุลต่าน, ฮาชิ	โอรสของ 6	1682—1687

2. เดมัก

1. ระเด่น ปาตาห์ เสนาบดี ชิมบุน,	โอรสของ "พระวิชัย" กษัตริย์มัชปาหิตองค์สุดท้าย	(?)
2. อดิปาติ ยุนุส,	โอรสของ 1	1518
3. บันเกรัน สุลต่าน ตรังกานา,	อนุชาของ 2	1521—1546
4. บันเกรัน สุลต่าน ปราวตะ,	โอรสของ 3	(?)
5. อริอา บันกิรี (อดิปาติ)	โอรสของ 4	(?)
6. บันเกรัน มัส (กษัตริย์แห่งชวา)	โอรสของ 4	(?)

3. ผู้ปกครองของมะทะรัม

สุตวิชัย, เสนาบดี	1582
มัส, โจลัง	1601
จากรากุสุมา งาพดุราห์มัน, สุลต่าน อากุง (1625 มีพระนามว่า สุสุหุนัน)	1613
ปราบู อมังกุรัทที่ 1, สุลต่าน เตกัลวังกี	1645
อมังกุรัทที่ 2	1677
อมังกุรัทที่ 3, สุนัน มัส	1703

ปากูบุวันที่ 1, สุนัน ปูเกอ 1705
อมังกุรัทที่ 4 1719
ปากูบุวันที่ 2 1725
ปากูบุวันที่ 3 1749

(มะทะรัมถูกแบ่งเป็น สุรการ์ตา และยกยา, 1755)

4. ผู้ปกครองสุรการ์ตา

ปากูบุวันที่ 3 (แห่งมะทะรัม).....
ปากูบุวันที่ 4 1788
ปากูบุวันที่ 5 1820
ปากูบุวันที่ 6 1823
ปากูบุวันที่ 7 1830
ปากูบุวันที่ 8 1858
ปากูบุวันที่ 9 1861
ปากูบุวันที่ 10 1863
ปากูบุวันที่ 11 1939
ปากูบุวันที่ 12 1944

5. สุลต่านแห่งยกยา

อับดุร์ราห์มัน อมังกูบุวันที่ 1, มังกูภูมี 1755
อับดุร์ราห์มัน อมังกูบุวันที่ 2, สุลต่าน เซปูห์ 1792
อับดุร์ราห์มัน อมังกูบุวันที่ 3, ราชา 1810
อับดุร์ราห์มัน อมังกูบุวันที่ 4, เซดา เปสิยาร์ 1814
อับดุร์ราห์มัน อมังกูบุวันที่ 5, เมนอล 1822
อับดุร์ราห์มัน อมังกูบุวันที่ 6, มังกูภูมี 1855
อับดุร์ราห์มัน อมังกูบุวันที่ 7, 1877
อับดุร์ราห์มัน อมังกูบุวันที่ 8, 1921
อับดุร์ราห์มัน อมังกูบุวันที่ 9, 1939

ค. มะละกา

ปรเมศวร	(เมกัต อิสคานดาร์ ชาห์)	1403
ศรีมหาราชา,	โอรสของปรเมศวร	1424
ราชา อิบราฮิม,	โอรสของศรีมหาราชา	1444
ราชา กาซิม	(มุซัฟฟาร์ ชาห์) ลูกพี่ลูกน้องของศรีมหาราชา	1446
มันสุร ชาห์,	โอรสของราชา กาซิม	1459
อลา อุด-ดิน	ริอายัต ชาห์, โอรสของมันสุร์ ชาห์	1477
มาห์หมุด,	อนุชาองค์เล็กของอลาอุดดิน	1488—1511

ง. อัจเจ

อาลี มุกายัต ชาห์	1466
ชาลาห์ อุด ดิน อิบน์ อาลี	1528
อาลา อุด ดิน อัล ดาห์หาร์ อิบน์ อาลี	1537
ฮูเซน	1568
สุลต่าน มุดา (2—3 วัน)	1575
สุลต่าน ศรี อาลาม	1575
ไซนาล อบิดิน	1576
อาลา อุดดิน แห่ง เประ (มันสุรชาห์)	1577
สุลต่านโบยง	1589 (?)
อาลา อุด ดิน ริอายัต ชาห์	1596
อาลี ริอายัต ชาห์	1664
อิสคานดาร์ มุดา (เมอกุตา อาลาม)	1607
อิสคานดาร์ ธานี	1636
สาฟียัต อุด ดิน ตาช อัล อาลาม บินท์ อิสคานดาร์ มุดา (มเหสีม่ายของ อิสคานดาร์ ธานี)	1641
นากิยัต อุด ดิน เนอร์ อัล-อาลาม	1675
ซากิยัต อุด ดิน อินายัต ชาห์	1678
กามาลัต ชาห์ ซินัต อุด-ดิน	1688
บัดร์ อัล-อาลาม ชาริฟฟ์ ลัมตูอี	1702

จามาล อัล อาลาม บัดร์-อัล-มุนีร์ 1703
จอหาร์ อัล อาลาม อามิน อุด ดิน (2–3 วัน) 1726
ชามส์ อัล อาลาม (2–3 วัน) 1726
อาลา อุด ดิน อะหมัด ชาห์ 1727
อาลา อุด ดิน ชาห์ จาหัน 1735
มาห์หมุด ชาห์ (จนกระทั่งปี ค.ศ. 1781) 1760
บัดร์ อุด ดิน (จนกระทั่งปี ค.ศ. 1765) 1764
สุไลมานชาห์ 1775
อาลา อุด ดิน มุฮัมหมัด 1781
อาลา อุด ดิน จอหาร์ อัล อาลาม 1
(มีผู้สำเร็จราชการจนถึงปี ค.ศ. 1802) 1795
ชาริฟ ซาอิฟ อัล-อาลาม 1815
จอหาร์ อัล อาลามที่ 2 1818
มุฮัมหมัด ชาห์ อิบน์ จอหาร์อัล อาลาม 1 1824
มันสุร ชาห์ 1838
(ฮอลันดาเข้าปกครองในปี ค.ศ.1874)

จ. ข้าหลวงใหญ่แห่งบริษัท เนเธอร์แลนด์อีสต์อินดิส

1609 ปีเตอร์ โบธ
1614 เจราร์ด รีนส์ท
1616 ลอเรนส์ เรียล
1618 แจน ปีเตอร์ซูน โคเอน
1623 ปีเตอร์ เดอ คาร์เพนเทียร์
1627 แจน ปีเตอร์ซูน โคเอน
1629 จาคก์ สเปคซ์ (รักษาการแทน)
1632 เฮนดริค บรูเวอร์
1636 แอนโทนี วัน ดีเมน
1645 คอร์เนลิส วัน เดอ ลิช์น
1650 คาเรล เรย์เนียสซ์
1653 โจน เมทซุคเคอร์
1678 ริช์ โคลฟ วัน โกเอนส์

1681 คอร์เนลิส สบีลแมน
1684 โจฮันน์เนส แคมพุยซ์ส
1691 วิลเลม วัน อูฐูน
1704 โจฮัน วัน ฮูร์น
1709 อับราฮัม วัน รีบีคค์
1713 คริสโตฟเฟล วัน สโวล
1718 เฮนริคัส ซวาร์เดครูน
1725 แมทเทียส เดอ ฮาน
1729 เดอร์ค เดอร์เวน
1732 เดอร์ค วัน คลูน
1735 อับราฮัม ปาทรัส
1737 เอเดรียน วัลค์เคนเนียร์
1741 โจฮันเนส ธีเดนส์
1743 กุสตาฟ วี. วัน อิมฮอฟฟ์
1750 จาคอบ โมสเสล
1761 พี.เอ. วัน เดอร์ ปาร์รา
1775 เยเรเมียส วัน เรียมส์ดิช์ค
1777 รีเนียร์ เดอ เคลิร์ค
1780 วิลเลียม เอ อัลทิง
1796 บีเตอร์ วัน โอเวอร์สตราเตน
1801 โจฮันเนส สิเบอร์ก
1805 อัลเบิร์ต เอช. วีส
1808 เฮอร์แมน ดับบลิว. เดนเดลส์
1811 แจน วิลเลียม แจนเสน
1811 โธมัสแตมฟอร์ด แรฟเฟิลส์ (รองผู้ว่าการของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ)
1816 จอห์น เฟนดัลส์ (ผู้ว่าการของบริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษ)
1816 ข้าหลวงทั่วไปของ พระเจ้าวิลเลียม 1 แห่งเนเธอร์แลนด์
1818 ยี.เอ. บารอน วัน เดอร์ คาเปลเลน

1826 แอล. พี. ไวส์วิสเคานท์ ดู บัส เดอ ลีซิกนีส (ข้าหลวงทั่วไป)

1830 เจ. เคานท์ วัน เดน บอสช์

1833 เจ.ซี. โบด

1836 ดี. เอ. เดอ อีเรนส์

1840 พี. เมอร์กัส

1844 เจ. ซี. เรนส์ท

1845 เจ. เจ. โรชูสเซน

1851 เอ. เจ. ดุยมาเออร์ วัน ทวิชท์

1856 ซี.เอฟ. พาฮุด

1861 แอล. เอ. เจ. ดับบลิว. บารอน สโลท วัน เดน บีล

1866 พี. มิเจอร์

1872 เจ.ลูดอน

1875 เจ. ดับบลิว. วัน แลนสเบอร์ก

1881 เอฟ'ส จาคอบ

1888 ซี. พิชแนคเกอร์ ฮอร์ดิค

1893 ซี. เอช. เจ. วัน เดอ วิค

1899 วี.รูสบูม

1904 เจ. บี. วัน เฮิทซ์

1909 เอ.เอฟ.วัน ไอเดนเบอร์ก

1916 เจ.พี. เคานท์ แห่งลิมเบอร์ก-สติรัม

1921 ดี. โฟคก์

1926 เอ.ซี. ดี. เด เกรฟฟ์

1931 บี.ซี.เด จองก์

1936 เอ. ดับบลิว. แอล ตาร์ดา วัน สตาร์เกนโบร์ก-สตาชูเวอร์

1942 เอช.เจ . วัน มุค (ถึง 1948) (รองผู้ว่าราชการทั่วไป)

ราชวงศ์ของไทย

ก. สุโขทัย

			ปีขึ้นครองราชย์
1. ศรีอินทราทิตย์			1238
2. บานเมือง,	โอรสของ 1		(?)
3. รามคำแหง,	อนุชาของ 1	ประมาณ	1275
4. เลอไทย,	โอรสของ 3	ประมาณ	1317
5. ธรรมราชาลิไทย,	โอรสของ 4		1347
6. ธรรมราชาที่ 2,	โอรสของ 5		1370 (?)
7. ธรรมราชาที่ 3,	โอรสของ 6		1406
8. ธรรมราชาที่ 4,	อนุชาของ 7		1419

(ธรรมราชาที่ 4 และผู้ปกครองต่อ ๆ มายังคงเป็นเจ้าเมืองปกครองอยู่ภายใต้อาณาจักรอยุธยา)

ข. อยุธยา

		ปีขึ้นครองราชย์
1. รามาธิบดี		1350
2. ราเมศวร,	โอรสของ 1	1369
3. บรมราชาที่ 1,	บีตุลาของ 2	1370
4. ทองลั่น,	โอรสของ 3	1388
2. ราเมศวร,	(ครองราชย์ครั้งที่ 2)	1388
5. รามราชา,	โอรสของ 2	1395
6. อินทราชา,	นัดดาของ 3	1408
7. บรมราชาที่ 2,	โอรสของ 6	1424
8. บรมไตรโลกนาถ,	โอรสของ 7	1448
9. บรมราชาที่ 3,	โอรสของ 8	1488
10. รามาธิบดีที่ 2,	อนุชาของ 9	1491
11. บรมราชาที่ 4,	โอรสของ 10	1529
12. รัษฎาธิราช,	โอรสของ 11	1534

13. พระไชยราชา,	โอรสของ 11	1534
14. แก้วฟ้า,	โอรสของ 13	1546
15. ขุนวรวงศา,	ผู้แย่งบัลลังก์	1548
16. มหาจักรพรรดิ,	อนุชาของ 13	1549
17. มหินทร์,	โอรสของ 16	1569
18. มหาธรรมราชา,	เจ้าเมืองสุโขทัย	1569
19. นเรศวร,	โอรสของ 18	1590
20. เอกาทศรถ,	อนุชาของ 19	1605
21. อินทราชาที่ 2 (ทรงธรรม)	โอรสของ 20	1610
22. เชษฐา,	โอรสของ 21	1628
23. อาทิตยวงศ์,	อนุชาของ 22	1630
24. ปราสาททอง,	ผู้แย่งบัลลังก์	1630
25. เจ้าฟ้าชัย,	โอรสของ 24	1656
26. ศรีสุธรรมราชา,	อนุชาของ 24	1656
27. พระนารายณ์,	อนุชาของ 25	1657
28. พระเพทราชา,	ผู้แย่งบัลลังก์	1688
29. พระเจ้าเสือ,	โอรสของ 28	1703
30. ท้ายสระ,	โอรสของ 29	1709
31. มหาธรรมราชาที่ 2 (บรมโกศ)	อนุชาของ 30	1733
32. อุทุมพร,	โอรสของ 31	1758
33. บรมราชาที่ 5 (เอกทัศน์)	อนุชาของ 32	1758—1767

ค. รัตนโกสินทร์

		ปีขึ้นครองราชย์
1. พระยาตากสิน,	ขุนนางไทยเชื้อสายจีน	1767
2. รามาที่ 1 (พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก),	เชื้อสายไทย	1782
3. รามาที่ 2, (พระพุทธเลิศหล้านภาลัย)	โอรสของ 2	1809
4. รามาที่ 3 (พระนั่งเกล้า),	โอรสของ 3	1824
5. รามาที่ 4 (พระจอมเกล้าฯ)	อนุชาของ 3	1851
6. รามาที่ 5 (จุลจอมเกล้า),	โอรสของ 5	1868
7. รามาที่ 6 (มหาวชิราวุธ),	โอรสของ 6	1910

8. ประชาธิปก, (พระปกเกล้าฯ)	อนุชาของ 7	1925
9. อานันทมหิดล,	นัดดาของ 8	1935
10. ภูมิพลอดุลยเดช,	อนุชาของ 9	1946

ง. เมืองชวา

รายพระนามของพระมหากษัตริย์ 35 พระองค์นั้นไม่ทราบระยะเวลาแน่นอน จนกระทั่งปี ค.ศ. 1316 ซึ่งเป็นปีพระเจ้าฟ้างุ้มทรงประสูติ พระองค์เป็นผู้ก่อตั้งอาณาจักรลานช้าง รายพระนามพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าฟ้างุ้มนั้นได้มาจากพงศาวดารท้องถิ่น (Le Boulanger. **Histoire du Laos Français**, pp. 39–40)

1. พญา นันธา	(แห่งลังกา)
2. พญา อินทปัต	(แห่งกัมพูชา) ซึ่งอภิเษกกับมเหสีม่ายของพระญาติของพระองค์
3. ท้าว ภูตาเสน,	โอรสของ 2
4. พญางูเหลือม,	โอรสของ 3
5. ท้าวเพสี,	โอรสของ 4
6. อ้ายชะเลิกเอิก,	โอรสของ 5
7. อ้ายเจ็ดไห,	โอรสของ 6
8. ท้าวจันทพานิช,	เป็นพ่อค้าหมากซึ่งเดินทางมาจากเวียงจันทน์
9. ขุนชวา, (ขุนซัว)	หัวหน้าพวกข่า
10. ขุนยี่บา,	โอรสของ 9
11. ขุนวิลิยา,	โอรสของ 10
12. ขุนกันฮาง,	โอรสของ 11
13. ขุนลอ,	โอรสองค์โตของเจ้าไทย
14. ขุนซัวลาว,	โอรสของ 13
15. ขุนสูง	
16. ขุนเค็ต	
17. ขุนคุ้ม	
18. ขุนคีบ	
19. ขุนขาบ	

20. ขุนคัว
21. ขุนคาน
22. ขุนแพง
23. ขุนเพ็ง
24. ขุนเพียง
25. ขุนพี
26. ขุนคำ
27. ขุนฮุง
28. ท้าวแทน,โอรสของ 27
29. ท้าวนุง
30. ท้าวเนิก
31. ท้าวพิณ
32. ท้าวผาด
33. ท้าวหว่าง
34. พระยาลังธิราช
35. พระยาสุวรรณคำผง, โอรสของ 34, พระราชบิดาของท้าวผีฟ้า และเป็นพระอัยกาของพระเจ้าฟ้างุ้ม

จ. ลานช้าง

รายพระนามนี้รวบรวมจาก Le Boulanger, ที่อ้างแล้ว

		ปีขึ้นครองราชย์
1. ฟ้างุ้ม		1353
2. สามแสนไทย,	โอรสของ 1	1373
3. ล้านคำแดง,	โอรสของ 2	1416
4. พรหมทัต,	โอรสของ 3	1428
5. ปากห้วยหลวง,	โอรสของ 2	1429
6. ท้าวใส,	อนุชาของ 5	1430
7. พระยาไค,	โอรสของ 3	1430
8. เชียงไส,	โอรสของ 2	1433
9. ไม่ปรากฏพระนาม,	โอรสของ 3	1434
10. คำเกิด,	โอรสเกิดจากทาสหลวง	1435

11. ไชยจักรพรรดิ,	โอรสของ 2	1438
12. แทนคำ,	โอรสของ 11	1479
13. หล้าแสนไทย,	อนุชาของ 12	1486
14. ชมภู,	โอรสของ 13	1496
15. วิชุล,	โอรสของ 11	1501
16. โพธิสารราช,	โอรสของ 15	1520
17. เชษฐาธิราช,	โอรสของ 16	1548
18. แสนสุรินทร์	(ผู้รำเร็จราชการ)	1571
19. มหาอุปราช,	เชื้อสายไม่แน่นอน	1575
18. แสนสุรินทร์,	(พระมหากษัตริย์)	1580
20. นครน้อย,	โอรสของ 18	1582
	(ว่างกษัตริย์อยู่ระหว่าง ค.ศ. 1583—1591)	
21. หน่อแก้วกุมาร,	โอรสของ 17	1591
22. ธรรมมิกราช,	พระญาติเนื่องจากการอภิเษกของ 21	1596
23. อุปยุวราช,	โอรสของ 22	1622
24. โพธิสารราชที่ 2,	โอรสของ 18	1623
25. หม่อนแก้ว,	อนุชาของ 24	1627
26. อุปเยาวราช,	โอรสของ 25	
27. ต่อนคำ,	โอรสของ 26 } ศักราชไม่แน่นอน	
28. วิชัย,	อนุชาของ 27 }	
29. สุริยวงศา,	โอรสของ 27	1637
30. จันทน์ทลา,	ราชบุตรเขยของ 29	1694
31. นันทราช,	ผู้แย่งชิงบัลลังก์	1700
32. ไชยองค์เว้,	นัดดาของ 29	1700

ในปี ค.ศ. 1707 อาณาจักรลานช้างได้แบ่งแยกออกเป็น 2 อาณาจักรอิสระ มีเมืองหลวงอยู่ที่เวียงจันทน์ และหลวงพระบาง

ฉ. เวียงจันทน์

1. ไชยองค์เว้	แห่งลานช้าง (ไชยเชษฐาธิราช)	1700
2. องค์ลอง,	โอรสของ 1	1735

3. องค์บุญ,	โอรสของ 2 (เจ้าสิริบุญสาร)	1760
	(ว่างกษัตริย์ในระหว่างปี ค.ศ. 1778—1782)	
4. เจ้านันท์ (นันทเสน),	โอรสของ 3	1782
5. เจ้าอิน,	อนุชาของ 4 (เจ้าอินทวงศ์)	1792
6. เจ้าอนุ,	อนุชาของ 5 (จ้าอนุวงศ์)	1805—1828

ช. หลวงพระบาง

1. พระเจ้ากิงกิสราช,	โอรสของ 29 แห่งหลวงพระบาง	1707
2. กระหม่อมน้อย,	นัดดาและราชบุตรเขยของ 1, (องค์นก)	1726
3. อินทโสม,	อนุชาของ 1	1727
4. โชติกะกุมาร,	โอรสของ 3	1776
5. เจียววงศ์,	อนุชาของ 4 (สุริยวงศา)	1781
	(ว่างกษัตริย์ระหว่างปี ค.ศ. 1787—1791)	
6. อนุรุทธ,	โอรสของ 3	1791
7. มังตาตุราช,	โอรสของ 6	1817
8. สุขเสริม,	โอรสของ 7	1836
9. จันทราช,	อนุชาของ 8	1851
10. อุ่นคำ,	อนุชาของ 9	1872
	(ว่างกษัตริย์ในระหว่างปี ค.ศ. 1887—1894)	
11. เจ้าสักรินทร์,	โอรสของ 10	1894
12. เจ้าศรีสว่างวงศ์,	โอรสของ 11	1904

เวียดนาม

ก. ราชวงศ์ดึกดำบรรพ์ ราชวงศ์ฮอง—บัง, 2879—258 ก่อนคริสต์กาล

อาณาจักรชื่อว่า วัน—ตัง เมืองหลวงอยู่ที่ พง-โซ

ข. ราชวงศ์ตัด

อาณาจักรชื่อว่า โอ-ลัด เมืองหลวงอยู่ที่ ลัว-ธานห์

	ปีขึ้นครองราชย์
ตัด อัน-ดวง--หวัง	257—208 ก่อนคริสต์กาล

ค. ราชวงศ์เตรียว

อาณาจักรชื่อว่า นาม-เวียต เมืองหลวงอยู่ที่ เพียน-งู (พัน-ยู)

เตรียว โว หวั่ง (หรือ โว เด)	207 ก่อนคริสต์กาล
เตรียว วัน-หวั่ง	136
เตรียว มินห์-หวั่ง	124
เตรียว ไอ-หวั่ง	112
เตรียว หวั่ง เกียน-ดัค	111

(อาณาจักรถูกรวมอยู่กับจีน)

ง. ราชวงศ์ลีตอนต้น

เมืองหลวงอยู่ที่ สอง-เบียน

ลี นาม-เวียต เด บอง (ลิบิ)	ค.ศ. 544
เตรียว เวียต-หวั่ง กวาง-พัค, ผู้แย่งชิงบัลลังก์	549—571
ลี ดาว-ลัง หวั่ง เซียน-บัว	549—555
ลี โห-ดี พัท-ตู	571—602

(ค.ศ. 602 เวียดนามอยู่ภายใต้อำนาจของจีนอีก)

จ. ราชวงศ์โง

อาณาจักรชื่อว่า ได-โค-เวียต

	ปีขึ้นครองราชย์
โง หวั่ง เกวียน	939
ดวง-บินห์ หวั่ง ตัม-ขา, ผู้แย่งชิงบัลลังก์	945
โง นัม-ตัน หวั่ง ซวง-วัน	951—965
โง เซียน-สัคห์ หวั่ง ซวง งับ	951—954

(ค.ศ. 965—968 เป็นระยะว่างกษัตริย์)

ฉ. ราชวงศ์ดินห์

ดินห์ เตียน ฮวง เด	968
ดินห์ เด-โทน	979

ช. ราชวงศ์เลตอนต้น

เล ได-ฮานห์ ฮวง-เด	980
เล ตรุง-ตน ฮวง-เด	1005

ซ. ราชวงศ์ลีตอนปลาย

ลี-ไท-โท (คอง-อัน)	1009
ลี- ไท-ตง (พัท-มา)	1028
ลี-ธันห์-ตง	1054
ลี-งน-ตง	1072
ลี-ธัน-ตง	1127
ลี-อันห์-ตง	1138
ลี-เดา-ตง	1175
ลี-เว้-ตง	1210
ลี-เชียว-ฮวง	1224

ฌ. ราชวงศ์ตรัน

	ปีขึ้นครองราชย์
ตรัน ไท-ตง	1225
ตรัน ธันห์-ตง	1258
ตรัน งน-ตง	1278
ตรัน อันห์-ตง	1293
ตรัน มินห์-ตง	1314
ตรัน เถียน-ตง	1329
ตรัน ดู-ตง	1341
ดวง งัต-เล	1369
ตรัน เง-ตง	1370
ตรัน เด้-ตง	1372
ตรัน เด-เถียน (หรือ เพ-เด)	1377
ตรัน ธวน-ตง	1388
ตรัน เถียว-เด	1398

ญ. ราชวงศ์โฮ

โฮ กี-ลี 1400

โฮ ฮัน-ฮวง 1400—1407

ฏ. ราชวงศ์ตรันยุคฟื้นฟูใหม่

ตรัน เด-กี หรือ ตรัน เคียน ดินห์ เด 1407

ตรัน เดกิ-ควง 1409—1413

ฏ. ราชวงศ์เลตอนปลาย

เล เหล่ย หรือ บินห์ ดินห์ หวั่ง 1418

เล งา, ผู้แย่งชิงบัลลังก์ 1420

ตรัน เคา, ผู้แย่งชิงบัลลังก์ 1426

เล ไท-โท หรือ เคา ฮวง-เด 1428

เล ไท-ตง หรือ วัน ฮวง-เด 1433

เล งน-ตง หรือ เตวียน ฮวง เด 1442

เล -งี-ดัน ผู้แย่งชิงบัลลังก์ 1459

เล ธันห์-ตง หรือ ธวน ฮวง-เด 1460

เล เธียน -ตง หรือ ดุย ฮวง-เด 1497

เล-ตัค -ตง หรือ คาม ฮวง-เด 1504

เล -อุย-มัค เด 1504

เล-ทวง-ดัค เด 1509

ตรัน เคา 1516

ตรัน ธัง } ผู้แย่งชิงบัลลังก์ 1516

เลบัง } ผู้แย่งชิงบัลลังก์ 1518

เล ดู 1518

เล เชียว-ตง หรือ ธัน ฮวง-เด 1516—1526

เล ฮวง-เด ซวน (หรือ ธัง) หรือ คัง ฮวง เด 1522—1527

(ระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของราชวงศ์มัค)

(มัค ดัง-ดุง 1527
มัค ดัง-ดวนห์ 1530)
เล ตรัง-ตง หรือ ดู ฮวง-เด 1533
เล ตรุง-ตง หรือ โว ฮวง -เด 1548
เล อันห์-ตน หรือ ทวน ฮวง-เด 1556
เล เธ-ตง หรือ งี ฮวง เด 1573
เหงียน ดวง มินห์ ผู้แย่งชิงบัลลังก์ 1597
เหงียน มินห์-ตรี, ผู้แย่งชิงบัลลังก์ 1597
เล ดินห์-ตง หรือ แว้ ฮวง -เด 1599
เล ธันห์-ตง หรือ เวียน ฮวง-เด 1619
เล ชาน-ตง หรือ ธวน ฮวง-เด 1643
เล ธันห์-ตง หรือ เวียน ฮวง-เด 1662
เล เหวียน-ตง หรือ มัค ฮวง เด 1662
เล เกีย-ตง หรือ มิ ฮวง-เด 1671
เล ไฮ-ตง หรือ ชวง ฮวง-เด 1671
เล ดู -ตง หรือ หัว ฮวง-เด 1705
เล เด ดุย-พวง 1729
เล ธวน-ตง หรือ เกียน ฮวง-เด 1732
เล ไอ - ตง หรือ ฮุย ฮวง-เด 1735
เล เฮียน-ตง หรือ วินห์ ฮวง -เด 1740
เล มัน ฮวง เด 1786—1804

ฐ. ราชวงศ์มัค

มัค ดัง ดุง 1527
มัค ดัง ดวนห์ 1530
มัค ฟุค ไฮ 1540
มัค ฟุค-เหงียน 1546
มัค เมา-ฮอป 1562
มัค ตวน 1592
มัค ดินห์-ซิ 1592
มัค ดินห์ -คุง 1593

แมค ดินห์- ดวน 1623
แมค ดินห์-ฮวน 1638—1677

ถ. ราชวงศ์ตรินห์แห่งตังเกี๋ย

ตรินห์ เดียม 1539
ตรินห์ คอย 1569
ตรินห์ ตอง 1570
ตรินห์ ตรัง 1623
ตรินห์ ตัค 1657
ตรินห์ คอง 1682
ตรินห์ ควง 1709
ตรินห์ เกียง 1729
ตรินห์ ดินห์ 1740
ตรินห์ ซัม 1767
ตรินห์ คาน 1782
ตรินห์ ไค 1782
ตรินห์ ฟุง 1786—1787

ท. ผู้ปกครองตระกูลไตเซิน

เหงียน วัน งัก, พี่ชายคนโตในกลุ่มพี่น้อง 3 คน 1778—1793
เหงียน วัน เว้, น้องชายคนเล็ก 1788—1792
เหงียน กวาง -ดวน , ลูกของ วัน เว้ 1792—1802

ธ. ราชวงศ์เหงียนแห่งเมืองเว้

เหงียน ดัค-ตรัง (?)
เหงียน วัน - ลัง สวรรคตในปี 1513
เหงียน ฮวง -ดู สวรรคตในปี 1518
เหงียน ดิม สวรรคตในปี 1545
เหงียน ฮวง 1558—1613
เหงียน ฟุค- เหงียน ครองราชย์ใน 1613

เหงียน ฟุค-ลัน	ครองราชย์ใน	1635
เหงียน ฟุค-ตัน	ครองราชย์ใน	1648
เหงียน ฟุค- ตรัน	ครองราชย์ใน	1687
เหงียน ฟุค-ชู	ครองราชย์ใน	1691
เหงียน ฟุค-ชู	ครองราชย์ใน	1725
เหงียน ฟุค โคท	ครองราชย์ใน	1738
เหงียน ฟุค ธวน	ครองราชย์ใน	1765
เหงียน (ฟุค) อันห์ (คือจักรพรรดิยาลองแห่งอันหนำ)	ครองราชย์ใน	1778
ยา-ลอง	ครองราชย์ใน	1802
มินห์-มาง	ครองราชย์ใน	1820
เทียว-ตรี	ครองราชย์ใน	1841
ตู-ดึก	ครองราชย์ใน	1848
เหงียน ดึค ดึค	ครองราชย์ใน	1883
เหงียน เฮียบ-หัว	ครองราชย์ใน	1883
เกียน-ฟุค	ครองราชย์ใน	1884
ฮาม-งี	ครองราชย์ใน	1885
ดอง-คานห์	ครองราชย์ใน	1886
ธานห์-ไธ	ครองราชย์ใน	1889
ดุย-ตัน	ครองราชย์ใน	1907
ไค-ดินห์	ครองราชย์ใน	1916
เบา-ได่	ครองราชย์ใน	1925

ง. ข้าหลวงและข้าหลวงใหญ่แห่งอินโดจีนของฝรั่งเศส

ข้าหลวงฝ่ายพลเรือน

เอ็ม เลอ มีร์ เดอ วิแลรส์,	กรกฎาคม 1879—พฤศจิกายน	1882
เอ็ม ทอมสัน,	มกราคม 1883—กรกฎาคม	1885
นายพลเบกิน,	กรกฎาคม 1885—มิถุนายน	1886
เอ็ม ฟีลิปปีนี,	มิถุนายน 1886—ตุลาคม	1887
โนเอ็ล พาร์ดอน,	23 ตุลาคม—2 พฤศจิกายน	1887
	ผู้ว่าราชการชั่วคราว	

บีเกต์,	3 พฤศจิกายน—15พฤศจิกายน 1887 ผู้ว่าราชการชั่วคราว

ข้าหลวงใหญ่

โคนีตันส์,	พฤศจิกายน 1887—เมษายน 1888
ริโชต์,	เมษายน 1888—พฤษภาคม 1889
บีเกต์,	พฤษภาคม 1889—เมษายน 1891
บิโด,	(ชั่วคราว)
เดอ ลาเนสซัง,	เมษายน 1891—ตุลาคม 1894
โรดิเอร์	(ชั่วคราว)
รุซโซ,	ธันวาคม 1894—มีนาคม 1895
ฟูเรส,	(ชั่วคราว)
ปอล ดูแม,	กุมภาพันธ์ 1897—มีนาคม 1902
ปอล โบ	ตุลาคม 1902—กุมภาพันธ์ 1907
บองอูร์	(ชั่วคราว)
โคลบุโคสก๊,	กันยายน 1908—มกราคม 1910
บีคกี,	(ชั่วคราว)
ลูซ,	กุมภาพันธ์—พฤศจิกายน 1911
อัลเบิร์ต ซาร์โรท์ (สมัยแรก),	พฤศจิกายน 1911—มกราคม 1914
แวน โวลเลนโฮเวน	(ชั่วคราว)
รูมม์,	มีนาคม 1915—พฤษภาคม 1916
ชาร์ลส์,	(ชั่วคราว)
อัลเบิร์ต ซาร์โรท์ (สมัยที่สอง),	มกราคม 1917—พฤษภาคม 1919
มองกีโยต์	(ชั่วคราว)
มอริซ ลอง,	กุมภาพันธ์ 1920—มีนาคม 1922
โบดวง	(ชั่วคราว)
เมอร์แลง,	สิงหาคม 1922—มีนาคม 1925
มองกีโยต์,	(ชั่วคราว สมัยที่สอง)
อเลกซานเดอร์ วาแรนน์,	พฤศจิกายน 1925—มกราคม 1928
มองกีโยต์	(ชั่วคราว สมัยที่สาม)

บีแยร์ ปาสกีเยร์,	สิงหาคม,	1928
เรอเนย์ โรแบง,	กุมภาพันธ์	1934
จูลส์ เบรอวิเอ,	กันยายน	1936
นายพล จอร์ช อัลเบิร์ต จูเลียน กาตรูส์,	สิงหาคม	1939
พลเรือเอก ชอง เดอกูซ์,	กรกฎาคม	1940

ข้าหลวงใหญ่

พลเรือเอก จอร์ช เธียรี ดาร์ชองลิเยอร์,	6 กันยายน	1945
เอมีล บอแยร์ท,	27 มีนาคม	1947
เลออง บีญอง,	20 ตุลาคม	1948
นายพล จอง เดอ แลททร์ เดอ ตาสซิญญี,	6 ธันวาคม	1950
จอง เลตูโนร์,	1 พฤษภาคม 1952	(เป็นรัฐมนตรีกิจการรัฐสมทบ)

ข้าหลวงทั่วไป

จอง เลอตูโนร์,	22 เมษายน 1953	(เป็นรัฐมนตรีกิจการรัฐสมทบ)
มอริส เดอจอง,	28 กรกฎาคม	1953
นายพล พอล อิลี,	10 มิถุนายน	1954

บรรณานุกรมเลือกสรร

I. บรรณานุกรม

Asher, Adolf. **Bibiographical Essay on the Collection of Voyages and Travels, edited and published by Levinus Hulsius and his successors at Nuremberg and Francfort from anno 1598 to 1600,** Amsterdam, 1962.

Boudet, P., and Bourgeois. R. **Bibliographie de l'Indochine Française, 1913—26,** Hanoi, 1929; **ibid.** 1927—9, Hanoi, 1932; **ibid.** 1931—5, Hanoi, 1943.

Brebion, A. **Bibliographie des Voyages dans Indochine Française du IXe au XIXe Siècle,** Saigon, 1910.

Cheeseman, H.R. **Bibliography of Malaya,** London, 1959.

Coolhaas, W. Ph. **A Critical Survey of Studies on Dutch Colonial History.** Koninklijk Inst. voor Taal-, Land- en Volkenkunde. (Bibliographical Series 4.) 'S-Gravenhage, 1960.

Cordier, Henri. **Bibliotheca Indosinica: Dictionnaire Bibliographique des Ouvrages Relatifs à la Péninsule Indochinoise.** 4 vols. in 2. Paris, 1932.

Cotter, C.P. **(et al.). North Borneo, Brunei and Sarawak: A Bibliography of English Language, Historical, Administrative and Ethnographic Sources** [n.p. Honolulu, ?1963].

Embree, J.F., and Dotson, L.O. **Bibliography of the Peoples and Cultures of Mainland South-East Asia,** Yale Univ. Press, 1950.

Gaspardone, E. 'Bibliographie Annamite', **BEFEO,** xxxiv (1934), pp. 1—173.

Hay, S. N., and Case, M.H. **South-East Asian History. A Bibliographical Guide,** New York, 1962.

Hellman, F. S. **A Bibliography of British Malaya and British North Borneo,** Washington, 1943.

Hobbs, Cecil C. **South-East Asia: An Annotated Bibliography of Selected Reference Sources,** Washington, 1952.

Hobbs, Cecil C. **(et al.). Indochina: A Bibliography of Land and People,** Wasnington, 1950.

Irikura, James K. **South-East Asia: Selected Annotated Bibliography of Japanese Publications,** New Haven, HRAF, 1956.

Kennedy, R. **Bibliography of Indonesian Peoples and Cultures,** Yale, South-East Asia Studies, HRAF, 1962.

Lafont, P.B. **Bibliographie du Laos,** Paris, École Française d'Extrême-Orient, 1964,

McKinstrey, John. **Bibliography of Laos and Ethnically Related Areas,** Los Angeles, 1961.

Maso, J. B., and Parish, H. C. **Thailand Bibliography** (Univ. of Florida, Bibliog. Series no.4), Gainesville, 1958.

Philippines: **Selected Bibliography of the Philippines,** prepared by the Philippine Studies Program, Univ. of Chicago, HRAF, New Haven, 1958.

Trager, F N. **(et al.). Annotated Bibliography of Burma,** HRAF, New Haven, 1956.

(et al.). Japanese and Chinese Language Sources on Burma, HRAF, New Haven, 1957.

Wainright, W.D., and Mathews, Noel. **A Guide to Western Manuscripts and Documents in the British Isles, relating to South and South-East Asia,** London, New York and Kuala Lumpur, 1965.

II. พงศาวดารประจำชาติ

Annales du Laos (Luang Prabang, Vientiane, Tran Ninh et Bassac), Hanoi, 1926.

Annales du Siam (traduction de Camille Notton), 4 vols. Vols i-iii, Paris, 1926—32; vol. iv, Bangkok, 1939.

Annales Impériales de l'Annam (ed. A. Des Michels), Paris, 1889—94.

Babad Tanah Djawi (in Javanese prose; original edition with notes by J. J. Meinsma), 's-Gravenhage, 1874 (many reprints).

Brown, C. C. (tr.). **Sějarah Mělayu or Malay Annals:** a translation of Raffles MS. 18, **JRASMB,** xxv, pts. 2 and 3, Singapore, 1953.

Cense, A. A. **De Kronick van Banjarmasin,** Santpoort, 1928.

Coedès, G. (tr.). **Documents sur l'Histoire Politique et Religieuse du Laos Occidental** (including a translation of the Jinakālamālini, Chronicle of Chiang Mai). **BEFEO,** xxv (1925), pp. 1—189.

Damrong, Prince (ed.). **The Pongsawadan** (Royal Autograph Edition revised by King Mongkut, in Thai), Bangkok, 1907.

The Hmannan Yazawin (in Burmese), Mandalay, 1908.

The Konbaungset Chronicle (in Burmese), Mandalay, 1905.

Leyden, John. **Translations of Malay Annals** (with introd. by Sir Stamford Raffles), London, 1821.

Michels, Abel des (tr.). **Les Annales Imperiales de l'Annam,** Paris, 1889.

The Nāgara—Kertāgama by Rakawi Prapañca of Majapahit, 1365 A.D. (ed. T. G. Th. Pigeaud, in **Java in the Fourteenth Century: A Study in Cultural History.** 5 vols), The Hague, 1960—3.

The Nagarakrtagama (tr. into Dutch by H. Kern, with notes by N. J. Krom,) 's-Gravenhage, 1919.

Notton, C. (tr.). **Chronique de Xieng-Mai,** Paris, 1932.

Olthof, W. L. (tr.). **Babad Tanah Djawi In proza Javaansche Geschiedenis,** 's-Gravenhage, 1941.

Overbeck, H. (ed.). **Hikayat Hang Tuah,** München, 1922.

Pararaton: The Book of the Kings of Tumapel and Majapahit (ed. N.J. Krom), Batavia, 1920.

Pe Maung Tin and Luce, G H. **The Glass Palace Chronicle of the Kings of Burma: A translation of the earlier parts of the Hmannan Yazawin,** London, 1923, reprinted, Rangoon University Press, 1960.

Ratana Panyā: Jinakalamali (transcribed from a Siamese text and ed. A.P. Buddhadatta), Pali Text Society, London, 1962.

Shellabear, W. G. (ed.). **Sejarah Melayu** (in Malay), Singapore, 1960 (originally published 1909).

Hikayat Hang Tuah, Singapore, 1908—9.

Skinner, C. (ed. and tr.). **Amin, Entji' Sja'ir Perang Mengkasar** (the Rhymed Chronicle of the Macassar War), 's-Gravenhage, 1963.

Thipakon, Chao Phya: The Dynastic Chronicles, Bangkok Era, The Fourth Reign, B.E. 2394—2411 (A.D. 1851—68), tr. Chadin Flood (Kanjana-vanit). 2 vols. Centre for East Asian Cultural Studies, Tokyo, 1965—6.

III. เรื่องราวร่วมสมัย

รวมเอกสารหลักฐาน, ความทรงจำ

Aitchison, C. U. (ed.). **A Collection of Treaties, Engagements and Sanads Relating to India and Neighbouring Countries.** 14 vols. Calcutta, 1862—1939. Revised ed. 13 vols 1909; one further vol. 1939.

Albuquerque, Braz de. **The Commentaries of the Great Afonso Dalboquerque.** 4 vols. Hakluyt Soc., London, 1875—84.

*Anderson, John. **Political and Commercial Considerations Relative to the Malayan Peninsula and the British Settlements in the Straits of Malacca,** Prince of Wales Island, 1824. Facsimile reprint with introduction by J. S. Bastin in JRASMB, vol. xxv, pt. 4 (Dec. 1962), pp. 1—204.

Acheen and the Ports on the North and East Coasts of Sumatra, London, 1840.

Mission to the East Coast of Sumatra in 1823, Edinburgh, 1826.

†Anderson, John. **A Report on the Expedition to Western Yunnan, via Bhamo,** Calcutta, 1871.

Mandalay to Momein. A Narrative of the Two Expeditions to Western China of 1868 and 1875 under Colonel Edward B. Sladen and Colonel Horace Browne, London, 1876.

Anson, Sir A. E. H. **About Others and Myself, 1745—1920,** London, 1920.

Argensola, B. L. de. **Conquista de las Malucas,** Madrid, 1609.

Aymonier, E. **Textes Khmers,** Saigon, 1878.

Baird, J. G. A. (ed.). **Private Letters of the Marquess of Dalhousie,** London, 1910.

Baldinetti, G. 'La Relation sur le Tonkin du P. Baldinetti', **BEFEO,** iii (1903), pp. 71—8.

Bastin, John S. (ed.). **The British in West Sumatra** (1685—1825): **A Selection of Documents, Mainly From the East India Company Records Preserved in the India Office Library, Commonwealth Relations Office, London,** Kuala Lumpur and London, 1965.

Beeckman, Daniel. **A Voyage to and from the Island of Borneo in the East Indies,** London, 1718.

Benda, H. J. (ed.). **Japanese Military Administration in Indonesia: Selected Documents,** New Haven, Conn., 1965.

Berland, H. (tr.). 'Les Papiers du Dr. Crawfurd Envoyé Spécial au Siam et en Cochinchine ..en 1821, **Bull. Soc. Etudes Indochinoises,** n.s., 16 (1941), pp. 7—134.

Bijlsma, R. **De Archieven van de Compagnieën op Oost-Indië, 1594—1693,** The Hague, 1927.

Birdwood, G., and Foster, W. **The First Letter Book of the East India Company, 1600—1619,** London, 1893.

Blanc, R. P. le. **Histoire de la Révolution de Siam,** Lyon, 1692.

Bort, Balthasar. 'Report on Malacca' (trans. by Miss M. J. Bremner, ed. by C. O. Blagden), **JRASMB,** vol. 5, pt. 1, Singapore, 1937.

Bouchot, Jean. **Documents pour servir a l'Histoire de Saigon, 1859 à 1868,** Saigon, 1927.

*** Agent to the Government of Prince of Wales Island.**

† Superintendent of the Indian Museum, Calcutta.

Bourges, de. **Relation du Voyage de Monseigneur L'Éveque de Béryte .. Jusqu'au Royaume de Siam,** Paris, 1666.

Bowditch, Nathaniel. **Early American—Philippine Trade: the Journal of Nathaniel Bowditch in Manila, 1796** (ed. T.R. and Mary McHale), Yale Univ. S.E. Asia Studies, 1962.

Bowring, Sir John. **The Kingdom and People of Siam, with a Narrative of the Mission to that Country in 1855.** 2 vols., London, 1857.

Brown, G. E. R. Grant. **Burma as I Saw It, 1889—1917,** with a chapter on recent events, New York, 1925.

Browne, Lieut.-Col. E. C. **The Coming of the Great Queen: A Narrative of the Acquistion of Burma,** London, 1888.

Burma. **Report of the Burma Provincial Banking Enquiry Committee.** 2 vols., Rangoon, 1930.

Report of the Committee of Enquiry into the Rice Trade, Rangoon, 1934.

Report of the Provincial Enquiry Committee on Vernacular and Vocational Education, Rangoon, 1936.

Report of Land and Agricultural Committee, pts. 1, 2, and 3, Rangoon, 1938.

Report of the Bribery and Corruption Enquiry Committee, Rangoon, 1940.

Report of the Committee of Enquiry into the Village System, Rangoon, 1941.

Burnell, A.C., and Tiele, P.A. (eds). **The Voyage of John Huyghen van Linschoten to the East Indies.** 2 vols., Hakluyt Soc., Nos. 70 and 71, London, 1885.

Burney, Henry. **The Burney Papers** (reprinted from the originals in the India Office). 15 vols., Bangkok, 1910—14.

Cabaton, Antoine (tr.). **Brève et Véridique Relation des Événements du Cambodge par le P. Gabriel Quiroga de San Antonio,** Paris, 1914.

Cadière, L. 'Documents Relatifs à l'Époque de Gia-Long', **BEFEO,** xii (1912), No. 7, pp. 1—82. Hanoi.

Cameron, J. **Our Tropical Possessions in Malayan India : Singapore, Penang, Province Wellesley, Malacca, 1865.** (Reprint, Oxford in Asia Historical Reprints, Kuala Lumpur, 1965).

Careri, G. F. **Gemelli. A Voyage to the Philippines** (Reprinted with chapters from the *Travels of Fray Sebastian Manrique*), Manila, 1963.

Cavenagh, General Sir Orfeur. **Reminiscences of an Indian Official,** London, 1884.

Chapman, F. Spencer. **The Jungle is Neutral,** London, 1949.

Chaumont, de. **Relation de l'Ambassade de Mgr. Le Chevalier de Chaumont à la Cour du Roi de Siam,** Paris, 1687.

Chijs, J. A. van der. **Nederlandsch-Indische Plakaatboek, 1602—1811.** 17 vols. Batavia and The Hague, 1885—1900.

Choisy, F.T. de. **Journal du Voyage de Siam Fait en 1685 et 1686,** Paris 1687.

Coast, John. **Railroad of Death,** London, 1946.

Coedès, G. (ed.). 'Documents sur l'Histoire Politique et Religieuse du Laos Occidental', **BEFEO,** xxv (1925), nos. 1—2, pp. 1—205. Hanoi.

Colenbrander, H. T. and Coolhaas, W. Ph. **Jan Pietersz Coen. Bescheiden Omtrent Zijn Bedrijf in Indië.** 7 vols. in 8 pts. Vols. i-v by Colenbrander, The Hague, 1919—23 ; vol. vi. Biography, The Hague, 1934; vol. vii, 2 pts. by Coolhaas.

Colesworthy Grant. **Rough Pencillings of a Rough Trip to Rangoon in 1846,** Calcutta, 1853.

Colquhoun, Archibald R. **Across Chrysê : Being the Narrative of a Journey of Exploration Through the South China Border Lands from Canton to Mandalay,** 2 vols., London, 1883.

Amongst the Shans, London, 1885.

Cook, James. **Voyages.** 2 vols., London, 1842.

Coolhaas, W. Ph. (ed.). **Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, Deel I, 1610–38,** 's-Gravenhage, 1960.

Cordier, H. 'Les Français en Birmanie au XVIIIe Siècle.' 'Notes et Documents', **T'oung pao,** Leiden, i (1890), ii (1891).

La Correspondence Générale de la Cochinchine, 1765–1791, Leiden, 1906.

Correspondence: **Correspondence of the Commissioner, Tenasserim Division, 1825–6 to 1842–3,** Rangoon, 1915.

Cortesao, Armando (ed.). **The Suma Oriental of Tomé Pires,** 2 vols. Hakluyt Soc., London, 1944.

Cowan, C. D. (ed.). 'Early Penang and the Rise of Singapore, 1805—1832' (documents from the manuscript records of the East India Company), **JRASMB,** xxiii, pt. 2, Singapore, (March 1950).

'Sir Frank Swettenham's Perak Journals, 1874—1876', **JRASMB,** xxiv, pt. 4 (Dec. 1951), pp. 1–148, Singapore, 1952.

Cox, Capt. Hiram. **Journal of a Residence in the Burmhan Empire,** London, 1821.

Crawfurd, John. **Journal of an Embassy .. to the Court of Ava in the Year 1827,** London, 1829.

The Crawfurd Papers: A Collection of Official Records Relating to the Mission of Dr. John Crawfurd Sent to Siam by the Government of India in the Year 1821, Bangkok, 1915.

Journal of an Embassy from the Governor-General of India to the Courts of Siam and Cochin China, London, 1828.

Daendels, G. G. H. W. **Staat der Nederlandsche Oostindische Bezittingen onder het Bestuur van den G. G. H. W. Daendels.** 3 vols. The Hague, 1814.

Dagh-Register. **Dagh-Register Gehouden int Casteel Batavia vant Passerende Daer ter Plaetse also over Geheel Nederlandts India. 1624–82,** Batavia, 1887, etc.

Dalrymple, Alexander. **Oriental Repertory.** 2 vols. London, 1793, 1808. **Oriental Repertory: A Reprint of Papers Relating to Burma,** Rangoon, 1926.

Danvers, F. C. **Report .. on the Portuguese Records Relating to the East Indies Contained in the Archive de Torre do Tombo, and the Public Libraries at Lisbon and Evora,** London, 1892.

Danvers, F. C., and Foster, W. **Letters Received by the East India Company from Its Servants in the East, 1602–17.** 6 vols., London, 1896—1902.

Davies, H. R. **Report on the Burma-China Boundary between the Taiping and the Shweli,** Indian Army Intelligence Branch Report, Rangoon, 1894.

Report on the Part of Yunnan between the Bhamo Frontier and the Salween, Indian Army intelligence Branch Report, Rangoon, 1895.

Decoux, J. **A la barre de l'Indochine (1940—45)**, Paris, 1949.

Des Farges. **Relations des Révolutions Arrivees à Siam dans l'Année, 1688**, Amsterdam, 1691.

Deventer, M. L. Van. **Daendels-Raffles** (tr. C. C. Batten), London, 1894.
Het Nederlandsch Gezag over Java Sedert, 1811 (vol. i, 1811—20), The Hague, 1891.

Deventer, S. van. **Bijdragen tot de Kennis van het Landelijk Stelsel op Java**, Zalt Bommel, 1865.

Douglas, W. O. **North from Malaya: Adventure on Five Fronts**, New York, 1953.

Duroiselle, C. and Blagden, C. O. **Epigraphia Birmanica.** 5 vols., Rangoon, 1919—36, Reprint, Government Press, Rangoon, 1960.

Earle, G. W. **The Eastern Seas: or Voyages and Discoveries in the Indian Archipelago in 1832—33—34**, London, 1837.

Ferrand G. **Relations de Voyages et Textes Géographiques Arabes, Persans, et Turcs Relatives à l'Extrême-Orient du VIIIe au XVIIIe siècle.** 2 vols., Paris, 1913—14.

Finlayson, G. **The Mission to Siam and Hué**, London, 1826.

Forrest, T. **A Voyage from Culcutta to the Mergui Archipelago**, London, 1792.

Foster, Sir William (ed.). **The Journal of John Jourdain, 1608-1617.** Hakluyt Soc., Cambridge, 1905.

The English Factories in India, 1618—69. 13 vols., Oxford, 1906—27.

The Voyage of Thomas Best to the Indies, 1612-14, Hakluyt Soc., London, 1934.

The Voyage of Sir Henry Middleton to the Moluccas, 1604-1606, Hakluyt Soc., London, 1943.

France, Livre Jaune: Docs. dip. Affaires du Haut Mékong et du Siam, 1893—1902, Paris, 1902.

France, Ministère des Affaires Étrangères. **Documents diplomatiques. Affaires du Tonkin.** 2 vols in 1. pt. 1, 1874—82; pt. 2, 1882—3., Paris, 1883.

Docs. dip. Affaires du Tonkin, Convention de Tientsin du II Mai 1884; Incident de Lang Son, Paris, 1884.

Docs. dip. Affaires de Chine et du Tonkin, 1884—1885, Paris, 1885.

Docs. dip. Affaires du Haut Mékong, 25 Nov. —4 Déc. 1893, Paris, 1893.

Docs. dip. Affaires du Siam et du Haut Mékong, Paris, 1893, 1896.

Francklin, W. **Tracts, Political, Geographical and Commercial, on the Dominions of Ava and the North-Western parts of Hindostan**, London, 1811.

Fytche, Albert. **Burma Past and Present: with Personal Reminiscences of the Country.** 2 vols., London, 1878.

Garnier, F. 'Voyage lointain aux Royaumes de Cambodge et Laowven par les Néerlandais et ce qui s'y est passé jusqu'en 1644' (M. P. Voelkel's translation of van Wusthof's Journal), **Bulletin de la Soc. de Géog**, Paris, 1871 (2), pp. 249—89.

Voyage d'Exploration en Indochine 1866—68. 2 vols., Paris, 1873.

Giles, Herbert A. **The Travels of Fa-hsien, 399—414, or Record of the Buddhist Kingdoms**, London, 1956.

Gobée, E. en Adriaanse, C. (eds). **Ambtelijke Adviezen van C. Snouck Hurgronje, 1889—1936.** 2 vols., 's-Gravenhage, 1957, 1959.

Gourger, H. **Personal Narrative of Two Years' Imprisonment in Burmah,** London, 1860.

Hakluyt, Richard. **The Principall Navigations..of the English Nation.** 3 vols., London, 1598—1600; Hakluyt Soc., ed., Glasgow, 1903—5.

Hall, D. G. E. (ed.). **The Dalhousie-Phayre Correspondence, 1852—6,** London, 1932.

(ed.). **Michael Symes, Journal of his Second Embassy to Ava in 1802,** London, 1955.

(ed.). 'R.B. Pemberton's Journey from Munipoor to Ava, and from Thence across the Yooma Mountains to Arracan (14 July-1 October 1830)', **JBRS** Dec. 1960), pp. 1—96.

Hallett, Holt S. **A Thousand Miles on an Elephant in the Shan Stats,** London, 1890.

Hamilton, Capt. Alexander. **A New Account of the East Indies.** 2 vols., Edinburgh, 1727.

Heeres, J. E. (ed.). De 'Consideratien van Van Imhoff' (**BKI,** Deel 66). 's-Gravenhage, 1912.

and Stapel, F. W. (eds). 'Corpus Diplomaticum Neerlando-Indicum', **BKI,** 1907—55.

Hlutdaw Records. **Selections from the Records of the Hlutdaw.** 2 vols., Rangoon, 1889.

Hunter, W. **A Concise Account of the Kingdom of Pegu,** Calcutta and London, 1789.

Ibn Batuta. **The Travels of, in Asia and Africa, 1324—25.** Translated from the abridged Arabic MS. copies preserved in the Public Library of Cambridge; by the Rev. S. Lee., London, 1829.

Imhoff, G. W. van. **Consideratiën,** The Hague, 1763.

Indochine, Gouvernement General. **Contributions à l' Histoire des Mouvements Politiques de l'Indochine Française.** 7 vols. of documents, Hanoi, 1933—4.

Institute of Asian Economic Affairs (ed.). **Union Catalogue of Documentary Materials on South-East Asia.** 5 vols., New York, 1965.

Jonge, J. K. J. de. **De Opkomst van het Nederlandsch Gezag in Oost-Indie.** 3 vols. 's-Gravenhage, 1862—5.

Jonge, J. K. J. de (Jr.). **De Opkomst van het Nederlandsch Gezag over Java.** 7 vols., The Hague, 1869—78.

Judson, Ann H. **An Account of the American Baptist Mission to the Burman Empire : In a Series of Letters Addressed to a Gentleman in London,** London, 1823.

Kartini, R. A. **Letters of a Javanese Princess,** New York, 1920. Reprint, Norton Library, N.Y., 1964.

Kaznacheev, A. I. **Inside a Soviet Embassy; Experiences of a Russian Diplomat in Burma,** London, 1963.

Keppel, Capt. the Hon. Henry, R.N. **The Expedition of H.M. S. 'Dido' for the Suppression of Priracy, with Extracts from the Journal of James Brooke, Esq., of Sarawak,** New York, 1846

Laharpe, J. F. **Abrégé de l'Histoire Générale des Voyages.** 24 vols., Paris, 1816.

La Loubère, M. de. **Description du Royaume de Siam.** 2 vols., Paris, 1691, Amsterdam, 1714.

A New Historical Relation of the Kingdom of Siam, by M. de L. L. Envoy Extraordinary from the French King to the King of Siam in the Years 1687 and 1688. 2 vols., London, 1693.

Lamb, Alastair. 'British Missions to Cochin China: 1778—1822', **JRASMB,** vol. xxxiv, pts. 3 and 4, Kuala Lumpur, 1961.

Launay, Adrien. **Histoire de la Mission de Cochinchine 1658—1823.** Documents Historiques. 3 vols., Paris, 1923—5.

Histoire de la Mission du Tonkin. Documents Historiques, Paris, 1927.

Leonowens, Anna H. **The English Governess at the Siamese Court,** Boston, Mass., 1870; London, 1954.

Linschoten, J. H. van. **The Voyage of J. H. Linschoten to the East Indies** (English tr. of 1598 ed. A. C. Burnell and P. A. Tiele). 2 vols., Hakluyt Soc., Nos. 70 and 71, London, 1885.

Loftus, A. J. **Notes of a Journey across the Isthmus of Kra .. January-April 1883,** Singapore, 1883.

Luce, G. H. and Pe Maung Tin. **Inscriptions of Burma.** 3 portfolios of photogravures of rubbings. London, 1933—9.

Lyautey, L. G. H. **Lettres du Tonkin et de Madagascar** (1893—9). 2 vols., Paris, 1920.

Ma Touan-Lin. **Ethnographie des peuples étrangers à la Chine;** traduit pour la première fois du Chinois avec un commentaire perpétuel par le Marquis d'Hervey de Saint-Denys, Geneva, 1883.

MacGregor, J. A. Translation of 'A Brief Account of the Kingdom of Pegu' by an anonymous Portuguese writer of the early seventeenth century. **JBRS,** xvi, pt. 2, Aug., 1926.

McMichael, Sir Harold. **Report of a Mission to Malaya.** G.B. Colonial Office, No. 194, London, 1946.

Maitre, E. 'Documents sur Pigneau de Behaine', **Rev. Indoch.,** 1913.

Major, R. H. **India in the Fifteenth Century,** Hakluyt Soc, London, 1857.

Malcom, Rev. H. **Travels in South-Eastern Asia.** 2 vols., London, 1839.

Manrique, Fray Sebastien. **Travels of, 1629-43.** (tr. Lieut.-Col. C.E. Luard). 2 vols., Hakluyt Soc., London, 1927.

Manshu (Book of the Southern Barbarians), trans. G. H. Luce, Southeast Asia Program Data Paper No. 44, Ithaca, N.Y., 1961.

Mantegazza, G. M. **La Birmania, Relazione Inedita del 1784 del Missionario Barnabita G.M.Mantegazza.** (Introduction by Renzo Carmignani; text in French), Rome, 1950.

Marks, Dr. **Forty Years in Burma,** London, 1917.

Marshall, Lieut. John, R.N. **Narrative of the Naval Operations in Ava during the Burmese War in the Years 1824, 1825 and 1826,** London, 1830.

Maxwell, W. G. and Gibson, W. S. (eds.). **Treaties and Engagements affecting the Malay States and Borneo,** London, 1924.

Maybon, C. B. 'Quelques documents inédits concernant Pierre Poivre', **Études Asiatiques** (Hanoi, 1925), ii, pp. 143–57.

Mijer, P. **Verzameling van Instruction, Ordonnancien en Reglementen voor de Regering van Nederlandsch Indië**, Batavia, 1848.

Modelski, G. (ed.). **New Emerging Forces : Documents on the Ideology of Indonesian Foreign Policy**, Canberra, 1963.

Mongkut, King. 'English Correspondence of King Mongkut', **JSS**, vol. xxi, Bangkok, 1927.

Moreland, W. H. (ed.). **Peter Floris; His Voyage to the East Indies in the 'Globe', 1611–1615. A Contemporary Translation of His Journal**, Hakluyt Soc., London, 1934.

Relations of Golconda in the Early Seventeenth century, Hakluyt Soc, London, 1931.

Mouhot, H. **Voyages dans les Royaumes de Siam**, Paris, 1686.

Travels in the Central Parts of Indo-China (Siam), Cambodia and Laos during 1859–60. 2 vols., London, 1864.

Muller, Hendrik P. N. (ed.). **De Oost-Indische Compagnie in Cambodja en Laos** (verzameling van bescheiden van 1636 tot 1760), 's-Gravenhage, 1917.

Nan Chronicle, The, Trans. by Prasoet Churatana, ed. by David J. Wyatt, Southeast Asia Program Data Paper No. 59, Ithaca, N.Y., 1966.

Neale, F A. **Narrative of a Residence at the Capital of the Kingdom of Siam**, London, 1852.

Newbold, T. J. **Political and Statistical Account of the British Settlements in the Straits of Malacca.** 2 vols., London, 1939.

d'Orleans, Pierre. **Histoire de M. Constance, Premier Ministre du Roy de Siam**, Paris, 1690.

Pallegoix, Jean Baptiste. **Description du Royaume Thai ou Siam.** 2 vols., Paris, 1854.

Pallu, François. **Relation Abrégée des Missions et Voyages des Evesques Français, Envoyés aux Royaumes de la Chine, Cochinchine, Tonquin et Siam**, Paris, 1668.

Parkin, Ray. **Into the smother : A journal of the Burma-Siam Railway**, London, 1963.

Pavie, Auguste. **Mission Pavie.** 11 vols., Paris, 1898–1904.

Pemberton, Capt. R. Boileau. **Report on the Eastern Frontier of British India** (with a supplement by Dr. Bayfield on British Political Relations with Ava), Calcutta, 1835.

Penzer, N. M. (ed.). **The Travels of Marco Polo**, tr. John Frampton, London, 1929.

Phayre, A. P. 'Phayre's Private Journal of His Mission to Ava in 1855', **JBRS**, xxii (1932), pp. 68–89.

Pinkerton, John. **A General Collection of the Best and Most Interesting Voyages and Travels in All Parts of the World.** 17 vols., London, 1808–14.

Pinto, Fernão Mendes. **Peregrinaçam de Fernão Mendes Pinto em que la Conta de Muytas e Muyto Estranhas Cousas..** Lisbon, 1614.

The Voyages and Adventures of Fernand Mendez Pinto..,Done into English by H (enry) C (ogan) Gent., London, 1653; reprinted 1663, 1692.

The Voyages and Adventures of Ferdinand Mendez Pinto during His Travels for the Space of One and Twenty Years in the Kingdoms of Ethiopia, China, Tartaria, Cauchinchina, Calaminham, Siam, Pegu Japan and a Great Part of the East Indies (reprint, slightly abridged, of Henry Cogan's translation), London and New York, 1891.

Polo, Marco. **The Book of Sir Marco Polo, the Venetian, Concerning the Kingdoms and Marvels of the East** (Sir Henry Yule's translation revised by Henri Cordier), 2 vols.. 1903.

Purchas, Samuel. **His Pilgrimes.** 4 vols., London, 1625; Glasgow, 1905–7.

Raffles, T. S. **Substance of a Minute Recorded by the Hon. T. S. Raffles on Feb. 11, 1814, on the Introduction of an Improved System of Internal management and the Establishment of a Land Rental on the Island of Java,** Privately printed, London, 1814.

Raskin, M. G. and Fall, B. B. (eds.). **The Viet-Nam Reader; Articles and Documents on American Foreign Policy and the Viet-Nam Crisis,** New York, 1965.

Realia. **Register op de Generale Resolutien van het Kasteel Batavia, 1632–1807,** 3 vols., 's-Gravenhage, 1882–6.

Richardson, Dr. 'Journal of a Mission from the Supreme Government of India to the Court of Siam', **JRAS Bengal,** viii (1839), pp. 1016–36; ix (1840), pp. 1–30, 219–50.

Rivière, Henri. **Correspondence Politique du Commandant Rivière au Tonkin, Avril 1882–Mai 1883,** Paris, 1933.

Rodger, George. **Red Moon Rising,** London, 1943.

Rouffaer, G. P., and Ijzerman, J. W. 'De Eerste Schipvaart der Nederlanders naar Oost Indië'. 3 vols., **Linschoten Vereeniging,** vii, xxv, xxxii, The Hague, 1915–19.

Sadka, Emily (ed.). 'Journal of Sir Hugh Low, 1877.' **JRASMB,** pt. 4, 1954.

Sangermano, Father Vincentius. **A Description of the Burmese Empire** (tr. from his MS. by William Tandy, D.D.), Rome, 1883; Rangoon, 1885.

Sayre, F. B. **Siam: Treaties with Foreign Powers 1920–1927,** Northwood, 1928.

Schouten, W. **Oost-Indische Voyagie** (original Dutch eds.), Amsterdam, 1676. **Voyage aux Indes Orientales Commencé l' An 1658 et Fini l'An 1665.** 2 vols., Amsterdam, 1707; Rouen, 1725.

Scott, J. G. **France and Tongking : A Narrative of the Campaign of 1884 and the Occupation of Further India,** London, 1885.

Scoot O'Connor, V. C. **The Silken East, a Record of Life and Travel in Burma,** 2 vols., London, 1904.

Siam in the Dagh Register. **Dutch Papers from the Dagh Register,** 1624–42, Bangkok, 1915.

Siam. **Records of the Relations between Siam and Foreign Countries in the Seventeenth Century.** 5 vols., Bangkok, 1915–21.

Great Britain; Foreign Office; Correspondence Affecting the Affairs of Siam, London, 1894.

Sladen, Sir E. B. **Copy of Major Sladen's Report on the Bhamo Route** (Parliamentary Report, London, 1871), Original narrative, Rangoon, 1869.

'Expedition from Burma, via the Irrawaddy and Bhamo, to South-Western China', **Journal Royal Geog. Soc.,** xli, London, 1871.

Smith, Samuel J. **The Siam Repository, Containing a Summary of Asiatic Intelligence,** 6 vols., Bangkok, 1869–74.

Smith, H. Warrington. **Five Years in Siam from 1891–1896,** 2 vols.. London, 1898.

Notes on a Journey on the Upper Mekong, Siam, London, 1895.

Sonnerat. **Voyage aux Indes Orientales et à la Chine.** 2 vols., Paris, 1782; 4 vols., Paris, 1806.

A Voyage to the East Indies and China, 1774-1781. English tr. by Francis Magnus., Calcutta, 1788.

Stapel, F. W. (ed.). **Pieter van Dam's Deschryvinge over de Oostindische Compagnie,** The Hague, 1927–39.

State Papers. **Calendars of State Papers, Colonial Series, East Indies, China and Japan,** London, 1862 onwards.

Symes, Michael. **An Account of an Embassy to the Kingdom of Ava,** London, 1800; Edinburgh, 1827.

Tachard, Guy. **Voyage de Siam des Pères Jésuites Envoyés par Le Roy aux Indes et à La Chine,** Amsterdam, 1687.

Second Voyage du Père Tachard et des Jésuites Envoyés par Le Roy au Royaume de Siam, Amsterdam, 1689.

Tcheou Ta- Kouan. 'Mémoires sur les Coutumes du Cambodge' (tr. by P. Pelliot), **BEFEO,** ii (1902). Hanoi. Reprint, Paris, 1951.

Templer, J. C. **The Private Letters of Sir James Brooke,** London, 1853.

Thomson, J. T. Translation from the **Hakayit Abdulla,** London, 1874.

Thorn, William. **Memoir of the Conquest of Java,** London, 1815.

Tiele, P. A. and Heeres, J. E. **Bouwstoffen voor de Geschiedenis van de Nederlanders in den Maleischen Archipel.** 3 vols., (supplement to de Jonge, **Opkomst.**), The Hague, 1886–95.

Travers, Thomas Otho. **The Journal of Thomas Otho Travers,** 1813-1820 (ed. J. S. Bastin), Singapore, 1960.

Turpin, M. **History of the Kingdom of Siam and the Revolutions That have Caused the Overthrow of the Empire up to A.D. 1770,** Bangkok, 1908. (Original French eds. Paris, 1771.)

Vajiranana National Library. **Records of the Relations between Siam and Foreign Countries in the Seventeenth Century,** Bangkok, 1915.

Varthema, Ludovico di. **The Travels of.** Tr. J. W. Jones and ed. G. P. Badger, Hakluyt Soc., London, 1863.

Vaughan, W. **Adventures of Five Englishmen from Pulo Condore, a Factory of the New Company of the East Indies, Who Were Shipwrecked in the Little Kingdom of Johore,** London, 1714.

Vliet, Jeremias van. **Revolutions Arrivées au Royaume de Siam.** (English tr. L. F. van Ravenswaay, **Journal Siam Soc.,** vii, pt. 1), Paris, 1673.

Reprinted in vol. vii of **Selected Articles from the Journal of the Siam Society,** Bangkok, 1959.

Vollant des Verquains. **Histoire de la Revolution de Siam Arrivée en l'Année 1688,** Lille, 1691.

Wheeler, J. Talboys. **Journal of a Voyage up the Irrawaddy to Mandalay and Bhamo,** Rangoon, 1871.

Williams, Clement. **Through Burmah to Western China,** London, 1868.

Wilson, H. H. **Documents Illustrative of the Burmese War with an Introductory Sketch of the Events of the War and an Appendix,** Calcutta, 1827

Yule, Sir Henry. **A Narrative of the Mission Sent by the Governor-General of India to the Court of Ava in 1855,** London, 1858.

IV. สมัยแรกเริ่มและสมัยกลาง

Alip, Eufonio M. **The Philippines of Yesteryears: The Dawn of History in the Philippines,** Manila, 1964.

Aymonier, E. **Histoire de l'Ancien Cambodge,** Paris, 1920.

Bagchi, P. C. **Pre-Aryan and Pre-Dravidian in India,** Calcutta, 1929.

Berg, C. C. **De Evolutie der Javaanse Geschiedschrijving,** Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, (n.s.), vol. xiv, No. 2. Amsterdam, 1951.

'Kertanagara, de Miskende Empire-builder', **Orientatie** (July 1950), No. 34, pp. 3—32. Bandung.

'De Geschiedenis van Pril Majapahit, I Mysterie van der Vier Dochters van Krtanagara', **Indonesië,** iv (1950), pp. 481—520. Amsterdam.

'De Geschiedenis van Pril Majapahit, II Achtergrond en Oplossing der Pril-Majapahitse Conflicten', **Indonesië,** v (1951), pp. 193—233. Amsterdam.

'De Sadeng-Oorlog en de Mythe van Groot-Majapahit', **Indonesië,** v (1951), pp. 385—422. Amsterdam.

Herkomst, Vorm en Functie der Middeljavaanse Rijksdelingstheorie. Verhandelingen der Kon. Ned. Akad. van Wetenschappen, afd. Letterkunde (n.s.), vol. lix, No. 1. Amsterdam, 1953.

'Javanische Geschichtsschreibung', **Saeculum VII** (1956).

Het Rijk van de Vijfvoudige Buddha, Verhandelingen der Koninklijke Neder—landse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam, 1962.

Bhattacharya, Kameleswar. **Les Religions Brahmaniques dans l'Ancien Cambodge d' après l'épigraphie et l'iconographie.** Paris., École Française d' Extrême-Orient, 1961.

Boisselier, J. **La Statuaire du Champa, recherches sur les cultes et l'iconographie,** Paris, École Française d'Extrême-Orient, 1963.

'La Statuaire Khmère et son évolution', **CEFEO,** Saigon, 1955.

Bosch, F. D. K. 'C. C. Berg and Ancient Javanese History', ***Bijdragen tot de Taal-Land-en Volkenkunde van Nederlandsch-Indië,*** Vol. cxii (1956), pp. 1—24.

"Local Genius" en oud-Javaansche Kunst', **Med. Inst.,** Amsterdam, 1952,

The Golden Germ, The Hague, 1960.

Selected Studies in Indonesain Archaeology, The Hague, 1961.

Braddell, Sir Roland. 'Ancient Times in the Malay Peninsula', **JRASMB,** xiii, pt.2; xiv, pt. 3; xvii, pt. 1; xix, pt. 1; xx, xxii.

Briggs, Lawrence Palmer. **The Ancient Khmer Empire.** *American Philosophical* Society, Philadelphia, 1951.

Brown, J. Coggin. 'Relics of the Stone Age in Burma', **JBRS**, xxi (1931), pp. 33–51.

Brown, R. Grant. 'The Pre-Buddhist Religion of the Burmese', **Folk-lore**, xxxii (1921), pp. 77–100.

Casparis, J. G. de. **Inscripties uit de Cailendra-Tijd (Prasasti Indonesia, diterbitkan Oleh Djawatan Purbukala Republik Indonesia**, i), Bandung, 1950

Selected Inscriptions from the Seventh to the Ninth Century A.D., Prasasti Indonesia, ii, Bandung, 1956.

'Twintig jaar studie van de oudere Geschiedenis van Indonesië (1931–51)', **Orientatie** (Jan. 1954), No. 46, Djakarta, 1954.

'Historical Writing on Indonesia (Early Period)' in D. G. E. Hall (ed.), **Historians of South-East Asia**, London, 1961.

Chijs, J. A. van der. **Proeve Eener Nederlandsch Indische Bibliographie** (1659–1870), Batavia, 1875.

Christie, Anthony. **The Bronze Age in South-East Asia**, London, 1961.

Claeys, Jean Yves. 'L'Archéologie du Siam', **BEFEO**, xxxi (1931). Hanoi. **Introduction à l'Etude de l'Annam et du Champa**, Hanoi, 1934.

Coedès, G. 'Le Royaume de Crivijaya', **BEFEO**, xviii (1918). Hanoi. **Le Royaume de Dvâravtî**, Bangkok, 1929.

Recueil des Inscriptions du Siam, Bangkok, 1924–9. 2nd ed. 1961.

Inscriptions de Sukhodaya, Bangkok, 1924.

Inscriptions du Cambodge, 6 vols, Hanoi, 1937, 1942, 1951, 1953, 1956.

'Les Inscriptions Malaises de Crivijaya', **BEFEO**, xxx (1930), pp. 29–80.

Les États Hindouisés d'Indochine et d'Indonésie, Paris, 1948. New and revised eds., 1964.

Pour Mieux Comprendre Angkor, Paris, 1947. (English translation by E. F. Gardiner. **Angkor, An Introduction**, Oxford Univ. Press, 1963.)

'La Site Go-oceo, Ancien Port du Royaume de Funan', **Artibus Asiae**, vol. x, 1947.

Les Peuples de la Péninsule Indochinoise : Histoire-Civilisation, Paris, 1962. (English translation by H. M. Wright, **The Making of South-East Asia**, Berkeley and Los Angeles, 1966.)

Colani, M. **Mégalithes du Haut-Laos**, Paris, 1935.

'Recherches sur le Préhistoirque Indochinois', **BEFEO**, xxx (1930), pp.299–422.

Coomaraswamy, A. K. **History of Indian and Indonesian Art**, London, 1921.

Damais, L. Ch. Études javanaises : Les Tombes musulmanes datées de Tralaja', **BEFEO**, xlviii (1957), pp. 353 ff.

Études d'epigraphie indonésienne:

I. 'Méthode de reduction des dates javanaises en dates européennes' and

II. 'La Date des Inscriptions en ère de Sanjaya', **BEFEO**, xlv (1951), pp. 1–63

III. 'Liste des principales Inscriptions Datées de l'Indonésie', **BEFEO**, lxvi (1952), pp. 1–105.

IV. Discussion de la Date des Inscriptions', **BEFEO**, xlvii (1955), pp. 151–3.

'Epigrafische Aantekeningen: I Lokapala-Kayuwangi', **TBG**, lxxxiii (1949), pp. 1–6.

Dupont, P. 'La Dislocation du Tchenla et la Formation du Cambodge Angkorien VIIe—IXe Siècle', **BEFEO**, xliii (1943—6), pp. 17—55.

'Les Débuts de la Royauté Angkorienne', **BEFEO**, xlvi (1952), pp. 119—76.

'La Statuaire Préangkorienne', **Artibus Asiae**, 1955.

L'Archéologie Mône de Dvāravat, Paris, École Française d'Extrême-Orient, 1959.

Durioselle, C. 'The Art of Burma and Tantric Buddhism', **Annual Report of Archaeological Survey of Burma**, 1915—16, pp. 79—93.

Duyvendak, J. J. L. 'The True Dates of the Chinese Maritime Expeditions of the Early Fifteenth Century', **T'oung Pao**, xxxiv (1939). Leiden.

'Ma Huan Re-examined', **Verh. Kon. Akademie v. Wetensch. afd. Letterkunde**, n.s., 33, No. 3. Amsterdam, 1933.

Ferrand, G. 'Malaka, le Malaya et Malayur', **Journal Asiatique**, Mai-Juin et Juillet-Août, 1918.

'La Plus Ancienne Mention du Nom de l'Ile de Sumatra', **Journal Asiatique**, Mars-Avril, 1917.

'L'Empire Sumatrannais de Śrivijaya', **Journal Asiatique**, Juill-Sept., 1922.

Frédéric, Louis. **The Temples and Sculpture of Southeast Asia**, London, 1965.

Gerini, G. E. **Researches in Ptolemy's Geography**, London, 1909.

Giteau, M. **Sculptures Khmères: Reflets de la Civilisation d'Angkor**, Paris, 1965. (English ed., **Khmer Sculpture and the Angkor Civilisation**. London, 1965.)

Goloubew, V. 'L'Age du Bronze au Tonkin et dans le Nord-Annam', **BEFEO**, xxix (1929), pp. 1—46.

Art et Archéologie de l'Indochine, Hanoi, 1938.

L'Archéologie du Tonkin et les Fouilles de Dong-Son, Hanoi, 1937.

Goris, Roelof. **Prasasti Bali: I. Inscripties vóór Anak Wangçu, Inleiding, Transcripties, Inscripties in het Sanskrit. II. Vertalingen, Registers.** 2 vols., Bandung, 1954—5.

Grousset, R., Auboyer, J., and Buhot, J. **L'Asie Orientale des Origines au XVe Siècle**, Paris, 1941.

Grousset, R. **Histoire de l'Extrême-Orient.** 2 vols., Paris, 1929.

Heekeren, H. R. van. **The Bronze-Iron Age of Indonesia.** Verhandelingen van het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land-, en Volkenkunde. Deel 22. 's-Gravenhage, 1958.

The Stone Age of Indonesia, 's-Gravenhage, 1957.

Heine-Geldern, R. von. 'Urheimat und Früheste Wanderungen der Austronesier' **Anthropos**, xxvii (1932).

'Vorgeschichtliche Grundlagen des Kolonialindischen Kunst', **Wiener Beiträge zur Kunst-und Kultur-geschichte**, viii (1934).

'The Archaeology and Art of Sumatra', in M. Loeb, **Sumatra : Its History and People**, Vienna, 1935.

'L'Art Préboudhique de la Chine et de L'Asie du Sud-Est et Son Influence en Oceanie', **RAA**, xi (1937), No. 4, pp. 177—206.

'Ein Betrag zur Chronologie des Neolithicums in Sudost-Asien', **Festschrift F. W. Schmidt**, 1938.

'Prehistoric Research in the Netherlands Indies', **Science and Scientists in the Netherlands Indies**, pp. 129–67 (1945).

Conceptions of State and Kingship in Southeast Asia, Southeast Asia Program Data Paper No. 18, Ithaca, N.Y., 1956 (Second printing, 1963).

Hirth, F., and Rockhill, W. W. **Chau Fu-Kua, His work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfth and Thirteenth Centuries**, Translated from Chinese, St. Petersburg, 1911.

Hocart, A. M. **Kingship**, London, 1927.

Hoop, T. à T. van der. **Megalithic Remains in South Sumatra**, Zutphen, 1932. 'Praehistorie', in F. W. Stapel (ed.), **Geschiedenis van Nederlandsch-Indië**, i (1938).

Hornell, J. 'The Origins and the Ethnological Significance of Indian Boat Designs', **Mem. Asiat. Soc. Bengal**, vii (1920).

Haber, E. 'La Fin de la Dynastie de Pagan', **BEFEO**, ix (1909).

Imbert, J. **Histoire des Institutions Khmères**, Phnom Penh, 1961.

Jack-Hinton, Collin (ed.). **Papers on Early South East Asian History**, Singapore, 1964.

Janse, Olov R. T. **Archaeological Research in Indo-China: The District of Chiu-Chen during the Han Dynasty**, 2 vols., Cambridge, Mass., 1947, 1949.

Johnston, E. H. 'Some Sanskrit Inscriptions of Arakan', **BSOAS**, xi (1944), No. 2.

Kempers, Bernet. **The Bronzes at Nalanda and Hindu-Javanese Art**, Leiden. 1930.

Ancient Indonesian Art, Cambridge, Mass, 1959.

Krom, N. J. **Inleiding Tot de Hindoe-Javaansche Kunst.** 3 vols. 's-Gravenhage, 1923.

Barabudur, Archaeological Description, 2 vols., The Hague, 1927.

Hindoe-Javaansche Geschiedenis, 's-Gravenhage, 1931.

Lamb, Alistair. **Chandi Bukit Batu Pahat-A Report on the Excavation of an Ancient Temple in Kedah**, Singapore, 1960.

LeMay, R. S. **A Concise History of Buddhist Art in Siam**, Cambridge, 1938.

Leuba, Jeanne. **Un Royaume Disparu: Les Chams et Leur Art**, Paris, 1923.

Lévy, Paul. **Recherches Préhistoriques dans la Règion de, Mlu Prei, Accompagnees de Comparaisons Archéologiques**, Hanoi, 1943.

Loewenstein, J. **Papers on the Malayan Metal Age**, Singapore, 1962. (**JRAS MB**, vol. xxix, pt 2.)

Luce, G. H. 'Burma's Debt to Pagan', **JBRS**, xxiii, pp. 120–7.

MacDonald, A. W. 'A propos de Prajapāti', **JA**, 1952.

MacDonald, M. **Angkor**, London, 1958.

Majumdar, R. C. **Ancient Indian Colonies in the Far East**: I. **Champa**, Lahore 1927. II. **Suvarnadvipa**, Dacca, 1937–8.

Kambuja–Desa, Calcutta, 1944.

Malleret, Louis: **L'Archéologie du delta du Mekong.** Tome 1, **L'Exploration archéologique et les fouilles d'Oc-èo**, Paris, 1959; tome 2, **La Civilisation materielle d'Oc-eo**, (2 vols.), 1960; tome 3, **La culture du Fou-nan** (2 vols.), 1962; tome 4; **Le Cisbassac**, 1963, Paris, Publications de l'École Française d'Extrême-Orient, vol. 43.

Mansuy, H. **La Prehistoire en Indochine,** Paris, 1931.

Maspero, G. **Le Royaume de Champa,** Paris, 1928.

L'Empire Khmer, Phnom Penh, 1904.

Moens, J. L. 'Çrivijaya, Yāva en Ketāha' **Tijdschrift. Bat. Gen.,** lxxvii (1937), pp. 317–489. (Abbreviated English translation in **JRASMB,** 1939, pp. 1–108.)

Movius, H. J. (Jr.). 'The Lower Palaeolithic Cultures of Southern and Eastern Asia', **Trans. Am. Phil. Soc.** (n.s.) xxxviii, No. 4, pp. 329–420. Philadel-phia, 1949.

Mus, P. 'Bârâbudur: Les Origines du Stûpa et la Transmigration', **BEFEO,** xxxii (1923), No. 1, pp. 269–439.

'Cultes Indiens et Indigènes au Champa', **BEFEO,** xxxiii (1933), pp. 367–410.

Naerssen, F. H. van. 'The Çailendra Interregnum', **India Antiqua,** 1947, Leiden.

'Twee Koperen Oorkonden van Balitung', **BKI,** xcv (1937), p. 445.

'Some Aspects of the Hindu-Javanese Kraton', **J. Oriental Soc. of Australia, ii,** No. 1 (1963).

O'Connor, S. J. 'An Ekamukhalinga from Peninsular Siam', **JSS,** liv (Part 1, January 1966), pp. 43–9.

'Satingphra: An Expanded Chronology', **JMBRAS,** xxxix (Part 1, 1966). pp. 137–44.

'Ritual Deposit Boxes in Southeast Asian Sanctuaries', **Artibus Asiae,** xxvii (1966), pp. 53–60.

'Note on a Mukhalinga from Western Borneo', **Artibus Asiae,** xxix (1967), pp. 93–6.

Parmentier, H. **L'Art Khmer Primitif,** 2 vols. Paris, 1927.

L'Art Khmer Classique, 2 vols. Paris, 1939.

'L'art Présumé du Fou-nan', **BEFEO,** xxxii (1932), pp. 183–90.

Patris, C. **Essai d'Histoire d'Annam,** Hué, 1923.

Pelliot, P. 'Le Founan', **BEFEO,** iii (1903), pp. 248–303.

'Deux Itinéraires de Chine en Inde à la Fin du VIIIe Siècle', **BEFEO,** iv (1904), pp. 130–413.

Pigeaud, T. G. Th. **Java in the Fourteenth Century: A Study in Cultural History (The Nāgara-Kertāgama by Rakawi Prapānca of Majapahit, 1365 A.D.),** 5 vols., The Hague. Vols. i, ii, iii, 1960; vol. iv, 1962; vol. v, 1963.

Pleyte, C.M. 'Bijdrage tot de Kennis van het Mahayana op Java', **Bijdragen van het Koningklijk Instituut,** lii, liv (1901 and 1902).

Poerbatjaraka, Raden, Ng. **De Dood van Raden Wijaya, den eersten koning en Stichter van Madjapahit,** Leiden, 1926.

Proceedings. **Proceedings of the Third Congress of Prehistorians of the Far East,** Singapore, 1938.

Przyluski, J. 'Kôl and Munda: a New Aspect of the Austro-Asiatic Problem', **JGIS,** iv, pt. I (Jan. 1937).

Quaritch Wales, H. G. **The Making of Greater India,** London, 1951. 2nd ed., rev. and enlarged, London, 1961.

Ray, Nihar-Ranjan. **Brahmanical Gods in Burma,** Rangoon, 1932.
Sanskrit Buddhism in Burma, Amsterdam, 1936.

Rémusat, G. de Coral. **L'Art Khmer, Les Grandes Étapes de son Évolution,** Paris, 1951.

Sastri, Nilakanta. **Sri Vijaya,** 1949.

Schnitger, F. M. **Forgotten Kingdoms of Sumatra,** Leiden, 1939. Reprint, Leiden, 1964.

Sivaramamurti, C. **Le Stupa du Barabudur,** Paris, 1961.

Solheim, W. G. **Archaeology of Central Philippines: A Study Chiefly of the Iron Age and Its Relationships,** Manila, 1964.

Stapel, F. W. (ed.). **Geschiedenis van Nederlandsch-Indië,** vols. i and ii. Amsterdam.

Stein, Callenfels P. van. 'Bijdrage tot de Chronologie van het Neolithicum in Zuid Oost Azië', **Oudheidkundig Verslag, 1926.**

Stern, Philippe. **Le Temple Khmer: Formation et Developpement du Temple-Montagne,** Saigon, 1937.

Le Bayon d'Angkor et l'Évolution de l'Art Khmer, Paris, 1927.

L'Art de Champa, Ancien Annam, et son Évolution, Paris, 1942.

Les Monuments Khmers du Style du Bayon et Jayavarman VII, Paris, 1965.

'Le Temple-Montagne Khmer, le culte du linga et le Devarāja, **BEFEO,** xxxiv (1934), pp. 611–16.

'Diversité et Rythme des Fondations Royales Khmères', **BEFEO,** xliv (1954), pp. 649–85.

Stutterheim, W. F. **Rama-Legenden und Rama Reliefs in Indonesiën.** 2vols., München, 1927.

Oudheden van Bali, Singaradja, 1930.

Cultural Geschiedenis van Indonesie, 3 vols., De Hindu's, vol. i. Groningen-Batavia, 1951.

Hinduisme in den Archipel, vol. ii. Groningen-Batavia, 1951.

De Islam en Zijn Komst in den Archipel, vol. iii. Groningen-Batavia, 1952.

Indian Influences on Old Balinese Art, London, 1935.

De Islam en Zijn Komst in den Archipel, Groningen-Batavia, 1935.

De Kraton van Majapahit, The Hague, 1948.

Het Hinduisme in den Archipel, Groningen-Djakarta, 1951.

'The Meaning of the Hindu-Javanese Candi', **J. Am. Or. Soc.,** vol. li, 1931.

Studies in Indonesian Archaeology, The Hague, 1956.

Takakusu, Junjiro. **A Record of the Buddhist Religion as Practised in India and the Malay Archipelago, by I-T sing,** Oxford, 1896.

Terra, H. de, and Movius, H. J. (Jr.). 'Research on Early Man in Burma', **Trans. Am. Phil. Soc.** (n.s.), xxxii, No. 3, pp. 265-464. Philadelphai, 1943.

Tweedie, M. W. F. 'Prehistory in Malaya', **JRAS,** 1942, Part I, pp. 1–13.

'The Stone Age in Malaya', **JRASMB,** xxvi, 1953, fasc. 2.

Verneuil. **L'Art de Java, Les Temples de la Période Classique Indo-Javanaise,** Paris, 1927.

Vogler, E. B. **De Monsterkop in de Hindoe-Javaanse Bouwkunst,** Leiden, 1949.

Wang Gungwu. 'The Nanhai Trade; A Study of the Early History of Chinese Trade in the South China Sea'. **JRASMB,** vol. xxxi, pt. 2 (1958), pp. 1–135.

Wheatley, Paul. **The Golden Khersonese: Studies in the Historical Geography of the Malay Peninsula before A.D. 1500,** Kuala Lumpur, 1961.

Impressions of the Malay Peninsula in Ancient Times, Singapore, 1964.

Wolters, O. W. **Early Indonesian Commerce: A Study of the Origins of Srivijaya,** Ithaca, N.Y., 1967.

'The Khmer King at Basan (1371—73) and the Restoration of the Cambodian Chronology during the Fourteenth and Fifteenth Centuries', **Asia Major,** vol. xii, pt. 1 (1966), pp. 44—89.

The Fall of Srivijaya in Malay History, Asia Major Supplementum, London, 1968.

'Tambralinga', **Bull. School Orient. African Studies (1958).**

Zwaan, J. P. Kleiweg de. **De Oudste Mensheid van de Indische Archipel,** 1943.

V. พม่า

Andrus, J. R. **Burmese Economic Life,** Stanford, U.S.A., London, 1947.

Anstey, Vera. **The Economic Development of India** (includes Burma), New York, 1936.

Appleton, G. **Buddhism in Burma,** Calcutta, 1943.

Banerjee, A. C. **British Relations with Burma, 1826—1886,** Bombay, 1947.

Bayfield, G.T. **Historical Review of the Political Relations between the British Government in India and the Empire of Ava..to the End of the Year 1834.** Revised by Lieut.-Col. Burney, British Resident, Calcutta, 1835.

Bigandet, P. **An Outline of the History of the Catholic Burmese Mission from1720 to 1887,** Rangoon, 1887.

The Life or Legend of Gaudama, The Buddha of the Burmese, 2 vols. in 1, London, 1911—12. (1st pub. Rangoon, 1866).

Bourdounais, M. le Comte A Mahé de la. **Un Français en Birmanie,** Paris, 1891.

Burma. **Burma Gazetteer,** vol. **A,** reprint, 3 vols: **Salween District, Upper Chindwin District,Mergui District,** Rangoon, 1960—2.

Cady, John F. **A History of Modern Burma,** Ithaca, N.Y., 1958. 2nd printing, with Supplement, 1960.

Christian, J. Leroy. **Modern Burma A Survey of Political and Economic Developments,** California, 1942.

Burma and the Japanese Invader (revised ed. of **Modern Burma**), Bombay 1945.

Cochrane, W. **The Shans,** Rangoon, 1915.

Collis, Maurice. **The Land of the Great Image,** London, 1943.

Last and First in Burma, London, 1956.

Trials in Burma. London, 1938, 1953.

Cordier, Henri. **Historique abrêgê des Relations de la Grande-Bretagne avec la Birmanie,** Paris, 1894.

'Les Français en Birmanie', **T'oung Pao,** 1891.

'La France et L'Angleterre en Indochine et en Chine sous le Premier Empire', **T'oung Pao,** series 2 (1903), pp. 201—27.

Crosthwaite, Sir C. **The Pacification of Burma,** London, 1912.

Desai, W. S. **History of the British Residency in Burma, 1826—40,** Rangoon, 1939.

India and Burma, Bombay and Calcutta, 1954.

A Pageant of Burmese History, Bombay, 1961.

Donnison, F. S. V. **Public Administration in Burma,** London, 1953.

Ferrars, Max and Bertha. **Burma,** London, 1901.

Foucar, E. C. V. **Mandalay The Golden,** London, 1963.

They Reigned in Mandalay, London, 1946.

Furnivall, J. S. **Introduction to the Political Economy of Burma,** 2nd ed., Rangoon, 1938. 3rd ed., with new preface, 1957.

'The Fashioning of Leviathan: The Beginnings of British Rule in Burma', **JBRS,** xxix (1939).

Colonial Policy and Practice, a Comparative Study of Burma and Netherlands India, Cambridge, 1948.

The Governance of Modern Burma, New York, 1958. 2nd eds. rev. and enlarged with an appreciation by F. N. Trager and with supplement on the Ne Win administration by J. S. Thompson, Vancouver, 1960.

Gazetteers. **British Burma Gazetteer,** 2 vols., Rangoon, 1880.

J. G. Scott and J. P. Hardiman. **Gazetteer of Upper Burma and the Shan States,** 5 vols., Rangoon, 1900.

Geary, Gratton. **Burma, after the Conquest, Viewed in Its Political, Social and Commercial Aspects, from Mandalay,** London, 1886.

Griswold, Alexander B. **(et al.). Burma, Korea, Tibet.** Art of the World Series (Methuen), London, 1964.

Hall, D. G. E. **Early English Intercourse with Burma, 1587—1743,** London, 1928, Reprinted 1968.

Europe and Burma. A study of European Relations with Burma from the Earliest Times to the Annexation of Thibaw's Kingdom, London, 1945.

'The Tragedy of Negrais', **JBRS,** xxi (1931), pp. 59—133.

'The Dagh Register of Batavia and Dutch Trade with Burma in the Seventeenthy Century', **JBRS,** xxix (1939), pp. 139—56.

'Studies in Dutch Relations with Arakan in the Seventeenth Century', **JBRS,** xxvi (1936).

Burma, London, 1950.

Hall, H. Fielding. **The Soul of a People,** London, 1899.

A People at School, London, 1906, 1913.

Halliday, R. **The Talaings,** Rangoon, 1917.

Harvey, G. E. **History of Burma,** London, 1925.

British Rule in Burma, 1824—1942, London, 1946.

Hla Pe, U. **Narrative of the Japanese Occupation of Burma, Ithaca, N.Y.,** 1961.

Htin Aung, U. **The Stricken Peacock: Anglo-Burmese Relations, 1752—1948,** The Hague, 1965.

Huber, E. 'Une Ambassade Chinoise en Birmanie en 1406', **BEFEO,** iv (1904), pp. 429—32.

'La Fin de la Dynastie de Pagan', **BEFEO,** ix (1909), pp. 633—80.

Ireland, Alleyne. **The Province of Burma,** 2 vols., Boston and New York, 1907.

Johnstone, W. C. **Burma's Foreign Policy; a Study in Neutralism,** Cambridge, Mass., 1963.

King, W. L. **A Thousand Lives away: Buddhism in Contemporary Burma** Cambridge, Mass., 1964.

Laurie, W. F. B. **Our Burmese Wars and Relations with Burma,** London, 1880.

Leach, E. R. **Political Systems of Highland Burma,** London, 1954. Reprinted, 1964.

Lehman, F. C. **The Structure of Chin Society; a tribal People of Burma Adapted to a non–Western Civilization,** Urbana, Univ. of Illinois, 1963.

Low, James. 'A History of Tenasserim', **JRAS,** iv (1837), pp. 304–32; v (1839), pp. 245–63.

Luce, G. H. 'Chinese Invasions of Burma in the Eighteenth Century', **JBRS,** xv (1925), pp. 115–28.

'Burma's Debt to Pagan', **JBRS,** xxiii (1933), pp. 120–7.

'A Century of Progress in Burmese History and Archaeology', **JBRS,** xxxii (1948).

'The Economic Life of the Early Burman', **JBRS,** xxx (1940).

'The Ancient Pyu', **JBRS,** xxvii (1937).

'Early Chinese Texts about Burma', **JBRS,** xiv (1924).

'Mons of the Pagan Dynasty', **JBRS,** xxxvi (1953).

'The Early Syām in Burma's History. **JSS,** xlvi (1958); **JSS,** xlvii (1959).

'Old Kyauksè and the Coming of the Burmans', **JBRS,** xlii (1959).

'Rice and Religion: a Study of Old Mon-Khmer Evolution and Culture, (with linguistic charts)', **JSS,** liii (1965), pp. 139–52.

'The Career of Htilaing Min (Kyanzittha), the Uniter of Burma, A.D. 1084–1113', **JRAS,** pts. 1 and 2 (1966), pp. 53–68.

'Dvaravati and Old Burma', **JSS,** liii (1965), pp. 10–26.

Luce, G. H. and Pe Maung Tin. 'Burma down to the Fall of Pagan; An Outline' (pt. 1) **JBRS,** xxix (1939), pp.264–82.

McKelvie, Roy. **The War in Burma,** London, 1948.

Marshall, H. I. **The Karen People of Burma,** Columbus, U.S.A., 1922.

Mason, Rev. F. **Burma, Its People and National Products,** Rangoon, London, New York, 1860. 2 vols,. Ed,. enlarged by W. Theobald Hartford, 1882–3.

Maung Maung. **Burma in the Family of Nations,** Amsterdam, 1956.

Burma's Constitution, 2nd ed., rev. and enlarged, The Hague, 1961.

A Trial in Burma : The Assassination of Aung San, The Hague, 1962.

Maung Maung Pye. **Burma in the Crucible,** Rangoon, 1952.

Milne, Mrs. L., and Cockrane, Rev. W. W. **Shans at Home,** London, 1910.

Mitton, G. E. (Lady Scott). **Scott of the Shan Hills,** London, 1936.

Nai Thein, 'Intercourse between Siam and Burma as Recorded in the "Royal Autograph Edition" of the History of Siam', **JBRS,** xxv (1935), pp. 49–108; xxviii (1938), pp. 109–76. (Reprinted in vols. v and vi of **Selected Articles from the Journal of the Siam Society,** Bangkok, 1959.)

Nash, Manning. **The Golden Road to Modernity: Village Life in Contemporary Burma,** New York, London, Sydney, 1965.

Nisbet, John. **Burma under British Rule-and Before,** 2 vols., London, 1901.

Nu, Thakin. **Burma under the Japanese,** New York, 1954.

Parker, E. H. **Burma with Special Reference to Her Relations with China,** Rangoon, 1893.

Précis of Chinese Imperial and Provincial Annals Relating to Burma, Rangoon, 1893.

Pearn, B. R. **A History of Rangoon,** Rangoon, 1939.

'King Bering', **JBRS,** xxiii (1933), pp. 55–85.

'Felix Carey and the English Baptist Mission in Burma', **JBRS,** xxviii (1938), pp. 1–91.

Judson of Burma, London, 1962.

Perrin, J. M. 'Les Relations entre La Birmanie et La Russe au XIXe Siècle', **BEFEO,** xlix (1959), pp. 675–8.

Phayre, A. P. **History of Burma,** London, 1883.

Pye, Lucien W. **Politics, Personality and Nation Building; Burma's Search for Identity,** New Haven and London, 1962.

Ray, Nihar-Ranjan. **An Introduction to the Study of Theravada Buddhism in Burma,** Calcutta, 1946.

Ritchie, Anna J. **Lord Amherst and the British Advance Eastward to Burma,** Oxford, 1894.

Saimong Mangrai, Sao. **The Shan States and the British Annexation,** Ithaca, N.Y., 1965.

Scott, Sir J. G. **Burma: A Handbook of Practical Information,** London, 1921.

Burma, from the Earliest Times to the Present Day, London, 1924.

The Burman: His Life and Nations (by Shway Yoe, pseudonym), London, 1882. Reprinted by Norton, New York, 1963.

Scott, J. G., and Hardiman, J. P. **Gazetteer of Upper Burma and the Shan States,** 5 vols., Rangoon, 1900-1.

Sein, Daw Mya. **The Administration of Burma: Sir Charles Crosthwaite and the Consolidation of Burma, Rangoon, 1938.**

Sein, Win **The Split Story,** Rangoon, 1959.

Sen, N. C. **A Peep into Burma Politics,** 1917–42, Allahabad, 1945.

Shakespear, Col. L. W. **History of Upper Assam, Upper Burmah and North-Eastern Frontier,** London, 1914.

Singhal, D. P. **The Annexation of Upper Burma,** Singapore, 1960.

Slim, Sir William. **Defeat into Victory,** London, 1956.

Smeaton, D. M. **The Loyal Karens of Burma,** London, 1887 and 1920.

Smith, Donald E. **Religion and Politics in Burma,** New Jersey, 1965.

Smith, Nicol. **Burma Road,** New York, 1940.

Snodgrass, Major J. J. **Narrative of the Burmese War,** London, 1827.

Stewart, J. A. 'Kyaukse Irrigation: A Sidelight on Burmese History', **JBRS,** xi (1921), pp. 1–4.

Tan Pei-Ying. **The Building of the Burma Road,** New York, 1945.

Temple, R. C. **The Thirty-Seven Nats,** London, 1906.

Than Tun. 'Religion in Burma, A.D. 1000–1300', **JBRS**, xlii (1959).
'History of Burma, A.D. 1300–1400', **JBRS**, xlii (1959).

Tin Hla Thaw. 'History of Burma, A.D. 1400–1500', **JBRS**, xlii, 2 (1959).

Tinker, Hugh. **The Foundations of Local Self-Government in India, Pakistan and Burma**, London, 1954.
The Union of Burma, London, 1957.

Trager, F. **Burma-from Kingdom to Republic**, New York, 1966.

Trager, Helen G. **Burma Through Alien Eyes: Missionary Views of the Burmese in the Nineteenth Century**, London, 1966.

Trant, T.A. **Two Years in Ava, from May 1824 to May 1826**, London, 1927.

Walinsky, L.J. **Economic Development in Burma, 1951–1960**, New York, 1962.

Wayland, Francis. **A Memoir of the Life and Labours of the Reverend Adoniram Judson**, 2 vols., London, 1853.

White, Sir H. T. **A Civil Servant in Burma**, London, 1913.
Burma, London, 1923.

White, Capt. W. **A Political History of the Extraordinary Events which led to the Burmese War**, London, 1827.

Wilson, H. H. **Narrative of the Burmese War in 1824–26 as originally compiled from official documents**, London, 1852.

Woodman, Dorothy. **The Making of Burma**, London, 1962.

VI. อินโดจีน

(อันหนำ กัมพูชา โคจินจีน ลาว ตังเกี๋ย)

American Friends Service Committee. **Peace in Vietnam**, New York, 1966.

Anonymous. **Relations des Missions des Évêques Français aux Royaumes de Siam, de la Cochinchine, de Cambodge et du Tonking**, Paris, 1674.

Antonini, P. **L'Annam, Le Tonkin et l'Intervention de la France en Extrême Orient** .. Paris, c. 1889.

Aubaret, G. (tr.). **Histoire et Description de La Basse Cochinchine (Pays de Gia-Dinh) ..d'après le Texte Original**, Paris, 1863.

Aurousseau, Leonard. 'La Première Conquête Chinoise des Pays Annamites; Origine du Peuple Annamite', **BEFEO**, xxiii (1923), pp. 137–264.

Aymonier, E. T. **Le Cambodge**, 3 vols., Paris, 1900–4.

Bazancourt, C. L. de. **Les Expeditions de Chine et de Cochinchine d'après les Documents Offciels**, 2 vols., Paris, 1861–2.

Berval, René de (**et al.**). **Kingdom of Laos**, Saigon, 1959 (original French publication, 1956).

Bezacier, L. **L'art Vietnamien**, Paris, 1955.

Blet, Henri. **L'Histoire de la Colonisation Française**, 3 vols., Grenoble and Paris, 1946, 1948, 1950.

Bouchot, Jean. **Documents pour Servir à l'Histoire de Saigon, 1859 à 1865,** Saigon, 1927.

Boudet, H. 'La Conquête de la Cochinchine par les Nguyên et le rôle des émigrés chinois', **BEFEO,** xlii (1942), pp. 115–32.

Boudet, Paul. 'Les Archives des Empereurs d'Annam et l'Histoire Annamite', **Bull. Amis du Vieux Huè,** xxix (1942), pp. 229–59.

Brodrick, A. H. **Little Vehicle: Cambodia and Laos,** London, 1949.

Buch, W. J. M. **De Oost-Indische Compagnie en Quinam; de Betrekkingen der Nederlanders met Annam in de XVII Eeuw,** Amsterdam, 1929.

'La Compagine des Indes Néerlandaises et l'Indochine', **BEFEO,** xxxvi (1936), pp. 97–196; xxxvii (1937), pp. 121–237.

Buttinger, Joseph. **The Smaller Dragon: A Political History of Vietnam,** New York, 1958.

Vietnam: A Dragon Embattled, 2 vols., New York, 1967.

Cadière, L. 'Tableau Chronologique des Dynasties Annamites', **BEFEO,** v (1905), pp. 77–145.

'Le Mur de Dong-Hoi; Étude sur l'Établissement des Nguyen en Cochinchine', **BEFEO,** vi (1906), pp. 86–254.

Rêsumê de l'Histoire d'Annam, Quihnon, 1911.

'Les Européens au Service de Gia-Long'. **Bull. Amis Huè,** 1920–2–5–6.

Croyances et Pratiques Religieuses des Annamites, 3 vols., Hanoi, Saigon, Paris, 1944, 1955, 1957.

Cady, John F. **The Roots of French Imperialism in Eastern Asia,** Ithaca, N.Y., 1954.

Chaigneau, J. B. **Le Mêemoire sur la Cochinchine de Jean-Baptiste Chaigneau,** Hanoi-Haiphong, 1923.

Chaigneau, M. Diuc. **Souvenirs de Huè,** Shanghai, 1941.

Chailley, J. **Paul Bert au Tonkin,** Paris, 1887.

Chapman, Charles. 'Relation d'un Voyage en Cochin-Chine en 1778', **Bull. de la Soc. des Études Indochinoises de Saigon** (n.s.), xxiii (1948), No. 2, pp, 15–75.

Chassigneaux, E. 'L'Indochine: Historie des Colonies Françaises', in vol. v, pp. 311–599 of G. Hanotaux and A. Martineau (eds), **Histoire des Colonies Françaises et de l'Expansion de la France,** Paris, 1932.

Cheneau, H. **Du Protectorat Français en Annam, au Tonkin et au Cambodge,** Paris, 1904.

Chesneaux, Jean. **Contribution à l'Histoire de la Nation Vietnamienne,** Paris, 1955.

Cole, Allan B. **Conflict in Indo-China, and International Repercussions: A Documentary History, 1945–55,** Ithaca, N.Y., 1956.

Cunningham, A. **The French in Tonkin and South China, Hong Kong,** 1902.

Dang, Nghiem. **Politics and Public Administration,** Honolulu, 1966.

Dauphin-Meunier, A. **Histoire de Cambodge.** (Collection Que sais-je?) Paris, 1961.

Degeorge, J. B. **À la Conquête de Chau Laos,** Hong Kong, 1932.

Delvert, J. **Le Paysan Cambodgien,** Paris, 1961.

Deschanel, P. **La Question du Tonkin,** Paris, 1883.

Deveria, G. **Histoire des Relations de la Chine avec l'Annam-Vietnam du XVIe au XIXe siècle des Documents Chinois Traduits pour la Première Fois,** Paris, 1880.

Devillers, P. **Histoire du Viêt-Nam de 1940 à 1952,** Paris, 1952.

Deydier, H. **Introduction à la Connaissance du Laos,** Paris, 1952.

Diguet, E. **Annam et Indo-Chine Française,** Paris, 1908.

Dijk, L. C. D. van. **Neerland's Vroegste Betrekkingen met Borneo, den Solo-Archipel, Cambodja, Siam en Cochin-China,** Amsterdam, 1862.

Dommen, A. J. **Conflict in Laos: The Politics of Neutralization,** New York, Praeger, 1964.

Dupuis, Jean. **Les Origines de la Question du Tong-Kin,** Paris, 1896.
Le Tonkin de 1872 à 1886; Histoire et Politique, Paris 1910.

Ennis, T. E. **French Policy and Developments in Indo-China,** Chicago, 1936.

Fall, B. B. **Le Viet-Minh, la République democratique de Viet-Nam, 1945-60,** Paris, 1960.
The Two Viet-Nams; a Political and Military Analysis, New York, 1963.
Street Without Joy: Insurgency in Indochina, 1946–63, revised ed., London, 1966.

Faure, A. **Les Français en Cochinchine au XVIIIe siècle: Mgr. Pigneau de Behaine, évêque d'Adran,** Paris, 1891.

Ferry, Jules. **Le Tonkin et la Mère Patrie; Temoinages et Documents,** Paris, 1890.

Gaudel, A. **L'Indo-Chine Française en Face du Japon,** Paris, 1947.

Gautier, A. H. **Les Francais au Tonkin, 1787–1883,** Paris, 1884.

Ghosh, Monomohan. **A History of Cambodia,** Saigon, 1960.

Giteau, M. **Histoire du Cambodge,** Paris, 1957.

Gosselin, C. **L'Empire d'Annam,** Paris, 1904.

Gourou, P. **The Future of Indochina,** Paris, 1947.

Gourou, Pierre. **Les Paysans du Delta Tonkinois,** Paris, 1936. (Revised English ed., **The Peasants of the Tonkin Delta; A Study of Human Geography,** New Haven, HRAF, 1955.)

Grandjean, G. (ed. Malfère). **L'Épopée Jaune, Missionaires et Marins en Indo-Chine, 1765–1885,** 1938.

Groslier, Bernard P. **Angkor et le Cambodge au XVIe siècle d'après les sources, portugaises et espagnoles,** Paris, 1958.
Recherches sur les Cambodgiens, Paris, 1921.
Indochina: Art in the Melting-Pot of Races. Art of the World Series (Methuen), London, 1962.

Groslier, Bernard P. **Indochina,** Cleveland, Ohio, 1966.

Groslier, Bernard P., and Arthaud, J. **Angkor, Art and Civilization,** London, 1957.

Halpern, J. M. **Economy and Society of Laos; A Brief Survey.** Yale Univ. South-East Asia Studies, Monograph series No. 5, 1964.

Hammer, Ellen J. **The Struggle for Indochina,** Stanford, Calif., 1954.

Herz, M. F. **A Short History of Cambodia,** New York, 1958.

Hickey, G. C. **Village in Vietnam,** New Haven and London, 1964.

Hoang, Van-chi. **From Colonisation to Communism: A Case History of North Vietnam,** New York, 1963.

Honey, P. J. (ed.). **North Viet-nam Today,** New York, 1962.

Huard, P., and Durand, M. **Connaissance du Viet-Nam,** Paris and-Hanoi, 1954.

Isoart, Paul. **Le Phénomène National Viêtnamien: De l'Independence Unitaire a l'Indépendence Fractionnée,** Paris, 1961.

Lacouture, Jean. **Le Vietnam entre deux paix,** Paris, 1965 (English tr. by K, Kellan and J. Carmichael, **Vietnam between Two Truces.** New York. 1966.)

Lacoutare, Jean, and Devillers, Philippe. **La fin d'une guerre,** Indochine, 1954; Paris, 1960.

Lanessan, L. de. **La Colonisation Française en Indo-Chine,** Paris, 1895.

Launay, A. **Histoire Ancienne et Moderne de l'Annam, Tong-King et Cochin-chine,** Paris, 1884.

Le Bar, F. M., and Suddard, A. (eds.). **Laos.** New Haven, HRAF, 1960.

Le Boulanger, P. **Histoire du Laos Français,** Paris, 1931.

Leclère, A. **Histoire du Cambodge,** Paris, 1914.

Lehault, P. **La France et l'Angleterre en Asie.** *Tome* 1: **Indochine, les Derniers Jours de la Dynastie des Rois d'Ava,** Paris, 1892.

Lemire, C. **Établissement du Protectorat Français au Cambodge; Exposé Chronologique des Relations du Cambodge avec le Siam, l'Annam et la France,** Paris, 1879.

Le Thánh Khôi. **Le Viêt-Nam, Histoire et Civilisation,** Paris, 1955.

Le-Van-Dinh. **Le Culte des Ancêtres en Droit Annamite,** Paris, 1934.

Levi, Sylvain (ed.). **Indochine,** 2 vols., in 1, Paris, 1931.

เอเชียตะวันออกยุคใหม่

Levy, Paul. 'Le Voyage de Van Wuysthoff au Laos (1641—1642) d'après son Journal (Inédit en Français)', **CEFEO,** No. 38 (1944).

'Les Royaumes Lao du Mekong', **CEFEO,** No. 25 (1940), pp. 11—17.

Levy, Roger. **L'Indochine et ses Traités, 1946,** Paris, 1947.

Lingat, R. **Les Régimes Matrimoniaux du Sud-Est de l'Asia.** Publications EFEO, Paris, 1952.

Luro, E. **Le Pays d'Annam: Étude sur l'Organisation Politique et Sociale des Annamites,** Paris, 1878, 2nd ed., 1897.

Madrolle, C. **Indochine du Nord,** Paris, 1932.

Indochine du Sud, Paris, 1936.

Mai-tho-Truyen. **Le Bouddhisme au Vietnam, Buddhism in Vietnam, Phatgiao Viet-Nam.** (Text in French, English and Vietnamese.) Saigon, 1962.

Malleret, L. 'Une Tentative ignorée d'établissement français en Indochine au XVIIIe siècle; les vues de l'Amiral d'Estaing', **CEFEO,** No. 29 (1941), pp. 10—16.

Maspero, G. (ed.). **Un Empire Colonial Français: l'Indochine,** 2 vols., Paris, 1929–30.

Maspero, H. 'Études d'Histoire d'Annam', **BEFEO,** xvi (1916), No. 1, pp. 1–55 and xviii (1918), No. 3, pp. 1–36.

Masson, André. **Histoire de l'Indochine** (Collection Que sais-je?), Paris, 1950. **Histoire du Vietnam** (Collection Que sais-je?), Paris, 1960.

Maybon, C. B. **Histoire Moderne du Pays d'Annam (1592–1820),** Paris, 1920. **Les Marchands Européens en Cochinchine et au Tonkin (1600–1775),** Hanoi, 1916.

Maybon, C. B., and Russier, H. **Notions d'Histoire d'Annam,** 2 vols., Hanoi-Haiphong, 1909.

Meyniard, C. **Le Second Empire en Indo-Chine** (Siam, Cambodge, Annam), Paris, 1891.

Michels, A. **Les Annales Impériales de l'Annam Traduites entier..du texte Chinois,** 2 vols., Paris, 1889–92.

Migot, A. **Les Khmers, des origines d'Angkor au Cambodge d'Aujourd, hui,** Paris, 1960.

Monet, P. **Français et Annamites,** Paris, 1925.

Moura, J. **Le Royaume du Cambodge,** 2 vols., Paris, 1883.

Mus, Paul. **Le Vietnam Chez Lui,** Paris, 1947. **Viet-Nam: Sociologie d'une guerre,** Paris, 1952.

Naville, P. **La Guerre du Viet-Nam,** Paris, 1949.

Newman, B. **Report on Indo-China,** London, 1953.

Nguyen-Ai-Quoc (Ho Chi Minh). **Le Procès de la Colonisation Française,** Paris, 1926 (and Hanoi, 1962).

Nguyen-Huu-Khang. **La Commune Annamite; etude Historique, Juridique et Économique,** Paris, 1946.

Nguyen-Kien. **Le Sud-Vietnam depuis Dien-Bien-Phu,** Paris, 1963.

Nguyen-Phut-Tan. **A Modern History of Viet-Nam (1802–1954),** Saigon, 1964.

Nguyen-van-Huyen. **La Civilisation Annamite,** Hanoi, 1944.

Noir, L. S. **Les Français au Siam et au Cambodge,** Paris, 1894.

Norman, C. B. **Tonkin, or France in the East,** London, 1884.

Parmentier, H. **La Religion Ancienne de l'Annam,** Paris, 1906. **L'Art du Laos.** Publications, EFEO, Paris, 1954.

Pasquier, P. **L'Annam d'Autrefois, Essai sur la Constitution de l'Annam Avant l'Intervention Française,** Paris, 1930.

Patris, C. **Essai d'Histoire d'Annam:** Premiere Partie, 'l'Antiquite et le Haut Moyen Age', Hue, 1923.

Pavie, A. **A la Conquête des Coeurs,** Paris, 1921.

Pelliot, P. 'Mémoire sur les Coutumes de Cambodge'; **BEFEO,** ii (1902), pp. 123–77. (New and annotated ed., Paris, 1951.)

Petit, R. **La Monarchie Annamite,** Paris, 1931.

Priestley, H. I. **France Overseas: A Study of Modern Imperialism,** New York, 1938.

Reinach, L. de. **Le Laos,** 2nd ed-; Paris, 1911.

Renouvin, Pierre. **La Question d'Extrême Orient, 1840—1894,** Paris, 1946.

Robequain, C. **The Economic Development of French Indo-China,** London, 1944.

Roberts, S. H. **History of French Colonial Policy 1870—1925,** 2 vols., London 1929.

Rouger, C. E. **Histoire Ilitaire et Politique et l'Annam et du Tonkin Depuis, 1799,** Paris, 1906.

Sasorith, Katay D. **Le Laos,** Paris, 1953.

Schreiner, A. **Abrêgê de l'Histoire d'Annam,** 2nd ed., Saigon, 1906.

Scott, J. G. **France and Tongking,** London, 1885.

Septans, A. **Les commencements de l'Indo Chine Française d'après les Archives du Ministĕre de la Marine et des Colonies,** Paris, 1878.

Sisouk Na Champassak. **Storm over Laos: A Contemporary History,** New York, 1961.

Smith, R. M. **Cambodia's Foreign Policy,** Ithaca, N.Y., 1965.

Steinberg, David J. **(et al.). Cambodia,** New Haven, HRAF, 1957.

Taboulet, G. **La Geste Française en Indochine: Histoire par les Textes de la France en Indochine des Orgines à 1914,** 2 vols., Paris, 1955—6.

Teston, E., and Percheron, M. **L'Indochine Moderne,** Paris, 1932.

Thompson, V. **French Indochina,** London, 1937.

Tran-van-Giap. 'Le Bouddhisme en Annam, des Origines au XIIIe siècle', **BEFEO,'** xxxii (1932), pp. 191—272.

Villemenrevil, A. B. de. 'Les Voyages des Européens des Côtes d'Annam à la Vallée du Mékong', **Bull. Soc. Geog. Rochefort,** ii (1880—1), pp. 117—29.

Walker, G. B. **Angkor Empire,** Calcutta, 1955.

VII: มลายา และอินโดนีเซีย

Allen, G. C., and Donnithorne, A. G. **Western Enterprise in Indonesia and Malaya,** London, 1957.

Alting, J. H. Carpentier **Grondslagen der Rechtsbedeeling in Nederlandsch Indië,** The Hague, 1926.

Angoulvant, G. **Les Indes Néerlandaises,** 2 vols., Paris, 1926.

Aziz, M. A. **Japan's Colonialism and Indonesia,** The Hague, 1955.

Baring-Gould, S., and Bampfylde, C. A. **A History of Sarawak under Its Two White Rajahs,** London, 1909.

Bastin, John S. **The Native Policies of Sir Stamford Raffles in Java and Sumatra: An Economic Interpretation,** Oxford Univ. Press, 1957.

Essays on Indonesian and Malayan History, Singapore, 1961.

Bastin, John S., and Roolvink, R. (eds.). **Malayan and Indonesian Studies; Essays Presented to Sir Richard Winstedt,** Oxford Univ. Press, 1964.

Batten, C. C. **Translation of : Daendels-Raffles (by M. L. Deventer),** London, 1894.

Baudet, H. **(et al.). Balans van Beleid; Terugblik op de Laatste Halve eeuw van Nederlandsche-Indië,** Assen, 1961.

Begbie, Capt. P. J. **The Malaysian Peninsula, Embracing Its History, Manners, Customs of the Inhabitants, Politics, Natural History . . . from Its Earliest Times,** Madras, 1834.

Benda, Harry J. **The Crescent and the Rising Sun,** The Hague, 1958.

Bijllaardt, A. C. van den. **Onstaan en Ontwikkeling der Staatkundige Partijen in Nederlandsch Indie,** Batavia, 1933.

Blumberger, J. Th. P. **De Nationalistische Beweging in Nederlandsch Indië,** The Hague, 1931.

De Communistische Beweging in Nederlandsch Indië, Haarlem, 1928.

Boeke, J. H. **The Structure of the Netherlands Indies Economy.** Inst. of Pacific Relations, New York, 1942.

The Evolution of the Netherlands Indies Economy, New York, 1946.

Boeke, J. H. **(et al.). Indonesian Economics; The Concept of Dualism in Theory and Policy,** The Hague, 1961.

Bousquet, G. H. **A French View of the Netherlands Indies,** London and New York, 1940.

Boxer, C. R. 'The Third Dutch War in the East', **The Mariner's Mirror, xvi** (1930).

The Dutch Seaborne Empire, 1600-1800, London, 1965.

Brackman, A. C. **Indonesian Communism, a History,** New York (Praeger), 1963.

South East Asia's Second Front: The Power Struggle in the Malay Archipelago, New York, 1966.

Braddell, Sir Roland. **The Law of the Straits Settlements : A Commentary,** Singapore, 1915, new ed., 1931.

Braddell, T., **Statistics of the British Possessions in the Straits of Malacca,** Penang, 1861.

Brakel, S. van. **De Hollandsche Handelscompagnieën der Zeventiende eeuw,** The Hague, 1908.

Broek, J. O. M. **The Economic Development of the Netherlands Indies,** New York, 1942.

Brugmans, J. **Geschiedenis van het Onderwijs in Nederlandsch-Indië,** Groningen-Batavia, 1938.

Brugmans, I. J. (ed.). **Nederlandsch-Indië onder Japanese Bezetting,** Franeker, 1962.

Buckley, C. G. **An Anecdotal History of Old Times in Singapore,** London, 1903. Reprint by University of Malaya, Kuala Lumpur, 1965.

Cabaton, A. **Java and the Dutch East Indies,** London, 1911.

Cator, W. J. **The Economic Position of the Chinese in the Netherlands Indies,** Oxford, 1936.

Chai Hon-Chan. **The Development of British Malaya, 1896-1909,** Kuala Lumpur, 1964.

Chijs, J. A. van der. **De Vestiging van het Nederlandsch Gezag Over de Banda Eilanden,** Batavia-The Hague, 1886.

De Geschiedenis der Stichting van de V.O.C., Leiden, 1856.

Colenbrander, H. T. **Koloniale Geschiedenis,** 3 vols., 's-Gravenhage, 1925.

Cowan, C. D. **Nineteenth-Century Malaya; The Origins of British Political Control,** London, 1961.

Crawfurd, John. **History of the Indian Archipelago,** 3 vols., Edinburgh, 1820.

A Descriptive Dictionary of the Indian Islands and Adjacent Countries, 2 vols., London, 1856.

Crofton, R. H. **A Pageant of Spice Islands,** London, 1936.

Das Gupta, Ashin. **Malabar in Asian Trade, 1740—1800,** Cambridge Univ. Press (in preparation, 1967?).

Day, Clive. **The Policy and Administration of the Dutch in Java,** New York, 1904. Oxford in Asia Historical Reprints, Kuala Lumpur, Oxford Univ. Press, 1966.

Deventer, M. L. van. **Geschiedenis der Nederlanders op Java,** 2 vols., Haarlem, 1886—7.

Het Nederlandsch Gezag over Java sedert 1811, The Hague, 1891.

Dijk, L. C. D. van. **Neerlands Vroegste Betrekking met Borneo,** Amsterdam, 1862.

Djajadiningrat, Pangeran A. A. Hoesein. **The Netherlands East Indies,** New York, 1941.

Dobby, E. H. G. **Agricultural Questions of Malaya,** Cambridge, 1949.

Dodd, E. E. **The New Malaya,** London, 1946.

Douwes Dekker, E. (Multatuli). **Max Havelaar,** 2 vols., The Hague, 1860.

Indonesia: Once More Free Labour, Stanford, Calif., 1948.

Emerson, Rupert. **Malaysia: A Study in Direct and Indirect Rule,** New York, 1937. (Reprinted as Univ. of Malaya Press paperback, Kuala Lumpur, 1964.)

Fatimi, S. Q. **Islam Comes to Malaysia,** Singapore, Malaysian Sociological Research Institute, 1963.

Felth, Herbert. **The Decline of Constitutional Democracy in Indonesia,** Ithaca, New York, 1962.

Firth, Raymond. **Malay Fishermen: Their Peasant Economy,** London, 1946.

Fitzgerald, C. P. **The Third China,** Vancouver, 1965.

Furnivall, J. S. **Netherlands India: A Study of Plural Economy,** Cambridge, 1939, 1944.

Colonial Policy and Practice: a Comparative Study of Burma and Netherlands India, Cambridge, 1948.

Geertz, Clifford. **The Development of the Javanese Economy,** Cambridge, Mass., 1956.

Pedlars and Princes: Social Change and Economic Modernisation in Two Indonesian Towns, Chicago, 1963.

Agricultural Involution: The Process of Ecological Change in Indonesia, Berkeley, 1963.

The Religion of Java. Glencoe, Ill., 1960.

Ginsburg, N., and Roberts, C. F. **Malaya,** Seattle, 1958.

Gonggrijp, G. **Schets Eener Economische Geschiedenis van Nederlandsch Indië,** Haarlem, 1949.

Goris, R. (et al.). **Bali, Studies in Life, Thought and Ritual,** The Hague, 1960.

Graaf, H. J. de. **De Regering van Panembahan Senapati Ingalaga,** 's-Gravenhage, 1954.

De Regering van Sultan Agung, Vorst van Mataram, 1613–45, en die van, zijn Voorganger Panembahan Seda-ing-Krapjak, 1601–13, 's-Gravenhage, 1958.

De Regering van Sunan Mangku-Rat I Tegal-Wangi, Vorst van Mataram, 1646–79, 's-Gravenhage, 1961.

Geschiedenis van Indonesië, 's-Gravenhage, 1949.

(ed.) **Nederlandsche-IndiëOnder Japanese Bezetting,** Franeker, 1960.

Gullick, J. M. **Indigenous Political Systems of Western Malaya,** London, 1958. Reprinted as paperback in London School of Economics Monographs on Social Anthropology, No. 17, 1965.

A History of Selangor, 1742–1957, Singapore; 1960;

Malaya, New York, London, 1963.

Malayan Pioneers, Singapore, 1958.

The Story of Early Kuala Lumpur, Singapore, 1956.

Haan, F. de. **Priangan.** 4 vols. Batavia, 1910–11.

Oud Batavia, Bandung. 1935.

Nederlanders over de Zeeën, Utrecht, 1940.

Hall, D. G. E. 'From Mergui to Singapore, 1686–1819', **JSS,** xli, No. 1 (July1953), pp. 1–18.

'Problems of Indonesian Historiography' in **Pacific Affairs,** vol. xxxviii, 3 and 4 1965–6.

Hanna, W. A. **Sequel to Colonialism: The 1957–60 Foundation for Malaysia,** New York, 1965.

The Formation of Malaysia: New Factor in World Politics (based on a series of reports written for the American Universities Field Staff), 1964.

Helsdingen, W. H. van **(et al.). Mission Interrupted** (English translation by J. J. L. Duyvendak), Amsterdam, Elsevier, 1945.

Higgins, Benjamin. **Indonesia's Economic Stablization and Development,** New York, 1957.

Holt, Claire. **Art in Indonesia: Continuities and Change,** Ithaca, N.Y., 1967.

Hurgronje, C.S. **De Atjehers,** 2 vols., Leiden, 1893–4. (English ed. **The Archinese,** 2 vols., London, 1906.)

Irwin, Graham. **Nineteenth-Century Borneo: a Study in Diplomatic Rivalry,** 's-Gravenhage, 1955.

Jessy, Joginder Singh. **History of Malaya** (1400–1959), Penang, 1961.

Johns, A. H. 'Malay Sufism'. **JRASMB,** Singapore, 1957.

Jones, S. W. **Public Administration in Malaya,** London and New York, 1953.

Josselin de Jong, P. E. de. **Minangkabau and Negri Sembilan; socio-political Structure in Indonesia,** Djakarta, 1960.

Kaberry, Phyllis. **The Development of Self-Government in Malaya.** Roy. Inst. of Int. Affairs. London, 1946.

Kahin, G. McT. **Nationalism and Revolution in Indonesia,** Ithaca, N.Y., 1952.

Kat Angelino, A. D. A. de. **Colonial Policy** : abridged trans. of **Staatskundig Beleid en Bestuurszorg in Ned. Indië** by G. J. Renier. 2 vols. The Hague, 1931.

Kats, J. **Het Javaansch Toonel: I Wajang Poerwa,** Weltevreden, 1923.

Kennedy, J. **A History of Malaya,** London, 1962.

Kennedy, R. **The Ageless Indies,** New York, 1942.

Kern, J. H. C. **Verspreide Geschriften,** 15 vols., The Hague, 1913—28.

Klavern, J. J. van. **The Dutch Colonial System in the East Indies,** The Hague, 1953.

Klerck, E. S. de. **History of the Netherlands East Indies,** 2 vols., Rotterdam, 1938.

De Atjeh Oorlog, The Hague, 1912.

Leeuw, W. J. A. de. **Het Painansch Contract,** Amsterdam, 1926.

Legge, J. D. **Indonesia,** New Jersey, 1964.

Leur, J. C. van. **Indonesian Trade and Society, Essays in Asian Social and Economic History,** The Hague, 1955.

Linehan, W. 'A History of Pahang', **JRASMB,** vol. xiv, pt. 2 (1936).

Louw, P. F. J., and Klerck, E. S. de. **De Java Oorlog van 1825 to 1830,** 6 vols., Batavia-The Hague, 1894—6.

Macfadyen, Sir Eric (ed.). **The History of Rubber Regulation, 1934—43,** London, 1944.

MacGregor, I. A. 'Notes on the Portürguese in Malaya', **JRASMB,** xxviii (May 1955), pp. 5—41.

(et al.). Papers on Johne Lama and the Portuguese in Malaya, 1511—1641, London, 1957.

McKie, Ronald. **Malaysia in Focus,** London, 1963.

The Emergence of Malaysia, New York, 1963.

McLarty, F. M. **Affairs of the Colony, Being a History Concerning the Straits Settlements and the British Protected States of the Malay Peninsula,** Penang, 1893.

McVey, Ruth T. (ed.). **Indonesia,** Yale Univ., South-East Asia Studies, New Haven, HRAF Press, 1963.

The Rise of Indonesian Communism, Ithaca, Cornell Univ. Press, 1965.

Makepeace, W., Brooke, G. E., and Braddell, R. St. J. **One Hundred Years of Singapore,** London, 1921.

Mansvelt, W.M. **Rechtsvorm en Geldelijk Beheer Bij de Oostindsche Compagnie,** Amsterdam, 1922.

A Brief History of the Netherlands Trading Society, 1824—1924, The Hague, 1924.

Marks, Harry J. **The First Contest for Singapore, 1819—24,** 's-Gravenhage, 1959.

Marsden, W. **History of Sumatra,** London, 1811. (Reprinted Kuala Lumpur, 1966).

Masselman, G. **The Cradle of Colonialism,** New Haven, 1963.

Meilink-Roelofsz, M.A.P. **Asian Trade and European Influence in the Indonesian Archipelago between 1500 and about 1630,** The Hague, 1962.

Miller, Harry. **Short History of Malaysia,** New York, 1966.

Mills, L. A. **British Rule in Eastern Asia,** London, 1942.

British Malaya, 1824—1867, Singapore, 1925.

Malaya, a Political and Economic Appraisal, London and Minneapolis, 1958.

Mills, L. A. **British Malaya, 1824—67.** (Edited for reprinting, with a bibliography by C. M. Turnbull and with a new introductory chaper on European influence in the Malay Peninsula, 1511—1786, by D. K. Bassettng.), Siapore, 1961, (**JRASMB,** vol. xxxiii, pt. 3, 1960).

Mintz, Jeanne S. **Mohammed, Marx and Marhaen: The Roots of Indonesian Socialism,** New York, 1965.

Mollema, J. C. **De Eerst Schipvaart der Hollanders Naar Oost Indië, 1595—1597,** The Hague, 1935.

Molsbergen, E.C. Godée. **Geschiedkundige Atlas van Nederland,** 's-Gravenhage, 1938.

Mook, H.J. van. **De Organizatie van de Indische Regeering,** Batavia, 1932, **The Stakes of Democracy in South-East Asia,** London, 1950.

Moorhead, F. J. **A History of Malaya and Her Neighbours,** vol. i, London. 1957: vol. ii, Kuala Lumpur, 1963.

Mooy, J. **Geschiedenis der Protestantsche Kerk in Nederlandsch Indië,** Batavia, 1923—31.

Morrison, Ian. **Malayan Postscript,** London, 1942.

Mundy, Capt. Rodney, R.N. **Narrative of Events in Borneo and the Celebes Down to the Occupation of Labuan, from the Journals of Jamse Brook Esq., together with the Operations of H.M.S. 'Iris',** 2 vols., London, 1848.

Newbold, Capt. T.J. **Political and Statistical Account of the British Settlements in the Straits of Malacca, etc.,** 2 vols., London, 1939.

Niel, Robert van. **The Emergence of the Modern Indonesian Elite,** The Hague, and Chicago, 1960.

Norman, H.D. Levyssohn. **De Britische Heerschappij over Java en Onderhoorigheden (1811—1816),** The Hague, 1857.

Palmier, L. **Indonesia and the Dutch,** London, 1961.
Indonesia, London, 1965

Parkinson, C. Northcote. **British Intervention in Malaya, 1867—77,** Singapore, 1960.

Parmer, J. Norman. **Colonial Labor Policy and Administration: A History of Labor in the Rubber Plantation Industry in Malaya, 1910—41,** New York, 1960.

Pearson, H. F. **Singapore, a Popular History, 1819—1960,** Singapore, 1961.

Peet, G. L. **Political Questions in Malaya,** London, 1949.

Percival, Lieut.-Gen. A. **The War In Malaya,** London, 1949.

Pierson, N. G. **Het Cultuurstelsel,** Amsterdam, 1868.

Pluvier, J.M. **Oversicht van de Ontwikkeling der Nationale Beweging in Indonesië,** The Hague, 1953.
Confrontations, A Study of Indonesian Politics, New York, 1965.

Purcell, Victor. **The Chinese in Malaya,** London, 1948.
Malaya: Communist or Free? Stanford, 1954.
Malaysia, London, 1965.

Raffles, Sir Stamford. **History of Java,** 3 vols., London, 1817, 1830. New ed. with introduction by J.S. Bastin, 2 vols., Oxford in Asia Historical, reprints, 1965.

Rengers, D. W. van Welderen. **The Failure of a Liberal Colonial Policy: Netherlands East Indies, 1816—30,** The Hague, 1947.

Reus, G. C. Klerk de. **Geschichtlicher Ueberblick der Administrativen, Rechtlichen und Finanziellen Entwicklung der Niederländischen Ostindischen Compagnie,** Batavia, 1894.

Robequain, C. **Malaya, Indonesia, Borneo and the Philippines, London, 1954.**

Robinson, J. B. Perry. **Transformation in Malaya,** London, 1956.

Runciman, The Hon. Sir Steven. **The White Rajahs, a History of Sarawak from 1841 to 1946,** Cambridge Univ. Press, 1960.

Rutter, Owen. **British North Borneo,** London, 1922.

Ryan, N. J. **Malaya through four Centuries: An Anthology, 1500—1900,** London, 1959.

The Making of Modern Malaya; a History from the Earliest Times to the Present, Kuala Lumpur, 1963.

St. John, H.R. **The Indian Archipelago; Its History and Present State,** 2 vols., London, 1853.

Schrieke, B.J. (ed.). **The Effect of Western Influence on Native Civilization,** Weltevreden, 1929.

Indonesian Sociological Studies: Selected Writings, pt. 1, The Hague, 1955; pt. 2: **Ruler and Realm in Early Java,** The Hague, 1957.

Silcock, T.H. (ed.). **The Political Economy of Independent Malaya,** Berkeley Los Angeles, Canberra, 1963.

(ed.). **Readings in Malayan Economics,** Singapore, 1961.

Smit, C. **De Liquidatie van een Imperium, Neederland en Indonesië, 1945—1962,** Amsterdam, 1962.

Smith, T.E. **Population Growth in Malaya: A Survey of Recent Trends,** London, 1951.

Soedjatmoko. **An Approach to Indonesian History: Towards an Open Future,** Ithaca, N.Y., 1960.

Soedjatmoko and others (eds). **An Introduction to Indonesian Historiography,** Ithaca, N.Y., 1965.

Soest, G. H. van. **Geschiedenis van het Kultuurstelsel,** 3 vols., Rotterdam, 1869—71.

Somer, J. M. **De Korte Verklaring,** Breda, 1934.

Song Ong Siang. **One Hundred Years of the Chinese in Singapore,** London, 1923.

Stapel, F. W. (ed.). **Geschiedenis van Nederlandsch-Indië,** 5 vols., Amsterdam, 1939.

(author). **Geschiedenis van Nederlandsch-Indië,** Amsterdam, 1930, 1943.

Swettenham, Sir Frank. **British Malaya,** London, 1948 (1st pub., 1906). **Footprints in Malaya,** 1942.

Tarling, Nicholas. 'British Policy in the Malay Peninsula and Archipelago, 1824—71', **JRASMB,** Singapore, 1957.

Anglo-Dutch Rivalry in the Malay World, Cambridge, 1962.

Piracy and Politics in the Malay World, Melbourne, 1963.

Teixeira, Manuel. **The Portuguese Missions in Malacca and Singapore, 1511—1958,** 3 vols., Lisbon, 1961—3.

Ter Haar, B. **Adat Law in Indonesia,** New York, 1948.

Terpstra, W. 'De Factorij der Oostindische Compagnie te Patani', **Verhandelingen van het Kon. Inst.**, i. 's-Gravenhage. 1938.

'De Nederlandsche Voorcompagnieen', in F.W. Stapel, **Geschiedenis van Nederlansch Indië**, Deel II, D. Amsterdam, 1938.

'Franschen en Engelschen', **Ibid.**, Deel II, c. Amsterdam, 1938.

Thompson, V. **Postmortem on Malaya**, New York, 1943.

Tilman, R. O. **Bureaucratic Transition in Malaya**, Durham, N.C., 1964.

Tregonning, K.G. **Under Chartered Company Rule, North Borneo 1881—1946**, Singapore, 1958.

A History of Modern Malaya, Singapore, 1964.

Malaysia, Melbourne, 1964.

The British in Malaya, the First Forty Years, 1786—1826, Univ. of Arizona Press, 1965.

Papers on Malayan History (First International Conference of South-East Asian Historians), Singapore, 1962.

(ed.). **Malaysian Historical Sources**, Singapore, 1962.

Valentijn, F. **Oud en Nieuw Oost Indien**, Dordrecht-Amsterdam, 1724—6.

Vandenbosch, A. **The Dutch East Indies**, California, 1944.

Van der Kroef, Justus M. **The Dialectic of Colonial Indonesian History**, Amsterdam, 1963.

Indonesia in the Modern World, 2 pts., Bandung, 1954 and 1956.

The Communist Party of Indonesia, Vancouver, 1965.

Verboeket, K. 'Geschiedenis van de Chineezen in Nederlandsch-Indië', **Kolonial Studien**, Nos. 5 and 6 (1936).

Vermeulen, J. Th. **De Chineezen te Batavia en den Troebelen van 1740**, Leiden, 1938.

Veth, J. P. **Java, Geographisch, Ethnologisch, Historish**, 4 vols., Haarlem, 1912.

Atchin en Zijne Betrekkingen tot Nederland, Leiden, 1873.

Vlekke, B. H. M. **Nusantara: A History of the East Indian Archipelago**, Cambridge, Mass., 1943. New Revised edition, The Hague and Bandung, 1959.

Vreede-de Stuers, Cora. **De Hindoe-Maatschappij in Beweging.** Sociologisch-Historisch Seminarium voor Zuidoost Azië, Universiteit van Amsterdam, 1962.

Wagner, Frits, A. **Indonesia, the Art of an Island Group.** Art of the World Series (Methuen), vol. ii., London, 1959.

Wang Gungwu (ed.). **Malaysia: A Survey**, London, 1964.

Wavell, Stewart. **The Naga King's Daughter**, London, 1964.

Wehl, David. **The Birth of Indonesia**, London, 1948.

Wertheim, W. F. **Effects of Western Civilisation on Indonesian Society**, Inst. of Pacific Relations, New York, 1950.

Indonesian Society in Transition: A Study of Social Change, New York and The Hague, 1956. 2nd rev. ed., 1959.

Wilde, de Neytzell, and Moll, J. Th. **The Netherlands Indies during the Depression.** Amsterdam, 1936.

Wilkinson, R.J. **History of the Peninsular Malays**, 3rd ed., Singapore, 1923.

'The Malacca Sultanate', **JRASMB**, xiii (1935), pt. 2.

Winstedt, Sir Richard. 'A History of Johore', **JRASMB**, x, pt. 3 (Dec. 1932).

The Malays: A Cultural History, London, 1950.

History of Malaya, Singapore, 1935. Rev. and enlarged ed., Singapore, 1962.

Malaya and Its History, London, 1948; 6th ed., 1962.

The Malay Magician, Being Shaman, Saiva and Sufi. Rev. and enlarged, London, 1961.

'A History of Johore', **JRASMB**, vol. x, pt. 3 (1932).

'A History of Selangor', **JRASMB**, vol. xii, pt. 3 (1934).

'Negri Sembilan, the History, Policy and Beliefs of the Nine States', **JRASMB**, vol. xii, pt. 3 (1934).

'Notes on the History of Kedah', **JRASMB**, vol. xiv, pt. 3 (1936).

Winstedt, Sir R., and Wilkinson, K. J.'A History of Perak', **JRASMB**, vol. xii, pt. 1 (1934).

Wolf, C. **The Indonesian Story: The Birth, Growth and Structure of the Indonesian Republic**, New York, 1948.

Wong Lin Ken. **The Malayan Tin Industry to 1914, with Special Reference to the States of Perak, Selangor, Negri Sembilan and Pahang.** Univ. of Arizona Press, 1965.

Woodman, Dorothy. **The Republic of Indonesia**, London, 1955.

Wormser, C. W. (ed.). **Wat Indië**, Amsterdam, 1946.

Wright, A., and Reid, T. H. **The Malay Peninsula**, London, 1912.

Wright, A. (ed.). **Twentieth Century Impressions of Netherlands India: Its History, People, Commerce, Industries and Resources**, London, 1909.

Wright, H. R. C. **The Moluccan Spice Monopoly, 1770—1824**, Kuala Lumpur, 1961.

East-Indian Economic Problems of the Age of Cornwallis and Raffles, London, 1961.

Yao Tung. **History of Overseas Chinese in Malaya** (in Chinese), Chungking, 1943.

VIII. ไทย

Anderson, J. **English Intercourse with Siam in the Seventeenth Century**, London, 1890.

Blanchard, Wendell **(et al.). Thailand: Its People, Its Society, Its Culture**, New Haven, **HRAF**, 1958.

Bouvet, Joachin. **Voiage de Siam du Père Bouvet** (with introduction, biography and bibliography of Bouvet by J. C. Gatty), Leiden, 1963.

Briggs, L. P. 'Treaty of March 23, 1907, between France and Siam and the Return of Battambang and Angkor to Cambodia', **FEQ**, v (1946), pp. 439—54.

'Dvaravati—Most Ancient Kingdom of Siam', **J. Am. Or. Soc.** (1945), pp. 98—107.

'Aubaret and the Treaty of July 15, 1867, between France and Siam', **FEQ**, vi (1947), pp. 212—38.

Busch, N.F. **Thailand: An Introduction to Modern Siam,** Princeton, N.J., 1959; 2nd ed., 1964.

Campbell, J. G. D. **Siam in the Twentieth Century: Being the Experiences and Impressions of British Official,** London, 1902.

Cartwright, B. O. **English Trans. of Turpin's History of Siam,** Bangkok, 1909.

Chakrabongse, Prince Chula. **Lords of Life,** London, 1960.

Christian, J. L., and Nobutake Ike.'Thailand in Japan's Foreign Relations,' **Pacific Affairs,** xv (1942), pp. 195—221.

Collis, M. **Siamese White,** London, 1936.

Crosby, Sir Josiah. **Siam: The Crossroads,** London, 1945.

Damrong, Prince. 'Siamese History Prior to the Founding of Ayuddhya', **JSS,** xiii, pt. 2 (1919), pp. 1—66.

Miscellaneous Articles Written for the Journal of the Siam Society, Bangkok, 1962.

Deslandes, M. **Histoire de Monsieur Constance,** Amsterdam, 1756.

Dhani Nivat, Prince. 'The Reconstruction of Rama I, of the Chakri Dynastry', **JSS,** xliii (1955).

Drans, J., and Bernard, S.(eds.). **Mêmoire du Père de Bèze sur la vie de Constance Phaulkon, Premier Ministre du roi de Siam, Phra Narai, et sa triste fin,** Tokyo, 1947.

Duke, Pensri Suvarij. **Les Relations entre la France et la Thailande (Siam) au XIXe Siècle, d'après les Archives des Affaires Étrangères,** Bangkok, 1962.

Fistie, Pierre. **La Thailande** (Collection Que Sais-je?), Paris, 1963.

Fitzsimmons, Thomas. **Thailand,** New Haven, HRAF, 1957.

Gervaise, N. **Histoire Naturelle et Politique du Royaume de Siam,** Paris, 1688. (English tr. by H. S. O'Neil, Bangkok, 1929.)

Graham, W. A. **Siam,** 2 vols., London, 1924.

Guehler, U. 'The Travels of Ludovico di Varthema, and His Visit to Siam, Banghella and Pegu A.D. 1505', **JSS,** xxxvi, pt. 2 (1947), pp. 113—49.

Hoontrakul, Likhit. **The History of Siamese-Chinese Relations,** Bangkok, 1953.

Hutchinson, E. W. **Adventures in Siam in the Seventeenth Century,** London, 1940.

Ingram, James C. **Economic Change in Thailand since 1850,** Stanford, 1955.

Insor, D. **Thailand, a Political, Social and Economic Analysis,** New York and London, 1963.

Kruger, Rayne. **The Devil's Discus,** London, 1964.

Landon, K. P. **The Chinese in Thailand,** New York, 1941.

Siam in Transition, Shanghai, 1939. (Pirated ed. **Thailand in Transition,** Bangkok, 1945.)

Lanier, L. **Étude Historique sur les Relations de la France et du Royaume de Siam de 1662 à 1703 d'apres les Documents Inêdits des Archives du Ministère de la Marine et des Còlonies,** Versailles, 1883.

Launay, A. **Histoire de la Mission du Siam, 1662—1811,** 2 vols., Paris, 1920.

Le May, R. **A Concise History of Buddhist Art in Siam,** Cambridge, 1938.

An AsianArcady: The Land and Peoples of Northern Siam, Cambridge and New York, 1926.

Le Mire, C. **La France et le Siam, nos Relations de 1662 à 1903,** Angers and Paris, 1903.

Exposê Chronologique des Relations du Cambodge avec le Siam, l'Annam et la France, Paris, 1879.

Leonowens, Anna. **The English Governess at the Siamese Court,** Boston, Mass., 1870; London, 1954.

Loftus, A. J. **The Kingdom of Siam: Its Progress and Prospects,** London, 1891.

Luang Nathabanga. **Extraterritoriality in Siam,** Bangkok, 1924.

Notton, C. **Annales de Siam,** 4 vols.. Paris, 1926—32, vol. iv, Bangkok, 1939.

Nuechterlein, D. E. **Thailand and the Struggle for South-East Asia,** Ithaca, N.Y., 1965.

Rajadhon, Phya Anuman. **Life and Ritual in Old Siam: Three Studies of Thai Life and Customs.** (Tr. and ed. W. Gedney.) New Haven, HRAF, 1961.

Reeve, W. D. **Public Administration in Siam,** London, 1952.

Riggs, F. W. **Thailand: The Modernization of a Bureaucratic Policy,** Honolulu, 1965.

Robert-Martignan, L. **La Monarchie Absolue Siamoise de 1350—1926,** Paris, 1939.

Sakae Miki. **The Exploits of Okya Senaphimocq; Yamada Nagamasa the Japanese General in Siam in the Seventeenth Century,** Tokyo, 1931.

Sayre, F. **The Passing of Extraterritoriality in Siam,** New York, 1929.

Seidenfaden, E. **The Thai Peoples,** Bangkok, 1958.

Siam Society. **Selected Articles from the JSS,** Bangkok, 1959 (including vol. iii, **Early History and Ayudhya Period**; vol. iv, **Lopburi, Bangkok, Bhuket**; vols, v and vi, **Relationships with Burma**; vol. vii, **Relationships with Portugal, Holland and the Vatican**; vol. viii, **Relationships with France, England and Denmark.**

Siffin, W. J. **Thai Bureaucracy: Institutional Change and Development,** Honolulu, 1966.

Skinner, G. W. **Chinese Society in Thailand: An Analytical History,** Ithaca, N.Y., 1957.

Smith, M. **A Physician at the Court of Siam,** London, 1946.

Smith, Samuel. **History of Siam, 1657—1767,** Bangkok, 1880—1.

Thompson, V. **Thailand, the New Siam,** New York, 1941.

Vella, Walter F. **Siam under Rama III, 1824—51,** New York, 1957.

The Impact of the West on the Government of Siam, Berkeley, Calif., 1955.

Wales, H. G. Quaritch. **Ancient Siamese Government and Administration,** London, 1934. (Reprint, New York, 1965.)

Siamese State Ceremonies: Their History and Function, London, 1931.

Wells, K. E. **Thai Buddhism: Its Rites and Activities,** Bangkok, 1939.

History of Protestant Work in Thailand. 1828—1958, Bangkok, 1958.

Wilson, David A. **Politics in Thailand,** Ithaca, N.Y., 1962.

Wood, W. A. R. **History of Siam,** London, 1926.

Wyatt, D. K. 'Siam and Laos, 1767—1827', **Journal of South-East Asian History,** 4, No. 2 (Sept. 1963), pp. 13—32.

Young, John E. de. **Village Life in Modern Thailand,** Berkeley and Los Angeles, 1955.

Zimmermann, C. C. **Siam, Rural Economic Survey,** Bangkok, 1931.

IX. ฟิลิปปินส์

(a) งานเขียนในภาษาสเปน

Aduarte, Diego. **Historia de la Provincia del Sancto Rosario de la Orden de Predicadores, en Philipinas, Japan, y China,** Manila, 1640.

Chirino, Pedro. **Relación de las islas Filipinas,** Rome, 1604.

Combes, F. (ed. W. E. Retana). **Historia de Mindanao y Joló,** Madrid, 1897.

Delgado, Juan, J. **Historia General Sacro-profana, Politica y Natural de las islas del Poniente Llamadas Filipinas,** Manila, 1892.

Diaz, Casimiro. **Parrocho de Indios Instruido,** Manila, 1745.

Hanke, L., and Carlo, A. Millares. **Cuerpo de Documentos del Siglo XVI sobre los derechos de España en las Indias y las Filipinas,** Mexico, 1943.

Juan de la Concepciôn. **Historia General de Filipinas,** 14 vols., Sampaloe, 1788—92.

Morga, Antonia de (ed. W. E. Retana). **Sucesos de las Islas Filipinas, Mexico, 1609,** Madrid, 1909.

Pastells, Pablo. **Labor Evangélica de los Obreros de la Compañia de Jesús en las islas Filipinas por el Padre Francisco Colin de la misma Compañia,** 3 vols., Barcelona, 1900—3.

Retana, W. E. **Archivo del Bibliofilo Filipina,** 5 vols., Madrid, 1895—1905.
Aprarato bibliográfico de la Historia General de Filipinas, 3 vols., Madrid, 1906.
Vida y Escritos del Dr. Josê Rizal, Madrid, 1907.

San Agustin, Gaspar de. **Conquistas de las Islas Filipinas,** Madrid, 1616.

Saniel, J. M. **Japan and the Philippines, 1868—1898,** Quezon City, 1962.

Vidal, D. José Monteroy. **Historia General de Filipinas desde el Discubrimiento hasta Nuestros dias,** 3 vols., Madrid, 1889—95.
Historia de la Pirateria Malaya-mahometano en Mindanaô, Jolô y Borneo, Madrid, 1888.

Zúniga, J. Martinez de. **Historia de las Islas Filipinas,** Sampaloe, 1803.

IX. ฟิลิปปินส์

(b) งานเขียนในภาษาอังกฤษ และภาษาอื่น ๆ

Agoncillo, Teodora A. **Philippine History,** Manila, 1962.

Aguinaldo, E., and Pacis, V. A. **A Second Look at America,** New York, 1957.

Alip, Eufonio, M. **A Brief History of the Philippines,** Manila, 1963.

Benitez, Conrado. **History of the Philippines, Social, Political,** Boston, 1940.

Bernstein, David. **The Philippine Story,** New York, 1947.

Blair, E. H., and Robertson, J. A. (eds). **The Philippine Islands, 1493—1898,** 55 vols., Cleveland, U.S.A., 1905.

Boxer, C. R. 'Some Aspects of Spanish Historical Writing in the Philippines', in D. G. E. Hall (ed.), **Historians of South-East Asia**, London, 1961.

Buenafe, Manuel. **Wartime Philippines**, Manila, 1950.

Costa, H. de la. **The Jesuits in the Philippines, 1581—1768**, Cambridge, Mass., 1961.

The Trial of Rizal; W. E. Retana's transcription of the official Spanish documents, edited and translated with notes, Manila, 1961.

(ed.). **Readings in Philippine History, Selected Historical Texts**, Manila, 1965.

Cunningham, Charles, H. **The Audiencia in the Spanish Colonies, as illustrated by the Audiencia of Manila**, Berkeley, Calif., 1919.

Eggan, Fred. **(et al.). Area Handbook on the Philippines**, 4 vols., New Haven, HRAF, 1956.

Forbes, W. Cameron. **The Philippine Islands**, Cambridge, Mass., 1945.

Golay, Frank H. **The Philippines: Public Policy and National Economic Development**, Cornell Univ. Press, Ithaca, N.Y., 1961.

Greindl, Léopold. **A la Recherche d'un État Indépendant: Leopold II et les Philippines, 1869—75**, Brussels, 1962.

Grunden, Gazel A., and Livezey, W. **The Philippines and the United States**, Norman, Univ. of Oklahoma Press, 1951.

Hayden, J. Ralston. **The Philippines : A Study in National Development**, New York, 1942.

Kalaw, T. M. **The Philippine Revolution**, Manila, 1925.

Keesing, F. M. **The Philippines: A Nation in the Making**, Shanghai, 1937.

Kirk, Grayson. **Philippine Independence**, New York, 1936.

Kolb, Albert. **Die Philippen**, Leipzig, 1942.

Liang, Dapen. **The Development of Philippine Political Parties**, Hong Kong, 1939.

McHale, T. R., and M.C. (eds). **Early American-Philippine Trade: The Journal of Nathaniel Bowditch in Manila, 1796**, Yale Univ. South-East Asia Studies, 1962.

Majul, C. A. **The Political and Constitutional Ideas of the Philippine Revolution**, Quezon City, Philippines, 1957.

Malcom, G. A. **First Malayan Republic: The Story of the Philippines**, Boston, 1951.

Palma, Rafael. **The Pride of the Malay Race**, New York, 1949.

Phelan, J.L. **The Hispanization of the Philippines: Spanish Aims and Filipino Responses, 1565—1700**, Madison, U.S.A., 1959.

Quirino, Carlos. **Magsaysay of the Philippines**, Quezon City, 1958.

Rizal, José. **Noli Me Tangere** (English version), Manila, 1956.

Rizal, José. **The Lost Eden** (Noli-me-tangere). A new translation for the contemporary reader by Leôn Ma. Guerrero, Indiana Univ. Press. 1961.

Schurz, W. L. **The Manilla Galleon**, New York, 1939. Reprint, 1959.

Smith, Robert A. **Philippine Freedom**, New York, 1958.

Spencer, J. E. **Land and People in the Philippines**, Berkeley, 1954.

Willoquet, Gaston. **Histoire des Philippines** (Collection Que Sais-je?), Paris, 1961.

Worcester, Dean C., and Hayden, R. **The Philippine Islands, Past and Present**, New York, 1930.

Zaide, Gregorio F. **Philippine Political and Cultural History**, 2 vols., Manila. Revised ed., 1957.

The Republic of the Philippines: History, Government and Civilization, Manila, 1963.

X. ชีวประวัติ

Boudet, P. **Un Voyageur Philosophe, Pierre Poivre en Annam (1749—50)**, Hanoi, 1941.

Boulger, D. C. **Sir Stamford Raffles**, London, 1897.

Boxer, C. R. **Three Historians of Portuguese Asia: Barros, Couto and Bocarro**, Hong Kong, 1948.

Butwell, R. A. **U Nu of Burma**, Stanford, California, 1963.

Cheng Hao-sheng. **Cheng Ho I Shih Hui Pien** (Life of Cheng Ho), Shanghai, 1948.

Clodd, H. P. **Malaya's First British Pioneer: The Life of Francis Light**, London, 1948.

Coen, Jan Pietersz. (Biography of.) vol. vi of H. T. Colenbrander, and W. Ph. Coolhass, **Jan Pietersz. Coen: Bescheiden Omtrent zijn Bedrijf in Indië**, The Hague, 1934.

Collis, M. **Siamese White**, London, 1936, 1940.

The Grand Peregrination: Being the Life and Adventures of Fernão Mendes Pinto, London, 1949.

Coupland, Sir Reginald. **Raffles of Singapore**, London, 1946.

Craig, Austin. **Lineage, Life, and Labours of José Rizal, Philippine Patriot**, Manila, 1913.

Dubois, P. H. (et al.). **Essays over Multatuli : 100 Jaar Max Havelaar**, Rotterdam, 1962.

Dupont de Nemours: 'Notice sur la vie de M. Poivre (avec une introduction et des notes par Louis Malleret)', **BSEI** (1932), no. 3, pp. 13—62.

Duyvendak, J. J. L. **Ma Huan Re-examined**, Amsterdam, 1933.

Egerton, H. E. **Sir Stamford Raffles**, London, 1900.

Faure, A. **Les Français en Cochinchine au XVIIIe siècle: Mgr. Pigneau de Behaine évêque d' Adran**, Paris, 1891.

Freitas, J. A. de. **Subsidios para . . . a Biographia de Fernão Mendes Pinto**, Coimbra, 1905.

Fernão Mendes Pinto, sua Ultima viagem a China, 1554—1555, etc., Lisbon, 1905.

Gagelonia, Pedro A. **Man of the Century: Biography of José Rizal**, Manila, 1964.

Gaultier, M. **Gia-Long**, Saigon, 1933.

Minh-Mang, Paris, 1935.

Gobius, J. F. **Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek**, 10 vols., Leiden, 1910.

Gruyter, J. de. **Het Leven en Werken van Ed. Douwes Dekker (Multatuli)**, 2 vols., Amsterdam, 1920.

Hahn, Emily. **James Brooke of Sarawak**, London, 1953.

Raffles of Singapore, London, 1948.

Hall, Gordon L. **Golden Boats from Burma** (The Life of Ann Hasseltine Judson), Philadelphia, 1961.

Jackson, R. N. **Pickering, Protector of Chinese,** Kuala Lumpur, 1965.

Jacob, G. L. **The Rajah of Sarawak,** 2 vols., London, 1876.

Judson, E. **Adoniram Judson, D.D., His Life and Labours,** London, 1883.

Knowles, J. D. **Memoir of Mrs. Ann H. Judson . . . including a History of the American Baptist Mission in the Burman Empire,** London, 1829.

Lee-Warner, Sir W. **The Life of the Marquis of Dalhousie, K.T.,** 2 vols., London, 1904.

Louvet, L. E. **Monseigneur d'Adran. Notice Biographique.** Saigon, 1896.

Lucena, J. **Historia da Vida do Padre Francisco de Xavier,** Lisbon, 1960.

Lyall, Sir A. **Life of the Marquess of Dufferin and Ava,** 2 vols., London, 1905.

Maung Maung (ed.). **Aung San of Burma,** The Hague, 1962.

Maung Maung Tin. **Life of Kinwun Mingyi,** Rangoon, 1936.

Moffat, Abbot Low. **Mongkut, the King of Siam,** Ithaca, N.Y., 1961.

Munier, P. **Gia-Long,** Hanoi, 1932.

D'Orleans, Père. **Histoire de M. Constance,** Paris, 1692.

Palma, Rafael. **Biografia de Rizal,** Manila, 1947.

Payne, R. **The White Rajas of Sarawak,** London, 1960.

Petit, E. **Francis Garnier, sa Vie, ses Voyages, ses O Euvres,** Paris, 1885.

Raffles, Lady. **Memoir of the Life and Public Service of Sir T. S. Raffles,** London, 1830.

Riley, J. H. **Ralph Fitch, England's Pioneer to India,** London, 1899.

Ritchie, A. I. **Lord Amherst and the British Advance Eastwards to Burma,** Oxford, 1909.

St. John, Sir Spenser. **The Life of James Brooke, Rajah of Sarawak,** 2 vols., Edinburgh and London, 1879; New York, 1899.

Saks, J. **Ed. Douwes Dekker: Zijn Jeugd en Indische Jaren,** Rotterdam, 1937.

Stapel, F. W. **Cornelis Jansz Speelman,** The Hague, 1936.

Gouverneurs-Generaal van Nederlandsch-Indië, The Hague, 1941.

Stephens, H. M. **Albuquerque,** Oxford, 1912.

Vietnam Information Service. **Vietnam's President, Ho-Chi-Minh,** Paris, 1947.

Winstedt, Sir R. 'The Malay Founder of Mediaeval Malacca', **BSOAS,** xii (1948), pts. 3 and 4. Univ. of London.

Wurzburg, C. E. **Raffles of the Eastern Isles,** London, 1954.

XI. งานเขียนทั่วไป

Almond, G. A., and Coleman, J. S. (eds.). **Politics of the Developing Areas,** Princeton, N.J., 1960.

Atlas of South-East Asia (with introduction by D. G. E. Hall), London, 1964.

Ba Shin **et al.** (ed.). **Essays Offered to G.H. Luce in Honour of his Seventy-Fifth Birthday,** Ascona, 1966.

Barbosa, Duarte. **The Book of Duarte Barbosa, An Account of the Countries. Bordering on the Indian Ocean and Their Inhabitants, A.D. 1518** (tr. M. L. Dames), 2 pts., Hakluyt Soc., 2nd ed., London, 1918, 1921.

Barros, J. de, and Couto, D. de. **Deçadas da Asia,** 24 vols., Lisbon, 1718–88.

Beazley, Sir C.R. **The Dawn of Modern Geography,** 3 vols.,London, 1897–1906.

Boxer, C. R. **The Dutch Seaborne Empire, 1600–1800,** London, 1965.

Race Relations in the Portuguese Colonial Empire, 1415–1825, Oxford, 1963,

Brussels, Institut de Sociologie, Centre du Sud-Est Asiatique. **Aspects Actuels de la Situation Économique de L'Asie du Sud-Est,** Brussels, 1963.

Burling, R. **Hill Farms and Padi Fields—Life in Mainland South-East Asia,** New Jersey, 1965.

Buss, C. A. **Asia in the Modern World : A History of China, Japan, South and South-East Asia,** New York, 1964. (1st pub. 1955 as **The Far East.**)

Butwell, R. **South-East Asia Today, and Tomorrow.** Revised ed., New York, 1964.

Cady, John F. **South-East Asia: Its Historical Development,** New York, 1964.

Thailand Burma, Laos and Cambodia, New Jersey, 1966.

Cady, J. F., Barnett, P. G., and Jenkins, S. **The Development of Self-Rule and Independence in Burma, Malaya, and the Philippines,** New York, 1948.

Clifford, Sir Hugh. **Further India,** London, 1904.

Couto, D. de. **Da Asia,** 9 vols., Lisbon, 1778–88.

Cowan, C. D. (ed.). **The Economic Development of South-East Asia : Studies in Economic History and Political Economy,** London, 1964.

Danvers, F. C. **The Portuguese in India,** 2 vols., London, 1894. (Reprinted London, 1966.)

Daruvala, J. C. **Tensions of Economic Development in South-East Asia,** New York, 1963.

Dobby, E. H. G. **South-East Asia,** London, 1950. (8th ed., 1964.)

Dubois, Cora. **Social Forces in South-East Asia,** 2nd ed., Cambridge, Mass., 1959.

Eckel, P. E. **The Far East since 1500,** London, 1948.

Elegant, R. S. **The Dragon's Seed: Peking and the Overseas Chinese,** New York, 1959.

Elsbree, W. H. **Japan's Role in South-East Asian Nationalist Movements,** 1940–1945, Harvard, 1953.

Emerson, Rupert. **Representative Government in South-East Asia,** Cambridge, Mass., 1955.

Emerson, R., Mills, L. A., and Thompson, V. **Government and Nationalism in South-Eas : Asla,** New York, 1942.

Faria Y. Sousa. **Asia Portugueza,** 3 vols., Lisbon, 1666–75.

Ferrand, **G. Instructions Nautiques et Routiers Arabes et Portugais des XVe et XVIe Siècles,** 3 vols., Paris, 1921–8.

Fifield, Russell H. **The Diplomacy of South-East Asia: 1945–58,** New York, 1958.

South-East Asia in United States Policy, New York, 1963.

Fisher, C.A. **South-East Asia: A Social, Economic and Political Geography,** London and New York, 1964.

Fitzgerald, C. P. **The Third China, the Chinese Communities in South-East Asia,** Vancouver, 1963.

A Concise History of East Asia, New York, 1966.

Foster, Sir W. **England's Quest of Eastern Trade,** Hakluyt Soc., London, 1933.

Furnivall, J. S. **Eductional Progress in South-East Asia,** New York, 1943. **Progress and Welfare in South-East Asia,** New York, 1941.

Glamann, Kristof. **Dutch Asiatic Trade, 1620–1740,** Copenhagen and The Hague, 1958.

Grousset, R. **Histoire de l'Extrême Orient,** 2 vols., Paris, 1929.

The Civilizations of the East, 4 vols., London and New York, 1931–4.

De l'Inde au Cambodge et à Java, Monaco, 1950.

Grousset, R., Auboyer, J., and Buhot, J. **L'Asie Orientale des Origines au XVe Siècle,** Paris, 1941.

Hall, D. G. E. 'South-East Asia and the Archipelago', in C. H. Philips (ed.), **A Handbook of Oriental History,** London, 1951.

'Looking at South-East Asian History', **JAS,** Ann Arbor, Michigan, May 1960.

'On the Study of South-East Asian History', **Pacific Affairs.** Sept. 1960.

(ed.). **Historians of South-East Asia (Historical Writing on the Peoples of Asia,** vol. ii). London, 1961.

'International Conflicts in South-East Asia; an Historical Survey' (**Journal of the Oriental Society of Australia,** vol. iii, No. 2, Dec. 1965, pp. 27–38).

Hanna, W. A. **Eight Nation Makers: South-East Asia's Charismatic Statesmen,** New York, 1964.

Harlow, V. **The Founding of the Second British Empire,** London, 1952.

Harrison, Brian. **South-East Asia, a Short History,** London, 1954, 1963.

Heine-Geldern, R. von. **Conceptions of State and Kingship in South-East Asia.** Cornell University Data Paper, South-East Asia Program, 1956.

Henderson, W. (ed.). **South-East Asia; Problems of U.S. Policy,** Cambridge Mass., 1963.

Hsueh, S. S. (ed.). **Public Administration in South and South-East Asia,** Brussels, 1962.

Jacoby, E. H. **Agrarian Unrest in South-East Asia,** 2nd ed. rev. and enlarged New York, 1961.

Jayne, K. G. **Vasco da Gama and His Successors,** London, 1910.

Kahin, G. McT. (ed.). **Governments and Politics of South-East Asia,** Ithaca, N.Y., 1959. 2nd ed., 1964.

Major Governments of Asia, Ithaca, N.Y., 1958.

Kunstadter, P. (ed.). **South-East Asian Tribes, Minorities, and Nations.** 2 vols., Princeton, N.J., 1966.

Landon, K. P. **South-East Asia, Crossroad of Religions,** Chicago, 1949.

Lasker, Bruno. **Peoples of South-East Asia,** New York, 1944.

Launay, Adrien. **Mêmorial de la Sociêtê des Missions Étrangères,** 2 vols., Paris, 1912–16.

Histoire Gênêrale de la Sociêtê des Missions Étrangères depuis sa Fondation jusqu'â nos Jours, 3 vols., Paris, 1894 and 1920.

LeBar, Frank M. (et al.). **Ethnic Groups of Mainland South-East Asia,** New Haven, HRAF, 1964.

Le May, R. **The Culture of South-East Asia: The Heritage of India,** London, 1954.

Leroy-Beaulieu, P. **De la Colonisation chez Les Peuples Modernes.** 6th ed., Paris, 1908.

Mills, L. A. (ed.). **The New World of South-East Asia,** Minneapolis and London, 1949.

Mills, L. A. **South-East Asia: Illusion and Reality in Politics and Economics,** Minneapolis, 1964.

Morse, H. B. **Chronicles of the East India Company Trading to China,** vol. ii., London, 1926.

Panikkar, K. M. **Asia and Western Dominance,** London, 1953.

Parkinson, C. Northcote. **The Trade Winds,** London, 1948.
Trade in the Eastern Seas, 1793—1813, New York, 1937.
War in the Eastern Seas, 1793—1815, New York, 1954.

Pearn, B. R. **An Introduction to the History of South-East Asia,** Kuala Lumpur, 1963.

Pelzer, K. J. **Pioneer Settlement in the Asiatic Tropics,** New York, 1945.

Prestage, E. **The Portuguese Pioneers,** London, 1933.

Proceedings. International Congress of Orientalists, New Delhi, 1964.

Purcell, Victor. **The Chinese in South-East Asia,** London, 1951. 2nd rev. ed., Oxford Univ. Press, 1965.
The Revolution in South-East Asia, London, 1962.
South and East Asia since 1800, Cambridge, 1965.

Ribadeneyra, M. de. **Historia de las Islas Archipelago y Reynos de la Gran China, Tartaria, Cochin-Chine, Malacca, Siam, Camboxa y Japan,** Barcelona, 1591.

Rose, Saul. **Socialism in Southern Asia,** London, 1959.
Britain and South-East Asia, London, 1962.

Sarkisyanz, E. **Südostasien seit 1945,** München, 1961.

Siguret, J. **Territoires et Populations des Confins du Yunnan,** 2 vols., Peking, 1937, 1940.

Silcock, T. H. **The Commonwealth Economy in South-East Asia,** Durham, N.C., 1959.

Soemarman. **Population Growth and Development in South-East Asia,** Center for International Affairs, Harvard, 1961.

Sottas J. **Histoire de la Compagnie royale des Inds Orientales,** Paris, 1905.

Stamp, L. Dudley. **Asia: A regional and Economic Geography,** 9th ed., London, 1957.

Tarling, Nicholas. **A Concise History of South-East Asia,** New York, 1966.

Thayer, P. W. (ed.). **South-East Asia in the Coming World,** Baltimore, 1953.

Thompson, V. **Labour in South East Asia,** Oxford, 1947.

Thompson, V., and Adolff, R. **The Left Wing in South East Asia,** New York, 1950.

Minority Problems in South East Asia, Stanford, Calif., 1955.

Cultural Institutions and Educational Policy in South East Asia. A Report, New York, 1948.

Thomson, J. O. **History of Ancient Geography,** Cambridge, 1948.

Trager, Frank N. (ed.). **Marxism in South-East Asia,** Stanford, Calif., 1958.

Vandenbosch, A., and Butwell, R. **South East Asia among the World Powers,** Kentucky, 1957.

Vogel, J. Ph. **The Contribution of the University of Leiden to Oriental Research,** Leiden, 1954.

Von der Mehden, Fred R. **Religion and Nationalism in South-East Asia (Burma, Indonesia, The Philippines),** Madison, Wisc., 1963.

Wales, H. G. Quaritch. **Ancient South East Asian Warfare,** London, 1952.

Wickizer, V. D., and Bennett, M.K. **The Rice Economy of Monsoon Asia,** San Francisco, 1941.

Williamson, J. A. **The Ocean in English History,** Oxford, 1941.

Wint, Guy (ed.). **Asia: A Handbook,** London, 1965.

Wong Shion-fi. **General History of South East Asia** (in Chinese), Shanghai, 1920.

Wyatt, Woodrow. **Southwards from China, a Survey of South-East Asia since 1945,** London, 1952.

Yule, H., and Burnell, A. C. (ed. William Crooke). **Hobson-Jobson: Glossary of Colloquial Anglo-Indian Words and Phrases ..,** London. 1903.

ดรรชนี

ก๊กก๊อ, 512
ก๊กมินตั๋ง, 918-9, 959, 1095-6, 1097-8
กไจ กีดี ปามานาหัง, 347
กฎบัญญัติว่าด้วยตำบลในพม่าตอนบน , 883
กฎมนเทียรบาล , 229
กฎหมายจับจองที่ดิน, ของ เดอวัล, 698
กฎหมายน้ำตาล (1870), เดอวัล, 697
กฎหมายพระมนู, 225, 335, 816-7
กฎหมายมูลฐานของดัทช์, 656
กฎหมายว่าด้วยตำบลพม่า, 883
กนิษกะ (จักรพรรดิกุษาณะ), 40
กบฏไกเซิน, 519-20, 544-5
กบฏไทบิ่ง, 797
กบฏนักมวย, 879
กยอชวา, 199-200
กยอสี่, 181-3, 189, 199, 202, 206, 209, 462
กยัสวา, 197
กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์, 819-20
กระทรวงต่างประเทศฝรั่งเศส, 803, 831-2, 834, 838-9
กระหม่อมน้อย, เจ้าองค์นก, 550, 556
กรีสิก, 259, 270, 305, 344
กรุงเทพ ฯ 181,448, 533, 563, 569, 789-90, 812-3, 819-20, 977-8, 993-4, 1103-7
กลันตัน, 269-70, 688-90, 711-12, 851
กลิงคะ, 20, 21

กลุ่มเกาะซูลู, 307, 318, 416-7, 601-2, 642, 690-1, 857-8, 1086
กวงตัน (ค่ายพม่า), 506-7
กวง-อัน, 788
กวม, 988-9, 1003-4
กวางตรี, 188, 255, 258, 529
กวางตุ้ง, 10, 54-5, 72-3, 249, 259, 312-3, 361-2 ,521, 602-3, 787, 798, 918-9, 985
กวางตุ้ง (1769), สนธิสัญญาสันติภาพ, 551, 779-81
กวางโทน, 529
กวางบินห์, 239, 528
กวางสี, 248-9, 686-7, 986-7
กวางหนำ 36, 43, 234-5, 246, 509-10
ก็อก, เมอคุส เดอ, 662
กอง คยี, 738, 743
กองซิน, 197-200, 291
กองเรือของคอร์นิชและเดรเปอร์, 602-3
กอดวิน, พลเอก, 740-1
กอร์, โกร์, ราชอาณาจักร, 477-8
กอลคอนดา, ราชอาณาจักร, 450
กอว์ดอว์ผลิน อาราม, 195
กอว์ฮิม, เนื้อที่ของหมู่บ้าน, 1102
กะแช, 724-5
กะนอง, เจ้าชาย, 742
กะยุวะนี, 64, 65, 66
กะรุง, 64
กะเหรี่ยง, 203, 888-9, 897-898, 992-3, 1018-20, 1023, 1095-9
กะเหรี่ยง, ดินแดน, 894, 895
กะเหรี่ยงแดง, 764
กัง ยู ไว, 762
กัน-โต-ลี, 51, 53, 285

กันตุง, เกาะ, 432
กัมปอต, 518, 789-90, 831-2
กัมพู-เมรา, นิยายแห่งราชวงศ์, 112
กัมพูชา, 7, 12, 14, 17, 40, 84, 121, 125-176, 194-6, 211, 216, 219, 224-7, 234-5, 239-43 ,246-7, 248, 308, 319-24, 342, 792-3, 805-7, 814-5, 1051-2, 1059-73
กัลกัตตา, 502, 586, 606-7, 657-8, 717-8, 764
กัลลิเซีย, บิชอปคาทอลิกประจำพม่าคนแรก, 472
กัลลินาโต, ฮวน เด, 312
กัว, 289, 301-3, 306-7, 336, 360, 362, 391, 479
กัวลา กังสาร์, 683
กัวลา เซลิงสิง, 47
กัวลา ลังกัต, 670
กัวลา สลังงอ, 671-2
กัวลาลัมเปอร์, 670, 679, 682-3, 1012-3, 1076-7
กาจา ยานะ, 60, 84
กาจา มาดา, 101
กาญจนบุรี, แม่น้ำ, เมือง, 464, 493-4
กาดู (ชนชาว), 197
กานพลู, 269, 284, 292, 302-4, 355, 362, 368, 371-2, 395, 415-6
กานสู, 182-3
กาแฟ, การผลิตและการค้า, 409-10, 579-80, 592-3, 659-60, 667, 669, 696-7, 707, 866, 939, 949
กาเมอลัน (วงบี่พาทย์ชวา), 10
การกบฏของทหารอินเดีย, 746-7, 940-1
การตกลงที่บิ่งกอร์, 630-1 673-6,
การต่อสู้เพื่อเป็นอิสระจากจีนของชาวเวียดนาม, 197-9, 250-7
การนองเลือดที่บูบัต, 114-5
การ์นิเอร์ ฟรานซิส, 758, 795-800, 802, 828, 831-2
การปกครองบริหารของไทย, 214-221, 228-9

การปฏิรูปของมองตากู-เชลม์ฟอร์ด, 893
การปฏิรูป มินโต-มอร์เลย์, 892-3
การปฏิรูปไศวงศ์, 515-6
การประชุมที่ปอตสดัม, 1024-5
การประชุมสันติภาพระหว่างฮอลันดา-โปรตุเกส (1661), 396
การรบที่วินท์เยน, 1062-3
การรุกรานของจีนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 97, 100, 207-8, 216, 246, 254-6, 326, 385, 392, 410-11, 441-3, 464-5, 505-7
การสักการะบูชาเทพยดา, 187, 494
การให้การรับรองอำนาจผู้ปกครองดินแดนต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ของจีน, 118, 207-8, 219, 221, 235, 238, 247, 258, 264, 515-6, 530-1
กาลหว่า, แอนโทนิโอ, 306
กาลินาโต, ฮวน เด, 312
กาลิมัส, 352
กาเล ,204, 205, 207
กาเลกเยตองนโย, 206
กาวิต, คาไวท์, 921
กาหริบ เนวาซ แห่งมณีปุระ, 471
กำปงจาม, 131
กำปงชนัง, 574-5
กำแพงเพชร, 211, 220, 225, 230, 233
กิโนนท์, 520, 529, 799-800
กิ-เยน, 60
กึงกิศราช, 549-50, 556
กิฟฟอร์ด, วิลเลียม, 514
กิระนา, เจ้าหญิงแห่งรัฐจังกาละ, 91
กิลเยอร์มาร์ด, เซอร์ ลอเรนซ์, 1011-12
กิลเลสบี, เซอร์ อาร์. อาร์., 588-9, 590-1
กี ฮินส์, 670

กีหนำ, 389, 513
กุจะราท, 20, 92, 261, 268-9, 288-422
กุญชรกุญชะ, 100-1
กุตรามานวะ, 116
กุตี, 106-7
กุไต,48, 635, 651-2, 698-9
กุนดุนกะ , 48
กุนตุง, เกาะ, 432
กุนอง ตาบุร์, 652
กุบไลข่าน, 158, 198-9, 207, 216, 224, 243-4
กุมภาโยนิ, 66-7
กุโสดอ, เจดีย์, 751
กุหุริพัน, 107
กูดโฮป, แหลม, 395, 405, 409, 418
กูรเบต์ พลเรือเอก, 802
เก-โช, 513-4
เกซอน, มานูเอล, 924-5
เกอร์นี, เซอร์ เฮนรี, 1075-6
เกอเรโร, อาร์คบิชอป เฮอร์นานโด , 860
เกาฏิญญะ, 33-5, 36, 47, 122, 124, 129
เกาหลี, 985, 1096-8, 1105-6
เกียเข่ง, พระจักรพรรดิจีน, 530
เกี๊ยบ, นายพล, 1063-5
เกียรติไชย, 92-3
เกียรตินคร ,93, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 108, 112, 113, 115, 292-4
เกียรติราชสะชัยวัฒนา (วิชัย), 101, 102, 105
เกียรติวัฒนา, 108
เกียรติวิชัย, 119
แกร์, เกาะ, 139-40, 177-8
แกร์การ์อู, 782

แก้วฟ้า, 560-1
โกตา กีดี, 347
โกตา ทิงกิ, 425, 429
โกบา, นายพล, 1004-5
โกรสกูแรง, 842
โกลบ, 438, 597-8
โกษาปาน, 448
โกเอนส์, ริชคโลฟวัน, 396, 399
โก๊ะ-ล่อ-ฝง, 30, 128, 180, 214
ไก ดินท์, จักรพรรดิ, 916
ขงจื๊อ, ลัทธิ, 782-3, 784-5
ขบวนการสวราช, 879
ขบวนการสหกรณ์, 943
ข้อตกลงลึงคะชาติ, 1034-5
ข้าว, ข้าวเจ้า, 279-82, 390, 391, 393-4, 482-3, 485-6, 589-90, 613, 636-7, 666, 668, 948-50, 753-5, 930-2, 938-42, 945-8
ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่
ข้าหลวงประจำสิงคโปร์, 613-55, 670, 689-90, 814-5, 882
ขุนศึกเชื้อสายไทยใหญ่ 3 คน, 200-2
เขมร, 32, 33, 40, 43, 121-76, 186, 214-19, 220-1, 235
เขาโปปา, 336
โขง, แม่น้ำ, 182, 1102-3
คง, เกาะ, 787-8, 793-4
คงคา, แม่น้ำ, สามเหลี่ยมปากแม่น้ำ, 261, 308, 477
คณะกรรมการตรวจสอบ วูด-ฟอร์บส์, 925
คณะกรรมการแลนด์ดาวน์, 1085
คณะกรรมาธิการ เนย์ เอเลียส, 759, 834-5
คณะกรรมาธิการจัดตั้งรัฐกันกระทบ, 847-50
คณะกรรมาธิการไซมอน, 896
คณะสงฆ์อารี, 185

คยาตรี, 104, 107
คยี หวุ่นยี, 726-7
ครรชิต, 144-5
ครอเฟิร์ด, จอห์น, 298-9, 573-4, 589-90, 620-1, 625-7, 629, 729, 730-2, 752-3
ครอสเวท, เซอร์ ชาร์ลส์, 883
คริสต์ศาสนา, คริสต์ศาสนิกชน, 292-3, 306-7, 311-5, 320, 444, 458, 511-2, 782-3, 786-7, 799-800, 857-60, 868-9
คริสติสัน, นายพล, 1032
ครีเซ, 17, 18, 178
ครูซ, กาสปา ดา, บาทหลวงดอมินิกัน, 319
คลัง หรือ กลัง (สลังงอ), 421, 432, 435, 569-71, 670, 675, 678-9
คลาก, เซอร์ แอนดรูว์, 672-3
คลิฟฟอร์ด, เซอร์ ฮิว, 681, 795-6
คลีเมนต์ที่ 12, 513
ควง อภัยวงศ์, 1038, 1103-4
ควงมุดอ, พระเจดีย์, 471
ความเป็นเจ้าเป็นนายของจีน, 207-8, 243-4, 253, 256, 264, 268, 778-81
ควิริโน, เอลปีดิโอ, 1043-4, 1110-1
ควิโรกา, เปโดร เดอ, 865
คอกซ์, ร้อยเอก ฮิแรม, 715, 718-9
คอกซ์, ริชาร์ด, 513
คอคอดกระ, 31, 72
คองไก, 198
คองโบ ราชวงศ์, 15-6, 721-2
คอนเจเวอรัม, คัญจี, 32, 33, 179, 187
คอนติ, นิโคโล ดิ, 295-6
คอมมิวนิสต์, คอมมิวนิสม์, ลัทธิและสมาชิก, 881, 905-7, 917-20, 959, 993-4, 1018-19, 1028-30, 1040-1, 1047-8, 1052-6, 1057-8
คอร์คิวรา, เฮิร์ตาโด เดอ, ข้าหลวงใหญ่, 860
คอร์นวอลลิส, ลอร์ด, 547-8

คอร์รีจีดอร์, 856-7, 935-6
คอสซิญญี, เดอ, ผู้รับราชการแห่งปอนดิเชอรี, 527, 534-5
คะฉิ่น, 751, 771-2, 898-9
คะดะรัม, 75, 78-80
คังไถ, 33, 35, 36, 38
คับโบล์ด, คณะกรรมการมลายูและอังกฤษ, 1084
คัมภีร์ สิงห์ แห่งมณีปุระ, 732
คัญจี, 32, 33, 179, 187
คัมรัญ หรือ คัมรันห์, อ่าว, 34, 37
คาติพูนัน, 874
คาทินี, ระเด่น อัดเจน, 904-5
คาทอลิก, ผู้นับถือและนิกาย, 304-6, 309-13, 334-6, 442-4,447-9, 483-5, 782-4, 787-9, 794-6
คานท์, โอรสของเหงียนอันท์, 526
คานธี, โมฮันดาส การามจันท์, 879, 904-5, 907-8
คาร์ตะสุระ, 399, 403, 405, 410-11
คาร์นาวอน, ลอร์ด ,674, 681-2
คาบอว์, ลุ่มน้ำ, 465, 471, 732, 771
คาเปลเลน, จี. เอ. จี พี. บารอน วัน เดอ, 667
คาริมอน, หมู่เกาะ, 267, 609-11
คาวานญาริ, เซอร์ หลุยส์, 769-70
คาวานัก, พันเอก ,633
คาเวนดิช, โทมาส, 306-7, 354-5
คาสเติลเรท์, ลอร์ด, 594-5, 641-2
คินหวุ่น มิงคยี, 761, 766
คิลเลิร์น, ลอร์ด, 1034-5
คี ฮัดวาร์ เดวันโทโร, 907-8
คีลลิง, วิลเลียม, 368
คีลุง, ป้อม, เมืองท่า, 805
คุก, เจมส์, 615-6

คุณวรมัน, เจ้าชายฟูนัน, 42-3
คุณวรมันแห่งแคชเมียร์, 49
คุนลุน, 10, 51, 181
คุปตะ, ศิลปะ, 27, 43, 48, 62, 179
คูคาชิน, เจ้าหญิง, 291
คูชิง, 690, 851
คูริล, เกาะ, 393
เคง เชง, 840, 847
เคฑุ, 60
เคดิรี, 77, 90-3, 96-7, 100-1, 104-6, 116-7, 147-8, 348-9, 351, 397-400, 662-4
เคน เดเดส, 92
เคน อังรอก, 92, 101
เคป โคโลนี, 585, 656
เคม เพไท, 933-4
เคลูรัก, 69
เคอร์สัน, ลอร์ด, 846, 849-50
เคานต์ เดอ แกร์การาเดก, 830-1
เคาบาง, 258, 826, 1060-1
เคียน พุค, 805
แคนดี, 208
แคนนิง, จอห์น, 720-1, 727-8
แคบอต, จอห์น, 353
แคมเบย์ 92, 261, 268-9
แคมปาร์, 231, 266, 269, 421, 426
แคมพ์เบล, เจ. จี. ดี., 818-9, 821-2
แคมพ์เบลล์, เซอร์ อาชิบอล, 726-7
แคมพี, โยฮันเนส, 402-4
โคจินจีน, 4
โคชิงกา 'โค้ว ชิง เย', 392
โคน, เกาะ, 842

โคราช, 31, 133, 167, 553-5
โคโรมานเดล, ฝั่ง, 30, 73, 268, 277, 288-9, 293, 297, 369, 370, 391, 451, 598-9
โคลันเดีย, 18
โคลัมโบ, 336, 391, 396, 1156-7 1079-80
โคเอน, แจน ปีเตอร์, ซูน 370, 375-6, 379-80, 381-5, 390, 855-6
ไคลฟ์, โรเบิร์ต, 417
งันดอง, 4, 5
งันนาน, 270
งาซองกยาน, 197-8, 290
งำเมือง, 217
โง ดินห์ เดียม, 919-20, 1067-8
โง, ราชวงศ์, 253
จดหมายคิว, 434, 607
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 455, 573, 747, 756, 791, 808-22, 879
จอร์ดานุส, บาทหลวง, 294-5
จอห์นสัน, ดับบลิว. จี., 823-4
จักกายแมง, กษัตริย์แห่งพม่า, 724, 733
จักรวารทิน, 131, 330
จักรันตปุระ, 124
จักรี, เจ้าพระยา, (รามาที่ 1), 532-3, 552-3, 567-8
จักรี, ราชวงศ์, 532-3, 568
จังกาละ, 91-2, 117
จัน, กษัตริย์แห่งกัมพูชา (อิบราฮิม), 537-8
จันดัน, 40
จันทบุรี, 165, 151-2, 846, 898-9
จันทร, ราชวงศ์, 476-7
จันทรกานต์ สิงห์, 724
จันทรภาณุแห่งตามพรลิงค์, 220
จันทราช, กษัตริย์, 795-6, 826-7
จันทรวงศ์, 122, 128

จันทิ กาลาสัน, 60
จันทิ จาโก, 93, 95, 113
จันทิ ชาวี, 109-10, 112-4
จันทิ เซวู, 62
จันทิ ปะวัน, 69, 71
จันทิ เพลาสัน, 51, 62
จันทิ มเลรี, 93
จันทิ เมนดุต, 62, 68-9
จันทิ ส่าหรี, 74-5
จันทิ สิงหัดส่าหรี, 114
จากาตรา (ชุนดา กาลาปา), 361, 365, 371, 376
จาการ์ตา เมืองหลวงของอินโดนีเซียปัจจุบัน, 48, 345
จาซินโต, เอมิลิโอ , 874
จาปาระ, 289, 303, 344, 371, 376
จามปา, จาม, 2, 7, 12, 13-6, 39, 40, 41, 44, 84, 97, 104, 107, 115, 118, 121, 123, 129, 132, 136-7, 139, 140, 143-5, 148-9, 150-1, 155-6, 164, 166
จามุนชา, 109
จาหันกีร์, จักรพรรดิในราชวงศ์โมกุล, 369
จำปาศักดิ์121, 127-8, 174
จิต เหลียง, อู, 895
จิตตะกอง, 307-9, 475-8, 710-12
จิตรเสน (มเหนทรวรมัน), 42, 121-2, 123
จิ๋น, ราชวงศ์, 44, 248-50
จีน, การค้า ,79-80, 282-5, 301-2, 306-7, 312-3, 345-6, 422-3, 425-6, 437, 465-6, 513, 522, 523, 604, 608-9, 619, 622-3, 653-4, 922-3
จีน, คณะทูตจากเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ไปยังจีน, 38, 42, 43, 47, 49, 51-2, 57, 73, 74, 75, 77, 115, 122-4, 147, 163, 164, 165, 166-8, 180, 219, 224, 234, 238, 241-2, 264-7
จีน, คณะทูตมายังเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 57, 115, 118, 158-9, 161, 163, 220
จีน, ความสัมพันธ์กับพม่า, 776-81, 1099-1103

จีน, สงครามปี 1861, 787-8
จีน, สมัยใหม่, 758, 783-4, 799-800, 935-6
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 225, 335, 808-24, 969-70
จุลวังสะ, 195
จุลศักราช ดู ศักราชพม่า
จุฬามณี, วัดจุฬามณี, 195
จุฬาลงกรณ์, กษัตริย์ ดู จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
จูตากวน, 142, 144, 155, 158, 220
จูเม็ล, 587-8
จูรแดง, จอห์น, 371-4, 378, 439
จูเอนไล, 1052-3, 1058-9, 1102-1104
เจนา, กราเซียโน โลเปซ, 873
เจนละ, 37, 43, 121-2, 123-4, 125, 127-9, 147
เจมส์ที่ 1, 369, 425, 438, 514
เจมส์ที่ 2 (เจมส์ ดุ๊กแห่งยอร์ก), 451-2
เจ้า, 216
เจ้าโง้, 553-5
เจ้าน่าน, 552, 557
เจ้าบา, 167
เจ้าพระยา, แม่น้ำ, 137, 143, 145, 150, 156, 157, 181, 215, 217, 223, 224, 225, 339, 843-7, 848-9, 945-7
เจ้าพระยายมราช (แบน), 533, 570-1
เจ้าเมืองพิษณุโลก, 225, 227, 231-2, 334, 339 ,564
เจ้าสกุลเหงียนที่เว้ ดู เหงียนแห่งเว้
เจ้าหน้าที่ฝรั่งเศส, 806
เจ้าหน้าที่อังกฤษในพม่า, 468-72, 654, 728, 730-6, 759, 765-9
เจ้าองค์ลอง, 551
เจ้าอนุ, 553
เจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศ, 808
เจ้าอิน, 553

เจอร์วัวส์, เซอร์ วิลเลียม, 675
เจียงไคเช็ค, 962-3, 1000-1
แจมบี ดูมลายูด้วย, 371, 428-30, 433
โจโคร อมิโนโต, โอมาร์ ซาอิด, 905-6
โจรสลัดจีน, 604, 649-50
โจโล (ซูลู), 318-9
โจละ, 188, 192, 286
ฉางเคียน, 177
ฉีตู, 47, 123
เฉียง, พวก, 182
ชมพู แห่งตรันนินท์, 551
ชยภัย, กษัตริย์
ชวา, เกี่ยวกับชวา, 12, 14, 39, 48, 84-116, 118-9, 120, 129, 131, 132, 139, 147, 181, 235-7, 244-5, 259, 268-9, 270, 271-2, 275-6, 281-9, 291
ชวา–ฮอลันดา (1705), สัญญา, 405
ชเวกู, เจดีย์, 193
ชเวซิกอง, เจดีย์, 188
ชเวดากอง, เจดีย์, 178, 211, 320-9, 340-1, 495-6
ชเวนยอง, 946
ชเวนันคยอซิน 208-9
ชเวโบ, 178, 183, 204, 490-1, 495, 499, 504-5
ชอมเบอร์ก, เซอร์ โรเบิร์ต, 633
ชอร์, 767-8
ชอร์, เซอร์ จอห์น, 713, 715-7
ชังกาล, โบสถ์ (ศาสนสถาน), 59
ชัย องค์เว้, 549, 551
ชัยกัตวัง, 101, 102
ชัยนคร, 104, 105, 106, 107
ชัยนาศ (ชัยนาค) 55, 56
ชัยราชาเทวี, พระนาง, 153-4

ชัยวรมัน, 41-2, 144, 148, 150
ชัยวรมันที่ 1, 125-7
ชัยวรมันที่ 1 ครึ่ง, 128
ชัยวรมันที่ 2, 84, 130, 132, 133-5, 147
ชัยวรมันที่ 3, 133
ชัยวรมันที่ 4, 139,144
ชัยวรมันที่ 5, 140-2, 179-80
ชัยวรมันที่ 6, 144
ชัยวรมันที่ 7, 148-156, 158, 159, 195, 216, 241-2
ชัยวรมันที่ 8, 156, 158
ชัยวรมัน ปรเมศวร, 143-4, 157-9
ชัยปรเมศวรวรมัน ที่ 1, 238
ชัยวีรวรมัน, 142
ชัยสิงหวรมันที่ 1, 237
ชัยสิงหวรมันที่ 2, 238
ชัยสิงหวรมันที่ 3, 104, 244-5
ชัยสิงหวรมันที่ 4, 245
ชัยสิงหวรมันที่ 5, 246
ชัยอินทรวรมันที่ 1, 237
ชัยอินทรวรมันที่ 2, 145, 239
ชัยอินทรวรมันที่ 3, 239-40
ชัยอินทรวรมันที่ 4, 149, 241-2
ชัยอินทรวรมันที่ 5, 242-3
ชัวเซิล—ดุค เดอ, 522
ชางตู, 290
ชาปตะ, นักปฏิรูป (ศาสนา) ของมอญ, 150-1, 195
ชาฟี, 261
ชายิสตา, ข่าน, 308, 490-2
ชาร์แนร์, พลเรือเอก, 787-8
ชาร์ลส์ที่ 2, 383, 401, 446

ชาวจีนในมลายาและบอร์เนียว, 634, 636, 1079-80
ชาวจีนในอินโดนีเซีย, 409-11, 415, 624-5, 1057-60
ชาวเปอร์เซีย, 71, 288, 388
ชาวอินเดียพวกซึ่งอพยพเข้าไปอยู่ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 17, 687-8, 878, 942-3, 957-9, 1013-4
ชาห์ เจฮัน, 481, 485
ชาห์ สุชา, 488-90
ชาห์ปุรี, เกาะ, 725
ชิวังตี่, จักรพรรดิ, 248
ชิน (เผ่า), 183, 499-500, 750-3
ชิน บยัน, 721-4
ชิน เปง, 1077
ชิน อรหันต์, 185, 186, 190, 195
ชินดวิน, แม่น้ำ, 180, 183, 200, 204, 451, 445, 727-8, 986-7, 1003-4
ชูเตน, จูสท, 389, 440
เช บอง งา, 245-6, 256
เช–ลาน, 202
เช อนัน, 245, 255
เชงสอบู, พระนาง, 212
เชงโฮ, นายพลเรือ, 264-5
เชญโญ, จอง–แบบติสต์, 534-5
เชฟพาร์ด, กัปตัน, 738-9,
เชรอก เตกุน, 46-7
เชริบอง, 345-53, 400-1, 405, 579-80
เชลิ (โพเช), 72
เชษฐา (รามาธิบดีที่ 2), 232-3
เชษฐาธิราช, กษัตริย์แห่งลาว, 327-8, 331-4, 336-7
เชอ จิง กิง, 118
เชอนุยยี, ริโกลท์ เดอ, 787-8
เชียงขวาง, 547, 549

เชียงตุง, 506, 570, 751, 837-8, 1095-6
เชียงเมี่ยง, 199-201
เชียงราย, 217, 227, 552, 712
เชียงรุ้ง, 216, 753, 837, 839-40, 847
เชียงแสน, 143, 216, 223, 553, 712
เชียงใหม่, 143, 156, 173, 174, 211-17, 223-30, 231-33, 325, 327-8, 331-4, 342, 438-9, 508, 712
แชดเวล, พลเรือเอก เซอร์ ชาร์ลส์, 674
แชปแมน, ชาร์ลส์, 523
แชมส์ อัลดิน, 276
แชส, หลวงพ่อ, 447
โชติกะ กุมาร, 552
โชมองต์, เชอวาเลีย เดอ, 447
ไชยเชษฐา, 539-43, 540-1
ไชยา, 31, 58, 78
ชวาเดกกรูน, เฮนริคัส, 406-8
ช้อง, ราชวงศ์, 73, 80, 145, 237, 240, 243
ชอนเดอรส์, โทมัส, 497
ชอลส์เบอรี, ลอร์ด, 759-60, 767-8, 775-6, 778-81, 838
ชอว์, อู, 1019, 1021
ชัน งอก ธันห์, 1071-2
ชัน—เตย์, 803-4
ชันดิกัน, 691
ชันเดอร์บันด์, 481
ชัมบา, 415, 634-6
ชัมบาลิอัง (บอร์เนียว), 852
ชัมโบอันกา, 856-8
ชัลเซโด, ดิเอโก เดอ, 861-2
ชาซัก, 706
ชาน ลาซาโร, 310

ซานโต สเตฟาโน ชิเอโรโนโมเดอ, 212, 297
ซาบัง, 708
ซาบัค, 72, 76, 129
ซาบาห์, 1087
ซามาร์, 318
ซามูเอล, โทมัส, 370-1
ซายา ซาน, 943
ซารากอสสา, 310
ซาราวัก, 576-7, 638-9, 647-54, 693-4, 699
ซารีส, จอห์น, 514
ซาเรกัต อิสลาม, 881, 905-7
ซาลาซาร์, สังฆราช โดมิงโก เดอ, 314, 862
ซาลาติกา (1757), สัญญาสงบศึก, 413
ซาเวียร์, เซนต์, ฟรานซิส, 306, 336, 442
ซิแนนโธรปุส หรือมนุษย์ปักกิ่ง, 4-5
ซิมเมอร์มาน, ดร. คาร์ล, 975-6
ซิลวา, ข้าหลวงใหญ่ ฮวน, 854
ซิลัง ไดโก เดอ, 871
ซีเกรา, ไดโอโก โลเปซ (แห่ง) เดอ, 301-2
ซีงเนเล, เดอ, 448
ซีแอค, เซียก (สุมาตรา), 268-9, 422, 426, 429-30, 431-2
ซุนยัตเซน, 879
ซุนดา กาลาปา (จากาตรา), 345
ซุนดา (ช่องแคบ), 30, 55, 78, 378, 383, 393
ซุนดา (ราชอาณาจักร), 78, 81, 98, 109, 114, 120
ซุฟเฟรน, นายพลเรือ เดอ, 606
ซุพี, ลัทธิซุพี, 275-6, 287
ซุมบาวะ, วัฒนธรรมชวา, 110
ซูการ์โน, ประธานาธิบดี, 995-6, 997, 1030-7, 1082-95
ซูเมา, 753

เซการัน, 648
เซ็งตู, 214
เซจาราห์มลายู (วารสารมลายู), 230, 264-5 300-1
เซซิล, พลเรือเอก, 783-4
เซตถาธิราช, ดูเชษฐาธิราช
เซนต์บาร์บ, นาย, 769-70
เซบู, 310, 318, 868-9,
เซมวน, 905-6
เซราม, 371-2, 381, 390, 395
เซเรบัส, 648
เซลีเบส, 6, 274, 280-1, 304-5, 370-1, 390, 397, 430-1, 661, 663-4, 700, 707, 906
เซอร์ราโน, สังฆราช, 862
เซี่ยงไฮ้, 758
เซียนตัน, 434
แซนด์วิป, เกาะ, 308, 321, 480, 493
แซมมวล, โทมัส, 370, 458-60
โซกะตู, 156, 243-4 ,255
โซการ์, เกาะ, 485
โซลก, 76-7, 433-5
ไซ่ง่อน, 517, 787-9, 797, 1067-8
ไซโนเวียฟ, 906-7
ไซมส์ ไมเคิล, 709, 715-7, 718-21, 731, 752
ญี่ปุ่น, ชาวญี่ปุ่น เกี่ยวกับญี่ปุ่น, 99, 311-13, 364, 392-3, 437-8, 514, 874-5, 879, 898-9, 904, 935-67, 954-5, 970-1, 985-1005
ดงดวง, 37, 235
ดงเร็ก, เทือกเขา, 147-8, 570-1
ดยักส์, 635, 649, 655
ดอง-ดาน, กษัตริย์, 806
ดองซอน, วัฒนธรรม, 8-9, 248

ดอนวัน, 210-11
ดอร์มัน สมิท, ข้าหลวง, 1018-9
ดักกา, 481, 485
ดัทช์, 537-8, 579-96, 656-69, 695-708, 855-7, 902-10, 954-5, 1032-3, 1090-1, ดูฮอลันดาด้วย
ดัฟฟริน, ลอร์ด, 776-7
ดัลริมเบิล, อเล็กซานเดอร์, 602-4
ดัลเลส, รัฐมนตรีต่างประเทศสหรัฐอเมริกา, 1056, 1063-4
ดากอง (ต่อมาคือย่างกุ้ง), 211, 470-1
ดาเซวาโด, ซิลเวสเตอ, บาทหลวงดอมินิกัน, 319-20
ด่านพระเจดีย์สามองค์, 338-9, 464, 508, 711-2
ด่านระแหง, 31, 215
ดานุพยู, 496, 726-7
ดาปีตัน, 628-9
ดาร์จองลิเยอ, นายพลเรือ จี. เธียรี, 1024
ดารา, 59-60, 63-4
ดารา เปตัก, 104-6,
ดาสมารินา, ข้าหลวง, 312, 320, 321, 323
ดำ, แม่น้ำในตังเกี๋ย, 248, 804, 829-30
ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จกรมพระยา, 816-7, 819-20
ดิกเกนส์, จอห์น, 615
ดินดิง, 431, 434
ดินแดนกะเหรี่ยง, 946
ดินแดนสามเหลี่ยม, 900-1, 1102-3
ดินห์, ราชวงศ์, 237, 250-1
ดิโป นิโกโร, 663
ดิวอี้, พลเรือจัตวา, 875, 921
ดิอัซ, มองแซนเยอร์, 686-7
ดิอางกา, 308,479-86, 489-93

ดีบุก, 393-4, 420-1, 423-8, 409-10, 589-91, 614-6, 624-6, 655-7, 685-8, 698-700, 707, 945-7, 1009-10
ดีแมน, แอนโทนี, แวน, 387, 389, 390-1, 392-3, 394-5, 487, 547
ดู บุส เดอ กิซินยี, 661, 664-5
ดูบรอง, 449, 452
ดูปุยส์, ชอง, 797, 799-800
ดูเปลซ์, 469, 496
ดูเพร, พลเรือเอก, 797-9
ดูเมอร์ ,พอล, 910-11
เดกเกอร์ เอ็ดเวิร์ด ดาวส์, 696
เดซิมา, โรงเก็บสินค้าฮอลันดาที่เกาะ, 392
เดนเดลส์, จอมพล เฮอร์มัน วิลเลน, 579-81, 582-7, 588-90, 593-4, 666-7
เดนท์, อัลเฟรด, 691
เดฟาจ, นายพล, 448-9
เดมัก, 271, 273, 289, 344
เดรก, เซอร์ ฟรานซิส, 307, 312, 592-3
เดล, เซอร์ ทอมัส, 376-7
เดลี, 422, 700-1, 955
เดวิดสัน, เจ.ยี., 675
เดวีส์, พันตรี เอช. อาร์., 850
เดอเวน, ข้าหลวงใหญ่ ดีเดอริก, 407
เดอเวนเตอร์, ซี.ที. วัน, 902
แดง, แม่น้ำในตังเกี๋ย, 248-50, 797-8, 799-801
แดลเฮาซี, มาร์ควิสแห่ง, 737-9, 753, 764
เดียง เดมโบจา, 432
เดียง เซอลัก, 431
เดียง ปารานี, 430-1
เดียง มางกิกา, 429
เดียง เมเรอวา, 431
เดียงกรี-เพ็ต, 484

โด ฮันห์-นน, 524
โดมินิกัน, 511-2, 859-60
ได-โด-เวียด, 287
ไดอากิ้, 893-6, 912
ตระกูลตรินห์, 258, 385, 509-24
ตรัง, 39, 627
ตรังกานา สุลต่าน, 344-6
ตรัน ดเว ตง, 256
ตรัน โนน ตง, 255
ตรัน อันห์-ตง, 244-6
ตรันนินห์, 546, 549-50, 555
ตราเกี๊ยว, 37, 234
ตรินห์ เกียง, การปฏิรูปของ, 515
ตรินห์ คุง, การปฏิรูปของ, 515
ตรินห์ เคียม, 257, 258
ตรินห์ แคน, 510
ตรินห์ ซัม, 520
ตรินห์ ตรัง, 510, 511-12
ตรินห์ ตัค, 510
ตรุง-ดึก, กำแพง, 510
ตรูโนโจโย, 398
ตโรกปเยมิน (นรสีหบดี), 197-9
ตลิงคะนะ, 46, 181
ตวน-พู, 911
ตองดวินยี, 183
ตองยับ, ช่องเขา, 475, 1004
ตองอู, 203-4, 207-10, 211, 306-8, 327-31, 337-9, 342, 437, 456-74
ตะกอร์, ระพินทรนาถ, 904
ตะโก้ง, 197-99, 201, 207, 290
ตะโกลา, 39, 76

ตะนาวศรี, 167, 177, 194
ตะเบงชเวตี้, 209-10, 213, 233
ตะปุสะ, 178
ตะละบัน, 473-4, 494
ตะเลง, 46, 181, 211
ตังเกี๋ย, 2, 8, 10, 36, 44, 127-9, 148, 177, 214, 217, 237, 239
ตัน มะละกา, 906, 1033
ตันจุงปุระ, 100-2, 103, 109
ตันตระ, พุทธศาสนาลัทธิ, 90, 93, 94, 187
ตันหยง เปรียก, 708
ตันโฮ-ชู, 44
ตากายุทบี, 213, 329
ตาแก้ว, ปราสาท, 141-2
ตาคะสุคยี, 766-8
ตาชารด์, บาทหลวง, 447-8, 455
ตาบายิน, 183
ตามพรลิงคะ, 75-8
ตาร์ตาร์, 198-9, 290-1, 421
ตาระพญา, 199, 210
ตารอก, หลุยส์, 937
ตาโรก กัน มิงคยี, 202
ตาลี, 156, 191-8, 281
ตาลีฟู, 796
ตาลอกมโย, 495
ติกู, 377-8, 327
ติมอร์, 588-9, 1051-2
ตีบาว, ซีบาสเตียน กอนซาเลส, 308, 480
ตุน-เจน-อี, 177
ตุน เประ, 266-7
ตุน อาลี แห่งมะละกา, 266

ตุน อิบราฮิม แห่งยะโฮร์, 623-4
ตุรกี, เตอร์ก, 277, 303, 406-7, 421-2, 696-7
ตุโลดอง, 85
ตูกู อูมา, 763
ตูดึก, 785, 797-802, 827-8
ตูราน, 256, 516-7, 783-4, 799-800
เต็ก นาฟ, เกาะ, 725-6
เตกกาลา, 210-2, 502-4
เตงกู อับดูร์-รามัน แห่งริโอ, 435, 610-2
เตงกู ฮุสเซน, 435, 610-2
เตงแย, 208, 758
เตียน ทะละ, 548-9
แตงตา มิงคยี, 767
โตกัน, เจ้าชาย, 244, 255
โตเกียว, 961-3, 1111-2
โตเลมี, 18, 31, 34, 39, 178,475
โตห์ชยะ, 92-93
ไตรปีฎก, 185,186, 187-191
ไตรภูมิพระร่วง, 222
ไตรภูวนะ, 107-8
ไตรโลกนาถ, บรม, 228-31, 232
ไต, ไทย, 12, 13, 14, 79, 127, 145, 156, 157, 165-8, 173, 180, 196, 200, 214-33, 241-5, 248, 262, 263, 266, 267, 324-43, 833, 981-4
ไตโด, 258
ไตเผง, 679
ไต้หวัน, 392, 603, 804-5, 855-6, 935-6
ถนนสายเอกุย, 751-3
ถัง, ราชวงศ์, 250-2
ถั่น อู, 1093-4
ถั่นทุน, ดร., 194-7

ถิโลมินโล, 195-6
ทมลินทร์, 151-2, 195
ทวาย, 181, 224, 329-30, 339, 342, 438, 504, 564, 711, 727
ทวาราวดี (ราชอาณาจักร), 123-4, 143, 181, 219
ทวาราวดี ศรีอยุธยา, 223
ทรงธรรม (อินทราชา), 437-9
ทรายฟอง, จารึก, 150
ทมิฬ, 15, 29, 192, 266, 270
ทรินโคมาลี (ลังกา), 606
ทรูแมน, ประธานาธิบดี, 1049, 1109-10
ทอเดซิลลา (1494), สนธิสัญญา, 304
ทอร์, เดอ ลา, ข้าหลวงใหญ่, 872-4
ทอเรย์ โจเซฟ, 691
ทะเลสาบเขมร, 34, 124-5, 132, 133, 170
ทักษา, กษัตริย์, 84, 85
ทันห์ หัว, 217, 240, 248-9, 253-8, 509
ทับพยน, เจดีย์, 207
ทัฟ, วิลเลียม เอช., 923-4
ทาทัม, ร้อยเอก, 675
ทานทุน, ผู้นำคอมมิวนิสต์, 1016-7
ท้ายสระ, กษัตริย์, 560
ทารุมา, 48, 54, 56
ท้าวแท่นคำ, 326
ท้าวศรีสุดาจันทร์, 327-8
ทาส, การค้าทาส, 481-8, 528, 592-3, 659, 677, 700, 764, 817
ทิดอร์, 302-4, 307, 312, 367-8, 374, 380-1, 396, 416
ทิเบต, 73, 99, 180, 182, 793-4, 899, 901
ทินยะ, 84
ทิปเปอระ, 478-80, 493
ทีมูร์ ข่าน, 158

ทุ่งหวาย, 42, 793-4
ทุน-ซุน, 38, 49
ทูบัน, 89, 97, 102, 270 285-6, 349, 352
ทูมาเพล, 92
ทูมาสิก (สิงคโปร์), 76, 109, 263
เทมเปลอร์, เซอร์ เจอรัลด์, 1016-7, 1075-6
เทย์เลอร์, โทมัส, 497
เทวราชา, ลัทธิ, 131-3, 135-9, 144, 152, 158-9, 170, 234-5
เทวะวงศ์วโรปการ, สมเด็จกรมพระยา, 816-7, 842, 973-4
เทอร์เนต, 301-3, 305-7 310-2, 353-5 361-3, 363-5, 366-8, 388-90, 396-8, 412-4, 418-20, 583-5, 853-4
เทอเรอซ์, ร้อยเอก โมริช, 842
เทาเวอซัน, เกเบรียล, 382
เทียนสิน, สนธิสัญญา, 787-8, 800-1
เทียว-ตรี, จักรพรรดิ, 783-4
แทสมัน, อาเบล แจนซูน, 366-8
โทมัส, ฮอร์สฟิลด์, 595-6
ไทจน์, ข้าหลวง วัน, 703
ไทพู สุลต่านแห่งไมซอร์, 718
ไทย, คนไทย, 79, 87, 171, 185, 200, 211, 214-33, 263-4, 268, 302, 307-8, 337-9, 340, 342, 361, 370, 388-90, 437-54, 502-4, 540-5, 550-8, 558-77, 789-2, 807-53, 923-7, 968-84
ไทยกับมหาอำนาจตะวันตก, 812-3
ไทย-ญี่ปุ่น, สนธิสัญญา (1946), 984
ไทยเมา, 202-4, 206-7
ไทยใหญ่, 173, 177, 185, 199-216, 217, 328-9, 331-3, 441, 736-7, 751, 837-8, 1095-6, 1098-9, 1100-1
ไทรบุรี, 31, 46-7, 55-6, 75-7, 191-2, 260-1, 265-6, 268-9, 300-2, 306-8, 570-2, 687-90, 710-2, 850-3
ธนบุรี, 552

ธรนินทรวรมันที่ 1, 144, 145
ธรนินทรวรมันที่ 2, 115, 118, 148, 152
ธรรมกีรติ, นักปราชญ์ชาวพุทธ, 74
ธรรมเจดีย์, กษัตริย์, 212
ธรรมตุงคะ, 63-4
ธรรมทาส, 268-9
ธรรมปาละ, 336
ธรรมราชา, 171, 207-8
ธรรมราชาที่ 2 แห่งสุโขทัย, พระมหา, 225-6
ธรรมราชาที่ 3 แห่งสุโขทัย, พระมหา, 227
ธรรมวงศ์, 73-4, 76, 86
ธรรมวิชัย, 180
ธรรมาโศก, 164-5
ธรรมศาสตร์, 23
ธรรมาศรัย, 95-6
ธันห์-หัว, 216-7, 239-40, 248-51, 255-8
ธาตุ หลวง, 332, 547
ธาตุภิญญู, วัด, 193
ธาเยเมียว, 754, 770
ธำรงค์ นาวาสวัสดิ์, นายกรัฐมนตรี, 1039-40
ธิดาแห่งเกียรตินคร, 102-5
ธีบอ, กษัตริย์, 736-7, 766-9
โธนบา หวุ่นยี, 726
นครเกียรติคม, 81, 94, 95, 96, 97, 100, 102, 105, 110, 112, 115, 262
นครธม, 150-2, 175-6, 241-2
นครปฐม, 181, 185
นครวัด, 147, 152, 175-6
นครศรีธรรมราช, 39, 57, 59, 78, 79, 143, 220, 268, 307, 559, 564
นตองมยา, 196-7
นโปเลียนที่ 3, 649, 654, 793-4, 814-5

นรเตงคยา, นรเธอินช่า, 197
นรปติ, 207-8
นรปติคยี, 486-7
นรปติสิทธุ, 150
นรเมขลา, 205-9
นรวรนคร, 69
นรสุ, 194-5
นรสุ แห่งปีนยา, 202
นเรศวร, สมเด็จพระ, 174, 320, 341, 342, 437
นโรดม, 576
นโรดม (เอซีซี 1860), 787-8, 805-6, 825
นโรดม สีหนุ, 1070-2
นฤบดินทรวรมัน, 128-9, 130
นอง ดอ กยี, (มังลอก), กษัตริย์, 335, 504
นักพระรามเชิงไพร, 175, 321-3
นักองตน, 519, 564-5
นันพยา, 187
นัมบี, 106
นัสเรดดิน, นัสรุดดิน, 98, 291
นาคา, ชนเผ่า, 6
นางเมือง, เจ้าหญิง, 226
นางาซากิ, 1004-5
นาซีร์ ชาห์, 477
นาดัท อัล อูลามา, 1093-4
นาห์ตรัง, 35, 234-5
นาน-ยูเอ (นาม-เวียต), 249
น่านเจ้า, 125, 127, 156, 180-2, 191, 207, 214, 216, 225, 251-2
นานนิง, 435, 436, 986-7
นาฟ, แม่น้ำ, 491, 713
นาม-เวียต, 249

นายพลดาซ์, 599
นารายณ์มหาราช, 389, 441-2, 444-9, 452-4, 559-60
นารายณ์รามาธิบดี, 171-2
นาลันทา, 26, 54, 57, 62, 72, 74
นาวาร์, อองรี, 1064-5
น้ำตาล, การผลิต, การค้า, 392, 576-7, 660, 665-6, 669-70, 671-2, 696-7
นิโคบาร์, หมู่เกาะ, 76, 294, 602, 606
นิทเทศ, 31
นินห์ บินห์, 798
นิพันธบท, 160
นิวกินี, 393, 514-5, 602, 694, 996-7
นิวซีแลนด์, 393, 1056-7
นิวตัน, กัปตันโทมัส, 501
นิวเวนฮุส, 706
นีเดอร์เบอร์ก, เอส. ซี., 419, 578
นุ, ถะขิ่น, อู, 1021-4, 1097-1103
นุสันตรา, 102-3, 108-9, 110, 112
นูโซมิ, ฟรานเซสโค, 511
นูร์ท, โอลิเวอร์ วัน, 854
เนก, จาคอบ วัน, 357, 361
เนกริเอร์, นายพลเอก เดอ, 803-5
เนกรี เซมบิลัน, 435, 759-61, 680-2, 689-90
เนเกรส, 334-6, 450-2, 465-7, 495-504, 597-9
เนคปตัม, 74, 75, 77, 418
เนปาล, 94-5, 723
เนวิน, นายพล, 1098-1100
เนห์รู, บัณฑิต, 1051-2, 1057, 1100-1
ไนรา, 373-4
ไนละกา, เกาะ, 374-5, 380-1
โนเวเลส, 871

บรมโกศ, 561-2, 564
บรมราชา, กษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งอยุธยา, 562-3
บรมราชาที่ 1 แห่งอยุธยา, 224-6
บรมราชาที่ 2, 227
บรมราชาที่ 3, 232
บรมราชาแห่งกัมพูชา, 338
บรักซิโอลินี, ปอชชีโอ, 296
บรันทัส, แม่น้ำ, 86, 91, 352
บราม, เจ. พี. วัน, 418, 434, 606-7
บราวเวอร์, เฮนดริก, 387, 389
บริโต, ฟีลิป เดอ, 119, 308, 321, 343, 457-8
บริษัทเดินเรือ, 708
บริษัทเดินเรือฮอลันดา, 699, 707
บริษัท วี.โอ.ซี. หรือบริษัทการค้าของฮอลันดาในภาคตะวันออก, 363-426, 578-9
บริษัทอีสต์อินเดีย, บริษัทอินเดียตะวันออก, 357 359, 362-3, 366-7, 368-9, 370, 374, 379, 383-5, 416, 433-5, 438, 442-5, 451, 498, 572-3, 586-7, 712
บรุ๊ก, เซอร์ เจมส์, แห่งซาราวัก, 576-7, 642-55
บรุ๊ก, เฮนรี่, 498
บรูโน, ซีเยอร์ เดอ, 406-7
บรูไน, 269, 302, 693, 1080, 1085-7
บลัมบันกัน, เกาะในทะเลซูลู, 344, 602, 609
บลัมบันกัน (ชวา), 272, 386-7
บอนกายา (1667), สนธิสัญญา, 397
บอนนาร์ด, พลเรือเอก, 787-8
บอมเบย์, 598-9
บอมเบย์ เบอร์มา, บริษัทการค้า, 775-7
บอร์เนียว, 99-100, 109-10, 267-8, 272-3, 278-80, 292-4, 297-9, 345-7, 352-4, 360-2, 413-5, 430-1, 611-35, 689-94, 705-6, 1051-2, 1079-80
บอล, ยอร์ช, 372-3
บอสช์, โยฮันเนส วัน เดอ, 664-5

บัค-นินห์, 255, 804
บัคเล, 804
บังกา (เกาะ), 55, 590-1, 656
บัตเตอร์เวิดซ์, ผู้ว่าราชการ, 783-4
บันจมาซิน, (บอร์เนียว), 278, 353-4, 414-5, 584-5, 588-9, 635, 699-700, 708
บันดา, หมู่เกาะ, 110, 268, 269, 284, 299, 302, 305, 360, 364, 367, 372-5, 376, 379, 380, 381, 415, 483
บันดุง, 63-4, 1052-3, 1057-8, 1100-1, 1106-7, 1112-3
บันติลา, 602-4, 857-8
บันทัม, 270-2, 274-6, 278, 305-7, 356-7, 360-1, 367-8, 371-2, 374-80, 381-3, 399-404, 413-5, 416-7, 443-4, 511-2, 584-5, 588-90, 600-1
บันทายชมาร์, 147, 149
บันทายศรี, 140-1
บัลเลสเตียร์, 576-7
บา ตรันห์, 517
บา ส่วย, ถะขีนอู, 1100-1
บากอง, 135
บาเกียว, 938
บาเจเลน, 663-4
บาดันเดอร์, 107
บาดามิ, 126
บาตัก, 700
บาตู ซาวาร์, 428
บาตู ปาหัต, 230
บาบุลลาห์, สุลต่านแห่งเทอร์เนต, 307
บามอว์, 898, 996-7
บาปวน, 32-3, 144
บาเป, อู, นักการเมืองพม่า, 875
บาพนม, 131, 793
บายน, ปราสาท, 152-3

บาเรย์, 126, 169
บาลบี, กาสเปโร, 339
บาลิคปาบัน, 956
บาลีตุง, มหาราชา, 60, 63, 84
บาวเยียร์, โทมัส, 468, 514
บาสาน, 162, 164, 166
บาหลี, ชาวบาหลี, 12, 25, 87, 98, 99, 103, 109, 110, 112, 113, 274, 281, 387, 414-5, 989-90
บาอีด (การฉลองตรุษอีฎิลอัฎฮา ของมุสลิม), 335
บิโดลท์, จอร์จ 1027
บินตัง, เกาะ, 267, 292, 302, 421, 604
บินห์-ทวน, มณฑล, 802-3
บิลลิตัน, 590-1, 700, 708
บุยเตนซอก, 47-8, 412-3, 587-8, 707
บุยสเกส, เอ.เอ., 667
บุรฉัตร, 976-8
บุเรงนอง, 173, 209, 308, 330-4, 335-8, 461, 503, 505, 546, 550-1, 562-3, 1096
บุโรพุทโธ, 59, 61, 62, 64, 66, 69, 71, 85, 595-6
บุลุนงัน, 852, 691
บุษกร บุษกรักษา บุษกเรศ, 128, 129
บุสซี, ชาร์ลส์ กาสเตลโน เดอ, 496, 714
บุหงามาศ, 615-6, 625, 629-30
บูกิส, เกี่ยวกับบูกิส, 430-2, 435, 436
บูตอน, 390, 397
บูรณวรมัน 42, 48, 54, 59
เบเคอร์, กัปตันยอร์ช, 429
เบงกอล, อ่าว, 307-8, 369, 388, 450, 586
เบ็นคูเลน, 401, 414, 415, 601, 621, 700
เบลเชอร์, เซอร์ เอ็ดเวิร์ด, 708
เบลล์ แดเนียล ดับบลิว, 1049, 1109-10

เบสต์, กัปตัน โทมัส, 370
เบอร์กอส, โฮเซ, 864, 873-4
เบอร์เดท-คุทส์, นางสาวแอนเจลา, 654
เบอร์นัม, แม่น้ำ, 421
เบอร์นาบี, ริชาร์ด, 444
เบอร์นาร์ด, เซอร์ ชาร์ลส์ 770, 772-5, 778
เบอร์นี เฮนรี, 554, 574
เบแอน, บีญโญ เดอ, สังฆราชแห่ง, 520, 523-4, 782-3
เบาได๋, กษัตริย์, 916-7, 1024-5, 1051-2, 1060-1
เบาริง, เซอร์ จอห์น, 808
เบิร์ช, เจ. ดับบลิว. ดับบลิว., 672-3
เบียน-หัว, 518, 787-8
แบคเทรีย, 21, 30, 177
แบนเนอร์แมน, 610
แบบเขียนอักษรของสุโขทัย, 219-20
โบ, ปอล, 911
โบนาร์ปาร์ต, หลุยส์, 578-80
โบกอร์, 272, 345, 412
โบธ, ไปเตอร์, ข้าหลวงใหญ่, 394
โบนิฟาซิโอ, แอนเดรส, 874-5
โบนี, 397-8, 415-6, 699-700
โบเวส, บาทหลวงนิกายเยซูอิต, 457
โบฮอล, การกบฏ, 869-71
ไบแอคนาบาโต, สนธิสัญญา, 875-6
ปยันชี, 203-4
ปยินมาน, 989
ปเย, กษัตริย์ (พระเจ้าปยี) 343, 442, 464, 465, 563
ปรเมศวร, ผู้ก่อตั้งมะละกา, 263-5
ปรเมศวรวรมัน, 236-51, 287
ประกาศธรรมา, กษัตริย์, 234-5

ประกาศหมู่บ้านคังแฟง, 1103
ประจีน, 172, 174
ประชาธิปก, 973-5
ประเทศไทย, 155-6, 219-20, 224-5, 982-4, 1103-6
ประเทศอังกฤษ, ชาวอังกฤษ, 353 355-6, 377-8, 382-4, 387, 455-6, 500-1, 823-4
ประพันสะ, 93, 97-100, 101-2, 110-5, 261-2
ประเพณีนิยม, จารีตประเพณีของชาวพื้นเมือง, 274-6, 582
ประโมทวรรธนี, เจ้าหญิง, 64, 66
ประวัติราชวงศ์เหม็ง, 207-8
ปรัมบานัน, 25, 84, 85
ปราบาลิงกา เปเปอร์ 583-4
ปราสาททอง, พระเจ้า, 389, 439-41
ปริง, มาร์ติน, 377
ปรีดี พนมยงค์, นาย, 977-82, 995, 1037-41
ปลังกิมา โปเล็ม, 704-5
ปอปตา, เวียต แจนสัน, 462
ปอนดิเชอรี, 18, 496-7, 521, 526-8, 771-2
ปอนติอานัก, 610, 636
ป๊อม เซนต์ ยอร์ช, 444, 498-9, 605
ป๊อม ตากู, 856-7
ปอร์ตอันหน่ำ, 37, 38, 251-2
ปะจาจารัน, ปาจาจารัน, 272-3, 345
ปะดุง, กษัตริย์, 493, 508, 529, 569-70, 709-28
ปะนะรูกัน, 272, 344, 580-1
ปะลิกัต, 178
ปะลิศ, 688-9, 851
ป๊กกิ่ง, 198, 201, 204, 206, 255, 258, 506, 787, 1056
ป๊กกอกกุ, 205
ป๊ญจปนะแห่งปะนังกะรัน, 63
ป๊ญจาลู, 91

บัญหารองเท้า, 764-5, 768, 770
บัตตานี, 39, 231, 232, 267-8, 269-70, 307-8, 364-6, 367-70, 388-9, 437-8, 438-9, 597-8, 711-2
บัตตาเวีย (ซุนดา กาลาปา จากาตรา, จาการ์ตา), 305-6, 377, 380, 381-2, 385-6, 387, 388-90, 407-8, 440, 483, 537-8, 699-708, 902-3, 990-1, 1031-2, 1034-5
บันเกรัน กุสติ, 414-5
บันเกรัน, จะยาระถา, 350
บันเกรัน ปูเกอ (ปากูบุวันที่ 1), 349, 404
บันเกรันสะบรังลอ, 344
บันเกรัน อาเรีย, บีนังสัง เจ้าเมืองจิปัง, 347
บันเกอรัน เปกิก, 353
บันเจรัน อาเหม็ด, 588-9
บันดัสสัน (ในบอร์เนียว), 691
บัวเวรอ, บีแยร์, 521, 527
ปากน้ำ, 441, 576, 819-20, 843-50, 900
ปากลาย, 832-3
ปากวน, 345
ปากีสถาน, 1051-2
ปากูบูโวโน ที่ 1 ดูบันเกรัน, ปูเกอ
ปากูบูโวโน ที่ 2, 410-3
ปากูบูโวโน ที่ 3, 413-4
ปากูบูโวโน ที่ 7, 663-4
ปาจ, พลเรือเอก, 787-8
ปาจาง, 347-8, 352
ปาไซ (ปาเซ), 264, 266, 268, 273, 276, 344, 422
ปาณฑพ, 91
ปาณฑุรังคะ, 37, 143, 241
ปาเน, 310
ปาดัง, 657, 707, 1090-1

ป๊าตโน๊ตเทรอะ, 805-6
ปาตลิบุตร, 178
ปาตะบั่น, 64, 65
ปาเตอุตรา, 119
ปาราตัน, 92, 93, 94, 104-5, 348
ปาลกัวซ์, สังฆราช, 808
ปาล์มเมอสตัน, 576-7, 649, 650, 654
ปาลลู, สังฆราชแห่งเฮลิโอ โปลิส, 443, 512
ปาลวะ, 28-9, 32-4, 39-41, 46-7, 126-7, 178-9, 180-1, 443-4, 511-2
ปาละ, ราชวงศ์, 94
ปาลาปา, 109-10
ปาเล็มบัง, 55-6, 58, 72, 74, 76, 78, 79, 80, 82, 83, 118, 181, 263-5, 268, 283-7, 396, 588-9, 661, 700, 708, 956, ดูศรีวิชัย
ปาวี ออกุสต์, 825, 829-36, 839-49
ปาสคีเออ, ข้าหลวง, 917
ปาหัง, 100, 109, 263, 266-9, 421-2, 425, 427
บีง, แม่น้ำ, 156, 181, 215, 220, 223-4
บีเชกรู, นายพล, 419
บีญโญ, บีแยร์-โจเซฟ-จอร์จ, 524-8
บีเธคันโตรพุส อิเรคตุส, 5
บีนโต, เฟอนาว เมนเดส, 309, 327-8
บีโตรเลียม, 945
บีอังงัน, 403, 405, 592-3, 660
บีนัง, 46-7, 355-6, 418-9, 434-6, 586-7, 597-8, 606-8, 613-4, 1012-3
บีเมนตา, บาทหลวง, 457
บีเรส, โทเม, 268-80, 287-8, 421
ปุรันทาร สิงห์, 724
ปุราณะ, 23, 126
ปุโลจาม, 513
ปุโล บีสัง, 268-9

ปูลู กองดอร์, 129, 292, 521-2, 527-8, 601-2, 788
ปูลิคัต, 463
ปูโล กาลัง, 645
ปูโล บีซัง, 268
เปงกิง, 347
เปเดอร์, กัปตันยอร์ช
เปตาโปลิ, 364, 481
เประ, 68-9, 264-5, 421-3, 424-5, 430-1, 672-3
เปลลิว, เซอร์เอ็ดเวิร์ด, ลอร์ด เอกซเมาท์, 579-80
เปเลซ, เปโดร, 864
เปสกาดอรส์, 804-5, 855-6
เปอดีร์, 298, 422
เปอร์เซียน
เปอร์ลัค, 80, 259, 260-1
เปอริปลัส ออฟ เดอะ อิรีเธียน, 17, 18
แปซิฟิก, มหาสมุทร, 758, 856-7, 865, 922-3, 985-6, 988-9
แปร, 1, 338-9, 458-9, 475-6, 493, 726-7, 989-90
แปร์โนต์, พันเอก, 834
โปรตุเกส, ประเทศ ประชาชน และอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับ, 300-10, 354-6, 359-60, 457, 510-11, 854-8
โปรวินซ์ เวลสลีย์, 572, 607-8, 616, 680, 689
โประกัท, 18
โปลี, 51
โปโล, มาร์โค, 198, 244, 259-62, 290-1
ผีฟ้า, 160
ผู้, เผ่าชน, 178
ผู้ตรวจราชการฝรั่งเศส (อินโดจีน), 806
ผู้ปกครองทั่วไปรัฐในอารักขา (มลายา) 609-10, 673-4, 676-8, 682-3, 685
ผู้ปกครองรัฐในอารักขา, รัฐในอารักขา (ชวา), 590-2, 658-9

เผ่า ศรียานนท์, นายพลตำรวจเอก, 1103-4, 1107-8
แผนการบริกส์, 1016, 1075-6
แผนการ แมค ไมเคิล, 1012-3
ฝรั่งเศส, ประเทศ, ประชาชน, 389-90, 436, 440-1, 443-4, 447-8, 611-2, 761-2, 771-7, 782-96, 797-807, 814-5, 825-53, 877, 879, 911-20, 985-7, 1028-30, 1056-7
ฝรั่งเศส-ญวน, สัญญา (1862), 788-9
ฝิ่น, 276-7, 369-70, 410-11, 600-1, 690-1, 697-8, 866-7
พงตึก, 31, 34, 46
พงศาลี, 1064-5, 1072-3
พงศาวดาร, 226
พงหยัด, 166
พญาสามแสนไทย, 326
พญาทละ, 337, 438, 494-5, 508
พญาอู่, 203-4
พนมกุเลน, 132-3
พนม-บาแคง, 136, 179-80
พนมเปญ, 32, 167, 168, 321-2, 323, 518-9, 534, 537-40, 566, 571, 575, 790, 831-2
พม่า, ประเทศและประชาชน, 14, 46, 115, 117, 150, 157, 174, 177-213, 214-221, 224, 228, 223, 282-4, 301, 308, 325-43, 388-9, 441-2, 457-74, 494-508, 563, 710-79, 816-7, 878, 882-901, 940-6, 989-94, 1016-23, 1096-1103
พยินพญา, 181
พรรคกิจประชา, 1082-3
พรรคคอมมิวนิสต์ อินโดนีเซีย พี เค ไอ, 905
พรรคชาติเวียดนาม, 917-9
พรรคถะขิ่น (โดบามา), 992, 1016
พรรคแนวร่วมสังคมนิยม, 1085
พรรคมัสจูมิ, 1035, 1089-90, 1093-5
พรรคเสรีนิยมของฮอลันดา, 696-7

พระเจ้านันทบุเรง, 336-9, 340-3, 437, 547
พระเจ้าพุกาม, 737-42
พระเจ้าราชสิงห์ แห่งลังกา, 391, 395-6
พระแก้วมรกต, พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรแก้วมรกต, 552
พระขพุง, 221
พระโค, 135
พระไชยราชาธิราช, 327-8
พระไชยเชษฐาธิราช, 327, 331-4, 346-7
พระตะบอง, 149, 174, 533, 789, 814, 986-7
พระทันตธาตุ เมืองแคนดี, 79, 188
พระธรรมศาสตร์, 212
พระธาตุกวันไพร, 128
พระนคร, 2-3, 33-4, 101-2, 121-69, 175-6, 194-5, 216-7, 223-8, 235, 239-43, 279-84, 325
พระนเรศวร (สมเด็จพระนเรศวรมหาราช), 174, 320, 337-8, 339, 341-3, 437, 563
พระนั่งเกล้า, 808
พระนางมหาเทวี จิรประภา, 327, 334, 342
พระบาง, พระพุทธรูป, 325, 331, 829
พระปฐม, 31, 34, 46
พระพุทธไภรพ, 97, 103, 108
พระเพทราชา, 454, 559
พระยาโกษาธิบดี, 445
พระยาไชยจักรพรรดิ, 326
พระยาตากสิน (พระยาตาก), 275, 285, 288, 505-6, 519, 524, 532, 552, 980-1
พระยานครน้อย, 337
พระยาบดินทร์ ฯ, 555, 575, 825-6
พระยาพหลฯ, 978-9
พระยามโนปกรณ์, 977-8
พระยาศรีวรวงศ์, 349-50

พระยาสรรคบุรี, 569
พระยาสามแสนไทย, 326
พระยาสุริศักดิ์, 832-4
พระยาสุริยะ, 569
พระยาแสนสุรินทร์, 337
พระราชบัญญัติ, 897-9
พระราชบัญญัติ โจนส์, 925
พระราชบัญญัติไทดิงส์-แมคดัฟฟี, 928
พระราชบัญญัติแฮร์ ฮอว์ส-คัตติง, 928
พระวิชัย, 270-1
พระวินัย, 752
พระศรี, 166-8
พระสังฆราช (พม่า), 885-7
พราหมณ์, 17, 23, 128-9, 131, 156, 202-3, 231-2, 400-1
พริกไทย, 275, 285, 288, 292, 296, 297, 345-6, 358, 361, 378-9, 396, 415, 422, 428, 615-6, 635, 637-8, 696-7, 700, 866
พรหมบุตร, แม่น้ำ, 725
พลทิตย์, พลทิตยปุระ, 124, 125, 128
พลบุตร (เทวะ), กษัตริย์, 26, 59, 64, 65, 66, 67, 68, 72, 74
พวกธงดำ, 798-9, 801-2, 805-6
พวกธงแดง, 800, 829
พวกธงเหลือง, 800, 829-30
พวกยีเรน 17, 363, 376, 380
พวงกะ, 709
พะโค, 181, 186, 203, 206-13, 221, 283-9, 297, 308, ดูหงสาวดีด้วย
พะโม, 197, 198, 216, 291, 441, 464, 752-3, 757-9, 849-50, 946-7
พะเยา, 215, 217, 227
พะสิม, 194, 198-9, 211, 329, 340, 458-9, 496, 710, 728
พัทลุง, 177-8
พันชิต หวุ่น, 771-2

พันตากุ, 195
พันทุละ, มหา, 724, 741
พันเทย์, 758, 797
พัน-พัน, 33, 47, 123, 136
พันรัง, 151-2, 235
พัลเลน, 803
พามลายู, 95, 98, 100, 112, 113
พิงยา, 161-2
พิชัย, 339, 567
พิตต์, วิลเลียม, ผู้พี่ 500
พิบูลสงคราม, 980-2, 984, 986-9, 995-6, 1038-41, 1103-8
พิมาน อากาศ, 142, 153
พิษณุโลก, 224-5, 227-8, 231-3, 334-5, 336-7, 564-5
พิลาร์, มาร์เซโล เดล, 874
พี เอน ไอ, 907
พี่น้องไทยใหญ่ทั้ง 3, 200
พุกาม, 143, 145, 179, 181-200, 202-7, 217, 279-83, 329-32, 477
พุตต์ อีซัค ฟรานเซน วัน เดอ, 696
พุทธคยา, 193-4
พุทธโฆษา, 46, 187
พุทธศาสนา, 177-8, 189
พุทธศาสนา ลัทธิเถรวาทหรือหินยาน, 57, 79, 132, 151, 157, 159, 179, 185-8, 189, 195-6, 208, 212, 325-6, 873-4, 992-3
พุทธศาสนา ลัทธิธยาน, 252
พุทธศาสนา ลัทธิตันตระยาน, 14, 93, 104, 105, 114
พุทธศาสนา ลัทธิมหายาน, 47, 54, 57, 85, 90, 150-2, 185-6, 187, 196, 235, 252-254
พุทธศาสนา ลัทธิสิงหล, 157, 158, 187-8, 195, 220-1, 562
พุทธศาสนิกชน, เกี่ยวกับพุทธศาสนา, 48, 54, 55, 139-40, 144, 148, 150-2, 156, 159, 177, 179, 181, 284, 751, 759-60, 782-3

พูเย็น หรือ ภูเย็น, 93, 806-7
เพชรบุรี, 220
เพมเบอร์ตัน, 732, 753
เพรนเดอร์แกสต์, พลเอก, 776-7
เพรียมาน, 427
เพิร์ล ฮาร์เบอร์, 935-6, 988-9
เพียว, 178
โพ นคร, 140, 235
โพคอก, นายพลเรือ เซอร์ ยอร์ช, 599
โพธิสัตว์, 139, 152, 179
โพธิสัตว์, เมือง, 168, 172, 174
โพธิสาร, กษัตริย์, 326-7
โพเบล็ต, มิเกล, 860-1
ไพรเออร์, ดับบลิว. บี, 692
ไพ-อิ, 200
ฟลอริส, บีเตอร์. วิลเลียมซุน, 370
ฟลีตวูด, เอ็ดเวิร์ด, 468, 514
ฟอร์ต วิลเลียม, 725
ฟอร์เรสท์, เฮนรี่, 460, 607
ฟอลคอน, คอนสแตนท์, 389, 445-56, 104
ฟอเคนเนีย, ข้าหลวงใหญ่, 409-11
ฟั่นจัน (ฟูนัน), 35
ฟั่นเซียง, 36, 37
ฟั่นโฟ (ลินยิ), 38, 43
ฟั่นมัน หรือฟั่นชีมัน, 34, 35, 178
ฟั่นยิ (ลินยิ), 38
ฟ้างุ้ม, 160, 223, 325-6
ฟาน-ทาน-เกียน, 789, 793
ฟาร์การ์, อาร์. เจ., 609
ฟาซิน, 27, 49

พีเกอโร, เอสเตอมัน รอดริเก เดอ, 318
พีช, ราฟ, 333, 340-1, 354
พีซ เฮอเบิร์ต, กัปตัน ฮัมฟรีย์, 380
พีทช์, อัลเบิร์ต, 757-8, 794, 884-5
พีลาสเทรอะ, 798-800
พีลิปที่ 2 แห่งสเปน, 310, 355, 367-8, 865
พีลิปที่ 5 แห่งสเปน, 857-8, 866-7
พีลิปบีนส์, 268, 283, 310-9, 324, 355-6, 385, 690, 854-76, 921-38
พีลิปส์, ข้าหลวงใหญ่, 573
ฟุลเลอตัน, โรเบิร์ต, 614, 627-31
ฟูนัน, 29, 31, 33-5, 36, 37, 39, 40, 41, 45, 121-4, 169, 178, 219, 279, 282
เฟนดัล, จอห์น, 595-6, 638, 656-7
เฟรเดอริก, ซีซาร์, 333, 335
เฟรเดอริก เฮนรี่, เจ้าชาย, 389, 440
เฟริงกี ในยะไข่, 308, 478-92
เฟอร์นานเดซ, ด๊วต, 232-3, 301-2
เฟอร์นิวัล, เจ. เอส., 883-4
เฟอร์รี่, จูลส์, 694, 773-5, 802-5
แฟร์, เซอร์ อาเธอร์ เฟอร์เวส, 475, 489, 741-9, 752-7, 885
โฟคสรัด, 908
ไฟโฟ, 322-3, 389-90
ภววรมัน, 42, 122-4
ภววรมันที่ 2, 124
ภัคทัตตะ, 47
ภัทรวรมัน, 43, 44
ภัทเรศวร 121
ภารตยุทธ, 91
ภูเก็ต, 427, 454-5, 572-3, 605-6, 607-8
ภูเย็น, 806-7
ไภรพ, พระพุทธ, 97, 103, 108

มงกุฎ, กษัตริย์ มหารามาที่ 4, ดูจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ, 969-75
มงคลบุรี, 571
มงติญญี, นาย เดอ, 786-7
มณฑลชายฝั่งตะวันออกเฉียงเหนือ, 412-4, 579-80, 582-3
มณฑลเวสสลีย์, 47
มณฑลหัวพัน, 554
มณีปุระ, 465, 471, 499-500, 502, 724-5
มองเคย์, 1062
มนุษย์ชวา, 5
มนุษย์บีกกิ่ง, 5, 6
มนุษย์ออสเตรเลีย, 6
มนูสาระชเวมิน ของแกงซา, 462
มปู กันวะ, 87
มยองมยา, 211-2, 496
มยัท ทุน, 743-4
มยา เซดี, 180
มยิงยัน, 329
มยิตขีน, 506, 899, 996
มยิตเง, 202
มยิทสา, 182
มยินกบา, 187
มยินแสง, 200-1
มเยดู, 183, 204, 206, 331
มรหัง, 78, 80-2, 206, 283, 308, 330, 389, 475-93, 717-27
มรามา, 183
มลายู, 12, 14, 75, 77, 81, 87, 92, 99, 100, 103, 123, 129, 132, 145, 150, 194-6, 211, 217, 220, 224, 230, 232, 262, 277, 280-1, 307, 320, 357, 395, 421-36, 537-9, 597-612, 859-60
มลายู (แจมบี), 54, 55, 76, 98, 100-3, 113-4, 117-8, 263, 267

มสุลีปตัม, 364, 370, 445, 481-2
มหา ทันทะโบ, 492-3
มหากษัตริย์ศึก, สมเด็จเจ้าพระยา, 552
มหาจักรพรรดิ, กษัตริย์, 328
มหาเจดีย์, 336
มหาธรรมราชาธิบดี, 470, 495-6
มหาภารตะ, 23, 87, 89, 126
มหามุนี, พระพุทธรูป, 476, 711
มหาวิหาร, 195
มหาศักราช, เริ่ม ค.ศ. 78, 335
มหาสีหสุระ, 508, 567, 709
มหาอุปราช, 232, 438
มหินทร์, เจ้าชาย, 334
มหิปติวรมัน, 129-30
มเหนทรวรมัน, 123
มอกโซบอมโย (ชเวโบ), 474, 494
มองโกล, 97, 99, 100, 101, 156, 185, 198-202, 216, 224, 243, 248, 254-5
มองตัน, เอ็ดเวิร์ด, 605
มองตากู-เชลม์ฟอร์ด, รายงานของ, การปฏิรูปของ, 893
มองเต คอร์วีโน, จอห์น แห่ง, 292
มอญ, 12, 28, 46, 47, 89, 123, 124, 137, 142-3, 157, 178, 179, 195-9, 202-12, 214-21, 268, 281-8, 329-31, 334, 338-40, 342, 457-9, 461, 469-74, 494-505, 709-10
มอท, แลมเบิท เดอ ลา, 443, 512
มอริเชียส, 361, 393, 598-9, 606-7, 720
มอรีส แห่งนาซอ, 361, 376, 429, 438
มอแรนท์, เซอร์ โรเบิร์ต, 815-6, 823
มอลลาบี, นายพล, 1033
มอว์ซา (แปรเดิม), 178-9

มะกะโท, 209-10
มะทะรัม (ราชอาณาจักร), 59, 60-2, 84, 117, 272, 278, 344-5, 347-52, 391, 393, 398-400, 402-3
มะนิลา, 305, 310-3, 321-2, 361, 363, 364, 382, 385, 603, 608, 856-7, 920, 1086-7
มะริด, 210, 307, 442, 448-55, 562-3, 597-8, 712, 726-7
มะละกา (ช่องแคบ), 30, 55, 56, 78, 356, 433, 601, 622, 646, 649, 689, 877
มะละกา (เมือง), 212, 230, 231, 232, 261-76, 285, 288, 289, 297-8
มะละบาร์, 296, 301
มัค คู, 518, 441
มัคดัง-ดุง, 257
มัค เธียน ตู, 518, 543, 566
มังกู บูมี, 412-3, 662-3
มังกู บูโวโน ที่ 2, 585
มังกู บูโวโน ที่ 3, 589-90, 662
มังกู บูโวโน ที่ 4, 662
มังกู บูโวโน ที่ 5, 662
มังกู บูโวโน, สุลต่านของยกยา
มังธาตุราช, 558
มังระ, 504-8
มังรายกยอชวา หรือ มินเร คยอชวา, 206-7
มังรายกยอดิน, 465, 469-71
มัชปาหิต, 102, 104-19, 262, 263-4, 282-6
มัณฑะเล, 179, 182, 202, 476, 751-79, 895-6, 1003-4
มัทราส, 433, 450-1, 461, 466-73, 497-9, 500-1, 514-5, 600-5, 749
มันชุศรี โพธิสัตว์, 113
มันซู ชาห์, สุลต่านอัลลาอุดดิน, 423
มันดา ชาร์ แห่งเทอร์เนต, 395
มันดี, กัปตัน, 648-9
มันนัน ยศวิน, พงศาวดารฉบับหอแก้ว, 186, 189, 195, 207

มันโร, เซอร์ โทมัส, 748
มันวาย, 640
มันสุร์ ชาห์ (ราชาอับดุลลาห์), 267
มัลดีฟ, หมู่เกาะ, 75
มัวรา, ลอร์ด, 594-5, 610, 638-42,
มากัสซาร์ หรือ มาคัสสะ, 274-5, 364, 371-2
มาคัม ทอฮิด, 425
มาคาบูลอส, ฟรานซิสโก, 876
มาคาปากัล, ประธานาธิบดี, 1086-7
มาแชลล์, เดวิด, 1081-2
มาดูรา, ชาวเกาะมาดูรา, 11-2, 96-9, 100-2, 111-2, 353-4, 410-1, 588-9
มาเดรา, บาทหลวงโฮอาว, 319
มาเดียน หรือ มาดิอัน, 339, 664, 1053-4
มาตาลิฟ, คอร์เนลิส, 854
มานวธรรมศาสตร์, 23
มาร์การี, ออกัสตัส, 759, 800
มาร์คส์, ดร., 771-2
มารตะ, 466, 718
มาร์ติน, ฟรังซัว, 445
มารวิชยศตุงคะวารมะ, 74
มาริโยลี, จอห์น, 294-5, 800-1
มาลยัง, ราชอาณาจักร, 149
มาลัง, มาหลัง, 92, 346, 707
มาลิค อัล ซาเลห์, สุลต่าน, 261
มาลุน, 493, 728
มาเลเซีย, 1083-8
มาโลโลส รัฐธรรมนูญ, 422
มาสเตอร์, เซอร์ สตรีนแชม, 466
มาสุดี, 72
มาหมุด, สุลต่านแห่งมะละกา, 267-8

มาหมุดที่ 2 แห่งยะโฮร์, 435
ม้าตวนหลิน, 126
ม้าฮวน, 118-9
มิง จุย, 406, 563,
มิงกลาเซดี, เจดีย์, 197
มิงยี สวา สอแก, 203-4
มิเซน, 33, 37, 43, 234-5
มิดเดิลตัน, เดวิด, 368-9
มิดเดิลตัน, เซอร์ เฮนรี่, 367, 371
มิตเชล, เซอร์ ชาร์ลส์, 681-2
มิน ราชาคยี, ราซากรี, 457, 474, 480
มินกัน, 712
มินขา (พระเจ้ามินขา), 480
มินดง, กษัตริย์, 508, 742-7, 751-66
มินดาเนา, 311, 318-9, 644, 857-60, 869-70, 871-2
มินตยาคยี, 709, 734, 736-7
มินโต, ลอร์ด, 584-9, 593-5, 608-9, 618, 720-1
มินถี แห่งยะไข่, 477
มินบู, 183, 329-30, 475-6
มินเร คยอชวา, 206-7
มิมจัม, 421
มินังกะเบา, 295, 396, 428, 429-36, 634, 670, 675
มินห์คอง, 205-6, 208
มินห์คอง นรธา, 504
มิลาร์ด, 600
มิ-โส, 518-9, 529, 788
มีนบิน, 478
มีร์ จุมลา, 488-9
มีรมา, 185
มีสเตอร์-คอร์เนลิส, 581, 587

มุก, ดร. เอช. เจ. วัน, 990, 999, 1032, 1034, 1037
มุขลึงค์, 234
มุซัฟฟาร์ ชาห์แห่งมะละกา, 210-11, 266-7
มุซัฟฟาร์, สุลต่านแห่งเประ, 266-7, 422
มุดา ฮาชิม บันเกรัน, 647
มุนฑะ, 11, 282
มุนทิงห์, 588, 657-8
มุนสเตอร์ (1648), สนธิสัญญา, 315
มุรุนฑะ, 35, 39
มุสิกะ, กษัตริย์, 564, 566
มู, แม่น้ำ, 183, 525
มูอาร์, แม่น้ำ, 302, 422, 623-4
มูดา ฮาชิม, 647
มูน, แม่น้ำ, 37, 121, 123, 126
มูโอต์ อองรี, 548-9, 795-6, 826-7
เมกกะ, 268, 273, 277, 387, 704-5
เมกุฏิ, กษัตริย์, 331-4
เมกัต อิสคานเดอร์ ชาห์ ดู ปรเมศวร, 264-5
เมงคินโย, 209
เมงกูน, 771-2
เมงคยีสวาสอเก, 203-4
เมงคี, 100
เม็งราย, 156, 217, 223
เมคคยา, 200
เมทซุยอิเกอ, โยฮัน, 396-401
เมนจี, เอ. ดี., 748
เมนาโด, 663-4
เมโย, ลอร์ด, 758
เมสกีตา, กาสปาร์ เดอ, 486
เมอร์พี แฟรงค์, 927

เมาดอน, เมาเก, 206
เมาท์แบตเตน, ลอร์ด, 1000-1, 1003-5
เมาบาน, 935
เมาลิวรมันเทวะ, 113-5
เมาะตะมะ, 178, 206, 210-2, 329-31, 339, 342, 438, 459-60, 726-7, 739-40
เมาะลำเลิง, 31, 178, 210, 329, 339, 342, 438, 733-4, 742-3
เมียนชุง, 200-2, 254-6
เมียวสุคยี, 211, 765-7
เมือง กาสี, 552
เมืองซวา, 160
เมืองดาว, 721-2
เมืองแถง (เดียนเบียนฟู), 829-30, 1063-4, 1104-5
เมืองพระนคร, 2-3, 33-4, 124-68, 171-2, 173, 176, 224-7, 235, 240-1, 279-83
เมืองมีด, 505
เมืองเล็ม, 847
เมืองไล, 832-4
เมืองสมุทร, 95-6, 113-4, 259-62, 264-5
เมืองสาด, 1096
เมืองสิงห์, 847
เมืองหน่าย, 216
แมกเจลแลน, 304, 310, 355, 361, 363
แมกไซไซ, รามอน, 987-9, 1110-3
แมค ดัง ดวง, 257-8
แมคคาธี, เจมส์, 827-8
แมคเคนซี, คอลิน, 595-6
แมคเฟอร์สัน, เซอร์ จอห์น, 606-7, 613-4
แมคมาฮอน, เซอร์ เอ. เอช., 901, 1102-3
แมคเลียด, ร้อยเอก, 736, 753, 844
แมคอาร์เธอร์, พลเอก, 935-8
แมคาทนีย์, เซอร์ ฮัลลิเดย์, 779-80, 898-9

แมนจู, ราชวงศ์, 258, 392, 463
แมนจูเรีย, 985-6
แมนเดียร์, อาดัม วัน เดอ, 487
แมนริก, ฟรา ซีบาสเตียว, 484-5
โมกด, 762
โมกวง, 216, 221-2, 506
โมโจเคอโต, 349, 352
โมนยิน, 202-8, 221, 506
โมนยินสะโดะ, 206-7, 494
โมเน, 216, 330-1
โมรอส, โมโร, 311, 318-9, 856-7, 849-50, 869-70
โมโรน, ฮวน, 312
โมลุกกะ, 87, 92
โมสเซล, เจคอบ, 414
โมอา มาริอา, 723
ไมคทิละ, 1004
ไมเจอร์, ข้าหลวงใหญ่ พี., 903
ไมเขน, 181
ยกยา, 60, 62, 413, 589-90, 660, 1036
ยวทวีป, 15
ยวน, 115
ยวนชี, 200
ยโศธรปุระ (พระนคร), 142, 148-9, 151
ยโศวรมันที่ 1, 97-8, 135-7
ยโศวรมันที่ 2, 148-9
ยสาสินคยัน, 200
ยองห้วย, 206, 1021
ยอดเขาอดัม, 222
ยอร์ช ที่ 2, 501
ยอร์ช ที่ 3, 668

ยะไข่, 14, 31, 46, 178-212, 296, 308, 330, 337-8, 388-9, 457-8, 475-93, 940, 1002-5, 1098-9
ยะโฮร์, 267, 298, 363-4, 391, 416-8, 433-4, 689-90, 958-9
ยังดิ-เปอตวน อากง, 1078
ยันดาโบ, สนธิสัญญา, 728, 729-31, 733, 735, 736
ยันเสน, นายพลยัน วิลเล็ม, 585
ยาง ยิง-ชู, อุปราชแห่งแคว้นยูนนาน, 506
ย่างกุ้ง, 178, 211-2, 496, 508, 606, 710, 726, 728, 739-40, 891-2, 989-90
ยางพารา, 687-8, 948-52, 954-6, 963-7, 1009-10
ยาดานาบน, มัณฑะเลย์, 752-3
ยาดินท์, 519, 525, 527-31, 783, 788
ยาม-ทวน มูดา, 430
ยามาชิตา, จอมพล, 938
ยามาดา, 438
ยาลอง, ดูเหงียนอันห์, 530, 533, 553, 571
ยาสูบ, 690-1, 696, 707, 866-7, 948-50, 951-2, 954
ยินกัง, ขันที, 264
ยีโกมูสุ, นายพลเรือ, 101
ยี. ซี. บี. เอ., 895
ยุง-ชาง, 177-8, 290
ยุงโล, จักรพรรดิ, 118, 256, 264-5
ยุงหลี (จักรพรรดิองค์สุดท้ายของราชวงศ์เหม็ง), 441, 463-5
ยุวราชา, 494-5
ยุโรป, ชาวยุโรป, 284-5, 290-8, 402, 444, 669, 823-4, 939-68, 986
ยูซุฟ, บีนเจรัน, 648
ยูนนาน, 127-8, 198-201, 208, 214-6, 231, 281
ยูนนานฟู, 180, 753, 797
ยูล, เซอร์ เฮนรี่, 295, 475, 745, 752
เยซูอิต, 312, 318-9, 323, 437, 439-40, 442, 447, 511, 857-8, 864
เยโด, 312

เยนางยอง, 945
เยนาน, 1000
เยโพ่ตี, 49
เยสุติมู, เจ้าชาย, 199
เยห์ มิง-เชน, ข้าหลวง, 786
เยอรมนี, 898, 922-3, 972-3, 985-6, 1001-3
เยอเรตเสน, มาติน, 856-7
เย้, 459, 727
แยงซี, แม่น้ำ, 214, 248, 796
รองเดอกริน, 403
รอชชูอาร์ต์, คองต์ เดอ, 762
ร่อลวย, 132-3
ระเขียง (-ปะยี), (ยะไข่) 475
ระเด่น ปาตา, 271, 344
ระตู ฟาติมา แห่งบันทัม, 413-4
ระนะมงคล, 381
ระบบการเพาะปลูกในชวา, 656-69, 696-7
ระบบผู้ปกครองรัฐอารักขาในมลายา, 674, 676-7,
ระเม็ง (มอญ), 181
ระยอง, 564
รักขรายัน ปะนังกะรัน, 60
รังคะ-ละวะ, 105-6
รังปูระ, 610, 724
รังสัง (สุลต่านอากุง), 350
รัน ปูโล, 374, 376, 380
รัมรี, เกาะ, 492
ราชคฤห์, 26
ราชบุรี, 12-3, 36-7, 220, 567
ราชราชะ, 74-5
ราชวงศ์ตรัน, 243, 246, 254-6

ราชสะนคร, 116
ราชสะวัฒนา (ประมอตัน), 119
ราชา เคซิล, 430-1
ราชา จาฟาร์, 611
ราชา ตัว แห่งกลาง, 432
ราชา มูดา, 430, 611-2
ราชา เมเลวา, 435-6
ราชา ลูมา, 431
ราชา สิงห์ แห่งลังกา, 391, 395-6
ราชา อังรอก, 92-3, 100-1
ราชา อับดุลลาห์, 267
ราชา อิบราฮิม แห่งมะละกา, 266
ราชา ฮาจิ หรือ ฮัดจี, 432-3
ราชาธิราช, 204-6, 211
ราเชนทรวรมัน (เจนละล่าง), 129-30
ราเชนทรวรมัน ที่ 2, 140
ราเชนทรา (กษัตริย์โจละ), 75
ราซากรี, 479
รานซ์, เซอร์ ฮิวเบิร์ต, 1018
รามคำแหง, 81, 156, 209-10, 216-22, 245
รามัญเทศะ, 181
รามา ที่ 1 (จักรี), 529, 552, 570
รามา ที่ 2, 534, 553, 571, 573, 808
รามา ที่ 3, 573-4, 576, 577, 808, 816-7
รามา ที่ 4 ดูมงกุฎ
รามา ที่ 5 ดูจุฬาลงกรณ์, 771-2
รามาธิบดี ที่ 2, 564-5
รามาธิปติ, รามาธิบดี, 224-5
รามายนะ, รามเกียรติ์, 15, 23, 85, 126
รามู, 478, 725

ราเมศวร, กษัตริย์, 226-8
รายากาซิม (มุธาฟาร์ชาห์ หรือมุซัฟฟาร์ชาห์), 230-1, 266
รายงานของมองตากู-เชลม์ฟอร์ด 893
ราหุ, พวกราหุ, 148
ริชาร์ดสัน, ดร. เดวิด, 752-3
ริเชอลิเยอ, ตุ๊กแห่ง, 535
ริซัล, โฮเซ, 873-5
ริบเพิน, ลอร์ด, 770-2
ริวิแอร์ ร้อยเอก อองรี, 802, 830-1
ริออ หรือ ริโอ, 426, 429, 430, 432, 606-7
รีคอลเล็ค, 859, 863
รุทรวรมัน ที่ 3 (จามปา), 238, 254
รุทรวรมัน แห่งจามปา, 42, 44
รุทรวรมัน แห่งฟูนัน, 122
รุสเซีย, 641, 701-2, 904-7, 970-1, 985-6, 987-9, 1004-5, 1030-2, 1038-40, 1064-5, 1071-2, 1074-5
รูปการปกครองแบบ 2 สภา, 893-7, 912
รูสเวลต์, ธีโอดอร์, 923-4
รูสเวลต์, แฟรงคลิน ดี., 988-9
เรนเดล, เซอร์ ยอร์ช, 1081-2
เรนวิลล์ (เรือรบ, ข้อตกลงบนเรือรบ), 1035
เร็มเบา หรือ รัมบอ, 432, 435, 634
เรยิน, เกอราด, 373
เรียเอล, ลอเรนส์, 374-5, 385
แรฟเฟิลส์, เซอร์ โทมัส สแตมฟอร์ด, 405, 435, 586-96, 607-42, 747-8
แรมบาง, 410
โรกัน, 269
โรงเรียนนายร้อยทหารวัมเปา, 918
โรซุสเซน, 852, 669
โรซัส, 927, 1046-8

โรเบิร์ต, เซอร์ เฟรเดริค (ลอร์ด), 885
โรแลง จ๊าคแมงส์, 814, 819
โรว์, เซอร์ โทมัส, 309
โรสเบอรี, เอิร์ล แห่ง, 843-4
ไรด์, ลอร์ด, 1078
ลพบุรี (ละโว้), 143, 145, 181, 186, 225, 559-60
ลอง จาฟาร์, 670-1
ลอนดอร์, 361-74, 380-1
ลอมบอก, 346-7, 414, 706
ลอเรนซ์, ลอร์ด, 758
ลอเรล, โฮเซ พี., 936, 996-7
ละแวก, 171-2, 174-6, 319-22, 340, 441-2, 518-9, 540-1
ลักษมี, 122, 139
ลังกัต, 700-1
ลังกา, 15, 50, 51, 118, 194, 219, 277, 289, 391, 395, 398, 405, 415, 566, 579-80, 965-6, 1051-2
ลังกาสุกะ, 39, 47
ลังยาซุย, 123
ลัทธิพุทธราชา, 152, 155, 158
ลันดัก, 635-6
ลัลลี, 501, 600
ลากรองดิแอร์, นายพลเรือ, 788-9
ลากูนา, 870
ลาเกร, ดูดาร์ท เดอ, 758, 790
ลาง-ซอน, 255-6, 804-5, 826-7, 1061-2
ลาชิโอ, 849-50, 946
ลานช้าง, 160, 223-4, 325-7 ดูหลวงพระบางด้วย
ลานูนส์, 644-9
ลาเนียล, นายกรัฐมนตรี, 1066

ล้านคำแดง, กษัตริย์, 326
ลาโน, สังฆราช, 454
ลาบวน, เกาะ, 604, 647, 663-4
ลาบูร์ดอนเนส์, เบอร์ทรันด์-ฟรองซัวมาเห เดอ, 599
ลาปลาส, พลเรือเอก, 182
ลาบีแยร์, ผู้บังคับการ, 784-5
ลาราจงกรัง, 85
ลารุต (เประ), 634, 670, 673-4
ลาว, 121, 125, 160, 173, 175, 196, 200-19, 223, 226, 291, 322, 325-7, 332, 334, 370, 389, 505, 546-58, 825-30, 986-7, 1051-2, 1060-75
ลำปาง, 233
ลำพง, 345, 414, 700
ลำพูน, 217
ลิงกา, 434, 621-2
ลิงกาเยน, 861, 935
ลิงกิ, 675
ลิตตัน ลอร์ด, 768-70
ลินยี่, 31, 36, 41, 44, 121, 234, ดูจามปา, จามด้วย
ลินสโคเตน, แจน ฮูยีเวน วัน, 357, 359-60
ลิม ยิว ฮ๊อค, 1081-2
ลิวิส, 738-9
ลิสบอน, 300, 356, 358-60
ลี กวน ยิว, 1082-6
ลี-ธันห์-ตง, 238, 254
ลี พัต ตู, 250
ลี, ราชวงศ์, 243, 254
ลี มิ, นายพล, 1053-4, 1095-7
ลี้ บง, 45-6, 250
ลี ฮุง ชาง, 804-5
ลุดดอร์, 195-6, 733, 777, 780-1

ลุนเส (มยานอง), 495
ลุ่มแม่น้ำฮูกวาง, 1002
ลุยซุง, พงศาวดาร, 50
ลู-ไก-ทอง, 236-7
ลูซอน, 310, 313, 317, 318, 602, 856, 922-3, 932-3, 935-8, 1042-3
ลูแบร์, ซิโมน เดอ ลา, 448
เล ควี ลี, 256
เล ทันห์ ตง, 257, 300-2
เล, ราชวงศ์, 253, 256-8, 515-6, 528-9
เลกาสปี มิกูเอล โลเปซ เดอ, 310, 318
เลเดน, ดร. จอห์น, 586
เลเต, 310, 318, 869-70
เลสเตอร์, นายธง โทมัส, 501-2
เลเหล่ย, 246, 256
เลอ วัน เวียน, 1067-8
เลอไทย, 222
เลอแฟฟร์, 588-9, 783-4, 800-1
เลียวโนเวนส์, แอนนา, 811, 815-6
แลงคาสเตอร์, เซอร์ เจมส์, 356-8, 462
แลนสเบอร์จ, ข้าหลวงใหญ่, 705
แลมเบิร์ต, พลเรือจัตวา, 738-9, 741
โลเกศวร, อวโลกิเตศวร, 152, 155
โลลาย, 135
โลว์, เจมส์, 630-2
โลว์, เซอร์ ฮิว, 647, 676-3
ไล เชา, 1063-4
ไลท์, ฟรานซิส, 418, 433-4, 604, 613, 625-6, 643
วกะรุ ธรรมศาสตร์, 210
วชิราวุธ, กษัตริย์, ดู มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
วยาธปุระ, 32, 43, 122-9

วรมัน, ราชวงศ์, พยู, 179
วรี มาร์เตน เกอริทซ์ เดอ, 393
วลิต เจอเรเมียส์ วัน, 389, 440
วอชิงตัน ดี.ซี., 921-3, 986-7, 1039-40, 1063-4, 1100-1, 1110-1
วอวิก, วายแบรน วัน, 361
วะรัค รักขรายัน, 64
วัง, แม่น้ำ, 215, 237
วังเซีย, สัญญา (1844), 783
วัดจัค (มนุษย์วัดจัค), 5
วัดดิงตัน, นาย, เอกอัครราชทูต, 837-41
วัดศรีสวรรค์เทวโลก, 326
วัดมหาบดี ซึ่งเลียนแบบจากวัดสำคัญที่พุทธคยา, 196, 212
วัดอนันทะ, 190
วัน-เว้, กษัตริย์แห่งอันหนำ, 528
วัน อาหมัด, 633
วัน โอเวอร์สตราเตน, 579-80
วันติง, 1003
วัมเปา (1844), สัญญา, 784
วาเซต์ บาทหลวง, 446-7
วายัง, 10, 89
วายุ ปุราณะ, 16
วาร์กาส, โฮเซ เดอ บาสโคยี, ข้าหลวงใหญ่วาร์กัส, 866
วาร์เธมา, ลุดโดวิโค ดี, 297-9
วาเร็ลลา, แคป, 234, 247
วาลี ชาห์ (แห่งยะไข่), 477
วาวะ, กษัตริย์แห่งมะทะรัม, 85
วาสคอนเซลโลส, ข้าหลวงแห่งแอมบอยนา, 307
วาเธมา, ลุดโดวิโอ ดี, 297
วิกตอเรีย, สมเด็จพระนางเจ้า, 576-7, 761-2, 812
วิกรมวรรธนา 117-9

วิกรันตวรมัน, 234
วิกรันตวรมันที่ 2, 234
วิชัยพาหุที่ 1, 188
วิชี-โตเกียว, สนธิสัญญา 1940, 987
วิตเติร์ต, นายพลเรือ, 854
วิตโตนี, บาทหลวง, 496
วินเกต, ออร์ด, 1000, 1002
วินเตอร์, เซอร์ เอ็ดวาร์ด, 444
วินห์-ลง, 117-8
วิลลาโลบอส, รูอี โลเปซ เดอ, 310-11
วิลเลียมส์, ดร. คลีเมนท์, 754
วิลเลียมส์, บีเตอร์, 481
วิลเลียมที่ 5, 419, 617-8
วิลเลียมที่ 6, 656-7
วิลสัน, ประธานาธิบดี, 925
วิลสัน, พลเรือจัตวา, 601-2
วิศวรูปกุมาร, 113
วิษณุ (กษัตริย์ไศเลนทร์), 63
วิษณุ, ลัทธิวิษณุ, 42-3, 90, 104, 126, 136, 139, 147-8, 150, 152, 179, 196, 234
วิษณุวัฒนา, 93-4
วิสายัน, 317, 318
วีระ-ซาบา (ในชวา), 352
วีรปุระ, เมืองหลวงของจามโบราณ, 235
วีรราช, 101, 106-7,
วีรภูมิ, 117-8, 263
วุยสทอฟ, วัน, 389, 547-8, 793-4
วู่ตี่, พระจักรพรรดิ, 249
วูรเบอร์ก เกอร์ริต วัน, 489
เว้ (ทัวเทียน), 31, 36, 43, 248, 255, 514, 519-20, 538-45, 786-7, 801-2, 831-2
เวก เกาะ, 988-9

เวตเตอร์, นายพล, 704
เว็ตวิน, 206, 464
เวนตัน, 127, 128
เว่น (จักรพรรดิจีน), 38, 41
เวลช์, ร้อยเอก, 723-4
เวลต์, เซอร์ เฟรเดอริก, 680, 1009-10
เวลเดน, กัปตันแอนโทนี 451, 467
เวลเตฟรีเดน, 581
เวลสลีย์, ริชาร์ด, ลอร์ด มอร์นิงตัน, มาควิส, 609, 717-8
เวสต์การ์ธ, โรเบิร์ต, 497
เวสเตอร์โรด, วอลฟ์ วัน เดอ, 953
เวสเตอร์วูลท์, อาดาม, 391, 441
เวสุงคะ, 178
เวียดกง, 1068-9
เวียดนาม, ชาวเวียดนาม, 115, 249-53, 283, 533, 536-45, 782-96, 801-2, 1030, 1051-2, 1051-75
เวียดมินห์, 919-20, 1060-6, 1067-8, 1069-71
เวียนเทียน (เวียงจันทน์), 150, 322, 326, 332-5, 389, 505, 546-56, 560-1, 564, 566-7, 574-5, 795-6, 826-7, 1071-5
เวียนนา, 594-5, 656
แวนนิเอร์ ฟีลิป, 534
แวร์แจนส์, ชาร์ลส์ กราเวียร์, 522
แวร์ซายส์, 444-6, 452, 527 714, 782, 890
โวคันท์, 35
โวโนดีรี, 87
โว วุง, 519-21
ไว, ปูลู, 368, 373-5
ไวท์, เซอร์ เฟรเดอริก, 893
ไวท์ แซมมวล, 444-6, 450-3
ไวท์ ยอร์ช, 444-6

ไวยวรนาถ, จมื่น, 830-1
ไวศาลี, 46-7, 180, 476
ไวส์ เฮนรี, 650-1
ศรี จุฬามณีวารมเทวะ, กษัตริย์, 74-5
ศรี จุฬามณีวารมเทวะ, วิหาร, 74
ศรี วิทยานันท์, 149 241
ศรีเกษตร, 55, 178, 179, 180
ศรีเทพ, 31, 45
ศรีเทวา (กษัตริย์ไศเลนทร์), 76
ศรีธรรมราช, 220
ศรีธรรมราชา, 560
ศรีบูซา, 72
ศรีมหาราชา, 265
ศรีมาร, 35
ศรีวัตถา, 860-1
ศรีวัตถา, เจ้าชาย, 806
ศรีวิชัย, 30, 49, 54, 55, 57-8, 71, 72, 73, 74-82, 83, 220, 265, 285-7, 384, 436
ศรีสว่างวงศ์, 1072-3
ศรีโสภณ, 571
ศักดิ์, 104
ศักดินา, 229
ศักราชพม่าเริ่มด้วย ค.ศ. 638, 179, 335
ศาสนาพุทธ นิกายตันตระ, 14-5, 94-5, 102-5
ศิลปศาสตร์, 25
ศิวไกวัลย์, 131
ศิวะ, ศิวเวท, ลัทธิ, 27, 43, 58, 59, 61, 65, 67, 84, 89, 90, 93, 104, 114, 122, 126, 131, 136-9, 140, 144, 150
ศิวะ-พุทธ, ลัทธิ, 14, 94, 101
ไศเลนทร์, ราชวงศ์, 53, 57, 58, 63, 64, 65, 69, 131, 279, 282-3
ไศโลภวะ, 58

สก็อต, 831-2, 837-8, 847-9
สก็อต, เดวิด, 725
สกอว, กะเหรี่ยงพวกหนึ่ง, 183
สงขลา, 31, 441, 447-8,
สงครามไครเมีย, 746
สงครามซูลู, 767-8
สงครามปาดรี, 697-8, 706
สงครามอัฟกานิสถาน, 736-7, 768
สงฆ์ สามัคคี, 886, 888, 895
สชาหรี, สุลต่าน, 1093-4
สโดมินพยา, ผู้ก่อตั้งอังวะ, 202-3
สตาลิน, 1054-55
สติมสัน, เฮนรี แอล, 927
สติลเวลล์, นายพลโจเซฟ, 989-90, 996-7
สเตฟลีย์, จอห์น, 460
สเตรนจ์, วิลเลียม, 445-6
สเตอร์, เดอร์ค, 462
สโตรเวอร์, ร้อยเอก, 758
สนธิสัญญากรุงมะนิลา, 1112-3
เบรดา (1667), 383
ฝรั่งเศส-ไทย (1893), 847
เวียนนา (1815), 656
แวร์ซายส์, 606
สงบศึกสเปน-อเมริกัน 1898, 921-22
สุมาตรา, 672-3
อังกฤษ-ฝรั่งเศส (1896), 848-9
อังกฤษ-ฮอลันดา (1619), 379-80, 382, 461
อังกฤษ-ฮอลันดา (1824), 621, 641-3
สนีฟลีท เฮนดริค, 905
สบีลท์, เฮอร์แมน วัน, 382

สบีดี้ กัปตัน ที ซี เอส, 679
สบีลแมน, คอร์เนลิส แจนซูน, 397, 399, 402, 403
สเปกซ์, จาค, 387, 389
สเปน, 283, 304-24, 356-7, 367, 442, 854-76, 921-3
สเปลเบอร์เก็น, โจริส วัน, 855
สเบียรส์, โทมัส, 744-6, 752, 754
สไปรย์, ร้อยเอก, 753-4
สภาการปกครองหมู่เกาะอินเดีย, บีตตาเวีย, 409
สภาแห่งชาติอินเดีย, 879, 905-6
สภาแห่งรัฐ, มลายา, 678, 684-7
สภาแห่งสหพันธรัฐ (มลายา), 685, 686-7
สมรตุงคะ, 64, 65
สมรทาหนะ, 91
สมัยการเดินทางที่ดูไร้เหตุผล, 362
สมาคมมิชชันนารีต่างประเทศ (ของฝรั่งเศส), 442
สมาคมยุวพุทธ, 890
สมาคมอินเดียอันไพศาล, 20
สมาร์ต, โจนาธาน, 472
สมารัง, 399, 410-11, 580-1, 587-8, 589-90, 707
สมารินดา, 956
สมิง สอดวุต, 330-1
สมิงทอ, 330-1
สมิงทอ พุทธเกศ, 471-3, 561-2
สมิท, เซอร์ เซซิล คลีเมนต์, 682
สมุทร, ดูเมืองสมุทร
สมุทรคุปต์, 21, 40
สระบุรี, 554, 559-60, 576-7, 638-9, 647-54, 693-4, 698-702
สฤษดิ์ ธนะรัชต์, จอมพล, 1107-9
สลิม, นายพล, 1003-4
สเลเดน, พันเอก เซอร์ เอ็ดเวิร์ด, 756-8, 885

สวรรคโลก, 221-2, 229-31, 339, 822
สวีเตน, นายพล วัน, 702
สเว็ตเต็นแนม, เซอร์ แฟรงค์, 610, 674, 682-3, 1012-3
สหพันธ์มาเลเซีย, 1083-8
สหพันธรัฐ แห่งปี 1948 (มลายา), 1078-80
สหพันธรัฐ แห่งปี 1896 (มลายา), 685, 700
สหภาพพม่า, 1021-2
สหภาพมลายู, 1012-3
สหรัฐอินโดนีเซีย, 1035-6
สอระหัน, 183
สอลู, 187-8
สอหันพวา, 209
สะแคง, 202-4, 207, 471, 709
สะเดง, 99
สะโดมินซอ, เจ้าผู้ครองอังวะ, 338
สะตรึงเตรง, 37, 121, 123, 572-3, 835-6, 839-40
สะโตง, 210
สะโตง, แม่น้ำ, 203, 331, 333
สะเทิม (สุธรรมวตี), 46, 143, 186-7, 195, 210
สะลุน, พระเจ้า, 461-3, 710-11
สังกรม, 143
สังฆมนตรีแห่งเทร้นต์, 859-60, 861-2
สัญชัย, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 129
สัญญา ไปนาน, 396, 428
สัญญายันดาโบ, 728, 729-31, 733, 808
สัญญาอังกฤษ-ไทย (1855), 811-3
สัตถา แห่งกัมพูชา, 173-6, 339
สันตสุธรรม, 488
สันทวิศยา, 492
สันนิบาตชาติ, 879

สันนิบาตเสรีภาพของประชาชนต่อต้านฟาสซิสต์, 1016-24, 1096-7, 1099-1100
สันสกฤต, ภาษา, วรรณคดี, จารึก, 15-9, 23, 32, 54, 57, 58, 87, 126, 153, 157, 159, 179
สัมภูปุระ, 127-8, 129, 143, 239
สัมภูวรมัน, 45, 129, 250
สามร้อยยอด, 814-5
สามาดา, กษัตริย์องค์สุดท้ายแห่งยะไข่, 493, 711
สารสิน, พ และ ฟ, 7, 706
สาละวิน, 30, 177, 182, 200, 208, 215, 837-8, 989-90
สาสน์แห่งเมืองคิว, 419, 434-5, 607-8
สิงเก็บ, บริษัท, 708
สิงคโปร์, 264, 421, 435, 436, 597-8, 611-2, 690, 730, 813, 867-8, 905-6, 989-91
สิงคุ, 508, 568
สิงหคบา, 203
สิงหวิกรมวัฒนา, 119
สิงหัดส่าหรี, 92-6, 102, 188, 282
สินดอก, 85, 86, 87
สิบสองจุไทย, 829-30
สิบสองปันนา, 550, 835-6
สิริสุทธรรม แห่งยะไข่, 483-6
สีเรียม, 211, 308, 321-2, 343, 438-9, 457-8, 500-1, 726-7, 944-5
สีปอ, 206, 331
สีหวิกรม, 179
สีหสุ, ผู้นำแห่งพินเล, 200-2
สีหสุระ, 208-9
สุขเสริม, 558, 826
สุขาดานะ, 352, 635
สุโขทัย, 79, 81, 156, 209-11, 216-33, 245, 263, 325
สุโตโม ดร., 908

สุนัน กูนุง จาติ, 344-5
สุพิต อูราง, 346
สุภยลัต, พระนาง, 766-7
สุระการ์ตา, 347, 352, 584-5, 589-90, 707
สุระบายา, 94, 348, 349, 350, 352-3, 386, 405, 580-1, 707
สุระปาติ, 403-4, 405
สุราท, 364, 370, 376, 378, 426, 445-6
สุริยวงศ์, 128
สุริยวงศา, 547, 548-9
สุริยวิกรม, 179
สุริยวรมัน ที่ 1, 141-2, 143, 186, 219
สุริยวรมัน ที่ 2, 144, 145, 147, 148, 150, 152, 153, 240, 241-2, 254
สุมาตรา, 16, 18, 68-9, 81-3, 94-7, 112, 118, 129, 231, 261, 263, 280-4, 292, 297, 301-2, 361, 396, 401, 415, 417, 699-702, 989-90 1034-6, 1090-1
สุลต่าน เซด, 312, 854
สุลต่าน เซปู (ยกยา), 589-90, 663-4
สุลต่าน อากุง, 272, 274, 347, 350-3, 376, 394, 400
สุลต่าน อากุง แห่งมะทะรัม (สุสุฮูนัน), 376
สุไลมาน, พ่อค้านักเดินทาง, 129
สุวรรณภูมิ, 16, 22
สุหิตา, พระนาง, 119
สู-เจ็น-ฟา (สอหันพวา), 207
สุไหง จูกรา 421
สุไหง อูจอง, 675, 677
สุเอซ, คลอง, 671-2, 698-9, 707, 758, 940-1
เสฉวน, 30, 177
เสน่ห์, กษัตริย์, 476-7
เสนาปติ อินกาลากะ, 347-50
เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว., 1038
เสริงกะปาทัม, 718

เสียน, 221
เสียมราฐ, 132, 136, 174, 532-3, 566-7, 793, 814, 846, 986-7
แสนหวี, 206, 463, 505
แสรกแมง มิน, 735-37
โสณะ, 178
โสมา, ธิดาพระยานาค เจ้าหญิงนาค, 33, 122, 124, 128
โสลอก, 76, 434
โสรโยปอร์, 174, 323-4, 536
หงสาวดี, เมืองหลวงของมอญ 720
หน่อแก้ว กุมาร, 337, 342-3, 546
หนังตะลุงชวา, 10, 89
หนังสือชาดกต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา, 16, 92-3, 177-8
หนังสือเล่มสำคัญเกี่ยวกับชวาของกรอม ชื่อ Hindoe-Javaansche Geschiedenis, 44, 94, 110
หนังสืออรรถศาสตร์ของเกาฏิญญะ, 16
หนำดินห์, 798
หม่อง ยี, เซอร์ โจเซฟ ออกุสตุส, 895
หม่อง ออก, 738-9
หมาเก๊า, 323, 385, 511-2
หมู่เกาะเครื่องเทศ, 259, 275, 301, 304-7, 364, 374-5, 382-5, 388, 390
หมู่เกาะโมลุกกะ, 87, 92, 109-10, 119-20, 264-5, 268, 284, 299, 302, 305-6, 371, 374-5, 376, 379-80, 381, 388, 396, 397, 584-5, 854
หยังม่า, 44, 443-4
หยิง-ไย-เชง-หล่าน, 118
หยุงโลหรือยุงโล, จักรพรรดิ, 118, 256, 264-5
หรรษาวรมันที่ 2 (พระนคร), 140, 150
หรรษาวรมันที่ 3 (พระนคร), 114-5
หริภุญไชย, 145, 156, 181, 217
หริวงศ์, 91
หริวรมันที่ 1 (จามปา), 235, 239-42

หริวรมันที่ 2 (จามปา), 238
หริวรมันที่ 4 (จามปา), 239-40
หริวิกรม, กษัตริย์พยู, 179
หริหระ, 42, 43, 124-6, 128-9, 131-2
หริหราลัย, 132-3
หลวงพระบาง, 5-6, 175, 205, 220, 223, 230, 233, 325, 331-2, 342-3, 438-9, 546
หลังยาซุย, 123
หลินหยัง หรือ ลิน-ยาง, 178
หลี-พัต-ตู หรือ ลี-พัต-ตู, 250
หลีฮวน, 237, 250-1
หลุยส์ที่ 14, 389, 400-1, 402, 441-2, 598, 877
หวุ่นคะยี, 196, 756
หองกีทอช, 395, 415-6
หะซันอูดิน แห่งมาคัสสะ, 345-6, 396-7
หะลิน, 178-80
หัวบินท์, 1061-2
เหงียน กิม, 257-8
เหงียน วัน งัค (เตซวน), 519-20
เหงียน วัน ซวน, 1030
เหงียน วัน ทินห์, 1026
เหงียน วัน ลู (เตซอน), 519
เหงียน วัน เว้ (เตซอน), 519
เหงียน แห่งเว้, 248, 257, 389, 509-10, 519-20, 536-45
เหงียน อานห์, จักรพรรดิยาลอง, 517-34, 546
เหม็ง, ราชวงศ์, 51, 115-8, 161-8, 204, 207, 224-5, 246, 258, 264, 295, 392, 421, 517
เหมืองแร่ บอกไซต์, 794, 956-7
ถ่านหิน, 785, 944-5
ตะกั่ว, 785, 944-5
เงิน, 786, 946

ทังสเตน, 786, 945-6
สังกะสี, 789, 950-1
เหียน-นัม, 513-4
เหียน วุง, 511, 515-6
แหลมเมฆ, 37, 234, 244, 249, 256
อคินาลโด เอมิลิโย, 875, 921-2
อคูนา, ข้าหลวง, 312
องจันทร์ (ก), 172-3, 176
องจันทร์ (ข), 533-4, 575
องตำกุน, 783
องนน, 517-9, 539-40, 566
องโนน (รามาธิบดี), 564-5
องบุญ (สิริบุญสาร), 551-2
องเมย์, กษัตริย์, 575
องโสร์ (ก), 517
องโสร์ (ข), 791
องค์การป้องกันชาติกะเหรี่ยง, 1096, 1098-9
องค์การสนธิสัญญาป้องกันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส.ป.อ. (ซีอาโต), 1056-7, 1104-5, 1108, 1112-3
องค์การสหประชาชาติ, 1034-5, 1039, 1086-7
องค์การสอบสวนเรื่องนอกศาสนา ณ เมืองกัว
องค์การแห่งชาติมลายู, 1076-8, 1081-2
องค์, เจ้าพระ, 172-3
องค์ ธรรมปติกรม, 150
องค์ สอร์, 791
องค์ อังสราชา, 150
องคำมาง, 575
อโมฆบาศ โพธิสัตว์, 92-3, 97, 113
อโมฆปุระ, 124
อติศะ ผู้ปฏิรูปพุทธศาสนา, 74

อนอคะเปตลุน, 370, 438, 458-60
อนินทิตาปุระ, 124, 127-9
อนันทะ, วัด, 190
อโนรธา, (กษัตริย์), 143, 182-8, 197, 209, 477
อบเชย, 391, 410, 417, 696-7, 866-7
อภิธรรมปิฎก, 752-3
อมรปุระ, นครหลวงของพม่า, 202, 503, 709-10, 751
อมราวดี (กวางหนำ), 37, 43, 234-46, 510, 520
อมราวดี, พระพุทธรูปแบบ, 26, 37
อมเรนทรปุระ, 132
อมังกุรัท ที่ 1, 394, 398-9
อมังกุรัท ที่ 2, 399-400, 403-4
อมังกุรัท ที่ 3, 403
อมังกุรัท ที่ 4, 405
อเมริกัน, สงครามประกาศอิสรภาพ, 495-6, 714, 879
อเมริกา, สหรัฐ, 574-5, 692, 921-38, 964, 967-8, 973-5, 1038, 1044-5, 1056-7, 1110-1
อยุธยา, 163, 165, 167, 168, 171-2, 173-4, 210-11, 214-33, 283, 302, 307, 320, 325-6, 327-8, 330, 332-5, 338, 370, 388-9, 438-55, 458-60, 512, 519, 547, 559-64, 572, 821-2, 877, 880-1
อรชุนวิวาหะ, 89, 351
อริยเมตไตรย, 711
อลองพญา, 211, 494, 498-504, 550-2, 561-3, 606-7, 729
อลองสิธู, 192-4
อลา อุดดิน (ยะโฮร์), 422
อลา อุดดิน ริอายัตแห่งอัจเจ, 267, 303, 422
อลีมัด ดิน สุลต่านของซูลู, 602-3, 857-8
อเล็กซานเดอร์แห่งโรด, 511
อเลจานดริโอ, คาสโต, 937
อวโลกิเตศวร (โลเกศวร), 90, 152, 179

อสินคยา, 200-2
ออกแก้ว ในฟูนัน, 32, 128, 285
ออกัสติเนียน ไฟรเออส์, 859-61
อองซาน แห่งพม่า, 1003-4, 1016-23, 1097-8
ออเทซ, ลูอิซ, 323
ออร์ด, เซอร์ แฮรี่, 670-1, 814-5
ออสเตนด์, บริษัท, 473-4
ออสเตรเลีย, 393, 935-6, 991, 1156-7, 1079-80
ออสเมนา, 925
อักบาร์มหาราชแห่งราชวงศ์โมกุล, 338
อักโษภย, 94, 109-10
อัคยับ, 183, 749, 1002-3
อังกฤษ-ฮอลันดา ที่ปารีส (1784), สนธิสัญญา, 418
อังวะ, 199-200, 212, 296, 328-9, 332, 495, 504-5, 735-6, 769-70
อาจเจ, 267, 273, 275-6, 277, 278, 302-3, 362, 364, 370-1 391, 606-7
อันดา, ข้าหลวงใหญ่, 863, 870-1
อันดามัน, หมู่เกาะ, 605-6, 726
อันหนำ, 5, 31, 145, 150, 214, 237, 238-42, 245-58, 325-6, 389, 509-35 555-6, 786, 804, 806-7, 1024-5, 1026-7, 1028-30
อับดุล มูอิส, 906
อับดุล จาลิล แห่งยะโฮร์, 428-30
อับดุลลาห์ แห่ง เประ, 672-3
อัมสเตอร์ดัม, 363
อัลแกรงส์, กูตองโซ เดอ, 527-8
อัลติง, ข้าหลวงใหญ่, 419
อัลบูเคิร์ก, ดอน อลฟอง เดอ, 119, 213, 266-9, 288-9, 292-3, 301-2, 309-10
อัสซาฮัน, 700
อัสสัม, 30, 216, 281-2, 507, 572, 646, 717, 725
อากัสตยะ, 60, 65, 84
อากาพุลโก, 313

อาซาฮารี อาหมัด, 1086-96
อาทิตยวรมัน, 113
อาเธอร์ เวลสลีย์, 608
อานันทะ, อาราม, พุกาม, 190, 191
อานันทมหิดล, 981-2, 1039-40
อาบุลฟาตาห์ อากุง, สุลต่าน อากุงแห่งบันทัม, 399
อาบูบาการ์, สุลต่านแห่งยะโฮร์, 689
อาเมเนียน, 466, 468-9, 746
อ้ายลาว, 177, 214
อาร์กีเร, 17, 178
อาร์ชุน, 291
อาร์มองด์, ดร. 802
อาเรีย บีนังสัง, บันเกรันหรือเจ้าเมืองจิบีง, 347
อาลเมดา, ฟรานซิสโก เดอ, 301
อาลี มุกกายัต ชาห์ แห่งอัจเจ, 422
อาลี ศาสโตรอามิดโจโจ, 1094-5
อาวีลิโน, 1050
อาหม, ราชวงศ์ ราชอาณาจักรแห่งอัสสัม, 216, 723
อาเหม็ด ชาห์ แห่งโกร์, 477
อาเหม็ด นายม สุลต่านแห่งปาเล็มบัง, 590-1
อาหรับ, 72, 76, 118, 130, 181, 288, 292, 388, 393, 595-6, 857-8
อิ-จิง, 10 30, 54, 55-6, 178, 252
อิทธิพลของอินเดีย, 3-4
อินเดีย, 14, 15, 118, 126, 131, 178, 211, 307, 354, 388, 425-6, 891-3, 941-2, 957-9, 961-3, 1051-2
อินโดจีน (ฝรั่งเศส), 782-807, 818-9, 825, 837-8, 848-9, 908-9, 911-20, 984, 986-7, 1024-31, 1051-2
อินโดนีเซีย, 6, 7, 10, 12, 14, 92, 97, 104-5, 115, 196, 248, 259-61, 273-4, 276-7, 302, 385, 578-96, 695-708, 902-10, 951-6, 1031-8, 1051-2, 1087-96

อินทรคีรี, 230-1, 266, 269, 403
อินทรปุระ, 131, 132, 235, 238, 246, 253-4
อินทรวรมันที่ 1, 135
อินทรวรมันที่ 2, 137, 235-6
อินทรพิทักษ์, เจ้าฟ้ากรมขุน, 568
อินทรวรมันที่ 3 (พระนคร), 156-8, 237
อินทรวรมันที่ 4, 237
อินทรวรมันที่ 5, 244
อินทราชา, 226, 438, 459-60
อินทรา (กษัตริย์ไศเลนทร์), 64, 69, 71
อินทโสม, 549
อิบน์ บาตูตา, 114, 261-2, 291
อิบน์ อิสกานเดอร์, 403
อิมพัล, 1001-2
อิมทอ สยัน, พระเจ้านรสุ, 194
อิมฮอฟ, กุสตาฟ วิลเลม, บารอน วัน, 411-4, 431
อิยานอส แห่งเกาะซูลู, 416, 643-4
อิเยยาสุ โชกุน, 312
อิระวดี, แม่น้ำ, 12, 180-3, 194-202, 207, 214, 281, 946
อิระวดี, สามเหลี่ยมปากแม่น้ำ, 329, 940-2
อิศานวรมัน (กษัตริย์), 123-4
อิศเรศ รังสรรค์, 810-1
อิสคานดาร์ ชาห์, เมกัต, 264
อิสคานเดอร์ มุดาแห่งอัจเจ, 396, 424, 425, 700-1
อิสลาม, 28-9, 82-3, 113-4, 117-8, 195-6, 259-78, 287-8, 301-2, 345-6, 414-5, 537-8, 688-9, 704-6, 877, 881, 904-5, 1193-4
อิ-เหมา-ซุน, 180, 214
อิโดคอส, 870-1
อิโดอิโล, 318, 854
อิเอมิทสุ, โชกุน, 313

อีเดน, เซอร์ แอนโธนี, 1056
อุชาดา, ดร. โวดิน สุธิรา, 904
อุดง, 436-544, 547-8, 571-2, 795-6
อุดงมีชัย, 574-5, 790
อุตตรชีวะ, 195
อุตตร, พระสงฆ์ในพุทธศาสนา, 178
อุตรดิตถ์, 822
อุทัยทิตยวรมัน ที่ 1, 141-2
อุทัยทิตยวรมัน ที่ 2, 143-4
อุทุมพร, 562
อุเทน, 839-40
อุเทน, เมืองท่า, 841
อุ่นคำ, 829-30, 832-4
อุบล, 553
อุบาลีวงศ์ (สยามวงศ์), 561-2
อุดริ, ผู้บังคับการ, 834
อุปยุวราช, 546
อุรุ ปาลักกะแห่งโบนี
อู่ทอง, 223
อูนุ, 1021-4, 1097-103
อูรดาเนตา, อังเดรซ เดอ 311
เอกาทศรถ, พระองค์ขาว, 437, 459-60
เอ็งกู มูดา, 435
เอกุย, ถนน, 753
เอเบอเฟิล, บีเตอร์, 382, 408
เอ็มมาฮาเว็น, 708
เอลพีนสโตน, เมาท์สจ๊วต, 748
เอเลาท์, คอร์เนลิส ธีโอโดรัส, 657
แอทท์ลี, คลีเมนต์, 1019
แอน, ช่องเขา, 475

แอนเดอร์สัน, เซอร์ จอห์น, 614, 687
แอนเดอร์สัน, จอห์น 628, 759
แอนทเวอร์ป, สนธิสัญญาสงบศึกแห่ง, 365, 379, 382
แอนเทอูนิส, ลูคัส, 291-2, 459-60
แอเบรอ, อันโตนิโย, 302
แอมบอยนา, 302, 305-6, 346, 361-2, 363, 364, 367, 379, 381-2, 383, 415, 855-6, 663-4, 854-5
แอมเฮิสท์, ข้าหลวงใหญ่, ลอร์ด, 725
แอร์บิงเชร์, ร้อยเอก, 805-6
แอลเวส, กัปตัน วอลเตอร์, 504
โอกินาวา, 1003-4
โอคแลนด์, ลอร์ด, 736
โอโดริก แห่ง ฟอร์ดีโนเน, 245, 262, 293
โอตตมะ, อู, 893-4, 895-6
โอมาร์ ซาอิด โจโคร อมิโนโต, 905
โอเวอเบค, บารอน ฟอน, 691
โอรังเซบ, 277, 308, 467, 486
โอเวอร์สตราเตน, วัน, 579-80
ไอเซอรีน, พันเอก เฟรเดอริก, 800, 1102-3
ไอร์ลังคะ, 66, 76, 88-9, 91-2, 94
ฮวน-ซาง, 178
ฮอง-ดัค, 802-3
ฮ่องกง, 647, 691, 783-4, 812-3, 867-8, 985-6
ฮอร์ฟีลด์ โทมัส, 595-6
ฮอลันดา-ชวา (1755), สัญญา, 413
ฮอลันดา-ไทย (1664), สัญญา, 427-8
ฮอลันดา-โปรตุเกส (1661), การประชุมสันติภาพ, 396
ฮอลันดา-อัจเจ (1659), สัญญา, 427
ฮะยัม วูรุก (ราชาสานากร), 108, 114-7
ฮัดยี อกัส ซาลิม, 906

ฮัตตา, มาหเม็ด, 995-6, 1036-7, 1087-90
ฮัน ติ โก, 583-4
ฮัน, ราชวงศ์, 36-7, 249-50
ฮันเค้า, 759, 796-7
ฮัม-งิ, จักรพรรดิ, 805
ฮัมมาร์ โชลด์, 1074-5
ฮัมจา, สุลต่านแห่งแควันเทอร์เนต, 390
ฮัล คอเดล, 991
ฮัลมาเฮรา, 302, 306, 416
ฮั้วลู้, 237
ฮาดินห์, 509
ฮาเตียน, 518-9, 524, 541-2, 560-1, 794
ฮาร์ตซิงค์, ปีเตอร์, 546-7
ฮาร์ท, เซอร์ โรเบิร์ต, 779-81, 898
ฮานอย, 243, 246, 252-8, 389, 511, 528, 797-7, 840-1, 914
ฮาส, เฟรเดอริค, 774-6
ฮิกกินสัน, นาธาเนียล, 468, 514-5
ฮิล ร้อยเอก โทมัส, 717
ฮุกบาลาฮับ, 937, 1110-1
ฮุงวู, จักรพรรดิ (เหม็ง) 81-2, 161
ฮุสเซน, สุลต่าน แห่งยะโฮร์, 611
ฮูกลี, 485, 606-7
ฮูทแมน, คอร์เนลิส เดอ, 356-7, 359-60, 423-4
ปูน, โจน วัน, 404-6
ฮูเวอร์, เฮอร์เบิร์ต, 928
ฮิวส์, เซอร์ เอ็ดเวิร์ด, 606-7
เฮก, กรุง, 368-9, 420, 429, 438, 440, 902-4, 1032
เฮเดน, นายพล คาเรล วันเดอ, 702
เฮย์น, เพาลุส เครเมอร์, 483
เฮรอน, กัปตัน ยอร์ช, 469

เฮล์ม, อาเรนต์ แจนเสน วัน เดน, 487
เฮสติงส์, วอร์เรน, 522-3, 597, 605-7
เฮอกรอนจิ, สนุก, 277, 704-5
เฮอร์เบิร์ต, จอห์น, 604
เฮิสท์, โจอันเนส เบเนดิกตุส วัน, 704-6
เฮียบหัว, จักรพรรดิ, 802-3 805-6
แฮมซาห์ แห่งบารุส, 276
แฮร์, อเลกซานเดอร์, 637-8
แฮริสัน, ฟรานซิส เบอร์ตัน, 925
โฮ, 829-31, 832-3
โฮเกนดอร์ป, เดิร์ก วัน, 578, 656
โฮจิมินห์, 917-20, 993-4, 1024, 1061-2, 1069-1
โฮมาลิน, 946
โฮเวล, บารอน วัน, 669, 695-6
โฮหลิง, 60
ไฮ ซัง, 670
ไฮฟอง, 798-9, 1026
ไฮรูน, สุลต่านแห่งเทอร์เนต, 306

ISBN 974-07-5288-8

พิมพ์ที่บริษัทโรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพานิช จำกัด ๘๙๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร
นางบุญพริ้ง ต. สุวรรณ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๒๖